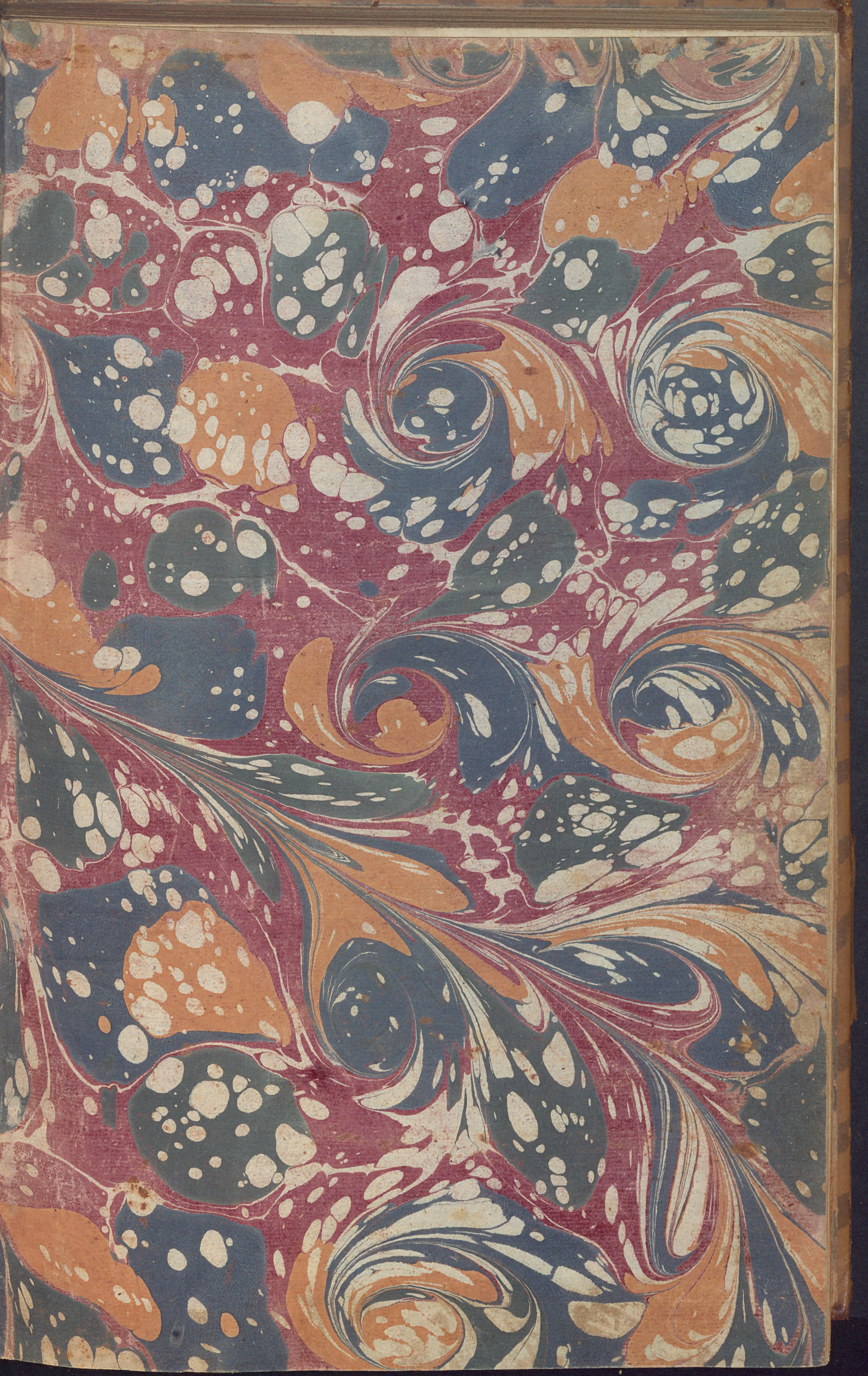

BIBLIOTECA · DEL · DUQUE · DE · OSUNA

THESAVRVS ANTIQVITATVM ET HISTORIARVM ITALIAE,

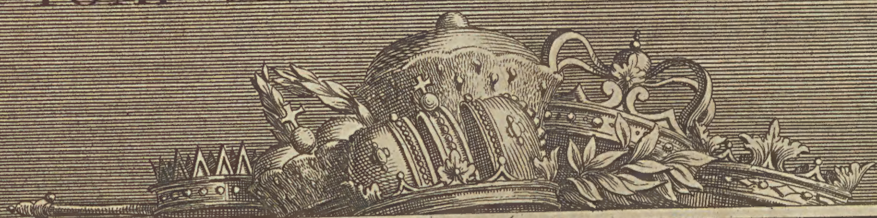
MARI LIGVSTICO & ALPIBVS VICINAE.

TOMI SECVNDI PARS PRIOR.

THESAURUS ANTIQUITATUM ET HISTORIARUM ITALIAE,

MARI LIGUSTICO ET ALPIBUS VICINAE

TOMI SECUNDI PARS PRIOR.

LUGD. BATAV.
APUD PETRUM VAN DER AA. MDCCIV.

J. Goerce In.

THESAURUS ANTIQUITATUM ET HISTORIARUM ITALIAE, MARI LIGUSTICO & ALPIBUS VICINAE;

quo continentur

Optimi quique Scriptores,

Qui

LIGURUM ET INSUBRUM,

Seu

GENUENSIUM ET MEDIOLANENSIUM,

Confiniumque Populorum ac Civitatium Res Antiquas, aliasque vario tempore gestas, memoriae prodiderunt:

Collectus Cura & Studio

JOANNIS GEORGII GRAEVII.

Accesserunt

Variae & accuratae tabulae Geographicae, aliaeque, ut & Indices ad singulos Tomos locupletissimi.

TOMI SECUNDI PARS PRIOR.

Scriptores hujus Tomi proximo folio reperientur.

LUGDUNI BATAVORUM,

Excudit PETRUS VANDER AA, Bibliop.

MDCCIV.

SERIES SCRIPTORUM,

Qui in secundo Tomo Thesauri Antiquitatum Italiae inveniuntur.

PARS PRIOR.

PARS POSTERIOR.

ANDREAE

ANDREAE ALCIATI,

J. C. CELEBERRIMI,

RERVM PATRIAE,

SEV

HISTORIAE MEDIOLANENSIS,

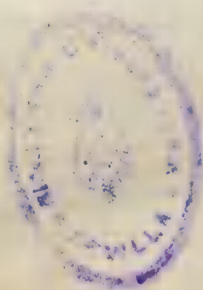
LIBRI IV.

EX MS. BIBLIOTHECAE AMBROSIANAE.

Ad perillustrem & admodum rever. Patrem

D. MATTHAEVM VALERIVM,

Cartusiæ Ticinensis Procuratorem.

A

PERILLVSTRI AC ADMODVM REVER.

PATRI,

D. MATTHAEO VALERIO,

CARTVSIAE PAPIENSIS PROCVRATORI DIGNISSIMO,

JO. BAPTISTA BIDELLIVS

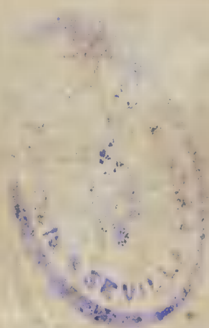
S. D.

RODIT in lucem magni Andreæ Alciati, quem Jurisconsultorum haud dubie peritissimum, & Jurisperitorum disertissimum novit fama, Rerum Patriæ Historia tam diu à multis expetita. Auctor ipse jam inde à principio ætatis gravia simul & amæna studia tractavit, interioresque litteras cum Jure Civili conjunxit. Inter tot igitur præstantissimi ingenii sui monumenta, quibus exoptatæ immortalitati iter sibi patefecit, historicum etiam hoc Opus, quo res Mediolanensium à primordio Urbis memorare aggressus ad Valentiniani Cæsaris tempora perduxit, quod utinam (ni forte in medio cursu oppresserit eum vitæ finis) pluribus libris complexus esset, non enim reliquam Titi Livii *Historiam*, vel Taciti *Annales*, seu *Germanica* Cæcilii Plinii *Commentaria* desideranda nobis essent. Nos ista, qualiacunque sint, nunc primum in lucem emittimus, occultata diu apud paucos, dum codicem habere privatim, quam evulgari typis malunt, Insubrum originem, Gentis vetustatem, præclara ejusdem facinora, Reipublicæ Mediolanensis formam & politiam, virosque insignes, qui tam in Imperio Romano, quam in Ecclesia Dei ex eadem patria floruerunt, publico malo, nobis invidentes. Cæterum in adornanda Operis editione, patronosque exquirendo, tu statim occurristi, ô Sacræ Cartusiæ decus & bonarum artium præsidium, Matthæe Valeri, cui neminem unum anteferre posse videremur: cui enim potius dicarentur patriæ Annales ab Alciato incredibili prudentia rerumque maximarum usu prædito, doctrinarum & artium omnium eruditione excellenti, tanta cum Valeriæ familiæ commendatione conscripti, quam tibi, qui politiori litteratura, indefesso litterarum studio, morum suavitate, vitæque innocentia singulari inter patriæ ornamenta esses? & qui Valeriam gentem in hanc usque diem Mediolani propagatam arctissima cognatione contingis? Accedit Historiæ patriæ exactissima cognitio, & singularis illa tua in me benevolentia, cui ut aliqua grati animi significatione respondere possim, hæc nomini tuo inscribere est visum. Atque quicquid hoc, vel muneris vel gratiæ esset, in eo gratiam & præsidium ex tuo nomine & mihi ipsi paratum esse, tum volumus, tum etiam speramus. Vale.

Imprimatur, Fr. Vinc. Aquens. Provic. S. Officii Med.
Fr. Al. Bariola Augustinianus Consultor S. Officii pro Illustriss. D. Card. Archiepisc.
Vidit Saccus pro Excellentiss. Senatu.

AN-

MILANO.
EXPLICATIO.
1. Basilica Cathedralis.
2. S. Gotardo.
3. Gubernatoris.
4. Palatium Marini.
5. S. Maria Scala.
6. S. Stephano.
7. S. Babilæ Episcopi.
8. S. Andreas.
9. M. della Nuncio.
10. S. Anthonio.
11. S. Iohann.
12. S. Caterina.
13. S. Nazaro
14. S. Madalena.
15. S. Paulo.
16. S. Euphemia.
17. S. Laurenzo.
18. S. Gregorio.
19. S. Simon.
20. S. Maria.
21. S. Orsola.
22. S. Ambrosio.
23. S. Francisco.
24. S. Victor. ad Theatr.
25. Collegio de Dottori.
26. S. Maria la Scalla collegiata.
27. S. Mateo.
28. S. Petro.
29. S. Vincenzo.
30. S. Giacomo.
31. S. Nicolao.
32. S. Mauricio, Mon. Magg.
33. M. S. Agnesa.
34. S. Marcelino.
35. Castellum.
36. Porta Comensis.
37. P. Beatricis.
38. P. Nova.
39. P. Orientalis.
40. P. Tonsa.
41. P. Romano.
42. P. Ludovica.
43. P. Ticinensis.
44. P. Vercelina.
45. M. S. Hieronimo.
46. S. Maria della Stella.
47. S. Maria Gratiarum.
48. P.P Capucinorum.
49. S. Martini.
50. S. Vitore.
51. S. Vincenzo Hospital.
52. S. Calocero.
53. S. Eustorgio.
54. S. Cruce.
55. S. Maria della Vetabia.
56. Hospital di Plutini.
57. S. Celso.
58. S. Apollinare.
59. S. Lazaro.
60. S. Bernardo.
61. S. Roccho.
62. S. Maria Pacis.
63. S. Pauli et Barnab.
64. S. Petri Gisati.
65. La Passion.
66. S. Damiano.
67. S. Bartolomeo.
68. S. Dionisio.
69. S. Marco.
70. Fr. Carmelitarum.
71. S. Simpliciano.
72. S. Maria Incoronata.
Lazaretto
S. Ironita
P. Orientale
P. Tonsa
P. Romana
P. Ticinese
P. Ludovica
P. Vicentina
P. vander Aa. Exc: Lugd. Batav.
cum Privil:
D. Stoopendaal Fecit.

ANDREAE ALCIATI,

J. C. CELEBERRIMI,

RERVM PATRIAE,

SEV

HISTORIAE MEDIOLANENSIS,

LIBER I.

EPITOME
LIBRI I.

Etrusci ante Urbem conditam quam late in Italia dominati: trans Apenninum colonias mittunt: trans Padum Insubrium ædificant: à Sicambris dominio deturbantur: Ducibus Medo & Olano colonias Transpadanas armis repetunt: à Belloveso acie victi Insubrium amittunt. Mediolani varia nomenclatura. Brixiæ, Veronæ, Ticini, Laudi, & Novariæ quinam conditores. Senonum in Italiam adventus. Bellovesus Mediolanum mœnibus cingit. Insubrum fines an Novariam attingant: quinam Dii ab Insubribus culti: Pythagoræ sectatores; eorundem mores & cultus. Roma à Gallis capta. Veneti Gallorum quietem turbant. Senones à Romanis deleti. Insubrum & Bojorum ad Gallos Transalpinos legatio. Veneti & Cænomani Romanorum amicitiam Gallicæ cognationi præferunt. Apparatus Romanorum contra Gallos quam maximus: varia fortuna cum iisdem decertant. Victoria adversus eosdem. Romani in Insubres arma movent; Ananes & Cænomani cum Romanis adversus Insubres. Clastidium & Acerræ obsessæ. Singulare certamen Viridomari Regis Insubrum cum Marcello. Consulis de eodem victoria. Mediolanum à Romanis captum. Insubres cum Taurinis decertant; à Romanis deficiunt; cum Annibale fœdus percutiunt. Placentia & Cremona Rom. coloniæ. Victoria Gallorum de Romanis. Boji eosdem cadunt. Gallorum cohortes ad Trebiam fortiter pugnant. Ducarius Insuber Flaminium ad Trasimenum obtruncat. Insubrum pedites ad Cannas Annibali victoriam peperere: cum Asdrubale & Amilcare palam, cum Magone clam in Romanos conspirant. Placentia à Gallis ferro & igne absumpta: Cremona ab iisdem obsessa: magna strage Amilcare cæso à Romanis vincuntur. Bæbius cum exercitu ab Insubribus internecione deletus. Iterum & tertio à Rom. vincuntur. Cæcilius Statius Insuber floret. Rhæti Comum devastant; à Romanis instauratur: ejusdem origo. Sulla Dictator cur Insubribus infensus.

TALIAM, antequam Urbs Roma conderetur, & sese armorum virtute extolleret, initio tenuere Etrusci, quorum opes terra, marique, longe & late floruerunt. Ostendit hoc ab eis condita Hadria, unde superum pelagus sumpsit nomen; tum plures numero Coloniæ trans Apenninum missæ, quæ excepto Venetorum angulo ad Alpes usque pertinuerunt. Eorum vetustissimus Rex fuisse perhibetur Janus, quem Saturni ex Latini generis puella En-

A toriæ filium aliqui ex Græcis tradunt: quidam alienigenam, & à Pelasgis profectum opinantur. Sed hi videntur nobis admodum fabulosa prosecuti. A Chaldæis ejus originem trahunt alii, fuisseque Noe celebratissimi in Sacra Historia herois nepotem Janum existimant: cujus sententiæ Josippus assertor est. At Berosus, gravissimæ auctoritatis vir, Noe ipsum eundem, & Janum esse scribit, ductus præsertim nominis argumento, quod *Vitisatorem* significat; cujus rei inventionem Chaldæo ipsi mortales debere in confesso est. Fuit huic Regi ex Tubale, ut idem auctor est, filio, sive, ut Josippus mavult, nepote pronepos Subres, qui majorum vestigia se-
B cutus cum magna Tuscorum manu trans Padum profectus, quo in loco nunc Mediolanum est, oppidum condidit, quod & suo nomine, atque oraculi fidem secutus, vocavit Insubrium. Siquidem non modicæ existimationis auctor quidam scriptum posteris reliquit, consultam à Subre Themin, an Subrium pagum à se structum appellaret, negasse id ex re futurum. Quocirca Subrem, alioquin nominis sui paulo studiosiorem, negativæ particulæ additamento Insubrium nuncupari voluisse. Hac in re haudquaquam ipse meam interposuerim fidem, in negotio præsertim tam veteri, & in tanta scri-
C ptorum penuria: ut etiam non parum illos admirer, qui quæcumque de Subre dicuntur, omnia ad aniles fabellas relegant; cum tamen hæc sit in Annalibus nostris constans sententia, & ab his, quæ alii prodiderunt, nihil dissideat.

Data est semper hæc antiquitati venia, ut primordia Urbium, quo augustiora sint, in Deos etiam aperto figmento referant. Cur non licuerit in re, quam verisimillimam neget nemo, idem facere, ipsi viderint; etsi, quid unusquisque credat, curare non tam nostra intersit, quam fida oratione ea in medium proferre, quæ ab aliis tradita nos vera opinamur. Fabulantur plerique in his regionibus fuisse Herculem, conditamque ab eo Urbem Ægyptio
D vocabulo Ariam dictam, quæ à Liguribus instaurata sumpserit demum Novariæ nomen. Indigna Catone sententia, tametsi ejus auctoritate in vulgus edita fuerit.

Sane, quod ad nos attinet, Colonias à Tuscis quandoque trans Padum missas in Insubri (ut credere par est) agro Romanæ Historiæ auctor T. Livius attestatur. Pacatissime in novo oppido dominatus est Subres, atque ibi vitem plantare, agrum colere, fructus serere, pacis instrumenta, primus docuit. Et quoniam coalescens indies populus subagrestis atque atrox erat, feros animos religione humaniores reddere conatus est. Tum Jani in Deos
E relatum numen, ejusque cultus gentibus honori esse cœpit; percussaque dein moneta, quæ bifrontem, una ex parte statuam, ex alia navim, corollamve haberet; nam, & navigationis, & coronarum in-

ventorem Janum crediderunt, & Dracon Corcyrensis testatus est.

In demortui Subris locum successisse traditur ejus filius Marcomedes, cujus in patria Historia solum exstat nomen, gesta subticentur, quod nihil arbitror sub eo dignum memoria evenerit. Morientis Marcomedis fati par est conditio. Filius huic Insuber Julius fuit, celebratum posteris quoque nomen. Hoc Rege pro patria primum Insubres arma induere; nam ab extrema Venetiæ ora, quæ Noricis contermina, demum Aquilejense nomen sumpsit, progressus Rex Peucetius Julio indixit bellum; cumque plures annos pugnatum esset, & belli incommoda utrumque afficerent Regem, hac conventione tandem transacta lis est, ut mutato invicem Regno, Carnos Julius regeret, Insubres Peucetius moderaretur. Quis autem Rex hic fuerit, atque unde originem traxerit, non ab re dubitaverit aliquis. Aquilejensem agrum primi exterorum tenuere Græci, qui Jasone duce Argo navi in Colchos profecti Vellus aureum rapuere; ab his Colonia est Pola. Argivos igitur progenitores habuerit Peucetius, an vero Julius Alpibus superatis ex Germania in Italiam venerit, non sat ex auctoribus constat. Peucetium alii appellant; ut eum fuisse suspicer, qui Lycaonis filius Oenotrii frater ex Arcadia in Italiam venit, cujus rei & Dionysius, & Plinius Secundus meminere. Dominatus hic est non Insubriæ tantum, sed Sabinis, Calabriæque, unde & ea Regio Græcis Peucetia quandoque est dicta. Nostri auctores ex hoc Insubriæ nomen inditum scribunt; quod tamen nequaquam diuturnum fuit. Nam eo defuncto ab Asia navibus advectus Mesapus universam Peucetii ditionem armis occupavit, nomenque acquisitis bello regionibus suum imposuit. Mos hic antiquis Regibus fuit, æternitatem sibi hoc modo credentibus paratam iri. Mesapum hunc adversus Trojanos in acie pro Turno stetisse Poeta Virgilius scripsit, & Neptuno patre genitum est auctor. Plinius quoque Calabriam, Peucetii nomine abrogato, Mesapiam ab eo nuncupatam tradit. Idem & de Insubria legitur in Mediolanensium Annalibus.

Cum in humanis agere desisset Mesapus, Sicambri, Germanica natio, per Vindelicos, Rhætosque Italiam ingressi, ferro & igne omnem agrum ad Insubrem usque pagum vastaverunt; cujus tam insignis calamitatis oppidum ipsum icciirco fuit immune, quod ejus deditione à Sycambris in societatem cives sunt admissi: nec perennis ea fuit animorum cum hoste conjunctio, quod non ita multo post trans Alpes Sycambri retro, unde venerant, domum redierunt. Respiravere aliquandiu ab externis armis Insubres, & jam se in libertatem asseruisse poterant videri, cum Tusci coloniam suam armis repetituri, Olano Duce exercitum comparaverunt, & trajecto Eridano arctissima obsidione eam cingentes, tandem potiti sunt munitionibus, propugnaculisque, cum magna populi parte excisa.

Auxit eorum rem deinde Medus, & ipse ex Etruscis (uti arbitror) Principibus, licet alii Insubrem malint, ei regendæ præpositus, à quorum nomine Insubria ipsa Mediolanum vocari cœpit. Cujus sententiæ & in *Originibus* Catonem (si modo fideles sunt vulgati codices) exstitisse video, tametsi ex antiquis auctoribus alii, ut Cl. Claudianus, & Solius Apollinaris, & Dacius Antistes à Sue media parte lanea nomen traxisse opinati sint. Alii, ut Sacrorum in ipsa urbe Ambrosius Præsul, quod in medio amnium Ticini atque Abduæ sita sit, Mediolanium dictam scripserunt. Quæ opinio vel icciirco receptior esse debet, quod tam Græci, quam Latini veteres, ut ex antiquioribus spectaculis cernere licet, id nomen protulere; etsi ipse malim hac in re consuetudini obsequi, quam ob-

A sequi, quam obsoletam pluribus sæculis Antiquariorum diligentiam imitari; cum hæc inter ipsos quoque auctores non multum constent; nam, & à Catone diversa videtur sensisse Livius, diffidentiaque illi mortalibus posteris prodidisse, qui ante Bellovesi in Italiam adventum Insubrium pagum nomen tenuisse scribit, & à Gallis in Urbis formam redactum vocari tum demum cœpisse Mediolanum. Plinius ad Insubres Gallos, à quibus conditum sit, Insubrii appellationem refert.

Videbuntur forsan hæc lectori non admodum diligenti simul pugnare, quæ tamen recte percepta, si summum jus absit, optime sibi constant. Nam

B cum per Tarquinii tempora Ambigatus Celtarum, quæ Galliæ pars est tertia, Rex duos sororis filios, Bellovesum, Singovesumque haberet, lectissimos armis juvenes, aliquo extra Galliam novas quæsitum sedes mittere decrevit, quod ejus regnum tanta frugum & hominum abundantia polleret, ut coalescens multitudo vix videretur posse regi. Singoveso Hercinii Saltus obvenere; Diis carior Bellovesus Italiam sortitus est. Hic Bituriges, Arvernos, Senonas, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, fortissimos maximosque peditum equitumque exercitus, secum trahens, ne quis adve-

C nienti obviam ire posset, in Tricastinos venit; tum moram illi fecere Alpes, vel icciirco inexpugnabiles, quod ante eum nullus præter Herculem, si Græcorum fabulis adhibenda est fides, eas superaverat. Ibi cum tanquam indagine clausi montibus Galli arcerentur, novum illis omen auxit animos. Audierant novas sedes perscrutantes navibus à Phocide Massilienses victos ab Saluciis oppugnari; quamobrem advenis advenæ, veluti æquum erat, auxilio fuerunt, ut eorum ope communiti Massilienses, quem primum occupaverant, in terram egressi, loco civitatem construxerint. Ipsi per Taurinos, Juliæque Alpis Saltus transgressi maximis laboribus tandem Italiam attigerunt; cumque illis

D congressi essent Tusci, quorum ditioni, ut demonstravimus, tunc parebant Insubres, à Belloveso acie devicti, debellatique sunt. Qua victoria ille auctus cum Insubrium vicum Heduo, unde ipse plures Gallos exciverat, cognominem intelligeret, omen secutus, civitatem, ut Livius est auctor, condidit Mediolanum. Sic qui pagus fuerat, in Urbis dignationem translatus est; neque enim Bellovesum totius propagatæ gentis justum titulum habere ostendit Amasenus Strabo, qui ante Gallorum adventum, Insubrem non gentis infrequentia, paucitateve, sed eo solum quod vicatim habitaretur, pagum fuisse tradit.

E Patefecit is Bellovesi transitus barbaris nationibus Alpes; nam deinde eo annitente quamplurimæ Germanorum, Gallorumque copiæ in Italia novas sibi sedes paravere, ut ingens Germanorum manus, quæ Elithovio Duce eodem itinere per Taurinos ad eam venit Italiæ partem, in qua nunc Brixia & Verona urbes sunt; post eos secuti Saluvii, qui prope Lævos Ligures juxta Ticinum amnem consederunt; ab his conditas Focellas scribit Plinius, sicut à Lævis, Maricisque Liguribus Ticinum Urbem. Venere eodem itinere Boji; tum Vocontiorum pagus Vertacomacores; ab his Novaria, ab illis Laus Pompeja originem trahit. Nec his tantum

F aperta Alpium claustra patuere. Nam & Peninum Boji, Liguresque transgressi, Pado ratibus trajecto, non Etruscis solum, sed etiam Umbris infesti, agro eos pepulerunt. Recentissima fuit Senonum manus, quæ ducentos prope annos post Bellovesum in Italiam Duce Brenno (ut aliqui auctores sunt) venit. Sed de his pluribus agere non est præsentis instituti.

Cæterum qua potissimum parte tam ingentes Gallorum copiæ trajecerint, non injuria potuit aliquis quan-

quantumvis diligens dubitare, cum præsertim non sat constare Sabellicus in *Carnorum Historia* ostenderit, an hi sint Taurini Saltus, qui in imminentibus Aquilejæ Alpibus, quas Julias Tacitus quoque appellat, difficillimo siti sunt in loco: nam ea regione Tauriscos, qui dein Norici sunt dicti, Plinius collocat. Eos autem à Taurinis non differre demonstrat Cato. Nam si, ut vulgatissima opinio est, Alpibus Grajis exercitum traduxit Bellovesus, quid est, quod sequenti tempore Annibal in his tantum elaboravit, ut maximo hominum animaliumque dispendio ægre quincto decimo die ab his emerserit. Callem certe tutissimum esse oportuit, per quem tot hominum millia prius transcendissent. Verum quo minus veritatis apud me habeant hæc argumenta, illud in primis facit, quod in Circumpadanis Campis eos primum consedisse constat, cum ab Aquileja Padus quam longissime dissideat; tum haudquaquam vero simile est, Bellovesum, ubi in Tricastinos venerit, circumspectando altitudinem montium, itineris tantum fuisse emensum, ut per hæc Alpium juga maluerit penetrare; quin credibile est magis itineris longitudine pertæsum per quosvis difficillimos aditus transmittere potius valuisse. Nec momenti quicquam habent Annibalis in eo transitu ærumnæ, qui non Grajis Alpibus, sed Pænis trajecerit, licet vicino, non tamen dubie differente, loco; quod si eodem quandoque itinere progressus est, deceptum certe à ducibus alienigenam Imperatorem majoribus ex angustiis evasisse, quam inter Gallos Gallum crediderim. Igitur Bellovesus, ubi in Insubres appulit, mentemque ad Urbem condendam applicuisset, septem eligit viros, qui Deorum oracula sciscitarentur, qua præsertim regione fundamenta jaceret; tum, quod Diis placeret, illi imponi nomen. Responsum tradunt plerique sententia non absimili, *Nomina principiumque Urbi sus lanea signet*. Explorata Deorum voluntate, cum sus inventa esset medio tergore induta lanam, eo, quo primum visa est, loco Civitas fundari cœpta ab ipso omine nomen sortita est. Scripserunt hoc ex nostris auctoribus quamplurimi, & opinione totius populi recepta res fuit, ut in medio foro, sub ipsis Palatii fornicibus marmore conspicua succula lanato dorso etiamnum visenda vetustatis signum adesset.

Munivere itaque urbem validissimis munitionibus Galli, ut exterioris muri, qui eam cingebat, latitudo pedum vicenum quinum fuisse credatur; tum tercentæ & decem turres intra mœnia in ambitu structæ & speciosum & inexpugnabile opus reddebant. Sex portæ à Diis, quos religiose colebant, appellationem accepere: hi fuerunt Jupiter, Juno, Saturnus, Apollo, Mercurius, atque Mars; ex quibus in præsentiarum sola Jovis porta tenuit nomen; amisere suum cæteræ. Sic renovata Urbis facie omnia in tuto erant, unoque prælio devicti Tusci nunquam postea extulere caput.

Limites Imperii Bellovesi traduntur Ticinus atque Abdua fluvii, tum unde hi dimittuntur lacus duo, Larius, & Verbanus, Ticinum hic, Abduam ille procreat; etsi alioquin diligentissimi auctores Polybius & Strabo Abduam Verbano, Ptolomæus Lario Padum ejici scripserint, errore nimirum evidentissimo; contineri his finibus Insubres universos eruditissimorum omnium consensus est. In quam tamen sententiam nequaquam accedere creditur Ptolomæus, dum in illis Novariam collocat; & Polybius, qui Acerras, urbem inter Padum & Alpes, Insubribus videtur adjudicare.

Mores gentis, institutaque eo tempore qualia fuerint, nec post tot annos quidem in obscuro sunt. Exstitisse semper elegantiæ leporisque studiosos nemo ambigit. Mercurium veteri Gallorum more

A colucre, quod eloquentiæ lucrisque præsideat is Deus; tum Herculem, Martem, Vulcanumque, sed omnium maxime Minervam, in cujus splendidissimo templo signa belli aurea, quæ immobilia vocitabantur, servabant, ut solum eo tempore inde amoveri fas ducerent, cum ingens periculosumque bellum ingrueret. Sagulis in pugna aureis utebantur; illis enses paulo graviores, obtusique; scuta omnino debilia, ut qui, dum hostem ulciscerentur, sese parum defenderent. Thoraces etiam aureis clavis exornare; torques, armillas, viriolas, annulos ex solido auro gestare; Deorum simulacra eodem tegere soliti. Albi membra, & in univer-
B sum proceri, atque optime compacto corpore, calamistro capillos inflectere, eosque arte reddere crassiores, ut, quo equinis jubis accedebant, eo pulchriores existimarent. Nobiliores genas radebant; cætera barbæ promissæ. Cibum capescere sedentes, solo luporum canumque pellibus strato, adstabant illis cum prægustatores tum pincernæ, ministrique ætate juniores; & qui ex assidentibus majorem virtutis existimationem haberet, is & melioribus epulis honorabatur. Hospites ad convivia libenter admissos, tum demum, qui forent, aut qua causa in Urbem suam venerant, rogare, cum cœnam sumpsissent. Hostium capita, si quos nobiliores propria manu cæcidissent, aromatibus condita servabant, testimonium suæ virtutis; restituereque
C vel depenso tanti ponderis auro opprobrii loco ducebant. Fictilia illis in usu variegata floribus; scuta producta ad magnitudinem hominis, cælata plerumque varia animantium effigie; tum galeæ cornibus, vel aviculis, vel hujuscemodi bestiolis insignes. Manus cum hoste conferturi, Pæana canebant. Erat & apud hos locus egregiæ eruditioni; faveruntque semper Poetis; habebaturque & Philosophis gratia, à quibus instructi eadem, quæ Pythagoras, de animorum immortalitate sentiebant; qua opinione ducti in bello audaciores, tanquam non morituri aliquo tempore, præliabantur. Per-
D mansere hi mores quamplurimos annos, donec in potestatem arbitriumque Populi Romani perducti mutavere pleraque.

Successisse Belloveso ejus filius Singovesus existimatur, à patrui fortasse nomine, qui Hercinios Saltus tenuit, ita dictus. Instituit hic latronibus atque sicariis, qui infestum omnem agrum reddebant, purgare patriam. Quamobrem cognitione habita, deprehensos exilio mulctavit; qui Insubrium finibus pulsi in Alpibus Grajis consederunt, & condita urbe appellati sunt Caturiges; interiitque tandem eorum urbs ante Plinii tempora. Cre-
E diderim Augusti Cæsaris armis fuisse deletos; nam cum hæ Alpes viatoribus propter accolarum latrocinia essent inaccessæ, Augustus Salassos, eas insidentes, aggressus, captos apud Eporrhediam sub corona vendidit. Supra Salassos autem Caturiges habitabant, eadem notati labe.

Vixit in Imperii administratione Singovesus annos LV. Brunisendoque moriens tradidit regnum. Vir hic bellicosissimus fuit, obivitque maxima prælia; nam cum Suevi per Rhætos in Italiam properarent, in jugis Alpium eos ferro aggressus durissimo certamine fudit, fugavitque. Fuisse
F hunc Brennum, qui ab Insubri devictus sit aliqui auctores sunt: quo facto irritatum cum cum CCC. millibus militum rediisse, & deinde Brunisendum cepisse, urbe expugnata, tradunt, cum jam annos LXXV. regnasset. His ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem; ipsi mihi, cum res non admodum constet, quicquam affirmare est nefas; illud pro certo exprimere possim Gallos Senonas, quorum Dux fuit Brennus, longe prius juxta Adriaticum mare sedes occupavisse, quam deleto ad Alliam Romano exercitu urbem Romam, præter

Capitolium ceperint; quo in errore ex nostris quosdam versari video; nam nec Suevorum, ut illi existimant, Rex fuit Brennus, sed Senonum, quum Britannicæ historiæ scriptores quidam eum Britannum fuisse attestentur; tanta est auctorum quandoque cæcitas, ut etiam sacrilegum hominem, quia bellacissimus fuit, tanquam honori patriæ futurum, non sine summa vanitate genti, quorum gesta produnt, veluti civem, vindicent. Nec minus deceptum Appianum Sophisten crediderim in Commentario, qui *Illyricus* inscribitur, dum Cymbrorum Regem Brennum existimat; tanta in minima re auctorum est inconstantia. Quo nostris scriptoribus accedam, impellit me, quod hi capto Rege Mediolanum solo æquatum à Brenno enarrant; tum pœnitentia facti eum ductum urbem restituisse, quam mutato nomine appellaverit Albam, licet apud posteros non obtinuerit; nam & Trogus, & Ambrosius in historia à Brenno conditum Mediolanum opinantur; quæ res mihi minime verisimilis visa fuit, ut Insubri agro abstinuisse omnino Brennum credam, tum quod communia erant Cisalpinorum Gallorum omnia consilia, tum etiam quod ex antiquis auctoribus nullus huic addicit sententiæ; nam potuit de his Gallis intellexisse Trogus, qui sub Belloveso Mediolanum condiderint, quorum aucta re post ducentos & hoc amplius annos, una cum Senonibus, Duce Brenno Roma sit capta; quam opinionem & sequi Pausanias Græcus auctor videtur. Tradit hic in *Atticis rebus*, eorum Ducem Gallorum fuisse Brennum, qui circa Padum habitant. Qua in re etiam T. Livius anceps rem proponit, nihil explorati se habere confitetur.

Omnino erant in Italia per id temporis innumeræ Gallorum copiæ; nam præter Insubres inter Padum & Alpes habitabant Laji; post quos Lebitii occupaverant sedes, & non longe à fluvii ripa Cænomani; tum inter Apenninum rursus & Padum Ananes; post Boji; inde Eganes; postremo Adriatici maris incolæ Senones, fueruntque hi inter omnes Gallos urbis captæ argumento maximæ auctoritatis. Videtur tamen, ut dixi, dubitare T. Livius, Senonum-ne sola fuerit illa victoria, an Insubribus, Bojis, cæterisque Cisalpinis Gallis adjuti egregium captæ Romæ titulum adepti sint. Floruere omnino ea tempestate Gallorum in Italia res, perseverassentque ea fortuna diutius, nisi sese intestinis bellis confecissent.

Initium discordiarum à Venetis venit. Hi ex Oceano Gallico in Italiam delati, Venetiæ nomen dederunt, & licet à Paphlagonibus ortos alii scribant; tamen cultus & mores Gallicæ originis esse ostendit. Hi finitimis Senonibus intulere bellum; quapropter illi derelicta Roma ad tutandos fines suos redierunt. Transalpini quoque Insubrum, cæterorumque Gallorum in Italia suspectas vires habentes, iterum atque iterum eos infestavere; sic à mutuis injuriis per aliquot annos non cessatum. Interim cum irati cum Senonibus Romani, quod prope Aretium in certamine Lucius Consul ab his esset occisus; quod violato gentium jure, qui captivos redemptum venerant legati, forent occisi, novo delectu habito bellum contra eos agere instituunt; quo bello cum conseruissent manus, late victor Romanus miles Senonas ad internecionem delevit. Quapropter factum est, ut M. Lepido, C. Flaminio Conf. legem ad Populum alter Consul Cajus tulerit, *Juberentne Quirites, ut ea Galliæ Regio, quam Picenum vocant, unde ejecti fuerant Senones, Rom. militibus assignaretur.* Quam cum scivisset populus, Boji, Insubresque ob id gravissime sunt indignati, quod existimarent non jam de gloria principatuque, sed de manubiis, præda, & vita certare. Ergo communi consilio le-

A gatos trans Alpes mittunt. Congolitanum atque Aneroesten Regulos spe prædæ, atque ingentibus promissis, sollicitant; itemque alias ejusdem Provinciæ gentes, & Gessatas in primis, qui circa Rhodanum habitant, atque ex re, quod mercenarii sint milites, nomen habent; hortantur, quam maximis possunt precibus, ut coacto exercitu contra Romanos arma sumant; si id fecerint, maximum lucrum, quod inde sint acquisituri, proponunt; cunctantibus quanta incommoda eventura sint, docent; In eam Populum Rom. amplitudinem crescere, ut etiam ipsis formidolosus non ab re esse possit; Odisse Romanos in universum Gal-
B licas nationes, nihilque antiquius ducere, quam in servitutem abstractos liberis, bonis, atque agro deturbare; Si in Italiam contra illos descendere in animum induxerint, communibus auspiciis se arma moturos; neque vero quicquam esse, quod magis timere hostes possint, quam Cisalpinos Gallos; A suis majoribus captam felicissimo eventu Romam, quam menses septem cum tenuissent, rebusque, quarum Urbs refertissima erat, forent potiti, sponte restituto Romanis imperio digressos in patria tecta rediisse. Hæc jactando, atque identidem coram regibus populisque ingeminando, Insubrum, Bojorumque legati ita Transalpinos ani-
C maverant, ut maximo desiderio tenerentur gerendi cum Latino milite belli; nam neque major exercitus, neque armis instructior, neque ex fortioribus militibus in Italiam unquam à Gallis venisse creditur.

Qui motus ubi Romam perlati sunt, tantus cives terror invasit, ut confestim novos pugnatores armaverint, novas legiones instruxerint, commeatus, omniumque rerum instrumenta bellica non aliter paraverint, quam si jam adesse Galli nunciarentur, cum tamen nondum propriis sedibus excessissent. Profuit admodum Carthaginensibus ad res Hispanas hic tumultus; nam Romani dum,
D quemadmodum cervicibus suis imminentes Gallos repellant, consilia quotidie ineunt, rebus Hispanis neglectis, totis animis ad bellum Gallicum se præparantes, Hasdrubali, quo cum multos annos pugnatum erat, pacem dederunt, acceperuntque. Missæ item legationes ad Venetos & Cænomanos, ut Romanorum amicitiam Gallorum societati præferrent. Quæ res, ut Romanis ex animo successit, ita non modicas difficultates Insubribus attulit, quod magnam exercitus partem domi ad defendendos fines relinquere coacti sunt, ne, dum ipsi abessent, in eos Cænomanus miles grassaretur. Igitur Galli, coacto juxta Rhodanum exercitu, supera-
E tis Alpibus in Circumpadanos Campos descenderunt. His se protinus jungunt Insubres & Boji. Peditum numerus traditur fuisse quinquaginta millia, tum equitum & bigarum duo millia. His Etruriam versus moverunt castra. Romani, ubi certioribus nuntiis exploratum habuere, transmisisse ab Alpibus Gallos, alterum Consulem L. Æmilium cum legionibus auxilioque Ariminum miserunt, ut illic sese hosti opponeret transitum prohibiturus. Quod vero alter Consul C. Attilius sui Consulatus initio in Sardiniam cum classe cursum tenuerat, ejus loco in Etruriam unus Prætorum ire est jussus, qui Gallos incendiis rapinisque arceret, &, si vi-
F deretur, prælio rem committeret.

Interim vix dictu credibile, quantus Urbem incesserat pavor; ea fuerat virtutis Gallicæ expectatio, ut jampridem Romani nihil eorum nomine formidabilius ducerent; augebat metum vetusta cladis ad Alliam acceptæ memoria, ut tanquam Romanis penatibus fatalem gentem pertimescerent. Quocirca, tametsi ingens hominum conflatus esset exercitus, festinare tum Romani copias alias parare, juventutem armis instruere, delectusque novos

in

in dies habere; moniti praeterea Latini nominis socii, ut idem facerent, & quotiens opus esset, absque mora in certamen promptos, paratosque se praestarent; Municipiorum, Coloniarumque & Urbium in Italia magistratibus imperatum, ut omnium militum, quos delegissent, numerum in commentariis ad Senatum referrent; ad haec maximam adhibuerant curam frumenti, & commeatus omnium generum; tum armorum officinae excussae, ut quibuscunque tela suppeterent; & quo magis metuebant Romani, eo diligentius omnia belli instrumenta paraverant; nunquam major in urbe apparatus belli, nec sane in reliqua Italia quicquam tum segnius instructum, cum existimarent omnes, non de rebus, aut gloria, sed pro vita, liberisque cum Gallis dimicari. Quamobrem nemo unus fuit, qui non auctoritati Senatus, & Populi Romani majestati libenter paruerit. Quantae tunc civitates, & quot hominum millia essent, etsi auctores inter se dissentiant, crebrius tamen Polybii sententia probatur: cum ipse integerrima fide scriptorem sum secutus.

Primum igitur Consulibus quatuor urbanae legiones attributae erant; peditum viginti millia, equites mille ducentos hae continebant; his additae sociorum auxiliares turmae, peditum millia triginta, equitum duo. Hinc in Sicilia, & circa Tarentum praesidii causa constitutae duae legiones; pedites quater mille, equites ducentos singulae habebant. Insuper Romanorum, Campanorumque multitudo traditur circiter ducenta quinquaginta millia peditum, equitum viginti quatuor millia. Nec subsidiorum omissa est cura. Fuere in Urbe, si quid novi accidisset, jussa Senatus expectantes hominum copiae, viginti millia peditum Romanorum, equites mille quingenti, sociorum triginta millia peditum, equitum millia quinque. Ab Etruria & Sabinis missa peditum septuaginta millia, equitum quatuor. His praeerat urbanus Praetor, quem supra retulimus statim, ubi Gallos in Italiam venisse intellexit, Etruriam versus movisse. Hos secuti Umbri & Apennini accolae Sarsenates in expeditionem vicena hominum millia duxerunt; tum juncti Caenomanis Veneti, Romanis legatis persuasi, totidem armarunt viros, quos in Apennino jusserunt consistere, ut, cum facultas daretur, in Bojorum agros irruptionem facerent. Parata haec à Romanis erant adversus tumultum Gallicum. Tum relatae ad Senatum in tabulis Latinorum copiae octuaginta ferme millia, equitum quinque; Samnitum septuaginta millia, equitum septem millia; Messapiorum & Japygum sexdecim millia, peditum quinquaginta millia; Lucanorum peditum triginta millia, equites vero ad summum ter mille. Marsi praeterea, Ferentani, Mauricini, & Vestini peditum armaverunt circiter viginti, equitum quatuor millia. Quae coacta gens ex omni Italia, praeter Insubres & Bojos, peditum reddebat septies centena & eo amplius millia, equitum vero septuaginta millia: etsi Livius ex peditum numero pene dimidiam portionem demat, & in equitibus ab hac summa dissentiat plurimum. Contra Fabius Pictor, qui eo bello interfuit, & Paulus Orosius octingenta armatorum millia fuisse tradunt: cui opinioni nec multum Plinius in *Naturali Historia* discrepat.

Galli, superato, ut diximus, Apennino, jam in Etruriam venerant, & apud Clusium, quae non amplius dierum trium itinere ab Urbe Roma distat, castra fuerant metati, cum certiores facti sunt Romanorum, Etruscorumque copias, quibus Praetorem praefuisse retulimus, convenisse simul, ac decrevisse sequi. Quo accepto nuntio Galli versus eos moverunt signa: eratque in conspectu jam uterque exercitus, cum pugna supersedentes, occidente sole, utrique muniverunt castra. Nox erat,

A tenebrisque omnia tegebantur, cum Galli per castra de more elatis ignibus equites admonent, ut prima luce, cum omnia tutiora hostibus promittat dies, se sequantur: ipsi Fesulas versus clam iter facere incipiunt, eo id acturi consilio, ut sequenti die & suos equites in agmen recipiant, & incautius sequentes Romanos circumducant. Nec eos sua fefellit opinio; nam Romani summo mane hostium equitatum non sine tumultu abire conspicati, id eos metu & in trepidatione agere existimantes, acceleratis passibus, incomposito agmine sequebantur. Id

B animadvertens Gallus, qui ex pacto hac atque illhac concursabat, constitit, initoque certamine victus Romanus, & Tuscus miles turpe fuga terga dedere. Erant enim Gallis animi ferocia longe impares. Amisere victi occisorum eo praelio hominum millia sex; alii in proximum tumulum, situ & loci natura munitissimum, se recepere, quos è vestigio prosecuti victores obsidione cingere decreverunt: obstant procedentis noctis angustiae, atque eo die exantlatus labor; quibus rebus confecti id operis tunc aggredi non decreverunt; sed relictis equitum turmis interim custodiendos mandarunt, ut postridie, si deditionem non facerent, tumulum omnibus viribus aggrederentur; ipsi tum

C ad curanda corpora profecti, unico praelio facti divites, tantum praedae, tantum hominum lucrati, ut vix cuiquam sit credibile.

Caeterum expugnandi tumuli consilium haudquaquam processit. Nam L. Aemilius Consul, quem Ariminum missum scripsimus, ubi per Etruriam Gallos iter facere intellexisset, ut versus Urbem Romam propere contenderent, suis suppetias laturus, in Etruriam festinaverat; tum mature superato Apennino, non longe ab hostibus castra metatus est. Cognovere hoc Romani, qui in tumulo ab Gallico equitatu obsidebantur; ex nocturnis enim ignibus illis facile fuit Consulis ad-

D ventum conjectari; quamobrem spe subsidii adjuti, animoque alacriores, ex suis militibus quosdam inermes per proximam sylvam mittunt, qui eum, quemadmodum res gesta sit, instruant, & quamprimum opem ferat, rogent. Edoctus omnia Consul, cunctandum nequaquam existimans, equestres copias tumulum versus ducit, & Tribunis militum imperat, ut legiones prima luce castris educere festinent, si necesse fuerit, vel praelio certare non ambigant. Nec latuit Gallos adventus Consulis, id & ipsi ex nocturnis ignibus conjicientes. Tum advocato omnium consilio quid agendum esset, deliberare coeperunt. Hic variae, ut

E in magna multitudine solet, dicuntur sententiae. Communi demum consensu in Aneroestis sententiam est itum. Judicavit is, haud recte sentire, qui tunc armis decernendum censerent, quippe qui jam certo acquisitam praedam in belli dubium deferrent; quare se auctore consultius facturos, si in patriam revertentes, quod lucrati fuerant, secum demum reportarent; tum relictis ibi sarcinis, si placeret, iterum Romanis indici bellum posse; sic & expeditius pugnaturos, & manubiarum securos, multum rursus victores lucri acquirere, victos minimum detrimenti passuros.

F Galli igitur Aneroestis consilium executuri, ante lucem motis signis, per inferi maris littus cum maxima praeda patriam repetebant. Sequebatur eos Consul, si aliqua rei bene gerendae occasio daretur, eam non dimissurus: alioquin ex composito cum tanta multitudine timebat congredi. Per idem tempus accidit, ut alter Consul C. Attilius, quem cum exercitu in Sardiniam profectum praediximus, advectus Pisas contrario, quam Galli, itinere rediret Romam. Non longe aberant à Tusciae Civitate Telamonae Galli, cum quidam ex illis improviso in eos incidentes, qui Attilii exercitum prae-

præcedebant, capti, non multum abesse Gallos, & alterum Consulem pone sequi, confestim Attilio exposuerunt. Quibus cognitis ille lætus, quod inter duos potentissimos exercitus hostes objecisse fortuna videbatur, admiratus primum rei novitatem in eos ducere constituit. Admonitis itaque militum Tribunis, quid eos agere velit, ostendit: quousque sinat opportunitas, legiones adversus hostes procedere jubet; ipse idoneum rei gerendæ collem prope viam conspicatus, cum expedita equitum manu occupare parat. Fecerant & id ipsum Galli, sed præventos se à Consule cum ex captivis intellexissent, existimaverunt primo id ab equitibus factum, quos L. Æmilius noctu præmisisset: demum re diligentius explorata, necessario esse ferro decernendum viderunt.

A Instructa itaque acie Gessatas atque Insubres contra Æmilium, qui à tergo sequebatur, constituerunt; à fronte adversus Attilium collocati Taurini, & Padi accolæ Boji, carros & impedimenta extra aciem reposuerunt; præda omnis in proximum tumulum delata, & complurium equitum custodiæ dimissa. Egregia arte ordines instruxisse Polybius tradit; nam bifrons acies, & aspectu hostibus terribilis est, & ad pugnam valde efficax, omni spe fugæ prærepta. Accedit his, quod invicem utrumque caput se protegit, estque alteri alterum auxilio. Principio in colle, quem Attilius occupaverat, est certatum, quo in loco cum summa virtute utrinque pugnaretur, tandem ab equitibus Gallorum fortissime se gerens interceptus Attilius occidit, caputque ejus ad Reges delatum; primum se prælio cœpto colle is objecerat, ut, si superati forent hostes, gloria confecti negotii penes se solum esset, qui ante collegam cœpisset pugnam. Morte alterius Consulis haud perterriti Romanorum equites non solum occupatum à se tumulum defenderunt, sed etiam viriliter occurrentes Gallicum equitatum fuderunt. Addebat his animos spes potiundæ victoriæ, quod urgentibus Gallos fatis Romano exercitu circumclusi videbantur. Terrore plena omnia. Classicorum sonitus, Gallorumque in immensum vociferatio, & clamor, nemini non formidabilis erat.

Initium victoriæ Romanis dedere ipsi Gessatæ; nam cum Boji & Insubres auratis quoque armis conspicui essent, Gessatæ animi magnitudine, qui ingentes spiritus in re militari concipiebant, hujusmodi ornamentis abjectis ante omnes nudi capescebant pugnam, hoc se modo prædicantes magis expeditos ad bellum fore; quæ jactantia & ipsis, & omni exercitui perniciem tulit. Nam cum nudi essent, scutoque tegerentur Gallico, ipsis admodum brevi grandia eorum corpora sagittariorum ictibus maxime patebant, quos vel iccirco adversus Gessatas collocaverant Romani, quod eis superandis aptissimum hoc pugnatorum genus erat. Angebantur eo acrius Gessatæ, quod ex longinquo sagitta vulnerati neque hostem ulcisci possent. Quare gliscente ira, plerumque aciem percurrentes turbare, suis terrori esse, rabie omni omissa disciplina agitari. Cæsis ad hunc modum Gessatis, Insubres, Boji, Taurini excepere prælium, cœptumque tandem cominus pilis & gladiis agi.

Hic atrocissimum certamen fuit, & ut animi viribus constantior Gallus, Insuber, cæterique erant, ita usu armorum Romano militi cedebant. Gallis enses graviores sunt, & cuspide obtusi; scuta debilia; quæ omnia commodius Romano cesserant, qui & clypeis validioribus utebantur, & gladio breviori quidem, sed acuto & expeditiori. Sustinuit tamen impetum Gallus, donec è colle equites magno impetu descenderunt. Tunc omnino turbati omnes passim cæde equites citatissimis equis terga dare; pedites eo ipso, quo constiterant, loco, desperatis rebus occumbere. Tanta fuit animorum virtus, seu pertinacia magis, ut ne attenta quidem fuga ceciderint omnes. Periisse eo prælio, Polybius & Orosius auctores sunt, hominum XL. millia. Congolitanus Rex cum captivorum decem millibus in potestatem hostium vivus pervenit. Aneroestes cum quibusdam paucis comitantibus aufugisset, omnes vitæ tædio non diu post in semet vertere manus.

B Hic vero illud omittere incuriosi admodum esset, Fabium Pictorem, quem Orosius auctorem habet, non apud Telamonem, ut Polybius, sed apud Aretium prælio dimicatum scribere, & cum Attilius esset occisus, qui pugnæ intererant, octuaginta tribus millibus cæsis turpiter fugisse; qua fiducia elati Galli, cum haud ita multo post manus iterum conseruissent, à Romanis ea clade fusos, ut quadraginta millia hominum desiderata sint. L. Florus cum Brittomaro Duce ab Æmilio victos Insubres scribit, discinctosque in Capitolio, ut eorum interverteret votum, qui non prius balthea soluturos juraverant, quam Capitolium adscendissent; nam his gestis rebus L. Æmilius spolia hostium misit Romam, &, ut Polybius testatur, depopulatis locorum agris, ditato omnis prædæ genere exercitu, reversus, armis & torquibus (ornamenta C sunt, quæ patrio more circa collum gestare Insubres consuevere) Capitolium ornavit. Decretus illi triumphus, captivique ante currum cum præda ducti.

Sequenti anno Consules creati sunt T. Manlius Torquatus, Q. Fulvius Flaccus. Venerat in spem Senatus ex omni Italia deturbandi quicquid erat Gallici nominis: quare utrumque Consulem primo adversus Bojos mittunt; eos celeriter in jus & ditionem suam redegerunt. Scribit Strabo superatos à Romanis Bojos agro expulsos fuisse, & ex Italia digressos cum Tauriscis juxta Histri fluminis ripam regionem occupasse. Id non hoc bello factum, sed prius paulo credere libet. Sane nec perpetua fuit ea D Gallis sedes; transiisse in Noricum recentiores tradunt, à quibus provincia Bojariæ etiam hodie tenet nomen.

Duxere dein Consules in reliquos Gallorum Insubres. Polybius multitudine imbrium, pestilentiaque deterritos destitisse à bello, Romamque rediisse confirmat. Pugnantia his scribit Orosius, Insubrum XXIII. millia tunc occisa, capta quinque millia. Major apud me illius est auctoritas, nisi à Fabio Pictore hoc sumpsisse Orosium crederem. Fuere autem hi Imperatores, qui primi Romana arma trans Padum protulerunt.

E Post hos Consules facti P. Furius, & C. Flaminius. Hi rursus in Galliam profecti, Ananes, qui prope Apenninum habitabant, in societatem recepere. Versus deinde in Insubrum agros furor belli. Constiterat Flaminius prope Adduæ & Padi confluentes. Hic, dum amnem transmittit, dum castra munire vult, ingentia ab Insubribus, qui eum prohibituri maxima multitudine convenerant, incommoda accepit; nec jam periculis pares erant Romani. Quamobrem ab eo discedentes loco in Cænomanorum agrum profecti sunt. Eorum urbs erat forum Diugutorum, quam nostris temporibus oppidum Cremam vocari eruditissimi quique sentiunt. F Illic constitisse verisimile est. Adjuti Cænomanorum, quos in societatem asciverant, armis, superiora, quæ ad Alpes spectant, loca tenuere; demum in Insubrum agros descenderunt, ferro & igne omnia vastaturi.

Præfuisse Insubribus Aristonicum Ducem Florus tradit. Hic consilio cum proceribus communicato, quod videret omnino decrevisse Romanos patriis sedibus eos deturbare, fortunam belli experiri decrevit. Igitur sublatis ex Minervæ templo, quam præcipuam colebant, signis, apparatisque

cæteris

cæteris belli instrumentis, Mediolano discedentes adversus hostes intrepide sunt profecti; hinc prope illos metati castra, hominum ferme quinquaginta millia erant; plena populo etiam tunc, nedum ætate nostra, Urbe Romani, qui se numero inferiores plane nossent, Cænomanorum auxilia implorabant. Suspecta erat illorum fides, nec ejusdem nominis viris (Galli enim omnes) videbatur multum credi debere. Sic non parum consilii ancipites extricavere sese tandem. Junctus ponte stabat Addua. Cænomanos omnes transire ad ulteriorem fluvii ripam jubent; tum rescindunt pontem. Visum id factu optimum, quod & facultatem Cænomanis se Insubribus in ipso prælii discrimine jungendi surripuerunt; tum etiam quod omni abscissa spe fugæ Romanus miles necessario acerrime pugnam aggredi cogebatur. Mox instrui cœptæ acies; qua in re Flaminius Consul artis se bellicæ inexpertum rudemque ostendit. Elegerat ille locum nequaquam Romanis armis idoneum, deliqueratque in eo, quod in re militari primum perito Imperatori esse debuit. Tam prope enim fluminis ripam erexerat aciem, ut referendi pedem, quod Romanorum proprium est, facultas omnino nulla relinqueretur; ut, si vel tantillum retrocedere milites esset opus, Adduæ fluvio præcipites mergerentur. Superiores tamen eo prælio fuerunt Romani, Tribunorum prudentia & astu. Animadverterant hi anterioribus bellis Gallorum gentem primo impetu supra humanas vires esse, mox paulatim labascere, & nivium modo longiore motu quasi Sole laxari; enses præterea habere non agiles, qui unica plaga fortissimi ad crebros ictus erant inutiles. Acceptas itaque à Triariis longiores hastas antesignanis tradidere. Sic incepta pugna Insubres lanceis percussi, his incidendis primum illum animi ardorem effudere, tum cominus vadentes Romani phalange structa cædere hostem paulo securius cœperunt. Nam cum Insubrum, ut longiores & graves, ita nequaquam acuti gladii essent, non nisi ex loci intercapedine cæsim ferire hostem poterant. Contra vero Romanus miles edoctus à Tribunis, quam maxime poterat illi proximus ense aptior, punctim Insubrem eluso ejus ictu aggrediebatur. Magna tunc strages facta; trucidata esse Insubrum octo millia, capta decem & septem Orosius est auctor; numerum supprimunt Polybius, Florusque. Omnino magnam cladem accepere Galli; nam indomita armorum ferocia gens haud aliter à Rom. Senatu supplex per legatos quæsisset pacem. Vovisse eos, antequam pugnæ incubuissent, Marti suo de hostium præda torquem scribunt quidam; quam ob causam Flaminius Jovi de ipsorum torquibus, quos bello fuerat adeptus, trophæum erexit. Nobilior fuit ea victoria Consulis, quod contemptis auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, superior tamen evasit; qua fiducia aperte potuit cognosci vanam esse auspiciorum fidem. Fecisse idem adversus Parthos pugnantem Lucullum veteres scriptores tradunt, qui nefasto die ex his, quos atros vocant, initurus prælium, submonentibus id amicis, *Ego*, inquit, *ex atro felicissimum Romanis reddam:* cujus dictis fidem fecere minima manu fusæ innumerabiles hostium catervæ; ut religiosas mortalium superstitiones uterque Imperator non observandas experimento suo docuerit.

Peperit tamen id famæ Flaminii maximam invidiam; nam redeunti, & multa referenti spolia, populus contempsit ire obviam; non multumque abfuit, quin triumphi decora non assequeretur. Justa videbatur subesse causa præsertim religioni deditissimæ genti. Nam cum Augures vitio creatos esse Consules dicerent, Senatus eos è vestigio ab expeditione revocandos esse censuit. Flaminius post superatos hostes resignare distulit litteras, ut victore exercitu rediens facesseret jussa. Tulit id ægre Populus, tanquam per superbiam factum, coactumque deponere Imperium vix privatim triumphare est passus. Potuit ea Populi Rom. severitas temerarium Flaminii animum flectere, sed eum dare pœnas cogebant ultores Dei. Siquidem triennio ferme post contra auspicia, mores secutus suos, Annibali congressus, clade exercitus, & sua, insignem Thrasimenum lacum fecit; ac tum quoque concessere fata, ut Insubris Equitis manu peremptus, à se interfectorum umbris litaret.

Igitur dum tot cladibus affecti Insubres pacem à Senatu petunt, M. Claudius Marcellus, C. Cornelius Consules dicti sunt. Sollicitavere statim plebem, ut quo minus pax conficeretur, prono ad eam Senatu ipsi intercederent. Obtinuisse meliorem causam, ictumque fœdus Plutarchus scribit, sed culpa Insubrum ruptum, ascitis in societatem Gessatarum triginta millibus. Ipse Polybii sententiæ accedo, qui priusquam quicquam à Senatu Galli impetrarent, festinasse cum exercitu utrumque Consulem tradit, debellasseque interim petentes pacem hostes. Cognito itaque Insubres Marcelli adventu, quod ipsi tot præliis lassi essent, Gessatarum triginta millia conduxere, atque his libertatem suam tueri decreverunt. Dissentit & hic Plutarchus, triginta millia Insubrum in armis fuisse ratus, majoremque Gessatarum exercitum, quem non Insubrum mercenarii, sed sponte sua traduxissent. Et id quidem Britomaro Duce. At hunc Livius, & Florus non illis, sed Insubribus Principem attribuunt, ut in hoc quoque Veterum fidem non ab re aliquis requirat. Firmavere Gessatæ præsidio Acerras Urbem, quam inter Padum & Alpes fuisse superius quoque diximus. Eam uterque Consul obsidione cingere decrevit, procedebatque in dies arctior, quod nihil subsidii ferre Insubres poterant, mediis locis à Romano exclusi. Quamobrem partem copiarum (decem millia fuisse tradit Plutarchus) ad obsidendum sociorum Pop. Romani oppidum Clastidium mittunt, existimantes, ut illis suppetias irent, ab Acerris soluturos obsidionem Romanos. Id dum cognovisset Marcellus, relicto ad Acerras Collega, cum equitatu, expeditiorumque militum parte, obsessis ferre opem contendit. Confestim hoc audientes Gessatæ, Duce Britomaro, in aciem prodeunt; Consulem manifesta se clade oppressuros opinantur, quod paucos secum pedites haberet, equestrique prælio certandum foret, quo pugnæ genere cunctos se mortales superare arbitrabantur. Marcello nec suorum corpora curare, nec ullum quieti tempus permittere celerrimo hostis adventu licuit. Inceptum igitur certamen; primo congressu pauxillum superiores fuere Galli, donec eorum equitibus à Romano equitatu pariter circumventis inclinare ad Romanos victoria cœpit; mox fusi fugatique hostes plurimi, victorum metu Padum ingressi vorticibus sunt absorpti; captivi tamen & complures fuere. Eo ignominiosior clades, quod multi à paucis superati essent. Qua in re plurimum Marcelli virtus enituit, quod qui multitudine hostium superari se videret, ita aciem instruxit, ut dexterum sui exercitus cornu sinistro Gessatarum alæ jungeret; reliquam autem exercitus partem à dextro hostium cornu longe removens, quasi veru directam ostendit; ita cum eorum lævam à tergo, & à lateribus cæderet, quod præstantissimos quosque in dextero suo cornu collocaverat, in fugam sunt versi hostes; nam suis laborantibus nec à dextra ala, nec à media acie succurrere prohibebat Romana acies, sese lon-

longo intervallo porrigens. Nec minus manu quam ingenio victoriam sibi peperit Consul; cum clamore & pollicitationibus in ipso pugnæ cardine suos adhortaretur, fremitu belli equo perterrito ejus impetu cessim retro ferebatur. Quapropter veritus ne tali prodigio tepescerent militum animi, attractis confestim habenis in hostes equum convertit, & ut consilio, non casu, id evenisse crederetur, supplex adoravit Solem, (Romanorum utique mos est, antequam manum conserant, salutare Deos, tametsi orientem cum colere peculiarius est in Syria militantibus) inter confertissimos hostes mox progressus opima spolia vovit Feretrio Jovi. Properabat ad votum fortuna belli; nam visus illi Viridomarus, & Regia plane statura, & armis auro atque argento fulguris instar rutilantibus, ostendit se esse Ducem. Ea itaque arma fore arbitratus, quibus vota solveret, virum adoriri maturat. Non detrectavit Dux singulare certamen; sed prior Marcellus hasta illi perfosso thorace simul equi viribus innixus resupinum deturbat, rursusque bis vulnere repetito exanimem reddit. Morte regis facti hostium cunei dedere terga; tum ephippiis desiliens Consul, apprehensis Viridomari exuviis, cœlum suspexit; atque, *O magna*, inquit, *qui Imperatorem gesta vides & probas, Feretrie Jupiter, En tertius ego Romanorum Dux atque Imperator Ducem simul ac Regem propria occidi manu. Tu cape, quæ tibi opima spolia do, dico, & vicissim lætis successibus res adversus hostes nostras prosequere.* Sic effatus belli reliquias persequi statuit.

At Galli, qui apud Acerras remanserant, simul atque suorum stragem Clastidii acceptam audivere, celeri fuga Mediolanum contendunt. Præcipua hæc etiam tunc Insubrum, ut Polybius scribit, erat urbs, pro qua, ut pro amplissima metropoli æquum fuit, Galli strenue pugnabant. Persecutus fugientes est alter Consul Cornelius, qui infeliciter dimicans obsidione circumveniri se permiserat, ut Plutarchus auctor est. Veriora tradunt alii. Cum non longe à Mediolano exercitum duxisset, nemine obviam prodeunte, agrum omnem depopulatum regredi cœpisse. Tum Galli abeuntem persecuti extremum agmen lacessere, plerosque Romanorum trucidare, alios in fugam vertere: quæ conspicatus Consul, conversis legionibus, omnes ad capescendum forti animo prælium cohortatus est. Paruere mandatis Romani audacissime contra Gallos pugnantes vicere; nam tot nuper affectus detrimentis Gallus non repugnavit diu, sed revocato gradu in proximos montes (eos opinor, qui Leuco oppido imminent) victi aufugere. Hos aliquandiu fugientes insectatus Consul, Mediolanum demum profectus, Urbem in Populi Rom. potestatem redegit. Sic desperatis rebus suis, & cæteri fidei Romanorum se & fortunas suas credidere. Eorum exemplum imitatæ & vicinæ gentes idem fecere; & ita huic bello impositus finis, domitaque Gessatarum arrogantia, qui se victores fore rati, Romana arma Vulcano, ut L. Florus scribit, promiserant. Receptæ urbis Mediolani titulum Cornelio tribuit Polybius, Marcello Plutarchus & Orosius, qui ab eo cæsa hostium triginta millia refert. Discrepant & alio modo maximi duo historiæ scriptores. Plutarchus enim Insubres in armis fuisse comparato exercitu posteris tradidit; antiquior ille, & iccirco majoris fidei, solos Gessatas gessisse bellum, eorumque corpora solum cæsa scripsit; cui & accedere Orosius videtur. Utcumque sit haud quaquam magni refert, cum illud constet, tum primum Insubres subactos cessisse Romanis. Etsi minimum de Mediolanensium jure minuit illa victoria; mansit libertatis nomen, nec externos Ma-

A gistratus, aliquave onera agnoscebant. Creavere Reges more suo, & finitimis nemine consulto indicere bellum fas erat; domiti ut amicitiam Romanam agnoscerent, nondum, ut parerent, suis legibus, suo jure utentes.

Quievere interim anno; mox in Taurinos movere bellum, variaque victoria protrahebatur tempus, cum legati Annibalis itineri sese in Italiam accingere decernentis, ut simul fœdera percuterent, venere. Norat Annibal superioribus præliis Insubrum infensos erga Romanam gentem animos. Quamobrem in maximam spem venerat eorum nanciscendi amicitiam. Convenere itaque clam
B Romanos hujusmodi fœdere, ut Annibal Insubribus, Insuber Annibali contra Romanos auxilio esset; bona uterque fide ageret; si Insubrum aliquis ab Afro injuria se affectum quereretur, ejus rei judicium penes Carthaginensium magistratus, aut Imperatores, qui in Hispania cum imperio erant, agitaretur. Quod si contra Carthaginensis ab Insubri injusti aliquid fuisset passus, Insubrum mulieres disceptatrices esse debere. Cur injuriarum cognitionem Insubres fæminis concesserint, quod mirum fortasse alicui videri poterit, Polyænus Macedo & Plutarchus ostendunt. Namque Galli, priusquam Belloveso Duce superatis Alpibus no-
C vas in Italia sedes quæsissent, seditionibus domesticis eousque sunt agitati, ut civilia bella suscitarent; cumque ferro accincti alter in alterius perniciem constitisset, essentque discordiarum finem quæsituri, inter utrumque exercitum mulieres progressæ, precibus, lachrymis, gemitu adeo flexere virorum animos, ut depositis jurgiis, atque omni odio, unusquisque ad penates suos reverteretur. Hinc apud eos orta consuetudo, si quid de bello aut de pace tractandum esset, mulieres ipsæ dijudicarent, tum quæcumque cum sociis controversia nascatur, ex fæminarum sententia componi eam justum judicant.

D Hac itaque conventione cum Insubribus Annibal amicitiam contraxit; quam vel inprimis conciliavit aurum per legatos illis datum dono. Cognoverat enim maximi momenti hanc societatem fore, quod regionem Insubres possiderent fertilissimam, & hominum multitudine refertam, ut sive in eorum agro cum Romanis dimicandum esset, sive novi comparandi exercitus, hujusce accessionis ergo juvare facillimum foret. Sperabat præterea faventibus Insubribus per angustos Alpium Saltus integrum & nullo diminutum prælio exercitum traducere. Capta itaque auro gens, haud difficulter in ejus sententiam accessit. Certiores facti de
E Annibalis in Italiam conatu Romani, quod de Gallorum fide dubitarent, omni studio ad perficiendas, quas circa Padum duxerant, Colonias incumbebant. Placentia hæ fuerant & Cremona; vici prius Gallis habitati & ignobiles, conditæ & auctæ tum demum propugnaculi loco adversus trans Padum agentes Gallos; & si qua alia vis per Alpes irrueret. Consules declarati T. Sempronius & P. Cornelius Scipio: ædificata jam erant mœnia, structæque privatorum domus; quamobrem Oppidanis, ut intra triginta dierum spatio adessent, mandatum; singulis Coloniis hominum sex millia decreta; ægerrime hoc tulere adempti præsertim agri causa
F Insubres & Boji. Quamobrem arreptis derepente armis obsidum, quos superiori bello dederant, securi tumultu omnia implentes, in eum ipsum agrum hostiliter venerunt. Terruit eorum adventus non multitudinem tantum, sed & Romanorum Triumviros, qui ad agrum assignandum venerant, ut Placentiæ mœnibus adhuc non sat recenti opere coactis diffisi, Mutinam confugerint. Hos persecuti Galli obsidione Urbem cinxerunt. Verum

rum gens nequaquam expugnandis muris apta, necessariis præsertim ad hæc instrumentis defectis, dolo captandum hostem judicavere. Simulatum itaque de pace agi: tum captis, qui evocati ob id ipsum erant, Romanorum legatis, non aliter dimissuros se eos dixerunt, quam si sui obsides, quos priori anno Romanis dederant, forent redditi. Scribunt alii non violato jure gentium captos legatos, sed metantes agros Triumviros ab hostibus interceptos fuisse. Prioris sententiæ auctores Gallos damnant, tanquam fidei & juris, quod à natura hominibus insit, proditores. Eorum patrocinium meum non est. Exemplum certe in aliis probabile fuit; cum negavit Themistocles ab Athenis redituros Lacedæmoniorum legatos, ni & ipse ab ipsis ad Athenienses foret remissus. Quod igitur tanquam egregie factum à Græco celebrant auctores, quomodo citra calumniam in Gallo milite notari possit, certe non video.

Cum hæc L. Manlio, qui tunc cum imperio vicinis in locis agebat, nunciata essent, accensus ira Imperator obsessis ferre auxilium propere parat. Cognovere id Galli; quocirca positis insidiis, venientem temere ex sylvis, quæ circa viam incultæ & arduæ erant, erumpentes aggrediuntur. Ibi magna Romanorum, donec ægre in apertos campos evasit Consul, strages facta; deinde munita ab eis castra Gallis aggredi spes defuit. Cum sequenti die de integro Manlius cepisset iter, & adhuc clausis locis duceret agmen, iterum eos aggressi Boji, magna omnium trepidatione, octingentos cæciderunt; signa sex ademere; reliqui præcipiti, ut Polybius ait, fuga Tanctum vicum Pado propinquum contenderunt. Hoc tumultu Romam perlato, veriti Patres, ne diuturna obsidione Romani periclitarentur, C. Attilium Prætorem cum legione una, & quinque sociorum millibus, obsessis auxilium ferre jubent. Consuli, ut in eorum, qui ceciderant, locum delectum habeat, mandant. Interim Manlius Cænomanorum armis adjutus adversus crescentem indies multitudinem, quanto fortius poterat, sese tutabatur. Quare ejus debellandi spe amissa discessere Galli, junxitque se Consuli Attilius Prætor, cum nihil memoratu dignum hostium discessu liber fecisset.

Dum hæc aguntur, Insubres & Boji regulos suos trans Alpes ad Annibalem Rhodano jam trajecto spe plenum mittunt. Ipse advocata concione per interpretem, ut milites ad trajiciendum hortentur, rogat. Fecit hoc libens Gallus, se, cæterosque Cisalpinæ Galliæ incolas auxilio futuros pollicetur; omnino ad iter per Alpes se accingant; fore illud tutum, nec necessaria aliqua re egens; tum non admodum difficile; tantam esse locorum, per quos profecturi sunt, opulentiam, ut ea vel maximis ærumnis possit unusquisque comparare; præterea eos socios ipsis fore, quorum virtus Populo Romano superioribus annis fuerit formidolosa. His, aut certe similibus aliis compluribus dictis reguli abiere. Fuerunt & ex horum Comitatu, qui in castris remanerent. Hos ad exploranda loca, Barbarorumque, qui in Alpibus habitant, apparatus, secum Annibal retinuit.

Post hæc cum exercitu profectus egregiam Insubribus adversus Taurinos operam navavit. Moverant Taurini Insubribus bellum, gerebantque acriter. Annibal, quod videret Taurinos sibi infensos esse, Insubrum partes fovit, validissimaque eorum Urbe per triduum expugnata adversæ sibi factionis homines plurimos interfecit. Ex hoc tantus alios Barbaros terror invasit, ut vicini omnes se sponte ei dederint; idem palam facturi etiam Insubres, uti initio statuerant, ni defectionis operientes tempus Romani Consulis adventus oppressisset. Iccirco quieti nihil novabant; quin nonnulli

A se Romanis addiderant socios. Quamobrem haud cunctandum ratus Annibal, præclarum aliquod facinus aggredi decrevit, ut cæteros ad Carthaginensium partes amplectendas audentiores faceret. Armis itaque cum Romano Consule decernere quamprimum deliberavit. Prope Ticinum congressus Cornelio Consuli eum fudit. Pugnavere eo prælio fortiter Galli Insubres, quos auxiliares equites Scipio in fronte collocaverat, & una cum reliquo equitatu vulneratum Consulem in medium agminis accipientes reduxerunt in castra. Ejus servati Ligur servus certiorem fama gloriam tenet. Victori prima pugna Annibali se pars Insubrum

B jungere festinavit; tum qui in castris Romanis erant Galli, popularium defectione audita, statuto inter se tempore apud Placentiam, quo se loco contulerat cum exercitu Consul, intempesta nocte transfugerunt; duo millia peditum erant, ducenti equites. Hi cum omnes somno intentos animadvertissent, in tentoriis prius armati, ubi constituta hora advenit, exivere, obviosque Romanos, tum ipsos vigiles trucidant. Illos Annibal benigne susceptos, ingentia munera pollicitus, ad suos dimittit, ut, si quid adhuc repugnarent, ad Carthaginensium societatem vel hortarentur, vel impellerent. Scipio eam defectio-

C nem omnes Gallos secuturos ratus, etsi gravis etiam vulnere, veritus, ne illi quoque novi hostes accederent, noctis insequentis quarta vigilia ad Trebiam fluvium, quod is colles equitatui impeditores haberet, movit castra. Secutus est & Annibal. Hic cum eos Gallos, qui inter Trebiam & Padum habitant, fide ambiguos, suam & Romanorum gratiam aucupari cognovisset, iratus quod se Gallorum accitu in Italiam ad eos liberandos venisse diceret, alios Gallos & Numidas equites misit, qui parum illud agri depopularentur, ac diriperent. Egentes ope qui premebantur, Galli Romanos Consules implorant. Fuit illis præsto cum

D equitatu alter C. Sempronius, qui raptorem Insubrem nactus, de divisione prædæ simul certantem, ingenti cum terrore & cæde affecit; adjutus suorum consilio instare iterum Gallus, Consulisque copias retro compellere, donec & illæ auctæ insultantem coegerunt recipere se in tutum. Fecerat hæc pugna feroci alioquin Sempronio animos, parabatque acie decertare. Id cum ex ejus natura futurum crederet Annibal, tum Gallorum exploratores manifestissimum fecerunt. Speculabantur in utriusque castris securius, quod & ex eis aliqui Romanis militabant; pugnatumque iterum est ad Trebiam. In exercitu Carthaginensium decem

E millia Insubrum, Bojorumque erant. Hi pedites omnes. Hi in media acie collocati, licet maximum victoriæ momentum, aliquam cladem accepere.

Tertia fuit apud Thrasimenum pugna; conflictati prius cum nivibus frigoreque in Apennini transitu fuerant Galli, periitque eorum maxima pars; cæteros duxit Mago; nihilominus interfecti propria manu Consulis gloriam Ducarius Insuber eques tulit. Hic C. Flaminium pugnantem conspicatus, popularibus suis testatus eum fuisse, qui Insubrum legiones cæciderat, agros & urbes eiat depopulatus, *Hanc ego*, inquit, *victimam manibus peremptorum*

F *fœde civium dabo*; subditisque confestim equo calcaribus per confertissimos hostes ferro aperit viam, armigerumque, qui irruenti se obtulerat, transfodit, dein ipsum Consulem lancea trajectum dejicit equo; spolia detrahere parantem arcuisse Triarios objectis scutis Livius est auctor. Addit Plutarchus non prius inclinatam Romanorum aciem, quam à Ducario occisus sit Consul. Nunquam satis laudatus vir; mallem diversas secutum partes.

Nec sane minus fortiter se in Cannensi pugna gesserunt Galli. Equites ab Annibale in lævo cornu fuere positi, maxima parte Insubres, qui pedites militabant, cum Transalpinis Gallis & Hispanis inter mediam Afrorum aciem collocati, primi peperere victoriam. Nam Romanæ aciei densitate oppressi, dissolutis cuneis referre pedem cœperunt. Romani audacius insecuti facile perruperunt ad Afrorum subsidia; at Galli dispositis rursus in sinum militibus, in Lunæ modum nitendo instauravere agmen; sic à tergo clausi, hinc Afris, hinc Hispano, Galloque milite pressi memorabilem illam cladem accepere; perierunt tamen eo prælio Gallorum quatuor millia. His affectos stragibus versus fortunæ impetus ex hoc tempore juvare cœpit, magis Hispano & Afro, quam Insubri, quamvis easdem sequenti partes, infesta.

Transierat Asdrubal Alpes, vestigia fratris imitatus, novumque exercitum Insubri quoque pedite auxerat; perveneratque jam in Senensem agrum; ibi cum Romanis consertæ manus; fusus cum maxima clade Pœnus est, cæso etiam Duce. Insuber modico detrimento affectus, quod bona pars non interfuit prælio; qui adierant, objectu collis se protexerunt; postera die abeuntes simul cum Ligurum gente persequi destitit Consul, & suadentibus, ne eos cladis immunes discedere pateretur, quod uno agmine fugientes, sine signis, sine imperio & ordine, una militum ala potuissent deleri: *Supersint*, inquit, *hostium cladis*, *virtutisque nostræ nuncii.*

Post paulo à Balearium minore Insula, ubi in hybernis fuerat cum exercitu, in Ligures venit Mago, captaque adventu improviso urbe Genua, exercitum, quam adduxerat, majorem habere cœpit, confluentibus undique in ejus auxilium Gallis. Tunc accersiti etiam Insubres, quorum cum maxima multitudo convenisset, benigne allocutus, se missum ad eos in libertatem vindicandos à Romanorum injuriis dixit; proinde æquum esse eorum se subsidiis juvari: multa hominum millia ipsis armanda, si Romanorum armis resistere velint. Insubres ad hæc summam esse voluntatem suam dicebant, sed duorum Consulum exercitibus prohiberi, quorum alterum in finibus suis haberent, alterum in Etruria, non longe à conspectu suo, non audere se palam quicquam suppetiarum Pœno ferre, ne irritatis Romanis vastitate agrorum luant pœnas; posse idem commodius per Ligures fieri, qui longius absint; si secreto quicquam possent, & commeatu, & cæteris rebus non defuturos. Sic à Magone dimissi. Interim ille clam stipendiis suis quamplurimos allexit, nihilque omnino, quod paulo occultius fieri posset, frustra ab Insubribus expetebat.

Palam tot affecti malis quievere, donec pulso Italia Annibale, confectoque Punico bello, arma iterum sumpsere. Consilii auctor fuit Amilcar Pœnus, qui de Asdrubalis, vel, ut alii existimavere, Magonis exercitu in his locis substiterat. Junxerunt sese illis Boji, & Ligures, & Cænomani, Placentiamque coactis viribus expugnatam diripuerunt, ferro & flamma ita omnia fœdavere, ut vix hominum duo millia morti, vel captivitati superfuerint. Profecti dein Cremonam eadem clade eam affecturi, ni vicinæ coloniæ detrimento territi cives dispositis per mœnia armatis ad obsidionem tolerandam se præparassent. Furius Purpureo, qui tunc Provinciæ præerat, cum tunc Arimini esset, ad Senatum scripsit, nobilissimarum Coloniarum, quæ nec Punicis armis cessissent, alteram captam, alteram obsidione cingi; se auxilium non tulisse, quod hostes plus quadraginta millibus erant, & animis capta una Urbe pleni; ipse vero vix quinque sociorum millia duceret; noluisse in manifestam A perniciem eos periculis objectari. Litteris in Senatu recitatis, magna admiratio Patres cepit, eo tempore nihil minus quam Gallicos tumultus fore existimantes.

Decreverunt igitur, C. Aurelius Consul Arimini exercitum convocaret; si ipse per Remp. minus posset, Furio Prætori domandi Gallos provinciam demandaret. Missi Carthaginem legati, qui de Asdrubalis motu quererentur, & ut ab illis revocatus facinoris incepti pœnas daret, postularent magis, quam peterent. Convenerant jam milites apud Ariminum. Tum Furius Prætor magnis itineribus Cremonam versus properavit: habebat B secum duos legatos C. Lectorium & P. Titinium. Tam repentinus fuit ejus adventus, ut hostes per agros palantes nactus potuerit rem bene gerere; abstinuit tamen prælio, ut lassitudini militum consuleret. Galli suos clamore ex agris revocaverunt, reduxeruntque in castra. Sequenti die pugnaturi in aciem prodeunt; nec moram fecit Prætor. Dextera ala, quæ ex sociorum exercitu erat, in prima acie stetit; huic præfuit ipse; Legionibus, quæ in subsidiis positæ erant, M. Cæcilius, Equitibus L. Valerius Flaccus, præfecti. Vix instruendi spacium fuit. Irrumpebant Galli, omni conatu dexteram alam oppressuri; ubi id minus procedere vident, utrumque cornu circumvenire, quod multitudine superarent, pro- C perabant. Animadvertit & id Prætor: quare deductis primæ alæ utrinque in auxilium legionibus dilatavit aciem; simul legatis imperat, ut Romano & sociorum equitatu cornua hostium infestent; sic ab equitibus cornua, medii à legione pulsi, factus etiam in castra, quo fugientes concurrebant, impetus, minus sex millia hostium inde evaserunt; cæsa captaque supra quinque & triginta millia; signa militaria septuaginta, cum carpentis amplius ducentis, quæ omni genere prædæ erant plena. Eo bello interfectus belli auctor Amilcar, & tres Gallorum reguli. His Romam D nunciatis, per tres dies supplicatio habita est. Decretus dein Furio, Fulvium Orosius appellat, triumphus: repugnavere tamen factione Consulis plerique Senatores, quod non suo nomine, sed Consulis, gessisset bellum. Tulisse in ærarium tradunt tercentum viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo. Captivi & hostium spolia penes Consulem fuere. Sic pro debellatis habiti Galli & Ligures.

Restituere amissum cæteris decus Insubres; nam cum sequentibus Consulibus eorum fines esset ingressus temere C. Bæbius Pamphilus, prope cum E toto exercitu est circumventus. Periere Romanorum supra sex millia & sexcenti milites; qua clade accitus ab Urbe L. Lentulus Consul, increpito acerrimis jurgiis Prætore, reliquias exercitus accepit. Re tamen nulla memorabili gesta reversus & ipse est Romam.

Creati non multo post Consules Cn. Cornelius Cethegus, & Q. Minutius Rufus: ambo in Galliam profecti, Minutius à Liguribus orsus est bellum, & victor illis leges dedit, terminosque, quod de finibus inter illos lis esset, constituit. Durant adhuc ære incisæ formulæ, quas ætate nostra in F Procobera valle inventas Genuenses in foro publico, vetustatis monumentum, collocaverunt. Cethegus per Bojorum agros prædabundus accessit transgresso Pado. Junxerant hi se Insubribus & Cænomanis. Mox audita suorum agrorum calamitate, redituri postulavere, ut secum Insubres irent. Negavere illi se sua deserturos. Ita divisis copiis Insubres cum Cænomanis prope Mincium amnem castra metati sunt. Ab his infra quinque millia passuum consedit Consul, legationibusque clam Cænomanorum animos tentare cœpit, & quod citra senio-

ſeniorum auctoritatem eos in armis eſſe comperiebat, proceſſit proditio; atque ita eſt conventum, ut in prælii impetu in acie quieſcerent, & ſi qua occaſio eſſet, Inſubres perſequerentur. Hanc rem non admodum exploratam Inſubres habebant; dubitavere tamen eorum fidem labaſcere. Quamobrem ſtructa acie nullum illis cornu credere auſi in ſubſidiis collocarunt, ne fluxa eorum fide totis agminibus periclitarentur. Cethegus non armis tantum, ſed etiam votis pugnavit, ædem Junoni Soſpitæ pollicitus, ſi eo die de hoſtibus victoriam conſequeretur. Non tulere Romanorum impetum Inſubres, à ſociis proditi, à quibus, ut ex quorumdam ſententia refert Livius, facto poſt terga concurſu, in ancipitem tumultum conjecti ſunt: deſiderata ſunt eo prælio Inſubrum quadraginta millia; è quibus captivi millia quinque, occubuerunt alii. Captus Pœnorum Imperator Hamilcar, diverſus omnino à ſuperiore, quamvis & hic concitator fuerit belli. Signa militaria amiſere centum triginta, tum plura carpenta, quam ullo alias tempore. Oppida, quæ exemplum defectionis à Mediolano ſumpſerant, ſe victori tradidere.

Non fractus adhuc ſe animo Inſubris miles. Sequenti anno L. Furio, & Cl. Marcello Coſſ. rurſus itum in arma, verum eam paſſi ſunt una cum Bojis ſtragem, ut juſto triumpho Marcellus de eis palmam tulerit. Pugnavere iterum P. Scipione Africano, T. Sempronio Longo Coſſ. Provinciæ L. Valerius Proconſulari poteſtate præerat. Tranſierant Padum Dorulaco Duce Boji, junxerantque Inſubribus ad arma concitis ſuas copias. Circa Mediolanum commiſſo prælio vicit Romanus, decem hoſtium millibus cæſis. Poſtrema hæc eſt, qua Inſubres cum Romanis certaverint, pugna.

Repreſſis hoc anno à T. Sempronio, mox haud multo poſt occiſione debellatis pene à Q. Mutio Proconſ. Bojis, convaluitque tandem permanſura pax, tanto prius ſanguine fuſo vix inventa. Maximæ fuit curæ Romanis ſemper hujuſmodi hoſte motum bellum; norant animos captæ ſemel urbis perſuaſione tumeſcentes; norant divitias gentis: tum belli inferendi difficultatem nullam, quod & armis & viris abundarent, acrius vel ex ipſa propinquitate pugnaturi. Quamobrem quotiens eorum terror ingrueret, ortos tumultus dicebant, quod timore videlicet multo Romani agitarentur; eam formidinem apparatu nedum ipſo, ſed & legibus ſacriſque oſtendebant. Immunes militiæ oneribus Sacerdotes lege juſſi, niſi Gallicum bellum nuncietur. Sacrificiis cum Græco more humaniſſimis uterentur, eo terrore acti, ita conſulentibus Decemviris, Gallum virum, & Gallam fœminam, cum muliere ſimul Græca, ut Oroſius ſcribit, vivos in foro Boario defoderunt. Quæſivere etiam eorum auctores, ſi qua adverſus Inſubres cæteroſque Ciſalpinos Gallos feliciter geſſiſſent, figmentis quoque augere, è converſo hoſtium geſta deprimere. Fecit hoc inprimis vetuſtiſſimus annalium ſcriptor Valerius Antias, ſecutique eum alii, quos quandoque Polybius, nunc Livius, modo Oroſius notant. Quin & illud inprimis eſt argumento, quod capta à Gallis Roma, Livius quoque, alioquin gravis auctor, pulſos auro, quod receperant, amiſſo, Camilli ductu, ſcribit. Contra Polybius, ſponte rediiſſe, fictamque de Camillo fabulam oſtendit. Idem & in *Tiberio* Tranquillus; ut Romano quoque teſtimonio Romanorum commenta confutentur; etſi à Roma vinci Mediolanum nequaquam ipſe turpe duxerim, eligentibus Diis in ea urbe Imperium. Illud mihi non extorquebunt, poſt Urbem Romam non Italiæ ſolum primam Civitatem eam eſſe Auſonii Poetæ ſententia, ſed etiam & hominum copia & agri ubertate totius Occidentis nulli ſe, ut Procopius ait, ceſſuram.

A Exprobrant alii huic ætati, cujus geſta ſcripſimus, barbariem, quod à Gallis originem Inſubres ducant, inſectatique ſunt eos hoc cavillo Livius, & Plutarchus, aliique ex Græcis quidam. Quam quidem notam eo tempore veram non negaverim, cum & Romanum ſermonem Plautus, qui tunc vixit, *barbarum* vocet; & hac injuria inſimulatus Romanus in Ætolorum Concilio Legatus L. Purpureo, veluti veritatem agnoſcens apud Livium, nihil ad eam reſpondeat. Quod ſi à generis propagatoribus barbaræ gentes dici debuerunt, cur eodem B jure cum Romanis uſi idem auctores non ſunt? Habuere certe in manibus Homerum; habuere Veteres alios Trojana agmina tercenties, ne ſemel dicam, *barbara* appellantes, à quibus tamen originem ſe trahere Romani gloriantur. Sed hæc fortaſſe nimis multa.

Superioribus ſane præliis, quibus cum Romano milite Inſubres conflixerunt, Cæcilium Statium Poetam comœdia celebrem à Romanorum aliquo captum, ut mihi perſuadeam, conjecturis agor. Fuiſſe eum Mediolanenſem, & vixiſſe Romæ Euſebii interpres Hieronymus ſcribit; Servum exſtitiſſe nomina ſunt argumento, quod Statius apud Veteres ſervilis condicionis indicium erat; Cæcilius C patroni, à quo emiſſus manu fuerit, eſſe potuit nomen; Primas in Comœdia partes, Volcatii Sedigeti judicio, huic tribuere; Gellium vulgo norunt omnes; Detraxit ſermonis nitorem Cicero *ad Atticum* quadam *epiſtola*, ejus alioquin ſtudioſus, ut Poetæ doctiſſimi carmina & orationibus & philoſophicis diſputationibus, ceu floſculos, plerumque insereret; Addit illi gravitatem graviſſimus ipſe litterarum cenſor Flaccus. Fuit in Ennii contubernio, & poſt mortem ejus anno ab humanis cedens in Janiculo eſt ſepultus. Amicum maxime P. Terentium habuit, illius fabularum cenſor; ſervantibus tum eos mores antiquis, priuſquam aliquid D ederent, qualecumque, peritiſſimi cujuſque judicio ſummittere: noſtra tempora, ut ab ingenio, ita & hac humanitate abhorrent. Fabulas ſupra triginta enumerari à veteribus Grammaticis obſervavere quidam, quarum celeberrimæ *Synephœbi*, & *Andria*; hujus titulum Terentius, illius M. Plautus ſunt imitati. In pretio quoque *Nauclerus*, *Syracuſæ*, *Pauſimacus*, *Hypobolimæus*, *Epiclerus*, *Cratinus*, *Plotius*, *Aſotus*, *Epheſtion*, tum & aliæ, quarum nomina etiamſi referam, facturus operæ pretium mihi minime videor.

Cum in Inſubribus omnia jam quieta eſſent, Romaniſque armis domiti longo uſu parere didiciſſent, E nova clades invaſit Comum. Ab Alpibus imminentes Rhæti furore bellico eam urbem diripuerunt; Provincia hæc Proconſulari imperio tunc adminiſtrabatur, mittebantque Proconſulem Romani, ut omni Ciſalpinæ Galliæ redderet jura. Is, ut arbitror, tunc erat Cn. pater Pompejus Strabo; nam & Proconſulem fuiſſe, & ex Gallia ductaſſe copias Appianus auctor eſt. Is ergo vaſtatum incurſione barbarica municipium inſtaurare aggreſſus eſt, novos colonos in urbem deduxit. Exemplum ſecutus C. Scipio tria inſuper hominum millia adjecit; verum complures poſt annos rogatione Vatiniana C. F Cæſar longe auctiorem clarioremque reddidit quinque inquilinorum millibus, quos inter nobilitate inſignes quingenti Græci fuere, in nova colonia deſcriptis. Novocomenſes ipſi tum vocati cives, voce ex re addita. Amaſenus Strabo Comum à principio quoque Coloniam fuiſſe Romanorum videtur ſentire. At qui Catonis nomine vulgatus eſt, quantum video, non omnino malus auctor, incertam illi originem eſſe ſcribit, ſicuti Oropiis Coloniis. Eas tamen ex littorali Atticæ urbe Oropo, quam & Amphiarai antiquiſſimi vatis mors, & Athenienſium Bœotiorumque de ejus agro frequens

rixa celebrem faciunt, venisse mihi ipsi verisimile est, ut Comum Græcorum Coloniam eo auctore quis credere possit. Ipsi certe Novocomenses antiquis monumentis non Coloniam, sed municipium se colere testati sunt, originemque eorum ab Orobiis esse Plinius ex Catonis auctoritate refert. Venisse à Græcis Cornelius Alexander nominis argumento ductus existimavit, quod vitam videlicet in montibus degerent, ut, quæ Catonis passim circumfertur, menda non carere lectionem rear, pertinere ad Orobios nihil Attica Urbe.

Præfuit Cisalpinæ Galliæ dein M. Brutus. Hic divisis per factiones Marii Syllæque urbibus, Papyrio Carboni junctus Mario favit, jamque exercitum ex Insubribus comparaverat, qui hosti formidabilis esse posset. Contra eum missus à Sylla partium studio Cn. Pompejus; ardore juventæ Dux hic impiger & Ducis & plerumque militis munia obibat. In conflictu obviam Gallico equitatu irruente, ferro ipse Præfectum Equitum, eumdemque robustissimum hominem, aggressus, gravi hasta vulneratum interfecit. Qua nece territi cæteri equites, in fugam versis equis ita peditatum extemplo quoque traxerunt, ut restitui acies non potuerit. Occisus est eo prælio Proconsul ipse Bruti, qui Cæsarem interfecit, parens. Carbonis exercitum Placentiæ se continentem Lucullus obsessa Urbe compulit ad deditionem. Sylla Pompeji victoriis lætus, obviam sibi procedentem Imperatorem salutavit, non sine maxima omnium admiratione, quod juveni illud nomen fuisset impertitus, pro quo cum Scipionibus & Mariis certaverat. Ex eo tamen infestus Insubribus, quod C. Norbani & L. Scipionis diversæ factionis Consulum præstitis militibus exercitum quoque auxerant. Nam eo tempore non Insubres tantum, sed Itali omnes Romanorum armis subditi, non oneribus pecuniariis, neque vectigalibus admodum gravati, milites præsertim, & arma conferre tenebantur; permansereque instituta illa in Augusti usque Cæsaris tempus; donec enim Italus miles armis sese exercuit, non montibus, non pelago Romanæ vires se continuere; nulla regio tam inaccessa fuit, quæ, si victoriæ pretium haberet, Italam virtutem non sit experta. Primus divus Augustus periculis objectare Latinum timens, mercenarium externum militem habere cœpit; dein Hadrianus Imperator insuperabilibus montium jugis, tum fluminibus, fossisque vel natura, vel arte fabricatis, Romanum orbem ab hostium incursionibus defendere orsus, milite majori parte alienigena belli usum ab Italis removit; quo factum, ut indies vertente in deterius sese rerum mole, Barbaris oppressi imperare desierint, non sine Latini nominis maxima clade & ignominia. Sed ad historiæ seriem revertamur.

ANDREAE ALCIATI,

J. C. CELEBERRIMI,

RERUM PATRIAE,

SEU

HISTORIAE MEDIOLANENSIS,

LIBER II.

EPITOME
LIBRI II.

Insubribus Civitas Romana data. Lambrani unde. Moguntia Lambranorum oppidum. Legiones in Insubribus à C. Cæsare Galliæ Cisalpinæ Procos. & à Gn. Pompejo conscriptæ. Seditio militum apud Placentiam per Cæsarem repressa. M. Brutus jussu Cæsaris Galliæ Cisalpinæ præest. D. Brutus & Antonius post mortem Cæsaris de eadem provincia decertant. L. Piso & Asinius Pollio Insubriæ moderatores. C. Albutius Silo Rhetor, P. Virgilius Maro Poeta, & Augustus Imp. Mediolani degunt. Proconsules & Præsides quinam, & eorum auctoritas. Mediolanensis Reip. forma. Decurionum sollicitudo, & varia munera. Valeria & Novellia familia Mediolani maxime celebris. Tiberius Christi numini favit. Barnabas sub Claudio cum Cajo & Anatelone Mediolanum venit. Christi hostia ibi primum ab eodem immolata. Missa unde dicatur? Anatelon Barnabæ succedit. Nero Christianos persequitur. Nazarius & Celsus an sub eodem Mediolani passi; an etiam Prothasius & Oribasius, incertum. L. Virginii Rufi Mediolanensis gesta. Anateloni Cajus substituitur, ejusdem passio. Mediolanum, Novaria, Vercellæ & Eporedia Vitellio se tradunt. Ottonis & Vitellii varii in bello eventus. Theatrum Placentiæ combustum. Ottonis mors. Cremona à Vespasiani militibus direpta. Ædes sacræ à Philippo & aliis Mediolanensibus sub Castritiano Episcopo ædificatæ. Trajanus Mediolanum venit, ibidem palatium ædificat. Virginii Mediolanensis obitus: ejusdem Opus de Rhetorica à Quintiliano valde commendatum. Cæcilii Plinii monumentum Mediolani. Bonæ artes ea tempestate in hac eadem urbe florebant. Plinius senior an Novocomensis?

VBACTA omni Italia Romani, atque transmarinarum quoque Provinciarum accessione propagatis finibus, cum non virtuti solum suæ, sed sociorum quoque armis adjuti id deberent, eos in Imperii societatem vocaverunt. Sic Italis jus Romanæ Civitatis datum. Fraudati hujuscemodi honore Insubres ægre hoc laturi videbantur. Quamobrem Senatusconf. & ipsis cum omni Transpadana Gallia idem non

non multo post concessum est, ut & illorum communis patria Roma esse cœperit. Civitati donatos Strabo, cæterique auctores pro manifestissimo habent. Asconius Pædianus Pompeji Strabonis lege id concessum tradit; quod ut verum sit, non idem certe Transpadanis omnibus juris impertitos fuisse Romanos arbitror, sed Julii Cæsaris ætate, priusquam Dictaturam invaderet, tum demum æquali jure in Civitatem omnes adscitos. Illud in comperto est, Quæstorem Cæsarem res novas moliri conantem, Transpadanos, Lambrique accolas, qui per idem tempus de petenda Civitate agitabant, suscitasse, ut eorum armis adjutus Romæ tumultum aliquem injiceret. Lamber in Mediolanensi agro fluvius ab lacu, quem Plinius *Eupolim* appellat, oritur, non sane magnam aquarum molem trahens, nisi pluviis liquescentibus nivibus, quod frequentissime accidit, augeatur. Moguntiam insigne Mediolanensium oppidum alluit, cujus accolas à Tranquillo *Lambranos* appellatos existimaverim. Hos inprimis à Cæsare ad res novas sollicitatos, ut credam, plurima suadent. Coloniam hanc fuisse prius forum populi nomine appellatam quidam existimant, quæ deinde cum plurimi Romani Cives, qui Moguncìaci in Germania militabant, honesta missione in ea sortiti essent sedes, Moguntia dici cœpit. Ex antiquis marmorum Inscriptionibus utrumque peritissimorum judicio comprobatur; quod in præsentem quoque diem ara exstet in majori oppidi illius delubro, quæ vetustissimis litteris fuisse in eo loco forum populi attestatur; tum prope Lambrum non minus artifici manu scriptum C. Sertorii Tertulliani monumentum exstat, qui Civium Romanorum Moguncìaci curator fuerit.

Cæterum Cæsaris consilium Cn. Pisonis morte, qui Hispanias simili exemplo concitaturus erat, destitutum est; non ideo tamen minus Lambranis jus Civitatis indultum. Quamobrem & ipsi capescendi in Urbe Roma magistrâtus facultatem habebant, atque una cum cæteris Tribubus suffragiorum jure, qui placuissent, ad honores evehendi illis facultas data, ut nihil ab Romanis distarent; quod omnes Itali tunc Romani, ut Strabo scriptum posteris reliquit, sunt dicti.

Faverunt autem admodum Cæsari Insubres, contraque ille ad Principatum evectus gratum se, & munera illis præstitit. Proconsul ipsæ Galliæ Cisalpinæ præfectus, Transalpina quoque simul addita, legionibus novis in Insubribus descriptis, cum alio exercitu in Britanniam usque signa protulit. Gesta præclarissimi Imperatoris, omnibus nota, alicujus præconio non egent. Conscripsit hic ex Insubribus, cæterisque Transpadanis cohortes quinque, & unam legionem, quorum strenua & fideli opera semper usus, cum in prælio occubuissent, maximum dolorem barba capilloque submissis fuit testatus; & quamvis semper ad cutem usque tonderi solitus, non prius nutrire pilum destitit, quam eorum indignam necem vindicasset. Horum militum legati fuere Q. Titurius Sabinus & L. Aurunculejus Cotta, quos cum in hybernis inter Eburones constituisset Cæsar, Ambiorigis consilio proditis Præfectis in itinere deprehensos Belgæ interfecerunt. Nam cum adhibita hosti fide Q. Titurius ab hybernis discederet, dispositis opportuno loco insidiis, aggressus eos Ambiorix ingenti clade affecit. Ibi cum à prima luce ad octavam horam pugnassent, nihil, quod ipsis indignum esset, perpetrantes, multaque hostibus vulnera intulissent, cecidere cum Ducibus; qui superfuerant, in castra præcipiti fuga delati, desperatis rebus ad unum omnes se confoderunt.

Quapropter sequenti anno novas rursus ex Cisalpina Gallia copias, quas Consulis sacramento ad signa Cn. Pompejus rogaverat, trans Alpes duxit, ut amissum proxima clade detrimentum resarciret; eas postea initio civilis belli præstitis singulis militibus donativi nomine ducentis quinquaginta drachmis, Pompejo Cæsar restituit. Collocaverat eo tempore in hybernis Placentiæ magnam exercitus partem. Hi milites facta seditione, quod se diutius bello distineri dicerent, à Prætoribus Sevirisque Imperatorem postulabant; identidem acclamantes quinque minis, quas, cum Brundusii essent, viritim distributurum Cæsar promiserat, se defraudari. Hujus rei nuncio commotus Cæsar, cum Massiliæ esset, intermisso nec die neque noctu itinere, ad eos pervenit; quos pro suggestu allocutus: *Quid hoc*, inquit, *esse dicam, Commilitones, ut, cum maxima vestra opera opus est, tum potissimum mihi insurgatis, & quæ Imperatoris munia sunt, ea vos ipsi vobis usurpetis? Bellum indies proferri ægre fertis, meque ejus noxiæ, quam nobis fugientes hostes efficiunt, reum ducitis. An æquo avaritiam vestram animo feram? qui, cum me Duce locupletissimi in Gallia sitis facti, adhuc vestrarum pollicitationum rationem exigitis. Vos animos cunctanti ad civile bellum mihi sponte simul convenientes qui fecistis, nunc in medio deseritis rerum cursu, & tanquam elatum tollitis. Hæc-ne disciplina militaris vestra est? ut legatis & Prætoribus adversemini? Ut quorum mandatis non parere majores nostri capitale duxerunt, ab his contra fas Imperatorem postuletis. Testis meæ clementiæ & liberalitatis sit rerum à me superioribus præliis gestarum memoria. Petreji legem deinceps imitabor. Quamobrem novam legionem, quæ seditionis causam inprimis præstitit, eam decimaturus, ad supplicium deposco.* Hæc cum dixisset Cæsar, gemitus queritatusque ab universa legione facti. Prætores autem ad ejus genua procidentes suppliciter veniam petere, periculo milites eximere precibus conabantur. Cæsar Tribunorum verbis victus, repressa paulatim ira, omnium crimen paucorum supplicio ultus, ex centum & viginti seditionis auctoribus duodecim tantum percussit; quos inter cum unus delicti insons delatus esset, Tribunum, qui eum nominaverat, pari affecit pœna. Quibus confectis rebus, de inimicis sumpturus pœnas, ad inceptum civile bellum properavit.

Nec enim modicis injuriis, dum in Gallia esset, affectus fuerat; quarum illa ad præsentem historiam attinet, quod Marcellus Consul in Novocomensi Decurione pessimo exemplo fecit; nam Civitatis Romanæ jura, quæ deductis Coloniis Cæsar Novocomensibus concesserat, cum in ejus contemptum eripere Marcellus vellet, hac de causa existentem flagris publice jussit cædi, illa illi insignia adjecisse præfatus, ut Civem Romanum se non esse cognosceret; tum discedenti imperatum, ut vibices Cæsari ostenderet, quo facto magis irritaretur. Justis igitur de causis cum Cæsar bellum contra Marcellum, Scipionem, Pompejum, ejusque factionis cæteros movisset, devictisque hostibus orbem terrarum in suam ditionem redegisset, Insubriæ quoque rationem habuit. Datus in ea Proconsul M. Brutus, cujus pater, cum eandem administrationem teneret, à Cn. Pompejo occisum supra diximus. Fuit hic vir integerrimus, ac Philosophiæ studiis deditus, atque ea justitia moderationeque petentibus jura reddidit, ut Statuam in foro publico Mediolani sit meritus. Cæterum conspiratione facta cum Cassio, patriæ amore ductus, cum Cæsarem interfecisset, in ejus locum Decius Brutus, & ipse Conjuratorum unus, Senatusconf. successit.

Tulit hoc ægre M. Antonius, cum quod inique ferebat percussoribus Cæsaris Urbium, Provinciarumque administrationes decerni; tum etiam quod in potentissima Italiæ parte infestum tyrannis hominem suis cœptis repugnaturum augurabatur; quam-

quamobrem eum omnino è Cisalpina Gallia deturbare festinabat, nihilque intentatum omittebat, ut hominem ejiceret, & eam sibi Provinciam vindicaret. Instituit itaque, cum Consul tunc esset, eam à Senatu petere. Sed Patres id, quod erat, rati morem illi gerere negaverunt. Existimabant enim Cisalpinam Galliam, ut Cicero ajebat, Italiæ arcem contra Senatum parari, ejusque Provinciæ viribus auctum Antonium, & oppressis libertatis amatoribus tyrannidem invasurum. His ergo insidiis obviam ituri, Decimum Brutum admonent, ut Antonii verbis nullam fidem præstet, nec Provincia aliquo modo, nisi ex Senatus sententia, decedat. Antonius, ubi Patres Conscriptos sibi repugnantes videt, ex vetere lege Plebiscito eam consequi aggressus, corruptis pecunia per ambitum Tribubus populi suffragia obtinuit. Quamobrem deportato ex Macedonia trium legionum exercitu, aliis quoque militibus ascitis adversus Decimum vim parat. Contra ille Provinciam opportunam militaribusque viris refertam nactus, & Senatorum verbis pecuniam, novasque copias privatim pollicentibus persuasus, resistere hosti parat. Verum Senatores Antonii adventu territi cum promissa non exsolverent, jam armis impar Decimus Mutinam obsidioni ferendæ se præparabat. Antonius statuto, quo ille discederet, die, & in Macedoniam tenderet, adversus populi legem Brutum facientem obsidere cœpit.

Interim dum extrema quæque obsessi patiuntur, Senatorum, sed Ciceronis præsertim, factione absens oppugnatus Antonius, hostis Populi Romani judicatus est; & contra eum missi Hirtius, & Pansa, OctaviusqueCæsar, qui duobus præliis hostem victum ab obsidione discedere coegerunt; fugientem & in Gallias properantem persecutus est Decimus, & in Statiliensibus castra habuit. Cumque Pollentiam, quæ in itinere erat, occupare Antonius vellet, per exploratores factus hujus consilii certior Decimus, præmissis quinque cohortibus in sua fide eam continuit. Sed paulo post prodito Senatu Octavius Antonio concors factus Remp. evertit. Decimus Brutus & amici fide, & sua vitæ cupiditate memorabilem mortem fecit, à Furio, ut Valerius Maximus scribit, interfectus. Non mansit diu ea Octavii cum M. Antonio pax; sed, ut inter regni æmulos solet, apud Actium promontorium armis certatum. Victor eo prælio Augustus, ad summam rerum Imperator evectus est.

Insubres hoc tempore moderatus traditur L. Piso Caji Gentilis, quem à divo Julio repetundarum judicio oppugnatum, propter cujusdam Transpadani supplicium injustum, Sallustius auctor est. Residens hic Mediolani (quod in Metropoli habitare Proconsulem Constitutiones jubent) jurisdictionis munera exercebat. Fuit tum in precio eloquentia insignis Rhetor C. Albutius Silo Novariensis. Hic apud Proconsulem cujusdam, qui homicidii reus agebatur, cum patrocinium suscepisset, clientemque suum, ut criminis suspicionem removeret, nimiis laudibus, quæ fidem non caperent, extolleret, perseverare à Lictoribus prohibitus ita excanduit, ut deplorato Italiæ statu, quasi in Provinciæ formam redigeretur, M. Brutum, cujus statua in conspectu erat, tanquam legum & libertatis auctorem atque vindicem invocaverit. Qua audacia irritato Proconsule parum abfuit, quin pœnas daret. Timore igitur compulsus Silo renunciavit foro, & jam senior ob vomicæ vitium Novariam reversus, convocata plebe, causisque, propter quas inedia mori destinasset, concionantis more redditis, abstinuit cibo.

Sub Augusto quoque Transpadanæ Galliæ præfuisse Asinium Pollionem ex auctoribus nequaquam incompertum est, etsi dubitatione illud non careat,

A Asinius Pisoni, an ex contrario Piso successor Asinio fuerit destinatus. Hunc inprimis amicitia sibi conjunctissimum Virgilius Maro habuit, sive ea necessitudine ex Augusti commendatione orta, sive (quod magis credere libet) dum Pollio in Insubribus Proconsulari imperio jura reddidit, prius cœpta. Nam Mediolani Poetam Virgilium studiis dedisse operam veteres quoque Grammatici tradunt. Cum per idem tempus bellum Dalmaticum exortum esset, contra hostes iturus Octavius cum exercitu prius Mediolanum venit, eamque consuetudinem semper est secutus, ut imminentibus cum Germanis aliquibus bellis, etsi per legatos ea admini-
B strarct, hanc tamen ad Civitatem à Roma usque progrederetur.

Ei defuncto, & mox inter divos relato, successit in Imperio Tiberius Cæsar; cujus tempore apud Insubres quis Proconsul fuerit iccirco non constare arbitror, quia neminem in Gallia Cisalpina hoc officio ab Augusto citra functum pariter existimo. Cœpere tum ejus populi solis municipalibus Magistratibus regi; ostendit hoc Appianus Sophista, qui Augustum Cisalpinæ omni Galliæ libertatis jura tribuisse testatur.

Cæterum quinam sint Proconsules, & quomodo municipii jurisdictiones exercerentur, declarare non à præsenti instituto abhorret, tum quod hujusmodi digressio utilitate non carebit; tum etiam
C quod qualis ea tempestate Civitatis nostræ status foret, quod historiæ hujus proprium est, inde facillimum cognitu fuerit. Cum armis Romani aliquas gentes subegerant, sive prius regnum, sive Reip. alicui subditæ nationes essent, eorum regione in Provinciæ formam redacta, quandoque Præsides, qui & Legati Cæsaris dicuntur, quandoque Proconsules ad eas regendas mittebant. Proconsul & auctoritate & dignitatis gradu Præsidibus nobilior. Principio cum adhuc Respublica Romanis salva esset, qui priore anno Consul fuerat, prorogato imperio Provincias sortiebatur, isque justus
D Proconsul erat. Honorem primum gessisse P. Philo creditur. Occupata per Cæsares ditione, etiam qui Consulatu non fuisset functus, Proconsulatum gerebat; cœpitque ea administratio non ab hominibus, sed à Provinciis adipisci nomen. Sic quicumque in Proconsularem Provinciam Imperii exercitum suscipiebat, Proconsul, etsi nunquam Consularis, dicebatur. Post Imperatorem summa illorum in ea, quam gerebant, Provincia erat potestas; Animadvertenti in facinorosos homines potestatem habebant; Jus gladii, nisi ex certa causa, alteri demandare illis nefas; In cognitionibus à Legatis,
E quos primum optaverant, adjuvabantur; His pecuniariæ causæ plerumque Proconsulis loco delegatæ, tres, ut plurimum, eligebantur. Paulo insigniorem virum, qui Decurio fuisset, inconsulto Principe, etiam Proconsuli, publico judicio condemnare legibus vetitum. Apparitores ordinaria formula cccc. in Comitatu habebant. Si major numerus necessarius illi fuisset, extra ordinem augebatur. A Proconsulis sententia in levioribus causis nulla provocatio; Graviores ex appellatione Præfectus Prætorio dijudicabat; Inferiores in eo quoque Præsides, quod illis legatos habere neutiquam
F concessum; familia etiam minus frequente, etsi in cæteris non admodum dissimiles. Si in horum imperio aliquæ exstitissent Coloniæ, Magistratus illis dabant, qui Defensores Civitatum postea dicti sunt. Eorum in illis causis cognoscendis præcipua opera, quæ intra tercentorum aureorum quantitatem constitissent. Si quæ excedebant, Proconsulis, Præsidisve notio erat. Admittebantur & Coloniæ suffragiis in Urbe Roma; etsi clariora municipum jura, qui non alieno jure obnoxii una cum reliquis Romanorum Tribubus ad honores candidatos designa-

ſignabant, à muneribus capeſcendis ſumpto nomine. Queis Principis beneficio agnoſcere libertatem conceſſum erat, hi ſuos Magiſtratus habebant; Auguſtales, quos & Duumviros puto, tum Quartumviros, Sextumque viros in albo cæteros præcedunt Auguſtales, quod jus gladii ipſi haberent; nam & faſcibus (quæ ſummi Imperii inſignia ſunt) uti eos poſſe, Imperatoriis Conſtitutionibus cautum eſt. Et ſicut nemo in Decurionum ordinem inconſultis illis admitti poterat, ita nec Auguſtales niſi ab ipſis Decurionibus creabantur, conditione utriſque pari. Sextumviri juriſdictionis, mixtique Imperii, lites abſolvebant, primique de his pronunciabant. Eorum acta ex provocatione Quartumviris reſcindere jus erat; unde Quartumviri appellationum dicti. Ex his Magiſtratibus Decem electi vectigales fundos procurabant, & in annos certam ſummam præſtare Reip. tenebantur. Si fertili meſſis vinique proventu plus exigebant, ſui id erat peculii: ſi minus collegiſſent, ipſis etiam, non publico, decreſcebat. Græca voce Modeſtinus hos *Decaprotos* appellat, Cicero in *Orat. pro Roſcio*, & quandoque Julius Maternus, Latina uti malunt, *Decemprimos*que nuncupant. Erant & Sitocomæ, quos annonæ curatores dicere poſſumus; frumento, hordeo, oleo, ſalgamiſque, ne deeſſent, & vinum juſto pretio darentur, hi præerant. Celebris & Ædilium dignitas; injuſta pondera diluere, iniquas menſuras frangere, artificum dolis obviam ire, mulctam contumacibus indicere, illis ex officii jure permiſſum. Honore hoc functum in municipio Arpinati filium ſuum Cicero atteſtatur. Penes hos, ſi deliquiſſent, Sellularios, hujuſmodique vulgi fæcem flagris cædendi facultas reſidebat. Nec mediocris honeſtiſſimo ordini erat Sacrorum cura. Sacerdotii namque munus inter municipalia onera numerabatur. Præfectus horum Pontifex Max. qua dignitate Calviſius Januarius in antiquorum memoriis apud Inſubres celebratur. Huic veneratione proximus Pater patratus, cujus auctoritas in fœderibus præſertim neceſſaria. Geſſit hunc honorem C. Attilius Piſonianus, munificentia liberalitateque in primis erga patriam inſignis. Spelæum hic vi ignis abſumptum comparata area à Republica Mediolanenſi pecunia ſua in priſtinum nitorem reſtituit: ærarium quoque, ut Romani Saturno, ita Mediolanenſes Herculi crediderunt. In vetuſtis marmorum Inſcriptionibus complures hujus muneris participes nominantur. Sunt & Defenſores, quos Græci *Syndicos* vocant: hi, ſi qua de publico lis oriretur, patriæ cauſam à Decurionibus juſſi tutabantur. Aliorum alia munera. Cuſtodiendorum aquæductuum cura; Equi Circenſes; Spectacula; Viarum munitiones; areæ frumentariæ; Thermarum calefactiones; Annonæ diviſio; Tributorum exactio; militum hoſpitia; curſus publicus; Cenſuales libri, & id genus ſimilia ad Decurionum ſollicitudinem omnia pertinebant; Legationeſque ad Urbem Romam ſummi honoris erant, præſertim his, qui gratuito hoc munere functi eſſent. Qua largitione memorabilis eſt C. Valerius Petronianus, non minus doctrinarum orbe clarus, quod nondum 33. annum attingens, Medicinæ, Philoſophiæ, Juriſque prudentiæ ſtudiis inclytus eſſet, quam quod quinquies gratuitam legationem ſuſceperat; quibus rebus inſignis *Eudromus* appellatione Græca cognominatus, quod multas artes brevi tempore percurriſſet. Excuſabantur à Decurionatus onere, qui LXX. annis majores eſſent. Explodi vero illos æquum cenſebant, qui centum ſextertia in bonis non haberent. Si admiſſi, cum idonei eſſent, facultatibus dilaberentur, illis decerni alimenta ad omnem ordinem ſpectabat. Quamobrem ſemper id obſervatum, ut nonniſi potiores in muneris conſortium vocarentur.

Hæc erat eo tempore regiminis forma, ut nullos ab Urbe Roma Magiſtratus ſuſciperent, ipſi, quos judicarent dignos, eligerent: honoris Romanorum participes, onerum vero exſortes, niſi quod meritam reverentiam Imperatoribus debebant, & ex provocatione eorum Magiſtratus adire tenebantur. Et hæc quidem publica adminiſtratio nobilibus ſolis exercita. Plebs ipſa in tres diviſa partes, Fabrum, Centonariorum, Dendrophororumque Collegia induxerat; hi ex Decurionibus aliquem deligebant in patronum, ſtatuiſque & elogiis æternare memoriam ejus ſatagebant. Centonarii à Centonibus, tenuiſſimiſque velis dicti. Dendrophororum obſcurior eſt ſignificatio. Vox ipſa ab arboribus videtur tracta, ut ſacris initiatos fortaſſe ſignent, quod Diis ſacræ ſint (ut Plinius ſcribit) arbores; quæ inſignia Sacerdotibus non convenire nemo dixerit. Sed hæc hactenus.

Floruit Tiberii tempore egregii operis nobiliſſimæque hiſtoriæ auctor M. Valerius Max. Principis amicitiam tituli ambitu profeſſus. Romanum eum quidam vulgatioribus commentariis teſtantur: ex Antiquis nemo eſt, qui ejus vitæ, nedum patriæ, mentionem faciat. Mediolanenſem fuiſſe in tanta auctorum inopia, ut credam, ejus tumulus candidiſſimo marmore effoſſus ante Simpliciani ædem me adducit. Monumentum pro indice eſt, cum uxore Apronia M. Valerium Max. Sacerdotem, Aſtronomum, cæterorumque ſtudiorum peritum electo conditorio una jacere; quo hæredes ne inferantur, nominatim præcipit. Abſurdum itaque eſt eum, qui & uxorem, & hæredes, & tumulum Mediolani habeat, alibi, quam Mediolani genitum credere; cum nihil tamen errent, qui Romanum vel incolatu, vel communi omnibus Italis jure, appellant. Nam & Plinius Romanum ſe dicit, qui tamen procul dubio vel Veronenſis, vel certe ex Novocomo Inſuber fuit. Valeriorum plane gentem, ex qua originem Valerius Max. traxit, celebrem exſtitiſſe Inſcriptiones ſunt argumento; in quibus hæc omnium frequentiſſima ſemper occurrit. Clarius fortaſſe teſtimonium Valerii Leonis, quem Cæſaris Julii hoſpitem Plutarchus eſt auctor, dum per errorem pro oleo ſibi unguentum appoſitum, ne ruſticitatis, aut negligentiæ cum arguere videretur, Cæſarem largius appetiſſe tradit. Litterarum virtutiſque artibus celeberrimus ille Novellius Torquatus honoribus Tiberii favore ad Proconſulatum uſque geſtis, & ipſe ſat clarus; alioquin mortalium omnium bibaciſſimus; tribus congiis vini uno impetu epotis, ſpectante miraculi gratia Imperatore; damnandus certe, & ignominiæ futurus patriæ, niſi eadem terra & boni & mali veneni eſſet parens. Sub hoc Principe regni ejus XVIII. anno inſigniter Martio menſe ſol defecit; Chriſti humani generis Redemptoris Conſervatoriſque mortem indigniſſimam aſpicere veritus. Ab eo verum Dei cultum nuncii illius edocti orbem terrarum ad rectam fidem reducere cœperunt. Qui hoc nomine profitebantur, primo fratres appellati, demum ab omnium auctore Deo Chriſtiani ſunt dicti. Adjuvit invaleſcentem religionem Tiberius, ad quem cum renunciatum eſſet, ex Syria Palæſtinaque novum Chriſti numen cælitibus acceſſiſſe, cum ſuffragii ſui prærogativa ad Senatum retulit, *Cenſerent-ne Patres accipiendum ejus cultum*. Senatus, quia ipſe non probaverat, reſpuit, comminatus pœnam religioni novæ ſeſe aggregantibus. Cæſar permanſit in ſententia, & ſe vindictam de eis ſumpturum eſt pollicitus, qui quoquomodo Chriſtianum accuſarent, deferrentque.

Sic impune, ita volente Deo, per Urbes Divinum nomen promulgatum; mortuoque Tiberio, Claudii Imperatoris anno VI. Mediolanum Barnabas venit. Cypro Insula hic oriundus; Hierosolymam cum diu habitasset, Christum viventem præceptorem suum secutus, Joseph Levites dicebatur. Aderant illi, quos cælesti scientia instruebat, collegæ duo, Anatelon Græcus, & Cajus Romæ natus. His adjutus palam Christi nomen gentibus prædicare cœpit; tum ex plebe primum quidam ejus dictis fidem adhibere; quidam re nova attoniti vera non dicere arbitrabantur. Delata res primum ad gentilis sacri Pontificem Julianum. Hic disputatione Barnabam aggressus, miraculorum præsertim vi superatus, cessit. Liberæ ex eo Barnabæ conciones, multisque in sententiam suam tractis, non mediocria fundamenta religionis jecit. His discessurus Anatelonem præfecit. Mandatum illud in primis, ut veluti oves pastor, sic Christianos homines diligenti sollicitudine curaret; vera fidei præcepta illis repræsentaret, quibus ipse à præceptore suo institutus fuerat, eadem aliis documenta traderet. Quibus, priusquam itineri se accingeret, dictis, hostiæ quoque sacrificium, quod passim Missam vocant, celebravit. Fons est limpidissimis aquis extra Urbis Portam, qua Ticinum recta itur prope Eustorgii fanum. Hic majorum nostrorum constans est opinio, primum Christo hostiam immolasse Barnabam: quod sacri genus deinde Missæ appellationem tenuit.

De vocis origine alii aliter sentiunt. Nobis non absimile videtur ab antiquioribus sumptum esse nomen; nam in vana illa Deorum superstitione, peracta re divina, retro ad populum conversus Sacerdos, duo hæc verba inclamabat, *Populis missio*; quibus se potestatem abeundi volentibus concedere demonstrabat. Apulejus hujusce rei mentionem facit. Eundem Sacerdotes nostros ritum servasse, imitatosque crediderim, cum libato sub sacri finem libo, versus Sacerdos, *Ite*, inquit, *missa est*. Ab hac consuetudine deductum Missæ nomen. Argumento est etiam Cypriani auctoritas, qui missa, missioneque indifferenter videtur uti.

Igitur verbis Antistes Anatelon Barnabæ vestigiis innitens, & ipse Christi sectæ non mediocri augmento fuit. Ethnicos tamen, quod ab eis diversa profiteretur, veritus, extra Civitatis mœnia habitabat; vixitque usque ad octavum Neronis annum. Octavo Kal. Octobris statis cæremoniis inter cælestes relatus, quod eo die occidisset. Corpus ejus clam sepulchro conditum, ne insaniente tunc potissimum in Christianos Nerone, nec mortuo quidem parceretur. Primus hic acerbissimo edicto veros Dei cultores persecutus exigebat de contemptoribus graves pœnas; pereuntibus additæ sunt contumeliæ, ut ferarum pellibus contecti, canibus esca, dilaniarentur; pars cruce, alii flamma interirent; sic exquisitissimis torturis hos quidem punire, exemplo cæteros deterrere conabatur.

In Transpadanam Galliam Anolinum quendam Præfectum miserat, qui Christiani nominis quæsitor foret. Eo tempore Nazarium, & Celsum, tum Prothasium, Oribasiumque summo supplicio affectos Sacri Scriptores, quotquot in præsentem diem mihi videre contigit, auctores sunt. Quod procul dubio à veritate longissime abest. Arguit hoc libellus, quem se ante Prothasii caput invenisse D. Ambrosius testatur. Occisos ab Astasio Comite, dum adversus Marcomanos arma compararet, Prothasium, Oribasiumque is indicat. At Marcomani Germaniæ populi, ut Cornelius Tacitus scribit, ad suam usque memoriam Romanis amici fuere, quorum armis raro Barbari, sæpius pecunia juvabantur, eamque inde ipsi gratiam referebant, ut vim & potentiam ex auctoritate Romana tribuerent.

Primus Rom. Imperator cum filio Commodo, M. Antoninus Pius excitatis in societatem aliis Barbaris præferoces armis compescuit; ut eo tempore periisse celeberrimos religionis nostræ assertores conjectare liceat; deceptis iccirco recentioribus, quod Commodus Neronis moribus non impar, eo quoque titulo suas statuas inscripsit. Nam qua percussi sint tempestate, neque apud Veteres constasse Nolæ Antistes Paulinus ostendit, qui in *Ambrosii Vita*, quo ceciderit tempore Nazarius se nescire testatus est. Eum autem Prothasii ætate vixisse nemo est, qui dubitare jure possit. Accedit his, quod Astasius Comes sub Nerone esse non potuit, eo dignitatis nomine tum incognito. Sed quamvis horum morte reus non fuerit Nero, alios tamen trucidare jussisse omnino certum est; crevissentque in infinitum ejus scelera, ni justa morte defunctus Sergio Galbæ Imperio locum fecisset.

Præsagiverant id Aruspices, nunciato Romæ, quod repertum in Placentinis prodigium. Is erat vitulus, cui in crure caput adstabat, prope viam ortus. Interpretatio hæc rerum humanarum aliud parari caput, debile, quod in crure natum, famigerabile, quod juxta viam inventum esset. Contra Neronem movit primus arma Galliæ Præfectus Julius Vindex, communicaveratque cum Galba consilium, quo eum audentiorem faceret, pollicitus se centum virorum millia posse adversus Neronis Imperium comparare. Præerat Germanicis Legionibus L. Virginius Rufus, qui audito Vindicis motu contra eum statim profectus est, confertaque cum hostibus manu, occisis viginti Gallorum millibus, cum Vindex desperatis rebus sibi ipsi mortem consciviset, victor maximo Galbæ terrori fuit; nam Legionarii milites, cæterique Germani victoria Ducis elati cum Imperatorem salutaverunt; qua fama adductus Galba, ut se quoque in regni communionem admitteret, litteris rogare non desistebat. Cæterum Virginius non solum sibi, quamvis vi adhibita oblatum Imperium constanter renuebat, sed & non passurum se alium regnare pollicebatur, quam qui à Senatu, Populoque Rom. electus foret. Insignis moderationis exemplum, quod alii summis periculis affectant, ipse fortissimis exercitibus septus maximo periculo maluit refutare. Electo igitur à Senatu Galba, convocatis militibus ægre persuasit, ut S. P. Q. Rom. judicio acquiescerent, quibusdam Tribunis ita repugnantibus, ut eductis è vagina gladiis, præsentaneam necem illi minitarentur, ni confestim Imperium ipse susciperet. Profectus itaque obviam Galbæ, neque admodum comiter acceptus, neque in honore repulsus est; amabat viri virtutes, prisci moris observator Galba. Contra T. Junius Virginii æmulus, & novo Imperatori amicorum summus, nequaquam pro meritis eum condigne accipi sinebat. Jussus itaque exercitum dimittere, ut tanquam Principis necessarius in illius Comitatu remaneret. Tulere id iniquo animo Germanicæ Legiones, & Virginium non remitti, sed potius reum esse, tanquam suum crimen, agnoscebant; fuitque hæc potissimum causa, ut Galbæ dein rebelles Vitellium Imperatorem facerent.

At omnino cum humano genere procul dubio melius actum fuisset, si non tantum justi tenax Virginius oblatum Romani orbis regimen accepisset; nam neque Othonis, Vitelliique libidines, neque Domitiani scelestissima facinora tam acriter mortales afflixissent; optavit potius Impe-

perio dignus censeri, quam Imperator esse; majori certe gloria, quam commodo, nec minori patriæ honestamento, quam si, quod magnitudine animi sprevit, accepisset. Fuisse Mediolanensem ex C. Cæcilii epistola tradunt doctiores, indicioque est antiquis marmoribus celebris in hac Urbe familia. Clarus municipali honore inprimis Sextumvir L. Virginius Attilianus; tum Virginius Messor, & Virginius Quintianus, conspicuo in Nazarii æde tumulo æterni omnes. Inter fœminas Virginia Artemia in Dionysii servat adhuc nomen; vulgoque notior Aurelia Virginia in Celsi area, nuper ejus invento corpore etiam post tot annos integro; quod tamen ob aeris vim demum est resolutum, purpurea veste solo tactu defluente; ut tot argumentis nemini dubium esse debeat Virginii Rufi patriam Mediolanum. Equestri familia esse ortum Corn. Tacitus auctor est, patre ejus nullis Romæ honoribus non gestis inclyto.

Floruit ea tempestate, quantum ex veteri quodam epigrammate suspicor, Petronius Jocundus Sextumvir, libertæ suæ Petroniæ munificentia memorabilis. Legavit hæc Bardomagi vici possessoribus in hermam tuendam, & rosa quotannis ornandam, sextertia quadringenta; antiquæ religioni dedita mulier, si Hermam pro Mercurio accipiamus. Præfuit tunc Anatelonis successor Cajus, qui pro more Christiano cum plures puro, qui ad Eustorgii labitur, fonte lotos saniora consilia sequi docuisset, veritus Neronis edictum, sævasque Anolini ejus Præfecti executiones, ab Urbe profugerat. Secuta Principis nece, reversus indies meliora conabatur, donec ab Decurionum ordine jussus flagellis cædi per Æditµos, tanquam impietatis in Deos reus, mactatus est. Excitaverat ad ambitiosum decretum Magistratus, quod in suam sententiam quosdam etiam Decuriones Cajus traxisset. Periisse pridie Cal. Januarii Ambrosius auctor est, quotannisque eo die Insubres ejus memoriam celebrant. Paulo simpliciores, qui tum vanæ Deorum superstitioni adhærebant, hominis mortem ægre quoque tulerunt; nam cum suis precibus evidenti miraculo morbosos quosdam à mala valetudine liberasset, Apollinis Delphici vatem existimabant; quapropter Æditµos, tanquam scelestos, odio prosequebantur.

Prophanis sacris per hæc tempora præsidebat Q. Ingernuus Maximianus, non Pontifex tantum, sed etiam publicus scriba, atque curator ærarii, pluribus officiis icciroo decoratus, quoniam hæc præsertim uni soli concedere æquum existimabant, quod in sacro ærarium esset, pecuniæque plebis sequester Sacerdos esse ex lege jubebatur; quod onus commodissime publico scribæ injungi potest. Honorabiliores omnino tunc Pontifices, Deorumque Flamines Christiano erant, quod in universum tota Civitas post centum quoque ex eo annos Gentilium sacris utebatur; rarissimi veris de divino cultu narrationibus aures adhibebant; quin si à prisca Deorum religione aliqui discessissent, tanquam vecordia capti à cæteris commercio vitabantur. His honores, Magistratus, publicaque commoda decerni lege prohibitum erat, persuasumque habebant, non unum Deum, sed vana quæpiam absurdaque simulacra à Christi asseclis coli. Permansit ea famæ labes ad M. Antonini Philosophi Imperatoris usque tempus; qui rescripto commendata religione, adversas Christiano nomini sanctiones antiquavit, abrogavitque.

Igitur ad Imperium provectus Galba, Germanicarum Legionum defectione territus, L. Pisonem, quod senectutem suam derisiculo esse conspiceret, in filium, D. Augusti exemplo, adoptavit. Uterque demum ab Othone circumventi ejus factione militum gladiis Romæ confossi sunt; cædisque auctor M. Salvius Otho Imperator nuncupatus est. Permansere tamen in sententia Germani, & Fabio Valente, atque A. Cæcinna Legatis impellentibus in Vitellii nomen Sacramento adacti sunt. Valens primus in Galbam animos militum, cum Virginium Imperatorem acclamarent, traxerat: quod ob beneficium cum haud condignam ab eo gratiam se recepisse existimaret, hostilia moliri cœpit. Cum itaque Germaniæ exemplum secutæ haud difficulter in Vitellii partes Galliæ concessissent, Cæcinnaque jam in Helvetiis transitum Alpium parans constitisset, Vitellii auspiciis Novaria, Mediolanum, Eporrhedia, Vercellæque se tradiderunt; cunctantes populos in Othonis odium concitavit Syllana ala. Hi à Nerone, dum in Africa agerent, Proconsulque illis esset Vitellius, suo veteri Duci adhæserunt; tum adventantium Legionum robur, exercitusque Germanici famam alioquin celeberrimam attollentes, ea quoque municipia in novi Imperatoris favorem compulerunt. Pergratum hoc Cæcinnæ fuit, quod non parum Vitellii fortunam adjuvare viderentur firmissimæ Urbes, ejus fidem Othone ejecto secutæ. At quoniam latissima Italiæ pars unius alæ præsidio defendi non poterat, Gallorum, Lusitanorum, Britannicorumque cum Germanicis vexillis cohortes, ut se Syllanis jungerent, per Grajas Alpes in Insubriam præmisit; ipse paullulum moratus, an adversus fidos Othoni Noricos procederet; tandem cum plus laudis sibi comparari, ubicumque in Italia certasset, Noricosque in cætera victoriæ præmia cessuros cognosceret, Pœnino itinere armis nivibusque laxum militem traduxit. Interim præmissæ cohortes, Syllanaque ala, cum apud Cremonam Pannoniorum cohortem, præsidium urbi ab Othone impositum esse intelligeret, facto certamine victores eam cepere, & haud multo post inter Ticinum, Placentiamque classici mille, centumque equites intercepti. Sic quicquid agri, urbiumque inter Padum, & Alpes (*florentissimum*, ut Tacitus ait, *Italiæ latus*) Vitellio parebat; non quidem, quod eum Othoni prætulissent, sed quod longa pace fracti occupantibus faciles etiam pejori commutatione se præbebant. Tam felici successu elati Vitelliani, non flumine, aut ripis arceri poterant. Itaque Transrhenani Batavique evalidis ad trajiciendas fluviorum aquas viribus Placentiam versus transgressi quosdam exploratores ceperunt. Tulit id ægerrime, qui in Urbe continebatur, Othonianus miles, arreptisque repente armis, advenisse universum Cæcinnæ exercitum rati, publico Marte conflicturi extra Civitatis portas contendunt. Erant cohortes tres Prætoriæ, & mille vexillarii, quibus præerat Spurinna. Is, quum optime nosset falsam esse, quam de Cæcinnæ adventu opinionem milites conceperant, nequaquam eos discedere patiebatur: quoniam, si forte accidisset cum exercitu adesse Cæcinnam, tam paucas copias tanto exercitui objicere, inconsulti Ducis existimaret. Vicit tamen indomiti militis furor, qui repugnanti tela quoque intentare ausus fuerat, eoque quorundam licentia processit, ut ad Spurinnam milites profecti viaticum petierint, quo ipsum proditionis accusarent, eundi ad Cæsarem. Igitur posteaquam frustra se Spurinna videt contra voluntatem cohortium niti, temeritatis alienæ fit comes, se hoc velle simulans, ut mitescente seditione plus auctoritatis consiliis inesset. Pervenerant jam ad Padum; tum appetente nocte castra vallari ex more cœptum: fregit is labor urbani militi, Scenicis quam belli artibus magis experto, animos, dolebantque, quod peri-

peritissimo Imperatori opulentissimam Coloniam belli sedem eligenti non paruissent. Quamobrem eos facti pœnitentes Placentiam Spurinna reduxit, interpolatisque mœnibus, & erectis turrium propugnaculis ad ferendam obsidionem se parabat.

At Cæcinna cum Legionibus, ubi in Insubres venit, trajecto Pado, Placentiam oppugnare aggreditur, nihilque ad terrendos Oppidanorum animos omisit, quod norat à felicibus orsis cæteram belli fortunam pensari. Semel & iterum tentata oppugnatio frustra cessit; prima die cibo & potu graves incauti subjere muros, multisque vulneribus acceptis irrisi ac vani redierunt. Conflagravit tunc pulcherrimum Amphitheatri opus, accenso à Vitellianis, dum jaculantur in obsessos, igne, vel ab obsessis potius, dum in hostes regerunt. Municipes ipsi prono ad suspicionem ingenio, à vicinis colonis fraude ob invidiam injectum crediderunt, quod nulla capacior in Italia moles esset. Rursus oppugnationem aggressus Cæcinna cum summo irriti cœpti pudore repulsus est. Insequebantur Prætorios Vitellii milites armatos histriones, saltatoresque Scenicos appellabant, qui nullis militiæ artibus clari, solum imbecillis senis caput (Galbam innuentes) inter gestorum suorum decora possent referre. Queis opprobriis turbati Prætoriani, qui vana spe hostes deceptos ostenderent, fortissime dimicabant, ignaviamque & molliciem convicii pudore in virtutem verterant.

Sic urbis expugnandæ spe dejectus Cæcinna Cremonam versus, ne tempus frustra tereret, ire festinat. Et jam in conspectu erat locus, quem duodecimo à Cremona distantem milliario Castoris vocant. Congressus ibi cum Othonianis Ducibus Suetonio, Paullino, & Mario Celso, non modicam cladem accepit, actumque de ejus universo exercitu fuisset, ni Paullinus celeriter receptui dedisset signum. Venerat Ticinum cum copiis Fabius Valens, cum de adversa Cæcinnæ pugna ad eum nuncii accesserunt; qua de re alias quoque seditiosi ejus milites confestim Valenti mortem minitabantur. Hujusce cladis eum causam esse, qui Cæcinnam cum exercitu noluerit assequi; sed expoliandis per Gallias urbibus intentus, lento passu incedens, hostium gladiis Collegæ jugulum, quantum in se fuit, objecerit. Quare non expectato Duce milites anteire, signa urgere signiferos, concito gradu, ut se Cæcinnæ jungerent, properare cœperunt. Sic ad Bebriacum ventum, fatalem duabus Romanis cladibus Cremonæ vicum. Tum longioris moræ impatiente Othone, summis viribus utrinque pugnatum; victorque Vitellianus miles, ita tamen, ut recuperandi copias Othonianis quoque spes superesset. Maluit Otho mori, quam novis cladibus Romani Imperii nervos afficere, jussisque comitibus, ut sibi quisque discedens consuleret, sese præparabat ad necem. Non poterant id ferre æquo animo milites, quos sibi fidissimos, mortemque pro Imperatoris sui salute non detrectantes habebat. Quamobrem abeuntibus exitium minitabantur, & id tentantem Virginium Rufum persecuti, clausa se domo continentem obsidebant. Quod ubi Otho comperit, increpitis seditionis auctoribus, Consularem virum exemit; magno honore Virginium prosequebatur Otho, destinato illi Consulatu, quem Imperator factus gerebat. Eo mortuo ad Virginium iterum versi milites strictis gladiis nunc, ut Imperium ipse assumeret, postulare; nunc saltem, ut legatione apud Cæcinnam & Valentem fungeretur, orant. Sed horum impetum per aversam domus portam digrediens Virginius frustratus est; absurdum enim existimabat eorum imperium, cum victores spreverat, qui victi essent, suscipere; rursum legatus ad eos ire, quos sibi infensos cognoverat, insipientis esse ducebat.

A Legatorum suorum victoria lætus Vitellius, præsertimque Othonis morte, in Italiam properavit. Cui obviam profectus Virginius alacriter atque magnifice exceptus est, ut communi quoque mensa secum uteretur. Vexatus iterum seditione militari vix Vitellio acriter militibus renitente evasit. Discubuerat Ticini Imperator, epulisque vicino municipio ortum Virginium adhibuerat, cum ejus servus concursanti novo terrore agmini obvius, ut Vitellii percussor insimulatur; jamque ruebat Virginii supplicium exposcens miles, cum Vitellius, licet ad omnes suspiciones pavidus, nihil de innocentia ejus dubitans, militem cohibuit, sui quondam Ducis exitium flagitantem. Admiratio & fama viri ingens æmulos Duces excitaverat, oderantque eum milites, ut fastiditi.

At Vitellius Cremonam deinde contendit, Gladiatorum spectaculum, quod Cæcinna illic edebat, visurus; profectusque demum Romam non minus eam afflixit, secum deductis legionibus, quam cætera Italiæ municipia, Insubresque inprimis. Vagabantur barbari milites per Civitatem, ut urbanæ plebi paulo procaciori excandescentes, multis eam incommodis afficiebant; nec solo hospitiorum damno angebantur Cives, sed & rebus quandoque per vim, quandoque clam surreptis, cum armato militi sine manifesta pernicie resisti non posset.

Verum haud quaquam diuturnum Vitellio imperium fuit, in Asia Deorum hominumque consensu ad orbis gubernacula alio electo. Is erat Flavius Vespasianus, rebus antea gestis clarus. Initium rerum novarum Mucianus Syriæ, & Tiberius Alexander Ægypti Præfecti fecerunt; Cal. Juliis Alexander milites suos in Vespasiani nomen Sacramentum accipere jussit, isque dies in posterum celebratus est. Novem legiones Vespasianum à Vitellio diffidentem defensuræ erant, hisque bellum geri placebat. Præoccupavit Antonius Primus acerrimus belli concitator longam tot legionum expectationem, minorique manu militum se cum Vitellianis debellaturum testatus, Aquilejam primum, mox Patavium, Veronamque cepit, dein ad insignem strage Romana Bebriacum venit, indeque cum quatuor millibus equitum Bebriaco ad octavum adventantes Vitellianos aggressus, eos fudit, fugavitque, egregiumque optimi Ducis de se specimen dedit. Sequenti die cum sex Vitellianis Legionibus apud eundem vicum congressus, memorabili edita strage, pene bellum confecit. Ducta paulo post Cremonam Legionum Signa, oppugnarique primum Castra militum Vitellii cœpere. Cum acriter ab obsessis pugnaretur, C. Volusius tertiæ Legionis miles perfracta porta primus irrupit, & deturbatis, qui resistebant, ingenti voce conclamavit, capta Castra.

Sic & tum victor Antonius felici eventu omnia transigebat. Reliqua adhuc erat Cremona, viris armisque potens, & Vitellio, urgente fato, nimis fida. Obsidere eam cœpit, adductisque necessariis ad expugnationem instrumentis, Antonius primo inferri ignem amœnissimis extra urbem ædificiis jubet; sed nec eo quidem damno ad mutandam fidem trahebantur. Quare mœnia portasque Urbis aggressus, defendentibus principio Vitellianis, mox per socordiam dilapsis, urbe potitur. Quadraginta armatorum millia irrupere. Nulli sexui parcitum est, nulli ætati, nisi quos forma conspicuos pulchritudo raptori conciliasset. Cum his discerptæ manibus rapientium puellæ, ipsos quoque milites in mutua vulnera trahebant; tum direptis opibus omnia flammis concremata sunt.

Solum

Solum Mephitis templum ante mœnia ſtetit; dubium, numine, an loco defenſum. In tanta ejus temporis miſeria illud laudandum, vicinas urbes Inſubriæ, Venetiæque, ne Cremonenſis populi ſubtracta à militibus bona compararent, conſpiraſſe, irritamque ſic raptoribus feciſſe prædam. Digna longa pace municipia, eoque tum majori laude, quo noſtris temporibus damnanda tam memorabilis exempli oblivione.

Multis itaque cladibus deterritus Vitellius, ſocors factus, & attonito ſimilis, tandem Romæ interfectus, Veſpaſiano Imperium reliquit. Egregiam in his bellis navavit operam XIII. Legio Gemina, cujus Legatus Vedius Aquila etiam Corn. Tacito celebratur. Conſtitiſſe eam in agro Mediolanenſi ſive in tranſitu, ſive ſtativis Caſtris crediderim. Miramundi, quod oppidum ſeptimo decimo ab Urbe diſtat, L. Magii Vari tumulus eſt, antiquo & inſigni Eulogio, quo prædictæ Legionis militem eum fuiſſe teſtatum manet. Id mihi hujuſce opinionis argumentum eſt.

Perempto igitur Vitellio, L. Flavius Veſpaſianus ſucceſſit, Imperio vir dignus, quamvis nobilitate generis non admodum inſignis. Nullis imaginibus ad ſummum evectus gradum, parum ad virtutem ſtemmata conferre oſtendit. Patrem ejus T. Flavium Petronium Tranſpadanum fuiſſe ex aliquorum opinione Tranquillus refert. Mediolanenſis ſacri haud ita multo poſt Antiſtes fuit Caſtricianus, vitæ ſanctitate, morumque elegantia unicum Urbis ſpecimen; cumque non exemplo ſolum, ſed & aſſiduis concionibus populum à veteri Deorum ſuperſtitione in dies retrahere conaretur, veritus Domitiani, qui Veſpaſiani filius tunc regnabat, in Chriſtianos legem, ſecedere parumper à tumultu decrevit. Decurio quidam ante eum fuerat, Philippus nomine, duobus filiis Fauſto, Portioque, indole nequaquam degenere, felix. Ipſe Caji tempeſtate mortuus domum ſuam Præſuli Chriſtiano legaverat. Ea, quod paulum in receſſu extra Civitatem eſſet, Caſtriciano habitabatur. Verum quieſcente tandem pauxillum Domitiani furore, quia nullum Chriſto ſacrarium adhuc conſtitutum erat, eas ædes primus veri Dei delubrum dedicavit. Noſtris temporibus Franciſci appellationem tenet.

Imitati laudabilem patris munificentiam Fauſtus, & Portius, ſuadente Caſtriciano, ipſi quoque Deo Opt. Max. templa condidere, quæ dein ſanctiſſimorum virorum tumulis referta, etiamnum ſolemnibus diebus religioſe ſalutantur, & ab auctoribus acceptum apud peritos ſervant adhuc nomen. In antiquis Inſcriptionibus alium quoque Fauſtum dignitate celebrem cernere eſt, qui Sextumvir, & ab omnibus Decurionibus Auguſtalis factus, ſibi, & Viriæ Maximæ uxori, libertiſque ſuis inſignem marmore tumulum ſtruxerit. Vixit Caſtricianus ad Hadriani uſque Imperium, priuſquam, quam moreretur, accitis, quos ſuæ religionis ſectatores habebat, multiſque precibus, ut in fide permanerent, admonitis, ſenex conceſſit fato.

Defuncto Domitiano, Remp. accepit Nerva, factuſque Imperator Conſulatum una cum Virginio Rufo geſſit. Optimus vir non ſolum Collegam Virginium, pluries Imperatorem ſalutatum, veritus non eſt, ſed & ſua & illius integritate confiſus, honoribus cumulare hominem, beneficiiſque provocare non dubitavit. In municipali ordine apud Mediolanenſes præcipuæ auctoritatis tunc extitere Vitellii duo, Veranius, & Conſtans, Sextumviri, & ejuſdem conditionis M. Attilius Priſcus. Huic æternum C. Cæcilii commendatione eſt nomen. Nam cum ipſe de Attilii Creſcentis cauſa, uti reor, pronunciaturus eſſet, quod officii neceſſitas exigebat, commendavit illi per Epiſto-

A lam Cæcilius Creſcentem, ſibi amicum, amœniſſimique ingenii virum, ut Priſcus, ſive Judex, ſeu fortaſſe patronus, nihil ſibi ad ejus tutandam rem reliqui faceret. Fuit enim & ipſe Attilius Creſcens Mediolanenſis, & ut tumulus in Ambroſii Cœnobio nuper effoſſus indicat, ex Tabulario Palatii vir perfectiſſimus (gradus hic dignitatis ea tempeſtate fuit) erat, periitque admodum juvenis, triginta non tranſgreſſus annos. Plinius vicino patriæ ſuæ municipio, nec plus quam diei unius itinere diſtante, ortum ſcribit; procul dubio Mediolanum innuens, etſi Novariam alii intelligant, quorum errorem veteris tumuli inſcriptio B arguit.

Fuere apud Chriſtianos ſub Nerva Cæſare quieta omnia, quod is legem tulit, ne ob eam religionem aliquis ſupplicio afficeretur, ſi non alicujus facinoris alia lege prohibiti idem oſtenderetur reus. Illius ſucceſſor, adoptivuſque filius Nerva Trajanus, paulo immitior. Principio omnes Chriſtianos puniri eſt paſſus, Paulinumque ex ſui Præfectis unum, pertinaciæ hujus ſcrutatorem, Mediolanum miſit. Verum à C. Cæcilio Plinio, qui Conſulari poteſtate Præſes Provinciæ Ponti erat, nihil contra Romanas Leges Chriſti cultores facere; ſolum vana aliorum Deorum numina exiſti- C mantes, admonitus mutavit ſententiam Cæſar; accuſationem permiſit; ſed extraordinarium inquiſitionis remedium, quo per Præfectos agitabantur, ſuſtulit, iniquo evidenter reſcripto, licet priore paulo mitiore. Cum quandoque Mediolanum veniſſet, mira magnificentia Palatium conſtruxiſſe auctores noſtri prodiderunt; eamque opinionem ſecutus eſt elegantiſſimus Scriptor Merula, nihilo diligentior, ut video, hac in re aliis. Conjectura præſertim hac moventur, quod hodie exſtet D. Georgii fanum, quod in Palatio nuncupatur, exſtitiſſeque aliquando illic Trajani Palatinas ædes ex eo exiſtimant, argumento certe futili. D Fuit eo in loco Luchini Vicecomitis palatium, conſpiciunturque adhuc fundamenta, murique aliqua pars; ab hoc ſumpſiſſe cognomen delubrum illud potius crediderim. Nam quod hodie palatium quoque media in Urbe vulgo dicitur, recenti opere nihil antiquum habet; in ejus parietibus ſolæ veteres duæ menſæ exſtant, non ad ſpectaculum, ſed ut hiantia ſupplerent ab artifice inepto expoſitæ. Quarum altera C. Attilii Secundi, & Valeriæ Crocinæ uxoris inſcriptum nomen tenet. Altera longe antiquior dilabaſcentibus jam notis, Q. Alſatii Triumviri, à quo forte noſtra familia, monumentum ſervat. Ex hoc palatio nihil cernere quod ad E Trajanum poſſit referri; quod ſi de re cum aliis ſentiam, de loco certe eſt, eritque mihi, donec certioribus ſignis id exploravero, controverſia. Verum hæc utrumque ſint, optime certe de Mediolanenſi Republica meritum Imperatorem, honor illi exhibitus teſtimonio eſſe poteſt. Nam inter divos relato conſtituti Flamines, dignum cæleſti ſede gentium credulitati perſuadebant. Perveſtuſtum eſt in Divi Petri æde Bergomi marmor, quo immortalitati commendatus legitur C. Cornelius Minicianus, cum militum Præfecturis, Tribunatibuſque præinſignis, tum duobus Sacerdotiis longe nobilior. Quod Mediolani Divi Trajani F apud Bergomum Divi Claudii Flamen eſſet. Defunctus hoc Principe Virginius, maximumque Civibus ſui deſiderium moriens reliquit. Habebat in Mediolanenſi agro Villam Albienſem, Cæcilii Plinii poſſeſſionibus vicinam. Ibi ſolitus habitare, ſenectutis ſuæ nidulum appellabat, quod ea receſſione à publicis negotiis procul ſævam Domitiani tyrannidem, bonis omnibus infeſtam, evaſerat. Aſſumpto ad Imperium Nerva Romam reverſus tertio Conſulatu cum Imperatore functus

est. Cum vero quartum Consul Trajani suffragio designatus esset, acturus gratias in Senatu, constitit, fallenteque vestigio fracta coxa, cum ob senectutis vitium male ossa coiissent, ea valetudine pressus, plenus annis, plenus honoribus periit. Laudatus more majorum à Cornelio Tacito tum Consule, ut hoc gloriæ etiam accesserit, quod eloquentissimum mortuus habuerit suarum laudum præconem. Publico elatus funere, in patriam dein, quod jusserat, ita translatus, ut in sua villa sepulturæ mandaretur. Tradit Dion, & Cæcilius, hæredi inprimis præcepisse eum, ut sepulchro hujusmodi inscriberetur carmen:

Hic situs est Rufus; pulso qui Vindice quondam
Imperium asseruit non sibi, sed patriæ.

Quod cum hæres in decennium usque distulisset, conqueritur Cæcilius tanti viri jussa à negligentissimo hærede non capesci, quod is, cujus fama toto orbe terrarum celeberrima vagaretur, ignotus tumulo ad eam usque diem latuisset. Benemeritus erat de Cæcilio Virginius, fueratque ei à patre datus testamento Tutor: quapropter crediti suæ fidei adolescentis dignitatem maxima sollicitudine semper auxit; sibi ipsi eum Næniam composuisse facile adducor ut credam, quod & litterarum studiis apprime eruditum ostendunt, quos senex scripsit *de Rhetoricis* libros, Fabii quoque Quinctiliani judicio multum commendatur; ea tunc majorum nostrorum fuit diligentia, ut rei militaris scientiam litterarum cognitioni jungerent. Hac in ætate, ut in aliis plerisque, inferiori, non ejusdem esse existimantur. Celebravere ejus viventis gesta M. Cluvius Rufus, longeque elegantius Plinius Secundus Senior, qui in *Historiarum* libris de Virginii rebus scripsit. Felix ipse admodum, qui sua de se posteritas quid sentiret, vivens cognoscere potuit. Nos infelicissimi, quibus tam præclara domi militiæque facta cum Commentariis interierunt; ut mihi ex Plutarcho, Dione, Tacito, Cæcilioque aridissimis plane rivulis ea sparsim dicta colligere necessarium exstiterit, quæ ex amplissimo auctore Plinio fuerant decerpenda.

In precio hac ætate Cæcilius quoque Plinius Novocomensis fuit; eruditissimi floridique *Epistolarum* Operis auctor, nec minus multis sibi à Trajano concessis honoribus nobilis. Libet referre latissime cujusdam marmoreæ mensæ inscriptionem, tum quod in ea suorum ipse Magistratuum quidam quasi nomenclator est, tum etiam quod in Mediolanenses præcipuam ejus largitionem ostendit. Hæc est hujusmodi:

C. PLINIVS LVCII FILIVS, OLIM VETERI FAMILIA, CAECILIVS, AVGVR, LEGATVS, PROCONSVL, PRAESES PROVINCIAE PONTI, CONSVLARI POTESTATE IN EAM PROVINCIAM, ET IMPERATORE CAESARE NERVA, TRAJANO AVGVSTO GERMANICO; CVRATOR ALVEI TIBERIS, ET RIPARVM, ET PRAEFECTVS AERARII SATVRNI, PRAEFECTVS AERARII MILITVM, QVAESTOR IMPERATORIS, SEVIR EQVITVM, TRIBVNVS MILITVM LEGIONIS VI. GALLICANAE, DECEMVIR LITIBVS JVDICANDIS; THERMAS ADJECTIS IN ORNATVM SESTERTIIS TERCENTIS, ET

A EO AMPLIVS IN TVTELA, SESTERTIIS DVCENTIS TESTAMENTO FIERI JVSSIT; ET LIBERTORVM SVORVM NOMINIBVS SESTERTIORVM DECIES MILLIES NONINGENTORVM SEXAGINTA SEX DEDIT; CENTVM QVINQVAGINTA SEX REI INCREMENTVM POSTEA AD EPVLVM PLEBIS VRBANAE VOLVIT PERTINERE; HIS DEDIT IN ALIMENTA PVERORVM, ET PVEL-

B LARVM PLEBIS VRBANAE SESTERTIA CENTVM; IN TVTELAM BIBLIOTHECAE SESTERTIA CENTVM.

Hic est splendidissimi municipis titulus nostra diligentia restitutus in lucem. Nam Veteres illi nostri, cum litteræ, bonæque artes barbaris armis cessissent, rudes penitus, quid ea mensa contineret, quod ingentis magnitudinis eam videbant, in quatuor secuere partes, compositamque in Divi Georgii ædicula, quæ in Ambrosiano delubro est, pro cenotaphio reposuerunt, ita in commissuris scalpello exesis notis, ut quandoque integer or-

C do desideretur. Verum nos ex quibusdam vestigiis conjectati (nisi fallimur) Veterum incuriam nostra sollicitudine redemimus, quodque in ea præscriptis litteris annotatum erat, maluimus hic integre referre, quod suspicabamur fore, ut plerique, quamquam docti, minus eam intelligerent. Bibliothecæ autem curam fuisse Cæcilio vel ob hoc testimonium in promptu est, quod litterarum studia quammaxime tum Mediolani florerent, præceptoresque de publico conducti etiam vicinorum municipum liberos instruebant; quam commoditatem civibus suis non fuisse Pli-

D nius ipse quadam epistola testatur. Cæterum & alius ejusdem tumulus in Orientalis Portæ fornicibus conspici potest, quo sibi, & Cæcilio patri, uxorique suæ Calpurniæ memoriam vivus posuit. Saxum ipsum vetustate tam corrosum est, ut quædam in eo verba vix possint cognosci. Non me latet præterea auctorum consuetudinem esse, ut inscripta marmorum monumentis eulogia continuo præsertim ductu referantur. Sed quoniam & hoc quandoque à Plinio Seniore, ut in Trophæo Augusti de Alpinis gentibus, factum est, & rerum ejus ætatis penuria vel faxeis testimoniis ableganda est, æquum videtur es-

E se à benigno facilique lectore mihi veniam concedi; nec tamen eam fidem hisce Inscriptionibus adhibendam esse duxerim, ut, quod aliqui faciunt contra omnium auctoritatem, hoc argumento ducti quicquam innovemus. Scripsit Tranquillus, Eusebiusque Seniorem Plinium patria Novocomensem fuisse; negare hoc ausi sunt recentiores quidam, eo maxime loco opinioni suæ confirmati, quod Veronæ Secundorum familia fuerit, unicumque marmore inscriptum illic exstet epigramma, Plinii mentionem referens. Sed

F hi, velim, mihi dicant, num & hac ratione Cæcilius Mediolanensis esset; quod ut affirmare vani hominis, ita credere insanientis prorsus est; atqui nec in antiquis Veronensium memoriis familiæ Secundum, sed ordinis nomen esse Doctores credunt; quo fit, ut in totius Insubriæ, Venetiæque vetustis tumulis vox hæc sæpissime occurrat. At, inquient, sese Catullo Plinius ipse conterraneum dicit. Quod argumentum etsi aliis alii confutent modis, mihi certe haudquaquam multum ad rem facere videtur. Eos esse conterraneos, qui ejusdem territorii sint, vulgo cognitum est;

eſt; at hoc nomine eos appellari Juris Civilis auctor Pomponius *de Verb. Signific.* tradit, qui ſub iiſdem faſcibus eodem Magiſtratu gubernantur; non quidem à terra deducta, ut quidam opinantur, voce, ſed à terrendo, quod ejus loci Magiſtratus intra eos fines terrendi, id eſt, ſummovendi jus habeat. Cum igitur omnis Ciſalpina Gallia uni Proconſuli ſubeſſet, univerſi ejus populi recte conterranei, ejuſdemve territorii dicentur. His accedit, quod antiqui Codices Comenſi Italiæ Seniorem Plinium civem aſſerunt, ut parum omnino jure

A faciant, qui leviſſimis rationibus Euſebium, Tranquillumque (Dii boni, quos auctores!) incuriæ damnent, qui totius Europæ notarios contra Veronenſes conſpiraſſe in *Naturalis Hiſtoriæ* titulo affirmant, qui diverſa ab Cæcilio patria avunculum Plinium re minime veriſimili tradunt; cum præſertim Comi complurima adhuc exſtent hujus gentis decora, non ſororis filii tantum, ſed & Plinii alterius, qui medicina inſignis fuerit, tum Calpurnii Fabati, aliorumque, quorum mentio ipſo Plinio quandoque habita.

ANDREAE ALCIATI,

J. C. CELEBERRIMI,

RERUM PATRIAE,

SEU

HISTORIAE MEDIOLANENSIS,

LIBER III.

EPITOME LIBRI III.

Hadrianus Mediolanum divertit. Salvii duo Juliani J. C. Mediolanenſes. M. Antoninus poſt pluviam à Chriſtianis exercitui impetratam eiſdem favet. Prothaſius & Oribaſius Valeriæ ex Vitale filii, Nazarius & Celſus, & Valeria Mediolani martyrio coronantur. Silvanus ab Inſubribus cultus. Kalimeri ſucceſſor Caſtutianus à Teleſphoro Pont. Rom. conſecratur. Bacchanalia unde deducta? Julianus Imperator ex Didia familia Mediolanenſi. Salvii Juliani decreta ad Edictum Severus reſcidit. Geta ejus filius Mediolani ortus. Philippus primus Imperator Chriſtianus. Auctor vidit ſenem vegetis ſenſibus annos centum ſexdecim habentem. Monas Kalimero ſufficitur, qui poſt multa ſecula Eriberto Archiepiſcopo corpus ſuum indicat. Decius Chriſtianos cruciatibus vexat. Peſtis in Inſubribus. Poſt Monam ſacris præficitur Mirocles: ejus precibus peſtis evanuit. Aureolus Imperium invadit. Gallienus Mediolani occiditur. Aureoli occiſi prope Mediolanum ſepulcrum. Germani in Lucana valle deleti. Mirocletis ſucceſſor Prothaſius. Aurelianus Marcomanos ab excidio Mediolani ſubmovet: ejuſdem gentis origo; de iiſdem Aureliani victoria. Sophia cum tribus puellis martyrio mactata. Litteræ Senatus Romani ad Mediolanenſes de recuperato eligendi Imperatoris jure. Carus & Sebaſtianus qua ratione dicuntur Mediolanenſes? Carinus triclinia roſis Mediolanenſibus inſternit. Prothaſius Epiphanium Ticini Epiſcopum conſecrat. Poſt Prothaſium ſuccedit Maternus. Maximianus Imperator an Mediolanenſis? cum Diocletiano Mediolani commoratur: Thermas exſtruit: Imperii habenas deponit. Mauritius Alexander Bergomi, Victor Mediolani, Nabor & Felix apud Laudem Pompejam ob Chriſti fidem ſecuri percuſſi. Sabina matrona poſtrema duo corpora Mediolanum advexit. Mos coronandi Imperatores Mediolani an à Maximiano incœperit? Sebaſtianus Martyr epidemiæ propulſator à populis cultus. Cæſares quinam in Imperio dicuntur? Euſtorgius Gallo-Græcus corpora Trium Magorum Mediolanum ex Conſtantinopoli defert. Antiſtes efficitur. Tumulo Criſpi Fauſtæ Imperatricis fraude necati infertur. Circus Mediolani an à Galdino deſtructus? Decurionum Mediolanenſium variæ Inſcriptiones.

D OST optimi Principis Trajani mortem, annitente Plotina ejus uxore Ælius Hadrianus Romani orbis fræna ſuſcepit. Ex Urbe Roma quandoque is Mediolanum divertiſſe traditur, dum ſuperatis Alpibus frigoris & laboris juxta patiens in Germaniam contenderet, atque ut militaris diſciplinæ ſcientiſſimus erat, ita etiam pacis munera in judiciis civilibus diligenter obivit. Inſtitutum ab eo eſt, ut

E quatuor Conſularibus Viris omnis Italia regeretur, & ſuis unuſquiſque populis pro Tribunali redderet jura. Sic Cæſari Legato Inſubres parere cœperunt, cum Divi Auguſti beneficio Magiſtratus ſolum municipales prius agnoſcerent. Conſtituit & in oppidis quibuſdam Reip. Curatores, è quibus P. Clodium Suram Comenſibus dedit, ut ex veteris tumuli inſcriptione in Fauſtini delubro Brixiæ oſtenditur. In conſilio ejus judicanti adſtitit Salvius Julianus Didii, qui poſtea Imperium auctionatus eſt, avus, patria, ut ex Spartiano, Eutropioque conſtat, huic Mediolanum; fuitque tum inter Juriſconſultos princeps, etſi quædam ejus reſponſa,

F ad quorum præſcriptum etiamnum vivimus, exſtent; longe tamen, quam quæ ad noſtras manus pervenerint, plura conſcripſit, ut *Digeſtorum* nonaginta libros; *de Ambiguitatibus* unum; *Ad Minutium* ſex; *Ad Urſejum* quatuor; tum etiam edicta Prætorum, qui varie jus dicere ſolebant, in unum collegit, interpretatuſque eſt; ut non annuæ, quod prius, ſed perpetuæ leges eſſent. Quæ res ambitioſis Judicibus jura ſubinde pro libidine mutantibus gratiam ſuſtulit. Has ob egregias virtutes eum

eum amicum & virum clarissimum appellarunt Divi fratres, & sublimissimum testem, summæque auctoritatis hominem fuisse, quadam Constitutione Justinianus Cæsar atteſtatur; alioquin & prudentiæ suæ non modica præmia consecutus, qui semel atque iterum Consulatu, tum Præfectura Urbis functus sit. De patria ejus etsi nemo est, qui dubitet; tamen & familiam ipsam Mediolanensem exstitisse antiqui operis monumenta indicant. Contigua est Sebastiani fano in hac Urbe lapidea arca, quæ Solliæ Salviæ adscriptum nomen tenet. Sunt & non absimiles aliæ complures memoriæ, quas utique hic referre supervacaneum existimo.

Vixit & ejusdem nominis & professionis alius; paulo tamen junior, quem ineruditiores quidam pro superiore accipiunt, cum procul dubio Salvii duo exstiterint, quorum Juris Civilis uterque peritissimus fuit. Superiori sane ætate in Ægypto statua quædam Græco epigrammate insignis reperta est, quam in Juliani Jurisconsulti honorem fabrefactam verisimillimum esse nemo non dixerit, hujusmodi carminis sensu:

Julianum Beroe leges mirata docentem,
Romaque Diis possunt omnia dixit agi.

Sortitus enim horum fortasse alter Ægypti Præfecturam est; & quoniam optime se in Reip. administratione gesserit, virtutis integritatisque suæ pretium, Statuam publico consensu est meritus. Nam Divi Augusti lege Ægyptus in Provinciæ formam redacta ab Imperatoribus Romanis Præfectos accipiebat, quos à legis auctore *Augustales* appellare Antiqui solent. Legimus & Salvium Divo Pio, qui Adriani successor fuit, in precio ob legum prudentiam habitum; ut & hic dubium sit, senior-ne, an secundus ille Julianus fuerit, Antonino tantopere gratus.

Cæterum per id tempus quamplurimos hujus nominis percelebres crediderim, cum in templi maximi vestibulo Brixiæ antiquissimum Vibiæ Salviæ monumentum legi possit, quo pientissima fœmina sibi & filiis suis Paculo, Salvioque Julianis tumulum ad perpetuam memoriam struxit. Maxima quoque apud posteros gloria dignus Mystes quidam Julianus, qui de ritibus sacrorum scripsit, & tam egregiæ in divinis operibus eruditionis fuit, ut siti pereuntibus Rom. legionibus à Deo Opt. Max. pluvias impetraverit, quibus epotis præsentaneam mortem evaderet miles. Christianæ hunc religionis virum, & sub Marco Philosopho floruisse opinari libet; quoniam apud alios rerum scriptores Marcum legere memini, cum una cum filio Marcomanis inferret bellum, eamque ad inopiam pervenisset exercitus, ut aquæ penuria periclitarentur omnes, militis Christiani precibus exoratum largissimos imbres Deum effudisse. Quapropter optimus Imperator nedum in hanc religionem inquiri, ejusque professores edicto vetuit accusari, sed & in adipiscendis honoribus ejusdem conditionis cum exteris esse jussit; cum tamen prius eos atrocibus pœnis foret persecutus. Nam subolescente hujusce belli mole adversus hostes primum misit Astasium (quod dignitatis nomen erat) Comitem. Hic cum Mediolani constitisset, profani cultus impellente turba, Prothasium, Oribasiumque Valeriæ ex Vitali gemellos partus Deis gentilibus, ut sacra facerent, compellere adnixus est. Quod cum mira animi constantia uterque renuisset, plumbatis Oribasius, capite Prothasius cæsi inter Christianorum divos relati æternum servant nomen. Eorum cadavera clam Philippus quidam, tum dives & opulens, intra domus suæ tecta sepulchro mandavit, libellumque hujus rei indicem tumulo imposuit, quem se legisse Ambrosius auctor est. Astasium tunc Comitem ab Augustis missum is tradit, ut non id sub Nerone factum, (quam vulgatam opinionem su-
A pra falsam convicimus) sed Marco, Lucioque divis fratribus in Imperium assumptis credere necessarium sit, cum tum primum duo Augusti regnaverint, Marcomanosque agitaverint bello. Quæ sententia si vera sit, Philippum quoque illum eodem tempore vixisse credendum est; tametsi crebriorem secutus in hoc aliorum opinionem, Neronis tempore eum exstitisse prodiderim, nisi ab illo diversus hic ex nepotibus fortasse; quod veteri lege gentiles simul cognomines traduntur.

Cæterum eadem tempestate Nazarius quoque & Celsus ultimo supplicio affecti sunt, eadem delati noxa, quod Deorum sacra contemnerent. Te-
B stis indignissimæ eorum necis est extra Urbis Portam, cujus Ludovicæ nomen in præsentia dicitur, locus, qui à veteribus *Trium mororum* appellationem tenuit, nunc Celsi delubro sacer omni populo venerabilis est. Antiqui nominis causam tres mori arbores quidam opinantur, quod patrum nostrorum memoria etiam ibi frondescerent. Ipse tres Maurorum imagines lapideas potius existimaverim; nam adhuc in Portæ ipsius fornicibus vicino loco translatæ illic visuntur. Arbores enim hoc ætatis vivere naturæ leges non sinunt. Quod si miraculum id pro divino testimonio est, cur perpetuum, ut per ora hominum æternum vigeret, non
C permansit? Dii quidem, etsi omnia possint, malunt tamen majore in negotio potestati suæ indulgere. Et hæc de Nazario dicta sint satis.

At Prothasii mater Valeria, cum defuncto Ravennæ marito Mediolanum rediret, Sylvano agrestibusque Diis sacra facientes quosdam offendit, à quibus, quoniam se Christum sequi fassa erat, tam acriter verberata est, ut ægre triduo supervixerit. In maxima enim veneratione ab Insubribus Sylvanus habebatur, ut in Divi Donati pago, qui ad quartum ab urbe distat, adhuc exstet Stylobates, quem voto solutus libero munere M. Magius Hermes Sylvano dedicavit. Sed & tum veri salutis pu-
D blicæ auctoris Christi numen indies augescebat, procurante præsertim populi redemptionem Kalimero. Successor hic Castriciano certantibus omnium studiis destinatus erat, atque patria Romanus, degenerante tum in Græca nomina Urbe, fuisse traditur. Mirum dictu, quemadmodum hic ad Antistitis dignitatem designatus fuerit. Sed tamen plurimi auctores consentiunt, cum Romæ vivis aquis à Faustino & Jovita pro Christiano more ablueretur, auditam de Cælo vocem ad Romanum Pontificem Telesphorum deduci hominem jubentis; tum & illud mandatum, ut Mediolanensium Præsul ordinaretur. Quo demum officio cum
E per quinquaginta tres annos esset maximo cum honore functus, pridie Cal. Sextiles ad cælestes fortunatorum cœtus migravit, memoriaque ejus hujusmodi die nostris quoque temporibus celebris habetur.

Marco Imperatori, quam ad superos viam recte vivendo affectaverat, capescenti successit filius M. Commodus impurissimus vir, quo nemo adversus atque aversus impudentior habitus est. Salvii Juliani, qui eo tempore exercitibus præerat, filium ob ætatis florem frustra tentatum eo odio persecutus, ut patri etiam ejus causa insidias quotidie moliretur. Interim & in illum non paucæ conspiratio-
F nes factæ; ab insignis audaciæ latrone Materno quoque appetitus fuit. Is in Gallia miles, qui desertis castris perditorum hominum maxima manu comparata incursionibus variis Gallias Hispaniasque vastaverat; cumque maleficia hæc non impune se laturum cognosceret, magnum aliquid invadere decrevit. Quare communicato cum sociis consilio, seorsum alii ab aliis in Italiam compendiariis quibusdam itineribus festinaverunt, ut improvisum Imperatorem nacti in eum grassarentur. Id igitur insi-

insidiarum tempus sunt commenti. Veris initio pompam magnæ Deorum Matri Romani celebrabant; quo die quicquid magnificum seu arte, seu materia erat, in publicum exhibebatur, ut ante Statuam Deæ perferretur. Homines ipsi ludicris incumbebant, personasque, ut cuique libitum fuerat, induti per Urbem vagabantur, Magistratuumque figuras etiam assumebant, vix à veris quicquam differentes. Existimavit igitur Maternus idoneum hoc tempus, quo protectoris indutus personam Commodum interficeret. Verum ante præstitutam facinori diem à sociis proditus capite pœnas luit. Sane hujusce festi imaginaria quædam observatio in hanc diem per Insubriam omnem viget, cum appetente Vere ante quadraginta ex Christi lege dictos jejuniis dies, juvenes diversis personis tecti incedunt, lusibusque & jocis operam dantes, non tam ad Cybeles quam ad Sacra Veneris ea licentia abutuntur, sive ante januas cum matronis, quod tecti sunt, inverecundius loqui, sive cum his choreas, saltationesque agere malint. Sed & hæ choreæ, ut verisimillimum est, à magnæ Matris sacris originem traxerunt.

Cæso igitur Materno, licet Commodus ad omnem suspicionem pronus esset, tamen haud multo post Martia ejus Concubina, & Q. Ælio Læto Præfecto Prætorio id machinantibus, veneno primum, mox cunctante anima gladio attentatus est, atque in ejus locum subrogatus P. Helvius Pertinax in Apennini Villa, quæ Martis dicitur, natus. Fuit hic Didio Juliano in Consulatu Collega, & in administratione Africæ successor. Quamobrem cum Julianus filiam per sponsalia affini suo junxisset, & hac de re certiorem Pertinacem fecisset, dixisse eum ad generum quidam tradunt, ut Juliano debitam reverentiam exhiberet, quod & suus Collega & successor esset. Verum hæc sanctissimi senis verba pro Imperii omine accepta sunt. Nam Prætorianorum militum scelere, inscio tanti facinoris, ut Spartianus & Herodianus scribunt, Juliano Pertinax cæsus est, delectusque militum consensu ipse, cum id prius Pertinacis socer Sulpicianus ambisset. Dion Mediolanensem Julianum fuisse tradit, & in patriam, cum ob ingentes pecunias novis semper rebus studeret, à Commodo relegatum. Herodianus crapulæ deditum, vitæque parum continentis hominem exstitisse. Contra Ælius Spartianus Rom. scriptor, atque adeo gravioris auctoritatis, nihil minus, quam his vitiis eum laborasse prodidit; quinimo in Imperatoria Majestate humillimum, in conviviis humanissimum, ad libertatem moderatissimum, in jure dicendo benignissimum fuisse auctor est. Hæc Græcorum fides, qui, dum historiam scribunt, nihil est, quod mentiri non ausint. Didiam plane gentem Mediolanensibus vindicat M. Didius Marcellus in Nazarii vestibulo inscripto tumulo conspicuus; etsi alia quoque hujus familiæ decora in Urbe sint, quæ antiquariis curiosisque id genus viris dicenda relinquimus. Educatus est Julianus apud Marci Imperatoris matrem Lucilliam; hinc ejus suffragio inter viginti viros electus; deinde Quæstor ante legitimam ætatem designatus est; nec Marcus illi defuit; siquidem eo adjuvante Ædilis factus, & Prætor, Legatusque demum in Germania fuit legionis XXII. Primigeniæ, cui diu summa cum moderatione præfuit, resque memoria dignas, subactis, qui fluvium Albim accolunt, Chaucis, gessit. Quapropter Imperatoris judicio ob merita ad Consulatus dignitatem sublatus est. Debellati etiam Catti; dein illius armis Dalmatia primum, & postea cum illi obtigisset inferior Germania, defensæ sunt, & de finitimis hostibus vindicatæ. Fuit & Provinciæ Bithyniæ Præses, quam non eo nominis incremento administravit, quo post paulo Africam, cum Proconsul in ea datus foret. Uxorem habuit Malliam Scantillam; sed & filia illi Didia clara; utramque Senatus Augustam dixit. Adversus eum res novas primus molitus est Antiochiæ Pescennius Niger; mox in Illyrico P. Septimius Severus Afer, qui cum summa celeritate cum exercitu Romam properasset, citra pulverem, quod dicitur, Imperator dictus est, abrogataque Senatusconsulto Juliano est dignitas, & inde à milite gregario cæsus, nemine eum defendente; nam Prætoriani, qui promissorum spe eum Imperatorem fecerant, per ignaviam summumque dedecus dilapsi miserum senem deseruerunt.

Diffusius hæc apud alios habentur; nobis sat fuit paucula delibasse, vel ob hoc saltem, ut Civem nostrum à Græcorum calumnia vindicaremus. Sepultum ejus corpus in Lavicana via est, ad quinctum milliarium, in avi sui Salvii Juliani monumento. Hujus viri famæ, quod ex Didii progenitoribus esset, Severus quoque infensus, ejus decreta jussit aboleri; sed Augustæ legi prævaluit operis utilitas, & nihilominus in judiciis Salvii auctoritas observata est.

Igitur Severus, antequam ad summum gradum eveheretur, privata adhuc fortuna Juliam uxorem duxit, quod Mathematica ratione in genitura habere eam cognosceret, ut Imperatoris fieret uxor, & parens. Natus ex ea illi filius M. Antonius Geta, quem VI. Cal. Junias Severo & Vitellio Coss. Mediolani eam peperisse Spartianus auctor est; vix dum in lucem edito infante in aula purpureum ovum gallinam effudisse nunciatum fuit; quod cum jubente Julia allatum Bassianus (ex Severi filiis major hic natu) quasi puerili joco terræ allisisset, dixisse Juliam ferunt, *Cur maledicte parricida fratrem occidisti tuum?* Quæ verba Severus audiens, futuri mali omen accepit; idem & complures, qui officii causa aderant, agnovere. Præsagium & illud evenisse traditur; in Antonini cujusdam ex plebe hominis villa, vellere in fronte coccineo, eadem, qua Geta, hora natus agnus, & domino ab Aruspicibus responsum, *Post Severi mortem fore, ut Antoninus regnaret;* quod cum sibi vir ille portenderet, veritus, ne re palam edita in aliquam prius calamitatem incideret, agnum gladio transfodit. Manifesta nimirum signa, ferro adigendum ab Antonino Getam; quæ quidem eventu nequaquam caruere. Nam Severo in Britannia mortuo inter Bassianum & Getam ejus filios tanta discordia orta est, commitentibus præsertim eos aulicis, ut nihil fere alter approbaret, quod alteri confestim non displicuisset. Quamobrem prærepta occasione Bassianus derepente Prætorium fratris ingressus eum interfecit.

Sed & ipse hujuscemodi delicta retaliantibus fatis ab Opelio Macrino cæsus illi Imperio locum fecit. Opelium, ut morte pœnas daret, improbus improbum Alagabalus coegit. Fuit hic impurissimus Imperator Cajos, Nerones, Commodos sceleribus provocans. Cum privatus esset, Alexianus vocabatur, sed cum Dei, quem Phœnices Alagabalum vocant, & nostri Solem interpretantur, Sacerdos fuisset, id sibi cognomen assumpsit, in eamque prorupit insaniam, ut Deo illi suo matrimonio jungere uxorem quæreret. Palladem, mysticum Romanorum numen ab Ænea in Italiam advectum, conservatumque maxima cura, amovit sedibus, & tanquam ejus conjugem in Palatinas ædes adportavit; mox præfatus belligeram uxorem Alagabalo non convenire, quasi facto divortio aliam induxit. Urania ab Afris colitur, quam Phœnices Astroarchen, Lunam esse dictitantes, appellant. Ejus simulacrum Carthaginensibus, omnique Africæ venerabile à Phœnissa Didone positum vetus fama promulgavit.

Congruere igitur Solis & Lunæ conjugium Imperator exiſtimans, ejus ſtatuam prope Alagabalum conſtitui juſſit; tum edicta non ad Inſubres ſolum, ſed per omnem Italiam miſſa, ut ubique celebres feſtique dies publice & privatim agerentur, Diis ipſis nuptias celebrantibus. Hæc & hujuſcemodi quamplurima cum feciſſet Imperator, tandem una cum Soæmide matre, quam Semiamiram alii vocant, impudiciſſima fœmina, militum Prætorianorum gladiis confoſſus eſt, conſobrinuſque illius Aurelius Septimius Alexander delectus in Auguſtum, cum jam antea Cæſar appellatus eſſet. Alexandro Maximinus non ob fortitudinem, militaremque diſciplinam, cætera barbarus homo, ſucceſſit; quem à Senatu Imperatores dicti Maximus, & Balbinus, Gordianuſque excepere. Gordianum juniorem ſtrenuiſſimum adoleſcentem Philippus Prætorio Præfectus fraude aggreſſus eſt, hacque potiſſimum ratione Auguſtalem ſibi majeſtatem aſſeruit. Primus hic Chriſtianorum profeſſionem ſecutus traditur; ex eo quoque memorabilis, quod hoc Principe milleſimum urbs Roma annum attigit. Quamobrem Circenſia munera cum ſæcularibus ludis magnificentia inæſtimabili celebrata ſunt. Ivere per Inſubriam, Æmiliam, Venetias, cæteraſque Italiæ regiones undique tubicines, qui populos ad eorum ludorum ſpectacula vocabant, quos alias nunquam viſuri eſſent. Repetuntur enim ſæculares ludi centeſimo quoque anno, qui vitæ humanæ terminus eſt: etſi in Verbani pago Malcorabia fabrum ipſe his diebus viderim centum & ſexdecim annos agentem, non integris ſolum ſenſibus, ſed & tam vegetum, ut ferream quadrupedi ſoleam parvo negotio apponeret; cujus rei etiam univerſa illa regio teſtis eſt. Et hæc quidem obiter.

Cæterum his diebus Monas divini in Urbe cultus Kalimeri ſucceſſor, cum tres & quinquaginta annos dignitatis Pontificiæ munera adminiſtraſſet, ad ſuperos curſum tenuit. Defuncto hic Kalimero, cum una, quicquid Chriſtiani nominis Mediolani erat, conveniſſet, ambigerentque, quiſnam potiſſimum Præſul deſignandus foret, Deum maximo precati, ex his, qui aderant, unum Monam aſpiciunt, auguſtiore forma, & aureum quoddam præ ſe ſpecimen ore afferentem; tum vox incerto auctore audita, dignum honore Monam; quam exteri proſecuti idem acclamarunt. Accedebat his, quod & alios fere nobilitate anteibat; quocirca alacrius ingeminabant, obteſtabanturque, ſe exorabilem præſtaret. Contra ille fortius renuere, indignum ſe tanto honore prædicare, nec ferendo oneri ſatis firmum. Sed incaſſum ſanctiſſimus vir nitebatur; integritas ejus, cum paternas indigentibus opes ob pietatem diſpenſavit, omnibus nota, nullum effugium habebat. Ergo, quod neceſſarium fuit, præſtito conſenſu, ſacrorum aſſumpſit curam, diligentiſſimeque geſſit; vicos, caſtra, præfecturas, & per Inſubriam, Liguriamque oppida omnia luſtravit, ut in his aberrantes populos veram religionem doceret, exemplo ſuo hortaretur. Vigebant tunc Valentini & Cerinthi reprobas opiniones ſecuti quamplurimi, quas de hominum pectoribus ſacratiſſimus vir evellere conabatur. Conceſſiſſe fato VIII. Cal. Apr. crebrior auctorum ſententia eſt. Dacius Calend. ipſis Aprilibus mavult. Clam ſepulchro illatus, quod ita veritus profanorum furorem moriens mandaverat, lateretque adhuc ignotus tumulo, ni ſe ipſe Eriberto longo intervallo ſucceſſori (res mira) noctu demonſtraſſet. Ad Vitalis delatus IV. Id. Oct. religioſe colitur. Regnaverat jam quartum annum Philippus, cum obiit Monas. Cæterum & ipſe triennio fere poſt Q. Decii Trajani factione oppreſſus in humanis agere deſiit.

Decius ipſe Populi Romani, Senatuſque amorem meritus, majoribus præconiis celebraretur, ſi modo ſanguine Chriſtianorum non temeraſſet manus, eos atrocibus edictis in Philippi contumeliam undique vexans, & ut exquiſitiſſimis pœnis omnes torquerentur, ubique fere inquiſitiones acerrime vigebant. At Mediolani maxime miſerabilia tormenta agebantur; alios equuleo plecti cerneres; quoſdam torreri flammis; hos flagra, illos pugiones quoque conficiebant. Nihil non tentatum, quod ſæviſſimus carnifex in Principis gratiam potuerit excogitare; ſed breviſſimum hujuſmodi Auguſto Imperium vindices ſuperi conceſſerunt. Vix biennium dominabatur, cum C. Vibii Treboniani Galli proditione, qui illi ſucceſſit, à Scythis victus, facinorum pœnas dedit. Gallum Æmilianus ſuperavit; ipſe demum à militibus, cum Valerianum Senatus elegiſſet, decollatus. Horum principatum inſignis generis humani clades cognitum poſteris fecit. Siquidem non Inſubriam tantum, reliquaſque Italiæ partes infecit peſtilens aer, ſed univerſum terrarum orbem pari contaminavit clade.

Sacrorum curam Mediolani agebat Mirocles. Vir hic in divinis admodum eruditus, vitæque ſanctitate ſpectabilis erat. Ejus precibus non parum morbidæ ejus peſtis ab Urbe profligatum creditur. Valeriano infelici eventu à Perſis capto, Valerianus junior, & Gallienus Imperatores dicti ſunt. Gallienus egregii militis, Duciſque principio nomen meruit; ſed dein ad delicias lapſus, exſurgentibus undique Barbaris, Tyranniſque, Romanum pæne orbem, certantibus fortunæ virtutiſque ſtudiis, partum amiſit. Dux erat Illyriciani Limitis Aureolus, in ſuſcipiendis negotiis impiger, obeundiſque admodum ſtrenuus. Hunc reluctantem admotis jugulo gladiis purpuram aſſumere milites coegerunt. Cum ita negligenter ſe Gallienus ageret, ut omnia citra ejus auctoritatem gererentur; ſumpſeratque jam in Aſia Imperium Macrianus una cum filiis orientalis exercitus judicio ad eum promotus gradum, quod ſapientiſſimus, ditiſſimuſque ſui temporis omnium Ducum habebatur, etſi conſilia ejus interverterit fortuna; nam cum Præfecto Aureoli Domitiano manu conſerta fuſus, ipſe cum uno ex filiis, & quindecim interemptus eſt virorum millibus; quæ ſuperfuerant legiones, triginta pugnatorum millia Aureolo acceſſerunt. Igitur tot auctum ſubſidiis cum fruſtra Gallienus expugnare virum fortem niteretur, conventionibus bellum diremit; ſed tamen parum fida, & utrinque ſuſpecta pax ſecuta eſt. Non longe à Mediolano Aureolus cum exercitu trahebat moram; quamobrem tumultuarii Principis gravem adventum Gallienus indies formidabat. Hujuſce rei conſcius Dalmatarum Dux Cecropius nomine ad eum profectus ſubdola oratione narravit, adventare cum legionibus Aureolum. Credidit hoc Imperator, & convocatis militibus, adlocutioneque firmatis eorum animis, quaſi ad certi prælii ſubeundam fortunam procedebat, cum in itinere juxta Mediolanum incautum Cecropius aggreditur, & trucidat. Factum id Aureoli conſilio quidam rerum ſcriptores opinati ſunt. Nos Marciani, & Heracliani juſſu, qui Claudium elegerant, facinus auſum accepimus, & conſtantior hæc eſt ſententia. Occiſo Gallieno, ut fratris ſortem æmularetur peremptus quoque Valerianus eſt, & Claudii juſſu ſepulchro ejus inſcriptum, *Valerianus Imperator.* Nam ipſe juventutis ſe principem in numiſmatis atteſtabatur. Oroſius Gallienum Mediolani inter fœminas laſcivientem occiſum auctor eſt. Sed utrumque res ſe habeat, illud conſtat, poſt ejus mortem Aureolum Imperatoris nomine jam à militibus nuncupatum Mediolani conſediſſe, fuiſſetque

ejus

ejus vita diuturnior, si non illi hostem Claudium à cæteris legionibus Imperatorem salutatum fata objecissent. Occisi Tyranni gloriam Aureliano, qui postea imperavit, alii tribuunt. Sed & in eo quoque dissentiunt auctores, quod invito Claudio pugnatum quidam tradunt, aliqui ab Imperatore Aureliano superatum; at vero cum Claudii Dux esset, ejus jussu armis certatum, cæterorum consensu proditum est. Priorem opinionem adjuvat elegans epigramma, quod Græco sermone Tyranni tumulo adscriptum fuit. Ab urbe XVI. distat oppidum in Fulcheriis insulis Abduæ fluvio vicinum, quod corrupta voce *Pontirolum* vulgus vocat. Pontem Aureoli fuisse nominis similitudo arguit; ab hujus morte, sepulchroque, inditam pago appellationem auctores quamplurimi scribunt. Addit Trebellius Carminis sensum, ab inepto quodam litteratore sic Latine expressum:

Dona sepulchrorum victor post multa Tyranni
Prælia, jam felix Claudius Aureolum
Munere prosequitur, mortali & jure superstes,
Vivere quem vellet, si pateretur amor,
Militis egregii vitam qui jure negavit
Omnibus indignis, sed magis Aureolo.
Ille igitur clemens, qui corporis ultima servans,
Et pontem Aureoli dedicat, & tumulum.

Auget, quam diximus, viri dignitatem antiqua alia, marmoreque insignis Inscriptio C. Pupii Tironis, quam sibi, atque uxori Tertullæ, parentique Alitiæ vivus monumentum posuit, ut ab antiquis regionem eam quoque plurimum cultus accepisse conjectura capesci possit, non Aureoli solum, sed & tumulis aliorum perquam illustris. In Tyranni hujus morte repugnant alia etiam ratione Veteres, apud quos non ab hoste superatum, sed à propriis militibus cæsum legere est. Cui opinioni ut accedam, illud maxime impellit, quod prioris sententiæ auctor Trebellius Pollio adeo aperte in Constantii Cæsaris gratiam Claudio favet, ut ejus mihi fides suspecta sit. Fuit alioquin ille optimus Imperator, & vir ad delendos Barbaros natus. Irruperant in Italiam Alamanni, ducenta armatorum millia, quorum audaciam cum ultum venisset Claudius, in Lucana Sylva ita illos afflixit, ut centum millia ferro cæciderit; contracto quamplurimi ex laboribus bellicis morbo desiderati sunt. Lucana Vallis in Comensi agro, qua ad Rhætos vergunt Alpes, frequentibus colitur populis, ejus nominis oppido, atque lacu ducentis circiter quadraginta stadiis protenso memoratu digna; hic deletos Barbaros credere in promptu est, ni Eutropius prope Benacum prælio certatum scriberet; quamvis & Lucanus lacus hanc appellationem potuit apud Antiquos obtinuisse.

Hoc principe, anno ejus Imperii primo pridie Cal. Decembris Præsul Sacræ Religionis Mirocles, cum annos duos & viginti præfuisset, decessit, & ob egregia viri merita inter Divos relatus, æternæ beatitudini opinione hominum mancipatus est. Successor illi destinatus è vestigio Prothasius, qui mortui desiderium probitate sua non parum leniret. Et hæc quidem Imperatore Claudio evenere; ut vix credibile sit, tot cum egregia in armis facinora gessisse, temporis brevitatem computantibus. Nam vix biennio exacto, cum Aurelianum longo orationis serie laudatum militibus, ut in sui locum deligerent, persuasisset, defunctus est necessarius hic Reipublicæ magis, quam bonus Imperator; superstites Claudio Tyrannos sustulit; Zenobiam in Ægypto, in Galliis Tetricum, propria proditione memorabilem. Sed longe difficilius illud bellum, quo Mediolano imminentes Marcomanos profligavit.

A Verum quoniam horum mentio etiam superius facta est, non absurdum fuerit, quinam hi Barbari sint, explicare. Germanicam nationem esse dubio procul constat. Eos in fronte Germaniæ, quatenus Danubio pergitur, Tacitus collocat; hancque sedem virtute partam pulsis inde Bojis auctor est. Addit Strabo Bubiemum Merobudii Marcomani, qui amicus Augusti Cæsaris fuit, regiam frequentius habitatam, quod eo in oppido Cives suos omnes Rex ipse traduxerit. Ex hujus gente manserunt diu reges, sed demum & externos pati cœpere, Romana primum arma experti in Galliis cum Ariovisto Duce una cum aliis Germanis eos B divus Julius superavit. Quievere demum Merobudii, sive, ut Tacitus mavult, Marobodui, ejusque nepotum auspiciis. Versatus hic in juvenilibus annis Romæ fuerat, Augusti beneficio etiam ad regale fastigium provectus; gratiam reddidit, ut in amicitia Pop. Romani gentem suam detineret; qua auctoritate freti finitimis formidolosi erant. Mansit pax in Marci Imperatoris tempus; hoc Principe rebelles facti, tandem à Rom. exercitu male habiti accepere jugum. Cogitaverat Marcus eorum regionem in Provinciæ formam redigere; sed & hoc, ut aliæ pleræque calamitates, civilibus malis imputandum. Nam Avidii Cassii armis distentus, quod decreverat, perficere C prohibitus est. Ferebatur vulgo magicis quibusdam sacris, imprecationibusque eos ita à Marco adactos, ut perpetuam cum his pacem Populo Romano futuram arbitraretur. Quæ cantamina famæ cupidi, quasi hostes deesse possent, secuti Imperatores dissolverunt. Igitur sub Aureliano rursus arma ceperunt, & superatis Alpibus Leopontiis in Italiam transtulere bellum. Contra eos profectus Imperator, dum paulo securius hostem contemnit, nec illis à fronte occurrere quicquam curat, clade non modica affectus est. Quamobrem cautiores, & periculo moniti Romani, quos elabi permiserant, à tergo persequeban- D tur. Qua necessitate ulterius procedentes illi Mediolanensem omnem agrum vastaverunt; sed & cædibus rapinisque non adhibitus modus, captivi quamplures facti. Hanc stragem Dei Opt. Max. ira in profanum Cæsarem sævientis evenisse Christiani arbitrabantur. Nam sanguinarius hic Imperator, veris religionibus inimicissimus, vetera Neronum, Deciorumque exempla revocavit. Dederat Mediolanensis Matrona, cui Sophiæ appellatio, cum tribus puellis inter Christi cultores nomen, venditisque maximis, quæ illi suppetebant, facultatibus (decem servorum E millia fuisse traduntur) precium indigentibus dispensaverat; hanc etiam vi adhibita gentium numina colere reluctantem Aureliani Præfectus peremit. Sub Trajano Imperatore id factum alii scribunt; ut Decius fortasse sit accipiendus, qui hoc quoque sibi cognomen arrogavit. Territus igitur suorum occidione Aurelianus Romæ ad Senatum litteras dedit, ut consultis Sibyllinis libris referrent Patres, quemadmodum victoria ab hostibus extorqueri posset. Factum ergo Senatusconsultum, & sententiam dicente Ulpio Syllano inspecti sunt libri; ex quorum lectione docti Pontifices F urbem veteri instituto lustravere; tum cantata carmina, amburbiumque celebratum, & promissa ambarvalia. Quibus rebus ex Aureliani sententia confectis, non dubitavit belli fortunam experiri. Coactis itaque omnibus copiis Placentiam versus, ut publico Marte decerneret, properabat. At Marcomani veriti, ne, si collata acie inferiores evaderent, nullus fugæ locus esset, quin Italicis populis undique circumdati, quam illis intulerant, in fugam stragem acciperent, ad insidias verso consilio, clam in densissimas sylvas delati, adventante

nocte, improvisi erupere, tantamque cladem Italæ legiones subjerunt, ut Romanum pene Imperium solveretur. Sed tamen demum fusis hostibus, eos Imperator male mulctavit. Vicisse Aurelianum tribus præliis, Eutropio auctore, proditum est. Placentiæ primo; deinde juxta Metaurum flumen apud Fortunæ fanum; tertio in Ticinensibus Campis. Victoriæ causa ad superos refertur; quod in ipso prælii congressu spectra quædam, monstruosæque facies sese Marcomanorum oculis effuderint, quibus illi territi fugam capescentes occisi sunt. Commentum id Barbarorum esse quis non videt, dum ab hominibus superatos fuisse puduit, victoriam Deorum studiis acquisitam profitentium; etsi Panicos terrores quandoque legerimus, cum non monstris, sed nulla ex causa orto timore exercitus dilabuntur. Marcomana Vallis & Monti Juræ & Sequanis proxima, quæ ad Helvetiorum fines pertinet. Hic Barbarorum reliquias consedisse crediderim, & regioni dedisse nomen, quod in præsentem quoque diem vulgatissimum est; alioquin gens ipsa non in Galliis, sed trans Rhenum habitavit, præfuisseque illis Reginam nomine Fritigil legimus, quæ Divi Ambrosii litteris persuasa virum suum in perpetua cum Romanis pace detinuit. Verum hæc posteriori tempore acciderunt.

Igitur Aurelianus, cum non Marcomanos solum, sed & Sarmatas, & Gothos fudisset, plurimis victoriis inclytus, ministri à libellis manu interfectus est. Tum exercitus ad Senatum retulit, ut Imperatorem eligeret. Contra Senatores hujusce rei judicium militibus concedere; certatumque utrimque moderationis studio. Tandem militum prece, finito sex mensibus interregno, Tacitus Imperator Augustus à Senatu dictus est, missæque ad nobiliores quasque orbis Civitates litteræ, quibus Cives admonerentur in antiquum statum rediisse Rempublicam, jus eligendi Principis, & Præfecturæ urbanæ appellationem, cæteraque Summi Imperii munia ad ordinem amplissimum pertinere: quo sensu & Mediolanensibus litteras redditas Flavius Vopiscus auctor est.

Tacito Florianus frater successit, mox interfectus, cum M. Aurelium Valerium Probum milites Imperatorem nominassent; quorum judicium summo gaudio Senatus approbavit; scilicet is erat Probus, qui armorum gloria Aurelianum æquaret, modestia, morumque civilitate longe illi esset prior. Cum non diu regnasset, seditione militari apud Sirmium cæsus est. Hujus posteri seu Romanorum odio, seu invidiam veriti, relicta Urbe, pars juxta Benacum, pars Comensi in agro prope Larium consedere.

Sumpsit deinde Imperium M. Aurelius Carus, quem externa bella gerentem feliciter & Populus, & miles maximo amore prosequebantur, cum superatis Persis Ctesiphontem fatalem Romanis Ducibus limitem pervenisset, de cælo tactus animam reddidit. Narbonensem eum fuisse Eutropius tradit; alii Illyricum. Vopiscus Eutropio antiquior, se Diarium quoddam legisse est auctor, quo Mediolanensem Carum fuisse testatum manet. Aureliam certe gentem, quam frequens in hac urbe exstiterit, innumera Veterum spectacula ostendunt. Ad Francisci Aurelius Eusebius Aureliæ Vitaliæ matri, tum Julianæ conjugi Sanctissimæ tumulum struxit. In Horarum vico Aurelia Placentina. At in Vitalis vetustissimo delubro Helvius Aurelius Protodomesticus æternitati ab Arcutione liberto commendatur. Quo ex monumento illud non pigebit adscribere, Aurelium à Secretis Imperatoris primum exstitisse; quod Romani (ut in *Africana Historia* Procopius tradit) domesticos appellabant in aula Imperatoria arcanorum Principis conscios. Est & Aurelius Victorinus Municipalis Magistratus Quartumvir in Ambrosii fano celebris: sicuti & ejusdem nominis in Portiana porticu Januarius Signifer ex numero Dalmatarum Fortensium. Milites hi erant, quorum in Theodosii *de Palatinis officiis* commentario frequens mentio habetur. Et hæc quidem à nobis dicta sint; non quod his veluti firmissimis probationibus Mediolano Carum vindicemus; sed ut, si qui in hanc sententiam ire maluerint, aut vera, aut saltem simillima vero se cognoscant sequi. Nec quandoque movere debet, quod frequentiore calculo Narbonensis fuisse approbetur; siquidem admonendi sumus, hac tempestate latissimam Gallias jurisdictionem habuisse, ut non solum quicquid in Germania Romani nominis erat, Proconsulibus illius pareret, sed etiam Cisalpinæ Galliæ bona pars. Demonstrat id *Hist.* lib. xv. Ammianus Marcellinus, qui in Lugdunensi Provincia Alpes Grajas, Pœninas, Tricastinas constituit, tum Taurinos, Mediolanumque cum aliis non æque nobilibus municipiis. Lugdunensem autem Narbonensis Provinciæ partem esse idem auctor attestatur. Non me præterit Mediolanum Transalpinæ quoque Galliæ oppidum: sed illud intellexisse Marcellinus non potuit, cum non Narbonensi, verum Aquitana in Provincia sit constitutum. Igitur nihil repugnat Carum Mediolanensem fuisse, eumdemque ex Narbonensi Provincia; nam & similis conditionis Sebastianus martyr apud eum traditur, qui Christiani dogmatis Beatorum vitam memoriæ commendavit. Quæ quidem, si vera sint, illud necessario fatendum est ab Ælii Adriani de Italiæ statu constitutionibus discessum, & in Provinciæ formam urbem redactam; quod nomine libertatis evenisse Albucius Syllo apud Pisonem sub divo Augusto, ut diximus, querebatur.

Cæterum Cari Imperium filii duo excepere; Numerianus, quem in exercitu secum habuerat, & Carinus administrandis Galliis relictus à patre. Mores utrique fratrum diversi, ut hunc Domitiano, illum Tito æquare possis. Numerianus in litterarum studiis egregie versatus, prosa, versaque oratione pollebat, totque virtutibus probitatem addiderat. Carinus nullo non vitio imbutus, etiam florem adolescentiæ, quem fruendum dederat, Imperator factus à pusiunculis repetebat: victu juxta atque habitu mollis. Tradit Vopiscus Mediolanensibus rosis triclinia atque cubicula insternere solitum, quod hæ forsitan in pretio tum essent, etsi in præsentia honore ab aliis non discernantur. Non defuit tamen illi vigor acie contra hostem Diocletianum decertandi; sed victus apud Margum occubuit, liberaque ex eo Diocletiani Resp. in potestate relicta est.

His temporibus periisse Prothasium, quem Urbis Antistitem supra diximus, antiquorum scriptis proditur, cum per duos & viginti annos ea in dignitate floruisset. Tres illis addit Dacius; minuunt alii duos, dissensu omnino futili. In Portiana æde sepultus, post cineres adhuc honorifice colitur, implorantque ejus opem mortales frequenter votis. Designavit hic in Ticinensis Christianorum Ecclesiæ Præsulem Epiphanium integritate morum, vitæque sanctitate nunquam pro meritis laudatum; cujus solemnibus communis cum Diva Agnete etiamnum est sacer dies. Primus hic Sacrosanctam potestatem oleo unctus à Mediolanensi Pontifice accepit, secutique hunc morem sunt ex ejus successoribus quidam; tametsi cum Longobardorum Principis Ariperti Regia ea Civitas esset, à Romano Pontifice id sibi honoris impendi procuraverint; profectusque Romam hac de causa, qui tum Mediolani Sacerdotibus præsidebat, Benedictus nihil profecerit, asserentibus videlicet, sibique vindicantibus omnia Romanis. Verum quic-

quicquid tunc auctoritatis ex ea libertate acceptum diminuit illis quandoque Alexander III. cum pallio, & cruce, præcipua nimirum Sacri Præsulis insignia, Ticinensi Episcopo interdixit.

Cum cœlestibus agente Prothasio, in ejus locum suffectus est Maternus, vir moribus insignis, probitateque Deo Opt. Max. acceptissimus, & qui institutam à majoribus ad superos viam, recte vivendo, utiliaque populis suadendo, conservaret. Ea tum invalescentis veræ religionis fundamenta jactabantur, ut nonnisi vita moribusque conspicui ad tantæ dignitatis infulas aspirarent. Et iccirco triginta tres pene continua serie hujusce Urbis Antistites connumerari possunt, in cœlestium Catalogo descripti. At ab everso Urbis Romæ Imperio, quæ ferrea sæcula vere appellaveris, dignitates, honoresque Sacri vel Principum favore, vel ambitu conceduntur; quapropter quo quisque magis astu, versutiaque pollet, eo ampliorem in his obtinet locum, ut unum vix, aut alterum tercentis proximis annis offendas, qui beatitudinis gloria celebretur. Et quis non credat indignatos hac de causa mortalibus cælestes, Christianorum sanguinem belli cladibus exhauriendum permittere, Othomanorumque & hujusmodi profanorum arma in dies magis & magis auxilio prosequi? Discant utinam hi, discant tot periculis edocti, quorum interest, veteresque illos Pontifices imitentur; nam vera instructi fide, candorisque clypeo tecti, nihil est, quod gentium arma timeamus. Pro exemplo nobis sint Maximi, Constantini, Theodosiique cum Barbaris bella; cum parva manu uterque innumerabiles exercitus sub Crucis vexillo internecione delevit. Sed vereor, ne expectari id æternum potius possit, quam aliquando coram videri. Auri cupiditas, quod per ambitum mox effundatur, pessum omnia dat, & (nisi dilabascentem Remp. Dii sustineant) perpetuo dabit.

Diocletianus Salonis Dalmatiæ ortus, utroque parente ignobili, virtute sibi orbis regimen acquisivit. Cum itaque reparando Imperio animum adjecisset, quod undique exsurgentes tyranni pullulabant, Maximianum primo Cæsarem, dein Augustum dixit. Mediolanensem hunc exstitisse ex Castello Severi, vel, ut vernacula simplicitas appellat, Seprii, in Annalibus nostris fere ubique proditur. Nos aliquid certius ex antiquis non habemus; ut mirum sit, hominem ob res gestas clarissimum patria ignotum auctorum negligentia esse, cum & tyranni vel brevissimo tempore ad Imperium assumpti hanc injuriam evaserint. Cum igitur nostrorum auctoritati nihil adversetur, facile & ipse in eam sententiam iverim, ut Insubrem credam; nam & hujus cognominis aliquos in urbe, dignitatibus etiam illustres, haud difficulter ex antiquorum tumulis quisque deprehendet. Q. Maximianus Pontifex, scriba publicus, & curator Ærarii in Stephani æde adscriptus est. Ad Nazarii vero Maclius Maximianus Veliranus Sexti Ordinis. Sunt & id genus similia quædam. Sed hæc pro testimonio sint satis. Enimvero Maximianus armorum gloria ferox, in Galliam profectus latronum duces Amandrum, Ælianumque cum scelerata factione mirabili celeritate confecit. Mox in Africam translatus militia missos Gentianos milites universam Provinciam diripientes compescuit, & de eis pœnas sumpsit; Crausium quoque Britanniæ tyrannum aggressus est; sed cum adversus eum incassum moveret arma, icto fœdere, quod eripere non valebat, concessit.

Superatus in Oriente jam erat Diocletiani auspiciis Persarum Rex Narses, & apud Ægyptum Achilleus; quamobrem ex omni terrarum orbe receptis spoliis victoriosissimi Imperatores triumphaverunt. Convenerat jam antea uterque Mediolani,

A cum ex Galliis Maximianus, ex Ægypto Diocletianus venisset; admissique in Urbem maximo honore, ut non solum Decuriones, quod moris est, sed tota plebs effusim obviam illis prodiverit. Misit & Roma proceres suos, similitudinem Majestatis Beatissimæ (ut Mamertinus ait) per ea tempora Mediolanensium Civitati libenter impertiens, ut ibi Romam esse diceres, quo uterque Augustus venerat. Verum quamvis faustus & fœlix fuerit Maximiani adventus, Christianis tamen non æque profecit; quippe per præcones edici mandaverat, ut ad vetera Deorum sacra redirent omnes, & Antiquorum credulitate revocata novam Christi fidem

B abalienarent; parere negantibus pœna mors erat; qua affectos civium quinque millia, & eo amplius, quidam scribunt. Adduxerat secum Thebæam legionem, cujus opera fideli & strenua superioribus præliis erat usus. Horum Tribunus Mauritius, uti Christiani nominis professor, accusabatur; indeque exploratum est, non ipsum solum, sed & omnem legionem eadem de Diis opinari. Quamobrem Imperator eos primo rogare, ut meliora sequerentur, & numinibus sacra facerent, abnegantes, perseverantesque semel atque iterum decimari jussit; & cum neque his malis cederent, minisque, nec precibus avocarentur, ad

C unum una cum Tribuno securi percussi sunt. Qua de causa, & qui Bergomi tum erat, Alexander, ejusdem legionis miles, paulo post delatus cæsusque est. Eandem quoque fortunam experti Victor, Nabor, & Fœlix Mauri pugnatores; quorum Victor carceri inclusus cum Triumvirorum conspiratione, sex dies, ut inedia consumaretur, etiam pane & aquis caruisset, nihil tamen iccirco affectus est; dein fustium ictui subjectus, nullo adhuc dolore movebatur; quamobrem sumpto supplicio, capite cæsus, in sylvasque bestiis dilaniandum cadaver expositum est. Quis crederet? Abstinuere sancti hominis contactu fe-

D ræ; & cum sexto tandem die, ut sepulchro virum mandaret, Maternus Urbis Antistes venisset, quæ carnificinam facere debuerant, duas feras offendit innoxias, arcentesque à cæteris malum. At Nabor, Fœlixque Laudem Pompejam, quod tunc ibi Imperator agebat, ducti, extra urbis portam prope sceleram fluvium ultimo & ipsi supplicio affecti sunt. Sabina Mediolanensis Matrona vehiculo Mediolanum delatos sepelivit. Tradunt certissimi auctores Thermas eum cum peristylis ædificasse, quas à suo nomine Herculeas appellari voluerit; nam & Ausonius Poeta, Mediolani, inquit,

Est regio Herculei celebris sub honore lavacri,

E *Cunctaque marmoreis ornata peristyla signis.*

Exstant adhuc sexdecim columnæ striatæ, cum capitulis Ionicis; reliquiæ nimirum tanti operis. Existimant alii sensisse de Herculis fano Ausonium, quod Divo Laurentio sacrum posteriores nuncupaverunt; nam ex recentibus quidam auctores sunt Herculi, quem maxime venerabatur, eum struxisse templum, in cujus umbilico aurea ipsius Dei imago erat, throno eburneo insidens, unde responsa excipiebant Cives. Structuram delubri laudaveris, quod latissima testudine, profundisque fornicibus edita, nulla tamen ferrea compage firmissima

F sit. Verum ipse haudquaquam arbitror Maximiani Cæsaris illud opus esse, quod & in fenestris Cruces, & ædificii ratio non satis perfecta arguunt. Quapropter aut Herculis ædem eo in loco non fuisse, aut, si fuerit, igne combustam crediderim, erectumque deinde Laurentio templum. In eo quoque anceps feror, quod firmioribus mœniis muniisse, duplicique muro vallasse urbem aliqui juniores scribunt. Mihi ex antiquis hac de re nihil compertum est, ut id facile affirmare non ausim. Et illud minus cum ferrei sæculi dictus parens sit.

Existimavere quidam hunc primum ferrea corona caput Mediolani redemisse; unde emanaverit consuetudo, ut ille non Augustus, non Imperator existimaretur, cujus tempora eo honore caruerint. Nam me nequaquam latet diversa sentire diligentiores, qui Henrico, qui Othoni Germano, qui Carolo id tribuant, horumque unus omnino accipiendus est, re non adeo usque veteri, ut Maximiani temporibus arrogetur. Atqui Germani Imperatores nihil commune cum Romanis habent, ex illis infensissima, veteribusque Germanis Alamannorum gente editi.

Hæc igitur cum Maximianus Mediolani ageret, Romæ Sebastianus, quem superius quoque Mediolanensem fuisse retulimus, Præfectus cohortis primæ Prætoriæ res memoratu dignas gessit. Erant in vinculis Diocletiani jussu Marcellinus & Marcus, iccirco custoditi, quod vanam Deorum superstitionem prædicantes Christianis accessissent. Hi cum parentis utriusque precibus diu, & multum, ut sententia decederent, tentarentur, pauxillumque precationibus fatigati nutarent, veritus, ut satis constantes essent, Sebastianus protinus ad Nicostrati, cujus custodiæ crediti adolescentes erant, ædes advolavit, adhortationibusque, & orationis vi, ne parentum verbis cederent, adegit; mox uxorem Nicostrati Zoen amissa ex mala valetudine loquela suis genibus advolutam (sanctæ religionis testimonium) miraculo sospitem reddidit. Quamobrem non ejus vir tantum, sed & juvenum pater Tranquillinus Christi leges accepere. Præfectus erat Urbi Chromatius, deplorata salute æger. Hunc, si statuas, fusilesque Deorum colossos confringeret, se morbo liberaturum pollicetur. Accipit contra sponsionem Præfecti filius Tiburtius, si id minus factum sit, Sebastianum fornace crematum iri; frustra de patris salute laborabat. Nam è vestigio illum divinus vir pristino membrorum robori restituit, &, quod salutare eis fuit, numen nec morte quidem atrocissima affecti contempsere. Hæc cum Præfecto Prætorii explorata essent, suggessit ille Diocletiano, quemadmodum erga veteres Deos impium militem puniendum existimaret. Primum precibus, blanditiisque Imperator egit. Cum nihil proficeret, Threicio more arbori innixum à militibus sagittis jussit peti; nec Principis jussa quisquam distulit, & nisi, cum egisse animam crederent, à Prætorianis cessatum. At Sebastianus intra paucos dies rursus ingredientem Palatinas Diocletianum redarguere, durisque verbis reprehendere. Queis iratus Imperator, quem periisse omnes arbitrabantur, donec mortem oppeteret, fustibus subigi mandavit. Traditur in Longobardæ gentis Annalibus, Cuniperto Rege Ticini Cacodæmonem visum, qui bono genio, quæ hostia venabulo percuteret, imperanti, eum sequens parebat, quotque ictibus incussisset valvas, tot inde mortales pestilitate correpti efferebantur. Humanam opem excedebat malum, donec admonente sanctitate insigni viro dicata Sebastiano est ædes, translatæque illuc, quas in Urbe Roma, in cælum tendens, exuvias reliquerat. Sic parata populis salus: coliturque hujus præsertim morbi propulsator, eo nomine ubique terrarum celebris. Nec vero quisquam aut hæc uti minus historiæ congruentia aspernetur, aut fide indigna existimet. Videmus certe idem ab antiquis, quos tam Græcos, quam Latinos auctores habemus, factitatum. Nam, ut Epidaurii Draconis propulsata Romanis peste passim cognitum numen missum faciam, Pausanias gravis scriptor Peloponnesiaco bello in Atheniense grassante hac lue, tradit ex Delphico oraculo conditum Apollini Athenis templum, quo populis redempta est salus, fabrefactaque inde ab Leocare hujusce Dei statua, quem ille *Alexicacon*,

A quasi *malorum depulsorem* dicas, appellavit. Idem in *Corinthiacis rebus* auctor est, cum Corinthiorum infantes passim occumberent, non prius cessasse iram superum, quam Mermeto & Phereti Medeæ filiis annua sacra constituta essent. Si igitur profani auctores hoc Diis suis tribuere, posteritatique commendare dignum duxerunt, cur nostram fidem Christiani exemplo simili non obligemus? Igitur cum privatim hæc, hujuscemodique quamplurima adversus sacratissimos Dei cultores Diocletianus cum Collega instituisset, quod ex ipso exci- B dio plures quodammodo emergere videbantur in universum, ne infinitæ gentes oppeterent, legem tulit, ut, si qui ejus professionis essent, altero lumine privarentur.

Cæterum haud ita multo post, Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani sese Augustali Majestate abdicaverunt; & in hujus locum Constantius Chlorus, Diocletiano Galerius Maximianus sunt suffecti. At Constantius, cui Occidentalis Imperii administratio obtigerat, modestus vir, & omni ambitione procul, Italiam, Africamque Collegæ cessit, & in Britanniam profectus, summam tranquillitatem quiescentibus Barbaris nactus, Eboraci demum relicto ex concubina Hele- C na Constantino decessit. Interim Galerius, qui Italiæ præesset, Flavium Valerium Severum Cæsarem declaravit.

Verum quoniam diversa significatione ab Antiquis vox ista capiebatur, nescium esse non debet, post oppressam à Divo Julio Romanæ gentis libertatem, qui successere, Cæsares, Augustos, Imperatoresque indiscrete appellatos. Sed eam posterior ætas differentiam invenit, ut Cæsares hi tantum dicerentur, qui legitimi Principum filii Augustæ Majestatis hæredes designati essent, administratioque rerum illis interdicta, nisi fortasse in aliqua Provincia potestatis insignia Augusti jussu ha- D berent. Hinc nulla eis donativi militibus dandi facultas, nulla stipendii repræsentandi libertas erat. In Comitatu illos solum officiales agnoscebant, quos retinendi Augustus potestatem fecisset. Paulo amplior Imperatoria dignitas, quod qui eo nomine decorabatur, licet Augusto subjectus, infraque eum gradum positus, quicquid tamen libuisset, munificentiæ gratia donare poterat, nec his adstringebatur legibus, ut ab aliis Palatinos, idque genus purpuratos assumere cogeretur. Augusti appellandi jus ordini amplissimo diu reservatum est. Usurpavere demum id quoque legiones sibi; Maximianusque primum, posthabita Senatus auctoritate, ab E exercitu Augustus est dictus. Cæsarem nova illa significatione primus Adrianus Ælium Verum nuncupavit; cujus deinde exemplum alii imitati traduntur.

Severus igitur Cæsar cum Italiæ præesset, ab urbeque secessisset, Prætoriani milites Maxentium Maximiani Herculei suppositititium, ut quidam putant, filium Imperatorem fecere, cujusque vires incredibile dictu tam cito creverunt, ut etiam acie decertare contra hostem non ambigeret; verum ille proditione militum Ravennæ, dum ad Galerium properaret, cæsus est. Maxentius vero jam F omni metu liber, adulteriis stuprisque urbem polluere, Senatorum sanguine manus fœdare, magicis carminibus nihil non postpositum habere, donec à Constantino victus juxta Milvium pontem oppressus est; inimicitiarum bellique causam prætendunt aliqui Senatorum Urbis Romæ preces, quibus, ut eos à dira tyrannide eximeret, rogantibus, in Italiam transitis Alpibus Constantinus venerit, & Remp. justis ultus sit armis. Potuit & illa discordiarum origo esse, quod merito infensus Constantino Maxentius ob paternam necem foret. Nam Herculeus, cum, tanquam à filio ejectus, in

Gal-

Gallias fugiſſet, Conſtantinique generi regno inſidiaretur, per Fauſtam, quæ virum patri prætulit, deprehenſus, & Maſſiliæ illo jubente occiſus eſt. Tantum abeſt, ut vera ſint, quæ Caſſiodorus haud dubio errore tradit, dum hunc ipſum Tharſi in Cilicia periiſſe in ſacra *Hiſtoria* teſtatur.

Verum quomodocumque res ſe geſſerit, diverſus Conſtantinus à patre moribus; regni amplificandi avidior, quamlibet cauſam bello indicendo, rumpendiſque induciis idoneam ducebat; nam & contra Licinium, qui Orientis Imperio fruebatur, arma movit, quoniam ille Chriſtiano nomini quam maxime adverſabatur, debellatoque poſt multa prælia hoſte, totius orbis habenas ſolus ſuſcepit. Tum per Provincias ubique Præſidibus, Præfectiſque ſucceſſores dati. Mediolanenſibus juri dicundo Euſtorgium Gallogræcum præfecit, ut mandata juriſdictione Æmiliam quoque, & Liguriam omnem gubernaret. Conſtantino perquam gratus erat Euſtorgius, tantumque ejus precibus tribuit Imperator, ut Cives ſolemni etiam quacumque penſitatione immunes fecerit, eodemque annitente trium Magorum corpora, qui infanti Chriſto munera obtulerunt, ut Conſtantinopoli Mediolanum adveherentur, conceſſa. Exſtat adhuc pergrandis eorum tumulus, ſeu cenotaphium magis, unde ablati Reges creduntur, cum Imperator Ænobarbus urbem æquavit ſolo, tranſtulitque eos in Coloniam Agrippinenſem. Ejus Civitatis Præſul incredibili Germanorum concurſu & gratulatione, qui etiam quotannis ad ſepulchrum viſendum, Divoſque adorandos ingenti multitudine confluunt; tradidereque id quamplurimi, qui id temporis res geſtas conſcripſerunt.

At longe diverſa, planeque his diſſidentia M. Paulus, qui res geſtas Scythicas proſecutus eſt, ſcripta poſteris reliquit. Auctor hic eſt in Perſide Urbem Sabbam eſſe, à qua trium dierum itinere diſtat caſtellum, quod Calaſatam indigenæ vocant, perinde ac ſi noſtra lingua, eorum caſtrum dicas, qui Ingibus divinos honores exhibent. Cujus quidem rei talem aſſignant rationem. Fuiſſe quondam ejus regionis tres Principes ad Solymos, ut tum recenti nato Prophetæ, aurum, thus, myrrham offerrent. Quod cum egregie obiviſſent munus, ab eo viciſſim clauſam pixidem recepiſſe, cum his tamen mandatis, ne eam reſignarent. Hæc cum, unde venerant, redeuntes Reges aliquamdiu obſervaſſent, dein vetita conati aperuerunt, repertumque in ea lapidem deſpicatui habitum merſere putei aquis: res mira: de cœlo protinus ejaculati ignes incendere puteum æternis flammis, quas gens illa colit, lucernaſque & lampades alio accendere igne, ſcelus non expiabile exiſtimat. Horum Regum tumuli Sabbæ viſuntur; nimirum tres arcæ auro & lapillis inſignes, vidiſſeque eas tercentis & eo amplius elapſis annis Marcus ipſe atteſtatur; ut quomodo ſibi hæc conſtare poſſint, non facile extricemus. Et hæc quidem Chriſtianæ legis cœleſtium par conditio eſt, dum quælibet Civitas ſibi aliquid arrogare contendit. Innumeræ Divorum reliquiæ, & plerumque eædem ubique gentium reperiuntur, & rumor falſis auctoribus principio vulgatus, ita demum animis nepotum inſidet, ut veriſſimum eſſe, vel jurati, affirment. Ecquæ Chriſtianorum, ne dicam Italiæ, Urbs eſt, quæ ex Salvatoris noſtri Corona ſpinas non habeat? tametſi tot fuiſſe dictu credibile non ſit. Nemo tamen hunc honorem patriæ ſuæ non vindicandum putavit. Accedat his, quod & plures Perſarum more à profanis cultoribus ſepulchro illati, aromatibus conditi, quod poſt tot annos incorrupti, integrique ſint, tanquam cœleſtes, hoc explorati miraculo, vulgi opinione exiſtimantur. Cæterum hæc nobis in commune dicta ſint. Nam quod ad Magos Reges attinet, Mediolani exſtitiſſe apud optimos auctores conſtat, proculque dubio nobis eſt falſa prædicare, & opinari Perſas, leviſſimam alioquin, veræque religioni ſemper infenſam gentem.

Igitur cum Euſtorgius Imperatorio nomine per aliquod tempus jura populis reddidiſſet, Materno defuncto, in ejus locum Sacrorum Urbis Antiſtes creatus eſt; fuitque ea res Conſtantino admodum grata, quod, quem ipſe civili adminiſtratione dignum judicaverat, populus Mediolanenſis ad Sacroſanctæ poteſtatis ordines promoviſſet. Vixit ille ea in dignitate annos ſexdecim, & poſt mortem inter Divos relatus ad xv. Cal. Octobr. celebri memoria ab Inſubribus colitur. Ea enim vitæ ſanctitate pollebat, ut nihil non à Deo Opt. Max. ſuis precibus imploraret. Exſtant adhuc antiqui verſus, ut tum tempora ferebant, & culti, & ſat elegantes. In his inter cætera id quoque ab eo ſumma omnium admiratione geſtum traditur. Interpellaverat ad libidinem Criſpum Cæſarem mariti ex alia muliere filium Conſtantini uxor Fauſta, renuentemque viro detulit, debiti parentibus immemorem honoris ſibi vim eum paraviſſe. Quamobrem præſtita uxori fide credulus Imperator Polæ Hiſtriæ oppido juſſit eum interimi. Sed comperta poſt aliquot annos fraude, pari ſupplicio Fauſtam affecit, peremptoque indigna morte privigno parentavit novercæ manibus. Tum ejus mortis ſolatium ſuperbiſſimum tumulum parari fecit, quo innoxii filii oſſa reponeret; advehebaturque interim Polam urna magnitudine arteque juxta inſignis. Ea cum Mediolanum appuliſſet, ulterius deferre nequaquam potuit, non ſi innumera armentorum paria adjunxiſſent, non ſi tota Urbs oneri inniteretur. Obſtat manifeſtum Dei numen, cedebantque incaſſum operæ omnes. Quod ubi per nuncios edidicit Conſtantinus, fatis reluctandum haudquaquam ratus, dono eam Euſtorgio dedit; quam parvo jugo adjunctis bobus, quocumque ſanctiſſimus Pontifex volebat, advexit; & cum animam ſuperis reddidiſſet, in ea conditus ſummo honore, & majori gloria parto tumulo, adhuc fœliciter cubat.

Per hæc tempora quis ordine municipali deſcriptus in albo Decurionum fuerit, non admodum mihi exploratum eſt. In antiquis monumentis eorum quamplurima nomina exſtant, quorum ætates diſcernere neque nobis expeditum eſt, neque ulli præterea alii erit; quod ſumma brevitate compendio notati meram nomenclaturam contineant; non ab re tamen fuerit, nec à noſtra diligentia abhorret, utrumque ſint, ea in medium proferre. Celebris inprimis apud Moguntiam eſt Q. Audaſius Acmazon Sextumvir Auguſtalis, qui Mediolani & Foro Populi Circum dedicavit. Retulimus ſuperiori libro ejus nos eſſe ſententiæ, ut quæ Moguntia vulgo dicitur, quandoque Forum Populi dictam credamus. Illud nunc addendum, quod ex Balbi *Commentariis* Julius Fronto *de Coloniis* tradit. Is auctor eſt Forum Populi Coloniam deductam, oppidumque muro cinctum, in quo iter pedum quinum denum populo debebatur, cum ejus ager militibus Auguſti aſſignatus eſſet. Nam & Imperator Veſpaſianus poſtea lege ſua agrum cenſeri juſſit. Verum ſitne id oppidum, cujus in Inſcriptione mentio eſt, cum in Albano monte Foropopulienſes Plinius collocet, haud affirmare auſim; libera ſit unicuique abſque aliquo præjudicio ſententia in re tam obſcura, & non ſane magni momenti. Circum omnino Mediolani fuiſſe, præter Auſonium Poetam, indicat adhuc Mariæ ad Circum ædes, traduntque aliqui tercentis ſupra annis à Galdino Urbani Sacri Præſule deſtructum; quo potiſſimum nomine injuriis eum inceſſit Merula, tanquam craſſa quadam Minerva preſſus pulcherrima opera, quibus etiam Barbari, & feræ gentes

pe-

pepercissent, aboleverit. Nos in re, cujus ex idoneis scriptoribus nemo meminit, si liberæ conjecturæ est locus, longe prius cecidisse opinamur; ut mirum sit, nullo auctore Merulam tam petulanter in sacræ Religionis tum Principem, & divinis honoribus nunc cultum invehi. Referuntur & Decuriones Geminii tres, Elegans, & Leander Sextumviri, & hoc honore amplius Curator Ærarii L. Geminius Messius. Hujus insignis est pietas in Herculem, quod voto solutus libero munere Stylobaten illi dedicavit. Sunt & C. Cassius Thyrsus, M. Fulvius Phillius, Q. Octavius Victor, Tiberiusque Firmus, Sextumviri, & ipsi omnes dignitate quoque inter alios Princeps Aurelius Valentinianus Exarchus, omnino ante ea tempora celebris, quam Ravennæ is Magistratus Constantinopolitani Cæsaris jussu præsideret; nam antiquiorem hanc dictionem esse, etiam ex utriusque Theodosii Epistolis cognoscere in promptu est. Certe & Atheniensibus jampridem sine provocatione jus Exarchus dicebat, & non multum absimilis Dictatoria potestas Romæ habebatur; sunt & qui tradant, posteaquam Constantinus irato nobis Deo, nobilitatem Romanam Byzantium transscripsit, Patricium Romanum, eundemque Consulem Exarchum appellari cœpisse; tametsi de Valentiniani hujus dignitate non tam disputem, quam, nostra quæ sit opinio, ingenue in medium proferam; nam me quidem adjutore, nemo in Merulæ sententiam iverit, qui horum monumentorum argumento, sicut Ravennæ, ita quoque Mediolani sedes collocasse Exarchos arbitratus est; debile id frivolumque testimonium; quoniam & nomen proprium esse Exarchus potuit.

Sunt etiam superioribus adnumerandi Virilliones duo, Q. Campilius, & L. Valerius Sextumviri; quo Magistratu insignis etiam P. Ursius Paulus habetur, Curator quoque Ærarii designatus. Horum muneris est de vectigalibus fundis pensionem exigere, à Collatoribus, aut auri publici persecutoribus pecunias, metallaque percipere; ad aliamque assumi dignitatem illis nefas, priusquam hoc procurationis officio condigne functi essent. Legitur & Valerius Tacitus Sextumvir, & Nicias ejusdem gradus, nisi quod Tacitus Augustalis, Palatinus quoque libertus traditur; ut mirum sit, quomodo in municipali ordine adscriptus fuerit, cum Lege Julia Viscellia nominatim hoc honore liberti arceantur; contrariaque legi affectantes extra ordinem damnati infamia quoque notentur; nisi fortasse hac exempti pœna Palatini essent, quorum omnino auctoritas erat major, ut plerumque Urbium, Provinciarumque procurationibus à Cæsare præficerentur. Laudanda etiam C. Calvisii Secundini Sextumviri junioris liberalitas, qui Herculi in Petra sacra decuriam, itemque aram statuit. Colebatur, uti arbitror, hac nuncupatione Mediolani Hercules, sive à nomine regionis, sive aliunde accita voce; nam Herculis Petram in Stabiano Campaniæ Sinu Plinius *lib.* XXXII. prodidit. Æternali quoque famæ L. Tiutii Merulæ memoriam Trebia Philumela consecravit, qui Sextumvir, Triumvir, Quartumvir celebratur. Præsignis & P. Horatius duplici Quartumviratu, quod appellationibus & juri dicundo præesset. Sed & Q. Tutilius Bassus Sextumvir junior in Marliano pago nomen servat. Memorabilis etiam Q. Lucilius Charinus Sagarius Mediolanensis Sextumvir, cujus nomine inscripta basis in Maceratæ agro, ex Sabini fano vetustate collapsa, in magni Juliani Sacrarium est translata; ut in peregrino quoque oppido civis noster Lucilius docta per hominum ora continuo versetur. Diversus ab hoc T. Lucilius præter Sextumviratum Augustalis, qui in Ticinensis Portæ suburbanis ædibus adhuc cognosci potest.

A Verum & operæ precium fortasse facturus sum, si integram elaboratissimi cujusdam Stylobatæ Inscriptionem retulero; hæc est hujusmodi:

AESCVLAPIO, ET HYGIEAE SACRVM. C. OPIVS C.L. LEONAS VI. VIR ET AVG. HONORATVS IN TRIBV CL. PATRVM, ET LIBERVM CLIENTIVM, ET ADCENSVS PATRONIS SANCTISSIMIS COMMVNICIPIBVS SVIS D. D. QVORVM DEDICATIONE SINGVLIS DECVRIONIBVS *X. II. *X. III. AVGVSTALIBVS, ET COLONIS CAENAM DEDIT.

Fuit hæc liberalissimi civis munificentia, quam æquaverit, nescio, an potius superaverit C. Valerius Brocchus, qui sestertiorum denis millibus arbitratu Valeriæ sororis monumentum sibi fieri te- B stamento jussit. Est & Tenethon P. Tutili Caliphontis VI.vir senior patronus controversiarum XII. Collegiorum, Ærarii curator, & Augustalis allectus Mediolani, tum negotiator stipis argenteæ; tot dignitatibus non adauctus tantum, sed pene oppressus.

Cæterum & id ætatis familias, quæ frequentiores Mediolani floruerint, recensere non ab re fuerit, ut quicquid Urbis antiquitatem refert, quominus desideretur, emergat ad lucem. Nec vero mihi persuadere non possum, felices Veterum animas, si quis sepultis inest sensus, non admodum lætari, cum tot annorum curriculis obliteratam, & ab omni recordatione excussam eorum memo- C riam dignitati suæ restituimus. Igitur his exceptis, quæ ex occasione supra retulimus, gentilia antiquorum hæc sunt nomina: Fabii, Primitivi, Gellii, Novellii, Caninii, Cillones, Vitellii, Pisii, Ruffii, Attilii, Sattii, Novelliones, Græcini, Statii, Sulpitii, Trutedii, Magii, Mestri, Sentii, Octavii, Junii, Septimii, Marii, Mascelliones, Cominii, Virii, Valerii, Albutii, Cælii, Surdinii, Oppii, Morrenates, Accilii, Galliones, Minicii, Pontii, Lentuli, Vitaliones, Horatii, Hermetes, Quinctiones, Albini, Manlii, Allii, Terentii. Horum Horatii in pago montis Orphani magis celebres; sicut Morrenates & Fabii apud Bru- D tianum; Terentii penes Besnatum, Vitaliones in Alciato oppido. Sunt & Areluni, Albutii, Cassiani, Curtii, Cornelii, Crassi, quorum familias nominis similitudine Arluni, Bucii, Cassani, & qui à Curte, tum Corneni, Grassique, æmulantur; etsi nequaquam ipse eorum sententiam probem, qui hac ratione ab antiquis origines auspicantur suas; tam frequenter oppressa Urbe, cæsisque à Gothis præsertim civibus; ut vix hominum mortalitatem perspicienti id possibile censendum sit. Nam si ob longam temporis intercapedinem in *Verrinis* M. Cicero se negat à M. Tullio, qui Consul fuerat, & annis pene ducentis præcesserat, prognatum, quanam fiducia pote- E runt hi tam longa serie suos dinumerare auctores?

L. FABIO M. F. GAL. CILONI
SEPTIMINO COS. PRAEF. VRB.
LEGG. AVG. PROPR. PANNON.
SVPER. DVCI VEXILL. LEG. PROPR.
PROVINCIARVM MOESIAE SVPER.
PONTI, ET BITHYNIAE
COMITI AVGG. LEGG. AVGG. PROPR.
PROVINCIAE GALATIAE PRAEF.
AERA. MILITARIS PROC.
ITEMQVE LEG. PROV. NARBONENS.
LEG. LEG. XVI. FL. ET SAMOSATE
SODALI HADRIANALI.
PR. VRB. TRIB. PL. Q. PROV.
CRETAE TRIB. LEG. XI. CL.
F XVIR STLITIBVS JVDICANDIS
MEDIOLANENSES
PATRONO.

ACONTIO.
L. RANIO OPTATO C. V. COS.
CVRATORI REIPVBL. MEDIOLANENSIVM CVRAT.
REIP. NOLANORVM PROCOS. PROVINCIAE
NARBONENSIS LEGATO AVG. ET JVRIDICO
ASTYRIAE GRAECIAE CVRATORI VIAE
SALARIAE CVRATORI REIP. VRVINATIVM
METAVRENSIVM, LEGATO PROVINCIAE
ASIAE, PRAETORI, TRIBVNO PLEBI ET
QVAESTORI PROVINCIAE SICILIAE, &c.

ANDREAE ALCIATI,

J. C. CELEBERRIMI,

RERVM PATRIAE,

SEV

HISTORIAE MEDIOLANENSIS,

LIBER IV.

EPITOME
LIBRI IV.

Magnentius Mediolani Decentium fratrem Cæsarem facit. Constantius magna clade Magnentio devicto Mediolani in hyberna concessit. Ad Laurentii ædem ubi Thermæ palatium incolit. Officiorum palatinorum nomenclatura, explicatio: quinam ex Mediolanensibus ea gesserint? eorundem eulogia. Constantius in eadem civitate genio & delatoribus indulgens Gallum, quem Cæsarem fecerat, circumvenit, & occidit: ejusdem vanitas & elatio. Merobaudi monumentum in Briganteis collibus agri Mediolanensis erutum. Adulatores principibus perniciosi. Ursicinus apud Constantium accusatus, quod ad Imperium adspiraret, liberatur. Flavius Julianus, Galli frater, accusatus quod res novas moliretur, Imperatoris sævitiam evadit. Idem Imperator multos innocentes obtruncat, noxios liberat. Marinus in convivio liberius de Constantio obloquutus plectitur. Brigantii Lentiensesque Rhætias infestant. Silvano Galliarum Duci à Dynamio pernicies struitur: re patefacta Silvanus liberatur: Accusator pœnas luit. Silvanus rebus suis diffidens Imperatorem se facit; obtruncatur. Constantius Arrianis favet. Fit Concilium Mediolani trecentorum Episcoporum. Auxentius Dionysio sufficitur. Liberius Romanus Pontifex, & Dionysius in exilium mittuntur. Constantius Athanasio Alexandriæ Antistiti, Orthodoxæ fidei propugnatori, valde infensus. Ob ingruentes Galliarum calamitates Flavium Julianum Mediolanum accitum Cæsarem dicit: eidem sororem Helenam in matrimonium locat. Hilarii Pictaviensis cum Auxentio Mediolani de divinis dogmatibus disputatio. Ab Arrianis Urbe ejicitur. Julianus parem Constantio Majestatem affectat: immemor acceptæ gratiæ in eundem hostilia machinatur. Martinus, qui postea Turonensibus præfuit, ab Auxentio Mediolano ejicitur. Vitis Medica à Martino plantata. Dionysius pristinæ dignitati restitutus moritur. Aurelius Archiepiscopus, ejus corpus Mediolanum vehendum curavit. Valentinianus post multa pericula Mediolanum venit.

SVSTVLIT Constantinus senior ex Fausta filios tres, quos Imperii hæredes reliquit, diviso inter eos ita terrarum orbe, ut Constantinus Gallias, Hispanias, Alpes Cottias, Britanniamque cum Insulis acciperet: Constantio Oriens, & Thracia; Constanti quicquid Græci nominis reliquum erat cum Illyrico cederent. Verum inter eos non diuturna pax exstitit. Adversus fratres injusta arma primus Constantinus movit, quod se in ea divisione dolo malo ab eis captum diceret. Quamobrem superatis Alpibus Aquileiam usque subactis Italis progressus erat, cum in insidias lapsus, à Constantis Ducibus circumventus, occiditur. Constanti portio devicti fratris biennio accessit. Hinc, ut in summa felicitate sese moderari difficillimum est, converso ad delicias animo, morosior factus, provincialibus primum gravis, mox legionibus, & illiberalis visus, à Magnentio, missis percussoribus, interceptus est. Erat Magnentius Augustæ Vindelicorum ordinum Comes unius convivii, quod ajunt, decreto Imperator factus; nam cum à mane ad vesperas more gentis epulum militibus exhibuisset, indutum murice, & extra cubiculum egressum illi Augustum salutaverunt. Tum mox coacto exercitu ingenti agmine Italiam petiit, & Mediolani diu immoratus fratrem suum Decentium, ut Gallias tueretur, interim Cæsarem fecit, percussaque in ejus nomen moneta, cujus inscriptione Augusti fortunæ simul, & Cæsaris victoriæ dignitatis partæ honorem tribuit. Sergio, Nigrianoque Consulibus hæc Mediolani acta traduntur. Romæ vero tyrannidem Nepotianus invaserat, Constantini consanguinitate audax juvenis, & gladiatorum princeps. Sed cum dies duo de triginta regnasset, factione Magnentii, qui, licet absens, plurimum Romæ tum poterat, interfectus est.

At Constantius, qui in Oriente bellum adversus Persas gerebat, audita fratris cæde, ad civilia arma se præparavit, & ne per occasionem Persæ Romanorum Provincias adorirentur, Gallum consobrinum suum Cæsaris dignitate insignivit, & Antiochiam Syriæ propugnaculum misit. Tum Magnentii fraudes, immeritamque Constantini necem ultum venit. Erant in armis hominum pene centum millia; vario eventu pluries certatum; novissime conserta manu, cum utrimque quinquaginta quatuor virorum millia cecidissent, victus Magnentius in Nursam Galliæ Castrum fugit. Ibi exercitus reliquias allocutione firmaturus, malum omen accepit. Cum Constantium dicere vellent, *Constanti*, acclamaverunt, *Auguste tu vincas*; quamobrem territus Lugdunum magnis itineribus contendit, & cum alterum fratrem cum matre cæsum comperisset, gladio & ipse occubuit. Domestica exempla secutus Cæsar Decentius, laqueo usus est; Constantio sextum, & Gallo iterum Coss. Tum non ita multa post cum Arelate Tricennalia vota victor Augustus maximo Ludorum apparatu edidisset, Geruntium Comitem, uti Magnentii fautorem, delatum exilio damnavit; quam sortem commisso eodem delicto accusati ex Italia & Britanniis quamplurimi subiere. Valentiam dein delatus cum Alamannorum Regibus * Gondeundo, Vademarioque icto fœdere, solemnique ritu peractis omnibus ad hiberna Mediolanum venit; ibi omnis fortunæ, vicissitudinisque securus quieti incumbebat.

* Apud Amm. Marcellinum *lib.* XIV. *cap.* X. ubi scribitur *Gundomadus*, & *Vadomarius*.

bebat. Verum qua Urbis regione habitaverit, nihil est, quod pro comperto affirmem. De re (quando & Poeta Ausonius Palatinas in hac urbe arces celebret) non ambigitur; locus ipse controversiam solum facit. Nostrates Historici ad Georgii templum Trajani Prætorium fuisse contendunt, quod & annosa ulmus non multum inde distans, eo cognomine vulgo prædicetur. Honorii Imperatoris ædes quidam crebrioribus conjecturis ad Hortum, qui nunc Divi Ambrosii sit; collocant; decantatasque Claudiano Poetæ nuptias non alio loco contractas opinantur. At Herculii Maximiani palatium certioribus (Mamertino præsertim) quin Mediolani exstiterit, nequaquam ipse dubitavero; neque absimile vero est, Thermis, quas de suo nomine appellavit, fuisse junctum: earum ad Laurentii certissimæ ruinæ adhuc supersunt. In progenitoris sui ædibus habitasse Constantinum mihi credibile admodum videtur.

Sic Imperatoris præsentia nobilitata Civitas Palatinis quoque officiis frequens erat; quorum ordines ut paulo accuratius referam, quod ab aliis res nequaquam prodita est, maxime adducor, tum etiam quod his, quæ hoc libro dicturi sumus, non mediocrem lucem hujusmodi videntur allatura. Referuntur in primis Comites, quorum alii sacrarum largitionum, alii rerum privatarum, quidam Consistoriani vocabantur. Ex his, qui largitiones procurabant, non aurum tantum argentumque, aut cætera de provincialibus munera sollicitare, sed de Judicum desidia iniquitateque ad Augustum referre tenebantur, ut si qui privatim potius sibi quam publicæ rei consulerent, haud immerito plecterentur. Privatæ vero rei Comites in causis fiscalibus pronunciabant, harumque litium disceptatores habebantur. Consistoriani, quod Imperatoris Comitatum ubique sectarentur, dignitatis honore nec Proconsulibus cedebant. His Magistratibus Mediolanenses quoque quosdam functos opinari libet. Siquidem ingredientibus Francisci templum à læva in vestibulo occurrit antiquus tumulus; cujus epigramma, à marmorario non satis docte sculptum, sic incipit, *Lux patriæ*, &c.

Mittebantur etiam extra ordinem Comites, qui rei militari præessent, itemque qui Provincias gubernandas acciperent. Hi Præsidum instar primi ordinis censebantur; illi mandatam à Magistro militum jurisdictionem exercebant; plerumque etiam propria auctoritate Principis beneficio, quicquid placuerat, aggrediebantur; ductisque trans maria Legionibus Provincias defendere, cum hostibus acie congredi, aut eos obsidione submovere illis jus erat; Ducumque potentia sublevati summam potestatem in exercitu habebant, & hoc officio cum egregie functi essent, Vicariæ dignitatis post depositam administrationem privilegio fruebantur. Hinc originem traxisse Vicecomites ipse crediderim, quorum arma tercentis abhinc annis ita ex Insubribus propagata sunt, ut suorum temporum nemini aut rerum gestarum gloria aut diutino successu cedant. Nec nos quicquam moveat illa non sat Latina subrogationis vox, quoniam ea sub illis Imperatoribus inoleverat consuetudo, ut inter has dictiones differentiam non agnoscerent; nam & in Juris Civilis collationibus Viceconsules Belisarium, Basilidem, Joannem ubique Justinianus appellat; qui tamen dubio procul justi Consules fuerunt. Usu enim vocabula innovari, mutarique accepimus. Igitur ab aliquo ortos, qui fortasse Comitis titulo Insubribus ab Imperatore missus jura reddiderit, celebris hujus familiæ nomen argumento est; etsi alii tradant, quæ ad præsens institutum minime quicquam attinent.

Annumerantur & in Palatinis officiis Domestici, qui quoniam à secretis Principis erant, & Imperia-

A lem Majestatem adorandi, & Prætorio Præfectos osculandi facultatem habebant. Eorum Tribunum aliqui Primicerium appellant; ipse ex veteri Inscriptione Protodomesticum malim. Siquidem superius quoque à nobis Elvii Aurelii Mediolanense monumentum relatum est, qui hac dignitate honestatus fuerit. Sunt & Silentiarii, quos palatii ipsius Decuriones recte dixeris. Hi triginta numero, ubi honestam missionem acceperint, inter Senatores pari honore agunt; munerum tamen, cæterarumque functionum exsortes, dignitatis participes sunt.

B Privato quoque legis municipalis beneficio decorantur, quod à collationibus immunes, nec hospitem suscipere, nec tyronibus equos præstare, nec alium judicem, quam officiorum magistrum agnoscere coguntur. Protectores etiam parazonio illustres Principis salutem tuebantur; si per quinquennium à Comitatu abfuissent, cingulo, uti desides, illos spoliandi fas erat; Consulari dignitate fruebantur; eorum Tribuno altior gradus. Est in Victoris Martii propylæo silicea arca, innumeris inscripta notis, quæ Martiniano cuidam protectori ab hæredibus facta fuerit. Erant etiam Proximi sacrorum Scriniorum, inter quos negotiorum diversitate multa differentia. Alii namque ab Epistolis erant; quidam à libellis,

C diplomatibusque, quos Cornicularios appellant; à memoria, & regestri alii. Traduntur & agentes in rebus Ducenarii, Biaveji, Centenariique. In his erant artifices, dispensatores, Scripturarii, & id genus necessaria Augustis officia. His qui præerant, præpositi, agentiumque Principes dicebantur; honoratissimum munus, nec nisi per gradus adeundum, quod Præfectorum Prætorio seminarium quoddam esset. His addendi Curiosi; vox frequens, & Julio quoque Firmico nota. Horum officium fuerat, commissa à Palatinis delicta referre ad Præfectos, vel si qui paulo inferioris fortunæ forent, ut pœnis etiam ipsi atrocibus prosequerentur. In aula frequentes quoque Ful-

D lones, Vestitores, Pictores, Pincernæ, similisque professionis ministri, quos Castrensiarios vocabant. Exstat in præsentem diem apud Templum maximum marmoreus stylobates, quo T. Ponti majoris negotiatoris Lentiarii, & Castrensiarii nomen legitur. Hic, non sat scio, an ad Palatinum munus quicquam pertineat; sicut & illud apud me dubium est, num qui ad Domnini legitur Rutilii Magonis ex Quatuor Annonæ Præfectis tumulus eos Præfectos significet, qui militibus, an potius Palatinis commeatum expediunt. Nam & officium id non utile tantum, sed etiam necessarium erat. Qui annonam ipsam à pro-

E vincialibus exigebant, opinatores dicti sunt. In universum quatuor dignitatum gradibus officia contineri constat. Illustres primas habent, quos spectabiles sequuntur; hinc clarissimi, & inde perfectissimi. Atilium Crescentem supra retulisse meminimus ex tabulario palatii eo honore celebrem, ut perfectissimus diceretur. Et hæc quidem hactenus. Nunc ad institutum scribendi genus redeo.

Igitur Constantius cæteris apud Insubres amotis curis, quieti lusibusque operam dabat. Sola una sollicitudine angebatur, quanam ratione Gallum, quem Cæsarem fecisse pœnituerat, ex humanis eximeret. Immanis efferusque erat Gallus, ad omne

F patrandum scelus audax, naturæ malæ, pravæque, cujus alioquin temerarium ingenium conjunx, Augustique soror, Constantia, uti mortalis quædam Megera, accendebat. Hac suadente nobilis vir Clematius Alexandriæ ortus, indicta causa, occisus fuerat. Calumniam intendisse, non impetrato concubitu, iratam illius socrum tradunt. Ad hujus exemplum innoxii plures necati, alii ejecti bonis extorres eo inopiæ redacti erant, ut collaticia stipe victitarent. Non latebant Augustum sceleratissima horum facinora, feceratque primo eum certiorem his de rebus Præfectus Prætorio Thalassius;

lassus; sed incitatus maxime est Domestici & Protectoris sui Herculani nuncio. Retulit is largitionum Comitem Domitianum, Quæstoremque Montium, obviam Galli sævitiæ euntes, militum gladiis ab eo objectos cruciabiliter periisse. Quamobrem dissimulata ira Constantius, litteras ad sororem scribit, fictisque blanditiis, ut ad se cum viro properet, hortatur; angi se maxime eorum desiderio, tantamque sui erga illos amoris vim esse, ut absentiam æquo animo ferre non possit. Habere præterea se in Republica res novas, quæ nonnisi præsente, consultanteque Cæsare explicari possent. Barbarorum incursionibus vastari Gallias, diripi fertilissimas regiones; quid potissimum remedii afferendum sit, cum eo se velle agere.

Hæc & his similia cum perscripsisset, dubitare primo Constantia, & quamvis germani excidio quoque gravem plerumque iram formidare. Contra, si jussis non paruisset, graviore & tanquam justa causa commotum multo magis pertimescebat. Tandem itineri se accinxit; sed cum in Bithyniam pervenisset, apud Cænos Gallicanos febre exstincta est. At defuncta uxore Cæsar longe magis cunctari, & nisi Palatinorum perfidiam veritus esset, fugam decernere; maxima enim spes suberat placandi per sororem Imperatoris; qua sublata tanquam nihil sibi reliquum esset, extrema moliturus videbatur. Impulit labantem Scutariorum Tribunus Scudilo, dicendi artem subagrestis ingenii specie occultans, & iccirco ad persuadendum magis efficax, & ut trahentibus ita fatis hominum ingenia hebetantur, sic Scudilonis pernicioso consilio usus parendum existimavit Augusti jussis. Quocirca per dispositos equos cursu publico accelerabat iter, alliciebantque cum blanditiis Comites, donec prope Polam Histriæ oppidum ventum est. Ibi Eusebius cubiculo præpositus, & Pentadius Notarius, † Mellobandesque armatorum Tribunus (quod ita in mandatis ab Augusto Mediolani acceperant) eum interrogant, quot apud Antiochiam injuste occiderit, judiciique causas sciscitantur, dum uxoris jussa voluntate causaret; raptus Agentis in rebus Apodemii ope, ligatis manibus in latronis noxii modum, capite cæsus est, relictumque, vultus corporisque dignitate erepta, cadaver informe, paulo antea urbibus provinciisque formidatum. Nec Galli, licet impii hominis, cædem inultam percussores tulere; nam & ipsi, paria facientibus Diis, non multo post infelici morte perierunt. In Brigantiæ Mediolanensis agri collibus effossum est Merobandi monumentum, qui nescio (quod barbara nomina inversione aliquarum litterarum semper Latinis proferuntur) an is fuerit, quem * Mellobandum Consularem virum à Maximo tyranno cæsum legere memini, quod pro Valentiniano Juniore diversas partes secutus in acie fuisset. At Apodemius eluctante adhuc Cæsaris anima, raptis ejus calceis, citatissimis equis, ut nimio cogendi ardore etiam quosdam exstingueret, præcursorius index Mediolanum advolavit, è vestigioque Regiam ingressus, spolia occisi Principis ante Constantii pedes projecit, &, ut omnis res opinione celerius transacta fuerat, eum docet. Est is nuncius summa alacritate Augusto acceptus, quod non difficilis tantum, sed pene desperata res tam felici eventu finem sortiretur. Hinc aggressi adulationibus pronas aures purpurati, virtutem fortunamque Imperatoris vocibus extollere, supraque omnem humanæ conditionis aleam positum prædicare; eas regni sui vires esse, ut nullo casu labefactari, nedum prosterni possent. Ostendisse id diversis temporibus duos Principes, quorum abjurato in Illyricis imperio Veterannius exauctoratus, in Norico Gallus neci deditus; quo adulationis studio ille allectus, applaudentium verbis fide ad-

† Legendum, *Mallobaudes*, vel *Mellobaudes*.

* *Merobaudes* is dicitur Amm. Marcellino, *lib.* xxx. *cap.* x. & Zosimo *lib.* IV. Pacatus vero in *Paneg.* refert, ipsum jussu Maximi mortem sibi conscivisse.

A hibita, semet admirari, & se ipsum (quod ajunt) canere cœpit; tum veluti mortales egressus metas, immortalem se credere, & quoties rescriptis, diplomatibusque subscribendum erat, sese æternum fateri. Leguntur passim in Civili Jure Constitutiones, quibus aliquando æternitatem suam adscribit, aliquando totius orbis dominium falsa asseveratione sibi vindicat. Ea rescripta Mediolani edidisse Constantium Marcellinus auctor est. Adulatio scilicet Principum pestis, lethali mulso mentes ebrias reddit, ut nonnisi adveniente miseria excitentur, veraque tum demum audiant, cum infaustus aliquis casus eos circumvenit. Sic ejecti regno quam-
B plurimi leguntur, dum nihil ulterius sciunt, quam quod scire assidui auribus adulatores patiuntur. Qua potissimum ratione miserabilem Imperatorum sortem Diocletianus damnabat.

Igitur iidem purpurati, & horum inprimis Arbetio percussus palpo aures innocentium quoque calumniis onerant. Defertur tanquam affectatæ tyrannidis reus Orientis Comes, atque idem animi, industriæque prope singularis Ursicinus. Ante Galli necem ex Persarum limitibus accitus Mediolanum venerat. Persuasum enim ab Arbetione Imperatori fuit, si civilibus armis cum Gallo disceptaretur, fore, ut interim Ursicinus militum studiis subnixus,
C præterea fortissimus Dux, majora meditaretur. Subolescere Imperio adultos ejus filios, non patris tantum gratia, sed & proprio decore, suisque virtutibus claros. Quibus rebus Imperator commotus sub honoris prætextu eum accersiverat; interimque clandestinis consiliis Arbetio & cæteri tam enixe ejus salutem oppugnaverant, ut justis defensionibus occlusas aures Constantius gereret. Moverat suspicionibus etiam levissimis addictum hominem, quod per Orientis omnes Provincias longe & late Ursicini famam increbrescere delatores monuerant, eamque sibi populorum benevolentiam eum comparasse, ut jure meritoque Imperatori formidolosa
D tanti Ducis potentia esse posset. Igitur in Regiam deductus Ursicinus, neutiquam his malis cedere, nihil auctoritate sua indignum dicere, innocentiamque suam evidentissimis signis exponere. Sola eum macerabat cura, quod ab his, quos minime oportuit, Læsæ Majestatis reus ageretur; fortunamque secuti ejus veteres amici ad potiores desciverant. Improbitas Arbetionis omnem excedebat modum, quod fictis illecebris uti fortissimum virum Collegam coram laudatum, clam insidiis appetebat. Ergo communicato paucis quibusdam arcanorum Præfectis consilio pronunciat Imperator, ut procul à militum conspectu tractus sequenti nocte Ursici-
E nus indemnatus occideretur. Interim dum destinatum facinori tempus exspectant, mutato animo, seu popularium invidiam veritus, seu melioribus consiliis fide adhibita, absolvendum esse censuit.

Frustrati opinione sua delatores, calumniarum machinas in alios vertunt. Erat Galli Cæsaris frater Fl. Julianus, adolescens adhuc, & cujus ætas præter optimam spem præstare quicquam non posset. Is à Constantio ad Marcelli fundum, qui in Cappadocia est, relegatus, Constantinopolim venerat; quamobrem duplici crimine accusatus est, quod adversus Augusti jussa Cappadocia, sive, ut Cassiodorus mavult, Nicomedia, excessisset; itemque quod
F Constantinopoli cum fratre Gallo diutius verba fecisset. Itaque ad Principem Mediolanum deductus, cum dicendi copia sibi facta esset, objecta, ut Ammianus auctor est, diluit; quoniam nonnisi petita prius venia quicquam fecerat. Cassiodorus fuga Mediolano dilapsum tradit, inviosque per saltus diversis locis latuisse, donec exorato per Eusebiam Imperatoris conjugem viro abolitionem impetravit. Perductus itaque Comum, cum ibi paulisper traxisset moram, studiorum causa ad Græciam ire permissus est.

Decreverat enim Athenis philosophiæ operam dare, seu quod ita vere sibi placuisset, seu potius ut per litterarum otiique amoris dissimulationem minus Imperatori suspectus fieret. Nam & Nicomediæ religionis Christianæ professionem habitu Monachi ostendebat, ut digna Imperio indoles, affectandique Imperii ardor hujusmodi veste Constantium laterent.

Itaque falsis delationibus, ut plerique innocentes involvebantur, sic & rei quidam, etiam tercentas meriti cruces, iisdem annitentibus aulicis, evadebant. Gorgonio Galli Cæsaris thalami cura commissa fuerat. Hic improbe gestorum cum particeps, concitator, auctor Gallo semper exstitisset, tamen reus ante Imperatorem actus, consarcinatis per regiæ spadones mendaciis, periculo subtractus est. Nec contenti calumniatores hæc Mediolani in ipsa Imperatoris regia fecisse, alios quoque alibi adoriuntur. Delatæ Aquilejam fuerant militarium ab Oriente catervæ; hi tanquam ferocientis Galli satellites, & ministri aversabantur. Quamobrem Augusti jussu Arbetio, & Præpositus cubiculi Eusebius Mediolano discedentes ad eos advolaverunt. Ibi nullo discrimine boni, malique suppliciis affecti, capitalem major pars sententiam, leviores aliqui pœnas subjere. Quibus ex animo confectis rebus, ad Principis Comitatum, tanquam cæso Parthorum rege, ovantes redierunt.

Memorantur in aula duo præsertim pessimo ingenio, complicandis calumniarum nexibus infames, Paulus Notarius origine Persa, cui ex re inditum Catenæ cognomen erat, & Mercurius triclinii magister, mox rationalis, vulgo somniorum comes appellatus; quod per quietem si quisquam aliquid insomnii vidisse amico (ut plerumque facere solemus) nunciasset, protinus inversum Mercurius Imperatoris nimium patulis auribus insusurrabat; ut non solum quicquam de Principe obloqui ea tempestate periculosum foret, verum etiam vel somnia enarrare capitale videretur crimen; & qui Mediolani erant, tanquam apud Atlanteos nocturnis imaginibus carentes populos nati, non somniasse solum, sed neque dormivisse externis fateri non audebant.

Inter has summis sceleribus attentatas quæstiones alia exorta est clades, inopino malo quamplurimos oppressura. Apud Sirmium intra Africani Provinciæ Pannoniæ secundæ Prætorium discubuerant quidam. Hi amplissimis potationibus ebrii facti, tanquam absque arbitro loquerentur, præsentium temporum administrationi detrahere, Imperatoris famam sugillare, quamprimum regno dejectum iri, auguriis ita suadentibus, prædicare. Aderat his sermonibus Gaudentius quidam, qui rem inter pocula agitatam, tanquam seria esset, ad Rufinum Præfectum Prætorio Apparitorum principem detulit. Voracissimus erat Rufinus, avaritiaque & fraudulenti ingenii artibus famosus; quamobrem confestim ad Constantii regiam delatus, eorum nomina injuriasque exposuit; quibus tam acriter indignatus Imperator est, ut indicta causa Africanus, cæterique convivæ sublimes ad supplicium trahi juberentur; Teutomeresque Domesticus Protector cum Rufino missus, qui pedicis, manicisque implicitos omnes perduceret; executique graviter Principis præcepta illi vinctos Mediolanum deduxerunt; & cum quæstionibus subditi se quædam inter epulas petulanter ob temulentiam locutos solum confessi essent, carceribus sub aliqua absolutionis spe inclusi sunt. Solus periisse traditur perniciosi sermonis auctor Marinus, qui cum Aquilejam pervenisset, dum necessariis itineri parandis intenti essent cæteri, prærepta occasione latebat; sed inventum Teutomeres, ira, furoreque actus, naturæ alioquin ferventis hominem, ense impegit.

Dum hæc domi à Constantio aguntur, foris increbrescebat bellum. Infestabant Rhætias Brigantes, Lentiensesque Alamannici pagi, nec qui pro Imperii salute in limitibus milites excubabant, tantis malis pares videbantur. Quocirca Constantius Mediolanensi Urbe derelicta, hanc sibi provinciam capescendam existimavit; profectusque Comum, superatis mox Alpibus, consilia belli exequebatur. Cum ventum ad manus esset, cederentque jam Constantii Legiones, Arinthæi, Bapponisque virtute reparatæ sunt vires, & extorta de hostium manibus victoria, cadaverumque altissimæ strues de Barbaris factæ. Sic felicique exitu perfectis præliis, Mediolanum, ut consueverat, lætus atque ovans Constantius rediit.

Hic novæ rursus in innocentium caput excogitatæ fraudes fortissimos viros pene subverterunt. Irruperant Gallias Franci, Alamannica natio, cædibusque & rapinis omnia fædabantur; Præfectusque illis regionibus Silvanus, etsi cautissimus Dux, coercendæ tamen tantæ licentiæ impar erat. Silvanum ob æmulationem odio prosequebatur Arbetio, nihilque apud eum antiquius residebat, quam ut ullo pacto è medio illum tolleret; hoc dies, noctesque agere. Sperabat enim futurum, ut ea sibi Provincia demandaretur. Erat Dynamius equorum, quos per dispositos locos Augustus habebat, Præfectus. Hic è Gallia Mediolanum venturus Silvanum adit, & commendaticias ab eo ad amicos Principis litteras pro mutua necessitudine petit. Nihil minus dubium Silvano, quam Dynamii fides. Igitur nil suspicans fraudis, epistolas hac de re his, quibus visum fuerat, scribit, & illis perferendas præstat. At Dynamius, ut Arbetioni morem gereret, subornatore & sceleris conscio Lampadio Præfecto Prætorio, ascitisque rei privatæ ex-Comite Eusebio, * & Magistro à memoria Ædesio Collegis, Cornelia vetitum facinus comminiscitur, litteras sibi datas partim inducit, majori ex parte delet, ita ut priore ex sententia nihil reliquum permaneat; tum sola incolumi subscriptione relicta omnem contextum interpolat, & longe à veris dissidentia adscribit, tanquam obliquis verbis ostentet Silvanus Imperium se affectare, cupereque eorum auxilio hac in re uti. Dirigebantur hæ litteræ ad diversos Tribunos Palatinosque, quorum princeps Albinus Tuscus erat. Igitur Dynamius suadente Arbetione rem ad Augustum defert, Consistoriumque ingressus falsa illa commenta, ut verisimilia essent, fraudibus astuque facta exhibet. Quamobrem hi, quorum nomina epistolis designata erant, in custodia positi interim duriter habebantur. Non tulit hoc rei summa iniquitate percitus Gentilium rector † Malaridius; sed ascitis, in sententiamque tractis quibusdam Collegis, fremens, frendensque ad Imperatorem tendit; in conspectum admissus, per dolos ac factiones circumveniri innocentes clamitat; solum petere, ut se ad Silvanum proficiscendi venia sibi concedatur; fore enim ut quamprimum Mediolanum una cum eo rediret, ostenderentque veris probationibus falso cavillo strenui Ducis salutem oppugnari; reditus sui vadem, obsidemque (ne de fuga cogitare quisquam eum existimaret) Mellobandem Tribunum dare se paratum offert; nec detrectabat munus Mellobandes; sed intercedebant huic sponsioni calumniatores; exploratum enim illis erat, si aliquis alius mitteretur, suopte ingenio territum Silvanum haudquaquam jussis obtemperaturum; qua de re ceu contumax & rebellis fidem accusationi faceret. Hæc omnia è converso casura opinabantur, si Malaridius impetrasset. Vicerunt itaque delatores, & Arbetione auctore missus est Apodemius, quo nemo pejores artes ad Imperatoris Comitatum attulerat; facinoro-

* *Ex-Magistro Memoriæ* habet Amm. Marcellinus, *lib.xv.cap.v.*
† Ibid. *Malarichus* legitur in optimis Editionibus.

fis

sis quibusque culpæ commercio carus, & omnium bonorum perpetuus hostis. Is à mandatis, quæ proficiscenti injuncta fuerant, discedens, nec viso Silvano, nec redditis litteris illi, solum superbe admonuit, ut veniret, interimque quieta omnia proturbans, in Silvani caput sua consilia vertebat. Dum hæc aguntur, & in exspectatione Silvani omnes erant, Dynamius nihil sibi reliqui facere, ut Malaridium in culpæ communionem traheret. Solitis itaque artibus Silvani & Malaridii nomine ad Cremonensis Fabricæ Tribunum litteras mittit, quibus, ut consilii particeps, moneretur, propere pararet omnia; siquidem jure veteri militaria arma fabricare privati prohibentur; habebantque Imperatores huic operi assignatum locum, quo loricæ, scuta, gladii, tibialia, humeralia, galeæ, idque armorum genus in usus publicos videbantur. Artifices ipsi Fabricenses dicti; eorum Præfecti Tribuni Fabricæ appellantur. Necessaria itaque res novas tentantibus hujusmodi Tribunorum opera videbatur, quod militem armis instruere, vetera reparare ipsi possent. Igitur probabili arte usus Dynamius Tribunum elegit, ad quem missæ litteræ fingerentur. Verum Tribunus rerum harum prorsus inscius per eundem nuncium, qui eas attulerat, rescribit, rogare se Malaridium, ut paulo apertius voluntatem suam exponeret; obliquas illas narrationes se non percipere, quorsum tendant. Quare crassioris Minervæ viro ea paulo perspectius explicanda esse. Sic dimissus tabellarius ad Dynamium redit. Tum ille alacer & confidens rursus adito Imperatore veteri malo novam Malaridii accusationem innectit; quæ ubi ad Malaridii aures pervenere, suam & Silvani civis sui sortem ingemiscens, adhibitis popularibus quibusdam Francis, quorum magnam multitudinem in palatio Constantius habebat, Imperatorem adit, & Dynamium ulturus calumniatorem appellat, remque tam aperte Constantio demonstrat, ut pro damnatis jam falsi accusatores haberentur; solaque eorum confessio extorquenda restaret. Mandata jurisdictione officiorum Promagister Florentius Judex constituitur. Hic cum Silvani litteras conspicatus esset, ex pristinis apicibus interpolatas, evidentissimam fraudem subesse Imperatorem docet. Quamobrem discussis tandem fallaciis, accusatores ex Senatusconsulto damnati, & abrogata potestate Lampadius quæstioni subditus, suspensus Eusebius, pœnæ quoque de Dynamio sumptæ, & insons Albinus absolutus est. Mediolani hæc tum acta traduntur.

At in Galliis Silvanus, cujus exploratum haberet Apodemii apud se odium, nosceretque, quam faciles, pronasque aures delatoribus & inimicis suis Constantius adhiberet, ad Barbaros, unde illi origo (Francus enim erat) transfugere, ne quid indignum pateretur, decreverat; sed veritus, ne accepta pecunia aut trucidarent, aut proditum se Imperatori traderent, huic consilio supersedit. Igitur cum nil ex præsentibus tutum cerneret, extrema attentanda arbitratus est. Quapropter quosdam Centuriones, Tribunosque allocutus, maximo militibus promisso donativo, Imperatoriam dignitatem assumpsit; & quoniam deerat purpura, quam indutos salutari Imperatores moris erat, à Draconum Vexillorumque insignibus ad tempus abstracta vela coccineæ vestis vicem præstitere. Vergebat in occasum Sol, cum hujus rei nuncius præter omnium spem Mediolanum venit. Ad Principem intromissus rei gestæ seriem exsequitur. Obstupuerat inopino casu Constantius, & dolore nimio attonitus vix sui compos credebatur. Quamobrem de secunda vigilia advocato consilio, purpurati in regiam coeunt, ut, quod huic malo remedium esset adhibendum, simul consultarent. Nullus erat, qui in commune quicquam afferret utile, seu quod miraculo rei obstupescentes bona mens deseruisset, seu (quod veA risimile est magis) ne si minus ex voto res successissent, consilium quandoque consultori pessimum redderetur. Viri itaque mentio sic tantum perstringebatur, ut bellicæ rei consiliis cautissimi, & quem virtuti ejus impares frustra lacessissent; quærebaturque interim Dux, qui hostis conatibus nihilo inferior illi opponeretur. Ergo quam paulo ante obdictus capite, & per filios summæ rei affectator accusatus fuerat, nunc uti impiger, atque idem optimus exercituum ductor, Ursicinus, Silvani audaciam ulturus, decernitur. Mitissimis itaque verbis compellatum, cum nimiam credulitatem Constantius excusasset, successorem tyranno destinat. B Variis igitur sententiis dictis, in eam itum est, ut priusquam sciret Silvanus quicquam de occupata tyrannide ad Constantii aures pervenisse, mitterentur quam celerrime nuncii, qui cum honorificis litteris monerent, ut accepto successore Ursicino, intacta potestate rediret Mediolanum; sperabant enim fore, ut à calumniis absolutum se perspiciens, sorte contentus sua, nihil ulterius moliretur. Missi confestim sunt Tribunus cum Protectoribus decem, qui cum itineribus magnis, ut omnem rumorem prævenirent, ad celeritatem nihil sibi reliqui fecissent, Agrippinam Coloniam accesserunt. Sed jam fama (quo nullum velocius malum) eos præcesserat, omniaque erant supra, quam opinabantur, C longe magis difficilia. Quare mutato consilio Tribunus & Protectores periculosum commentum ordiuntur. Profecti enim ad Silvanum firmandarum ejus virium causa opem suppetiasque illi allaturos mentiuntur; nec erat dubium, si novo Imperatori veritas explorata fuisset, quin uno elogio morte omnes mulctarentur. Sed deceptus Tribunum in ipso congressu ex more pedibus advolutum non erexit tantum, sed & regalis convivii honore aliis anteposuit. Ibi dum discumbunt una, ægre se tulisse Silvanus retulit, quod ipse & Ursicinus post tot exantlatos pro Rep. labores eo redigerentur, ut caD pitis quoque causam agere coacti forent. Fatigabat militem inopia & annonæ caritas; quamobrem palam circumfremebant omnes Alpium Cottiarum, queis ex Italia Agrippinam itur, angustias quamprimum perrumpendas; quæ res Tribunum conjuratosque Protectores non parum perterrebat. Igitur necem illius maturari placuit. Erant in Legione Braccati & Cornuti milites, nomina hæc ab turmæ insignibus sortiti. Hos tanquam fluxioris fidei sollicitandos Tribunus existimavit. Spe itaque pecuniæ ingentis accensos ita dimisit, ut Silvanum Principem suum se trucidaturos reciperent. Igitur albescente cœlo subitus armatorum globus regiam E irrumpit, & cæsis custodibus, audacior factus, ex Christiani ritus ædicula, quo semianimis confugerat, extractum interficiunt; dimissique è vestigio Mediolanum cursores, qui Augusto lætissimum nuncium afferrent. Qua ille re cognita, inæstimabili gaudio plenus, solita quoque insolentia efferebatur, non quidem fortissimis Tribuni Protectorumque gestis rem tribuens, sed & hoc quoque adscribens suæ felicitati.

Tum ex more delatoribus admissis Silvani Domesticus Proculus admovetur equuleo. Is, etsi debili admodum corpore, ut quantumvis levissimis tormentis cessurus videretur, supra omnium spem F etiam maxima fortiter sustinuit; nam tantum abfuit, aliquem uti conscium incusaret, ut Silvanum quoque excusare niteretur; nam quincto die, quam Imperator salutaretur Silvanus stipendium Constantii nomine militibus divisisset; si, inquit, ad eam Majestatem adspirasset, certe tam grave auri pondus interversurum fuisse, vero perquam simile est. Cæsi dein Asclepiodorus & Maudio Comites, aliique aliis causis; hacque potissimum ratione diris quæstionibus quamplurimi subigebantur.

At sacræ res divinusque cultus principio optimo successu fruebantur. Præerat Sacerdotibus Dionysius rectæ fidei indefessus propugnator; mox omnia turbantibus Arrianis maximum detrimentum Orthodoxi accepere. Alexandriæ Antistes Athanasius quorundam Episcoporum, qui Arrio hærebant, conspiratione absens per summum nefas damnatus fuerat, sacrisque illi interdixerant in Præsulum Concilio. Quamobrem Arrii invalescente factione decrevit Constantius rursus Concilium Sacerdotum Mediolani indici, ut hic utra opinio verior esset, disceptaretur. Convenere itaque ex Orientalibus locis non sane multi, quoniam eorum plurimos senectus, alios itineris longitudo prohibebat. Ex Occidente supra tercentos Episcopos Mediolanum venisse constat. Ubi cœptum de re agi, quos Eoæ plagæ miserant, statim petere, ut decretum, quo Alexandria sacrisque Athanasius arcebatur, ab Occidentalibus confirmaretur, ut tot sententiis ille damnatus, si quam de reditu spem conceperat, prorsus amitteret. Negare id Dionysius, & Vercellis Præsul Eusebius, & qui meliora sequebantur, cæteri. Ex Concilio enim se proripientes coram Principe proclamabant, dolis fraudibusque Orientales agere; nihil aliud esse, quod tantopere virum sanctissimum damnent, quam ut veras religionis sententias evertant, ut abominabile Arrii dogma ubique terrarum divulgent. Igitur solutum hoc modo Concilium est.

At Imperator, qui jam in Arrii sententiam iverat, Athanasioque infensus erat, ægre admodum tulit, tam vehementer, quas ipse probavit, partes oppugnari; Dionysiumque & cæteros in extremas Orientis insulas exulare jubet; cives centum & quadraginta Herculeis Thermis sub custodia esse imperat. Dionysio Auxentium, Eusebio Eunucho impellente, sufficit. Vir hic nequam, dissimulata vera religione, Arrium sequebatur, eoque potissimum in Principis gratiam sese insinuaverat.

Cæterum Constantius ad Liberium Urbis Romæ Pontificem litteras dedit, rogatque, ut libello, quo Athanasius damnaretur, suum & ipse nomen inscribat: auctoritas enim illius maximum pondus habitura videbatur. Detrectavit funestam rem Liberius, & minime se his assensurum respondit, qui nec visum, nec auditum hominem damnare velint. Indignatus Augustus Leontio Urbis Præfecto scribit, ut ad se captum Liberium Mediolanum mitteret. Curavit rem diligenter Præfectus. Et quoniam Pop. Rom. Opt. Pontificis amore flagrabat, seditionem aliquam veritus, noctis silentio asportari jussit, ductusque Mediolanum novis quoque delictis accusatum Athanasium cognoscit. Augurem, magumque, & aliena à Christianorum lege tractantem dicebant; nam olim cum Alexandriæ Athanasius esset, prætervolantem corniculam garrientemque conspiciens; *Vox hæc*, inquit, *Latina lingua*, *cras*, *sequentem diem denotat*, *quam Gentium numinibus fatalem auguror;* cumque accidisset, ut postridie Principis edicto à templis (quos vocant) Pagani arcerentur, existimarunt, non divino auxilio, sed magicis artibus tum pollentem esse; hocque præsertim nomine virum detulerant. Igitur coram Constantio deductus Liberius, eum precatur, ut promulgata lege, quæ Nicænas Patrum sententias probaret, solemni judiciorum more mox in Athanasium inquireretur, & qui à Nicæno diffidere reperti forent, hi darent pœnas; quicquid enim antea actum fuerat, adversariorum odiis, solo impetu, nulla ratione factum. Ad hæc Imperator respondet Athanasii scelera sibi comperta inprimis esse, qui Constantem fratrem suum falsis insimulationibus sibi inimicum reddere, ut civili bello cuncta ardescerent, conatus fuerat. Nec sibi tantum mala hæc explorata esse, sed universo terrarum orbi, cum Sacerdotum principes Chri-
A stianæ legis sacramento eum exauctorarunt. Quamobrem alterum eligendum, ut aut cæterorum sententiam secutus damnationi subscriberet, aut in Insulam deportatus Italia cederet; huic optioni terminus tres dies dati. Cum perseveraret in sententia Liberius, post biduum in Thraciam exul ejectus est; & cum pro viatico quingentos aureos Constantius, totidemque Augusta, ad eum misisset, spreto munere, *Non amittet*, inquit, *hanc occasionem Auxentius; illi reddite, qui semper aurum sitit*. Et his quidem hujusmodi; rebus per otium Mediol. operam Constantius dabat.

Verum haud ita multo post ejus animum averterunt ingruentis belli curæ. Galliarum calamita-
B tem assiduis popularium fletibus edocebatur. Excurrebant enim Barbari, & in agros hominesque grassabantur, ut in ea Provincia nihil ab eorum incursionibus sat tutum esset. Agrippinam usque Coloniam hostes venerant, & pertinaci obsidione cingere perseverabant; neque vero Constantius satis salutis suæ consultum existimabat, si ipse in Gallias profectus bellum illud aggrederetur. Italicis enim deliciis allectus remotiores partes adire periculosum ducebat. In eam tandem, cum diu deliberasset, ivit sententiam, ut patruelem fratrem Julianum in Imperii societatem sibi asciscendum arbitraretur. Cumque voluntatem suam in consilio expressisset, idque non alia se causa facere testare-
C tur, quam ut à Galliis Barbaros submoveret, solus tot periculis impar; tum adulatores solito more ei animum addere; nihil esse, quod ejus virtus fortunaque tam vicina syderibus superare non possit. Re ipsa in Gallo expertum, quam Cæsaris nomen sibi cavendum foret. His rationibus, ut sententia decederet, suæ quisque saluti consulens, hortabatur: scilicet non immerito ab Juliano timebant, quem ipsi calumniis apud Constantium olim onerassent. Verum his suasionibus Imperator nihil movebatur, sed seu quieti propriæ, seu in commune Imperio consulens, irritis disceptationibus abjectis, omnino Cæsarem declarare Julianum
D parat. Igitur, ut Mediolanum veniat, statim eum accersit. Incumbebat litterarum studiis in Attica Julianus, cum ex Minervæ secessu ab Academia in bellum tractus, pro pallio sagum sibi assumendum judicavit. Paruit itaque Augusti mandatis designatus Cæsar; quamobrem in ipsa Urbe Tribunali pro suggestu erecto, hinc atque inde Aquilis, signisque circumdatus, convocatis militibus Imperator adscendit, & Juliani dextera manu apprehensa hujusmodi habuit orationem. Adsumus communis cum vobis causæ defensores, & pro ea re verba facimus, fortissimi Commilitones, quæ ve-
E stris animis substinenda, vestris armis vindicanda est. Cum enim vos optimos Reip. pugnatores semper habuerim, experta mihi superioribus annis vestra fides promptiorem me, longeque fidentiorem facit. Igitur uti fabulas acturi poetæ spectatorum sententiæ acquiescunt, sic ipse vos nostræ causæ Judices, quid in præsenti re, brevissime edocebo. Sublatis è medio Rom. Imperii Tyrannis, qui propria fortuna non contenti, rabie quadam, furoreque acti, aliena tentaverant, videbantur omnia satis quieta tandem fore. Sed fefellit exspectationem nostram Barbarorum repentinus in Provincias
F impetus, qui tanquam Tyrannorum manibus Romano sanguine parentantes Gallias insultant, & ultra limites delati, nullo metu quacumque grassantur; quam temeritatem si eos inultam ferre perpessi fuerimus, illis certe, non nobis, parata de Tyrannis victoria videri poterit; animos eis facit, quod nos necessitatibus aliis occupati, longissimo terrarum intervallo in tempore ulcisci tantam audaciam non possumus. Huic igitur malo latius proserpenti, nostri, vestrique consulti suffragium occurrat, ut superbarum gentium animos frangamus,

gamus, & in antiquos fines reſtituto orbe Romano, non vires, ſed voluntatem, hactenus defuiſſe nobis oſtendamus. Id autem dubio procul fiet, ſi veſtro favore noſtra conſilia adjuvaveritis. Julianum hunc fratrem meum, patruelem meum, noſtis, non bonis tantum moribus, ſed neceſſitudine etiam nobis junctum eſſe, ſpectatæ fidei juvenem, induſtriæque ſingularis omnibus, arbitror, compertum eſt; hunc ad Cæſaris adhibere poteſtatem veſtro omnium conſenſu cupio, & quam maxime deſidero. Dicere ſuper his plurima conantem fremitu, lætiſque clamoribus concio prohibebat, exclamatumque eſt, divinum illud, non hominis eſſe conſilium. At Imperator interim ſtans immobilis, facto à militibus ſilentio, cætera perſecutus eſt. Quoniam igitur vobis quoque annuentibus (quod expreſſius per fremitum favor oſtendit) nova dignitate adoleſcentem ornaturus ſum, lætus ipſe ad honorem capeſcendum exſurgat, cujus mores magis imitandos, quam prædicandos eſſe duxerim, videorque mihi egregiam ejus indolem ex hoc vobis pleniſſime oſtendere, quod non alium magis eligendum exiſtimavi. Ergo, quod felix fauſtumque ſit, Dei cœleſtis præſente nutu, Cæſarea ego eum veſte velabo. Dixit, & mox avita purpura indutum Julianum, linguis animiſque favente exercitu, Cæſarem declaratum his alloquitur. Recepiſti dignum natalibus, dignum origine tua honorem, omnium mihi cariſſime frater; ſiquidem avo Imperatore natus jure meritoque in dignitatis partem aſſumendus eras; quod cum me auctore tibi ſit conceſſum, multo majori magnificentia uſus videor præſtitiſſe, quam ſi uni mihi tota illa Majeſtas adſciſceretur; ipſaque poteſtate ſublimiorem me eſſe confiteor, dum conſanguinitatis amoriſque nexu propinquo tibi eam deferendam arbitratus ſum. Adeſto igitur laboranti Reip. Adeſto laboris periculorumque particeps, & barbarica incurſione quaſſatis Provinciis patrocinium tuum exhibe. Galliarum tibi omni beneficio partes fovendæ ſunt, ut afflictis &, niſi ſuccurratur, pereuntibus tutela, ſaluſque ſis. Cum hoſtibus fortaſſe congredi neceſſarium tibi fuerit; animi tui magnitudo (ſi ea recte mihi explorata eſt) ſcio, id non detrectabit. Tum inter ſigniferos ipſos fixo gradu conſiſte; per te audacia & vigor addatur militi, cum intrepide inter tela verſantem Imperatorem ſuum viderit; in tempore cautiſſimus hortator, præeundo cæteros pugnantes in Martia bella accendens, turbatos præſente animo reparabis; fulciendæ tibi acies, increpandi deſides erunt; quæ quiſque fortiter, quæ fœde geſſerit, ſtrenuis ignaviſque certiſſimus teſtis affuturus. Proinde cum rei magnitudo ita exigat, perge vir fortis, fortes itidem viros, atque Duci ſuo perſimiles aſſume. Adero tibi viciſſim, ſalutemque meam tua potiorem non ducam; indiſſolubili amoris vinculo una militabimus, una pacatum orbem pari pietate moderabimur, ſi modo maximus omnium pater, mundique auctor Deus, quod continuis precibus implorabimus, aliquando conceſſurus eſt. Quodcumque moliri placuerit, tanquam una mecum præſens aggredere, viciſſimque ipſe, & ante oculos ſemper proponam, ut alter alteri ſuppetias ferat, manuſque (quod dicitur) manum levet. Cum enim ipſe tibi quæcumque acturo non defuero, neque te nobis in mora quandoque futurum exiſtimare libet. In ſumma conſentientibus omnium votis publice privatimque propera; aſſignatam tibi velut ab ipſa Republica Provinciam pervigili cura indefeſſoque ſtudio tuearis, & exornes.

Vix hæc finiverat Imperator, cum rupto ſilentio nemo unus reticuit, ſed horrendo fragore militares omnes ſcuta genibus allidentes conclamarunt. (mos hic eſt annuentis, fauſtaque precantis exercitus, ſicut haſtis percuſſi clypei contraria appetentes ſignificant) Vix dictu credibile cuiquam fuerit, quanto gaudio, quanta militum promptitudine res peracta ſit. Cæſarem nemo non maxima admiratione proſequebatur, caligabantque ad muricis fulgorem, quo tegebatur ſago, ſpectantium lumina. Erant & qui ex Juliani ipſius facie qualis Imperator futurus eſſet, præſagirent. Terribiles enim non ſine maxima venuſtate ejus oculi optimam indolem præſeferebant; reperti ſunt quidam exterioribus ſignis, (ut quos vocare Phyſionomi ſolent) qui ejus ſecreta animi conſilia interpretarentur, venturaque prædicerent, & quo omnia apud Julianum auguſtiora eſſent, non ſupra modum vanis vocibus, ut alias ſoliti, milites efferebant; atque ideo ſicut in Senatu Cenſoria gravitate equites deligebantur, ſic cum militari quadam ſeveritate approbatum videri poterat; nam & currum ejus proſequentes licentia quadam joculari ſtigmata in illum detorquebant; quamobrem dum in vehiculum receptus una cum Conſtantio in Regiam properans ea intelligeret, hunc verſum ex Homerico carmine * ſuſurravit:

Τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον οὐρανὸν ἵκει.

Mediolani geſta hæc eſſe VIII. Id. Novembr. Arbetione & Lolliano Coſſ. Marcellinus auctor eſt, etſi aliter alii ſcribant.

Igitur Conſtantius, ut firmiore quoque vinculo ſibi novum Cæſarem adjungeret, paucis poſt diebus ſororem Helenam illius matrimonio copulavit, celebratiſque ſumma celeritate nuptialibus feſtis in Gallias Julianus decernit iter. Hinc non ſatis frequente comitatu ſuſcepto, Cal. Decembribus Mediolano digreſſus eſt. Diſcedentem deduxit Auguſtus ad uſque locum duabus columnis inſignem, qui (ut Ammianus idem tradit) Lacmelum interjacet & Ticinum. Inde Julianus recta Taurinos contendit, Conſtantius Mediolanum reverſus eſt. Ibi Arrianorum nefariæ opinioni accedens recta ſentientes odio proſequebatur. Et quoniam Mediolanenſis populus ab hac ſceleſta factione procul abeſſet, Tribunos quoſdam dimiſit, qui ſumma crudelitate quampluribus contritis, Sacerdotes etiam ab altaribus per vim divellerent. Illi enim ab Sanctorum Patrum ſanctionibus nihil diſſidentes, Auxentium damnabant, & cum cæteris Arrianis adverſus Athanaſium conſentientem ita impugnaverant, ut eorum judicium veriti falſi Antiſtites extemplo ad Imperatoris palatium transfugerent. Igitur Auxentii partes ibi defendendas Conſtantius exiſtimans per edictum Mediolanenſes etiam metu pœnæ coercitos admonuit, ut Antiſtitis ſui ſententiam probarent. Erat tunc in Urbe Hilarius Pictavienſis, Dionyſio amicus, & Orthodoxæ fidei propugnator. Is per ſupplices libellos Imperatorem admonet bonorum hoſtem Auxentium veritati repugnare, & à Nicæno Concilio, quod divæ memoriæ pater Conſtantinus Magnus lege promulgata probaverat, abhorrere. Quibus rebus Imperator permotus Quæſtori, Magiſtroque officiorum mandat, ut inter Hilarium, Auxentiumque cognoſcant, & litis diſceptatores ſint. Accitus Auxentius tergiverſari primo, tanquam à Saturnino quodam damnatum Hilarium audiri non oporteret. Verum Judices hac repulſa exceptione Auxentium rogant, ut quæ de re Chriſtiana ſentiret in medium proferat. Ille, ita impellente Hilario, ex ſcripto veritati prima facie nil repugnantia recitat; ſed ſuberant obliquis ſenſibus expreſſæ fraudes, eludebaturque hoc pacto Auxentii fides Regis. Itaque ejus machinationes detegere paratum Hilarium Conſtantius Mediolano excedere jubet. Nihilo tamen minus res cognita eſt. Detexit ille Arriani Præſulis fraudem duobus libris, qui adhuc exſtant, & per doctorum manus verſantur. Factum id ſub Valentiniano Auxentii epiſtola quædam indicat. Sed cum rei geſtæ ſeries ſatis conſtet, de tempore certare

* *Odyſſ.* O. ỷ. 328. apud Amm. Marcellinum *lib.* XV. *cap.* VIII. in hodiernis Edit. legitur aliud carmen ex *Iliad.* E. ỷ. 83.

Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή.

pre-

pretium operæ non fuerit. Itaque hoc potissimum modo res sacras Constantius perturbabat.

Venerat his diebus Mediolanum Magister armorum Marcellus; huic, quod obsesso apud Senonas Juliano opem non tulisset, cingulo interdixit; at ille delationibus confisus, quod his benignas aures præstare Imperatorem noverat, statim in Consistorium admissus Julianum ut procacem insimulat, & præsentia aspernatum ad altiora capescenda validiores sibi pennas aptare. Hæc & alia licentius dicentem Eunuchus Eutherius hac de causa à Cæsare missus coarguit, auctorique suo semper fidum Cæsarem fore attestatur. Tantis autem Constantii aula delationibus patebat, ut si super soricis eventu, mustelæve occursu quemque aruspicem aliquis consuluisset, unde minime existimabat, delatus, plerumque capitis pœnas lueret; quin etiam leniendo dolori si quod anile incantamentum quidam adhibuisset, ultimo supplicio affectus traditur. Per idem ferme tempus etiam accidit, ut quendam nomine Danum uxor levis cujusdam delicti reum accusaret. Ei Rufinus, quem Africani delatorem diximus, stupro illectæ suasit, ut Læsæ Majestatis maritum arcesseret, tanquam ex Diocletiani sepulchro velamen purpureum furatus, rebus novis illud servaret. Morem amatori gessit impudica mulier, causamque perduellionis sub Mavortio Præf. Præt. & Ursulo sacrarum Largitionum Comite maritum dicere coegit. Sed convicta mendacii Rufinum totius technæ auctorem confitetur; quamobrem talionis lege de utroque sumptum supplicium est.

Id cum Imperatori nunciatum esset, ægre admodum tulit, quod salutis suæ, uti existimabat, vindex Rufinus tam fœda morte peremptus foret. Quamobrem missis equitibus minaci edicto jubetur Ursulus ad Comitatum redire. Reversus ille spretis, qui ingressu eum arcebant, Palatinis, in Consistorium prorupit, & intrepide sententiam ex Senatusconsulto Turpiliano in eos juste latam edocens, oppressis adulatorum calumniis, se & Præfectum maximo discrimini subtraxit. Superabat enim omnium opinionem eo tempore Palatinorum improbitas; quod rarus admodum dives esset, cujus bonis hac ratione non insidiarentur. Quamobrem, cætera bonus Princeps Constantius, infame apud posteros nomen habuit. Quanto rectius Alexander Severus, qui alioquin mitissimus Imperator, erga fumi (quod ajunt) venditores implacabilis erat. Et Licinius, qui hoc hominum genus pestem aulæ, atque sicuti mures à palatiis explodendos censuit.

Cæterum haud diu post Constantius apud Mediolanenses moram traxit; nam Romam profectus, ut de subactis Tyrannis triumpharet, mox Parthico bello irruente in Orientales plagas exercitum ducere coactus est. Ibi cum sat feliciter cœptis arridente fortuna uteretur, externis armis supersedere, ut civiles motus compesceret, necessarium visum fuit. Acceptæ gratiæ immemor Julianus hostilia sentiebat, & à militibus Imperator, Augustusque salutatus parem Constantio Majestatem affectaverat; quam tamen in itinere inter Ciliciam, Cappadociamque eo mortuo tandem obtinuit.

Interim Mediolani Auxentius diversæ sectæ viros gravissime insectari contumeliis, & plerumque vi armata ab sacrorum cultu exigere. Ex Pannonum Urbe Sabaria Martinus, qui postea Turonensibus præfuit, secreto extra Civitatem loco sacrarium quoddam, Cœnobiumque sibi construxerat: quo in secessu procul à profanis quietiori, perfectiorique vitæ totum se tradiderat. Hunc Auxentius, quod Hilario Pictaviensi amicum, collegamque cognosceret, odio prosequebatur. Nec prius illi negotium facere destitit, quam (tantum scilicet virum nobis invidens) ædibus, urbeque deturbavit. Quamobrem Martinus una cum alio quo-

A dam Sacerdote pari calumnia depresso diu errans, Romam tandem, ut Hilarium viseret, profectus est. Celebris etiamnum Victoris Martyr templo contigua est ædes, quæ Martini nomine sacra religiose colitur; eaque populi totius opinio est, sanctum hominem illic diutius versatum, & jam vitem, quæ ibi post altaria germinet, plantavisse. Arbor adhuc exstat vel ipsa vetustate venerabilis, quam valetudinariis, morbosisque hominibus expresso liquore salutarem vulgo existimant. Cui sententiæ ut & ipse accedam, gravissimi scriptoris Gregorii Turonensis auctoritas facit. Is pari pene exemplo Martinum tradit vitem in Gallia plantasse, cujus uvam, cum Arri-

B dius presbyter eam adjecta aqua ampullæ inclusisset tanquam medicamento quodam res vix credibiles gessisse. Nam cum æger ad eum forte venisset, buccas pustulis, oculos caputque inflatione deformatus, infuso per os ex ampulla liquore, sospitem eum confestim reddidit. Puderet omnino hæc vix fidem capientia referre, ni auctoris ipsius dignitas, antiquitasque scribere dubitantem impelleret. Noningenti ad nostra tempora elapsi sunt anni, cum Gregorius hæc prodidit, & cum Sanctorum Collegio adscriptus inter cælestes colitur. Verum itaque illud, quod etiam Homerus, alioquin diversæ religionis vates, frequenter scripsit; *Hominum quidem potestatem intra*

C *certos terminos contineri, cæterum Deos omnia posse.*

Per idem tempus cum in Armeniam Constantius venisset, Dionysium, qui in ea Provincia apud Retejum Urbem deportatus fuerat, in pristinam dignitatem restituit. Tot enim mirabilibus gestis efferebatur, ut vitæ sanctitate illis in regionibus nemo notior esset; ægros sanare, divinam iram precibus flectere, imminentia mala repellere, illi quotidianum pene opus erat; quamobrem tam celebris ejus fama vagabatur, ut protinus illum Imperator exilio revocandum duxerit. Verum ille ad infestam turbatamque Auxentii furore urbem redire veritus, præsertim jam senex & impetu sustinendo impar,

D maluit in Armenia remanere. Erraverat enim toto orbe, auctaque de se omnium opinione, quieti & otio indulgere consultius arbitrabatur. Verum non multo post cum defunctus animam reddidisset, per sacratissimum Præsulem Aurelium Mediolanum translatus est, dicatoque ejus nomini fano conditum corpus VIII. Cal. Junias religiose salutatur.

Igitur cum adversus Julianum in Oriente arma Constantius pararet, fato oppressus, omni administratione perduelli cessit. Sed & ille dum contra Persas paulo inexploratius progrederetur, sagitta ictus occubuit. Milites, qui in exercitu erant, Jovinianum Imperatorem dixerunt, eorumque ele-

E ctioni totus Oriens acquiescebat. Sed veritus Jovianus, ne res in Occidente turbarentur, litteras ad Lucillianum socerum Sirmium scribit, ut ancipites in fide confirmaturus propere Mediolanum contenderet, & quosdam quorum fides compertior foret, industriaque clarior, sibi comites assumeret, quibus tanquam adminiculis, si ita sors tulisset, uteretur. Mandatum & illud, ut Malaridium, cujus supra meminimus, Magistrum militum Provinciæ Galliæ constitueret. Quamobrem Lucillianus cum Saniaco, & Valentiniano Tribunis statim Mediolanum venit, Malaridio se potestatem decernere paratum offert; sed eo munus illud recusante, cum

F Remos petiisset, una cum Saniaco interfectus; quam fortunam etiam Valentinianus subjisset, nisi apud hospitem trepidus repertis latebris inquisitores frustratus foret; reservabant eum imperio fata, & qui tunc de salute periclitabatur, paulo post omnium Princeps futurus erat. Nam defuncto Joviano milites Nicææ Valentinianum hunc Augustum creaverunt; collegamque sibi ipse Fl. Valentem fratrem ascivit, & haud ita multo post filium Gratianum. Valens Constantinop. Valentinianus Mediolanum venit.

FINIS.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBRI XX.

CUM NOTIS

JOANNIS GUILIELMI CALAVERONI.

F

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

IN LIBROS XX.

HISTORIAE PATRIAE

PRAEFATIO.

SUB tribus novissimis Mediolani Principibus continuum ab epistolis & arcanorum magisterio locum obtinuit familiæ nostræ decus, & dignitatis meæ auctor Bartholomæus Calchus, vir singularis in patriam pietatis, eximii erga bonas artes studii, & prudentis in re literaria judicii. Hic efferentibus sese sæculi nostri ingeniis, animadvertit cæterarum fere Italiæ urbium res gestas non mediocribus celebrari, illustrarique monumentis: remque Romanam Blondo; Florentinam Leonardo Aretino; Ligusticam Stella & Bracello; Mantuanam Platina; Venetam Sabellico; atque alias aliis commendari. Unam communem patriam Mediolanum, quæ & opportunitate loci, & soli fertilitate, & hominum frequentia atque solertia, Itali orbis fortunam cum sua conjunctam semper habuit, perparce atque imperitissime memorari. A quibus condita, aucta, inhabitata, quando vel libera, vel sub dominis fuerit, ignorari. Pariter Vicecomites, Turrianosque Heroas, quique alii in eo genere, opibus & potentia enituerunt, veluti inanes umbras, & vana nomina, in obscuro esse. Id quod ægre ferens vir probus diu animo versavit, quonam modo occurreret indignitati publicæ, efficeretque, ut in rerum gestarum memoria non cederemus iis, quos sæpe armis, dignitate sæpius, vel æquavimus, vel antecessimus. Demumque statuit viro opus esse egregio, & facundia prædito, qui ad colligenda memoratu digna, & in corpus atque historiam componenda conduceretur. Vetus ei erat familiaritas cum Georgio Merula Alexandrino, viro Latini sermonis observantissimo; qui Venetiis oratorias artes summa opinione profitebatur. Hunc unum esse censuit, qui magnifice gesta æquare dictis, & ornare oratione posset: atque interim etiam publica lectione juvenes erudiret. Sed hæc sine nutu & impensa Principis effici non poterant. Igitur cogitationem suam Ludovico Mariæ Sfortiæ, qui tum Remp. administrabat, & majorum claritatibus oblectabatur, exposuit, & facile persuasit, ut hanc sibi gloriam pararet, ut primus antecessorum memoriæ consuluisse videretur. Nec mora, Mediolanum Merula revocatur, & utroque munere suscepto, in altero quidem abunde exspectationi respondit, quidque Græce & Latine polleret, uberrime declaravit: in altero, deficientibus monumentis, ex quibus narranda exciperet, (latebant enim infinitis abstrusa latibulis) nec aliis, nec sibi ipsi satisfecit. Testis ipse, & complurimi discipulorum sumus, quam sæpe deplorantem illum, & miseriæ temporum, quibus nulli illustres scriptores contigissent, illacrymantem deprehendimus, cum clarissimarum rerum imaginem quandam videret, sed quia perscriptas non reperiebat, explicare non posset. Itaque inventionis difficultate retardatus, quamvis duodecim elaboraverit annos, plus tamen, quam quod ab eo publicatum circumfertur, non absolvit: è medioque raptus, decessit. Ejus jactura, cum magnum

inter-

intermiſſi operis deſiderium omnibus feciſſet: & intra biennium nemo, qui in id nomen daret, comparuiſſet, idem ætatis noſtræ verus Mecœnas Calchus ad me provinciam deferri curavit, nec exſpectantem ſane, nec opinantem: haud quod ulla ex parte conferendum me Merulæ cenſeret: ſed quia recens revolveram, reformaveramque Ticinenſem Bibliothecam, in qua omne genus monumenta rerum Vicecomitum exſtabant: videbarque facilius, quam quivis alius, ea, quæ à fine Merulæ reſtabant, ſubtexere poſſe. Ego autem ſumpto negotio primum omnium ſtatui rata habenda, quæ ipſe effeciſſet, ſicque filios & nepotes Matthæi Vicecomitis tractare cœpi, ut olim Hirtius, ſeu Oppius, poſteriores libros *Commentariis* Cæſaris addidit, nihil minus futurum, quam quod poſtea evenit, ratus. Nam dum multa deſiderans, multa inquiro, cum amicis, cum prudentibus confero ſermones, & quid ubique ſcripti jaceat, exploro, oblata ſunt non pauca vetuſtiora, & in Merulanicam narrationem cadentia, quæ cum illius ſcriptis conferre placuit; ut quo expreſſa ſtylo forent, condiſcerem, & quantum poſſem, deinceps æmularer. Sed eorum partim parcam admodum, & longe infra hiſtorici modum, partim nullam omnino mentionem admirabundus inveni: idque ſæpius expertus, cum omnino neceſſaria forent, animadverti, ea non arte ſcriptoris, vel ſtudio brevitatis (ut plerumque fit) omiſſa, ſed ignorata penitus, & occulta ei fuiſſe: tantaque copia mox emerſit, ut neceſſarium duxerim omnia ab integro denuo ordiri, novoque volumine totam materiam aggredi, ac titulum ipſum ab unius gentis ad totius regionis ſignificationem transferre. Profecto pauciora quam debuit, & ex profeſſione ejus ſperabatur, præceptor noſter tranſtulit ex Tito Livio, Strabone, Ptolomæo, Plutarcho, Suetonio, Dione, Euſebio, Claudiano, Paulo Diacono. Præterea excerpere aliquid potuiſſet ex M. Tullii Ciceronis *Orationibus*, Aſconio Pediano, Valerio Maximo, Appiano Alexandrino, Cornelio Tacito, Ammiano Marcellino, Julio Frontino, Suida, quos intactos penitus reliquit. Pariter non meminit conſulere Ælium Spartianum, Julium Capitolinum, Eutropium, Flavium Vopiſcum, duos Claudiani *Panegyricos*, cum tertii admonitus foret. Idem fecit de Principibus in Eccleſia viris, Ambroſio in primis noſtro, quem pueriliter, ne dicam ignominioſe, nimis tractavit: tum Auguſtino, Hilario, Hieronymo, Paulino, & Joanne Caſſiodoro, cujus *Chronica*, & duodecim libri *Hiſtoriarum* ex tribus Græcis traductarum, non mediocrem nobis opem attulerunt. Item duo ſpectandæ vetuſtatis Codices, quorum altero indicatur, quibus Conſulibus, ac locis Cæſareæ leges conditæ fuerunt; altero, quoto quoque anno bini Conſules Magiſtratum geſſerunt. Tum Sidonius Apollinaris nuper in lucem editus, & Rheginon Abbas Prumienſis Cœnobii, quod in Treviris eſt, qui proximus ætati Caroli Magni res illius rudi libello traditas, ſed locis, temporibuſque diſtinctas, Latinitate donavit. Præterea ſortiti ſumus diplomata archetypa variis in Cœnobiis Mediolani, Ticini, Laudæ, Cremonæ, Bobii, Genuæ latentia. Et in civilibus diſcordiis, & Sacerdotum noſtrorum ſeditionibus, Arnulphum Mediolanenſem idoneum ſcriptorem; & in bello Comenſi indigenam quendam, qui rebus interfuit. In Frederico primo totidem libros afferimus, quot ante paginas alii oſtenderunt. Auctores mihi ſunt duo Laudenſes Patricii, Otho pater, & Acerbus filius, cognomento Murenæ, qui ex clade patriæ peregre profecti, cum Juris ſcientia pollerent, eum ſub duobus ante Cæſaribus, & mox ſub ipſo Frederico locum tenuerunt, qui Judices Curiæ Imperialis vocitantur. Hi itinerum ſocii, & expeditionum comites, primos quatuordecim annos (nec enim ulterius vixere) referunt. His accedunt Jacobus Auria, & Ca-

pharus Genuensis, qui Ligurum suorum obitis legationibus non pauca ad rem facientia litteris interim mandarunt. Tum *Chronica* Normannorum Regum, qui diutius Sicilia, Apuliaque potiti sunt, & quidam noster Mediolanensis Syre Raul nuncupatus, quæ interim in Urbe fierent, subnotavit. Et pax Constantiana Blondo intacta, Merulæ vero cura parum diligenter excussa, & nonnulla ex Archivio Dertonensi petita. Nam Epistola Cæsaris ipsius ad Othonem Episcopum Frisingensem primi tantum quinquennii acta comprobat. In ejus sobole, & Frederico altero, adjuti plurimum fuimus spatioso *Annalium Belgicorum* volumine, & *Epistolis* Petri Vineæ, qui diutius ejus arcana tractavit; & Rolandini Patavini duodecim libris, quos de vita & moribus sævissimi Tyranni Actiolini Romani scripsit; & Ricobaldi Ferrariensis *Chronicis*, quamvis ab ætatis suæ rebus non recedit; & Petri Gazatæ Regiensis, qui ab suo avo nonagenario sene sparsim & tumultuarie notata ad diarium, librique formam redegit. Pariter vitam & cædem novissimi martyris Petri Veronensis didicimus ex edictis publicis, & confessione conspiratorum in vinculis causam dicentium, & privatis annotationibus Henrici Scacabarotii, illius æqualis temporibus. Originem Vicecomitum, eorumque cum Turrianis vicissitudines sumpsit Merula ex duorum Theologorum Stephanardi Vicomercati, & Calvanei Flammæ *Commentationibus*, quorum alter accepti honoris gratiam Othoni Archiepiscopo relaturus ejus gesta carmine ornare, quam simpliciter (ut ipse inquit) prosæ committere maluit. Et dum poetice furit, & in plerisque licentius evehitur, neque à præposterationibus temperat, alia vero plus æquo exaggerat, alia silentio prætermittit, rem totam in fabulam vertit. Alter cælum & astra conscendere ausus minime erubuit, stirpem à Jove, Venereque per Anchisem & Æneam deducere, & ei ex Ascanio nepotem ementiri nomine Anglum, qui in regionem nostram profectus urbem condiderit nomine Angleriam; tum longa serie progenitos Sylvios, & Anglos, & Fulcones, & Facios, qui non solum Angleriæ & Mediolani dominati sint, sed totius Italiæ Reges diutissime fuerint; quæ quam cum priscorum, non dico historiis, sed fabulis congruant, etiam pueri nostri temporis intelligunt. At habuit Merula etiam sex primos Leonardi Aretini *de Historia Florentina* libros, & Guilelmum Venturam Hastensem, & Bonincontrum Morigiam Moguntiacum, quosdamque alios idonea tradentes: fateor & agnosco: sed his ego addo Antonium Recenatem Notarium Mediolanensem, qui quadraginta annorum res suæ memoriæ complexus est; & Genuensium, Parmensiumque *Annales*, & sex reliquos *Historiæ* Aretini libros, & Platinæ *Historiam Mantuanam* paucissimis hactenus lectam, & peregrinarum rerum volumina ex Gallia, Pannoniaque allata, & fastorum nostræ Civitatis libros, & numismatum, sepulchrorumque infinitas inscriptiones, quas Herculeo labore consectati, certiora omnia, & uberiora in rebus, in quibus (ut Cicero ait) prima historiæ exædificatio est, & ordinem temporum desiderat, deprehendimus. Hisque freti meritas gratias præceptori Merulæ egimus, qui scriptione sua iter nobis aperuit, & pulcherrimo indice, quid nos sequeremur, monstravit: totumque opus sic ab initio retractavimus, ut non illius labores intervertere, gloriamque mortuo subtrahere voluisse; sed ne manca, ne cæca historia maneret, optavisse videamur.

IN-

INDEX
FAMILIARVM, AC CIVIVM
MEDIOLANENSIVM,
Quorum in hac Historia fit mentio.

Guil-

Gulielmus.
Gulielmus.
Gulielmus.
Bonifacius.
Gulielmus.
Gulielmus.
Facius.
Jacobus.
Gulielmus.

Pusterulæ.

Gufredus.
Obuzonus.
Manfredus.

Puteobonelli.

Guerrentius.
Manfredus.
Manfredus.
Beriolus.

Q.

De Quinqueviis.

Lanterius.

R.

Rainerii.

Joannes.

Raudenses.

Anselmus Archiepiscopus Mediolani.
Joannes.
Heriprandus.
Romus.

Raules.

Syre.

Resedini.

Gulielmus.

Rizoli.

Vicecomes.

Rociones.

Benedictus.

Rozoli.

Henricus.

Ruzoli.

Vbertus Archiepiscop. Mediolani.

S.

Salæ.

Caldinus.
Opicio.

A Santa Maria.

Rogerius.

Scacabarotii.

Bertramus.
Beltramus.
Jacobus.

Scantii.

Septalæ.

Manfredus.
Passaguadus.
Passaguadus.
Lanfrancus.
Albertus.
Henricus Archiepiscopus Mediolani.
Hugo.
Franciscus.

Serazoni.

Gulielmus.

Sextii.

Jacobus.
Guidotus.

Solerii.

Amicio.

Sorcsinæ.

Manfredus.
Spinus.
Paulus.
Albertus.
Paulus.
Gulielmus.
Mutius.
Theodatus.
Conradus.
Jacobus.
Mutius.
Conradus.
Othorinus.

Stampæ.

Lanfrancus.
Baldicionus.
Baldicionus.

Surigoni.

T.

Tenebiagi.

Joannes.

Tertiaghi.

Vbertus Archiepiscopus Mediolani.
Jacobus.
Albertus.
Jacobus.

Thepoldi.

Bulgarus.

Triultii.

Bibus.

Trotti.

Manfredus.

Turriani.

Martinus.
Vbertus.
Bonioannes.
Ardericus.
Paganus.
Martinus.
Martinus.
Paganus.
Martinus.
Raymondus Episcopus Comensis.
Philippus.
Napus.
Paganinus.
Franciscus.
Carnevarius.
Manfredus.
Castonus.
Gottofredus.
Guido.
Musca.
Herrecus.
Lombardus.
Bartholomæus.
Salvinus.
Avonus.
Imberalis.
Oliverius.
Muschinus.
Guido.
Martinus.
Napinus.
Angefossus.
Andreiottus.
Zonfredus.
Leoncinus.
Paganus Episcopus Patavinus.
Paganinus Senator Romanus.
Paganus.
Gallonus.
Adoardus.
Rainaldus.
Floramons.
Castonus Archiepiscopus Mediolani.
Zanfredinus.
Franciscbinus.
Simon.
Simoninus.
Zaninus.
Jacobinus.

V.

Valiani.

Traversius.

Velatenses.

Guido Archiepiscopus Mediolani.

Vicecomites.

Otho.
Petrus.
Heriprandus.
Ricardus.
Heriprandus.
Marchesius.
Guido.
Hugo.
Ardengus.
Gerardus.
Codeguerra.
Otho.
Rogerius.
Petrus.
Rogerius.
Marchesius.
Guido.
Bermustinus.
Ardeugus.
Leonardus.
Obizo.
Otho Archiepisc. Med.
Thebaldus.
Matthæus.
Gaspar.
Guidetinus.
Vbertus.
Petrus.
Matthæus Episcopus Novariæ.
Galeatius.
Albertonus.
Andreas.
Vbertus.
Henricus.
Lodrisius.
Luchinus.

Vicomercati.

Alcherius.
Pinamontes.
Pinamontes.
Guido.
Algisius.
Rogerius.
Stephanus.

Villæ.

Monachus.

TRI-

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER I.

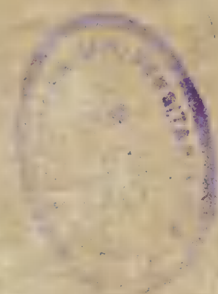
EPITOME.

Multitudinis innumerabilis Gallorum, quæ, quod patrio solo capi jam non poterat, Duce Belloveso transcensis Alpibus totam inter has, & Padum, superumque mare regionem occupavit, pars illa, quæ Ticinum inter & Abduam pulsis Hetruscis substitit, Insubrium agrum pagi Heduorum cognominem nacta, omenque sequuta urbem condidit, quam vel de sue medio corpore lanata, vel de pago item apud Gallos cognomine, Mediolanum appellavit. Post firmatas sedes Cisalpini omnes Galli cum Romanis sæpius vario eventu pugnarunt: sed eos tandem Romani capto, direptoque Mediolano totius gentis metropoli, & Cremona, Placentiaque Coloniis deductis subegerunt. Sed Annibale in Italiam adventante ad eum deficiunt; iterumque adversus Romanos insurgunt; & Duce Amilcare Placentiam vastant. Ad Cremonam ipsi magnam cladem accipiunt; nec multo post aliam ad Mincium ob Cenomanorum perfidiam: & subinde subjectionis impatientes datis & sæpius acceptis cladibus Romanos fatigant. Tandem post Bononiam & Aquilejam Colonias collocatas, Cimbrosque & Teutones à Mario debellatos, Romanis parent: fideque in Marsico bello & in Marii Syllæque discordiis probata, Civitate donantur; Italiaque ad Alpes extenditur. Mortuo Sylla per M. Brutum Lepido adjunguntur: sed mox ad Senatum per Cn. Pompejum traducuntur: qui cum ab exercitu suo trucidatus fuisset, Senatus Mediolanensis de facinoris auctoribus callide sine turbis supplicium sumpsit. Postea Julius Cæsar Cisalpinam Galliam præ omnibus Provinciis eligit: Comum à Rhætis vastatum, refectumque à Pompejo Strabone Novocomo auget; & trajecturus in Africam adversus Catonem & Scipionem Provinciam M. Bruto superioris filio, à quo postea interfectus fuit, commendat: qui integre adeo illam administravit, ut Statuam Mediolani in foro commeritus sit: de qua postea Augustus Mediolani per jocum dixit, Mediolanenses fœdifragos suum apud se hostem habere. *Christiana religio Mediolani per Barnabam primum seritur, Anathalone primo Episcopo creato: deinde per Cajum hujus successorem, & Nazarium strenue promovetur. Othoniano bello Cispadana Municipia à Vitellio stant. Otho apud Cremonam debellatur, sponteque moritur. Paulo post Vitelliani à Flavianis ibidem cæduntur, & Cremona vastatur. Vespasianus Imperator ex Cispadana Italia oriundus. Domitiano Imperatore moritur Cajus Episcopus: Christiani metu persecutionis delitescunt sine Pastore: sub Nerva se produnt: Castritianum Episcopum dicunt, à quo primum Philippi, tum Fausta, & Portianæ ædes dedicantur. Plinius uterque Comensibus adjudicatur. Post Castritianum Kalimerus, Monas, (à quo parochiæ primum Mediolani constitutæ) Mirocles, Maternus (qui primus facultatem impetrat Christianis palam agendi, & docendi) ex ordine Mediolanensem Ecclesiam administrant sub variis Cæsaribus usque ad Constantinum. Alamanni in Italiam irrumpentes à Claudio in Lugana sylva proteruntur. Aureliano Imp. Marcomanni Italiam Circumpadanam populantur; paulo post ab eodem prope Ticinum debellantur. Diocletianus & Maximianus Mediolani sedent, & principio quidem in Christianos bene affecti; postea sæviunt immanissime. Sub iis passi sunt Alexander, Victor Maurus, Fidelis, Xantus, Carpophorus, Nabor, Felix, Firmus, Sebastianus Mediolanensis. Mediolanum amplificatur, cingitur mœnibus, Palatium turribus augetur, columnæ, quæ ad D. Laurentii, eriguntur.*

C MEDIOLANUM à Gallis conditum inter celebres rerum scriptores convenit: sed alii alios auctores nuncupant. Trogus Pompejus, ut ex Justino colligimus, Gallos in universum dixit; Plinius Insubres; Titus Livius Bellovesum Ambigati Celtarum Regis nepotem; qui, ut regnum prægravante populo exoneraret, Bellovesum & Sigovesum natos ex sorore, magno D hominum excito numero, è finibus Galliarum ad novas sedes quærendas emisit: quorum alteri sorte data Transrhenana Provincia, saltusque Hercynii obtigere; Belloveso Italia: quem secuti sunt Bituriges, Arverni, Senones, Hedui, Ambarri, Carnutes, Aulerci; superatisque Alpibus haud longe à Ticino fluvio Thuscos, qui prius ea loca incolebant, duodecimque urbes jam condiderant, fudere: mox cum in agrum Insubrium venissent Galli cognominem Insubribus, qui pagus erat Heduorum, omen loci secutus Bellovesus, urbem condidit, quam Mediolanum appellavit.

Haud inficior longius, quam instituti operis sit, me digressurum, si Gallorum ipsorum originem E hoc loco quæram: sed tamen, quia nec id quæsitum aliàs fuisse video, & fortasse observata ex remotæ vetustatis memoria conferendo, non ingratam suspicionem facere possum, quid mihi in varia lectione occurrerit, exponam. Scribunt magnis auctoribus nixi Plinius & Solinus Gallorum propaginem fuisse Umbros vetustissimos Italiæ populos, quorum trecenta oppida Thusci ex Lydia profecti deleverint: & dictos fuisse Umbros, quasi *Imbrios*, quod inundatione terrarum imbribus superfuerint. Hebræorum autem libris habemus, primos illos homines, qui post magnum Diluvium progeniti sunt, abundante multitudine, varias in terras co- F loniarum more fuisse translatos. Translatum autem, & transferens, ac inundationem, illorum lingua *Gallim*, & *Galliam*, & *Galatiam* dici Divus Hieronymus in *verborum interpretatione*, & in *Commentariis Epistolarum Pauli*, docet. Huc attende ergo, quod ex quo antiquiores Umbris, qui proximi Diluvio fuisse ex significatione etiam sui nominis videntur, Galli dicuntur, id nomen ex antiqua lingua mansisse penes eam multitudinem suspicor, quæ in Europam transmissa novo generi humano inter Mare Mediterraneum & Oceanum primordia dederit. Lactantius tamen opinatur,

Gallos

Pag. 98
STATUS
MEDIOLANENSIS
CUM CONFINIIS SUIS.
PARTE DE SUIZZERI.
PARTE DEL DOMINIO VENETO
PARTE DEL MANTOVANO.
PARTE DEL PIEMONTE
MONFERRATO
PARTE DEL PARMIGIANO
PARTE DEL REGIANO.
Lago Maggiore
Lago di Como
Lago di Garda.
Milano
Pavia
Como
Bergamo
Brescia
Cremona
Crema
Lodi
Piacenza
Parma
Mantoua
Novara
Vercelli
Valenza
Aleßandria
Tortona
Voghera
Casal S. Evasio
Turino
Asti
Alba
Acqui
Regio
Garda
Milliaria Italica, 60 in uno Gradu.

Gallos antiquitus à candore corporum Galatas nuncupatos; & id significare Virgilium * voluisse, cum dixit,

——— lactea colla
Auro innectuntur,

quia potuerit dicere candida.

Quo autem tempore sit condita urbs nostra, quæri solet: quod etsi sit ambiguum, haud multum tamen aberrabimus. Scribit Livius Bellovesum ad Alpes venientem tantisper in Tricastinis supersedisse, dum novos advenas Phocenses Græcia pulsos, & tum in littus Gallicum descendentes, armis, opibusque juvaret adversus Salluvios, qui eos agro prohibebant. Ita victores Græcos condidisse urbem, quam Timeus docet fuisse nuncupatam Massiliam à verbo Æolico μάσσειν, quod *religare*, & ἁλιεὺς, quod *piscatorem* significat: quoniam auspicata voce rector navis projectum funem defixo palo alligari petiit ab homine, qui tunc forte in littore pisces hamo captabat. Ea autem civitas auctore Eusebio in *Chronicis*, & item Solino in *Collectaneis*, condita fuit Olympiadis quadragesimæ quintæ anno tertio, qui primus & vigesimus regni Tarquinii Prisci quinti Romanorum Regis venit;
A.M. 3453. ante Christ. 600. [1] à quo ad natum Christum Deum sexcenti computantur: quibus additis, quos inde numeramus, sunt duo mille & centum anni. Dissentiunt parumper ab his Julius Hyginus teste Gellio, & Ammianus Marcellinus, qui Massiliam cum oppido Velia agri Lucani conditam tradunt sub Servio Tullio Tarquinii successore. Eodem autem tempore, quo Massilia, conditum fuisse Mediolanum ex lectione Liviana manifestum fit.

* Lib. VIII. *Æneid.* ỳ. 660.

1 *A quo ad natum Christum*, &c.] Mediolanum à Belloveso conditum, vel potius ex parvo alius nominis oppido in amplissimam hujus nominis urbem reformatum sub idem tempus, quo advenæ ex Phocæa ad Gallicum littus australe prope Rhodani ostia appulsi Massiliam posuere, satis testata res est apud Livium *lib* v. *Dec.* I. ubi primum Gallorum cis Alpes transcensum commemorat. Auctor est enim Bellovesum Phocæensibus adversus Salluvios inscensu Galliæ eos prohibere contendentes adjutis, per Taurinos saltus in agrum Insubrium excessisse. Ubi vero simillimum est, nihil eum habuisse antiquius, quam ut in eo felicissimo terræ tractu, quem insederat, regiam sibi collocaret, tantæ populi multitudini, quam secum eduxerat, satis laxum tentorium. Itaque Livium, præter Tristanum, sequuti sunt alii passim rerum nostrarum scriptores. Andreas Alciatus, Bernardinus Corius, & Auctor ætatum mundi ex Trogo Pompejo, & quicumque historias, quam fabulas, scribere maluerunt. At de tempore Massiliæ à Phocæensibus collocatæ haud æque constans est fama. Sane Eusebius in *Chronico* id factum adsignat Olympiadis XLV. anno tertio, eique consentit Solinus in *Polyhist.* cap. VIII. quos imitati sunt Tristanus, & ei par Corius, & Timeus apud Marcianum, cum ait, eam conditam CXX. annis ante pugnam Salaminiam, quæ contigit initio Olymp. LXXV. triginta videlicet Olympiadibus post. Si tamen vera narrat Ammianus Marcellinus *lib.* XV. *cap.* IX. necesse est Massiliam multis post annis conditam fuisse. Scribit enim à Phocæa Asiaticum populum Arpali, Cyri Regis præfecti, inclementiam vitantem Italiam navigio petiisse: ejusque populi partem unam in Lucania Veliam, aliam in Gallia Viennensi Massiliam condidisse. At Olympiade XLV. vix, ac ne vix quidem, natus erat Cyrus, nedum præfectum habebat Arpalum; ut notavit Salianus anno Mundi 3454. num. 2. Similiter quod additur ab Auctore de anno XXI. Tarquinii Prisci Romanorum Regis v. Eusebii Chronologiæ consentit. Sed si verum est, quod ait Dionysius, & approbat Salianus anno Mundi 3439. Tarquinium auspicatum fuisse regnum anno 2. Olympiadis XLI. consequens est Tarquinium Olympiadis XLV. anno tertio regni annum XVIII. egisse. Denique ab anno 3. Olympiadis quadragesimæ quintæ connumerato annus natalitius Christi Domini juxta Chronologiam Saliani, Gordoni, & aliorum, est quingentesimus nonagesimus septimus; quia juxta illos natus est Christus Olympiadis CXCIV. anno 3. Juxta Baronium autem quingentesimus nonagesimus sextus: eo quod putet annum nativitatis Christi incidisse in annum secundum ejusdem Olympiadis. Ex dictis porro facile est cognoscere quoto Mundi anno inchoatum sit à Gallis Mediolanum. Nam juxta Chronologiam Saliani annus tertius Olympiadis XLV. quem diximus fuisse, juxta communiorem sententiam, Mediolano natalitium, incidit in annum Mundi 3456. quia annus nativitatis Christi juxta eandem Chronologiam est 4052. ab orbe condito. At juxta Chronol. Gordoni cum annus natalitius Christi, atque adeo tertius Olympiadis CXCIV. sit 4001. consequens est annum tertium Olymp. XLV. esse Mundi 3045.

A In nominis origine variæ quoque opiniones habentur. Fama fuit etiam priscis temporibus de sue lanata, quod monstrum facientibus mœnia Gallis apparuerit: quam secutus videtur Claudianus eruditus, ingeniosusque Poeta, qui in *Nuptiis Honorii* Cæsaris Mediolani utique celebratis, locum more poetico designans, facit Venerem relicta Cypro Genuam pervehi, & inde transcenso Apennino descendere:

——— ——— ad mœnia Gallis
Condita lanigeræ suis ostentantia pellem.

Cui haud dubie succinuit Sidonius Apollinaris, claras urbes commemorans:

B *Et quæ lanigero de sue nomen habet.*

Nam imperite, superstitioseque nimis Claudianum vitiant, qui *ovis* legunt. Ejusdem monstri imago rudi sæculo incisa silice nunc quoque in foro exstat: indignumque est vilis tabernulæ tecto occultari. Ut autem hæc possunt & poetici figmenti, & vani sculptoris arbitrio laborare: ita quod Strabo in sanctionibus Aquitaniæ, quod Ptolemæus bis in Gallia, bisque in Germania, nec non in Britannia insula Mediolanum scribunt, haud incongruum fortasse erit ab aliqua Transalpina urbe nomen sumptum suspicari; præsertim cum & regionis ipsius appellatio Insubrum competeret. Non ignoro C nuper transmissum ab Roma sub nomine *Originum* M. Catonis, ab Olano & Medo Ducibus formatum nomen, quorum alter fundaverit urbem, alter auxerit: sed id me quoque infatuare fortasse potuisset, si Fragmenta illa, vel Catonem ipsum, vel cujuspiam eruditi hominis doctrinam saperent; ac non & per se nimis frivola, & collatione A. Gellii in primis coarguerentur.

Cæterum Insubres appellari ab idoneis auctoribus animadvertimus id tantum terræ, quod inter Rhæticas Alpes, & his subjectos lacus Verbanum atque Larium clauditur, & quatenus eorum alumni fluvii Ticinus & Abdua in Padum exonerantur, D nisi quod Ptolemæus Novariam etiam inter Insubres annumerat. Contendunt quidam Mediolanum in Liguribus esse positum, quod contra Priscorum observationem est, qui Liguriam Pado terminant, & eum fluvium non excedere docent. Scripserant etiam nonnulli Duce Brenno eos in Italiam descendisse Gallos, à quibus sit Mediolanum conditum. Sed hos confutant Livius & Polybius, negantes eos, qui primi in Italiam venerunt, Gallos Clusium, & subinde Romam obsedisse: sed constare ducentis ante annis Gallos Alpes transivisse, & cum Populis, qui intra Apenninum incolebant, sæpe Gallicos exercitus ante Brennum pugnavisse. Nam E eodem Belloveso regnante, faventeque, alia Transalpinorum manus Elitovio Duce eodem Taurinorum saltu transcendit in Italiam: [1] & Libui, Salluvii, Boji admisti Lingonibus omnia inter Padum & Alpes occuparunt: & Vercellas, quas *Apollineas* Martialis poeta appellat, Libyci; Vertacomacori Vocontiorum Novariam; Lævi & Marici Ticinum; Boji Laudem Pompejam; Orobii, montana gens, Comum, Bergomum, Licini Forum; Cænomani Brixiam; Euganei Veronam; alii Vincentiam, & Tridentum condidere: & Licini quidem Forum ex loci, verbique affinitate haud incongrue conjicimus fuisse, quod posteriores Incinum dixere; quod F diu celebre oppidum fuisse ruinæ docent. Merula libenter à vulgari consuetudine recedens, Uncinum appellat.

Causam Gallis eo modo superfundendi sese Ita-

1 *Et Libui, Salluvii,* &c.] Totus hic locus, quod attinet ad Subalpinarum gentium nomina in quinque exemplaribus, quæ ad meas manus pervenerunt, mendosissime legebatur. Sed cum non esset obscurum divisionem hanc Subalpinæ regionis pene ad verbum sumptam esse ex Plinio lib. *Naturalis Hist.* III. cap XVII. & Livio *lib.* v. facile ex emendatis horum auctorum codicibus castigavi.

liæ, hanc primum fuiſſe Livius & Plinius ſcribunt, quod Helico ex Helvetiis Romæ diu ob artem fabrilem moratus, domum deinde remeans, ficum ſiccam, uvam, & olei ac vini copiam ſecum tulerit: quarum frugum dulcedine, novaque tum voluptate capta, illectaque gens fuit, quam alioquin inteſtinæ diſcordiæ, ſeditioneſque urgebant. Jam ergo univerſa hac regione capta, ſedibuſque firmata, eam alteram Galliam vocant: & qui mediam interlabitur fluviorum Rex Eridanus, antea Phaethontis pœna illuſtratus, Gallicum nomen Padum ſortitur ab arbore Picea, quæ plurima circa fontes ejus naſcens, & ædificiis neceſſaria, per eum ad proximas civitates deducitur, Padus Gallice dicebatur: quamquam Strabo & Herodotus negent exſtare uſquam Eridanum, qui vicinus Pado ſit, & mare ad Septentrionem ſubeat.

Bojorum autem opes procedente tempore ita coaluerunt, ut latius effuſo nomine Boicus quoque ager appellatus ſit, in quo Mediolanenſes ſunt, ut Feſtus Pompejus innuit; & circa Apenninum, centum & duodecim Tribus habuerint. Senones vero longius prolatis viribus à ſupero mari Senogalliam, Anconamque condidere: ab infero autem ad Uſentem uſque, qui Terracinam præterlabitur, fines habuere. Exactis vero ducentis prope annis, eodem die, quo Romanorum Dictator Camillus Vejos cepit, Inſubres, Boji, & Senones Melpum oppidum in tractu noſtro opulentia præcipuum deleverunt. Tum Brenno Duce ex Cluſina obſidione profecti, Romam diripuerunt, atque incenderunt. A Camillo fugati juxta Iſaurum Piceni fluvium afflicti, ibique in memoriam penſati auri urbs Piſaurum nuncupata, ut Serino placuit: nam Vibius Sequeſter ab amne præterfluente dictam mavult. Inde octoginta fere interlapſis annis, Ariminum, qui Italiæ, Galliæque terminus eſſet, condidere.

Primo Punico bello confecto Romani novos hoſtes habuere Gallos Ciſalpinos, variaque ſorte pugnatum. Valerio Cos. uno conflictu tria Romanorum, altero quatuordecim Gallorum millia cecidere. Conſulatu L. Æmilii Pauli & Attilii Reguli cætera Italia ſine Tranſpadanis, nunciato Gallico tumultu, armavit octoginta millia equitum, peditum vero ſeptem centum; conſternatuſque eſt Senatus Romanus defectione Ciſalpinæ. Cum vero, & ex Ulteriore Gallia ingens adventare exercitus nunciaretur, totius Italiæ vires ad præſidium Imperii contraxit. Commiſſum eſt prælium in Thuſcia, non procul Aretio. Attilius Conſul cecidit: reliquus exercitus turpiter dilapſus. Hic Inſubres, Duce Britomaro, ſeſe jurejurando obſtrinxere, non prius ſoluturos balthea, quam Capitolium conſcendiſſent. Factum & eſt; ſed ſecus, quam putarant; victos enim, captoſque, alter Conſul Æmilius in Capitolio diſcinxit: Arioviſto, ſeu Ariſtonico, Duce (nam in nomine variant Florus & Eutropius) vovere de Romanorum manubiis Marti ſuo torques; ſed intercepit Jupiter votum, & de torquibus eorum aureum trophæum Jovi Flaminius erexit. Lucio Cornelio Lentulo, ſeu, ut Paulus Oroſius habet, Torquato, & Fulvio Flacco Conſulibus, primum Romani exercitus trans Padum ducti fuere. Pugnatum cum Inſubribus & Liguribus, qui aliquot præliis victi deditionem fecerunt, atque de eis Romæ triumphatum. Iterum Flaminius & Fulvius copias in Inſubres duxere, quibus acie victis, fugatiſque, in eorum agrum incurſionem Flaminius fecit.

Sed his Conſulibus veluti vitio creatis, ac propterea de Provincia revocatis, ſubrogantur Cn. Cornelius Scipio, & M. Claudius Marcellus; & cum de pace ageretur, bellum multitudini Marcellus ſuaſit. Ergo in Acerras, quod in Padi ripa oppidum erat, impetum Galli faciunt, & Vindo-

A marus Rex eorum finitimam oram populatur. Marcellus relicto ad Acerras collega, cum expeditis militibus ad hunc proficiſcitur: inventum circa Capidium, vel, ut apud Polybium legitur, Claſtidium vicum lancea transfigit, ſtratumque ſpoliat. Interim Scipio caſtra ad urbem ipſam Mediolanum promoverat: quæ quidem, ut Strabo ait, vicus fuerat: hoc vero tempore, ut Plutarchus docet, populoſiſſima Civitas erat, & gentis metropolis, & pro qua Galli ſtrenue pugnabant. Quocirca Scipio infeliciter jam rem gerebat, & obſidione claudebatur; ſed mox adventu victoris collegæ, ac Vindomari cæde vulgata, ſublevatus eſt.

B Tum ambo Conſules Mediolanum oppugnant, vique captam urbem diripuere; cujus exemplo exterrita reliqua tractus hujus oppida deditionem fecere. Ita Marcellus duplici victoria lætus, magnificum Romæ triumphum egit, ceu de univerſa gente edomita, & tertius à Romulo opima ſpolia ſuſpendit: deductæque fuere in agro de Gallis capto Cremona & Placentia coloniæ, quæ utramque Padi ripam complexæ, ceu totidem arces ferocibus populis oppoſitæ ſtarent: & Placentiam quidem tertiam & quinquageſimam coloniam fuiſſe Aſconius Pedianus commeminit: ſexque millia hominum novi coloni Latini poſiti fuere. Pacem Punicam frangente Annibale, Boji ſollicitatis Inſubribus ad eum profecti ſunt, & correptis armis impetum in novas colonias faciunt: tantumque terroris ac tumultus fuit, ut triumviri Romani, qui eo ad deſignandum agrum venerant, diffiſi mœnibus Placentiæ, Mutinam confugerint: ubi cum obſiderentur, & legati ad colloquium pacis evocati à Gallis retinerentur, L. Manlius Imperator agmen ad Mutinam duxit; & quamvis fallentibus ſylvis in inſidias bis incurrerit, tamen octingentis militum Gallorum occiſis, exercitum incolumem perduxit Cannetum, qui adhuc ibidem vicus exſtat: hicque opportunitate fluminis, & auxilio Brixianorum, Gallorumque nonnullorum ſe tutatus eſt, donec hoſtes diſceſſere. Hærebat adhuc circa Rhodanum Annibal ambiguus, utrum cœptum in Italiam iter intenderet; an cum eo, qui primus occurriſſet Romanus exercitus, confligeret.

A.M. 3832. ante Chriſt. 221.

C

A.M. 3836. ante Chriſt. 217.

D

Interim ſupervenere Bojorum, Inſubrumque legationes, & Regulus Matalus; qui ſe duces itinerum, ſocioſque periculi offerentes, integris viribus aggrediendam Italiam ſuaſerunt; apertæque tum fuere Alpes, Punico exercitu tranſeunte: quas diu ante invias indomita ingenia, inſociabileſque omni hominum generi animi habuerant. Motum

E erat per id tempus bellum à Taurinis adverſus Inſubres, incertuſque ſtetit Annibal, cui potiſſimum parti faveret. Ne videlicet offenderet Gallos ſe præſentem ſecuturos. Interim à Placentia in agrum Inſubrium traducitur Romanus exercitus, Ticinumque pontibus junxere: ubi, quia de urbe nulla fit mentio, dubitat Blondus, utrum ea adhuc condita fuiſſet. Ego vero pariter miror, Plinium & Ptolomæum nullum verbum facere Cottutæ, ad cujus confinia ſitam urbem Ticinum cum amne ejuſdem nominis ſupra Placentiam triginta ſex milliaria Strabo meminit. Cæterum cum Annibale Scipio conflixit, & victus Placentiam confugit.

F Victorem autem Annibalem frequentes Gallorum Padi accolarum legationes adeunt, gratulanturque rerum ſucceſſum. Trajecto mox Pado, Claſtidium frumento refectum per proditionem capit; ad Trebiam eundem Scipionem una cum C[o]llega Sempronio debellat. Cannenſi clade perpetrata, Lucius Poſthumius Romanus Conſul deſignatus, viginti quinque armatorum millia in Bojorum agrum inducere tentavit, per Litanam ſylvam, ſed Galli ita arbores ſucciderunt, ut immotæ ſtarent, parvo autem momen-

A. M. 3839. ante Christ. 214. mento impulsæ occiderent. Igitur, * ubi agmen intravit, ruina arborum undique facta Romani interclusi ad unum obteruntur. Consulis caput inventum, & ex calva ejus auro cincta vas ad sacrificia Galli confecere. Ex qua clade tanta consternatio Romæ fuit, ut clausis tabernis, velut nocturna solitudine, plusculi dies acti sint; nec nisi per Senatum dato Ædilibus negotio, ut aperirentur, publicæ mœstitiæ species adempta est.

A. M. 3847. ante Christ. 306. Interea Annibalis frater Asdrubal ex Hispania profectus Placentiam obsedit, ac vi captam diripuit, missis à Carthagine ad revocandum Annibalem legatis; Quintilius Varus Prætor, & M. Cornelius Proconsul in agro Insubrum Gallorum, cum Magone altero Annibalis fratre signis collatis conflixere. Ictus Mago in fœmore, amissis quinque millibus hominum, & viginti duobus signis militaribus, aufugit, & per Ingaunos Ligures elapsus, dum mare trajicit, exstinguitur. Pace altera cum Pœnis facta, aversisque omnium animis in bellum Macedonicum, repente Gallicus tumultus exortus est. Insubres, Boji, Cænomani, excitis Ligusticis populis, Amilcare Pœno Duce, qui in his locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserunt. Qua direpta, atque incensa, Padum trajiciunt, Cremonam obsident: sed vicinæ urbis audita clades spatium colonis dederat ad claudendas portas, & paranda obsidioni necessaria. L. Spurius Purpurio, qui Prætor Arimini agebat, consulari exercitu accepto, ad liberandam Cremonam
A. M. 3854. ante Christ. 199. contendit. Certatum est omnibus copiis. Gallorum quinque & triginta millia deleta sunt. Dux ipse Amilcar, & tres nobiles Gallorum principes occubuere. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum colonis redditi. L. Furius ingenti lætitia, triumpho acto Romæ intulit ærario CCC. & XX. millia æris, & argenti CLXX. millia pondo. Proximo anno C. Bebius Pamphilus prætor temere Gallorum Insubrum fines ingressus, prope cum toto exercitu circumventus est, supra sex mille & sexcentos milites amisit. Qua ex causa L. Lentulus Consul ab urbe excitus, trepido exercitu accepto, cum probris Prætorem dimisit: neque tamen ipse memorabile quidquam egit. Altero dein-
A. M. 3857. de anno, cum in armis Insubres essent, assumptis Cænomanis & Liguribus, duo Consules hanc provinciam susceperunt, Cn. Cornelius Cethegus & Q. Minutius Ruffus: quorum alter recta via cis Apenninum, alter ad Ligures flexo itinere, ac bello cœpto Litubium, quod nunc *Voltabium* dici Merulæ placet, & Clastidium, quindecimque alia oppida & hominum viginti millia cepit: inde in agrum Bojorum, qui non multo ante trajecto Pado junxerant se Insubribus, legiones duxit. Boji posteaquam audivere suos exuri agros, postularunt, ut universi laborantibus opem ferrent: negavere Insubres se sua tali tempore deserturos: ita dissensione orta copiæ dividuntur. Profectis Bojis ad suas res tutandas, Insubres & Cænomani consedere secus Mincii fluminis ripas; & infra eum locum Consul Cornelius castra sua applicat Flavio: inde mittendo in vicos Cænomanorum, & Brixiam com-

* *Ubi agmen intravit*, &c.] Cladem hanc Romanorum exscripsit Auctor ex Livio *lib.* III. *Dec.* III. à quo aliquanto fusius narratur. Sed enim prope fidem excedit, Romanos, militiæ alioqui peritissimos, adeo temere per hostium fines duxisse, ut nullo viarum, profectionumque discrimine, nulla agminum, turmarumque divisione, nullis præcurrentibus emissariis, spisso agmine, silvam nullatenus exploratam intrarent; præsertim adeo vastam, ut maximorum exercituum alterius alteri non aspectum modo, sed etiam suspicionem omnem adimeret: adeo densam, ut arborum aliæ alias suo sternerent casu. Neque admodum simile est vero, cæteros ejus cladis scriptores tam inusitatam insidiarum rationem præterituros fuisse: & tamen Polybius in calce *lib.* III. solummodo scribit Consulem nec opinantem in insidias illapsum cum toto exercitu à Gallis esse deletum: & Zonaras, in transitu silvosi montis insidiis exceptum, à Bojis cum toto exercitu cæsum periisse.

A perit non ex publico consilio juventutem defectioni Insubrum adhæsisse: tum accitis principibus omnia molitus, ut Cænomani eos desererent, obtinuit, ut vel in acie quiescerent, vel si qua occasio foret, adjuvarent etiam Romanos. Itaque educta acie non solum sese præsidio sociorum subtraxere infidi socii, sed repente Insubrum terga adorti, pugnantibus à fronte Romanis, causa rarissimæ cladis fuere: cæsa enim sunt hominum quinque & triginta millia, & alter Amilcar Pœnorum Dux, qui belli auctor fuerat, cum septingentis
B captivis in potestatem Romanorum venit.

Rebellarunt item Insubres & Boji à L. Curio & Claudio Marcello subacti, deque eis Marcellus triumphavit. Marco Portio Catone Consule in Hispania bellum gerente, alter Consul L. Va- A. M. 3859.
lerius Flaccus cum Bojorum manu juxta Litanam sylvam conflixit: octo millia Gallorum interfecit, & reliquum æstatis circa Padum Cremonæ, Placentiæque egit. Idem proximo anno Proconsul circa Mediolanum cum Insubribus & Bojis, qui Duce Borulaco rebellantes Padum transierant, acie depugnavit: decem millia hostium cæsa sunt. T. Sempronius Consul in agrum Bojorum legiones induxit, quorum tres Reguli fratres, tota gente in
C armis concitata, castra apertis locis posuerant, pugnaverunt æquis viribus, & pari spe; ceciderunt tamen Gallorum undecim millia, Romanorum eo numero minus dimidio. Consul Placentiam, Galli in intima finium se recepere. Adversus Antiochum bello à Romanis suscepto, legati Placentinorum & Cremonensium in Senatum Romanum introducti exposuerunt civium suorum inopiam: quorum alii belli casibus & morbo, alii tædio accolarum Gallorum continenter cædibus & incendiis vexati, colonias dereliquerant. Decrevit Senatus sex millia familiarum in supplementum mittenda: nec eo multo post Bononia colonia Latina in agro de Bo-
D jis capto deducta est. Tum Parma, Mutina, Pisaurum instauratæ. Per quæ tempora claruit Ennii Poetæ contubernalis Cæcilius comœdiarum scriptor celeberrimus: cui primas in eo dicendi genere partes Priscorum consensus detulit. Notum est epigramma Volcatii Sedigiti decem Poetas judicantis:

Cæcilio palmam statuo de comico:
Plautus secundus facile exsuperat cæteros.

Hunc Eusebius in *Chronicis*, Olympiade centesima quinquagesima, Insubrem Gallum, & patria Mediolanensem fuisse perhibet. Gellius addit servum fuisse, & servile nomen Statium habuisse; & eo in cognomentum verso dictum Cæcilium Statium.
E Non me fallit Merulam hos versus in *Historia* Nigidio Figulo adscribere; quod tamen in *Epistolis* non tenet, & nos Gellii scripto inhæremus.

Circa exitum belli Macedonici, Aquileja colonia Latina in agro Gallorum deducta est. [1] Consulatu P. Scipionis Africani & T. Sempronii Longi apud Mediolanum decem Gallorum, quinque Romanorum millia cæsa fuere: capto Jugurtha Rege A. M. 3886.
Numidarum. Q. Cæpio & Mallius male adversus A. M. 3948.
Gallos pugnarunt. Quare ita exterriti sunt Romani, ut cum cætera omnia virtuti suæ prona esse experirentur, cum Gallis faterentur, non pro gloria
F se, aut imperio, sed pro vita, saluteque dimicare. Ac subinde victor Numidæ C. Marius absens Consul factus est, & Gallia Provincia ei decreta. Dein A. M. 3953.
Cimbri & Teutones, quanta nunquam antea barbaries Romanum concusserat Imperium, tripartitis copiis Alpes transivere, effusosque in plana Marius quinto Consulatu suo fudit apud Vercellas, ut

1 *Consulatu Titi Semp. Longi*, &c.] Hoc de Tito Sempronio, tacito Longi cognomine, pagina præcedente memoratum est. Hoc vero tempore nullus Sempronius consulatum gessit, nec clades ista apud alios legitur Gallis illata. Quare conjicio idem bis memoratum fuisse; primum loco suo, hic autem alieno.

Plutarchus; juxta Eridanum, ut Eusebius; apud Athesim Veronæ, ut Livius & Florus tradunt: fortasse, ut quibus quique faucibus proruperant deprehensi, ac debellati, locorum nomina apud varios scriptores sortiti sunt. Ac nescio, an ex reliquiis eorum ac victoris nomine factus sit in Novariensi agro arcus Marianus, & mons Marius, & in Mediolanensi Marianum oppidum. Edomitos tunc feroces animos, & Romanis Magistratibus
A. M. 3963. paruisse Gallos argumento est, quod instante Marsico bello Q. Sertorius Quæstor Galliæ Circumpadanæ designatus delectum militum, & armorum præparationem fecit tanta celeritate & diligentia, ut viri impigerrimi & in rebus agendis maxime efficacis gloriam reportaverit. Flagrantibus mox Marii & Syllæ discordiis Consules amicam & obsequentem in augendo exercitu Galliam Circumpadanam habuerunt. Deinde Lucullus reliquias Papirii Carbonis circa Placentiam obsedit. Tumque Italicis populis Civitas Romana à Senatu data est, & sublatum ex Italia Boicum, [1] Senonicumque nomen est, quos simul, & Caturiges Insubrum exules penitus interiisse Strabo & Plinius meminere. Insubres vero durare, & Mediolanum eximiæ dignitatis urbem esse iidem ajunt.

Igitur, & Italiæ nomen ab antiquis terminis ad Alpes ipsas, quacunque ambiunt, promovetur; & Cisalpini omnes Itali, Romani, & Galli togati
A. M. 3965. appellantur. Ac tunc demum solida quies domi fuit, & adversus externa floruere Romani, cum Transpadani populi in civitatem recepti sunt: alioquin enim

——— quoties Romam fortuna lacessit,
Hac iter est bellis.

Mortuo Sylla, M. Brutus pater ejus Bruti, qui Cæsarem interfecit, Cisalpinam omnem cepit, ac
A. M. 3977. M. Lepidi partibus adjunxit. Missus est adversus eum à Senatu Cn. Pompejus: qui Provincia recuperata Brutum Mutinæ obsessum, ad deditionem, mortemque compulit. Trucidatus Mediolani Senatus ab exercitu fuit. Pompejus ne tumultum moveret, si solos ejus criminis participes evocasset, jussit ad se venire mixtos illis etiam eos, qui extra delictum erant. Ita omnibus sine suspicione, quod culpæ causa vocarentur, comparentibus, memorabili stratagemate, ut apud Frontinum est, de noxiis sumpsit supplicium.

Ab eodem Pompejo conditam Laudem Pompejam post devictos piratas, & purgata prædonibus maria Merula scribit: sed, cum id nullo Priscorum testimonio comprobetur, non video quomodo vir pereruditus, & à Blondo admonitus, receperit: & potior suspicio cadit in Pompejum Strabonem hujus patrem, quem colonias Transpadanas duxisse constat. M. T. Cicero Romanæ pater Eloquentiæ regionis nostræ ope non caruisse se adversis temporibus suis quodam in loco confessus est, & Placentinos in primis de se optime esse meritos: eosdem cum tota Italia certavisse, cum de illius reditu ageretur, & honoratissima decreta erga eum fecisse, memorat Asconius Pedianus.

C. Julius Cæsar jam Consul uxorem duxit Calphurniam L. Pisonis filiam; cujus avum Mediolanensem præconem fuisse Cicero in *Invectiva* objicit, & Asconius Insubrem mercatorem consentit; patrem vero Placentinum, ex quo etiam semi-Placentinum Cicero appellat. Ipse vero Cæsar in *Commentariis* L. Pisonem avum L. Pisonis soceri sui, legatum fuisse scribit L. Cassii Consulis, qui à Ti-

A gurinis pago Helvetiorum est interfectus. Cæterum eodem socero suffragante ex omni Provinciarum copia Cæsar Galliam potissimum elegit: & primo quidem Cisalpinam, mox etiam Comatam accepit: per quod tempus conflato ab Helvetiis bello, qui per Sequanorum fines in agrum Heduorum pervenerant, duas legiones in Cisalpina conscripsit, & tribus aliis ex Aquileja evocatis ab Ocello, extremo hujus Provinciæ oppido, septimo die pervenit in fines Vocontiorum, & Allobrogum. Cum vero inde cis Alpes rediisset, exercitum circa Eridanum reduxit; quo in tractu, ut Vitruvius scribit, Larignum castellum obsedit ob denegatos com-
B meatus, atque inter oppugnandum miratus turrim oppidanorum ex trabibus constructam, ardentibus sarmentorum fasciculis subjectis non potuisse magis quam saxum in calcem cremari, didicit Larignam materiam, cujus maximæ copiæ in his locis sunt, ignes non facile concipere, & conceptos non nutrire. Illustres interim gentium, & exercituum Duces, & Magistratus adierunt, ut centum & viginti fasces circa eum uno tempore visi fuerint. Venere item Pompejus & Crassus, atque inter se Remp. partiti constituerunt, ut iterum Pompejus & Crassus consulatum inirent; Cæsar in aliud quinquennium Provinciam obtineret.

C Interim Mediolanum divertit Cæsar, ubi à Valerio Leone cœna exceptus, singulare modestiæ specimen edidit. Nam cum asparagis inditum foret oleum conditum pro viridi, nonnulli ex convivis rusticitatis arguere hospitem cœperunt, insolitum cibi genus subinde aspernantes: at contra Cæsar illius honori prospiciendum ratus, affatim comedit, & sodales redarguens, rusticos ipsos esse dictitabat: quibus satis esse potuisset apposito obsonio non uti, nedum, ut de hospitis simplicitate obloquerentur. Hoc loco Merula, dum iterum revolvere semel lecta non curat, Parhistoriam admisit: ait enim Cæsarem eo cibo apposito respon-
D disse hospiti: *Non putaram me tibi tam familiarem:* quod prorsus frigidum, & à viri prudentis ingenio alienum est: divique Augusti id fuisse docet Macrobius in *Saturnalibus*, nimia improvisi prandii parcitate expressum: sed & simili errore lapsum Ciceronem A. Gellius observavit, ac magis miratur non postea animadversum fuisse à Tullio Tyrone ejus scriptorum emendatore, cum is Ajacem pro Hectore de sepultura sollicitum ex Homero traduxisset.

Como urbe à Rhætis vastata Pompejus Strabo, Magni Pompeji pater, colonos in eam restituerat, & jus Latii dederat; id est, jus petendi Magistra-
E tus Romæ, & cætera agendi, ut Latinæ coloniæ habent. Inde C. Scipio tria hominum millia adjecit: postmodum C. Julius Cæsar quinque inquilinorum millia induxit, in quibus quingenti illustrissimi fuere Græci, quos civitate donatos in habitatorum numero descripsit: sed non in eodem loco domicilium habuere; in proximo Novum Comum condentes Novocomenses appellati sunt omnes. Quo in loco diligentiam in Strabonis Interprete desiderare haud injuria Merula videtur. Rerum vero Imperio adspirans Cæsar cum omnia à Senatu obstinatius fieri contra se videret, pepigit cum adversariis, ut dimissa Ulteriore Gallia Citeriorem cum
F duabus legionibus retineret; tanti faciebat nostræ gentis vires, & Provinciæ opportunitatem, quam etiam Cicero in *Philippicis* florem Italiæ, firmamentum Imperii, & ornamentum dignitatis appellat, & præsedisse semper huic Imperio, libertatique communi affirmat. Nam & alibi dictum est ex ejusdem emolumento idoneam esse materiam triumphorum.

Trajecturus deinde in Africam Cæsar adversus Catonem & Scipionem, huic Provinciæ præfecit Mar.

[1] *Senonicumque nomen est*, &c.] Post hæc verba in aliquibus exemplaribus legebantur illa, *Omnes Itali Romani*: quæ ideo expunxi; quia non dubitavi, ex margine in contextum irrepsisse: argumento est, tum quia ea erat sententia verborum præcedentium digna, quæ margini adnotaretur: tum quia junctura verborum non constat, si ea verba in contextu retineantur: tum denique, quia in aliquibus exemplaribus non habentur.

Mar. Brutum, cum ipsum, à quo postea fuit interfectus. Cujus cura & administratione visi fælices sunt populi, & fidem erga Cæsarem constantius coluerunt: cum cæteræ regiones Præsidum contumeliis & avaritia lacerarentur, diriperenturque; Brutus vero humanitate & justitia pollens, requies suis & consolatio erat. Unde cum rediens Cæsar Italiam circuiret, dulcissimum præbuere spectaculum civitates, quibus Brutus præfuerat. Cui (quod in memoriam meritorum tribuebatur) Mediolanenses æream statuam illi persimilem medio foro posuere, ut Suetonius in *Claris Rhetoribus*, & Plutarchus in *comparatione Dionis* meminere. Eandem Togatam Galliam bello civili rexit M. Callidius orator clarissimus, Cæsarianas partes secutus; & interim Placentiæ obiit. Apud eandem Placentiam Cæsar nonam legionem ob factam seditionem totam cum ignominia dimisit.

Mortuo Cæsare Mar. Antonius, ut juvenem Octavium, qui postea Octavianus, ut Dion Græcus declarat, & Cæsar Augustus fuit, deprimeret, palam illi adversatus, exercitum in Gallia Transalpina paravit, Decium Brutum Mutinæ obsedit, cæteraque successere inter eos bella, & Triumviratus cum Lepido in Insula Padi, & quæ circa Derthonam, & Statielensium fines acta *Epistolis* Ciceronis & Bruti, tum Appiani Alexandrini, multorumque aliorum scriptis nota sunt. Quibus cum ingentes pecuniæ cæteris nationibus imperarentur, sola Gallia, quæ intra Alpes est, ex decreto prioris Cæsaris, novo Cæsare poscente, immunis relicta est. A. M. 4011. ante Christ. 42.

Potitus vero rerum Augustus, cum Germanica, aut Pannonica bella gereret, aut per Legatos administraret, ne longe abesset, progredi ab urbe Roma solebat Ravennam, vel Aquilejam, vel Mediolanum usque. Ubi & statuam Bruti paulo ante memoratam conspiciens, juxta eam substitit; auscultantibusque multis, principes civitatis accersivit; & se eos fœdifragos deprehendisse dixit, qui penes se suum tenerent hostem. Et initio quidem Mediolanenses inficiabantur, seque invicem intuentes, unde id forte evenisset, percunctabantur. Tunc ad statuam conversus Cæsar, contracto vultu: *Nonne iste*, inquit, *interdiu hic manet hostis?* ad hanc vocem trepidi, & ceu convicti obmutuere. At Cæsar subridendo dixit, simplicitatem fidei eorum se recognoscere, quod amicis etiam præter fortunam constantes viderentur: collaudansque eos, imperavit, ne statua omnino loco moveretur: existimabat enim officiosi Principis esse, respicere rationem temporis, quo quid honoris & gratiæ benemerentibus reponitur; non autem, quo postea in odium venerit. Ejusdem memorandum judicium Valerio Maximo visum est de fœmina Mediolanensi, quæ se inserere ausa est bonis minime ad se spectantibus, tanquam foret Rubria, quæ falso crederetur incendio periisse. Cui cum neque ex tractu Mediolanensi splendidi testes, neque cohortis Augusti favor deesset: tamen veritate comperta, irrita voti dimissa est.

Eidem divinos honores constitutos fuisse, etsi multorum scriptis intelligatur, tamen id etiam testatum manet Comi lapidea tabula sic incisa:

T. ANNIO. T. F. QVIR. MAXIMO. POMPONIANO. FLAM. DIVI. AVG. AVGVRI. PRAEF.

Duo ejusdem Cæsaris privigni Tiberius, qui postea imperavit, & Drusus bellum in Germania gerentes, cum hac iter crebro facerent, structi à se muri memoriam reliquerunt. Exstat apud Laudenses nigri marmoris tabula, prægrandibus litteris ad hunc modum inscripta:

A T. CAES. AVGVS. F. AVGVSTVS. DRVSVS. CAESAR. AVG. F. AVGVSTVS. PORTAM. F. C.

Idem Augustus cum eorum juvenum matre Livia Ticini erat, cum victor hostium Tiberius, ad eos salutandos, amplectendosque venit, & mox nunciatum est Drusum fratrem ex fractura cruris inter fluvium Salam & Rhenum gravissime laborare, ex quo protinus ad eum proficiscens Tiberius, mutatis subinde equis, ducenta passuum millia die ac nocte confecit. A. M. 4045. ante Christ. 8.

Jam Virgilius Poetarum maximus, ex pago Mantuano natus, Cremonæ ad virilem usque togam educatus, Mediolani litteris operam dedit. B Imperante utique Augusto L. Piso Proconsul Mediolanum missus, jura publice reddidit; coramque eo complures causas egit, clarus tunc Rhetor C. Albutius Sylo Novariensis. Quod Albutii nomen frequens Comi fuisse, marmoreæ tabulæ priscæ elegantiæ testantur, in quibus adhuc legitur:

Q. ALBVTIVS. GALENVS. ET. C. ALBVTIVS. BLANDIRO. VI. VIRI.

Sub Tiberio Cæsare Novellus Tricongius Mediolanensis memoratur; Torquati cognomen Merula nescio unde addidit. Is è Prætura gestis honoribus ad Proconsulatum usque provectus est, & C rara gloria potitum Plinius scribit; tres enim vini congios uno impetu & sine respiratione haurire solitum esse, indeque & *Tricongii* nomen; & spectari eum aliquando miraculi gratia ab Imperatore; quod ita nec sermone labaret, nec vomitione, aut alia corporis parte levabatur; aut quin matutinas obiret vigilias, non impediebatur. Hujus gentilem non immerito dixerimus alterum Novellum, cognomento æqualem, cujus memoriam antiqui operis tabula in suburbano posita, nunc quoque servat. Claudio Principe in Italiam transmissa Christiana religio iisdem pene diebus, auctoribusque Mediolani, quibus & Romæ recepta est. Invaluit apud quosdam opinio Barnabam Pauli Apostoli socium ejus D rei principem fuisse: memorantque id scriptum à D. Hieronymo in *Epistola ad Cromatium & Heliodorum*; item à Dorotheo Dionysii Areopagitæ discipulo in libro, quem is fecerit *de Actibus Apostolorum*: alius ex *Epistola* Clementis idem constare adstruit: quæ ego testimonia, etsi alieno quoque studio usus peravide conquisiverim, hactenus tamen non inveni. Unum quidem apud Clementem in itinerario observavi, Barnabam Roma in Gallias profectum, Christi nomen primum vulgavisse, ex quo facile potuit in amplissimam tunc urbem Mediolanum divertere. Claud. an. 2. Christ. 44.

E Cæterum magis convenit, Anathalonem genere Græcum primum in Episcopatu à Barnaba ipso institutum, qui injuncto munere constanter perseverans ad octavum Neronis annum pervenit. Cajumque civem Romanum virtutibus & eloquentia præstantem successorem designavit. Caji prædicatione non crassum modo vulgus, & multitudo imperitior, sed in nobilitatem penetrante sermone, Præsides & Magistratus in nomen Christianum cessererunt. Inter quos duo opibus & genere illustres Vitalis & Philippus fuere, quos secuti sunt liberi, tota familia, & complures cives Senatorii, Equestrisque ordinis, quos omnes Cajus lustravit sacra aqua F ex perenni fonte, qui via Ticinensi non longe à mœnibus ortus, nunc quoque perdurat, mansitque mos posteris inde lavandi, quos in nomen Christianum recipiebant, quoad recepta intra urbem religione tuto alibi exercere sacrum munus licuit. Ultimo Neronis anno cum patriæ, tum Petri, Paulique Apostolorum visendorum gratia Romam petere Cajus constituit. Et quamvis in itinere necis eorum obvios nuncios habuerit, nihilominus quo inten- A. C. 69.

intendebat ire perrexit: atque Clemente convento, à quo rem omnem gestam didicit, Mediolanum reversus est.

Per idem tempus Nazarius civis Romanus adolescens clarissimus, cujus mater à Petro baptizata fuerat, in Ligures transmissus, Genuæ primo, dein Placentiæ Christi præcepta aperuit. Quod & Mediolani mox fecit, Celsumque summæ nobilitatis puerum ad idem pertraxit. Syrus quoque Aquilejensis genere, & Juventius Hermagoræ ministri, qui postea à Marco Euangelium accepit, Ticinum venere, novæque tum ibidem religionis fundamenta jecere; atque ex propinquitate locorum frequenter ad communicanda cum cæteris Christianis consilia Mediolanum ventitabant. Tradunt quidam Neronis jussu, qui plurimum in Christianos sæviebat, Nazarium & Celsum fuisse pariter trucidatos, sed Paulinus Nolanus, qui *Vitam Ambrosii* scripsit, aperte fatetur incompertum sibi esse tempus cædis Nazarii.

Sublato Nerone, interfectoque Galba septimo Romanorum Imperatore, Othonianum bellum circa Padum efferbuit. Syllanæ alæ milites, qui non procul erant, & Proconsulem Vitellium in Africa habuerant, ejus sacramento accessere, atque ut quo poterant beneficio novum Principem demererentur, firmissima, ut Cornelius Tacitus inquit, Transpadanæ regionis municipia illi adjunxere, Mediolanum, Novariam, Vercellas, Eporediam, totumque hoc florentissimum Italiæ latus, & quantum inter Padum & Alpes camporum, urbiumque est, armis Vitellii adjunctum, haud dubium aditum illi ad terrarum Imperium fecit. Nam hac virium accessione territus Otho, ac apud Bebriacum, qui Cremonensium vicus nunc quoque aliquam nominis similitudinem retinet, debellatus, se mox Brixelli interfecit, atque inter oppugnandum Placentiam Amphitheatri opus pulcherrimum, & quo nulla tam capax in Italia moles erat, conflagravit. Vitellius ex Ulteriore Gallia reversus, Senatus Romani legationem Ticini audivit.

Ingruente mox in Italiam Vespasiano, quia terrestris exercitus per Pannoniam & Dalmatas adventabat, occupatæ sunt Vitellii nomine Verona, Vicentia, Hostilia, Forum Alieni, quam nunc Ferrariam dici eruditis placet. Illic enim junctus ponte Padus brevem & percommodum ad eas urbes transitum præbebat. Oppressis Vitellianis cohortibus, tum deficiente Cæcina, qui Vicentinus genere fuit, vis belli circa Cremonam incubuit, &
A.C. 71. victoribus Flavianis nobilis & prædives civitas, & tum mercatus tempore plenior, direpta, combustaque fuit, anno, ex quo condita fuerat, ducentesimo & octogesimo sexto. Ipsius Vespasiani proavum Titi scilicet Flavii Petronii patrem non negat Suetonius fuisse ex regione Transpadana mancipem operarum, quæ quotannis, ut nunc quoque fit, ad culturam agrorum commeare in Etruriam solent.

Imperanti Tito divinos honores ex aliorum Cæsarum more datos, indicat Epigramma, quod Comi in saxo legitur, ad hunc modum:

MINICIVS. L. F. EXORATVS. FLAM.
DIVI. TITI. VESPASIANI. CONSENSV.
DECVRION. TR. MIL.

Durat in Ambrosianæ ædis pariete antiqua tabula perelegantibus litteris scripta in hunc modum:

D. S. I. M. P. ACILIVS. PISONIANVS.
PATER. PATRATVS. QVI. HOC. SPE-
LAEVM.VI. IIGNIS.ABSVMTVM.COM-
PARATA. AREA. A. REP. MEDIOL.
SVA. PECVNIA. RESTITVIT.

Id autem sub hæc tempora contigisse; cum nomina ipsa vere prisca Romana, nam C. quoque Acilius
A Cæsarianus miles legitur, qui apud Massiliam prælio navali injecta in puppim hostium dextra, eaque abscissa transilivit in navem, umbone obvios agens; tum argumento est illud *iignis* gemino ii scriptum: tradit enim Fabius Quintilianus in *Institutionibus Oratoriis*, ætate sua in usu fuisse, ut producendam vocalem geminarent, & Ciceroni quoque placuisse *ajio*, *majiam*que, geminato ii scribere. Præterea Florentiæ nuper florentibus Mediceorum opibus visa numismata sunt, sub imagine Galbæ Cæsaris, in quibus, & *feelix* per duplex ee, & *viirtus* per duplex ii leguntur: ibidem *absumtum*, sine p ante t, scriptum animadvertimus.

B Quinto Domitiani Imperatoris anno, qui secundus & vigesimus erat, ex quo Ecclesiæ Mediolanensi Cajus Episcopus præfuerat, spiritum posuit; sepultusque in Poliandro Philippi. Ita vocarunt locum in hortis, quos prædives homo usui religionis dicaverat. Nunc id spatium Ambrosiana æde cœnobioque occupatur. Cæterum Domitianus, cum in alios virtute, doctrina, & moribus claros viros sæviret, Philosophosque urbe Roma & tota Italia pelleret, Christianos quoque acerbius exagitavit, nullo non genere tormenti in eos edito. Ita ne in totum convulsis sectatoribus religio periret, non pauci latitando, dissimulandoque, carnificum manus declinavere; furoreque Tyranni evitato, se in me-
C liora tempora servavere. Nam quo occultiores forent, nullum sibi Episcopum toto illius Principatu creavere.

Successit Nerva vir optimus, & qui inique à Domitiano acta rescidit, erepta bona veteribus possessoribus restituit, exules reduxit. Ita Mediolanensis quoque juventus, quæ Christum colendo latuerat, è tenebris in lucem prodiit, & solita conciliabula frequentavit. Deerat caput, & qui primarii inter multos nomen aliquod teneret, quem haud difficile invenire fuit. Inter Caji discipulos egregius habebatur Castricianus. Hunc eligunt communi consensu Clerus & Populus, qui statim domum
D Philippi hortis imminentem à Cajo sibi traditam sacravit, ac primum orandi templum fecit. Nec ita multo post aucto Christianorum numero (etenim ingentia in dies miracula edebantur) duas alias ædes illi propinquas consecrat; atque de duobus Philippi filiis Fausto & Portio, hanc Faustam, quæ postea in Sancti Vitalis, illam Portianam, quæ in Sancti Martini ad corpus nomen transivit, appellat.

Trajanum Cæsarem non solum frequenter Mediolanum venisse Merula absolute scribit, sed etiam Palatium in ea urbis parte ædificavisse, quæ adhuc Palatii nomen tenet. In quo ego lapsum amo-
E re laudum civitatis arbitror; cujus gloriæ nimium favebat; quia nec id apud Latinorum quemquam idoneum scriptorem, quod viderim, legitur, nec ipse in *Vita Imperatoris*, quam ex Dione Græco Latinam fecit, meminit: nec ratum habeo, quod Blondus temere magis, quam judicio aliquo dixit, Romanos Imperatores, quoad per occupationes liceret, Mediolani habitasse Nervam, Trajanum, Hadrianum, & deinceps alios, de quibus, quid ipse sentiam, suis locis res ipsa docebit.

Plinium quidem Juniorem Mediolani Vicarium à Trajano datum quodam in *Commentario* legeram. Hujus rei mox fidem auxit tabula marmorea, quam
F quatuor in frusta divisam nobile Lothario Regi sepulchrum facturi quidam Litterarum ignari in formam arcæ composuerunt. Ac nescio an Plinii gloriæ invidentes ad illius memoriam obliterandam intrinsecus litteras obverterunt, ut nisi immisso lumine non legantur. Vacua autem nunc ea arca est in æde Ambrosiana, dimidiataque ex fractura sunt interdum non solum verba, sed syllabæ litteræque ad hunc modum:

C. PLI-

C. PLINIVS. L. F. AVGVR
LEGAT. PROCONSVLARI
POTESTATE. IMP. CÆSAR
NERVA. CVRATOR. ALVEI
TI. PRÆF. ÆRARII
SAT. QVÆSTOR. IMP
ADIECTIS. IN
LIVS. IN. TVTELAM. LIBERTORVM. SVORVM. HOM
EMENT. POSTEA. AD. EPVLVM. S. DEDIT. ALIMENTA
PVERI. N. TVTELAM
BIBLIOTH

O. V. F. CÆCILI. PR
PROVINCIÆ. PON
IN. EAM. PROVINCIAM
E. TRAIANO. AVG. GERMÆRIS. ET. RIPARVM
ENI. PRÆF. ÆRARII. MIL
SE. VIR. EQVITVM
TIB. IVDICANS. THERA
ORNATVM. HS. CC. HS. CC
T. F. L
HS. XVIII. LXVI. DCLXVI
RE
PLEB. VRBAN. VOLVIT
PERTIN. ET. PVLEARVM
PLEB. VRBAN. HS. CÆS
HS. C

Nisi forte propter mentionem Bibliothecæ, & alimentorum pueris designatorum dubitandum quis censeat; utrum potius fuerit Comi, id est, in patria, quam Mediolani posita tabula, & inde per temporum varietates transvecta; siquidem in *Epistolis* sermonem se apud suos municipes habuisse scribit, cum esset dedicaturus Bibliothecam, & munificentiam suam erga patriam declarans, *Non*, inquit, *ludos, aut gladiatores; sed annuos sumptus in alimenta ingenuorum pollicebamur*. Ægre etenim ferebat, præceptores & studia litterarum in patria non haberi; sed mitti Mediolanum adolescentes, educarique procul conspectu parentum, si qui dare operam litteris vellent, atque ut conducerentur magistri, se tertiam partem impensarum daturum ostendit.

Admonet me propinquæ urbis & illustris viri mentio, ut adversus illos, qui extorquere nobis majorem Plinium nituntur, præter auctoritatem Eusebii, in cujus *Chronicis* Novocomensis scribitur, subjiciam Inscriptiones nonnullorum lapidum in Comensi regione existentium, quibus multiplicem fuisse Comi Pliniorum familiam colligitur. Nam & P. PLINII. PLINIANI. ET. M. PLINII fragmenta exstant, & manes C. PLINII. VALERIANI. MEDICI. QVI. VIXIT. ANN. XXII. M. VI. parentes condidere, & C. PLINIVS. PHILOCALVS. C. COESIDII. EVZELI. AMICI. OPTIMI memoriam posteritati consecravit, & hunc ipsum, de quo modo loquebamur, C. PLINIVM. CAECILIVM. SECVNDVM. CONS. AVG. CVRATOREM. TYBER. cujus *Epistolæ* elegantissimæ, & *Panegyricus* Trajano dictus, habentur, gessisse colligimus aliqua ex iis officiis, quæ nova excogitasse D. Augustum Suetonius memorat; quo plures partem administrandæ Reip. capesserent; curam scilicet operum publicorum, aquarum, viarum, & alvei Tiberis, quæ honestissima fuisse abunde Julius Frontinus docet. Hic etiam subjiciendum venit epigramma, quod Bergomi exstat incisum marmori ad hunc modum:

C. CORNELI. C. F. VOT. MINICIANO. PRAEF. CON. PRIMARIO. DAMAS. TRIB. MIL. LEGIONIS. III. AVGVSTI. PRAEF. FABR. CVRATORI. REIP. OTESINORVM. IIII. VIRO. I. D. PONTIFICI. FLAMINI. DIVI. CLAVDII. BERGOMI. PATRONO. FLAMINI. DIVI. TRAIANI. MEDIOLANI. PLEBS. VRBAN.

Ex quo non solum Claudio, Trajanoque divinos in patria nostra habitos honores colligimus; sed etiam Otesinorum nomine admoniti observavimus diligentius Plinium in octava regione Italiæ, eos inter Padum & Apenninum non longe à Placentia, Parmaque coloniis memorantem; ubi & nunc quoque exiguus vicus *Otesella* dicitur.

Trajano successit Hadrianus, quem quidam tradunt cum Mediolani, Brixiæque ageret, duos Brixianos fratres Faustinum & Jovitam, cum primo pollicitationibus & minis non potuisset à fide avertere, Romam pertraxisse, ac diu excruciatos necari jussisse. A. C. 121. Ejus tamen sævitiam evasit Castricianus, qui ultimo Hadriani anno moriens Episcopatus sui unum & quadraginta annos vidit. Decennio ante Kalimerus nobilis Romanus Faustini A. C. 140. & Jovitæ prædicationibus institutus, atque Thelesphoro Pontifice sacris initiatus, Mediolanum venerat, & à Castriciano receptus inter clericos ædis Faustæ ad eam doctrinam & integritatis opinionem pervenit, ut omnium consensu in defuncti locum subrogaretur. Igitur Mediolanensis Ecclesiæ Antistes Kalimerus in Commodi Imperatoris tempora pervenit: sub quo recipientibus religionem Transpadanis, Martianum discipulum, comitemque suum Derthonensibus misit. Erat enim Derthona insignis civitas, ut Strabo quoque dixit, & mentione digna. Cæterum Kalimerus à cultoribus Apollinis, cujus fanum Mediolani non longe ab ædibus Episcopi distabat, interceptus necatur. Id quia permissu Imperatoris factum creditum est, biennio Episcopalis dignitas vacavit.

Mox cessante metu, habitis in Portiana æde comitiis, nobilis & Consularis vir Monas ex Kalimeri schola sacrorum Antistes creatur, qui beneficio longæ ætatis multa ad incrementum religionis contulit, auctaque est adeo multitudo eam profitentium, ut jam non sufficeret nominatim quemquam, & per cognomina denotare, sed per vicos & regiones urbis in quibus habitarent designari Christiani cives cœperint: quas *Parochias* dixere ab antiquo fortasse verbo *Parocho* appellatione sumpta, qui præbenda publice Magistratibus expediebat, ut apud Horatium, *lib.* 1. *sat.* v.

——— *& Parochi, quæ debent, ligna, salemque.*

Quod etiam verbum ætate nostra vir doctissimus Hermolaus Barbarus, cum Patavii ærarium publico nomine curaret, mutuatus est, & præceptor Merula concessit. Quidam tamen primam Parochiarum mentionem in Maternum transferunt. Vixit autem Monas quam diutissime: nam cum octogenarius esset, undesexagesimum Episcopatus annum attigit.

Interim P. Helvius Pertinax, qui circiter tres menses Romæ imperavit, è finibus nostris oritur, villa Martis in Apennino ut Julius Capitolinus, ut vero Græcus Dion Alba Ligurum, quæ Pompeja cogno-

A. C. 195. cognominatur: Julianus Didius, qui adverſus Pertinacis ſocerum Flavium Sulpitianum licitando Imperium Romæ adeptus, paulò plus duobus menſibus tenuit, Mediolanenſis genere fuit. Scribit idem Dion eum, cum pecunias, quas ingentes habebat, intemperanter expenderet, in patriam Mediolanum fuiſſe à Commodo relegatum: addit Ælius Spartianus etiam avum paternum Inſubrem Mediolanenſem fuiſſe, cujus tempore, cognomineque collato haud importune junxerimus cum aliqua propinquitate Didio Gallo, quem Cornelius Tacitus inter claros inſulæ Britanniæ Præfectos commemorat.

Juliano ſucceſſit Septimius Severus Afer, qui ſe cognominari Pertinacem in honorem Pertinacis à Juliano interfecti voluit. Huic nondum Imperatori Galliam Provinciam adminiſtranti, uxor Julia Syra cis Alpes à viro, propterea quod ventrem ferret, relicta, Mediolani filium Getam peperit.

Haud multo intervallo, abſumptis Antonino Caracalla, Macrino, Heliogabalo illo impudiciſſimæ vitæ monſtro, tum Alexandro Mammææ, Maximino & Gordiano, ad duos Philippos patrem & filium res devenit, qui primi ex Auguſtis Chri-
A.U. ſtiani fuere, edidereque ludos ſæculares magnifi-
C. centiſſimos, cum incidiſſent in annum milleſimum
1000. ab urbe Roma condita: ſed mox Veronæ pater, &
Chriſti 249. Romæ filius interficiuntur, ſexto Imperii ſui anno, qui & ultimus Monæ Mediolanenſis Præſulis fuit; cui Mirocles vir ſanctitate clarus, & D. Ambroſii ſcriptis celebratus ſufficitur. Cujus Epiſcopatui duo & viginti anni attribuuntur.

Per quod tempus Decio Philipporum proditore, & Gallo Haſtiliano, & Voluſiano paucisque aliis Cæſaribus abſumptis, res Chriſtiana validior effecta eſt; atque interim Galienus majoris Valeriani filius, quindecim annos maxima cum infamia vixit; demumque abjecta penitus Reip. cura Mediolanum ſe contulit, ubi à libidinibus non temperans conſpiratione Aureoli, qui exercitus Illyricianos regebat, & Martiani, ac Cecropii Dalmatarum Ducis interficitur; & continuo junior Valerianus frater ejus, ſed alia matre genitus, ibidem occiditur.

Cumque Aureolus ipſe uſurparet Imperium, Flavius Claudius, jam Galieni ſententia Imperator deſignatus, & ad quem Ticini agentem indumenta regia is miſerat, & nunc judicio militum electus, copias adverſus eum duxit, conflictuque habito non longe à Mediolano devicit, atque interemit juxta pontem, cui cognomen Aureoli diu fuit; & fortaſſe circa Abduam fluvium prælium geſtum eſt, ubi non ignobile oppidum Pontirolum vocitatur: nam & Græcum epigramma poſitum illic ferunt, quo maxima Claudii humanitas celebratur, qui parentalia hoſti non negans:

Dona ſepulchrorum Victor poſt multa Tyranni
Prælia, jam felix Claudius Aureolum
Munere proſequitur mortali, & jure ſuperſtes
Vivere quem vellet, ſi pateretur amor.
Militis egregii vitam, qui jure negavit
Omnibus indignis, & magis Aureolo.
Ille tamen clemens, qui corporis ultima ſervans,
Et pontem Aureoli dedicat, & tumulum.

Circa Mediolanum quoque ſepulto Valeriano titulus hujuſmodi additus fuit, CLAVDII. JVSSV. VALERIANVS. IMP. Imperat ergo Claudius, virtute ille, & ſumma probitate inclytus, cui Senatus ob devictos Gothos auream ſtatuam, aureumque clypeum decrevit: hic ducenta millia Alemanorum exitio Italiæ imminentium, circa lacum Benacum in ſylva Lugana delevit: niſi forte propter nomen Luganæ, quod nunc celebre oppidum eſt inter Verbanum & Larium, erraviſſe ſcriptorem in nomine lacus arbitrari velimus, & clariſſimam victoriam propius Mediolanum contigiſſe.

Ab eodem Claudio adoptatur Valerius Aurelianus, ſub quo Marcomanni ex Hercynia ſylva barbari Italiam invaſerunt, atque Circumpadanam effuſi late regionem populantur, rapinis, cædibus, incendio fœdant: quos dum Aurelianus ipſe in caſtra profectus adoriri à fronte negligit, mavultque à tergo inſequi, ingentem cladem ex errore accepit, erumpentibus enim ex anguſtiis, quibus clauſi credebantur, hoſtibus, omnia circa Mediolanum evaſtata ſunt. Non imprudenter ſtudioſus lector rem effectu maximam uberius declarari optaverit, ſed deſiderium remittat oportet, cum pluribus verbis traditam non inveniamus.

Nam & paulo poſt cum copias omnes circa Placentiam Marcomanni contraxiſſent, occurrere eis Aurelianus cum toto exercitu conatus eſt; & cum aperto Marte congredi Barbari non poſſent, in proximas ſylvas delituerunt, atque incumbente veſpere in Italos invecti tantam cladem intulerunt, ut pene Romanum ſolveretur Imperium: conſultique ſunt Romæ libri Sibyllini, quibus, quæ fie- A. C.
ri jubebantur, peractis rite ſacrificiis parta victoria 272.
eſt, & bellum Marcomannicum finitum in campis Ticinenſibus, ut Eutropius innuere videtur. Domitis Marcomannis cunctos alios, qui innumeri Romanas Provincias atterebant, Barbaros afflixit; unde & apud Flavium Vopiſcum Junius Tiberianus Præfectus urbis dixit totum orbem per eum fuiſſe Romano nomini reſtitutum; & eodem titulo marmorea tabula Placentiæ exſtat:

RESTITVTI. TOTIVS. ORBIS. SVI.
DOMINO. IMP. CAES. L. DOMITIO.
AVRELIANO. PIO. FELICI. VICTORIOSO. AVGVSTO. VAL. SABINVS. A.
V. RAT. DEVOTVS. NVMINI. MAIESTATIQ. EIVS.

Hoc tempore vixiſſe [1] Prothaſium & Gervaſium Martyres Mediolanenſes crediderim: quia cum juſſu Aſtaſii Comitis decollatos fuiſſe omnes conſentiant, nec fide digna habeatur columna, quæ adhuc manet juxta Jovis arcem, qua eam cædem factam utique Aſtaſio Comite ſcriptum eſt; ſed anno quinquageſimo ſeptimo ab Chriſti, ut ajunt, Incarnatione, qui in principium Neronis Cæſaris caderet; ſed nec verba ipſa, nec characteres litterarum illis temporibus congruant; (quippe longe poſterius, & à parum peritis ſculpta columna fuit) & alii in alia tempora eorum mentionem transferant: ego quodam loco non abrogandæ fidei obſervavi, cæſos eos fuiſſe juſſu Aſtaſii Comitis ad bellum Marcomannicum proficiſcentis.

Interea defuncto Mirocle ſuffragiis Cleri, Populique, Mediolanenſi Eccleſiæ præficitur Maternus, civis honeſtiſſimis parentibus natus, & qui primus à Cæſaribus obtinuit, ut libere quocunque loco

1 *Prothaſium & Gervaſium*, &c.] Prothaſium ac Gervaſium cæſos eſſe anno Chriſti 171. M. Aurelio & L. Vero Imperatoribus, & quidem juſſu Aſtaſii Ducis ad bellum Marcomannicum proficiſcentis; quod ei ab Idolorum Sacrificulis denuntiatum erat, victoriam nonniſi illorum morte poſſe conſtare, ſatis teſtata res eſt apud ſacros Hiſtoricos, ac Chronologos, Baronium anno Chriſti 171. & *Adnot. ad Martyr.* Gordonum eodem anno, Gualterium in *Tabula* ab anno 100. ad 200. à qua ſententia diſcedere non poteſt Auctor, cum & ipſe pro certo habeat, eam cædem patratam eſſe ab Aſtaſio ad bellum Marcomannicum proficiſcente: quæ expeditio eodem anno ſuſcepta eſt. Quod igitur tradit, paſſos fuiſſe bello Marcomannico ab Aureliano Imp. geſto, centum ſcilicet integris annis poſt, nec veritati, nec ſuperiori ejus poſitioni recte cohæret. Sed falſus eſt, cum ſimilitudine nominum Aurelii & Aureliani Imperatorum, tum commemoratione belli Marcomannici, quod unicum credidit; cum revera bis à Romanis contra Marcomannos pugnatum ſit: primum M. Aurelio Imp. ab Aſtaſio Duce; deinde poſt annos 100. ab ipſomet Aureliano Imp. Neceſſe eſt autem Prothaſium & Gervaſium eo bello Marcomannico coronatos fuiſſe, quod ab Aſtaſio geſtum eſt, à quo conſtat occiſos; nimirum primo, quod anno Chriſti 171. parabatur.

ver-

versari Christianis, & Dei sui nomen impune prædicare liceret; modo intra certum numerum disciplina staret; cætera multitudo ludis Theatralibus, & civilibus negotiis vacare permitteretur; ne penitus videlicet populi ab antiquarum ceremoniarum cultu ad hanc unam religionem nimia prædicatione traducerentur. Verum nec intra regulam stare, nec ullo Imperio cohiberi potuit hominum ardor, nemine non capto vi penetrantis in omnium corda, animosque divinitatis; adeo ut Consules, cæterique Magistratus, ac carnifices ipsi, qui paulo ante hunc atque illum excruciaverant, Materni oratione converterentur. Cæterum Derthonenses Episcopo caruerant, ex quo Martianus eis à Kalimero datus decesserat, soloque Presbyterorum & Diaconorum officio contenti, propter sævitiam & acerbitatem persecutorum fuerunt: nunc mitiore temporum conditione vocatus trans Padum Maternus Derthonam proficiscitur, miroque gaudio privatim, publiceque exceptus, ut magnus Metropolitanusque Pastor in urbem introducitur, ubi & religionis statum reformavit, & Maliodorum Levitam spectatæ integritatis virum Episcopum instituit, hisque peractis Mediolanum revertitur.

Cæso Aureliano Tacitus eximia virtute clarus, qui genus ad Cornelium Tacitum historicum referebat, consensu Patrum Cæsar creatur: quam creationem, quod maxima omnium lætitia subsecuta sit, dignam censuit Romanus Senatus, quam Mediolanensi civitati peculiaribus litteris significaret. Post quem Probus Sirmiensis è Pannonia Imperatorum clarissimus, compressis undique Barbarorum eruptionibus, solida pace quietas, securasque omnes orbis partes habuit. Hujus posteri collatis in provinciam nostram opibus circa Larium, Benacumque lacus sedes & larem constituerunt.

[1] Non multo post imperat Carus Manlius, qui in Perside apud Ctesiphontem urbem fulmine ictus interiit. Et quamquam incertæ originis prodatur, tamen Flavius Vopiscus eum Mediolanensem in quadam Ephemeride legisse se meminit: quod ut minus fide careat alio quoque loco docebimus, claram Mediolani fuisse Manliam familiam; & hac ratione duo alii Cæsares Numerianus & Carinus Cari filii Mediolanenses erunt. Carino vero luxuriosissime viventi inter cætera objectum ferunt, quod cubicula & triclinia sterneret rosis Mediolanensibus.

His successere Diocletianus Dalmata, & Maximianus Herculius, qui domitis in Gallia rebellibus, per Julias, Cottiasque Alpes in Italiam transgressi, Mediolani consedere: scribit Mamertinus in *Oratione Genethliaca*, eos in Mediolanensi Palatio primum ab iis adoratos, qui primi ex ordine dignitatis admissi fuerant. Cum vero egressi limine per mediam urbem incederent, ab ingenti populo in publicum proruente salutatos; atque ipsam Romam gentium dominam, ubi adventare Cæsares cognoverit, lumina Senatus sui misisse beatissimæ illi per eos dies Mediolanensium civitati similitudinem majestatis libenter impertiendo, ut ibi esse tunc sedes videretur, quo uterque venerat Imperator.

1 *Non multò post*, &c] In exemplaribus, quæ mihi præsto fuerunt, ita legebatur, *Non multo post Proclus homo Ligur Albingauno urbe oriundus imperat Carus Manlius.* Veruntamen non dubitavi, omissa Procli commemoratione, legendum esse, *Non multo post imperat Carus.* Primum, quia aliter non constabat Historiæ veritas. Proclus enim non imperavit, nec Probo successit, cum ab ipso, quod Imperium affectaret, occisus sit. Deinde, quia junctura verborum corrumpebatur, ut legenti manifestum est. Tum, quia si verba illa retineantur, non dicitur Carus successisse Probo, cui tamen vere successit. Denique, quia non adstrueretur Imperator, quod tamen postea ponitur esse.

A Iidem à principio clementes adeo in Christianos se præbuere, ut conjuges etiam & liberos cum familia omni transire in eorum nomen & disciplinam paterentur: mox aliorum exemplo admoniti, ut crescenti nimium turbæ modum adhiberent, omnia everterunt. Igitur atrocia per edictum denunciant, minas, sævosque terrores ingeminant, si quem deinceps Christi religione teneri compererint: sed nihil timebant devotæ Deo animæ, quoque magis comprimebantur, eo plures emergebant Christi cultores: unde Sacerdotes ipsi, simulque cives & nobiliores matronæ in supplicia rapiebantur, bonisque mulctabantur. Reliqua plebs virgis fustibusque B cædi cœpta est: demum jussi parentes liberos deferre, & frater fratrem, soror sororem, promissa impunitate: qua voce soluta pietas est, & præ multitudine accusatorum, velut in prædam civitate concessa, passim dilapsi carnifices obvium quemque jugulant, domos diripiunt, rationum libros in triviis coacervatos comburunt, ubique atrocissimæ cædes, ac fœdum & funebre spectaculum.

Nominatim in hunc temporum turbinem incidisse memorantur Cassius, Severus, Secundus Licinius, Alexander, Victor genere Maurus, quorum alii in carcere, alii in Circo, Theatroque, vel C bestiis objecti, vel securi percussi sunt. Tum ex Palatio Cæsareo Carpophorus, & Xantus, cum Fidele Materni socio Comum petentes, ex itinere abstrahuntur, jugulanturque. Ex his Fidelis elapsus trans Larium lacum non longe ab oppido, quod nunc celebre Clavenna dicitur, in vico Summolocano, cui adhuc nomen manet, obtruncatur. Item Nabor & Felix milites Imperatori notissimi Laudem Pompejam, & Veronam Firmus Bergomensis ditissimus, Mediolano deducti obtruncantur. His adjungitur Sebastianus, qui primæ cohortis Præfectus, maximas opes consecutus fuerat. Hunc Mediolanensem fuisse Divus Ambrosius in D interpretatione *Beati Immaculati* auctor est. Et quamquam alii Narbonensem scribant, tamen Mediolani educatum, & liberalibus institutum disciplinis concedunt.

Interim ad ornandam urbem variis operibus conversus Maximianus, urbis ambitum ampliat, ac muro circumdat; Palatium duabus turribus sublime facit, quod postea Cœnobio Ambrosiano donatum fortasse verius, quam Trajani opus, quod nullum constat, regioni urbis nomen dedit. Præterea statuas, signa, columnas passim erigendo simillimam Romæ efficere studuit. Durant adhuc sexdecim columnæ striatæ, quas Merula male nuE meravit, & opinatur esse vestigium Propylæi, seu peristyli ejus templi, quod juxta structum posteriores Laurentio Martyri dicaverunt; sed an ita, ut Merula scribit, ut templum ipsum à Maximiano conditum fuerit, dubium faciunt Ausonii verba Herculeum lavacrum non templum dicentis. Nam si idem est lavacrum, quod balneum, id in alia urbis regione fuisse ostendemus. Templum vero ipsum regali quidem & Cæsarea opulentia structum magnifice est, quippe Romano Pantheo altitudine par, sex & septuaginta brachiorum latitudine eo quatuor amplius. Præterea quadrata rotundæ formæ adjecta quatuor prææltis turribus arcis in moF rem assurgit: nihil tamen quod hactenus viderim, probat Maximiani potius, quam cujusvis alterius Cæsaris fuisse. Cæterum vigesimo Imperii sui anno pertæsi rerum Cæsares, ut olim Romæ L. Sylla Dictaturam, Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani Imperium posuerunt.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER II.

EPITOME.

Constantinus Occidentis Imperium, quo se Maximianus socer abdicaverat, Constantius pater moriens excesserat, excipit apud Britannos degens. Sed, quod à patre, non vivente re ipsa, sed moriente per tabulas id acceperat, ceu vacante Imperio variis Ducibus in ejus se fortunæ spem erigentibus, ipsisque Britanniæ, Galliarumque Ducibus rebellantibus; harum Provinciarum motibus sedatis, fugientes in Italiam hostes insequitur; Segusii & Taurini in apparatu belli uno impetu expugnat: Mediolani magno plausu excipitur:
C
ubi Licinium Constantiæ sororis conjugem, ac Cæsarem facit. Ad Brixiam contractas ab hostibus copias fugat adventu. Verona vi, reliqua Italia deditione capta, suo imperat merito: per quæ tempora Mediolanensi Ecclesiæ post Maternum Eustorgius Græcus præfuit. Byzantium urbem in invidiam Romæ regie ornatam de suo nomine Constantinopolim vocat, sedemque facit Imperii. Vita excedens tres filios Constantinum, Constantium, & Constantem in Imperio relinquit: sed tandem Constantius, mortuis fratribus, Magnentioque debellato, Mediolani imperat solus. Ubi Arianæ hæresi studens, Concilio indicto, abutitur potentia in Episcoporum judiciis corrumpendis, ut in Athanasium
D
subscribant: sed eam Eusebius Vercellensis singulari arte pessumdat: quamobrem ipse, aliique catholici Episcopi exilio mulctantur; quorum in numero fuit Dionysius Mediolanensis Episcopus: quo absente Auxentius Arianus Episcopatum invadit: quem mox hæresis reum facit Hilarius; sed ipse damnatur exilio, in quo adversus Constantium scribit. Gallus Magni Constantini nepos, Juliani frater, tam sævus moribus, quam pulcher adspectu, Cæsar dicitur à Constantio, Orientis administratione accepta; sed quadriennio post, quod in ejus odium populi rebellabant, latronis in morem capite plectitur. Julianus frater variis criminibus accusatus absolvitur, & in Græcia liberalibus disci-
E
plinis dat operam: interim Constantius cum Alemannis feliciter pugnat, Mediolanumque revertitur: quo, Barbaris Gallias, Rhenumque populantibus, revocatus Julianus Cæsar appellatur, & Helena Constantii sorore, una cum Galliarum administratione, accepta, in Alemannos mittitur. Coloniam Agrippinam ab illis vastatam instaurat; eosdemque apud Argentoratum memorabili conficit clade, Rege Chonodomaro capto, & in triumphum Romam ducto. Mediolani Auxentius sæpe damnatus, Episcopatum tamen gerit; Martinum Turonensem, itemque Maurilium Patricium Mediolanensem, postea Andegavensem Episcopum, & Gaudentium Eporediensem civem, postea Episcopum Novariensem, finibus exigit. Constantius Mediolano profici-
F
scitur in Illyricum contra Sarmatas; mox in Asiam contra Parthos, ibique diem obit. Succedit Julianus jam Apostata; hoc solum bonus Imperator, quod brevis: divinationum tam studiosus, quam infensus Christi divinitati, quam in expeditione contra Parthos fulmine ictus ringens agnoscit. Jovianus Imperator ab exercitu acclamatus Lucillianum socerum cum exercitu mittit Mediolanum, unde Gallicos contineat motus: sed brevi Lucillianus militari seditione, Jovianus incerto casu exstinguitur. Valentinianus ex obscuro loco ad Imperium vocatus Valentem fratrem collegam adscit: hic Constantinopoli sedet; ille Mediolani, ubi Diocles & Diodorus occisi ad Innocentes humantur: jubeturque lex de appellatione suscipienda: ratio annonæ curandæ reformatur. Alemanni, aliique Barbari debellati in Italiam deducuntur ad agrorum culturam. Ambrosius Mediolanum mittitur Cisalpinam administraturus: ubi Auxentio mortuo, vel ejecto, acclamatur Episcopus; frustraque restitans Valentiniano approbante initiatur. Romam adit, inde Pannoniam: ubique miraculis claret. Valentinianus Gratiano & Valentiniano filiis Occidentis Imp. legat, quos Justina mater Mediolani educat. Augustinus eodem vocatus, dum Rhetoricam docet, Manichæam hæresim ab Ambrosio dedocetur. Justina Ambrosium multimodis vexat: Siricius Papa defendit: ille interim constans musicam ad animorum solatium inter sacra usurpat, reliquis Occidentalibus imitantibus: Prothasii, Gervasiique corpora divinitus indicata refodit, honestioreque loco reponit, miraculis eam pompam illustrantibus. Valente Orientis Imperatore vita functo Gothi, Alani, & Longobardi in Græciam, Asiamque irrumpunt. Maximus ab Helenæ stirpe Occidentis Imperium armis vindicat. Gratianus Theodosio prius Imperatore creato, Valentique in Oriente subrogato, ei occurrens suorum & hostium proditione occiditur: ad ejus cadaver obtinendum, pacemque conciliandam Ambrosius à Valentiniano legatus, nihil consequitur. Maximo in Italiam movente Valentinianus Mediolano cedit. Theodosius, debellato Maximo, Valentinianum Regno restituit Mediolani, ubi ab Ambrosio ob Thessalonicensem cædem vehementer objurgatus, Templique aditu prohibitus, sed post diuturnam pœnitentiam Sacris restitutus, Lege cavet, uti deinceps durius imperata triginta dies in tabulis habeantur, tanquam gladius in vagina reconditus. Symmachus idololatriæ assertor Roma Mediolanum adit Valentinianum pro Ara Victoriæ, & Vestalibus virginibus restituendis: sed Ambrosio perorante repulsam patitur. Valentinianus ab Arbogaste & Eugenio Præfectis suffocatur; Italia Circumpadana vastatur; Ara Victoriæ restituitur, cæremoniarum sumptus suppeditantur: Ambrosius Mediolano secedit; exstinctum revocat ad vitam: sed postea redux Theodosio victoriam de iisdem gratulatur: eidem post Honorium Mediolani, Italiæ Principem datum, alterumque Concilium adversus Arianos celebratum vita functo panegyrim dicit.

His succedit Constantinus Magnus duplici jam affinitate junctus: nam & dimissa Helena matre Constantius pater, novercam ei superinduxerat Theodoram Maximiani privignam; & ipsius Maximiani filiam Faustam Constantinus uxorem duxit, quæ nuptiæ eleganti panegyrico celebrantur. * Destituto autem Cæsaribus Imperio, cum varii Duces in spem cel-

* *Destituto autem Cæsaribus Imperio*, &c.] Quin potius tres hoc anno Constantini primo, qui fuit Christi 306. Occidentale Impe-

celsioris fortunæ erigerentur, & subinde Tyrannidem usurparent, Constantinus mortuo jam patre Præfecturam Occidentis excipit; & rebellantibus Britanniæ, Galliarumque Ducibus, postcaquam eas Provincias à tumultu vindicavit, fugientes in
A.C. 312. Italiam adversarios cum exercitu insequitur. Segusii & Taurini exceptos, ac bello necessaria parantes expugnat; & in militari impetu duæ claræ urbes direptæ. Mediolanum deinde veniens maximis universi populi studiis accipitur. Gratulabundi Principes spectandam pompam exhibuere: cives omnis ætatis, sexusque læti, ornatique se ostentarunt: denique tantus omnium plausus fuit, ut & triumphare Imperator, & non Circumpadana Provincia recepta videretur, sed Roma. Aliquot dies moratus Mediolani Constantinus, spatium præbuit contumacibus populis in medium consulendi. Sed interim ingentes copias circa Brixiam hostes contraxere, & quia equitatu in primis valebant, illius victoriam remoraturos se sperarunt. Sed hi ne primum quidem advenientis Constantini conspectum sustinuere; fusi ac fugati Veronam ad majora ibi collecta præsidia se contulere. Situ mœnibusque prævalida tunc urbs erat, & intus Ruricius vir bello experientissimus, & Tyrannorum columen, cives verbis, factisque militaribus in spe, fideque alebat, & ne obsidione clauderetur, sæpe erumpebat: novissime uni prælio rei summa commissa est, & nimia suorum cæde afflictus Ruricius, atque intra mœnia compulsus interficitur. Victor exercitus urbem per vim ingressus, totam diripuit: cujus cladis exemplo exterrita Aquileja, missis statim, qui futuram eam in potestate Imperatoris dicerent, veniam meruit; quam secuta Mutina, reliquaque Italia mox est.

Cæterum Mediolani agens Constantinus † Consulatu Arbetiani & Lolliani XIV. Kal. Martias legem condidit, ad concilianda, conservandaque hominum studia percommodam; namque gravem illam & cunctis exosam testandi necessitatem sustulit, qua quondam in extremis tabulis scribere heredem Imperatorem homines cogebantur: jussitque liberam unicuique esse testandi facultatem, &, quem quisque maluerit, heredem nominandi.

Imperium habuisse Imperatores visum est, ut tradunt Eusebius, Victor, Eutropius, Sozomenus, Socrates, & Cassiodorus. Nam Maximianus Galerius Orientis Imp. Kal. Martii Galerium Valerium Maximinum, & Severum nepotes Cæsares dixit: utque illi Orientis, sic isti Juliæ (quam una cum Africa Constantius Chlorus Hispaniarum, Galliarum, Germaniæ, Angliæque, imperio contentus, illius potestati permiserat) administrationem dedit. Constantius vero Julio exeunte Eboraci in Anglia moriens Constantinum filium Occidentalis Imperii hæredem scripsit: simulque ab exercitu indutus purpura, & acclamatus est Augustus prius, quam patrem extulerit, ut narrant Eusebius, Zosimus, Victor, Gallicanus Orator, Baronius, & Gordonus: quapropter Eusebius diserte scribit, morte Constantii Imperium nequaquam destitutum remansisse: quippe Constantinum paterna purpura indutum patrem tamquam à mortuis ad Imperium regendum denuo revocatum suo ipsius vultu & effigie omnibus repræsentasse: tertius denique Maxentius Maximiani Herculii filius, ut scribit Zosimus, vel gener, ut ex nummo nuper invento probat Baronius, cum de Constantini Imperio Romæ nunciatum esset, Prætorianorum militum votis elatus Imperium invasit exeunte Septembri, ut tradunt Zosimus & Victor in *Maximiano*. Sed Auctor ideo fortasse scripsit *destitutum Cæsaribus Imperium* remansisse; quia Constantinus tametsi tum à patre, tum ab exercitu statim acclamatus fuerit Augustus, Cæsaris tamen nomine contentus, Augustum nonnisi post nuptias Faustæ Herculii filiæ induit; ut ex *Panegyricis* colligunt Baronius & Gordonus. Vel potius ita scripsit Auctor, quia existimavit Constantium Constantini patrem Imperium non gessisse, sed Præfecturam dumtaxat Occidentis, ideoque à Constantino non hæreditario jure statim acceptum, sed postea armis vindicatum. Argumento est, tum quod ait Constantinum Diocletiano & Maximiano successisse, tum quod non Imperium mortuo Patre, sed Præfecturam excepisse.

† *Consulatu, Arbetiani & Lolliani*] His nominibus adnotatum Consulatum tempore Constantini nullum invenio: sed Constantii anno 19. seu Christi 355. qui est quadragesimus tertius à primo Constantini in Italiam ingressu. Quare necesse est eam legem, cujus hic est mentio, latam fuisse à Constantio.

A Mediolanum quoque accito Licinio, Constantiam sororem matrimonio junxit, & mox eundem [1] Cæsarem fecit. [2] Mater autem Helena religionis causa Hierosolymam profecta, Cruce & Clavis inventis, quibus Christus Deus confixus fuit, sacrum diadema & frænum filio fabricavit, quibus Divina ope præditis ab universis periculis tutus præstaretur. Quod ideo memini, quia cum mutationis Clavorum locupletissimi auctores sint Ambrosius & Ruffinus, sciant lecturi frænum ipsum jamdiu in urbe nostra haberi, præcipuaque religione coli.

Per hæc tempora autem Mediolanensi Ecclesiæ [3] post Maternum præfuere Eustorgius Græcus, & Auxentius Arianus, paribus fere annorum spatiis,
B videlicet uterque septemdecim.

Cæterum, quod Julio Cæsari maximam invidiam conflavit, cum fama increbuit, eum migraturum Alexandriam, vel Ilion, translatis simul Imperii opibus, exhaustaque Italia delectibus, & procuratione urbis amicis permissa, id nunc, urgentibus rem Romanam fatis, Constantinus effecit. Bosphori namque Thracii situ delectatus, eo transferre sedem, & Byzantium urbem augere opibus, Romæque simillimam efficere constituit; atque translatis Italiæ opibus, quinto & vigesimo A.C. 330.
Imperii sui anno eo commigravit, urbemque celsius instauratam atque amplificatam de suo nomi-
C ne Constantinopolim appellavit. Res Italas per procuratores administrare cœpit, qui fons & origo cladis Italiæ, & malorum, quæ postea universo in orbe subsecuta sunt, fuit.

Eo defuncto tres ejusdem fere nominis filii suc- A.C. 337.
cessere, Constantinus, Constantius, & Constans: quorum discors Regnum & dominatio fuit, ac intra tredecim annos, primo & tertio varia bellorum fortuna absumptis, res ad unum Constantium devenit.

Interim Magnentius sub Constante ordinum Præfectus Imperium Galliarum arripuit, atque in Italiam transgressus; Decentium fratrem Mediola-
D ni Cæsarem dixit: sed mox utrumque Constantius debellat, atque solus Imperio potitur. Ejus A.C. 353.
Principatu Ariana hæresis non mediocribus nutrita studiis, multum invaluit: de qua, quia creber sermo nobis habendus est, pauca de ejus origine & incrementis repetam.

Quartodecimo majoris Constantini anno, Arius presbyter Alexandrinus nova quadam interpretandi sacras Litteras cupiditate ductus, & plaudentium sibi adstipulatione incensus Scripturarum sensa acutius rimari, & novas significationes excogitare cœpit: & ducente gloriola, eo vanitatis & audaciæ erupit, ut nec doctiores audire, nec perperam à se
E prolata vellet emendare: & sectante collaudantium, approbantiumque turba Ecclesiam CHRISTI JESU, quæ integra hactenus, & sub uno nomine, unaque fide coaluerat, primus discidit: nam tota Ægypto, Syriaque commenta ejus cum circumferrentur, & ei errori Athanasius Alexandrinæ Ecclesiæ Antistes, ac plerique alii sese opponerent, latius vulgata controversia est ex Asia in Græ-

[1] *Cæsarem fecit*] Eutropius *lib.* X. Zosimus *lib.* II. Scaliger *ad Eusebium*, Baronius, & Gordonus anno Christi 307. scribunt, Licinium à Galerio Maximiano Cæsarem dictum fuisse, & Severo Maximiani Herculii fraude necato suffectum anno 307. atque adeo sex annis ante, quam Mediolanum à Constantino
F evocaretur.

[2] *Mater autem Helena*, &c.] Quod de Helena, & fræno scribitur, contigit multo post Licinii nuptias, ut videre est apud Gordonum & Baronium anno Christi 326.

[3] *Post Maternum præfuere Eustorgius*, &c.] Baronius anno Christi 346. circa medium, certissimum putat, Materno successisse Prothasium: huic Dionysium, cujus fit mentio paulo post. Anno vero 355. narrat Auxentium hunc subrogatum fuisse in locum Dionysii in exilium pulsi, quod subscriptionem in Athanasium recusaret: quod ipsum narrat Auctor paulo post.

ciam, & inde ad Italos perlata magis pro animorum habitu & factionum studio, quam judicio, accepta est: nam & nova nomina diversa sentientium per orbem excitata sunt Ariani & Catholici. Conatus est nascenti malo occurrere Constantinus, & per epistolas, & edicta cohibere furentes à contentione inani & improba, nec desiderata ab ullo ante, nec instituta, aut satis digna, quæ nunc quoque quæreretur: ac exemplo parvi ignis, quo sæpe magna incendia excitantur, deterruit. Verum nec preces, nec monita Principis valuere, & obstinatius suam quisque sententiam, perseverantiusque tutatus est: & eo magnitudinis discordia exarsit, ut publico conventu discutienda fuerit. Nicææ habitum est nobilissimum Episcoporum Concilium, quo tandem damnatum Arii impium dogma fuit: sed neque ex eo convelli ex animis hominum pestis potuit, & Mediolani recepta validius continuavit.

Constantius vero ipse in eandem delapsus, non occulta ope fovebat. Demum nixus Occidentalem
A. C. 355. Clerum in Arianum traducere, Mediolani Concilium indixit. Venere ex Gallia, finitimisque Provinciis trecenti amplius Episcopi; ex Transmarinis autem adversariis admodum pauci: qui ante omnia postulantes, exauctorari Athanasium, haud fefellere collegas, quo fine id quæreretur. Is enim erat tunc columen recte sentientium: eoque amoto causa cadebant. Itaque reclamantibus ejus fautoribus, res magna contentione extracta est. Mox tamen ex Arianorum sententia confecta tabula est, cui undetriginta Episcopi à Constantio conterriti subscripsere, in quibus & Dionysius Mediolanensis erat. Defertur mox ad Eusebium Vercellensem, qui pariter subscribat. Vir hic fuit Sardus quidem genere, sed ingenio & doctrina excellens; tum ætate & gravi judicio venerandus, & cui universi plurimum deferrent. * Hic cum tabulæ minime adstipularetur, & fortasse aperte derogare, neque prudens, neque tutum consilium fore videretur, memorando stratagemate eam subvertit: *Præpostere*, inquit, *& sine ullo dignitatis, ætatisve respectu primo loco juniores subscripsere, & præceptorum gradum occuparunt discipuli, apertum fatuitatis & impudentiæ publicæ signum: absit, ut nostris quoque manibus ista confirmentur: quin si nostro suffragio auctoratam constitutionem vultis, scindite male subscriptam tabulam, & novam date, cui cuncti ex ordine extremam manum imponamus.* Visum sapienter consultum: ac prima illa tabula corrupta statim fuit: dum vero novam scribunt, Eusebius, ne quis postmodum nomen in ea daret, erroris singulos admonendo, curavit. Atque ita quidem apud Cassiodorum, & in *Vita Eusebii* habetur.

Divus quoque Ambrosius huic sententiæ accedere videtur, qui in *Epistola* ad Juniorem Valentinianum ita scribit: *Episcopi sinceram primo fidem scripserant: sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa Episcoporum judicia mutarentur, qui tamen inflexam statim revocavere sententiam.*

At vero Hilarius Pictavorum Episcopus, qui rei interfuit, ad hunc modum narrat. Is Constantium Cæsarem mollire, & ab insano consilio revocare studebat: ad eum scribens, inquit: Eusebius Vercellensis Episcopus est vir omni vita Deo serviens: hic post Arelatensem Synodum cum Paulinus Episcopus tantis istorum sceleribus contraisset, Mediolanum venire præcipitur: collecta jam illic pravorum synagoga erat: decem diebus ad Ecclesiam vetitus est accedere; ubi libitum est, advocatur: adest cum Romanis Clericis, & Lucifero Sardiniense: conventus ut in Athanasium subscriberet, ait, de Sacerdotali prius fide debere constare; quia compertum sibi foret, quosdam ex iis, qui adessent, hæretica labe pollutos. Nicæni Concilii fidem in medio posuit, spondens se omnia facturum, quæ illi vellent, si pro fidei professione scripsissent.

Dionysius Mediolanensis chartam primus accepit, atque ubi profiteri scribendo cœpit, Valens, qui unus ex Arianis erat, calamum & chartam è manibus violenter extorsit, clamans non posse aliquid inde confici. Post multum clamorem res in conscientiam plebis deducitur: gravis inde dolor omnibus, qui fidem impugnabant; & populi judicium veriti, è Dominico ad Palatium transeunt, ubi sententia in Eusebium scripta, Constantius Dionysium, cæterosque Italicos Episcopos, & Paulinum Trevirensem, & Luciferum Caralitanum in Asiam relegavit. Interim Auxentius absentis Dionysii locum invasit, sub quo intolerabilem tyrannidem, ut Hieronymus ait, tota Italia catholica fides sustinuit. Hilarius autem Mediolani aliquamdiu post hæc substitit, &, cum non desineret Imperator gravibus edictis perturbare Ecclesiam Mediolanensem, processit in medium, & Auxentium incusat, ceu impium, & Christi hostem indubitatum; qui aliter sentiret, quam Rex ipse, aut alii omnes tenerent: quibus permotus Constantius, audiendos eos à Quæstore & Magistro Palatii decrevit. Acta res coram Judicibus magna contentione. Convictus Auxentius tandem in Hilarii sententiam concessit, scripsitque. Sparsa ejus rei fama Regem vehementer commovit, qui diversa omnia cupiebat: eamque protinus operam dedit, ut non obscure Deum & homines ab eo pariter eludi Hilarius intelligeret: ac simul jussus Mediolano discedere, propterea quod tuto ibi consistere non liceret, in exilium abiit, acerbissimamque invectivam in Constantium scripsit; qui hæc scelera, hæc propudia in Ecclesiam foveret; Mediolanensemque piissimam plebem furens vario terrore perturbaret, Tribunos immitteret, qui per omnem crudelitatem in populo sævientes, sacerdotes etiam ipsos ab altari pertraherent. Hæc Mediolani per ea tempora circa religionem acta.

Cæterum Constantino Magno Constantius frater fuit: ex quo & Galla, sorore Ruffini & Cerealis Consularium virorum, nati sunt Gallus & Julianus. Horum Gallum quintum & vigesimum ætatis annum agentem Constantius patruelis Cæsarem Mediolani creavit, ac rebus Orientis præfecit. Sævus hic natura, & humanitatis expers, nimia in subditos asperitate efferebatur, accedebatque aptum ejus moribus instrumentum uxor Constantia præsentis Augusti germana, quæ opum simul & sanguinis avida, veluti Megæra quædam dira omnia & inhumana suadebat: quorum cum inaudita undique flagitia, rapinæ, & intolerabiles crudelitates nunciarentur, ac subinde populi rebellarent, ejus capite satisfaciendum cunctis Constantius statuit: & opportuna tunc occasio imminentis tum ex Germania belli ad omnia simulanda accidit. † Gondoundus & Vademarius fratres, Alemannorum Reges, crebris excursionibus circa Rhenum factis, confinia terræ Galliæ vastabant: profectusque in præsenti est Constantius ad eorum motus quacumque ratione compescendos. Sed cum præ multitudine hostium transire Rhenum non posset, pactione & fœdere præsentia pericula discussit: ipse Mediolanum revertitur. Interim congeminatis litteris revocatus ex Oriente Gallus in Noricum pervenit: ubi detentus, vinctusque abstrahitur in Histriam; ac juxta Polam urbem, religatis post terga mani-

* *Hic cum tabulæ minime adstipularetur*, &c.] Rem gestam paulo aliter narrat Maximus Taurinensis *Sermone* in Natali die S. Eusebii habito. Vide etiam Baronium anno 355.

† Apud Amm. Marcellinum *lib. XIV. cap. X.* in accuratis Editionibus legitur *Gundomadus*, & *Vadomarius*.

manibus, latronis instar, capite mulctatur, anno quarto, ex quo ad Imperium promotus fuerat: vir alioquin forma decorus, & dignus, cui melior mens, meliores mores contigissent. Comparat eum Ammianus Marcellinus ‡ Domitiano, sicut & Julianum Tito Vespasiani filiis. Galli caput Mediolanum non sine gratulantium adulatione Constantio delatum fuit.

Productus inde Julianus variis criminibus insimulatur, quibus confutatis, tum suffragante Eusebia Regina, Comum dimittitur: ubi paucos dies moratus in Græciam abiit, operam liberalibus disciplinis per otium daturus. Sed Alemannis denuo Rhenum hostiliter transeuntibus, quamvis iterum ut præsentibus malis occurreret Constantius Rhæticas Alpes transgressus sit, & acie victos pene ad internecionem deleverit, & lætus victoria ovans Mediolanum sit reversus; tamen assiduis nunciis, alio super alium, afferentibus novam Barbarorum multitudinem vastare denuo omnia, deploratas Gallias, igni & ferro cuncta fœdari: tuncque digredi Italia non tutum sibi videretur, Constantius ad Julianum animum conjecit, cujus ingenio & prudentia parte præsentium curarum levari se posse speraret. Eo igitur ex Achaja evocato Mediolanum, frequenti concione habita, quam Aquilæ, cæteraque signa militaria circundata ornabant, præsentium temporum conditiones exposuit, subinde laudatis patruelis Juliani virtutibus, eum ex altiore suggestu purpura, cæteroque principali amictu induit, & Cæsarem appellat: tum Galliarum administratione donat. VIII. Id. Novembris hæc acta fuerunt, Arbetione & Lolliano Consulibus: * quem annum periti temporum trecentesimum & XXIX. à Passione Christi Dei computarunt. Sed & fœdus fœderi, & affinitas affinitati adjicitur. Sororem Helenam matrimonio novi Cæsaris Constantius jungit. Tum Kal. Decembris paratis omnibus ad expeditionem necessariis ab urbe deduxit ad locum usque duabus tunc columnis insignem, inter Ticinum fluvium, & Gaomellum oppidum, quod nunc quoque nomen retinens, *Laomellum*, primæ litteræ g in l mutationem patitur: sic enim apud Ptolemæum & Ammianum Marcellinum † scribitur. Inde per Taurinas Alpes Viennam profectus Julianus, magna ubique lætitia, ceu numen quoddam, & salutare sydus excipiebatur. A. C. 355.

Sed inter hæc mœstus nuncius animos perculit: Coloniam Agrippinensem clarissimam Rheni urbem penitus excisam fuisse: sustinuisse quidem Colonos aliquamdiu obsidionem; sed mox hostes vi ingressos totam diripuisse, & in ædificia sævientes, uno omnia incendio concremasse. Excitus ea re Julianus, eo quam maximis itineribus potest, per Heduos, Remos, & Britomagum contendit. Et digressis Colonia Alemannis urbem collatis opibus instaurari curavit. Interim apud Senones periculum ingens adiit: & obsesso Marcellus Præfectus Equitum suppetias non tulit: quo audito Constantius, eum sacramento solutum abire castris jussit, qui ceu gravi injuria affectus, quædam in Julianum molitur, confisus Augusti auribus in omne patentibus crimen. Eo digresso mittitur Eutherius Armenus Cubiculi præpositus: qui, si quæ objicerentur, responderet: quod nesciens Marcellus

‡ *Lib.* XIV. *cap.* XI.

* *Quem annum periti temporum*, &c.] Hæc ex Ammiano *lib.* XV. fere ad verbum. Veruntamen ratio temporis non admodum exacte subducta est. Nam Arbetionis & Lolliani Consulatus incidit in annum Christi 355. quo anno etiam à Baronio, Gordono, Socrate, Scaligero hæc gesta narrantur. Ex quo annorum numero si 33. anni vitæ Christi, qui trigesimum quartum Passionis præcesserunt, subducantur, superest numerus annorum 322. à Christi Passione, ipso Passionis anno primo loco numerato, non 329. ut habet Auctor.

† Apud utrumque legitur *Laumellum*.

A Mediolanum venit, & in consistorium admissus, Julianum, ut virum procacem, & rebus, quas tractaret, minime idoneum, insimulat: jamque licentius loquebatur, cum inductus Eutherius, vana, falsaque eum dicere coarguit, & convicit.

Apud eosdem Senones hybernans Julianus, occasione conserendi manus cum hoste oblata, memorabilem illam, & multorum scriptis famigeratam cladem intulit, qua apud Argentoratum quinque & triginta millia Barbarorum cæsa fuisse produntur: & Rex * Chonodomarus captus Romam in triumphum deductus est.

B Cæterum antequam Mediolano digrederetur Constantius, octavo suo, & Juliani secundo Consulatu legem tulit, qua illius bona confiscantur, qui ex Christiano Judæus effectus sacrilegis cœtibus aggregari non desineret. Quæ adhuc inter primarias leges scripta habetur. Ariminensis dehinc Synodus habita; & Auxentius, quamvis multis Conciliis damnatus, sacerdotioque interdictus, Ecclesiam tamen retentans, Martinum Turonensem Episcopum varia Mediolani cœnobia instituentem, finibus exegit. Item ab eo eruditos Maurilium splendidissimis parentibus Mediolani ortum, C & Gaudentium Eporediensem, quorum uterque postea ad Episcopatum pervenit, ille Andegavensis, hic Novariensis civitatis. A. C. 356.

Interim alia barbaries alterum Imperii latus invadit. Sarmatæ Mœsiam, & eam Pannoniæ partem, quæ in honorem filiæ Diocletiani Cæsaris, Valeria cœperat dici, incursabant; quibus ut occurreret Constantius, in Illyricum se contulit; & hinc longe gravius bellum inferentibus Parthis, in Asiam transit. Ubi non ita multo post moritur: & uni Juliano tantarum rerum moles incubuit: quem Ecclesiastici Scriptores Apostatam vocant; propterea quod à recepta semel religione Christiana declinaverit, seque penitus ad Aruspices, & D divinandi artem profitentes contulerit. Is adversus Parthos profectus, rebus optimam in spem erectis, fulmine ictus intercipitur; & abnegatæ religionis pœnas acerbissimo casu luit. A. C. 361.

Hic Jovianus ab exercitu Cæsar creatus, octo menses imperat: nam cum Persis fœdere icto, reversurus in Italiam præmisit ad Lucillianum socerum, qui tunc Sirmii militia deposita agebat, ut Juliani mortis famam præveniens Mediolanum convolaret, eosque secum adduceret equitum, peditumque Magistros, quos ipse in epistola annotaverat: atque rerum gubernatione assumpta, operam in primis daret, ne quid novi Galliæ molirentur: &, E si quos ancipiti animo nutare cognosceret, omni arte confirmare studeret. Is Malarichum rei familiaris curatorem, ut magister militum foret, † Sinancum, & Valentinianum Tribunos adduxit: sed mox Malarichus, recusato magisterii munere, ad exercitum Remos profugit; & militari turbine concitato Lucillianus & Sinancus Tribunus interficiuntur. Valentinianus, quem in majoris fortunæ auspicium fata protulerant, trepidus, & quo confugeret ignarus, fide amici, beneficioque hospitis servatus periculum evasit. A. C. 363.

Cæterum Jovianus fines Asiæ non excessit, inter Galatas & Bithyniam incerto casu exstinctus. F Tot Principum funeribus cumulatis, cum multi in spem rerum novarum erigerentur, nec deessent, qui Imperio aspirarent, prævaluit tandem Valentinianus, in Bithyniam Asiæ jam reversus: quem præter militum favorem, virtutum insita opinio commendabat; communique omnium con-

* Lege, *Chnodomarius*; sic enim apud Amm. Marcellinum scribitur, *lib.* XVI. *cap.* XII.

† Restitue, *Seniauchum*, prout habet Marcellinus, *lib.* XXV. *cap.* X.

ſenſu Auguſtus pronunciatur: obſcuro quidem genere ortus, ut cujus patrem Gratianum à Cibala urbe Pannoniæ funes venales circumtuliſſe conſtet: ſed tamen qui brevi ad militiam tranſlatus, Tribunus, ductorque exercituum in Africa, Britanniaque claruerit.

Cæterum Valentinianus non ita multo poſt, Valentem fratrem in ſocietatem rerum aſſumpſit, Auguſtumque nuncupavit. Sirmium profecti ambo fratres, Rep. ad arbitrium compoſita, Valens Conſtantinopolim, Valentinianus Mediolanum diſceſſere, ubi levi ex cauſa cæſis Diocle Comite Largitionum Illyrici, & Diodoro quodam, Chriſtiani memoriam eorum colentes, locum, ubi ſepulti ſunt, prope Mediolanum ad Innocentes vocaverunt. Tunc complures Alemanni circa Rhæticas Alpes devicti, & in Italiam transmiſſi, circa Padum fertilibus campis acceptis, tributarii effecti ſunt: ex Thracia * Phrygiderius Romanarum copiarum ductor, cæſo Pharnobio Gothorum Taiphalorumque Duce, ingentem multitudinem eorum, ne interficeret exoratus, in Italiam exterminavit; deductique fuere Barbari circa Mutinam, Regium, & Parmam rura culturi.

A. C. 363. Conſulatu Joviani & Varroniani Mediolani condita lex eſt, qua Judicibus imponitur neceſſitas, non ſolum appellationis ſuſcipiendæ, ſed etiam triginta dierum ſpatium ex die ſententiæ exſpectandi: quæ lex adhuc obſervatur. Inito mox ab ipſis conſulatu ratio curandæ annonæ Mediolani reformatur, ac duplici perſona adminiſtranda decernitur, Præfecto urbis, & altero, qui huic uni rei peculiariter præeſſet. Cum vero ſummo magiſtratu Provincia Ciſalpina careret, nec niſi notæ integritatis & prudentiæ viro demandanda foret; Valentinianus è medio Romano foro delegit Ambro-
A. C. 369. ſium Oratorem clariſſimum, Mediolanumque miſit, *Præfectum præſidialis curiæ*, ut Caſſiodorus nuncupat; *Judicem*, ut Paulus Diaconus; ut vero Paulinus, *qui Conſulari poteſtate Æmiliam, Liguriamque regeret.* Ita variant in ejus titulo auctores. Fuit ei pater ejuſdem nominis, vir illuſtris, & qui Gallias aliquando adminiſtraverit.

Diximus ſupra Dionyſium Mediolanenſem Epiſcopum, Arianorum invidia cum nonnullis aliis Catholicis pulſum fuiſſe in exilium, Auxentiumque abſentis ſedem invaſiſſe. Forte hoc tempore, & defuncti peregre Dionyſii nuncius acceptus, & Auxentius populari ſeditione è medio ſublatus eſt. Mortuum Paulinus & Hieronymus in *additione Chronicorum* ſcribunt: vixiſſe vero, & procul ab Italia exulaſſe, editæ in eum ab Ambroſio *Orationes* probant: ſed & Hieronymus, in libello *de muliere Vercellenſi ſepties percuſſa*, emendaſſe ſe videtur: *Ad Euagrii*, inquit, *noſtri nomen pervenimus; cujus ego laborem pro Chriſto ſuſceptum ſi arbitrer à me dici poſſe, non ſapiam; ſi penitus tacere velim, voce in gaudium erumpente non poſſum: quis enim valeat digno canere præconio, Auxentium Mediolani incubantem, hujus excubiis ſepultum pene fuiſſe, antequam mortuum?* Eundem Euagrium idem Hieronymus inter illuſtres Chriſtianæ religionis viros deſcribit. Et Euſebius ex ſtirpe Pompejani Franci oriundum tradit, qui ſub Aureliano Auguſto ſtrenue in Syria adverſus Zenobiam Palmyrenorum Reginam pugnavit.

Ergo vacante utrinque Epiſcopali dignitate Mediolani, Valentinianus de ſucceſſoris ingenio & virtute ſollicitus concionem Sacerdotum ex finitimis urbibus & provinciis convocat; & docet, quanti univerſæ rei interſit, Mediolanenſi Eccleſiæ virum præeſſe, qui moribus & doctrina polleat, errantem Clerum regere, populum melius inſtruere, de-

* *Frigeridus* legitur apud eundem Marcellin. *lib.* XXXI. *cap.* IX.

A nique qui Epiſcopi perſonam congrue agere, ac onus ſuſtinere ſciat; *Cuique nos*, inquit Cæſar, *ut ſacerdoti ſine ſimulatione aſſurgere, capita ſubmittere, & ſalutaria monita audire ſincere valeamus.* Circumſcriptione iſta gravati Patres, quaſi impoſſibile magis foret, quam difficile, deſignatum virum invenire, ad Cæſarem verſi: *Eligas, tu Auguſte, qui ſapiens es*, inquiunt. At ille: *Veſtrum munus eſt, veſtra hæc electio, qui ſacroſanctam vitam agentes, quæ Eccleſiæ ſunt tueri, & quærere debetis. Proinde ite in ſuffragia*, inquit, *alacres, & bene Deo conciliati, ut eo aſpirante, quem maxime idoneum duxeritis, eligatis.* Victi cohortatione Sacerdotes, ſpatium ad deli-
B berandum ſumunt; diemque, quo ob hanc cauſam denuo convenirent, condicunt. Inde diſcurſatio in urbe, & ex diverſis ſtudiis æmulatio: his Arianum, illis Catholicum Epiſcopum creari contendentibus. Jam dicta dies aderat, & in Comitium ituri Patres exſpectabantur. Ambroſius ſubmovendi tumultus gratia, in Palatium cum militari manu venit. Tum congregata multitudine, & quod initium rei foret, ſpectante, ab incerto auctore vox inſonuit, *Ambroſium Epiſcopum:* quod omen accipientibus cunctis acclamantibuſque pariter utriuſque factionis ſtudioſis, Valentinianus ſumma voluptate perfuſus: *Tibi, maxime rerum conditor Deus,*
C *maximas*, inquit, *ago gratias, quod cui ipſe paulo ante præſentis vitæ negotiorum, tu futuræ, æternæque, & animarum ipſarum curam committis.* Et confeſtim baptizari Ambroſium, ordinarique pontificem juſſit. Ambroſius honoris novitate perculſus, & ab ea penitus abhorrens, ne eam omnino admitteret, bis nocturna fuga recedere Mediolano tentavit: ſed cum ſemper ſub lucem iiſdem erroribus viarum ad urbem reducentium longius abire non poſſet, arbitratus ſe non ſine divûm numine peti, vocarique ad infulam ſacerdotalem, paſſus eſt octavo die, operante Catholico Epiſcopo, initiari: quadrien-
D nio inde Romam petit, ubi balneatricem paralyticam contactu veſtis ſanavit. Et mox in Pannoniam profectus, cum Juſtina Valentiniani uxor, quæ genere Gotha erat, favens Arianis ordinari ab eis Anemium Sirmienſium Epiſcopum curaret, Ambroſius, ut potius à Catholico conſecraretur, contendit; & demum obtinuit, miraculo exſtinctæ ſubito intemperantis ancillæ, quæ auſa ſacerdoti manum injicere, ſtatim moribunda intercidit.

Reverſa deinde in Italiam Juſtina, moritur Valentinianus, ſuperſtitibus duobus liberis, Gratiano, qui tum apud Ambianos Ulterioris Galliæ populos Auguſtus appellatus eſt, & Valentiniano ju- A. C. 375.
E niore, qui Romæ erat. Utrumque Juſtina ad ſe Mediolanum vocat; ut tutius teneræ ætatis pueros educaret: ſimulque Imperii negotia penes ſe, ubi uterque heres foret, retineret. Reverſus pariter Mediolanum Ambroſius, ſedulo inſtituendis in rectam Chriſti fidem populis operam impendit.

Interim Auguſtinus Tagaſtenſis Afer ab urbe Roma artis oratoriæ docendæ gratia, publico ſtipendio dato, accerſitur: ſequuntur eum pluſculi diſcipuli, & amici, & mater Monica atque Adeodatus filius; vacavitque triennium ei profeſſioni. Per quod tempus in ſuburbano Caſſiaco frequenter
F ſecedens, tres libros Academicos, & unum Grammatices abſolvit; cæterarum vero diſciplinarum ſingulos inchoavit, qui & exſtant. Audiebat etiam ſubinde Ambroſium de fide Catholica concionantem; & tandem ejus oratione diſſolutus erroribus opinionis Manichææ, quam hactenus tenuerat, tranſire ad eum, ſeque doctrinæ ejus penitus tradere conſtituit. Quod & obtinuit, intercedente Simpliciano vetere hoſpite, & Romæ jam familiariter cognito. Non longe à Cœnobio Ambroſiano

ſiano diſtat ædicula rudis, informiſque, qualis tunc fuiſſe creditur, in qua baptiſmate luſtratum & ſacris inſtitutionibus eruditum ferunt. [1] Nec ita multo poſt Adeodatum egregiæ indolis & ſpei adoleſcentem amiſit.

At Juſtina magno mariti obice, veluti ſcopulo quodam libera, infeſtior in Ambroſium inſurgit; ſuſcitatiſque Arianis, nova negotia faceſſit: legem enim ſub adoleſcentis Valentiniani nomine pro-
A.C. 386. mulgari curat; qua Ariminenſe Concilium, quod omnibus Catholicis improbatum erat, confirmaretur. [2] Simul revocatus Auxentius, litem ei de Epiſcopatu intendit. Is apud Scythas interea verſatus, mentito nomine Mercurinum vocari ſe fecerat. Eum vero ſectabantur Jovinianus, Genialis, Geminator, Prontinus, Januarius, Martianus. Citatus Ambroſius, ut in Palatio ad dicendam [3] coram Cæſare cauſam veniret, eo ſe iturum pernegat; neque id ſe commiſſurum affirmat, ut cauſam religionis, religioſus ipſe extra Eccleſiam, extra locum ſacrum agat, & coram Judice juvene nondum baptizato, & qui denique ſit muneri impar, jure diſſimilis, quamquam Cæſar, quamquam Imperator Maximus. Exſtant acerrimæ *Orationes* in hac cauſa ab eo ſcriptæ; quibus auditis Juſtina excandeſcit, iraſcitur, furit, minatur, denique exilium contumaci indicit; non obtemperantem dolis excipere parat: denique & currus adductus quandoque fuit, quo per inſidias captus imponeretur, ac per noctis ſilentium extra fines deportaretur. Sed Sacerdos domi ſe, & intra Eccleſiam continebat. Juxta vigilabat pia plebs, cuſtodiebatque ne qua vis ſancto Dei ſervo inferretur: tunc tactus memoria Orientalis Eccleſiæ Ambroſius, ad levandum longioris moræ tædium, excitandoſque languentium animos, muſicos modos Eccleſiæ quoque ſuæ introduxit, meditatuſque hymnos & antiphonas, altiori ea voce quæ ſubmiſſa aliàs dici ſolebant, cani juſſit. Quæ res non ſolum leniendæ præſenti moleſtiæ plurimum, ut deſiderabatur, profuit: ſed ita cunctis placuit, ut & Gelaſius Romanus Pontifex, & reliqui omnes Occidentalis Eccleſiæ brevi Muſicen receperint: ac ſubinde tibiis, fiſtuliſque additis interſtrependum varie duxerint; donec ad hanc ætatem ventum eſt, quam argenteis organis, ſuaviſſimiſque voculis, quæ mille modis flectuntur, ornavimus.

Diu attonita civitas cum manſiſſet, auditum noviſſime eſt, auctoritate Siricii Pontificis Romani fuiſſe adverſarios Ambroſii Eccleſia & ſacris omnibus interdictos: qua re concita plebs, impios, nefarioſque ædibus, taberniſque omnibus exturbat, nulloque non ignominiæ genere affectos patria & finibus pellit. Vidit deinde per quietem Ambroſius, ubi ſepulta jacerent Prothaſii, Gervaſiique corpora: quibus terra effoſſa inventis, ingentia miracula edita ſunt, auctaque plurimum Catholicorum fides eſt. Ea vero in ædem ſuam Ambroſius A.C. 387.
tranſtulit: quæ dum ſic perferuntur, multi variis morbis laborantes divino munere ſanantur.

Sed omnem prope fidem, admirationemque ſupergreſſa eſt cæci illuminatio. Notus erat tota urbe Severus jam inde à pueritia oculis captus: hic audita concurſantis populi cauſa, eodem ſe adduci curavit: & ſudario ſandapilæ, qua ſancta corpora ferebantur, injecto, oculiſque inde admoto, diem vidit. Hoc ſe præſente factum Auguſtinus in *Confeſſionibus*, & in ultimo *de Civitate Dei* libro teſtatur: remque fuiſſe celeberrimam dicit; tum quod perquam frequens populo civitas eſſet; tum quod forte per eos dies aderat Imperator. Meminit & Hieronymus in libro *de Martyribus*, idque neceſſario in Italia proceſſiſſe ex eo colligit, quod in ea gravius hæreſis Ariana fuerat dominata: bonoque Ambroſio proprie præ cæteris Mediolani id fuiſſe conceſſum: quod in hunc ipſum adverſariorum confundendorum, & ſpei noſtræ erigendæ gratia, omnis cæleſtium gloria, & Martyres omnes conſenſiſſe viderentur. Ejuſdem rei fama Juſtinam, ſi non ab hæreſi, ut multos alios, ſaltem à perſecutione Ambroſii cohibuit.

Aliud quoque, & memoria dignum miraculum Mediolani accidiſſe Auguſtinus in libello *De cura pro mortuis* refert: *Perſolverat*, inquit, *pater debitum, non accepto chirographo, & filio non monito: idem mox defuncto patre creditor malignus repetit à filio, prolata cautione. Contriſtatus homo graviſſime, quod nihil ſibi moriens pater dixiſſet, perpetua moleſtia angebatur. Demum apparuit ei pater in ſomnis, & ubi ſatisfactionis præſtitæ repoſita memoria foret, indicavit; qua inventa juvenis, atque producta, intentatam ſibi calumniam & falſi debiti onus evitavit.*

Moritur interea Valens patruus puerorum Impe- A. C. 378.
ratorum, ſub cujus tutela ſat quietæ res ab externis bellis eis ſtetere. Ejus morte perturbata ſunt omnia. Evaſerat ex gregario milite atque adeo lixa egregius, & præſtans Ductor, vir genere Britannus, nomine Maximus, ſtirpem trahens à parentibus Helenæ Conſtantini matris, quam omnino ignobilem fuiſſe, vel illa Ambroſii & Euſebii verba oſtendunt, quibus Helenam ſtabulariam, & Conſtantii concubinam fuiſſe traditur. Ergo Maximus ex Ductore exercitus in Britannia per occaſionem temporum Imperator effectus, cum inſula Gallias omnes occupat: ſimul aliis motibus Oriens perturbatur.

Gothi gens Scythica, aliàs Getæ dicti, qui olim ſub Galieno in ditionem Romanam irruptione facta Thraciam, & Macedoniam, indeque Pontum, & Aſiam vaſtaverant, ſub Maximiano Herculio Burgundiones, quos Plinius partem Vindelicorum, & Ammianus Marcellinus Tranſrhenanos populos fuiſſe docent, exciderant: & Vandalis, Gepidiſque arma intulerant: ac tandem à Claudio Cæſare domiti, & ſubinde ab Aureliano, & Conſtantino magno profligati, nunc quoque recuperatis viribus; tum adjunctis Alanis, quos Maſſagetas antea vocatos Ammianus Marcellinus auctor eſt, Thraciam invaſere; & Longobardi propinquis Vandalis infeſti, novos metus afferebant.

Tot ſimul curis anceps, preſſaque Juſtina, conditionibus cohibere Maximum tentavit: diſertum- A. C. 387.
que & grati nominis Ambroſium Oratorem ad eum mit-

[1] *Nec ita multo poſt Adeodatum*, &c.] Anno ſcilicet ſequenti: verumtamen non Mediolani, ſed in Africa. Baptizatus enim Auguſtinus anno Chriſti 388. eodem Romam iter ſuſcepit, inde navigaturus in patriam. Ubi cum hiemaſſet navigationis opportunitatem exſpectans, ad oſtia Tiberina deſcendit, ac ſubſtitit aliquamdiu matris ægritudine ac funere detentus: quare non niſi anno 389. Africam tenuit. Ibi librum *de Magiſtro* conſcripſit; cujus alteram partem, ſcilicet interrogantis, Adeodatus geſſit jam ſexdecim annos natus, qui ſacrum fontem quindennis deſcenderat: ut colligitur ex Auguſtino lib. IX. *Conf.* cap. VI. qui nullam uſquam Adeodati maturioris mentionem facit; quin potius loco citato ſubjicit: *Cito de terra abſtuliſti vitam ejus, & ſecurior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ* (quæ ſcilicet baptiſmo expiata eſt) *nec adoleſcentiæ*, &c. (quam vix attigit) *nec homini illi*, &c.

[2] *Simul revocatus Auxentius*, &c.] Fuere & alii, qui Auxentium hunc à Juſtina in Ambroſium excitatum cum priore illo, cui Ambroſius in Epiſcopatu ſubrogatus eſt, eundem eſſe opinarentur: quaſi Ambroſius non mortuo illi, ſed ejecto ſuffectus ſit. Baronius tamen, anno Chriſti 386. non modo ex Socrate, Sozomeno, Theodoreto, Paulino, Hieronymo, ſed ex ipſomet Ambroſio eam opinionem manifeſti erroris coarguit. Breviarium quoque Romanum priorem Auxentium diem obiiſſe confirmat antequam Ambroſius initiaretur: neceſſe eſt igitur Auxentium hunc, qui, ne prioris invidia Mediolani laboraret, dici voluit Mercurinus, alium fuiſſe, qui propterea dictus eſt Auxentius junior.

[3] *Coram Cæſare*, &c.] Scilicet Valentiniano, Juſtinæ ipſius filio. Ita tamen cauſam fidei coram Imperatore in Palatio dicere recuſavit Ambroſius, ut Auxentium, ejuſque ſectatores in Eccleſiam ad populi judicium provocaverit in libello ad Imperatorem dato, qui legi poteſt apud Ambr. *Epiſt.* XXXII.

mittit. Profectus in Treviros uſque Ambroſius, nihil valere verba, nec Sacerdotii majeſtatem profuiſſe renunciat: omnia armis tecta, atque in vi & virtute ſpem omnem ponendam. † Ergo Gratianus adverſus illum in Galliam tranſit: ſimul Orienti proſpiciens, Theodoſium Hiſpanum altero Theo- A. C. 379. doſio genitum, virum bello inclytum & probatæ virtutis, Cæſarem dicit. Et quo plus opinionis & fidei viro injiceret, eundem affinitate propinquiſſima devincit. Gallam ſororem ei in matrimonium dat. Ita ornatus titulis & maxima poteſtate, Conſtantinopolitanis rebus, & Gothici belli curæ Theodoſius deſtinatur: quod & brevi feliciter confecit. Valentinianus ſecundus apud matrem in Italia retinetur.

Cæterum tres ſimul Cæſares Mediolani legem condidiſſe apparet eo anno, qui Auſonium Poetam, & Olybrium Conſules habuit: qua lege cunctas hæreſes vetitas, ipſi quoque Cæſarea conſtitutione tollunt. Is vero annus, ut idem Poeta docet, ab urbe Roma condita milleſimus centeſimus & decimus octavus erat, & à Paſſione Chriſti trecenteſimus & quinquageſimus primus; nam ſi tres & triginta, quibus in terris Deus vixit, addideris, numerabuntur ab ejus, ut nunc mos eſt, ortu quatuor ſupra trecentum & octoginta.

Auſonii Conſulis mentio, qui patria Burdegalenſis, Cæſaris Gratiani præceptor fuit, Poeta alioquin eruditiſſimus, me admonet, ut hic ſubjiciam, quæ is in patriæ noſtræ commendationem ſponte ſcripſit in *Catalogo nobilium Civitatum:* qui libellus cum injuria temporum majori ex parte mutilatus foret, & dimidiata carmina; ac proinde nec ſenſus, nec metri ratio congrueret, nos vetuſto codice ex Ticinenſi Vicecomitum Bibliotheca prolato, redintegravimus: & ubi quinque tantum imperfecta habebantur, nos decem & octo abſoluta *Urbium Epigrammata* edidimus: inter quæ ſeptimo loco eſt:

Et Mediolani mira omnia; copia rerum;
Innumeræ, cultæque domus; facunda virorum
Ingenia; antiqui mores; tum duplice muro
Amplificata loci ſpecies; populique voluptas,
Circus, & incluſi moles cuneata theatri;
Templa, Palatinæque arces, opulenſque moneta;
Et Regio Herculei celebris ſub honore lavacri;
Cunctaque marmoreis ornata periſtyla ſignis;
*Mœniaque in valli formam circumdata * limbo.*
Omnia quæ magnis operum velut æmula formis
Excellunt: nec juncta premit vicinia Romæ.

Eodem tempore Maximus philoſophus Alexandrinus inter viros claros à Hieronymo relatus, inſignem de fide adverſus Arianos librum ſcripſit, quem Mediolani Gratiano Principi dedit. Item D. Ambroſius eidem quinque eodem titulo, & tres *de Spiritu Sancto* libros interim dedicavit. Cæterum inter barbaricorum motuum exſpectationes, Satyrus Ambroſii frater ex Africa recens Mediolanum A. C. 383. reverſus, diem obiit; quem & fratris ipſius cauſſa, & propriarum illius virtutum gratia, civitas univerſa deflevit.

† Profectus autem Pariſios uſque Gratianus, circumvenitur fraudibus à Merobaudo magiſtro militum; & retrocedere coactus cum obviis civitatibus non reciperetur, Lugduni demum defecit: cujus cadaver cum in Maximi poteſtatem deveniſſet, * ſecunda ad eum legatio Ambroſio demanda- A. C. 387. tur, ut illud in patria humandum terra repeteret. Quo vix digreſſo Victor Comes à Valentiniano ſubmittitur cum mandatis, ut pacem quoque pariter petat. Moguntiæ ambo Maximum convenere: ſed cum is ſucceſſu rerum elatus æquum duceret, peteretque Valentinianum ad ſe, tanquam filium ad patrem, venire; ad eam rem ſignificandam Victor Mediolanum remittitur: quod cum ſe minime facturum Valentinianus reſpondiſſet; neque pacem, neque Gratiani corpus Maximus conceſſit: ac pergens bello rem ſuam proſequi, in Italiam & Mediolanum venit: ſed mature Juſtina cum filio ceſſit, profectaque in Illyricum, Valentinianum in Græciam ad Theodoſium miſit, qui ſuppetiarum deprecator efficaciſſimus foret. Nec tardavit communem ſuſcipere cauſam Theodoſius. Claſſe igitur inſtructa, in Hadriaticum mare denavigat. Jam univerſa Circumpadana Italia Maximo parebat. Quare adventanti Theodoſio Maximus Aquilejæ A. C. 388. occurrit, atque acie victus in ea urbe obtruncatur. Clariſſimam victoriam celebrat carmine Claudianus, & Drepanus Pacatus *Panegyrico* perelleganti.

Inde in regnum Valentinianum, priſtinaſque opes reducit Theodoſius, Mediolanumque pariter venit. Ubi pluſculos dies moratus, animadvertit minime ſe ab Ambroſio ſalutari, adirive, ut conſueverat. Miranti, quærentique cauſam objicit Ambroſius Theſſalonicenſe facinus. Forte Theſſalonicæ cum ſeditione populari pulſati Judices fuiſſent, Theodoſius ſubita ira percitus militarem manum in populum immiſit, qui promiſcua cæde obvium

† *Ergo Gratianus adverſus illum,* &c] Quod de Gratiano hoc loco commemoratur, omnino eſt contra temporum rationem: nam legationem, de qua hic agitur, certum eſt fuiſſe ſecundam, quæ videlicet Juſtinæ in Ambroſium furias ſequuta eſt, & de qua infra plura dicam. Facile hoc ex Auctoris quoque verbis colligitur. Cum enim ait delectum à Juſtina grati nominis Oratorem Ambroſium, prorſus indicat, ideo delectum fuiſſe Ambroſium, quod priore legatione adeo gratus exſtiterat Maximo, ut quæ rogabat, facile impetrarit: ut infra latius dicam: Hanc ergo legationem, qua Ambroſius nihil dicitur effeciſſe, certum eſt eſſe ſecundam, atque adeo obitam ab Ambroſio fuiſſe anno 387. planum eſt apud Baronium eodem anno. Gratianum autem in expeditione contra Maximum proditione ſuorum militum, & inſidiis Andragathii Maximi ejuſdem Ducis interiiſſe ante quattuor annos, id eſt, anno 383. conſtat ex Baronio & Gordono. Theodoſium quoque Cæſarem à Gratiano in Gallias proficiſcente, & Valenti in Orientali Imperio ſubrogatum anno 379. legitur apud eoſdem. Denique ſupputatio temporis, quo lex *de Hæreticis* lata eſt, non congruit cum diligentiore Chronologia eorundem, apud quos Conſulatus Auſonii & Olybrii, atque adeo ejus legis ſanctio incidit in annum Chriſti 379. Jam quod dicitur ex Auſonio de annis ab Urbe condita, advertendum eſt ex Baronio in *Apparatu* ſub finem, Auſonium aliter ſupputare annos ab Urbe, quam antiquiores communiter duce Varrone conſueverint: quam ob cauſam Chriſti anni non tuto ab Urbe condita numerantur.

* Alii legunt, *labro.*

† *Profectus autem Pariſios,* &c.] Socrates, Sozomenus, Zoſimus, Hieronymus, Ruffinus, Proſper, Marcellinus, & cum his Baronius & Gordonus anno Chriſti 383. ſcribunt Gratianum occiſum partim ſuorum proditione, partim inſidiis Andragathii.

* *Secunda ad eum legatio Ambroſio demandatur*] Gratiani cadaver ſecunda legatione ab Ambroſio petitum eſſe, ipſiuſmet Ambroſii teſtimonio conſentaneum eſt. Nam in *Oratione* in funere Valentiniani, *Ego tuus*, inquit, *iterum legatus repetivi Gallias: & mihi dulce illud officium fuit, pro ſalute tua primo, deinde pro pace, atque pietate, qua fraternas reliquias poſtulabas: nondum pro te ſecurus, & jam pro fraternæ ſepulturæ honore ſollicitus.* Hoc ergo indubitatum eſt, Gratiani cadaver ſecunda legatione ab Ambroſio petitum eſſe. Idque Baronius quoque anno Chriſti 387. totius legationis ſeriem texens ratum habet: obſervatque Ambroſium prudenter ſpecie petendi cadaveris Gratiani, ejuſmodi legationem, quæ ad explorandum Maximi animum ſuſcipiebatur, velandam putaſſe. Quod autem Auctor videtur hanc legationem ſecundam appellare, quaſi ea, cujus ſupra mentionem fecit, fuerit prima, non eſt conſentaneum veritati. Nam legatio ſupra narrata, Auctore etiam conſentiente, Juſtinæ in Ambroſium odium & furias conſecuta eſt, obitaque fuit anno 387. prima vero præceſſit; obita enim fuit anno 383. ſtatim à morte Gratiani, Maximo Italiæ imminente. Deinde prioris legationis exitus feliciſſimus fuit, cum Maximum, ne in Italiam irrumperet coercuerit Ambroſius, pacemque obtinuerit, ut idem diſerte teſtatur in *Epiſt* XXVII. ad Valentinianum: ut propterea *Epiſt.* XXXIII. ſcribens ad ſororem queſtus ſit, ſe poſt ejuſmodi beneficium Juſtinæ factum, multa maleficia ab ingratiſſima fœmina ſuſtinuiſſe: ejus autem, quæ ſupra commemoratur, nullum exſtitiſſe fructum Auctor ipſe fatetur: non fuit igitur prima. Unam ergo legationem, quia tum pacis, tum cadaveris redimendi cauſa ſuſcepta eſt, in duas ſecuit Auctor, quod aliunde compertum illi eſſet, Ambroſium bis ad Maximum fuiſſe legatum.

quem-

quemque obtruncantes, in commune publicam injuriam ulciscerentur. Illi in miseram plebem irruentes, intemperantiusque mandata exsecuti, sine ullo discrimine personarum, sexusve, & ætatis, ad septem millia innoxiorum capitum trucidarunt: cujus facinoris fama summum illi odium toto orbe conflavit. Ergo Ambrosius, ceu adhuc cruenti, pollutique hominis conspectum devitabat: perque epistolam respondens, veterum Regum exemplis cum hortatur, ut nefandum crimen à se amoveat: sed nihil epistola profectum; nullaque expiatione facta Theodosius accedere ad templum voluit. Intercessit ergo Ambrosius, & objectu corporis illi se opponens: *Homo*, inquit, *sanguinarie, vir cruente, istis manibus, isto ore adire templum Domini potes, sacra adspicere audes?* His vocibus increpitus Theodosius substitit, & recordatus patratæ impietatis, retro conversus ad Regiam rediit: nec solum eam reprehensionem in bonam partem accepit, sed diutinas in lacrymas provolutus, complures dies publico mœstus abstinuit.

Demum supervenit magister aulæ Ruffinus, magnæ confidentiæ vir, qui grave Reip. & Cæsareo nomini indecorum esse docet, eum hoc mœrore diutius affligi: *Quare surge*, inquit, *& tristitiam depone. Dies instat natalis, qui cum sit maxime religiosus, adire templa, salutare numina oportet: si quid à Pontifice hæsitas, ego ad eum jam propero, & te noxa ista ut solvat, faxo.* Hærenti inter spem & metum Ruffinus suadet, ut modico intervallo præeuntem se sequatur. Festinansque incipit affari Antistitem; cui corrugata fronte Ambrosius: *Et tu hic ades*, inquit, *vir impie, & inauditi sceleris suasor, & minister? atque canum impudentiam imitatus, audes adversus imaginem latrare Divinam?* Perculsus homo inexspectatissimo responso supplicat; jamque adesse Cæsarem ostendit, cujus honoris ratio tali die, & tanta populi frequentia habenda est. *Ergo ista me*, inquit Ambrosius, *ratione circumvenis, & prævaricaturum speras? Atqui quantum voce, viribusque valebo, sacris ædibus ipsum arcebo: etsi vim fecerit, vel emori possum.* Pallens, trepidusque Ruffinus ad Cæsarem recurrit, duram nimis Pontificis mentem nunciaturus, ac proinde ne veniret moniturus. At is jam media via à Palatio processerat; & audito responso: *Nonne*, inquit, *ista omnia tibi prædixi: mihi notum ingenium, nota illius constantia est: sed egone pergam? & justam in faciem accipiam contumeliam?* perveniensque ad Ambrosium, seorsum cum in salutatorio vocat. Hicque ad genua provolutus: *Nullusve*, inquit, *pœnitentiæ, nullus veniæ locus est? Audio nullum tam grave delictum committi, quod sit inexpiabile apud Deum, quodque Divina gratia majus sit. Paratus sum omne genus pœnæ subire, quod jubeas. Te igitur obsecro, obtestorque hanc à me noxam depreceris, ac Deum mihi concilies, propitiumque facias.* Quibus auditis Ambrosius dignum absolutione censuit, atque ad sacra admisit. Tum ei pœnæ loco subjunxit, ut qui per iram & furorem peccasset, contra deinceps ratione sese cohiberet; & spatio temporis impetus animi moderaretur. Ita perpetua lex sancita tum fuit, ut durius, severiusque imperata triginta dies suspendantur, maneantque intra litteras, quo locus esse pœnitentiæ possit, si forte sententiam mutet Princeps. Ea lex adhuc apud Jurisconsultos perscripta habetur. Inde ingressus templum Theodosius, non stans, nec genuflexo, sed toto corpore procumbens Davidicum illud lachrymavit: *Adhæsit pavimento anima mea:* mox cum altari munus offerret, constitit intra cancellos: sed nec id tulit Ambrosius, eumque per Simplicianum Archidiaconum certiorem fecit differentiæ locorum, quibus seorsum à laicis sacerdotes tantum admitterentur. Id quod perlibenti quoque animo Theodosius accepit; & allegans ignorantiam suam, & pariter consuetudinem Græcam, cessit; semperque postea servavit, identidem dictitans: *Veritatis tandem inveni magistrum: Sacerdotis, & Cæsaris intellexi differentiam. Denique unum scio, & juste vivere Ambrosium, & merito vocari Pontificem.*

* Sub his acta est nobilis caussa Aræ Victoriæ, quam adhuc cum virginibus Vestalibus, ceu quasdam antiquitatis reliquias colebant nonnulli cives Romæ in curia veteri. Sed eam Christiani Principes nonnulli ante labefactaverant, Constantinus sustulerat, & Valentinianus superior, & filius Gratianus datis rescriptis antiquaverant; & opulentissimi sacerdotii prædia in fiscum redegerant. Vetustatis vero amatores contra niti, & ut reponerentur, laborare non desinebant. Itaque legationem instruunt; cujus princeps fuit eminentis ingenii & facundiæ vir Symmachus Patricius, & urbis Præfectus. Sed is quamquam ea amplitudine vir, obsistentibus apud Imperatorem adversariis, neque auditus, neque ad Cæsaris conspectum admissus fuit. Irrita legatione eo Romam reverso, oblata mox est opportunitas ætatis junioris Valentiniani, & quorumdam, ut assolet, fautorum. Ac denuo idem experiri eodem Oratore constituunt. Ita Mediolanum profectus Symmachus: *Iterum*, inquit, *publicarum querelarum legatus à Senatu lectus venio. Posteaquam Romæ cognitum est, purgari à piis Principibus famam priorum temporum. Rei Divinæ causa est: instituta majorum, patriæ jura, atque fata peto. Eum statum religionum assero, atque defendo, qui diu Reip. profuit. Diis patriis, Diis indigetibus pacem; fatales genios, & eos cultus, quibus dudum in Romanas leges orbis imperium cessit; patrocinium urbis, & amicum triumphis numen, Victoriam. Sacra illa, quæ Gallos à Capitolio, Annibalem à mœnibus, & nuper Marcomannos à cervicibus nostris repulerunt, desidero: si longa ætas auctoritatem rebus facit, servemus tot sæculis fidem; sequamur parentes nostros, qui secuti sunt feliciter suos.* Tum recentium Cæsarum exemplo excusato, ostendit bonorum Principum fiscum non debere damnis sacerdotum crescere; sed spoliis hostium: abesseque oportere à puritate ærarii profana compendia. *Quid fraudamus igitur hoc veluti stipendio castitatis dicatam publicæ saluti virginitatem? quæ cœlestia præsidia imperio, numinum virtutes armis nostris, Cæsaribusque ipsis applicat, & efficacia vota pro omnibus suscipit.*

Jam vi Orationis ejus audientium animi nutabant: sed continuo adfuit Ambrosius, qui per internuncium monitus, qua de re sermonem habe-

* *Sub his acta est nobilis causa Aræ Victoriæ*, &c.] Quæ de Theodosii pœnitentia ab Ambrosio imperata narrata sunt, satis constat ex Baronio & Gordono accidisse anno 390. quare non satis congruit temporum rationi, quod ait Auctor, sub his actam esse causam Aræ Victoriæ à Symmacho apud Valentinianum Mediolani, Ambrosio contradicente. Nam ex libello ejusdem Symmachi ad Valentinianum dato, titulo, *Relationis Symmachi Urbis Præfecti*, planum est, legationem hanc à Symmacho susceptam anno Præfecturæ ejusdem, causamque Victoriæ utroque nomine Præfecti ac Legati roboratam. Sic enim loquitur: *Ut Præfectus vester gesta publica prosequor; & ut Legatus Civium mandata commendo.* Præfecturam autem urbanam gessit Symmachus Consulibus Ricimere & Clearcho, anno Christi 384. ut Imperatoris rescripta ad ipsum eodem anno data testantur *L. 44. de Appellat. Cod. Theodos.* & approbant Gordonus & Baronius, qui etiam observat Symmachum usum esse occasione obitus Gratiani fratris Valentiniani, & Maximi tyrannidem exercentis: cum Valentinianus puer timore exagitatus, omnes timens, exemplo fratris edoctus, qui milites expertus fuerat proditores, nihil non concessurus esset magistratibus. Gratianus autem anno præcedente 383. occisus fuerat. Et Maximus anno 388. duobus scilicet annis antequam Theodosius aditu templi ab Ambrosio prohiberetur. Denique S. Augustinus *Confession.* lib. v. cap. XIII. scribit se à Symmacho Urbis Præfecto Mediolanum esse missum: at missus est anno 384. eodem igitur anno acta est à Symmacho causa Aræ Victoriæ; sex videlicet annis ante Theodosii pœnitentiam.

ret Symmachus, advolavit, atque ut potuit, ex tempore, ita contradixit: *Si de re militari consuleretur, paterer, ut exercitati in præliis viri sententia exspectaretur: si civilis causa esset, ut diversæ parti responsio servaretur. Hic tractatus religionis est: quare Episcopus convenio.* Tum calore dicendi longius provectus, demonstrat, non convenire Christiano Principi alienorum deorum curam habere, eorumve sacerdotibus commoda ulla conferre. Sacram fidem tutam non esse, ubi minus integre Christus colitur, & alienis ceremoniis quis favet: nec in verbo vim esse, ut appellaretur restitutio potius, quam nova collatio, si quid eis detur ex iis, quæ dudum confiscata fuerint: *Aut quo jure, quo vultu audent postulare privilegia Vestales, cum sacræ Deo virgines nulla adhuc emolumenta habeant: & ii ipsi, qui pauci admodum totius senatus nomen mentiri audent, numquam Christianorum rebus, non sanguini pepercerint, & quantiscumque potuerunt, incommodis affecerint, ac ipsum loquendi usum, omnibus alioquin communem, Juliani lege interdici curaverint? Jam exardescebat, & ad divinas interminationes evehebatur: &, si, inquit, aliter statueritis, haud æquo animo feremus Episcopi: neque proderit minorem ætate allegare Cæsarem, quando omnis ætas integra Christo est: & quidquid Cæsaris manu subscribitur, id ejus nutu & voluntate factum censetur. Itaque si his annuerit Cæsar, & mox ad Ecclesiam venerit, vel illic non inveniet sacerdotes, vel inveniet resistentes.*

His auditis confirmati omnium animi sunt, & sine ambiguitate data Symmacho secunda repulsa est, sicque Oratione Ambrosii Vestales sublatæ, & æterni illi ignes in perpetuum exstincti sunt. Cæterum ex præfatione Symmachi coram tribus Cæsaribus agi res videtur, ingentique is voce appellat Imperatores dominos, inclytos, victores, Augustos, triumphatores, Valentinianum, & Theodosium, & Arcadium. Paulinus vero absentem Theodosium facit. Ambrosius quoque cum interdum plures, sæpius, & in novissima Orationis suæ parte, unicum Valentinianum nuncupat; simulque suadet, ut hanc rem ad Theodosium Principem, & parentem referat. Forte, ut oratorum mos est, ad promerendam unam omnium gratiam, absentium etiam nomina invocarunt.

Septimo inde anno Valentinianus in Galliam transit. Circa Lugdunum proditus ab Arbogaste & Eugenio præfectis Viennæ suffocatur. Cujus peracerbum casum deflens Ambrosius, eo in primis nomine dolet, quod vocatus ad eum baptizandum pervenire non potuerit: properanti enim sibi nuncius mortis in jugis Alpium occurrit. De eo autem scribens ad Theodosium, admonet pulcherrimum labrum porphyreticum adesse, quo Regio more, & quemadmodum olim Maximianus fuit, sepeliri possit. Mox Valentiniani interfectores occupato Galliarum imperio, in Italiam transivere, Mediolanoque, & Circumpadana omni potiuntur, non sine gravi populorum clade, ac ruina civitatum. Iidem pariter aram Victoriæ restituerunt, & sumptus ceremoniarum concesserunt. Quarum rerum caussa Ambrosius Mediolano secedit, Bononiam, & inde Faventiam profectus, invitatur à Florentinis, ut ad se veniat. Ita adscendit in Hetruriam, secumque attulit è Bononia Florentiam ossa Vitalis & Agricolæ Martyrum. Tum Pansophium Decentii hospitis sui filium malo spiritu laborantem liberavit, & subitaneo morbo gravatum, exanimatumque vitæ restituit.

Jam Theodosius nefandissimi sceleris admonitus, & parricidarum audacia cognita, validissimum in Græcia paraverat exercitum: eoque terra, marique præmisso in Italiam iterum contendit, atque Aquilejæ, fatali victoriis suis urbe, occurrentes Arbogastem & Eugenium opprimit, & capitali supplicio afficit. Inde Mediolanum ad componendum rerum statum accessit. Eodem reversus A. C. 394. Ambrosius rem feliciter gestam gratulatur. Quanta vero malorum eo tempore acceptorum magnitudo fuerit, haud quidem aliunde uberius, distinctiusve, quam ex *Consolatoria* ejusdem ad Faustinum de obitu sororis ejus collegi: Nempe *de Bononiensi urbe veniens, à tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Regium relinquebamus. In dextra erat Brixellum: à fronte Placentia, ipso adhuc nomine veterem nobilitatem sonans: ad lævam Apennini inculta, & florentissimorum quondam populorum castella diruta, & in perpetuum prostrata jacent.* Addit Hieronymus Vercellas, quæ potens olim civitas, suo tempore semiruta erat.

Compositis aliis una supererat gravis caussa Arianæ hæreseos cognoscenda: novum Concilium Mediolani habetur. Inter cæteros sacerdotes Chromatius & Heliodorus viri clarissimi se affuisse scribunt. Interim Theodosius non vulgaribus laudibus extulit Gregorium Cordubensem Episcopum, qui vir eruditissimus singulari quadam diligentia cum plurium Martyrum extremos dies in libellum collegisset (quo veluti certo quodam ordine uniuscujusque memoria quotannis coleretur, & se admodum id probare Imperator ostendit) simul exhortatus universos est, ut & ipsi pro virili explorare studerent, si qui alii superessent digni, quibus divini honores tribuerentur, & eodem libro adnotarent: scriptumque nominatim ad Divum Hieronymum fuit, ut quos ex *Chronicis* Eusebii, aut varia aliorum lectione haberet, transmitteret. Ita compositus libellus est, quo conscriptum habemus, quoto cuique die honor habendus sit.

Triennio abhinc elapso in valetudinem adversam Theodosius incidit; vitæque metuens, posteritati consulit. Duos ex Placilla Hispana prima conjuge liberos jam susceperat, Arcadium, & Honorium, qui cum forte ambo in Græcia educarentur, minorem Italiæ Principem daturus Mediolanum evocavit; alterum Constantinopoli imperare jussit: adventum Honorii pulcherrimo Panegyrico † Claudianus celebrat:

> *Spectandi studio matres, puerisque severi*
> *Certavere senes, cum tu genitoris amico*
> *Exceptus gremio mediam veherere per urbem,*
> *Velaretque pios communis laurea currus.*

Ex hujus lætitiæ affectu levatus modicum ægritudine pater, in Circum etiam cum filio descendit, ludosque magnificos parari in pomeridianam horam jussit: quibus mox gravatus cum ipse non posset, interesse Honorium voluit; nec in alteram lucem postea supervixit. Defunctus insigni anno Consulatu duorum, quod numquam ante contigit, fratrum Olybrii & Probini, ætatis sexagesimo, Imperii decimo sexto, Olympiadis vero ducentissimæ nonagesimæ quartæ primo: qui ab ortu Christi Dei * nonagesimus septimus supra tercentum computatur. A. C. 397. Ejus funus quadragesimo die, assistente altaribus Honorio, eleganti Oratione celebravit Ambrosius: tum cadaver Constantinopolim delatum.

† *De* III. *Cons. Honorii*, ℣. 127. & seqq.

* *Nonagesimus septimus supra tercentum*, &c.] Theodosii obitum in Consulatum duorum fratrum Olybrii & Probini incidisse satis est exploratum. De anno Christi difficultas est. Nam Baronius dictum Consulatum, obitumque Theodosii cum anno Christi 395. conjungit, non 397. citatque pro se Prosp. & Marcell. in *Chron.* & Socratem *lib.* V. *cap.* XXV. Consentit Baronio Gordonus. In Olympiadibus quoque recensendis uno anno peccatum esse arbitror. Nam esto, natus fuerit Christus Olympiadis CXCIV. anno 3. quæ est sententia Epiphanii & aliorum, quos sequuntur Salianus & Gordonus; si huic numero 396. annos adjicias (nam primus annus Christi cum tertio dictæ Olympiadis convenire debet) qui XCIX. Olympiadas conficiunt, pervenitur ad Olympiadis CCXCIII. annum 2.

Cæte-

Cæterum quoniam in nullo ante proposito occurrit, hic subjiciam, quod Ambrosius ad testandam morum ejus integritatem, solidamque opinionem scribit in *Epistola ad Paternum*: Theodosii decretum fuisse, ne fratres patrueles, & consobrini conjugia inter se misceant; gravissima pœna indicta, si quis tantam necessitudinem, & pia fratrum pignora temerare audeat; quod quidem posteris traditum, ac inter jura mortalium receptum religiose observatur, & interdum pro commodo rerum, & temporum conditione Romanus Pontifex magnos inter Reges, Principesque dispensat. Superavit in hoc Nervam Cocceium Theodosius; qui tantum prohibuit ne fratris filiam uxorem quis duceret.

A

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER III.

EPITOME.

Stilico ex Scytharum, vel Vandalorum gente humili loco natus; sed ob militarem virtutem summo à Theodosio habitus, Serenam ex fratris stirpe ab ipso adoptatam in matrimonium accipit, una cum Orientalis & Occidentalis militiæ magisterio, utriusque Imperii procuratione, juniorumque Cæsarum Arcadii & Honorii tutela. Ambrosius migrat è vita, cui Simplicianus subrogatur, vir adeo sanctus, ut statim ab obitu in beatorum numerum à populo relatus sit. Post Simplicianum Venerius, Marolus, Martinianus, Clicerius ex ordine Mediolanensi Ecclesiæ præfuere. Stilico filiam Mariam Honorio matrimonio jungit Mediolani: unde mox in Græciam movet adversus Ruffinum suæ gloriæ ac potentiæ æmulatione Imperium perturbantem, eumque suorum proditione facile victum pari crudelitate atque ignominia necat. Mediolanum ad Honorium reversus in Gildonem in Africa rebellantem immissus, brevi opprimit. Subinde Grotunnos transmisso Danubio Romanas Provincias populantes internecione delet. Non multo post Gothi Radagayso, & Alarico Ducibus, reliqua cis Danubium Romana ditione occupata, Italiæ se inferunt. Per Apulos, Calabrosque in Campaniam effusi, Roma, quam Itali proceres tuebantur, præterita, Radagaysus Hetruriam invadit: Florentiam diu obsidet; sed Ambrosio per somnium deditionem dissuadente, & posteræ diei victoriam civibus pollicente, eorundem eruptione victus, captusque occiditur. Alaricus ad Pollentiam cum Stilicone congressus, post ingentem utrinque cædem patratam, in Veronensium agrum evadit incolumis. Sed quod fidem pacis ac fœderis datam non præstitit, prope Abduam altero prælio debellatur. Ab hac victoria Honorius cum Stilicone, ejusque filio Eucherio Romam immigrat prope triumphans. Serena vero Mediolani ædem S. Nazario sacram marmore sternendam curat, illustris victoriæ anathema. Post hæc Alanis, Gothis, Vandalis, aliisque Barbaris alias Europæ, Africæque Provincias populantibus, Stilico cum Eucherio filio ab exercitu annuente Honorio trucidatur; quod tandem ad suæ gentis perfidiam relapsus, ut imperii continuandi occasionem haberet, elabi Alaricum, Barbarosque grassari passus esset. Sed ejus tamen morte Romanum labare cœpit Imperium; fidemque facere Vectii Mathematici divinationi, qui sub id tempus, duodecimo scilicet seculo, casurum, ex duodecim vulturibus, qui Romulo Urbem auspicanti visi fuerant, conjecit. Honorius tertio post S. Hieronymum anno vita excedens Imperium legat sororis filio Valentiniano tertio hujus nominis Imperatori. Hic Ardaburis opera primum Castinum Consulem ex Ulteriore Gallia capessentem Imperium ad Vercellas profligat: deinde Hunnos, aliosque Barbaros Italia submovet, Vandalis pace conciliatis: postremo Constantinopolim profectus, à Theodosio Juniore, qui post Arcadium Orienti imperabat, Eudoxiam patruelis Theodosii filiam accipit uxorem. Hoc Italiæ imperante, sub obitum Theodosii, Marcianique successoris principium, Attila Hunnorum Rex ingenti cum exercitu Barbarorum primo Germaniam, tum Gallias flagellat immanissime; sed Aetio Valentiniani Duce, ac Theodorico Visigothorum Rege conspirantibus, ingenti clade accepta in Pannoniam se recipit: ubi reparatis viribus in Italiam signa movet infesta: & Aquilejam, Patavium, Veronam cædibus, incendiisque funestat. Nihilo mitior Mediolanum ingreditur: ubi conspicatus in pariete pictos suæ originis Scythas captivos ad Romanorum Imperatorum pedes abjectos, accersito pictore, commutare fortunas jussit, Romanis ad suos pedes saccos pane, auroque exonerantibus. Romam deinde contendenti ad Mincii, Padique conjugium à S. Leone Papa persuasum est, uti retro signa converteret. Attila excedente, parta Italiæ pax est: qua frui Valentiniano non licuit; suorum enim proditione interemptus est, Romano Imperio vix superstite. Avitus enim susceptum in Gallia Imperium vix Placentiam usque detulit: Majorianus avium rapacium ad aucupium institutor, Ravennæ Cæsar salutatus, quadriennio post ad Scriviam obtruncatus est: Anthemius Leonis Orientis Imperatoris Dux, & mox Occidentis Imperator à Ricimere Insubriæ Præfecto, eodemque genero, non multo post bello victus occiditur; Augustulus in scenæ morem impositam ab Oreste patre Imperatoriam personam, metu Odoacri statim deponit. Odoacer enim cum Erulorum exercitu Italiam ingressus, oraque Cispadana potitus, Orestem prope Laudem Pompejam acie victum Ticinum concludit; captum mulctat capite; urbem incendiis funditus vastat. Roma deinde universaque Italia potitus adversariorum publicat bona: sed eum Theodoricus ab Orientis Imperatore Zenone in Italiam missus, multis cladibus affectum Roma, Mediolano, omnique Circumpadana ora exuit: Ravenna diu se tuentem ad regni societatem admittit; tandemque perfidiæ suspectum interimit; ac Anastasio Zenonis successore volente, jubenteque in Italia solus regnat. Epiphanium Ticinensem Episcopum ad Gondubadum Burgundionum Regem legat, qui captivos ex Subalpino agro transductos redimat, eventu felicissimo. Mediolanensem Ecclesiam fovet; Theatralibus muneribus, ædificiisque priscorum Imperatorum magnificentiam æquat: inter dissidentes circa se Principes omnes fœderibus, præcipuos affinitatibus sibi junctos pacem constituit: sed Eutharicum generum, regnique heredem adsciscit. Severini Boetii ac Symmachi

C

D

E

F

nece iniquissima numinis in se iras, mortemque eodem anno promeretur: post quem Athalaricus ex filia nepos sub matris tutela regnat annos circiter decem: subinde Theodatus: cum Romanorum Imperio consuetudo quoque temporum ab urbe condita censendorum intercidit, & chronologia à Christo nato deduci cœpta est. JUSTINIANUS *interim Constantinopoli Imperium nactus, Bellisarium cum exercitu in Italiam mittit: hoc Siciliam, Lucaniam, Calabros, Apulosque, denique Neapolim obtinente, Victigis Theodato à Gothis suffectus centum circiter pugnatorum millibus ex eadem gente Ravennam contractis, Romam à Bellisario expugnatam obsidet: sed Arimino ab ejusdem Ducibus capto, obsidione digreditur: qua occasione Mediolanum missa sunt auxilia, Mundila & Fidele ejus urbis cive Ducibus, quæ Datius Episcopus Romam ad id munus legatus petierat: illi ad Ticinum commisso cum Gothis prælio, eos in urbem compellunt, Mediolanumque profecti propinquas urbes obtinent deditione: sed Victigis Francis advocatis, Vraja Duce Mundilam Mediolano inclusum fame ad deditionem urbis compellit, quam mox Gothi cæde & incendiis mulctant. Bellisarius interim Victigem Ravennæ expugnatum cum regiis thesauris Constantinopolim in triumphum trahit: reliqui Gothi circa Padum Castrum novum ædificant, & Bellisario Italia digresso, sub Idovado, Vitali Justiniani Duce acie victo, repetunt regnum, quod Totilæ post Idovadum defertur: qui numeroso exercitu per Italiam effusus, Roma potitur, quamdiu Narses Italiæ Præfectus eum cum exercitu, Thejamque illi suffectum trucidat, & Gothos Italia tota submovet. Justiniani Ducibus arma tractantibus, ipse Leges & Consultorum responsa pacis præsidia in Juris Civilis corpus conformat. Pandectarum archetypa Florentiæ magno in honore habentur.*

SUB Theodosio claruerunt duo obscuræ originis viri, summasque ad opes provecti sunt, Ruffinus ex ultimis Galliarum finibus ortus, in quem acerrimæ Claudiani invectivæ extant: hic curæ Arcadii datus; & Stilico vir genere Scytha, ut Suidas Græcus auctor est: nam Paulus Diaconus detrahendo ei, è Vandalorum perfida gente oriundum scribit. Hujus adeo excellens virtus, & militaris industria visa Theodosio est, ut supremam in eo spem collocare potuerit, atque sua consanguinitate dignum facere: quippe Serenam ex Honorio fratre neptem, & adoptione filiam illi matrimonio locavit, & novissime * Honorio filio curatorem, rerumque ejus

A arbitrum constituit. Is autem suscepta rerum administratione, ante omnia habendum in honore Principem duxit. Itaque tertium deferri Consulatum Honorio adolescenti curavit; simul venationem ejus nomine in theatro Mediolani exhibet: cui spectaculo dum intenta multitudo esset, emissi sunt milites, qui Cresconium virum multis latrociniis infamem comprehenderent. Is autem in ædes sacras confugerat, atque inter aras & sacerdotum amplexus detinebatur: sed fecerunt imperata milites absque loci reverentia: vique abstractum in carcerem perducunt. Tulit iniquissime factum Ambrosius: plurimumque indoluit, tali modo jus
B Ecclesiæ violari: proinde querelam Stiliconi deferendam parat: sed dum scribit, audit sese præventum ultione divina: quia pardi ad aliarum ferarum certamen emissi, statim raptores in theatrum reversos, quasi cognoverint, solos crebris morsibus appetitos in tanta turba dilaniaverunt: quo miraculo exterritus Stilico, jusso statim Cresconio relaxari, Ecclesiæ satisfecit.

Non ita multo post Frictigil Regina Marcomannorum domo profecta, ea tantum caussa, ut præsentem alloqueretur Ambrosium, quem literis & multorum fama cognoverat, eo forte momento Mediolanum pedem intulit, quo Deo & naturæ
C sacerdos satisfecit, anno videlicet tertio, ex quo ex humanis Theodosius excessit. Hic est Ambrosius Christiani nominis constantissimus cultor, acerrimus propugnator, &, ut Ruffinus dixit, non solum Ecclesiæ Mediolanensis, sed etiam omnium aliarum columna quædam, & turris inexpugnabilis. Qui in conspectu persecutorum Regum non expavit veram tueri religionem: cujus nomen, ut tutelaris Deus, Cathedrali æde apud Mediolanenses colitur; quos & ipse vivens unice dilexit: nam in funere Satyri fratris, posteaquam infinitorum hominum lacrymas, publicumque luctum vidit, se ipsum consolans, gaudet cœpisse
D se jam non esse peregrinum in ea urbe, in qua melior sui portio esset: & hunc tumulum gratiorem sibi genitali solo esse dicit, in quo non naturæ, sed gratiæ suæ fructus foret. Nec video, quid in eo desideraret Hieronymus, cum scripsit, *se suum de eo adhuc vivente subtrahere judicium, ne in alterutram partem reprehenderetur in se, aut adulatio, aut veritas.* Nam si ad libros *Hexaemeron* respicit, quos ex Basilio, & ad *Commentationes Evangeliorum*, quas ex Didymo, aliisque Græcis transtulisse videtur, satis ei occurrit Ruffinus, necessitatem allegans excerpendi undecunque opportuna, & accelerandi editionem, ut insanientibus hæreticis in tempore responderet;
E neque pro eo labore hanc continuo gratiam meruisse subjungit, ut furta ejus detegerentur; magnorum quoque virorum exempla eum tuentur: quando obscura non sunt, quæ Plato ab Ægyptiis, à Platone Cicero, atque ab Aristotele, Xenophonteque mutuati sint, atque alii ab aliis: sed & arbitrari licet, eundem postea verbi illius pœnituisse, & alio loco satisfacere illi voluisse: nam de virginitate scribens, *Lege*, inquit, *libros Ambrosii nostri, qui nuper scripsit ad sororem opuscula, in quibus tanto se effudit eloquio, ut quicquid ad laudes Virginum pertinet, exquisierit, expresserit, ornarit.*

F Ejusdem vero templum, cum plusculis antiqui operis rebus ornetur, quatuor in primis columnæ porphyreticæ spectantur; & magna pars *Antiquitatum* Josephi Judæi in antiqua papyro scripta; qualem ex junco, palmave confici solere Plinius docet. Sunt & duæ effigies, una marmorea visendæ pulcritudinis; ambiguntque literati homines, utrum Herculem, an Pana repræsentet: quoniam leonem cauda in sublime tenens, altera manu minax verberaturus baculo incurvo videtur, & pellis caprina ab humeris demissa nudi hominis pudenda brevi nodo

* *Honorio filio curatorem*, &c.] Advertendum est ex Baronio in principio quinti Tomi, Theodosium Constantinopoli decedentem adversus Eugenium, tum Arcadium, tum etiam ipsum Orientale Imperium Ruffino commendasse: ut propterea, si ejus temporis ratio habeatur, merito dicat Auctor, Stiliconem solius Honorii, ac Occidentalis Imperii curatorem constitutum fuisse. Verumtamen instante morte utrumque filium, & Imperium in unius Stiliconis clientela esse jussisse; in cujus etiam potestate uterque erat exercitus, cujus rei idem Baronius multiplicem reddit causam: tum quia Stiliconis fides Theodosio in multis cognita, planeque perspecta jam fuerat: tum quia arctius illum sibi obstrinxerat juncta illi conjugio Serena: tum quia sciebat, illum esse pium, atque idolorum cultus implacabilem adversarium; ut propterea ipso Imperium administrante, verendum non esset, ne Ethnici Senatores, qui duos jam Tyrannos Maximum & Eugenium ad Imperium evexerant, Gratiano & Valentiniano maxime piis Imperio ac vita pulsis, simile aliquod facinus adversus Arcadium & Honorium molirentur. Quapropter Ruffinus Stiliconis gloria & potentia stimulatus cum Gothis adversus Imperium conspiravit: id quod cecinit Claudianus *adversus Ruffinum* principio *lib.* II. his versibus:

Jamque tuis Stilico Romana potentia curis,
Et rerum commissus apex: tibi credita fratrum
Utraque majestas, geminæque exercitus aulæ, &c.

SEVILLA

Delineatio Frontispicii Majoris. sive Cathedralis Templi Mediolanensis, quæ monstrat ejus uniformitatem cum ipso Templo, additis fenestris portisque, Romano more factis per Carolum Butium, urbis architectum.

nodo tegit. Alterum signum marmoreæ columnæ superstat ex ære serpens, arrecto capite, hianti ore, & vibranti lingua, cauda in ventos sinuosa, media vero corporis longitudine penitus in orbem convoluta: cujus auctorem equidem adhuc non probo; neque admitto fabulas, quæ vulgo circumferuntur; quibusdam dicentibus allatum Constantinopoli ab Arnulpho Mediolanensi Archiepiscopo, delectum, optione facta, ex omni Imperatoris Gaza; & ejus vice annulum cum pergrandi gemma ab eo depositum: vanitatis enim argumentum censui, quod alter Arnulphus Archiepiscopi gentilis, & rerum diligens scriptor, nullam omnino mentionem de eo facit. Alii asserunt relatum ab Othone Vicecomite ex spoliis Saraceni Equitis, apud Hierosolymam singulari certamine devicti: quod etiam Merula laudibus magis Vicecomitum indulgens, quam historiæ veritatem attendens, admisit; ac verba cumulando, eosdemque sensus repetendo suadere nititur: Blondus vero in *Triumphantis Romæ* libris minime dubitanter adstruit, Phœnices felicem dæmona serpentem appellare, & ei velut divinissimo animali, sicuti cæteris Diis immolare solitos. Divumque Ambrosium, ut gratiorem hominibus Christi religionem redderet, voluisse in sua Mediolanensi Ecclesia conservari serpentem, qualis à gentilibus Italis Phœnices imitantibus coleretur. Id quod potuissem quidem conniventibus oculis pertransire, ac sinere, ut ex illius fide ac periculo legeretur; nisi potior veri cupiditas, unde saltem id de Ambrosio sumptum sit, desiderare me cogeret. Nostri sacerdotes, & à sacerdotum studiis non alieni cives, æquum censent, credi ex Hebraica similitudine positum. Notum est, ut in populum Judaicum immissi igniti serpentes cum atrociter afflixere; & ut divino monitu Moses æneum serpentem conflavit, atque spectandum erexit, cujus intuitu percussi fatali morbo sanabantur: sic hunc oppositum imagini Christi, quæ in adversa columna religiosius adoratur: & ex veteri consuetudine Paschalibus diebus nutriculæ ad eum spectandum infantes deferunt. Mihi vero prisca rimanti, &, quando conjecturis agitur, in omnem partem animum intendenti occurrit non infrequens, & religiosa, ac magni semper auspicii plena de serpentibus mentio. Atque ut à fabulosis incipiamus, notum est [1],

——— ——— *ut prima novercæ*
Monstra manu, geminosque infans eliserit angues.

Et cum equus Trojanus in urbem veheretur [2],

——— ——— *gemini à Tenedo*,

transmissi dracones

Laocoonta petunt.

Ad sepulchrum Anchisæ [3],

——— ——— *lubricus anguis*
Septem ingens gyros septena volumina traxit.

Et in ipso belli Trojani principio,

——— ——— *Danai videre draconem*

serpere

In platanum, cœptis quæ stabat proxima sacris:

à quo octo pullis aquilinis in nido, & matre circumvolante absumptis, Calchas augur dixit, *gaudete, Pelasgi: vincemus, Trojaque nono demum cadet anno.* Ex historia vero Romana habemus, quod cum civitas gravi pestilentia continuo triennio laborasset, consultis libris Sibyllinis, jussi sunt Romani Æsculapium ab Epidauro, quæ Dalmatiæ civitas jam multis seculis mutato nomine Ragusia dicitur, advehere. Missi eo legati, & benigne auditi, divinam opem quæsivere in templo, quod ab ea urbe distabat quinque millibus passuum.

1 Ex Virgilio, *Æneid.* VIII. ✠. 288.
2 Idem *Æneid.* II. ✠. 203.
3 Apud eundem, *Æneid.* V. ✠. 84.

A Tunc in lucem prodiit serpens, raro aliàs, sed numquam sine magno Epidaurorum bono, visus; & triduo per celeberrimas partes urbis, mitibus oculis, & leni tractu spectandum se præbuit: dehinc legatorum navem sponte adscendit, & in cubiculo primarii innoxius sese locavit. Tum cis mare deportatus, Antii primum, postea in insulam Tiberis egressus, ibi mansit. Et quia numen in eo esse credebatur, constituta ibi ædes est Æsculapio, & statim salus populo subsecuta est. Tiberio Graccho in Lucanis sacrificanti, duo angues ex occulto prolapsi repente adeso jecore hostiæ, quæ immolabatur, easdem in latebras refugerunt; & B iterum ac tertio instaurato sacrificio idem fecerunt; quod Aruspices ad ipsius Imperatoris salutem pertinere dixerunt. Annibali vero bellum maximum adversus Romanos animo agitanti, visa est per somnum species serpentis immensæ magnitudinis, qui concitato impetu omnia proterens, vastitatem Italiæ significavit. L. Syllæ, qui primus Romæ Dictator perpetuus fuit, apud Nolam sacrificanti, prolapsus anguis ab una parte aræ, Samnitici belli victoriam, quod ei amplissimæ fortunæ fundamentum, & gradus fuit, portendit. Pariter Spartaco illi, quem servilis belli ductorem M. Crassus debellavit, cum servus venditus Ro- C mæ adhuc esset, dormienti sub capite draco in spiram complicatus apparuit; quod vaticinandi perita mulier signum esse dixit magnæ cujusdam & formidabilis futuræ potentiæ. Et Severo Afro, qui apud Romanos imperavit, cum adolescens adhuc & privatus Romam venisset, dormienti in stabulo serpens caput cinxit; & expergefactis atque acclamantibus famulis sine noxa abiit: idque inter signa futuræ ejus amplitudinis numeratum. Quale prodigium recentioribus etiam temporibus contigit Actio Vicecomiti juveni multis aliis victoriis inclyto, prout suo loco docebimus. Olympias autem, Magni Alexandri mater, qua nocte D eum concepit, visa est per quietem cum ingenti serpente volutari. Item Pomponiæ matri P. Scipionis Africani, post diuturnam sterilitatem, observatum in cubiculo simile animal fœcunditatis, & clarissimæ futuræ sobolis auspicium attulit. Sicut & Actiæ matri Cæsaris Augusti, quæ cum Sacra Apollinis media nocte celebraret, cum cæteris matronis obdormivit, dracoque ad eam repente irrepsit, & paulo post egressus est: illa expergefacta, quasi à concubitu mariti se purificavit, statimque corpori ejus adhæsit macula, velut picti draconis; quæ nunquam potuit eximi: adeo ut matrona postea publicis balneis perpe- E tuo abstinuerit. In cubiculo quoque Agrippinæ matris Neronis Cæsaris visa anguis est, & circa ejus cervicalia deprehensæ sunt serpentis exuviæ, quas aureæ armillæ inclusas Nero dextro brachio aliquandiu gestavit.

His sic expositis observo verbum apud Trebellium Pollionem in *Vita Galieni*, qui ponit dracones pro signis collegiorum in civitate Romana fuisse: quod in memoriam fortasse alicujus ex memoratis miraculis institutum fuisse haud negaverim: nam in castris quoque primum post aquilas obtinuere locum, indeque Draconarii signiferi crebro nominantur apud Ammianum Marcellinum, Sido- F nium Apollinarem, & Flavium Vegetium rerum militarium scriptorem. Nam sicuti C. Marius quatuor alia priscorum signa antiquavit, in totumque castris, ut Plinius meminit, abdicavit, Lupos, Minotauros, Equos, & Apros, retenta sola Aquila; potuit & aliquis Cæsar viperæ signum, quo salutari usus sit auspicio, tollere. Nec sane ejus effigiem expressius referre in tabulis pictores mihi videntur, si colorem demas, qui tunc purpureus erat, quam carmine fecerit Claudianus *,

nus *, apud quem Honorio Cæsare urbem Romam introeunte, cum populi multitudo equitum turmas, peditumque ordines, & reliquam pompam cum admiratione spectaret, simplex, ignaraque rerum virguncula;

Nutricem consultat anum, quid fixa draconum
Ora velint; ventis fluitent, an vera minentur
Sibila, suspensum rapturi faucibus hostem.

Et alibi †:

Hi volucres tollunt aquilas, hi picta draconum
Colla levant: multumque tumens per nubila serpens
Iratus stimulante Noto, vivitque receptis
Flatibus, & vario mentitur sibila tractu.

Et alio loco ⁎:

Mansuescunt varii vento cessante dracones.

Dracuntius quoque Vandalorum temporibus non incultus versificator, cujus opus, quamvis alius sibi gloriam arroget, nos tamen ex Bobiensi penetrali retulimus, & ex barbaricis characteribus in consuetas transcribendum formas dedimus, sic scripsit;

Sericus in ventos gemmato lumine serpens
Tenditur, & rutilas vibrat per lumina cristas.

Eorum vero uterque, & item Sidonius Apollinaris in *Panegyricis* æmulatus videtur Ammiani Marcellini verba, qui ante sic dixerat: *Dracones hastarum aureis, gemmatisque summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles, & ideo velut ira perciti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum.*

Ex his arbitrari ego vellem à clarissimo aliquo Principe, post vel miraculum, vel victoriam quampiam (ut olim Romæ Capitolio servato, anser ex argento positus est) hunc ex ære factum, atque in primario urbis templo locatum: cujus postea imaginem usurpaverint ii, qui sub Ambrosii nomine populi favorem aucupabantur; ac demum in Viceccomitum gente peculiariter manserit, quæ & miraculum susceperit, & diutius in hac urbe regnaverit. Ejusdem Ambrosii instituto, vel potius peculiari cuidam indulgentiæ in plebem Mediolanensem attribuitur, quod nos quinque diebus breviorem quam cæteræ nationes antepaschalem agamus abstinentiam, cui ex dierum numero Quadragesimæ nomen inolevit: sed opinor, non tam Ambrosius, divini alioquin cultus custos observantissimus, aut quisquam alius nostræ Ecclesiæ Præses quidquam ex religione vetere imminuit; quam in aliis Catholicæ Ecclesiæ Provinciis Summorum Pontificum decreto aliquid adjectum est ad eum dierum numerum, qui passim quidem, sed cum magna varietate observabatur. Quanquam enim (ut Hieronymus *ad Marcellam* adversus Montanum, & Leo in *Orationibus* per id tempus ad populum Romanum habitis scribunt, habeturque *Can. Apost.* LXVIII.) quadragenarium ejusmodi jejunium ab JESU CHRISTI Apostolis constitutum, universæque Ecclesiæ injunctum sit, & vero etiam cultum quam constantissime; non una tamen ubique ab omnibus inita ratio est ejus abstinentiæ præstandæ, [1] ut probati Scriptores tradidere. Retinuerunt quidem omnes spatium quadraginta dierum, quod frequens in veteri Scriptura, novissime Dominus ipse JESUS bis facto suo consecrasset: primo continuo totidem dierum noctiumque jejunio; deinde cum à mortuis resurrexit, quousque in cælum adscendit. Nam Moses quoque cum divinas leges acciperet, & Elias Thesbites, cum in montem Oreb proficisceretur, quadraginta dies jejunarunt; & superbæ civitati dictum fuit: *Adhuc quadraginta dies, & Ninive subvertetur:* quam calamitatem jejunio incolæ averterunt. Ulturus quoque Deus scelera generis humani, perpetuos quadraginta dies pluit, perpetuisque imbribus immissis uno omnia mersit diluvio. Jam & totidem annos Israeliticus populus in deserto habitus est. Et Mosaicæ Legis observantia, qua primitiæ, decimæque Deo dabantur, congruit: nam si totius anni dies decimando dividas, triginta sex partes, & semis invenies: compone semisses in integras, erunt quinque, quæ quadragesimam nostram conficiunt. Cæterum quod Dominicis diebus jejunare populi nulli solerent; aliqui non solum Græci, sed etiam Latini, inter quos Mediolanenses, ne sabbatis quidem, earum Provinciarum Præsules ad censuram revocarunt prandia sabbatorum; & unam hebdomadam jejuniis addentes, * Quinquagesimam effecerunt. Sed eam consuetudinem non modo Ambrosius reprehendit; sed etiam plura Concilia sustulerunt. Quatuor vero dies, quibus pleræque Ecclesiæ nostrum jejunium superant, tametsi constet à Romanis Pontificibus adjectos esse, quod ad quadragenarium numerum deessent; eamque consuetudinem antiquam esse, (quod tum alii Scriptores, tum S. Leonis *Orationes* planum faciunt) tamen eam, vivente Ambrosio, nondum viguisse facile adducor ut credam.

Hactenus singula quæque quantum potuimus, suis locis & temporibus apte retulimus; nunc nonnulla ex frequenti lapidum inscriptione petita, digna, quæ vel ob patriæ mentionem, vel ob familiæ vetustatem, vel latentem aliquam eruditionem memoretur, hic acervatim conferre constitui; ut illud:

C. CASSIVS. C. F. THYRSVS. VI. VIR. V. S. L. M. ET. C. FABIVS PLACENTINVS. MONVMENTVM. SIBI. ET COELIÆ. OLIMPIADI. VXORI. POSVIT.

Cæterum leguntur &, C. COELIVS, &, VALERIA PICROCIN, &, M. FVLVIVS. VI. VIR, &, C. LVCVLLVS. FLORVS, &, C. ATTILIVS. SECVNDVS, &, ATTILIVS. MACRINVS. SECVNDVS, &, M. SVLPITIVS, ACASTVS, &, M. SVLPITIVS. ACCEPTVS, &, P. VRSIVS. POLLIO. PATER, &, VECTIA. LEPIDA, &, AVRELIVS. EVSEBIVS. AVRELIÆ. MATRI, &, ÆMILIA. POMPEIA. MATER. L. GRÆCINVM. POMPEIANVM. SEPVLCHRO. CONDIDIT, &, Q. PVBLICIVS. PHILETVS. PVDENS. LVCIDVS, &, M. MESTRIVS. CENSORINVS. Cujus cognominis alter Comi est, M. MESTRIVS.

* *De* VI. *Conf. Honorii*, ℣. 566. & seq.

† *De* III. *Conf. Honorii*, ℣. 138.

⁎ *In Rufinum* lib. II. ℣. 365.

1 *Ut probati Scriptores tradidere*, &c.] De quibus, simulque de tota hac controversia videri potest Bellar. Tom. III. *de bonis operibus* lib. II. c. XIV. & XV. Cæterum monendus est lector, hunc locum paulo aliter ab Auctore tractatum fuisse, quam in impressis codicibus habeatur. Scripserat enim, ab initio nascentis Ecclesiæ nullam fuisse Quadragesimam, sed consuevisse Christianos magnam toto anno ciborum abstinentiam nullo præcepto adactos præstare. Veteri autem disciplina collapsa, jure humano, hoc est, sacrorum Antistitum decreto inductam fuisse; verum alibi aliam: quem errorem hausisse videtur Auctor ex Cassiano *Collat.* XXI c. XXX. ubi pene eadem scribit. Refutat vero Bellarminus loco laudato: ex quo Auctoris quoque sententiam castigavimus.

* *Quinquagesimam effecerunt*, &c.] Consuetudinem hanc Mediolani Ambrosio adhuc superstite viguisse, constat ex libro ejusdem *de Elia & Jejunio* cap. X. ait enim: *Quadragesima totis, præter Sabbatum & Dominicum jejunatur diebus.* Reprehensam vero ab eodem non solum Auctor affirmat; sed ipsa quoque reprehensio, quæ Ambrosii *sermone* XXXIV. continetur, omnino testatum faceret: nisi merito dubitaret Bellarminus de illius auctore. Ut ut tamen res se habeat: certum est, eam reprehensionem non eos petere, qui quattuor dierum jejunium ad triginta sex dies adjungebant: sed illos, qui, quod volebant diebus Sabbatis æque ac Dominicis prandere, septimam hebdomadam jejunabant eodem more, ut numerum 36 dierum implerent: quam consuetudinem ex Græcia allatam, & Mediolani adhuc vigentem merito reprehendit: quamque antiquatam voluerunt Concilia Agathense *Can.* 8. Aurelianense primum *Can.* 11, & Aurelian. quartum *Can.* 2. Vide Bellarminum. Monendus vero est Lector, hunc quoque locum paulo aliter fuisse tractatum ab Auctore, quam nunc habeatur impressus.

SE-

SECVNDVS. VI. VIR. Habemus etiam in suburbano istud, T. AVILIVS. ONESIPHORVS. MORENNAS. ETINIÆ. HORNATÆ. VXORI. Et in Novariensi oppido Fontaneto, T. ACCELLIO. CLA. INGENVI. F. PATRI, &c, CAPRONIÆ. CICERONIS. F. VERÆ. MATRI. OPTIMÆ, &c, T. ACCELLIO. T. F. CLAVDIO. IVLIO. FRATRI. VI. VIR, &c, STATVTIÆ. L. F. VALENTINÆ. VXORI. IVLI, &c, T. ACELLIO. T. F. CLAVD. VERO. DECVRIONI, &c, ACELLIÆ. T. F. IVLIÆ. FILIIS. EORVM. E. ACCELLIVS. VERINVS. FACIVN. CVRAVIT. Et item hoc:

D. M. TERENTIORVM. GALLIANI. SATVRNINI. FILIORVM. MESSIMORVM. TERENTIVS. TROPHIMVS. VI. VIR. ET. AVGVSTALIS. PATER. OPTIMVS. FECIT. ET. SIBI. ET. BITTONIÆ. VXORI. MESSI. FIL. PINNILLÆ. VXORI. OPTIMÆ. ET. SVIS. V. F.

Defuncto Ambrosio successit Simplicianus, vir ætate provectus, ac ingenio & doctrina præstans, & quem ob virtutes ipsas vivens adhuc Ambrosius designaverat: namque & de eo antiquæ rei expositionem quærente, hæc idem quandoque scripserat: *Quid est, quod dubites, & à nobis requiras? cum fidei & acquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris? & quotidianæ lectioni nocturnis, ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris? acri præsertim ingenio nec intelligibilia complectens, qui philosophiæ quoque libros, quam sint à vero devii demonstrare soles.* Idem Romæ agens Victorinum Rhetorem clarissimum ad recte sentiendum de Christo pertraxit, ac baptizavit. Tum ab Anagnia Sisinii, Martirii, & Alexandri Martyrum ossa Mediolanum attulit. Defunctum vero cives summis honoribus prosecuti etiam in numerum cælestium retulerunt; dedicatoque templo religiose ejus memoriam adhuc cuncta civitas veneratur. A. C. 400.

Ejusdem socius atque discipulus traditur Theodulus Mediolanensis notarius, qui magna cum laude Episcopus Mutinensi præfuit Ecclesiæ: vixit autem in Episcopatu Simplicianus annis quatuor. Cui successit Venerius: huic Marolus Syrus: ab eo Martinianus; postea Glicerius: quorum indistincta tempora posui; quia ob inopiam & discordiam Scriptorum insulsa nimis tradentium, nihil, quod hic insererem, inveni.

Interea Stilico non contentus sub curatoris & sororii nomine omnia posse, celsiorem gradum appetit; tuncque demum solidam fortunæ suæ vicem facere se putavit, si Imperatoris socer efficeretur. Ita non multo post Maria filia Honorio desponsatur: actæque sunt Mediolani nuptiæ, quas pulcherrimo *Epithalamio*, & *Hymnis* Claudianus prosequitur. Alteram pariter filiam Serenam Palladio Orientis Præfecto despondet. Mox ad convellendam Rufini potentiam, qui ob inexplebilem avaritiam, & intolerabiles crudelitates, omnium mortalium odio flagrabat, animum convertit, ac facile hominem fastigio illo rerum dejecit: siquidem ut primum in Græciæ finibus Stiliconis copiæ apparuerunt, Rufinus à propriis militibus desertus ac proditus gladio transfigitur, membratimque discerptus fuit: tum caput lancea præfixum totis castris gratulante multitudine circumlatum est: ejus morte voti compos factus Stilico in Italiam & Mediolanum revertitur. A. C. 398.

Per quod tempus novum bellum sibi ortum comperit. Præfectus Exercituum Africæ nomine Gildo usurpare interea Imperium ausus rebellaverat. Itaque eo hoste declarato classis prævalida in Ligurum Etruriæque littoribus instructa est, per quam transportato trans mare exercitu, Gildo brevi oppressus est.

A Mox Grotunni, gens barbara, Duce Odotheo Danubium transivere, ac Romanas Provincias late populati sunt: sed hos Honorius quarto suo Consulatu, quem collega Eutychiano gessit, ad internecionem delevit. Eutychiani vero nomen familiare regioni nostræ fuisse, duo hactenus mihi comperta Epigrammata antiquis & priscæ elegantiæ litteris incisa marmoribus indicant: quorum alterum Mediolani habemus hoc modo:

D. M. C. VALERII. PETRONIANI. DECVRIONIS. PONTIF. SACER. IVVEN. MED. CAVSIDIC. QVINQVE. GRATVIT. B LEGATION. VRBICIS. ET. PEREGRINATION. PRO. REP. SVA. FVNCTI. QVI. VIXIT. AN. XXIII. M. IX. D. XIIII. C. VALERIVS. EVTYCHIANVS. VI. VIR. AVG. PATER. FILIO. INCOMPARABILI. ET. SIBI.

Alterum Comi:

APPIVS. EVTYCHIANVS. SCHOLÆ. VEXILLARIORVM. H-S. XXX. N. LX. LARGITVR.

Valeriorum quoque inclytam gentem fuisse, & hic, & supra in cœna Cæsaris, & variis aliis Epi- C taphiis apparet, ut illo Mediolani:

P. VALERIO. P. LIBER. PALAT. TACITO. VI. VIR. SENIORI. ET. AVGVTALI.

Et Comi:

L. COELIO. VALERIO. VI. VIR. MEDIOL. &c, CALPHVRNIÆ. OPTATILIÆ. VXORI, &c, M. ÆMILIO. COELIO. COELIANO. DECVR. MEDIOL. &c, NOVAR. &c, M. COELIO. CATIANO. COLLEGIVM. CENTONARIORVM. HONORE. ACCEPTO. IMPEND. REMISER. ET. IN. TVTELAM. DEDERVNT. H-S. II. D

Eum annum sequitur Consulatus Theodori Manlii carmine Claudiani celebratus; quem ausim civitati nostræ adscribere, & stirpi Cari Manlii Imperatoris annectere: nam & eum Ligurem Poeta facit, & Ligurum appellationem video his temporibus citra Padum fluvium usurpatam frequenter esse. D. Hieronymus Vercellas urbem Ligurum vocat. Ambrosius post mortem Eusebii ad Vercellenses scribens, dolet eorum Ecclesiam, ex omnibus Liguriæ, Æmiliæ, Venetiæque urbibus carere adhuc officio Sacerdotis. Paulinus in *Vita Ambrosii* dicit, cum suscepisse insignia consularita- E tis, ut regeret Liguriam, Æmiliamque Provincias, venisseque Mediolanum, ubi sedem ejus fuisse non est amplius repetendum. Idem Claudianus in *sexto Honorii Consulatu* amnes Ligurum vocat Ticinum & Abduam, sicut Venetorum Mincium, Athesim, & Timavum. Merulæ enim interpretatio nimis morosa videtur, qui opinioni eorum, qui dixerunt Mediolanum in Liguribus positum, opponens auctoritatem priscorum Geographorum ponentium terminum Liguriæ Padum fluvium, excusare nititur Hieronymum, quod forte Vercellas urbem Ligurum dixerit à lævis Liguribus, quos quidem non ignoro circa Ticinum olim F incoluisse: sed jam nomen eorum abierat in desuetudinem, sicut & multa alia desiisse videmus; ac propterea non arbitror Hieronymum ad hanc gloriolam respexisse, ut in re jam vetustate abolita doctior videri studuerit, & à communi usu recesserit. A. C. 399.

Præterea Mediolani Manliam familiam illustrem probamus: & forte ejusdem Theodori soror fuit religiosa matrona, cui tale Epitaphium in æde Ambrosiana antiquitus positum manet:

Mar-

Martyris ad frontem recubent quæ membra sepulchro
Ut, Lector, noscas, est operæ pretium.
Clara genus, censu pollens, & mater egentum,
Virgo sacrata Deo Manlia Dedalia:
Quæ mortale nihil mortali in corpore volvens,
Quo peteret cœlum, semper amavit iter.
Sexaginta annos vicino limite tangens,
Rettulit ad Christum celsa per astra gradum.
Hæc germana tibi Theodorus frater, & hæres,
Quæ relegant olim secla futura, dedi.

Præterea in Gallia juxta Turonem urbem celebri cœnobio exstare audio perrari ad hanc diem exempli opus Flagrii Manlii Mediolanensis, qui Valentiniani Cæsaris præceptor Virgilii *Georgicon* eruditissime interpretatur.

A. C. 400. Cæterum Theodori Manlii Consulatum excepit Stilico, & Aurelianus. Quo anno Gothi Ducibus Radagayso & Alarico ex Peuca Danubii insula oriundo, occupatis cæteris cis Danubium Provinciis, Italiam invasere: per Apulos, Calabrosque in Campaniam effusi, Roma, quam Itali proceres tuebantur, prætermissa, in Etruriam transeunt. Florentiam potentem jam tunc urbem obsident. Cumque jam longo tædio, & continentibus malis affecti cives facturi deditionem viderentur, vidit unus per quietem Divum Ambrosium Episcopum hortantem, suadentemque, ut constanter universi perseverarent in defensione patriæ, & pro ea fortiter pugnarent: futurum enim, ut postera die victoria omnino potiantur. Ita deinde illius prædictione confirmata cives prælium inierunt: victusque Radagaysus fuit, qui & captus in carcere necatur. Alaricus cis Apenninum in plana descendit, & collectis reliquiis per Æmiliam ad Alpes Gallicas contendebat: sed clausit eum Stilico A. C. 402. inter Astam urbem, & Pollentiam nigro vellere claram, & quondam M. Antonii clade nobilitatam. Claudianus profligatum Alaricum describit. Chronicorum vero alii scriptores pari Marte discessum; alii victum & acie fugatum Stiliconem referunt. Utcunque fuerit ingenti cum hominum cæde pugnatum est, & incolumis Alaricus in Veronensium agrum evasit. Hicque pace petita, fœdus etiam superadditum est, quo diuturnior concordia inter eos futura videretur. Sed mox id alio animo fecisse Alaricum patuit: quippe is brevi reparatis viribus bellum renovavit. Indignatus Stilico novas in iras exardescit; & pro periculi magnitudine à remotissimis nationibus petenda auxilia censuit. Itaque ad Comum transmisso Lario lacu in Rhætos & Vindelicos profectus, ultimi etiam Istri accolas in arma excivit. Reversus in Insubres A. C. 404. non longe ab Abdua Alaricum debellat: tum lætus & triumphans per Flaminiam & Picentes cum Honorio sextum Consule, atque Eucherio filio Romam proficiscitur, labantisque jam Reip. statum confirmat. Dum longius abesset, sollicita de ejus salute uxor Serena vota faciebat, ædemque Mediolani Divo Nazario sacram sterni marmore jussit. Qua de re tale Epigramma exstat:

Qua sinuata cavo consurgunt tecta recessu,
Sacrataque crucis flectitur orbe caput.
Nazarius vitæ immaculabilis, integer artus,
Conditus exultat hunc tumulo esse locum,
Quem pius Ambrosius signavit imagine Christi,
Marmoribus Libycis fida Serena polit,
Conjugis ut reditu Stiliconis læta fruatur,
Germanisque piis, pignoribus propriis.

A. C. 408. Dehinc Constantinopoli moritur Arcadius, relicto successore Theodosio filio hujus nominis Imperatore secundo, primæ juventæ adolescentulo. Cæterum excita Barbaries, cui semel arma concessa fuerant, haud ita facile postea comprimi potuit: & cum materia belli longius abesset, in finitimos & proximos quosque exercere se cœpit. Gothi & Turingi adjunctis Thaiphalis, Vandalos, Gepidasque sedibus suis pellunt. Burgundiones Alemannorum agros occupavere, quos tamen maxima cum clade mox amisere. Franci, Alani, Quadi, superato Rheno, Gallias occupant: unde Hieronymus in *Nepotiano* jam viginti & amplius annos deflet, quidquid terrarum inter Constantinopolim & Julias Alpes est, quotidie Romano sanguine fœdari, Scythiam, Macedoniam, Thraciam, Epirum, Dalmatiam, cunctasque Pannonias Gotho, Sarmata, Quado, Alano, Hunno, Vandalo, Marcomanno vastari, trahi, diripi; quæ calamitates cum vitio Stiliconis adscriberentur, quo occasionem continuandi Imperii haberet, permittente Honorio à militari multitudine una cum Eucherio filio interficitur. Cujus morte accedentibus exercituum discordiis, & æmulatione Ducum, res Honorii maximum detrimentum accepere. Etsi enim pro viribus & ingenio ingruentibus malis occurreret, superavere tamen Barbarici impetus, & discordantium furores: & depopulatis Galliis in Hispaniam, Africamque effusi sunt. Denique Vandali Carthaginem ipsam occupant, & alterum Regni caput constituunt. A. C. 407.

Ita laceris undique rebus, & in omne scelus laxata audacia, veluti orbis compage soluta, Romanum concidit Imperium, & urbs gentium Regina, & Domina, indigesque terrarum Dea, cui par nihil erat, & nihil fuit secundum, regnare desiit: quod eo tempore futurum Vectius insignis Mathematicus, & auguriorum peritissimus M. Varroni prædixerat. Floruit sub Alexandro Mammææ Censorinus Grammaticus eruditissimus, qui de ratione seculorum scripsit. Corruptum, & quod deterius erat, tribus schedis mancum opus paulo ante vulgo habebatur. Nos dum antiquitates rerum diligentius scrutamur, reperto codice vetustissimo redintegravimus. Is natalem urbis Romæ diem accurate supputat, & ex duodecim vulturibus, qui Romulo apparuerunt, dixisse Vectium refert, duraturum Romanum Imperium usque ad duodecim secula. Et quidem hoc tempore duodecimum seculum agebatur, hoc est, mille centum & septuaginta ab urbe condita anni: quanquam Blondus centum & triginta ex hoc numero detrahat.

Mortuus est inter hæc Divus Hieronymus senex nonagenarius: A. C. 420. quem, cum aliquando in Gallias transiverit, Mediolanum divertisse Ruffinus innuit. Mortuus & Honorius Romæ est sine liberis: supererat nepos ex sorore Galla Placidia nomine Valentinianus Romanus Imperator tertius, A. C. 423. qui successor declaratus, Ardaburem expertæ virtutis & industriæ virum præmisit cum exercitu in Circumpadanam Italiam, quam occupaturus Castinus Consul ex Ulteriore Gallia profectus videbatur. Juxta Vercellas obvii Duces pugnavere. Victus & captus Castinus ad Valentinianum perducitur. Hunni, & qui alii sparsi per Italiam Barbari erant, territi, attritique variis cladibus in Græciam abiere. Tum Vandali pace conciliati: Burgundiones vi & armis edomiti.

Rebus sic compositis, Constantinopolim proficiscitur Valentinianus. Eique Theodosius patruelis filiam matrimonio jungit. A. C. 437. Vixit per hæc tempora vir quidam insignis, nomine Anatolius orator: decessitque Consulatu Hierii & Ardaburis, cujus mentionem eruta nuper in tabula invenimus ex ædibus Simpliciani.

Cæterum cum Barbaris nec tranquilla unquam, aut diuturna pax, nec bellum apertum fuit, quoad junior Theodosius vixit. Eo mortuo, & successore constituto Marciano, sub annos Domini quadringentos & quinquaginta, A. C. 450. Attila apud Hunnos summam potestatem nactus, numerosum supra fidem

dem fere exercitum contraxit ex innominata antea barbarie. Hi Heruli, Turcilingi, Marcomanni, Scyri, quos Plinius inter Transdanubianos populos refert. Cum his Germaniam primo vastavit. Deinde trajecto Rheno, Gallias ita perturbavit, ut cunctis jam Provinciis terrori esset. Conspiravere in unum † Meroveus Francorum Rex, Aetius Patricius Romani exercitus ductor, & Theodoricus Visigothorum, qui Narbonensem Provinciam tenebant, Rex. (A. C. 451.) Hi Attilæ occurrerunt in campis Catalaunicis Matronæ fluvio adjacentibus, ubi pugnatum est celebratissima hominum cæde. Tandem fusus Attila in Pannoniam se recipit, ubi reparatis viribus Italiam tentat: (A. C. 452.) Aquilejam evertit, Patavium, Veronam, & quæ ad Insubres usque pertinent urbes. Tum Mediolanum ipsum, & Ticinum diripuit, ac majori ex parte incendit.

Cæterum cum Mediolanum ingressus esset Attila, vidit in pariete pictos Romanos Imperatores aureis soliis sedentes, & Scythas captivos servili habitu ad pedes eorum jacentes: qua imagine offensus Attila, quod ex Scytharum genere ipse esset, statim pictorem accersiri jussit: à quo se superius in throno depingi jussit, & Romanos Imperatores infra ad pedes suos inclinatos, & gestantes humeris saccos plenos, ex quibus panem & aurum effundebant. Cum deinde Hetruriam & Romam ipsam petiturus esset; summæ rerum metuens Valentinianus Leonem Pontificem, qui majestate sacerdotii & eloquentia plurimum pollebat, permovit, ut communem omnium caussam susciperet, & quibuscunque conditionibus ac precibus posset, Barbarum averteret. Maturavit iter Leo: & ad confluentes Mincii & Padi Attilam convenit: à quo benigne auditus, quod petiit, obtinuit.

Abeunte Attila quies Italiæ parta: sed qualis & quanta clades accepta sit, quia cæteri scriptores nimium festinantes ista prætereunt, ut declaretur, subjicienda censui verba Maximi Taurinensium Episcopi, ex sermone, quem ad Cives Mediolanenses de reparatione Ecclesiæ & urbis habuit: *Dominus*, inquit, *Omnipotens iram nobis defienda desolationis intulit, & ut clemens pater, desideratæ reparationis præstat effectum: qui ut ostendat futuris temporibus, se hujus urbis faciem, velut reparati post obitum corporis, redditurum, Ecclesiam ante suam, quæ utique caput est civitatis, rediviva constructione renovavit: mox & membra, ut jacentia consurgant, daturus. Imperiti enim nimis quidam harum perturbationum interpretes videntur, qui dicunt: Periit hæc civitas, collapsa est Ecclesia: Non est jam amplius caussa vivendi. Immo enim caussa vivendi est. Nam Deus, qui cuncta magno consilio dispensat, hostium manibus, non civitatem hanc, quæ in vobis est, sed habitacula tradidit civitatis; nec Ecclesiam suam, quæ vere est Ecclesia, consumi jussit incendio, sed in emendationem nostram habitacula Ecclesiæ permisit exuri. Nam post tantum & tam lugubre excidium, ecce summus Sacerdos adstat incolumis; Clerus integer, & plebs ipsa, licet sub quotidiano adhuc metu & mœsta vivens, tamen in libertate perdurat. Hæc quæ nostra videbantur, aut prædo diripuit, aut igni, ferroque consumpta periere.*

(A. C. 455.) Cæterum Valentinianus trigesimo Imperii sui anno proditus à suis interficitur: in quo potius, quam in Augustulo, ut quibusdam placet, defecisse Occidentis Imperium dixerim: nam etsi per quindecim adhuc annos nonnulli nomen Augusti arripuerint, vix ego inter Cæsares computandos censeo: A qui ludibrium potius quoddam fortunæ fuerunt, & umbram labantis dignitatis, quam certum dominium tenuere. Et sicut in finibus nostris versati Avitus, qui susceptum in Gallia Imperium mox Placentiæ deposuit; Majorianus Ravennæ Cæsar salutatus, quarto anno post obtruncatus apud Iriam fluvium Derthonensium, qui nunc *Scrivia* dicitur; cui interim, & socero ejus Theodoro, elegantissimum *Panegyricum* dixit vir illa tempestate clarus Sidonius Apollinaris Arvernorum Episcopus: & inter ejus laudes disciplinam memorat avium rapacium ad alias aves captandas instructarum: quod quia Blondus, nostrorum temporum historicus, recentius inventum existimat, B idque Friderico secundo Parmam obsidenti attribuit, versus Sidonii subjiciendos esse existimavi:

Quid volucrum studium, dat quas natura rapaces
In vulgus prope cognatum, quis doctior isto
Instituit varias per nubila jungere lites?
Alite vincit aves, celerique per æthera plausu
Hoc nulli melius pugnator militat unguis.

(A. C. 464.) Cæterum Beorgor Alanorum Rex juxta Bergomum à Ricimere Patricio debellatus est. Anthemius, cujus aurea numismata ex imperiti aurificis manu nuper redemimus, à Leone Principe Orientis missus, posteaquam pulsis Barbaris, Regiam Romæ constituit, C Ricimerem generum adscivit, cumque Mediolano, & adjacenti Provinciæ præfecit. Hunc absolute quidam Scriptores Gothum vocitant; sed Sidonius Apollinaris illis temporibus æqualis, matrem quidem ejus Getam, patrem vero Suevum fuisse refert. Cæterum Anthemius, unde rerum suarum fundamentum & conservationem speraverat, inde perniciem, malorumque omnium originem invenit. Nam Ricimer sua sorte non contentus, (A. C. 472.) contractis viribus gentis, cui præerat, arma in socerum vertit: quas discordias componere nixus Epiphanius Ticinensium Episcopus, repressit magis ad tempus, quam sustulit: D pacem enim inter eos conciliavit: verum non ita diu coluit Ricimer; ac Romam infesto cum exercitu profectus Anthemium obsidet, captumque crudeliter interficit. Verum neque ipse diuturna nefariæ victoriæ, impiique voti lætitia fruitur, intra tertium mensem ex eo morbo absumptus.

(A. C. 475.) Hic † res Romana ad Augustulum Orestis Patricii filium defertur: & pater ipse summam ex eo potentiam nanciscitur. Interea Odoacer ab extremis Pannoniis profectus cum Erulorum, Scyrorumque exercitu in Dalmatia regnum constituerat; & inde cognito, quam incerto motu res Italicæ fluctuarent, amplioris in Imperii spem erectus est, E perque Forum Julium & Venetiam transmissis copiis, Cispadana potitur ora. Orestes cum Paulo fratre, contractis ad Laudem Pompejam copiis, adventanti Odoacro occurrit. Victus ad Ticinum refugit. Hic longa obsidione clausus, captusque, cum Paulo Placentiam missus capitis pœna mulctatur. Ticinensium agri non solum vastati, & direpta bona, sed etiam ædificia publica, privataque incensa. Negat Blondus parem cladem ab inclinato Imperio usquam acceptam fuisse. Augustulus continenti metu exterritus insignia Imperii cum nomine deposuit.

Tunc Italia omnis Odoacro paruit: qui Romana urbe potitus eorum bona publicat, F qui sibi adversati fuerant: ex quibus Vigilio viro in Liguribus illustri non tam ereptæ, quam commutatæ opes sunt: exstat tabula antiqua ex papyro, qua Flavius Paulus Andreas Odoacrus Vicarius Mediolani agens ex Regio mandato curat rependi Vi-

† *Meroveus Francorum Rex*, &c.] S. Gregorius Turonensis scribit Aetium cum Francis, Gothisque conjunctum adversus Attilam conflixisse. Sed Sidonius, qui ejus belli tempore vixit, aut recenti adhuc illius memoria, & post eum Baronius tradunt Francos ab Attila stetisse.

† *Res Romana ad Augustulum*, &c.] Post Olybrium, qui menses septem; Glycerium, qui minus quam duos annos; & Nepotem, qui pari temporis spatio Imperium Occidentale tenuere.

K gilio

gilio in Beneventanis, & Campano agro fundum Phormanum; Massam Ododianensem, & Venticanensem, & Vessanam, & Cilicensem: quæ ex jure nobilissimæ, ut inquit, Placidiæ, Regio Fisco advolvebantur. Regnavit in Italia Odoacer quatuordecim annos.

Tum jubente Zenone, qui Leoni in Constan-
A. C. 489. tinopolitano Imperio successerat, profectus Theodoricus, vir bellicæ artis experientissimus, novam Gothorum manum adduxit sub annos Christi quadringentos & septuaginta: obsistere Odoacer in primo Italiæ limine conatus, apud Natisonem Aquilejæ fluvium, qui nunc vulgo *Sontius* dicitur, fusus fuit, ac Veronam sese cum copiis recepit. Ubi exspectato hoste altera clade imminuitur. Juxta Abduam vires reparavit: sed hic quoque debellatus fugit in Hetruriam. Theodoricus Mediolano & Circumpadana omni potitus, fugientem persecutus, Roma quoque potitur. Odoacer victoris è manibus elapsus Ravennam se contulit. Cujus urbis situ fretus, studia belli haud intermittit, & cum majora venientibus ad se militibus stipendia proponeret, majorem fere copiarum partem à Theodorico avertit: quo metu adeo exterritus est Theodoricus, ut fortunæ suæ ambiguus, aliquandiu Ticinensium finibus egredi non sit ausus; neque item occurrerit Gondubado Burgundionum Regi, qui cis Alpes traducto exercitu, quantascunque volebat prædas ex infelicibus populis agebat. Eo tamen non ita multo post trans Alpes remisso, Ravennam obsidet: triennium durasse ea obsidio dicitur. Et inclusus Odoacer, societate Regni pacta deditionem facit: sed cum minime sincere pacem coleret, dolis tandem interceptus obtruncatur.

Rerum Italicarum potitus Theodoricus, ab A-
A. C. 493. nastasio Imperatore, qui interim Zenoni successerat, petiit, ut eo volente, jubenteque, Regnum Italicum curare liceret. Tum cum finitimis pace inita, quietas undique res habuit; misitque ad repetendos à Gondubado captivos Epiphanium Ticinensium Episcopum, qui tum fortasse inter Italos cum integritate vitæ & sanctimonia, tum ingenio & dicendi copia plurimum pollebat: atque cum pretio alios, tum sex millia gratis & sola sacerdotii majestate obtinuit.

Cæterum Theodoricus duodequadraginta regnavit annos, quo spatio Epistolarum ejus magister Cassiodorus docet, longe, lateque Imperium extendisse: nam & in Pannoniis priscam potestatem obtinuit. Qui Sirmiensi Provinciæ dedit gubernatorem Collosceum virum illustrem; Transalpinæ Galliæ Gemellum; Avenioni Vandilum; Massiliæ Merobaudum; Siciliæ Valerianum; Brutiis & Lucaniæ Venantium; Romæ Artemidorum Zenonis Imperatoris affinem; Rhætiis Servatum. Et Merobaudi quidem nomen etiam legimus in lapidea tabula in colle montis Briantiæ, tanquam illic antiquitus sepulti. Mediolanensem quoque Ecclesiam commoditatibus fovit: nam & immunem vectigalium onere decrevit, & Eustorgio Episcopo hujus nominis secundo nonnulla prædia in Insula Sicilia Ecclesiæ asserenti, ne favor ei adversus injuriam deesset, Præsidi scripsit.

Cum vero graves subortæ contentiones essent inter potentissimos Reges Athalaricum Visigothum, Luduinum Francorum, & item Erulos, Guarnosque, Theodoricus, qui propter inclytam prudentiam pari apud omnes gratia pollebat, arbiter factus, dissidia per Legatos sustulit, pacemque constituit, atque inter munera Clepsydram, id est, horologium fluxum aquæ horas denotans cum magistris ignoti ad eum diem Burgundionibus instrumenti, Gondubado misit. Idem magnificentia rerum nemini postferendus. Scribit in *Chronicis* Cassiodorus, Theatralibus muneribus certavisse cum

A cum quolibet priscorum Imperatorum. Et ipsemet in quadam *Epistola* ædificia sua commendans: *Absit*, inquit, *ut ornatu cedamus Veteribus, quibus impares non sumus beatitudine seculorum.* Reliquos ejus mores, vitæ ordinem, & corporis formam eleganter describit idem Apollinaris.

Cum jam pene universos Europæ Principes fœderibus, & omnino præcipuos conjugiis & affinitatibus, Theodoricus conjunctos haberet; ex omnibus unum delegit Eutharicum Cillicam genere quidem Alemannum, sed diutius in Hispania versatum: cui successionis ad Imperium spem ostenderet; eique unicam, quam habebat, filiam Ama- A. C. 515.
B lasinutam matrimonio copulat. Per eadem tempora idem Apollinaris scribit, Petronium Maximum per singulos honorum gradus ad Augustale culmen pervenisse, qui bimestre tantum imperavit: quod ideo adnotatum sit, quia audio nullam alibi de eo fieri mentionem.

Claruerunt quoque insignes doctrina & eloquentia viri Symmachus, & * Boetius Severinus, qui quod innocentem Senatum majestatis crimine postulatum libere defenderant, calumniose delati, quasi delatorem, qui documenta deferret, quibus Senatum læsæ majestatis reum faceret, impedissent: vulgatisque insuper Boetii nomine lit-
C teris, quibus Romani in spem libertatis ereptæ A. C.
erigerentur, per summam injuriam inauditi da- 526.
mnati, Ticinum in carcerem missi, eoque diu macerati, tandem capite cæsi sunt: adhuc manet turris pervetusta, cui inclusus Boetius nomen dederit: nec longe ab ea sepulchrum visitur.

Post Theodoricum Athalaricus ex filia nepos sub tutela matris regnat annos decem: quidam quatuor tantum scribunt. Eodem defuncto vidua mulier, & liberis orba, ad gubernationem, societa- A. C.
temque Regni vocat affinem Theodatum, à quo 534.
dolis circumventa interficitur.

D Amisso hoc modo Romanorum Imperio, consuetudo quoque supputandorum ab urbe condita temporum desiit. Cumque alii aliunde, quidam Græci Mathematici eam rationem à principatu Diocletiani Cæsaris instituere cœperunt. Quod animadvertens Dionysius Abbas Romanus, vir utriusque linguæ doctissimus, cum Paschales revolutiones explicaret, abhorruit, abominatusque est impii hominis memoriam hujusmodi in celebrationem venire: *Quin potius*, inquit, *Christiani homines auctoris nostri auspicatissimo nomini hunc honorem damus: notiusque facimus spei nostræ exordium.* Ita supputato diligenter numero, ab Incarnatione, ut tum quoque vocabant, Christi Dei, quingentos & tri-
E ginta duos annos ad hanc ætatem fluxisse docuit: quem secuta fere omnis posteritas, quod is cogitaverat, retinuit.

Retenta quoque consuetudo est à Constantino Magno instituta, ut duos extremos hebdomadæ dies, qui antea ex duorum Planetarum appellatione Solis & Saturni dicebantur, Sabbatum & Dominicum vocaremus: nam in aliis quinque prisca nomina à totidem utique Sideribus sumpta manserunt, Lunæ, Martis, Mercurii, Jovis, Venerisque, quod antiquissimum Ægyptiorum inventum fuisse Dion Græcus fatetur.

Cum in hoc statu res forent, Justinianus Impe- A. C.
F rator Constantinopolitanus felicioribus auspiciis 527.
creatur. Hic ad comprimendos Barbaros animo adjecto, Orienti primo prospexit: missoque in Asiam Bellisario, Persas repressit: dehinc in Africam traducto exercitu, eodem Duce Vandali devicti sunt,

* *Boetius Severinus, &c.*] Hic quoque monendus est Lector, Auctorem aliter de Boetio sensisse, ac scripsisse, quam viri sanctitas, ac veritas historica postularet: ergo ne censuram ipse pateretur; expuncta Boetii ac Symmachi censura, veram causam iniquissimi supplicii supposui.

& in-

& internecione deleti. Tunc in Gothos sumpta arma; ac per Siciliam in Lucanos transgressus Bellisarius dedentibus se populis late Calabria, Apuliaque potitur. Neapolim pervenit, eamque diutius obsessam, tandem per aquæductum cepit. A. C. 537.

Tum Gothi Theodato ob ignaviam ejecto, Regem sibi creant Victigitem, virum humili quidem genere natum, sed strenuum, & rei militaris experientissimum: qui ubi Neapoli potitum Bellisarium cognovit, urbem Romam præsidio firmat. Ipse Ravennam profectus, dispersos per Italiam Gothos in unum contrahit, ad centum & amplius pugnatorum millia convenisse traditur: cum quibus Victigis Romam, quam jam à Bellisario occupatam audierat, properat. A. C. 538. Interea Datius Mediolanensis Ecclesiæ Antistes cum nonnullis civibus ad Bellisarium venit. Mediolanum in potestate Imperatoris futurum promittunt, si eo vel mediocre præsidium mitteretur: nam opes, quibus se non solum tueantur superesse; sed plane etiam quibus tota, quæ intra Alpes est, Provincia pelli hostes valeant. Hos Bellisarius libenter audivit, collaudatosque cum spe dimittit: cum tempus foret, eam rem sibi curæ futuram. Victigis urbem magis urgebat: sed postquam cognovit Ariminum à Bellisarii Ducibus captum, Romana obsidione digreditur.

Tunc Mediolanensibus Oratoribus data auxilia: quo pluribus ex locis facesserent hosti negotium. Præfectus his copiis Mundilas, vir animi magnitudine & militari scientia præstans; & cum eo Fidelis Mediolanensis, Regiæ olim domus præfectus. Hi per Tiberim in Tyrrhenum mare delati, Genuam navigant. Inde Apennino superato ad Padum veniunt. Circa Ticinum obstitere Gothi, qui eam urbem cum arce prævalida tuebantur. Commisso certamine intra urbem Gothi compelluntur. Mundilas & copiæ per vicinum pontem transierunt: sed Fidelis equo excussus moritur. Cujus viri casu jactura aliqua facta est: Mundilas Mediolanum pervenit, eique se statim dederunt Novaria, Comum, Bergomum; quod ubi rescivit Victigis, Vrajam fratris filium in Insubres dimittit, ut quæ civitates nondum defecerant, in fide retineret; quæ desciverant, recuperaret. Simul ad Theodebertum Francorum Regem Legatos ad fœdus paciscendum mittit; decemque millia Burgundionum auxilio sibi dari obtinuit: quibus in Italiam adductis non procul Mediolano castra locat. Et dum alia belli munia obit; ne quid commeatuum in urbem importetur, curat. Mundilas haud magnum equitum numerum habebat: oppidani, qui concordes erant, urbem satis defendebant, sed ex difficultate annonæ fames timebatur. Hæc ubi cognovit Bellisarius, alios Duces cum majoribus copiis mittit: sed hi ad Padum, quem præ multitudine hostium trajicere non audebant, desedere. Tum inter Duces discordia orta omnia subvertit. Missus à Justiniano ad rem adjuvandam erat Narses Eunuchus, vir bello egregius, ac primo concorditer cum Bellisario communicare consilia, negotia agere; deinde malorum mater invidia orta. Unde simultas, & æmulatio, rerumque negligentia subsecuta est. Ergo cum nihil auxilii obsessis afferretur, ad ultimum inopiæ deventum est: nec ulla re abstinuere, quæ mandi posset. Qua necessitate coactus Mundilas, saluti suæ consuluit, pactus, ut cum peregrino milite abire liceret. Ita Mediolano & reliquis oppidis præsidia deduxit. Tum Gothi urbem ingressi cædibus & incendiis omnia miscuerunt: sine discrimine ætatis, aut sexus obvii interfecti, & mulieres passim abstractæ. Cæsa in ea vastitate feruntur circiter triginta hominum millia. Excidio primariæ urbis exterriti, qui defectionem secuti fuerant, ad pristinum statim Imperium redierunt.

A Datius Episcopus, seu tum manus hostium effugiens, seu declarandi periculi caussa, ad Constantinopolitanum Imperatorem proficiscens, Corinthum devenit. Ubi cum laxam domum quæreret, qua totus comitatus hospitaretur, proposita est ampla quidem & spaciosa, sed nocturnis strepitibus infamis, & inhabitata. Quod ut audivit, *hanc ipsam volo*, inquit; conductamque sterni, instruique rebus necessariis jussit. Cum deinde nox intempesta jam quiescentes oppressisset, varii stridores, horrendique sonitus perstrepere incipiunt. Hinc cæli tonitrus, illinc ruina parietis, & saxa in præceps ex alto mitti videbantur. Interim ele-
B phantes, leones, tauri, sues varias voces emittere credebantur. Quibus excitatus Datius, *Jam ades*, inquit, *ô bellua, jam venis. Tu in cœlo cum pulcherrimus esses, secundum à Deo locum teneres, in Conditorem ipsum audaculus insurrexisti: eoque non concedente, parem illi sedem tenere te posse putasti. Abi quo te tua duxit superbia: recede seculi vitium, mundi flagitium, discordia cælestium, brutorum tene corpora, quorum vocem, vitamque imitaris.* Ac simul cum verbo cessavere strepitus, & expiata domus, atque habitata inconditos manes postea non sensit.

Interea revocato in Græciam Narsete, solus Bellisarius rem Italam administrat. Victigetem Ravennæ obsidet, ac fame ad deditionem compulsum, A. C. 541.
Constantinopolim ingentibus cum thesauris duxit.
C Cæterum Gothi viribus & locorum munitione in Circumpadanis plurimum pollebant: siquidem ii, qui Derthonæ commorabantur, oppidum in propinquo condiderant, cui Castronovo nomen fuit; duratque in præsens opulentia clarum, in quo non temporaria, ut alibi, sed perpetua stativa, ut in *Epistolis* auctor est Cassiodorus, habuere, ne alioquin per hyberna divisi, ubi hostis irruisset, dum congregarentur, vel moram rebus afferrent, vel carptim opprimerentur. Et Ticinum, quæ civitas videtur per hæc tempora Papiæ nomine celebrari cœpisse, obtinebant. Hi digresso Italia Belli-
D sario, arma sub Rege Idovado resumunt, & justo exercitu contracto, nutantibus populis, non dubitarunt acie dimicare adversus Vitalem, qui Justiniani copiis præerat: victor Idovadus Gothos ad regnum denuo parandum erexit.

Eo cæso summa rerum defertur Totilæ illius ex fratre nepoti: qui tunc forte Tarvisii imperabat; ubi & natum, educatumque Blondus affirmat. Hic Rex appellatus confestim Papiam concessit, atque A. C. 542.
universa regione ad obsequium redacta, id copiarum comparavit, ut Italiam fere omnem non sine multorum populorum pernicie pervagaretur; A. C. 547.
E Romamque per summam rerum inopiam devicerit. Nec potuit Bellisarius cum novo exercitu & classe ornatissima reversus illum obsidione submovere. Eodem mox Constantinopolim reverso Narsetem Justinianus denuo rebus Italicis præfecit. Quem cum pecunia venientem sequuntur Heruli, Hunni, Longobardi, Gepidæ, Persæ. Cum quibus A. C. 553.
adversus Gothos congressus, eos acie vicit, Totilasque cecidit.

In regnum sufficitur Thejas, qui cumulatum Papiæ aurum atque argentum in renovando bello, viribusque colligendis effundit: cum Francorum
F Rege Theudeberto fœdus init: mox in Campania cum Narsete congreditur, ubi fortiter dimicans interficitur. Tunc debellati in totum fuere Gothi, & qui cladi superfuere, per Legatos impetrarunt, ut sine injuria excedere Italia liceret. Id quod factum esse auctores scribunt anno quingentesimo quinquagesimo sexto à Christiana dinumeratione. A. C. 556.

Cæterum Justinianus, sicut bello & armis Barbaricam Tyrannidem toto orbe exegit, ac pene pristinam ad dignitatem Imperium restituit, ita,

quibus in pace viverent populi, ex infinita librorum copia leges civili vitæ commodas eligi, in unumque corpus contrahi juſſit: quas quinquaginta libris diſtinctas *Pandectas* antiquo vocabulo appellavit: atque hic quidem Juriſprudentium reſponſa habentur. Nam altero volumine Principum reſcripta; & alio Conſtitutiones, quas ipſe novas condebat, incluſit. Archetypa Pandectarum, neſcio qua tempeſtate delata in Italiam, diu Piſis ſervata ſunt: inde Florentini in Curiam ſuam tranſtulerunt, & inſtar rei ſacræ accenſis funalibus, in theſauro oſtendunt: ſcripta ſunt majuſculis litterarum characteribus ſine intervallo dictionum, ac item ſine notis, quibus interdum in breve ſpatium longius verbum coarctamus.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER IV.

EPITOME.

Narſes Gothico Regno in Italia conciſo, Longobardicum non multo mitius excitat: calumniam apud Imperatorem paſſus, & Occidentis præfectura contumelioſe abire ad lanificium juſſus, Longobardorum in Pannonia Regem Alboinum ad paratiſſimum Italiæ Regnum invitat. Hic cum infinita ſuorum, ac Saxonum liberos etiam ac conjuges poſt ſe trahentium, multitudine ab Juliis Alpibus in Venetas urbes detonat: Tarviſium, Veronam, Vicentiam, aliaſque præter Patavium & Mantuam, primo impetu ſubigit. Mediolanum per Honoratum Archiepiſcopum in deditionem acceptum perfide patitur diripi. Papiam quadriennio obſeſſam tandem obtinet: per quæ tempora Mediolani Fronto Honorato vita functo Epiſcopatum pecunia male quæſitum, nihilo ſanctius adminiſtrat. Longinus ab Imperatore, qui Narſeti ſuccederet, miſſus regia poteſtate quidem, a qua provocatio non daretur; nova tamen appellatione Exarchæ, Ravennæ ſedet: unde ipſe, ac cæteri poſtea Exarchæ Urbem cum aliqua Italiæ parte in Imperatoris fide ac poteſtate habuere, Longobardo in reliqua late dominante. Alboino per Peredeum à Roſimunda ejus conjuge pudoris uſura conductum, quod eam paterno in cranio bibere coegerat, ſublato, Clephonem Proceres ſubrogant: eoque mox ob ſævitiam interempto, Aloin Mediolanum, alii alias Italiæ urbes nomine Ducis, libertatemque vindicant. Hac reipublicæ forma ſine religione ac legibus Italiam in fruſta diſcerptam decennium vexant: & ex Gallia multa cæde patrata, prædas agunt ingentes. Deinde rurſus Regem creant Anterim, & Cæſarum æmulatione Flavii prænomen adjiciunt ad poſteros Reges tranſiturum. Hic Brixellum, cujus Dux Droctulphus ad Exarchum defecerat, mœnibus exuit: Francilionem Como pulſum in Inſula Larii deditione captum ad Exarchum ire permittit, ejus gaza retenta: Childebertum Francorum Regem à Mauritio Imperatore in ſe concitatum ſibi conciliat: & viciſſim Eoin Tridenti Ducem in Mauritium exſtimulat, à quo Iſtria incendiis ac rapinis male mulctatur: Theodolindam Bavarorum Ducis filiam in matrimonium per legatos petitam ipſe mentita legati perſona inviſit, reverſuſque in Italiam, Theodolinda non multo poſt ſubſequuta, nuptias Sardis magno Procerum conventu celebrat: Childeberto iterum in Italiam movente cohibito, & Italia ad fretum uſque Siculum victoriis peragrata, Papiæ veneno exſtinguitur. Theodolinda, Proceribus acceptantibus in Regem quem ipſa conjugem deligeret, Agilulphum Taurinorum Ducem in Regnum aſſerit: qui Mediolani ferrea corona, quæ hodieque Modœtiæ viſitur, accepta, eundem ut morem poſteri Reges ac Cæſares eodem delati uſurparent, effecit: Chriſtianam religionem amplectitur imitantibus multis: S. Columbano Bobium cum latifundiis ad ampliſſimi cœnobii proventus largitur: Patritio Exarcho propinquas urbi civitates armis vindicante, Mauritionem Ducem ad Romanos transfugam Peruſiæ opprimit: ne ad urbem ſigna moveat Gregorius Magnus Theodolindæ precibus impetrat: pacem cum Hunnorum, Francorumque Regibus, & Exarcha Patritio init: quam quia Patritii ſucceſſor Gallicinus violat, filia ac genero Ravennam abductis, eam injuriam Agilulphus ulciſcitur multarum urbium vaſtitate; quouſque Smaragdus Gallicino ſuffectus, filia generoque reſtitutis pacem impetrat, fœduſque cum Phoca Imperatore ſancitur: Adaluadum adhuc impuberem ad regni ſocietatem admittit; quem, Agilulpho & Theodolinda è vita digreſſis, Proceres, ceu mentis impotem, regno amovent, Arioaldo promoto. Hunc ſequutus eſt Rotharicus magnum Arianorum columen: quippe binos in quamlibet diœceſim Epiſcopos Catholicum & Arianum induxit: in hoc profecto juſtitiæ prodigus, cui alioqui Longobardorum legibus ſcriptis conſuluit: Theodorum Calliopam Exarchum ad Panarum debellat: Liguriaque in ditionem redacta, ampliore in Regno Rodoaldum filium relinquit. Hujus conjux Gondiperga, Theodolindæ matris exemplo, Papiæ S. Joanni Baptiſtæ templum ponit: adulterii inſimulatam miniſter, ſingulari certamine cum calumniatore, qui in eo cecidit, ſuſcepto, ejus criminis ſuſpicione liberat; à quo dum non temperat Rex occiditur. Regnum excipit Aripertus baſilicæ Salvatoris Papienſis auctor. Subinde Gondipertus, & Pertericus fratres. Sed Grimoaldus Dux Beneventanus ad illorum controverſias componendas accerſitus, illo occiſo, hoc fuga ad Hunnos dilapſo, Regnum induit, illorum ſorore in ejus ac tori ſocietatem admiſſa: cujus mox precibus Pertericus gratiæ ac patriæ reſtituitur; ſed eum populi favor in ſuſpicionem & inſidias Regis rurſus adducit, quas vix ſingulari ſervi fide & induſtria declinat. Grimoaldus Gallorum exercitum prope Aſtas delet: Conſtanti Imp. Heraclii nepoti cum exercitu occurrit, eumque Romam includit. Lupum Foro-Julienſem Ducem, quem ad bellum proficiſcens Inſubriæ præfecerat, Regem perfide gerentem per Cachanum ulciſcitur, Vectari Vicentino Foro Julii præfecto. Forum populi & Opitergiam funditus vaſtat; ſacerdotibus etiam pro victimis ad aras mactatis. Fato illi imminente, Pertericus ejus adhuc iram in Britanniam fugiens incognitæ originis voce Mediolanum revocatur: & in itinere obvios habet nuncios regnum deferentes: quo reſumpto, Alhaim Tridenti Ducem in ſpem Regni ſe erigentem comprimit; & pluribus baſilicis Salvatoris, S. Mariæ ad Per-

Perticas, & S. Agathæ Papiæ excitatis, Chuniperto filio regnum moriens legat. Intercipit Alhais sane ingrate; quippe ejus olim gratia à Perterico victore bene acceptus, Brixiæque administratione donatus: sed ejus crudelitatem detestantibus Proceribus, Chunipertus restituitur, Alhai prope Abduam profligato. Is Rodoaldum Foro Julii Ducem fovet, victo & excæcato Antifrido ejus adversario. Vinilindam sororem Grimoaldo Beneventano Duci in matrimonium collocat: denique Luitpertum filium moriens regni relinquit heredem: sed is à Ragimberto semel acie victus regno, iterumque ab Ariperto ejus filio ac successore vita spoliatur. Idem Aripertus securitati consulens arcem in Insula Larii munitam tutum rebellantibus asylum demolitur: Asprandi filium Sigiprandum, à quo timeri aliquid poterat, excæcat; Luitprandum vero, quod stolidioris mentis vulgo crederetur, vivere patitur: Cottias Alpes Romanæ Ecclesiæ restituit: quo fere tempore Papiensis Episcopus de potestate Mediolanensis Archiepiscopi Pontificis sententia eximitur. Asprandus Aripertum regno ac vita exuit; acie victum in fuga Ticinus absorbuit: illo vix tribus mensibus superstite, Luitprandus filius regnat. Qui cum Carolo I. amicitiam inivit adeo, ut Carolus filium adhuc impubem Pipinum nomine cis Alpes ad ipsum miserit, ut capillo illi solemni more detonso, religiosum quiddam (ut habebat illorum temporum opinio) necessitudinis accederet: S. Augustini corpus ex Sardinia Papiam deportandum curat eodem tempore, quo Saraceni primo Gallias tentant, ac repelluntur: eisdem majori conatu irrumpentibus, urbesque aliquas obtinentibus, auxilia ad Carolum mittit, quibus adventantibus Saraceni discedunt. Carolo emigrante, superstites fuere duo filii Pipinus & Carlomannus, qui post quadriennium monastica vita delectatus, integra omnia Pipino fecit. Cæterum Luitprandus anno 725. bellum adversus Romanos & Exarchum aggressus, multos annos pugnavit vario eventu. Ravennam obsidione obtinuit, direptionique permisit; quam Exarchus Venetorum auxilio recuperat: hoc tamen, vel potius Aistulpho regnante, finem accepit Exarchatus, & Orientis in Italia Imperium. Hildebrandum filium post se Regem designaverat, vivensque regni consortem fecerat: Proceribus tamen ob triste augurium repudiantibus Ratchisium habet successorem. Hoc vero se abdicante, regnat Aistulphus, qui Ravennam aliasque Exarchatus urbes non paucas ferro, flammisque populatur: Romam quoque ac Pontificem Stephanum II. vexat usque adeo, ut in Galliam ad Pipinum rogatum auxilia concedat. Ergo Pipinus Rex Galliæ paulo ante appellatus, in Italiam movet: & Aistulphum acie victum, Ticinique obsessum spondere cogit, Romano se Pontifici satisfacturum. Sed Aistulphus fidem non præstat: iterum igitur à Pipino Papiæ obsessus præstiturum spondet, & moritur. Regnum excipit Desiderius, cujus filiam Carolus II. Pipino suffectus uxorem ducit, & mox repudiat; & Desiderium ipsum, quod Pontificem opprimeret, exercitu in Italiam traducto, Ticini captum cum suis omnibus in Gallias deportat: Regnumque Longobardorum in Gallicum Imperium concedit; relicta non modica vulgaris linguæ corruptela.

POST sublatum ex Italia Gothicum Regnum, Narses ad reformandum rerum statum conversus, multa humane liberaliterque agendo, populorum gratiam quæsivit: redieruntque Galliæ ad obsequium, quibus duos Patritios Romanos præfecit; Ulteriori Amatum, Citeriori & Mediolano Francionem: quorum fide & diligentia quietas diu res habuit. Verum ex æmulorum invidia insimulatus variis apud Justinianum calumniis, cum ignominia, contumeliaque revocatur, ceu semivir ad pensa, lanasque tractandas. Qua injuria lacessitus haud ita A. C. 566. facile superbiæ inimicorum & Principis ingratitudini cedere decrevit; sed rescribens, se talem orditurum telam, qualem adversarii retexere nescirent, nova consilia, resque inexspectatas aggreditur.

Quibus peragendis peropportuna visa est virtus Longobardorum aliquot locis supra à nobis memoratorum, qui militari gloria præstantes tunc late in Pannoniis regnabant. Ejus gentis origo, propter varias de ea sparsas fabulas, hoc loco à nobis quærenda est, ac totius erroris fons & auctor Paulus historiæ scriptor, &, ut audio, ex eorundem stirpe progenitus, coarguendus est, qui profectos tradit ex Scandinavia, quæ insula maxima est in Godano sinu Septentrionalis Oceani, sedibusque suis digressos, cum editæ in colle urbi appropinquarent, mulieres, quas secum trahebant, præmisisse, revocato in frontem capillo ora tegentes: quibus procul visis, cum speciem prolixioris barbæ præberent existentibus in arce, & Vinnuli dicerentur; cœpisse tunc ab ea velut longitudine barbæ Longobardos appellari: quem secuta omnis fere posteritas ita est, ut Palmerius etiam & Blondus, & Platina, & Sabellicus, ac noster quoque Merula solitus aliàs gentibus & populis priscas appellationes dare, eodem scopulo allisi sint: ac nonnullis, quibus etiam accedere Angelum Politianum miror, ea nominis interpretatio sic placuit, ut quasi novam dictionem commodius per *a* in prima syllaba Langobardos, quam per *o* scribi censeant: propterea quod *lang* longum significet. Nec inficior, eo utique modo haberi in vetustissimis quibusque Pauli codicibus: mirum namque est, tot eruditissimos antiquitatum indagatores non advertisse, hos populos ab antiquioribus ipso Paulo auctoribus nominatos. Ptolemæus in *Geographia* sic habet: *Habitant Germaniam, quæ circa Rhenum est, à parte prima Septentrionali Brusacteri parvi appellati, & Sicambri, Oqueni, Longobardi.* Et paulo infra: *Interiora atque mediterranea maxime tenent Suevi, Angli, qui magis Orientales sunt, quam Longobardi.* Et item paulo inferius: *Inter Cauchos minores & Suevos jacent Angrivarii; post Longobardi; sub quibus Dulgium non procul Trophæis Drusi.* Apud Cornelium quoque Tacitum bis leguntur: qui in Claudii Augusti rebus *, cum sermo esset de Italo Flavio Cheruscorum Germaniæ populorum Rege: *Secunda*, inquit, *fortuna ad superbiam prolapsus, pulsusque ac rursus Longobardorum opibus refectus, per læta, per adversa, res Cheruscas afflictabat.* Et in libello de situ Germaniæ †, naturam & mores eorum exprimit. Post Suevos & Senonas, quorum latissimi fines, & innumeri populi erant: *Contra*, inquit, *Longobardos paucitas nobilitat; quod plurimis & valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed præliis & periclitando tuti sunt.* Ex quibus, procul dubio, omnis illa Pauli traditio, qui nihil supra memoriam suam sapit, corruit: cum etiam mediæ Germaniæ indigenas fuisse appareat.

Huic genti per hæc tempora imperabat Alboinus, quem Narses, non jam, ut sæpe antea, ad pericula, certaminaque vitæ, sed ad tutam, paratamque Italiæ, cujus portæ sua in manu essent, possessionem vocat. Veniret, liberosque & conjuges cum viris adduceret, quo firmiores sibi sedes futuras arbitraretur. Venientem Alboinum non solum omne fere Longobardorum genus, sed viginti etiam millia Saxonum cum uxoribus & liberis secuta sunt. Anno post natum Christum quingentesimo & sexagesimo octavo per Carnos transiens Al-

* *Annal.* lib. XI. cap. XVII.
† *Seu de Moribus Germ.* cap. XL.

boinus, Ghisulphum nepotem in Foro Julio Du-
cem constituit. Inde Tarvisium, Veronam, Vi-
centiamque, & reliquas Venetiæ urbes præter Pa-
tavium & Mantuam capit. Tertio anno in Insubres
A. C. 570. profectus, intra urbem Mediolanum suasu Hono-
rati Archiepiscopi recipitur, quam mox contra pro-
missa diripi à Barbaris permisit. Cujus rei indi-
gnitate permotus Honoratus, exulatum Genuam
abiit. Dein Papiam Alboinus aggreditur. Munita
tum fuisse magnis opibus civitas videri potest, quæ
A. C. 573. in quartum annum obsidionem protulerit: demum
commeatu & spe auxilii destituta deditionem fecit.
Defuncto interea Honorato, Fronto primus Ec-
clesiasticorum morum corruptor, pecunia & largi-
tione quæsivisse Episcopalem sedem traditur; ac
subinde cum Ecclesiam spoliaret, calicem sustu-
lit, olim munere Theodosii Cæsaris & Ambrosii
opera sacratum: exstat in eum Epigramma fel-
lis plenum: sed quod per flagitium adeptus est,
condigno exitu, vix decennio exacto, reliquit,
hiatu terræ, igneaque flamma abreptus.
A. C. 569. Interim Narses Romæ * moritur, & Longinus
illi successor à Constantinopolitano Imperatore de-
stinatus novum in Italiam magisterii nomen advexit,
Exarchus vulgo dictus. Id nomen sonat, *à Principe*,
quasi videlicet procurator à Principe, id est, Cæ-
sare missus. Græca omnino dictio est, & ab Athe-
niensibus profectam Merula opinatur, auctore Ju-
lio Polluce; quod idem Exarchus apud eos fue-
rit, qui Romæ Dictator. Sed & Trebellius Pol-
lio Galienum Archontem Athenis, id est, summum
Magistratum fuisse scribit: & Demosthenes *pro
Ctesiphonte* Æschinem appellat Exarchum vilissi-
morum in sacrificiis ministrorum. Obibat autem
in Italia Exarchus ea omnia, quæ Regiæ vicis
sunt: nec ab eo provocatio erat. Sedem Raven-
næ diutius habuit, cum cætera Italia Longobar-
dorum armis teneretur.
A. C. 574. Cæterum Alboinus, antequam in Italiam de-
scenderet, cum Gepidis bellum magnum & peri-
culosum gesserat; atque in prælio eorum Regem
Chunimundum occiderat; de cujus cranio fecit
pateram laminis aureis ornatam, quam cæteri Re-
ges in pretio habuerunt. Nam & Paulus historiæ
scriptor illam se vidisse refert in manibus Ratchi-
sii Principis. Alboinus ex eadem victoria inter ca-
ptivas excellenti forma virginem repertam Rosi-
mundam Chunimundi filiam uxorem accepit, ac
sociam omnis fortunæ, gloriæque habuit. Novis-
sime agens Veronæ, ludis, & subinde largioribus
epulis, operam dabat: atque inter cætera coegit
Rosimundam bibere de poculo, quod ex patris
capite factum fuerat. Infensa dehinc viro mulier,
consilia cum Helmigi de eo occidendo init: quod
& perpetravit, ministro Peredeo adultero. Sed
cum mox ipsa Regnum tenere non posset, Ra-
vennam confugit, ad opes Longini Exarchi,
apud quem pudicitiæ primo honore posito, cum
insuper minime pro exspectatione haberetur, diu-
tius ludibrium de se captum non tulit: haustoque
veneno interiit.
Interea Longobardi apud Ticinum congrega-
ti, Regem sibi creant Clephim; quidam Dapho-
nem appellant; alii Cleb †: sed hunc nimia cru-
delitate in subditos sævientem secundo anno Pro-
ceres interficiunt; & sese in libertatem vindican-
A. C. 576. tes, ubi quisque vel opibus, vel dignitate polle-
bant, Tyrannidem corripuere; ac se Duces ur-
bium, quas incolebant, vocavere: ut Aloin Me-
diolani, à quo forte vicus ejus domicilio media
urbe nobilitatus, curiæ Ducis apud posteros no-
men tenuit: & Zaban Ticini; Wallaris Bergo-
mi; Alahis Brixiæ; Eoin Tridenti, cui Gon-

* Gordonus in Sicilia mortuum scribit anno 566.
† Alii *Clephonem*.

A doaldus Rex Bavarorum (ita jam tunc pars Ger-
maniæ vocari cœperat) filiam matrimonio sponde-
re non dubitavit: alii quoque alibi sedes occupave-
re. Triginta hi omnino fuere, qui per decem
annos Italiam sic laceravere, nullis legibus, nulla
religione servata, ac si hostibus concessa prædæ
omnia fuissent. Atque interim superatis Alpibus A. C. 577.
Galliam invadunt: multisque Burgundionum mil-
libus interfectis, Amatoque Patricio fugato, ingen-
tes opes in Italiam reportavere.
Tunc Antherim * Clephi, seu Daphonis filium
Regem creant. Cujus titulo ornando prænomen, A. C. 583.
quo complures olim Cæsares usi sunt, imponunt
B Flavium, quod & reliqui deinde Reges usurpave-
re. Tenebant adhuc ceu quasdam Constantinopo-
litani nominis reliquias Sisinnius Segusium, &
Francilio Taurinos, Eporediam, & Comum; nec
non Droctulphus Dux Brixellum †: qui gente A. C. 584.
Suevus, longe opes inter Longobardos auxerat: &
nunc Regi rebellis, quoscunque poterat milites,
in arma contrahebat; nec parum fidebat munitio-
nibus oppidi, quod firmissimis tunc muris cinctum
fuisse lego. Sed Antheris misso exercitu illum ex- A. C. 585.
pulit, & oppidum in potestatem redactum mœni-
bus denudat. Droctulphus ad Smaragdum Patri-
cium tunc Exarchum profectus, bellum illi suade-
C re conatus est. Sed Antheris conditionibus & pecu-
nia id avertit. Ita exul Droctulphus Ravennæ mo-
ritur. Ejus sepulchro duo & viginti versus inscri-
pti sunt, quos & Paulus Operi suo inseruit.
Hortatu deinde Mauritii, qui Constantinopoli
imperabat, varie bello petiti fuere Longobardi à
Childeberto Francorum Rege; sed & ab ea mole-
stia brevi se liberarunt; nunc fortiter pugnando;
interdum pacis conditiones & spem nuptiarum cir-
cummittendo. Subinde Francilionem Como pel-
lunt, qui se in insula Larii, quam firmissima arce
muniverat, inclusit. Sed cum cætera omnia Regi
parerent, nec longam obsidionem loci exiguitas pa-
D teretur, in potestatem hostium cum uxore venit, &
clementius acceptus Ravennam abire permissus est.
Antheris eo congestos thesauros sustulit. Tum ul-
turus Græcorum injurias, dato negotio Eoin Tri-
dentinorum Duci, bellum Istris movet; illorum-
que fines variis rapinis atque incendiis vastati
fuere.
Interea Rex Antheris spe Gallici connubii fru-
stratus, mittit ad Garibaldum Bavarorum Ducem,
qui matrimonio sibi deposcerent ejus filiam Theu-
delindam ‡. Mirifice eam laudari ex forma pariter
& moribus acceperat. Igitur cum cætera jam ita
convenissent, ut prope ad virum traducenda esset
E virgo, avidus eam conspiciendi vir, mutato ha-
bitu Alpes transivit. Tum salutato Garibaldo, si-
mulans se oratorem sponsi esse ad visendam sponsæ
effigiem missum, & cujus unius verbo ac judicio
staturus Antheris foret, admitti se intra penates pe-
tiit. Ibi non solum vidit egregia specie fœminam;
sed etiam ex eodem poculo bibit: nec temperavit
incalescens amore vir, quin digitum ejus arctius
comprimeret, ac manu leviter vultum attrectaret:
quæ animadvertens nutrix, virum ipsum esse, &
neminem alium talia ausurum, dixit. Inde eo in
Italiam sic, ut iverat, reverso, traducitur Theu-
delinda. Magnifico apparatu celebratæ nuptiæ sunt
F Sardis Veronensium vico. Convenerant, ut moris
est, multi Proceres; inter quos haud in postremis
habitus Agilulphus Taurinatium Dux: cui familia-
ris aruspex ex tonitru & fulgure, quo tunc forte cæ-
lum perturbatum erat, captato augurio, prædixit,
hanc, quæ modo Antheris esset, aliquando ipsius
conjugem futuram.

* Sigonius *Authatim* nominat.
† Alii *Brixillum*.
‡ Alii *Theodolindam*.

Du

Dum hæc aguntur, missus à Childeberto ad Mauritium Grippus Legatus fœdera conciliaverat; quorum summa erat, ut quam maximis uterque viribus Italiam invaderent, & Regno Longobardum pellerent. Quibus cognitis, Childebertus exercitum cis Alpes mittit: cujus terrores Mediolanum usque pervenere. Sed cum nusquam postea ulla Græca manus appareret, & propterea Galli inceptum bellum prosequi non possent, multis suorum amissis, domum redierunt. Eo metu liberatus Antheris, omnem pervadit Italiam; penetravitque usque ad A. C. 591. fretum Siculum. Unde reversus Papiæ Nonis Septemb. moritur, veneno, ut creditur, interceptus.

Mox, cum de creando Rege agitaretur, Proceres convenerunt, ut is Princeps haberetur, quem sibi virum Theudelinda delegisset. Illa non minus quæ in publicam, quam quæ in privatam conferrent utilitatem pensatis, Agilulphum in Taurinis dominantem virum impigerrimum, & vigore ætatis, tum forma juxta conspicuum maritum sibi, & Longobardis Regem, nominavit. Gaumelli oppido inter Ticinum fluvium & urbem Novariam actæ nuptiæ sunt, mense Novembri. Proximo Majo coronam Mediolani, & reliqua Regum insignia, A. C. 592. Flaviumque prænomen accepit: & hinc fortasse consuetudo inolevit, ut is demum legitime in Longobardos regnare credatur, cui Theudelindæ diadema imponatur, & simulacrum veteris Imperii accipiat in eo loco, ubi Regia sedes diutius manserit: nam & cæteri postea Reges ac Cæsares ipsi, simulac Mediolanum venere, inter præcipua & solemnia ornamenta id accipiebant. Est autem circulus ferreus, quem corona aurea gemmis, margaritisque ornata extrinsecus circumducta complectitur. Intus ferrum apparet, à quo & nomen tenet. Servatur ea in oppido Moguntiaco medio inter Mediolanum & Abduam fluvium: Modœtiam vulgus appellat; quæ tamen dictio à Paulo usurpatur. Nos vero innitimur Inscriptione saxi, vetustissimis litteris ad hunc modum ibidem insculpti:

C. SERTORIVS. L. F. OVF. VETERANVS LEG. XVI. CVRATOR. CIVIVM. OMN. OR. MOGVNTIACI.

Opulentum oppidum est, & Lambro amne alluitur. Hic Theudelinda pulcherrimum templum in honorem D. Joannis Baptistæ exstruxit, ac thesauris ornavit, quorum adhuc magna pars visitur.

Declaratus Rex Longobardorum Agilulphus, primum omnium pacem à Gallis quæsivit, & impetravit. Tum Minulphum Ducem Insulæ Divo Julio sacræ, cui de proximo Novariensis agri oppido nomen est Hortæ, quod cum Gallis sensisset, sustulit. Gaidulphum Bergomensem circa Larium latibula quærentem ad deditionem compulit, ac mox libertate donavit. Vulpharus item in Tarvisanis rebellans captus est. Interim sanctitate morum & prudentia conjugis mitior factus Agilulphus, ad Religionem Christianam convertitur, aureamque Apollinis, ut ferunt, imaginem conflandam in calices & alia sacris nostris apta vasa concessit. Quo exemplo moti cæteri, qui adhuc falsos Deos colebant, iis derelictis, ad eandem professionem transiverunt.

Per quæ tempora Mediolanum venit Columbanus, vir integritate vitæ & severiori Religionis cultu venerandus. Gothum genere Merula opinatur. Sed Reginon Abbas ex Hybernia Insula profectum scribit: alii ex Scotia, quæ Britanniæ Insulæ pars est Septentrionem spectans: qui Burgundionum finibus expulsus à Brunichilde Regina, benigne à civibus acceptus, locum condendo cœnobio quæsivit. Concessit ei Flavius Agilulphus humilem tunc vicum Petri & Pauli sacello notum,

A cui Bobio nomen erat. Is supra Placentiam xxx. millibus passuum ad corrivantes in unum alveum Trebiæ fontes, in profunda valle, modica planicie adjecta, quam altissima Apennini montis juga in morem Amphitheatri circumdant, situs est. Id omne spatium, quod ab infimo alveo quaquaversum quinque amplius passuum millibus patet, dono Agilulphi, cujus archetypum diploma vidimus, Columbanus accepit, initiumque cœnobio dedit; quod sectatoribus auctum, & Regum liberalitate ditatum, in immensum opibus crevit. Nam & ducentos una confraternitate Monachos in eo vixisse accepimus; & non solum agros & oppida in finiti-
B mis regionibus obtinuit; sed etiam prætores juri dicundo Gardam & Pischeriam ad lacum Benacum jacentia Abbas & Comes Sancti Columbani Bobii mittebat.

Qua in parte, ut rerum ipsarum ignorantiam, valetudinis infortunio, Merulæ condonemus, (nam ego in rem præsentem profectus, omnia abunde cognovi) certe prudentiam in eo desidero, qui opinatur, locum ipsum à conditore Columbanum primo dictum; deinde cum in civitatem traductum fuit, id est, cum ei Episcopalis dignitas delata est, quod multis post seculis, ut ostendimus, contigit, Bobii nomen accepisse: quod manifeste fal-
C sum, & pariter nativam loci dictionem Bobium esse, hæc ipsa, quæ inde petivimus, archetypa monumenta declarant. Sed & inter Alpes Cottias sitam hanc urbem existimavit, ex eorum scilicet traditione, qui Alpes Cottias in Liguribus, & Apennino ipso positas putant; qui communis pene omnium recentiorum error est: nam Plinius & Ptolemæus ad limites Germaniæ juxta Helvetios non procul à Rheni, Rhodanique fontibus locant. Strabo vero finitimas Vocontiis; & alteram ex duabus viis, quæ ex Gallia Narbonensi in Italiam ducunt, haberi per vicos Epeprodunum, Brigantium, Cingomagum, & Ocellum, ubi terræ Cot-
D tii finis sit. Quod etiam nostri temporis locorum peritis, propter nominum similitudinem, quæ in præsenti durat, summopere placet. Cornelius Tacitus tradit, Vitellium ex Inferiori Germania redeuntem jussisse Fabio Valenti, ut Gallias allicere tentaret, & si abnuerent, vastaret; tum Cottianis Alpibus in Italiam irrumperet. His vero duodecim urbes attributas fuisse idem Plinius meminit. Sed mihi ipse demum satisfecero, si, quæ Ammianus Marcellinus de iis tradit*, subjiciam: *Alpes*, inquit, *Cottias Rex Cottius, perdomitis Galliis solus in angustiis latens, inviaque locorum asperitate con-*
E *fisus, lenito tandem timore in amicitiam Octaviani Principis receptus, molibus magnis exstruxit, ... compendiarias & viatoribus opportunas, medias inter alias Alpes vetustas. .... In his Alpibus Cottiis, quarum initium est à Segusione oppido, præcelsum erigitur jugum, nulli fere sine discrimine penetrabile: est enim è Galliis venientibus prona humilitate devexum, pendentium saxorum altrinsecus visu terribile, præsertim verno tempore; cum liquente gelu, nivibusque solutis calidiore flatu ventorum, per diruptas undique angustias, & lacunas pruinarum congerie salebrosas, descendentes cunctantibus plantis homines, & jumenta procidunt, & carpenta. .... A summitate autem hujus Italici clivi,*
F *planities usque ad stationem nomine Martis per septem extenditur milliaria: & hinc alia celsitudo erectior, ægreque superabilis, ad Matronæ porrigitur verticem: cujus vocabulum casus fœminæ nobilis dedit: unde declive quidem iter, sed expeditius, adusque castellum Virgantiam patet. Hujus sepulchrum Reguli...... Segusione est mœnibus proximum.* Hæc Ammianus. Cæterum archetyporum fides à me citata sublevat ab opere confutandi longiori oratione scripta Pauli Longobardi, qui Columbanum longe ab hoc loco refert sub A-

* *Lib. xv. cap. x.*

rioaldo.

rioaldo. Blondus quoque parum docte hanc partem tractavit: qui & fabricatum cœnobium impensa Adavaldi Theulindæ filii, & Abbatem non Columbanum, sed Gallum, scripsit.

Interea Patricius Exarchus Romam cum exercitu petens, Perusiam, Sutrium, Tudertum, aliaque ejus regionis oppida à Longobardis occupata recepit. Agilulphus, qui tunc Ticini agebat, graviorem tumultum ratus esse, quam qui per legatos comprimi posset, præmissis copiis in Hetruriam contendit: Mauritionem Longobardum Ducem, qui ad Romanos defecerat, Perusiæ obsedit, atque captum occidit. Effervescente dehinc gravius bello, Gregorius Pontifex Romanus, comparata prius
A. C. 599. Theudelindæ Reginæ gratia, & studio, preces de pace interposuit, & quietem urbi, civibusque impetravit. Agilulphus Ticinum revertitur. Exstant epistolæ Gregorii ad Regem, Reginamque gratias concessæ pacis agentis. Eidem Reginæ suos *Dialogorum* libros idem Pontifex donasse fertur: in quibus multa de moribus & gestis Longobardorum, si quis nosse cupiat, exponuntur.

Ineunte dehinc Januario mense, stella cometes per totum eum mensem in ortu, occasuque solis visa est; adductique tunc fuere bubali & caballi sylvestres, insolita Italis animalia. Venere item Mediolanum Legati Cachani [1] Hunnorum Regis; quibus pacem petentibus Agilulphus concessit: idemque factitatum cum Gallicino [2] Exarcho Patricii successore, & Theodorico filio Childeberti Francorum Regis, & Brunichildis. Post hæc rebellantes Zangrulphum Veronensem, & Gaidulphum Bergomensem Duces, & Vernacautum in potestatem redegit, & Ticini ultimo supplicio affecit. Tum mortuo Zothone Beneventanorum Duce Arichis Ghisulphi Foro-Juliani Ducis consanguineus, & filiorum ejus educator, jubente Agilulpho Rege, subrogatur. Ad hunc exstant Gregorii Pontificis epistolæ petentis ex finitima sylva trabes in instaurationem Romanæ ædis, quæ Principibus Apostolis Petro & Paulo dicata exstruebatur. Gallicinus Exarchus, misso in agrum Parmensem exercitu, intercepit filiam Agilulphi cum viro ejus Gudescalcho, quos & Ravennam adduxit. Cujus rei indignitate exacerbatus Agilulphus, Patavium,
A. C. 602. quæ civitas nullum adhuc Longobardorum Imperium senserat, obsedit; captam diripuit, atque incendit. Inde in Histrorum fines pervenit, ac obvia quæque ferro, ignique vastavit. Tum acceptis à Cachano auxiliaribus copiis Cremonam invadit, captamque & spoliatam solo æquavit. Mox Mantuam quoque expugnat. Qui Brixellum tenebant, vicinarum urbium clade perterriti, fuga locum incendio prius vastatum deseruerunt. Tot populorum damnis motus Smaragdus, qui ejecto Gallicino ad Exarchatum redierat, pacem petiit, eamque restitutis filia, genero, cæterisque captivis, impetravit.

A. C. 604. Peperit inter hæc Theudelinda filium marem in oppido Moguntiaco, quem Secundus Tridentinorum Episcopus Paschali die baptismate lustrans, Flavium Adavaldum † appellavit. Eundem mox, quamvis adhuc impuberem, in Circo Mediolani spectantibus Legatis Theodeberti Francorum Regis, cum quibus perpetuam pacem firmaverat, Agilulphus consortem Regni fecit, & ornamentis regiis insignivit, filiaque Theodeberti ejus matrimonio desponsata est. Cum Smaragdo Exarcho bis pax renovata. Missus quoque est Constantinopolim Sta-
A. C. 612. bilitianus, qui fœdus & amicitiam cum Phoca Imperatore junxit: à quo Legati cum muneribus ad Agilulphum confirmandæ benevolentiæ gratia missi sunt.

Per hæc tempora Ghisulphus, Foro-Juliensis Dux, bello à Cachano petitus atque acie devictus interfi-

1 Alii *Chaganum*. 2 Alii *Calicinum*.
† Alii *Adovaldum*, alii *Adaluvaldum*.

A citur; prolesque ejus omnis paternis opibus pulsa est: nam Romilda ejus uxor cum octo liberis, & constanti in fide populo, cum potuisset vel bellum extrahere, vel periclitando Martem honeste fortunam experiri, corrupta spe Regiarum nuptiarum portas hosti aperuit: à quo statim urbs direpta, ac igni flammisque subjecta est, puberes omnes, & qui ferre arma possent, cæsi: ipsi non alia, quam quæ impudicæ & proditrici debebatur, merces reposita est: nam Regi primo, dein ministris prostituta palo infigitur: quod novum tormenti genus tunc mortalibus visum est. Filii partim capti, alii alio dilapsi varia exilia petiere.

B Cæterum Theudelindæ frater Gundoaldus sub Ducis titulo Principatum Astensium obtinebat: hic ictus sagitta ab incerto auctore missa interiit. Subsecutus mox est Agilulphus, cum quinque & viginti A. C. 615. annos regnasset.

Sub idem tempus atrox & memorandum facinus in Galliis accidit. Regnaverant diu solida concordia & paribus auspiciis Theodebertus & Theodericus fratres, Brunichildæ nepotes, quorum alterum pellice natum sæpius apud alterum criminando, ac proinde minus legitimum, qui æquam Regni portionem obtineret, dicendo, inexpiabile odium inter eos avia seruit; ex quo ad arma, bellumque
C prorupere: in certamine captus Theodebertus cum duobus filiis necatur. Sed nec ita diu rerum potitus victor, ejusdem aviæ dolis veneno interceptus est, & pariter duo filii ejus interficiuntur: quorum morte destitutum Principibus Galliarum Regnum ad Clotarium defertur, qui statim redactam in potestate Brunichildam, ut veneficam, & funestam mulierem caudis equorum alligavit, & lacerari in frusta jussit.

Cæterum Theudelinda impubis filii curam & tutelam suscepit, regnumque illi incolume servavit, quamdiu vixit: & vixisse decennium perhibetur. Defunctam autem anno à Christiana numeratione
D vigesimo octavo supra sexcentum [1], in pariete ædicu- A. C. 618. læ Moguntiacæ pervetustis litteris notatum est. Ea defuncta, filius Adavaldus, seu quod nondum per ætatem regni capax esset, seu quod, ut Paulus innuit, inops mentis à communi sensu declinaret, consensu Procerum ejicitur; & ejus loco Rex creatur Arioaldus [2]. De cujus rebus, cum 12. regnaverit annos, Paulus fatetur se nihil legisse. Ergo ad Rotharim A. C. 630. regni summa defertur, qui in Arianam hæresim delapsus, universos in eandem Longobardos traducere conatus est: nam & instituit, ut bini diversa sentientes Episcopi in unaquaque civitate haberentur, nec ab ea sententia divelli unquam potuit Rex, alioquin
E fortis animi, & justitiæ cultor. Cum Ticini ageret, anno ætatis suæ XXX. ab adventu autem Longobardorum in Italiam septimo & septuagesimo, leges in scriptis redigi primus curavit: nam antea ex A. C. 644. quodam usu & vulgari consuetudine Longobardi vixerant, & jura reddiderant. Eas autem breves & apertas proponi temporis & morum qualitas coegit: quæ à posteris acceptæ ad ætatem pervenere nostram. Idem Theodorum Calliopam Exarchum Heraclii, qui Phocæ successerat, apud Sculten- A. C. 641. nam Mutinensium amnem, qui vulgo *Panarus* dicitur, debellavit. Deinde Ligures, gentem hactenus Longobardorum armis incognitam, à Luna Hetruscis finitima, usque ad Galliarum fines domuit.
F Interim Beneventanorum Dux Arichis, qui in regno vixit annos quinquaginta, moritur. Et cum unicum filium haberet Ajonem nomine, ob haustam Ravennæ olim medicatam potionem in insaniam actum, duos instituit hæredes Rodoaldum & Grimoaldum: qui Foro Julio extorres ad ejus opes confugerant, atque eorum altero intra quinquennium erepto, rei summa stetit penes Grimoaldum

1 Bellarmino & Baronio An. 626. Gordono 624.
2 Bellarm. 639. Baron. 638. Gord. 636.

per

per quinque & viginti annos. Rotharis autem, exactis regni sui sexdecim annis & quatuor mensibus, Moguntiæ decessit, & in Theudelindæ templo sepelitur.

A.C. 652. vel 653. vel 654. Successit Rodoaldus filius, qui brevi uxorem accepit Gundipergam Agilulphi & Theudelindæ filiam; in qua maternæ religionis, virtutisque specimen inesse videbatur: nec falsa fuit opinio; nam sicut illa Moguntiæ, ita hæc Papiæ Divo Joanni Baptistæ ædem erexit. Adulterii interim insimulatur apud virum; & dum quæstio agitaretur, Carellus minister vel periculo suo ostensurum se dixit, falso id ei crimen impingi; probaturumque, sanctum & castum dominæ suæ corpus esse; ac inibi accusatorem in certamen provocat: cujus exitu proposita suspicio decideretur: pugnatur spectante Rege, nec multo labore prostratus criminator, ut mendacii convictus jugulatur; sicque discrimini Gundipergæ consultum. Sed Rodoaldus, dum à vitio, cujus insimulari Reginam passus fuerat, ipse non temperat, à viro, cujus uxorem constupraverat, quinto Regni sui A.C. 656. vel 657. vel 659. anno interficitur. Cui sufficitur Aripertus ex Gundoaldo fratre Theudelindæ nepos, qui novem * regnavit annos. Papiæ templum Salvatoris juxta portam Marencam construxit. Moriturus regnum duobus adolescentibus filiis ita divisit, ut alter Ticini, Mediolani alter imperaret: Gundiperto illi, huic nomen Perterico † fuit. Sed inter fratres nec pietas, nec gratia diu stetit. Discordiæ inter eos impudenter nutritæ, utrique exitium attulerunt: nam ad eas tollendas accersitus Grimoaldus Beneventa- A.C. 662. vel 663. nus Dux, utrumque pariter regno circumvertit: nam Gundiperto Ticini oppresso, occisoque, Pertericus fuga elapsus, ad Cachanum Hunnorum Regem se contulit. Capta ejus uxor Rodolinda & Chunipertus filius Beneventum relegantur. Inventa quoque est soror: sed hanc quia ex Regia stirpe erat, uxorem Grimoaldus accepit. Ticini nuptiæ celebratæ. Cujus mox precibus restitutus gratiæ Pertericus, ex Hunnis & Avaribus revocatur. Reversum in patriam nimium frequens gratulantium numerus, & salutantis populi concursus suspectum cum Regi reddidit; ne quandoque studio amicorum ad res novas, affectandumque Imperium excitaretur. Itaque perdere eum Grimoaldus constituit: sed insidiæ non processerunt; has enim illi parari, ut animadvertit Unulphus servus, alii Unoldum vocant, statim ei culcitram imposuit, & instar vilis mancipii oneratum pugnis, contumeliisque exagitans, toto palatio expulit: inde beneficio noctis adjutum per funem è mœnibus dimisit: ille trajecto Ticino, Padoque, ad Astenses pervenit; ac inde, superatis Alpibus, in Gallias ad Dagobertum, qui Clotario successerat, evasit. Grimoaldus, cognita arte, qua sibi subtractus is fuerat, non solum fidem & industriam servi admiratus est, sed digna præmia obtulit; si isto erga se animo morari in aula vellet; simul facultatem abeundi, eligendique quos optaret, fecit; si Pertericum sequi mallet, atque equos omnibus & viaticum abunde præbuit.

Post hæc invaserunt Italiam Galli, quibus mature, & priusquam agrum Astensem excederent, Grimoaldus occurrit: juxta vicum Rivulum castra posita. Grimoaldus commeatibus abundans, occasionem insidiarum hostibus faciendarum quæsivit, structisque affatim mensis, & cadis vini derelictis, fugam simulat. Galli vere aufugisse rati, irruunt in castra, vinoque & epulis implentur, stratique passim obdormiunt: per intempestam noctem reversus Grimoaldus cunctos pecudum more interfecit.

* Bellarmino an. 2. Baronio 4. Gordono autem 6.
† Alii *Pertharitum*.

A Eo depulso terrore, alter è Græcia tumultus incubuit. Constantinus † Heraclii Athenis comparata classe Tarentum navigat. Inde Beneventum petit, & urbem obsidione circundat, quam tuebatur Romoaldus Grimoaldi filius. Cui excitus pater cum A.C. 663. ferret opem, jamque per Hetruriam copiæ iter facerent, Constantinus Grimoaldo inducias dedit; atque Romam profectus, æreas imagines & omnem fere priscorum ornatum sustulit; pariterque exercitum in Siciliam transportavit: & Syracusis sex annos moratus, demum à suis in balneo proditus interficitur.

B Cæterum Grimoaldus Ticino discedens, procurationem Circumpadanarum rerum tradiderat Lupo Foro-Juliensium Duci, qui diutius absuturum Regem, aut fortasse nunquam reversurum ratus, ita sese in exigendis tributis, ac dicendo jure gessit, ut omnino rationem reddere non posset. Quare redeuntem Grimoaldum non exspectavit, & Forum Julium aufugit: ubi dum res novas molitur, à Cachano Avarorum Rege rogatu Grimoaldi oppressus interficitur. Nihilominus ejus filiam Theodoratam jure matrimonii filio Romoaldo copulavit, simul Foro-Juliensibus rebus præfecit Vecterim genere Vicentinum, qui Ticinum ad salutandum C Regem cum venisset, audivit Dalmatas, seu Histros, in Provinciam suam irruptionem fecisse. Quocirca domum quam celerrime reversus, & contractis copiis eos ad Natisonem fluvium fudit, ac delevit.

Vertit deinde arma Grimoaldus adversus Forum populi: quam urbem observata solemnitate Sabbati ante diem Paschæ, quo quidquid infantium erat, una lustratione baptizari solebat, & propter religionis reverentiam quies esse debebat, improvisus tanto cum impetu irrupit, tantaque fuit militaris intemperantia in cædendis oppidanis, ut etiam Sacerdotes ad ipsa altaria trucidarentur: qua desolatio- D ne affecta nobilis Colonia, nunquam postea opes aut dignitatem recuperavit. Opitergium quoque pari clade subversum est, ac funditus dirutum, cujus ditio tribus finitimis civitatibus Foro Julio, Tarvisio, & Cenete divisa est.

Novissimis vitæ suæ temporibus Grimoaldus amicitiam & fœdus cum Dagoberto Francorum Rege init: qua ex re suspicatus Pertericus, ne quid in perniciem suam duo Reges constituissent, Gallorum finibus & ditione excessit, profectusque in Morinos, trajicere in Insulam Britanniam destinaverat: cumque navem jam conscendisset, vocem humana augustiorem audivit, qua in terram revo- E cabatur; atque in patriam quamprimum redire jubebatur; quoniam tertio jam die Grimoaldus decessisset. Ergo reportatus ad terram, cum neminem auspicati verbi auctorem invenisset, se tamen omen accipere, & cælestium significationem secuturum dixit. Nec ita multo post cum ad Italiam iter cepisset, veri nuncii cum litteris & illustres le- A.C. 672. gationes occurrerunt, eum in patriam & in Regnum ipsum revocantes: sic deductus Ticinum, Garibaldum Grimoaldi filium ex sorore sua genitum domo exturbat, tertio mense, ex quo ille obierat; tum Legatio Beneventum missa, quæ Rodolindam conjugem, & Chunipertum filium reduceret. Procedente tempore templum Deo li- F beratori, & Divæ Agathæ condidit eo loci, quo per funem demissus, infesta patria infeliciter cesserat. Regina autem Mariæ matri ædem exstruxit, cui de viri nomine corruptum apud posteros vocabulum mansit ad Perticas.

Cæterum, cum jam octo regnasset annos, Chunipertum filium consortem regni fecit: decennio inde

† Alii *Constantium*: Theoph. Baronius, Bellarm. Gordonus *Constantem*.

elapso, diuturnam ejus tranquillitatem interrupit Tridentinorum Dux Alhais, qui superato Gravione, Bavariæ Comite, tantum virium & nominis accessisse sibi putavit, ut vel Regi ipsi bellum inferre posse confideret: itaque Regem irritat, sed cum pernicie sua. Fuerat vero vetus ei consuetudo cum Chuniperto, cujus intercessione & precibus non solum venia donatus est, sed etiam Ducis titulo Brixiam gubernandam accepit. Moritur dehinc Pertericus Ticini, atque in Salvatoris æde sepelitur.

A. C. 689. Chunipertus successor declaratus, Hermelindam Saxonam uxorem ducit: sed, ut fere accidit, maximum acceptum beneficium Alhais maxima ingratitudine rependit; nec dubitavit discrimine vitæ liberatus in capitis, fortunarumque omnium periculum auctorem suum deducere: facta enim conspiratione cum Aldone & Grausone Brixiensibus fratribus, per opportunitatem absentiæ Chuniperti, urbem Ticinum, regiamque sedem invasit: sic deceptus Chunipertus in insulam Larii se recepit, & quas potuit opes contraxit. Verum non diu potitus rerum Alhais tam avare, crudeliterque imperavit, ut nec amicis suis tolerabilis, quos in acquirendo regno amicos, fautoresque habuerat; iidem auctores, ministrique ejus intervertendi fuerint; hi enim clam cum Chuniperto pacti salutem & gratiam, quam in pellendo eo præstiterant, eandem in restituendo operam pollicentur: hortantesque ne sibi ipse deficeret, ostendunt, Tyrannum crudelissimum odio omnibus esse. Ita re composita, & tempore observato, quo longius in venationem Alhais processerat, Papiam irrumpunt, & Palatium occupant. Frequens populus lætus & gratulabundus accurrit; avare, crudeliterque ab antecessore gesta detestatur, & abroganda censet: invisum est omnibus hominis nomen. Alhais fraudis sibi impositæ nuncio accepto in Placentinos festinat; inde ad Venetiæ civitates abiit: ex Foro Julio, Histriaque, & Dalmatia non spernendas copias contraxit, cum quibus ad Insubres contendens, obvium circa Abduæ ripas Chunipertum habuit. Accensi utrinque in alterum animi erant; illis arte sua ereptas sibi opes, proditumque regnum indignantibus; his vero, ne denuo in sævi Tyranni manus devenirent, enitentibus: nec mora, in aciem descendunt, collatisque signis dimicatur: cruenta undique editur pugna: demum cessere loco Foro-Juliani, & denudatus ab eo latere Alhais vulneratur, atque irruentium impetu obruitur. Patratæ nobilis victoriæ locum Chunipertus signavit, æde excitata in honorem Divi Georgii. Venit deinde ad eum Rodoaldus Foro-Julianorum Dux, pulsus domo fraude & armis Ansifridi, qui Veronensium etiam statum tentare ausus capitur, & Ticinum ductus exoculatur. Forum Julium autem mittitur Addo Rodoaldi frater, qui Conservatoris nomine res administraret. Erat soror Chuniperto nomine Vinilinda: hanc ut pro dignitate, & præsentibus opibus matrimonio locaret, junxit
A. C. 685. Grimoaldo Beneventanorum Duci, filio Romoaldi, qui Tarenti, & Brundusii, totique Apuliæ, pulsis Græcis, imperabat.

A. C. 672. Cæterum cum jam agerentur à Christo DCLXXII. anni, quanquam quidam addant decennium, Synodus habita Constantinopoli est, caussâ discutiendæ hæreseos à Gregorio Patriarcha non multo ante excitatæ. Missi ab Italia Legati complures, auctore Agathone Romano Pontifice, fuere: inter quos Damianus Ticinensis Episcopus & Mansuetus Mediolanensis multa ad rectum judicium coadjuvandum attulerunt: per quæ tempora ex insula Britannia profectus Cedoal Rex, Romanæ peregrinationis gratia, iter per Circumpadanas civitates habuit, in quibus benigne & ampliter à Chuni-

A perto susceptus fuit: quo Romæ defuncto, Chunipertus quoque diem obiit, sepultus Ticini in æde Salvatoris: successorem reliquit Luitpertum A. C. 702. puerum sub tutela Asprandi viri notæ fidei & prudentiæ: sed neque tutoris auctoritas & diligentia, neque pupilli ætas & innocentia tutum eum à vi præstant.

Ragimbertus Taurinatium Dux, cujus pater Gundipertus à Grimoaldo occisus fuerat, atque ipse domo ejectus per læta, per adversa jactatus, paternas tandem opes recuperaverat, bellum Regi B puero intulit: apud Novariam acie decertatum: victi Luitpertus & Asprandus finibus cedunt; sed exigui temporis usuram regni Ragimbertus cepit; etenim intra annum fatis concessit: cujus morte Aripertus frater * regnat. Hic inquietas primo res habuit; nam, molientibus res novas Luitperto & Asprando, quibus auxilia præbebant Rotharis Bergomensium Dux, & non pauci alii Longobardorum Proceres, maximum in Regni, salutisque periculum adductus est: denique non procul Ticino res Marte discussa est. Captus Luitpertus in balneo exstinguitur. Asprandus in insulam Larii, quæ munitissima arce tenebatur, Rhotaris Bergomum confugere. Aripertus victoriæ cursum secu- C tus, Laudem primo Pompejam, in quam alia manus adversariorum sese receperat, deinde Bergomum expugnat. Captum Rhotarim & Ferecodum Regem capillo & barba tonsos in Taurinates relegat: quibus cognitis Asprandus insula & toto Lario cessit, atque per Clavennates saltus ad Curiam Rhætorum urbem, Vallemque Rheni, & inde ad Theodopertum Bavarorum Ducem evasit. Aripertus insula potitus, arcem, quæ dissidentium receptaculum, & quoddam veluti asylum rebellantibus fuerat, demolitur.

Clavennatis tractus mentio admonet, ne silentio transeamus, hunc esse Comensis Italiæ locum, in D quo Plinius tradit gigni lapidem tornatilem, & qui in vasa coquendis cibis & esculentis utilia cavatur, quem Merula parum peritus regionis in alteram lacus ripam Bergomatibus contiguam, cui vallis Saxiniæ nomen dicunt, transtulit; ubi nulla prorsus ejus lapidis vena est.

Cæterum duos habebat Asprandus filios, qui ambo in potestatem victoris venere: quorum alteri Sigiprando eruti oculi sunt; Luitprando saluti fuit simplex ætas, & hebetis ingenii vulgata opinio; ex quo servatus incolumis securiori postea seculo ad patrem etiam abire permissus est: nam & duas ex regia stirpe superstites matronas Theodo- E ratam conjugem, & Aurnam filiam Romoaldi, quod intempestivis sermonibus non desinerent conflare invidiam Regi, quasi Regnum ad se jure spectaret, auribus & naso mutilari Aripertus jusserat; vir alioquin minime crudelis, & justitiæ cultor: solebatque sæpe dissimulato habitu per urbem ambulare, sciscitando, explorandoque, qui de se sermones vulgo haberentur, & quæ integritas in Magistratibus foret: eundem Merula secutus Blondum credidit donavisse Romanæ Ecclesiæ Cottias A. C. 704. Alpes; sed Paulus historicus non tam primæ donationis auctorem, quam ab aliis jam factæ confirmatorem docet fuisse.

F Eodem tempore orta in Longobardis est controversia inter duos Episcopos de jure Ecclesiæ. Benedictus Mediolanensis, qui Mansueto successerat, jus sibi esse asserebat instituendi, sacrandique Ticinensem: at contra Papiensis majores suos nonnisi à Romano Pontifice insignia Episcopalia suscepisse contendebat: demum rejecta res est ad Constantinum, qui tum Romæ summum Sacerdotium obtinebat: & is secundum Ticinensem judicavit; ex quo deinde per omnem posteritatem ad nostra usque tempora Romanam solam, & non

* Alii filium scribunt.

non etiam Mediolanensem Ecclesiam sine controversia Papiensis agnovit.

Interim Addone defuncto, Perdulphus genere Ligur, titulo Ducis Foro-Julium mittitur: qui vicinis Dalmatis ad bellum irritatis, & populis suis calamitatem & sibi ipsi exitium attulit; nam acie victus interiit, cui suffectus Corbulus brevi exoculatur, & res ad Pemonem Bilonis filium defertur, qui pace undique parta, Ratpergam conjugem sortitus, tres filios mares sustulit, Ratchisium, Ratchaitum, & Aistulphum, quorum nemo non majoribus fortunæ magnitudine atque dignitate præluxit.

A.C. 712. Cæterum Asprandus, cum jam novennium apud Bajoarios exulasset, contracto justo exercitu, ad Italos rediit. Aripertus, se haud dubio bello peti cernens, in aciem descendit, & victus est, & cum ex fuga Ticinum equo transnaret, mergitur, cujus cadaver postridie ejus diei cum auro inventum, communi aliorum Regum sepulchro in Salvatoris æde tumulatur. Frater ejus Gunipertus trans Alpes in Gallias evasit: quem secutus Ragimbertus filius, quo honestius exilii incommoda ferre posset, Aurelianensis urbis præfecturam administravit. Asprandus autem post eam victoriam tres tantum menses vixit.

Luitprandus filius consensu Procerum in Regno firmatus, ante omnia fœdus & benevolentiam Theodeberti, cujus opibus & fide diuturnas exilii ærumnas toleraverat, ac demum regnum recuperaverat, continuandam, conservandamque perpetuo duxit: ita Gontrudam ejus filiam brevi uxorem accepit: amicitiam quoque cum Carolo hujus nominis primo, Principe trans Alpes longe potentissimo, init. Erat jam tum, potestate Regia sequestrata, & nomine solo retento, jus omne Imperii penes Aulæ Magistrum, qui *Majordomus* vocitabatur, quem gradum assecutus ante pater ejus fuerat Pipinus hujus nominis primus; singulari namque probitate & prudentia vir à Clotario Rege datus custos Dagoberto filio Austriam regenti, ita adolescentem tractaverat, ut postmodum idem vir factus, &, defuncto patre, Rex Francorum nominatus, Sigibertum filium eidem educatori eadem in Provincia instituendum reliquerit, cujus muneris diuturnitate summas opes, auctoritatemque nactus, primum potentiæ locum obtinuit, eademque in spe Carolum filium enutrivit: & quamvis ei post sublatum ex humanis Pipinum non parum difficultatis æmulorum invidia & contraria studia fecerint, novissime tamen, superatis adversariis cunctis, Carolus prælatus est: oblatam Longobardi Regis amicitiam tanti statim Carolus fecit, ut filium, quem tunc impubem habebat de patris nomine Pipinum, cis Alpes ad Luitprandum miserit, cui capillum solemni more detraheret; id enim officii genus religiosum quoddam & necessitudinis vinculum inter contrahentes conciliabat. Tonsus cæsariem Pipinus, ac Regiis muneribus ornatus, ad patrem rediit. A.C. 732.

Cum vero jam duos & viginti annos Carolus potitus rerum esset; in discrimen Imperii venit, invasione novæ in terram Galliam Barbariæ. Saraceni, gens quidem multis hinc retro per Europam celebrata victoriis, sed cujus originem, situm, moresque ab eruditis scriptoribus memoriæ traditos hic à nobis colligi operæ pretium sit, ob negligenter nimis tractatam hac parte à recentioribus antiquitatem: nam nescio, quomodo nisi à se excogitata etymologiæ ratione infatuati quidam non dubitaverint scribere, ab Sara Habraæ uxore formatum fuisse Saracenorum nomen, quibus M. Antonium Sabellicum rerum Venetarum scriptorem accessisse miror: qui tamen, ut reconditi aliquid afferret, opinatus est à Sarraca Felicis Arabiæ oppido formari id nomen potuisse: ego vero in *Chronicis* Eusebii ad hunc modum lego: *Habraam ex ancilla Agar generat Hismaelem filium, à quo Hismaelitarum genus, qui postea Agareni, & ad postremum Sarraceni dicti.* Ammianus Marcellinus in descriptione Persidis, contingere eam dicit Albanos, mare rubrum, & Scenitas Arabas, quos Sarracenos posterior ætas appellaverit. Ptolomæo quoque receptum id nomen est in Arabia Petræa inter Melanes, id est, nigros montes, & Ægyptum. Flavius Vegetius in libris *de Re Militari*, Persis sagittandi peritiam, Hunnis, Alanisque equitandi scientiam, & decorem, currendi velocitatem Indis, Sarracenisque attribuit: & quamvis paulo longiora videantur quæ de iisdem habet idem Marcellinus *: tamen quia graphice omnia exprimuntur, & digna sunt, quæ ubique legantur, ea subjiciam: *Saraceni tamen nec amici nobiscum, quam nec hostes, ultro citroque discursantes, quicquid inveniri poterat, momento temporis vastabant; milvorum rapaci vitæ similes, qui si prædam despexerint celsius, volatu rapiunt celeri.... Apud has gentes, quarum exordiens initium ab Assyriis ad Nili cataractas, & confinia Blemmyarum porrigitur, omnes pari sorte sunt bellatores, seminudi, coloratis sagulis pube tenus amicti, equorum adjumento pernicium, graciliumque camelorum per diversa reptantes, in tranquillis, vel turbidis rebus. Nec eorum quisquam aliquando stivam apprehendit, aut arborem colit, aut arva subigendo victum quærit, sed errant semper spatia longe lateque distantia, sine lare, sine sedibus fixis, aut legibus; nec idem perferunt diutius cælum, aut tractus unius soli illis placet. Vita est illis semper in fuga; uxoresque mercenariæ conductæ ad tempus ex pacto; atque ut sit species matrimonii, dotis nomine futura conjux hastam & tabernaculum offert marito, post pactum diem si id elegerit, discessura: & incredibile est, quo ardore apud eos in Venerem uterque solvitur sexus. Ita autem, quoad vixerint, late palantur, ut alibi mulier nubat, in loco pariat alio, liberosque procul educet, nulla copia quiescendi permissa. Victus universis caro ferina, lactisque abundans copia, qua sustentantur, & herbæ multiplices, & si quæ alites capi per aucupium possunt; & plerosque nos vidimus frumenti usum & vini penitus ignorantes.* Hactenus Ammianus. Hi ergo prolatis Asia, Africa, & magna parte Europæ armis Galliam nunc tentabant. Carolus eos ad Narbonem fudit: sed cum jam tenerent Sardiniam, Baleares, & Hispaniam universam, facile reparatis viribus, biennio post eandem Provinciam invadunt. Transmissi navibus ad Stœchades insulas, & ostia Rhodani, quas nunc vulgo *Aquas mortuas* vocamus, urbem Arelatem capiunt: majoris negotii res hæc Carolo visa est, quam quod propriis tantum exercitibus sustinere, aut conficere posse consideret: itaque ad auxilia & opem amicorum circumspiciens, Luitprandum in primis rogat, ne sibi adversus immanem, perniciosamque gentem desit: haud cunctatus Luitprandus Alpes transit: advenientis fama haud dubie conterriti Barbari, collectis vasis recesserunt. A.C. 725. A.C. 730. A.C. 731.

Vixit deinde biennio non amplius Carolus, cum ageret Principatus sui annum vigesimum sextum; ex quo autem Christum Deum habemus septies centeno & quadragesimo secundo, duobus liberis superstitibus, Pipino, cujus supra mentio facta est, & Carlomanno, qui divisum inter se Regnum haud ultra unius Olympiadis spatium habuerunt; nam Carlomannus Divinorum meditatione captus, ac Romæ Monachum professus, integra omnia Pipino fecit. A.C. 742.

Certior interim factus est Luitprandus, ossa D. Augustini, quæ vastantibus Africam Vandalis, translata olim in Sardiniam fuerant, nunc nullo in pretio ibidem haberi, & posse vel modico

* Lib. XIV. cap. IV.

ære ab ignaris Barbaris redimi. Ergo Luitprandus missis cum pecunia nunciis, ex insula Papiam deportari sacrum corpus curavit, ubi nunc quoque religiose adoratur.

Cæterum Luitprandus per duos & triginta * annos, quibus regnavisse eum lego, multa præclara & memoratu digna egit, sed inopia scriptorum, & mutilatione Pauli, cujus potiorem, quæ de suis temporibus erat, partem subtractam video, vix summa rerum capita colliguntur; nam & Feroaldum Spoletanum Ducem obsidione Ravennæ decessisse memorat, & posteaquam restituta Romanis fuerit, ab eodem Luitprando obsessam, classem hostium fugatam, & deinde gravem cladem apud Ariminum cæso exercitu acceptam, pulsum Italia Exarchum, Eldeprandum Luitprandi nepotem, & Peredeum Vicentinum Ducem curiæ urbis Ravennæ Præfectos; Exarchum ad Venetorum opes confugisse, quorum auxilio & classe adjutum Ravennam renavigavisse, cum hostibus prospere pugnasse, captoque Eldeprando, Peredeum fortiter dimicantem occubuisse: desiisse deinde in Italia versari Exarchum arbitror; quamquam alii in Æstulphi tempora rejiciant: causa, ratioque in obscuro est; sed quoniam nonnulli crediderunt, hunc Magistratum Ravennæ fines non excessisse, coarguendum errorem hic esse duximus. Haud quidem abnuo, præcipuum Exarchi domicilium Ravennæ fuisse, & inde eam Provinciam Exarchatum nuncupatam; sed alibi quoque id nomen viguisse probabitur: nam & Gregorius Pontifex Romanus Epistolam inscribit Gennadio Patricio, & Exarcho Africæ, & Merula noster in quadam *Epistola* testatur, Paulum Diaconum tradere, Exarchum Italiæ Mediolani sedem habuisse: cujus rei quidem diu anceps fui, nec nunc quoque satis liquet. Quod vero magis ad rem facit est tabula antiqui operis in æde Portiana ad hunc modum inscripta:

D. M. AVRELIO. IANVARIO. SIGNIF
EX. NVM. DALMAT. FORT. ET
AVRELIO. VALENTIANO. EXAR-
CHO. POSVIT. AVRELIVS. PATER
IANVARIVS. VIXIT. ANN. XXII
MENS. V. DIEB. VI. VALENTIANVS
VIXIT. ANN. XXXII. MENS. III
DIEB. V

Cæterum Eldeprandus † ex ea captivitate dimissus, ad patrem rediit, designatusque successor ægrotanti fuit: acta res Ticini: sed cum perambulanti urbem cuculus avis sceptro, quod manu tenebat, insedisset, ac querulam vocem emisisset, ceu obscœno ostento deterriti Proceres, Regem repudiarunt, quem tamen restitutus valetudini Luitprandus consortem regni habuit: cumque jam tres & viginti annos regnasset, Manigunda matrona opulenta Cariati vico Sepriensis Præfecturæ cœnobium Mariæ Virgini exstruxit, prædiisque ditavit, quo perpetuæ virginitatis mulieres alerentur: inventumque nuper ibi cadaver est, cum veteres ruinæ purgarentur, aurea veste, aureisque fibulis, & cingulo circumdatum. Exstant archetypæ tabulæ conditricis commendantis tutelam loci Anastasio Bernardo Ticinensi Episcopo; ut tamen à Mediolanensi Antistite consecretur, & perpetua ejus sub commendatione maneat.

Cæterum compluribus aliis locis sacras ædes Luitprandus exstruxit, & in Bardono Parmensis Apennini jugo Bercetum, & in Palatio suo Salvatoris domum cum sacerdotibus, quod nulli Regum ante fecerant: prisco Longobardarum legum volumini non pauca addidit: & cum forte obequitans, quiddam parum ex fide mensurari animadvertisset, ad corrigendam mensuræ iniquita-

A tem pedem suum super lapidem circumscribi jussit: unde & Luitprandi pedis appellatio, cujus mensura sesquipedalis est, & in stillicidiorum controversiis dirimendis usurpatur.

Post Luitprandum Ratchisius regnat, qui pace A. C. 745. cum Romanis in viginti annos constituta, eam mox fregit; cumque jam multa in Hetruscis, Umbrisque occupasset, Perusiam obsedit, à quo bello hortatu Zachariæ Pontificis destitit. Reversus Ticinum, recenti Carlomanni exemplo regnum Aistulpho fratri resignat; cum uxoreque & liberis Romam profectus, religioni se dedidit. Agebantur jam anni à Christo septingenti & quinquaginta, A. C. 750. B cum Natalis Archiepiscopus Mediolani templum, in quo & sepultus est, Georgio Martyri ædificavit in ea urbis parte, cui Palatii nomen est. Et trans Alpes Pipinus, domitis rebellibus, rebusque ad arbitrium compositis, dignum potentia titulum quærit. Adstipulante Zacharia Pontifice, conventus nobilitatis Gallicæ Suessione habetur, ubi solemni more, operante rem divinam Bonifacio Moguntiensi Archiepiscopo, A. C. 752. Rex creatur, & sacro oleo unctus ex auctoritate Zachariæ coronatur. Sequenti anno, cum interim defuncto Zachariæ Stephanus Secundus suffectus fuisset, Aistulphus C Ravennam occupat: inde multis aliis Flaminiæ, Picenique urbibus captis, Umbriam, Tusciamque populatur, propiusque Romam castris collatis, tributa populo imperat; Sacerdotes varie vexat; & cum neque precibus, neque auctoritate Pontificia, ut cessaret, moveretur, Stephanus in Gallias contendit, illatas à Tyranno injurias expostulat: sed quo minus optata decernerentur, obfuit adversa ejusdem valetudo, qua per anni pene curriculum ad extremum usque spiritum laboravit: pulso tandem morbo, pristinoque robore recepto, solemni die Pipinum Regem, Bertradamque Reginam, & ex utroque natos liberos, Carolum, cui postea de rebus gestis *Magno* cognomen fuit, & Carloman- D num, omnemque eorum posteritatem in Francorum Reges sacravit anno 753. A. C. 753. Tunc veluti in impios Barbaros peregrinatione indicta, magnis apparatibus bellum adversus Aistulphum suscipitur: quos motus sentiens Longobardus, vires regni circa fauces Alpium contrahit, aditusque occupat; sed minime arcere hostem potuit: expositis ergo in plano copiis, acie decertatur. Victus Aistulphus Papiam se recipit, in qua inclusus de concordia agit, pollicetur que, se Pontifici satisfacturum, in idque datis quadraginta obsidibus inducias, & mox firmam pacem impetrat: quibus constitutis Pipinus exercitum solvit, & Pontifex per ejusdem E Legatos Romam reducitur: sed promissa Aistulphus non præstat; quin immo contractis undique militibus, denuo Romam bello incessit: qua re revocatus in Italiam Pipinus, cum iterum Papiæ obsedit: compulsus Aistulphus ad easdem conditiones paciscendas, quæ sua erant Ecclesiæ restituit; dumque hæc transfiguntur, ictus ab apro in venatione occiditur, anno Christi 755. Ejus morte A. C. 755. Desiderius regnat, qui aliquot annos pacem & fœdera cum Ecclesia coluit. Cœnobium Clivati in Incinati præfectura in honorem Petri Apostoli condidit, & locupletissimum fecit.

Jam agebatur annus à Christo 767. cum Fran- A. C. 767. F corum Rex Pipinus Parisiis octavo Id. Octobris fatis & naturæ concessit; & duo filii regnum diviserunt: ortæque inter eos simultates, quadriennio alterius morte finitæ sunt: transeuntibus in alterius partes Volcano & Folrado Episcopis, & Verrino atque Adalardo Comitibus, qui præcipuam auctoritatem sub Carlomanno obtinuerant, ad unum Carolum integri Regni nomen devolvitur; qui Longobardi Regis amicitiam retinendam statuit, atque adeo filiam Desiderii non sine magnis Bertra-

dæ

* Bellarmino xxx.
† Alii *Hildebrandum*.

dæ matris precibus uxorem accipit Carolus: sed hujus consuetudinem haud diu coluit: causa ignota est: eam post annum repudiavit, & quidem plurimum reclamante Bertrada: duxit deinde ex heroibus Germaniæ Hildegardam Suevam. Desiderius quoque inde sibi generum adscivit Taxillonem Bavariæ Ducem, & aliam filiam nuptui collocavit Arichi Beneventanorum Duci, cui Aldeperga nomen est.

Orta est deinde gravis seditio Romæ de Pontificatu: & cum Desiderius plus æquo diversæ parti favisset, non levem à Stephano Tertio offensam contraxit, quæ aucta est alterius sacerdotii controversia; namque defuncto Sergio Ravennate Archiepiscopo, Desiderius & Mauricus Ariminensis Michaeli nullis sacris initiato, Stephanus, Clerus, & universa civitas Leoni Archidiacono studebant. Desiderius vi potior terrorem adversariis undique incutiebat: cum ad bellum haud dubia res spectaret, Stephanus moritur; Hadrianus nobilis Romanus ei sufficitur. Hic majoribus viribus resistendum hostibus ratus, Petrum familiarem per mare ad Carolum misit, qui suppetias oppresso Pontifici & laboranti Ecclesiæ rogaret. Carolus magnæ deliberationis gratia Proceres ad consilium vocat, & omnium consensu bellum decernitur. Præmissis per varios saltus copiis, Carolus ad lacum Lemanum, & Gebennam oppidum profectus, ad Eporediam descendit, & Bernardo avunculo, qui per montem Jovis venerat, conjunctus est. Jam Desiderius venientium fama cognita, quo propius Alpes eis occurreret, castra supra Vercellas contulerat: sed veritus à multitudine circumveniri, retro Papiam se recepit; id quod pro confessione fugæ Galli accipientes, quicquid terrarum relictum erat, populantur; deinde Papiam obsident, munitionibusque circundant, & necessaria bello expediunt. Inclusi omnia perferunt, atque in hyemem res pertrahitur: & solemnes Christi nativitate dies Carolus in castris egit. Mox cum longior obsidio futura videretur, subeunte vere anni 774. relictis A. C. 774. Ducibus, qui castris præessent, Romam Pontificem adoraturus proficiscitur; & Pascha apud Hadrianum celebravit: reversus Papiam vi cepit. Desiderium cum uxore, filia, & thesauris captivum in Galliam duxit. Filius Adalgisius victoris manibus elapsus, cum de regno actum cerneret, in Græciam ad Constantinopolitanum Imperatorem abiit: cæteri Proceres Cisalpinæ oræ, & ex reliqua Italia legationes amplissimæ tunc Papiæ Carolum adierunt, ac se, suaque dedentes ad ejus nutum res composuere.

Ita Longobardorum Imperium, qui in Italia ducentos & eo amplius annos regnaverant, & de quorum nomine nobilissima pars terrarum, quæ inter Alpes & Apenninum patet, Longobardia dicta est, desiit: per quorum tempora video etiam, aucta linguarum colluvie, novum hoc genus sermonis, quo vulgo Itali utimur, exortum; nam cum plurima Latina, multa mixta ex aliis atque aliis habeamus, quæ hoc latus Italiæ influxerunt, ut ex Græcis *cometem* pro sydere terrifico, & *paraphrenalia* bona, quæ dotibus adjiciuntur, ex ipsis Longobardis, *Barbam* pro patruo, vel avunculo, & *Matriniam* pro noverca, *curtem* pro aula, curiave, *soldum* pro certa pecunia, & non pauca alia, quæ in eorum legibus leguntur, retinuimus. Cæterum Carolus rebus Italiæ compositis, & relicto Papiæ Gallico præsidio, trans Alpes abiit.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER V.

EPITOME.

Carolus sæpius in Italiam revertitur: semel ad Longobardorum reliquias consumendas; iterum cum uxore ac filiis Pipino & Ludovico, quos Romæ ab Adriano Pontifice sacro fonte lustrandos, Regesque, hunc Aquitaniæ, illum Italiæ, dicendos curavit; tertium Adriani evocatione, qui Herigautum Beneventanum bello agitari cupiebat: per quod tempus Mediolani xenodochium infantium expositorum constitutum, ædesque Sancti Ambrosii aucta cœnobio est; postremum ut Leonem Pontificem, qui à Romanis male acceptus ad se confugerat, loco restitueret: à quo eum suæ in Romanos Pontifices observantiæ fructum retulit, quod Magnus, & Imperator, & Cæsar appellatus est. Eodem in Galliam revertente, Italicum, Gallicumque solum ingenti tremore concussum est: inibi vero deinceps sedentem Legati ab Rege Persarum non semel cum peregrinis muneribus convenerunt, horologio præsertim horas pulsante valde operoso, à quo reliqua postea exstitere: ætate jam devexa, scripto testamento filium Pipinum Italiæ Regem constituit: qui maritimis aliquot contra Saracenos & Venetos præliis feliciter gestis Mediolani fato præpropero tollitur: demum pace cum Michaele Orientis Imperatore firmata, Bernardum Pipini filium Regem Italiæ, Ludovicum vero Pium, seu I. solum ex tribus filiis superstitem, Imperatorem dicit, ac moritur; cubiculi supellectile Metropolitanis sui Imperii Ecclesiis legata: quadriennio post Bernardus à Ludovico patruo, quod ejus in caput conjurasse diceretur, seu bello, seu dolo captus, supplicio afficitur: nec à suis liberis securior Ludovicus, quam à fraternis fuit: illis enim una cum Episcopis, & Proceribus conspirantibus, Regno ac libertate spoliatur: sed utrique restitutus, filiisque in gratiam receptis, diem obit. Lothario totum sibi imperium vindicante, Carolus & Ludovicus fratres jus hereditarium bello prosequuntur: apud Fontanicum fraternis odiis tanta utrinque clade pugnatum est, ut Gallica virtus concidisse sit visa: certe externis hostibus destitit esse formidini. Regnum deinde fratres ita partiti sunt, ut Carolo Occidentalem, Ludovico Orientalem Galliæ partem adeunte, Lothario Narbonensis, & ea, quæ postea de ejus nomine dicta est Lotharingia, *una cum Italia, & Imperatoriis insignibus cesserit: quam totam ditionem anno imperii* XV. *tribus filiis partitur; & Lothario juniori Lotharingia;*

Carolo Narbonensi, Ludovico hujus nominis Imperatori II. Italia cum Romani Imperii prærogativa permissa, monasticam vitam amplectitur. Ludovicus II. junioris Lotharii morte Lotharingiam adeptus cum Beneventano Duce una cum magna veteris Italiæ parte ad Græcum Imperatorem deficiente bellum gerit: Ravenna in deditionem accepta, Beneventi obsidione digredi cogitur; nec multo post etiam vita: ergo Carolus II. frater, cognomento Calvus ad urbem festinat, & Imperii insignia ab Joanne VIII. accipit, quæ mox in transitu Alpium cum vita deponit: excipit filius Ludovicus Balbus, eaque sequenti anno moriens Carlomanno filio relinquit: triennio post Carolus Crassus Ludovici fratris superioris Caroli filius ex Germania in Italiam profectus, cum ipsam totam deditione, tum Imperatoris decora ejusdem Pontificis propensione accipit: Germaniamque repetens Saracenos Galliam vastantes cum Carlomanno, & Ludovico Regibus ad pacem traducit, Normannia illis permissa, eorumque Rege de sacro fonte, quo etiam gens universa initiata est, suscepto: Carlomanno vita excedente, Galliæ Regnum deferentibus Proceribus capessit; sed triennio post inutilis ad res gerendas abjicitur, deseriturque ab omnibus; & rerum omnium inopia laborans magnum præbet fugientis fortunæ documentum: interim aliis gentibus Regem alium adsciscentibus, Normanni & Hungari late sese in Galliam, Italiamque effundunt. Vuido in Italia, exacto Berengario, imperat: sed tandem Arnulphus Transmontanorum votis pridem ad Imperium vocatus, in Italiam profectus à Formoso Pontifice coronatur Imperator, quo cum triennio post Carolorum progenies interiit: quare Itali Berengario infensi, eo iterum submoto, Ludovicum Bosonis filium ad Imperium Italiæ evehunt, quod Berengarius, eo occiso, tandem occupat, & ad Henricum I. usque producit, Andrea Carcano interim Mediolanensem Ecclesiam administrante.

BIENNIO post Rotgandus Foro-Julianorum Dux ex reliquiis Longobardorum nova adversus Gallos inire consilia visus est: cujus motus tanti Carolus fecit, ut iterum in Italiam sibi descendendum statuerit: & profectus Forum Julium, Rotgandum cepit, & capite
mulctavit; & Tarvisii Pascha egit ejus anni, qui
A.C. 776. septingentesimus septuagesimus sextus: tum in illis
urbibus, quarum fidem nutare cernebat, custodiis
impositis, in Gallias revertitur: exactis inde duobus
annis; per quod tempus Saxones Germaniæ, & Cæsaraugustam, & Pompejopolim, ac Pampiloniam
Hispaniæ urbes domuit, Carolus tertio in Italiam
venit, Hildegarda conjuge comitatus, & Pipino, ac
Ludovico filiis. Papiæ brumalibus diebus peractis,
A.C. 781. sequenti vere anni 781. Romam proficiscitur, lustrarique filios baptismo ab Hadriano Pontifice, &
declarari Reges, illum Italiæ, Ludovicum Aquitaniæ curavit, seque Francorum, Longobardorumque
Regem, Patriciumque Romanum inscripsit; & profectus cis Apenninum Mediolani Ghislam filiam ab
Thoma Archiepiscopo baptizari curavit: inde reversus in Galliam Hildegardam conjugem, & matrem Bertradam, eodem anno, qui fuit à Christi
A.C. 783. supputatione septingentesimus & octogesimus tertius, amisit. Et jam quidem Hildegarda sex ei filios
procreaverat, Carolum, & quos duos supra memoravimus, Pipinum, & Ludovicum, & totidem fœminas Ruotradam, Bertam, & Ghislam. Duxit deinde Rex Fastradam ex Transrhenanis Francis oriundam: tum bellis Britannicis triennio absumpto,
A.C. 786. ultro pace hostibus data, quarto in Italiam venit:

A natalem Christi, & cæteros brumæ dies Florentiæ
egit: ineunte mox vere anni 787. Romam profectus, Capuam usque pertendit, hortatu Hadriani A.C. 787.
Pontificis, qui bello agitari Herigautum Beneventanum cupiebat, sed eo pacem per Oratores petente,
& filios cum magna pecunia obsides dante, Romam
repetiit, & mox in Galliam revertitur.

Per hæc tempora nullus Mediolani locus publicus
fuerat, quo infantuli, qui pudendis matrum nuptiis atque adulteriis geniti, tum inopia premente,
exponi solent, reciperentur: quare cum multi clam
necarentur, & ad tegendum scelus cloacis, fluminibus, & sterquiliniis mergerentur, ad avertendam
B impietatem unius civis prudens & liberale consilium
oblatum est. Dateus nuncupabatur, Magercario
patre natus, inter Sacerdotes Archipresbyteri titulum obtinens: hic domum emit juxta Ecclesiam majorem media urbe, & supellectili ornavit: tum continuis proventibus locupletatam huic usui dedicavit,
& Græco vocabulo, quod adhuc ibidem durat,
Xenodochium nuncupavit: huc mercede conducebantur nutrices, & pueri post ablactationem in se- A.C. 793.
ptennium educabantur. Et subeunte anno septingentesimo nonagesimo tertio Fastradam Carolus
amittit, ex qua duas tantum filias susceperat, Theodoratam, & Hildrudem: duxit deinde Luitgardam
C genere Alamannam, sed ex qua nihil liberorum tulit.

Inter hæc Mediolani Divi Ambrosii ædes notabili additamento augetur: nam cum uno tantum
Canonicorum ordine celebris esset, Petrus Archiepiscopus Monachos adjecit, & ædificato cœnobio,
domos, quas inhabitarent, & proinde cultiorem
locum facerent, novis sacerdotibus, dedit: horum
Antistes Abbas Hebraico vocabulo, quod *patrem*
sonat, nuncupatus est: factum ipsum diplomate A.C. 795.
Caroli confirmatur: exacto inde triennio Hadrianus
moritur, in cujus locum Leo Tertius sufficitur:
per quod tempus Theophilus orator Nicetæ Sicu-
D lorum Præfecti cum litteris Græci Imperatoris Carolum adiit: nec ita multo post Aldephonsi quoque
Galleciæ, Asturiæque Regis legatio oblatis muneribus fœdus confecit: tum Saxonas repetens filios,
Ludovicum ad Hispaniam, Pipinum in Italiam
misit.

Deinde, cum ageretur annus DCCXCVIII. ab Ire- A.C. 798.
ne Constantinopolitana Imperatrice profecti Oratores docuerunt, Constantinum filium ob scelera in
matrem & in cæteros inhumanas crudelitates comprehensum fuisse à domesticis & oculis excæcatum:
pacemque nomine matronæ petentes, simul impetraverunt, ut sibi concederetur Sisinius frater Tarvisii Episcopi Constantinopolitani, qui jam pridem
E in Italia captus fuerat.

Sequenti anno seditione quorundam Romanorum vis est illata Leoni Pontifici, quem in carcerem conjectum tot, tantisque contumeliis nefarii
viri affecerunt; ut vulgo rumor invaluerit, oculos
pariter & linguam ei erutos fuisse: sed mox amicorum opera subtractus vinculis, & in Transalpinam Galliam deductus, Carolum permovit, ut denuo in Italiam descenderet. Et ineunte anno seculari à Christi natali die DCCC. per Noricos Raven- A.C. 800.
nam petiit, ubi à filio Pipino salutatur: quo cum
exercitu præire jusso, Romam pergit, ac maximis
honoribus exceptus, præcipuam adventus sui cau-
F sam esse docuit id, quod de Pontifice intellexerat:
cui cum non levia crimina impingerentur, copiam unicuique sui adeundi faciebat, querelas deferendi, propterea quod omnia æquo animo audiret, quod justum, quod æquum foret, ipse decerneret. Cæterum nemo comparuit. Tunc Leo
ab editiori loco congrua tempori locutus jurejurando affirmavit, nihil à se actum, propter quod male
audire debeat: eaque voce calumniam omnem discussit: dehinc, ut Carolo dignam virtute, meri-
tis,

A.C. 801. tis, & potentia gratiam referret, sequenti die Natali Christi anni DCCCI. propius altare eum accivit, & inusitati ornamenti diadema protulit, ac bona & felicia precatus, *Macte*, inquit, *virtute Rex Carole Magne, benemerite, pacificator, accipe signum, quo Roma olim inclytos vita, victoriaque Duces donavit, & quo jam pridem Italia non sine pernicie Reipubl. caruit: indue capiti coronam hanc, estoque tu, successoresque tui dehinc Imperatores Augusti, Caesaresque.* Ita eo ornamento donatus Carolus, subsequente magnis clamoribus universa concione, novus Caesar, novusque Imperator (siquidem per trecentos & triginta annos ea dignitate caueramus) prodiit, & omisso Patricii, Caesareum titulum praetulit: tum punitis, qui manus Pontifici injecerant, Spoletum venit; atque hic plusculorum dierum moram trahenti motus terrae accidit pridie Kal. Maji vehemens, ut Italia omnis, Galliaque, non sine multarum aedium ruina tremuerit: ex Spoleto Ravennam, & inde Longobardos repetiit; per quorum urbes, Papiam, Vercellas, Eporediam incedens, continuum agere triumphum visus est, concursu populorum, & frequentia Legationum, quae novum honorem, faustissimosque titulos verbis, gestuque gratulatum undique confluebant.

Caeterum, & rerum gestarum magnitudo, & virtutis fama pellexit etiam remotissimos Reges ad ejus amicitiam ultro petendam. Nam & quadriennio ante Hierosolymitanus Patriarcha, & Azan Praefectus Ascalonis urbis Palaestinae, sacra, reliquias, & varia alia munera miserant, & ipse è converso alia majora remiserat. Tum Naaron Amirmulin Persarum Rex, & Abraham Admiratus Africae, auditis Isaac Hebraeo, & Lantfrido, ac Sigismundo familiaribus ejus, adeo delectati sunt sermone, quo laudes Caroli memorabantur, ut alios ipsi Oratores peregrinis instructos muneribus ad eum decreverint, qui eo forte tempore, quo Carolus Papiam praetervehebatur, in Pisanum portum delati sunt: & per Octobrem mensem cis Apenninum deducti, cum audivissent, nivosas sibi transcendendas superesse Alpes, quia plurimi impedimenti res trahebant, & praesertim Elephantem animal frigoris maxime impatiens, Vercellis hyemaverunt: fuitque celebrior per id tempus ea civitas, confluentibus eo spectandae belluae gratia hominibus. Se-
A. C. 802. quente aestate anni octingentesimi secundi, transmissi in Galliam novum Caesarem Aquisgrani convenerunt, & cum caeteris rebus Elephantem exhibuerunt: ejus species non ante ibi visa plurimum populis admirationis attulit; & Carolus alios Oratores cum eisdem in Asiam remisit.

Biennio proximo nihil aliud memorandum lego, nisi legationes ultro, citroque ab Irene & Nicephoro, qui Remp. Constantinopoli tenebat, ad
A. C. 804. Carolum, & ab eo ad ipsos missas. Anno deinde DCCCIV. prolata fama est, sanguinem Christi Mantuae repertum: cujus rei certius sciscitandae gratia, Carolus Pontificem rogavit, ut eam quam diligentissime exploraret: obtemperans Leo Circumpadanas circuivit civitates, & quid in re invenerit, non proditur: nihilominus eodem itinere penetravit Alpes; & apud Rhenos Carolum allocutus per Bajoarios Ravennam, & inde Romam repetiit.

Sub idem tempus Mediolani Oldepertus, qui in Archiepiscopatu Petro successerat, donat Ari-
A. C. 806. gauso Abbati aedem Divi Vincentii in Prato, ut jam tunc vulgo nuncupabatur. Cum deinde subiisset annus DCCCVI. Legati ex Oriente redierunt: cum quibus Abdela Regis Persarum, & Georgius, ac Felix missi ab Thoma Hierosolymitano Patriarcha, in sinum Adriaticum delati, per Tarvisios, Tridentum, & inde Aquisgranum ad Carolum pervenere; obtulereque munera exotica, balsamum, unguenta, odoramenta, & vestiendis parietibus aulaea, & castrensis usus tentoria, quos papiliones vocari Divus quoque Hieronymus auctor est: quae omnia spectandae magnitudinis byssina fuisse Rheginon scriptor tradit; & insuper vestes holosericas, & duo candelabra mirandae proceritatis, & horologium ex aurichalco mechanica arte fabrefactum, quo rotis quibusdam sese circumagentibus, ad clepsydram duodecim horae vertebantur, & totidem aereae pilulae super cymbalo cadentes sonoris ictibus easdem pulsabant: ea mirifica rei novitas fuit; quippe cum olim syderalis scientiae periti umbris tantum solaribus, & interim lapsu aquae oculis spectandam horarum distinctionem fecissent; nunc sonitu aeris obstrepente auribus percipi, & nubilo etiam, ac mediis noctis tenebris sensu altero numerari coepere: cujus rei novitate captis ingeniosorum hominum animis, complura ad ejus exemplar fabrefacta sunt, & in Italia ampliatis machinamentis quatuor & viginti horarum circuitus die ac nocte factus est. Ad ornatum vero hujus, de quo loquimur, duodecim aerei equites additi erant, qui totidem portis erumpebant ad singula horarum momenta, & rursus condebantur, qualia etiam nunc multa exstant: quibus Aquensi Ecclesiae dedicatis, Legatos ampliter donatos Carolus dimisit: eodemque tempore ob ingravescentes jam annos posteritati consulturus, testamento ex consilio Procerum condito, regna filiis partitur: ex quo Pipinus Italiam sortitus duplex bellum administravit. Nam & praedones Saracenos Sardinia, Corsicaque insulis fugavit, & in Venetia longo ac difficili negotio detentus est.

Ortae controversiae erant cum Praefectis Constantinopolitanae classis, quae circa Illyricum versabatur, & novissime Niceta Patricius inducias impetraverat, & Paulus Cephaloniae praefectus tractare pacem coepit: sed fraude Villarii & Beuti Venetorum Ducum deceptus, re infecta, abiit: ex quo irritatus Pipinus Insulam eorum obsedit, ac fame ad deditionem compulit. Duces ipsi capti, & in Galliam relegati. Tum ad vastanda littora Dalmatiae classis emissa, quam à maleficio cohibuit repentinus Pauli reditus: quibus rebus sic se habentibus, Pipinus florentissima aetate, praeter omnium exspectationem moritur; nec traditur, quo genere morbi: decessit autem Mediolani octavo Idus Julii anni à Christo octingentesimi decimi: cujus obitum A.C. 810.
praecessit mense uno Rotrudis soror.

Tum Dani ac Normanni ex Cimbrica Chersoneso cum ducentis navibus profecti, terram Frisiam & finitima Rheno oppida populantur; sed mox eorum Rege Gottifredo gregarii militis manu interfecto, ac propterea Duce destituti Barbari sponte disparuere. Ex Hispania vero legati Habulae Cordubensis Regis pacem petentes Hermirionem Comitem aliquot annis ante à Saracenis captum reduxerunt; & Arsaphionem Nicephori Constantinopolitani spatarium Carolus ex liberalitate Venetiam remisit.

Per quod tempus Elephas quoque in Germania decessit, & pestilentia bubulum genus invasit tanta pernicie, ut ejusmodi animal in castris primo Caesaris, dein tota Gallia, Germaniaque defecerit. Prodigium quoque coeleste, nescio an unquam alias visum, contigit: bina amborum syderum Eclipsis; solis quidem V. Id. Julii, & pridie Calend. Decemb. Lunae vero sexto Calend. Julii, & decimo nono Cal. Januarii.

Caeterum Carolus, ut solidiorem cum Graeco Imperatore amicitiam faceret, legationem instruit: cujus Principes fuere Haido Episcopus Basiliensis, Ugo Comes Turonensis, & Ajo Foro-Juliensis è genere Longobardorum, cum quibus Leonem spatarium natione Siculum, qui jam decem annos patria profugus, ad Carolum Romae Augustalia insignia

gnia accipientem venerat, & nunc in patriam reverti optabat, & item Villarium Ducem Venetum Constantinopolim deducendum tradidit: qui dum proficiscerentur, Nicephorus commisso cum Bulgaris, à quibus jam præclaras victorias tulerat, prælio interfectus est, anno DCCCXII. & Michael gener in Imperio successit, qui Caroli Legatis benigne exceptis, pacem & fœdus, quod petebant, iniit: ita ad Carolum remissi Arsalphius, Michael Episcopus, & Theognostus protospatarius, qui Aquisgrani Carolum conventum Græce Βασιλέα appellarunt, id quod Latine *Regem* sonat: quibus dimissis, convocat Imperator Heroas Regni, magnæ deliberationis causa; & Bernardum defuncti Pipini filium Italiæ Regem decernit, eique cis Alpes venienti comitem & rectorem dedit Vallonem ex Bernardo patruele ortum: cujus fides & militaris industria multis periculis probata fuerat, & tunc maxime opportuna fore videbatur, ob Saracenos prædones, qui ex Africa, Hispaniaque profecti infestum mare Ligusticum habebant: nec ita multo post novi Regis auspiciis in Sardinia, Corsicaque oppressi, ac deleti hi fuere. [A.C. 812.]

[A.C. 813.] Subsequenti anno, quia Carolus quoque primogenitus fato functus biennio ante fuerat, tertium natu filium Ludovicum ex Aquitania evocat, & consensu Procerum Augustum creat, ac Cæsareis ornamentis donat: tum Hamalarium Trevirensem Archiepiscopum, ac Petrum Abbatem Nonantularum Constantinopolim ad confirmanda cum Michaele conventa misit: interim febre ipse corripitur, qua diutius vexatus, septuagenarius senex spiritum posuit: quo in æde à se condita sepulto, testamentum legitur: nam supellectilem cubiculi, quæ immensi pretii erat, ita ablegavit, ut duæ partes ex tribus darentur Metropolitanis Ecclesiis intra fines Imperii sui existentibus. Quæ cum una & viginti numerarentur, nostræ quoque Mediolanensis ratio habita est; & his injunctum, ut suffraganeos suos in partem muneris acciperent. [A.C. 814.]

Cæterum regnantem in Italia Bernardum, fama est cum Episcopis quibusdam & primoribus urbium adversus Imperatorem conjuravisse, & prælio victum ultimo affectum supplicio fuisse: Rheginon vero per dolum & injuriam evocatum trans Alpes, & Aquisgrani captum, ac securi percussum. Nos autem in Ambrosianis ædibus, quæ à fundamentis subruuntur, & opere magnifico reformantur, vidimus erutam novissime tabulam marmoream sic inscriptam: [A.C. 818.]

BERNARDVS. CIVILITATE. MIRABILIS. CETERISQ. PIIS. VIRTVTIBVS. INCLITVS. REX. HIC. REQVIESCIT. REGN. ANN. IV. M. V OBIIT. XV. KAL. MAII. IND. X. FILIVS. PIÆ. M. PIPINI.

Cadebat autem id tempus in annum Christianum DCCCXVIII. à quo XX. alios annos Ludovicus regnat, tanta rerum & scriptorum obscuritate, ut Rheginon illis vicinus temporibus nihil eorum in manus suas venisse fateatur.

[A.C. 833.] Demum igitur cum in invidiam apud suos Ludovicus venisset *, conspiratione Ebonis Episcopi Remensis, & quorundam Procerum in vincula conjicitur; & Imperium Lothario filio defertur: sed non ita multo post opera & industria alterius filii de nomine patris Ludovici, & favore Nobilium custodiæ subtrahitur, & in pristinam potentiam restitutus, auctores injuriæ persequitur: hi in Italiam se conferunt; sed cum nusquam tuto consistendi locus foret, trans Alpes Germanicas abeunt. Ludovicus eosdem sequutus, dum circa Rhenum copias contrahit, in morbum incidit; atque in fluminis insula moritur sub annum Christi DCCCXL. [A.C. 834.] [A.C. 840.]

* Vide Gordonum anno 833. & seq.

A Per cujus tempora Mediolani Werolphus Erchemarii filius cognominatus Pedo, non longe à vico quinque viarum in propria area ædem erexit in honorem Sanctissimæ Mariæ, quæ adhuc ex illius cognomine Pedonis vulgo dicitur.

Lotharius autem in Galliam reversus, Imperium arripuit; & fratres indigne ferentes, se nulla rei portione excipi, sed illum unum omnia sibi vindicare, excitis amicis, exercitum quantum maximum possunt contrahunt. Apud Fontanicum Altissiodorensis agri vicum tanta utrinque cæde pugnatum ferunt, ut absumptis inde viribus, Galli desierint terrori gentibus esse, ac demum mala sua agnoscentes, pacem invicem inierint, partiti Regna [A.C. 843.] hoc modo; ut Carolo occidentalis plaga à Britannico Oceano ad Mosam fluvium; inde ad Rhenum Lothario, quæ & ex ejus nomine frequentius usitato, cum diu Lotharii Regnum dictum fuisset, *Lotharingiæ* appellationem tenuit; ultra quicquid ad Orientem erat Ludovico cessit. B

Cæterum Lotharius ex Hermingarda conjuge tres liberos suscepit, unum sui nominis Lotharium, & Ludovicum, & Carolum: inter quos sic Regnum anno Christi 855. divisit, ut titulus Imperii cum Italia penes Ludovicum primogenitum foret; Lothario Provincia sui nominis, Carolo Narbonensis obvenerit. Quibus constitutis, abjecta rerum cura, in Prumiense cœnobium, quod Trevirensis ditionis esse diximus, concessit; ibique sumpto Monachi habitu consenuit*. [A.C. 855.] C

Junior vero Lotharius sub anno Domini 869. [A.C. 869.] Romam profectus Hadrianum Secundum Pontificem adoravit: apud quem interrogatus, an adhuc rediisset in gratiam cum Thietberga conjuge, castissimæ quidem vitæ fœmina, sed quam propter amores Vuldradæ pellicis dimiserat, pejerare, & de ejusdem manu sacram hostiam sumere non erubuit: cujus sceleris pœnas mox luit: nam dum reverteretur, exercitu ex itinere variis modis tentato, & pene absumpto, ipsum Placentiæ spiritus destituit sexto Idus Augusti: ejus morte fratres [A.C. 876.] Carolus & Ludovicus Regnum partiuntur. Carolus, juvante Adventio Metensi Episcopo, Aquas, & Coloniam Agrippinensem petiit; Ludovicus Lotharingiam ulteriorem adjecit Italiæ: in qua diutius detentus est; rebellione Adalgisii Beneventani Ducis, qui secum traxerat Samnites, & Campanos, & Lucaniæ populos: & simul omnes cum Græcis sentiebant. Ergo ad obsidendam Capuam Ludovicus duxit, quam, dedentibus se oppidanis, recepit: atque hic dum morantur, Angilberta uxor consors Imperii, & Tado Mediolanensis Archiepiscopus intercesserunt, ut confirmaret Petro Abbati ea, quæ majores Ambrosiano cœnobio concesserant: archetypum adhuc exstat diploma: inde Beneventum aggreditur. Inclusus Adalgisius partim se fortiter defendendo, interim pacis conditiones proponendo, & ex iis aliquid immutando, id consecutus est, ut diuturniore mora interjecta, maximam sit hostilis exercitus, cum morbis, tum fuga militum, imminutionem passus; & paucitatem eorum conspicatus Adalgisius omnibus simul portis eruptionem fecit, & ex improviso cæteris jam castris occupatis, ad locum, cujus munitione Ludovicus defendebatur, ventum est, demumque pacisci cum coegit, ut excedens finibus incolumis, amplius eo non reverteretur, nec ullo ultionis genere hanc injuriam prosequeretur. D E F

Per hæc tempora mirum dictu, & multorum litteris celebratum, sed nulli diligentius quam Rheginoni expressum prodigium apparuit: Locustarum novum genus, paulo consuetis grandiores, senas alas habentes, per Augustum mensem advolarunt, tanta multitudine, ut magna terrarum spatia

* Paulo aliter Gordonus A. 855.

ope-

operirent: à nona hora ad ortum subsequentis diei moratæ in agris, in quibus descendissent, omnia infesto morsu abrodebant: inde evolantes spatium quatuor aut quinque milliarium procedebant, & quicquid herbidi ac pabuli inerat contactu adurebant: ita continua calamitate & dira quadam peste fruges eo anno afflictæ fuere. Gallia maxime id malum sensit; ubi & exstinctum: nam sicuti qua ex regione venerint non traditur: ita cum ad Britannici Oceani littora pervenissent, sublatæ vento in mare deciderunt; cujus æstu in terram rejectæ, & variis cumulis acervatæ tantum fœtorem fecere, ut oborta peste, alterum populis sit discrimen allatum: quod ne quis miretur, sciat alias magna cohorte ex Africa infestasse Italiam, & Romæ aditos sæpe fuisse Sibyllinos libros inopiæ metu, & tot partibus terrarum vagari id malum solitum, ut in Syria militari Imperio necarentur; & in Cyrenaica regione lex fuerit ter anno eas debellandi, obterendo primo ova, deinde fœtum, postremo adultas, ac in Lemno insula certam mensuram præfinitam fuisse, quam singuli enecatorum ad Magistratus referrent.

Nec ita multo post Tadone defuncto præficitur Ecclesiæ Mediolanensi Anspertus generosi animi vir, & qui sacra pariter & Rempublicam cum laude administravit.

A. C. 874. Cum ageretur Christi annus DCCCLXXIIII. è vita Ludovicus excessit, ac nescio, an in hujus potius, quam superioris memoriam compositum epigramma fuerit: quo & statim genito, ne prima dies regno, solioque vacaret, Hesperiæ sceptra avum reliquisse, & Saracenorum jugo liberatam fuisse Romam dicitur: prægrandi tabulæ marmoreæ inscripta carmina in æde Ambrosiana leguntur: ejus autem morte Carolus frater Romam perrexit, & salutato reverenter Joanne Octavo Pontifice Augustalia insignia, & titulum Imperatoris accepit, secundus hujus nominis: deinde A. C. 877. anno DCCCLXXVII. Romam iterum profectus est, & inde in Longobardiam reversus, Papiæ publica acta recognovit: sed excitus interim repentino nuncio novarum rerum, quibus nonnulli studerent, trans Alpes contendit, & in transitu earum, morbo correptus prid. Non. Octobris decessit: petitum veneno fraude Sedechiæ Medici Hebræi, quo familiari utebatur, ferunt: cadaver feretro impositum extulerunt ministri paucorum dierum itinere: nam fœtore putrescentis deterriti, terræ mandant, alio tempore Parisios delaturi: quidam Mantuæ mortuum eum tradunt: sed apud me potior est Rheginonis auctoritas, illud ex notitia recenti A. C. 878. tradentis: proximo anno utrumque sydus eodem mense hebetatum est; Luna decimo sexto, Sol vigesimo nono die Octobris.

Nec ita multo post Ludovicus Caroli filius Balbus cognominatus, eo quod linguæ impeditæ foret, moritur. Hic uxorem nomine Ansigardam habuit, ex qua duos suscepit liberos: unum de suo nomine Ludovicum, alterum Carlomannum: quem A. C. 879. Regem Longobardorum in Italia fuisse constat testamento Ansperti Archiepiscopi Mediolanensis condito ejus Regni anno secundo: cujus quidem lectione duo alia commemoranda animadverti: veritatem cognominis ejus, cum se dicat genitum patre Albutio de Blasono, & matre Garidtruda: recentiores autem Chronographi illum inserunt Confanoneriorum familiæ; haud, equidem opinabar, tam vetustam. Blasonum vero vicus est non longe à Moguntia, Lambroque flumine; quem etiam opulentissimus Sacerdos xenodochio, & variis sacellis locupletavit: idem domum in urbe Divis Satyro Ambrosii fratri, & Sylvestro dedicavit; nostra ætas collapsam restituit, pulchrioremque longe & laxiorem fecit; cumque aliis urbanis cœnobiis multa largiretur, Monasterium quoque Majus in partem nuncupat: unde secundi erroris argumentum capio, contra eos, qui scribunt, longe posterius, & sub Othone primo fundatum hoc cœnobium fuisse: qui ex recta conjuge cum nullam prolem susceperit, genuit ex nobili quadam Matrona Arnulphum de nomine Arnulphi Metensis Episcopi, qui summa probitate & sanctimonia vir sub Clotario, & Dagoberto Regibus, una cum primo Pipino claruit.

A. C. 881. Anno deinde DCCCLXXXI. Carolus ex Germania in Italiam profectus, universos pene populos obsequentes habuit, & Papiæ agens, precibus & religione Petri Abbatis, Ambrosianum Mediolani cœnobium mirifice locupletavit; nec domos solum & prædia, sed oppida & jurisdictiones est largitus Felicianum, & Roboretum in Transpadanis, & Palatium Mediolani duabus turribus insigne, & adhuc nomine Maximiliani celebre: & hoc dixerim illud, ex quo regioni urbis, ad palatium durat, quod Merula vulgarem imperitiam secutus Trajano adscripsit diplomati, quod archetypum vidimus; subscripsit Petrus Vicecomes. Et hæc prima mentio Vicecomitis, quod observaverim: ac nescio an tum officii, dignitatisque appellatio foret: quæ postea crebrius frequentata in gentis Mediolani clarissimæ cognomen transierit.

Carolus vero Romam profectus à Joanne Pontifice diadema & nomen Imperatoris tertius accepit. Proximo anno Anspertus Archiepiscopus Mediolanensis, vir magnificus, cum Ecclesiæ præfuisset tresdecim annos & dimidium, fato fungitur: laus ei marmorea tabula scripta manet, quod dirutæ urbis mœnia restituerit; Stiliconis domum (durabat adhuc illud nomen) restauraverit, templa refecerit, & propriis opibus collatis Ambrosiano cœnobio octo Monachorum in perpetuum alimenta constituerit.

Per eadem tempora Normanni terram Galliam tanta multitudine & agrorum vastatione pervaserunt, ut Carolus accepta prius ex prælio gravi clade duxerit è Rep. pacem eis, & partem regionis habitandam concedere; quæ deinceps ex illorum nomine Normannia dicta est: eorum Regi Gottifredo Gisla Lotharii filia matrimonio data, & gens A. C. 882. universa baptizari se passa, Christianum in nomen transivit: ipsumque Regem Imperator, quo honestior celebritas foret, è sacro fonte sustulit.

Subsequenti anno Ludovicus moritur, cujus Regnum Carlomannus frater excipit: supererat autem ex Lothario filius Ugo; qui erectus in spem Regni recuperandi, amicos & sui nominis studiosos evocat: & accedentibus undique prædonibus, & scelestissimo quoque, sat magnum effecit exercitum: & cum jam late rapinas, incendia, cædes exerceret, id, quo nihil optabilius ei tali tempore evenire potuisset, contigit: nam Carlomannus è medio morte ereptus est, & Normanni in arma exciti tumultum augent: hosque sibi Ugo conciliat: sed Galli Proceres Carolum, quem diximus hujus nominis Imperatorem tertium, in A. C. 885. Regnum accersunt: mox Gottifredus Normannorum Dux ab Everardo Comite per simulationem colloquii gladio confoditur: cujus morte periculo omni discusso Ugo capitur, & exoculatus in cœnobium Prumiense relegatur.

Cæterum apud hunc Imperatorem summo à secretis loco claruit Liuthuardus Vercellensis Episcopus, atque amplissimas opes conflavit: sed ut in aula numquam invidi & honorum æmuli desunt, nimiæ cum Regina familiaritatis insimulatus, Regia interdicitur. Et quamquam Ricarda, hoc erat Reginæ nomen, jurejurando sæpius affirmaret, se non solum cujuscumque alterius viri, sed mariti

M ipsius,

ipsius, quo cum nupta jam decimum annum agebat, congressu caruisse, tamen Cæsareo conspectu exclusus, collectis thesauris in Italiam & ad sedis suæ urbem se recepit, & Imperator Ricardæ divortium indixit: quæ religiosissimo cœnobio delecto, ad colendam habitu quoque, quam re observaverat, virginitatem, concessit.

A. C. 887. Nec ita multo post in languorem Carolus incidit, communesque sensus & animi rationem amisit: quibus vulgo enunciatis, subito omnia immutata sunt: nam, ut veteri proverbio dicitur, *quo se fortuna inclinat, eo & favor hominum sequitur:* non solum Duces & exercitus, sed familiares & domestici, custodesque ipsius cubiculi ab eo defecerunt, adeoque destitutus remansit servitio omni, ut nec quidem, qui necessaria ægro suggererent, habuerit, notabili fortunæ rerum spectaculo, indigere eum alienis opibus, & ex aliquo Religiosorum cœnobio tectum, & alimenta petere, quem paulo ante Numinis instar gentes adoravissent.

A. C. 888. Universi vero ad Arnulphum transiere, quasi ad eum, cui uni summa rerum jure spectaret; sed illi haud quietum regnum stetit: nam cum alia natio alium creare Regem contenderet, & in Italia quidam Berengario Everardi Foro-Juliani Du-
A. C. 891. cis filio; alii Vuidoni Lamberti Spoletani faverent, ad arma ventum est: & victore Vuidone Berengarius pulsus ad Arnulphi opes confugit; sed ne, quod optabat, tunc consequeretur, impedimento fuere Provinciarum discordiæ. Galliæ Regem sibi creaverant Odonem Rotoberti Parisiensis filium, cujus multa egregie gesta adversus Normannos celebrabantur; & Rodulphus Conradi filius sortitus Regnum inter montem Sura & Alpes Apenninas, nunciis in Regnum Lotharii missis populos ad defectionem sollicitabat; & Normanni concessis finibus non contenti, adverso amne Sequana navigantes, cum Lutetiam insulam Parisiorum, obsistentibus civibus, transire non possent, naves per siccum protrudentes duobus amplius millibus circa urbem in superiorem partem pertraxerunt, ac rursus alveo redditis, ad Senones usque navigarunt, & perpetuo sex mensium tædio populata Burgundia, eodem itinere & arte reductis navibus, posteaquam Parisiensem urbem prætervecti sunt, Matronam fluvium iniverunt, & urbe Trecas incensa, Virdunum & Tullense usque oppidum vagati sunt.

Hungari quoque gens Scythica, nec ante ullis rebus memorata, sedibus suis pulsa aliquot ante annis, in Pannonias & Avarorum terras sese contulerant, & Bulgaris Maraclensibus, & Carantanis domitis ad Italos, Gallosque pervenit, incredibili cum populorum clade; quibus novæ barbariæ importunos, inhumanosque mores experiri contigit: quibus septem fere annis distractus Arnulphus, & quiete demum parta, in Italiam proficiscitur, &
A. C. 894. Berengarium in pristinas opes restituit. Et Arnulphum quidem Placentiæ fuisse lego, anno Christi DCCCXCIV. inde reversus trans Alpes Vormantiæ conventum habuit DCCCXCV. Quo quidem tempore Tuendaboldum filium pellice susceptum Lotharii regno præfecit. Postero anno Italiam repetit, &
A. C. 896. Romæ, deferente diadema Formoso Pontifice, nomen & jura Imperatoris accepit. Inde morbo contracto, cum diu elanguisset, tertio tandem Ka-
A. C. 899. len. Decembris anni octingentesimi nonagesimi noni spiritum posuit; & juxta patrem apud Odineas sepultus; & in eo Carolorum progenies defecit.

Cæterum per tempora Caroli tertii militari gloria claruerat Bosoildis Reginæ germanus: eique nupta fuit Hermingarda Ludovici Imperatoris filia, & simul habenda Narbonensis Provincia da-
A. C. 901. ta: hujus filium Ludovicum, nutantibus ex morte Arnulphi Italiæ rebus, ii, qui Berengario adver-
A sabantur, vocarunt; & compluribus certaminibus pellitur iterum regno Berengarius, & Ludovicus Imperatorium nomen usurpat. Quorum contentionibus exciti Hungari fines Longobardorum invadunt, & Liuthuardus Vercellensis Episcopus, sumptis thesauris, quos ingentes, ut diximus, retulerat, fugam tentavit; sed errore viarum in ipsorum hostium manus delatus, & pecunia & vita male mulctatur.

Quadriennio post Ludovicus Imperator, nimia rerum securitate concepta, nec quicquam violenti aliunde metuens, negligentius sese ac Remp. habere, ac solutis exercitibus nulla pene cum custodia
B agere: dum sic Veronæ versatur, ecce repente Berengarius, qui apud Bajoarios exulabat, contractis circa Veronam copiis apparuit, inclusumque urbe Cæsarem obsedit; portasque noctu cives novo domino aperuerunt: ita capto & exauctorato Ludovico, Berengarius Regnum Italiæ obtinet.

Hactenus narrationem nostram, & rebus uberiorem, & temporibus distinctam fecimus, adjuti ope Rheginonis mei, qui ætatis suæ memoranda colligebat; reliqua non sic possumus: hac enim in parte plurimum claudicant Scriptores; & Blondus fatetur sexaginta subsequentium annorum res, nec scire se, nec posse distinguere ob ignorantiam & discordias Vincentii Bellovacensis, Martini Poloni Casensis, Sicardi Cremonensis, Riccardi, & Guliel-
C mi Monachorum, Gottifredi Viterbiensis, & Ptolemæi Lucensis; hos enim historiæ suæ auctores habebat: qui utique recentiores, & in indaganda veritate minime diligentes, inanibus verbis, & interim stultitiis non mediocribus, ingentia volumina replerunt: quorum ignavitas & confusio jam ex eo manifeste coarguitur, quod isti tres fuisse hoc tempore Berengarios tradiderunt; quorum unus regnaverit quatuor annos tantum, alter septem, tertius duos; ac ætate tam propinquos, ut tertius fuerit primi ex filia nepos: quod falsum arbitror; cum & ex lectione Rheginonis unus tantum esse com-
D prehendatur, & duæ publicæ tabulæ exstent, quas hactenus viderim, quarum una est confecta anno quintodecimo, altera vigesimo Regni Berengarii, (quo tempore Andreas Carcanus altero Andrea natus, Archiepiscopatum Mediolani promotus fuerat anno DCCCCV.) & quidem hæc postrema sub annos Domini DCCCCVIII. cum Papiæ ageret cum Bercala conjuge, & Regni consorte: priore vero testatum manet, quemadmodum locupletiorem faciebat ædem Raphaelis Archangeli media urbe à se conditam in confinio, ut ipse describit, Ecclesiæ æstivæ, quæ nunc majoris pars est, & Vinclen-
E dæ, quam posteriores Redegundæ dixere, & Simpliciani minoris, & Balnei antiqui: quo verbo admonitus, cum propinquæ sint significationis balneum & lavacrum, dubitavi, utrum huic congruentius veniret illud Ausonii *;

Regio Herculei celebris sub honore lavacri,

quam templo D. Laurentii, quod situ & verbi significantia longe à balneo distat: insuper Lectorem admoneo, non ignorare me, in cognomento hujus Præsulis Scriptores variare, & pro Carcano Lampugnanum scribi: sed hæsi ego monumento publico, & vetustissimo, & in quo etiam patris
F nomen redditur.

Cæterum ut ad Berengarium revertar, sive unus, sive duo fuerint, lego in publico diplomate, eum agere in urbe Papia anno Christi DCCCCXVII. & A. C. 917.
biennio post Henricus Cæsarum hujus nominis primus, imperare cœpit, notior hactenus stirpis gloria, quam sua, quamvis duodeviginti regnaverit annos: hanc ipsam ob causam tantum eum nominavi, ut sciant lecturi, ab hoc processisse tres, de quibus mox dicemus, Othones; & cum septem

* *De claris Urb. in Mediolano.*

in

in omni ævo Henrici imperaverint, & reliquorum res gestas abunde tractemus, non desideretur unius quamvis parca & jejuna, mentio. Luitprandi Regis, A cœnobia S. Petri Savinionis, & Principiani, quæ ambo loca haud longe inter se distantia faucibus Apennini Diœcesi Derthonensi, adhuc nomina servant.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER VI.

EPITOME.

Hugo Arelatensis Comes ad Italiæ regnum, exacto Rodulpho, evocatus, Mediolanensi Ecclesiæ, quam Lothario filio adhuc minori destinaverat sponsam, Ardericum Cottam annis jam gravem, tanquam exigui temporis paranymphum præficiendum curat: sed spe falsus (etenim duos & viginti annos sedit) ejusque C *mortem insidiis conatus prævertere, optimo Præsuli reconciliatur, & opima ejus Ecclesiæ prædia largitur: cui etiam postea ab Athone Vercellensi Episcopo Leventina & Blennia valles accessere. Papiæ Rex salutatus, quinquennio post Lotharium filium Regni participem facit. Arderico è vivis excedente, Manasse Arelatensi & Adelmano Menclotio (qui Basilicæ S. Georgii ad puteum album à se positæ prædia largitus est, quæ nonnisi ad suæ familiæ cælibes pervenirent) Episcopatum, illo Regis, hoc populi studio ambientibus, Mediolanensis sedes quinquennium vacat: donec Valpertus specie sequestris interveniens, utroque ut jure litigioso cederet persuaso, eandem occupet. Mortuo Lothario, regnum* D *init Berengarius Longobardus una cum Adalberto filio. Sed eum postea Otho Magnus, Henrici filius, Italis Proceribus evocantibus, suadente Valperto, allicienteque conjugio Adhelegidæ Lotharii uxoris, in Italiam proficiscens victum, Regnoque spoliatum, exilio cum uxore ac liberis mulctat. Othone in Germaniam reverso, Adalbertus Reginam Adhelegidam in Italia relictam bello aggreditur: Atho Malaspina defendit, & ab Othone reduce, pecunia atque agro abunde donatur. Demum Otho, filia in Italia Aledramo Montisferrati Marchioni nuptui tradita, Viennam reversus, filium Othonem II. Imperatorem dicit, & moritur. Is in Italiam profectus Theophaniam Orientalium Cæsarum sobolem ducit:* E *Mediolano digressus contra Saracenos Calabriam populantes, in potestatem hostium venit; sed dolo statim elabitur. Mediolani interim Landulphi Carcani Archiep. fratres, divitiis & potentia abutentes, populari conspiratione urbe pelluntur, multa utrinque cæde patrata. Landulphus, civibus pacatis, cœnobium S. Celsi ædificat, amplisque prædiis ditat. Othoni II. Romæ exstincto succedit Tertius ex Theophania genitus: hic Crescentio Principatum, & Joanne Græco Placentino Episcopo Pontificatum Romæ vindicantibus, in Italiam à vero Pontifice Gregorio V. accersitus, illum capite mulctat, hunc varie delusum, naribus atque auribus mutilat; & à Gregorio* F *sedi restituto inungitur Imperator. Uxorem ex Theophaniæ matris genere ducturus, Arnulphum Arsagum Mediol. Archiep. ad Constantinopolitanum Imperatorem legat: forma eligendi deinceps Romanos Imperatores, quæ hodieque retinetur, à Gregorio constituta, sine liberis decedit. Longobardi Proceres & Episcopi in Italia Arduinum, in Germania Electores Henricum Imperatorem dicunt. Henricus Imperium in Italiam capessens ad Comum acie victus in Germaniam reflectitur: unde refectis viribus rediens, Arduino fugato, Longobardia potitur; Papiamque diutius restitantem mulctat incendio. Arduinus, comparatis in Subalpina novis copiis, aliquandiu movet lacertos: sed tandem Henrico Romæ coronato, deposito imperio, Monachum in Cœnobio Fructeriæ profitetur. Henricus contra Saracenos versus, Capua illis, Græcisque Troja submotis, inter vivos connumerari desiit. Per hæc tempora Humiliatorum Ordo ex humilibus sane principiis, Italis scilicet apud Germanos exulibus, sese extulit: & diversarum legum Romanæ, Longobardæ, & Salicæ, seu Morganicæ professione ejusdem urbis cives distributi: Arnulphus Mediol. Archiep. Oldericum Astensi Ecclesiæ ab Henrico præfectum, non nisi se jubente præesse, armis cogit: vita decedens successorem habet Heribertum Antimiano oriundum; qui à Corrado Henrico suffecto, Laudensem Episcopum constituendi jus obtinuit; quo etiam usus est adeo, ut Laudenses, quem ipse designasset, admittere recusantes, bello coegerit. Eidem Corrado Italos Proceres adjunxit; & cis Alpes profecto coronam Mediolani imposuit; & Romæ augustalia sumenti, cum ipse per se, ut moris erat, non posset, per alium præsto fuit: Ravennate Antistite, qui id muneris invaserat, & Imperatoris recusatione, & Synodali in posterum sanctione prohibito: denique Burgundiæ regnum adeuntem armis juvit: cum vero in magna potentia, rebusque admodum secundis in suspicionem venisset dominationis, bellandum illi cum civibus fuit, & Corradus in Italiam evocandus; à quo tum ipse sub custodiam missus; tum Mediolanensis civitas, quæ jam illi fuga elapso militabat, obsidione, & incendiis vexata est: donec Ambrosius Coloniensi Præsuli sacra facienti visus Imperatorem ingentibus minis deterruit. Quare Heriberto sede dejecto, Italisque Principibus sacramento in Mediolanenses armatis, Italia, & mox vita digreditur, Henrico filio Germaniæ Rege pridem creato: qui pace Mediolanensibus data, Italiam ingressus Gregorium VI. Pontificatu exuit, Clemente II. subrogato, à quo Imperator eo nomine II. insignitur.*

Mediolani interim popularis seditio excitatur adversus milites, quæ tandem in Nobiles conversa, eos una cum Heriberto Archiep. urbe pulsos in patriæ obsidionem, oppugnationemque armavit: sed exstincto tandem Heriberto, Cæsare intercedente, sedatur: cujus etiam opera Guido Velates Mediolanensem Episcopatum init. Henrico II. exstincto, dum Henricus filius adhuc minor in matris tutela adolescit, Mediolanenses tum cum Papiensibus in Campo mortuo; tum inter se civilibus odiis conflixere, Landulpho Cotta primum, deinde Arembaldo fratre Archiepiscopum, totumque Clericorum ordinem seditiosissimis sermonibus, concionibusque in populi, ac Romani Pontificis invidiam adducentibus adeo, ut Sacerdotes à furente multitudine sæpe non modo compilati, sacris prohibiti, templis exclusi; sed ad ipsas quoque aras pulsati, cæsique sint: ne ab Archiepiscopo quidem manus absti-

abstinnere: qui insuper Mediolano abire, Romæ causam dicere, & tandem dignitate se abdicare malorum mole compulsus est. Seditionis quoque auctorum infelix exitus fuit. Landulphus vocem ecclesiasticis maledicendo decoxit pulmonibus tabe confectis: Arembaldus à populo ægerrime ferente Ecclesiæ suæ ritus expungi, minui dignitatem, jura labefactari, sub concionem concisus est: denique Arialdum, qui totum incendium excitaverat, fœdissima morte Nobiles tot sacerdotum manibus litavere. Calamitosissimarum autem contentionum (quod iis non semel Romanus Pontifex tum à turbulentissimis hominibus appellatus, tum cupiditate accidendæ Mediolanensium Antistitum potestatis per legatos intervenit) is fere exstitit fructus, ut Clericorum mores non nihil castigarentur; & Mediolanensis Ecclesia Cæsarum potentia minus confisa Romano Pontifici (qui etiam per eadem tempora in Alexandro II. Mediolano ex Badagiorum familia oriundo non Cæsaris, sed Cardinalium suffragiis creari cœptus est) amplius subjaceret; illique demum Episcopi ubique terrarum legitimi haberentur, quos Romanus Pontifex præesse jussisset. Quare Gottofredus Castillioneus, qui Guidonis Archiepiscopatu se abdicantis insignibus ad Cæsarem delatis, cum eisdem Mediolanum Archiepiscopus ab eo appellatus redierat, à Pontifice anathemati subjectus est; & à populo repudiatus; & duce Arembaldo, primum urbe, deinde Varisio pulsus, & Castillioni obsessus, donec ob immane urbis incendium cives obsidione digressi sunt. Sed Arembaldo postea Athonem adolescentulum non sine Pontificis favore Archiepiscopum asserente, rem indignati cives, hoc rejecto, Gottofredum deposcunt; interposito sacramento, non alium se accepturos, quam quem Henricus Imp. jussisset, quem jam Gregorius VII. hostem Ecclesiæ judicatum jure eligendi Episcopos spoliaverat.

A. C. 925. VM vero jam annus ageretur vigesimus quintus supra nongentesimum, Hugo Burgundus vir in Italia præpotens, & Regio nomini proximus, haud infra dignitatem suam duxit familiarem habere Ecclesiæ nostræ Præfecturam, atque adeo filium Mediolanensium Archiepiscopum designari: verum quia per ætatem adolescens capere munus non poterat, id interim demandari curavit Arderico Cottæ homini jam seniori, & qui tantisper supervicturus videbatur, dum recentis tonsuræ clericus capessendo sacerdotio idoneus evaderet: verum illius opinionem fefellit vivax hominis senecta: atque impatiens moræ Hugo tollere eum insidiis paravit; id quod cum sæpe frustra tentasset, demum conventum Papiæ indicit. Confluxere clarissimi quique sacerdotiis: inter ministros quorum rixa oritur; dumque alius alium defendit, & armis res geritur, nonaginta viri ex Nobilitate Mediolanensi cecidere: atque Ardericus ipse à tumultu ægre servatus est; quod pro miraculo Hugo habuit: & exinde ad pœnitentiam reversus, Sacerdoti per internuncios reconciliatur, atque in emendationem injuriarum ingentia prædia Ecclesiæ donavit.

A. C. 929. Jam aperte Regio titulo insignis Hugo in Circumpadanis versabatur anno nongentesimo vigesimo nono, qui & Regni ejus tertius erat: nam Papiæ agens confirmat jura cœnobii Aurei Cæli.
A. C. 931. Biennio post Lotharium filium Regem Italiæ nuncupat; & exactis inde novem aliis annis, qui erant
A. C. 940. à Christo DCCCCXL. ambo Reges Hugo pater, & Lotharius filius Bobium profecti, ædem D. Columbani religiose salutarunt, amplique cœnobii privilegia confirmavere: nec mediocri nobis voluptati fuit archetypas eorum tabulas apud Monachos perlegisse.

Dehinc anno quintodecimo Imperii Lotharii Augusti, & regnante utique Hugone patre, Atto A. C. 941. Episcopus Vercellensis prædia alia Ecclesiæ suæ, id est, Eusebianæ; Mediolanensi autem, cujus sacerdotes partim Cardinales Ordinarii, alii Decumani Canonici dicebantur, duas valles, Leventinam & Blenniam, è quibus Ticini fontes oriuntur, donat; Eugeniumque Pontificem, & Lotharium Imperatorem præsentes rogat, ut consensu quoque & prærogativa sua hoc decretum affirmarent, juberentque ratum perpetuo haberi. Annuere benigni Principes, idque ut sanctius in omnem ætatem facerent, diris execrationibus addixere fortunas, capitaque eorum, si qui unquam infringere ea conarentur: subscripsere huic tabulæ quatuor & viginti Italiæ Episcopi, & Berengarius Marchio, & Guido Comes Palatii: qua ex re duo rursus scribentium discordiæ opponenda colligimus; primum quindecim annos Imperio Lotharii attributos, cui quidam octo tantum, alii duodecim ad summum adscribunt: alterum, quod sub hoc Lothario Hugonis filio memoratur Eugenius Pontifex, quem illi in Lotharium Ludovici referunt. Cæterum rem in Curte Marenca actam traditur: quem locum Castrum Maricorum fuisse crediderim, quod duobus millibus passuum ab Alexandria distat: *Marengi* vulgo appellari etiam Merula attestatur.

Ardericus autem Cotta Mediolanensis Ecclesiæ Pontificatum tenuit annos duos & viginti: quo demum defuncto, contentio inter quosdam oritur, A. C. 947. quæ incertos civium animos in quinquennium habuit, cujus potior causa foret. Manasses genere Burgundus, Arelatensis jam urbis Episcopus, prærogativam regiam prætendebat: Adelmanus vero Menclotius populi suffragia, & antiquum eligendi morem allegabat. Hic amplas opes nactus, ædem Divo Georgio Orientali porta struxit, cui de propinqui lapidis colore putei albi appellatio mansit, & prædia constituit, quæ nemo, nisi ex cognatione & vita cælebs sortiretur: cui dum multi inhiant, ac proinde matrimoniis abstinent, pernicies nobili familiæ parata est, peneque ad interitum gens Menclotiorum devenit: erexit quoque sibi statuam Adelmanus, quæ quotannis albo, nigroque colore interpolatur, & xenia vicinis mittuntur: ardet insuper lampas honestissimo in loco majoris templi; cui tabella bicolor cum titulo viventis suspenditur. Cæterum contentioni duorum Præsulum intulit se medium Valpertus, vir acuti & prudentis ingenii. Hic Manassem & Adelmanum diversis temporibus allocutus, utrique suasit, ut incerti juris honore & magni dispendii lite cederent: ita vacuum rursus locum ipse invadit, & Mediolanensium Antistes Valpertus nuncupatur.

Interea Lotharius Papiæ moritur, & Berengarius A. C. 946. Longobardus regnat, qui Adhelegidam, ut in archetypis tabulis vidimus, non autem, ut Blondus & alii eum secuti scribunt, Alidam, vel Alundam Lotharii conjugem, aliqui filiam memorant, in vinculis Mediolani habuit, ac inde in arcem Gardæ ad lacum Benacum transtulit, ex eo quod opulenta mulier nuptias suas constanter aversabatur: tum usurpato Imperatoris titulo, Adalbertum filium Italiæ Regem dicit. Interim Adhelegida, corruptis spe ingentium præmiorum custodibus, carcere effugit: favebant autem ei, & Johannes Decimus hujus nominis Romanus Pontifex, & Adelardus Rhegiensis urbis Episcopus, & Atto Malaspina genere Lucensis, qui ea tempestate opibus inclytus Canossam oppidum in Rhegiensi condiderat. Huc ergo delata Adhelegida tandiu ab hostilibus insidiis servata est, donec & auctoritate Pontificis, & precibus Italorum populorum, quibus invisa Berengarii avaritia erat, & spe

illu-

illustrium nuptiarum excitus Otho Henrici filius Germanorum Rex opem tulit: nec defuit magni rebus momenti homo Valpertus Archiepiscopus Mediolanensis, qui Berengario infensus in Germaniam profugerat, ac Regnum Italiæ affectanti Othoni haud dubie spondebat. Igitur præmissi Oratores restitui primo Valpertum curarunt: tum Litulphus * filius cum exercitu subsecutus adeo illius animos fregit, ut minime patenti campo exspectare ausus Berengarius, in Novariensis regionis insulam confugerit, quæ exiguo lacu circundata de sepulto in ea Antistite Sancti Julii, deque adjacente oppido Ortæ nomen tenet. Hic aliquandiu inclusus, cum nec fugæ, nec auxiliorum spes foret, sive proditus à suis, ut quidam opinantur, sive ultronea ejus deditione in potestatem Litulphi venit: nam ab eo nihil gravius pati, quam ut magno Principi Othoni Cæsari parere disceret, coactus est: mox Litulphus ipse, dum in præsenti gloria minus cogitat, quam quod accidit, veneno petitus interiit; cujus obitus opportunitate excitatus Berengarius res novas molitur, vocatisque ad rebellionem amicis diversarum partium fautores bello persequitur: tunc Otho precibus Adhelegidæ in Italiam proficiscitur; occurrentemque Veronæ Reginam desponsat: mox Berengarium desecutus prælio apud Ticinum vicit, captumque cum Viulla conjuge, & filiabus in Sueviam relegat: tres vero mares filii Adelbertus, Guido, & Conradus diversa exilia petiere: exstat hujus rei mentio archetypis tabulis Papiæ confectis octavo Kal. Februarii, anno † nongentesimo quinquagesimo primo: abiit deinde ad Suevos Otho, relicta in Longobardis Adhelegida, quam Adelbertus Berengarii filius bello aggreditur: obsessam Atto Malaspina defendit, & acie dimicans hostilem fudit exercitum, & liberam Reginam, & pacatam Provinciam adventanti in Italiam rursus Othoni reddidit: cui pro ingenti merito grandem pecuniam, & oppida, ac jurisdictionem Otho largitus est; diutiusque cis Alpes moratus Adhelegidam Regni consortem appellat, cum Papiæ ageret sub anno Domini DCCCCLXII. Quo etiam tempore sub Kal. Augustas Ortam profectus Ecclesiæ Sancti Julii prædia quædam donat in Plumbiensi Præfectura sita: quorum fructus in usum & sumptum Canonicorum, & non etiam Episcopi Novariensis cedant. Ex Adalberto autem progeniti liberi, atque nepotes mediocres opes in Liguribus Circumpadanis sortiti, ut aliquo titulo claritudinem suam & Regiam progeniem se esse ostenderent, à nomine avi Berengarios se nuncuparunt: seque inde ortam putat nobilis ejusdem cognominis trans Padum familia.

A. C. 951.

A. C. 964.

A. C. 962.

Cæterum suscepit Otho ex Adhelegida duos, quod compertum habeam, liberos; marem, qui de ejus nomine Otho secundus vocitatus est, & fœminam, cujus nomen non traditur: sed video, hanc Aledramo ‡ juveni impigro nuptam; nam & Aledramum generum publicis tabulis Otho nuncupat, cum Ravennæ esset Aprili mense anno DCCCCLXVII. quibus eum, intercedente Adhelegida uxore, Marchionem Montisferrati creat: jam enim sic vocabatur pars Liguriæ, quæ ab Apennino procedens media inter Padum & Tanarum fluvios consurgit; & ab his multiplex propago varias, pro locorum nomine, appellationes sumpsit, Montisferrati, Saluciensis, Carreti, Ancisæ, Cævæ, Boschi, Buschæ, & quorundam aliorum, quorum nobilitas jam obsolevit. Non ignoro circumferri, quasi mutuo amore capti Aledramus, & Regia virgo, iram parentis post furta fugientes,

A. C. 967.

* Alii *Luithulphum*, alii *Lindulphum*.

† Annus hic est desponsatæ Adhelegidæ, non Berengarii relegati. Vide Gord. anno 964. & 952. & Baron. ibid.

‡ Indigenæ *Aleramum* dicunt.

A mutato habitu, in Liguriam maritimam pervenerint, & vilissimas operas, atque adeo carbonariam juxta Albingaunum urbem exercuerint, donec repertos Otho, quia factum corrigi non poterat, honestiorem in partem consulens, Montisferrati ditione donavit: sed quia hæc res nec ab idoneo scriptore, quod hactenus viderim, traditur, & speciem fabulæ sapit, eam nec affirmare, nec refellere in animo est.

Digressus Italia Otho Viennæ anno nongentesimo sexagesimo octavo moritur †. Filius vero, ut diximus, hujus nominis secundus, Germanici Regni heres, cum prudentia matris firmæ quoque ei B stetissent Longobardæ opes, ad Italos proximo vere venit, & dum Cassiani moratur, concedit Arduino inclyto Marchioni, & Adam, & Amicho, & Manfredo, & Odoni possessionem legitimam earum rerum atque urbium, quas jam in Italia obtinebant: cujus rei archetypam tabulam in Ticinensi Bibliotheca vidimus. Idem uxorem duxit Theophaniam ex Constantinop. Cæsaribus ortam, quam & consortem Imperii publicis monumentis appellat.

A. C. 968.

Inter hæc Valpertus jam decem & octo annis Mediolanensis Ecclesiæ præses moritur: cui suffectus Arnulphus tertium, & Gottofredus quintum annum cum duobus mensibus non excessere: cumque C jam agerentur nongenti septuaginta duo anni, Otho secundus Mediolanum profectus, diversatusque in Cœnobio Ambrosiano mense Julii, cohortante Adhelegida matre, confirmavit Abbati Bobiensi ea, quæ prisci Reges Cœnobio Columbani concesserant: idem fecit Papiensi Cœnobio Cæli Aurei, cum esset Magdeburgæ Saxoniæ urbe an. DCCCCLXXVIII. qui erat Regni sui decimus octavus, & Imperii undecimus.

A. C. 972.

A. C. 978.

Cum autem quieta undique Othoni pareret Italia, Saraceni ex Africa transmissi Calabriam & Salentinos invasere: adversus quos comparato exercitu Otho contendit, & prælio infeliciter D commisso, simul cum Regina capitur. Narrat Arnulphus rerum scriptor, captivos Othonem & Reginam ad littus maris deductos fuisse, ut in Africam deportarentur; sed dum conscenderent naves, impetrasse ab hostibus, ut quos servos quotidiano ministerio adhibere consueverant, præsentis quoque infortunii comites ducerent: ac simul Othonem clanculum monuisse, ut plures viri muliebribus vestibus tecti arma ferrent, & ancillarum specie deceptis custodibus, citra suspicionem naves adscenderent, & memorandum facinus peragerent: ita instructi cum paululum à terra recessissent, dato signo, gladios in navarchos stringunt, & ad unum jugulant: quibus trucida- E tis, terræ redditus Otho incolumis evasit, atque iterum regnavit.

A. C. 982.

Dum vero hæc agerentur, Mediolani mortuo Gottofredo Antistite, Landulphus Carcanus favore Othonis, &, ut fama fuit, corruptis largitione sacerdotibus, sufficitur: ei pater Bonicio fuit; fratres quoque nonnullos habuit, viros natura superbos & alieni appetentes, quorum cupiditati permittente Landulpho amplas sacerdotii opes, in omnem audaciam perrupere: & dum his intemperanter abutuntur, affectare majora civili mediocritate visi sunt. Fit ergo in eos conspiratio, & F populariter sumptis armis, urbe pelluntur: in agrum Seprium hi abiere; turba infestis animis insequitur; juxta Carbonariam vicum collatis signis conflixere; cædes magna edita; ex qua cum servulus quidam vidisset dominum suum interfectum, inauditi facinoris consilium sumpsit: nam Mediolanum propere reversus Bonicionis domum petiit,

† Gordonus, Baronius, Sigonius, & alii anno 973. mortuum scribunt: sed tum anno 968. Otho II. consors Imp. factus in Italiam venit, ut habet Gordonus.

qui ætate gravis domi quietus remanserat: ad hunc igi-
tur, ceu magna de re sermonem habiturus, intromitti
cum se petiisset, stricto pugione Bonicionem transfi-
xit. Pace postmodum inter cives facta, Landulphus
in emendationem eorum, quæ de Ecclesia averte-
rat, cœnobium extra urbem inter Romanam &
Ticinensem portam erexit, in honorem S. Celsi
Martyris, amplisque prædiis ditavit, atque moriens
A. C. 982. sepeliri ibidem voluit anno DCCCCLXXXII. Quo etiam
tempore Otho dum expeditionem transmarinam pa-
rat, Romæ fatis ereptus est: successit ex Theopha-
nia genitus adolescens, nomen patris, avique simul
A. C. 983. referens Otho Tertius. Per cujus tempora Pontifex
tribus mensibus fuit Joannes Decimus quartus,
quem nonnulli patria Papiensem fuisse prodide-
runt. Item Conradus Marchio Berengarii Regis fi-
lius, & Richelda uxor Ecclesiæ Mediolanensi do-
nant Trechatum Novariensis agri oppidum anno
A. C. 989. DCCCCLXXXIX. & Joannes Græcus, apud Theopha-
niam sacrorum minister, favore ejus Episcopatum
Placentinum adeptus est, qui deinde factione Cre-
scentii Nomentani Romæ affectantis Imperium
A. C. 996. Gregorium V. Pontificatu dejicere conatus est; &
summovit quidem ad tempus: nam ipse, Apostolo-
rum sede occupata, decem menses Joannes Decimus
septimus fuit: sed accersitus in Italiam Otho Cre-
scentium capit, & capite mulctat, & adulterinum
Pontificem post varias ignominias inversæ asinæ im-
positum circumduci per fora urbis, ac demum nari-
bus, & auriculis mutilari jubet. Restitutus pariter
in sedem Gregorius, ut accepti beneficii gratiam
Othoni referret, illum solemni die Imperatorio ti-
A. C. 996. tulo, & Augusti nomine donavit anno DCCCCXCVI.
Triennio post idem Otho Papiæ per Octobrem
mensem agens confirmat privilegia à Majoribus con-
cessa Bobiensi cœnobio: idque factum est rogatu
Gerberti Abbatis, & pariter Archiepiscopi Raven-
natis; ac mox Romam profectus, eadem affirmat
Petro Aldo, qui demortuo Gerberto in Bobiensi
tantum sacerdotio suffectus fuerat.

Eodem tempore & Mediolani defuncto Landul-
pho Carcano sufficitur Arnulphus ex gente, ut qui-
busdam placet, de Arsago, quem Otho uxorem
ducturus, ex eadem natione, ex qua Theophaniam
matrem sortitus fuerat, Constantinopolim pacisceu-
darum nuptiarum gratia, misit.

A. C. 996. Interea de constituendo apud Germanos Imperio
actum est: & sub specie, ne amplius ceu res here-
ditaria ad pueros, indignosve supremum in terris
munus perveniret; aut ab eo, qui armis plus pos-
set, usurparetur; sancitum est, ut ex septem He-
roum suffragiis Princeps virtute & meritis clarus eli-
geretur Romanorum Rex, qui deinde Romæ à
Pontifice coronatus, Imperatoris nomen acciperet.
Jus vero ejusmodi suffragiorum esset penes Colo-
niensem, Trevirensem, & Moguntinum Archi-
episcopos, nec non Marchionem Brandeburgen-
sem, Comitem Palatinum Rheni, Ducem Saxoniæ,
& Regem Boemiæ: quod eo facilius confectum
fuisse crediderim; quia præter continuam trium O-
thonum seriem, Gregorium quoque ipsum genere
Saxonem fuisse audio.

A. C. 1002. Cæterum brevi post eam rem constitutam, fatis
concedens Otho sine liberis decessit; & seu rem de
Imperio inter paucos actam Itali ignorarent, seu ra-
tam non haberent, seu cupiditate regnandi unicuique
insita, Arduinus * nobilis Eporediæ Marchio con-
ventum Papiæ habuit, atque ibi Longobardorum
A. C. 1003. Rex declaratur: quo facto, cum Arnulphus Ar-
chiepiscopus Constantinopoli rediisset, nullo non
officii genere eum sibi conciliare Arduinus studuit;
seu spe earundem nuptiarum, quas Othonis nomine
is procuraverat; seu ut potentissimi Sacerdotis præ-
rogativam quoque regnaturus in Italia prætendere

* Alii *Ardoinus*.

A posset. Tum ad Laudem Pompejam Episcopos fi-
nitimarum civitatum, & Proceres amicos convocat,
atque eorum decreto Imperator declaratur: & ex eo
ingentia prædia Papiensi Ecclesiæ donavit, cujus
tum Præses Guido nuncupabatur. Cum sic plurima
Italia Arduino, velut legitime Imperanti, pareret,
Germani Proceres pro jure sibi à Gregorio concesso
Romanum Regem creant Henricum Bavarorum
Ducem hujus nominis Secundum, quem in Italiam
profectum fuisse lego anno Christi MIV. siquidem A. C. 1004.
archetypis quibusdam tabulis constat, eum pridie
Non. Junii pernoctavisse apud Cadampinum vallis
Agni vicum, qui locus in Comensi tractu est: di-
B micavit autem Henricus cum Arduino, & acie vi-
ctus in Germaniam refugit: ubi novis copiis com-
paratis in Veronensem agrum descendit; ubi matu-
re quidem Arduinus occurrit; sed destitutus à suis
omittere in præsens negotium, & mox penitus à belli
consiliis recedere coactus est. Igitur victor Henricus
res Longobardas ad arbitrium componit: Papiam
profectus, cum cives in rebellione diutius perseve- A. C. 1013.
rarent, uno urbem cremavit incendio: cujus exemplo
exterriti alii populi imperata obedienter fecerunt.

Interim Arduinus ad Subalpinos populos se con-
tulit, & collecta quam maxima poterat armato-
rum manu, per occasiones, interimque rogatus ab
C iis, quibus insolentia Germanorum militum gravis
erat, hostilem adhuc animum ostendebat. Jam ve-
ro, & Vercellas cepit, & Novariam obsedit, &
paulo post Comum invasit: demum tædio laborum
& fortunæ, cum in cæteris, tum in bello nunquam
fidelis, more Diocletiani & Maximiani Cæsarum A. C. 1015.
deposuit Imperium: privatamque deinceps vitam
agens consenuit in cœnobio Fructeriæ, quæ sita est
inter Doriam & Morgum Taurinensium flumina.
Tunc veluti exstincto pene æmulo, cuncta sine dif-
ficultate Henrico obtemperavere: simul quattuor
inclyti in Italia Marchiones, Ugo, Actius, Adel-
bertus, & Obicio, atque alii non pauci, qui parti-
D bus adhæserant, fortuna afflicti, universis opibus ce-
cidere: inter quos Episcopus Astensis reliquum vitæ
Mediolani exul peregit: cujus dignitatem Henricus
deferri curavit Olderico Mamphredi clarissimi Mar-
chionis fratri, invito tamen, & usquequaque recu-
sante Arnulpho Mediolanensi Antistite.

Cæterum Henricus cum sub annos mille & duo-
decim in Germania esset, novum in Italia bellum sus-
cepit, & Romæ à Benedicto Octavo diademate A. C.
Augustorum biennio post donatus fuit. Quo quidem 1014.
tempore, ut publicis tabulis Papiæ legimus, Uber-
tum Comitem, Philippum, Obertum Marchionem,
& liberos ejus, ac Albertum nepotem cunctis rebus
E exuit, ea ex causa, quod cum Arduino hoste suo
sensissent, Romanumque Regnum cædibus, rapi-
nis, & incendiis vastassent; cæterique rebellionis
populares, in quibus non pauci Mediolano, Co-
moque oriundi fuere, in Germaniam relegantur.
Dehinc adversus Saracenos Henricus contendit;
quos Capua expulit: inde Trojam Apuliæ urbem
obsidet, & dedentibus oppidanis cepit.

Inter hæc Oldericus, cum nullis precibus Medio- A. C.
lanensem Antistitem flectere potuisset, ut in Astensi 1023.
Episcopatu confirmaretur, Romanum Pontificem
adiit; atque ab eo consecratus ceu legitimus Sacerdos
Astam repetit: quo cognito, Arnulphus incredibili ira
F exardescit; fraudemque istam minime se laturum de-
clarat; reum Majestatis citat; obaudientem damnat,
contumacemque execratur, & divinis omnibus in-
terdicit: tum sumptis armis persequitur; trajecto
Pado exercitum in Astensium fines deducit; agri
exuruntur, præda ingens undique agitur; denique
arcta obsidione urbem cingunt: quæ mala cum diu-
tius ferre cives non possent, frequentes Oldericum
& Mamphredum circunstant, orant, obtestantur, pa-
triæ commoda ne privatæ commoditati postponant:
tum

tum circummissis legationibus, pacis conditiones convenere: atque Ecclesiæ Mediolani de injuria hoc modo est satisfactum. Reverso domum Arnulpho, Oldericus & Mamphredus magna clientum & amicorum comitante manu, cis Ticinum, atque adeo ad tertium ab urbe milliarium pervenere: hic remotis equis, pedibus nudis urbem ineunt: celeberrimum fuit spectaculum, tantam nobilitatem tali habitu incedentem visere; sed Principes ipsi à cætera turba distincti. Oldericus sacrum volumen, Mamphredus catellum humilitatis & fidei signum dextera portabant. Ambrosiano templo intromissi sedentis Arnulphi genibus advolvuntur, & errorem confessi, veniamque precati, in gratiam recipiuntur: tum de manu Archiepiscopi deferri sibi insignia Astensis Ecclesiæ Oldericus rogat: quo facto, Arnulphus dignum sacerdotio pronunciavit, ac vestibus sacris & annulo donavit: tunc Mamphredus ingens pondus argenti altari imposuit, seu donum sponte factum, seu imaginariam quandam belli expensarum emendationem; ex qua pecunia crux deinde argentea fabrefacta fuit. His in Ambrosiana æde peractis, ad Majorem, quæ in Mariæ Virginis, & Matris honorem in media urbe colitur, transeunt, eodem habitu, atque iisdem ibi cærimoniis repetitis integram gratiam, & universi populi reconciliationem meruere. Talis ultor Ecclesiæ Arnulphus cum fuerit, decessit anno Christi decimo nono supra millesimum, qui & dignitatis ejus undevicesimus erat; vir pari in cunctis laude dignus: quidam ferunt, ab hoc æreum serpentem ex Constantinopolitana legatione relatum, & in Ambrosiana æde locatum; quod ante parum fidele existimanti mihi, penitus vanum ut credam, facit Arnulphus Chronicorum scriptor, hujus, ut arbitror, ex fratre pronepos; qui reliqua ejus acta diligenter pro viribus ingenii exsecutus, serpentis nullam omnino mentionem habet.

A. C. 1019.

Huic magnis hominum studiis sufficitur Heribertus Antimiano vico Canturiensis Præfecturæ urbi Como finitimæ oriundus, & tum Mediolanensis Ecclesiæ Diaconus: pater ei fuit Gerardus, & nepos hujus nominis, qui commodissimum sub Henrico Cæsare locum nactus, epistolarum magister diu fuit.

Sed jam fatis debebatur novæ origo religionis, & opulentissimi sacerdotii principium: namque exules in Germania agentes, diuturnioris moræ pertæsi, vestem cum animo majora concupiscendi mutant, & unum omnes habitum sumentes cinerei coloris penulam induunt, castigatisque sponte moribus, divinarum rerum sermonem instituunt; casta & religiosa ubique loquuntur: jam opibus contemptis mediocritatem diligere, & vitia omnia uno abhorrere decreto, ac, ut nihil simulate facere viderentur, lanificio victum quærere: quod quotidiano victui superesset, tenuioribus erogare: tetigit ea res universi primo populi animum: deinde ad Henrici quoque aures perfertur: qui diutius observari eos cum jussisset, comperissetque vera religione trahi; atque in primis liberos & conjuges ad idem genus vitæ allicere, crimine absolvit, ac in patriam redire permisit: reversi suam quisque familiam novis instituere moribus: vicini, exemplo spectato, in disciplinam accedunt: cum jam plures essent, & capite, quo regerentur, indigerent, Antistitem sibi creant, ac locum consilii constituunt, quem Conventum dixere; universi *Fratres de Convento* nuncupati; ac postea à magnitudine operimenti capitis, quo in peregrina terra uti consueverant, *Berretani*; deinde à constantia mentis, qua genus omne superbiæ sequestraverunt, *Humiliati* dicti; tum promissas ad talos tunicas, cinereo in candidum colorem verso, sumpsere; & congres-

A sum mulierum vitantes, in regulam Divi Benedicti concessere: & quamquam tam vetusta habeatur hujus origo religionis, tamen intra Italiam stetit, nullis aliis nationibus recepta. Non me latet, à quibusdam referri hæc in Friderici primi tempora: sed his, ut imperitis, manifeste adversantur Pontificum tabulæ, qui Fratribus Humiliatis aliquid ante Friderici ætatem concessere.

Per ea quoque tempora, & in trecentos amplius ab hinc annos, video, invaluisse morem distinguendi homines ex trifaria legis professione: nam ut olim Romæ ex Tribubus civitatis, & nunc ex Porta, Parochiaque, ita nunc alius lege Romana, B Longobarda alius, alius Salica se vivere profitebatur, quoties nomen in publicum monumentum dabant: quarum primarum nomina satis clara per se sunt; de Salica vero diu dubitavi; demum occurrit Gallicanarum rerum scriptor, qui tradidit, Faramundum Francorum Regem, temporibus Honorii & Arcadii Cæsarum, ejus legis auctorem fuisse: in novissimo vero Cæsarei Juris volumine scriptum est, cum quis susceptæ proli ex conjuge nobili novercam minus nobilem inducit, & in contrahendis sponsalibus paciscitur, quid rerum ex hereditate genitis jam liberis, quidve futuris ex recenti matrimonio pervenire velit, in reliqua Italia C Salicam legem, Mediolani autem Morganicam, & interdum Morganaticam vocari.

Mortuo Henrico, magna apud Germanos de successore orta contentio est; de qua litteris Gerardi fratris admonitus simul, & impulsus Heribertus Mediolanensis Antistes eo proficiscitur, anno, qui jam à Christiana nuncupatione numerabatur, millesimo & vicesimo quarto: sed jam Conradum Franconiæ Ducem Cæsarem electum offendit; cui congratulatus, quidquid vires suæ, & auctoritas amplissimi sacerdotii posset, obtulit: quæ gratissima novo Cæsari ut fuere; ita Heribertus ab eo retulit auctoritatem constituendi Laudensis Episcopi, quem omnino & consecrare antea D solebat: inde reversus ad Longobardos litteris, & legationibus, ac multa dando, pollicendoque, tota amicos illi Italia comparavit: triennio post profectum cis Alpes Conradum Mediolani coronat, ac inde Romam deducit: ubi, cum solemni die ad Joannem Vicesimum pro foribus ædium Petri sedentem augustalia ornamenta accepturus Rex accederet; & eo forte momento cum quadam necessitate coactus Heribertus Mediolanensis non adesset, Ravennas Præsul, cui simile nomen Heriberto erat, dextram Cæsaris invadit, eamque tenens usurpaturus videbatur id, quod erat muneris Antistitis nostri: quod cernentes Longobardi heroes, E tacite primo obmurmuravere, dein aperte indignari, & jurgiis contendere adversus temerarii hominis importunitatem; denique se opponunt, & munus interdicunt: crescente rixa, Conradus gradum sistit: *Et equidem ego*, inquit, *à majoribus accepi; solere eum Augustum, Imperatoremque à Romano Pontifice declarari, quem Mediolanensis Antistes initiaverit, ac ferreo diademate coronaverit: ac propterea eundem ungendum eidem Pontifici ab eodem Mediolanense offerri:* & cum hoc verbo manum à Ravennate retraxit, simulque Mediolanensem acciri jubet: sed is non comparebat, aliqua forte ne- F cessitate districtus; differri quoque initæ cærimoniæ non poterant: ergo per Vicarium ex suffraganeis lectum præsenti negotio, & Præsulis dignitati consulitur. Ardericus Vercellensis Episcopus adstabat, insigni statura vir: hic vice Mediolanensis accitus Conradum ad solemne sacrum deduxit septimo Cal. Martias anni millesimi & vicesimi septimi: & mox publica synodo sancitum est, ne in posterum ullis Pontificalibus conciliis Mediolanensi Præsuli sese Ravennas anteponeret.

A. C. 1024.

A. C. 1027.

Anno

A. C. 1027. Anno quarto Imperii Conradi Benedictus, qui & Rocio vulgo nuncupabatur, cum Ferlenda uxore ædem proprio solo media urbe struxere in honorem Divæ Trinitatis, & memoriam locorum, quæ Christus Deus nascendo, moriendoque, & interim baptizatus, excruciatusque à Judæis, & novissime cælos adscendens sacravit, singulaque sacella singulis nominibus distincta diu mansere, donec celebrius vocabulum Sancti Sepulchri invaluit: ejus cultui quattuor Canonicos & octo Monachos adscriptos fuisse lego; licet posterorum negligentia, illos jam diu desideremus: durat tamen nobilis structura subterraneo specu, pensilibusque cellis, marmoreo pavimento & duabus turribus egregia.

Forte per ea tempora Præses Ecclesiæ Laudensis decessit: cui Heribertus, pro jure sibi à Cæsare concesso, decrevit Episcopum Ambrosium ex ordine Cardinalium Mediolanensium: hunc vero se minime accepturos, aut quemlibet alium, quam quem ipsi patrio more, aut majorum ritu elegissent, ostendunt: at Heribertus designatum ornare pergit, & confirmat; recusantes admittere, bello persequitur; urbem eorum obsidet; agros late miles populatur, tandemque compulit & pacem, & Episcopum accipere: qui etsi doctrina, probitateque excelleret, nec ullo officio non studuerit sibi conciliare cives, haud tamen illi unquam bono animo in gratiam se rediisse ostenderunt.

Per eosdem dies, defuncto Rodulpho Rege, Conradus invadere Burgundiam Provinciam constituit, vocavitque in auxilium Longobardos Heroas; è quibus profecti trans Alpes cum magna manu sunt Heribertus Mediolanensis Antistes, & Bonifacius Marchio illustris, quorum auctus copiis Conradus hostem premit, atque ad deditionem compulit: tumque bipartita Burgundia fuit: habita victoria læti Longobardi in Italiam redeunt. Conradus Rheno adjacentes urbes petiit, & Basi-
A. C. 1033. leæ erat anno millesimo & tricesimo tertio: per quod tempus Heribertus Mediolani suburbanæ ædi in honorem Dionysii & Aurelii conditæ porta Orientali cœnobium adjecit, quod paternis fundis, quoniam census Sacerdotii non sufficiebant, locupletissimum fecit, ac perhorrendo edicto sanxit, ne quis ullo unquam tempore acta à se immutaret: cæterum, ut nemo fere in secundis rebus modum cupiditatibus adhibet, Heribertus sacerdotali potentia major urbis dominium affectare visus est: tacti suspicione cives, magnam illi invidiam conflant; nocturnos conventus, arcanaque consilia ineunt: ordo tunc in urbe erat militum, qui vulgo *Valvassores*, sive quod civitatis portas custodirent, seu ex aula Cæsarea alicujus dignitatis nomen allatum sit, dicebantur: durant adhuc in plerisque urbibus familiæ Valvassores cognominatæ: apud hos in primis conspirationes & conventiculi fiebant: sed cum consilia non procederent, uno omnes agmine egressi ad montana abeunt; hisque applicatur Nobilitas; & Laudenses Episcopalis injuriæ memores ad eosdem egregiam juvenum manum mittunt: quibus occursurus Heribertus quantascumque potest copias contrahit. Conflixere in loco, cui jam pridem *mali* cognomen erat. Ingens pro numero edita cædes: inter confertos cecidit Oldericus Astensium Episcopus, cujus morte finitum bellum: nam & hi magno Duce, & discordiarum nutritore amisso, confusi, & illi duro adversario liberati, facilius ad pacem convenerunt, solutisque exercitibus domum abierunt.

A. C. 1037. Interea vero Heribertus de summa rei sollicitus Conradum Cæsarem in Italiam vocaverat, qui per Tridentinas Alpes Veronam transmissus, Mediolanum venit. Verum invaluit paulo post rumor, cogitare Cæsarem de accidenda, minuendaque Præsulis potestate: quod cum populus ægre ferret, spectaretque ad tumultum, Conradus Papiam secessit, eodemque Principes sacerdotum frequentes vocati, coivere. Heribertus quoque Mediolanensis accessit; & in vincula conjicitur, custodiendusque Patriarchæ Aquilejensi traditur: ea re Mediolani nunciata, stupor, horrorque universos cepit: mœsti quid agendum sit consultant: tres civitatis ordines, Clerus, miles, plebs censent, communi nomine intercedendum, ut liber Pastor restitueretur: mittuntur ultro citroque nuntii; obsides Conradus petit: quibus acceptis, non solum non reddit Heribertum, sed tres alios amicos Episcopos detinet, Vercellensem, Placentinum, & Cremonensem: tum vero mœstum silentium ferocia Mediolani consilia oppressit: undique murmura, undique lachrymæ, gravioraque in dies exspectabantur: sed ecce carcere emissus Heribertus inopinatus, inexspectatusque, secundo post mense comparuit tanta hominum lætitia, ut nihil supra optari posse videretur: at Conradus, quod se inscio, invitoque evasisset, hostem Imperii declarat, & bello persequuturus, milites, undecumque potest, accersit: jam justus videbatur exercitus, & populando agros Landrianum oppidum expugnat, diruitque: mox propius urbem castra admovet, & obsidionem instituit: contra Mediolanenses opportuna loca munire, hostiles in stationes erumpere, varia prælia committere: hic Merula recepit, sed, ut video, ex recentioris cujusdam Scriptoris traditione, quendam Baverium equitem viribus ferocem, & propinqua Cæsaris cognatione elatum, jurejurando se obstrinxisse, non prius cibum sumpturum, quam hastam intra urbem emitteret, vel portas configeret: cumque is muris obequitaret, Heriprandum Vicecomitem, qui portæ præsidebat, armatum ferocienti hosti occurrisse, reque cominus gesta, suffossum gladio barbarum cecidisse, ejusque capite reciso, Heriprandum ad suos gratulabundum revertisse. Cum religiosa dies Ascensione Christi Dei ageretur, Conradus veluti supremam fortunam tentaturus, copias in aciem eduxit: in dextroque cornu Germanos, in sinistro Italos collocavit: nec detrectavere certamen oppidani; instructisque ordinibus obviam procedunt, collato pede vir viro hærebat; cæduntur multi, cæduntque invicem: jam Guido signifer Cæsareus, & Marchio Italiæ, & quidam alius inter Germanos insigni corporis proceritate occubuerant; quorum jacturam ægre ferens Conradus, suburbana ædificia uri jussit: sed sive tædio longioris moræ, sive virtute & patientia obsessorum extrema omnia ferentium fatigatus, sive ex eo deterritus, quod Bruno Coloniensis Præsul rem divinam agens, vidit imaginem amplissimi Sacerdotis, quem Divum Ambrosium crediderunt, stricto gladio terribilem, & Regi, exercituique exitium minitantem, collectis sarcinis, Papiam concessit; ubi iras in Heribertum exercet, Episcopali munere eum interdicendo, unumque ex familiaribus in vicem ejus substituendo: contra Heribertus Othonem Francorum Comitem ad spem regni Italici excitat: sed is maluit nonnullis Germaniæ urbibus prius bellum inferre, quo implicitus & demum victus obtruncatur: cæterum Conradus, nulla alia re memorabili gesta, dolore A. C. 1038.
pedum oppressus, Italia cedere constituit: sed prius amicos, quoscumque potuit, jurejurando obstrinxit, facturos bellum anniversarium Mediolanensi civitati, ejusque agrum quotannis populaturos: ergo, Conrado in Sueviam proficiscente, negotium adversarii facessunt: Heriberto varias insidias tendunt; reliqui Proceres pro suscepto jurejurando, ad vastationem segetum veniunt. Heribertus multitudinem in arma vocat, & quibus modis geri bellum

bellum oporteat, docet: affirmat Merula, novum in Longobardis per hæc tempora excogitatum fuisse militiæ signum, quod *Carrocium* vocavere: quo certe ego video, non solos Mediolanenses, sed unamquamque civitatem, ex iis, quæ inter Alpes & Apenninum sunt sitæ, ducentis & amplius annis usos fuisse: erat autem currus editior coccineo obvelatus panno: in cujus medio procera statuebatur pertica, à qua vexillum album pendens rubra cruce intersecabatur; terni boves concolori instrati veste vehiculum trahebant: præficiebatur ejus curæ vir bello prudens, quem *Carrocerium* vocitabant: Sacerdotes non pauci rei Divinæ gratia, & octo tubicines sequebantur: juxta incedebant primarii ductores, & robustissima pars exercitus: ubicunque Carrocium subsistebat, ibi prætorium erat, & consilia gerendi belli administrabantur: saucii in pugna, aut pulsi ab hoste eo refugiebant, fomentaque & vires resumebant: tali ergo signo præmisso, Mediolanenses cum castra constituissent, & necessaria expeditioni nusquam intermitterentur, Conradus fato concessit: cujus obitu vis omnis hostilis
A.C. 1038. soluta est: colligo defunctum eum anno Christi MXXXVIII. & uxorem habuisse Ghislam nomine, ex qua Henricum suscepit, qui adolescens adhuc pa-
A.C. 1043. terno regno suffectus est, & pacem Mediolanensibus dedit, & postea anno MXLIII. cis Alpes profectus, Ticini conventum habuit, decimoque tertio Kal. Majas immunitate donavit Cœnobium S. Felicis: cui annuerunt Heribertus Mediolanensis, Rainaldus Papiensis, Luitprandus Novariensis, & Litigerius Comensis Episcopi, tum Ricardus Vicecomes sacri palatii Judex subscripsit.

Interea, Romæ tribus de Pontificatu certantibus, in Hetruriam Henricus adscendit: Placentiæ obvium habuit Gregorium Sextum, qui, Bonifacio Nono cedente, titulum prætendebat: tertius erat Sylvester, quem Romani creaverant pariter, & exauctoraverant. Henricus igitur, his omnibus abdicatis, Syndegerium Bambergensem suf-
A.C. 1047. ficit, & Clementem Secundum nuncupat: tum, sedatis discordiis, coronatur, atque Imperator hujus nominis Secundus, & Regum Tertius salutatur.

Cæterum Mediolanensium pacem foris partam bellum intestinum excepit, & quidem parvis initiis excitatum. Miles quidam privata causa irritatus, plebejæ sortis hominem pulsavit primo, & mox, incalescente ira, occidit: affines facinus atrox & intolerandam contumeliam querulis vocibus apud suæ factionis homines detulerunt, & injuriam verbis cumulantes turbam concitarunt: fit ex improviso impetus ad domos militum, compluresque cæduntur: ignari causæ inexspectati furoris novitatem admirantur simul, & correptis armis vim vi repellunt: interfecti multi utrinque fuere, alii vulneribus debilitati: auxit hæc rixa iratorum odia, quibus non mediocre incentivum statim accessit Lancio Curtius, cui magnis opibus par audacia juncta; inconditæ multitudini sese applicavit, & non tolerandas injurias prædicans, seque omnium ultorem ultro offerens primarium inter eos locum brevi nanciscitur: jam caput turbæ constituitur, & ut aliquo titulo honestior foret, Capitaneus populi, & Defensor plebis vulgo nuncupatur; ferociaque in dies consilia agitat: jam vero & nobilitas eum metuere, & communicatis cum militia consiliis, in unum conspirare, & dum nemo intercedit, neque furentium animos aliqua industria comprimit, ad seditionem erumpere: jamque non viri solum gladiis & acutis sudibus rem agebant, sed fœminæ quoque superne à fenestris & tectis ædium saxa tegulasque devolventes, multos conterebant, superanteque ob multitudinem plebe, pars altera urbe cedit: ejecti cum conjugibus & liberis suburbana castella petunt, ad quos brevi se confert He-

A ribertus Archiepiscopus: qui maximo cum gaudio exceptus maximum momentum rebus attulit: nam ejus exemplum secuti qui nobilissimas regiones Sepriensem & Martianam incolunt, partibus accessere: quibus aucti copiis sex opulentiora oppida communiunt; trienniumque ea dissensio infestam urbem habuit: his commeatus importari prohibentibus, sataque passim conterentibus: illis adversus importunos prædatores frequenter erumpentibus: tandem, supervenientibus Cæsareis Oratoribus, eorum auctoritate induciæ primo, & hostilium
B actionum suspensio; dein pax certa conciliata est; quam ratam fecit obitus Heriberti Archiepiscopi, qui per eos dies contracto Moguntiæ morbo Mediolanum deportatus, naturæ concessit; & in Dionysiana æde à se magnis prædiis donata sepultus est A.C.
anno Christiano 1045. cui suffectus fuit Guido ex 1045.
numero Valvassorum, oppido Velate oriundus: id quod opera Henrici Cæsaris factum traditur; cujus voto recentes discordiæ, & civium calamitas peropportuna accidit, ne quis electioni novi hominis, hoc est, qui nondum in numerum Cardinalium ordinariorum receptus fuisset, refragaretur: veteri namque instituto observatum fuerat, ut ex hoc ordine Archiepiscopus eligeretur.

C Cum autem jam annus quinquagesimus supra mille subiisset, Lanterius, vir operibus inclytus, cognomento *de Quinqueviis*, & Guida uxor multa A.C. 1050.
prædia testamento Cœnobio Ambrosiano legaverunt; quorum reditibus alimenta crevere duodecim Canonicorum, quæ ultra priscum numerum constituta sunt: oleum lampadi in perpetuum arsuræ; & epulum quotannis quinquaginta egenis præbendum.

Per eadem tempora Arnulphus scribit, habitum in pratis Roncaliæ ab Imperatore conventum, & multorum querimonias auditas: inter alios gravissimis criminibus accusatum Adelbertum Marchio-
D nem, ac publico judicio damnatum Cæsar ferreis vinculis addixit. Item Leo Nonus Clementi suffectus jus creandi Pontificis à Cæsaribus ad Romanam civitatem traduxit: nam habitu & insignibus, quæ ab Henrico acceperat, ante urbis ingressum dimissis, privati more Romam iniit, & vocato populo ac Clero ab iis se eligi & ornamentis decorari curavit: id quod maxima arte & astutia Hildebrandi Monachi factum traditur, qui Soana Hetruriæ urbe oriundus promptitudini ingenii non mediocrem sacrarum Litterarum eruditionem junxerat; & statim ob ingens meritum in ordinem Cardinalium adscitus fuit, & cum vigore animi cunctis præ-
E staret, facile primarium locum inter sacerdotes obtinuit: nec multo post Leo in Cispadanam Provinciam profectus, conventum Vercellis habuit, A.C.
in quo Berengarium Turonensem novæ hæreseos 1050.
auctorem convicit, & damnavit.

Reversus in Germaniam Cæsar decessit anno A.C.
Christi MLIV. quantum ex inscriptionibus successo- 1054.
ris ejus colligitur; nam alii triennium vitæ ejus addunt: moriens ex Agnete conjuge susceptum filium impubem reliquit: cui mox Regi Romanorum declarato Henrico Quarto nomen fuit: qui dum sub tutela matris adolescit, ingentis belli semina Mediolanensibus cum finitimis orta sunt:
F ex propinquitate locorum & commerciorum frequentia illatæ forte hinc inde inter privatos injuriæ sunt: quibus reprimendis cum nemo studeret, & in Magistratibus vel negligentia, vel iniquus favor, quominus jure emendarent, perspiceretur, ad prædas & latrocinia, inde ad cædes & incendia ventum est: quibus exacerbatus Papiensis externum militem conducit; impetum in Mediolanensium agros facit; sata populatur; quicquid occurrit, ferro prosternit; contra Mediolanenses adjunctis ex fœdere Laudensibus, illorum fines incurrit:

denique justi exercitus utrinque scribuntur; castra in confinio locantur; & collatis signis pugna committitur; tantoque hominum cruore certatum est, ut loco nomen *Campi mortui* inditum fuerit, sive, ut alii scribunt, alia clade eam appellationem sortitus instauraverit: certe in hunc diem durat *Campi mortui* vicus ea regione percelebris. Cæterum Papienses, defuncto Episcopo suo, successorem datum à Cæsare & à Romano Pontifice confirmatum, admittere nolebant; novumque ipsi eligunt, qui sacra procuret: eorum exemplum sequuntur Astenses: idque indignum plerisque videbatur. Idcirco certatum in urbe est, & post varios conflictus, & incendia facta, demum Adheleidæ Comitissæ prudentia & auctoritate pax conciliatur; & Episcopus, quem Pontifex sacraverat, receptus, altero ceu adulterino rejecto.

Interea Mediolani privatorum intemperans audacia in publicam perniciem exiit. Erat inter domesticos Guidonis Archiepiscopi vir philosophia & moribus ad continentiam compositis insignis, nomine Arialdus, humili quidem genere natus, sed ob virtutem in Decumanorum ordinem, qui secundi sunt à Cardinalibus Ecclesiæ nostræ, adscitus fuerat: is cum opinione doctrinæ, tum familiaritate Archiepiscopi nixus, Clericorum mores taxare, ac acerbius mordere quibuscumque sermonibus cœpit: simul Landulphum Cottam genere & opibus inclytum, cui ingenium & facundia ad aucupandam hominum gratiam supererat, sibi conciliat, eoque adduxit, ut quamvis nullis Ecclesiasticis Ordinibus institutus, auderet tamen in ædibus sacris concionari, ac rectam Christi fidem palam prædicare: qui, ceu peculiaris in Clericos provincia demandata sibi fuisset, nullis non triviis illorum impudentiam, cupiditates, avaritiam, largitiones, ambitus commemorare; tum nocturnas ambulationes, arcanaque commercia cum matronis, & occultas libidines objicere; nec solum eos non colere fidem, quam profiterentur; sed nec sancta, religiosaque esse sacra, quæ administrarent: quæ sæpius vulgo decantata, & avidis auribus recepta, multitudinem in damna Sacerdotum armarunt; & omnibus quandoque vicis ad eorum domos discursum est, & suppellex omnis direpta: nec ita multis post diebus turbam in foro Landulphus convocat, & denuo multa obloquutus, &, ut se sequerentur hortatus, ad templum procedit; & divina celebrantes inopinus invadit, pugnis, fustibusque cædit, ac toto choro sacrarioque fugat: tum legem promulgat de castitate Clericis servanda, cui subscribi cunctis ab Ordinibus curavit: quibus de rebus conquesti primo apud Episcopos de injuria; deinde, quia in eis nihil opis apparebat, ad Stephanum Nonum Romanum Pontificem deferunt: nam jam Leo, & post eum Victor Secundus decesserant. Pontifex per litteras, & populum, ut à vi temperet, & Archiepiscopum, ut in concilio Patrum rem cognoscat, & ex æquo, bonoque finiat, hortatur. Fontaneti (id non procul Novaria oppidum est) conventus habitus: ubi indignissima fecisse Landulphum declaratum fuit, & sacrilegii, manifestæque impietatis damnandum censuerunt, nisi & in futurum abstineret, & de præteritis satisfaceret: enimvero Landulphus excandescere, ac magis magisque insolescere; uni eidem culpæ, criminique cunctos annectere; sibi omnia perspecta esse: valebat populari favore, ut diximus, Cotta, & fere cunctorum civium concursu, qui Clericorum probra libenter audiebant; alii inopia vel ære alieno pressi, & spem omnem in præda & rapinis locantes, nihil minus quam pacem & civitatis concordiam optabant: igitur agmine conflato, in verba sua jurejurando adigit, & laicam multitudinem, & non exiguum Ecclesiasticorum numerum; simul Arialdum

A Romam mittit, qui plurima de statu patriæ obloquutus, demum docuit, in orbe Christiano unam adhuc Mediolanensem Ecclesiam superesse, quæ Romanæ non pareat: indignumque esse, ut ceu alterius religionis caput, diversique cultus usquam locorum ferantur: se vero, & Landulphum Cottam ex longo usu & auctoritate jam parta peridoneos esse, qui populum, quocumque velint, impellant: quod si Pontificis Romani modo nomen præstetur, profecto omnia sine difficultate ad votum successura: ea oratione non solum conflatum jam sibi omne odium deprecatus est; sed etiam singularem Landulpho gratiam comparavit: decretique

B fuere Legati, qui ad inspiciendas res, componendasque venirent, Hildebrandus, quem supra memoravimus, & Petrus Ostiensis, & Anselmus Lucensis Episcopi, quorum Ostiensis contemplatus majestatem Cleri Mediolanensis, cujus Archiepiscopo duodeviginti assident suffraganei Episcopi; & cunctis cæremoniis assistunt variæ dignitatis sacerdotes, duo Archipresbyteri, major, minorque, totidem Primicerii, unus totius Cleri, alter sexdecim Lectorum, Præpositus, & Archidiaconus; tum duo & viginti Cardinales ordinarii coccineis vestibus splendidi, Secundicerius, quatuor Clavicula-

C rii, decem Terminarii, quatuor Notarii, & totidem Magistri litterarii, qui & Maticonii vocitantur; octo pueri, decem viri seniores, totidemque vetulæ panem & vinum ex antiquo more Hebræorum offerentes, quos Divi Ambrosii scholam vocamus, qui in cæremoniis cunctos ordines præcedunt: est & Cimiliarcha cum custodibus sexdecim: sunt & duodecim Canonici Decumani, qui ex plebejis tantum legi solebant, seorsum ab Cardinalibus, inter quos nonnisi nobiles admittebantur, munia sua celebrantes. Hæc, inquam, speculatus Ostiensis, *Nusquam equidem*, ait, *Deum testor, tam honestum, tam venerandum Sacerdotum collegium cognovi.* Deinde tamen fastu Legationis inflatus, voluit sese in publicis

D actionibus Archiepiscopo nostro præferre: sed populus in propria diœcesi temerari Ambrosianam dignitatem non laturus, frendere, ac tumultum circa facere cœpit: eo metu deterritus Ostiensis, proposito destitit: & quæ instabant negotia, confecit; atque iis, qui quid deliquerant, pro magnitudine delicti, varias ultor pœnas irrogabat: alios dilatione data in aliud judicium reservabat. Denique ut novus censor, & rerum nostrarum arbiter, veteres consuetudines mutat; novas leges inducit; litteris, signisque suis obfirmat; iisdem ut subscriberent Archiepiscopus, & Ordinarii Mediolani, incitata mul-

E titudine, ni obsequerentur, effecit: hinc digressi Oratores Romam evocari Archiepiscopum nostrum curarunt. Quo ad dexteram Nicolai Pontificis sedente, Arialdus meditata oratione in faciem repetivit ea, quæ absenti quondam objecerat, vitam, moresque Clericorum lacerando: cui pari animo, prudentiaque restitere tres Episcopi, Astensis, Taurinensis, & Novariensis; atque ita acute & diligenter objecta diluere: ut nihil, quod contra hisceret, Arialdus haberet; ac penitus erubescens sponte sua concione abiret: juravit deinde Archiepiscopus in verba Romani Pontificis: annulum, cæteraque Ecclesiasticæ auctoritatis insignia accepit; atque in

F patriam revertitur. Eodem tempore Landulphus Romam petiturus, dum per Placentinos iter facit, telo percussus retardatur, Mediolanumque relatus haud brevi temporis spatio convaluit: sed cum non cessaret Ecclesiasticis viris allatrare, ac Romano etiam Pontifici non parceret, pulmonis vitium contraxit, & cum eo vocem amisit; tum biennium ita conflictatus, animam non sine manifesta divinæ iræ ultione efflavit: sed eo nihil deterritus Arialdus, quod in Landulpho Duce amiserat, in ejusdem fratre Arembaldo Cotta reparat: hunc

cre-

crebris cohortationibus excitat; tandemque impellit, ut fraternam vicem, gloriamque, cui causa publica annexa foret, exciperet: improbos esse Sacerdotes universos, & nihil magis quam ventrem & gulam curare: eosdem palam concubinas alere, contaminatos altaria adire; & dum sacra sic tractare non erubescunt, omnia profanare: interdicendam in primis esse eis mulierum consuetudinem; nec committendum esse, ut nostra deterior ulla Priscorum religione videatur, apud quos placuisse in sacerdotibus castitatem, vel uno antiqui poetæ versiculo admonemur:

——— discedat ab aris,
Cui tulit externa gaudia nocte Venus.

His vocibus Arembaldus negotium fraterna agitatione jam familiare suscepit: & ceu Cajus Gracchus Romæ Tiberio fratre in Tribunicio furore succedens, diversæ factionis homines longe acrius insectatus est: namque instante Litaniarum tempore, quibus maxima cum celebritate circuire omnes urbis fines solemus, Arialdus intercessit; inanem esse ritum dictitat, nulla Christi vel Discipulorum institutione traditum; ab antiquis tantum Idolorum cultoribus usurpatum, qui vere ambire agros in honorem Bacchi, Cererisque solebant. Contra cives, vetus institutum, & ex Divi Ambrosii cæremoniis receptum morem retenturos se ostendebant. Cum diversæ sententiæ, diversaque forent studia, certatum armis triduo in urbe est: tandem victus Arialdus non sine suorum cæde fugatur.

Interim defuncto Cœnobii Celsiani Abbate, Guido Vellates Archiepiscopus Mediolani successorem dare parabat: sed Arembaldus occurrit: clamat, indigna facere Guidonem, minas intentat: denique jubet, & imperat, ne quid in eo Archiepiscopus tentet: at nihil ista curat Guido; institutum Abbatem consecrare, atque ornare pergit, & in rei possessionem ducit: tunc Arembaldus penitus exardescere, & veluti furore incredibili percitus præsentem multitudinem contra eum concitat, & alios aliunde accersit; multos armat; denique jam majore turba circundatus sacra ipsa conturbat; & Archiepiscopum urbe pellit: tandem à vi & armis quievere: seditione composita, Romam proficiscitur, ubi Romana jura & sua studia erga amplitudinem summi Sacerdotii prædicando, facile quemcunque voluit favorem aucupatus est; litterasque & novas legationes deferri in patriam curavit: tum ipse signifer Ecclesiæ declaratur, & vexillo Sancti Petri donatus abiit.

A.C. 1060. Interim moritur Nicolaus Pontifex, cui Anselmus Lucensis Episcopus sub annos Domini MLX. sufficitur. Is patria Mediolanensis, Badagiorum familia, Alexander II. nuncupatus, ædiculam Mediolani, cum adhuc inter ordinarios Cardinales foret, condidit in honorem Divi Hilarii, quæ in hanc diem sub patrocinio Badagiæ familiæ curatur: mutatione Pontificum diri syderis Cometes spatio unius mensis apparuit; terræ motus frequentes ædificia concussere, & signanter Paschæ dies bis mane, ac vespere, homines, ceu ruituræ urbes essent, conterruit.

Fuit autem Alexander primus, qui non veteri more arbitrio Cæsaris, aut per studia populi, sed, ut paulo ante Hildebrandus instituerat, & Nicolaus sanxerat, Cardinalium suffragiis creatus est. Id quod ægre ferentes Henricus & Agnes mater, quoniam majestati Cæsareæ plurimum detrahi videbatur, oppugnare toto studio ac penitus evertere nixi sunt: vocatisque in Concilium Longobardis Episcopis, alterum Pontificem creari curant: ex quo Alexandro opponitur Cadolus Parmensium

A.C. 1061. Episcopus: qui bis Romam cum exercitu profectus, cum hoste acie congressus est; & ex clade in molem Hadriani, quæ tunc arx Crescentii dice-

A batur, compulsus, ac servatus paulo longius id bellum fecit: demum, victore Alexandro, Cadolus, mutato habitu, ab urbe profugit: tum ad saniora consilia conversus Henricus in potestate Pontificis se futurum pollicetur; atque ut locum, in quem declarandæ rei gratia convenirent, diceret, petiit.

Mantua ad id electa de Regno Matildæ, quæ multis Æmiliæ Hetruriæque urbibus imperitans inter Italorum discordias Romani Præsulis partes semper fovit: & quamquam Cæsari ipsi jure sanguinis propinquior, quippe Beatrice Henrici Se-

B cundi Imperatoris sorore genita, patrem vero tradunt Bonifacium Lucensem virum opulentissimum, quorum ditioni paruerint Luca ipsa, & omnis ea pars Hetruriæ, cui patrimonium Sancti Petri nomen dicitur; tum Longobardia, Mantua, Parma, & Regium Lepidi: Ecclesiæ tamen, cujus observantissima erat, potius favit.

Mantuæ posteaquam congregati fuere, Henricus non solum se Alexandri genibus advolvit, ac proinde sinceram in gratiam rediisse visus est; sed etiam Cadolo veniam, & Giberto Parmensi, quem aliquando Regni Italici Gubernatorem habuerat, Ravennatis Ecclesiæ Archiepiscopatum impetravit: dimisso Concilio Romam repetens, dum Lu-

C ca iter faceret, memor sui olim Episcopatus, majorem ædem dedicavit: eundem sequebatur Arembaldus Cotta, qui cum sæpe allocutus de communis patriæ rebus, Clericorumque in primis non toleranda libidine, binas litteras retulit, quibus Clero Mediolanensi commercium matronarum, & concubinarum licentia interdicitur; hæ adhuc leguntur in Pontificum decretis: his litteris redditis, nihilominus ingerere probra, & maledicere sacro ordini non cessabat; proinde Archiepiscopus referre ad populum, & conqueri aperte, favoresque reprehendere quandoque statuit; delegitque ad eam rem diem solemnem Pentecostes, qua densior po-

D puli multitudo templa adire solet, atque ex edito loco cum orare is cœpisset; contra Arembaldus Arialdusque nonnullos è plebe suscitant, qui dicenti obstrepant, & calumniis jurgiisque dicta sua excipiant: peragunt viri mandata licenter, atque in tumultum omnia vertunt: seditione excitata, media in æde concursavere partes, & diversa clamantes sese compulsabant, ac pugnis manibusque conflixere; si copiam gladiorum habuissent, rem atrocius gesturi: denique dum alii alios fugiunt, vel insequuntur, solus Antistes in æde relinquitur. In quem convertuntur adversarii, & fustibus intemperanter cædentes semimortuum dimisere: inde au-

E lam ejus petunt; & hostili more quicquid auferri potuit, diripuerunt: cujus rei indignitate perspecta, reliqua pars civitatis in commune consulunt: decernunt, non amplius ferendam seditiosorum hominum impudentiam & temeritatem: horum iram devitans Arialdus, urbe cessit; adeoque deterritus est, ut nulli hospitio confisus, latebras subinde per noctes mutaret: ad postremum tandem inquisitorum manus non evasit: captus namque, & in urbem reductus, naso, auribus, labiisque mutilatus fuit: mox lingua præcisa, & oculis effossis fœda morte mulctatur: tunc Arembaldus quoque quie-

F vit; sed ad tempus; nam & rem gestam Romanis Præsulibus, unde opem sperabat, significavit, & interim, urbe digresso Archiepiscopo, per ejus absentiæ occasionem, iterum res novas molitur: paratisque primo ex agresti juventute robustissimis defensoribus, pristinam excitat seditionem; à civibus jusjurandum exigit, in presbyteros arma sumit, alios in via occurrentes cædit, alios domi opprimit, & supellectili spoliat; revertentem Archiepiscopum, ac forte obvium pene interemit.

Interea ab Roma venere Legati de cæde Arialdi cognituri: cujus caussa dum componitur, Cleri

etiam & populi controversia majorem in modum adaucta est, & Legati scripsere, quid fieri oporteret: deinde Arembaldus Romam iterum proficiscitur, & communicatis consiliis cum Hildebrando, constitutionem recepit, qua decernitur non esse Canonicum cujuscunque Ecclesiæ Præsulem, quem non Romani Pontificis auctoritas sanxisset, & electos populorum, vel Cleri studiis, aut Regali jussu haberi illegitimos: quam rem in patriam afferens, amicis primo clanculum communicavit; deinde palam producens, jurare in eam Clerum, & multitudinem coegit: tum perniciem Guidoni molitur. Is vero, ne quod ille optabat, omnino assequeretur, excogitavit: gravis annis erat homo, & membris solutus, ut non diuturnam sibi futuram vitam speraret; igitur accedente tædio civilium discordiarum, & Arembaldi victus importunitate, è medio cedit: participem & ministrum arcanorum omnium habebat Gottofredum Castillioneum Mediolanensis Ecclesiæ Cardinalem ordinarium: cum eo transigit, ut, se sacerdotio abdicante, annulumque & baculum ad Cæsarem remittente, ipse in Germaniam proficisceretur, atque eadem ab Imperatore acciperet; id, quod pergratum fore Henrico, minime dubitabat: proposita invicem probant atque exsequuntur; & Henricus retinendi juris, quod jam Romani Sacerdotes labefactaverant, occasione lætatus, liberaliter confert Castillioneo signa, & ornatum Mediolanensis Archiepiscopatus, quibus acceptis, Castillioneus in patriam revertitur, lætitia, fastuque plenus: sed hic contraria omnia sunt; nam Italorum animis jam nominis Romani majestate & auctoritate constitutionis Apostolicæ imbutis, ludibrio utique haberi cœpit; & ceu profanum atque detestabile monstrum undique repudiari: nec ita multo post novo ab urbe Roma interdicto igni & aqua arcetur; ita ægre qui alimenta præberent inventis, ad notæ regionis oppida se recepit. Ea inter Verbanum Lariumque celeberrimos lacus crebris collibus attollitur, quorum unus Varisio oppido supereminens jam sacello Divæ Virginis, & Matris nobilitatus; nunc etiam templo & cœnobio multarum mulierum religiosissime ibi viventium, toto orbe notus est. Huc amicorum manum Gottofredus contraxit, cujus multitudo suspecta civitati foret: misso ab Arembaldo exercitu, facile loco nullis mœnibus munito pellitur, & dilapsis per avia fautoribus, ipse in gentilicium oppidum Castillionum pervenit: id & naturali situ Olonæ amni subterlabenti appositum, & humano opere structum, inexpugnabile prope tunc erat, illuc affines & studiosos partium evocat, & justis jam copiis contractis, in adversariorum agros palatur, urendo, prædandoque ingentis belli speciem facit.

Interea Guido, seu pœnitentia tanti tumultus excitati ductus, seu lenitate senili mutatus, ad Arembaldum Cottam mittit qui docerent, cupere se illi reconciliari, nosse illius potentiam & magnanimitatem; omnia, quæ velit, se facturum; reversurum ad urbem, si cum dignitate liceret: à Gottofredo namque se deceptum & destitutum, tamen sibi adhuc multa superesse, quæ ultori illius grata esse possint: attendit Arembaldus propositis, & oblatam occasionem optimam ratus rei bene gerendæ, si cum virum sibi adjungeret, officiose respondet; denique recipit, se illum in intermisso Archiepiscopatus honore restituturum: data, acceptaque fide, Guido Mediolanum venit; appropinquanti Cotta sub specie honoris, cum multitudine amicorum obviam proficiscitur, occurrentem salutat, & satellitibus circundat, & declinata urbis via, in Celsianum cœnobium perducit, atque custodiæ commendat.

Interea excursionibus Castillioneorum irritata civitas, exercitum conscribit; & Arembaldus signifer agrestem juventutem contrahit: jam castra ad oppidum locantur, murales machinæ expediuntur; saxa, variumque teli genus miles intorquet; tum prædando hostium agri uruntur: sed inclusi nihil ejusmodi damnis moventur: commeatu jam ante convecto abundabant, nec prohiberi aquatione poterant: itaque eo diuturnior obsidio fuit; jamque ab initio veris ejus anni, qui fuit MLXXI. ad extremos magni jejunii dies duraverat, cum inopinatæ, A. C. 1071. inexspectatæque calamitatis nuncius universum conterrefecit exercitum. Casu nescio quo suscitatum domi pridie incendium, universam prope urbem absumpserat, & præter privata ædificia, publica quoque opera corruperat: inter quæ sacra Laurentio Martyri ædes combusta, nudatæque peristylo suo sexdecim illæ, quæ adhuc exstant, columnæ striatæ: qua re consternati omnes uno impetu pene recesserunt. Arembaldus magno studio restitit, ne castra penitus desererentur; paucique relicti sunt: quibus contemptis, oppidani erumpunt; tantum tumultus & terroris fecere, ut extremo in periculo Arembaldus versaretur; qui fortiter resistendo, sociosque hortando, ne sibi deessent, castra tutatus est, & hostem intra munitiones compulit: mox cum ab urbe nihil opis submitteretur, & ipse recessit: quippe mœsti cives resarciendis domibus, componendisque, quæ miseranda à clade superfuerant, rebus, studiosiores erant. Hic ignis diu ab loco, in quo tum armata plebs consederat, Castillioneus vocitatus est.

Inter hæc Guido Velates cœnobio Celsiano dimissus, evaserat ad Transpadanos populos, & non procul Derthona defunctus, Bergoglii ad Tanarum amnem sito oppido sepelitur, anno sexto & vicesimo, ex quo Mediolanensi præfuit Ecclesiæ. Quo sublato, Arembaldus denuo cives jurejurando obstringit, non recepturos Gottofredum Castillioneum, neque passuros Ecclesiastica munera obire: sed cum mox ipse alium ex nutu Hildebrandi Cardinalis Romani creare Archiepiscopum niteretur, obstitit Civitas, & minime discedendum à veteri ritu & Cæsarum prærogativa statuebat: sed à se eligendum, quem Augustus confirmaret.

Venit iterum Mediolanum Bernardus Legatus Apostolicus: quo adstipulante, concionem in majori æde Arembaldus vocat, & præfatus congrua desiderio suo, Attonem adolescentulum tunc primum attonsum, & qui nondum per ætatem muneris capax erat, proponit, sacrarique Antistitem petiit. Id quod non sine admiratione ac indignatione simul cives excepere: aperte stomachari, & inter se conferre, huccine spectassent tot Arembaldi curæ, labores, vigiliæ, contentiones cum civibus, pulsationes Clericorum, inita cum Romanis consilia, & peregrina jura accersita: hic-ne demum desineret patrii ritus abolitio, ut puerum, nec sacerdotti, nec sui ipsius satis gnarum, haberent; tot patribus, tot præclaris doctrina, virtute, usu rerum viris antepositum spectarent: sed obaudit ista Arembaldus; nil curat vulgi murmura; designatum Præsulem in aulam inducit; & epulis magno apparatu structis excipit, Cereri & Baccho læti indulgent: sed non integra ea voluptas fuit; nondum enim expeditis mensis, dum pocula adhuc & extremæ dapes inferuntur, turba irruit, & subitaneo impetu omnibus perturbatis, obvia quæque diripit: ministros pariter, & discumbentes cædit: alii pugnis, alii fustibus vapulavere. Atto in angulo ædium latitavit; quoad validissimis juvenibus adnitentibus, abreptus periculo, atque in templum perductus fuit; ubi primo pronus aras salutavit: dein pulpitum adscendens, spectante multitudine, sese dignitate abdicavit, sedemque in perpetuum abjuravit. Legati quoque Romani eo tumultu lacerata vestis.

Qui-

Quibus Romæ cognitis, Hildebrandus suprema excanduit iracundia: & simul Gottofredum Castillioneum, ceu seditionis auctorem, novo anathemate notat, & Attonem habilitari, confirmarique Archiepiscopum curat: tum pecuniam ad Arembaldum mittit, qua adversantium animos sollicitaret: sed interea Longobardi Proceres, accepto Cæsareo rescripto, apud Novariam coacti, Gottofredum Archiepiscopali dignitati restituunt, & consecrant: exinde ille ceu justus Præsul copias contrahit; castella diœcesis suæ in potestatem vendicat; in Comensem transgressus, Brebiam recipit; inde Leucum tentat: sed repulsus, & inter conferendas manus amisso Marchione, viro tunc in militia præclaro, qui ab hostibus de rupe præcipitatus fuit, bellicis consiliis abstinuit, Brebiæ statione contentus.

Inter hæc Alexander, cum Romano Pontificatui præsedisset annos XI. & eo amplius menses sex, moritur: cui confestim sufficitur Hildebrandus, unus ille cunctorum Romanæ urbis negotiorum administrator, & ante re quam nomine Pontifex, decimo Kal. Majas anni millesimi & septuagesimi tertii (A.C. 1073). Gregorium Septimum nuncupavere: ad quem sine mora Atto convolavit: exceptusque perbenigne, ac publice à Pontifice ipso laudatus, in penitiorem familiaritatem admittitur: speque amplioris fortunæ oneratur. Nec ita multo post Arembaldus, nova pecunia accepta, tum conjuncti Pontificis favore auctus, inflari animo, tumensque incedere; multos ad amicitiam, fœdusque allicere; denique præ uno Romano Pontifice, cæterorum nomina, dignitatesque parvi pendere; ac Cæsari ipsi non multum concedere. Tum sumptis armis Gottofredianos insectatur, sacra Ambrosiana contemnit, & inhibere nititur. Cæterum pridie Pentecostes, cum ex absentia Præsulis soleat per unum ex suffraganeis Episcopis sacrari oleum, quod mox lustrationibus & baptismo adhibetur, Arembaldus vascula corripuit, illisitque humo, & pedibus conculcavit; aliudque ipse exhibuit, nulla, quod sciretur, sanctificatione dedicatum, ac ex eo confici baptisma jussit: quod admirati sunt plurimum homines, & penitus abhorrentes, abire illoti, quam tali piaculo pollui maluerunt: non pauci tamen inventi sunt, qui Cottæ gratia in hujusmodi facinus manum dedere: Patarinorumque hæresis jam ante cœpta plurimum fomenti ex hinc accepit, sparsique per vicos, oppida, & urbes novi sectatores Arembaldi nomen ubique celebravere, eumque unum Provinciæ Longobardiæ dominum, & Ducem loquebantur. Quæ iniquo animo ferens Henricus, novum negotium Pontifici, ex cujus nutu hæc omnia fieri persuasum habebat, innectit.

Jam Normanni, quos supra frequenter in actis Carolorum memoravimus, ex Gallia in Italiam profecti, novas sedes in Apulia constituerant: regnabatque apud eos Robertus, aliis de causis Gregorio infensus: ad hunc Henricus Legatos mittit, qui fœdera jungant: & simul orent, ut se Romam eunte, ab altera parte bellum moveat. Profecti Legati cum litteris intercipiuntur, & cognitis consiliis, Pontifex Henricum hostem judicat, & ceu rebellem Ecclesiæ detestatus, auctoritate creandorum Episcoporum per edictum privat: neve cæteri laici rerum Ecclesiasticarum contractus facerent, prohibuit. Ita quicquid ubique Ecclesiastico nomine censebatur, sub Romanis Pontificibus arrogatum est.

Cum autem jam annus quintus & septuagesimus supra mille ageretur (A.C. 1075), altero incendio civitas afflicta est. Adhuc ob recentem cladem ex arida & levi materia ædificia constabant: & dies erant proximi Resurrectioni Dominicæ, cum nigræ caliginis fumus repente exortus obnubilare meridianum solem visus est; terruitque subito procul prospectantes; quibus ad opem ferendam concurrentibus, incubuit flammis vis venti, & in proximas domos impulsus ignis labores hominum vincebat: jamque in cælum flammivomi vapores volitare, & latius malum serpere: denique tota civitas adusta, & illustris ædes Teclæ, quæ primaria habebatur, & ei propinqua Hyemalis, & Nazariana labefactatæ; Stephaniana vero penitus absumpta est; cui quamquam posteritas egregiam hanc, quæ exstat, substruxerit; haud tamen priori parem esse inscripti in limine ejus versiculi admonent. Ibidem coctili lapide incisa rota est cum his verbis, NOTA SANGVINIS FIDELIVM: quorum quidem ratio adhuc ignota mihi est; tantumque illud occurrit, quod forte in dissensione civili cæsi rectius de fide sentientes, illic seorsum à Patarinis sepelirentur.

At Arembaldus publicis patriæ incommodis nihil deterritus, minime ab instituta seditione cessare, & instantibus Paschalibus cærimoniis oleum iterum in medium protulit, quo baptizandi inunguntur; sed cum illud ceu profanum sacerdotes respuerent, piaculumque & nefas ducerent eo in sacris uti, intulit se medium Luitprandus Compitaliciæ ædis Pauli sacerdos, qui votis Arembaldi obsequens, id, in quo cæteri hæsitabant, est complexus, & prompte obivit. Enimvero tunc actum penitus de Ambrosiano sacro, & universa ejus Ecclesia, nobilitas, & militaris ordo, magnaque plebejorum pars censuit; & palam de indignitate facti conquesti, urbe abeunt, seque jurejurando obstringunt, non accepturos alium Episcopum, nisi qui prisco more electus nutu Cæsareo confirmaretur: quibus sic constitutis, in urbem redeunt, & concionanti Arembaldo occurrunt, seque vim facturos ostendunt: descendit ille è suggestu, & vocatis ad aram factiosis, vexillum S. Petri explicuit. Jam utrinque frequentes armati coiverant, nec cohiberi furor & ira poterat. Itaque irruptione facta, cum multitudine adversarii prævalerent, opprimitur Arembaldus, innumerisque vulneribus confossus est. Jacuit diu insepultus, & veste denudatus, saxisque contusus, pueris ludibrio fuit; demum sine ullo honore humatur. Luitprandus alieni sacri * temerator, ab hostibus captus, naso & auribus mutilatur. Seditiosissimi hominis cæde lætata civitas, populariter ad templa ire, Numinibus gratias agere, Divoque in primis Ambrosio hymnos canere; biduo publicæ supplicationes actæ. Atque hic decem & novem annorum contentionum & hujus libri finis.

* Vel olei.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER VII.

EPITOME.

Henricus Imperator à Gregorio Pontifice exauctoratur; quod pristino more, ipso non annuente, Thealdum Castillioneum Mediolanensi Ecclesiæ præfecerit: sed postea tum ipse pœnitens ac supplex Canusii restituitur; tum Mediolanenses, qui Thealdo suscepto Imperatori consenserant, per Pontificis Legatos expiantur: iterum infensus Gregorio, illo abdicato, Guibertum Pontificem asserit. Thealdo Anselmus à Rhaude, Arnulphus ex Capitaneis, Anselmus de Luino, Grossolanus, Jordanus Clivius, Henricus ex Capitaneis de Curte, Anselmus Pusterla, & Robaldus ex ordine succedunt. Expeditio in Palæstinam multorum votis dudum expetita, tandem in Placentina Synodo stabilita; terra Godifredo, Balduino, Boemundo, Tancredo, & aliis; marique Rascherio, Ingone, Obertisque Ducibus, suscipitur; Mediolanensi Archiepiscopo Anselmo à Rhaude, ac populo eam strenue adjuvante. Antiochiæ Boemundus primum, postea Tancredus; Hierosolymis Godifredus, deinde Balduinus regnant. Papiensis Episcopi dignitas amplificatur; Ravennatis ditio acciditur. Mediolani Casti & Polymii corpora, aliæque sacræ reliquiæ comperiuntur, diesque festus sub appellatione Agios illarum cultui decernitur. Laus Pompeja à Mediolanensibus funditus exscinditur, ac duris legibus mulctatur. Henricus Imperator naturæ concedit: succedit Lotharius, ac Mediolani coronatur: quod Comenses Landulphum Carcanum, quem illis Episcopum dederat Cæsar, urbe pulsum tandem necaverant, Mediolanenses diuturnum, ac fortuna varium bellum adversus ipsos gerunt; adjuvantibusque oppidis Como finitimis, & sociis civitatibus, ipsum tandem expugnant, & mœnibus ex parte nudato parcunt. Innocentius Pontifex urbe excedit ob schisma Petri Leonis: ex itinere in Galliam Syrum Episcopum Genuensem asserit; in reditu Archiepiscopum facit: eaque occasione Bobiense oppidum urbem dicit. Cœnobium Clarevallense ad Mediolanum à S. Bernardo excitatur. Guido Vicecomes Massini Abbas constituitur à Guarnerio Constantiensi, & finitimorum aliquot oppidorum ditione ab Imperatore donatur. Lotharium excipit Conradus II. is, qui Genuensibus monetæ cudendæ potestatem fecit, eisdem Pontifex annuum tributum condonat. Novæ expeditiones duæ suscipiuntur ab Italis, altera in Palæstinam, in qua Martinus, altera in Bæticam, in qua Ubertus Turriani enituerunt.

Ea re audita Henricus Cæsar magnopere lætatus est, scripsitque ad amicos, quemcumque Præsulem Mediolanenses desiderarent, se declaraturum. Interim in Thealdum Castillioneum, qui jam diu in aula versabatur, oculos conjicit, idoneumque muneri existimat, atque Archiepiscopum pronunciat. Is autem eo honore insignis, in patriam transmissus, à populo, Cleroque perbenigne accipitur, & solemni more à suffraganeis suis consecratur: quod factum recogitantibus mox hominibus insolitati instar monstri visum est: cum tres eodem tempore ejusdem cernerentur Ecclesiæ Pontifices; Atto Romæ apud Gregorium; Gottofredus circa fines exul oberrans; & Thealdus novissime receptus. Ex ea vero causa iratior factus Gregorius, Henricum gravioribus taxat censuris, & publice abominatur: Proceres Germaniæ, ne impio homini & sacris interdicto pareant, monet; & ad rebellionem provocat: & defecerunt ab ejus fide Bertaldus, Rodulphus, & Volphius illustres Duces, & complures Episcopi. Mox intercedente Agnete matre, & opera Cluniacensis Abbatis reconciliatio tractata est; & decretum universale Concilium: ad Cannossam Regiensis agri oppidum convenere. Ubi universi ampliter, & splendide excipiuntur opibus Matildæ Reginæ; ejusdemque prudentia conficiendæ præsenti rei percommoda fuit. Ergo Henricus in emendationem A.C. erratorum nudis pedibus Gregorium adiit, eoque 1077. suppliciter rogato, & veniam & illustre Augusti nomen meruit.

His peractis, Mediolanenses expiandum crimen, quod ex promotione Thealdi contractum existimabant, decernunt; facilem enim in eo Pontificem futurum opinabantur. Mittitur Legatio Romam, in qua se quoque fuisse memorat Arnulphus hujus historiæ auctor, & benigne Pontificem respondisse, & optata pollicitum, duos Episcopos dedisse Lucensem, & Ostiensem, qui rem omnem conficerent. Hi Mediolanum profecti, magna populi gratulatione & gaudio excepti, habitis triduo concionibus sacris, molesto animi vinculo civitatem absolverunt: quem vero legitimum Archiepiscopum decreverint, Arnulphus non meminit; tantumque subjicit Thealdum ista ægre ferentem conatum omnia turbare, seditionemque movisse; sed cum ex sententia res non succederet, quievisse.

Cæterum Germani Proceres hostili animo adversus Henricum perseverabant; summamque rerum Rodulpho Saxono detulerant. Cæsar autem ipse, qui tunc Ticini agebat, conscripto exercitu ex Italis pariter & Germanis militibus per Veronensium, Tridentinumque agrum profectus, trans Alpes ad eorum motus comprimendos contendit: quibus brevi compositis, ortisque denuo cum Gregorio discordiis, ad Italos revertitur, & alterum Pontificem creat Gibertum † Parmensem, quem paulo ante Ravennatis Ecclesiæ Præsulem institutum fuisse diximus. Tum juxta Parmam copias Matildæ, quæ adventanti se opponebant, fudit; Romamque profectus, adulterinum Pontificem in sede locat, & Gregorium in arce obsidet, qui ope Guisgardi Normanni Apulorum Ducis subtractus, Salernum perducitur: atque ibi anno Domini millesimo octoge- A.C. 1085. simo quinto moritur.

Per quod tempus Thealdus quoque Castillioneus, dum male sumpti sacerdotii ærumnas circa Verbani latebras & diversoria solatur, Aronæ, quod perpulens est Emporium, decessit, atque ibidem est

† Alii *Guibertum.*

sepul-

sepultus. Ei succedit Anselmus Raude vico oriundus. Gregorio autem patrum decreto. sufficitur Victor tertius. Quo intra paucos menses erepto, Urbanus Secundus Princeps Sacerdotum declaratur anno Christi MLXXXVII. Mox Papiam Henricus venit: atque interim defuncto Anselmo Raudense, & post eum Arnulpho ex Capitaneis Portæ Orientalis, Archiepiscopus Mediolani decernitur alter Anselmus hujus nominis Quartus ex Valvassoribus, qui de Luino cognominantur.

A.C. 1087.

Per quæ tempora nobilis expeditio in Syriam suscepta, & magnifice obita est. De qua quamquam apud cunctos fere rerum Scriptores mentio habeatur; tamen quia & nostra prætermissa video, &, quantum ex Ligurum Annalibus colligitur, primam originem ignorant, ab re non erit, eam quoque à nobis tractari. Gottofredus Bugnonus, alii Bullionum scribunt, Bononiæ Morinorum & Robertus Flandriæ Reguli, assumptis in societatem nonnullis aliis Gallici nominis Heroibus, solvendi Hierosolymis voti, quod conceperant, causa, domo egrediuntur, & Genuæ Ligustica navi conscensa, ad littora Ægypti, urbemque Alexandriam deferuntur: ubi in terram expositi reliquum iter jumentis confecere. Ad urbis Solymæ introitum Barbaris mos est certam stipem à singulis advenis exigere. Nec id ignorans Gottofredus, eam qui daret ministro non procul sequenti reliquerat, nihil pensi futurum existimans, utrum ipse, an alius nomine suo daret. Ergo petenti Barbaro pecuniam, cum daturum illum, qui non longe abesset, significasset, Barbarus ludificari existimans, elata manu hominem in faciem graviter percussit: tulit æquo animo, vel potius dissimulavit contumeliæ magnitudinem Gottofredus, & data stipe sepulchrum Domini, & præsepe, & Jordanem amnem, quæque alia loca aliqua Christi Dei actione illustria exstant, reverenter adierunt, & vota rite solverunt: quibus peragendis triduo absumpto, Alexandriam ad navem suam revertuntur; & reportati Genuam in Gallias transeunt; ubi gratulantibus amicis exposita itineris commoditate, & rerum majestate, & quam facile foret Christianos illis potiri, dignamque Gallica virtute provinciam esse, facile nationem avidam per se rerum novarum incenderunt desiderio sacræ peregrinationis ineundæ, & tanti exercitus ducendi, ut quocumque pervenissent ab externa vi tuti forent: tum tota Gallia, finitimisque regionibus fama increbrescere novæ deliberationis, nemo unus eam non probare, & pro virili opem polliceri.

Ergo ut Duces constituerentur, & necessaria omnia expedirentur, & Apostolica auctoritate augustiora fierent, conventum indicunt; Urbanumque Pontificem, ut adsit, rogant: nec detrectavit adeundi laborem Urbanus, & Roma in Longobardiam profectus, per æstatem anni millesimi nonagesimi quinti Placentiæ synodum multorum Episcoporum habuit: ibi quæstiones agitatæ de iis, qui sacerdotia & honores Ecclesiasticos pecuniis & per occasionem Schismatis adepti fuerant: tantusque ibi fuit hominum concursus, quos vel negotiorum necessitas, vel legationis officium, vel desiderium videndi amplissimi Sacerdotis attraxerat, ut ituris in comitium nullius templi laxitas sufficeret, conciliumque sub dio haberi oportuerit.

A.C. 1095.

Septimo die compositis ex dignitate rebus, & aliis alio abeuntibus, Urbanus Mediolanum, & inde Comum divertit, ubi per Junium mensem sacravit ædem Divi Abundii, quæ visenda specie durat: mox in Gallias transgressus, relaxando crimina, & pœnas inferorum, & cæli sedes aperiendo iis, qui institutam peregrinationem obirent, innumerabilem bellatorum concivit multitudinem; qui variis itineribus per Germaniam, Pannonias, Thraciasque in Asiam perrupere. Duces erant Gottofredus

A Bugnonus, & Balduinus frater, Robertus Flandrensis, Raimundus Egidiensis, & Boemundus Roberti Guiscardi Apulorum Ducis filius; nec non Tancredus ex ejusdem filia nepos. Cum vero etiam necessariam mari classem existimarent, duo Genuam destinati Episcopi sunt, Gratianopolitanus, & Aureliacensis, qui eam pararent. Hi sanctam militiam, & quid jam alii fecissent prædicando, tum opulentiores privatim hortando, tresdecim triremes armatis impleverunt sub Anselmo Rascherio, Ingone Haono, duobus Obertis Marino & Basso, cum quibus in Syriam delati, non procul Iconio ad portum, cui Sancti Simeonis appellatio est, descenderunt.

B Galli vero, qui per Asiam profecti, capta Nicæa Antiochiam obsidebant, eorum adventu miserant nuncios, qui gratularentur, & de statu rerum edocerent, & quibus copiis bellum adjuturi forent, referrent: ac omnibus cognitis partem exercitus misere, qui venturos in castra deducerent. Navarchi, ne penitus naves exhaurirent, sex centum viros in præsenti concessere; qui dum Antiochiam proficiscuntur obviam Turcarum turmæ dati sunt mille & amplius expeditorum equitum, à quibus circumventi ad unum interimuntur: sed nec longe victores abiere; nam dum revertuntur ad suos præda onerati à Gallico exercitu fuere interclusi, &
C qualem intulerant, cladem accepere. Quibus deletis, propius portas Antiochenas Galli accesserunt, & obsessos urgere durius cœperunt. Tunc duo fratres duarum turrium, quas à propinquitate loci & structuræ similitudine sorores vocabant, custodes clam in castra veniunt; ad Boemundum perducti, ostendunt, in sua manu esse id, quod ipsi quærerent: & primo se baptisma, & Christianum nomen assumpturos, deinde, si placeat, se eorum milites in geminas illas turres, à quibus in urbem dolo transmitterentur, perducturos. Collaudatis propositis Boemundus eos diligenter asservat; tum reliquis Ducibus in unum vocatis, docuit, suo in ar-
D bitrio esse vel proxima nocte absque cæde & detrimento Antiochia potiri: sed ne postea de Principatu controversiam habeat, se perpetuam ejus ditionem petere, & ut communi omnium consensu decernatur, rogare: annuerunt cuncti, favendumque ejus felicitati responderunt; tunc transfugas introduxit, &, quæ sibi narrassent, exponere jubet: approbavere universi consilium, & amplexandam occasionem, ceu divinitus oblatam, censuerunt; ac inibi duo Barbari, administrante sacra Leodiensi Episcopo, baptizantur; datisque centum validissimis juvenibus in turres remittuntur. Profecti secreto alios atque alios introducunt, & cum
E jam idonea multitudine abundarent, in urbem discurrunt, *Kyrie eleison*, *Kyrie eleison* repetitis vocibus inclamantes, quibus terrefacti oppidani in varia diffugere: sicque capta Antiochia est, & quidem peropportuno tempore: nam paulo post multa A.C. 1098.
Persarum millia eodem ferendæ obsessis opis causa veniebant, quæ cumulante victoriam felicitate fusa, fugataque fuere.

Deinde submittente commeatus Babyloniorum Principe, Hierosolymam ipsam aggrediuntur, A.C. 1099.
quam quinquagesimo die, ex quo obsidere cœperant, in potestatem redegerunt: cujus urbis tutela & administratio Regni Gottofredo Bugnono demanda-
F tur. Ad eam rem in Italiam significandam supplementumque petendum duo Navarchi Ligures demissi Gulielmus & Prunus cognomine Embriaci. His vero Mediolani cognitis, populus plurimum lætatus, passim ad templa exire, Deo auctori grates agere; sed una præ cunctis Sancti Sepulchri ædes, jam septuaginta ab hinc annis media urbe condita, religiosius, frequentiusque salutatur: huc Anselmus Archiepiscopus longos sacerdotum, nobiliumque viro-

virorum ordines duxit, & locum in hujus facti memoriam dedicavit; & ut celebriorem faceret, delictorum absolutionem constituit, ex tertia parte ejus, quod petentes re ipsa Hierosolymitanam Ecclesiam consequerentur: & pace interim perduellionibus data, anniversarium quindecim dierum mercatum constituit: exstant archetypæ Antistitis, qui etiam Reip. præsidere videbatur, tabulæ Idibus Julii confectæ anni secularis millesimi & centesimi ab ortu Christi Dei. A.C. 1100.

Interim ex finitimis Provinciis nova in arma multitudo concitatur. Genuæ sex & viginti triremes & quatuor onerariæ conscensæ sunt, & ad littora Syriæ delatæ, multa adversa audivere: nam & Gotfredus jam vita functus erat; & Boemundus ab hostibus in prælio captus; & Raimundus Egidiensis ex eadem pugna elapsus, in Thraciam redierat. Rex vero interim Hierosolymis constitutus fuerat Balduinus Gottofredi frater, & Antiochiæ Tancredus Boemundi ex sorore nepos: hinc Cæsaream Palæstinæ turrim Stratonis ante vocitatam obsident, & potiuntur ea brevi. In cujus præda repertus traditur Crater ille smaragdinus singularis inter naturæ opera excellentiæ, qui Genuæ custoditur, ex unica gemma magnitudinis incomparabilis excavatus, fere eadem, aut non multum dispari illi, quam Cicero sexta *in Verrem* accusatione celebrat Antiocheæ Trullæ.

Quidam scribunt, sed sæpe à nobis vanitatis convicti auctores, ex hac peregrinatione Mediolanensi juventuti novam accessisse gloriam: Othonem scilicet Vicecomitem cum ferociente Barbaro pugnasse, & occiso, illustre spolium Viperam, quam ille clypeo & galea pictam gestasset, retulisse. Idem Merula quoque, sed ab iisdem scriptoribus traditum, recipit, laudibusque effert, & reversum in patriam Othonem Legionibus dicavisse memorat: sed & de Vipera satis supra in Divo Ambrosio disputavimus, & præsens istorum mendacium id arguit, quod Othoni Vicecomiti socios adscribunt Joannem Raudensem, & Benedictum Rocionem, qui postea in memoriam peregrinationis ædem Mediolani condiderit, quæ S. Sepulchri nuncupetur; quæ quam veritati congruant, superius exposita docent.

Cæterum Archiepiscopum Mediolanensem conscendisse Genuæ classem Ligustici Annales habent: & nostri petiisse Constantinopolim, atque ibi defunctum, sepultumque in divi Nicolai æde perhibent; eique suffectum Grossolanum, jam ante nescio cujus alterius Ecclesiæ Episcopum, qui quod non sine ambitu & largitione assecutus honorem sit, Simoniacus vulgo nuncupatus est. Eodem tempore Paschalis Secundus demortuo Urbano sufficitur, A.C. 1105. sub quo labentibus annis quinque supra mille & centum, Guido Papiensis Episcopus impetravit jus gestandi pallii, crucem præmittendi, equo albo insidendi, & primo loco ad sinistram Romani Pontificis sedendi. Anno sequenti in Longobardos Pa- A.C. 1106. schalis venit, & conventu Guastallæ in Parmensi apud Matildam habito opes Ravennatis Ecclesiæ magna accisione imminuit, subtraxitque ab illius jurisdictione quinque Æmiliæ viæ Episcopatus, Bononiensem, Mutinensem, Regiensem, Parmensem, Placentinum: ac interim ipse majorem Parmæ ædem sacravit.

A.C. 1107. Altero anno res admirandæ venerationis Mediolani repertæ in æde Mariæ, cui ad portam cognomen est: hæ fuere pars Sindonis, & Sudarii, & Crucis Domini, & vestis Virginis Matris ejus, tum ossa Casti & Polymii discipulorum Ambrosii, quas omnes mirifica religione prosecuti cives, diem illam, quæ fuit septimo Idus Majas, solemnem anniversariis cæremoniis, supplicationibus constituerunt, festumque *Agios* vocavere: eo quod urbem circum-

A euntes, accensas faces, & palmarum olearumque ramos præferentes, subinde *Agios Theos Agios oros* canerent. Insuper mercatum Trinundino celebrem fecere, exulibus etiam securitate concessa, & bellis cum hoste suspensis. Exstant litteræ publico nomine Cardinalium Ordinariorum, Primicerii, universique populi & Cleri, ac cunctorum ordinum civitatis Mediolani ad omnes Sacerdotes Diœcesis suæ plenæ gratulationis & novæ denunciationis: credo absente Episcopo eas sic fuisse inscriptas.

Idem annus insignis habetur creatione Henrici Quinti Romanorum Regis, qui postea Romæ coronatus Imperatorum Quartus censetur. Cum vero elapsis octavo & nono annis subisset decimus à A.C. 1110. B millesimo & centesimo, Jordanus Clivius Grossolano defuncto in Archiepiscopatu sufficitur: quo tempore Merula scribit magnam Mediolani partem iterum conflagrasse, & tunc facile fuisse oborto semel incendio proxima quæque aduri, propterea quod à recenti eversione restituta urbe, ex stramine, cratibus, & reliqua levi materia ædificia constabant: & tunc metu incendiorum lege vetitum fuisse, ne spirante vento quisquam ignem accenderet, & quandoque nec panem coctum, nec obsonia in urbe inventa fuisse: sed cum nec hanc rem ab alio, qui idoneus sit, tradi videam, & Merula rationem C temporum non teneat, arbitror potius hæc contigisse altero ex duobus incendiis, quæ supra ab hinc quadraginta annis facta retulimus. Nam hujusmodi malo hoc tempore civitatem non fuisse affectam, A.C. 1111. illud quoque ostenderit; quod sequenti anno ingens manus auxilio Brixiensibus missa est, adversus Cremonam, & superato hoste Laudem Pompejam circumsedere, ac funditus evertere, duobus templis adhuc exstantibus exceptis: verisimile enim censeo, si tunc hoc detrimentum accidisset, Mediolanenses talem alienarum rerum curam non fuisse suscepturos; cum satis superque suarum, in quibus exercerentur, haberent. De Laudis vero Pom- D pejæ eversione haud immerito prudens Lector uberiora desideraverit: sed mecum transeat oportet, cujus in manus plura in eam rem, etsi diligenter perquisiverim, non venerunt. Cæterum constat & duras leges, & fœdam servitutem victis impositam fuisse: dejectisque cæteris ædificiis, & urbis mœnibus vix agrestium similes vici, & pauperum tuguria miseris civibus, quæ inhabitarent, relicta: & pro magno commodo existimatum, quod vicum cognomine Placentinum reliquerint, in quo solitum mercatum octavo quoque die continuarent: sed nec rem alienare, matrimonia contrahere, post occasum solis in publicum prodire, certosve fines E excedere inconsulto Magistratu Mediolanensi licebat: si quipiam paulo remotius sermones contulissent, continuo novorum consiliorum suspecti ære mulctabantur, aut fustibus cædebantur: quibus ærumnis indignati plurimi diversa exilia petere maluerunt, & perpetuo patriis finibus carere.

Jam Henricus Quintus Romæ coronatus in Longobardos venit, & Novariæ erat Kalendis Septem- A.C. 1115. bris anni decimi quinti supra millesimum & centesimum à supputatione Christiana. Quo tempore Matilda clarissima matrona jam septuagesimum agens annum, pressa morbo, naturæ concessit apud Bondenum decimo ab Ferraria milliario adverso F Pado navigantibus oppidum. In cujus loci mentione perleganter Merula Blondum taxat, quia is credidit, idem Bondenum esse, quod Antiqui Bondicomagum dixere: Plinii vero testimonio declaratur Bondicomagum Ligurum verbum esse, & significare amnem fundo carentem, ibique præcipuam Padi altitudinem incipere, quod à Bondeno distat ducentis & eo amplius passuum millibus.

Cæterum Matilda Regio funere elata sepelitur illustri cœnobio, quod avus in honorem celeberrimi

mi Monachorum non procul Mantua ampliter condiderat, ac ipsa cumulatis opibus longe locupletius fecerat. Hujus grata mentio, & virtutum opinione undique celebrata, sed parca rerum memoria intendere coegit curam, ut quidquid sub illius nomine occurreret, observarem. Ita dum Germanicos Annales evolvo, alteram ejusdem nominis Reginam sub eadem fere tempora floruisse animadverto: ea vero Imperatrix habetur, quippe hujus, de quo agimus, Henrici uxor desponsata Moguntiæ Germaniæ urbe, posteaquam is à Paschale Pontifice Romæ coronatus eo redierat. Filia autem perhibetur fuisse alterius Henrici, qui Anglorum Rex fuit, & filium genuisse ejusdem nominis. In hanc Imperatricem, & duorum Henricorum filiam, matremque duo ejusdem sensus Epitaphia edidit Arnulphus Lexoviensis Episcopus, qui per tempora Friderici Primi claruit. Nec indecorum volumini nostro quis ducat, si Epigrammata ipsa, quod acuendæ studiosorum diligentiæ gratia facio, vel parum elegantia, aut quod paulisper mutatis verbis idem significent, subjunxero:

Regia progenies, stirps Regia, Cæsaris uxor
Hic est magna brevi clausa Matilda loco.
Quæ tutum titulis humani culmen honoris
Excessit mulier, nil mulieris habens.
Septembris decimo regno post regna recepto
Editur æternum continuasse diem.

Aliud:

Regis mater erat, & Regibus orta Matildis,
Exultatque thoro nobiliore genus.
Sed magis egregia virtutum luce coruscans
Fortunam generis vicerat, atque thori:
Septembris decimo sub prima transiit hora
De nostra ad verum nocte revecta diem.

A. C. 1118. Anno deinde MCXVIII. Jordanus Clivius moritur: titulum, remque Ecclesiæ Mediolanensis excipit Henricus cognomento ex Capitaneis Curtis. Et A. C. 1119. postea sequenti anno Mediolanum venerunt tres religione insignes viri, Thebaldus Prior, Bernardus Monachus, & Landulphus eorundem socius, qui populum in Theatro sedentem præstolati (durabat enim adhuc antiquissimi operis usus) prodierunt in medium; & gratiis actis, quod eorum omnium consensu, & impensa fundatum, exstructumque foret in Bergomatium vico Pontida cœnobium in honorem Divi Jacobi, idque jam commodum, & habitatorum capax; rogarunt, ut insuper vellent, juberentque immune & liberum servari ab iis oneribus & vectigalibus, quibus pergravari interdum prædia solent: id quod exaudientes universi, una voce succlamarunt *fiat, fiat:* inibique publicæ tabulæ traditæ fuerunt, jussique omnes sive Cives, seu Capitanei, seu Valvassores nihil omnino ex sacratis Deo, dicatisque cœnobio opibus attingere. Subscripsere diplomati, ut qui mos foret tunc tabulas conficiendi, quinque & triginta viri nullo publico titulo honorati, sed puris tantum nominibus, & cognominibus ad hunc modum notati, (libet enim eos subjungere, ut veteres familiæ suum recognoscant nitorem) Heriprandus à Raude, Ubertus Landrianus, Heriprandus, & Marchesius Vicecomites, Ubertus Ozianus, Otho Curtius, Manfredus Septala, Joannes Mantegatius, Hildeprandus Monetarius, Rogierius Cribellus, Joannes Tenebiagus, Joannes Mainerius, Apolus Paganus, Ardericus Palatius, Heriprandus Burrus, Malastrona ejus filius, Lanfrancus Stampa, Arialdus Capellus, Guerrentius Puteobonellus, Gigo Burrus, Arnulphus Adami Pasqualis, Ungarus Curtedinus, Petrus Caratus, Paganus Brutus, Nazarius Gambarus, Guiliermus filius ejus, Ambrosius Medicus, Azo Buffa, Petrus Concorretius, Manfredus Trottus, Lanfrancus Gattarossa, Joannes Lampugnanus, Henricus Rozolus, Paganus Inchoardus, Guido Litta.

A Anno vero MCXXIII. defuncto Henrico Archiepiscopo, Anselmus Pusterleus subrogatus, & tertio inde anno Henricus quoque Cæsar moritur; in quo Gibellinam defecisse domum Merula nescio cujus auctoritate nixus scribit; & quidam alii utique recentiores non exiguam jacturam fecisse ajunt: quod quomodo procedat, non agnosco; cum hactenus ne nomen quidem ipsum Gibellinum, ne dum, ut domum, aut gentem ullam hujus appellationis quis asserat, legamus: imo nec centum adhinc annis circumferri cœperit: nam & paulo post Merula sibi ipsi contradicit, cum ait in Conrado orta ab eo esse Gibellinæ factionis nomina, quamvis B non protinus per Italiam dispersa. A. C. 1123.

In Henrici locum suffragio Procerum Augustus eligitur Lotharius, hujus nominis Tertius, qui ad Italos profectus, ferreo diademate Mediolani ab Anselmo Pusterleo coronatur; sub quo civitas Comum eversa est: cujus rei narratio paulo altius nobis repetenda est, situm etiam regionis paucis explicando. Larius lacus ab Alpibus Rhæticis ad plana Longobardorum protensus, duo in cornua scinditur; dextero urbem Comum, altero Leucum oppidum petit: media, quæ intercedit, Peninsula nobilitatur fonte Pliniano, qui adhuc statis horis crescit, decrescitque, ripæ omnes frequentibus oppidis, C vicisque accoluntur: à dextero latere alius lacus est, & vallis nobilissima à celebri oppido Lugani dicta, & ultra eam Verbanus parum distat; atque in hunc Luganensis per Tresam amnem sese exonerat: ad sinistram autem Larii partem Bergomatem tractum habemus, & ibidem emissarium Adduæ in Padum affluentis: nam Comensis sinus penitus restagnat, nec ullo aquarum exitu aperitur: quod contra Blondum dixerim, qui falso existimavit Lambrum amnem, vel, ut ipse inscito vocabulo appellat, Umbronem, inde enasci: cæterum media prope Larii longitudine insula exsurgit Longobardorum Regum ærario celebrata, & paulo D supra, ubi Alpium fauces aperiuntur, Turris Olonia mediis fluctibus fundata, admirationem spectantibus facit. Ultra eam sinuatur in angustam quandam veluti caudam, quæ ad saltum Clavennatem, & illustrem vallem, quæ à Tillio oppido Tellina nuncupatur, non autem, ut novus iste *Originum* Catonis inventor, Volturena, pertinet.

Cæterum per Henrici Quarti tempora, duo Comensis Ecclesiæ Episcopatum diverso jure asserebant Landulphus Carcanus prærogativam Cæsaream, & Guido Grimoldus è Gavalasca vico oriundus, Romanorum Pontificum decreta & votum Cleri prætendebat: eundem cæteri populi favor sequebatur. Exclusus urbe Landulphus continebat E se Castro Sancti Georgii non procul Agnio oppido vallis Lugani. Hunc tollere è medio Comenses decreverunt: itaque Adamo Pirro & Gaudentio Fontanella Consulibus, magnæ deliberationis gratia concionem habuerunt; tum nocte profecti, locum armato milite complent, muris scalas admovent, conscendunt arcem, excubias obtruncant, ædificiis ignem imponunt. Tumultu audito Landulphus, & Otho, & Blancus nepotes, dum arma capiunt, ac inter faces & tela discurrunt, interimuntur. Non ita multo post conjuges & propinqui interfectorum vestes laceras, & adhuc sanguine F infectas, Mediolanum deferunt, & cum lacrymis & miserabili ejulatu Jordano Archiepiscopo ac cuncto populo ostentant; rogant, ne tam sæva ac inhumana crudelitas inulta relinquatur; ne innocentissimorum hominum sanguinem impune effusum patiantur. Moverunt lacrymæ & habitus squalentium facile omnes ad commiserationem; resque diu privatim, publiceque agitata est; tandemque decretum bello prosequendam injuriam esse. Primo apud amicos indignitas rei exposita, &

auxilia ex fœdere petita: cum accolis insulæ Larii, imprimis id actum, qui opportunitate loci, & peritia navali adjuturi rem plurimum videbantur: cum his ita constitutum, ut adjunctis Leucensibus, quatenus progredi aqua possent, bellum Comensi à lacu facerent; à terra vero Mediolanenses, & sociorum copiæ urgerent. Ita Comum ancipiti metu circumvenitur: sed citius & major vis à terra ingruit: quare & his sese oppidani opposuere, & montem Baradellum portæ urbis, qua hostes venturi erant, imminentem conscendunt; ac mox subeuntibus hostilibus copiis descendunt, committiturque certamen non minoribus animis, quam viribus: his patriam, focos, lares tueri nitentibus; illis pro salute & præda, quam brevi sperabant, acriter pugnantibus. Jam signifero Comensium interfecto, primæ Mediolanensium acies urbem ingressæ rapinas, cædes, & incendia facere: quibus irritati cives, & suum ex propinquo malo periculum æstimantes tanto ardore in hostes jam præda onustos invasere, ut ex victis victores illis visi sint; nec solum rapta deponere coegerint, sed circiter mille eorum interfecerint: hac amicorum clade audita Insulani, & Grabadonenses, & qui Belasium accolunt, de summa rei consilia communicant: demum communi nomine Oratores Mediolanum mittunt, qui doceant, quid animorum, viriumque in ipsis & cæteris accolis amicis sit; suadeantque ut bellum navale fiat: ita classem instruunt milite armato, & commeatu abunde complent; & Comum navigantes, terroris quidem multum, cum improvisi, inexspectatique venissent; cæterum damni nihil fecerunt. Interea Mediolanenses ad socias civitates mittunt, qui & veteris amicitiæ jure, & novo fœdere, stipendioque oblato, militem vocarent. Fœderatæ autem Civitates erant Brixia, Bergomum, Cremona, Parma, Mantua, Ferraria, Bononia, Verona, Vercellæ, Novaria, & Transpadani populi.

Igitur cum justus jam convenisset exercitus, majorisque apparatus fama increbresceret apud Comenses, multa & ipsi providere, vires quantascunque possent contrahere, custodias pro muris disponere, commeatus ex agris in urbem comportare, nihil, quod ad defensionem, tolerandamve obsidionem pertineret, intentatum relinquere. Jam excurrentibus ad portas urbis hostibus levia certamina inibantur, prædæ & cædes fiebant: sed non perseveravere cum bello hostes, primoque paulatim dilapsi, ad postremum collectis vasis abiere. Non cessarunt tamen minitari, se proximo Augusto cum majoribus copiis venturos: quare Comenses nullum studium intermittere, nullis laboribus & expensis parcere, fossas purgare, muros reficere, & reliqua ad arcendam vim necessaria agere: nec frustra ea parata sunt; nam non ita multo post affuere iterum hostes, qui tamen nec aliam memorabilem rem, præter magnum terrorem fecerunt. Tunc Comenses duodecim naves armant, & inimicum oppidum Tremensium diripiunt & incendunt, tres hostiles naves opem illi ferentes capiunt, Belasium spoliant, turrim Lierni pulchritudine spectandam cremant, Lucinum peropulentum & nobile oppidum in prædam vertunt, magnumque inde pecudum numerum abigunt; tum in hostium naves sparsim terræ alligatas invehuntur, & partim incensas mergunt, alias Comum pertrahunt. Affecti tot malis adversarii in Insulam conveniunt, atque ibi constituunt, non inultam hujusmodi injuriam prætermittendam; conflataque brevi centum navium classe urbem petunt, ingentique terrore suburbana complerunt: sed occurrentibus mature oppidanis, non solum à maleficio prohibiti sunt, sed etiam in naves repulsi, abire coacti sunt. Tum consilium iniere cives Copellæ

A capiundæ: ea erat turris quodam in scopulo eminens ipsorum rebus valde importuna: hanc dum obsident, sentiunt ab Insula venire, qui inclusis opem ferant: igitur acrius eam oppugnant, & vi in potestatem redigunt; qua re cognita Classiarii domum iter verterunt.

Sequenti anno per Majum mensem, Comenses A. C. 1124. de publico consilio hostiliter petiere Varisium oppidum, & cum noctu improvisi supervenissent, imparatos & semisomnes facile trucidarunt, alios vinculis inditis captivos egerunt, & cum ingenti præda abiere. Nec ita multo post in eandem regionem reversi Binagum & Vedanum oppida tunc B muris cincta invadunt, atque capta & direpta incendunt. His peractis bellum in Luganensem oram transfertur: incolæ Mediolanensi nomini studebant, & arcem Sancti Martini, quo omnia ex fide agere viderentur, tradiderant: contra Comenses transmissis in vallem Intelavi copiis, secuti consilium Joannis Boni Vesozoni, qui locum deligenter speculatus, docuit aditum esse in superiorem rupem, & ex ea haud magno cum periculo desiliri in muros posse, eo profecti juvenes impigri, & qua præceps locus erat, per funes delapsi, ex improviso saxa, sudes, & tegulas totis ædibus proruunt: ita fugam undique hostium fecere, ac munito loco potiti sunt. Qua re Mediolani cognita, constitutum C est, ut classis lacu instauraretur, cui Insulani remiges & commeatum suggererent: in vallem Porletiam delati, Castrum S. Michaelis circumsidunt: ubi dum diutius morantur, supervenit Anselmus Pusterleus, qui tum Mediolanensi sacerdotio præerat, ratus se negotium celerius confecturum, seu timor contumacibus adversariis faciendus opinione & præsentia Antistitis; seu opera, & auctoritas interponenda conditionibus, si quæ inirentur, foret: sed in neutram partem profuit ejus adventus: nam & à vi fortiter sese defendentibus Comensibus, & ex confidentia rerum pactiones omnes recusantibus, infecta re abire coactus est, & occur- D rentibus novis copiis commissa pugna, in qua præcipuus nobilitate vir Aledramus Quadrius cecidit, & complures combustæ naves: deinde Arduinus Advocatus turrim Melani, & Gisilbertus Clericus è media plebe homo arcem Pantagani, accepta pecunia, Mediolanensibus tradiderunt: at Comenses Insulam adnavigant, oppidanos ad pugnam provocant: illi è tuto loco tela conjicientes, Oldradum Natalem, & viginti alios nobiles viros interfecerunt; quorum cæde irritati hostes, quod in homines non poterant, in ædificia desæviunt: inde Comum reversi cives cohortantur, ut majo- E ribus copiis locum jam semirutum invadant, & quod superest, sine mora avertant: assentientibus universis, nova classis instruitur, ad Insulam navigatur, militibusque expositis cuncta ferro, igni fœdantur, vites, cæteræque frugiferæ arbores passim succiduntur: jam muri ipsi frequenti ariete concutiebantur, cum nova Menasiensium classe, qui auxilio obsessis veniebant, perterriti, omittere incœpta, Insula cedere coacti sunt. Fortasse etiam suorum litteris revocati; propterea quod finitimus hostis Canturianus agrum igni ferroque vastabat: cum quibus etiam commisso certamine in ripis tor- F rentuli, cui nomen Seviso, sexaginta hominum jacturam fecerunt. Nec ita multo post submissa ab urbe Mediolano ingenti multitudine, novo in periculo Comum constituitur: quod tamen intra mensem sublatum est, ex inopia commeatuum hoste digresso. Paulo post ex Tellina valle Quæstores peractis exactionibus argentum & varium genus commeatuum Comum deportavere; quibus acceptis, denuo de excidenda Insula deliberant, transmissoque exercitu oppugnant: sed plures ab arce & turribus sagittis conficiebantur, in quibus vir clari

clari nominis Paganus Beccaria fuit: quo accepto detrimento Comum copias, quæ supererant, reducunt: dehinc novam classem instruunt, cui oram solventi fausta precatus Guido Episcopus Comensis brevi interiit. Naxium autem petiere, obviosque habuere Leucenses, congressique cruentum prælium fecere. Victores Comenses prædam & captivos domum deduxere. Quod tantam suis animorum accessionem fecit, ut ultro erumpentes in hostem, qui à terra infestam regionem habebat, circiter mille hominum vel ceperint, vel occiderint. Inde Vertematum venere, & illic quoque superatis adversariis, oppidum ipsum incendunt: pariter à Canturio & Marliano ingenti cum pecudum hominumque præda redierunt. Tunc Mediolanenses quammaximam multitudinem armarunt, & adversus exultantem tot victoriis hostem profecti, eum vel invitum, & terga dare nitentem ad pugnam compulerunt, & memorabilem stragem ediderunt, ex qua ingens luctus Comi fuit. Trium, qui strenue mortem opetierint, nomina memorantur; Araldus Galignus, Rogierius Fontanella, & Pandulfus à Canonica. Subinde nuntiatum est, Lucinum oppidum, prodeunte Arialdo Advocato equestris dignitatis viro, in manus hostium pervenisse: quod pari animorum consternatione, ac recens hominum cædes, receptum est. Ejus vero proditionis infamiam ferens ægerrime Otho Arialdi frater inter confertos equites, qui ad explorandum certius rei statum advolarunt, profectus, & cum hostibus congressus interficitur. Non multo ab his intervallo Conradus Derviensis castrum Dervium, in quo non exigua vis auri, argentique erat, pariter Mediolanensibus prodidit. Et in Tellinam usque vallem progressi hostes prædam bovum, pecudumque abegerunt. Ex arce quoque Antixiti dejectum præsidium à Leucensibus noctu fuit, & rebus omnibus oppidum spoliatum.

A. C. 1127. Sed jam subibat annus vigesimus septimus supra mille & centum, cum de publico consilio Comenses Albricum Bregnanensem ab exilio revocant, & pristinæ gratiæ restituunt. Vafri ingenii erat homo, & varia fortuna agitatus, haud facile injuriarum oblitus, dolos patriæ nectit: nam commentus Mediolanenses ad certam diem prædatum venturos, struendas illis opportuno loco insidias esse suasit: tum ad hostes clanculum delapsus, quo loco, & quo numero armatorum acies positæ forent, docuit. Profecti igitur Mediolanenses duplici agmine insidiatores ipsos circumvenerunt, & conturbatos, attonitosque, ex eo in primis, quod Albricum ipsum inter hostiles acies impune versari, & multa jactare audiebant, contrucidarunt. Hic cecidere viri nobiles Vindradus Pirrus cum filio, Petratius Fontanella, Jafredus Validus, Arnaldus Vertemates, Marchius Azola, Joannes Bessola, Vicedominus Comensis.

Mediolanenses ea victoria usi, ad obsidendum urbem ipsam Comum pergunt; locumque castris deligunt suburbanam S. Martini ædem, quam vallo, fossa, & duabus præaltis turribus muniunt, & mutato nomine castrum novum, & interim villam novam nuncuparunt; cujus custodiæ Moguntiaca primum inventus est imposita, quæ à Comensibus, non ita multo post, ob nimiam importunitatem, & ferociam trucidata est: his suffecti fuere Cremonenses; sed hi quoque multis præliis imminuti, hosti prædæ fuere. Interim prædatorii equites in Luganensem vallem missi ad Tresiam fluvium, per quem lacus ejus regionis in Verbanum exoneratur, pervenere, & igni, & ferro omnia fœdavere. Interea à sociis Civitatibus, quas supra memoravimus, missa auxilia, & inter Novarienses puer altæ indolis Blandrati Comes memoratur rudimenta militiæ fecisse, & qualis vir futurus foret, auspicia dedisse. Accersiti quoque ex Liguribus fabri, qui aptio-

A res bello naves facerent: ita classi Leuci instructa, adjectis Insulanis totius lacus Imperium obtentum est. Terrestres vero copiæ cum infesta jam omnia circa urbem haberent, quatuor turres conjunctas trabibus, ac cratibus, & corio tectas erigunt, totidem arietes inter eas collocant, quas sublato militari clamore & præcinentibus tubis ad urbem promovent, nudatosque propugnaculis muros quatiunt: contra oppidani fortiter agere, die, noctuque in opere esse, nullus sexus, nulla ætas labori parcere, omnes pro patria, aris, focis pugnare: sed cum hostes multitudine abundarent, nullamque propterea quietem fessis darent, sed pu-

B gnando diem noctibus conjungerent, suis sauciis integros & recentes submittendo, consilium exonerandæ civitatis turba inutili inierunt: sicque infirmam ætatem navibus imponunt, robustiores in urbe retenti: sed hi quoque brevi in desperationem rerum adducuntur, & desertis custodiis in vicum se recipiunt: sic vocatur pars extramurana sinistræ lacus ripæ adjacens. Quibus cognitis Mediolanenses urbem ingressi, omnia prædantur: sic potiti Como Mediolanenses fuere; qui mox de pace rogati, eam polliciti sunt, si mœnia ad locum usque duabus turribus insignem, quas Cluviolas vocabant, dejicerent: qua conditione recepta, denudata mu-

C ris civitas est, & victis reditus in eandem concessus.

Sequentis anni hyems insolita asperitate diriguit adeo, ut Padus ipse glacie concretus genus omne jumentorum & plaustra onerata ad utramque ripam transmitteret. A. C. 1128.

Anno vero MCXXX. Innocentius Secundus hujus nominis Pontifex Romanus, multipliciter à Rogerio Siciliæ Comite vexatus, eo quod Regium titulum ambienti non conferebat, in Hetruriam venit; & ad littus descendens, triremibus Liguſticis excipitur, ac Genuam delatus vacanti tunc forte ejusdem urbis Ecclesiæ Episcopum dedit Syrum, A. C. 1130.

D hominem ingenio & sanctitate clarum: pariter bellum, quod tunc cum Pisanis gerebatur, suspendit. Inde in Ulteriorem Galliam transgressus, duobus Conciliis Rogerium Siculum, & Petrum Leonem Pontificium munus sub Anacleti nomine Romæ usurpantem, hostes Ecclesiæ declarat, & palam Christianis sacris interdicit. Quibus peragendis triennio absumpto, in Italiam revertitur, & Placentiæ novum conventum vicinorum Principum habuit: mox superato Apennino Cornetum Hetruriæ urbem, comitante Lothario Cæsare, pervenit. Huc Syrus & octo alii Ligures Legationis princi-

E pes tredecim triremibus advecti, pacem cum Pisanis, hortante Pontifice, confecerunt. Tunc Syro novus titulus accessit: nam qui olim suffraganeus Mediolanensis Antistitis fuerat, nunc illi subtractus, & suæ ditionis factus, aliis etiam imperare cœpit; constitutusque octo Civitatum Metropolitanus, quatuor in insula Corsica sortitus est, Marianensem, Aciensem, Nebiensem, & Aprumacensem; cæteræ in continenti sunt: sed cum tres tantum forent, Albingaunensis, Naulensis, & Brugnatensis, ad explendum numerum, tunc primum Bobiensi oppido civitatis nomen inditum, & novus creatus Episcopus; cujus dignitatis tuendæ gratia locupletissimi ad eam diem Cœnobii Columbani

F opes accisæ magna ex parte, ac illi traditæ fuerunt. Perrexere ad urbem Innocentius & Lotharius; nec difficulter ad officium redeuntes Romanos in gratiam recepere. Eodem anno Mediolani moritur Pusterleus Præsul, eique suffectus Robaldus, jam Albæ Ligurum Antistes.

Anno deinde MCXXXIV. Guido Vicecomes nobilis Mediolanensis Othone genitus munere Guarnerii Abbatis S Galli Constantiensis, instituitur Abbas Massini in Longobardis, quam olim Sancti A. C. 1134.

 Galli

Galli Cœnobio contulerant Carolus Augustus, & Berengarius Imperator, & primus Otho confirmaverat. Durat adhuc Massinum edito in colle, quem Verbanus lacus exiguo ab Arona spatio alluit; & juxta spectatur Invorium, duo celebria Vicecomitum domicilia, adeo ut inde ortam clarissimam familiam plerique crediderint: sed antiqua ipsimet indigenæ mihi quandoque monumenta ostenderunt, quibus inveteratæ illius gentis origo ad civitatem Mediolani refertur. Bernardus quoque Monachus peragrata Gallia atque Germania ad Italos reversus, Mediolani Cœnobium quarto ab urbe milliario fundavit, civibus opes offerentibus, quod Caræ Vallis dicitur.
A. C. 1138. Et anno MCXXXIIX. Lotharius post multa egregie gesta, & conditas leges, quarum non paucas posteri in corpus novi juris recepere, cum etiam per agrum Novariensem, & signanter vico Momo diversatus fuisset, Veronæ moritur.

Deinde Conradus Secundus ex Henrici sorore, & Frederico Scophio, ut quidam opinantur, cognomento Suevorum Duce genitus, Imperium excipit, & Mediolani, præbente diadema Robaldo Archiepiscopo, coronatur. Idem Genuensibus facultatem cudendæ monetæ primus concessit: ex quo illius memoriæ hoc grata posteritas instituit, ut nomen Conradi Romanorum Regis alteri nummorum parti semper inscripserint.

A. C. 1140. Anno MCXL. mense Februario Papienses & Placentini fœdera inierunt mutui inter se auxilii, quod equitatu, peditatuque præstari posset adversus quemlibet populum excepto Novariense, & salvo sacramento erga Cæsarem dato, ut omnia pro amicis contra inimicos agant, quæ usus & occasio rerum postulaverit.
A. C. 1142. Et biennio post Guido Vicecomes, quem paulo ante memoravimus, in Germaniam profectus à Conrado Cæsare jurisdictionem retulit curiæ Massini, & Elbuzagi, & Besenzati: diploma hujus rei archetypon Papiæ vidimus cum præfatione, quod Guidonis avus pro fide Imperii à Romanis fuerit interfectus.

A. C. 1143. Anno sequenti, qui fuit XLIII. supra M. & C. Innocentius Pontifex moritur: cui spatio sexdecim mensium duo successere, sui quisque nominis Secundus, Cælestinus, & Lucius: hic Genuensibus multa per Legatos petentibus, annuum unius libræ auri tributum remisit. Pontificatum maximum inde tenuit Eugenius Tertius Pisana urbe oriundus, Bernardi Monachi discipulus, qui intestinis Romanorum discordiis pulsus urbe, ad Gallos trans Alpes se contulit. Ubi cum cognovisset Christianos, qui Hierosolymis regnarent, gravissimis cladibus à Barbaris attritos, maximo in periculo reliquæ salutis versari; nec ignorans quibus animis, quantisque viribus sexaginta ab hinc annis terram Syriam Galli ingressi forent, Ludovicum Francorum Regem de auxilio miseris ferendo alloquitur, ejusque animo satis explorato, Conradum Cæsarem de eadem re compellat, eoque non abnuente crebræ circummittuntur legationes: denique suscepta expeditio anno Christi MCXLVII. A. C. 1147. Inter Italos Proceres, qui eodem profecti sunt, Codices Mediolanenses celebrant Martinum Turrianum, qui ab eximia corporis & virium specie Gigantis cognomen meruerat, qui fortiter pro Christi nomine pugnans, captus à Barbaris, & excruciatus tormentis expiravit.

Eodem tempore Genuenses ejusdem Pontificis hortatu in altera orbis parte non involvendum silentio bellum gessere, florentissimumque exercitum ducentis & viginti sex navibus in terram Bæticam transportarunt; Almeriam urbem maritimam diu obsessam expugnarunt. Ejus expeditionis Duces fuere Ubertus Turrianus, Philippus Platealonga, & Ansaldus Auria Consules Genuenses, nec non & Raimundus Bellingerius Barcinonensis Comes, unus fortasse ex stirpe Regis Berengarii, quam supra in Liguribus consedisse sub eo cognomine diximus. Et subsequenti anno Tortosam citerioris Hispaniæ urbem terra marique oppugnatam per deditionem cepere. At Conradus rebus in Syria improspere gestis, & Damasco frustra obsessa, in Europam revertitur, & morbo affectus apud Barbergam Germaniæ urbem moritur. Eugenius autem ex Gallia reversus, iter per Circumpadanas urbes fecit, & Novariæ agens confirmavit indulta à majoribus Cœnobio Cerreti Laudensis agri, quod paucis ante annis illustris Comes Albericus in proprio solo Saltarico condiderat.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER VIII.

EPITOME.

Post Conradum imperat fratris filius Suevorum Dux Fridericus I. Ænobarbus, famam ex Mediolani vastitate & reliquæ Italiæ malis nactus. Constantiæ conventum Principum celebrantem Laudenses duo nulla publica auctoritate interpellavere pro patria vim à Mediolanensibus passa: & vindices litteras ac legatum ad eosdem impetravere. Is Laudem delatus, tametsi cives metu graviorum injuriarum, intentatam volebant legationem, Mediolanum profectus est, ubi cum Cæsaris litteræ contumeliose acceptæ sunt; tum ipse summum in discrimen adductus. Mediolanenses clade per idem tempus ad Verruculam à Papiensibus accepta mitiores facti, Cæsarem legatione ac muneribus sibi reconciliare conantur: sed is tamen Laudensium, aliarumque finitimarum urbium querimoniis valde permotus in Italiam per Taurinas Alpes cum exercitu proficiscitur. Germanos, qui evocaverant, primi suis oppidis excepere Laudenses: moxque hostes sensere, cum à Placentino vico totius ditionis opibus divite eorum impetum ægre propulsavere. Cæsar interim Roncaliæ Placentiam inter & Cremonam Mediolanensium Legatos admittit: & post fidem sibi à Laudensibus annuente Mediolanensi Senatu sacramento obligatam, trans Ticinum movet, commeatu Mediolanensibus imperato: cujus difficultatem Germanus miles Landriani ac Rosati vastatione ulciscitur. Novariam progressus Fridericus, cum ea urbe ac Papia fœdus init: Ligurum Oratores audit: Mediolanensium vero, tametsi pactam

in

in Roncalia pecuniam repræsentantes, omni rescisso fœdere non sine objurgatione ab se rejicit denuncians, Velle se Laudensem, Comensemque ab ipsorum potestate exemptum sibi uni parere: mox Galiatum ac Trecatum in potestatem redacta mœnibus nudat. Trajecto Pado Montisferrati Marchione auctore Astam expugnat; ejusdemque ditioni adjungit. Inde Derthonam apud se à Papiensibus postulatam, cum Mediolanensium fulta præsidio causam dicere detrectaret, invadit: & quamquam certis conditionibus in deditionem acceptam, perfide patitur diripi, flammisque vastari: tum Papiensibus dono dat ultra incendium & interitum sævituris. Non multo post ab auxiliaribus Mediolanensibus in propinquo opportunitatem captantibus recuperata reficitur, Senatu primum improbante, discessionemque imperante: deinde prosperæ fortunæ, submissis auxiliis, velificante. Ergo per id tempus Papiensem Cæsaris præsidio ferocem & ad Derthonam nostræ jam urbis coloniam (quod datæ ad eam litteræ & consanguinitatis insignia testantur) fortiter sustinuimus; & Septezano, quod à Scaranis occupatum obsidione repetebat, expulimus: & Stabulium, Cunasium, & Ceredanum expugnavimus: & Lugani Vallem rebellantem subegimus. Fridericus Romam interim petens Adrianum Pontificem inde pulsum Sutrii obvium reverenter excepit: & professus ob id muneris gladium se & Imperatoris nomen accepisse, in Urbem reduxit, ubi ab eodem Coronam suæ dignitatis insigne suscepit. Sed subita Populi Romani irruptione uterque captus esset, nisi eum accersitus è propinquo exercitus, non sine ingenti cæde, submovisset. Inde retro signa convertens Spoletum de Cæsareis nunciis male meritum direptione & incendio mulctat. Anconam progressus honorificam Constantinopolitani Imperatoris legationem audit suadentem bellum adversus Gulielmum Siciliæ Regem. Sed tantæ expeditionis difficultatem & periculum æstimanti, antiquior in patriam reditus fuit: quem quia pecunia à Mediolanensibus accepta obsidere conati sunt Veronenses, non leves victori pœnas dedere.

CONRADO in Romano Regno Procerum suffragiis suffectus est Fridericus frater *, ejus nominis primus, quem de capilli colore insignem vulgus *Barbarusam*, paulo eruditiores *Rubrobarbum*, nos æquiore, ut arbitramur, & ex aliqua antiquitate Romana petito vocabulo, *Ænobarbum* nuncupabimus: eum vero in Romani Regni fastigium electum fuisse colligo anno Christiana enumeratione millesimo centesimo & quinquagesimo primo, aut certe secundo. Acta celebritas est Franchfordiæ urbe Germaniæ Mogamo amni apposita, qui Rhenum juxta Moguntiam influit. Inde Aquisgranum delatus, sacri olei unctione perlinitur, & coronatur. Rem sacram & solitas cæremonias peregit Arnoldus Coloniensis Archiepiscopus, reliqua administravere Hellinus Trevirensis Antistes, Albertus Marchio Brandeburgensis, Henricus Saxonum, & Matthæus Lotharingorum Duces. A. C. 1151. 1152.

Postea per æstatem celeberrimum Messeburgo conventum habuit, in quo Petrum Danorum, qui in Cimbrica Chersoneso siti Daci nunc dicuntur, Regem declaravit, suaque manu diadema & reliqua ejus rei insignia ei detulit. Tunc subortas cum Romana Ecclesia, cui tum Eugenius Tertius præerat, contentiones quadam in epistola ipsemet fatetur; quæ, qualesve, aut qua ex causa fuerint, nec ipse narrat, nec apud quemquam hactenus comperi. Moxque tamen eas ita sua opera sopitas fuisse subjicit, ut quod à se bene constitutum erat, auctoritas Apostolica confirmarit.

* Alii fratris eodem nomine filium scribunt; vide Gordon. A. 1152.

Annus deinde quinquagesimus tertius habetur insignis obitu duorum summorum in Ecclesia virorum, Eugenii Pontificis, cui Anastasius Quartus suffectus est, & Bernardi Abbatis, qui sacrarum Scripturarum studio, virtute, & peregrinationibus ad exteras quoque nationes in fide nostra instruendas obitis clarus, multa ampla & opulenta cœnobia ædificavit: plurimosque statim sectatores habuit, quorum via, vitaque posteris per manus tradita, quoniam tuto cælestes ad sedes ducat, nunc quoque observatur. Exstant vero ejusdem ingenii multa & præclara monumenta, plena pietatis & meditationis rarissimæ, quibus; quamvis Latinæ litteræ eo tempore obsolevissent, tamen nec inelegans, nec infacundus Bernardus probatur. A. C. 1153.

Eodem anno Fridericus alterum conventum Constantiæ habuit, æque celebrem frequentia, & Heroum dignitate ac Messeburgensis: nisi quod hic amplius accesserunt duo Romanæ Ecclesiæ Principes, Bernardus S. Clementis, & Gregorius S. Angeli, ille Presbyter, hic Diaconus, Cardinales; item Vulpho Dux Spoleti, & Marchio Tusciæ. Forteque apud Hermanum Constantiensem Episcopum duo Laudenses cives privatam ob rem in Germania negotiantes diverterunt, Abernandus cognomento Alamanus, & Homobonus de Magistris: qui dum in aula spectant novam Heroum speciem, hominum frequentiam, & rerum majestatem; animadverterunt, crebris tenuiorum querelis deferri ad Cæsarem injurias, oppressionesque potentiorum; & Cæsarem æqua omnibus & justa præstari jubere; efficacissimasque in eam rem litteras dare: ac propterea calamitatum patriæ reminiscentes, ejus publicam causam agere constituerunt: & velamenta supplicum sumentes, è proximo templo cruces proferunt, & in conspectum hominum cum flebili lamentatione prodeuntes, nomen & clementiam Cæsaream invocant: quibus, circumfundente se multitudine, Fridericus dari locum jubet, ut accedant. Interrogati, qui essent, quid peterent, quæve tantarum lachrymarum causæ, Abernandus Linguæ Germanicæ peritus, *Laudenses*, inquit, *sumus, omnium, qui vivunt, miserrimi, & qui à Mediolanensibus ea patimur, quæ ne Barbari quidem pati hostem cogerent. Nota res est, sicuti patriam nostram Laudem Pompejam vetustate, & Romani conditoris fama claram, injusta ira perciti Mediolanenses everterint. Sacræ ædes, quæ exstant, amplo documento sunt opulentiæ, dignitatisve ejus; nam his tantum pepercere hostes, cætera, domos, mœnia, turres ita sustulerunt, ut jam novem & quadraginta annis videamus campos, ubi Troja fuit: (ut accommodemus dictum clarissimi poetæ) ex cujus excidio multi in varia exilia dilapsi, errant adhuc: & nos nimis certa exempla ejus rei sumus: reliquum populum sex vicis, ceu totidem ergastulis conclusum, fœdissimam in servitutem redegerunt: avarissimis Magistratibus parere cogunt: quibus nisi statutis diebus, atque horis indictas pecunias persolvamus, vincula, cruciatus, tormentaque intentantur: denique nullum genus est impietatis, scelerisque, quod non miseros nos, conjuges, liberosque nostros sævissimi domini victores exerceant. Sed vide, Cæsar Auguste, quid longa tot malorum consuetudine factum fuerit: jam tolerabilia ista erant, & in extremæ servitutis calamitate nihil desiderare audebamus, nullam querelam ne nunc quidem faceremus, haud ullam abs te opem optare animo subiisset; si nos in pauperrimis illis miseriæ nostræ reliquiis permisissent: sed quo non intras livor improbe? quo non venena spargis invidia? aut quid impotentissimæ superbiæ satis humile videri potest? erat civitas nostra dum stetit totius fere Circumpadanæ oræ emporium;*

porium; conferebantur à finitimis merces, quæ octavo quoque die inter advenas commutabantur: posteaquam vero eversa civitas est, id continuari in majore sex vicorum nostrorum, cui Placentino nomen est, Mediolanenses permiserunt: in quo, etsi exhausti opibus magna emere aut vendere non poteramus, tamen externis hospitia saltem parando, commeatus expediendo, plerique victum quærebamus: credo, paulo opulentiores fieri, & reculam augere iis visi sumus: invidenda, formidandaque erat conditio nostra: itaque de sapientum suorum, ut vocant, (qui utinam recte saperent) consilio nobis interdicunt, ne amplius in Placentino vico mercatores excipiamus, sed in proximo campo sub dio nundinemur, soli, pluviisque merces exponamus: id quod fuit nobis, non panem ipsum ori detrahere, sed prorsus, quod dici solet, Vade, & suspende te: nam eo dicto vulgato, statim omnia apud nos cessarunt, desierunt advenire peregrini, merces mittere, & omnia contorpuere, exstincta omnium industria, ubi spes lucri non adest: sic defecti opibus, & undique destituti cum inopia, cum ignavia jam diu certamus. Hoc est, quod nos urget, quod gravat, quod conficit, sacratissime Cæsar, vosque excelsi Principes: hoc unum rogamus, ut pristinum morem, locumque mercatus restitui curetis. Commoverunt facile concionem lachrymæ, simul rei, quæ petebatur, exiguitas, honestasque: itaque litteræ decernuntur perquam efficaces in eam rem; quibus scriptis nova difficultas oboritur nuncii, per quem litteræ Mediolanum perferrentur; quia haud dubio facturos vim, si quispiam Laudensis accederet, opinabantur. Ex aula Cæsaris deligitur Sicherius diligens & impiger juvenis, cui etiam injungitur, ut quantum posset, viva oratione causam Laudensium commendaret.

Interea in patriam reversi Abernandus & Homobonus suos edocent, ubi fuerint, quæ viderint, quid fecerint; brevique cum litteris affuturum Cæsareum nuncium significant. Id permolestum atque abominabile primores censuerunt, quibus nota erat Mediolanensium iracundia, & quidam quasi furor in Laudense nomen, cum quicquam novi tentabatur: neque omnino temperaturos existimabant, quin alias super aliis injurias, ubi hoc rescivissent, in se cumularent: alii mitiora augurantes, mœrentium animos solabantur ea ratione, quod fortasse apud Cæsareum Senatum fidem publicæ rei gerendæ non habuerint Abernandus & Homobonus, qui privato nomine in Germaniam profecti, nullo publico mandato, signove firmare petitionem potuerint.

Sed haud ita multo post Sicherius affuit lætus, & spe uberioris emolumenti plenus, concioneque advocata, gratiam Cæsaream, & felicioris seculi primordia nunciat; tum cujusmodi litteras attulerit, enarrat: respondent ei, se Cæsari gratias agere immortales: sed mox triste silentium & effusæ lachrymæ mœstos omnium animos esse declararunt; & admiranti Sicherio natu tandem major hæc alta voce subjunxit: *Si ea, quæ tu modo, & paulo ante duo cives nostri attulistis, non optanda nobis, ac votis omnibus expetenda sunt, saxei, ferreique, & omnino Cæsarea benignitate indigni simus: nam nec rebus nostris conducibilius quidquam, nec animo jucundius contingere potest, quam Cæsaream istam liberalitatem, qui simplici duorum hominum rogatu causam nostram susceperit, teque oratorem miserit: quibus unquam verbis, quibus factis satis digna à nobis agi, referrive gratiæ poterunt? Etenim nullum majus nobis viget in terris numen, nihilque eorum quæ cernimus, quæ audimus supra Augusti majestatem, amplitudinemque ducimus: sed vera, & rei necessaria fateri liceat, parum tempestiva est tentatio ista; novimus inclementiam vicinorum nostrorum; & quam iniquo, incivilique animo ferent hæc; & quibus nostris malis suspiciones suas expiabunt, cum procul esse intelligant, qui vim vi, arma armis opponat: nam Cæsaris*

A *quoque ipsius absentis opinionem haud multi facient. Quare cum causa nostra agatur, & ex commodo nostro agere te deceat, hortamur, rogamusque ne Mediolanum omnino accedas; aut si accesseris, nihil in rem nostram loquaris; dissimules mandata, & quidquid vis aliud, quam Laudensem Populum nomina. Et quo ad nos, Cæsari quantas maximas humanus animus capere potest, gratias agas suæ in nos declaratæ voluntatis; cujus fructum in commodiora tempora servandum nos censuerimus: nam si quando contingeret ejus præsentia illustrari res Italas, haud profecto aliud à Deo maximo expetendum ultra existimaremus.* Conturbatus est hoc sermone Sicherius, quem eo tendere perspexit, ut eam rem,

B ob quam potissimum venerat, omnino non tentaret. Itaque indignatione plenus: *Si vel dena,* inquit, *auri pondera hic mihi repræsententur, non committam unquam, ut partem ullam mandatorum meorum neglexisse videar: quo enim vultu, qua spe, qua fiducia in conspectum Domini mei veniam, rebus, propter quas tam procul domo missus sum, intentatis? an adeo incivilis, superbusque Mediolanensis est, ut non possit æquis auribus audire etiam ea, quæ vel minime velint? certe legatos audire omnes solent: nec fraudi cuiquam fuit non grata dixisse: nam illorum postea est respondere, quod libuerit: proinde alio dirigite cogitationes vestras: meliora mihi suadete.* His dictis Mediolanum Sicherius pro-

C ficiscitur; ubi Senatui litteras Regias exhibet; & mandata in commendationem rei Laudensis exponit: quæ haud secus accepta sunt, ac Laudenses prædixerant: nam absque ulla Cæsaris reverentia perciti ira, & quodam furore Consules tabulas ipsas in terram elisere, & pedibus conculcantes ceras, quibus obsignatæ erant, fregerunt, imaginique Cæsaris insignem contumeliam fecerunt. Quod videns Sicherius, & sibi deteriora metuens, inter obstrepentem multitudinem effugium invenit, & noctu Laudem repetit: quid egerit, viderit, quove in periculo fuerit, enarrat. Inde in Germaniam contendit. Lau-

D denses vero trepidavere: & sane sæva consilia adversus eos Mediolani tractabantur: sed sive pœnitentia facinoris, ne bis in Cæsarem peccarent; sive bellum, quo cum Papiense detinebantur, ab ea cogitatione averterit, in incerto est. Namque trans Ticinellum fluvium, quo Ticino derivatus medios inter Mediolanum, Papiamque campos interlabitur, exercitum miserant, lateque agrum hostilem populati apud Lardiragum vicum consederant. Certatumque juxta Verruculam atroci certamine; & cum in castra rediissent, inani quodam pavore, ut fortuna cum in cæteris humanis rebus, tum maxime in bello dominatur, solutus est Mediolanensium exercitus: nam cum quidam saucii

E ad curanda vulnera domum repitituri, vasa colligerent, strataque humi tentoria festinantius ministri complicarent, procul conspicientibus imaginem fugæ præbuerunt. Itaque illis quoque raptim sua auferentibus, & aliis atque aliis extremum exercitui casum advenisse suspicantibus, & ex alieno metu territis, omni ex parte fuga facta est, castraque commeatu omnifariam plena prædæ hostibus relicta; notabili impressione ad vada Ticinelli facta, alio alium in aquas impellente præ studio celerius fugiendi.

Eo detrimento accepto Mediolanenses, & quasi referret iratum Cæsarem habere recogitantes, pla-

F candum eum, omnique arte in primis demulcendum statuerunt. Itaque cum muneribus Oratores mittunt, qui incivile factum quoquo modo excusarent, & veniam errori peterent: dataque in id patera aurea cum multa pecunia numerata: sed jam aliquanto ante Laudenses Cæsaris animum in indignatione firmaverant; & data aurea clavi Guilielmo Marchioni Montisferrati, qui gratia & propinquitate plurimum apud illum pollebat, ad Cæsarem perferenda occupaverant. Quibus acce-

cesserunt, ceu totidem testes extra omnem exceptionem prompti, Papiæ, Cremonæque Oratores, qui oblatis & ipsi muneribus pretiosis, nefaria bella, intollerandasque injurias à Mediolanense acceptas conquesti, non solum veriora veris esse, quæ de Laudensium malis dicerentur, asseverarunt; sed prorsus longe majora, gravioraque omnem aurium fidem excedere: fuerunt & qui Comensium cladis mentionem facerent, & quam multis ab aliis Longobardorum populis Cæsareum numen expeteretur, quo vesana, importunaque Mediolanensium superbia contunderetur: tanta autem vis horum omnium fuit, ut communi Heroum consilio venire proximo autumno in Italiam Fridericus decreverit, paratique interim necessaria jusserit.

A. C. 1154. Quibus satis paratis, exercituque instructo, iter Octobre mense anni quinquagesimi quarti init: per Taurinas Alpes transmissus, & per plana Longobardiæ progressus, in Laudensem agrum venit: signanterque Castillioni ad tertium Kal. Decembris diversatum lego. Quo tempore prima virtutis & militiæ rudimenta apud eos posuere Germani, qui tantopere eorum expetiverant adventum: nam sive inopia commeatuum, ut asseruerunt, sive, ut alii crediderunt, avaritia ducti, & cupiditate proinde incensi vicum Placentinum, in quem ex infirmioribus omnibus vicinis locis congestas opes audierant, prælio adorti sunt, nec levi certamine oppugnarunt. Verum fortiter restitere oppidani, quibus & natura loci muniti, & metus amittendarum opum animos faciebant. Itaque repulsi, cum etiam multi ex suis cecidissent, aut vulneribus debilitati forent, Germani quievere. Et Fridericus inde movens concessit in Roncaliam, locum inter Placentiam & Cremonam: hicque habito consilio Mediolanensium legatos audit. Qui eorum sermo fuerit, haud sane usquam scriptum comperi; tantum porrecta, acceptaque munera, & insuper quater mille marchas argenti promissas: id genus ponderis est, quo maxime argentarii utuntur. Interim cum Laudense actum, ut in Cæsaris verba, fidemque juraret. Id quod libentissime facturum Populus respondit: sed quia in aliena ditione sit constitutus, legitime quidquam citra dominorum consensum facere non posse. Itaque sumpto spatio ad consulendum Mediolanensem Senatum, missaque eo Legatione, quod optabant, haud difficulter impetrant: & exinde maxima cum lætitia & celebritate Cæsari sacramentum dixere; existimantes, se tunc tandem durissimæ tyrannidis jugum exuere. Mox Fridericus trans Ticinum reversurum se pronunciavit; ac propterea, quo commodius incederet, duces itineris, & qui necessaria expediri curarent, à Mediolanensibus petiit: dati qui & recta & compendiosa ex fide ducerent: sed quia continentibus bellis cum Papiense, & recenti vastatione combusta omnia erant, suspicionem peregrinus miles cepit, quasi dedita opera eo deductus foret, ubi ab rerum omnium inopia, viri pariter, equique conflictarentur. Et primo quidem Landrianum, dein Rosatum venere: in quibus cum nec satis quidem pabuli ad reficienda jumenta inventum fuisset, excanduere ira Germani; nec temperavere, quin jussis decedere omnibus, qui inerant, ipsi cuncta prædarentur; notabilisque Barbarorum inclementia atque inhumanitas visa est, qui nullum spatium migrantibus ad componendas res concesserint; sed incommodissima hora, hoc est sub occasu solis, & lubrica omnia facientibus imbribus, universos exegerint, ægros, senes, matresfamilias, & cum parvulis natis nuptas, innuptasque puellas: transactaque nocte, subjecto ædificiis igne, uno omnia concremaverunt incendio. Inde Abiatum profecti, Ticinum transeunt junctum duobus Mediolanen-

A sium pontibus, quos & statim demoliri nixi sunt. Inde Novariam, & Blandratum, quod percelebre oppidum Sessiæ amni appositum est, petunt.

Eodem advenerunt Oratores Mediolanensium promissam in Roncalia pecuniam afferentes; quos Fridericus undique finitimorum nostrorum querelis oneratus, gravibus verbis corripuit, & fœdifragam eorum civitatem arguens, cum eadem fœdera, si qua promisit, rescindere se dixit, velleque duobus propinquis populis Laudensi, Comensique integram libertatem servari, neque alterum eos dominum, quam Cæsarem recognoscere, ac simul spreta pecunia excedere castris eos jubet.
B Hac ceu non dubia belli denuntiatione accepta Mediolanenses, confestim arma circumspectare, & novarum rerum consilia agitare.

Convenit item Blandrati Fridericum honesta Ligurum Legatio; cujus capita erant Capharus Genuensis inter auctores nostros assumptus, & Hugo Archidiaconus, qui postea ad Pontificatum urbis Genuæ pervenit: quid autem egerint, attulerintve, nec Capharus ipse volumini suo inseruit, nec alibi memoratum inveni. Cæterum Fridericus nova fœdera cum Papiense, Novariensequе init; & duo Ecclesiæ Mediolanensis oppida in finibus Novariensibus sita Galiatum atque Trecatum obsidet,
C & non multa vi in potestatem redacta mœnibus nudat. Et cum jam December mensis efflueret, natalitia Christi festa ibidem celebrarunt.

Tum ineunte anno quinquagesimo quinto Vercellas, Taurinumque petiere, & inde trajecto Pado apud Cherium peropulentum oppidum consitere; ubi bellum Astense decretum est. A. C. 1155. Inhiabat ejus urbis imperio Gulielmus Marchio Montisferrati, & præsentem cernens favorem, insimulavit cives vetustæ injuriæ; quod debita sibi antiquo jure oppida occuparent, & repetita non redderent. Igitur bis, terque monitos, ut Marchioni satisfacerent, nec obedientes Cæsar admoto exer-
D citu perterret, impares viribus, & nulla re ad tolerandum bellum provisos, facile in potestatem redegit. Ingressi milites omnia in prædam verterunt, atque aliquot locis ambusta civitas fuit. Tum Marchioni dono data, qui veteribus & importunis destructis novas & rei suæ commodas arces statim ædificavit.

Eam victoriam dum circumfusi amici lætantur, gratulanturque, capiunt exemplum Papienses, qui finitimæ urbis odio flagrabant; & Derthonam magnis criminibus insimulantes, infidum semper Cæsareo nomini ejus Populum, & unius Mediolanensis amicitia & favore superbum esse dicunt,
E & occupare multa ditionis suæ oppida, quæ ut restitueret, nullis unquam precibus, nullis juriditialibus petitionibus adduci potuit; vi & armis, ut modo Asta fuit, cogendum esse: respondet Cæsar, *æquum videri, ut jure primum agatur, seque idoneum arbitrum, & disceptatorem magnæ litis futurum.* Missi igitur nuncii, qui Derthonensem ad dicendam causam invitarent, nullum civile responsum retulerunt. Indignatus Fridericus vim ostentat: territi cives præsentaneo bello, à Mediolanensibus opem implorant.

Erant tunc Mediolani Consules decemviri, Arvadius, Amizo, Gottofredus, Petrutius, duo A-
F rialdi, Petronus, Gilbertus, Guilielmus, & Marchisius; qui de publico consilio in auxilium sociorum decrevere ducentos equites, totidemque pedites: hisque præfecti Hugo Vicecomes, Joannes Rainerius, Rancia Casatus, Albertinus Caratus, duo Lafranchi, unus à Curte, alter à Cruce cognominati, & Rogerius à Sancta Maria: neque enim piget omnium, qui à fidelibus Scriptoribus memorantur, nomina atque cognomina, ut unicuique familiæ suus honos habeatur, referre. Hi igitur cum recta

recta per Papiensem, Novariensemve agrum parum tuta foret, in Laudensem, Placentinumque declinavere, & per montana Malaspinarum, jam tum per ea loca late dominantium, Derthonam perducti sunt. Quorum adventu cognito Fridericus, castra urbi admovet, notabili die incipientis magni jejunii; quod eo anno Idib. Februariis contigit: atque ita obsidionem firmavit, ut deinceps nulla manus ingredi potuerit. Interim clausi frequenter erumpentes, vim hostium tentabant, & prælia inibant: sic fortiter agentes cecidere cum magna parte suorum nobiles Mediolanenses Vicecomes, Mainerius, Rogerius, & Albertinus: sed jam arctiores in urbe res erant, & fame in primis laborabatur; & altera societas à Mediolano missa ingredi non potuit: suburbia ipsa & reliqua circa hostis tenebat: itaque illi in oppida haud longe distantia Larzanum, Horascum, & Garlimiam se receperunt; speculaturi, si quam fortuna objiceret suis ferendi auxilii occasionem; sed urgente inopia commeatuum, cum extracta obsidio esset in III. Kalend. Majas, oppidani ad deditionem coguntur. Bruno Bagnolus aderat Abbas Caravallensis, vir cum opinione sanctitatis, tum habitu venerandus. Hic ad tentandas conditiones emissus, vix impetravit fidem, ut quantum quisque rerum tollere posset, auferret: sed nec id servatum est; nam intromissus hostis omnia diripuit; tum ædificiis ignem suppofuit. Qua ex re Bruno magnitudine mœroris affectus brevi expiravit. Contra saluti alteri ea res fuit: conjecerat in carcerem Obizo Malaspina, vir ea tempestate clarissimus, nobilem quendam Græcum: nec nomen, nec causa proditur: habebatur autem in arce; ad quam cum venissent victores, statim vinculis solutum abire permiserunt: sic evacuata cunctis rebus civitas Papiensi habenda traditur. Is turribus primo, & magna parte mœnium disjecta, domos etiam nobiles solo exæquat. Dein Papiam cuncti reversi, triduo epulis publicis & variis ludis, ut in significatione victoriæ fieri solet, indulsere: seque Ænobarbus, & Germani Heroes palam inter convivas spectandos præbuerunt.

Interea Genuenses, quibus obsides & graviora tributa imperabantur, metuentes, ne in se arma verterentur, præsidia opportunis locis disposuerant: sed Fridericus haud tentandos eos postmodum duxit, sed aliud animo prævertens, contentum se fore significavit usuraria aliquot illorum militum opera.

Cæterum cohors illa Mediolanensis, quæ secundo loco missa urbem ingredi non potuit; sed in propinqua secessit, accitis Derthonensibus civibus, qui à clade superfuerant, conspicati urbem penitus desertam, & nullo custode teneri, de ea in potestatem asserenda consilium ineunt; & posteaquam nullo prohibente id fieri posse cognitum est, eam invadunt, vocatisque exulibus, agrestibusque viris, & quotquot ad inhabitandum venire voluerunt, communiunt, tecta, vallumque instaurant; commeatus affatim importari undecunque curant: denique in spem prope certam eriguntur restituendæ urbis carissimæ, fidissimæque, & simul nuntios ad urbem Mediolanum mittunt, qui conata doceant, & opem, copiasque petant, quibus tueri bene cœpta valeant: sed Senatus temerarium id factum, & inanis spei rem plenam censuit; quæcunque de restauranda Derthona invito Papiense præsumerentur: Responsumque est, ut, dum incolumibus liceret, loco infelici & male tuto decederent.

Forte fortuna contigit, ut, dum hæc Mediolani agerentur, à Papia ad illos deturbandos transmissa haud magna manus fuerit: qui sive paucitate sua diffisi, eo quod majorem, quam sustinere ipsi possent, inesse multitudinem opinarentur, sive dissuasionibus Guilielmi Marchionis

A Montisferrati inhibiti, sine ullo effectu domum revertuntur. Id vero pro confessione vel fugæ, vel inertiæ, oppidani interpretantur; alacrioresque proinde facti, nuncios, undecunque auxilia sperarent, mittunt, & opem efflagitant: tuncque efficaces fuere preces; & cum aliæ aliunde copiæ venirent; tum à Mediolano binarum portarum, ut fieri solebat, per modica intervalla juventus transmissa est, primo Ticinensis & Vercellinæ, deinde Orientalis & Romanæ: quorum adventu tantum animi, viriumque omnibus accessit, ut non solum nihil dubitarent se intra mœnia tutos fore, sed ultro erumpere & hostem lacessere posse con- B fiderent. Itaque Salam oppidum non longe à Padi ripa situm proficiscuntur, ac diu acriterque oppugnarunt; sed se fortiter tuentibus accolis, pari hominum utrinque cæde facta, abierunt.

Interea tertia societas à Mediolano missa est, portæ Novæ scilicet & Comensis; quæ Ticinensis & Vercellinæ munus, vicemque exciperet, ac eis reditum in patriam renuntiaret. Præerant autem his, qui reversuri domum erant, duo Consules Malagallia ab Aliate, & Hugo Passalucus; qui dum itineri accincti essent, senserunt novum exercitum Papiensium propius urbem accessisse, castraque in pratis fabricæ ad radices montis posuisse. Ergo an- C tequam recederent, cum his dimicandum censuerunt, collatisque signis vehemens & cruenta pugna commissa est; & cum neuter pedem referret, interquievit paulum Papiensis, & collecta in cuneum acie, impressionem in adversarios fecit tanta vi, ut eos in fugam verterit: recipientesque sese intra mœnia insecutus, pene cum eis ingressus est: sed vallo exclusus in hostium tentoria convertitur, & ea diripit, non sine ingenti præda auri, argentique cum in pecunia numerata, tum in vasculis in usum mensæ repertis. Trepidatum est in urbe, & noctem illam insomnem egere, vallo instaurando, cæterisque expediendis incumbentes: quæ mox or- D ta luce plurimo usui fuerunt; namque ubi illuxit, minime cunctatus Papiensis, copias explicat; grande præmium iis, qui primi vallum conscendissent, proponit. Dato signo sese ruinis multitudo circumfudit, tantoque animorum ardore certatum est, ut Papienses urbi duo vexilla intulerint. Enimvero robur oppidanorum circa ea conglobatum est, notabilisque cædes edita; nec ante remissum certamen, quam hostilis cohors cum signiferis repulsa, ejectaque est extra munitiones: tum è cœlo cadens imber, veluti Divinum auxilium supervenit, aciesque diremit, nec diutius obsidionem Papiensis tenuit, virtute & obstinatione adversariorum supra fidem suam E deterritus.

Cæterum nobiles Scarani Septezanum oppidum per occasionem temporum occupaverant; id quod indigne ferentes Papienses quarto decimo Kal. Julias circummissis copiis recuperare nixi sunt: sed supervenientibus Mediolanensium cohortibus, ingentique clamore sublato, terrorem hosti injecerunt, & fuga pariter facta ducentos ex iis captivos duxerunt, & centum alii occisi reperti sunt: inde quies instaurantibus urbem Derthonam fuit. Nec ita multo post litteræ à Mediolano hujusmodi ad eorum confirmationem datæ sunt: *Consulatus, Populusque Mediolanensis Consulibus Dertho-* F *nensibus, omnique Populo salutem: Urbem vestram, quam deinceps nostram confidenter dicemus, nostris auspiciis restauratam, cunctorumque nostrorum civium opera, sudore, diligentia, circumdatam muris, & in melius divina ope reformatam, gaudemus plurimum, & universo Imperio Romano notum esse voluimus. Quare tria civilia ad vos in præsenti conjunctionis, & mutui amoris nostri signa mittimus; Tubam æneam, qua incrementum vestrum significantes in concionibus vestris, & cum populus in unum vocandus est, utamini; Vexillum album*

album rubra Cruce intersectum, à cruentis inimicorum manibus liberatos vos esse, & ad candidum vitæ sæculum perductos significat: idem Solis ac Lunæ imagine ornatum est, quo, sicuti notum est illam à Sole lumen mutuari, ita Derthonam à Mediolano vim, vitamque accipere intelligatur: his additur sigillum duarum civitatum effigie insculptum, ut eo obsignatæ litteræ vestræ quocunque deferantur, nobis pares animos, pariaque studia esse declarent; hasque nostras in perpetuum apud vos custodietis.

Cæterum non cessabat Papiensis fraudibus, dolisque eos petere; & per transfugam eis significavit arce Puteoli potiri se posse, si certam pecuniam & non magnum præsidium eo mitterent. Igitur datæ B cohortes, inter quarum primarios ductores Obizo Malaspina erat, eo proficiscuntur: cumque designato loco appropinquarent, ecce ex insidiis consurgens Papiensis terret inopinantes, atque agmen impetu perturbat: forte oborta nebula longiorem conspectum utrisque negabat; quare cum ceu in tenebris versarentur, neque ubi amicus, ubi hostis foret satis discernerent, alii alio dilapsi sunt; & ducenti è Mediolanensibus capti fuere. Ipseque Malaspina Obizo ægre elapsus, per nota compendia domum abiit: sed mox à Derthona supervenit, quod reliquarum copiarum superfuerat; & redintegrato C certamine adversarios victores retardant, atque impeditos præda & numero captivorum debellant: nec solum suos recuperavere, sed ducentos ex hostili exercitu captivos egere, qui & Mediolanum in vinculis ducti.

Eodem anno Mediolanenses pontem in Ticino juxta Brinatum vicum construxerunt, ut haberent commoditatem transeundi fluminis ex superiore loco, quam hostes duobus ad Abiatum labefactatis ademerant. Et Fridericus, qui hactenus consilia de obsidenda Placentia agitaverat, deposita spe ejus potiundæ Romam versus iter inivit.

A. C. 1156. Et interea subeunte anno quinquagesimo sexto, lego duo à Mediolanensibus vi capta & funditus ex- D cisa oppida Stabulium & Cunasium: sed nec causa belli, nec qua in regione ea sita sint, traditur. Deinde submissis à Brixiensibus ducentis equitibus, totidemque peditibus Ceredanum oppidum, quod non procul Novaria Papiensi milite repletum erat, sub Idus Junias obsident: altera hostium manus ad Sozaghum vicum præfluenti Terdubio appositum consederat: à quibus explorator in castra Mediolanensium missus comprehenditur: perductus ad Consules, ingenue fatetur, se speculatum eorum castra venisse, veniamque supplex rogat. At Consules generose cum eo agentes, circumduci per E omnia tentoria, & diligenter cuncta perspicere, tum argenteo scypho, ut fortasse hilarius epulabantur, potare, & quæ vidisset suis renunciare jussérunt. Et subinde aciem educunt, Ceredanum expugnant: quo audito hostes, qui Sozaghi & Morgenghi erant, fuga saluti consuluerunt: tum turrim Mommi, & Mosezum, & Farra, & nonnulla alia ignobilia oppida sponte deditionem fecere; quibus præsidio munitis, victores læti domum redierunt. Nec mora, duas eodem tempore aversas in regiones mittere exercitum oportuit: nam & Lugani vallis ampla & populosa rebellaverat: sed ea, captis per vim viginti fere castellis, ac nonnullis direptis, F brevi imperata fecit. Et Papiensis ex altera parte infestus, magno prælio, magnaque clade repressus fuit.

Dum hæc aguntur in Insubribus Fridericus Italiæ longitudinem emensus Sutrium pervenit: ubi obvium factum Hadrianum Pontificem reverenter excepit. Is seditione Romæ orta, pulsus urbe à populo fuerat, & peropportuno Cæsaris adventu lætatus, in colloquium cum eo descendit; injuriam sibi illatam, & seditionis ordinem, capitaque exponit; tum coronam & Imperatoria insignia pollicetur, si se reducto, contumeliam Ecclesiæ ulciscatur, religionis jura & summi Pastoris honorem tueatur. At ille, *Immo hoc ipsum*, inquit, *appeto, hoc profiteor eo nomine, quod Rex Romanorum sum; hoc, inquam, juravi, cum hunc gladium ab Electoribus meis accepi.* Quibus dictis Romam versus iter capiunt. Interea Oratores Romani populi nomine occurrunt, indigna quædam, & temeritatis plena petentes: qui sine effectu repulsi, quo in statu res forent, suis renunciarunt: itaque ad vim & arma cives spectare. Pontifex vero & Fridericus, ut tumultum evitarent, in ædes Petri per posticum ab Octaviano Cardinale recipiuntur. Et postero die Hadrianus infulis Pontificalibus ornatus, solemni more incessit; solioque sedens, celeberrima hominum adstante multitudine, Fridericum genibus advolutum, dignum virtute & meritis in Ecclesia pronunciavit, qui Augusti nomen Imperatoriumque titulum sortiretur; atque in his super inclinati caput aureum diadema imposuit: reliquis inde ex religionis ritu & sacrorum more peractis, ad prandium discessere. Dum vero sine ulla suspicione epulantur, ecce subitus clamor, irrupisse armatos in atrium, & tumultum fieri significans, cunctos à mensa excitavit. Irruerant autem Romani, interfectisque duobus Cæsaris apparitoribus, & nonnullis Cardinalibus spoliatis, comprehensisque omnia inexspectato metu & trepidatione repleverant: propeque venerant, ut Pontifici ipsi manum injicerent; nisi foribus objectis & armatis quotquot tali tempore potuere, Fridericus tamdiu eam vim sustinuisset, donec exercitus, qui in Neronianis prædiis consederat, instructus raptim accederet. Itaque pugnatum ad inclinatam diem est, & mille fere ex Romanis interfecti, in Tiberimque abjecti: quantacunque vero ea victoria fuerit, haud incruentam stetisse argumento fuit, quod postero die Pontifex, & Cæsar, ac Cardinales universi Albam secessere; aliquotque ibi dierum mora facta, de reditu in patriam Fridericus cogitavit. Per Umbriam autem transiens, injurias nonnullis nuntiis suis illatas ulciscitur. Spoletani illac iter facientem Guidonem Guerram Comitem Vintimiliensem, & quosdam alios retinuerant; nec, ut eos dimitterent, ullis litteris Cæsareis, comminationibusve adduci potuere. Ergo illorum urbem bello aggreditur, & contumaces obsidione cingit. Oppidani vero, cum & natura loci, situ, opereque muniti, & propria virtute aliquandiu hostem frustrati essent; demum observaverunt horam prandii, qua soluti armis, curisque Germani esse solebant: pluribusque globis & magnis catervis distincti, oppido erumpunt, inopinantes, & epulis intentos invadunt. Fridericus strepitu excitatus, stricto gladio in medium prodit; quid rei novæ foret, intelligit; suos territos & jam diffugientes in pugnam revocat, & se pari periculo objicit. Interea armato exercitu Spoletani à tergo petuntur, & non jam tumultu, & per fraudem, sed justa acie, & aperto prælio dimicare coguntur, plurimisque suorum cæsis, terga vertunt: dumque catervatim introeunt, immixti illis hostes pariter ingressi sunt; & ferro, & igne cuncta fœdantes, nulli ætati, nulli sexui pepercerunt: tum ingenti præda facta ædificia concremarunt.

Inde in Picenum flectentes, Anconam petiere: in cujus portum delata classis Græca advexerat nobilem legationem Emanuelis Secundi Constantinopolitani Imperatoris, cujus Principes fuere Paleologus & Meleduca, (nisi Megaducem, id est, magnum Ducem dicere maluerit) qui admissi in conspectum Friderici, conati sunt ei suadere, ut bellum susciperet adversus Guilielmum quartum hujus nominis ex Normannorum genere, Siciliæ regem; quem Apuliæ & Calabriæ per injuriam & de-

decus Italorum imperare asseverabant. Nam cum eam partem Italiæ diu quondam Saraceni, ac postea Græci possedissent, novissime sub anno Domini MX. Normanni, qui ea tempestate armis ac militari gloria plurimum in Europa pollebant, exciti fuerunt ad illorum jugum, graveque nimis, ut videbatur, imperium excutiendum. Normannos autem Merula noster à Comitibus Longobardorum ortos, quodam loco scripsit: quod falsum esse, & ex Cimbrica Chersoneso profectos supra in rebus Caroli ostendimus. Igitur venientes in Italiam, Ducibus filiis majoris Tancredi, strenuam operam præstitere, pulsique regno fuere Græci. Verum non Italis parta hæc victoria est, sed Normannis ipsis, qui arma tenentes minime cedendum aliis imperium censuere, ac se ipsos dominos in Apulis constituere: adeoque crudeliter, superbe, & avare imperitarunt, ut quos olim sævos, intolerandosque Barbaros existimaverant, perhumanos, perdulcesque cives fuisse prædicarent.

Ex his Robertus Guischardus, Apuliæ, Calabriæque Dux, obtinuit à Nicolao Secundo, anno Christiano MLX. ut Romanæ Ecclesiæ perpetuo obnoxius, & (ut verbo usitato dicam) Vasallus, Feudatariusve esset: ab eo progenitus Rogerius hujus nominis tertius, & Siciliæ Insulæ Rex primus, duos genuit filios, quartum Rogerium, & Guilielmum item quartum: quorum Rogerius apud Robertum Leccii Comitem versatus, in amorem, complexumque ejus filiæ devenit, & ex ea sustulit duos liberos Tancredum juniorem, & Constantiam; deinde in morbum cum incidisset, à patre impetrat, ut concubinam desponsare cum ejus venia in uxorem liceat; ut eo videlicet titulo nata soboles legitimum nomen sortiretur. Ea desponsata, spiritum juvenis posuit. Ejus vero mortem adeo ægre pater tulit, ut Roberto, cujus fraude inductum in amorem puellæ filium suspicabatur, A omnique ejus generi gravissime iratus, extrema quæque minaretur. Nec exspectavit ille adventantem, sed cum nepote Tancredo ad opem Græcorum Constantinopolim confugit. Constantiam vero, ut ei perpetua virginitate spem partus idem adimeret, Cœnobio Panormitano inclusit. Eoque paulo post sine liberis defuncto, & simul absente Tancredo, res Siculæ ad Guilielmum quartum delatæ sunt: unde exulum querelis fatigatus Emanuel, per occasionem Friderici bellum in Italia gerentis, restituere eos cogitaverat; atque in eam rem ingens pecunia promittebatur.

B His autem auditis Ænobarbus haud equidem animo à proposito negotio abhorrebat; sed æstimanti vires suas, & magnitudinem rei, atque periculi, destitit, pergereque in patriam maluit. Ita per Picentes & Flaminiam in Venetiam pervenit, ubi novos hostes Veronenses, qui sibi negotium facesserent, invenit. Hi enim pecunia à Mediolanensibus accepta, haud spernendum exercitum adventanti objecere; nec multos milites Fridericus habebat: quare in magno discrimine positus viam ferro aperiendam statuit: instructis ergo aciebus in certamen venitur. Fridericus ipse in acie versatus, & militis, & Imperatoris officio fungebatur, C nominisque sui majestate multos terrebat: cædes ingens facta fuit; & demum superati Veronenses terga dedere, quamplurimis suorum desideratis; ex quibus mille omnino vivi capti, variis pœnis mulctati sunt: nam ducenti arboribus laqueo suspensi, totidem alii denasati, ac labia præcisi in urbem remissi sunt. Quorum fœdo, miserabilique exemplo exterrita civitas, statim conflato magno argenti pondere, reliquos captivos à simili pœna, & in posterum pacem redemit: qua confecta Fridericus nullius alterius molestia tentatus, in Germaniam penetravit.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

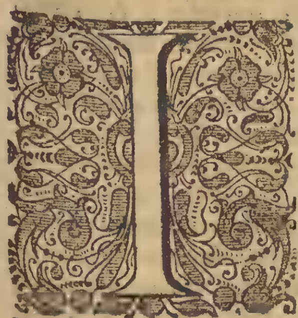
HISTORIAE PATRIAE

LIBER IX.

EPITOME.

Friderico Italia digresso, Papiensis Gulielmi à Monteferrato, & Obizonis Malaspinæ societate auctus, contractis ad Viglevanum copiis, Mediolanensem in se excitat: nec modo populatione vexatur, acieque vincitur, sed etiam Viglevano exigitur: adeoque affligitur, ut erigere se deinceps non audeat. Hac quiete parta, Mediolanensis per otium restaurat oppida, & munitiones suæ ditionis bello labefactata, populo ad sustentandos sumptus vectigalibus onerato. Animo inde ad Laudensem converso, fidelitatis ab eo sacramentum exigit: & præstare recusantem, ne perjurus in Cæsarem fieret, domorum compilatione, vinculis, & prope altera urbis vastatione mulctat. Hanc Cæsaris, F pariter ac Numinis injuriam non diu impune tulimus. Etenim non multo post Fridericus, assumpto Boemiæ Rege, ingenti cum exercitu per Tridentinas fauces in Italicum solum iterum erupit: perque Veronensem ac Brixianum agrum ad Adduæ ripam delatus, primum Corneliani vadis, deinde Cassianensi ponte in Insubrium trajicitur: & Triciensi arce, ne hostem haberet à tergo, expugnata, ad Lambrum in E *Castiragi, Salarianique campis consistens Laudensium expostulationes audivit: nec modo novam ipsis urbem ponere permisit; sed ipse propemodum auspicatus est, & insignibus atque immunitatibus donavit. Finitimarum interim civitatum auxiliis auctus in Mediolanenses conversus urbem undequaque circumsedit, oppugnavitque, donec incolumi libertate se dederet. Moguntiam digressus Sepriensis agri, & Martesanæ Proceres qua muneribus, qua præclaris dignitatum nominibus, qua ingentium præmiorum pollicitatione adeo sibi conjunxit, ut eos postero bello hostes expertissimus omnium infensissimos. Inde Roncaliam iterum profectus, cum eo frequentes principes, & civitatum legationes convenissent, adhibitis Jureconsultorum peritissimis, doceri voluit, quid quisque ditionis quo jure sibi vindicaret: Genuenses, nisi ubi aperto latrocinio advenæ violarentur, omnino sui juris esse permisit, & Monaco ad Corvum promontorium libere dominari, fidelitatis tamen sacramento per legatos exacto, qui Intemeliensium à Genuensibus defectionem occupata arce adjuverunt: tota Longobardia Potestates cum summo imperio constituit, plerosque Germanos homi-*

homines: anno vertente Montem Ferratum hyematum concessit, unde opulentiores Longobardiæ civitates, ad extorquendam pecuniam, belli ac vastitatis denunciatione terrebat. Sed Placentini tamen suæ urbis munitiones labefactare, & Mediolanenses Cæsaream Potestatem acceptare jussi adeo recusavere, ut à legatorum injuria non temperaverint. Ergo Bononiam profectus Mediolanensem populum sacri hostem Imperii, ac perduellem solemni more pronunciavit: qui, ut factis nomen impleret, Triciensi arce, quo ingentes opes Fridericus condiderat, expugnata, suum inde ærarium ditavit: & socio Cremensi dilectam Cæsari Laudem invasit. Sed & tunc repulsus est; & paulo post fraude à Cæsare circumventus cladem accepit. Crema vero diu obsessa & acriter oppugnata eandem deditionem facit: & exactis incolis, ad exstinguendas insurgentes ex prædæ partitione discordias, ex sui nominis omine uno incendio concrematur. Nos interim Placentinis ac Brixianis conjuncti, icto cum Hadriano Pontifice fœdere, non facturos nos pacem cum Cæsare, nisi annuente Pontifice, impetravimus, uti Hadrianus Cæsari interdiceret sacris, nisi intra quadragesimum diem res componeret. Sed Hadriani obitus initam pacandæ Italiæ rationem intercidit. Schismate enim ab Octaviano adversus Alexandrum verum Pontificem excitato, cum Ænobarbus in Papiensi conciliabulo ad id sedandum indicto, rejecto Alexandro, qui interesse & causam agere indignum putaverat, Octavianum appellatione Victoris verum Pontificem renunciasset; Alexander vero per Legatum Cardinalem ipsum Victorem, & Fridericum, simulque utriusque asseclas Romanæ Ecclesiæ hostes, & Schismaticos Mediolani declarasset; Mediolanensis populus religionis causa cum omnes, tum vero Laudenses propinquos bello persequendos putavit: quod Fridericus fœda Mediolanensis agri populatione, & Pontiroli ac Farræ expugnatione compescuit.

NTEREA Papienses, & Gulielmus Marchio Montisferrati, nec non Obizo Malaspina, qui jam in diversas partes transiverant, non mediocres copias circa Viglevanum contraxerant: quæ multitudo cum Mediolanensibus suspecta foret, causam eis præbuit mittendi exercitum trans Ticinum fluvium hyeme quamvis aspera, & nivosa subeuntis anni quinquagesimi septimi. Transitus autem A. C. 1157. fuit per pontem, quem supra cœptum diximus, nunc autem mirando opere absolutus erat; & sine mora ad hostem profecti, eis spectantibus populari Viglevanensium agros cœpere: & Ducem habebant Guidonem Comitem Blandratensem, cujus supra mentionem habuimus. Is vero tripartitam agebat aciem: commeatus, & impedimenta cum præsidio præmittebantur; ipse cum Brixianis auxiliis subsequebatur; tertium agmen Mediolanenses tenebant, cum quibus haud congredi hostis ausus est. Ex quo illi circumflectentes Gambolatum, tribus inde milliariis distans oppidum, pervenere; & non sine labore captum, spoliatumque destruunt. Dum redeunt cum præda, temperare sibi Papiensis nequivit, quin fortunam tentaret: & mœnibus Viglevani egressus commeatus invadit: verum facile repulsus est. Mediolanensis autem præsentem favorem sequutus, oppidum ipsum obsidet, & dispositis custodiis curat, ne quis intro extrave eat. Ita cum arctiores intus jam res essent, & fames obsessos urgeret, nec spes auxilii aliunde appareret, mense Junio ad pacis conditiones descendunt. Concessa salus est duobus Marchionibus Montisferratensi, & Malaspinæ Obizoni, cæterique Principes incolumes abi-

A re permissi. Arx ipsa dedita est cum ducentis obsidibus ex nobilitate lectis. Cætera arbitrio Magistri Guintelmi remissa, addito jurejurando, ut quicquid is censuisset, observarent. Potuerunt tunc penitus subigi Papienses, adeo afflicti hoc bello visi sunt, si persequi bene cœpta victores voluissent: sed hi sola arcis Viglevanensis demolitione contenti, & præda, domum gaudentes revertuntur. Nec diuturna ea pax fuit, occasionem belli quærente Papiense, qui nec exsequi declarata per Guintelmum arbitrum voluit, & Cremonensem in auxilium suum excitavit. Ita quinque portarum juventus confestim trans Ticinum missa, urere hostium agros, & late B populari cœpit, & Laumellum oppidum à Papiense eversum reficit, atque instaurat. Eodem tempore exercitus Papiensium, ut adventanti Cremonensi conjungeretur, Landrianum petebat. Huic ergo incommodo providendum Mediolanensi fuit: unde unus ex Consulibus cum militia portæ Ticinensis, quæ sola ad custodiam urbis relicta fuerat, celeriter profectus, Papiensi primo occurrit, quem sine magno certamine fudit, & fugavit. Cremonensibus vero eodem die non longe ab Addua existentibus, conspecta ingens pulveris nubes, quam prætereuntes armentorum greges excitaverant, terrorem fecit, quasi hostium agmina adessent: ac ita C sponte cedens turpiter aufugit. Hæc mense Augusto acta: quieti dehinc Mediolanenses, per autumnum, hyememque instaurandis compluribus oppidis, arcibusque operam impenderunt: restitutaque in Laudensi sunt Maleum, Cornu, Cavacurta, & in Novariensi Laumellum, quod supra ab antiquis scriptoribus Gaumellum vocitatum fuisse docuimus, Galiatum, Trecatum, Mons Marius, & Mons Oldradus. Urbs quoque ipsa Mediolanensis exterioribus fossis repurgata: ingens ubique pecunia impensa; nam supra quingenta millia marcharum argenti absumpta referuntur: quibus cogendis mira vexatione affecti populi, quibus & nova vectigalia D imposita, & inter cætera interdictum, ne quis paternum fundum distraheret inconsulto, & non annuente Præside Mediolanense: & ea gratia non exigua pecunia redimebatur; secus facientes re pretioque mulctabantur: si quis extra finem efferre rem quampiam voluisset, aut dimigrandi consilium eodem inscio suscepisset, bonis omnibus ereptis, exilio damnabatur. Vectigal antiquum, quod *fodrum* vocitabant, solito acerbius exactum; oportebatque semper præsentaneas esse pecunias; aut vincula & supplicia intentabantur. Aliorum domus immisso satellite diripiebantur: quidam absentium etiam portionem persolvere compellebantur.

E Insuper Consules Mediolanenses per mensem Januarium anni quinquagesimi octavi Laudem pro- A. C. 1158. fecti, eum populum in verba sua redigere conati sunt: dubitabant non parum de fide ejus: Laudenses vero coacto consilio responderunt: *Se quidem paratos in omnibus obsequi; sed excipi oportere sacramentum Cæsareo nomini paulo ante, permittentibus ipsis Mediolanensibus, dictum.* Quo responso attoniti Consules pariter & victi, aliud injungunt, jubentque ut se Mediolanum sequerentur sexaginta viri Laudensium primarii, seque coram Uberto Piroveneo Archiep. statuerent. Iverunt duo Lanfranci unus Episcopus, alter Præpositus Ecclesiæ Laudensis; tum Abbas F Cerreti, & Albertus Prior Pontiæ, ac reliqui honestioris tituli Sacerdotes; & post eos complures juvenes, qui societas Circaclunea nuncupabantur. Hi genibus Uberti Antistitis advoluti, cum eadem peterentur, in lacrymas soluti rogitant, ne in manifestum perjurium vocarentur. Uberto ex petitionis honestate & religionis respectu obortæ lacrymæ sunt: sed neque ejus auctoritas tanta erat, ut solus compotes voti dimittere vel posset, vel auderet; aut ut rogatu suo Consules de sententia decederent: itaque perseve-

rantibus profano proposito animis, domum sine effectu illi redeunt.

Forte haud ita multo post ab urbe Roma duo supervenere Cardinales Arditius Rivoltella, & Otho Brixiensis, qui trans Alpes à Pontifice mittebantur. Hos circumsistunt Laudenses homines, rogant, obtestantur sui misereantur, causam suam Mediolanensibus, per quorum civitatem iter facturi erant, commendarent, istiusque sacramenti necessitatem omnino à se deprecarentur. Polliciti operam Mediolanum tendunt, & post aliarum rerum sermones, mentionem rei Laudensis inferunt: leniter & blande causam, pro qua jus, fas, piumque staret, commendant; pertinaces severioribus verbis increpant, & argumentis convincunt, atque Apostolica auctoritate obstringunt, ut obstinatam mentem exuant: obtemperavere demum Magistratus; sed tantisper, dum in Longobardis Cardinales stetere. Nam eis digressis, insurrexere asperioribus modis nostri Consules; & quamvis alienissimo tempore, hoc est, ob Christi Passionis memoriam reverendo, & quo etiam Barbari remittere operas & dare inducias hostibus solent, ad conturbandos Laudenses proficiscuntur: instant, urgent, bonorum publicationem, exiliaque eis indicunt; nisi quamprimum juxta formulam, quæ tum exhibebatur, jurarent: octo dies ad deliberandum præscripti: diu anxii fuere cives, quid potissimum facerent: demumque rationem religionis, ne temere modo in has, modo in illas partes transire viderentur, & fidem utrinque amitterent, tum Cæsarei adventus spem cuicunque fortunæ anteponendam statuerunt. Qua re perspecta Mediolanenses, etiam ante tempus eos damnant: tum accitis militibus arma inferunt, undecunque territant, tum plaustra & jumenta inducunt, frumenta, vasa, vestes, & quicquid supellectilis reperiebatur tollunt, hominibus ipsis vincula injiciunt, ac fœdum in modum trahunt captivos. Quod ut multitudo vidit, statim in diversa fugam arripuit: pars magna Piziguitonum Cremonensium oppidum petiit. Mediolanenses vero desertas domos, & vacuam cultoribus urbem succendunt, ac denuo exscindere Laudem visi sunt. In vicinis quoque locis Monticelli, Castillioni, Sancti Viti, & Camairagi turres, & munimenta demoliuntur: eadem ad Cavamcurtam tentantes, disturbantur adventu Laudensium, qui adjunctis Piziguitonensibus, & non paucis Cremonensibus ad ulciscenda aliqua ex parte tot damna accelerarunt. Cum vero castra ad Salvamterram posita fuissent, nulla alia re memorabili gesta, soluti exercitus sunt.

Jam forte fama de novo Friderici adventu aures pulsabat, qui habito Heroum Germanorum concilio, assumpto Boemiæ Rege, per Tridentinas fauces circiter Kalendas Julias in Veronensem agrum descendit, & inde in Brixianum: ubi cum militaris turba licentius vagaretur, rapinis & agrestium contumeliis non temperaret, populos irritarunt: & ut sparsi per vicos erant, facile pauciores à pluribus pulsabantur, equis, armis spoliabantur, donec in ordines suos coacti incedere turmatim didicerunt: tuncque sine periculo longe, lateque palantes, quotquot voluerunt, ad arbitrium quindecim dierum spatio vexavere: & Brixiam urbem, quam Mediolanensibus amicam & fœderatam noverant, in verba sua jurare coegerunt; inde in Insubres festinantibus suadetur, ut ad Cassianum oppidum, ubi ponte Addua jungebatur, properarent, pontemque ipsum occuparent: sed is jam Mediolanensium custodia tenebatur. Itaque ea spe frustrati ad ripas divertunt, quærentes loca opportuna, quibus vadari fluvius posset: qui cum verticosus admodum sit, & saxorum molibus frequentes habeat gurgites, multos in præceps traxit: denique circiter ducenti absorpti undis fuere, prius quam transmeabilis alveus inveniretur: postremo juxta Cornelianum vicum transmissi non pauci vagari, discurrereque, & prædari obvios cœperunt. Quibus procul conspectis, Cassianensis custodia credidit universum transivisse exercitum: ac propterea territi, nec se adventantium vim sustinere posse arbitrantes, & pontem, & oppidum ipsum pariter deserunt, ac Mediolanum variis itineribus reversi, metu & trepidatione omnia complent. At Fridericiani oppido potiti, signis, clamoribusque ab adversa ripa vagantes ad pontem revocant; quorum præ lætitia tantus concursus fuit, ut præ multitudine urgentium degravatus pons subsederit, sitque cum multorum pernicie solutus. Mox tamen refectus, quicquid copiarum fuit, transportavit; & interim evagati longius præcursores interceperunt nobiles Mediolanenses Ardengum Vicecomitem, Alcherium Vicomercatum, Robacastellum, & Monacum Abonios, Tancredum Basabelletam, & nonnullos alios: proximum inde Tricium, quod in peninsula Adduæ situm, natura opereque munitissimum est, oppugnari Fridericus jubet, & brevi in potestatem redactum præsidio munit: inde jam tuto progredi posse existimantes, ad Lambrum amnem veniunt, & in pratis Castiragi, Salarianique constitere, pridie Kalend. Augusti.

Quo in loco Fridericum frequentes viri Laudenses adeunt, nova querela aures ejus pulsant; avaritiam inexplebilem, injurias inauditas, tyrannidem intolerandam, quam sub Mediolanensibus pertulerint, deplorant; nihil amplius contumeliis, calamitatibusque suis addi posse, finem aliquem ærumnis, carceribus, vinculis, quæ omnia extrema miseria pressos sequuntur, optare, petereque; neminem id nisi Cæsarem dare posse. Mixtæ lacrymæ verbis, tum vestes horridæ, & impexi capilli squalor, spectantium omnium animos permovere: & interroganti Principi, quid facto opus ei foret: *Loco*, inquiunt, *munito, in quem veluti certam in urbem, tuto res nostras conferre, lares constituere quandoque liceat, ne semper vicatim sparsi, & casulis quibusdam divisi, ut ovium greges vagantibus lupis, sic homines nostri incurrentium hostium furori pateant: coalescere multitudo, & civiles mores sortiri facile poterit, si in unum contrahatur, & sic firmetur, ne quemvis vicinum inimicum, ut antea, pertimescere habeant. Id vero præstare muneris Cæsarei esse, à nemine alio quam à Cæsare peti, cujus honorem, nomenque simul, laudesque apud nos semper manere, & instar numinis haberi æquum ducimus. Te auctore patriam innovare, & certas sedes facere cupimus.* Annuit his Cæsar lætus, lubensque, & quoniam locorum peritiores ipsi indigenæ forent, eos, quem mallent inspicere, eligereque jussit: tum unus ex iis subjunxit: *Distat ab antiqua Laudis fundamentis quatuor milliaribus mons Ghezonus, quem à duabus partibus Addua, à cæteris paludes, & sylva Græca muniunt: in eo, puto, optime manebimus, cum ad agri commoditatem fluminis etiam opportunitas accedat, futura perutilis negotiationibus nostris.* Annuente Cæsare, & auspicia sua, quo novæ urbis primordia augustiora fierent, pollicente; (se enim in locum præsentem venturum dixit) postero die, instructis ordinibus, & prælato vexillo Cæsareo rupem Ghezonam ascendunt, & late collustrantes, urbem designant; fossas, mœnia, portas constituunt: foro, templis, palatio, tum privatis domibus condendis certa spatia deligunt: quibus intenti dum forent, ecce repentinum imbrem inexspectata nubes effudit: quo etsi paulo humectior terra facta fuerit, tamen quia agentes opus ab incœpto minime cessarunt, pro bono, faustoque signo acceptum est. Erant tunc Consules Laudensium Ramphus Murena,

rena, Archembaldus Summaripa, & Lotherius Abonius: his Cæsar vexillum, quo perpetuo uterentur, tradidit, & jura civitatis concedens, locum ipsum legitime teneri Diplomate declaravit, & portum, ac navale, & pontes in toto Addua fluvio eos solos, & neminem alium, habere, decernit. Tum per cuncta Longobardorum flumina immunem navigationem à vectigalibus eis servari jubet.

Dum sic nova Laus exsurgit, Fridericus copias Mediolanum versus emisit, quæ latius per campos effusæ agrestium opes populando ad Nocetam pervenerunt: is exiguus nunc quoque vicus porta Romana haud amplius duobus milliariis distat. Quod perindigne ferentes Mediolanenses densis agminibus erumpunt, certaminaque fiunt non minoribus viribus, quam animis: & fortissimus quisque cadebat. Longe tamen plures ex Barbaris desiderati sunt; & inter eos vir illustris Adelpertus Comes: sed ea clade nihil deterritus Fridericus, castra ad ipsam urbem movet, & signis ante portam fixis, stationem suam fecit in hortis Brolii nuncupatis, in quibus omnium Sanctorum tunc celebrabatur memoria: & ad Celsi Rainaldus Coloniensis Archiepiscopus, Rex vero Boemus ad Dionysii consedit; & reliqui Proceres intermedia occupavere spatia, & mixti peregrinis Itali ex Papia, Laude, Novaria, Brixia, tum Vercellis, Bergolio, Gumundio, Marengo, & remotioribus urbibus Parma, Cremona, Ferraria, Verona, Vicentia, Patavio, Ravenna, Bononia, quibus medius fere urbis Mediolani ambitus à Ticinensi, Romanaque & Tonsa ad Orientalem, Novamque portam claudebatur. Cæterum extra Romanam Arcus antiqui operis exstabat, ab aliquo triumphali viro erectus, qui totam viæ latitudinem complexus, quatuor subtus fornicibus, portisve aperiebatur: egregia moles speciem marmoreæ arcis præbebat; juxtaque eam posteri ædem Divi Lazari struxere, quæ dicta Morbonia fuit; & nunc etiam inopis turbæ Hospitalis Arcus Romani nomen tenet. Hanc molem veluti excelsam quandam turrim defensoribus superne impositis Mediolanenses compleverant, & inde propugnantes multa hostibus damna impune inferebant. Hanc ergo Fridericus ante omnia tollendam decernit, & submissa validorum juvenum manu, oppugnari acriter jubet: sed facile ex superiori parte inferiores obterebantur. Itaque sæpius submoti hostes rem majoris opinione difficultatis esse didicerunt. Fridericus autem exercitum armat, & tot, tantosque subire pugnam jubet, ut superessent, qui sauciis integri, & fessis recentes succederent, hostesque continuato labore conficerent: sicque ad deditionem, qui arcem tenebant, compulsi sunt; eaque ipsi postmodum hostes ad oppugnandam civitatem usi sunt. Machinam arte Mechanica in ea construxerunt; quam à jactandis saxis *Petreriam* illi vocabant. Hinc enim complures simul emissi lapides imbrium modo infesti tectis, hominibus pariter pluebant, multosque ex improviso opprimebant: sed contra hanc duas oppidani erigunt, crebroque lapidum jactu perticam illius eliserunt, & mox reliqua compage perfracta inutilem penitus reddiderunt. Interim ab aversa urbis porta erumpens globus juvenum castra Boemorum, Papiensiumque invadit, pugnamque acerrimam facit, vallumque ipsum complures adscenderunt, & parum abfuit, quin castris potirentur: sed celeriter accita Germanorum turma, intentum jam prædæ hostem, impeditumque oneribus jam raptis retardat, atque perturbat, atque omittere ea cogit: moxque toto exercitu gravius urgente, Mediolanenses intra urbem fugantur, non sine multorum pernicie. Inter quos desiderati sunt virtute & nobilitate clari Gerardus Vicecomes, & Tatius

A Mandellus: nec ita multo post porta Tonsa (nam tunc quoque sic vocabatur) altera eruptio fit; sed tumultus major quam clades ex ea facta est. Germani namque, adjunctis Longobardis, mature arma corripientes prælium excepere, commodeque sustentavere, donec cæteræ cohortes instruerentur; quæ cum numero Mediolanensem longe superarent, eum ad mœnia usque repulerunt, multitudoque ipsa cum pontis angustias introire non posset, in fossas præcipitabatur. His peractis, experiri tertio rem Mediolanensibus placuit: & porta Romana egressi, Germanis, Laudensibusque occurrunt, indignantibusque animis certamen ineunt; in quo cum
B multi utrinque perierint, tres agniti sunt nobiles Laudenses, Petratius Pusterlæus, Joannes Judæus, Hugo Cononus. Interea hostes latius per agros evagati, omnia populabantur; domos agrestium spoliare atque incendere; vites succidere; nuces, alias frugiferas arbores grandiores, quas nimii operis fuisset incidere, decorticabant, ut perirent, arva conculcabant, segetes immaturas in pabulum desecabant. Ita illud omne spatium, quod Seprii & Martesanæ nomine protenditur (nam etiam tunc ea nomina exstabant) evastatum. Quibus cognitis Mediolanenses, cum omnem spem annonæ sublatam cernerent, simul fames intra urbem augeretur,
C ad pacis conditiones venere: quæ nec iniquæ admodum proponebantur: pristina libertate civibus servata, Imperatori vetera jura, & quæ consuetudines centum ab hinc annis inolevissent, præstare jubebantur: quidquid captivorum apud eos superesset, reddere; tum præsenti pecunia novem millia marcharum argenti persolvere; & trecentos obsides ex nobilioribus adolescentibus dare: hostes vero, si conditiones acciperentur, intra tertium diem finibus Mediolanensium excederent. Quæ cum placuissent, sexto Idus Septemb. egressi agminatim Ubertus Pirovencus Archiepiscopus, & Primarii Sacerdotum cum infulis, crucibus, & or-
D namentis Ecclesiasticis, tum cives nudis pedibus nudos enses manu præferentes, (quod deditionis signum erat) ad Fridericum accessere, atque propositas conditiones firmavere. Cæsar vero cum eos nutu, gestuque, nonnullos osculo excepisset, universos absolvit, & civitatem Romana Aquila donavit. Tum relictis, qui suo nomine cætera conficerent, Moguntiam divertit. Cives autem in urbem reversi, & Aquilam protinus in summa arce, (ea autem erat turris Ecclesiæ majoris, omnium, quæ in Longobardis essent, pulcherrima & maxima) statuerunt; & captivos circiter mille restituerunt.

E Agentem Moguntiæ Fridericum circumstetere non solum peregrini, sed domestici quoque hostes. Hi erant agri Seprii & Martesanæ Proceres, qui complurium castellorum domini varios honores ac titulos, nonnulli etiam pecuniam ab eo retulere; alii promissionibus & spe ingentium præmiorum onerati abiere. Uni tamen Comiti Gozolino natione Germano utriusque regionis præfectura delata est. Seprienfis autem fines, uti illis temporibus descriptos legimus, erant à Padregnano, Parabiago, Caronoque vicis, ac Seveso fluvio ad usque Ticinum, & lacum Verbanum, & Trexiam fluvium, quem supra docuimus ex Lugani lacu in Verbanum influe-
F re. Et ejus caput video fuisse Castrum Seprium, ab antiquis Insubribus fortasse nuncupatum, situm in monticulo vastis vallibus circumciso, vix uno aditu accessibili in ripa Olonæ amnis, qui medius intra suprascriptos labitur: nam quale in ea fuerit oppidum, ruinæ docent, & ædes, quæ sola integra mansit, testatur. Nec longe ab eo sunt Castillionum jam supra à nobis celebratum, & Cariatum, utraque juxta eandem Olonam sita oppida. Martesanam vero dicimus planitiem, quæ

Lambrum inter & Adduam, ac montes à Briantia olim oppido nuncupatos interjacet: cujus caput est Vicus Mercatus Moguntiæ finitimus. Cæterum hi nostri adeo illis ceu incomparabilibus Cæsaris beneficiis allecti sunt, ut renovato bello, nullos pertinaciores, magisve infestos hostes patria senserit: nam ea pax haud diuturna fuit.

Ex Moguntia Fridericus Cremonam, Roncaliamque, quo ad tertium Idus Novembris conventum indixerat, concessit. Convenere frequentes Principes, & civitatum Legationes: quibus injunctum, ut docerent, quo jure quid possiderent, seu Romano ab Imperio recognoscerent. Eique curæ præfecti quatuor clarissimi ea tempestate Jureconsulti è gymnasio Bononiensi, Bulgarus, cujus ingenii monumenta adhuc exstant, Martinus Gossia, Jacobus, & Hugo de Porta Ravegnana: quibus additi bini ex singulis Longobardis civitatibus pariter legum prudentes: factusque cœtus est duorum & triginta Jurisperitorum, quibus omnibus ad judicia ejusmodi expedienda assignata mansio est Contrebiæ, qui nunc exiguus vicus est non longe à Trebia Placentinorum fluvio. Tunc Fridericus Oratores Genuenses audit. Hi erant Ido Gontardus Consul, Capharus auctorum nostrorum unus, Ubertus Spinula, Gulielmus Cigala, Guido de Laude, Ogerius Becoronus, Otho Judex, & quidam Albericus: ac primo gratias egerunt, quod superiori anno Cæsar privilegium misisset, quo feudi nomine habenda Reip. Genuensi concedebatur omnis ora Ligustica à Monaco ad Corvum, quo quidem promontorio portus Lunensis, seu Veneris, includitur: quod item Guido Guerra Comes Vintimiliensis in jus civitatis Genuæ venisset, atque oppida, juraque illi resignasset, quæ mox sub feudi vinculo assumpsisset: inde cum à se pecuniam desiderari sentirent, & ipsi daturi non forent, composita oratione suadere Cæsari cœperunt: *Nihil esse, quod à Genuensi populo magis exspectetur, quam singularis quidam amor, & fides, devotio, observantia: propterea quod eo loci sita Genua sit, in quo nonnisi magno cum labore, industria, sudore partis rebus vitam ducant: saxosi hinc montes, & scopuli, incultaque Apennini juga nos claudunt: inde vastum & jactabundum mare inertia ferit littora: ita sive terram respicis, sive aquas, non nisi procul convectis vescimur frugibus, vestibusque induimur, aut aliis utimur opibus: & quidem majori nunc nobis pretio ea omnia veniunt, quam olim patribus, avisque nostris, quibus propter singulare meritum (maria enim, quacunque navigabamus, libera à prædonibus, barbarisque præstabamus) communi quodam consensu, & spontanea gentium liberalitate concessum erat, ut immunes ubique haberentur: tantum Cæsari exiguum quiddam honoris gratia pendebant. Nunc vero avaritia, nescio, majore, an malignitate hominum, portoria passim exiguntur, vectigalia maxima Regibus, Populis, Principibus, quorum ex ditione promercale quidquam evehimus, danda sunt, indignaque dispendia patimur. Ita undique imminuti, tibi magna dare, aut polliceri, Cæsar, non possumus; fidem, studium, virtutem, maritimam industriam, & operam abunde offerimus.* Quibus auditis cum & speciem veri ea saperent, & Ligurem magnis, difficillimisque montibus exclusum, & propterea nulla vi tentandum Fridericus non ignoraret, pactione mille & ducentarum marcharum argenti contentus, nihil gravius eis injunxit, quam ut fidem erga se colerent; ipse eorum protectionem teneret; cujusquam querelas contra eos non audiret; jure, an injuria quicquam possiderent, non quæreret; nisi ubi aperto latrocinio advenæ violarentur.

His constitutis Rainaldus Coloniensis Archiepiscopus, & Guido Blandratensis Comes ad exigendum à Genuensi populo sacramentum & pecuniam accipiendam proficiscuntur: pariter alii Savonam & ad reliquas maritimas urbes dimittuntur.

A Qui Intemeliensium sponte Genuensi infestos animos nacti, incentivo addito, facile ad defectionem pertraxerunt; atque ipsi nuntii Cæsarei arcem occupavere. Quod permoleste tulerunt Genuenses, novamque ad Fridericum legationem expostulandæ injuriæ gratia decernunt: & quo honestius caussa probaretur, ab origine rem sic exorsi sunt. Intemelienses, quorum ingenia locorum natura efferavit, cum sæpe aliàs vivere rapto, tum maxime regnante Conrado Secundo, spoliare peregrinos, publica ex via grassari consueverant: cum multos in vincula duxissent, & ingentem pecuniam pro salute pacisci coegissent; & complures

B die constituta pecuniam non præsentantes occidissent, mandavit nobis Conradus, ut prædones insectaremur, & tolleremus, fines tutos, jusque ipsum gentium præstaremus. Genuenses dicto Cæsaris audientes, exercitum scribunt, classem comparant, vicinos, & qui damna passi fuerant, in societatem belli vocant, atque Intemelium obsident: nec ita multo post oppido potiti, prædones omnes in potestatem redactos in crucem sustulerunt: atque exinde oppido dominati sumus: quod nunc nescimus, quomodo, ex quo ministri tui eo accesserunt, perduellionibus nostris repletum est. Sed priusquam eis responsum daretur, retulerunt à Contre-

C bia Jureconsulti ea, quæ super controversiis compererant: & in summa, rerum Italicarum arbitrium Cæsari spectare affirmabant. Opponebant sese in multis, & non pauca confutabant Ubertus Archiepiscopus, & Consules Mediolanenses, & cæteri aliarum civitatum procuratores: sed Cæsar jussit, ne quid amplius simul, communiterve agerent, sed seorsim unusquisque de sua re loqueretur: sic deterriti sunt omnes à prosequendis caussis, quia non audebant singuli, quod universi. Cæterum & pax confirmata est, & in quæcunque optabat Cæsar, cuncti transierunt.

D Inter hæc Fridericus Longobardis civitatibus novos Magistratus dedit, qui à summo rerum imperio Potestates vocabantur: duratque in hodiernum diem appellatio, & ex longo usu ex fœmineo in masculinum articulum *Potestas* pro Prætore posita transivit: præfuitque diu rebus publicis, & Princeps exercitus in bella prodibat, donec invaluere Tyranni; quorum metu à publicis negotiis ad jus dicendum relegati Potestates fuere. Merula noster, quem sæpe diximus rationem temporum non tenere, quique cum in aliis, tum in Friderico Ænobarbo infans est, credidit, post pacem demum Constantiæ, & non ante eam Potestates Italis urbibus datos: cujus dicto, ut paucis agam, oppo-

E no duos Murenas nostros, patrem, filiumque; quorum uterque eo vocabulo abundans longe ante pacem Constantiæ, de qua suo loco dicemus, decessit: & cum eis Placentini Annales concordant, ut suo loco ostendemus: eosque ex Germanis fere legere solebat Fridericus: tribus tantum Papiæ, Laudæ, Cremonæ ex merito, & vice magni muneris concessit, ut ex suis civibus eos crearent, & Potestates Cæsareas vocitarent.

Eodem tempore petente Petro Episcopo Papiense cœnobium Cariati (quod juxta Castrum Seprium esse docuimus) recipi in tutelam Cæsaream, Fri-

F dericus amplissimas immunitates donavit: quarum diploma integrum, omnique injuria illæsum vidimus: dimisso Roncaliæ conventu Ænobarbus Cremonam, & inde trans Padum concessit: ad Boscum Derthonensis agri oppidum cum venisset, Oratores Genuensium iterum audivit: à quibus cognovit, & domi populum magno conatu, studioque construendis civitatis muris intendere, & foris montana loca, perviosque colles armatis hominibus munivisse; paratosque qui vim facerent, ac fortiter resisterent; si quis invitis patribus in-

ingredi Apenninum auderet. Itaque rata Fridericus habuit, quæ ante concesserat, & in Montemferratum hybernatum abiit.

Cæterum idem Capharus, rerum Ligusticarum scriptor, pro insigni portento memoriæ prodidit, à Kal. Maji hujus anni ad usque extremum Martium subsequentis vix semel, aut iterum pluisse; & tanta siccitate animantes laborasse, ut cum plerique fontes, puteique exsiccati sint, vix qui necessitatibus quotidianis sufficeret, humorem homines invenirent.

A. C. 1159. Deinde mense Januario anni quinquagesimi noni agens Ocimiani Montisferrati oppido Fridericus, menteque agitans varios in se Italorum populorum affectus, eis, quibus majores opes adesse audiebat, atrocia minabatur. Placentinis signanter imperatum, ut turres eminentiores ad viginti brachiorum altitudinem deprimerent, & fossas urbis implerent: quibus exsequendis dum moram innectunt, par mandatum Cremæ promulgatur: simul fama invaluit, ingentem pecuniam, id est, quindecies mille marchas argenti dono Cæsari, ut id fieri juberet, datas à Cremonensibus; propterea quod ægre ferrent, propinquum oppidum copiis, opibusque augeri. Quocirca oppidani adeo graviter, molesteque illud tulerunt, ut tumultu facto parum defuerit, quin nuntios Cæsareos trucidarent: saluti fuga eis fuit.

Eodem tempore Mediolanum venere Rainaldus Coloniensis Archiepiscopus, & Otho Comes Palatii, qui hospitium in Cœnobio Ambrosiano honorifice sortiti, vocatis præsidibus consilii civitatis, suadere eis nixi sunt, ut ipsi quoque Potestatem Cæsaream, quemadmodum aliæ urbes fecerant, acciperent. Id vero novum erat, & manifeste contra conventa proximæ pacis apparebat. Quare studiosi libertatis Actius Bultrasius, Castellinus Ermenulfus, & Martinus Malopera ingenti animo sese opponentes, multitudini suaserunt, ne omnino huic jugo colla submitterent, manifestæque servituti sese addicerent. Quorum oratione adeo incensi, inflammatique sunt odio peregrini Magistratus civium animi, ut ad ejiciendos ab urbe legatos concurrerint, & tumultu ipso illi pene obtriti fuerint. Hi ad Fridericum reversi, illatam injuriam retulerunt; nec mediocriter conceptam in Mediolanenses indignationem auxerunt.

Interea appetente vere ex Monteferrato Fridericus movet, & Cremonam profectus sexto Idus Martias, Diploma dedit, quo universos homines de Mandello in protectionem suscipiebat, exceptis Tarranorum familiis, qui fortasse diversæ factionis vel principes, vel fautores erant. Ex Cremona Bononiam tenuit, ubi & sacros Paschæ dies transegit, & in Mediolanenses conceptas iras expandit, rebellem populum, & sacri Imperii hostem solemni more declaravit. Qua denuntiatione Mediolanenses haud segniter agendum censent, & primo quidem de Triciana arce deliberant, cujus custodiæ præerant Conradus Macen, & Rodegerius cum lectis peditibus probatæ virtutis, à quibus haud quieti vicini accolæ permittebantur. Huc itaque missis copiis Mediolanenses, quanta maxima vi possunt aggrediuntur. Condiderat autem eo loco Ænobarbus ingentem vim auri; & propterea ejus obsidionis nuncio accepto, quam maximis potuit itineribus, ad opem ei ferendam contendit, Laudemque pervenit; sed prius expugnatam arcem, sublatosque thesauros, & ductos in captivitatem suos intellexit, quam auxilii quidquam submittere potuerit. Mox haud magna manus Mediolanensium ad lacessendos Laudenses profecta, jacturam

A fecit paucorum quorundam, inter quos Arnaldus Cacatoxicus interfectus, & quatuordecim vivi capti fuere. Quam pro ingenti victoria ducentes Laudenses, dignam judicavere, quam Friderico absenti non solum litteris, sed viva eorum, qui interfuissent, voce, & significarent, & gratularentur: magnaque voluptas & lætitia in tota aula ex eo fuit. Et postquam Fridericus est in urbem reversus, populum pro concione ejus rei nomine laudavit, & captivos Papiam custodiendos misit.

Interim Mediolanensem inter & Cremensem actum est, ut uno tempore Laudensem urbem diversis ex partibus invaderent, & ancipiti certamine B distractum populum trucidarent. Nec ita multo post conventa exsequuntur. Cremenses primi ad ripam Adduæ accedentes, pontem, quo fluvius jungebatur, noctu aggressi sunt: sed haud fallere custodias potuere: defensus enim fortiter locus est. Interim à silva Græca Mediolanensium cohortes prosiluere, & muros urbis à parte sua oppugnant. Tum tot simul strepitibus excitati cives, arma omnes corripiunt, & prælium subinde excipientes in lucem, & inde in meridianam horam pugnavere, quoad sponte hostes, multis suorum desideratis, receptui cecinere. Quibus peractis Fridericus nova init cum amicis suis consilia, & arte petendum C Mediolanensem constituunt. Itaque Cremonensibus injungunt, ut ipsi Cremam obsiderent, Cæsar & alii Mediolanensibus insidias tenderent: quarum ignari Mediolanenses, ut posita ad Cremam castra audivere, jusserunt unum ex Consulibus Manfredum Dugnanum ei opem ferre, eique quatuor centum pedites dedere, in quibus eminebant clari viri Obizo Matregnanus, Oldratus Basilicapetrus, Squarciapartes Busnatus, Gaspar Menclotius: quos adventantes ut Ænobarbus cognovit, operam dedit, ne oppido appropinquarent.

Cæterum Laudæ erat societas hominum ultimæ D sortis, & qui nullo discrimine vitæ vel necis habito, in prælia ruebant: his castrorum cura maxime commendata est. Inde Fridericus reliquas copias partitus, Papienses Septezanum, alios ad Vicum majorem, & Gazanum ire jussit: ipse cum Bertoldo Azarengo Duce, & trecentis veteranis militibus Landrianum se contulit. Tum præcursores Mediolanum versus pergere, ac portas ipsas urbis petere, irritareque cives dictis, factisque ad pugnam, & simulare fugam, ut quam longissime pertraherent, jubet. Hi mandata strenue peragunt. Itaque nuncii ad cives convolant, vastari quacunque agros, igni ferroque cuncta fœdari, E & prædas undique agi; festinarent cuncti, nec paterentur, impunitam esse apud hostes tam temerariam audaciam. In re tam gravi & subita trepidatio magis quam consilium fuit: discurrentes ad arma eques, pedesque sine Duce, sine ordine prodire; mox tamen in unum convenientes, hostem præda oneratum comprehendunt, ac remorantur, & spoliant: ingens numerus erat, & diu certatum est. Fridericus nuntios ad horas constitutas non redire conspicatus, ac propterea de suorum fortuna solicitus, copias bifariam partitur, & cum duæ viæ Mediolanum versus ducerent, altera Papiense agmen ire jubet, altera ipse cum reliquo F exercitu incedit. Forte Papienses primi hosti occurrere, & ex certamine maximam cladem accepere: sed admonetur Ænobarbus, commissas esse acies, & rem gladio geri, festinato opus esse. Is haud cunctatus advolavit, & quamvis jam finito certamine advenerit, tamen cum adhuc in præda colligenda occupati Mediolanenses forent, invectus in eos jam fessos & onustos perturbavit; & pulcherrimæ victoriæ honore privavit: circiter enim quadringentis equis, & trecentis viris captis, cæteros in

in fugam vertit. Inter captivos nominabantur Codemalius Pusterla, Passaguadus Septala, Guido, & Henricus Landriani fratres, Paganus Burrus, Niger Burrus, Ambrosius Palearius, Hugo Crusta, Manfredus Bandus, Ardericus Nasellus, & nepos Milani Marcellini.

Ex ea clade satis fractas Mediolanensium vires, & disturbata consilia cum Fridericus arbitraretur, ad obsidendam totis copiis Cremam proficiscitur, transque Serium amnem ipse constitit. Conradus Comes Palatinus Rheni, Fridericus Conradi Regis filius, & Otho Palatinus Comes, & Robertus Pasavilla ad portam Umbrianam, alii ad Planengam, & ad Magoliam castra posuere. Cremonenses è regione portæ, quæ Ripaltam respicit, turrim ingentem ex trabibus ædificarunt: lata erat brachia triginta, & bis eo alta: duos item arietes, & tres machinas jactandis saxis, quas *Manganos* vocant, erexerunt.

Quæ dum aguntur, supervenit ex Germania Beatrix Augusta cum Henrico Saxono, & Guelfo Bavaro Ducibus, qui etiam magnum armatorum numerum trahebant. Fuit autem Beatrix, ut apud Germanicarum rerum scriptorem, recentem tamen legi, Rainaldi Comitis Burgundiæ filia, quæ unica patris superstes, & propterea ampli dominii & magnarum opum hæres, diu in vinculis à Gulielmo patruo, bona ejus intervertere cupiente, habita fuit; demumque effractis carceribus impias illius manus effugit, & Friderico Cæsari proposita, adeo illi ex formæ & ingenii venustate placuit, ut altera conjuge dimissa, hanc duxerit: post autem salutatum in castris virum, Laudem, XI. Kal. Augusti venit; ubi universi populi lætitia, & pompa, ac matronarum concursu excepta est.

Interea obsessi haud quiescere, dies, noctesque ea moliri, quæ eludere, frustrarique hostem possent: interdum in Cremonensium Castellum eruptiones facere, & illi ignem supponere, sed prohibiti prælia ineunt, & pauciores à pluribus sæpe fugati; tum arietes admoventur, quos quoniam latitudo fossæ muris applicari non sinebat, & vorago impleri non poterat, ratem ex colligatis vasis vinariis faciunt, quam virgultis, & sarmentorum fascibus multa humo ingesta consternunt, qua veluti certo solo incedentes, machinas promovent: his vero arcendis oppidani incumbebant. Manganos enim, & ipsi quinque, & petrerias complures fecerant, quibus ingentia saxa jaculati, non magistros, defensoresque tantum, sed machinarum ipsarum hostilium latera, & juncturas elisere: tunc Ænobarbus jussit captivos & obsides eis alligari, & qua maxime ictus patebant, exponi; fretus oppidanos, ne eos interficerent, à jactu cessaturos: sed non ea pietas tunc viris fuit, ut ob paucorum salutem, & quidem dubiam, patriæ propugnationem intermittendam censerent. Itaque non desinentibus illis jaculari, miserandum in modum expositi affligebantur: alii capite, pectoreve, alii brachiis, aut tibiis elisi interficiebantur: perierunt eo modo Codemalius Pusterla, Henricus Landrianus, Pagnerius Lampugnanus, Henricus Bonatus, & tres alii: supererant adhuc novem vivi varie mutilati, quorum casum miseratus hostis, detrahi jussit, & pariter castellum reduci, ut confractæ partes instaurarentur. Oppidani autem, ut pro hujusmodi suorum suppliciis vicem reponerent, captivos, quos ex Germanis, Italisque habebant, laqueo muris suspendere: quorum horrendo spectaculo irritatus Ænobarbus, reliquos Mediolanenses rapi ad necem jussit: sed circumstetere amici, & pro insontibus orantes, ne plus novem occiderentur, impetrarunt.

Dum sic Crema obsidetur, Brixia, & Placentia cum Mediolanensibus arctius in fœdus coeunt: & communi trium civitatum nomine ad Hadrianum Pontificem legationem mittunt. Is tunc Ariani de-

A prehensus est oppido Etruriæ ab urbe Roma viginti millibus passuum distante, condito, ut Blondus ait, tempore Divi Gregorii in prædiis Theodoræ nobilis Romanæ, & ab Ara nuncupato. Cesserat autem Hadrianus furori populi, & insaniæ Consulum, qui imaginem priscæ libertatis restituere conabantur. Ibi igitur ictum fœdus, non facturas pacem Civitates cum Ænobarbo, nisi consulto & annuente Pontifice: & Hadrianus sacris Fridericum interdiceret; nisi intra quadragesimum diem res componerentur. Quo cognito Cremonenses studia mutarunt, & in societatem Pontificiam transierunt: quorum favore spes erigi in melius B cœpere; nisi, ut sæpe accidit, ex novo & inopinabili casu aliorsum vota cecidissent: namque proximo Septembri Hadrianus mortuus est; cujus obitus, non solum his civitatibus & Italiæ, sed universo orbi Christiano maximam rerum mutationem attulit. In quibus, etsi paulo remotiores à proposito nostro videantur, tamen quia vulgati hactenus scriptores, & ii maxime, quorum propria farrago erat, parum felices in his fuere, haud importunum putavi modice immorari.

Sublato ex humanis Hadriano, Cardinales, qui tunc Romæ erant duo & viginti, Conclave ingressi sunt novi Pontificis creandi causa: triduum variaC vere suffragia: tandem in Rolandum Senensem Sancti Marci Cardinalem, & tunc Ecclesiæ Cancellarium concordarunt, & Alexandrum Tertium dixere, qui infirmitatem humanam cum tanto rerum culmine conferens, nec ad id accedendum sine ceremonia & humilitatis confessione ratus, tanto, ut fit, se munere indignum dixit, & inter accipiendum honorem rogari, ut acciperet, velle visus est. Quod conspicati Guido Cremensis, & Joannes Sancti Martini Cardinales, & verbum illius arripientes: *Si tu minus*, inquiunt, *hic idoneus erit*, ostendentes Octavianum Romanum * genere, & tiD tulo Sancti Clementis Cardinalem, simulque is pallium, quod prior Diaconorum Alexandri collo jamjam imponebat, rapuit, & fugiens abstulit; nisi per quendam ex senatorio ordine recuperata vestis fuisset. Tunc Octavianus de manu adstantis clerici aliam extorsit, & sibi induit tam propere, ut præposteram posuerit, sicque vestitus ex conclavi proruperit, atque risum pariter & indignationem moverit prospicientibus Apostolicam dignitatem tam irreverenter, tamque impudenter haberi ab iis, qui religionis principes aliis exemplo colendi sacerdotii esse deberent. Cæterum Octaviano favebant Otho Palatinus Comes, & Guido Blandratensis, qui tum forte Romæ Friderici nomine agebant, E aderantque armatorum catervæ, quibus se immiscens propudiosus Pontifex, sese Victorem Tertium nuncupat. Tunc Alexander vim veritus, & qui justum eum Pontificem existimabant, in penitiores ædes se recipiunt. Inclusis Victor custodiam apponit, ac novem dies obsedit. Demum populo tumultuante, & necem custodibus minitante, producti quidem in præsens fuere, tanquam liberi; sed mox trans Tiberim alterum in carcerem ducti sunt: id vero Romani longe indignius ferre, & jam arma furibundi intentare; donec liberum Alexandrum viderunt, quem publico plausu & campani æris tinnitu passim edito excepere: locum in urbe F Roma ex antiqua memoria *Nimpham* vocant: hic congregati Cardinales Sabiniensis, Hostiensis, Portuensis, Albanensis, Signiensis, Terracinensis, ac complures alii Sacerdotes, & frequens populus, & Nobiles Alexandrum, ut legitimum Pontificem, consecravere: & diademate Pontificali imposito coronavere. Inde Terracinam Alexander abiit. Victor autem, etsi potentia & armis in Urbe præstaret, aliosque pecunia & pollicitationibus

* Infra *Cremensem* dicit.

allice-

alliceret, alios metu & Cæsarei nominis opinione territaret; tamen qui consecrationi suæ interessent, manumve admoverent, alii reperti non sunt, quam duo supra nominati Cardinales promotionis ejus auctores, & Episcopus Ferentinas, à quibus in ædem deductus, neque sanctum locum profanare, neque Apostoli Cathedram temerare desiit: atque hæc ex *Epistola* Alexandri ipsius ad Archiepiscopum & populum Genuensem de origine schismatis, quo diu agitati populi sunt, sumpta.

Fridericus autem, cui ea controversia permolesta erat, tollere eam, & nascentis incendii principia opprimere per legatos primo nixus est: sed majus negotium erat, quam quod per ministros componeretur: itaque utrumque ad se litteris evocat, & ut Papiam veniant, hortatur. Hic se disceptatore, & Primoribus religionis cognoscentibus, certamini perniciosissimo finem impositurus: speransque neutrum eorum id detrectaturum, eodem tempore ex omnibus Provinciis clarissimum quemque Theologiæ consultum in mensem Martium invitat.

Quæ dum aguntur, apud Cremam res summa vi gerebatur; jamque ingens muri spatium ab arietibus apertum latus denudaverat, & Cremonensium castellum instauratum, & sarmentorum fascibus, ac corio, & laneis globis tectum, quæ materia ictibus cedens, minus violentiæ inferri solidis partibus patiebatur: in hanc machinam, ceu in Equum Trojanum, cum ad muros promoveretur, omnium oculi conversi sunt; & ab oppido immania saxa, & genus omne telorum conjecta; nec minus operæ obstruendo muro impensum: trabes, cratesque objectæ, ac novum vallum exstructum: suffoderant etiam cuniculum, quo ad hostiles machinas clanculum accederent, atque everterent: sed conspecti sunt à castello: nec solum in eo opere disturbati; sed jaculis à castello in omnes urbis partes emissis, passim configebantur, nullo fere loco tuti, cum hostium adspectui omnia paterent. Et quamvis tot simul malis Cremenses premerentur, haud tamen unquam animo defecere: par quoque in hoste obstinatio fuit: qui, quamvis sæviente hyeme, in obsidione perseveravit, bellumque sub pellibus & tentoriis per intoleranda frigora continuavit; nive interim & pruinis obrutus. Cum enim dies Epiphaniæ, qui postridie Nonas

A.C. 1160. Januarias agitur, anni sexagesimi supra mille & centum à Christo illuxisset, nova moles ab oppidanis nudato lateri objecta apparuit; vasa pice, oleo, sulfure plena congesta in eum locum fuere, & additi virgultorum fasces, quibus, dum hostes ingredi niterentur, supposito igni, flamma incredibilis repente emicuit, & favillæ, carbonesque in hostium munitiones volarunt, quibus non minori damno quam admirationi id fuit: improvisa namque flamma multi correpti perierunt, & Cæsar quoque sub ariete deprehensus, non sine periculo salutis fuit: & ne latius vagaretur incendium, uni ejus restinguendi operi universum occupavit exercitum. Cæterum & alii arietes alias murorum partes labefactaverant, & repleta fossa, commoditatem pugnandi in pomœrio præstabat, multumque spei adhuc tolerandæ obsidionis superesse videbatur; cum repente columen virtutis & fomentum totius rei defecit. Marchesius erat Architectus machinalis scientiæ peritissimus, & qui, ceu alter Archimedes Syracusanus, moles hostium contrariis machinamentis eludens, victoriam Marcelli moratus est. Is, seu tædio longioris obsidionis, & desperatione victoriæ, seu auro corruptus, noctu à muris delapsus, ad hostes transivit, & à Cæsare comiter exceptus, pecunia, equo, vestibus donatur. Tum brevi machinam fabricavit altitudinis, quæ muros superaret, & ex ejus summitate pontem emittebat in muros ipsos, per quem milites facile in

A oppidum transgrederentur: ea perfecta, & opportuno loco statuta, ingentia præmia transituris proponuntur: & cum multi alacriter in id nomen darent, satisque præmii ducerent, vel emori in conspectu Cæsaris, signum pugnæ datur: & protento ponte, Conradus Friderici frater cum signifero primus adscendit, atque in oppidum delapsus est: secuti eum pauci alii sunt; alii hæsitantes ab oppidanis uncis ferreis rapiebantur, vel longioribus perticis de muro & ponte dejiciebantur; demumque pons ipse revulsus est. Ita signifer & commilitones Conradi circumsistente multitudine obtriti sunt; ipse enim cum maxima difficultate, cum nonnullis vulneribus debilitatus foret, ad suos se recepit.

B Hic oppidani sese colligentes, cum affectas res suas esse cernerent, nec appareret, unde auxilia sperarent, de deditione agendum decreverunt. Missique ad Cæsarem legati referunt, ita demum pacem habituros, si peregrini milites sine armis, & oppidani ipsi cum iis tantum rebus, quas secum ferre possent, exituri forent. Hæc dura conditio erat, patria, domo, focis, laribus cedere, cuncta hosti relinquere, ipsos in summam inopiam abire: vicit tamen necessitas; ne simul corpora quoque perirent. Itaque sexto Kalen. Februarias utraque ex parte jurata pacificatio est, & postero die exeuntibus incolis, Barbari ingressi refertas variis rebus domos nacti, ingenti præda ditari poterant, si civiles etiam mores pati bello assueti didicissent: sed cum primi occupatores omnia sibi arrogarent, neminemque in partem commodorum accipere vellent, videreturque ea discordia haud dubiam contentionem in exercitu factura, cunctos uno modo tractandos Ænobarbus decrevit; & quidem eo, quo invidia omnis tolleretur: immissisque incendiariis, qui pluribus locis ignem ponerent, omnia combussit, atque ita universa Crema est concremata. Cujus in posterum restituendæ, ut spes quoque interciperetur, muri, qui adhuc integri supererant, disjecti sunt, & sacræ etiam ædes solo æquatæ: præterea machinæ omnes, & tormenta bellica, quoniam amplius usui futura non videbantur, ambusta pariter dedita opera fuerunt.

Ænobarbus autem quinque dies ibi moratus, Laudem & Papiam ad conventum peragendum concessit. Eo namque evocati ob summam sacerdotii caussam, jam accedebant clarissimi ex Italia, Transalpinisque Provinciis Theologi, principesque religionis, & novissime Victor ipse, qui in caussa erat. Alexander autem venire omnino neglexit, ac ne legatos quidem, qui huic interessent, misit; indignum ratus, se, qui humanum culmen legitima electione supergressus fuerat, extraque omnem exceptionem positus esset, imparium judicium subire, pariter & inimicorum arbitrio se exponere.

Igitur eo absente, tertio Idus Februarias ad hunc ferme modum res transacta Papiæ est. Sederunt pro tribunali Fridericus Cæsar Ænobarbus, ceu Minos, aut Rhadamanthus Inferorum animas judicaturi; à dextra, sinistraque præcipuus quisque dignitate Sacerdos, & principes Regni ordine suo: tuncque introducti testes, qui asseruerunt, cum Romæ eligendus novus Pontifex foret, viginti tantum Cardinales affuisse: nam ex duobus aliis, quorum alter Vinculorum Petri, alter Sancti Martini titulum tenebat, cum alter Anagniæ ægrotaret, alterum ad illius votum explorandum accessisse: atque sic Conclavi abfuisse duos: ex viginti autem, novem prudentiores Octavianum prætulisse, & eundem trina promulgatione facta, confirmatum, acclamatumque Victori Tertio felici, & fausto, solemnesque hymnos in choro cantatos; Rainaldo Senense spectante, pallium Apostolicum eundem accepisse, infulis, cæterisque insignibus Pontificiis ornatum in-

incessisse, in Petri cathedra sedisse, à templo in palatium transivisse: Rainaldum ipsum à Principibus Romani Cleri interrogatum, esset, nec ne, deferendus honos Victori, dixisse, illi esse parendum, & sibi numquam fuisse delatum pallium; atque id postea in terræ Siculæ ignobili loco sumpsisse. Hæc jurati affirmarunt Petrus Christianus Decanus, duoque ejusdem fratres proprio & collegii Beati Petri nomine, cujus publicas litteras exhibuerunt. Idem octo alii Præsules Romani, qui agendis rebus interfuerant, & negotia tractaverant, deposuerunt: & vir illustris Petrus urbis Romæ Præfectus, & complures alii adstabant idem confirmaturi; nisi satis superque ea ad præsentem rem esse Judices dixissent. Tunc Hermanus Verdensis, & Daniel Pragensis Episcopi, atque Otho Palatinus Comes in medium prodeuntes testantur, se jussu Cæsaris ivisse ad utrumque Pontificem Papiam accersendum, terque per legitima intervalla monuisse Rainaldum, ut veniret: sed eum, asseclasque ejus aperte recusare in judicium descendere. Quibus sic probatis, Patriarcha Aquilejensis, novem Archiepiscopi, octo & triginta Episcopi, tres laici Duces Henricus Saxonus, Bertoldus Turingus, Fridericus Rotemburgensis, & totidem Palatini Comites, Rhenensis, Saxonus, Bavierius pronunciarunt, Victorem habendum, adorandumque Pontificem; atque equo albo impositum per urbem cum populari plausu deduxere. Dimisso inde Concilio Saxonus & Turingus Duces in Germaniam redierunt. Cæsar & Beatrix trans Padum diversantes, longi jejunii dies contrivere; nihilique faciebant execrationes, quas subinde Alexander in eos repetebat: cujus nomine etiam Mediolanum venit Joannes Aragnius Cardinalis, qui adventus sui caussa cum Uberto Archiepiscopo communicata, aram majoris templi adscendit, palamque detestatus est Octavianum Cremensem, qui adulterato nomine Victorem tertium sese nuncupabat, & Fridericum Ænobarbum, qui Cæsareum regnum usurparet: eosque, eorumque asseclas hostes Ecclesiæ, religionisque Christianæ rebelles declaravit: eorundem crimini nominatim adscripti sunt tres Circumpadani Episcopi Cremonensis, Mantuanus, Laudensis, & Marchio Montisferrati, & Guido Comes Blandratensis, rectoresque, & Consules civitatum Cremonæ, Papiæ, Novariæ, Vercellarum & Laudæ; tum Seprii & Martesanæ Comites, & Ludovicus arcis Baradelli Præfectus: inibique cuncta Cæsaris acta Apostolica auctoritate rescidit: tum Concilium Papiæ habitum inane fuisse docuit; quod non auctore Alexandro Pontifice, neque celebrantibus aliis Regibus, Principibusque Christianis indictum foret. Quibus rationibus populus adeo permotus est, ut statim arma ceperit, impios, nefa-

A riosque homines, quacumque exagitandos statuerit: nec temperavit, quin ipsis sacræ hebdomadæ diebus, quibus aliàs parcere laboribus, & dare quietem etiam inimicis in bello solemus, infesta signa Laudensium finibus inferret, atque cædibus & populatione vexaret.

Quibus Friderico nunciatis, cis Padum copias misit, & mox ipse subsecutus, in agrum Mediolanensem sub Idus Majas excurrit; populatusque est omnem eam oram, secus Lambrum fluvium, quæ à Medilio ad usque Brioschum, & Veranum, & Vertematum pertinet; & transiens in Sepriensem, Nervianum, Legnanum, Polianum, Venzagum,
B & Raudem evagatus, frugiferas quascumque arbores vel succidendo, penitus exstirpandove, vel decorticando corrupit, nec usquam sistere eum, quamquam magnis copiis insequeretur Mediolanensis potuit, quam ad Quintum & Sanctum Romanum ventum est. Hic castra demum posita, & explicatis aciebus copia pugnandi facta. Quadrifariam vero partitus eorum exercitus erat: primo centum falcati currus leves & expediti, novo tunc invento Guintelmi artificis eximii; tum Carrotium cum sagittariis, peditatuque prævalido; sequebatur eos equitatus cum Signiferis, deinde Placentina auxilia cum ducentis equitibus. Quorum adventum ut
C sensit Ænobarbus, per noctis silentium vasa colligit, præmissis impedimentis, Baradegium, Morimundum & Papiam abiit. Mediolanenses autem cum diu in acie stetissent, cognito demum hostium recessu, conversis signis in urbem revertuntur.

Nec ita multo post Laudem profectus Fridericus, & laudata ejus populi fide, & virtute, transadduanam expeditionem suscepit, ubi adhuc nonnulla oppida Mediolanensi Imperio obtemperabant: primaque cura fuit pontis intercipiendi, quem Mediolanenses magno sumptu juxta Pontirolum oppidum construxerant. Nec difficile fuit utrumque
D uno impetu capere, propterea quod remota ab hostibus, ac suspicione belli negligentius custodiebantur; & pons statim confractus fuit: circa templum, in quod oppidani, ceu in asylum, confugerant, plus operæ fuit, & cum expugnari aliter non posset, accersita à Laude machina muralis est: qua procul conspecta, tum quod jam fame inclusi laborabant, deditionem fecere. Inde Farra non sine prælio cruento capta est: cujus auxilio cum missæ à Mediolano cohortes circa fluvium scrutandis vadis errarent, indignationem Germanis fecerunt, qui amne interclusi, nulla ratione ad eos transire poterant: deterriti exemplo Riccii Sacci Laudensis, &
E Uberti Vetuli Cremonensis, qui amnem tentantes obruti vorticibus fuere. Nec aliud memorabile gestum in ea Provincia fuit; repetensque Ticinum & Novariam Fridericus exercitum dissolvit.

TRI-

TRISTANI CALCHI,
MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,
HISTORIAE PATRIAE
LIBER X.

EPITOME.

At Mediolanensis acceptas à Friderico clades finitimis ejus sociis de more remetiri. Laudensem sæpius adorti id effecimus, ut jam non luteas munitiones nobis, sed murum objiceret. Ergo aliorsum in Carcanum oppidum urbi infestissimum conversi, duce Archiepiscopo, dum geminas arces milite ac machinis premimus, à Cæsare arctissime interclusi per tela, per hostes viam feceramus ad victoriam gloriosissimam, prædamque opulentam, nisi utrique se Cæsar fuga subduxisset: quam postero die interceptis commeatibus, & auxiliis Laude, Cremonaque ad Cæsarem missis, cumulavimus. Obsidione ob ejus difficultatem digressi, Herbenses & Ursinicenses, quorum opportuno subsidio patrata victoria fuerat, jure civitatis atque immunitate donavimus. Dum Fridericus Papiam dilapsus nova in sequentem annum auxilia amicis civitatibus imperat, nostra interim magnam partem incendio ex privatis ædibus erumpente conflagravit. Ergo miles in propinqua oppida hybernatum deducitur: nec interim vacat; sed refecto ad Pontirolum ponte, Laudensem vexat, Placentino adjuvante. Ineunte vere Castillionum obsessum habuimus, donec Cæsar subsidio illi veniret: qui novis copiis ac Ducibus ex Germania auctus castra Mediolano admovit; & milite late circumducto, quidquid usquam frugiferum erat, ferro, pedibus concidit, obtrivit: quo tempore octodecim in urbe annonæ præpositi sunt, qui magnis ex ejus caritate incommodis occurrerent. Cæsar exercitum in circumposita oppida partitus, indictum in causa Alexandri & Victoris conciliabulum Laude celebravit, in quo Mediolanensis Archiepiscopus, aliique veri Pontificis assertores schismatici judicati sunt. Inde castra ad urbem movens erumpentes ad pugnam cives partim cæcidit, partim captos Laudem in custodiam misit. Diuturni belli & obsidionis incommoda pacis nobis amorem conciliaverant: sed Oratores ad Cæsarem profecti hostiliter cæsi, fugatique sunt; & urbs obsideri arctius cœpta, barbare obtruncatis, qui annonæ aliquid inferre tentarent. Ergo fame intus usque ad parricidia sæviente, post tentatas eruptiones ac prædas, primum legati ad petendam certis conditionibus pacem missi; deinde his rejectis, Consules, ac primores civitatis ad Cæsarem supplices adivere; ac præter alia deditionis argumenta, dedere fidem, imperata se facturos, futura, sine dubio, opinione sua longe duriora: postremo magna equitum ac peditum manus ad ejus pedes provoluta, delatis clavibus, ac Carrotio religioso quodam civitatis pignore, solemni deditione Imperatoris se arbitrio permisere: qui quadringentis amplius obsidibus acceptis, reliquorum vero civium (præter Archiepiscopum, aliosque non paucos fuga jam elapsos) fide sacramento sibi viritim obligata, cum tantum muri ad singulas urbis portas ejus jam edicto dirutum esset, quantum sufficeret exercitui quadrato agmine ingressuro, horrendum tandem intonuit, cives ut omnes urbe intra octidunm emigrarent. Quantus tunc Mediolani gemitus? quæ comploratio? quibus diris ac furiis barbarum Imperatorem devoverunt? Sed populi, militiæque principibus partim dilapsis, partim in obsides datis, movere lacertos, tutarique diutius patriam ignobile vulgus, ut maxime vellet, non valebat. Ergo in agrum suæ quisque regioni proximum sub extemporales casulas immigrarunt, ut, quatenus servare non poterant, occidentem patriam lacrymis prosequerentur. Imperator enim ingressus, tametsi augustissimæ urbis aspectu mitigatus parcendum innoxiis ædificiis judicaret, finitimis tamen hostibus nostris urbem ad vastitatem & incendium deposcentibus tandem permisit: quorum machinis, manibusque (sicubi flamma non proficeret) verius, quam Barbarorum aratro, salisque satione Mediolanum funditus eversum est. Fama de Angleriæ Comitibus, & origine Vicecomitum Mediolani ruinis obruitur. Fridericus, ceu tota Longobardia in uno Mediolano tandem subacta, Longobardorum Rex Papiæ coronatur. Inde Brixia, Placentiaque per legatos in deditionem acceptis: & sua Potestate tum Mediolanensibus aliquot jam vicos circa veterem urbem colentibus, tum etiam in reliquis Longobardis civitatibus relicta; novo etiam cum Genuensibus icto fœdere, Flaminiam ingressus viam Bononiæ, Faventiæ, Imolæque excipitur. Turisendum Gardensis arcis Dominum parere recusantem bello per legatos subigit: quod dum geritur, ipse Vesontionem ad indictum de vero Pontifice Concilium revertitur. Ex itinere, Taurini Genuensium ac Pisanorum discordiis per legatos expositis inducias imperat. Dissoluto re infecta Concilio, ex Gallia in Germaniam excurrit, Longobardia suorum magistratuum intolerandis rapinis permissa.

EDIOLANENSES autem minime quiescere, Laudensemque in primis agitare, cui hujusmodi insidias tetendere: cohortes validas ad populandum agrum misere, quarum pars Corneliani substitit, reliquæ sub urbem missæ, ut irritarent civem; & pugnando, interimque fugam simulando, quam longissime à mœnibus pertraherent. Igitur Laudenses audito suorum clamore, & repentino hostium strepitu, erumpunt, & prædatoribus apprehensis, pugnas miscent, illosque cædendo multos suorum recuperant: jamque viginti numero à Laudense tenebantur, cæterique urgebantur, nec simulare fugam poterant, cum ex desperatione virtutem sumentes, modicum morantur, seque in ordinem colligunt; deinde vim, impetumque facientes propellunt loco hostem, in fugamque avertunt, nec paucis in fossas impulsis, octo omnino ex Laudensi nomine captivos adduxere, in quibus cogniti fuere Vitus Trexenus, Bernardus Bagnolus, Albericus Lomellinus, Othobellus Cacamustus, & Otho Mediusparens: ex Mediolanensibus autem constitit quatuordecim intra urbem Laudem ductos, Codeguerram Vicecomitem, Monachum Palatinum, Brunum Concoretium, Obizonem Paganum, & Burri filium, Othonem Bellabuccam, ac reliquos. Reversi inde Mediolanum, quia tentata haud pro-

prospere successerant, novos dolos excogitarunt. Profecti iterum ad eandem partem, præmisere non multos equites, qui à Corneliana via præter portam Cremonensem excurrentes, elicerent alios Juvenicum versus, ubi intercluderentur, caperenturque, qui insequi eos ausi forent: peractis omnibus, ut constitutum fuerat, jam multi Laudenses palantem circa portas hostem desequebantur; cum ex specula turris Imperialis visa est nubes densi pulveris, & interlucentia signa, armorumque fulgor: quæ timens custodia statim receptui cecinit, atque in urbem suos revocavit.

Hac quoque spe frustrati Mediolanenses, nihilominus tertiam suscipiunt expeditionem, in quam & Carrotium, & machinas, ac tormenta bellica misere. Quarto decimo Kal. Augusti fixa signa sunt in tumulo ex adverso portæ Imperialis: & cum reliquæ copiæ circa reliquas urbis regiones constitissent, unoque tempore oppugnare cœpissent, tamen fortiter sese tutati sunt oppidani, pluresque ex hostibus missili telo interficiebant, quam ipsi vulneribus afficerentur: & quamquam à Placentia novæ copiæ advenerint: tamen quia fama increbrescebat, Fridericum Cæsarem cum Papiensi adventare, soluto exercitu, Mediolanum redierunt.

Laudenses vero, qui hactenus urbem fossa, & aggere tumultuario, cratibusque, & tabulatis munito cinctam habuerant, circumdare muro tunc cœperunt, & Albricus Merlinus urbis Episcopus solemni more primum lapidem deposuit in fundamento portæ Cremonensis. Universi operis Præfectus fuit Tinctus Musa Cremonensis, cognomento de Gatta, nobilis ea tempestate architectus: ac simul misere, qui pontem juxta Gropellum à Mediolanensibus fabricatum in Adduam subverterent; quem à paucis custoditum facile dissolverunt.

Ab his in aversam regionem versa vis omnis belli est. Diximus in Larium lacum mediam percurrere peninsulam inter Comensem sinum, & quo Addua effluit Leucensem, eamque Incinatem præfecturam, & montes Briantiæ complecti. Horum radicibus complures, iidemque piscosi lacusculi ex proximis oppidis nomina sortiti Montorphani, Herbæ, Mongutii, Pusiani, Annoni adjacent: unicum Plinius judicavit, Eupilim vocat, qui Lambrum amnem emittat: forte cum imbribus augentur, vt sæpe faciunt, in unum conjunguntur, & nascenti ex montibus fluvio mixti ortum præstare videntur. Eum Blondus Umbronem vocans se minime Plinianæ lectionis observatorem fuisse ostendit. In hac regione Carcanum oppidum duas bicipiti in colle arces habuit, quas profunda vallis inaccessas facit: idem refugium diu fuit his, qui adversus Metropolitanam urbem, & communem patriam Mediolanum arma inferebant; & nunc quoque quotiens in Papiensem, vel Laudensem exercitus mittebantur, tergo inhærentes procurrebant, agrosque vastando, aut commeatus avertendo, consilia perturbabant. Ergo familiarem hostem tollere nunc demum civitas decrevit: & Julio mense trium portarum armatam juventutem eo misit; statimque imperata fecerunt. Paravicinum, Herbam, Ursinicum petunt, quorum locorum opportunitate Carcanum medium circumsident; & quo arctius premerent, aliarum portarum militiam evocant: tum ligneum castellum & varias machinas fabricant: quibus perspectis, oppidani nuncios ad Fridericum mittunt opem petentes, ac rogantes, ne locum natura & opere munitissimum in manus præpotentis populi cadere ulla ratione permitteret: illud esse frænum hostium, quod quamdiu duret, bene sperare de communibus rebus liceat; eo amisso, nullum in Comensi oppidum, quod non Mediolanensium partibus accedat. Haud multum rogari se passus Fridericus copias ab amicis civitatibus accersit, Papia, Novaria, Vercellis: venerunt vero Proceres Dux Boemiæ Bertoldus, Dux Turingiæ, Conradus Bellanuces, Marchio Montisferrati, Guido Blandratensis. Bertoldus autem, quia privatam ob causam in Italiam redierat, pauciores, quam dignitati ejus conveniret, habuit milites.

Cum justus jam foret exercitus, profectus Ænobarbus qua periti locorum ostendebant, postridie Nonas Augusti in valle Texaria, quæ subtus Ursiniculum est, constitit, coegitque hostiles copias concedere inter eandem Texariam & Carcanum: quo factum est, ut interclusi commeatibus, & spe auxilii, obsessis, quam obsidentibus similiores Mediolanenses forent: apud eos autem summam negotii administrabant Ubertus Piroveneus Archiepiscopus, Milo Cardanus Archipresbyter, Caldinus Sala Archidiaconus, & Algisius Piroveneus Cimeliarcha; ita quatuor primarii Sacerdotum exercitui præerant. Hi cognito discrimine, in quo ob adventum Cæsaris constituti erant, habito consilio, decreverunt, nullum nisi in dextra salutis remedium esse; in virtute spem omnem ponendam; & quam unusquisque pro magnitudine animi, viriumque facere posset, aperiendam viam esse. Itaque per noctem ea, quæ morituri solent, faciunt, corpora, animosque curant: & mane re divina peracta, arma induunt, & se invicem cohortantes, quasi ultimo prælio se accingunt aciem struentes; partem peditum custodiæ castrorum, ne qua vis à Carcano ingrueret, relinquunt. Jam Signiferi & Carrotium in apertum prodeunt, & præcursores lacessere hostem incipiunt. Ex adverso Fridericiani pariter instruuntur, & ordinibus distincti pugnam excipiunt, crebrescenteque Marte, sævo tumultu, fœdoque cruore omnia complentur: & cum non eadem ubique fortuna foret, alibi victores, alibi vincebantur: sed qua Fridericus versabatur, illic hostium acies sternebantur. Jamque ad Carrotium ipsum pervenit, & fugatis ejus custodibus, boves solvit, vexillum detrahit, Carrum in proximam fossam devolvit. In altero vero cornu Sacerdotes Mediolanenses rem fortiter sustinebant: moxque ceu impendentes nubes ab Ursinico, ubi ducenti Brixiani milites collocati fuerant, & Herba auxiliares cohortes admixtis oppidanis per dorsum montis defluxere: quorum adspectu conturbati primo Fridericiani sunt: tum vero propiùs accedentibus, & manus conferentibus, adeo affecti, ut nec pedes, nec eques sat suum exsequeretur officium. Jam nec Germana cohors tuto consistere, nec honeste fugere posse videbatur. Interea Ænobarbus tergendi sudoris caussa in tentorium se receperat, & varios strepitus, clamoresque sentiens, *Vicimus ne*, cuidam ex astantibus ait: at ille respondit: *Immo quidem victi sumus: nonne vides ut undique hostes nostris insultant, ut spoliant, ut cædunt, ut omnia nobis infesta sunt?* Ducenti autem integri adhuc circa Cæsarem stabant, quibus assumptis fugam capit, ac per Ursinici & Montorphani vallem evectus, non ante constitit, quam Comum pervenerit. In qua urbe cum nec tutum se existimaret, arcem Baradelli, quæ præcelso in colle sita est, adscendit. Marchio autem Montisferrati, & complures alii Angleriam & reliqua Verbani lacus oppida petivere, quibus in alteram ripam transmissi evanuere. Mediolanenses autem eorum fuga cognita, castra invadunt, & incredibili rerum copia potiuntur. Cætera militi præda permissa, regiæ gazæ diligentia habitæ, & in ærarium relatæ. Quinto Idus Augusti gesta ea sunt.

Sed ut plenior, absolutiorque victoria fieret, contigit, ut postero die novas copias ab Laude, Cremonaque profectas (trecenti equites erant præsidio commeatibus inde missis dati) ad Marlianum oppidum pervenisse, atque inde ad hostes ituras gre-

gregarius miles Consulibus exercitus renunciaret: his auditis, statim equitatum Canturium versus Consules præmisere, qui agmen retardaret: sed jam prima pars prætererat, & ad Aquam nigram (ita vocatur palus sub Baradello monte) penetraverat: cum strepitum à tergo cuncti sensere, ac perturbari sequentes, & onera jumentis detrahi: ex quo facta à militibus fuga, integra præda Mediolanensi relicta est. Et cum hæc prospiceret ab arce Ænobarbus, continere se non potuit, quin cum pauxillis illis, quæ eum assecutæ fuerant, reliquiis descenderet: servatique sunt nonnulli ejus adventu, & quidam Mediolanensium capti: reliqui victores in castra reversi obsidionem Carcani obfirmant; & mox difficultatem negotii metiti, cum etiam ambustæ machinæ suæ fuissent, recesserunt duodecimo Kal. Septembris. Domum reversi, fidei & virtutis eorum, qui se fortiter juvissent, habendam rationem censuerunt; ac propterea Herbensibus, Ursinicatibusque amplissimas immunitates constituere, eosque, omnemque eorum posteritatem civitate Mediolanensi donaverunt eodem jure, quo urbana plebs & intramurani cives censentur. Exstat diploma archetypon, cum præfatione, laudeque, quod eorum studio & diligentia nono Augusti victus, superatusque fuerit Fridericus Ænobarbus, ejusque castra omnifariam præda plena capta: confirmatumque id eis à successoribus Principibus in hanc diem integrum beneficium, & honor civitatis illorum posteris manet.

Interea Fridericus ex Baradello Papiam se recepit, ubi de re gesta ad amicos, ut eos in fide confirmaret, scripsit: hortatusque est Episcopum Novariensem, Vercellensem, & Astensem ac Marchionem Montisferrati, Obizonem Malaspinam, Guidonem Blandratensem, & Nobiles Guasti & Buschi, ne quid desperantes ad se venirent, & quantum quisque posset copiarum in futuri anni principia pararent. Tum ex Ticino classem in Padum deduxit, navigaturus Placentiam, eversurusque pontem, quo ituri in auxilium Mediolanensium transibant: sed eo consilio cognito Placentini pontem solvunt, ac naves & tabulata in tutum recipiunt. Fridericus autem Cremonam proficiscitur, atque ex itinere Bagagnatam famosum latronem suspendio afficit.

Interea Mediolani gravissime civitas affecta: ex domo Lanfranchi Canis excitatus ignis ingentem fumi nubem emisit: tum flamma proximas quasque contignationes & ædificia comprehendente, maximum emicuit incendium, quo tertia pars urbis absumpta est: à porta enim Comensi, ubi cœpit, in Vercellinam, & Ticinensem, ac Romanam diffusum malum ad ipsas usque urbis fossas pervenit, & cuncta pene prostravit. Ex quo deficientibus in urbe ædificiis, militarem turmam proxima oppida, & vicos hybernatum mittere oportuit: & cum alii Aplanum, Indunum, Arcisatum secesserint, Ubertus Archiepiscopus cum centum viris Varisium se contulit.

Instauraverant interea Mediolanenses pontem Pontiroli, & assumpto Comite Henrico cognomento de Crema, in Laudensem agrum excurrunt; & constitutis circa Doariam oppidum insidiis, quosdam eo pertraxerunt: captique sunt Bernardus Bagnolus jam altera ex captivitate redemptus, Airaldus Arsagus, qui paulo ante Mediolanensem civitatem cum Laudensi mutaverat, & Manfredus Murena auctoris nostri filius.

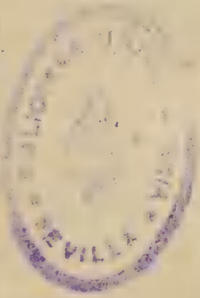
Fridericus autem ex Cremona reversus Laudem, familiæ Mandellæ jus totius oppidi Mandelli feudali diplomate obsignavit, & inde hyematum Pa-
A. C. 1161. piam concessit. Mox appetente vere anni sexagesimi primi, Placentini cis Padum transmissi in sylva Pulignana delituerunt, parte Laudem versus ad irritandos cives missa: & quamquam non latuerint insidiæ, capti tamen sunt Petracius Pusterla, Maldotus Vignates, Zanucallus Guascus, Bonioannes Turrianus, & alii complures, & juxta Fossadoltum Prætor ipse Laudensium Tricafolia Pusterlæus, & Hugo ejus propinquus.

Mediolanenses autem expeditionem adversus Castillionum Sepriensis regionis oppidum supra à nobis memoratum suscipiunt; propterea quod eo adhuc domicilio infesti patriæ viri utebantur: præcipua autem cura fuit, ut aquatione oppidanos prohiberent: id quod sane difficile erat propter Olonæ amnis, cui imminet, propinquitatem: sed arietes quoque, & aliæ machinæ muris admotæ; contra quas cum oppidani audacter erumperent, ignem majori supposuerunt, atque concremarunt: cujus tanti momenti jactura fuit, ut frustratis hostium consiliis, spatium Castillionæi habuerint mittendi nuncios ad Fridericum Cæsarem, ac remedia malis præsentibus petendi. Et statim quidem ille ad Lambri ripas comparuit cum Comite Barcinonense, qui paulo ante ad eum salutandum venerat, sexaginta equitibus sociatus, & interim litteras ad amicas civitates Papiam, Novariam, Vercellas, Laudem, Bergomum, Cremonam, Parmam, Rhegium dederat, ut ad se militares copias mitterent: sed Mediolanenses, antequam ii convenirent, obsidionem solverunt.

Præterea cum novas copias ex Germania accersivisset, per hæc tempora in Italiam venerunt Conradus Palatinus Comes Rheni Ænobarbi frater, Fridericus patruelis ejusdem Conrado patruo natus, & Lantgravius eorum cognatus, Rainaldus Coloniensis Archiepiscopus, & Cancellarius Imperii, qui quingentos; Dux Rotemburgensis, qui sexcentos; Dux Boemiæ, cum filio Regis, qui trecentos armatos ductabant. Quibus copiis auctus Ænobarbus tertio Kal. Junii castra ad urbem Mediolanum movet; agrosque evastat ad ædes usque altera statione jam notas omnium Sanctorum, & Barnabæ, & Calimeri portæ Romanæ, nec non & Dionysii Orientalis: inde ad Comensem, & Vercellinam, & Ticinensem sese transfert: ubi quidquid frugiferum intra decimum milliarium exstabat, succisum, vel vagante milite conculcatum, obtritumque fuit. Quamobrem cum inopia commeatuum jam premeret obsessos, & inde pretia rebus majora fierent, tum usuris multi absumerentur, adhibendum modum ex publico consilio statuerunt; vocaruntque ex omnibus Parochiis binos viros, quibus rerum necessitate exposita, decem & octo elegerunt, videlicet ternos ex singulis portis, quibus ea cura demandata est: è quibus unum se fuisse nominatum inter auctores nostros Syre Raul scribit: cujus cognominis raritate excitatus, observavi in æde Portiana tabulam marmoream ad hunc modum inscriptam:

IOANNES RAVLE DE BVSTI ARSICIO OBIIT M. CCC. XI. IANVARII.

Cum vero satis omnia evastata Ænobarbus censeret, dimisso exercitu in suburbana oppida, Laudem proficiscitur celebraturus Concilium, quod Victor Pontifex indixerat. Jamque convenerant Pelegrinus Patriarcha Aquilejensis, Guido Ravennas, Rainaldus Coloniensis, ac item Trevirensis, ac Viennensis Archiepiscopi, & complures alii principes Sacerdotum, à quibus acta superiori anno Papiæ collaudata sunt; & inibi recitatæ litteræ Regum Daniæ, Norvegiæ, Boemiæ, Pannoniæ, & sex Archiepiscoporum, viginti Episcoporum, & aliorum multorum Præsidum Ecclesiæ, quibus absentiam suam excusantes, Provinciarum etiam suarum nomine Victorem comprobabant: simul publice ignominia notati, proscriptique ex numero Christianorum Ubertus Pirovencus Medio-

diolanensis Antistes, & Episcopi Placentinus, Brixiensis, Bononiensis, & earundem civitatum Senatus, Consules, Magistratus: & qui vim intulerant Moguntino Archiepiscopo, qui per eos dies fuerat per proditionem interfectus. Patavino vero, & nonnullis aliis concessum spatium intra Kal. Augusti in fœdus veniendi: dimisso Concilio Ænobarbus Cornariam arcem, quam ducenti viri defendebant, expugnat: & Gozolinus Comes Baldronem vicum combussit.

Jam annua dies venerat Carcanensi prælio notata. Ea die à Melegnano castra Mediolanum versus promoventur, & præmissis, qui lacessendo cives extra mœnia pellicerent, cogitata successere; effusaque adversus prædatores multitudine, justa acie pugnatum est: sensim vero Ænobarbus ipse subsequebatur, sed signis procul conspectis, retro se recepere cives. Tunc vero hostes magis instare, &, quod consilii erat, fugam existimare. Igitur in confertos signa infert Fridericus Rotemburgensis Cæsareus Vexillifer, fugientesque cedit. Ænobarbus quoque ipse successibus instans, & faventi plaudens fortunæ, ad Arcum usque Romanum pervenit, quem locum casu suo signavit: namque ibi prolapso equo cecidit, provolutusque in terram ambiguus salutis fuit, nisi quod confestim à suis sublatus, & in equo repositus incolumis recessit. Ab eo certamine trecenti amplius capti, & Laudem in custodiam perducti.

Nec ita multo post iterum hostilis ad mœnia exercitus rediit, & magno prælio certatum est. Quibus continuis laboribus, vigiliisque, tum urgente fame affecti Mediolanenses pacem optabant, & quascunque in conditiones descensuri videbantur. Habito consilio idoneos interpretes, intercessoresque statuerunt Lantgravium Ducem Boemum, & Comitem Palatinum: ad quos missi nuncii fidem impetrarunt, ituros sine noxa in castra Oratores, qui rem conficiant. At hi cum proficiscerentur, occurrere equitatui Archiepiscopi Coloniensis, & ex itinere intercepti sunt. Qui vero fidem, & inducias datas esse sciebant, eos ab injuria vindicare conantur; simul Archiepiscopo succensent, quasi ejus dolo violatum jus gentium foret; & cum undique obstreperent, vim veritus Rainaldus in tabernaculum Cæsaris confugit innocentiam suam expositurus: sed jam res propior certamini, & pugnæ, quam verbis erat. Audito tumultu Fridericus, haud operæ tunc esse dicens querelas audire; in medium prorupit, Rotemburgensem, & alios Duces cohortatus, ne communi rei deessent. Dum sic certamen gliscit, Mediolanenses inter tela & Barbaros sine dolo suo positos se intuentes, referre pedem cœperunt. Tunc ceu in hostes invecti Germani, multos cæcidere, octoginta equites, peditum vero ducentum sexaginta sex cepere. Ænobarbus ipse, qua discrimen rerum vocabat, intrepide versans suffosso equo cadit, & vulnus quamvis exiguum cepit: claraque ea pugna periculo Augusti fuit. Ita disturbata pacis mentione, ad bellum convertuntur: & collatis ad urbem ipsam castris, omnem meridionalem, orientalemque regionem populantur: & quia adhuc non nihil commeatuum à Brixia, Placentiaque importabatur, dispositis ad loca opportuna custodiis interceperunt, castigatis severissime iis, qui advehere auderent: nam deprehensos quinque & viginti uno die obtruncatis manibus domum remisere. Cæterum in alios variis etiam modis sæviebant; alios enim imbribus diu noctuque expositos, & frigore & terrestri cœno maceratos, ad paciscendam redemptionem quantacunque pecunia cogebant; alios aliis terroribus, tormentisque affectos in urbem remittebant: nam sex exoculatos unus oculo ob hoc ipsum condonatus, sed alterius oculi vice naribus præcisus, longa fune alligatos domum reduxit.

Cum vero satis affectum agrum Mediolanensem Fridericus censeret, neque vim à populo pertimesceret, Laudem reversus est, & missionem concessit equitatui Lantgravii Ducis Boemiæ, & Rainaldi Coloniensis: & cum in ejusdem partes transivissent Joannes cognomento de Sancto Victore, & quidam nuncupatus Bragamayta, obsedit Ripaltam Siccam, ac vallo & aggere circumdedit, quia adhuc aliena studia fovere videbatur. Cæterum Mediolani res frumentaria perangusta erat: fame, inopiaque cuncti urgebantur, vir uxorem, socrus nurum, frater fratrem, pater filium strictis gladiis incessebat, quod pane fraudarentur; passimque domesticæ discordiæ, & privata jurgia audiebantur: alii in Consules crimina retorquebant, quasi per eos staret, quo minus pax iniretur. Quare ex publico consilio eliguntur peritissimi illius temporis Jureconsulti Ossa de Ossis, Albertus ejus filius, & Anselmus Hortus, quibus formandarum pacis conditionum cura delegatur.

Interea Fridericus cum Beatrice conjuge Cremonam petiit, eumque secuti sunt Conradus frater, Gulielmus Marchio Montisferrati, Fridericus Rotemburgensis, Rodulphus Lindonensis Comes, & filius Ducis Guelfi: per quod tempus Guido Blandratensis arcem montis Brionis captam muniebat, & Marchoardus Grumbach arci Sancti Gervasii non procul Tricio præsidebat. Quingenti quoque equites Mediolanenses ad urbem Laudem profecti, ingentem prædam retrahebant. Jamque ad silvam Pulignanam pervenerant, cum eos assecuti Laudenses cum peregrino milite retardarunt, illaturique maximum detrimentum eis fuerunt, nisi ex silva repente prosiliissent recentes cohortes; quarum auxilio ita restaurati sunt Mediolanenses, ut sine detrimento domum redierint. Hæc Decembri mense acta.

Cum vero annus secundus & sexagesimus inivisset, mittuntur ad Cæsarem Oratores, qui pacem peterent. Potestatem in primis admissuros Mediolanenses, murum, fossamque civitatis sex partibus æquaturos dicerent, & si quæ alia juberet Cæsar, facturos: obaudivit primo ista Ænobarbus indignationem ostendens, quasi victi victoribus conditiones ferrent. Unam tantum sperare eos oportere, responsum est, ut quicquid imperaretur, sine exceptione facturos se reciperent. Quæ domi significata, dura admodum & nequaquam admittenda visa sunt iis, qui vim verbi ex vera significatione metiebantur. Alii vero, ut aliud, si possent, ipsi remedium afferrent, respondebant; extremam urgere necessitatem, nec superesse trium dierum cibaria. Vicit igitur hæc sententia; quæ etiam clementiorem fore Cæsarem augurabatur, ubi ejus arbitrio summa rei relinqueretur. Et Kal. Martii Consules Otho Vicecomes, Ossa, & Anselmus Jureconsulti, Amicius à Porta Romana, Anselmus Mandellus, Ardericus Cassina, Gottofredus Gattonus, Heriprandus Judex, Ardericus Bonatus, & octo alii equestris ordinis viri, Laudem, quo paulo ante reversus Ænobarbus erat, proficiscuntur: admissi in conspectum, caussam adventus, quæ ad pacificandum spectaret, exponunt; simulque nudos enses, quod solemne deditionis signum erat, porrigunt: tum sacramento adacti, quæcunque dixerat, facturos jurant: cum his domum reversi benignitatem, liberalemque Cæsaris clementiam palam prædicant, concedendumque in ejus vota autumant. Igitur quarto inde die trecenti equites singula vexilla manibus præferentes eodem accesserunt, & advoluti genibus Imperatoris pedem exosculantur. Guintelmus Architectus portarum claves obtulit: omnia hilari vultu accepta melioris fortunæ spem faciebant. Cæterum postulatum ab eis

A.C. 1162.

eis est, ut cuncti mitterentur, qui tribus ante annis Consulatum gesserant, quique pedestrem militiam exercuissent. Ita mille pedites acciti; Carrotium etiam advexerunt pergrandi vexillo conspicuum, nam minora signa sex & nonaginta circumstabant, & duæ æreæ tubæ, quæ universi populi supremum consensum significabant: ex omni autem eo numero Ænobarbus centum & octoginta sex delegit, quos obsidum nomine retinuit: reliqua turba domum dimissa, jubet tot insuper alios ex nobilitate mitti, ut prioribus adjuncti quatuor centum numerum explerent. Postquam autem ducentos & quatuordecim alios recepit, imperat, ut tantum muri ad omnes portas, turresque demolirentur, & fossas implerent, quantum sufficeret quadrato agmine ingressuro exercitui: simul sex viri Germani totidem Italis adjunctis in urbem à Cæsare missi, qui bini per singulas regiones dimissi, ab universo populo jusjurandum viritim exigerent; inter quos Acerbus Murena rei scriptor, & Laudensi Prætura insigni electum se fuisse memorat; ac sibi pariter & Friderico Asiano Augustæ aulico portam Novam; Romanam Conrado Bellanuci, ac Gerardo Cornazano; Comensem Hugoni Alemano, & Guidoni Sancto Nazario; Orientalem Tetrico Germano, & Rodulpho Judici Mantuano obtigisse; sicque alios alias sortitos; quatriduumque scribendis nominibus Notarios laboravisse.

Quæ dum aguntur, principes Sacerdotum Ubertus Archiepiscopus, Milo Caldinus, & Algisius, seu manifestam patriæ desolationem, ruinamque imminentem cernentes, seu iratiorem sibi fore Cæsarem ominati, urbe cedunt, seque Genuam, quo superioribus mensibus adnavigavisse Alexandrum constabat, conferunt, seque unam cum eo fortunam habituros ostendunt: nam injurias sibi illatas haud amplius ferendas statuens Alexander, in Galliam migraturus eo diverterat; & ampliter ac officiose à populo, Cleroque Genuensi exceptus, ut obsequii gratiam aliquam referret, Ecclesiæ eorum Episcopatum Albingaunensem adscripsit.

Satis vero iis, quæ imperata fuerant, Mediolani peractis, Ænobarbus, & Beatrix, & reliqui Duces, tum Fredericus Marchio Saxonus, & Ultricus Lantburgensis Comes, qui paulo ante ad Cæsarem venerant, Papiam concedunt: ubi horrendi carminis lex constituta, ut Mediolanenses universi laribus cederent, novasque domos extra urbem facerent; in eas afferrent quid quisque vellet; urbem vacuam Cæsari, militique intra octavum diem venturo relinquerent; alioquin male parati mulctabuntur. Quibus Mediolani expositis, horror omnium mentes accepit: obstupuere cuncti, & lacrymis undique ortis, miseriam temporum deplorabant: alii hoc ipsum ex feritate, inclementiaque barbarica dubitasse ajebant: alii proditionis & perfidiæ Consules Magistratusque notabant: sed quid agerent inopes, inconsulti, ultima miseria acti, quorum Duces, & rerum prudentes, vel bello capti, vel obsidum nomine apud hostes detinebantur? Cum ergo suprema dies advenisset, quæ fuit septimo Kal. Aprilis, instaretque miseris compulsos barbarus, tota urbe magnis agminibus demigratum est; & qui quidem affinitates & clientelas in vicinis urbibus, oppidisve habuere, ad amicorum opes sese contulerunt: ignavum vulgus, & crassa multitudo circa patriæ mœnia hæsit, novis tabernaculis ex storea, crate, tabulis sarmentoque excitatis apud ædes suæ cujusque regioni propinquas, ut Dinonysii, Celsi, Simpliciani, Vincentii, Victoris, & Syri ad vepram.

Affuit mox Ænobarbus, & circumvectus nobiliores urbis partes, haud quidem ulterius sævituri

A animi signa ostendit: sed circumstetere vicini nostri latrantes, commemorantesque injurias præteritas; & affirmantes, nunquam certum illi Imperium in Longobardis futurum, donec potentissima civitas staret: eorumque importunitate victus, annuit, ut quod quisque vellet, ageret. Tunc furori datæ habenæ, & catervatim discursum in regiones, raptisque ignibus, & mille per tecta, domosque injectis, tum cremia materia accumulata, quale à Græcis Trojæ, aut à Nerone Romæ excitatum incendium est. Firmiora ædificia, quæ violari igne non poterant, securibus, rastrisque dissipata: septemque dies in eo laboratum est. Cessationis,

B quietisque concedendæ instans dies Palmarum, Olivarumque cæremonia religiosus admonuit, qui eo anno Kal. Aprilis contigit: tulitque sacros ramos Fridericus è templo Ambrosiano, à quo sacrilegam manum abstinuisse hostes, indicio est Angilberti Archiepiscopi lamina aurea argenteaque multis ante sæculis altari circumdata. Cæterum contemplatus ruinam Murena, vix bimestri spatio eam fieri potuisse judicavit, & vix quinquagesimam partem immunem mansisse: tanta fuit rabies, libidoque ulciscentium, explentiumque antiquæ sitis ardorem. Nam Laudenses in primis, Papienses-que notati; qui cum Ticinensem & Orientalem

C assumpsissent, in auxilium Cremonensium ad adurendam Romanam, avidissime se contulerunt: reliquas confecerunt, Comenses ad se versam, Novarienses Vercellinam, Seprienses, & Martesani Novam: ex mœnibus autem, turribusque centum ob materiæ duritiem & cæmenti soliditatem non multum disjici potuisse, & Murena affirmat, & reliquiæ diu declararunt. Theatrum, Circum, & alia priscæ magnificentiæ opera tunc quoque corrupta fuisse colligo ex Raule meo, qui pulpura, cum fortasse voluerit dicere pulpita, labefactata meminit. Turrim major ædes habebat quadrato silice substructam, omnium, quas Italia spectaret,

D nobilissimam: hanc invidere maligni in invisa urbe stare: quare sic eam suffoderunt, ut ejus casus duplicem ruinam faceret; cadens namque supra ædem, illam quoque confregit: jacuerunt diu immania saxa, donec centesimo post anno, eruto subterraneo specu, in proxima area, quam tunc quoque *Arenghi* nuncupabant, congesta fuerunt. Ab his Ænobarbus soluto exercitu Papiam abiit. Et hæc Mediolani eversio, quæ omnium litteris atque linguis famigerata, paucis tamen nota fuit: cum nihil amplius ignari homines traderent, quam per septem annos obsessam urbem, & cum fame, tum proditione captam, proscissam aratro, ac sale etiam, si

E Diis placet, sparsam traderent.

Hoc loco multa prætereo eorum, quæ nostrorum aliqui commemorant de Comitibus Angleriæ, vel (ut elegantius dici quidam existimant) Inglesii, qui inter cæteros Longobardos nobilitate, opibus, honore, potentia claruerint; & quoties Germaniæ Reges Mediolanum diverterent, Præsuli assidentes ferream coronam illorum capiti imposuerint; & in præsenti bello à patriciis proditi duo & viginti jussu Friderici Ænobarbi securi percussi sint, uno superstite & profugo Viviano, qui deinde reversus restituendæ patriæ, & vindicandæ libertatis, tum instaurandæ stirpis auctor fuerit; pro-

F genitique ab eo filii, & nepotes ad extenuandam veteris gloriæ invidiam non novo quidem cognomine, sed ex vetere, nobilique familia, quasi adoptione mutuato, Vicecomites sese appellaverint. Quamquam nihil vetat Angleriæ Comites ex eadem fuisse Vicecomitum gente: sed interim, quod sæpe fit, non communem totius familiæ, sed propriam ab dominatu appellationem usurpare solitos, quo deinde depulsi, communem revocaverint.

Ab

Ab hac narratione solo nomine discrepat, quod litteris quoque mandatum inveni. Galvanum Angleriæ Comitem, Mediolanensium Procerum facile principem, ac prope urbis Dominum, in Germaniam in custodiam deportatum: indeque non multo post elapsum Mediolanensibus, aliisque fœderatis civitatibus auctorem fuisse repetendæ libertatis, ac belli adversus Cæsarem renovandi, quod postea perscribemus. Adjuvat ejusmodi famam non parum allatum non ita pridem ex Germania testimonium, quod Vicecomitis cujusdam sub Friderico custodiæ fidem facit: sic enim habet: *Federicus Romanorum Imperator Primus, filius Hermani generosi Ducis Sueviæ anno Dominicæ Incarnationis millesimo quingentesimo. Imperavit triginta sex annos: anno Imperii sui decimo destruxit Mediolanum: in qua destructione soror unius Vicecomitis, qui erat in potestate Federici, propter liberationem fratris ivit ad Reverendum Patrem nomine Rodulphum, & Dominum Archiepiscopum Coloniensem, & ostendit corpora trium Magorum*, &c. Potuit enim hic Vicecomes esse ille ipse Galvaneus, seu Vivianus; & à sorore non impetratus, custodiam tamen postea fefellisse.

Addit vero Merula, jura quoque Feudorum auctores habuisse Angleriæ Comites. Horum ego, ac similium, quamquam non modo privatim Vicecomitum familiæ, sed etiam publicæ rei Mediolanensi dignitatis afferre plurimum possint, facile tamen omnium patior jacturam; maloque penes auctores ipsos, quam penes me fidem esse. Iis enim me, quominus omnino acquiescam, duo potissimum impediunt. Alterum est quod apud alios auctores, qui nostris de rebus scripserunt, nullam cernimus Comitum Angleriæ mentionem, qui vel Reges coronaverint, vel Friderico præter cæteros sint adversati. Nec Blondus in tota historia, nec Dantes Aldigherius, nec Fatius Ubertus Poetæ Florentini, viri priscæ eruditionis, & plurimæ in recenti memoria lectionis, cum in operibus suis plurimos Italiæ Heroas, clarosque viros recensuerint, nullius Angleriæ Comitis Viviani, aut Galvanei Mediolani Domini, aut civis meminerunt. Alterum quod qui ista tradiderunt, alia non pauca litteris mandavere non satis testata; in quibus approbandis ipsorum non immerito posteri requirant prudentiam. Narrant enim Mediolanum prius dictum fuisse Albam, & Mesapiam, & Pucentiam: & urbem Genuam in principio cum parva esset, dictam fuisse Janiculum; & propinquum civicum Sestrium, Saturniam: & Francos Gallicam gentem deduxisse, & genus, & nomen à Francone Trojani Hectoris filio: Sapientem quendam ex Græcia Romam venisse exploratum, an hi digni essent, quibus leges Atheniensium communicarentur: & illi Romanos opposuisse virum insanum: qui cum nutibus inter se agerent; Græcus uno digito elato innuit, an unum Deum crederent Romani: stultus vero timens sibi erui oculum, duos extendit, indicem & medium, & cum eis pollicem, quasi illi duos oculos eruturus. At Græcus putavit ex tribus digitis significari Trinitatem. Præterea illum extendisse manum, quasi significaret plana & aperta omnia Deo esse; stultum timuisse alapam sibi dari, & pugnum strinxisse, ut repercuteret; sed Græcum intellexisse Deum ab illo significari, qui omnia manu contineret; & sic existimasse dignos munere, quod petebant. Hæc, & similia, non modo fidem ipsa non merentur, sed auctoritatem quoque approbantibus abrogant. Quia tamen eorum vitæ ratio, qui de Comitibus Angleriæ scripsere, minime persuadet, ea ab ipsis fuisse conficta, sed ex privatis potius ejus gentis monumentis eruta nonnulla, quorum publica omnis memoria interciderat: præsertim in tanta rerum omnium perturbatione, tot civium cladibus, totius urbis incendio, & vastitate: minimeque rationi consentaneum est, aliarum gentium annales res nostras adeo diligenter attigisse, ut quidquid in ipsis perscriptum non est, falsum illico, aut dubiæ fidei habeatur, rem totam in medio relinquentes, ad institutum nostrum revertamur.

Papiæ agens Fridericus, solemni die Paschæ coronam Regni Longobardorum, quod non ante subactum Mediolanum facere animo firmaverat, sumpsit; Beatricemque conjugem pariter ornavit: sicque insigniti Reges, & Episcopi, Abbatesque mitrati convivium celebravere; cui interfuere Conradus Cæsaris frater, & Henricus patruus Dux Austriæ, & Gulielmus Marchio Montisferrati, & Obizo Malaspina, & duo Guidones Blandratensis, & qui è Sancto Nazario Papiensi familia cognominatur; item Gilius Doarius, & Otho Persicus, & Acerbus Murena, quoniam is Magistratus, hoc est, Potestas Laudensium foret: larga fuit potatio, & abundans epularum copia, quippe in lætitiam & gratulationem præsentis victoriæ multa profundebantur: his triduo indulsere.

Tunc adversus Placentinos bellum decretum fuit, quod ne in se mox verteretur dubitarunt Brixiani: atque officio iram hostis præveniunt: nam sicut olim victa Carthagine, vinci neminem illorum temporum puduit; ita hic, everso Mediolano, herbam dare, collumque jugo submittere tutissimum unicuique visum est: missi itaque Oratores primarii civitatis nudos enses, ut tum mos erat, dextris manibus præferentes, sese, patriam, aras, focos fidei & arbitrio Cæsaris absque conditione dediderunt. Accepti in gratiam, ita domum dimittuntur, ut turres, mœniaque destructuros se pollicerentur; fossas æquare; Potestatem Cæsaream recipere; pecuniam omnem à Mediolanensibus mutuo sumptam caussa belli faciendi, ac insuper sex millia veteris monetæ repræsentare; cunctis arcibus, locisque munitis decedere; nomen in militiam, quoties Cæsar in Longobardis, Romæve, aut in Apulia gerere vellet, dare. Hæc tum Brixiani.

Soli dehinc restabant Placentini, quibus victoris ira formidini ex merito esse deberet; neque ipsis id dissimulandum erat; sed cujus opera aditum pararent, insinuarentque se, non habebant: subiit demum memoria beneficiorum olim in Conradum Cæsaris fratrem publice collatorum. Hunc igitur, & veteris meriti jure appellant, & novis muneribus conciliant; tum intercessore usi, veniam primum impetrant, deinde missis Consulibus, & nobilibus legatis quinto Idus Maji, evaginatis ensibus porrectis, deditionem fecerunt: sex millia marcharum argenti daturos, muros, fossasque solo æquaturos, arces dedituros, Potestatem accepturos pollicentur.

Sic universa Longobardia Fridericus Ænobarbus potitur: Potestatesque cunctis civitatibus datæ; & quidem Placentiæ Aginulphus primo, & mox Arnaldus Barbavaria, qui in septennium continuavit; Brixiæ, Bergomoque pariter Marcoaldus Grumbat, cujus ferme statio Tricii fuit; Ferrariæ Conradus Bellanuces; Parmæ Ætius; Como Magister Paganus, qui arcem Baradelli pro domicilio habuit; & alii alibi. Mediolano autem præfectus fuit Henricus Leodiensis Episcopus; qui sparsam vicatim multitudinem quatuor veluti in ergastula coegit, pauloque remotius ab urbe, quam sibi ipsi ante elegissent, sedes constituit; his Vigentini, illis Nocetæ, quæ non longe à Caravalle est; aliis Lambrati; aliis ad Carariam; aliis ad Syri Vepram designatis: terminabaturque ejus jurisdictio Seveso fluvio, Legnano, & Busto Garulpho oppidis. Papiensibus autem, ut supra diximus, nec non & Cremonensibus, suis uti Magistratibus permisit: & quanquam idem etiam Laudensibus concessum foret, tamen dehinc præfuisse eis legitur Henricus Suevus. In-

Interim moniti Genuenses, negotia esse Cæsari cum eis communicanda, miserunt, qui ea intelligerent, duos Consules Gulielmum Buronum, & Grimaldum, tum præstabiles viros Gulielmum Ventum Marchionem Voltæ, Henricum Auriam, Ogerium Guidonis, Obertum Spinulam, Philippum de Juxta, Bonvasallum Bulfericum, quibus Papiæ honorifice exceptis significatum est, oportere Genuam cæterarum civitatum exemplo, novo sacramento, arctiorique fœdere Cæsareum Imperium recognoscere, multaque alia dicta sunt, quibus libenter acquieturam civitatem responsum est: sed quoniam ipsi mandatum non haberent, non posse fidem ejus obligare. Igitur confestim datæ novæ litteræ, ut altera legatio omnium conficiendorum caussa instrueretur. Veneruntque paulo post duo alii Consules Ingo Volta, & Nivelonus, quos sex primarii cives comitabantur; atque in hæc jurarunt: quoties Cæsar voluerit bello persequi populum Saracenum, Hispanorum Regem, & item Regem Balearium insularum, exacto octennio, quo cum Baleario pax durabat, se adjuturos navibus, viris, armis, bona fide, sine fraude: si vero maluerit in Siciliam trajicere, & Gulielmum Normannum Campania, Calabria, Apulia exigere præsto futuros, neque pacem, inducias ve, non consentiente Cæsare, inituros; hæcque viritim affirmaturos cunctos cives ætatis maturæ à decimo sexto anno ad septuagesimum: posthæc privilegia civitatis eis, & Bonifacio gentis Carretæ viro illustri diploma Marchionatus Savonensis detulit.

Ab his Fridericus iturus in Flaminiam, ex obsidibus Mediolanensibus, qui Papiæ custodiebantur, cæteris dimissis, centum tantum retineri jussit; & eos subinde per singulos menses demutari. Cum autem ad Rhenum Bononiensium fluvium venisset, occurrerunt quatuor illi, quos supra memoravimus, legum interpretes discernendis juribus Imperii, & populorum admotos. Horum gratia, qua apud Ænobarbum plurimum pollebant, freta civitas edoceri eum curavit, quamvis diversarum partium aliquando studiosi Bononienses visi fuerint, tamen à belli consiliis semper abstinuisse, & litterarum studia omnifariam colendo, plus doctrinarum disciplinis, quam armorum certaminibus indulsisse; petere veniam erroribus, vel si multi in Cæsarem peccarint. Evictus est eorum sermone, & commendationibus irati Principis animus hactenus animadvertere contenti, ut pecunia & necessitate accipiendæ Potestatis res componeretur, & quantum muri, & fossæ juberet, complanaretur. Inde Imolam & Faventiam itum, quæ sine difficultate imperata fecere.

Sed supererat adhuc unus in Veronensi Turisendus, qui arcis Gardæ Benaco lacui adjacentis dominus, loci opportunitate, munitioneque confisus Ænobarbo constanter adversabatur. In hunc decretum bellum est, & id geri per Legatos placuit; contractusque exercitus est ex milite finitimarum civitatum, Brixiæ, Bergomi, Veronæ, Mantuæque, quibus fortiter resistens Turisendus, in annum obsidionem sustinuit: demum, & amicis, & commeatibus destitutus, deditionem fecit.

Inter hæc Alexander Pontifex ex Genua in Gallias transiverat, secutique sunt eum Sacerdotes Mediolanenses, & qui nobiles exilium magis pati, quam fœdissimam servitutem, & patriæ miseriam spectare statuerunt. Posita vero querela est apud Regem de adulterino Pontifice; & Friderico Ænobarbo, qui malorum omnium fons, & fomentum, temerare Ecclesiam Dei, & Christianam religionem, cujus summi protectores semper Galli fuere, perdere non cessaret: ac propterea, si unquam aliàs, nunc maxime consilio, manuque Gallica, communi saluti conservandæ opus fore. Rejecta res ad Concilium est, quod brevi legitimum, frequentissimumque indiceretur. Vesontio metropolitana & amplissima Sequanorum civitas ad id electa; quamvis alii Divionum scribant.

A

Quo dum Ænobarbus proficiscitur, Taurini apprehenditur duabus sibi invicem infestis legationibus Genuensium, & Pisanorum, quorum discordiæ caussam & originem paulo altius repetere operæ pretium est. Nam multis ante annis cum hi populi bello sese varie afflixissent, in eandem demum compositionem devenere, ut pax in cæteris orbis partibus inter eos esset, nulla vis, nulla fraus fieret: solum in Sardinia bellum duraret: cujus insulæ Imperium sibi arrogantes Pisani, haud contentabantur dimidiam tantum partem recipere: sic diu

B

salvis ubique rebus, jure belli abstinentes, si qua controversia orta est, judiciis certarunt: non temperabant tamen Pisani scurrilibus probris Ligurem, quotiens occurreret, lacessere: demum Constantinopoli, cum magni ex utraque natione mercatores versarentur, plures Pisani, quippe circiter mille, in pauciores Genuensium (trecenti fere non amplius erant) uno tempore impetum fecere; atque à sole orto ad occasum inexspectato tumultu oppugnavere: sub noctem cessatum; & data fides, ne qua posthac vis tentaretur: sed illucescente postera die, majore conatu, & Venetis, Græcisque

C

adjunctis, denuo Pisani stationes Ligurum invadunt, effractisque foribus, quidquid mercium, opumque fuit, diripiunt: nec sine cæde tanta rixa patrari potuit.

Indignati supra modum Genuenses, quam primum in patriam revertuntur, injuriam, vim, perfidiam, damna, cædes tota urbe prædicant: non ferendam ignominiam, & quocunque modo quærendam ultionem, & persequendos infidos homines, veteresque hostes, clamare: non multis concitandi cives fuerunt, quorum nemo fere expers Constantinopolitanæ cladis fuit. Igitur brevi duodecim triremes armatæ, quibus in portum Pisanum ex improviso delati, turrim expugnant, ac demo-

D

liuntur; naves opulenta merce refertas capiunt, & rebus spoliatas incendunt: quatuor aliæ triremes in Sardiniam missæ alteram prædam de Pisanis egerunt: & Otho Ruffus, ob interfectum Constantinopoli filium adolescentulum, quosdam ex nobilioribus captivis ultimo supplicio mulctavit.

Hinc nova odia, vindictarumque studia inter utrumque populum exarsere; & cum alter in alterius perniciem armaretur, forte supervenit Rainaldus Coloniensis Archiepiscopus, qui Cæsarea auctoritate pollens, tantisper, ut à vi supersederent, hortatus est, dum Cæsarem adirent, eique caussam omnem exponerent. Ergo ab Genua cum de-

E

cem Oratores venissent, in quibus Grimaldus Consul, Lanfrancus Piper, Simon Auria, & Boldizonus Ususmaris fuere. Hi ita rem suam absentibus adversariis egerunt, & vacuis hominum auribus, animisque impresserunt, ut mox supervenientes Pisani, quorum capita erant Henricus, & Petrus Consules, Rainerius Cajetanus, & Marzochus, & Gerardus Gufredi, toto atrio, totisque ædibus exsibilarentur, exploderenturque perfidi, impii, detestabiles vocitarentur: demum tamen auditi sunt: sed festinans Cæsar trans Alpes, judicium in aliud tempus distulit, inducias interim inter eos induxisse, contentus.

F

Inde Vesontionem profectus, jam frequentes advenisse Heroas comperit, Regem Francorum, Alexandrum, & Victorem, innumeramque Principum, & Heroum multitudinem, caussam omnium maximam, & hactenus sine exemplo inter duos Pontifices de summo in terris honore audituri. Cui expediendæ hæc ratio adinventa est; ut uterque quinos expertæ fidei & religionis Episcopos daret, quorum judicio res decideretur: sed mox id periculum subire Alexander renuit, urbeque discessit.

Ita sine effectu dimisso Concilio, Ænobarbus cum Beatrice Germaniam, Victor Italiam repetiit, Cremonæque hiemavit. Henricus quoque Leodiensis Præses rerum Mediolan. Cæsarem trans Alpes secutus, curam urbis reliquit Petro Cuvin avarissimo homini, & in emungendis pecuniis nulla non arte abutenti: nulla fides, nulla pietas illi erat. Nec ita multo post Coloniensis Præsul, summa cum auctoritate reversus, Longobardiam, Picenum, Etruriamque peragravit, civitates amicas in officio confirmando, novas ad obsequium alliciendo, demum nonnullos sacerdotum, qui Victori refragabantur, sacerdotiis & opibus mulctavit. Subsecutus illum est Hermanus Saxonus Verdensis Episcopus, qui caussas civiles, appellationesque, Regia auctoritate finiret: sed sub specie ista oves lupis objectæ sunt.

Nam primo Petrus Cuvin permutari captivos, ut Cæsar instituerat, non permisit; morientium sine liberis opes sibi arrogavit; quantum ex quocunque genere vini, tritici, aliarumque frugum libido incessisset, sine discrimine, sine specie coegit; creditoribus pecuniam in numerato dari vetuit; & cum ex antiquis vectigalibus nullum remissum sit, nova etiam addidit; nomine porci per hiemem, subeuntibusque Paschalibus diebus titulo agni, hædorumve miranda extorquebantur. Vomeris item, & quæsitorum duæ partes ex tribus omnium redituum, item fœni, nucis, & castaneæ tertia exigebatur.

Et cum hæc communis esset omnium populorum conditio, differentius Mediolanenses habiti; quibus tertia tertiæ, hoc est, nona tantum pars relinquebatur. Præterea, quæ in fundis nostris aliena in jurisdictione existentibus nascebantur, varii carpebant Præsides: quæ in Laudensi Henricus Suevus: quæ circa Tricium ultra Molgulam Marchoaldus: quæ in Martesana & Seprio Gozolinus Comes, & Ostiensis Advocatus: quæ in Comensi Paganus Baradelli Præfectus. Sed non minor vexatio & importunitas ex ædificiis fuit: cum & turrim apud Nocetam pro ærario, & Palatium Viglentini, & Moguntiæ, & Landriani; & in Laudensi ad montem malum, varias arces exstruerent; ad quæ loca cogebatur Mediolanensis turba deportare ex ruinis propriis saxa, trabes, & gratuitas operas præbere. Interea Leodiensis Episcopus, cognito Vicarium suum Petrum Cuvin avare nimis se gessisse, ineunte jam Septembri mense anni sexagesimi tertii eum abrogavit, alterumque dedit nomine Fridericum Clericum à ludo litterario, Grammaticesque professione petitum: qui & præsenti inopia & recenti dignitate impulsus, brevi ditescere nixus, nihilo melior Petro fuit; quæ ille residua fecerat, quæ tertiæ, quartæve nomine miseris relinqui solita erant, nova Charybdis integra absorbuit. A. C. 1163.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XI.

EPITOME.

Ænobarbus veritus, ne Longobardum, in primis vero Mediolanensem, servitutis pigeret, puderetque, & recentis adhuc memoriæ libertatem se absente repeteret, in Italiam propediem revolvitur. Laudem appulsus, dum S. Bassiani Leipsana in novam urbem ex vetere deferuntur, humerum ipse piæ sarcinæ supponit. Inde Papiam progressus, accepta ob eam rem à populo pecunia, alterum Derthonæ mandat excidium. Confanonerios ob egregiam in bello fidem atque operam feudis ac vectigalibus remunerat. Moguntiam proficiscens per Mediolani suburbia, exorari se patitur, ut datos obsides diuturno carcere maceratos liberos abire patiatur. Parmæ postmodum agentem Genuenses à Barisone Sardiniæ Tetrarcha legati rogant, eam ut insulam eidem Regis nomine tenere liceat. Ille Barisone ad se accedere jusso, adversus Veronenses, Vicentinos, ac Patavinos defectionem ordientes movet: sed illis intrepide occurrentibus, detrectata pugna, Ticinum refugit: & Barisonem nuper appulsum, Pisanis nequidquam obstrepentibus, Sardiniæ Regem dicit, non absque præsenti pecunia; cujus causa Barison à Genuensibus, qui eam numeraverant, in custodia habetur, donec eam repræsentet. Papiense etiam novis juribus ornato, in Germaniam novas in Veronensem copias contracturus proficiscitur. Nobis interim non modo novis in dies vectigalibus, ac tributis fortunæ, sed etiam sacra pignora Sanctorum Magorum, itemque Naboris & Felicis, auferuntur: nec mitius cum Placentinis agitur. Pisani Cæsarem prosequuti Sardiniæ ditionem mercantur: & mox justa classe Albingaunum improvisi occupant: prædaque navigiis imposita, tectis admovent ignes. Genuensis hoste fuga dilapso, acceptam in continenti cladem in Sardinia vindicat, Pisano nomine insula tota exacto. Alexander igitur Victore quidem vita, Ænobarbo autem Italia digressis, ad Gulielmum Siciliæ Regem confugit: Romamque ab eo honorifice transmissus, summa omnium ordinum gratulatione excipitur. Uberto autem Piroveneo in itinere vita functo Caldinum Salam nuper Cardinalem sufficit. Cum interim Fridericus Italiæ quartum signa infert infesta. Ab Tridentinis saltibus ingruens Brixiano ac Parmensi solo statim incumbit; & evastatis agris, & obsidibus, ne moliri res novas possint, imperatis, Laude subsistit. Interim Genuensium ac Pisanorum discordias suo vitio renatas sedare negligit: ac plerisque Longobardis civitatibus de Magistratuum rapinis expostulantibus nullum ultra verba solatium præbet. Inde rursus Alexandro infensus via Æmilia ad urbem movet: & aliquibus populatis, alias urbes incusso terrore, pecunia emungit. Eo deinde Anconæ obsidione distento, Cænomanorum civitates nupera conjurationis exorsa palam, constanterque pertexunt: sublatoque ad libertatem signo, Insubres etiam in fœdus adducunt. Initium restitutionis ab ipso capite Mediolano ducitur, ejus ruinis tum privatis, tum publicis in ædes ac munitiones reformatis. Deinde Laudensis nomen in fœdus dare, quia recusat, vexatione cogitur: subinde Triciensi arce Cæsaris ærario in potestatem redacta, pecunia omnis Mediolanum avehitur. Cæsar interim Anconæ obsidione soluta, castra propius urbem admovet: & Romana acie primo congressu disjecta, eadem potitur. Alexandro fuga dilapso, Paschalem asserit Pontificem: à quo Imperii decora iterum accipit. Exercitu pestilentia pene confecto, & Romanis

nis fidelitatis sacramento obligatis, Papiam in ipsius fide perseverantem per avia revertitur: & lacertos adhuc movere frustra conatus, in urbibus ultra Ticinum sitis identidem sedes quasi latebras mutat. Caldinus Mediolanum ab Alexandro dimissus initum inter Longobardos fœdus, causamque Alexandri fovet, Laudensibus, ut schismaticum Episcopum urbe pellant, persuasis. Denique, dum non modo aliæ in dies civitates, sed etiam finitimi Proceres Cæsaris amici fœderi accedunt, Guidone Blandratense excepto, cujus ampla ditio hoc nomine fœderatorum populationibus vexatur, Ænobarbus per Taurinas Alpes Italia tota more fugientis excedit. Fœderati, ne Papienses cum Gulielmo à Monteferrato, qui adhuc à Cæsare stant, coire possint, & mutuis se auxiliis confirmare, novam trans Padum urbem quasi coloniam collocant, quæ ab Alexandro, quem Pontificem coluit, dicta est Alexandria: alia etiam ad commune bonum spectantia in Laudensi conventu decernunt. Alexander Beneventi agens legatos audit tum Græci Imperatoris opem ad Romani Imperii restaurationem deferentis, tum Regis Anglorum cædis Thomæ Cantuariensis crimen ab se removentis. Barison in Sardiniam deportatus constituta ratione repræsentandæ Genuensibus pecuniæ, Genuam in custodiam reportatur. Mediolanenses otium nacti veteri urbi inædificant novam, ambitu undequaque laxato.

DUM sic Itali populi lapidantur, Fridericus tertio ex Germania reversus cum Beatrice conjuge per Octobrem ejusdem anni mensem Laudem se contulit, novumque inter Proceres adduxit Moguntinum Archiepiscopum Conradum Othonis Palatini Comitis fratrem. Eodem mox accessere Victor Pontifex, Aquilejensis Patriarcha, & Abbas Cluniacensis: jam commodum incrementum tam publicis, quam privatis in ædificiis ea civitas acceperat; visaque idonea ædes, in quam ex veteri urbe ossa Divi Bassiani transferrentur; supposuereque humeros sacro oneri Pontifex, Cæsar, & cuncti Heroes, donavitque in fabricam Ænobarbus triginta libras denariorum, & Augusta quinque.

Tum semi exacto Novembri Papiam itum: ubi ingentem pecuniam conferente populo, concessum est, ut Derthona, ceu in communem contumeliam instaurata, denuo dirueretur: missis extemplo fossoribus cum præsidio, sine labore capta, & solo æquata fuit. Venit inde in suburbana nostra Fridericus, & tertio Nonas Decembris transeunti per Viglentinum obtulit sese multitudo squalida, inops, fœda imbri, obvoluta cœno, denudatisque capitibus, pauca audire rogavit; ut finem miseriæ, modumque afflictis rebus imponeret. Respondit Cæsar, nec locum, nec tempus competere, ut quidquam deliberaret: sequerentur se pauci Moguntiam, ubi commodius foret, quæ optarent decernere. Profecti calamitatem edocent, inopiam ostendunt: sed maxime omnium duram conditionem censent eorum, qui carceribus adhuc macerantur. Igitur, quod humani Principes instantibus Christi Dei natalibus noxiis interdum concedere solent, iis ut impertiretur rogant, qui non sua culpa, sed sorte quadam lecti, obsidum nomine jam diu detinerentur. Annuit his Cæsar, & ex vultus hilaritate visus est etiam gratuito concedere: sed mox Rainaldus Coloniensis Præsul, & officio Cancellarius, nec non Comes Blandratensis duodenos ex singulis suburbiis ab urbe evocavere, & blandis allocuti innuunt, honesto aliquo munere recognoscendam Cæsaris gratiam, quo & in posterum magis propitium reddant; hortanturque, ut ipsi sponte proponant, quantum daturi sint: jucundius fore, quod ultro, quam quod impulsi fecerint. Admirati cives tergiversantur, advolvuntur pedibus, & in gemitus resoluti ostendunt, nihil præter uberes lachrymas, & bonam mentem superesse, quod dare, quod offerre possint: sit loco pretii animus, quem etiam in servili & victa persona non contemnendum esse sapientes prædicant. *Omittamus istam sapientiam*, inquit Coloniensis, *pecunia enim opus est;* & brevibus agendo, jussit eos, antequam recederent, cavere soluturos intra Kal. Februarias octingentas octoginta libras Cæsareæ monetæ.

Inde cum structuram Landriani Palatii visitaret Ænobarbus, recognovit merita & fidem egregiam Aloni Papiensis Vexilliferi, eumque, & Gulielmum fratrem, ac Joannem nepotem, & bona in protectionem accipit, legitimumque decernit, quidquid possiderent in Cassiolo, Cerano, Candia, Cottio; & item vectigalia ibidem pendi solita, præter collectionem auri Viglevanensis, & vinarium censum à mercatoribus inter Padum & Ticinum exigi solitum: duratque in hanc diem eorum genus, Candiæ adhuc, & propinquæ illi Villatæ, cujus ædificia Sessites amnis abrasit, domini: & à signo ferendo Confanonerios posteritas nuncupavit.

Hinc profectum in Picentes Fridericum lego; & Februario mense anni sexagesimi quarti apud Fanum urbem cum Legatio Genuensium apprehendit, cujus principes erant Balditius Ususmaris, Corsus Sigismundi Consules, Bonvassallus Antiochiæ, & Gulielmus Jordani, qui venerunt sciscitaturi, quid vigore fœderis juncti à se agi Cæsar vellet, moturus arma adversus Gulielmum Normannum Siciliæ Regem: sed tunc perpaucos suorum Fridericus habebat, causatusque absentiam eorum, quorum uteretur consilio, respondit se certiora in Longobardis declaraturum: reversusque Parmam dixit, se trans Apenninum iturum, cupereque propterea adiri se pro dignitate à frequenti Ligurum nobilitate Serzanæ, vel quocunque alio circa portum Veneris oppido: sed nondum Parma digresso superveniunt duo alii Genuenses Legati Philippus Justa, & Bonvassallus Bulphericus, & cum iis Hugo Episcopus Sanctæ Juliæ, (quæ civitas in Sardinia posita aliquid prisci nominis servat, siquidem Juliolam Ptolomæus describit) qui Barisoni Judici Arboreensi novum titulum quærebant. Etenim quatuor in præfecturas tunc Sardinia dividebatur, quas *Judicatas* vocabant, & earum Magistratus Judices: duarum antiqua nomina durant Calaritana Colonia, & Turris Libissonis Plinio, Ptolomæoque memoratæ: reliquæ Arborea, & Caluris: in qua re Merula bis deceptus est, qui & tres tantum Insulæ partes existimavit, nec eas distinxit; & qui non Calurim, sed Galluram, secutus vulgarem sermonem, scribit: nec partem Insulæ, sed cognomen nobilis Pisanorum familiæ arbitratur. A. C. 1164.

Barison ergo Arboreensis, tantum fortasse tunc opibus & potentia æqualibus suis antecedens, ambiendum sibi nomen Regium duxit: & cum non ignoraret Cæsarem circa Padum obversari, duosque invicem populos æmulos, quibus ob ingentes mercaturas obnoxius ipse esset, Pisanum & Genuensem, plurimum apud illum pollere, diu anceps fuit, per quem potissimum insinuaretur: tandem placuit Genuensium opera uti, missisque simul Legatis, mentem Cæsaris exploravit: demum pro honore adipiscendo quatuor mille marchas argenti paciscuntur: datique ex aula Cæsarea, qui pariter cum Oratoribus ad Barisonem ex insula deducendum proficiscerentur, Guido Guerra Intemeliensis, Obizo Malaspina, Obertus Olevanus, & Burgundius Sanctonazarius Papienses.

Interim Ænobarbus, omiſſo Lunenſi itinere, Laudem & Papiam venit, cognoſcitque conſilia nova agitari Veronæ, Patavii, & Vicentiæ; & pecuniam à Venetis ſubminiſtrari; timebatque quorſum ea tenderent; promptaque metus cauſſa erat, inhumanitas pluſquam barbara, avaritia inexplebilis, ſævitia intolerabilis, cum cæterorum omnium ejus miniſtrorum, tum Comitis Palatini, cui poſt ſublatum Turiſendum, donata Garda fuerat: veritus itaque Fridericus, ne latius id malum ſerperet, præmiſſis eo Ducibus cum parte copiarum, qui, ſi poſſent, & præſentia ſua & fama affuturi Cæſaris male cogitantes territarent, ipſe à deditiſſimis civitatibus Cremona, Laude, Papia, Novaria Magiſtratus, & primarios cives evocat, humanioribuſque verbis compellans, ut in fide perſeverent hortatur, ſi qua injuſte patiantur, querelas ad ſe deferant, quoniam vel jure, vel compoſitione rebus conſuleret, adeo conſcientia ſua terrebatur, ut etiam de horum fide dubitaverit. A quibus cum bono animo eſſe juberetur, & tuta omnia, & officii plena eſſe reſponderetur, in Veronenſes iter init, & quoniam perexiguas ex Germanis copias haberet, quotquot poſſint, Longobardorum ſe ſequi jubet. Et jam præmiſſi Duces Rivulum & Aſpendium permunitas tunc arces (nunc vix earum nomina exſtant) occupavere. Quarum defectione, vel majeſtate jam adventantis Cæſaris nihilo territi conſpirati, magno illi animo, paribuſque viribus ſe opponunt; explicatiſque aciebus oſtenderunt, quibus cum res ei futura eſſet. Quibus perſpectis, diffiſuſque paucitate ſuorum Ænobarbus, non ſine ignominia detrectati certaminis recepit ſe retro, & ſilentio collectis vaſis Papiam rediit.

Quo tempore pariter reverſi ex Sardinia Legati Bariſonem adduxerunt: & conſtitutis, quæ ad rem neceſſaria erant, tertio Nonas Auguſti in majori æde ſacris rite peractis, coram Cæſare in ſolio ſedente ſtatuerunt, cui Fridericus coronam impoſuit, & reliquis ornamentis decoratum Regem Sardorum pronunciavit: inde triduum ludis, venationibus aſſumptum; & interim menſæ, epuliſque Cæſareis Bariſon adhibetur: id quod ægre tulere Piſani; quia in eo negotio poſtpoſiti Genuenſibus erant. Itaque non temperavere, quin Cæſari ipſi factum ut iniquum exprobrarent, ſuamque eſſe vetuſtiſſimo jure, poſſeſſioneque, Sardiniam aſſerentes, Bariſonem ipſum non ſolum vectigalem ſuum in Arborea regione, ſed ruſticum quondam inopem paulo ante ab aratro productum caſu ignoto emerſiſſe in dignitatem, quam nec integram teneret, objecerunt. Non tulere probrum, indignaque convicia legati Genuenſes: & jam relicta Bariſonis cauſſa, quem pernobilem ac prædivitem Tetrarcham probarunt, & ex illius ditione quotidianum victum quærere Piſanos dixerunt, his congrediuntur: *Veſtram, ô Piſani, vos jactatis eſſe Sardiniam, & id coram Cæſare, nobis ſpectantibus, audientibus? quo jure, quo merito, quibuſve armis, aut quo tempore parta vobis inſula eſt? an ignoratis, obſcurumve apud exteras nationes eſt, Ligurem Tyrrheni maris dominum late imperio aquarum, inſularumque potiri? &, ut de hac ipſa terra agamus, nonne ſatis exemplo eſt Muſſaytus Caralitani promontorii tyrannus, quem avorum memoria aditu inſulæ nos prohibere conantem, & navigantibus omnibus infeſtiſſimum piratam aperto bello perſecuti ſumus, victumque, & in poteſtatem redactum duximus in triumphum, ac inde in Germaniam ad Romanum Cæſarem miſimus; ex qua victoria non ſolum pax nobis, & quies in Sardinia fuit, ſed conſenſu etiam gentium hoc tributi genus nobis conſtitutum eſt, ut quotiens peregrinus mercator in Sardoo mari occurrat nobis, ſponte offerat, &, ut accipiamus, hortetur, clypeum pane plenum, binas piperis pixides, & totidem vini amphoras: id quod fecere Itali, Siculi, Afrique homines, atque in primis Calabri, Apuli, Neapolitanique negotiatores, qui centum abhinc & quinquaginta annis noſtra maria verſarunt. Adde quod ſub feſtum Reſurrectionis Dominicæ Judex Caralitanus Genuenſi multitudini, quæ in inſula ſit, quotannis tantum caſei tribuit, quantum duo juncti boves carro vehere poſſint. Præterea magna redituum pars, quibus Eccleſia noſtra prædives eſt, in Sardis ſita eſt.*

Quibus auditis, parantes reſponſum Piſanos ultra non tulit Fridericus, ac iis tacere juſſis, ornando, ampliandoque novo Regi intenderunt; triduoque jucundis rebus exacto, declaratur Bariſoni, numerandam eſſe Cæſari pecuniam: fatetur is debitum, obnoxiumque ſemper Cæſareo numini ſe futurum dicit: ſed propter inopinatum ſuum ab inſula receſſum, & factas expenſas, non eſſe ſibi in præſenti facultatem: fidemque obſtringit, ſe quamprimum omnia ab domo miſſurum: ſed ſurdis auribus fabulam canebat; affirmatur enim, cum Papia non digreſſurum, donec argentum repræſentetur. Inops re, conſilioque ad Ligurem convertitur: & quos auctores dignitatis habuerit, iidem ut conſervent, rogat: denique mutua conceditur: qua perſoluta, Genuam petit, ampliterque acceptus gratias collati, cumulatique in ſe beneficii agit: tum de pecuniæ cautione tractatum, quæ cum præſens nulla ratione eſſe poſſet, inſuper adjuncta eſt impenſa claſſis, qua novus Rex ad inſulam tranſportaretur: ſed injuncta Præfecto cura eſt, ne prius in terram eum exponeret, quam ſatiſdationem accepiſſet: nam non parum ſuſpicionis ex eo Rex ipſe fecerat, quod Piſanum ſcribam officii cauſſa forte Genuam ſecutum ſecreto à Patribus in colloquium admiſerat. Nec vana eorum ſuſpicio fuit; ſiquidem poſteaquam ad inſulam perventum eſt, crebris nunciis in terram dimiſſis, non niſi verba & procraſtinationes numerandæ pecuniæ renuntiantur: mox cognitum ex induſtria necti moras, pararique inſidias; propterea quod & in proximo nemore frequentes convenirent armati, & non procul in mari viſa fuiſſet Piſana claſſis, quæ ſi propinquaret, haud dubie vim faceret. Adeo ingenioſi fuerant Piſani, ut quem pugnando deprimere non potuerant, obſequendo, demulcendoque, & qua ratione Genuenſem pecunia intervertere poſſet, inſinuando, reconciliaverint. Sed non proceſſere doli. Ligur enim ductor ut ea cognovit, ſublatis anchoris Genuam renavigat, & creditoribus regem vinctum tradit.

Inter hæc Victor Pontifex Lucam profectus moritur, cui aſſeclarum ſuffragiis, intercedenteque Rainaldo Colonienſi Præſule, ſufficitur Guido Cremenſis, quem Paſchalem tertium vocavere.

Eodem tempore Fridericus ut Papienſium animos magis ſibi obnoxios redderet, novum privilegium dedit, quo & Conſules ſuos tam publicis rebus, quam juridicundo eligerent; & ex fluminibus aquas pro irrigandis prædiis ducerent, Ugonia, Tordubio, Ticino, Olona, Barona, Coirono, Staphola, Cadrona: additum, ne quiſquam in Ticino Plumbiam uſque pontem fabricaret: qua ratione Mediolanenſem jure amnis excludebant, cujus longitudinem Plumbia fere terminat: item ſancitum, ne Laumellum oppidum unquam in poſterum inſtauraretur.

Tum memor acceptæ in Veronenſi ignominiæ Cæſar, per Septembrem menſem in Germaniam ad comparandas majores copias contendit; ſecutique ſunt Piſani Oratores, quos Sardinienſis cauſſa angebat: nec deſtitere ambiendo, obſecrando, pecuniam maximam pollicendo, donec totius inſulæ ditionem impetrarunt. Exſtat diploma quatuor, quas ſupra retulimus, præfecturas complectens.

Interea Mediolani novis vexationibus, noviſque tributis populus exagitari: nomine manſionis quotannis

annis viritim tres solidi exigebantur; in singula boum juga nummi duodeni; & in singulos focos totidem; ex molis frumentariis, quæ navigabili amne versarentur, viginti quatuor; ex aliis tres solidi veteris monetæ; piscatores, maxime inops hominum genus, tertia piscationis parte intervertebantur; aucupes & venatores tota præda & gravi ære mulctati, flagris insuper cædebantur.

Auxit temporum calamitatem rei sacræ longe omnium eminentissimæ jactura. Erant trium Magorum, qui Christum Deum recens natum adoraverunt, corpora in suburbana Divi Eustorgii æde prægrandi sepulchro, quod & exstat, clausa. Quorum excellentiæ admonitus Rainaldus Præsul ea, simul & ossa Naboris & Felicis, quarto Idus Junii sustulit, & in suæ Diœcesis Metropolim transtulit, ubi adhuc summa populorum veneratione coluntur.

Augusto mox mense Henricus Leodiensis Episcopus Papiæ moritur, cui in Præfectura Mediolanensi sufficitur Marchoaldus Grumbrach, & illi Ruynus in Triciana: bimestri post pervenit ad Nocetam Marchoaldus, cui ob recentem honorem prægrandis scyphus pecunia plenus dono à populo Mediolanensi datur: æstimatio argenti fuit quatuordecim millium librarum. Tunc omnibus in verba sua adactis, Vicarium posuit Abbatem Cæli Aurei Papiæ, cui socios exigendis tributis addidit Henricum Arbeliam, Nordanum Scacabarotium, Anselmum Hortum, & Aliprandum Judicem, qui miserorum reliquias vorantes, verbis insuper illudebant; & nova vectigalia excogitabant, ut in prata jam secta, & nemora incisa, & terras infra viginti annos cultas; librumque confecere, qui à re ipsa, *Tristium* nuncupabatur: in eo relata debitorum nomina, & quid quisque pendere teneretur. Præterea mille lignorum plaustra exacta, quingentique porci, & fœnum, & pulli, & coacti gratuitis operis trabes, saxaque etiam Papiensium (quod maxime cruciabat) condendis domibus, palatiis, villisque convehere.

Idem annus insignis fuit bis sexto & defectu lunæ, quamvis duodecima tantum esset, postridie Nonas Junias. Egelida quoque hiems fuit, & notatum ab Idibus Decembris duodecies cumulatam nivem, incubasse terris, in Idus usque Martias subsequentis anni sexagesimi quinti; ad eamque diem nullos coli agros potuisse: atque inde in Julium usque mensem nulla res memorabilis acta. A.C. 1165.

Tunc Marchoaldus duodenos ex singulis Mediolani suburbiis viros Moguntiam evocat, & coactos in concionem docet, oportere intra viginti dies quadringentas nummorum libras expediant: à quibus etsi difficultates allegarentur, mox tamen traditæ sunt: reliquorum tributorum viriles portiones qui in tempore non pendebant, in duplum damnati; alii totis prædiolis mulctati sunt.

Tunc quoque Arnaldus Barbavaria Placentinorum Potestas decessit, non sine opinione infinitæ, quam brevi congessisset, pecuniæ; cum à duobus tantum civibus Hugone Speronis, & Alberto Malnepote undecies mille marchas argenti extorsisse fama fuerit; & Divi Antonii templum tunc donariis opulentum spoliaverit; & in implendis fossis urbis, & condendis turribus, quas omnes ad altitudinem viginti brachiorum depressit, multa alia excgerit.

Cæterum Pisani privilegio Cæsareo tumidi, quinque & viginti triremes armant: & improvisi Albingaunum petentes, eam urbem diripiunt, atque succendunt, & præda navibus imposita abeunt. Genuenses ea re audita, confestim duplo majorem classem armant, atque eodem navigant; sed jam digressum hostem, qui altum petiverat, & fumantia tecta invenere. Inde ergo in Sardiniam vela dirigunt, & capta Arborea præfectura, ad Caralitanam transeunt; cujus Judex Petrus imperata facere coactus, decem millia nummûm persolvit, ac tributum annuum centum librarum argenti Fisco Genuensi, & unius mensæ Archiepiscopali pollicitus est: tuncque Pisanum omne nomen tota ditione exactum.

Ineunte mox anno sexagesimo sexto Alexander Pontifex per mortem Victoris, & absentiam Ænobarbi, oblatam sibi occasionem cernens rei gerendæ, ad Italos redire constituit: atque ex mediterraneis Galliæ urbibus præmissis ad Narbonensis Provinciæ littus Cardinalibus suis, & Mediolanensibus exulibus, parata navis oneraria est ad Magalonam urbem, quam ex situ & nomine affinitate opinor à priscis Agatham, & interim Agathopolim vocatam. Cum mox Pontifex navem adscendisset, prospectæ procul sunt advenientes Pisanæ triremes; quibus visis, referri in terram se Alexander jussit; & illi accedentes, cognito illic non esse Pontificem, sine injuria recesserunt. Tum iterum conscendit Alexander, & prosperam navigationem precatus, oram solvit, brevique Messanam Siciliæ urbem delatus est: quod ut Gulielmo Regi nunciatum est (is tunc Panormi agebat) statim legationem amplissimam cum muneribus misit, quæ adventum gratularetur; ac deinde quinque triremes expediit, quibus Alexander Salernum, & inde ad Tiberim transmissus Romam subvehitur: ubi summa populi, Clerique lætitia exceptus, & ceu novum sidus adoratus, in ædes Sancti Pauli diversatus est. A.C. 1166.

Interim magna pars peregrinorum, & in primis Mediolanenses sacerdotes maritimum iter pertæsi ab Salerno Beneventum transiverant: hic Ubertus Archiepiscopus senio, morboque solutus naturæ concessit; ibidemque in Sophiæ templo tumulatus. Ei Alexander decimo tertio Kal. Majas rogatu omnium, qui aderant, successorem dedit Caldinum Salam Archidiaconum, multis virtutibus & doctrina præditum, & quem paulo ante ordine Cardinalium sub titulo Sanctæ Sabinæ donaverat. Ita exiguo intervallo duos amplissimos honores calamitatis & exilii solatia Caldinus accepit. Et eodem tempore Mediolani Præses Marchoaldus moritur: cui Henricus Disce Comes Potestatis nomine subrogatur; eique statim mille & quingentas libras enumerari oportuit.

Alexandri vero adventu multi ad spem rerum novarum erecti sunt. Et Ænobarbus Longobardorum rebellionem veritus, quam primum ad eos contendit. Veniens igitur per Tridentinos saltus, Beatrice uxore comitante, Novembri mense quarto in Italiam descendit: ex itinere Brixianorum, Parmensiumque agros evastavit; & quod de eorum fide dubitaret, sexaginta obsides imperavit. Laudæ conventu habito, de petenda Roma, pellendoque iterum Alexandro deliberavit. Interim populi, quibus superbe avareque nimis imperabatur, circumfusi expostulant injurias, deplorant verbera, cædes, extorsiones, vitamque qualibet morte deteriorem. Mirari se ista Fridericus, & nova videri, & si vera sint, præter voluntatem suam fieri, respondit: daturumque se operam, ne quis impune auctoritate abuteretur. Mite responsum spem hominibus dedit, acta castigaturum: sed nulla re mutata, nullo admonito, ut saltem in futurum humanius agerent, opinio invaluit, in victoria Barbaros nihil minus, quam subditorum commoda curare, nulli magis rei, quam pecuniæ studere: nam nihil postea injusti, nihil impii fuit, quod non licere sibi arbitrarentur; quod admittere non auderent. Miranturque temporum illorum scriptores, tantam hominibus patientiam fuisse, ut taciti omnia ferrent, ut nemo ferrum in prædones illos verius, quam

quam Magistratus, strinxerit: nemo hiscere audebat, nemo à terra tollere oculos, cum & paucissimorum colloquia suspecta forent, nocturni conventus prohibiti adeo, ut si quis ultra crepusculum domo exiisset, fustibus cæsus, pecunia insuper mulctaretur: teterrima ubique servitus erat.

Cæterum Gulielmi Marchionis Montisferrati soror, nupta præpotenti cuidam Saraceno in Hispania fuerat: ex ea natus nepos eodem nomine Gulielmus jam adultus, per hæc tempora ad salutandum avunculum venit, non paucorum equitum manu comitatus. Hujus adolescentis præsentia, & vicini Cæsaris opinione Gulielmus Marchio insolentior factus, tum proditionibus fretus Palodium Genuensis ditionis oppidum invadit, & brevi potitus est. Detulere Genuenses querelam ad Cæsarem, qui nihil aliud decrevit, nisi ut Palodii pretium Marchio persolveret. Quo responso indignati Ligures, ne id quidem accipere voluerunt. Hic Pisani subjunxerunt, ut Cæsar juberet, illos Sardinia decedere, qui infensi jam essent, & ubi amicos se ostendunt, nihil nisi verba afferunt; se vero & gratis aliàs multa officia exhibuisse, & novissime, quia Christianus Moguntinus Archiepiscopus Augustali nomine dominos insulæ nuncupaverit, sacramentum exegerit, tredecim millia marcharum argenti persolvisse: æquumque censere, ut id Cæsar ratum haberet. Aderat Moguntinus, affirmavitque omnia.

Quare conversus ad Ligures Ænobarbus, ut de cætero Sardinia abstinerent, monuit: sed minime æquis auribus accepere Ubertus Spinola, & Simon Auria, quibus quamvis calor animi graviora suggereret, mox tamen composita mente sic locuti sunt: *Sine fraude liceat coram Cæsare verba facere, & conceptum animi exponere, æqua præsertim & justa petenti: contraria qui fovent, qui appetunt, erubescant penitus, & ab aula recedant. Non desinunt Pisani & tibi, & nobis pariter molesti esse; favore tuo recuperare Sardiniam nituntur, quam & civili, & belli jure amiserunt: nam novissime etiam quæsiti à nobis tota in insula, inventi non sunt: certe aut sponte cesserunt nobis, aut ubi signa nostra fulgent, comparere non audent: nam quod recens conventa cum Moguntino Præsule prætendunt, habeant sane, utantur diplomate, si à nobis te cum ipso inita non anteponenda sunt, si nihil Cæsaris fides, & jusjurandum valet: adhuc in viridi littera est, qua te nullam pacem, nullum compositionis genus cum Pisanis initurum recepisti, nisi consulta, assentienteque civitate Genuensi; & nisi Pisani quingenta millia librarum persolverent: & de Sardinia ipsa Barisonem propria manu coronasti; alios nunc dominos nuncupare æquum non videtur: & à majoribus accepimus, non solere Cæsarem duobus eadem de re privilegium conferre: nec jactandi gratia dictum sit, multa sæpe nobis oblata fuisse, quæ cum Pisani juris esse cognosceremus, accipere noluimus, ne boni vicini aliena usurparemus, quemadmodum jam tandem eos facere deceret: nam si jure contendunt, tolle Cæsar edictum, nec verbo tuo præjudicium feceris, & quibusvis Aulæ Heroibus caussam judicandam committe, aut tute ipse cognoscas.*

Surrexit ad hæc Cæsar, & dextera pileum tenens, *Vera te, Uberte*, inquit, *fari arbitror, & conventorum inter nos memini, & propterea insula non pello; veruntamen quæ Pisanorum sunt, vobis tribuisse nolim, nec, si quid Barisoni datum est plus, quam jus, fasque sit, intelligi oportet.* Victi hac oratione Pisani, haud tamen quievere; sed probris Ligurem lacerare non cessantes, fidem suam, devotionem, adita pericula ob nomen Cæsareum jactitabant: denique facta oblatio est, ut armis altercationem finirent, pari modo pugnantes: jus victoriam sequeretur: tractata res diu verbis evanuit: mox decretum, ut Coloniensis Archiepiscopus

A utramque civitatem adiret, resque componeret; quod ille nec exsecutus est.

Peracto Laudæ conventu, Fridericus tertio Idus Januarii anni sexagesimi septimi, quamvis insolita frigora prodigiosæ, id est, duorum cubitorum altitudinis nives induxissent, iter tamen Romam versus capit. Bononiamque profectus, cum civium fidem mutare dubitaret, illorum fines populatus non ante reliquit, quam centum obsides acceperit, quos Parmam in custodiam misit; item sex mille libras Lucensis monetæ exegit: tum per Flaminiam incedenti, ut à maleficio abstineret, pecunias dabant Forum Cornelii, quæ jam inveterato B vocabulo Æmilia dicitur, Faventia, Forum Livium: inde obsidendæ Anconæ cura implicatur. A.C. 1167.

Interea in Longobardis varii rumores, arcanique susurri novarum rerum circumferebantur, quibus territus Henricus Disce Mediolanensis Potestas centum ex primariis viros describit, quos ire in carceres Papiam jubet; simul ingentem pecuniam imperat: persolutæque quingentæ libræ: mox cum certior fama insonaret auribus, circa Venetiæ & Cænomanorum civitates fœdera jungi, exercitus scribi, ad pileum, ad libertatem servos vocari, ex iisque omnium animi nova exspectatione suspende-C rentur, Henricus, ut Mediolani cœtus cohiberet, & ab his studiis territaret, diversos viros Papiam captivos mittit; mox centum alios imperat; ignem tectis rebusque minatur.

Verum industria & simulatione quorundam procrastinata res est tantisper, dum omnia in apertam mutationem venerunt: namque brevi ex Transfaduanis regionibus advolarunt armatorum agmina, quæ pulsis, cæsis, captis Friderici Cæsaris nomine agentibus, Italiam fœdo Barbarorum jugo liberarunt. Conspirationis auctores fuerunt exules Mediolanenses, & civitates Brixia, Bergomum, Cremona, Mantua, Ferraria. Cum quibus ita cau-D tum est, ut quoniam Mediolanum caput, & emporium universæ Longobardiæ foret, illud in primis restitueretur; plebes suæ reducerentur, præsidia non prius inde recederent, quam ipsimet se undique tutos judicarent: idem erga reliquos socios futurum, & mutua fore auxilia, quacunque hostis ingrueret.

Igitur, quod faustum utileque fuit, quinto Kal. Majas diutino magis quam longo postliminio iis adjuti copiis cives nostri in urbem revertuntur; notos quisque lares repetunt, quamvis informes, squalidos, muscosos subeunt, rudera moliuntur, tecta obducunt; dumque privata reficiunt, mini-E me negligentes in publicis se præbent: siquidem fossas repurgant, vallum erigunt, ac cætera gnaviter peragunt, quæ præsenti necessitati conducere viderentur. Nam & Laudensium vicinitas, quanti referret in primis æstimata; laboratumque enixe est, ut hi quoque in societatem venirent: & quia perdifficile id futurum non ignorabant, eam curam suscepere Cremonenses, quibus vetus amicitia & multiplex necessitudo cum illis intercedebat; ac proinde major fiducia tentandi eos inerat.

Profecti igitur Oratores vocatis in concionem Laudensibus, quid actum nuper sit à Longobardis populis, & quæ civitates nomina dedissent, quæ-F que propediem exspectarentur, exponunt: & quibus Præsidum injuriis, contumeliisque coacti ipsi coeuntibus in fœdera accesserint; amare se Laudenses, pro quibus & sæpe arma tulerint, & cum hostibus pugnaverint; cupere nunc quoque se eis utiles socios esse, ac propterea, hortari, rogare, ut & ipsi transirent in partes; non tam quidem Cæsari repugnaturi, quam cum aliis non passuri, injuste, indigneque à barbaris hominibus & se, & vicinos populos amplius lacerari: obtestantur insuper, ne com-

communi libertati deesse velint; ne ob aliqua unius civitatis odia universæ Longobardiæ stragem, calamitatemque nutriant: hoc uno merito posse cuncta præterita aboleri; non semper eadem tempora esse; nec æterna inter homines emanare odia certum est.

Abhorruere statim, abominatique sunt ista Laudenses, & increpantes proposita, mirari se admodum hæc à Cremonensibus non solum dici, circumferrique veteribus sociis atque amicis, sed vix cogitari potuisse, qui tot sacramentis adstricti, innumeris beneficiis aucti, benignum, clementem, liberalem Cæsarem experti essent: proinde facesserent, & prudentia magis, utilioraque cogitare dominos suos juberent.

His auditis Cremonenses non dubitavere iterum idem experiri, secundamque in eam rem legationem misere: sed his multo acerbius à Laudense responsum est. Quæ sociis civitatibus significata, commoverunt omnium animos, ut decernerent, aut statim habendam amicam Laudem, aut inimicam nocere non posse. Terrestres, navalesque copiæ undique accersuntur, machinæ expediuntur: mittitur interea tertia legatio, quæ, & dicta prius repetat, & excidium urbis denunciet, nisi proposito cedant: exposita hæc Laudensibus mœstam quidem multitudinem fecere: sed cum insideret animo Cæsareum nomen, à quo & novæ sedes datæ, nova civitas condita, libertas constituta, dimoveri sententia non potuere: juvat gratos esse, juvat extrema quæque tantis pro meritis subire.

Interea Lambertus Cæsaris Procurator, & Comes Lantelmus Cremensis, & Manfredus Murena, quatuorque alii equestris dignitatis viri Papiam ad explorandos ejus populi animos proficiscuntur. Longobardi vero desperata Laudensium pace, bellum eis quarto Idus Majas inferunt; totis agris hostiliter discursant; tum propius urbem copias contrahunt: erumpunt in hos oppidani, multasque stationes obsidentium perturbant; quin & pontem in Addua fabricant, quo ab altera ripa juvari commeatibus possint: confugerat autem intra urbem ingens agrestium turba, & omnis generis pecora, jumentaque coegerat, quæ jam deficiente pabulo moriebantur: eademque necessitas jam homines comprehendebat, cum tandem impulsi fame, simul quia nondum reversis Oratoribus à Ticino, Papiensem in partes transivisse quodam rumore vulgatum est, animo flectuntur: mittunt ad Duces hostium, qui dicant, se optata facturos: benigne recepti conficiunt tabulas, quarum formula adhuc exstat: *Sociæ civitates Mediolanum, Cremona, Brixia, Bergomum, agrum Laudensem ab omni injuria tutum præstarent: civitatem ipsam qui defenderent, ubi vis ingrueret, mille & amplius viros armatos propria impensa darent; mœnia ejusdem lata duo, alta duodecim brachia construi adjuvarent; decima olim Mediolanensibus præstari solita, amplius non pendatur; libera quoque foret terra, quam tenent trans Adduam Mediolanenses à ponte Fanzagi ad Castrum Episcopi Cremam versus, & à Juvenico veteri versus Cremonam liberos commeatus, liberamque mercaturam à vectigalibus civitatum, liberamque Padi navigationem æque ac Papienses haberent; & ante omnia pax à Pontifice impensa sociorum redimeretur. Contra Laudenses socios non læderent, nec etiam Mantuanos; bello & pace adjuvarent Venetum, Veronensem, Vicentinum, Patavinum, Tarvisinum, Ferrariensem, Parmensem, Placentinum, & si qui alii nomen in fœdus darent; & id quidem salva fide Friderico Cæsari dicta.*

Quibus constitutis, obsidionem solvunt; & sine intermissione Tricium ducunt: cujus arcem muro crassissimo Germani munierant, & turrim altissimam immanibus saxis quadratis inædificaverant.

A Durat adhuc mirandum opus, in quo Cæsaream gazam Ruinus Præfectus asservabat: hanc obsidione cingunt, muralibus machinis quatiunt, ponte Adduam jungunt, & in altera ripa necessaria expediunt. Inanes tamen conatus omnes cessere, quoad quæ mandi possent, suppeditarunt. His deficientibus, victa arx est, & tandem decimo Augusti die dedita. Ruinus, & Germani, paucique Longobardorum cum pecunia multo studio & diligentia congesta Mediolanum perducuntur.

Dum hæc in Longobardis aguntur, Fridericus circa Anconam in Julium mensem frustratus desidet: mox pactus pecuniam, & quindecim obsidi-
B bus acceptis, Romam versus pergit. Præmissi Antesignani duo Archiepiscopi Coloniensis & Moguntinus; tum Robertus Basavilla, Andreas à Rupecanina, Macharius Comes, & alii Proceres Tusculum pervenerunt, majore longe fama, quam res foret, adventantis exercitus Romam usque transmissa: vix enim mille bellatores equites cum forent, supra decem millia esse jactabantur: discordabant tunc forte à Romanis Tusculani ob tributum, quod solito gravius petebatur: idque tanto constantius pendere hi recusarunt, quo præsentiorem opem ex propinquitate peregrini exercitus, alioqui Romanis ob receptum Alexandrum Pontificem
C infensi, sentiebant: ergo Romani, ut his occurrerent, quantas maximas possunt copias contrahunt, (ad triginta millia armatorum coivisse, proditum est) quæ Tusculanorum fines incurrunt: objicit se his Germanus exercitus, diuque ancipiti Marte pugnatum est. Cumque jam multi utrinque cecidissent, & Romanus multitudine prævaleret, haud cunctandum diutius ratus Coloniensis Præsul, Aquilam de manu signiferi rapuit, & clamans, *Ó Commilitones hac iter nobis est*, medios in hostes irrupit: secutique eum robustissimi juvenum tanto impetu sunt, ut irruentes nemo sustinuerit: repente fuga facta, memorabilem cladem Romani
D accepere: nam supra duo millia interfectorum, & tria captivorum desiderata fuisse referuntur, qui Viterbium in carceres ducti: nec mora Alexander relicta Roma, Beneventum se contulit.

Ænobarbus autem audita suorum victoria, Tusculum nono Kal. Augusti ingressus, Romam lætus accessit: simul ad amicas civitates, Pisas, Genuamque scribit, ut quamprimum auxilia pro viribus mitterent, quibus deficientium suorum numerum suppleret. Et Pisani quidem ne rivalem Ligurem haberent, integrum ipsi numerum polliciti sunt. Cæterum Friderico quamvis nonnulli adhuc sese opponerent, tamen potitus urbe, Paschalem
E introduxit; & ab eo circulo primum aureo, deinde diademate amplo, gemmis margaritisque fulgente, simul cum Beatrice coronatur: tum in urbem procuratores dimittit, qui à populo sacramentum exigerent: quæ dum fiunt, nubes atra clarissimam matutini cæli lucem infecit, & ex ea densissimus imber effusus, subsecuta iterum serenitate repentina, peste aerem contaminavit: maxime noxius peregrinis morbus fuit, adstrictisque vitalibus, sine mora homines moriebantur: ac tam frequentes cadebant, ut vix officium vespillonum sepeliendis cadaveribus sufficeret. Invasit quoque exercitum Friderici pernicialis lues, nec in grega-
F rio solum milite perbacchata est, sed in Proceres etiam, & honestos viros desæviit: supra duo millia Nobilium in rationem Libitinæ venisse memorantur: inter quos Fridericus Rotemburgensis Ænobarbi ipsius patruelis, Guelphus Guelphi Ducis filius, Coloniensis Archiepiscopus Rainaldus, Carolus Conradi filius, Henricus Leodiensis Episcopus, & complures alii, quorum nomina litteris non sunt tradita.

Acerbus quoque Murena scriptor noster diu febri affli-

afflictus, tandem juncta duobus equis lectica in patriam redire constituit: sed Senas non excessit; ibi namque prægravante morbo, defecit XIV. Kal. Novembris, viaque Æmilia sepultus, quæ quidem sacra recipiendis peregrinorum cadaveribus habetur. Vir fuit honestissimi ingenii, industria, & probitate Cæsari gratus, & ut olim Mediolani, sic nunc quoque Romæ inter procuratores exigendi à populo sacramenti delegatus.

Jam nimia suorum clade deterritus Ænobarbus, infesto cælo cedere constituit: relictoque Viterbii Paschale cum iis, qui pauci supererant squalidi, macilenti, abrasi capite, Pisas & Lucam contendit: ad Macram amnem cum appropinquaret, claustra Pontremuli oppidi ab inimico populo occupari intellexit, quominus Apenninum transiret. Igitur adscendit montana Ligurum, & per difficillimos calles erranti præsto affuit Obizo Malaspina, qui propriæ ditionis per oppida ductum, equis, pecuniaque adjutum, Papiam perduxit pridie Idus Septembris: ad quem statim Gulielmus Marchio Montisferrati, & Guido Blandratensis convolavere, rerumque statu cognito, quantascumque possunt copias, contrahunt; quibus in agrum Mediolanensium emissis, qua ad Ticinum campi patent, populantur. At sociæ civitates promissa auxilia Mediolanensi submittunt, quibus adventantibus copias Fridericus Papiam revocat, & trans Padum in Placentinos ducit: sed ibi nulla re memorabili gesta, cis Padum reversus Mombrionem adurit: nec aliud per eam hiemem egisse traditur, quam subinde veluti mutando latebras diversatum Novariæ, Vercellis, Astæ, & in Monteferrato; cum paucitate suorum diffisus, & magnitudine virium adversariorum uno in loco consistere non auderet.

Interea ad confirmandos amicorum animos, & novos conciliandos, erigendumque statum religionis ab Alexandro Pontifice Caldinus Mediolanensium Archiepiscopus dimittitur. Is navigio Venetias delatus, inde mutato habitu ad urbem venit: cujus in ingressu sumptis insignibus amplissimi Sacerdotii, summa omnium lætitia & gratulatione accipitur. Nonis Decembribus in ædes Ambrosianas deductus est, ubi admissis Reipublicæ Præsidibus, & quo in statu res forent, & quæ agenda superessent, dixit. Satisque pro tempore his compositis, ad Laudensem Ecclesiam animum dirigit: mittit, qui doceant Paschalem illegitimum, adulterinumque Pontificem esse; Ænobarbum quoque impium & detestabilem, qui vitio creatos Sacerdotes foveret; Albericum pariter Melinatem, qui pro Episcopo à Laudensibus colitur, indignum esse, qui sacra tractet. Quibus auditis, Laudenses frequenti concione Albericum Episcopatu dejiciunt, acta rescindunt; & Albertum Ripaltæ Siccæ Præpositum, qui magna virtutum opinione vir, in Bergomatibus tunc agebat, deligunt; accersitumque, & auctoritate Alexandri institutum in sede locant. Quibus peractis confirmata pax Laudensis

A.C. 1168. est pridie Kalendas Januarias subeuntis anni sexagesimi octavi, auctoritate decem Mediolanensium Consulum, Manfredi Soresinatis, Petrotii Marcellini, Arialdi Cribelli, Alberti Carati, Malfiotii Hermenulphi, Gerardi Cacapisti, Oldradi à Basilicapetri, Andreoli Crucei, & duorum aliorum. Subinde Novaria, Vercellæ, Parma, & Obizo Malaspina cernentes novam Longobardorum societatem in dies validiorem fieri, & Ænobarbum inopem ludibrio populis esse, in partes concessererunt.

Unus infensum servabat animum, cujus auctoritas & potentia formidabilis erat, Guido Blandratensis. Nam Cæsareo diplomate ejus ditioni attribuuntur septem & triginta Novariensium oppida, è quibus clariora referre haud incongruum judicetur:

A tur: Blandratum ipsum, Guilengum, qui nunc Vicus Longus dicitur, Cavalianum, Berenzagum, Olegium, Briona, omnes accolæ Sessitæ amnis, quem jam diu vulgus *Sicidam* vocat, Comitatus Ossolæ vallis Magiæ, quæ non longe à Verbano lacu Alpes Germanicas attingunt, tum Massinum, Camodegia, Mons Acutus, tota Ticini ripa à Verbani ostio, usque Ceredanum; & in adversa ripa Castanum, & Lonatum. Igitur tam potentem, & in visceribus constitutum inimicum non sic ferendum decernunt. Ineunte vere contractis copiis caput ipsum, & domicilium Guidonis Blandratum appetunt, & obsidione cingunt; reliqua populando vexant. Quibus cum nullam opem ferre posset

B Ænobarbus, ne diutius dedecora sua spectaret, Italia cessit; perque ditionem Uberti tunc Sabaudiæ Comitis, cui pater Amadeus fuerat, profectus, mense Martio in Germaniam penetravit. Nam & paulo ante Paschalem morte amiserat; & illi quamquam infausto Joannes Sirmiensis è Pannonia Tusculanorum tunc Episcopus suffectus fuerat. Ænobarbi autem recessu cæteræ Longobardæ civitates Asta, Segusio, Comum, Comites Seprienses, & Belfortenses fœderatis accessere.

Et quia Monsferratus adhuc, & Papia alienum, implacabilemque animum ostendebant, providendum censuerunt, ne facile communicare con-

C silia, opesque, & proinde minus nocere possent, interponendo propugnaculum munitiori loco, & injuriæ, repentinisque incursionibus minus obnoxio, quam Derthona bis diruta foret; delectusque locus fuit in confluentibus Tanari & Burmidæ, octo millibus passuum à Pado recedens, viamque Æmiliam juxta Bergolium vicum intersecans, medio fere itinere Derthonam inter & Astam Coloniam. Hic ergo designata urbe, septem confluxere vicina oppida Gamundium, Marengum, Roboretum, Ovilia, Castellatium, Solerium, Quarnietum: & ad quindecim millia hominum in eam commigravisse creditum est. Quare & eo ipso, quo

D ædificari cœpta est anno, fossa, aggere, valloque cincta est. De nomine aliquandiu inter populos certatum est, aliis Cæsariam, aliis Civitatem Novam appellantibus: fuere & qui in honorem Pontificis, quem legitimum colebant, Alexandriam, quod postea invaluit, dicerent. Papiensis in contemptum Paleam nuncupavit: duratque apud nonnullos cognomen Alexandriæ Palearis. In cujus structuram, cum cæteræ urbes plurima conferrent, Genuenses maluerunt mille solidos in præsenti, & totidem proximis Consulibus polliceri, quam in communem societatem, prout invitabantur, nomen dare.

Ergo coalescentibus hoc modo animis, cum ve-

E ra concordia, & una voluntas in Longobardis esset, ad eam confirmandam, stabiliendamque in urbem Laudem convenere Consules, & Legati civitatum Mediolani, Cremonæ, Bononiæ, Patavii, Veronæ, Mantuæ, Parmæ, Placentiæ, Brixiæ, Bergomi, Comi, Novariæ, Vercellarum, Astæ, Derthonæ, & nuper conditæ Alexandriæ, nec non Obizo Malaspina. Et paulo post Placentiæ alio conventu habito, Mediolanum, Brixia, & Cremona promiserunt fossas ipsius urbis ex quatuor partibus repurgare, quintam oppidani sibi retinebant. Promissa est etiam damnorum refectio, si quis quid detrimenti ab Ænobarbo pateretur.

F Interea Alexander Beneventi agens, Legatos Regum Gallorum, Britanniæ insulæ, & Græciæ audivit. Britannorum caussa fuit cædes recens patrata in Thomam Cantuariensis Ecclesiæ Præsulem, virum virtutibus & sanctimonia notissimum; à cujus culpa quamquam Henricus Rex se procul abesse assereret; tamen quia publice patratum scelus fuerat, publica expiatione luendum Patres decrevere. Ita Britannia vectigalis & tributaria Roma-

Romani Pontificis facta est. Et Alexander exploratis miraculis, quæ interim ad sepulchrum Thomæ spectata fuerant, cum divinis honoribus donavit.

Græci autem Oratores fuere Stephanus Cunto, Munitus Costa, & Doxa Patri, ab Emmanuele Constantinopolitano Imperatore missi, redintegrationem Romani Imperii, ut Platina memorat, quærentes, & subinde quæcumque optasset, adversus Fridericum Alexandro pollicentes: sed sive hæc, sive quæcumque alia caussa fuerit, certe sine effectu dimissi, propterea quod simulationum & mendaciorum plane circumferre credebantur, Genuam se contulerunt, ubi paratam navim redituri in patriam conscenderunt.

Barison quoque per eosdem dies pactus cum Genuensibus, apud quos hactenus in vinculis manserat, & se, & uxorem, & liberos, & quos alios voluerint obsides daturum; præterea totam regni sui administrationem eorum arbitrio, donec mutuatas pecunias recuperassent, permissurum, iterum ad insulam transmittitur; & evocatis Magistratibus, Procuratoribusque, impositoque Almerico Porta, qui ærarium, arcesque, & vectigalia universa curaret, simul cum liberis & uxore Genuam in alterius quadriennii carcerem reducitur.

A. C. 1171. Sequenti biennio nihil penitus, quod ad rem nostram faciat, scriptum inveni. Septuagesimo autem primo supra mille & centum à Christi dinumeratione anno, idem urbi Mediolano, quod olim Athenis, Græciæ urbi clarissimæ, accidit: quæ à Persarum Rege Xerxe diruta & incensa, cum mox reficeretur, longe pulchrior, & prolatis mœnibus amplior facta est. Nam publicis tabulis constat, eas ædes, quæ nunc intramuranæ sunt, ante tempora Friderici extra urbem fuisse; quæ celebrantur titulis Ambrosii, Laurentii, Nazarii, Eusebii. Tantum enim animi, viriumque accessisse sibi hoc spatio cives existimavere, ut antiquo termino neglecto, novam fossam, nova-

A que mœnia, quibus suburbana ædificia includerentur, condiderint. Exstat novi operis memoria, prægrandibus litteris saxo in limine Portæ Romanæ incisa, cum versiculo, ut illa ferebant tempora, neque inepto, neque inauspicati hominis:

Fata vetant ultra procedere; stabimus ergo.

Habentur & nomina decem Consulum, qui tunc Reipub. præerant, & opus fieri fecerunt:

Passaguadus Septala.
Ardericus Turrianus.
Pinamontes Vicomercatus.
Ubertus Hortus.
B Malconventus Cotta.
Arnaldus Maripola.
Adobaldus Bultraphus.
Malagallia de Aliate.
Malfiocius Ermenulphus.
Rogerius Marcellinus.

Qui propria impensa Emissarium ejusdem fossæ cum turri protegente, *Clusiam* vulgus vocat, exstruxere. Quibus faciendis opes non supererant, ut longe materiam quærerent, & saxa abunde suppeditabant, veteres ruinæ, & desita exerceri Theatrum, Circus, Balneum, & jam labefactatus Arcus Romanus: cernimus adhuc quadratos lapides, C & in aliud, quam nunc locati sunt, opus incisos: Caldinus Præsul Episcopale Palatium, quod ad ima fundamenta erutum jacebat, sibi restituendum desumpsit: ex quo à re ipsa repercutitur Merula noster, qui invidiam in Caldinum colligit: quasi is pulcherrima opera, singularia vetustatis monumenta, quibus etiam Barbari & feræ gentes pepercissent, demolitus sit: debuit certe Merula rei præsertim ignorans, prudentius de Principe tunc religionis nostræ, & postea divinis honoribus affecto loqui. Veterum locorum nomina adhuc durant sacris ædibus inædificatis Divi Victoris ad Theatrum; Mariæ ad Circum, Lazari in Arcu Romano.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XII.

EPITOME.

Dum Longobardus Cæsareo excusso jugo, cessantibus armis vires facit, Cæsar Etruscos ac Ligures in fide retinere per Legatum studet, eorum rebus in Lucensi conventu compositis; Sardiniaque Genuensibus adjudicata: incolumi tamen jure Barisonis per idem tempus ære alieno ac custodia liberati. Jam vero refectis biennio viribus, ab Taurinis Ostiis Italiam quintum ingressus Segusionem & Astam brevi subigit. Inde castris Alexandriæ, quæ tum primum Episcopum ab Alexandro obtinuit, statim admotis, obsidionem instituit: & per gelidam hiemem ad sextum mensem bona fide producit: tandem ad fraudem conversus sub religiosissimum Paschatis tempus, quo induciarum dederat fidem, validam militum manum cuniculo per noctem in urbem immisit. Sed oppidani ab excubitoribus exciti cæsis grassatoribus, & cuniculi faucibus obstrusis, eruptione facta, securum in castris hostem adorti cæde & incendiis obsidionis ærumnas abunde F *ulciscuntur. Cæsar cum suis Papiam dilapsus, veritus ne includatur, simulat pacem, donec fœderatorum exercitus solvatur; ipse vero evocatis ab Germania auxiliis invalescat. His vero cis Verbanum jam expositis dum occurrit cum reliquis copiis, fœderatorum exercitus ad Ticinum, qua Busti campos præterfluit, intercedit: collatisque utrinque signis, hoc tandem gemino prælio Fridericum debellat, direptis castris, & milite internecione deleto. Is enim Comum inclusus clade ac belli difficultatibus æstimatis, Legatos ad Alexandrum mittit, qui pacem ac veniam exorent. Alexander imperatis induciis, convenire illum Venetias jubet, ac per se veniam contumaciæ ab Ecclesia deprecari. Eo igitur delatus Alexandri plantis collum frendens, Petrumque interim reputans calcandum, submittit: & post solemnem expiationem, ipse Augustus, Henricus vero filius Cæsar appellatur. Demum Pontifice Romam deducto, & in Petri solio collocato, iterum expiatus in Germaniam concedit. Hæc foris. In urbe Caldinus Archiepiscopus, dum Catharos Hæreticos è sug-*

suggestu ardentius exagitat, sub concionem labore confectus naturæ concedit: cui Algisius Piroveneus sufficitur.

Reddita pace, Ticini pars navigabili alveo ad urbem derivatur. In Germania Henricus Saxo perduellis à Friderico pronunciatur. Constantinopoli Emmanuele, Romæ Alexandro, Hierosolymis Gulielmo Longaspata vita functis, Imperium Alexius filius, Pontificatum Lucius III. Regnum Balduinus V. & mox Guido Lusignaneus Rex Cypri ineunt. Ferrariæ Estenses Marchiones fortunis & potentia augentur. Demum Italiæ pax triennio postea quam parta est stipulantibus Longobardarum civitatum Oratoribus, spondenteque Cæsare, certis perscriptis legibus, Constantiæ primum celebratur: deinde Friderico in Longobardis agente, iterum Placentiæ, quod quidem ad nos attinet, conditionibus paullo melioribus. Algisio interim mortuo, Ubertus Cribellus Archiepiscopatum init: inde statim ad Pontificatum Urbani nomine evectus, Milonem Cardanum Mediolanensibus præfert. Fridericus pacata Italia, & Henrico filio commissa, Germaniam petit.

Saladinus Ægypti Rex ducto in Syriam exercitu, Hierosolymis, cæterisque urbibus potitur. Tyrum Montisferrati Marchio Conradus periculo eximit. Siciliæ Regnum Tancredo juniori populi studio decernitur: sed Cælestinus Pontifex III. jure feudi ad se devolutum contendens, Henrico VI. Romanorum Regi defert, Constantia Rogerii Regis filia in juris subsidium conjugio eidem copulata. Fridericus terra, Galliæ & Britanniæ Reges mari in Syriam adversus Saladinum Pontifice auctore movent. Friderico in Armenia fluminis, in quem refrigerandi causa descenderat, undis absorpto, primum ejusdem nominis filius maritimis copiis adjutus, deinde eo quoque sublato, cæteri Duces bellum urgent: subactaque Syria, Hierosolymitanum Regnum una cum Isabella Balduini IV. sorore obtinet Conradus à Monteferrato. Interim Henricus in Italiam descendit utramque Siciliam armis vindicaturus. Ex itinere Longobardis aliquot civitatibus, & Proceribus, itemque Pisanis multa indulget: sed Genuenses potissimum in belli societatem ingentibus promissis allicit. Sed morbo in Neapolis obsidione contracto, in Germaniam se recipit. Biennio post mortuo Tancredo, resumptis armis, Genuensium classe adjuvante utroque Regno potitur: multisque profanis, pariter & sacris in Sicilia crudeliter obtruncatis, Genuensibus vero promissis, ac spe falsis, anathemate insuper à Pontifice ictus, in Germaniam concedit: indeque Friderico Rogerio Constantia genito in Imperii societatem adscito, in Italiam reversus eundem in avunculi regno collocat. Nobis interim cum fœderatis civitatibus suborta discordiæ; & Milone exstincto, Ubertus Tertiagus prælatus est.

UM sic confirmantur Longobardorum opes, unumque omnes retinent conservandæ libertatis studium, Ænobarbus, quem ignominia amissarum rerum, & perseverantium in fide amicorum pericula urgebant, haudquaquam animo quiescere, Christianum Moguntinum Archiepiscopum ad sollicitandos Ligures, Etruscorumque populos mittit. Is hoc tempore superatis Alpibus, Padoque, Genuam profectus, honeste ab eo populo excipitur; peractisque, quæ sibi agenda erant, Lucam transmittitur; inde Senas pergit, haud dubia signa præbens res novas, novumque bellum in Italia procurantis. Longobardi autem inter cætera, quibus illius consilia eluderentur, frumentum & alios commeatus trans Apenninum portari communi decreto prohibuerunt: & Obizo Malaspina cum Maruele filio ex propinquitate locorum varia incommoda Liguri inferebat. Eodem tempore, cum exacta in Sardis pecunia debitum omne Barisonis absolvisset, is in novi regni possessionem dimissus est.

Ineunte mox anno septuagesimo secundo, evocati à Moguntino Senas Itali Heroes convenere, Præfectus urbis Romæ Conradus, Marchio Montisferrati, Marchiones Anconitani, Guido, & Aldebrandinus Comites, Oratoresque ex civitatibus Piceni & Umbriæ; tum à Pisis, Luca, Genua: quid actum haud quidem resciri potuit: tantum contentiones Pisanorum cum Genuensibus innotuere. Prævaluitque favore Ligur; atque ut Pisanum bello agitare liceret, obtinuit: quin Moguntinus spopondit captivos Lucensium, qui Pisis detinebantur, liberaturum: contra Pisani, quod maxime optari ab adversariis sentiebant, id maxime negare. Eorum vero contumacia irritatus Moguntinus litteras hujusmodi Genuam scribit: *Explorata fides vestra, meritorumque vestrorum erga Cæsaream dignitatem magnitudo me admonet, ut præ cunctis Italiæ populis vos amem, ornarique curem. Nuper in amplissimo conventu Pisanos cum Oratoribus vestris altercantes audivimus; quorum tam superba & impudens oratio fuit, tam aliena ab æquis auribus petitio, ut tota concione explosos, indignos judicaverimus, quibus promissum ullum, privilegiumve servetur. Interdiximus ergo eos omni beneficio Cæsareo, privavimus jure Sardiniæ, littorum, maris, libertate, fide, vectigalibus patriis, & eo, quod ex ditione Comitis Ugolini, & Reginæ Matildæ percipiebatur. Denique eos, spes, opes servitio, prædæ, injuriæ omnium exposuimus. Licet, quantum in nobis est, unicuique perfidos, abominabiles Imperatoris hostes persequi, agitare, vexare: socii, fœderatique vestri Lucenses, qui interfuerunt, uberius hæc omnia enarrare poterunt. Unum superest, ut, quod à vobis desideramus, minime differatis; quinquaginta triremes ut armetis, quibus vos mari, dum nos terra, eorum urbem oppugnemus: præterea pecuniam nobis promissam expeditis: neque in classis impensam deducendam censeatis.*

Læti favore Genuenses, impigre classem, quantam maximam possunt, ornant. Cujus apparatu deterriti Pisani, flexere animos, & ad pacem descenderunt, quam Lucæ contractam mille viri ex quatuor urbibus Genua, Pisis, Luca, Florentia jurejurando sanxere. Ita imminens periculum Pisani declinavere. Verum dum postea arma vertunt in oppidum Miniatense, quod Germanico præsidio tenebatur, novas inimicitias, novique in se belli molem concitarunt.

Mediolani autem quid interea, & quid sequenti anno gestum sit, nihil præter nuda Consulum nomina legi: isti fuere duodecim: Rogerius Viccecomes, Jacobus Maynerius, Paganus Turrianus, Manfredus Puteobonellus, Lanterius Curtius, Prævedus Marcellinus, Leo Curtius, Oldrevandinus Canevesius, Tatius Mandellus, Heriprandus Judex, Adobadus Bultraphus. Et item leguntur nomina octo Præfectorum annonæ, qui pretia rerum, ponderaque moderarentur, Ceredonus Hermenulphus, Aliprandus Morigia, Petrus ab Aliate, Amizonus Coleonus, Guiscardus Ghisulphus, Jacobus Pernisius, Oldradus Medicus, Paganus Bisatus.

Cum autem ageretur annus septuagesimus quartus Gulielmus Normannus Siciliæ Rex diem obiit, filio ejusdem nominis quinto superstite relicto; cum quo Genuenses reconciliati, bellum, quod cum patre gesserant, pactionibus finierunt. Idem & cum Obizone Malaspina, Manueleque filio factitatum; emptaque ab his duo Portus Veneris oppida, ceu Reipublicæ suæ incommoda, Illicem, quem Ptolomæus Hericem appellat, & Petram tectam subruere.

Octobri

Octobri deinde mense Ænobarbus quinto in Italiam venit: per Taurinos saltus iter fuit; subitaneoque adventu Segusionem & Astam oppressit; & octavo die ad officium redegit. Inde ad nuper conditam urbem ducit, cujus coloni cum sponte libertatis cupidi, tum crebris sociorum litteris, nunciisque admoniti, portas claudunt, & sine intermissione auxilia expediebantur. Exploratum quoque erat, quæ copiæ eum ex Transalpinis sequebantur; & quidquid Monsferratus & Papienses efficerent, exiguum fore tantæ societati collatum. Præterea instabat hiems, incommodissimum anni tempus bellum sub dio gesturis. Nihilominus Fridericus quarto Kalendas Novembris obsidionem instituit; opera, munitionesque circumdat; tabernacula continuando per frigora bello ædificat. Interim nivibus, & pruinis obrui, glacie aduri.

A. C. 1175. Perseverarunt in fide oppidani, & in subsequentis veris principia rem extraxerunt. Quo demum tempore suppetentibus abunde sociorum auxiliis, castra collata sunt inter Clastidium & Viqueriam, unoque omnes animo Mediolanensium Carrotium sequebantur. Illud Prætorium erat; castrensis inde tessera petebatur; consilia dabantur. Auxit quoque obsessorum animos Alexandri Pontificis munus, qui Episcopum dedit, & exinde urbi nomen Alexandriæ invaluit.

Jam semiacto Aprili dies Resurrectionis Dominicæ instabat: qui cum maxime religiosus sit, & cunctis laboribus parcere soleamus, hostibus quoque induciæ in bello dantur: & Fridericus quietem certam illo die pollicitus est: sed fallax homo insidias molitur: actus erat cuniculus mediam in urbem ducens; per quem intromissi ea nocte ducenti delecti viri sunt: sed oppidani, ne qua fraude caperentur, integras noctes qui vigilarent, constituerant. Hæ igitur excubiæ impetum à cuniculo exeuntium excepere, ac tamdiu sustinuerunt, donec excitata multitudo illos oppressit: simul obstruso cuniculi ostio, portas aperiunt, ultroque erumpentes castra invadunt, castellum ex trabibus compactum adurunt, hostem nihil tale timentem cædunt, commeatus & impedimenta diripiunt. Ænobarbus fuga saluti consuluit, & trajecto Pado cum iis, qui superfuerant, Papiam se contulit: ac ne hic ab hostibus circumveniretur, pacis mentionem proposuit: cujus conditiones dum tractantur, & serio se agere simulat, exercitus adversariorum solutus est.

Interim Ligurum & Etruscorum Legationibus auditis, discordias Genuensium & Lucensium, cum Pisano, Florentinoque pace composita, sopivit, dimidia Sardiniæ ditione Genuensi adjudicata.

A. C. 1176. Vertit se inter hæc annus, & septuagesimus sextus subiit Caldino Antistiti fatalis. Diximus supra, varia Hæreticorum genera ex variis hominum studiis exorta apud Italos esse. Quibus magnum fomentum dedere bella & continentes discordiæ. Sed Mediolani in primis Cathari invaluere. Hos Caldinus, ut à pravo sensu recederent, sæpe monuerat, obstinatos terruerat; ac pro auctoritate & jure Ecclesiæ acerbius taxaverat: nec pauci ad saniora consilia reversi spem uberioris in futurum fructus fecere: quare ardentius in cæteros invehi cœpit. Sed cum jam senio & longinquis peregrinationibus affectus, vehementiam suam non toleraret, in sudorem solutus ipso in pulpito repente deficit, atque accurrentibus ministris, inter manus attollentium, refocillantiumque, reclinato capite expiravit. Ut olim clarus inter septem Græciæ Sapientes Bias Prienæus, qui post peroratam pro amico caussam, jam vetulus & labore fessus in gremio nepotis sui conquievit; & dum Judices

A sententiam in favorem dicentis ejus ferunt, ipse animam efflavisse compertus est. Decessit autem Caldinus sui Archiepiscopatus anno decimo, die anniversaria, quartodecimo Kalendas Majas: cui ex more ductis Parentalibus, sufficitur intra mensem Algisius Piroveneus Uberti, qui Caldinum antecessit, consanguineus. Ita Caldinus inter duos Piroveneos summa in dignitate cum intercesserit; & interim alterius eorum alumnus, alterius in omni fortuna æqualis, & negotiorum particeps, peregrinationumque socius fuerit, ex eo natum errorem apud posteros arbitror, qui Caldinum non Sala familia, ut etiam Murena locupies testis est,
B sed Pirovenea ortum perhibent.

Cæterum Ænobarbus sub prætextu tractandæ pacis, novas ex Germania copias accersivit. Quæ per Disertinæ saltum descendentes ad fauces Bellinzonæ, Ossulæque supra lacum Verbanum venere. Longeque majoris numeri, quam res foret, famam vulgaverant: quippe qui vix mille equites erant, eos supra decem millia fama erat: sic credebant fama ista terreri adversarios posse: sed per exploratores brevi cognita veritas est; & adventantibus audacter occursum; & cum transitu Verbani prohiberi non possent, ea opera in primis acta, ne cum Cæsare conjungerentur: nam de eorum adventu certior factus, à Papia ipse non exiguam manum trahebat. Igitur Mediolanenses inter utrosque
C castra ad Legnanum, Dairagum, Bustum, Bursanum Sepriensis agri vicos contulerunt: ex quibus locis ad ripam usque Ticini patentes campos prospectabant. Neutri, ubi in conspectum venere, certamen detrectaverunt. Mediolanensis quam latissime aciem explicavit; ac proinde minus validam ad pugnandum fecit: utilem vero præsenti negotio, ne circumveniretur. Carrotium in medium cum robusta juventute animos & vires cunctis dabat. In altero cornu auxiliares copiæ militabant: in quas invecti hostes, fugam, trepidationemque fecerunt; sed edocti ad Carrotium redire, resumpto
D spiritu, positoque pavore in hostes convertuntur. Jam totis campis certabatur, junctusque viro vir, proximi cujusque sanguine cruentabatur. In altera acie, quæ à tergo imminebat, pugnabant Papienses: inter quos adhortator ipse Fridericus, & Ducis, & militis officio fungebatur, & dum acrius instat, signifer cadit: occubuerunt & multi cum eo. Tunc Germani terga vertere; & Comensis debellatur: reliquo exercitu dissipato, castra hostium Mediolanenses invadunt, & cuncta diripiunt. Fridericus cognito jam quo in periculo constitutus esset, per devia abreptus cum paucis Comum incolumis
E evasit. Hæc illius clades finem tandem malis attulit: nam & magnitudine detrimenti accepti deterritus, & inopia rei pecuniariæ affectus, quæ nunc ex Germania suppeditabatur, & Papiensem pergravabat; & hostium desperatione, qui extrema omnia prius pati, quam pristinam servitutem amplius subire, decreverant, perspecta; & accedentibus dissuasoribus magnis viris, quibus jam diu nec bellum ipsum, nec belli causa probabatur, quod non jam adversus homines, sed Deum ipsum geri videbatur, animum composuit, cogitationesque omnes ad pacis consilia contulit.

F In primis conciliandus Alexander erat: ad hunc ergo amplissimam legationem decernit; cujus principes fuere Christianus Moguntinus Præsul, qui vice Coloniensis defuncti Cancellarium Imperii agebat, Archiepiscopus Magdeburgensis, Electus Vormaciensis, Protonotarius Augustalis. Hi Anagniæ Alexandrum convenerunt, salutatum reverenter adorant, Cæsaris novum animum, novamque mentem edocent; jam deferbuisse iras, & calores ætatis, quibus interdum meliora cernentes deteriora sequimur; præteritorum omnium summopere

mopere pœnitere: videri cœlesti quodam sidere afflatum, qui sic penitus à belli proposito discesserit: petere veniam, rogare pacem. Ea oratione lætatus plurimum Alexander, quæ summo Pastori conveniebant, respondit: amplecti se bonam mentem ejus, & petitioni assentiri; sed ex diuturnitate belli, & magnitudine injuriarum, non sibi quidem, ut homuncioni, sed Deo ipsi, & Ecclesiæ, & tot Populis illatarum, tot, tantasque difficultates inesse, quæ nisi à præsentibus purgari, expiari, emendarive possint. Quare deligeretur locus, in quem tuto convenirent. Venetiæ, Bononia, Ravenna, & Flaminiæ urbes nominatæ fuerunt: sed dum super his deliberaretur, interim induciæ dantur, arma ubicumque suspenduntur; & Alexander Ubaldum Episcopum Ostiensem, atque Rainerium Cardinales remittit, qui & propositorum gratias agerent; & simul animum ejus certius explorarent.

Tum supervenere à Juniore Gulielmo Siciliæ Rege Romoaldus Secundus Salernitanus Archiepiscopus, Rogerius Comes Andriæ Magnus Comestabilis, & Magister Justicianus Apuliæ. Quibus comitantibus Pontifex ab Anagnia Beneventum concessit: ubi Natales Christi dies, & Epiphaniam incipientis anni septuagesimi septimi agit. A. C. 1177. Inde Trojam, Sipontum, & Vestam petit, Vesticem aliàs nuncupatam Blondus scribit: ipse Vestiam appellat: ea sita est ad radices Gargani montis, qua Orientem adspicit, & Adriaticum mare attingit: hic reliquum hiemis moratus, alteram legationem ad Fridericum mittit Gulielmum Portuensem Episcopum, Hiacynthum Sanctæ Mariæ de Silva Græca, nonnullosque alios Cardinales, & Moguntinum ipsum, qui jam Ravennam profectum Cæsarem invenere, & confirmata undique benevolentia, Alexander septimo Idus Martias classem à Gulielmo Siculo per Ionium mare transmissam adscendit, & cum eo Manfredus Palæstinus Episcopus, Joannes Neapolitanus, Hugo Bononiensis, Busonus, & Cincius Capellus Cardinales, tum Siculi Legati: undecim vero fuere triremes, quibus tunc Ecclesiæ lumina alto sese crediderunt. Nec ita multo post intumescentibus undis ad littus Illyrici impulsi Iaderam tenuere: ubi ceu totidem numina cælo demissa à Populo Cleroque accipiuntur. Inde reliquam Dalmatiam, Histriamque prætervecti, nono die, ex quo à Gargani littore digressi fuerant, Venetias appulere: nec urbem quidem ingressi tunc sunt, sed in littorali cœnobio Divi Nicolai pernoctaverunt.

Postero die apparata civitate, & ut in tanta re decebat, in omnem pompam effusa, cum incredibili navium numero accessit Sebastianus Cianus Dux, Patriarcha Aquilejensis, & Senatus Venetus, Alexandroque salutato, adoratoque reverenter, eum in urbem deducunt; inque æde Divi Marci quam magnificentissime ornata locavere.

Transfretavit eodem mox Ænobarbus. Ita duorum summorum in orbe Christiano Principum hospitio nobilitatæ tunc Venetiæ fuere; eoque illustriores redditæ, quo diuturnior eorum mora fuit: siquidem in IX. Kalend. Augustas extracta variis disputationibus res fuit. Tandemque exauctorato adulterino Pontifice, induciæ in sex annos Mediolanensi populo & sociis civitatibus datæ: tum cæteris compositis, amplissima concione spectante, submisit se ad genua Alexandri Ænobarbus, humique stratus, calcandam cervicem illi præbuit: cui imposito pede insultavit Alexander, illud identidem divini Vatis repetens: *Super Aspidem & Basiliscum ambulabis, & conculcabis Leonem & Draconem.* Non continuit linguam Ænobarbus, subjecitque: *Non tibi, sed Petro.* Et Alexander iterum impressit plantam, repercutiens verbum verbo: *Non Cæsari, sed Friderico.* Ita dignus venia judicatus, expiato scelere Augustus, & Beatrix Augusta, & Henricus filius Cæsar, Romanorumque Rex ejus nominis sextus renunciatur. Cianus Dux, qui interpres & arbiter moderandis conditionibus intercesserat, longeque discrepantes ad concordiam perduxerat, ornamenta, quibus deinde ipse & posteri Duces illustriores incessere, retulit. Rem præclaram, & sine dubio seculorum memoria dignam, in atrio Veneti pinxere: sed quoniam rei series non fuit litteris explicata, variarum fabularum occasionem posteris dedit: aliis interpretantibus certatum navali prælio fuisse, & captum Othonem Friderici filium, ejusque opera contractam pacem: aliis adstruentibus, Pontificem ipsum parva navicula, dissimulato habitu, & quidem ad coqui speciem, ut videantur etiam minuta didicisse, Venetias navigasse, & cum diu sic latuisset, paulatim se cognoscendum præbuisse; multaque alia his similia, vix satis digna, quæ dormitantibus pueris aniculæ decantent. Nam rem, ut supra exposuimus actam fuisse, non solum apud Genuenses, & Siculos Annales, ex quibus ea excerpsimus, constat; sed nostrates quoque illorum temporum æquales consentiunt. Placuit enim ob lectionis raritatem paulo uberius comperta explicare. Ergo & integra est gloria Mediolanensium perpetrati belli, & Venetorum tractatæ, confectæque pacis: litigat vero Merula adversus Sabellicum de re, quam neuter noverat; utriusque errores satis ex narratione nostra colliguntur.

Digredientem Venetiis Pontificem Fridericus Romam usque deducit; & in Sede Petri locat, exosculatisque de more pedibus, integram delictorum absolutionem meruit. Inde cum jam ageretur annus septuagesimus octavus, divertisse Genuam cum Beatrice Ligustici Annales memorant; A. C. 1178. atque aliquot dierum mora facta pro urbis magnificentia & dignitate donatum abiisse; profectum vero in Germaniam, quamquam quo itinere hactenus non repererimus, liquet. Idem annus insignis est obitu Ciani Venetorum Ducis, cui ob compositam inter summos Duces pacem, illud Epitaphio additum est: *Binos conjunxit gladios.* Nec aliud eo anno factum lego.

Pauca quoque in sequenti nono & septuagesimo A. C. 1179. video. Jam enim deposito armorum studio, populi ad muniendas urbes, concinnandaque ædificia conversi, pacem colebant: & Mediolanenses Incilem Ticino fluvio jam multo ante derivatam, & Ticinelli nomine Papiensium agros irrigantem, novo alveo juxta Abbiatum oppidum excavato, Gazanum, Corsicumque deduxere; ac mox ad urbem ipsam usque navigabilis facta est: nec solum pluribus rivis aridos quondam campos uberrimos fecit; sed etiam incredibili compendio Verbani lacus, Alpiumque opes civitati conjungit.

Octogesimo autem anno agens in Germania Fri- A. C. 1180. dericus, conventum Magdeburgæ habuit, quo Henricum Saxonem Majestatis reum, Imperii hostem declaravit; & altero inde conventu in Gheleusem idem judicavit, & continuo contra contumacem arma sumpta: nec vim is exspectavit; sed regno cedens cum uxore & liberis ad socerum Henricum Britanniæ Insulæ Regem confugit. Jam enim Helcinardam illius filiam in matrimonium duxerat, & Gulielmum genuerat, atque Othonem, qui postea augustiori fortuna usus, quartus fuit, ut infra docebimus, Romanorum Rex.

Per Septembrem mensem Emmanuel Græcus Imperator Constantinopoli decessit, superstite Alexio filio: quasi sæculum illud curreret fatale mortibus Regum, subsequenti anno Alexander moritur, cui suffectus est Lucius Tertius genere Lucen- A. C. 1181. sis. Huic pax in primis, & quies populorum cordi fuit:

fuit: obiit item Hierosolymis Gulielmus Longa Spata Marchio Montisferrati, relicto successore Balduino Quinto Hierosolymorum Rege, quem puerum mox Guido Lusignaneus avunculus, vir genere Pictavus, opibus & Regno circumvertit: sed non multo post & ipse inde ejectus, in Cyprum demigravit; & opulentæ Insulæ imperium stirps ejus in tempora nostra, quibus in Venetorum ditionem transinissum, retinuit.

Ferrariæ quoque dominium ad Marchiones Estenses delatum hoc modo fuit. Gulielmus Marchesellæ nuncupatus, vir erat in ea urbe ditissimus. Huic cum nulla proles foret, moriens Marchesellam neptem ex Thedelgrado fratre hæredem ex asse nuncupavit: ea octavum ætatis annum agebat: interim apud Salinguerram virum ea tempestate inter Ferrarienses potentissimum educabatur: ejus vero inimici tantam illi accessionem opum fieri invidentes, favente etiam Petro Traversario Ravennate, puellam furto subtraxere, atque Actio Estensi factionis suæ longe Principi obtulerunt. Ea recepta, Actius hæreditatem aditurus Ferrariam se contulit: & quo titulis ornamentum potentiæ prætenderet, Capitaneum se alterius factionis creari curavit, in qua plurimum poterat Gulielmus puellæ patruus: sed interceperunt fata virginem. Intestatæ hæreditas nobilibus Ferrariensibus, quibus Joculis cognomen erat, spectabat; sed hanc illi appetere non ausi, Actio cessere. Ita his opibus aucti, tum conjunctis tot amicorum studiis, potentissimi deinde Ferrariæ Estenses Marchiones fuere.

A. C. 1182. Proximus annus sine ulla memoria transitur. Sequens autem, qui tertius & octogesimus est, A. C. 1183. illustratur stipulatione pacis, quæ ab urbis nomine, in qua confectæ tabulæ sunt, Constantiæ cognomen tenuit. Ejus summa ad hunc modum se habet: *Longobardi, qui hactenus adversati fuerunt, fruuntor quiete perpetua; Legibus, consuetudinibus suis utuntor; salvum societatis privilegium servanto; Urbes & oppida, ut libet, fossa, vallo muniunto; nulla sit in alterutram partem injuriarum, damnorumque actio. Mediolanum solitam jurisdictionem in agro Seprio, Martiana, Burgaria, aliisque regionibus exerceto; tantum abstineto iis, quæ inter Adduam & Ollium Bergomates obtinent, & item Romano vetere, Barrianoque. Firma item habento fœdera cum Laude, Bergomo, Novaria: quæ vero Hugo Episcopus in Castro Arquato, & Placentini in portorio pontis Padi innovarunt, irrita sunto. Cæterorum pontium, fluviorumque, viarum jura, immunitatesque salvæ sunto. Unum de Proceribus, qui conventus peragat, lites cognoscat, jus sine provocatione dicat, Cæsar dato: idem quinquennio quoque sacramentum à Populis nomine Cæsaris exigito; civitates solitæ Consules ab Episcopo accipere idem in posterum servanto: cæteræ à Cæsare recipiunto, qui priusquam Magistratum ineant, fidem Cæsari juranto. Actiolinus, qui aliquando Cæsari adversatus sit, deinceps amicus, & extra suspicionem esto.* His apud Cæsarem tractandis interpretes adhibiti Gulielmus Episcopus Astensis, Henricus Marchio Savonensis, Theodorus ejus frater de Silva Benedicta inscriptus, & Rodulphus Cæsaris Cubicularius. Nomen vero in has conditiones dedere Mediolanum, Novaria, Vercellæ, Laus, Placentia, Parma, Rhegium, Mutina, Bononia, Faventia, Mantua, Verona, Vicentia, Patavium, Tarvisium, Brixia, Bergomum, Obizo Malaspina Marchio; & in diversa parte Cæsar, Papia, Cremona, Comum, Asta, Alba Pompeja, Derthona, Cæsaria. Excluduntur vero penitus Imola, Feltrium, Bellanum, Ceneta, Bobium, Castrum Sancti Cassiani, & plebs Grabadonæ. Item Ferraria, nisi hæc intra bimestre, ex quo Legati in Italiam redierint, in partes transeat. Nam Mediolanensium Legati ea perpetravere Guido Landrianus, Pinomontes Vicomerca-

A tus, Adobadus Bultraphus, Gulielmus Burrus, Guercius Busiola, Aldericus Bonatus, Rogerius Marcellinus, Lanterius Medicus.

Noster Merula credidit, & in *Epistolis* contendit, ex hoc primum tempore datos civitatibus eos magistratus esse, qui *Potestates* vocantur; sed satis ex superius expositis, & vel unius Murenæ jam pridem defuncti scriptione redarguitur.

Eodem tempore Cistercienses religiosi jam quinquaginta annos ante ad Insubres traducti, sortitique agros in Ticini ripa, templum formarunt, adjuncto cœnobio, cui de vici appellatione Morimundi nomen est. Id à posteris subinde locupletatum, omnium opulentissimum Sacerdotium est.
B

Anno octogesimo quarto, cum Alexandrini gratiam à Cæsare inivissent, (nam & in superiore contractu in parte ejus nomen illorum describitur) Oratores in Germaniam miserunt Anselmum Gonzanum, & Theobaldum Vasconum, qui Fridericum patrem, & Henricum filium in conventu Nurimburgensi allocuti, hujusmodi fœdus quinto Idus Martias inivere. Cives suos omnes quandocumque Cæsar vellet, urbe exituros, tantisperque extra eam moraturos, donec Cæsareus nuncius solemni more eos introduceret, ut actu isto & ille dare, & hi accipere de manu Cæsarea patriam, lares, focos viderentur; novumque veluti C exordium, ac nomen Cæsariæ, quia adhuc varie appellata fuerat civitas, sortiretur. Annui Consules honorem à Cæsare, quando in Italia ageret, acciperent; si secus, ab ejus nuncio; vel quinto quoque anno in Germaniam mitterentur, qui id peterent; bellum & pacem ex nutu Cæsaris facerent, præstoque amicis essent: contra Cæsar non patietur urbem cujusquam imperio subdi; nuncium in ea constituet, qui cum Consulibus magnarum causarum judicia exerceat; rerum publicarum curam gerat; Portorium pontis Tanari, reliquaque vectigalia exigat; & ubi aliqua ope indigeat, eam D petat à finitimis amicis civitatibus Papia, Derthona, Asta, Alba, Aquis, quas Statielas antiquitus vocatas noster Merula docet, tum Casali, & Marchionibus Guaschis, Boschi, Ocimianique. A. C. 1184.

Subsequenti hieme Fridericus ad Italos sexto profectus est: & XI. Kal. Februarias anni octogesimi quinti Placentiæ Longobardarum civitatum A. C. 1185. legationem audivit. Coiverant ad eum frequentes, affirmandæ pacis Constantianæ gratia. Inter Mediolanenses habetur Petrus Vicecomes ille; cujus cognomine offensus Merula, nescit, quomodo purget antiquitatem Comitum Angleriæ, ut tam cito potuerit ab eorum interitu & exilio Viviani enasci nepos novi cognominis, & personæ ad hanc lega- E tionem idoneæ. Itaque valeant, qui adhuc opinionem Angleriorum retentant.

Ex Placentia Parmam, Rhegiumque progreditur Fridericus. Hic assecuti quatuor Consules Mediolanenses Pinomontes Vicomercatus, Heriprandus Judex, Adobadus Bultraphus, Hugo Camerarii, & cum his sex alii honesti cives, Rogerius Vicecomes, Arnoldus Majirola, Gulielmus Ossa, Ardericus Bonatus, Otho Credendarius, & Alcherius Bonvicinus, novam gratiam ab eo retulerunt, ut salva paratica, id est, iis, quæ Cæsaribus præstari solita sunt quotiens Mediolani, vel Mo- F guntiæ coronantur, redintegrentur jurisdictione totius tractus sui à Ticino ad Adduam cum statione Leucensi, & transadduanis oppidis ad Ollium pertinentibus. Item Cæsarem instinctu Papiensium non facturum amplius bellum Mediolanensi, neque Papiensi pariter gratia Mediolanensium; sed potius curaturum finire discordias eorum compositione, vel jure; & si Papiensis alienam opem invocaverit, Cæsar pro Mediolanensi stabit. Neque ipsum, neque Henricum filium societatem,

fœdusve cum ullo Longobardo, aut Flaminiæ, Picentiumve populo facturum, inscio, inconsultove, & non assentiente Mediolanensi Magistratu: paria se quoque facturos Mediolanenses recepere.

Per idem tempus Algisius Piroveneus Archiepiscopus Mediolani tertio Kal. Aprilis moritur, sepultoque in majori æde, ut moris est, sufficitur Ubertus nobili & vetusta Cribellorum familia Mediolanensi oriundus.

A. C. 1186. Subeunte anno octogesimo sexto, Ubertus Vicecomes genere Placentinus Præturam Mediolani inivit, primus externorum, qui Potestatis titulo in hac urbe jus dixerit: cum interea Consules Rempublicam administrarent, Marchesius Vicecomes, Guercius Hostiolus, Baldicionus Stampa, Hugo Castaneanega, qui & nuncius Friderici Imperatoris nuncupabatur.

Februario mense Fridericus Papiæ agens, Guidoni Rogerio Nobili Parmensi contulit Felinum, & nonnulla alia oppida, quæ postea Rubeorum familia in Parmensibus præpotens in nostra usque tempora tenuit. Junio deinde mense Castrum Manfredum Cremonensis agri Cæsar adiit, atque ibi jurisdictionem Mediolanensibus ampliavit, integra auctoritate concessa oppidorum omnium, quæ ab Addua ad Ollium pertinent: mox abiens in Germaniam Henricum filium Italiæ præfecit, in qua is statim novi belli semina jecit.

Eodem tempore Lucius Veronæ moritur: cui in Pontificatu suffectus est Ubertus Cribellus, secundus ad eam diem, qui urbe Mediolano oriundus, Romani sacerdotii culmen conscenderit. Urbanum Tertium vocavere. Ei vero in Mediolanensi Archiepiscopatu successit Milo Cardanus ex ordine Cardinalium ejusdem Ecclesiæ.

A. C. 1187. Anno octogesimo septimo, mense Junio, Saladinus Ægypti Rex potentissimus, ex discordia nostrorum nactus occasionem pellendi omne nomen Christianum ex Syria Provincia, eam maximis cum copiis invasit, profligatisque Guidone Lusignaneo, qui paulo ante Hierosolymitano Regno circumverterat Gulielmum Seniorem Marchionem Montisferrati, cepit Solymas ipsas, Sidonem, Beriton, Ascalonem, & cunctas fere alias amplissimæ Provinciæ urbes, excepta Tyro: cui saluti fuit Conradi Montisferrati pariter Marchionis adventus; qui per eos dies desponsatæ Constantinopoli Cursaci Imperatoris sorore, inde Ligustica nave vectus, eo mature appulit, & urbem alioquin situ inexpugnabilem, ab imminenti periculo servavit; simul ad Occidentales Reges scripsit de clade accepta, & miseranda omnium conditione: aliquam tamen spem restituendæ rei adhuc superesse, si protinus subveniretur.

Affecit hic rumor universos immenso mœrore: mirifice in primis doluit Urbanus Pontifex, quem ea maxime cura urebat, quia ob importunitatem Henrici Sexti nullum illis remedium ab Italia ferri posse cernebat. Nam ipse quoque ab ejus insidiis parum tutus Veronam se contulerat. Atque hic cum adiit vir divini ingenii, & vaticinandi peritus Joachim Siculus Abbas ex Calabria profectus: sed mox Ferrariam concessit: ubi Syriacæ litteræ redditæ certius omnia aperuerunt; adeoque earum lectione consternatus animi est, ut languore pressus, brevi vita excesserit, Pontificatus sui biennio nondum expleto. Is autem, ut posteritatis suæ opes ex sacerdotio in patria firmaret, cœnobium condidit in Ticini ripa juxta vicum Brinatum, quod ex mandato ejus in familiæ Cribellæ tutela mansit ad nostra usque tempora, quibus ad aliorum administrationem traductum est. Ei in Pontificatu successit Gregorius Octavus: sed eo intra bimestre Pisis absumpto, Clemens Tertius creatur: per cujus tempora genus Normannorum Regum in Sicilia defecit, & novi Imperii accessio rebus Friderici Cæsaris facta.

Diximus supra, ejus insulæ Regnum per exilium Rogerii Quarti, & Tancredi junioris devenisse in Gulielmum Quartum, & inde in Quintum, qui postremus sine liberis decessit. Perierat & Rogerius in exilio. Ergo amici Tancredum ex Græcia devocant, & Regem declarant. Id vero Clemens indigne ferre, quod Regnum jure feudi ad Ecclesiam spectans, se inconsulto traditum foret homini etiam natali macula laboranti: qui concubina progenitus minime capax rei foret. Igitur jura sua vindicaturus, arma in eum paravit: sed mox supersedit, ne consulentes rebus Orientalibus Principes bello forte isto interturbarentur.

Mors deinde Clementem eripuit, & ad Cælestinum Tertium summa rerum delata est: qui haud intermittendam. Sicularum rerum curam ratus, cum absque externa ope nihil se proficere posse cerneret, ad florentem tunc Henrici Sexti gloriam conjecit animum: nec ita multo post Rex Siciliæ, ejusque terræ Italiæ pronunciatur, quæ Apuliæ, Calabriæque nomine censetur: & ut publico privatum fœdus prætenderetur, Constantiam amplissimi patrimonii hæredem Panormitano claustro subtrahit, religione solvit, regalibus ornamentis restitutam, quamvis jam natu grandiorem, & fere consuetos pariendi annos egressam, connubio tamen adolescentis copulat. Actas Mediolani nuptias quibusdam in *Commentariis* legi, & cohospitatos in Ambrosiano cœnobio: pater, ni fallor, socerque Fridericus utrumque coronavit, huncque Regem, nurum Reginam Romanorum dixit. Forte hujus matrimonii conficiendi caussa, & pacis inter Longobardos constituendæ ad Italos septimo redierat. Nam & à Pontifice missus Cardinalis Petrus Dianus, genere Placentinus, ejusdem pacis gratia Placentinos cum Parmensibus & Obizone Malaspina reconciliavit: & Henricus Albanensis Cardinalis, & Hierosolymitanus Legatus in Gallias & Germaniam profecti, complures Principes, Regesque ipsos ad sumenda pro defensione Orientis arma impulerunt: quin & Ænobarbus ipse, seu ista cum Alexandro, ut quidam opinantur, expiandi sceleris gratia convenerat, seu recenti deliberatione sacræ expeditioni sese devoverit, nomen profitetur. Dum necessaria comparat, Oratorem præmittit Henricum Deytze, qui Saladino adventum suum nunciet; & suadeat, ut Christiano solo decedat: alioquin abruptis fœderibus bellum indicat. Henricum quoque filium ex Italia revocatum, rebus Imperii præficit: is autem jam prole auctus ex Constantia erat: puero avi avunculique nomen inditum, isque Fridericus Rogerius vocatus est.

Copiæ & commeatus ad Ratisbonam & confinia Pannoniæ contracti sunt: jamque satis omnibus paratis, subeunte anno octogesimo nono, iter ingreditur: filium sui nominis Fridericum * Suevorum Ducem cum Antesignanis præmittit: ipse cum cohorte Principum & robore militum subsequitur. A. C. 1189.

Pacato per Pannonias & Tazirgas, qui nunc vulgo Poloni dicuntur, incessere. Thraciam ingredientes præmiserunt Constantinopolim Episcopum Monasteriensem, & Robertum Maschen, qui expediri itinera curarent. Sed Cursacus Imperator contraria jubet, retentisque Oratoribus, quicquid potest, impedimentorum objicit. Itaque cum Fridericus Cæsar Philippopolim pervenisset, claudentem portas urbem invenit; sed vi adhibita expugnavit. Inde Adrianopolis petita tertio mense, ex quo domo digressi fuerant. Utraque civitas ad Hebrum fluvium Thraciæ nobilissimum

* Alii *Conradum*. Vide Ursperg. Nauclerum, Sigonium, Gordonum ad an. 1190.

sita

sita est; sed Adrianopolim duo ex diversis in Hebrum confluentes, & lapideis pontibus juncti amnes illustrant, ac longe opulentiorum naturali quadam amœnitate reddunt. Dum mora hic fit, redierunt à Constantinopoli Oratores pacata omnia referentes, & patere iter ad Hellespontum per Gallipolim urbem: eoque profectus Fridericus in Asiam trajecit.

Interea Philippus Franciæ, & Ricardus Britanniæ Reges, Dux Burgundiæ, aliique Heroes in Italiam transmissi, ubi satis de summa rerum collocuti sunt, Genuæ, Pisisque parata navigia conscendere: in Syriam incolumes delati *, intelligunt terrestres copias jam Cilicia & Armenia superata non longe ab Iconio esse. Sed jam instabat Friderici fatum: pervenire, quo tendebat, non potuit: varia fama, spontene exemplo Alexandri Magni, qui ut calidum corpus frigido flumine ablueret, in Cydnum Ciliciæ fluvium descendit; an coactus in amni Saleph † mersus, adstrictis subito vitalibus enectus est. Mortuum sui Tyrum pertulêre; atque solemni more tumulatus est, ut Germanici Annales habent: nam nostrates, quibus non æque crediderim, ibi sepultum, ubi mortuus sit, ferunt.

Imperatoris obitu, etsi jactura non mediocris facta sit, tamen cæteri Principes minime à proposito deterriti sunt; nam propinquo præsertim laboris fine, & quominus amissum videretur, personamque tantum, non etiam nomen mutatum gentes existimarent, Fridericum filium supra à nobis memoratum copiis præficiunt: mox Gallis, Britannisque adjunctis Acrim, quæ olim Ptolemais fuit, per vim capiunt, Ascalonem obsident. Hic inopinata vis morbi Fridericum novum Ducem oppressit *; ejusque interitum secuti sunt Philippus Flandriæ, Theobaldus Blesensis, & Stephanus Sacri Palatii Comites, aliorumque nobilium non parvus numerus. Cæteri continuata obsidione urbem expugnant, & naves, quas Saladinus serpentibus oppleverat, mergunt.

A.C. 1190. Anno nonagesimo supra mille & centum ab ortu salutis nostræ nihil aliud actum Mediolani lego, quam circa Kal. Januarias per Consules Conradum Judicem, Alcherium Bonvicinum, & Jacobum Sextium renovatam societatem cum Laudensibus ita, ut alterius amici pro amicis, & inimici pro inimicis haberentur; & quod tribus Laudensibus civibus Petratio Pusterulæ, Zenario Habono, & Guidoto Guzigo noxæ non foret, quod partes Mediolanensium sequuti fuissent; permittiturque libera Laudensium jurisdictio Cavacurtæ, Montis Mali, Sancti Columbani, Grafignanæ, Valeriæ, Sogotii, Somazani, Gardellæ, & Ronchadelli.

A.C. 1191. Anno nonagesimo primo Rodulphus Concesius, quæ familia Brixiensis est, Secundus Potestas Mediolani Magistratum inivit. Per quod tempus Henricus Rex animo ad res Siculas adjuncto, ex Germania cis Alpes venit, Constantiam Reginam, & infantem filium adduxit. Dum Mediolani diversatur, privilegia à patre Papiensibus olim data affirmavit. Mox per Laudenses transiens, eorum pariter diploma confirmat: & Bonifacio Marchioni Montisferrati ob singularia ejus & parentis merita, donat Gamundium, Marenghum, & Forum oppida, ex quibus conditam non exigua ex parte urbem Alexandriam supra diximus. Affuere officii causa Milo Archiepiscopus noster, tum Gulielmus Ravennas, Sicardus Cremonensis; tum Novariensis, Astensis, & Tridentinus Præsides, ac item Ubertus Blandrati, forte defuncti Guido-

* Non tamen prius quam anno 1191. vide Gordon.

† Alii *Serram* dicunt, annumque signant 1190. vide Gord.

* Sed juxta aliorum Chronol. an. 1191.

A nis filius, & Gulielmus Laomelli Comites. Mox Pisas profectus Kal. Martiis fœdus cum eo populo, & rationem belli adversus Tancredum pariter & Genuenses gerendi init; & diplomate, quale nulli ante Cæsares fecerunt, concessit, quidquid de rebus Imperii hactenus occupassent, tum Cerviam, Portum Herculis, Barbiallam, quicquid inter Tignosium montem, & Ebulam, & Burrianum interjacet; tum vicos numero sexaginta circa portum Matronum, & fines Lucensium; item insulas Iluam, Caprariam, Gorgoniam, Planusiam, ipsamque Corsicam; & decernit, ne qua arx ædificetur Pisanis invitis, ab ostio Arni ad usque Cor- B vum, qui Liguriæ terminus est. Romam inde perrexit, ubi à Cælestino jura Imperii & Augustalia insignia accipit: simul quia sine Ligurum ope irritos futuros omnes conatus cernebat, Oratores, qui ab iis classem, classianosque milites peterent, mittit. Haud ita facile, quod petebatur, præstitum: sed erant, quæ Genuenses quoque ipsi à Cæsare desiderarent. Itaque cum Germanis Legatis Oratores quoque ipsi remittunt, qui necessaria transigerent. Profecti jam obsidentem Neapolim inveniunt, sine mora, sine difficultate fœdera tertio nonas Junias scribuntur: quibus & paternæ immunitates confirmatæ, & novæ concessæ. Præterea C promissa Promontorium Monachum, Gavium in Apennino oppidum, & Syracusæ Siciliæ civitas longe clarissima, & vectigalia vallis Noth, & Marchia, & Comitatus. Quibus Genuæ renunciatis, statim instructa classis trium & triginta navium longarum Ducibus Bellobruno Castello, & Rolando Carmadino: qui Tusco mari enavigato, cum littoribus Neapolitanis oberrarent, audiunt, Henricum adversa valetudine correptum, belli consilia intermisisse: assuetus Germanicis nivibus calores Neapolitani cæli ferre non poterat: semivivus Capuam relatus gratias Genuensibus agit exhibiti officii, bonamque eorum voluntatem lau- D dat; sed quoniam fata nunc sibi inviderent, alio tempore eorum opera usurum: in præsenti se patrium solum repetere. Ita illis dimissis, ipse quoque circiter Idus Novembris Genuam venit, & inde Germaniam repetiit.

Quæ interea in Longobardis fuerint, præ inopia scriptorum in obscuro sunt. Nam sequenti quoque anno nonagesimo secundo nihil aliud invenio, A.C. 1192. nisi quod Conradus Marchio Montisferrati, rebus in Syria bene gestis, Regnum Hierosolymitanum nactus est per nuptias Isabellæ Balduini Quarti sororis, & hæredis. Alterum jam virum Unfreonem Turonensem matrona habuerat; sed cum nihil li- E berorum ex eo suscepisset, secunda vota secuta est. Verum cum vix gravida effecta fuisset, hunc quoque virum gladio confossum amisit: maturo postmodum ventre puellam edidit nomine Mariam. Inde ipsa tertias nuptias amplectitur, juncta Henrico Trecensi, Ricardi Anglorum Regis nepoti: quo etiam fatis erepto, quartum matrimonium fecit cum Alymerico Lusignaneo fratre Guidonis, qui interea Cypriorum regnum adeptus fuerat.

Tertio vero & nonagesimo anno, video ingens A.C. 1193. bellum exarsisse inter Mediolanenses, & fœderatas civitates Papiam, Laudem, Cremonam, Comum, Bergomumque. Quarum factioni accedens F Bonifacius Marchio Montisferrati Papiam venit: ibique in concione jurejurando se adegit, futurum se vel acerrimum Mediolanensium hostem, nec passurum quidquam mercaturæ ab Genua, Savona, aliisve Liguriæ urbibus, tum Transalpinis quoque regionibus ad eam urbem deportari. Proximo Decembri idem Marchio ab Henrico Sexto in Germania agente ditionem oppidi Cæsariæ impetravit cum vectigalibus, & quidquid juris Imperatori ex ea spectaret.

Interea

Interea defuncto Tancredo Siciliæ Rege, superstes uxor cum filio impubi, & proinde injuriæ cuilibet obnoxio, fuit. Quam rem cognoscens Henricus jam valetudine confirmatus, Neapolitanam expeditionem iterum suscepit, ineunte anno
A. C. 1194. nonagesimo quarto. In qua cum in primis necessariam sibi duceret Longobardorum concordiam, componere dissidia eorum curavit. Ejus tunc nomine Legatum in Italia agebat Drusardus, qui accepto pacificandi mandato, conventum Vercellis auctore Alberto Episcopo habuit; in quo Mediolanenses fuere Consules Bertramus Scacabarotius, Rogerius, & Albertus Lampugnani, Guido Vicecomes, Passaguerra Præalonus; à Placentia item, & Cremona, & Cæsaria, & Grabadona missi Oratores simul juraverunt, se in pace, induciis, & rerum restitutionibus facturos, quidquid Cæsar Henricus Sextus, & Drusardus Legatus jussissent.

Quibus peractis, Henricus in Italiam venit per Junium mensem, Genuamque profectus, hortatur cives, ut pro vetere instituto, & fide sua classem parent, secumque festinent ad eas opes, quæ titulo, nomineque tenus Cæsaris, usu vero, & re ipsa eorum ipsorum futuræ essent; nec in eo negotio difficultatem ullam metuerent; cum morte Tancredi regnum in manu viduæ & pueri relictum sine adversario inventuri sint. Haud multis opus fuit in excitandis sponte currentibus: statim naves expeditæ; viri, arma, equi impositi; conscendere Duces Marchoaldus Cæsaris procurator, Bonifacius Marchio Montisferrati, Ubertus Olevanus genere Papiensis, honore Genuensium Potestas. His accessere nonnullæ Pisanorum triremes. Datis in altum velis, Cajetam primo deferuntur, quam sponte dedentibus accolis sine tumultu recipiunt: pari facilitate Neapoli potiuntur. Comes Alielmus eam tradidit. Inde Henricus dum Salernum obsidet, reliqua classis sparsas Tyrrheno pelago Insulas Ænariam, quæ jam tunc Issella vocabatur, Capreas, Prochytam, & Gironam recipit. In Siciliam mox navigavere, & ad Messanam, Mamertinorum infamia olim celebratam, descendere: atque hic Olevanus Prætor fato functus: cui statim Navarchorum suffragio suffectus Otho Carretus. Tum jussis abire Pisanis, propterea quod ex eorum invidia & æmulatione discordiæ metuebantur, Catanam Genuenses proficiscuntur, quam à Saracenis cum fautoribus Reginæ obsessam liberarunt: mox Syracusæ illæ situ nobilissimæ, & speciem quatuor urbium præbentes in potestatem venere: quarum exemplum reliquæ civitates, excepta Panormo, sunt sequutæ.

Quæ dum in insula aguntur, Henricus terrestres copias ducens Apulia, Calabriaque potitur: tum Messanam transfretavit, eoque revocatis Genuensibus, nullas non preces adhibet, & quidlibet pollicetur, dum se non destituant, & bene gestam provinciam non deserant. Unam superesse Panormum ad integram victoriam, solidumque Siciliæ nomen obtinendum. Nec multa Ligur exspectavit: terra, marique obsessam urbem brevi ad deditionem compulerunt.

Confecto bello, Genuensis præstari promissa à Cæsare petit: sed is ad excludendos Regni socios acuta tergiversatione usus, dixit, non videri quidquam legitime confici posse eorum Prætore demortuo: nam hunc, qui ejus loco suffectus sit militari suffragio, cum de voluntate & mandato civitatis non constet, publico nomine conficere tabulas non posse: sic eis dimissis, convertitur in fautores Tancredi, stirpisque ejus, in primisque nonnullos Episcopos & Sacerdotes sustulit; quos sine ulla religionis reverentia violatos, & per omne tormentorum genus excruciatos interimi jussit: bonaque eorum, ac templa ipsa diripi. Id quod ægerrime fe-

A rens Pontifex, vehementer corripuit: nil timentem diris exsecrationibus persequitur, Christianoque nomine privat.

Parum ista curans Henricus res Siculas ad arbitrium componit; & cum thesauris in Longobardos revertitur, sub annos quinque & nonaginta. Papiæ agentem, & Salvatoris Cœnobio diversantem A. C. 1195. apprehendit nova Ligurum legatio: cujus principes fuere Bonifacius Archiepiscopus, Jacobus Mainerius Potestas Mediolano oriundus, Fulco Castellus, Joannes Advocatus, Ansaldus Bufferius, qui reverenter Rege Henrico salutato, gratulantur victoriam celeriter, feliciterque partam: tum ad
B fœderis & conventorum mentionem descendentes, ex scripto etiam publico, ne quid dissimulare possit, memoriam illi renovant. Satis eorum meminisse se Henricus respondit: *Sed vultis-ne nunc mecum ponere rationes, & ad calculum cuncta redigere? scio desiderium vestrum eo spectare, ut angulum aliquem in Sicilia habeatis: sed fallimini, si creditis ullum vobis mecum esse posse in ea consortium: semper, ut nostis, improbata fuit apud sapientes regnorum societas: neque prudens quispiam diviserit, quod integrum habet. Novi præterea ego militum mores: nulla umquam erit pax inter meos Germanos, & vestros Italos; semper ex propinquitate nova certamina, novæ rixæ committuntur, quæ*
C *sæpe à privatis ad Principes, Regesque transeunt, & Respublicas evertunt. Quare cogitate, si qua alia in Provincia extra Siciliam, Calabriamque, & Apuliam, commodo vobis esse possum, & ope, auxilioque meo ad arbitrium utimini. Digna sunt merita vestra, quæ liberalitas Cæsarea recognoscat. Et ut minus spei ad terram Siculam ponatis, etiam vos iis interdico, quæ olim concedente Rogerio, patientibusque duobus Gulielmis possedistis.* Fidem plusquam Punicam in Cæsare spectantes Ligures, cum sic aperta ratione abnueret, detrectaretque conventa præstare, domum abeunt, identidem repetentes, maxima quæque beneficia, maxima solere rependi molestia, ingratitudineque.

D Hinc trans Alpes euntem Henricum septem Mediolanenses Consules Comum usque deduxere Adobadus Bultraphus, Passaguerra Judex, Albertus Lampugnanus, Guido Vicomercatus, Manfredus Puteobonellus, aliique duo. Sequens virum uxor Constantia, in Cœnobio Medæ pernoctavit. Ab Henrico autem Mediolanenses tunc in transitu Larii impetraverunt, ut pacem cum Laudensibus inire liceret.

Ineunte sexto & nonagesimo anno Consulatum A. C. 1196. Mediolani sortiti sunt Gulielmus Pusterleus, Conradinus Landrianus, Ghizo Burrus, Lanfrancus Septala, Martinus Turrianus, Robacomes Man-
E dellus, Albricus Carcanus, Gaspar Menclotius, Albertus Camerarius, & Guido Medicus: qui Idibus Septembris pacem cum Comensibus fecere: ex qua remissæ utrinque injuriæ, rapinæ, cædesque, & nominatim cædes Conradi Biragi, qui forte per eos dies interfectus fuerat. Additum fœderi, ut sese invicem mutua ope adjuvarent, si qua vis aliunde alterutri intentaretur. Et quoniam provenerat inter eos caussa finium & ditionis quatuor Populorum; ita cautum est, ut Mandellum, & Cuvia vallis, & Mercuriola, & Doveda, & Lavena, & reliqua ea vallis à Tresia amne Seprium versus, nec non & Montorphanus Mediolanensi acce-
F derent: Comensis vero Finum, Ogiatum, Gruviascam, Grabadonam, & Domasium obtineret. Neque his fraudi foret, quod Mediolanensium partes secuti fuissent. Eodem anno, defuncto Milone Archiepiscopo, Ubertus Tertiagus sufficitur.

Anno deinde nonagesimo septimo Consules Me- A. C. 1197. diolani leguntur Albertus Moguntiacus, Astulphus Cotta, Monachus Villa, Arnaldus Canturius, Albertus Septala, qui & Judex ac nuncius Friderici Imperatoris inscribebatur.

Dum

Dum autem Henricus in Germania moram trahit, Fridericum Rogerium Constantia genitum Cæsarem dici, consortemque Imperii decerni ab Heroibus curavit. Mox eundem in Italiam adducit, Neapolimque, & inde in Siciliam profectus, ibi eum veluti legitimum avunculi hæredem, successoremque coronat, & populis imperare jubet. Ipse Messanam reversus, pridie Kal. Octobris moritur, ætatis tempore florentissimo, quippe quar- A tum & trigesimum annum non excedens: quorum duos & viginti cum patre, septem solus regnaverat: quidam ibidem sepultum, alii Neapolim translatum ferunt. Eodem tempore Drudus Marcellinus Mediolanensis Præturam Genuæ biennio gessit, continuatus in Magistratu opinione probitatis, & propter Rempublicam bene & prudenter administratam.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XIII.

EPITOME.

Philippo I. & Othone IV. de Imperio dimicantibus, Longobardæ aliquot civitates nobiscum fœdus jungunt amicitiæ pace & bello, undecumque hostis ingruat, conservandæ. Papiensis contra & Cremonensis communicato consilio distrahendi, infringendique vires nostras, ab sua quisque parte bellum pariter nobis inferunt. Sane primus cum Papiense congressus parum nobis feliciter cedit: sed iterum lacessiti Viglevano capto, in fœdus venire compellimus. Derthonensis item & Alexandrinus in Aquensem Diœcesim conspirant.

Balduinus Flandriæ Comes, & Bonifacius à Monteferrato pulso Alexio Græcum invadunt Imperium, Venetis adjuvantibus: prædamque adeo opimam ita dividunt, ut Thessalonicæ Regnum Bonifacius, Insulas toto pelago frequentissimas Veneti capessant; Balduino reliquum Imperium reservetur: quod eo in expeditione exstincto, brevi ad Henricum fratrem pervenit. Genuenses Syracusas à Pisanis occupatas in pristinum asserunt statum. Mediolani Galiardorum societate pulsa, abrogatisque Potestatibus, restituitur Consulatus: & Ubertus Piroveneus hoc nomine II. Archiepiscopatum sua excipit purpura. Apud Germanos Philippo interempto, regnat Otho: qui Mediolanensium amicitia litteris & aliquorum civium opera conciliata, in Italiam securus descendit: & Mediolani primum ferro, deinde Romæ auro redimitus, audit Imperator ejus nominis IV. Sub idem tempus Mediolani statuta recuduntur, & Henricus Septala Ubertum excipit. Otho Pontifici recusanti Patrimonio Ecclesiæ à Matilda legato cedere, fit inimicus: ideoque Neapolitanum Regnum, quod ille una cum Friderico Rogerio adhuc impuberi in clientelam acceperat, invadit. Quamobrem hostis Ecclesiæ declaratus, Imperio movetur, eodem Friderico promoto: qui in Germaniam movens ad id capessendum, quamquam Papiensium ac Cremonensium præsidio stipatus, ægre finibus nostris excedit, Othone, Calabriæ expeditione deserta, eodem festinante. Nos interim cum Cremonensibus, Papiensibusque haud sane impune confligimus, simulque civilibus discordiis æstuamus, quas restitutus Prætor externus sedat. Othone una cum novo socero Ferdinando Flandriæ Comite à Philippo Francorum Rege debellato, Fridericus Rogerius Aquisgrani Cæsar sacratur. Syriæ rebus magis in dies laborantibus, Innocentius primum, deinde Honorius sacrum in Europa Classicum canit: & Henrico Constantinopolitano Imperatori mortuo Petrum Altissiodorensem ejus generum sufficit: cui in eam expeditionem comes proficiscitur Archiep. noster Septala, lecta bellatorum manu succinctus. Sed nec apud Longobardos ferro cessatur: nos cum Papiensibus varia fortuna congredimur: & nostras interim leges unum in volumen digerimus. Hæreses primum S. Dominici prædicatione, deinde legibus ac judicio persequimur. Fridericus in Italiam reversus, Papiæ ac Derthonæ administrationem ordinat, simulque jura & ditiones à Mediolanensibus & Placentinis adempta reddi jubet. Romæ omnium ordinum gratulatione excepto, & Augustalibus insignito Hierosolymorum Rex Joannes Isabellam filiam Regno dotatam despondet. Tam prospero fortunæ afflatu in Siciliam delatus Genuensium inibi jura & opes accidit: Henricum filium Romanorum Regem inungendum curat.

Mediolanenses vacationem ab externis hostibus nacti, civili bello profana inter se odia exercent: plebe adversus Nobiles, quorum honores & munia appetebat, ferrum ac flammas corripiente. Nec aliis conditionibus, quam sacerdotiorum communione tempestas deseviit. Cæsar deinde Cremonæ agens Savonenses adversus Genuenses expostulantes rejicit: qui repulsam passi una cum Albingaunensibus Sabaudo se Comiti dedunt. Sed brevi sub jugum iterum mittuntur. Mediolanum deinde, aliasque Longobardas civitates Imperii perduelles judicat, quibus etiam ab Legato Pontificis interdicitur sacris. Inter hæc Archiepisc. Septala ex Syria redux Mediolanum appellitur, & suffraganeos, qui per absentiam defecerant, Præsules ad officium reducit: nec multo post vita digrediens Uberto Ruzolo loco cedit. Hoc Præsule media urbe Prætorium Palatium exstructum est: & S. Francisci sectatoribus ædes Naboris & Felicis attributæ: & clandestinum fœdus cum Henrico Friderici filio initum. Sed Fridericus ab Actiolino Patavii Tyranno in Italiam evocatus, nostri exercitus cæde, & Vicentiæ incendio, conspirationis flammam in Longobardis & in Germaniam advolans fomitem ipsum Henricum exstinguit: Conradoque minore filio Germaniæ gubernaculis admoto, in Italiam reversus Mantua in deditionem accepta, duplicem nobis intulit cladem; exercitus cæsi, agrique populati. Salinguerra ejus præsidio insolens, Ferrariæque Tyrannus, Pontificii Legati, Italorumque Procerum conspiratione in ordinem, carceremque redigitur: demumque adversus Fridericum Ecclesiæ hostem Crucis sublato vexillo, Classicum canitur.

MORTE Henrici, qui propter cæsos in Sicilia sacerdotes, & templa spoliata, hostis Ecclesiæ declaratus, legitimum Imperii titulum amiserat, magna in Christiano orbe orta sunt de amplissima dignitate certamina: nam Friderico Rogerio, cum ob puerilem ætatem, absentiamque, tum ob paternam maculam posthabito,

habito, Germani Proceres Franchfordiæ de more congregati sub annum nonagesimum octavum supra mille & centum ab ortu Christi, eligunt Philippum Sueviæ Ducem Henrici demortui fratrem, ut in stirpe Magni Friderici Augustale decus continuaretur: duo tantum ex eis diversa sentientes Adulphus Coloniensis, & Theodorus Trevirensis Præsules in Agrippinensi Colonia Othonem Pictaviæ Comitem Henrico Saxono genitum promovent, ac eidem per Legatum Apostolicum tunc in Germania agentem Pontificiam prærogativam deferri curarunt. A. C. 1198.

Id vero factum indigne Electores tulere, Legatumque ipsum, quasi qui alienum usurpaverit, & persona sit abusus, coram Innocentio Tertio, qui Cælestino successerat, postulant: audita controversia Pontifex, justum, rectumque Cæsarem Othonem pronunciat; aversatus Philippum, quia ad eum quoque pertineret contagio infamiæ, & exsecrationis in Henricum fratrem effulminatæ: sic Otho Aquisgrani coronam & alia Cæsarum insignia suscipit, & quartus à tribus illis, qui ducentos ab hinc annos regnaverunt, hujus nominis Augustus appellatur. Nam priscus ille Otho Salvius, qui inter duodecim Cæsares apud Antiquos describitur, in hunc ordinem à posteritate receptus non est.

Philippus vero hac repulsa, ceu insigni contumelia notatus, furore excandescit: iratus, minarumque plenus, quidquid potest copiarum contrahit, amicos quibuscumque modis, donando, pollicendo, preces interponendo comparat; Duci Boemiæ coronam, nomenque Regium defert. Contra Otho, & eosdem sollicitat, & alios conciliat.

Cum sic Germanæ res fluctuarent, & in earum eventum Italorum animi erecti nutarent; septem Longobardæ civitates communi saluti consulentes, Veronæ conventum indixere; cumque celebraverunt: à Mediolano Martinus Turrianus; à Brixia Henricus Confanonerius; à Mantua Bonaventura Judex; à Vercellis Jacobus; à Novaria Philippus Sesius; à Tarvisio Madius; & civitatis ipsius Veronensis summus Magistratus: & IV. Kal. Majas hæc fœdera junxere: sese futuros mutuo auxilio tuendis iis opibus, quarum in possessione de præsenti essent, adversus vim cujuscumque in contractu non nominati: & si cui ex sociis bellum inferatur, consurgent omnes bona fide, sine fraude ad propulsandum hostem atque injuriam. Non pacem, non inducias, non genus ullum compositionis etiam cum Cæsare ipso facient, nisi ex communi consensu: quæ ab hostibus in cujusquam perniciem tractari quispiam sociorum audiet, ea in commune conferet, & nota faciet. Comensi spatium intra Kal. Decembris datum accedendi in societatem.

Interea Mediolani locus publici consilii, quoniam hactenus certus non fuerat, constituitur, in quem magnis de negotiis tractaturi convenirent. Credentiam Divi Ambrosii nuncupavere. Spectatur adhuc media urbe Turris, & titulo celebris, & diu pro Curia habita fuit. Eodem tempore creati Consules Martinus Turrianus, Gufredus Pusterula, Obizo Cuminus, Conradus Judex, Obertus Ossa: & gestum prælium atrox & cruentum inter Vercellas, & propinquum oppidum Sulugiam lego; sed inter quos, & qua ex causa, non traditur. Et defuncto Uberto Tertiago, sufficitur in Archiepiscopatu Philippus Lampugnanus, qui annos decem, & quatuor menses in eo sacerdotio vixit.

A. C. 1199. Sub Idus Januarias anni nonagesimi noni, pax cum Laudensi inita: confecerunt eam Joannes Rusca, Comensis genere, tum Mediolani Prætor, & Consules Justitiæ, Credentiæque, & Mercatorum. Tum mense Majo suscepta expeditio est adversus oppidum Sanctum Donninum in Parmensi: junxereque communiter arma cum Mediolanensibus Placentia, Brixia, Comum, Vercellæ, Novaria: ab Asta quoque & Alexandria nonnihil auxiliorum missum. His adversabantur Parma, Cremona, Rhegium, Mutina. Certavere acies magnis viribus. Demum victi, qui oppugnabant, fusique, & fugati ducentorum & eo amplius equitum jacturam passi, obsidione abierunt.

Deinde pridie Idus Junias Mediolani conventus fit. Hunc celebravere Magnum Consilium ipsius civitatis, Placentia, Vercellæ, Asta, Alexandria, Bonifacius Marchio Montisferrati, & Gulielmus ejus filius: fœdus his conditionibus inivere, ut salvi ubique communes subditi haberentur; mutua ope sese invicem adjuvarent, si quod bellum aliunde oriretur, vel ipsi inferre alicui decreverint, præterquam iis, quos nominatim excipiebant. In quibus cum finitimi fere omnes descripti fuerint, exceptis Papiensibus & Cremonensibus; haud dubie adversus se hæ duæ civitates iniri consilia cogitarunt. Permissumque est onus deliberandi supra rebus futuris Consilio Mediolanensi & Placentino, quidquid hi duo intra Kal. Januarias decernerent, id se observaturos cæteri jurarunt. Nomine autem Mediolanensis civitatis stipulati id sunt, Rusca Prætor, Consules Telinus Landrianus, Traversius Valianus, Algisius Vicomercatus, Jacobus Peluchus, Arnaldus Bombellus. Præterea nobiles cives Martinus Turrianus, Beltramus Scacabarotius, Rogerius Lampugnanus, Balditionus Stampa, & complures alii.

Moxque anno sæculari millesimo & ducentesimo, bellum, quod gravidis animis parturiebatur, exarsit à Papia, Cremonaque: Papienses vicinos Ticino Mediolanensium agros invasere, ac populando late evastavere. Cremonenses ab Soncino alterum negotium moliebantur: sic dividere copias Mediolanenses coacti, adversus alterum minus virium habuere; infelicique circa Ticinum pugna facta, utramque expeditionem intermisere. A. C. 1200.

Inter Ferrarienses quoque & Ravennates eodem anno aliud prælium gestum lego, & Argentam oppidum iterum captum, combustumque, & ingentes catenas, quibus Padus claudebatur, effractas, Ferrariamque delatas pro foribus Episcopalium ædium, ubi adhuc visuntur, in trophæi morem suspensas.

Anno sequenti Mediolani tres Potestates juri dicundo præfuere, Albertus Mandellus, Rainerius Cotta, & Drudus Marcellinus; & societas validissimorum juvenum facta, qui à virium vi & significatione *Galiardi* nuncupabantur. A. C. 1201.

Cæterum Parmensibus oppidum Donnini mutatis studiis obsidentibus, missa fuere à Mediolano auxilia, id quod ægre ferens Papiensis, in agrum Mediolanensem excurrit. Irritati Mediolanenses Ticinum ponte jungunt, traductisque ad XI. Kal. Junii copiis, Viglevanum obsident: trium portarum eo militia ducta; à fœderatis quoque civitatibus Como, Novaria, Vercellis, Alexandria, Placentia submissa auxilia: munitus erat locus muro, fossaque utrinque vallata; & propugnatores impigri inerant: quibus fortiter sese defendentibus, reliquarum portarum juventus à Mediolano accersitur, tormenta, machinæque murales adhibentur: unius & dimidii mensis labor fuit. Demum expugnatur oppidum, & diripitur: captivi Mediolanum ducti. Ab ea victoria iterum feliciter cum Papiense pugnatum, profligatisque hostibus, cum multi capti fuerint, alii cum singulis vestimentis domum remissi, alii cum Placentinis captivis permutati, causa fuere, ut tandem pax, fœdusque cum Papiense jungeretur.

Nam

A.C. 1201. Nam sequenti anno consociati Mediolanensibus Adduam transivere, & undecim dies populati sunt agros Bergomensium.

Sicut supra Drudum Marcellinum diximus biennium in Prætura Genuensi continuatum; ita hic occurrit memorandus Gufredotus Grassellus, qui triennium eandem Præturam cum summa laude gessit.

A.C. 1203. Anno millesimo ducentesimo tertio externus Potestas creatus est Saccus de Saccis Laudensis: sed eo mox abrogato, sex ejusdem tituli Magistratus creantur, Tacius Mandellus, Dominicus Burrus, & Manfredus Ossa ex collegio Credentiæ: tres alios Galiardorum societas dedit. Per Martium mensem pontem in Ticino struxere Mediolanenses juxta Morimundum cœnobium, quem Reginæ cognominaverunt. Et Transpadani populi, Derthonenses, & Alexandrini in mutuam defensionem conspirantes fœdus jungunt; quo etiam invaderent, & ea nominatim, quæ dicerentur esse Episcopatus Aquensis; & quæ acquirerentur, æquis portionibus dividerent.

Per idem tempus Mediolani decessit Petrus cognomento Busserus, qui sacellum Mariæ Montanæ septuaginta annos Archipresbyter curaverat: & Imperium Constantinopolitanum à Græcis ad Gallos traductum. Nam duo illustres Proceres Balduinus Comes Flandriæ, & Sancti Pauli, adjuncto Bonifacio Monteferratense per Longobardos Venetias delati, classem conscendere: ex itinere Jaderam expugnarunt, Venetisque ex compacto tradiderunt. Constantinopolimque inde navigantes, ejecto Alexio, Regni tres partes fecerunt, urbem Byzantium cum tituli majestate Balduinus, Marchio Bonifacius Thessalonicense, Veneti insularum imperium sortiti sunt.

A.C. 1204. Anno ducentesimo quarto sex iterum Potestates Mediolani creantur, Gulielmus Pusterlæus, Tacius Mandellus, Danesius Cribellus, Dominicus Burrus, Manfredus Ossa, & Oldrevandus Canevesius. Quo tempore Ligustici Annales habent, Arragonum Regem Genuam venisse: & Genuenses adjuvante Henrico Piscatore Comite Insulæ Melitæ, Syracusas Siciliæ urbem de Pisanorum piratarum tyrannide recepisse, ac urbis Episcopo & fratribus ejus restituisse.

A.C. 1205. Anno MCCV. Galiardorum societas Mediolano est pulsa, & gliscente civili discordia bellum inter eos & plebem urbanam conflatur; & prætermisso Potestatum Magistratu ad Consules civitas rediit. Eodem anno Amizo Bultraphus Mediolanensis Præturam Alexandriæ gessit: quo auctore, & stipulante Gulielmus Marchio Montisferrati pro magno munere remisit portorium, quod pendere Alexandrini negotiatores ad Felicianum transeuntes consueverant; & ejusdem pater Thessalonicensium Rex persecutus Alexium res novas in Peloponneso molientem profligavit, & Corinthi cum uxore & filio cepit, navique impositos Genuam, & inde ad filium in Montemferratum misit: simul filiam accersivit, quam matrimonio Balduini jungeret. Sed dum sponsa Ligurum triremi vehitur, Balduinus ad obsidendam Adrianopolim profectus est, atque ibi cum trecentis nationis suæ militibus interfectus: cujus morte Constantinopolitanum Regnum excipit Henricus frater.

A.C. 1206. 1207. Fluxere dehinc anni duo, sextus, & septimus. Quibus Præturam Mediolani gessit Ubertus Vicecomes genere Placentinus. Et defuncto Philippo Lampugnano, Ubertus Piroveneus hujus nominis secundus, jamque Romanæ Ecclesiæ Cardinalis, Archiepiscopatui Mediolanensi præficitur. Et Gulielmus Monteferratensis, annuente Bonifacio patre, vendidit Papiensibus oppidum Valentium, quod in Padi ripa situm Forum Fulvii dictum fuisse eruditis placet.

A Cum vero jam subiisset annus octavus, & Philippus ad Imperium Germanicum adspirans, bellicis victoriis claruisset, excipitur insidiis Bertolphi Vintilimbacensis Palatini Comitis, cujus miseranda cædes maximum auctori odium paravit apud cunctos Germanarum civitatum Proceres. Nec ita multo post surgentibus in eum ultoribus, patriis finibus ejicitur, & ab Henrico Calatino obtruncatur. A.C. 1208

Otho autem solus Imperio potitur: qui ut opes magis firmaret, atque opinione matrimonii validius cuicumque resisteret, nuptias filiæ defuncti adversarii pollicetur *. Tum ad rem Italam animum adjicit: Mediolanensium in primis amicitiam sibi necessariam statuit: sed cum eam difficilem fore sibi arbitraretur propter veteres & prope inexpiabiles inimicitias, quæ cum priscis Cæsaribus intercesserant, interpretum operam adhibuit. Hi fuerunt Gallinus, Burgundius, Petrus, & Ruffinus fratres de Aliate, quorum auctoritas non contemnenda, neque mores ingrati civibus erant. Horum igitur industria usus Otho, fœdera cum Mediolanensibus jungit, atque in memoriam meriti, his fratribus, eorumque nepotibus, privilegium dedit, quo soli Notarios, & Tabelliones crearent, cæteris omnibus, qui eandem auctoritatem haberent, interdictis; eosdem titulo Comitum Palatinorum Mediolani donat. Item eidem Gallino, & Alberto Mandello feudi nomine Forum Novum & Mozanicam eodem jure, quo Episcopus Cremonensis à Cæsaribus obtinere solebat, & Gudum, & Antebiagum, & Villam Lanterii, & quicquid ibidem, atque in jurisdictione Mediolanensi Cœnobium Cæli Aurei Papiæ possidebat; sed propter suborta bella, & temporum mutationes, nihil eorum, nisi creandorum Notariorum auctoritatem, obtinuerunt. Et ut posteri stirpem recognoscant, hi juvenes alterius Petri filii fuere; ipsi vero filios genuerunt. Gallinus Basianum & Conradum; Burgundius Hectorem; Petrus Bonacursium Jurisconsultum & Petrum Canem.

Exploratis Mediolanensium animis, Otho Volfgerium Patriarcham Aquilejensem eosdem ad confirmandos, & aliorum studia tentanda, præmisit. Is Martio mense litteras Cæsaris Potestati, qui tunc forte erat Albertus Auricus Fontana Placentinus, ac Consulibus, & populo Mediolanensi reddidit in hæc verba: *Si vestri erga nos amoris & studii oblivionem nobis obrepere umquam pateremur, profecto honori nostro, rerumque nostrarum incolumitati parum cautum fateremur; nam & ipsi ingrati nomen, quod maxime alienum à Principe esse debet, subiremus, & cæteri populi exemplo deterriti alio animos averterent: sed absit, ut qui officiosissimi semper fuimus, & dictorum, factorumque nostrorum summam constantiam tenuimus, meriti cujuspiam immemores videamur: vestrum nomen, atque devotio nobis infixa cordi hæret: qui maximis nostris perturbationibus atque periculis nullo hostium terrore, nullis minis ab amore nostro dimoveri potuistis; ac propterea, ut cunctos, singulosque vestrûm unice diligamus, & præ cunctis sacri Imperii populis claros, honestosque faciamus, jura, libertatem, consuetudines vestras servemus, meremini. Nam Legatio amplissima cum pretiosis muneribus ad nos missa, quando satis digne à nobis laudabitur? certe, quo sæpius eam animis revolvimus, gratior, acceptiorque fit; nec umquam ulla est in nobis deletura oblivio: cæterum virum clarissimum Volfgerium Patriarcham Aquilejensem totius Italiæ Legatum mittimus, qui vices nostras identidem obeat: optamus, ut vos quoque hunc æque reverenter ac nos ipsos accipiatis, ope, auxilio juvetis; ut & ipse digna se, digna nomine nostro agat, & vos ab instituto vestro discessisse non videamini.* Hæ litteræ ex Augusta Germaniæ urbe mense Januario scriptæ fuerant. Quibus Mediolani perlectis, nihil eorum prætermissum, quæ ad honestandum, ornandumque tanti viri adventum pertinerent.

* Juxta alios, jam duxerat anno superiore.

Tum Papiam, Placentiam, Cremonam, Brixiam, cæterasque urbes adiens Volfgerius ostendebat, quid auctoritatis sibi datum à Cæsare in Longobardia foret, Tuscia, Umbria, Flaminia, Piceno: denique cum prona omnia votis haberentur, digreditur Germania Otho, quem sequuntur Albertus Magdeburgensis Archiepiscopus, Ludovicus Bavariæ, Bernardus Carinthiæ, Otho Hamurræ Duces, Hemardus Goriciæ, Artemannus Vertembergensis Comites. Jam plana Italiæ tenenti sese adjungunt Lotharius Pisanæ, & Henricus Mantuanæ Ecclesiæ Præsules, Actius Estensis Marchio, Salinguerra Ferrariensis, Actiolinus cognomento de Romano, qui tum apud Tarvisanos magnis opibus florebat. His associatus Otho, Mediolanum accedit, ubi maximis studiis, maximisque honoribus accipitur. Traditum litteris est, missam illi obviam fuisse multitudinem puerorum, ad prima urbis limina, qui linteis induti non injucundum Cæsari præbuere spectaculum. Hic illu-
A. C. 1210. stri die Resurrectionis Christi Dei anni MCCX. operante rem sacram Uberto Piroveneo Archiepiscopo, adstanteque Volfgerio Patriarcha in æde Ambrosiana, ferrea corona Otho insignitur. Affuit & vir inclytus Gulielmus Pusterlæus, qui jam Alexandriæ, Placentiæ, & Mediolani magna cum laude Præturæ munere functus fuerat. Hunc Otho equestri Parazonio accinxit, & Astensis urbis feudo locupletavit: quibus peractis Mediolano sub Kal. Majas digreditur; Laudem novam, & Placentiam transmeat; ubi Ligurum legatio, Pisanorumque Oratores eum alloquuntur. Durabat exitiale bellum inter eos. Otho his auditis suspendi arma jubet, & captivos, qui utrinque essent, sibi tradi. Paruere utrique; ita hos Alexandriæ custodiri, illos in Sancto Miniato & Frixeto Etruriæ oppidis asservari jubet: mox Parmam progressus, conventum Italorum Procerum habet. Inde Ferrariam itum, ubi Actii Estensis Marchionis, & Salinguerræ præpotentis viri discordias sustulit. Tum in Bononienses movet: ad Rheni ripas agenti adstiterunt Comites Blandratenses, Conradus, Guido, & Obizo filii Rainerii; item Ubertus, Gotifredus, Gazolinus, & Otho filii Uberti, & nepotes magni Guidonis, qui sub Friderico Ænobarbo claruit, confirmationemque veterum privilegiorum impetrarunt: pergens reliquum iter Otho, Romam pervenit, ubi magna celebritate ab Innocentio Tertio coronatur. Eodem anno petitum veneno Vercellensem Episcopum à nonnullis civibus suis lego: & quia is esset ex gente Vicecomitum, ejus cadaver in Castro Seprio sepultum.

A.C. 1211. Subeunte anno MCCXI. Gulielmus Landus Mediolani Præturam sortitur; sub quo leges Municipales & statuta populi reformantur; ratificataque societas Credentiæ Sancti Ambrosii, & item mercatorum; quæ vulgo *Mota* cognominabatur. Item sancitum, ne ullus umquam Magistratus jus diceret Ugoni Rogerii, & Conrado, & Henrico Rodulphi è gente Vicecomitum: deliquerant hi fortasse nescio quid, publica animadversione plectendum, ac propterea etiam eorum rationes, quæ erant super pistrinis exercendis, & furnis, ac sextariis signandis, in ærarium redactæ fuerant. Consultum vero rei Capitaneorum de Arsago, quorum impensa maximi compendii pons in Addua ad Vaprium vicum exstructus fuerat, expositumque in id opus fuisse constabat pretium trium millium & ducentarum librarum: itaque eis in emendationem constituuntur bini solidi perpetuo ex singula libra pendendi.

Interim Mediolani moritur Ubertus Archiepiscopus; cui sufficitur Girardus Sessius Apostolica legatione tum in Longobardis fungens: sed is Cremonæ brevi raptus, in Sacerdotio nostro non perennavit. Ergo illud excepit Henricus Septala ordinarius Cardinalis, & Cimiliarcha Mediolanensis, & tum litteris operam Bononiæ impendens.

Inter Othonem quoque & Innocentium haud diuturna gratia stetit: suborta controversia est causa ejus terræ, cui Patrimonii inveteratum jam cognomen est: id quod pertinere ad Imperium Otho, ceu minus legitime donari per fœminam Ecclesiæ potuerit: contra Pontifex, & donari à Matilda Regina potuisse, & jam centum annorum possessionem prætendebat: qua sententia cum divelli non posset, irarum plenus Otho Roma digreditur; & Campanos petens, statim dedente urbem Petro Celani Comite, Capua potitur. Tum Neapolim recepit: nec multo post cuncta Apulia, atque Calabria, ac Tarentum ipsum ejusdem dicto audientes fuere.

Cujus successu offensus Pontifex, Othonem Ecclesiæ hostem pronunciat; simul ut eidem parem potentiam opponeret, Fridericum Rogerium ex Constantia Sicula natum excitat, atque ad avitum Imperium capessendum hortatur, ac prærogativa sua firmat, omnemque opem, quam præstare Pontifex valeat, pollicetur; penetret modo in Germaniam, (nam tunc in terra Sicula adolescens agebat) & quæ cum Heroibus transigenda forent, expediret: namque ab Othone suasu Pontificis deficiebant Lantgravius Dux Lotharingiæ, Rex Boemiæ, Dux Austriæ, duo Archiepiscopi Treverensis, & Moguntinus: haud spernenda proposita amici suadebant, & comparatis per hiemem itineri necessariis, quatuor triremes conscendit, & Kal. Majis anni MCCXII. adnavigavit Genuam, ubi in A. C. 1212.
Idus Julias moratus est, scrutandis Longobardorum animis, qui suspensi exitum fortunæ speculabantur. Demum superato Apennino in Alexandrinorum agrum descendit: festinantem ad Padum Papienses primi excepere, & in urbem suam ductum ampliter habuere: trans Adduam ducere animus erat, ut inde ad Alpes expeditius properaret; sed eorum studiis adversabantur Mediolanenses; jamque copias, quæ aditum præcluderent, secus Lambri ripas disposuerant: verum inusitato modo Fridericus ad umbilicum usque mersus, amnem tranavit. Inde Cremonenses, & Estensis Marchio trans Adduam & Alpes usque incolumem perduxere. Frustrati ista spe Mediolanenses, præsidio Papiensium occurrere, atque ad conserendam pugnam compulere: dispari Marte res transacta. Nam Mediolanenses septuaginta ex hostibus captis, ipsi dimidium ejus numeri ex suis desideraverunt.

Mox Novembri mense Actius Estensis moritur, superstitibus duobus liberis Aldrovandino & Actio Novello: transitu Friderici in Germaniam cognito, nutantibusque Heroum factionibus, Otho eodem festinandum ratus, Apuliam, Calabriamque deserit. Nam & Pisana classis quadraginta triremium auxilia, & commeatus ei comportans cum Neapolim pervenisset, & expositis in terram exploratoribus nusquam terrarum eum comperisset, integris copiis domum renavigavit.

Sequens annus quatuor Prætores Mediolani habuit, Othonem Mandellum, Manfredum Busnatum, Ardigotum Marcellinum, & Busnardum Incoardum. Eodem anno bellum Cremonensibus illatum, sociique habiti Comenses; Laudenses, & Placentini: certatum cruento Marte est ad Castrum Leonem die Pentecostes, quæ tunc pridie Kal. Junias fuit. Fusi Mediolanenses Carrotium cum quatuor hominum millibus amisere: subinde Alexandrini & Derthonenses Papiensium fines invadunt; Salam oppidum sibi propinquum expugnant, ac spoliatum incendunt. Mox imploratis auxiliis ab Vercellis, Alba, Aquis, Gulielmo & Conrado Malaspinis, & septingentis viris à Mediolano,

lano, Casellas Papiensium oppidum petunt: ubi castris imprudenter positis, & fugam facere incipientibus Mediolanensibus, cæteri profligantur, & Papiensis castris, incredibilique rerum copia potitur. A. C. 1214. Anno MCCXIV. Ubertus Vidalta Placentinus Mediolani Prætor declaratur, qui prudenti consilio vir, ut contentionum caussam tolleret, quæ inter Patres & plebem, hoc est, inter Capitaneos, Valvassoresque, & Motam, & Credentiam oriebantur, sanxit, ut urbani Magistratus pari deinceps numero utrinque crearentur, & communes dignitates, publicaque munera haberentur.

Interea Otho, qui Germanorum studia in Fridericum manifeste inclinata cernebat, in Galliam Belgicam se contulerat; & opibus Henrici Lotharingiæ Ducis adhærebat; cujus & filiam Mariam, ut certiori fœdere devinctum se ostenderet, uxorem accepit: in Trajectensi urbe nuptiæ actæ. Mox ambo simul auxilium Ferdinando Flandriæ Comiti adversus Philippum Francorum Regem tulerunt, pugnatumque acie Kal. Augusti ad pontem Bovinensis Tornacensium agri. Ferdinando adversa fortuna fuit: nam vivus in potestatem hostium venit: item ex ejus exercitu capti Comes Bononiæ, quæ est in Morinis, & Comes Hollandiæ, & Regis Angliæ frater. Otho vero & Henricus socer facto ex reliquiis cuneo diu vim Gallorum sustinuere: sed mox & ipsi debellati mutata veste, abjectisque Regiis insignibus, hostium manus evasere: nec ullo deinde illustri negotio Otho celebratur. A. C. 1215. Fridericus vero Regio titulo Franchfordiæ assumpto, per Julium mensem anni MCCXV. Aquisgranum defertur: ubi à Syfredo Moguntino Archiepiscopo, quia tunc forte Coloniensis Ecclesia vacabat, sacratur, & Cæsarum corona condecoratur.

Eodem tempore rebus adversis ex Syria nunciatis, Innocentius Pontifex Crucem prædicari jubet, hortaturque Principes Christianos, ut in spem salutis æternæ sacram suscipiant expeditionem. Multi ei audientes fuere: sed dum inter Heroas ratio gerendi belli apud Lateranum initur, Pontifex Perusiam proficiscens, moritur: cui statim suffectus Honorius Tertius, nihil eorum, quæ ad peregrinationem incœptam pertinerent, omisit: sed cæte- A. C. 1216. ris in sacro proposito confirmatis Petrum Altissiodorensem Constantinopolitanorum Imperatorem designat, & Romæ cum Jole uxore coronat. Ei comites accessere Joannes Columna Cardinalis Romanus, & Legatus Pontificius, & Henricus Septala Archiepiscopus Mediolani cum egregia juvenum manu, quorum non instrenua opera usus, post longos labores pariter in patriam reductus est.

Inter hæc Aldrovandinus Estensis veneno petitus moritur, Beatrice filia superstite, quam deinde successor rerum Actius nuptui Regi Ungariæ locavit. Et circa fines nostros res minime quietæ erant: nam Mediolanensis adversus Papiensem bellum gerens, post varias illatas, acceptasque clades, in agrum Laumellinum profectus Garlascum non ignobile oppidum evertit. Inde trans Padum emissa quatuor Portarum juventus montem Calvum, Suriascum, montemque Othonem ceperunt. Parmensis & Cremonensis contra Placentinos, quia cum Mediolanense sentiebant, arma intulerunt, & juxta Nuriam amnem cruento Marte certatum. Ad Cruviacum quoque duo potentes viri Rolandus Nucetus, & Petrus Guidonus Rogerii mutuis injuriis se conficiebant. Agebat tunc Præturam Mediolani Jacobus Malcorigia Placentinus, qui tentatum à Brunasco Porta Novariense de publico civitatis consilio opus confecit. Adhibitis namque peritissimis viris Guffredoto Grassello, Alberto Marliano, Leonardo Crucio, Gaspare Menclotio, Vicecomite Rizolo, Othone Horto, ac paucis quibus-

A busdam aliis, redegit in volumen consuetudines, quæ Mediolani pro legibus servantur, easque caste servari mandavit.

Anno MCCXVII. sub Idus Julias Papienses, qui majoribus hactenus odiis, prope quam viribus cum Mediolanense bella gesserant, nescio qua caussa impulsi, in partes Mediolanensis cesserunt, ejusque & Placentinorum mandatis obtemperaturos jurarunt. A. C. 1217. Anno MCCXVIII. Potestate Mediolani Amizone Sacco Laudense, Otho Cæsar Majo mense fato functus, liberum Friderico Rogerio Imperium reliquit. A. C. 1218. Mox intercessione atque auctoritate religiosorum quorundam virorum per Junium mensem pax fuit conciliata inter Mediolanensem, Papiensem, Placentinum, Derthonensem, & Alexandrinum, & conjunctis copiis profecti Gibellum, cum Parmensibus & Cremonensibus infeliciter pugnarunt: post patratam victoriam supervenit in auxilium Parmensium Rhegiensis juventus, qui ludibrio habiti, occasionem proverbio dederunt, ut cum vellent significare, quempiam post actum negotium venisse, dicerent, *Rhegiense auxilium.*

B

Interea Dominicus Calaguna Hispaniæ vico oriundus ad Italos venit: & multiplicibus sectis labefactatam Christi religionem, vir Theologia pollens restituere, & declaratis erroribus veram fidem docere cœpit. Ingens erat viri opinio, nova sanctimoniæ exempla, & dicendi vis prope divina. Quare cum Mediolanum concessisset, & frequenti populo sæpius concionaretur, multos ab hæresi avertit; inter quos clari doctrina & celebres juris scientia viri Amicio Solerius, Guidotus Sextius, & Rogerius Vicomercatus magna exempla reliquorum animis præmovendis præbuerunt. Ita pluribus in ordinem venientibus constituta brevi ea Fraternitas est, quæ albam tunicam nigro pallio tegens ex munere ipso *Prædicatorum* nomen retinet; & cum hactenus usi essent precario hospitio ædium Sancti Nazarii, crescente turba proprium diversorium paratum illis publice fuit, lectaque ædes D. Eustorgii porta Ticinensi, quam tenebant Ubertus Marinonus Præpositus, & quatuor Canonici; qui hortatu Ugolini Cardinalis, qui tunc Legatum Apostolicum agebat, jussi commigrare in Laurentianam Ecclesiam, ubi octo Sacerdotes degebant, tredecim deinde collegium constituerunt. Et quia res indigebat auctoritate Episcopali, hanc adhibuit Hugo Septala Cimiliarcha, & absentis Henrici Vicarius. Mox Bononiam profectus Dominicus, biennium non supervixit, atque ibi sepultus, celeberrimo cœnobio initium dedit. A. C. 1219.

C

D

Eodem tempore floruit & Franciscus, genere Picens, alterius Fraternitatis auctor, quæ cinereo colore vestita, toto jam orbe diffusa *Minorum* cognomen sortita est.

E

Ineunte Januario anni MCCXX. Fridericus Rogerius in Italiam venit: quidam Mediolanum divertisse sub spe coronæ ferreæ scribunt: sed aliàs imperiti & mendaces, hic etiam imprudentiæ suæ argumentum relinquunt: quod cum haberet nobilitatem sibi faventem, & non item assentiretur plebs cum Consilio Credentiæ, ab urbe Papiam concesserit: & Papiæ agens ei civitati restitui jussit Viglevanum, Pontem Ticini, quem Mediolanenses occupabant, & montem Donicum, Ulmulum, Martianum, Monticellum, quæ veteri bello sub Friderico primo gesto Placentini capta adhuc tenebant. A. C. 1220. Eisdem civibus Papiensibus paulo post mandat, ne sibi Potestatem ullam, seu Reip. sive Justitiæ administrandæ causa crearent usque ad decennium: sed duodecim viros legerent, quorum sex militaris Potestas daret; reliquos popularis turba proponeret.

F

Inde Mutinam profectum assecuti sunt Rambertinus Guido, Bonarellus Prætor, & alii nobiles viri

T 3 Genuen-

Genuensium Oratores, qui petebant confirmari promissa de Insula Sicilia. Responsum, nihil posse satis certi constitui, donec in rem præsentem ivisset; quare se sequerentur saltem Romam usque. Illi cum Bononiam pervenissent, augurantes se frustra ituros, causati non longius sibi demandatam Legationem, domum rediere.

Interim Fridericus Etruria emensa, Novembri mense montem Rosulum, & Sutrium pervenit: quod dum obsidet, privilegium maximum Papiensi dedit, quo illi trans Sessitem amnem, transque Tanarum prolata jurisdictione centum & XIII. oppida concedit, quorum nobilissima nunc quoque exstant trans Padum; Frassinetum, Ticinetum, Aquæ, Valentia, Bassignana, Viqueria. Et Derthonensibus pariter confirmat conventiones initas cum Friderico avo, & Henrico patre, & à se concessa, cum possessione rerum, quas tenebant, cum fidem jurarunt Eberardo Lutrio ipsius Cæsaris nuncio; & etiam, quæ sexaginta ante annis habuerant; & donat jurisdictionem, & gladii potestatem in facinorosos, & caussarum cognitiones in civitate, & duobus & quinquaginta vicis circa eum positis: irritaque facit ea, quæ aliis contra Derthonenses concesserat.

Mox Romam profectus, magnis honoribus à Senatu, populoque accipitur; & sub Idus Decembris ab Honorio Pontifice Augusti corona, & nomine Imperatoris donatur. Cujus rei tanto major celebritas fuit; quia forte per idem tempus Joannes Hierosolymitanus Rex eodem venit: salutatoque Pontifice, Isabellam filiam ex Maria posthuma filia Conradi Montisferratensis, & Hierosolymorum Regis susceptam Friderico despondit, & matrimonio junxit cum amplissimo regni titulo; ex quo deinde omnes posteri, qui Siciliam imperio tenuerunt, Reges Hierosolymorum sese appellarunt. Et nescio quomodo Scriptores in nomine mulieris variaverint Jolem appellantes Joannis uxorem, quam nos Mariam in Ligurum Annalibus legimus.

Sic veluti augustior factus Fridericus Neapolim & in Siciliam contendit magna cum opinione rerum, quæ mox ab ipso gerendæ forent. Et haud dubie insolentiorem factum primi Genuenses didicere. Nam cum ad eum venissent Ubertus Volta, Sorleonus Piper, & Ubertus Novariensis eorum Legati, & caussam rerum Siciliensium accurate egissent; non solum nihil eorum, quæ petebant, impetrarunt, sed Palatio Margaritæ, quod diutissime possederant, & reliqua omni immunitate privati, succumbere decimæ cum cæteris peregrinis jussi sunt; & Comes quidam Alemannus Syracusana gubernatione, & Gulielmus Portus Præfectura maris, quia amici Genuensium credebantur, submoti sunt. Interea Parmæ exstructum Palatium Prætorium est, in cujus pariete marmoreum Taurum posuit in sui nominis memoriam Taurellus Strata nobilis Papiensis, qui tunc forte Præturam ejus urbis gerebat, & quam etiam sexto anno post iterum sortitus est.

A. C. 1221. Cum deinde subiisset annus XXI. supra M. & CC. & Præturam Mediolani gereret Amicejus Saccus Laudensis, gravis orta seditio est. Insana plebs, vulgusque profanum raptis populariter armis, Nobilium domos invasere, & direptis, quæ auferri potuerunt, in ædificia etiam sæviebant, domos diruebant. Jam sacerdotum jura violare, & divina humanis permiscere nullum pensum erat: quin & Henrici Archiepiscopi jam diu absentis memoriam invecti, eum publico edicto exulem declarant, bona publicant, & inde cœnobium Carævallis magnum incrementum accepit. Fovebant in his plebem Capitanei & Valvassores. At Nobiles Othonem Mandellum Prætorem sibi creant, & plebeji Ardiotum Marcellinum; sub quibus deinde mense

A Augusto reconciliati pacem inivere: sed ea haud diuturna fuit, & proximum triennium intestinis armis vexata civitas est. Per quod tamen tempus nihil aliud narratum invenio, nudaque tantum Prætorum nomina leguntur; quorum Spinus Soresinas Genuensem Præturam biennium continuavit, adjutus consilio duorum Jurisperitorum, utique Mediolanensium, Conradi Oldani, & Opicionis Salæ; & Mediolanensem gessit Paxius Manembius Brixiensis anno MCCXXIII. & pariter Massiliensem Carnelevarius Ozenus Mediolanensis. Novarienses vero bellum quoddam in Verbano lacu habuerunt, quo armata apud Angleriam classe Palantiam oppidum bis ceperunt. A. C. 1222. A. C. 1223.

B Interim quoque Fridericus ex Sicilia in Germaniam reversus, magna contentione obtinuit à Proceribus, ut Henricum filium Romanorum Regem dicerent, quem mox Aquisgrani Engilbertus Coloniensis Archiepiscopus sacravit, & unxit.

Anno vero XXIV. Avenus Mantuanus Præturam Mediolani excepit, atque etiam sequentem annum continuavit. Interim eo Duce cives trans Ticinum arma tulerunt, & de Papiensi ditione ceperunt Cottium, Candiam, Bremiden, & Lexiam. In Transpadanis vero Alexandrini ægre ferentes Capriatam oppidum à Genuensibus teneri, auxilia ab amicis imC plorarunt: trecentos milites Mediolanum, Derthona, & Vercellæ alios miserunt. Impetus primo ad Peretum factus, atque hinc non sine cæde repulsi ardorem acceptæ contumeliæ in Capriatam verterunt, nonnullaque ædificia incenderunt, agrumque populati sunt. Mox certiores facti venientium ab urbe Genua copiarum, quibus longe impares numero erant, collectis sarcinis domum abierunt. A. C. 1224.

Cæterum continuabant Mediolani seditiones, intestina bella, & odia inexpiabilia. Quinque autem in partes divisam tum urbem fuisse accepimus, quarum unaquæque suum creabat Potestatem. Capitanei & Valvassores Guidonem Landrianum; D Plebs Ardiotum Marcellinum; Capitanei Seprii Obuzonum Pusterulam; Capitanei Marthesanæ Henricum Cisnusculum; Mercatores, & qui varia negotia tractabant, Busnardum Incoardum; qui capita factionum, diuturno jam magistratui assueti, & propterea in privatam vitam redire nescii, odia confovebant.

Avenus autem Potestas secundo sui magistratus anno, mense Julio, ita abrogavit eos, ut in eorum locum alius non sufficeretur; aut si vellent Magistratum cives, Consules, ut antea solebant, crearentur: deinde etiam hoc decrevit, ut Ecclesiæ majoris honores, qui hactenus intra nobilitatem E steterant, spe tantum Episcopalis gradus excepta, Plebejis communicarentur; scilicet, ut locum inter Cardinales Ordinarios sortiri possent: concessum item Nobilibus est, ut æque ac Plebeji inter Decumanos sacerdotes admittantur. Cautum quoque est, ut tot alii sacerdotes ex aliis Ecclesiis in Majorem cum reditibus earum transferrentur, ut cum Decumanis numero, censu, suffragio Ordinariis æquarentur? haberenturque nihilominus unum corpus, una fraternitas, unum collegium, & quæcumque agenda dies attulisset, conjunctim agerent. Additum fœderi, ut debitum, cujus supra mentioF nem fecimus, ex causa pontis Vapriensis, Capitaneis de Arsago persolveretur; Leges, quas seditionum sator Ardiotus Marcellinus tulerat, antiquarentur; damna Archiepiscopatui, Ecclesiæ Majori, & Capitaneis, & Valvassoribus illata prudentum virorum æstimatione emendarentur. Leucum Transadduanum oppidum Larii Emissario adjacens, & Canturium Como finitimum, jure, immunitateque Mediolanensis civitatis, qua donata jam fuerant, fruantur; & ut rata haberetur pax jam undecim ante annis, auctore Uberto Vidalta, inita. A. C. 1225.

Post

Post hæc in Longobardos Fridericus descendit, Cremonam, Parmamque adiit, coramque eo Savonenses insolentius, quam veteri eorum in Genuenses obsequio conveniebat, quædam egerunt, nec impetravere, quæ optabant à Cæsare. Igitur ad Thomam Sabaudianum Comitem versi, se suaque illi dedunt: Albingaunensem civitatem in societatem trahunt, quibus non deerat omnium particeps & auctor Henricus Carretus. Nec mora, in oram Ligusticam descendens, populos sacramento in verba sua adegit. Genuensis manifestæ rebellionis eos damnat, hostesque declarat: & dum alia bello necessaria pararentur, Bermustino Vicecomiti quatuor triremium Navarcho negotium deferunt curandi, ne qui commeatus interea ad illos perferrentur. Eodem anno Gulielmus Marchio Montisferrati in Græcia fato functus est.

A. C. 1226. Subsequenti anno Ardeugus Vicecomes ex Æedituo Abbas Ambrosiani cœnobii creatus est; ejusque cadaver nostro sæculo erutum cum Pontificali Lituo fuit, quem eburneæ viperæ adornabant. Guazinus Rusca Præturam Mediolani sortitus est.

Julio mense Fridericus ex Parma Burgum S. Donnini profectus inimicas civitates judicavit Mediolanum, Bononiam, Faventiam, Mantuam, Patavium, Tarvisium, Veronam, Vicentiam, Brixiam, Laudem, Alexandriam, Vercellas: easque sic jure omni privat; sicuti Sanctæ Ruffinæ Cardinalis Episcopus Portuensis Legatus Apostolicus sacris interdixerat.

A. C. 1227. Anno XXVII. Præturam Mediolani gerente Lanfranco Ponte Carato Brixiense, cui Buccabarla cognomento erat, Xenodochium suburbanum in porta Vercellina à Vepra nuncupatum ædificatur. Et Henricus Septala Archiepiscopus Hierosolymitana peregrinatione obita, nono Kal. Februarias affirmavit ædium Eustorgianæ & Laurentianæ commutationem. Cæterum diuturnæ ejus absentiæ occasione nonnulli ex suffraganeis defecerunt ab officio sedi Metropolitanæ præstari solito: sed eo reverso cæteri brevi ad obsequium rediere: unus Omnibonus Cremonensis neque adhortationes, neque præcepta audiit; ex contumacia damnatus, Forum Romanum adiit; ubi magno judicio victus, tandem Mediolanum venit, & in Templo Teclæ spectante populo sese ad Henrici genua submisit, & petita venia admitti in gratiam meruit.

Interea in Liguribus varium bellum gerebatur: sed Alexandrini, & Derthonenses, Astaque, & Alba civitates controversias suas Mediolanensi Senatui remiserunt componendas. Savonam vero Genuenses acrius premebant, eamque Patris Thomæ auspiciis tuebatur Amadeus Sabaudianus, qui collem Recordatæ in arcis formam redegerat: sed Genuenses Albizola & Stella captis, eam magnis animis, viribusque aggrediuntur, atque expugnant: certaminis spectatores adhibiti fuere Legati Mediolanenses, & fœderatarum civitatum, qui ad sedandum tumultum, & Genuam in fœdus accipiendam missi erant: tunc Savonam ipsam obsident: obstinati cives omnia tolerant: in octavum Kal. Junias rem extraxere. Demum coacti inopia rei frumentariæ, emisso Amadeo incolumi, deditionem fecere, sese sine ulla exceptione fidei & arbitrio Genuensium permittentes. Illi vero publico decreto urbem mœnibus denudarunt, fossas impleverunt, & portum inter nobilia naturæ opera numerandum, qui in cochleæ morem circumflexus, quamlibet magnas, onustasque naves medium in forum deportabat, immersis molibus inhabilem fecerunt; tum arcem eminentiori in colle condiderunt.

Inter hæc conceditur Mediolanensi facultas componendæ pacis: qua mox pronunciatum est, ut Capriata, Arquatum, & mons Janus Alexandrinis

A redderentur. Quare eo, qui secutus est, anno XXVIII. Gufredus Piroveneus Mediolanensis jus ex Prætura Genuæ dicens, cis Apenninum, ut eam publico nomine exsequeretur, venit. Ingressus oppidum, efferri, quæ exportari poterant, ut vacuas & inanes domos traderet, jubet. Id vero fraudi esse, nec omnino tolerandum Legati Alexandrini statuentes, quantum pro viribus poterant, conquerendo, irascendoque, prohibere conati sunt; & cum nihil proficerent, reversi Alexandriam postero die militarem manum adduxere: sed jam major, meliorque pars rerum, tum liberi & conjuges in propinquum Gavium traductæ erant. Quare in-
B dignatione pleni Alexandrini, quod reliquum illi fecerant, diripuere. At Genuenses, pace rupta, fœdus cum Bonifacio Marchione Montisferrati, Astensibusque faciunt; bellumque inde exarsit circa Albæ Pompejæ fines; quod mox auctoritate Mediolanensium Oratorum, nova pace inducta, finitum est. A. C. 1228.

Per idem tempus in Mutinensi agro alterum bellum gerebatur: oppugnabant Bazonum oppidum Bononienses, magnisque sociorum copiis adjuti circumsidebant: namque eis auxilia præbebant finitimi Ferrarienses, Faventini, Himolenses; tum remotiores Placentini, Mediolanenses, Brixiani aderant, & nonnulli Florentini: contra oppidum tuebantur Veteres Domini, Mutinenses, Parmen-
C sesque adjunctis Cremonensibus; à quibus post diuturnam obsidionem mille equites, & quatuor millia peditum cum Carrotio missa fuere, qui via Claudia profecti, Mutinam ipsam, locumque obsessum transiverunt: ad Rhenum usque pervenientes, hostium agros urere, diripere, ac vario injuriarum genere ultro lacessere cœperunt. Ita coactis ad sua defendenda redire Bononiensibus atrocissimum consertum prælium est; quod ut diutinum, (ab orta enim luce in occiduum solem certatum est) ita & cruentum fuit. Victi demum Bononienses vel cæsi, vel capti ad unum cum incredibili rerum co-
D pia fuere; cum quibus postmodum permutatione facta, non pauci Mutinensium captivi redempti sunt. Florentini quoque capti, qui ita Reip. suæ donati fuere, ne deinceps Florentinus populus populo Parmensi bellum faceret. Interea tempus præscriptum Astensibus ad dandum nomen in societatem Longobardiæ effluxit. Quocirca Præsides sociorum Prætori & populo Alexandrino scripsere, ut illos hostium numero habeant, ac per præconem id vulgari jubeant; tum commercia etiam vitantes, hostilia omnia in eos exerceant.

Eodem anno Mediolani Præturam tenuit Ali-
E prandus Faba genere Brixiensis, & sub eo forum mutatum fuit; & novæ leges latæ adversus Hæreticos, quorum multiplices & inauditis nominibus distinctæ sectæ erant: nam præter Patarenos, quorum supra in Arnulpho meminimus, Cathari, Carani, Concoretii, Fursici, Vanii, Speronistæ, Carantani, Romulares nuncupabantur: hæcque labes non minus ad fœminas quam viros pertinebat. Ita utrique sexui interdicta superstitio est: proposita pœna capitis & domorum destructionis iis, qui in ea perseverarent, aut tecto reciperent, aliquove juvarent. Et subsequentis anni mense Januario Gu- A. C. 1229.
F fredus Cardinalis sub titulo S. Marci Legatus Pontificius Mediolanum ingressus lege sanxit, (de communi tamen Archiepiscopi, Ordinariorum, & populi consensu) ut Prætor damnatos judicio Ecclesiastico intra decem dies capitali pœna afficiat.

Habitus dehinc est Veronæ mense Majo conventus celeberrimus sociarum civitatum: ad quem Oratores misere Mediolanum, Vercellæ, Novaria, Alexandria, Placentia, Bononia, Ferraria, Brixia, Vicentia, Tarvisium. Statutum inter omnes est,

est, ne ullum omnino commercium haberetur cum Cremona, Parma, Mutina; & diligentem operam Prætores darent, ut id observaretur. Et postea per Decembrem eædem civitates, & insuper Comum & Taurinum Prætores suos cum nonnullis civibus Mediolanum misere, ubi annuente Henrico Archiepiscopo, & Varalla Hispano Episcopo Brixiense, & Legato Apostolico ex Fraternitate Prædicatorum, confirmavere societatem olim initam in vico S. Zenonis Morii.

Eodem anno è Mediolano in Apuliam adversus Fridericum Cæsarem profecti sunt Ubertus Buxerus, & Panmilius Alberius cum centum claris militia viris. Fridericus autem, indigens opera Genuensium, eos per internuncium monuit, ut ad se Oratores mitterent: quibus cum de communibus rebus loqueretur; lecti Gulielmus Maris & Henricus Domusculta non ante subsequentem Februarium ivere.

Interea Alexandrini, indignantes Capriatam, præter conventa in sententia Mediolanensi eversam, eam mœnibus, arceque instaurabant; sed ad eos deturbandos misere Genuenses quingentos equites, à quibus ita impeditum opus fuit, ut sequente anno, qui fuit trigesimus post mille & du- A. C. 1230.
centum, Jacobus Tertiagus Mediolanensis Alexandrinorum Prætor, cum nonnullis ex primoribus civium profectus Mediolanum, Placentiam, Bononiam, ac reliquas fœderatas civitates, obtinuerit ab omnibus simul mitti Legatos Placentiam; ubi novo inito consilio copiæ Alexandrinis decretæ sunt, quibus bellum ubi vellent, facerent: qui cum Genuensium fines minime tentandos censerent, in montem Barrutium Montisferrati oppidum iras direxere. Id dum obsident, supervenit à Genua Prætor Spinus Soresinas Eques Mediolanensis cum valida peditum manu; & auxiliares à Papia equites: quibus Astensem jam agrum tenentibus, sic infracti Alexandrinorum animi sunt, ut pacis conditiones quæsierint; cujus arbitri constituti Sardus Archipresbyter Albensis, & Gulielmus minister Hospitalis Sancti Joannis, Capriatam Genuensi adjudicarunt.

Per idem tempus res miranda apud eosdem Genuenses contigit. Quatuor insignes piratæ Ligustini infestum habebant universum mare Tyrrhenum, Durantus, & Recuperus, portus Lunensis accolæ, & Gulielmus Vintimiliensis, & Rubeus Molinellus: finitimorum querelis diu fatigati Genuenses, tandem provinciam adversus eos decreverunt Ansaldo Busserio. Is armata classe, brevi eos capit, ac Spino Prætori puniendos tradit: hic vero damnatos efferri in crucem die festo properabat; nam & ratione Dominicæ, & anniversario Divorum Nazarii & Celsi religiosus habebatur: ob eam caussam ingens ad Prætorem concursus fit rogantium, flagitantiumque tantisper differri supplicium, dum sacra dies effflueret: renitebatur Prætor, insidensque equo late circa multitudinem arcebat: sed labente equo crus fregit: nihilo deterritus tolli in crucem maleficos homines jubet. Cæteris jam exstinctis, duo Recuperus & Gulielmus emori non potuerunt. Quo miraculo Prætori & populo enunciato, statim dissolvuntur. Cumque indicassent ope D. Joannis Baptistæ sese adjutos, de publico consilio liberantur. Prætor vero ipse, cum ægre à vulnere convaluisset, esu anserinæ carnis enectus est. Interea Mediolanensis quoque Archiepiscopus Henricus Septala, cum aliquandiu æger in vico Brebia fuisset, decessit. Cui suffectus est Ubertus Ruzolus.

Per Octobrem vero mensem ingentes pluviæ & perpetui imbres molesti fuere; aquarumque mole cuncta Circumpadanæ Italiæ flumina plus solito inundarunt, & Ticinus duos etiam pontes abrupit.

A Sub exitum anni Friderico Cæsare conventum Ravennæ habente, ad eum Longobardæ civitates Legatos misere Prætores suos, nobilibus civibus associantibus, ad hunc modum: Parma Gulielmum Amatum cum octo viris; Cremona Ferrarium Canem cum XVI. Papia Qualeam Coazanum cum sex; Mutina Gerardum Albinum cum octo; Derthona quatuor; Genua quoque Ugolinum Rubeum cum sex civibus; qui fœdera & rationes gerendi adversus hostes belli inirent: sed Fridericus unum ante omnia sanxit, ne quæ ex sociis civitatibus Prætorem acciperet ex ullo adversariorum populo oriundum. Id quod permolestum Genuensi
B fuit, qui in primum annum sic obfirmaverant Paganum Petrasanctam Mediolanensem, ut ejus rationem sine publica infamia non habere non possent. Itaque conati excusare apud Cæsarem Ugolinus & collegæ fidem civitatis, nihil tamen impetrarunt. Quin Cæsar unum ex Aula dedit Joannem Rhegiensem, qui Genuam proficisceretur, & quæ decreta forent, populum doceret: sed ejus oratione populus Genuensis non modo nihil à proposito mutatus est, sed confestim nuncios Mediolanum dimisit, qui Paganum ad capessendum Magistratum adducerent.

Sic inchoato jam anno primo & trigesimo, lit- A. C. 1231.
C teræ à Gregorio IX. qui tunc Reate agebat, afferuntur ad Archiepiscopum Mediolanensem, & pariter ad electum Mantuanum, quibus hi monebantur, onerabanturque, ut cum populo Mediolanensi agerent, suaderentque, ut pontem in Ticino paulo ante exstructum demolirentur, & Viglevanum oppidum Papiensi restituerent. Quid fuerit responsum, haud certe comperi.

Cæterum eodem anno gestum bellum video in Taurinatibus, Duce Uberto Stricto Mediolanensium Prætore, & captum Clavasium; in cujus oppugnatione Ardiotus Marcellinus plebeji agminis ductor cecidit, & multi alii vario telorum genere
D vulnerati.

Per idem tempus Antonius Olysiponensis ex sectatoribus Divi Francisci, & qui multis virtutibus apud Italos claruerat, mortuus est: cui divinis honoribus donato cognomen Patavino ab urbe, in qua spiritum reddiderat, sepultusque fuerat, mansit.

Pagano autem Petrasancta ingresso Præturam A. C. 1232.
Genuensem anni trigesimi secundi, iratus Fridericus, qui tunc in Apulis agebat, jussit detineri quidquid hominum rerumque Ligustici nominis in Regno suo erat. Ex quo anxia civitas, Oratores ad Longobardos populos misit, qui animos explora-
E rent, fœderaque secum proponerent: sed mox facti sui Fridericum pœnituit, allato nuncio ex Syria, exercitum, quem paulo ante eo miserat, victum, debellatumque fuisse; & statim per Mancinum Magistrum Curiæ, ac Thadæum Sinuessanum significari clementiam, benignitatemque suam curavit, & si rogaretur, restituturum se cuncta Liguri ablata: nec falso ea prædicata fuere, efficacissimis litteris in eam rem datis.

Eodem anno Bonifacius Marchio Montisferrati vendidit Derthonensibus oppidum Novas ad radices Apennini situm: cujus pretium fuere quinquies mille & quingentæ libræ pecunia-
F riæ. Ejusque accolæ statim jure civitatis Derthonensis donati fuere; brevique turris ampla ibi condita. Mediolani vero interea Præturam gessit Petrus Ventus homo Ligur; cujus memoriæ attribuitur instauratio portæ urbis Algisii tunc cognominatæ, quam diu obstructam novissime Ludovicus Sfortia aperuit, & de conjugis nomine, quamvis jam defunctæ, Beatricem nuncupavit.

Per idem tempus concedente Gulielmo Archiepisco-

piscopo, Fratres, quos superius nominavimus, Humiliati novum Cœnobium condidere porta Vercellina, cui de primarii ipsorum & Senioris nomine Othacii nomen fuit.

A.C. 1233. Anno tertio trigesimo Præturam Mediolanensem sortitus est Oldradus Grossus Dresena vetere Laudensium familia ortus: sub quo emptus est publice locus media urbe ad novum forum faciendum commodum, & æque in omnes respondens. In medio substructa est Basilica, infra deambulatoria; supra Prætoris statione, tribunalique frequentata: utrinque area patet, cujus latera cingunt mensæ Nummulariorum, cancelli Notariorum. Illinc consulti de jure respondent; hinc salem cives accipiunt. In Basilicæ pariete stat Equestris imago Prætoris Oldradi cum titulo, *quod ultor Hæreticæ malignitatis, Catharos, ut debuit, ussit.*

Venerat autem per eadem tempora Mediolanum Frater Petrus Veronensis ex Dominici sectatoribus Theologus eximius, quem Pontifex Romanus Inquisitorem Hæreticorum nominaverat, & cum publicis litteris ad Longobardos miserat. Eo igitur auctore scriptæ in Prætorio Leges, quæ & exstant: quibus pessimo hominum generi interdicitur omni usu, commerciis, opibus, connubiis, & sepultura; infames, intestabilesque declarantur. Et cum plurimi convincerentur, eos ignibus Prætor tradebat.

Hoc etiam tempore in urbem recepti sunt sectatores D. Francisci, quos Fratres Minores vocamus: eisque non procul Ambrosiana concessa ædes Naboris & Felicis.

In Germania vero Fridericus Henricum primogenitum eximiæ indolis juvenem designari Romanorum Regem curaverat; atque ad exigendum in verba novi Cæsaris juramentum ab amicis populis venere duo Legati Anselmus Intigensis Marescallus Regius, & Valcherius Januembrus Archidiaconus Herbipolensis: sed hi, nescio qua prudentia, viri, dum delegatum munus peragunt, aliud effecere: à factiosis arbitror subornati, conspirationem inivere Henrici nomine adversus civitates Friderici patris amicitiam colentes. Conventus Mediolani actus est xv. Kal. Januarias, in quo hæ civitates, Mediolanum, Marchio Montisferrati, Brixia, Bononia, Laus nova, & Novaria (cujus ultimæ Oratores fuere Petrus de S. Petro, & Ardicionus Cavallacius) sic stipulatæ sunt: *Cuncti Henrico Regi dediti, fidelesque sunto: dolo, fraudi, consilio in ejus perniciem non consentiunto, sed pro viribus disturbanto, aperientoque Regi: tributum ullum non pendunto: militares copias inviti extra Longobardos fines non mittunto: non obsides, non pignora dedunto: Societas, quæ Longobardiæ, Marchiæ, Romundiolæque nuncupatur, salva esto. Contra Henricus hos omnes, & si qui alii præterea fœderi accesserint, ab injuriis tueto, nominatimque à Papiense & Cremonense, cum quibus nec pacem, nec inducias inconsultis, invitisque Mediolanensibus facito.*

A.C. 1234. Nec ita multo post, cum subiisset annus quartus & trigesimus, societati accessere Patavini & Camniates, qui intolerabiles injurias patiebantur à Tarvisinis, & Actiolino Tyranno nefario, de quo plura suis locis referemus. Patavini autem, quo sinceriorem in his animum ostenderent, Prætorem iterum accepere Othonem Mandellum, non minus virtute, quam nobilitate clarum Mediolanensem, cujus etiam pater Albertus eundem Magistratum gesserat: sub his bellum mense Julio exarsit: hinc Mediolanenses, Placentini, & Brixienses, illinc Papienses, Cremonenses, & Parmenses infesta Carrotia emisere: ad Zenevoltam exercitus coivere, & signis collatis pugnavere: ingens ardor animorum utrinque fuit; & cum cruentum admodum certamen fuerit, par utrinque clades æquavit fortunam. In castra cum rediissent, illata pacis mentio est, brevique suspensis per inducias armis, domum abiere: mansit deinde quies in totum proximum annum.

Quo quidem tempore, cum unum sociarum civitatum studium foret, ne Fridericus in Longobardos descenderet, unus inquieti animi vir Actiolinus Tyrannus, à Romano in Patavinis oppido cognomentum trahens, in Germaniam transivit; hærentemque Cæsarem hortando, docendoque quos amicos in Italia haberet, permovit, ut omnino brevi se venturum polliceretur. Erat Actiolinus audacis ingenii homo, & inter Italos ea tempestate Tyrannus gravis, & multis formidandus, de cujus origine, quæ apud certum auctorem Rolandinum Patavinum comperimus, omissis, quæ vulgati scriptores circumferunt, in medium ponenda duxi. A.C. 1235.

Sub Conrado Secundo Actiolinus cognomine Balbus ex Germania profectus non mediocres opes in Patavinis & Honoriam vicum adeptus est. Is ejusdem nominis filium reliquit, qui paternæ ditioni adjecit Bassianum oppidum; & deinde Romanum, in quod translata sede cum diutius habitaverit, obliterato Honoriæ cognomen Romani sumpsit; & ducta uxore Adeleita Etrusca Comitum Mangonum sorore, sex liberos genuit, quatuor fœminas, & duos mares, Actiolinum hunc de quo loquimur, & Albericum, quem alii Albertum vocant. Hic autem tertius Actiolinus natus est octavo Idus Aprilis anni Christianæ dinumerationis millesimi, centesimi, & nonagesimi quarti, qui deinde in famigeratam illam humani generis facem, quæ omnium litteris celebratur, evasit.

Cæterum hujus anni hiems aspera gelu, & insolita nivium magnitudine fuit. Frugiferæ arbores oleæ, ficus, vites exaruere: subsecuta pestis in quadrupedibus veterina fere omnia animalia, equos, bovesque nulla apparente causa confecit. Inter aves quoque gallinarum generi perniciosa fuit.

Subsequente anno MCCXXXVI. Februario mense, Fridericus institutum iter in Italiam suscepit, & per Tridentinos in Veronensem agrum transmisit; Gazum & Marcharium oppida diripit: nitebatur favore, Cremonæ, Parmæ, Mutinæ, Rhegii, Papiæ. Et quamquam adversariorum exercitus ad Nigrizolum usque Brixianum vicum processerit, ipse tamen montem Clarum obsedit, ac tormentis admotis expugnavit. Mox Olio pontibus juncto, in Bergomates transit. Hic mentione pacis jactata, non abnuit, quin per Magistrum domus Sanctæ Mariæ Teutonicorum tractaretur: sed nimiis difficultatibus, quæ proponebantur, offensus, rem Marti committere maluit; & circummissis copiis iter commeatuum Mediolanensibus intercepit: illi metu deteriorum perterriti, in proximam silvam confugiunt: circumfundentibus sese Fridericianis cinguntur, ac cæsi, spoliatique atteruntur. A.C. 1236.

Parta ea victoria, Cæsar Cremonam se contulit, ubi in autumnum usque moratus, accersitur ad capiendam Vicentiam hoc modo. Actiolinus Romanus, & Mantuani exules, qui ob interfectum Episcopum suum solum verterant, quibusdam civium persuaserant, ut gratiam Cæsaris, præsidium ejus intra urbem recipiendo, sponte compararent. Ergo hujus rei admonitus Fridericus, uno die ac nocte continuato itinere prid. Kal. Novembris eo pervenit, apertisque portis, intromisso exercitu, sine ordine direpta civitas, & magna pars ædificiorum incensa est, tantaque rerum jactura facta, ut hæc inter raras illius urbis clades numeretur. Cujus defectione abrupta societas est Longobardarum civitatum, quæ ex veteri fœdere conferre invicem auxilia tenebantur, & quantamlibet peregrinorum vim repellere solebant.

Inde Cittadellam Fridericus petiit, cujus pulchritudinem, & inexpugnabilem situm admiratus, ad Castrum Francum Tarvisinorum, & Fontanellam transmisit, ratus futuram Tarvisii deditionem: sed ea spe frustratus remisso Vicentiam Actiolino, ipse Aquilejam, ac inde Germaniam perrexit, ubi jam perceperat nova adversus se agitari consilia, ex conspiratione Henrici filii legitimi cum Longobardis, & nonnullis Germanis Heroibus, qui Regnum Italiæ ei pollicebantur: repentinoque adventu Fridericus rem oppressit: & captum filium in Apulia relegavit: sed is in itinere defecit, seu in carcere confectus, seu, ut quidam dicunt, ex alta rupe sese præcipitaverit, desperatione veniæ. Tunc pater alterum filium Conradum ex Isabella Joannis Hierosolymitani Regis filia susceptum, Regem Alemannorum nuncupat.

Hoc anno vir nobilis Mediolanensis Jacobus Tertiagus Præturam Genuæ sortitus abundantem plus nimio adulterinam monetam magna diligentia coercuit, & sustulit.

A. C. 1237. Anno septimo & trigesimo Actiolinus proditione quorundam civium Patavio urbe potitur, eisque Prætorem imposuit Simonem Apulum Comitem Theatinum; divisitque in præsidia arcium quadringentos milites partim Germanos, partim Saracenos. Mox cum familiarius se victurum cum civibus simulasset, & proinde non paucorum amorem captasset, docuit nonnullos sibi suspectos esse. Quocirca à quibusdam obsides fidei pignora accepit, aliisque, ut ad paucos dies urbe secederent, suasit; quos deinde longius patria relegatos summovit, proditores Imperii & rebelles subinde eos vocitans: exemplo territi complures alii, compositis clanculum rebus, sponte patria abiere. At Actiolinus eos revocat, non revertentes hostes judicat, eorumque domos & turres evertit: à quo incœpto, cum non desisteret, adeo processit, ut dimidia fere pars urbanorum ædificiorum data ruinæ fuerit. Jordanes erat Præses cœnobii D. Benedicto dicati: penes hunc duarum civitatum Patavii & Vicentiæ summa diu steterat; & cum nutare res vidit, auctor fuit, ut & Vicentiæ Prætura Actio Marchioni Estensi demandaretur; & Patavii XVI. viri crearentur, quorum consilio & nutu publica negotia administrarentur. Hunc comprehensum abstrahi, mutarique latebris jussit ita, ut numquam is postea Patavii comparuerit. Arnaldus quoque Sanctæ Justinæ Abbas in exilium abiit.

Deinde Julio mense Actiolinus oppidum S. Bonifacium obsedit; quod situ, operaque munitum magno etiam animo tuebatur Leonisius Comitis Ricardi filius: cumque jam magna pars arcis tormentis muralibus disjecta foret, supervenit rediens è Germania Fridericus Cæsar, ac incœptam obsidionem intermitti jubet, & Mincium amnem transit. Ad Godium agenti adstitit nobilissima Legatio Mantuanorum, & Ricardi Bonifaciensis, qui tunc Mantuæ agebat, urbemque & incolas omnes in fide & obsequio Cæsaris esse docuerunt.

Tum inter Actiolinum & Jacobum Carrarium Patavinum civem ditissimum rixa suboritur, & incalescentibus ex contentione animis, adeo in iram exarsere, ut gladium Actiolinus strinxerit, haud dubie eum jugulaturus, ni in corporis sui objectu Cæsar ipse intercessisset, ictumque avertisset. Inde Montem Clarum petiere, vique captum diruere.

Interea Actius quoque Marchio Estensis in partes Cæsaris transiverat. Et Mediolanenses, & Placentini, cæterique socii, cernentes vim belli & molem omnem barbaricam in se venturam, contracto exercitu obviam eis proficiscuntur: non longe ab Olio fluvio juxta Curtem novam castra locata, commissumque prælium atrox est admodum, & perinde cruentum. Elati præsentia Cæsaris Papienses, Cremonensesque, tum veteribus odiis ad memoriam revocatis, acerrime pugnabant. Fridericus ipse alacritate eorum conspecta, in aciem Mediolanensium invehitur, cujus impetum excepit Henricus Moguntiacus ejus societatis ductor, quæ à vi & virtute Robustorum dicebatur. Aderat item Prætor Mediolanensium Petrus Teupolus claritate Natalium illustris, quippe filius Jacobi Teupoli Venetiarum Ducis, qui strenue pro signis pugnantes Barbarum aliquandiu sustinuere. Mox occasione superfundentium sese imbrium diremptum certamen est.

Postero die recensens exercitum Fridericus sex millia captivorum invenit. Quidam captum quoque fuisse Mediolanensium Carrotium dicunt; alii partem tantum ejus ferunt: opinantes pridie ab Henrico Moguntiaco post afflictas opes laceratum, & ornamentis omnibus detractis carrum ibidem relictum, quem Fridericus in trophæi morem ad amicas civitates miserit. Captum vero constat Teupolum Prætorem, & elephanto impositum per urbem Cremonam & Laudem circumductum: sequebatur multitudo captivorum, qui post ostentationem, in Apuliam, partim in Germaniam relegati sunt. Prætor ipse excruciatus in custodia periit: scribunt nonnulli, eos Mediolanenses, qui ab ea pugna superfuerunt, ex fuga in Bergomensium montana se recepisse; & in Saxina valle opibus & impensa Pagani Turriani, qui in ea præpotens foret, adjutos incolumes in patriam rediisse; atque ex eo merito non exiguam gratiam apud universum populum ei quæsitam. In eadem pugna Actiolinus Romanus luxatus humero est, & Patavium rediit.

Anno MCCXXXVIII. mense Majo Fridericus Cæsar Papiæ agens, petenti Guidoni Comiti Blandratensi, Magni Guidonis, qui sub Ænobarbo fuerat, nepoti, affirmavit majorum privilegia, eum in fidem & protectionem suam cepit. In Cæsarea Aula tunc fuisse lego tres Marchionis titulum præ se ferentes, Bonifacium Montisferrati, Manfredum Saluciensem, Manfredum Lanceam cognomento de Buscha, Thomam, & Belingerium Romagnani Comites; item Henricum Guidonem, & Bertoldum Valpergenses Comites. A. C. 1238.

Eodem anno Genuensis civitas, existente Prætore Paulo Soresinate Nobili Mediolanense, duplicem Legationem emisit; unam ad Fridericum, quæ fidem & obsequium populi ei juravit; alteram ad Pontificem, quo auctore pax cum Venetis facta est.

Deinde ineunte Januario mense anni MCCXXXIX. Cremona movens Fridericus Patavium petiit, ubi ab Actiolino jam Domino, & primariis civibus passim opes ostentantibus, maximo cum honore accipitur; quin & Matronæ gemmis, margaritisque peronatæ, equis phaleratis incessere. Duorum mensium & eo amplius mora ibi facta est; & demum Dominica Olivarum congregato de more populo in prato Vallis, adstitit Imperator eminenti tabulato coronatus, ornatusque solemni habitu; & quædam proloqui Petrum Vineam jussit, quæ ad populum in benevolentia & fide firmandum spectabant. A. C. 1239.

Erat autem Petrus Vinea vir illis temporibus disertissimus, genere Apulus, & qui ex infima sorte ad illustrem fortunæ gradum evectus, Judex, & arcanorum omnium particeps, & maxime apud Fridericum erat. Inibi is subjunxit multa in excusationem Cæsaris, quem per eos dies Gregorius IX. Pontifex Romæ agens, ignominia maxima affecerat; rebellem Ecclesiæ, divinique nominis hostem pronunciaverat: conatusque est, id inique & immerito factum, suadere. Inde Trevisium profectus est,

est, Prætoreque ibi constituto Jacobo Mora Apulo, Patavium revertitur, & Vicentiam venit.

Tertio Nonas Junii obortis media die tenebris, Sol Eclipsim duarum pene horarum fecit: quo portento deterritus (multum enim Astrologiæ tribuebat, & actiones suas ex consilio peritorum sideralis scientiæ dirigebat) solvit exercitum, & in Longobardos proficiscitur; & bello adversus Mediolanenses suscepto pro Laudensibus, Melegnanum diripuit, atque evertit; & per quatuor ac viginti dies solum Mediolanense populatus, tandem ad Padi ripas se convertit, ubi Octobri mense, & jugibus pluviis, & repentina fluvii inundatione, vitæ periculum adiit; & impedimentis omnibus, ac lectulo ipso amissis, Cremonam incolumis evasit; & paulo post Laudem reversus, jus cudendæ monetæ civitati ipsi concessit: quod maximi muneris loco æstimatum est; propterea quod perexiguus tunc erat auri argentique usus; unus in mensa scyphus, unaque paropsis pro multis poculis uni familiæ sufficiebant; non candelæ è sevo, pinguive cera æreis candelabris splendescebant, sed ex rudi materia faces arcendis tenebris manibus puerorum sustentabantur: vestes viris, matronisque non serico, textilive argento, aut auro, & peregrina pelle pretiosæ, sed simplici cannabe, linove, aut laneæ, bombycinæve, sine fultura, aut ovino vellere, sine tegumento: adeo attritæ hominum opes, exhaustique populi diuturnitate bellorum erant: in ædificiis quoque non elegantiæ, sed utilitati penitus studebant; nam, & turres præaltas condebant, quarum adhuc pleræque exstant; aliæ etiam ætate nostra pondere laborantes suo, Papiæ, Bononiæque corruerunt. Palatia vero illorum temporum invenusta trabium congerie compacta, sua illa deformitate cognoscuntur.

Cæterum erat Ferrariæ iisdem temporibus vir inter cives opibus & potentia pollens, Salinguerra nuncupatus; qui gratiam Friderici consecutus, quingentos ab eo equites acceperat: eoque præsidio & favore Cæsaris subnixus, gravi urbem tyrannide premebat: cumque magna in invidia apud Italos Heroas foret, conspirant in eum Gregorius Montelongus, Gregorii Pontificis in Ravennate Provincia Legatus; Jacobus Teupolus Dux Venetiarum; Actius Estensis, paulo ante ab Actiolino Romano patriis opibus & oppido Estensi ejectus; & Ricardus Bonifaciensis: quibus accessit Albricus Actiolini frater, quasi illi inimicus, & ex magna causa iratus. Ineunteque anno quadragesimo ultra mille & ducentum, mense Februario, reliquo exercitu conscripto, accersivere etiam auxilia à Mediolano & Bononia, atque aliis fœderatis civitatibus; & triremibus à mari Adriatico subvectis, terra, fluvioque Ferrariam circumdant. Nec defuere occasioni suæ patria pulsi cives; & cum diuturnitate obsidionis arctæ jam res in urbe essent, Hugo Rambertus, cujus secunda inter cives auctoritas erat, seu sponte sua ad pacis consilia inclinaret, seu clam ab adversariis subornatus, Salinguerram convenit, & parum in urbe virium esse sibi videri dixit ad sustinendos, nedum ad propulsandos, hostes, quorum infinitæ copiæ cernerentur: & si paterentur ejus anni segetes evastari, unde postea populo, jumentisque alimenta suppeterent? sed jam tormentis muralibus quassata mœnia, & fere hostibus patere aditum in urbem, adjiciebat multa in eum sensum, quibus facile ambiguam mentem, & à bello alienam Salinguerra perspiciens: *Age*, inquit, *quando sic libet, faciamus: sed profecto dum mihi genitalia, tute tibi nasum abscindis, abnuere ego non possum, quin, quo velis, sequar.* Ita de pace agere cœptum. Salinguerra ex urbe evocatus, in castra sub fide publica venit, ac magno honore accipitur, ne tamen, si velit, effugere possit, observatur: simul præmissis militaribus turmis, urbem cuncti ingrediuntur, ceuque victores triumpharunt: in Palatio paratis epulis discubuere; adhibitus quoque inter convivas est Salinguerra, & post varios jocosos sermones, Paulus Traversarius Ravennatium dominus in Salinguerram conversus, eum gravibus verbis compellat, acerbiusque taxat; tum scelera illius recensendo, criminatur: objecta diluere homo exorsus, tota concione obstrepente exsibilatur: agnovit tunc, quo sua res loco esset Salinguerra, qui mox sine dissimulatione captus, & vinctus Venetias deportatur, ubi reliquum vitæ, quæ illi in octogesimum annum contigit, in custodia transegit: supererat illi filius Jacobus Taurellus nomine: is demigrare Patavium jussus in Actiolini Aula consenuit.

A.C. 1240.

Compositis Ferrariæ rebus, Stephanus Baduerius Prætor datus est, & exercitus soluti. Inde Gregorius Cardinalis Genuam proficiscitur; eodemque mox subsecutus ab Roma Patriarcha Hierosolymitanus, crucem adversus Fridericum & reliquos Ecclesiæ rebelles prædicavere; nec minora præmia daturis nomen in hanc, quam in Judaicam Sepulchri expeditionem, repromittebant. Quibus mota Genuensis civitas in fœdus Mediolanensium & Placentinorum concessit, & ad ejus obsequium universa Occidentis ora, quæ rebellaverat, præter Savonam & Albingaunum, rediit. Alexandrini vero defecere, atque in partes Friderici transeuntes, Vicarium illius accepere Manfredum Lanceam: isque per Novembrem mensem in oram maritimam transgressus, Petram, oppidum in confinio Finarii & Albingaunensium, obsedit: obsessis auxilia ferebant Genua, Mediolanum, Placentia. Interim ab Orientali ora Ubertus Palavicinus Vicarium Cæsareum sese agens, ex Parmensi in Lunensem agrum transmissus, perturbare rem nunciatur: sed is haud magnos effectus addidit, coactus cis Apenninum ad sua tuenda redire; propterea quod adversus eum mittebatur Henricus Moguntiacus Genuensium Prætor, & multa alia in Longobardis parari sentiebat.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XIV.

EPITOME.

Fridericum Ravennæ accessione ferociorem, ipsique pariter ac nobis dura denuntiantem Gregorius Pontifex hostem judicat: Conciliumque Romam indicit. Genuenses nec Pisanorum legatione sollicitati, nec civium Friderico studentium conjuratione territi, in amicitia, cultuque Pontificis perseverant: & classem, qua Galli Longobardique Antistites Romam deportentur, adjiciunt. Sed ea à Pisanis intercepta, Præsules, qui vehebantur, in custodia habentur: Francorum Rege apud Fridericum frustra expostulante. Gregorio fatis erepto primum Cælestinus IV. è Castilionea Mediolanensi familia, & mox Innocentius item IV. è Flisca Genuensi Pontificatum init. Huic, præter Genuenses, non pauci Longobardorum Dynastarum, & pleræque nobiscum civitates dant nomen adversus Fridericum. Et Genuenses quidem Savonam, reliqui fere Taurinum bello aggrediuntur. Sed utramque urbem Cæsar, submissis auxiliis, incolumem præstat. Et Genuenses vicissim Innocentium ab eodem specie reconciliationis Roma evocatum, & jam pene obsessum, seu amore religionis erga Pontificem, seu pietatis erga concivem, submissa classe, periculo, ac prope vinculis eximunt. Fridericus dissimulata conscientia sacrilegi consilii, Pisas delatus, novam de pace ad Pontificem Genuæ agentem legationem mittit: qui nihilo minus in Gallias iter suscipit, tot, tantisque Ecclesiæ & Italiæ malis remedium aliquod deprecaturus. Christianorum igitur Regum ac Principum conventu Lugduni habito, Fridericum anathemate ictum de Imperii culmine deturbat: eoque nihilominus suæ fortunæ conscientiam retinente, seque apud Principes, populosque purgare satagente, Henricus Turingiæ Lantgravius Germaniæ Principum suffragiis renunciatur Cæsar: & acquisitam alieno beneficio dignitatem propria virtute tuetur, debellato Conrado à Friderico patre in ipsum immisso. Inter hæc Fridericus Papia, & Henricus filius Cremona nobis pariter inferunt bellum: sed brevi desperata victoria, finibus excedunt ad opprimenda in Parmensibus defectionis consilia, bellumque Genuense in Etruria apparandum: ubi Aulicorum in Friderici caput conjuratio detegitur ac vindicatur. Parma ab exulibus Guelphis ope Pontificii legati capta; & Mutina, Rhegio, aliisque in dies tum oppidis, tum Dynastis, Pontificis partibus accedentibus, Fridericus Parmam obsessurus novam urbem pro castris dimidio a vetere milliario molitur: & de nomine omen facturus, Victoriam dicit. Sed & fœderatorum auxilia sibi, ac commeatibus viam in urbem fecerunt; & Cæsare ad aucupium longius progresso, corruptaque in castris disciplina, eruptione facta, victa ipsa est à Parmensibus, & evastata Victoria; & Imperii insignia in triumphum ducta. Triremis insuper, qua ducenti amplius Neapolitani pernobiles Savonam Friderici jussu vehebantur, à Genuensibus intercepta est; & Mediolanenses aliquot in ea captivi, in libertatem asserti. Nec æmuli Cæsaris morte diu gavisus est, Gulielmo Hollandiæ Comite brevi, adnitente in primis Pontifice, subrogato. Victoria demum non semel frustra tentata, in Apuliam concedit: rei Longobardæ cura Henrico filio Sardorum Regi commissa: qui brevi pro Mutina cum Bononiensibus congressus, victus, captusque è vita citius, quam carcere, emigravit: quem Fridericus non multo post sequitur. Florentini Apuliæ oppido (quod nomen sibi fatale genethliaci hominis denunciatione declinaverat in Etruria) sanctius multo, quam vixerit, moritur: relicto testamento, quo quidquid jurium aut ditionis Romanæ Sedi ademerat, relaxabat.

C PER idem tempus vacante Mediolani Pontificia Sede, Archiepiscopus decernitur Leo Peregus ex Fraternitate Minorum. Et cives in Comensi bellum gerentes, Lucinum oppidum funditus everterunt. Paulus quoque Traversarius fato functus est; & ex ejus obitu Ravenna civitas in ditionem Friderici concessit. Cujus urbis accessione auctus Fridericus, ferocia consilia agitare, Pontificem tollere, & Mediolanensi civitati cladem, qualem avus intulisset, D illaturum se jactare. Quibus irritatus Pontifex, illum solemni die hostem, rebellemque Sedis Apostolicæ declarat: & quid impius homo in Religionem moliretur, Regibus Hispaniæ, Galliæ, Britanniæque perscribit. Simul Romæ Concilium magnæ deliberationis parat, eique negotio destinat duos Cardinales Jacobum Prænestinum Episcopum, Othonem Theonengum Diaconum. Et quia ituris ad id obstabant tota fere Italia Friderici exercitus, vel amici populi, delecta Genua est; in quam ab Occidente profecturi convenirent; & postmodum navibus transportarentur ad ostia Tiberina. Septem & viginti triremes, præter multa alia minora na- E vigia, ad id instructæ fuere. Interea, quæ opponeretur, & conatus infringeret, altera classis numero navium & bellatorum virtute superior Pisis armabatur: cui præfectus fuit Ansaldus è Mari cum Andreolo filio Genuæ extorres. Simul excitati Ubertus Palavicinus, & Marinus Ebulus, facere negotium Liguri à terra conati sunt. Sed nihil deterriti Genuenses in sancto & pio proposito perseverant.

Tunc Legati à Pisis venere, dicentes, Veterem amicitiam, & confinium terræ, ac maris inter utrumque populum in causa esse debere, ut idem animus, eademque voluntas ambobus sit: rogare, quoniam F ex novo apparatu adversari Cæsari velle videantur, ut ab incœpto desistant, irritare Fridericum cessent: quia Pisani, & pro veteri suo jure & recenti adstricti, detrectare imperia Cæsarea non possunt, quacumque vi & opera sunt eis sese oppondituri.

Respondere Genuenses, non negare se, quæ de affinitate terrarum, ac maris natura constituisset, quæque de vetere duorum populorum benevolentia dicerentur: sed se jampridem didicisse uno habitu, unaque fide Ecclesiam Romanam colere, & Pontificis præcepta servare: opinari se eandem mentem Pisanis esse; neque eos ad injuriam revocaturos,

ros, si Christiani Principes, & religiosi viri religionis causa Romam petituri Ligustico ab littore transfretare studeant. Quos si Pisani impedire voluerint, sciant, Genuensibus ut voluntatem, sic & vires ad ea, quæ instituerunt peragenda, non defuturas. Cum his dimissi Pisani abiere.

Peregrini vero Principes, & Longobardi Oratores, in quibus Mediolanenses, Placentini, & Brixienses erant, cum jam frequentes adessent, & jam conscensuri naves forent, inopinatus casus pene cuncta oppressit. Interceptæ fuerunt litteræ Friderici Cæsaris ad Fridericum Grillum, & Joannem Strejaporcum opulentos cives Genuenses in hanc sententiam: *Diuturna & constans fides vestra, multisque periculis probata devotio gratissima nobis est. Audivimus ea, quæ Ansaldus Marinus nomine vestro nobis retulit, non sane discrepantia ab his, quæ nos ipsi ad contundendos hostes nostros in ista civitate constitueramus: sed rem majoribus etiam viribus agendam duximus. Nam mari classem paramus haud dubio hostili superiorem, & terra ab utroque littore, nobis jubentibus, inferunt Ubertus Palavicinus & Marinus Ebulus noster in Longobardis Vicarius. Quæ dum agimus Faventiam obsidemus, quæ nunc operibus nostris cincta sic undique est, ut absque dubio in potestatem nostram brevi ventura sit. Hinc propinquam Bononiam petemus. Jamque præmisimus Henricum filium nostrum Regem Turitanum, & Galluris, ac universalem Imperii in Italia Legatum, qui & exercitum ab amicis, fœderatisque nostris contrahat, & cætera expeditioni necessaria præparet.*

Hæ litteræ ad Prætorem Genuæ, qui tunc erat Gulielmus Surdus civis Placentinus, delatæ, suspectam eorum, ad quos scribebantur, fidem fecere. Itaque Prætor, ut ad se venirent eos citavit; simul comprehendi Mainetum quendam Florentinum eorum internuncium curavit. Sed hunc, cum à satellitibus traheretur, Rubeus Volta intercurrens eripuit, & extorsit. Illi vero Magistratui minime audientes, nam interceptas litteras sensere, sese domi adversus impetum quantumcumque poterant, muniebant; arma, tela, viros congregabant. Nam præter supra nominatos conscii conjurationis erant Gulielmus, & Ingo Volta, & Ingo Grillus, & Thomas Spinula, & nonnulli ex familia Auria. Quos ut pari contumacia teneri Prætor cognovit, senioris ætatis, & primores populi, ut armati in ædem Divi Laurentii venirent, monuit. Ubi, quæ de civibus improbis & domesticis hostibus comperisset, exposuit; litterasque interceptas perlegi jubet. Quibus cognitis una omnium sententia fuit proditores patriæ ultimo supplicio afficiendos. Et præmissis Capitaneis populi, atque signiferis, domum Joannis Strejaporci petunt, quam adorti, transfugiente ad Voltas Joanne, diruerunt, & spoliarunt. Inde ad Voltas & Aurias convertuntur. Hic Fratres Prædicatores & Minores intercessere, aliquantisper à vi supersederi rogantes, quoniam Auriæ facturi imperata erant. Temperavit Prætor, inhibuitque multitudinem ab impetu. Sed cum denuo vocati non comparerent, jussit Prætor, juventutem armatam ex triremibus, quæ jam paratæ stabant, descendere, & domum Spinulæ oppugnare. Nec mora: statim confractæ fores fuere, apertaque domus, & turris; & in ipso conflictu lapide ictus Thomas interemptus est. Expugnatum Palatium Prætor munit; superveniente deinde nocte, vigiles armatos dare operam jubet, ne quid detrimenti Resp. caperet. Conjurati autem casu Spinulæ territi, in Prætoris potestate se futuros dixerunt, & promissa fecerunt cuncti, præter unum Joannem Strejaporcum, qui in tanto periculo perstitit.

Sedato tumultu, ad expedienda reliqua profecturis Romam necessaria intenderunt. Reposita in

A triremibus juventute, duo adjiciuntur Oratores, qui simul irent Reip. Genuensis nomine, Othobonus Malonus, & Trincherius Ismael, simul & Petrus Ventus, & Guilielmus Niger. Totius autem classis Præfectus, quem inveterato verbo *Admiratum* vocant, fuit Jacobus Malocellus: VII. Kal. Majas Genua solventes, portum primo Delphinum, dein Levantum tenuere. Ubi motus Palavicini audientes, in dubio fuere Duces descendendi in terram illum persequuturi, nam ad quattuor millia sagittariorum præsidii nomine ducebant. Verum metuentibns Cardinalibus, ne ipsis absentibus

B hosti ipsi præda forent, substitere, & navigationem continuantes, in portum Veneris deferuntur. Hic cognoverunt, & navium, & propugnatorum numero, & virtute validiorem sua classem Pisis armari: quare instrui octo alias Genuæ curarunt. Sed fatis urgentibus, non exspectatis eis, Cardinales festinare voluerunt; sicque dantes vela ventis, Pisanum littus prætervecti sunt. Sed procul conspicatus Andreolus Ansaldi filius, velis, remisque nixus, apprehendit eos trans Helbam insulam, ad Gilium scopulum, non procul Telamonio Senensium portu; atque cominus congressus, duas & viginti eorum triremes in potestatem redigit:

C nam aliæ quinque cum Malocello Admirato ægre evaserant. Cardinales, & clarissimi Sacerdotes, Legatique ipsi Genuensium capti, & cum his ingens vis auri argentique. Cujus rei fama invulgata, exercitus terrestres insolentius agere, & ceu omnia sibi prona esse deberent, superbius finitima oppida ad deditionem cogere. Unum Levantum Palavicini cursum confregit, victoriamque moratum est. Afflictis rebus solatii loco fuit, quod Romeus Villanova Raymundi Berengarii Provinciæ Comitis Legatus, ab eadem clade servatus, declinavit Sardiniam versus, & in itinere occurrit Pisanæ navi mercibus omnifariam onustæ, cam prælio

D aggressus expugnavit, & Niciam perduxit.

Cæterum rei à suis feliciter gestæ nuntios ut Fridericus accepit, litteras toto orbe diffudit, lætitiæ & gratulationis plenas, causam suam & Pontificis inde judicari petens.

Genuæ autem major cura Magistratum & Præfectos Reip. subiit: confestim Mediolanum & Placentiam Oratores missi ad nova auxilia petenda; & ipsi die noctuque reficiendæ classi intendere, quæ victori & propinquo, hora si ingrueret, resistere, & præsidio navibus suis, quas mercium plenas ex Orientali negotiatione reverti sciebant, esse possent: nam eisdem inhiare Pisanos, Fridericia-

E nosque milites constans fama erat. Sic brevi quinquaginta triremes effectæ, hostem ab nova hinc inde molestia cohibuerunt, & tuto ingentes opes Genuam perductæ: quin ad terrestres exercitus conversi, finibus cedere coegerunt. Nam & Mediolanensis, ut hostem ab Genua revocaret, agrum Papiensem auspiciis & ductu Gregorii Montelongi invasit. Papienses autem cum copiis ad sua tutanda reversi illi occurrere, & inito certamine haud mediocrem cladem intulere. Capta est ingens turba hominum, & copia commeatuum, tubæ, buccinæ, vexilla, & signa Pontificia, urbisque Mediolanensis; ne-

F que tunc satis cognitum, qua Montelongus ope evaserit.

Interea Francorum Rex suorum detrimento permotus, ad Cæsarem scripsit, dimitti captivos petens, quandoquidem nihil commisissent, qui obedienter, quo Pontifex Romanus petisset, iter intendissent: præterea antiquam Gallis cum Cæsaribus amicitiam intercedere, quæ ad salutem calamitosorum, non ad pœnam errantium valere debeat. Quod si precibus non sit apud eum locus, haud defutura arma, viresque, quibus ostenderetur, Gallicum nomen, dignitatemque, ne à Cæsare qui-

 dem

dem ſperni debere. Hic reſpondit Fridericus, nihil eſſe, quod Regem gravet, aut ad injuriam Galli revocent, ſi æque ac Longobardi in vincula conjecti ſint; quoniam ſimul comprehenſi, debellatique, in pari cauſa eſſe cenſentur: & ſi aliena à bello mens eis fuiſſe dicatur, illorum tamen ſpeciem & numerum auxere, qui Cæſari hoſtilia & ignominioſa parabant. Nec ita multo poſt eos in Apuliam, Siciliamve relegavit. Piſani non paucos cum ſuis, qui Genuæ ſervabantur, commutarunt.

Mox potitus Faventia Fridericus, per Picentes in Romanam terram proficiſcitur, præfecto rebus Longobardiæ cum ſuprema poteſtate Henrico filio notho, Galluris & Sardiniæ Rege.

Libuit ſupra nominati viri titulos repetere, propter mirandam & imperitiæ plenam de nomine ejus varietatem. Nam Blondus, & omnis fere poſteritas, Entium, interim, addita littera, *Rentium*, aliquando *Enitium* vocant. Merula, ut pleraque alia, eruditius pronunciaturum ſe exiſtimavit, ſi à communi uſu recederet, & *Egentium* nuncupavit. At in *Epiſtolis* Friderici patris, quarum bina exemplaria vetuſtiſſima atque incorrupta vidi, & diplomatibus auro obſignatis, quæ adhuc Cremonæ ſervantur, legitur Henricus illegitime natus, ut naturalis maculæ nota ab Henrico legitimo & quandoque Cæſare deſignato diſtingueretur. Eundem autem, cum ingenio & militari exercitatione polleret, & Sardorum regno, quod, neſcio quomodo, in Fiſcum venerat, donavit; & ſæpe exercitibus præeſſe voluit.

A. C. 1241. Subiit inter hæc annus primus & quadrageſimus, cujus menſe Auguſto Gregorius Pontifex moritur. Et diſcordantibus Sacerdotibus, quadrageſimo demum die electus eſt Gufredus Patricius Mediolanenſis è gente Caſtillionea, & tunc Epiſcopus Sabinus. Pontifici nomen indidere Cæleſtino IV. Vir ſane multiplici laude commendandus, in quo & præſtabilis litterarum doctrina & vitæ integritas probaretur. Sed hunc oſtendunt terris tantum fata. Senex enim & valetudinarius IV. Idus Novembris, qui à Pontificatu decimus ſeptimus dies erat, inter homines morari deſiit. A cujus obitu Sedes deinde pluſculos menſes vacavit.

Eodem anno lego, ſed perparce ſcriptum eſt, IV. Id. Maji certatum prælium fuiſſe inter Mediolanenſem populum, exiſtente Prætore Philippo Vicedomino Placentino, & Papienſem exercitum, ad Pontem Longum juxta ignobilem vicum ad Geneſtas nuncupatum, & multos hinc inde captos: inter quos Manfredus Puſterula Mediolanenſis Papiam ductus, permutatione deinde facta patriæ reſtitutus eſt: detrimento autem Mediolanenſibus fuit mutatio Conſilii, quo tendere inſidias hoſti ſtatuerant, ſed eas poſtea omiſerunt.

A. C. 1242. Anno quadrageſimo ſecundo, Prætore Luca Grimaldo Genuenſe, Mediolanenſes bellum in Comenſi geſſerunt; Belinzonam primo, deinde Mendriſium in Luganenſi valle receperunt: & ad ſuburbana uſque Comenſia populabundi devenerunt.

Interim VII. Kal. Julias Principes Chriſtianæ Religionis Anagniæ congregati, Pontificem Summum creant Innocentium Quartum, qui è Liguribus oriundus Sinibaldus Fliſcus antea vocitabatur. Quod ut Fridericus audivit, non mediocri dolore correptus eſt: nec ſine gemitu converſus ad adſtantes: *Amicum*, inquit, *amiſimus. Non enim ferre poteſt Pontifex Romanus idem, & Gibellinus eſſe*: expertus enim fuerat Sinibaldum Fridericus ſui ſtudioſiſſimum; neque inter Principes Sacerdotum temere alium magis amicum & benevolentiorem habuerat. Compreſſo tamen eo dolore, nobiliſſimam Legationem ad gratulandum honorem mittit; cujus capita fuere, Magiſter domus Sanctæ Mariæ Teutonicorum, Anſaldus à Mari, Regnorum ſuorum & Imperii Admiratus, Petrus Vinea, & Thadæus Sinueſſanus magnæ curiæ Judices, & B. Mareſcallus Decanus Meſſanenſis.

Gibellinum autem & Guelfum, duarum in Italia factionum diverſa & pernicioſi ſtudii nomina, jam invaluerant; & hi Romanæ Eccleſiæ partes, tuebantur, illi à Germano Cæſare ſtabant. Unde orta ea nomina ſint, multa quidem traduntur: ſed, quod probem, adhuc non legi: durat in noſtra tempora feralis & domeſtico furore concomitata appellatio, nec ſine urbium excidiis, bonorum direptionibus, humani ſanguinis effuſionibus in nepotum animos tranſmiſſa.

Sub ejuſdem anni finem convenere Genuæ Mediolanenſes & Placentini Oratores, & hactenus eorum ſtudiis adverſati Bonifacius Monteferratenſis Marchio, & Manfredus Carretus, & Georgius, ac Emmanuel Ceva oriundi; atque ibi reconciliatis populorum animis, pacem facere, ſeque obnoxios Eccleſiæ fore receperunt, atque hoſtes eorum, qui ei adverſari vellent. His conſtitutis reverſus domum Bonifacius, Genuenſem admonet, videri opportunum, ſi nunc pœnas rebellionis Savonenſi civitati irrogarent; ſeque auxiliis non defuturum docet, &, ne quid opis ad inimicam urbem per ditionem ſuam deferatur, curaturum.

Igitur appetente vere anni MCCXLIII. his fretus Genuenſis, hoſtiliter Savonam petit; caſtra, machinaſque murales mœnibus admovet; nec minus immiſſa claſſe mari obſidetur; ſimul Legati ad Bonifacium mittuntur, qui promiſſorum obſervationem peterent. Sed is nullo certo reſponſo dato, Mediolanum majoris negotii cauſa vocatus proficiſcitur. Gregorius Montelongus duarum urbium Novariæ, Vercellarumque ſtudia in partes Pontificis, Romanæque Eccleſiæ officium trahebat; ſed confici res abſente Marchione non poterat. Ejus adventu haud cunctanter communi fœderi acceſſere. Bellumque Laudenſibus illatum; quorum in auxilium & Cremonenſes Carrotium miſere, & Henricus Sardorum Rex venit: ſed & ejuſdem diſceſſu, nec ulla alia re memorabili geſta utrinque exercitus ſoluti ſunt. A. C. 1243.

Tranſlata deinde arma ſunt in Taurinates, quam urbem Præfecti palatio & nonnulli nobiliorum tuebantur, à quibus & favor vulgi ſtabat. Principes vero hoſtilis exercitus, in quibus Gregorius Montelongus Apoſtolicus Legatus, & Leo Peregus Mediolanenſis Archiepiſcopus dignitate eminebant, Vercellas ſe contulerunt, ut ex propinqua & opulenta urbe ſuis facilius neceſſaria ſubminiſtrarent. Summa vero exercitus cura Bonifacio demandata erat, qui dum obſidet urbem atque oppugnat, ſupervenit in obſeſſorum auxilium Fridericus Cæſaris nepos, ſuperiori Longobardiæ Præfectus cum juventute Cremonenſi, Papienſi, Alexandrina, Aſtenſi, à quibus pulſus Marchio eſt, & non pauci ex ejus exercitu capti. Hoc loco Cæſar Marchionem immemorem acceptorum beneficiorum, & affinitatis ſuæ appellat, & reconciliatum Pontifici hæc ingrato erga ſe animo facere dicit; Vercellenſes quoque proditores nuncupat.

Interim multifariam ſollicitati Guido, qui Rainerio patre natus erat, & Ubertus patruus Comites Blandrati à factione Cæſarea ad Pontificiam deſciverunt. Profectuſque Vercellas Guido tabulas publicas accepit, quibus Gregorius, & vinculo excommunicationis, & ſacramento, quo erga Fridericum Imperatorio nomine indignum tenerentur, abſolvit; & ipſos, reſque eorum in fidem & protectionem Eccleſiæ ſuſcipit: nec ullam futuram pacem aut inducias cum adverſariis, niſi ipſis quoque ſalvis, promittit: ac etiam integras eis

eis pactiones olim inter eos & civitatem Mediolanensem initas; ac præstiturum, ut mille marchæ argenti eis debitæ à Rep. Mediolanensi, Placentina, Brixiensi, Bononiensi, ac aliis urbibus fœderatis persolvantur. Hæc III. Idus Maji acta.

Interea obsessis Savonensibus laturus opem Cæsar, terra marique copias scribebat: nam & Henricus filius, atque Manfredus Lancea circa Aquas Statiellas (locus est in Liguria celebratus calidis aquis, & omni morborum generi medentibus, haud procul Alexandria insignis) ex Alexandria ipsa, Derthonaque, Alba, & Papia satis magnum militum numerum effecerant. Et Pisis octoginta triremibus instructis, tantum terroris Genuensi injectum fuit, ut sponte obsidionem solverit; & de rebus suis dubitans, domum redierit.

Simulavit dehinc in gratiam redire cum Pontifice Fridericus; nam ineunte anno quarto & quadragesimo, qui bonum animum declararent, ad eum misit celeberrimos ex Aula viros, Robertum Comitem Tolosanum, Petrum Vineam, & Thadæum Sinuessanum. Et quia Cæsar haud tuto in urbem Romam venire se posse existimabat, rogari Pontificem jussit, ut in propinquum aliquod oppidum conferre se non gravaretur, ubi citra suspiciones colloqui ambo & necessaria transigere possent: interea restituturum se quicquid de Ecclesiæ rebus, ditioneve teneret, repromittit. Lætatus tali nuntio Innocentius Cardinales quosdam ad eum mittit, qui eam mentem gratularentur, in proposito confirmarent, & restituenda reciperent: nec ita multo post Sutrium ipse concedit. Convenere eodem varii Principes, & legati sociarum maxime civitatum, ceu novum spectaculum visuri. Sed circumducere verbis intempestive nimis Cardinales cœpit; nec quicquam eorum, quæ promiserat, præstare; & pene in omnibus facta verbis discordare; Viterbii, Tusculi, & in multis finitimis oppidis armatos contrahere: denique agnoscit Innocentius, salutem quoque suam, nisi cito consulat, in discrimen verti. Et, sive redeundi Romam facultas jam non esset, sive omnino longius proficisci instituisset, Bojolum fratrem ex Ordine Minorum propere Genuam contendere jubet; & summum ibi Magistratum, paucosque edoceat, quo in statu sit; nec nisi unam evadendi periculi rationem esse, si sine mora classis ad civitatem veterem mittatur, qua sublatus ad ipsos naviget: malle enim se suorum, quam importunissimi tyranni manibus credere: oportere autem diligenter rebus necessariis instrui naves, & optare, ut nepotes sui juvenes è gente Flisca, ac Prætor ipse Genuæ, qui tunc erat Philippus Vicedominus civis Placentinus, & honoris & solatii gratia ad se in iisdem navibus venirent.

A.C. 1244.

Profectus Bojolus per avia & devia, tandem Genuam pervenit, ac rem Prætori exponit. Is paucissimos ex primatibus, & quibus tuto tanta res committi posset, convocat, & quæ allata essent, indicat. Obstupescunt cuncti, & admirantur facinus barbaricum, dolentque vicem Præsulis in terris amplissimi. Tum cunctis viribus enitendum, opesque exponendas in ejus salutem constituunt. Id vero prudenter & occultis consiliis agendum censent; ne qua notitia ad hostes perferatur, & proinde perniciem ei, quem salvum volunt, accelerent. Duæ & viginti triremes in portu paratæ stabant, ex recenti Savonensium bello, & nondum sedato hostium metu instructæ: has, inquiunt, sub prætextu navigandi adversus piratas conscendemus: sed ut Albertus quoque, & Jacobus, & Hugo Pontificis nepotes absque suspicione, admirationeve hominum accedant, consulto opus est. Fingamus, inquit unus, controversiam, ut coram Prætore quædam importuna illi flagitent: neget Prætor se ea concessurum: illi pertinacius agant: contumaces jubeat se inscio urbe non recedere. Ita altercatione ex composito facta, crediti sunt serio litigare. Tunc Prætor ceu invitos jubet ad naves perduci: sic adscendentes contrarium quoque iter cepere, Occidentem versus iter dirigunt; atque interim redeuntes ab ora Gallica, mercatorias naves tutas ab insidiantibus hostibus præstitere: tum ad Austrum & Orientem versi, Corsicam prætervehuntur; & ad littus Italiæ flectentes, in portum civitatis veteris devenere IV. Kalend. Julias.

Eorum optato adventu cognito, Innocentius confestim mutato habitu, ac tribus tantum comitibus assumptis, monitisque sex Cardinalibus, ut se pariter sequerentur, Sutrio noctu digreditur. Nec ita multo post una omnes ad littus pervenere, & in proxima ædicula divertentes, Pontificium vestitum resumpsere; & bonum, faustumque iter precati, Prætoriam triremem adscenderunt Pontifex ipse Innocentius, & Cardinales Sabinen. Episcopus, Gulielmus nepos ejus, Petrus Capocius Romanus, Joannes Toletanus, Joannes Cajetanus, & Petrus Barensis. Qui feliciter oram solventes, III. Nonas Julii portum Veneris tenuerunt: atque hic maritima jactatione fastiditi, in terram biduum quievere: inde Genuam enavigant, ubi non minori admiratione ex inopinato, inexspectatoque adventu, quam lætitia, honoribus, & pompa excepti sunt. In ædibus Episcopalibus Innocentio diversorium fuit. Ad quem statim visendum, salutandumque Principes & Legati ex universa fere Italia confluxere. Bonifacius Marchio Montisferrati inter primores fuit; & Oratores ex Mediolano, Brixia, Placentia, Vercellis, Novaria.

Fridericus vero fuga Sacerdotum cognita, stupore pene diriguit; nec satis excogitare poterat, quo modo, qua via, quibus adjuvantibus, ex insidiis elapsi forent. Mox re certius explorata, non sine suspirio ad adstantes dixit: *Cœperam ludere latrunculis cum Romano Pontifice, sicque eum circumveneram, ut nullo pacto evadere posset; sed ecce venere Genuenses totius ludi perturbatores, qui injectis alveo manibus, importune nimis me mea spe frustrati sunt.* Et relicto, quod tunc agebat, negotio, Pisas contendit; unde ad dissimulandam conscientiam nuntios ad Innocentium misit, qui dicerent mirari se, quod cum reconciliatio tractaretur, instaretque compositionis dies, tam repente, inopinatoque evanuerit; se vero in pristina sententia, si conficere negotium placeat, permanere. Simul Robertum Comitem Tolosanum proficisci Savonam jubet, qui eadem prædicaret, & pacem brevi conventuram diceret.

Sed obaudivit omnia Innocentius, & transire in Gallias in animum induxit, ubi Christiani nominis Principes edoceret, quæ, qualiaque in se Fridericus moliri non cessaret. Verum ægritudine correptus id consilium differre cogitur. Febris erat valida, & tanto viro metuenda. Evocati è Longobardia Medici mutandum hospitii locum in primis suasere. Sic in vicum Sextum, ubi spatiosiores campi patent, transit, ac Divi Andreæ cœnobio colligitur, decubuitque in Octobrem mensem; sub cujus principium, cum remissa vis morbi prosperam in posterum valetudinem polliceretur, Prætorem Genuæ & Principes civitatis evocat, gratiisque actis de officio, fide, & liberalitate exhibita consilium petendi Lugduni aperit: ita animo insitum erat, ut vel humeris hominum deferri se, si equo insistere non possit, decreverit. Cognita Pontificis mente Genuenses classem offerunt, Massiliam, vel Arelate, & quo longius voluerit, deportaturam. Is vero maritimum iter subiturum se negavit. Igitur Voraginem & Stellam, non incelebres vicos juxta littus, terra comitantur. Hinc Manfredus Carretus, & Bonifacius Monteferratensis excepere,

&

& per juga faucesque Apennini incolumem ad Padum usque præstitere. Inde per Taurinas Alpes ingressus, Novembri mense Lugdunum pervenit, subsequentibusque eum cæteris Cardinalibus, quorum pars per urbem Mediolanum iter fecit, tres omnino in Italia mansere, Rainerius Viterbiensis Romæ Pontificius Vicarius, Otho Theonengus in Monteferrato, & Gregorius Montelongus Longobardo bello implicitus.

Cæterum ad Innocentium Lugduni agentem ineunte anno XLV. convenere magnæ deliberationis ergo vocati finitimi Reges & Principes Christiani. (A.C. 1245.) Fridericus vero sæpe monitus, cum in Concilio comparere non auderet, ne tamen aperte recusando contemnere penitus Pontificium nomen videretur, varias nectebat moras: atque ex Pisis cum Parmam venisset, ejus desiderio peropportune accidit, ut conventus Veronæ clarissimorum Principum haberetur. Scribit Rolandus Patavinus interfuisse Imperatorem Constantinopolitanum, Moraviæ, Carinthiæ, & Austriæ Duces: propeque fuisse, ut neptem Austrii duceret uxorem Fridericus, nisi interdixisset Pontifex, ne cum nefario homine nuptiæ contraherentur.

Dimisso eo Concilio, Fridericus Papiam petit, Placentinorum agros ex itinere populatus. Hic Alexandrinorum Oratores claves urbis suæ attulerunt, seque & sua in ejus arbitrio fore ostenderunt. Pariter ad eum defecerunt Bonifacius Monteferratensis, Manfredus Carretus & Cevenses Marchiones. Quorum accessione fretus Fridericus Padum trajicit, simulansque trans Alpes proficisci ad Concilium, quo sæpe citatus fuerat, Astam, & mox Taurinum sub Idus Julias petiit. Sed hic certior fit promulgatæ, pronuntiatæque in se excommunicationis. Quod maximum ignominiæ genus inter Christianos, & maxime tanto Regi, habetur. Et retrocedens Papiam rediit, ubi collecta in unum rerum exactarum memoria, sic causam suam tuetur, ut in Pontifices ipsos retorqueret quicquid fraudis & injuriæ sibi impingeretur, qui nec fidelem operam proficiscenti sibi in expeditionem Hierosolymitanam præstiterint, sed se absente regnum perturbaverint, & nuntios ad Soldanum Ægypti miserint, juncturos fœdus cum eo, atque rationem inituros, qua Fridericus ipse perderetur: iniquitatis autem in se non aliam causam agnoscere, nisi quod affectantibus Italiæ regnum, nunquam eis jus & arbitrium in res Longobardas permisit, & novissime nuptiis neptis Innocentii cum Henrico filio Rege Sardiniæ sit adversatus. Sed fremant licet, frendant quantumlibet, jactentque imcomparabilem illam ligandi, absolvendique in terra & in cælo potestatem; nusquam tamen compertum esse, ut pro arbitrio Imperium & Regna transferant, non magis quam quilibet alius Sacerdos, qui more majorum solitus sacrare quempiam Regem, si forte iratus exsequi officium, perungereque recusaverit, id facere potest, ut quem Heroes elegerint, is Rex esse desinat. Multa alia ad varios scribens Principes, in sui excusationem addebat. Quæ cum nota orbi essent, magna ex parte ficta, commentitiaque habebantur. Itaque eis obauditis perseveravit Pontifex in concepta indignatione, infamem ac ignominiosum apud cunctos mortales statuit. Et Proceres Germani solemni conventu, ceu in vacuum legitimo possessore Romanorum Regnum, promovent Henricum Turingiæ Lantgravium.

Accessit eidem ad molestiam fuga nobilis captivi, quem in custodia Papiæ habebat. Is erat filius Regis Castulonensis, eodem quo Cæsar Fridericus nomine nuncupatus, qui clam effractis vinculis Lactarellam vicum, & inde Mediolanum profugit. Ubi lætis animis acceptus, in ædibus Episcopalibus cohospitatus honorifice est.

Tunc Cæsar, hortantibus etiam Papiensibus, exercitum circa Morimundum & adjacentem Ticini ripam contrahit, proximum Abiatum obsidet: contra Mediolanenses ne id occuparet, nituntur. Brixiani, Placentini, Novarienses, Genuensesque auxiliares copias misere. Ad Albairatum sub Carrotio constitere. Incilis fossa, quæ Ticino derivata, Ticinellum dicitur, utraque castra dirimebat: & ex propinquitate invicem probra, scurrilia, & militares gerræ jactabantur. Objiciebantque in primis nostri Friderico natalium maculam ex Monaca vetula, gibba, Como oriunda. Eundem hostem Ecclesiæ declaratum, inferisque devotum, inanes Imperii titulos jactare. Sic viginti & eo amplius diebus assumptis, Fridericus castra movet, & juxta Buffaloram consedit, tentans, si qua transire Ticinellum posset. Sed ubique Mediolanenses se opponebant.

Eodem tempore Henricus nothus ejus filius cum Cremonensium & Bergomensium manu ad ripas Adduæ constitit, novum inde negotium Mediolanensibus facturus; dumque illi pars copiarum opponitur, Papienses Ticinellum transeunt, & Fridericus castra ad Casternum, Cottarumque turrim contulit: quæ duo loca cultoribus fugatis subversa sunt. Interim Henricus invento juxta Cassianum oppidum vado, flumen transit, & Gorgonzolam sese recipit. Sed hunc confestim circumsedit Simon Locarnus, Mediolanensium ductor, & locum nullis mœnibus fossisve munitum facile expugnavit; Regemque Henricum ipsum cepit. Sed nequaquam remissum ex eo prælium est: institere acrius hostes, & quasi amisso Rege victuri amplius non forent, quicquid virtutis & scientiæ militaris haberent, effuderunt. Ita vehementius pugnantes, non parvam Mediolanensium, qui jam victores se putabant, stragem edidere, Simonemque ipsum cum Præfecto Sagittariorum Genuensium cepere. Æquata hoc modo fere pugna fuit. Et dirempto certamine, placuit Ducum permutationem fieri. Sic & Henricus, & Simon liberati cum cæteris captivis incolumes rediere. Solis Liguribus illata injuria est, quibus alter oculus effossus est, & dexteræ manus præcisæ fuere. Sic extracta res est in hiemis principia:

Et Fridericus cernens, nihil sibi succedere ex sententia, agro Mediolanensi discessit, ac Papiam primo, Cremonam Parmamque petiit, ubi res novas agitari audiebat. Nec vana suspicio erat. Bernardus Rubeus Hugone Nobili Parmensi natus, id moliebatur, ut civitas ad obsequium Romani Pontificis rediret; sed adventu Cæsaris destitit, patriaque cedens, & se, & consilium in commodius tempus servavit: deinde in Etruriam se contulit Fridericus, & Grossetum maritimum Senensium oppidum divertit; unde bello agitare Ligurem terra marique parabat.

Cumque jam subiisset annus XLVI. venerunt Genuam Legati Regis Francorum, petentes accommodari naves, quibus exercitus Gallicus trans mare deportaretur; quoniam vovisset Ludovicus Rex bellum facere Saracenis, Afrisque, & cæteris Barbaris, qui fidem Christi non colerent. (A.C. 1246.) Impetratis XVI. navibus, quæ satis ad vehendam multitudinem visæ sunt, iidem ad Fridericum Cæsarem proficiscuntur, exploraturi, daturusne nomen in eandem expeditionem ipse foret. Sed eo prætendente indignationem ex eo, quod Genuam prius, quam se adiissent, sine certo responso dimissi sunt.

Sed nova cura mox eundem incessit. Thibaldus, Franciscus, & Pandulphus cognomento Fasanelli, nec non Gulielmus Sancto Severinas, & Andreas Cicala haud postremi nominis in Aula Cæsarea, in necem ipsius conjuraverant; sed detecta conspiratione per Comitem Casertensem, confestim

ex

ex Aula dilapsi, alii Romam, alii alio diffugere. Thibaldus & Franciscus in Apuliam arci Capacii sese incluserunt. Hos desequutus Fridericus, tam diu obsedit, donec disjectis muris, & cisternis labefactatis, deficiente humore, præ inopia aquæ deditionem facere coacti sunt. Captos vero fune illigavit, & ex altissima rupe in subjectos maris scopulos, undasque præcipitari jussit. Id XIII. Kal. Julias actum.

Per Augustum vero mensem Conradus Friderici filius jam Rex Alemanniæ designatus adversus Lantgravium novum Cæsarem lectum in Germaniam à patre missus cum hoste conflixit. Victus vires reparavit, iterumque juxta Franchfordiam fortunam tentavit; sed acie profligatur, turpique fuga elapsus est.

A. C. 1247. Anno sequenti qui fuit XLVII. Mediolani Martinus Turrianus primarium in urbe locum sortitur, titulo Anciani ejus Societatis, quæ Credentiæ S. Ambrosii nuncupabatur. Isque VI. Kal. Junias convocata concione in templum Theclæ (convenisse autem ad quinque hominum millia traditur) leges, quibus universi cives viverent, tulit: signanterque cautum est, ne quis Tarvisinam Præturam, invitis duobus fratribus Henrico & Gulielmo Burris; & item Lucensem citra duorum aliorum fratrum consensum Gufredi, & Actii, Piroveneorum iniret.

Fridericus autem pacem Pontificis appetere iterum simulans, ab Etruria in Longobardos revertitur; & nemini nocens Taurinum usque processit; oppidumque Rivolam Comiti Sabaudiensi benigne restituit. Dumque illic, ceu trans Alpes iturus, moram trahit, Gibertus Corrigius à Dente cognomen tenens, & Gerardus Arcilis, & Jacobus Bencetus Parmenses exules Mediolanum veniunt; arcanos sermones cum Gregorio Montelongo conferunt; deque patria à tyrannide Bartoli Tabernerii, qui eam Cæsaris nomine procurabat, Sacerdotum interim bona delapidando, & cunctos acerbe vexando, qui nomen Pontificis profiterentur, vel litteras afferrent, avertenda agunt: docentque tres potentissimas Parmensium familias idem sentire, Corrigios, Lupos, Rubeos; inter quos præcipuæ auctoritatis habetur Bernardus Rubeus, Rolando patre natus, cum privatis opibus, tum conjugis, quæ Innocentii Pontificis soror erat, claritate illustris. Re bene constituta, biduo post Idus Junias patrios fines cum exercitu invadunt, ad Tarrum usque (quinque millibus passuum ab urbe distat) prima incursio facta est. Hic opposuit se magna pars populi sub Henrico Testa, qui genere Aretinus tunc Parmensem Præturam iterum gerebat. Nec mora pugnæ facta est; dumque atrocius dimicatur, & Prætor ipse, & Manfredus Cornazanus, & Hugo Mangiarotus, & plerique alii ex primariis ceciderunt: eorumque casu vulgato, reliqua acies terga vertit.

Ingressi urbem victores, cunctos contrariæ factionis populares exigunt. Gerardus Corrigius Præturam occupat; tum amicorum, fœderatorumque copiæ accersuntur; Gregorius Montelongus mille Mediolanenses equites; Estensis Marchio, variis ab Actiolino Romano injuriis, fraudibusque exagitatus, manum Ferrariensium; Riccardus Bonifaciensis, & Beaguinus Caminas Mantuanam juventutem adduxere; quadringenti etiam equites Placentini affuere. In summa crediti sunt ad tria millia equitum convenisse: qui & commeatus abunde in urbem, cæteraque futuro bello necessaria comportarunt: & ne uno in loco sua multitudine conficerentur, in suburbana loca, & opportunas stationes dispertiti fuere. Nec ita multo post supervenere à Liguribus, impendio Fliscorum, sexcenti sagittarii. Pontifex quoque mille equites ex Gallia pollicitus est.

A Eodem tempore Henricus Sardorum Rex Quinzanum oppidum rogatu exulum Brixiensium obsidebat: & nuntio rebellionis Parmæ accepto, maxima cum trepidatione relicto omni bellico apparatu, refugit Cremonam.

Simul Fridericus monitus, obstupuit ea re audita: deinde Papiam, Cremonamque reversus, studia, cogitationesque ad recuperandam Parmam convertit; & ad Blanconesium circa Tarrum vicum cum parte copiarum transire jubet. Parmæ mutatio magnum quoque aliis in locis momentum attulit. Nam & Mutinæ quinquaginta equites, qui missi ab Parma auxilio frumentatoribus Fridericianis B erant, intercepti, spoliatique sunt; & adolescentes, qui liberalibus disciplinis operam dabant, capti, & in vincula conjecti. Et Rhegienses idem fecere iis, qui paulo ante Cæsaris jussu Cruviacum petierant. Et in Liguribus tractus omnis Orientalis ad officium cum civitate rediit. Et Lunenses adjuvantibus Grafignanæ incolis Vicarium Cæsareum apud se versantem in carcerem posuere. Et Otho Malaspina, quicquid antea amiserat, recuperavit. Et in Patavinis Actiolinus Romanus duo oppida Esten & Calaonem de ditione Marchionis Estensis furtim occupavit.

Cæterum cum jam mensis Augustus ageretur, C Mediolanum ampla cum auctoritate & pecunia ad mille & quingentos equites conducendos venit Cardinalis Octavianus, Ligustici Annales Othonem Avianum habent. Quibus brevi comparatis, Brixellum petiit, rem Parmensem pro virili adjuturus. Sed huic se opponit Actiolinus, qui ex Patavinis, Vicentinis, & Veronensibus egregiam bello juventutem adduxerat Guastallam, cui adjungitur Henricus Rex; & fugarunt copias Octaviani, Brixellumque occuparunt. Et jam cuncta pene circa Parmam, exceptis Colurnio, Vigoleno, Alpesellis in potestate hostium videbantur. Urbs vero ipsa valido munita præsidio, nisi magno apparatu, & D diuturna obsidione capi non poterat; & oppidanorum animi erant, ut nisi per vim aut alimentorum inopia coacti deditionem non facerent.

Igitur Fridericus castrametatus inter Fregnani, Grollæque vias, dimidio ab urbe milliario constitit, aggere, valloque muniit, & ceu novam urbem conditurus, ambitum aratro fecit; templa, forum, lateritiasque domos exstruxit; derivatoque flumine, rotas etiam frumentarias fabricavit, ut milites sui haberent, non solum quo se tuto ab incursionibus reciperent, sed etiam ubi commode hiemare, & quævis aspera frigora tolerare possent: loco auspicatum nomen *Victoriæ* indidit, quasi haud dubio E superaturus hostem: & quo id majoris spei foret, astra etiam observavit, cum urbem novam designaret. Jam hinc ceu in regia constitutus, & jura populis reddere, & legationes exterarum gentium audire, Senatum cogere, monetam cudere; qui Nummi *Victoriati* sunt appellati. Non longe ab eo tendebant Papienses, & qui à Cremona Carrotium adduxerant. Jam eruptiones hinc inde fieri, & levia certamina committi, ex quibus, utri vicissent, non decerneres.

Interim adverso Pado subvecta est classis à Venetis, Ferrariense, Mantuanoque missa; & à Mediolano, Brixiaque supplementa suis advenere: qui F Henrico, Actiolinoque oppositi, bimestre absumpserunt speculando, tentandoque occasionem omnem vel pugnandi, vel commeatus obsessis intromittendi. Interim Fridericus portam Ulmi aggreditur, vallumque magna ex parte laceravit: sed hanc strenue Bonifaciensis Comes tutatur, hostemque multorum cum cæde repulit. Henricus autem Colurnium obsidere cœpit: at Parmenses nova industria usi aperiunt cataractam fluminis eo sese exonerantis, ac diluvio facto, quo viri pariter & jumenta

mergebantur, digredi coegere. Jam October mensis exibat, cum navalis exercitus pontem, quo hostes Padum junxerant ad Brixellum, adoritur: & multis Cremonensium, qui in custodia erant, cæsis, expugnat, ac dissolvit. Patuit tunc libera commeatibus via; & hostes desperatione potiundæ urbis imbuti, nihil amplius necessariam ab ea parte operam suam rati, in hiberna abiere. Actiolinus domum se cum suis recepit.

Interim de permutandis captivis actum. Parmenses suos, qui per Italiam variis in ergastulis servabantur, recuperavere. Bergomenses, quorum nonnulli nobiles in carceribus Mediolani erant, à Friderico impetrarunt, ut quos Mediolanensis nominis in Apulia haberet, adducerentur. Hi Neapolitanæ triremi impositi advehebantur. Sed accolæ portus Veneris eam intercipiunt: compertosque in ea Guidonem, & Gabrielem, nec non & Guiscardum illos fratres; hunc vero filium Pagani Petrasanctæ, qui olim Genuæ jus ex Prætura reddiderat, ac ex modestia magnam cum ea civitate gratiam iniverat; eos statim Genuam deportarunt, ubi pro veteri Pagani hospitio liberaliter habiti, atque muneribus donati, citra ullum redemptionis impendium dimissi in patriam sunt. Cæterum in eadem triremi capti fuere Robaconus Bergomensis, qui nuntius ad illos deducendos ex Apulia iverat, & Alexander Genuarius nobilissimus Neapolitanus, cum filio ac nepote, & ducenti alii Neapolitani, qui omnes in spem novæ compositionis servati fuere.

Per idem tempus Jacobus, ex gente Carreta in Liguribus pernobili, duplici munere à Cæsare augetur: nam Genuensium tunc hostis erat. Publicum unum erat, Præfectus, Vicarii titulo, Provinciæ, quæ supra Astam ad Apenninum & mare pertinet: alterum privatum; nam ei filiam, quamquam illegitime natam, matrimonio locavit.

Supervenit dehinc optatus ex Germania nuntius, Lantgravium Thuringium profluvio sanguinis exhaustum expiravisse. Quod etsi magno gaudio Friderico fuerit, propter æmulationem ex ejus obitu sublatam; tamen id haud diuturnum fuit. Namque hortatu Pontificis, qui litteris, nuntiisque impellere non cessabat; & præsertim opera Cardinalis Petri Capotii, Germani Heroes III. Kal. Octobres in demortui locum suffecerunt Gulielmum Hollandiæ Comitem, viginti non amplius annos natum: quem & Rex Boemiæ parazonio accinxit, & Coloniæ Agrippinensis Antistes unxit, Romanumque Regem imposita Corona dixit. Ludi magnifici & hostica certamina ob rem feliciter actam edita.

Cæterum dum Genuæ impensiori cura instruendæ classi intenderent, qua Galli trans mare deportarentur, Fridericus veritus, ne eorum adventus studiis suis maxime officeret, perturbandum Genuensium apparatum censuit: evocavitque ob eam rem à Neapoli Savonam quinque & viginti Siculas triremes, & à continenti infestum exercitum immittebat.

A.C. 1248. Sed dum ipse unum agitat, aliud fortuna interferit: XII. Kal. Martias (sunt qui Idibus Februarii scribant) anni quadragesimi octavi, cum Parmenses solliciti admodum de Colurnio essent, & Henricus Rex cum exercitu appropinquaret, fortissimorum juvenum manum ad tuendum oppidum misere. Hos conspicatus procul Fridericus, alam equitum ad intercludendum iter præmisit. Riccobaldus Ferrariensis intentum aucupio fuisse tradit: & hic Blondus repertam fuisse opinatur artem instituendi aves rapaces in venationem infirmioris generis; quod septingentis ante annis in usu fuisse, nos supra in Majoriano Cæsare docuimus: sive er-

A go rei præsens Cæsar fuerit, sive studio venandi, ut multi opinantur, longius à castris provectus foret; & omnia in castris per luxum & licentiam corrupta essent, Gregorius Montelongus, & Basalupus Mediolanensis speculati occasionem, qua Germani prædabundi à Victoria Parmam usque venerant, quicquid copiarum in urbe erat, emisere: qui certis distincti ordinibus, hostes circumvenere, & congressi magnis viribus, animisque acrem pugnam excitavere. Opportune ad certamen accurrentibus Colurniensibus, stragem, qualem nunquam antea viderant, ediderunt: cæsisque, aut captis plurimis, pauci intra munitiones Victoriæ

B refugere. Sed Parmenses una cum eis ingrediuntur. Nec minor ibi cædes edita. Versabantur in prima acie Episcopus Tripolitanus, & Parmensium Prætor Philippus Vicedominus genere Placentinus, & Genuensium mercenaria manus; qui in tentorium Cæsaris penetrantes, præsidentem tunc cubiculo Thadæum Sinuessanum Judicem oppresserunt, trucidaruntque; & pretiosam omnem supellectilem diripuere. Parmensis vero quidam, cui de statura corporis Curtipassus vulgo nomen erat, Coronam Augustalem abstulit. Sic victores post multam prædam ignem ædificiis Victoriæ subjecere; cujus fumo procul conspecto Imperator, prius

C eam captam dixit, quam nuntius ad eum pervenerit. Re deinde, & magnitudine detrimenti accepti intellecta, haud diutius immorandum ratus, propere Donnini Burgum, & trajecto Pado Cremonam se recipit. Ex Cremonensibus ipsis ad tria millia capti sunt: & eorum Carrotium, quod *Bertaciola* dicebatur, Parmam perductum, diu in memoriam rei servatum est: reliquos fugientes ad Tarrum usque desecutus Montelongus, spoliis onustos suos ad urbem reduxit.

Cum vero se collegisset Fridericus, reminisceretur que non solum amissam Coronam, sed & scrinia, & obsignandarum litterarum typos, scripsit

D statim ad amicos, ut ab errore & fraude caverent, in quam astutia adversariorum induci per ea signa possent. Et ad solatium cladis acceptæ subjecit, aliquam partem resarcitam esse virtute Henrici filii, qui eodem momento occurrit nonnullis Mantuanis navibus, quibus trecenti pedites in auxilium Parmensium subvehebantur, easque per vim expugnavit & cepit. Ipse paulo post, collectis, qui à cæde & captivitate supererant, novoque milite conscripto, Parmam iterum petiit, & Victoriam suam aggressus, quam Parmenses valido præsidio muniverant, circiter centum ex iis interfecit, sexaginta vivos in servitutem abduxit. Tuncque captus vir inclytus

E tus Bernardus Rubeus fuit, & capitali supplicio affectus. Cujus injuriæ sævi ultores cives, quatuor nobilissimos Proceres ex Fridericiano exercitu captos, & in eam diem servatos publice decollarunt. Quibus cognitis Fridericus, cernens sibi rem esse cum pertinacissimis hominibus, & qui extrema omnia subituri essent, in Placentinos abiit, & diversarum partium populos infestando, Astam pervenit; ubi & totam hiemem exegit.

Eodem tempore Actiolinus Romanus trium jam in Venetia urbium dominus, duas alias imperio adjecit, Feltrum, & Bellunum, quas proditione civium, quibus Beaquini Caminatis dominatio in-

F fensa erat, eo pulso, nullo labore recepit. Quod factum tale augurium præcessit. Nam petenti Feltrum pica avis in summa majoris vexilli lancea adstitit; & cum militari strepitu nusquam deterreretur, demissa paulatim hasta capi se permisit. Id auspicatissimum ducens Actiolinus, servari aviculam jussit, & cavea conditam iisdem, quibus ipse utebatur, cibis nutrivit; & secum semper, quibuscumque itineribus ac expeditionibus circumferens, habuit.

Anno

A.C. 1249. Anno XLIX. Præturam Mediolani sortitus Supramons Lupus Marchio Soragniæ, quæ pernobilis familia adhuc in Parmensibus clara est: eo auctore Mediolanenses oppidum Ardenæ, quod lacui Lario ex præalto montis cacumine impendet, obsedere. Locus fuerat ditionis Guidonis Canis: ejusque arce expugnata, mœnia diruerunt, atque in lacum provolverunt. Parmenses vero interea Brixellum recuperarunt, & nova arce excitata, munierunt. Mox Fridericus denuo accessit, & Victoriæ castra ingressus, magno terrore Parmenses affecit, ne novam civitatem institueret, & se denuo obsideret. Sed sive virtute hostium de exitu belli desperaret, seu graviori de causa motus, summa rei Longobardæ Henrico Sardorum Regi tradita, in Apuliam proficiscitur: atque ex itinere Pisis diversatus, diploma multorum oppidorum Uberto Palavicino concessit. Non ita multo post populati sunt Bononienses Mutinensium agros: & cum ab injuria cessaturi non viderentur, nisi par potentia eis opponeretur, Henricum ab Cremona accersivere. Is cum Prætore Cremonensi haud cunctanter profectus, in prædatores invadit. A quibus, cum longe inferior militum numero foret, & pugnam declinare non potuerit, quamvis fortiter dimicaret, captus & Bononiam in vincula ductus est. Sunt qui tradant sponte ipsum ab Mutina Bononiensium fines invasisse, ut auxilio foret novis copiis, quas ex Faventino agro evocabat; & dum locis quibusdam obequitaret, confertæ hostium manui occurrisse, & commisso certamine captum fuisse. Merula, nescio quo auctore, tradit, solum Regio habitu deposito, ut majestatem occultaret, exploratum metandis castris locum ivisse, & à milite Bononiensi agnitum; qui cum pedes esset, in clunes equi ejus improvisus insiluit, & utroque brachio retracto obligasse illi manus, & arrepta equi habena Bononiam perduxisse captivum, eoque viso, obruptione à Bononiensibus universum illius exercitum profligatum. Utcumque res fuerit, constat ipsum cum multis Cremonensibus & Mutinensibus captum. Exstant patris epistolæ rogantis primo, deinde minantis atrocia Bononiensibus, qualem Fridericus avus Mediolanensibus intulerit cladem, ni confestim filium Henricum Sardiniæ Regem dederint, ac liberos abire reliquos captivos permiserint. Sed neque preces, neque minæ incolumem illum præstant. Nam ædificata in palatio Bononiensi ligneis ex trabibus cavea, in qua noctu recubabat, interdiu haud longius quam in proximum cœnaculum ire poterat: adeo, ut Parmensis scriptor expresserit, *duos & viginti annos custoditus, ibidem demum spiritum posuit, & in ædem Divi Dominici elatus, sepultusque est:* ostenditurque in hanc diem conditorium ejus.

Cæterum fama captivitatis ejus vulgata, insurrexit tota Italia *Guelphum* nomen, & contrariæ factioni insultans, omnia sibi vindicare; à fide Cæsarea Longobardos, Etruscos, &, quicquid in Flaminia erat, avertere. Quæ Fridericus sentiens, qui jam ad Apulos, urbemque Fogiam pervenerat, indignatus maxime est; & parando pecunias, arma, viros in proximum annum, litteras ad hostes, amicosque pariter scribebat: ut & illi minacibus verbis deterrerentur, & hi spe nutriti in fide permanerent.

Et quoniam in peregrinis quoque regionibus dignæ memoratu res gestæ sunt eodem tempore, quæ parum expeditæ ab iis, quorum professionis erant, referuntur, hic subjiciendas duxi. Nam & in Hispania, in qua hactenus Saracenorum regnum viguerat, Ferdinandus Castulonensis Rex Sibilliam urbem clarissimam, opulentissimamque, & quam nonnulli antiquam Hispalim, quæ olim toti Provinciæ nomen dedit, existimant, de barbara servitute eripuit, & cum singulari Christiani orbis lætitia ac gratulatione Regno suo adjecit.

Et Ludovicus Gallorum Rex suscepta Orientis expeditione, cum claris Ducibus Alfonso Pictaviense, Roberto Atrebatense, & Carolo fratre in Cyprum navigavit. Inde Damiatam Syriæ urbem jam cultoribus vacuam occupat, quam mox Arabes per vim recuperant. Robertus Atrebas eo prælio cecidit: ac reliqua multitudine passim defugiente Rex ipse cum fratribus in potestatem hostium venit. Quibus saluti fuit subsecuta confestim Soldani Ægyptiorum Regis mors. Cum cujus filio adolescente tractata pace, & in redemptionem suam pactus Damiatam, & centum millia marcarum argenti, decimo nono die, ex quo captus fuit, dimissus est. Reversus Aconem Ludovicus, instaurandis veterum ædificiis plurimum auri impendit. Carolus vero repetita patria amplis opibus per nuptias augetur, sortitus uxorem Beatricem filiam unicam, & hæredem Raimundi Berengarii Comitis Provinciæ Narbonensis, & Furchalerii, qui septennio ante defunctus, pupillam filiam sub protectione Romanæ Ecclesiæ, & Romei Villanovæ procuratoris rerum reliquerat.

Subit annus quinquagesimus supra mille ducentum nostræ dinumerationis: cujus principio Præturam Mediolanensem inivit Jacobus Rubeus Parmensis. A.C. 1250. Et mox Majo mense apud Leucenses extremi Larii accolas, qua emissarium est Adduæ, bellum susceptum est: nutare illorum fides cœperat: oppidum vi captum, & dirutum fuit. Cum autem Parmæ summa inopia rei frumentariæ laboraretur, quatuor millia modiorum cum præsidio Mediolanenses ad Padi usque ripas misere, id tradituri Placentinis, qui inde sociæ civitati porrigerent. Sed hi jam clandestina consilia cum hostibus iniverant: & averso frumento, in partes Papiensium, Cremonensiumque transivere. Et facta conspiratione cum exulibus Parmensibus, & cum exercitu accessere; freti famelicum populum facile ad res novas venturum. Sed his opposuere se cives: & ut consensus publicus appareret, Carrotium quoque adduxere. Id panno albo vestitum, vulgo *Blancardum* vocabant. Pugnatum est acerrime: desiderati ex iis sunt mille, quadringenti, ac septuaginta quinque; & Carrotium ipsum in hostium potestatem pervenit, & perductum Cremonam loco trophæi fuit. Ex hac victoria, & pollicitationibus, quas subinde Cæsar ex Apulia faciebat, nonnihil animorum & spei Gibellina factio sumpserat: sed quæ cuncta abrumpit, his quoque fluctuationibus mediam se mors intulit; & multorum cogitationes in omnia alia, quam quæ opinabantur, avertit.

Ex Fogia urbe Fridericus forte Luceriam petebat: sed procul inde sexto milliario, in oppidulo, cui nomen Florentinum dicitur, diversantem febris apprehendit, validiorque vis morbi urgere cœpit. Tum audito loci nomine, fatalem sibi eum esse, extremumque diem imminere dixit. Vates astrorum peritissimus, quibus alioquin Fridericus multum tribuebat, ei prædixerat, ut in omni vita Florentinum caveret: ob quod, quotiens per Italiam commeabat, Florentinorum omnem agrum sponte devitabat, Pisas, Senasque semper divertendo. Sed effugere nemo statutam sibi horam potest. Quare deprehensus adversa valetudine Fridericus, deque salute desperans, numinum saltem reconciliationem optavit: quam spatiis exclusis iniquis cum à Pontifice Romano non posset, utcumque ab alio impetrare curavit: accersitis namque Archiepiscopo Panormitano, & compluribus aliis Ecclesiæ Præsulibus, mirificam ostendit errorum pœnitentiam, atque mœrorem. Conditoque testamento, jussit, quicquid urbium, terrarumve ex jurisdictione Ecclesiastica occupasset, restitui; ingentem vim

auri Templariis, Hierosolymitanisque Equitibus resarciri, quorum sacerdotia multis jam annis interverterat; & impensam expeditionis Hierosolymitanæ, quæ ex Consilio ipsorum Equitum susciperetur, gereretur que; hostibus universis, rebellibusque injurias remisit, exceptis Apulis, Calabrisque, & cæteris, qui Regni Neapolitani finibus comprehenduntur: quoniam cum ab iis graviter nimium læsum se & proditum arbitraretur, ad dictionem causæ illos judicio remittebat: captivos item, qui ubique haberentur, laxari jussit: & sibi ullam funeris pompam, & honores, qui Cæsaribus sepeliendis adhiberi solent, fieri vetuit. Hæredem universi Imperii Romani & Neapolitani Regni nominavit Conradum filium, jam utique Alemanniæ Regem; & Henricum juniorem ex legitimis nuptiis procreatum insula Sicilia ex nutu Conradi regnare, & centum mille uncias auri habere jussit. Fridericum nepotem, ex Henrico majore natum, Austriæ Ducem pronunciat, additis in pecunia decem millibus unciis auri. Manfredum ex concubina genitum Principem Tarenti, procuratoremque Italici Regni, nisi ubi Conradus Cæsar adesset, instituit. Cæteros filios Conrado, ceu legitime imperanti, parere jubet. Quibus constitutis, cæterisque rebus ad religionem spectantibus, ut tum poterat, obitis, spiritum emisit Idib. Decembris, anno, ex quo regnare cœpit, tertio & vigesimo, ætatis vero sexagesimo. Inde Manfredus filius cum Regia pompa, & quantis potuit honoribus transtulit in Insulam Siciliam, & juxta Panormum Monte Regali sepelivit. In Florentino Apuliæ vico decessisse eum Mainardinus Episcopus Himolensis tradit; & cum eo Genuensium Annales concordant: unde ob loci sepulturam errasse eos crediderim, qui mortuum Panormi credunt. Addunt quidam fraudem à Manfredo filio factam, qui convalescentem conjecto in os pulvino suffocaverit. Hunc vero ex nobili Astensi fœmina genitum plerique omnes autumant. Ego vero in vetusto codice legi Agnetem Torniellam Novariensem. Genuensis scriptor subdit, neptem ex Blanca filia Manfredi Marchionis Lanceæ. Nec discrepat Ricobaldus Ferrariensis, natum eum ex sorore Marchionum Lancearum. Quibus compositis colligo Blancam filiam Manfredi Marchionis Lanceæ, quem Astensem fuisse satis constat, nupsisse in gentem Torniellam, & hinc genitam Agnetem in amplexum Cæsaris venisse, & Manfredum peperisse: eundem vero legitimum postea factum nuptiis parentum Ligustici libri habent, propterea quod jacentem extrema valetudine Agnetem Fridericus desponsaverit.

Floruit sub eo Petrus Vinea supra à nobis honestissimis in rebus nominatus, de quo, quia rerum fortuna exemplum fecit, quæ comperta habemus, priusquam à Friderici rebus digrediamur, hic subjicienda duximus. Fuit enim genere Apulus, obscuro loco, ignotisque parentibus natus; Bononiæ litteris operam dedit, quamvis extrema inopia pressus, & mendicando victum quæreret. Mox scripturariam apud Tabellionem egit, & quotidiana mercede honestior factus, legum scientiam amplexus est. Transivit mox in Aulam Cæsaris, in qua visus ingenio & solertia pollere, summam gratiam, & locum ab Epistolis, quo arcana omnia tractantur, sortitus est, & immensas perinde opes consecutus, ut inter potentissimos sui temporis haberetur. Demum Fortuna vertente proditionis insimulatus, in vincula conjicitur, & teterrimo carcere maceratus defecit.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XV.

EPITOME.

Friderici II. obitum magna Longobardæ rei permutatio sequuta est. Gibellini jacent; Guelphi contra in omnem fortunæ spem se extollunt. Innocentius prope septennium exul, in Italiam reversus, in plerisque urbibus honorifice, Mediolani vero victoris ac triumphantis in morem excipitur, moraturque aliquamdiu, præclara interim virtutis ac doctrinæ præbens exempla. Laudenses adhuc adversantes sacris spoliatos omnium manibus armisque permittit, ac devovet. Igitur Ducibus Prætore & Succio Vistarino Laudensi exule eam urbem brevi subigimus, & Rempublicam pro arbitratu ordinamus. Conradus Friderici filius Italiam ingressus, Regnum Neapolitanum, Siculumque, cedente Manfredo, capessit: & Henricum fratrem parricidii in Fridericum nepotem suspectum præfocat. Petrus Veronensis sacer è Dominicana familia Quæsitor Hæreticorum conjuratione occiditur, & ille quidem frequentibus singularis sanctitatis signis, religiosoque populorum plausu statim clarus, in Divos, adjecto Martyris cognomento, refertur: horum autem aliqui eandem ingressi familiam dignis pœnitentiæ fructibus sanguinem expiant, quo expiantur; &, ceu subacti hostes, martyris triumphum cumulant. Conrado Neapoli fraude Manfredi fratris exstincto, Hispano & Anglo Regibus ambientibus, Imperium duodeviginti annos vacat. Interim Innocentius Neapolitanum Regnum bello repetit; accipit deditione, mox fatis ereptus Alexandrum IV. successorem habet. Pisani Cæsare defensore destituti, duris conditionibus vexationem à finitimis redimunt. Brixia ab Actiolino subigitur: nos pacem foris partam civilibus discordiis, bellisque fœdamus: invisum hominem Prætorem à populo assertum non ferentes Patricii, egressi in pagos, alio Prætore dicto, suis & amicarum civitatum copiis crescentem in dies populi arrogantiam tantisper comprimunt. Sed mox totius Reipublicæ cura uni homini Martino Turriano populi suffragiis permissa, civitas iterum in plura scinditur capita. Patriciorum non pauci urbe cedunt: à quibus sollicitatus Actiolinus, cruentissimus Patavii & finitimarum urbium Tyrannus, adversus Mediolanum signa movet: paucisque oppidis potitus, occurrente hinc Turriano, inde instantibus Venetarum urbium copiis, desertus à suis in hostium potestatem venit, & à rustico homine domesticæ injuriæ ultore vulneratus, magno Italiæ bono vive-

vivere desinit. Turrianus ea victoria populo gratior factus, potentia in Patricios abuti; nec Mediolano modo illos, sed propinquis quoque urbibus longius submovere; comprehensos supplicio afficere; eorum Ducem Soresinatem ingentibus ad se promissis allicere; externa quoque auxilia evocare; sublato publico consilio, Rempublicam suo unius arbitrio administrare. Sub eadem ferme tempora, lege lata, qua rusticani homines maleficia prodere, vel detrimenta sarcire jubentur, rusticandi, atque itinerum securitati consultum est; & fame in urbe ac pestilentia laboratum.

ORTE Friderici Secundi universa factio Cæsarea conterrita admodum est, &, ceu de rebus suis actum penitus foret, animos despondit. Contra Pontificii in nullius non rei spem, libidinemque attolli, nihilque non pronum sibi futurum existimare. Pontifex quoque de reditu in Italiam cogitare.

A.C. 1251. Interim inchoato anno quinquagesimo primo supra millesimum & ducentesimum, Præturam Mediolani iniit Jo. Henricus Ripa genere Mantuanus, uno nomine vocitatus Giroldellus. Hoc auctore pax cum Papiensibus IX. Kalend. Aprilis contracta. Item Caravagium oppidum Transadduanum, quod diu receptaculum & tuta mansio exulibus fuerat, captum & spoliatum subruitur. In urbe vero forum ampliatum fuit, substructæ porticus, & cancelli, sedesque Jurisconsultorum, & Scribarum, & Nummulariorum. Eodem tempore in Liguribus maritimæ omnes civitates Monacum usque, & Proceres Carreti, Cæsaream factionem fovere solitæ, in partes & imperium Genuensis urbis, missis Legationibus ad accipiendas quascumque conditiones, cessere. Mox cum Venetis antiquum fœdus renovatum in octo annos est.

Jam Innocentius iter in Italiam moliebatur. Sextus agebatur annus, & mensis nonus, ex quo illa veluti matre caruerat. Igitur ex Lugduno Massiliam petit; inde Genuam navigat. Cujus adventu cognito, Legationes amplissimæ tota Italia eo salutandi, gratulandique gratia convolavere. Ex Mediolano Prætor Giroldellus cum nobilissimis civibus profectus, eum navi descendentem excepit, deosculatusque est: tertio post Idus Majas die tum mirificam omnium lætitiam & populorum amorem brevi oratione explicans, hortari, rogare, & suadere cœpit, ut Longobardos inviseret, Transpadanæque regioni, cui præ cæteris carus erat, & summo desiderio exspectabatur, videndum sese præberet. Eo nihil gratius præstari posse genti, quæ ob ejus nomen mille pericula, infinitasque clades passa fuerat, adjecit. Efficax fuit oratio, & preces ad persuadendum accommodatæ. Sed dum iter paratur, dum cæteri renunciant futurum in Circumpadana Italia Summum Sacerdotem, & Christi Vicarium: Giroldellus ipse intercipitur; raptus enim adversa valetudine ibidem excessit è vita.

Pontifex autem quinto & trigesimo die Genua digressus, per fauces Apennini, qua Gavium & Capriatam transitur, Alexandriam, deinde Novariam venit. Inde cis Ticinum profectus, ad Petri Ulmum, quod non ignobile Cœnobium est, pernoctavit. Proximo illucescente die, qui VII. Idus Julii fuit, Mediolanum porta Vercellina introivit. Comitabantur eum sex Cardinales, & Nicolaus Patriarcha Constantinopolitanus, quem genere Placentinum ex familia de Castro Arquato oriundum fuisse, in Placentinis Annalibus legi. Quatuor & viginti Primores civitatis, rutilantibus to-

A gis conspicui, umbellam perticis præfixam supra caput incedentis, quod supremi honoris signum est, tulere. Longe effusa populi multitudo, & cum matribus parvi liberi identidem Innocentii nomen conclamabant. Ovantium voces & gestientium plausus simillimum triumphanti sacerdotem faciebant. Ubique per vias & compita claves Petri suspensæ, & Thiara Pontificalis picta inter urbis insignia conspiciebantur. In ædibus Ambrosianis hospitium ei fuit. In quibus duos menses moratus, nullo pene die à publico privatove munere vacavit: nam & rem divinam in clarioribus templis sæpe ipse fecit; & conciones de fide & religione Christiana audiente frequenti populo habuit; & de Theologicis

B quæstionibus palam disputavit. Vir enim doctissimus suæ ætatis fuit: & nova sæculi laus, novum miraculum habebatur, videre summum in terris hominem, Pastorem ipsum universalem conscendere suggestum, facundi Oratoris, & excellentissimi Theologi munia obire; exemplo nec ante eum, quod sciatur, post Ambrosios, Augustinos, & Gregorios, nec post eum usurpato. Nicolai quoque Patriarchæ, qui per idem tempus obiit, exsequias sua & Cardinalium præsentia honestare, dum is in Cœnobio Minorum sepeliretur, haud dedignatus est.

C Interim Prætorem Mediolani in demortui Giroldelli locum subrogari curavit Girardum Rangonem Mutinensem exulem; tum summo studio pacem & discordiarum abolitionem suadere populis contendit. Sed Laudenses pertinacissime in partibus perseverabant: tenebant eorum arcem Germani, quos Fridericus imposuerat: exulabantque non pauci, & in primis Sucius Vistarinus cum universa cognatione sua. Nonnihil tamen factio sua adhuc poterat, & intra urbem tutelæ gratia manum Papiensium & Cremonensium habebat. Cæterum contumacius agentes Pontifex sacris interdicit, & diris imprecationibus exagitatos spoliare ubique & bello persequi licere declarat. Tunc Rango Prætor

D Mediolanensis & Cremonenses contractis exercitibus, urbem obsident. Brevi inopia rei frumentariæ, quanto in discrimine cives forent, ostendit: & primo, ut nocturnis congressionibus, deinde etiam interdiu, ut inter se decertarent, coegit: tandem victis diversæ factionis fautoribus, Prætor Mediolanensis, & Sucius Vistarinus intromittitur. Et ne intemperantius injurias suas hi ulciscerentur, & perinde civitas affligeretur, statim arbitri duo Legati Mediolanenses Accursius Niguarda, & Artusius Marinonus, qui controversias componerent, advenerunt. Hi & perpetuam inter eos pacem, & præteritorum oblivionem, & ut universa

E gens Vistarina in patriam rediret, & Sucius in decennium societatem populi regeret, atque omnes ab interdicto Ecclesiæ absolverentur, pronunciarunt. Sic Vistarinus dominationem in urbe sua consequitur. Quarto Idus Octobris hæc gesta sunt.

Interea vero Innocentius Mediolano digressus in Cœnobio Cresentiago pernoctavit. Eum diem, qui fuit VI. Id. Septembris, religiosum fecit decreta in perpetuum unius anni & quadraginta dierum remissione pœnarum, quæ luendæ post fata nobis supersunt, iis, qui Templum majus, in quo ultima sacra celebravit, quotannis reverenter inviserent. Ex Cresentiago Tricium petiit: hinc

F Brixiam, Ferrariamque adiit; ubi palam concionantem audivisse se puerum Ricobaldus scriptor meminit. Dehinc Bononiam, & Etruriæ civitates prætervectus, Romam incolumis pervenit. Et ut qui nullam stabiliendæ quietis curam remitteret, Genuam misit Martinum Parmensem Præpositum, qui exulibus reconciliatis, prædia restitui, damna resarciri (decem millibus librarum Ligustinæ monetæ æstimata fuere) curaret.

Per idem tempus novus Cæsar Conradus Germania movens, per Tridentinam regionem Veronam venit, ac Cremonam usque penetravit: reversus mox ad Venetos & Histros, conscendit sexdecim triremes, & in Apuliam navigavit: ubi à Manfredo fratre rerum procuratore, cæterisque Provinciæ Heroibus reverenter excipitur, & Rex Siciliæ Hirosolymorumque salutatur. Paruere quoque illi civitates cunctæ, excepta Neapoli, quam detrectantem obsequium præstare, vi & armis aggreditur.

A. C. 1252. Sequitur annus quinquagesimus secundus: cujus initio Gerardus Rangonus ex Prætura Mediolanensi in Religionem transiens, habitum, moresque sectatorum Divi Francisci assumpsit. Magistratus populi jussu demandatur Petro Advocato civi Comensi. Sub quo res annalibus digna contigit, perstricta quidem à nonnullis exiliter, & jejune: nos vero confessiones reorum, & acta in publicas tabulas relata vidimus; ac idcirco rem integram referemus.

Diximus supra duos Inquisitores Petrum Veronensem, & Rainerium Sacconum Placentinum in Longobardis versari cœpisse, & Apostolica auctoritate hæreticos, quorum plurimæ sectæ inoleverant, exagitare prædicationibus, miraculis terrere, atque alios ad bene sentiendum de Christo convertere; alios, à quibus insana & perversa opinio depelli non poterat, condemnare; damnatos Magistratibus ad pœnam luendam tradere. Ab iis vel perpetuis carceribus macerabantur; multi ignibus addicebantur. Assidua hæc & acris insectatio plerosque in necem Prædicatorum armavit.

Forte ejus anni Quadragesimam Petrus Comi, Papiæ alter exercuit: & interim Mediolani conjuratio in eos inita hoc modo. Glussianum oppidum est, medio fere spatio inter Mediolanum & Comum, paulum à recta via distans. Hinc non ignobilis familia cognomen in urbe tenet. Eo paucis ante resurrectionem Christi diebus accessit Stephanus Confanonerius Aliato vico oriundus, rei conscius, statimque convenit Manfredum Clironum Glussianensem in horto, ut fit, sub occasum Solis diversantem: *Et quid censes?* inquit: *Credentes de Mediolano* (sic factio perversa cognominabatur) *tollere è medio Fratrem Petrum Veronensem, cujus eloquentia & vi dicendi in dies labefactati imminuuntur, decreverunt; nam nisi ea ratione vitæ suæ prospicere non possunt. Quid tibi videtur? Prudenter*, inquit, *facturos censeo. Ergo*, subjicit Stephanus, *ambo Mediolanum eamus, & quæ negotio necessaria sunt, transigamus.* Profecti Guidotum Sacchellam conveniunt, & de re appellant. Is quinque & viginti libras nummûm promptas se habere dicit. Inde Jacobum, cui nomen à Clusa portæ Jovis erat, allocuti, tantumdem pecuniarum parasse cognoscunt: ac insuper eum Papiam concessurum ad alterum hostem conficiendum. Ita pacti pretium Stephanus & Manfredus Glussianum ad parandum percussorem redeunt: moxque Jacobus cum pecunia affuit: numeratas quadraginta libras nummis totidem denariis ratione mensæ deductis, sacculo obsignant, & Fatio Glussianeo sequestri tradunt Manfredo repræsentandas, cum impendens facinus patratum foret. Idem Jacobus Papiam maturat. Manfredus autem Petrum Balsamum, qui Charinus vulgo dicebatur, pecuniæ spe proposita, & magnorum virorum gratificatione declarata, ad necem invisi hominis invitat. Charinus haud abnuit; sed se solum hanc operam navare non audere dicit, optareque socium. At quem? Albertinum Porrum cognomento Mignissum è Lentate propinquo vico. At hunc minime adhibendum Manfredus repetit: quia ejus exilio mulctandi auctor ipse fuerat. *Absiste*, inquit Charinus, *metu isto: omne periculum, ne tu hujus criminis unquam accuseris, ego præstabo: quia neque Albertino, nec cuipiam alii te hæc scire dicam. Age ergo*, inquit Manfredus, *vado, &, ut libet, facito.* Sic dimissi, Paschæ solemnes dies elabi patiuntur. Tunc Manfredus & Stephanus Comum proficiscuntur. Nec ita multo post Charinus affuit, sed solus, ut qui ex composito Albertinum domi reliquerat, ubi commoda occasio peragendi sceleris futura videbatur. Ampla inerant nemora & solitudo latronibus apta. Triduum morati Comi, subinde Charinus à diversorio ipso Fratris Petri sciscitabatur, quando is digressurus, ut Mediolanum peteret, foret. Cumque discessisset ante lucem ejus diei, qui primus à Pascha Sabbatus, & mensis Aprilis sextus erat, Charinus à Manfredo, ut equum suum sibi accommodaret, quo celerius abeuntem consequeretur, efflagitavit. Sed eo excusante, equum manifesto indicio sui esse posse, pedes abiit: & illum consequutus eo, quo socius exspectabat, loco, gemino vulnere confecere: unum in capite illatum fuit, vasto hiatu cranio aperto pondere impactæ falcis; quæ in duo cornua more lunæ ad cuspidem crescens adhuc servatur: alterum in humeris, pugione infixo. Simul Dominicum Petri socium lethaliter confossum juxta mortuum reliquere. Locus, in quo id facinus perpetrarunt, Ferona vocabatur, situs inter Barlassinam, Boysiumque, ac Medam, & Sevisum vicos.

Non ita multo post supervenientes viatores rem atrocissimam vident; spirantem adhuc Dominicum Medam deferunt, ubi is sexto die penitus defecit. Mox totis finibus fama devolat, virum religiosissimum, ejusque comitem obtruncatos in via Comensi fuisse. Attonita civitas atrocitate sceleris, aliquantulum stetit. Tum missis, qui cadaver curarent, sepeliendum ad urbem retulerunt; & in æde Simpliciani, quæ suburbana est, tantisper reposuerunt: dum postero die funebris pompa instrueretur; ac per mediam urbem, prosequente omni civium, religiosorumque ordine, ad Eustorgianum templum, quod sui Ordinis Fratres tenent, translatum est.

Non ita multo post, nescio quo indicio aut suspicione delatus sicarius Charinus comprehenditur: ad Prætorem Petrum Advocatum, ut causam in vinculis dicat, retrahitur. Producta res fuit in decimum diem, quo præter omnium spem & opinionem carcere evasit. Datum in id ingens pretium Prætori, custodibusque suspicata statim civitas est. Et proinde populari tumultu concursum in Palatium est, & direptis opibus, Prætorem ipsum cum tribus Judicibus, & apparitoribus reos fraudis ad Tribunal Archiepiscopi statuunt, ac Magistratu omnino abdicant: ægreque eis vita concessa.

Erant tunc forte Mediolani amicarum civitatum Oratores, Papiæ, Placentiæ, Brixiæ. His intercedentibus decimo die Prætura demandatur duobus, Uberto Roncoveteri Placentino, & Martino Concesio Brixiensi, qui in Idus Majas in Magistratu fuerunt. Mox ad unum restituta dignitas demandatur Uberto Cacianimico Bononiensi.

Interim alter carnifex Albertinus, non ausus ipse comparere, Huncelerium patrem submisit, qui depactam pecuniam à sponsore Manfredo Olirono repeteret: nam is statim à Fatio sequestre acceperat. Sed is, seu amore argenti, seu indicium contra se metuens, constanti vultu negavit, se quicquam earum rerum habere: ita, quam merito debuit, humani sanguinis emptor mercedem retulit.

Deinde unus ex conjuratis Daniel Glussianeus, pœnitentia sceleris ductus, Ordinem defuncti religiosi ingreditur, seque totum disciplinæ ejus dedit, atque

atque ex officio conscios nominavit. Hinc capti Manfredus & Fatius rem gestam in vinculis apud Inquisitores Eustorgiani Cœnobii enarrarunt. Charinus autem ex fuga Forum Livium se contulit, ubi facti sui pariter pertæsus eandem religionem ingreditur; & tanta acerbitate se sponte maceravit, ut cœlestis gratiæ emeritæ, & reconciliati numinis divini manifesta signa viderit; & propterea memoria ejus consecrata, & marmoreo sepulchro, quod adhuc exstat, honestata fuit.

Eodem anno pax à Papiensibus, qui Ubertum Marchionem Palavicinum defensorem sibi, & civitatis Rectorem paraverant, fracta est; & Mediolanenses indicto eis bello, pontem in Ticino juxta Cassiolum vicum fundarunt Septembri mense, & Octobri absolverunt. Signa quoque terrifica in cælo apparuerunt.

A.C. 1253. Initio sequentis anni MCCLIII. Præturam Mediolani sortitus est Manfredus Marchio Lancea, quam quidem triennium continuavit. Eo duce Mediolanenses injuria Papiensium irritati, exercitum in agrum Laumellinum deducunt; & fines Viglevanensium populati, Gambolatum illi finitimum cum arce capiunt. Dehinc Mortariam obsident, & auxiliantibus ex fœdere Novariensibus, muros quatiunt, & fossam quamvis latam implent: sic multa vi oppidum captum & spoliatum: supererat difficilioris operæ arx, & præsidio Palavicini firmata. Ea omissa cœptum agi de pace est; & ex hostili agro copiæ deductæ: credo gravius tunc negotium mente Palavicinus agebat. Nam mox Parmam profectus cum exulum manu, & Cremonensi auxilio impetum ad ipsa urbis mœnia fecit: excitatoque tumultu, cives diversa sentientes arma sumpsere. Dum hinc inde metus suspensos homines habet, pax conficitur: dimissi captivi; restituti exules ad trecentum, & duo de viginti fuere. Et Gibertus Corrigius, qui cum Palavicino sentiebat, præturam urbis, ejecto Henrico Moguntiaco Mediolanensi, in sex annos perpetuos excipit.

Per idem tempus Conradus Neapoli potitur, & ex insula Sicilia evocat Henricum fratrem, quem veneni Friderico majoris Henrici filio, ac communi nepoti dati suspectum habebat. Vocatus non comparebat: ergo contumaci variæ insidiæ tenduntur. Et cum inter multa excogitata, nec venena ipsa procederent; quia is non nisi prægustatos cibos sumere instituerat; demum dato negotio Joan. Moro cubiculi præfecto, strangulari eum curavit.

Interim multa miranda ad sepulchrum Fratris Petri visa fuerunt. Mirificus erat populi concursus: plurimi vota persolvebant; summaque veneratio omnium animos incesserat. Quin receptam cælo animam divinis honoribus decorandam, atque ab ipso Romano Pontifice sacrandam censent; illustremque Legationem desumpserunt Leo Peregus Archiepiscopus, plerique nobilissimi cives, & trecenti ex Fraternitate & Sectatoribus defuncti: Italiæque longitudinem emensi, Innocentium Perusiæ apprehendere: quæ Mediolani facta forent, in diesque agerentur exponunt; & quæ vidissent miracula, jurejurando affirmant. Pontifex omnia ad concilium Patrum retulit. Illi ceremonias antelucanas decrevere in primam diem Dominicam Quadragesimæ, quæ tunc VII. Idus Martias inchoata erat. Et his recte peractis, Petrum Martyris cognomento addito ex eo, quod recentissimo martyrio affectus foret, cælo dicaverunt, templaque & aras poni etiam jusserunt. Colitur etiam in præsenti præcipua religione; sed tertium Kalendas Majas ei adscripsere; ut celebrior anniversaria ejus memoria maneat: quoniam si diem cædis, ut plerisque omnibus factum fuit, sacrassent, plerumque merito honore caruisset, cum in Quadragesimam frequenter incidat, qua Ambrosiana Ecclesia nullum festum admittit. Concessit præterea Innocentius privilegia & immunitates expiandorum scelerum, quo promptius ea Fraternitas stipem mendicaret, & largius populi conferrent.

Anno quinquagesimo quarto Conradus fatis raptus iniquis, Neapoli moritur, Conradino filio impubi & hærede in Germania superstite. Petitum vero illum veneno fraude Manfredi fratris, universo Regno Apuliæ, Siciliæque inhiantis, plerique suspicati sunt. A.C. 1254.

Innocentius stimulis amicorum impulsus, qui hortabantur, ut Apuliæ Regnum saltem sibi vindicaret, vocavit in Italiam Gulielmum Hollandiæ Comitem, à Germanis Cæsarem designatum. Qui pollicitus operam, domestico bello prævertitur. Frisones rebellaverant, adversus quos infeliciter pugnans, pridie Nonas Februarii occiditur. Ea spe destitutus Innocentius Nepotes Gulielmum S. Eustachii Cardinalem, & Albertum Fliscum Lavaniæ Comitem exercitibus præfecit, & Neapolitanos fines ingreditur. Admissus, ubique dedentibus se populis, cuncta brevi in potestate habuit. Manfredus quoque ipse inermis occurrens, peditis officium præstitit, manu habena equi Pontificii apprehensa. Cum in urbem Theanum Innocentius pervenisset, Manfredus hominem illi gratissimum Borellum Agnonum interfecit, manusque irati Pontificis evitans, contulit se Luceriam, urbem Saracenis dominatam. Missi exercitus ad eum persequendum, Trojam & Fogiam urbes cepere. Sed hic obstitit Henricus Sparoariæ Comes Manfredi partium defensor; acieque decertans fugavit Marchionem Framburgensem, & ejus fratrem, multaque præda potitus cursum victoriæ illorum infregit.

Non ita multo post correptus valetudine adversa Innocentius Neapoli moritur: & Pontificio more elatus, in æde Laurentii sepelitur. Ex ejus obitu magnus, gravisque mœror omnium animos tenuit, propter summas virtutes & decora animi, quæ cum summa dignitate conjunxerat: doctissimus in primis erudita fovebat ingenia, & mansuetudinem ingenitam nulla fortunæ amplitudine mutavit. Et cum multi sub eo libros in Philosophia, Theologiaque ediderint, ipse volumina composuit, quæ universa posteritas Juris Pontificii studiosa avidissime legit & observat. Et sicuti olim apud priscos Romanos Flamen Dialis, qui Sacerdotum maximus erat, solus galero albo utebatur, ita Innocentius, ut Cardinales, qui sunt Ecclesiæ Principes, soli rubrum galerum, & concolorem spiram dependentem haberent, quo illustri gestamine distincti à cæteris Episcopis internoscantur, instituit. Ei Alexander Quartus genere Anagninus suffectus fuit: quem pellere Neapoli Manfredus Regium nomen in Apulis usurpans parat. Sed is relicta urbis cura Octaviano Cardinali, Ubaldina gente progenito, Romam sponte proficiscitur anno LV.

Cum recenti duorum Cæsarum obitu longa discordia certassent Germani Proceres, quem potissimum illi sufficerent, demum ea dignitas, quæ unum capere consuevit, duobus defertur, Alfonso Hispaniarum Regi, Ænobarbi ex Philippi filia pronepoti, & Ricardo Cornubiensi Anglorum Regis fratri; quorum gravior contentio, decem & octo ferme annos suspensos ubique hominum animos habuit. Idque maximo Pisanorum malo contigit, quos Cæsareo favore destitutos Florentini, Lucenses, & Genuenses communi bello adorti afflixere adeo, ut has subire conditiones coegerint. Primo ut Lucensibus Motronum oppidum, & portum restituerent; Episcopo Lucensi Montem Tepulum, & quicquid trans Arnum ejusdem Ecclesiæ tenebant; Bonifacio Marchioni Malaspinæ Massam & Cornariam; Genuensibus Illicem & Trebianum; Florentinis ingentis pecuniæ creditoribus A.C. 1255.

Ri-

Ripam Fractam, oppidum tamdiu possidendum relinquerent, quoad æri alieno satisfactum foret: item ut arcem juxta fluvium Heram exstructam diruerent, nec constituendi amplius jus foret.

A. C. 1256. Anno quinquagesimo sexto, Prætore Mediolani Henrico Sacco gravis cum populo Comensi orta discordia est: cujusmodi ea fuerit, haud sane accepi. Tantum traditur Henricum ipsum ab urbe profugisse, & Magistratu abdicatum fuisse, atque in ejus locum suffectum Bennum Gozadinum Bononiensem, qui paulo ante exigendis vectigalibus, publicisque oneribus præfectus fuerat. Idque adeo ægre tulerunt Capitanei & Valvassores, ut sequenti

A. C. 1257. anno cum invisi hominis conspectum ferre nollent, catervatim abirent; & Castro Seprio occupato, hostiles animos adversus patriam ostenderint. Leo quoque Peregus Archiepiscopus Varisium se contulit. Plebs urbana hostes illos judicat; & dato Prætori exercitu Castrum Seprium obsidet. Auxilia obsessis à Como venere. Jamque prope erant, ut prælio sese conficerent, cum intercessere pacis sequestres amicæ civitates. Communicandorum consiliorum gratia Oratores Mediolani alebant Brixia, Bergomum, Crema, Novaria, Papia, Luca: aderat & Ægidius Comes Curtis novæ; quorum intercessione induciæ certamini datæ sunt; & controversia ad arbitrium Pontificis rejecta: interim profugis reditus in urbem concessus. Sed eo beneficio Leo Peregus uti non potuit, qui ex Febri Legnanum delatus, pridie Idus Octobris decessit. Ex cujus obitu quinquennium fere sedes Episcopalis vacavit.

Eodem anno Incilis fossa, quæ Ticino derivata, late agros irrigat, cum negligentia curatorum limum contraxisset, & oppleta arena foret, repurgata est, & pristina aquarum abundantia restituta.

A. C. 1258. Cumque nullum studium à concilianda pace remissum foret, tandem ineunte Aprili anni quinquagesimi octavi, coactis in Cœnobio Ambrosiano primoribus ambarum factionum, in has conditiones convenit: *Ut in eligendis Consiliariis Reip. & Magistratibus creandis, paria forent hinc inde suffragia, admitterenturque ad honores æque nobiles, ac plebeji: Alberto Mandello, Henrico Muzano, & Petro Buscæ signanter, & in universum cæteris exulibus reditus inpatriam pateret: Pax antiqua & recens contracta cum Comensibus rata maneat, & damna eis post inducias Parabiagi initas illata, vel restitutione bonorum, quæ compareant, vel æstimatione resarciantur: Idemque erga Novarienses, modo eædem civitates idem juris erga Mediolanensem servent: Nulli fraudi esto populo Spriensi, Varisiensi, Anglerienfi, & cuicumque alii eo nomine, quod fautores partium nobilitatis fuerint: Andreas Maynerius cum Barifaldo filio invitus non dimittito earum terrarum juris Marchionis Montisferrati, quas tenet, possessionem, nisi credita pecunia recuperata: Petitionem Marci Crassi, & Leonardi Vicecomitis Consilium videto: Res ereptas Beriolo Puteobonello, posteaquam nobilitas urbe cessit, æstimatione facta, resarciunto: Capitanei quoque Arsagi veteris impensæ pontis Vaprii tandem satisfiunto: Oppido Canturio perpetua, absolutaque immunitas esto, extra ducentas libras Capitaneis & Valvassoribus quotannis præbendas, ut hi deinde onera, si qua populo incumbent, sustineant.* His ita constitutis rei nomen ex loco mansit Pacis S. Ambrosii: eam confecere duo Prætores ambo Placentini, qui forte eodem tempore juri dicundo præfuere, Philippus Vicedominus, & Ricardus Fontana. Sex vero & viginti ex factione Nobilium, tres supra nominati Maynerius, Crassus, & Puteobonellus; & totidem Gulielmi, Serazonus, Lampugnanus, & Balbus; totidem Alberti, Cacia, Castillioneus, & Blancus, & Sorefinas; duo Guidones Petrasancta, & Bebulcus: præter eos Ami-

A zo Bustus, Obizo Vicecomes, Martius Carcanus, Burgarus Pusterla, Boccasius Bossius, Actius Piroveneus, Conradus Besutius, Jacobus Scacabarotius, Ruffinus Mandellus, Tertiagus Garzola, & Bernardigius. Ex adversa parte triplex factio erat, Mota, Credentia, & Populus. Nomina vero familiarum, Aliates, Marcellini, Cuticæ, Cittadini, Medæ, Malcalzati, Hermenulphi, Prealoni, Surigoni, Mirabiliæ, Scantii, & qui à Cruce denominantur. Sed eas conditiones haud diu servavere plebeji: iterumque irritati Capitanei & Valvassores correptis armis urbe egrediuntur, tractum Comensem petunt, Canturio inclusi Potestatem sibi creant Paulum Sorefinatem; continuoque Rusconi cum

B valida manu eis adhæsere: missique nuntii ad amicos, qui ex Papia, Novaria, Cremona novas copias adducerent. Quarum fama populus exercitum conscribit, & duobus prænominatis Prætoribus addito tertio Capello Lavizario, Vertematum petit. Hic positis castris, obvii hostes facti sunt, & cruento utrinque prælio certatum. Cum neutri cederent, mentio pacis illata est. Cum confici in castris non posse videretur, missi Comum Oratores: ibi quoque frustra actum. Venere ergo Canturium, sed dolos tendi à plebejis Nobiles cognoscunt, eruptionemque ex oppido faciunt, & capto ponte, per quem commeatus ad hostes ducebantur, eos in

C Prato Pagano simillimos obsessis habuere. Nec ita multo post necessitate & inopia rerum adducti plebeji ad æquas conditiones descendere: paxque Ambrosiana revocata.

Interim pares furiæ civitatem Novariam agitabant; duæ factiones invicem adversæ nomina mutaverant. *Sanguinea* vocabatur, in qua Brusati & Lambertengi plurimum poterant; *Rotundos* sese Tornielli appellabant. Cum ergo anno superiori nonnulli ex Sanguineis stricto ferro aggressi Joannem Torniellum forent, isque à suis defensus Rotundos in arma vocasset, ingens tumultus factus est, & non paucorum cæde edita, fugati ex urbe

D adversarii sunt cum Prætore Acursio Niguarda. Nunc autem anno fere interjecto Sanguinei reparatis viribus, & inita cum plebe conspiratione, detentis per fraudem Torniellis, & sub specie componendæ pacis in urbem intromissi sunt.

Ubertus vero Palavicinus retenta Cremona, superioribus annis Placentiæ & Papiæ dominium amiserat: nunc rursum eisdem urbibus imperare cœpit. Tum ab Actiolino Romano invitatus cum Bosio Doaria ad bellum adversus Brixienses susceptum perrexit; & copiis circa ripas Ollii fluvii emissis, duo oppida occupavit. Occurrerunt valida cum manu adversarii, quorum Duces memorantur Philip-

E pus Fontana nobili Ferrariensium familia ortus, qui Ravennatis Ecclesiæ Antistes Pontificium Legatum agebat; tum novus designatus Veronensium Episcopus Beaguinus Caminas & Prætor Mantuanus. Sed hi primo hostium adspectu conturbati, ne telo quidem emisso, in fugam aversi sunt: sed capti, & in potestatem hostium ducti, eo pleniorem victoriam illis fecere: & Brixia in jus trium virorum venit. Ubi dum sine ulla suspicione viverent, Actiolinus, ut erat versuto & callido ingenio, Palavicinum, cujus longe firmiores quam Doariæ opes non ignorabat, seorsum compellat, *Num quem in Cremonensi haberet, qui*

F *votis & imperiis obsistere posset?* *Non*, inquit ille, *hoc uno dumtaxat excepto*; Bosium Doariam significans. *Quin ergo*, ait Actiolinus, *eum tollis, ac sine æmulo regnas?* Haud improbare proposita Palavicinus; sed è re communi tunc esse non visum est, gravius in illum agere, quam per speciem honoris procul domo detinere. Sic illi Præturam Veronensem Actiolinus defert, non sine blandimentis & inusitato verborum lenocinio. U-

trum-

trumque illi & non quæsiti honoris novitas, & blandius alloquium suspicionem latentis doli injecit: & recusata Prætura numquam postea nisi armatus & caterva juvenum stipatus Bosius in Actiolini conspectum venit: quin Palavicinum, quid periculi ab infido socio & fallaci homine ambobus immineret, emonet; & ut uterque eo consilio uteretur, auctor fuit, *Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum.* Sic relicta ei uni Brixia, ipsi Cremonam rediere, ubi dolos & versutias illius secum reputantes, summa odia, summamque inimicitiam ab eo induerunt: quam ita exercuerunt, ut pernicialia illa nomina Gibellini, Guelphique, quæ longa desuetudine pene in oblivionem abierant, excitata denuo sint, ac quidam crediderunt tum primum orta.

A. C. 1259. Subeunte inter hæc nono & quinquagesimo anno, Præturam Mediolanensem sex menses tenuit Fedrigellus Galiciensius Cesennas. Quo auctore pridie Idus Januarii lata populo consentiente lex est, *Ut si cui injuria clanculum ruri inferatur, universa plebs ejus vici teneatur auctorem maleficii deferre, vel magis ad tribunal Prætoris reum statuere; aut omnino damnum emendare.* Quæ quidem ut tuta viatoribus itinera, & nobilibus in rure mora sit, excogitata res est, & per successores in præsentem diem continuata; magno quidem plerumque solatio eorum, qui detrimenta acceperunt, sed & pari sæpe agricolarum miserorum discrimine, quos insontes falsi calumniatores, & commoditate legis abutentes, fraude circumvenere, & totis fundis, ut ipsi ditarentur, evertere.

Mense deinde Aprili publicum civitatis Concilium habitum est, quod Credentiæ dicitur, idque in templo Theclæ, (exstabat enim vetustissima, pulcherrimaque ædes in medio urbis) in quo post varias hominum contentiones & diversa studia, tandem numero suffragiorum longe superior evasit Vir antiquæ stirpis, & multis locis supra à nobis celebratæ, Martinus Turrianus: unusque is declaratus est, penes quem omnis Reip. cura administraretur. Cumque in populi & Credentiæ commoda jurasset, & stipatus armata juventute domum rediret, illi ceu Dictatori Actiolinum Marcellinum, titulo Anciani, veluti Magistrum equitum adjunxere. Sed duorum honore minime contenta reliqua civitas plurifariam scinditur. Nimium auctoritatis Turriano concessum Nobiles videbant; & posse hunc unius Principatum facile in Tyrannidem verti. Sic, ut diversa sentiebant, arcana colloquia & nocturnas congregationes habere; mox in apertum venire; & prælatis vexillis, quem quæque turma coleret, ostendere. Hi Turriano, aut Marcellino; illi Gulielmo Soresinati, aut Mandellis, & Horumbellis studebant. Alia pars Communitatis nomen jactabat.

Exacta inter hæc Prætura Fedrigelli est. Ei successit Petrus Advocatus Novocomensis, ille idem arbitror, qui ob neglectam interfectorum Divi Petri Martyris custodiam, maxima cum ignominia ejectus eodem Magistratu fuerat: sed nec nunc quoque in eo perseveravit. Nam vocatus ad Pisanam, eo transivit. Ergo in ejus locum suffectus est Patutius Concessius Brixiensis. Sub quo discordante utique civitate, & Turriano impellente, per Septembrem mensem dies dicta Gulielmo Soresinati, pariterque illius filio.

Interea pestilentia urbem, & simul fames invasit: cumque graviter laboraretur, passim mortui cadebant, sineque ullo funeris honore sepeliebantur.

Cæterum sicuti Actiolinus Romanus hoc anno Brixia potitus est, ita superiori Patavium per defectionem civium amiserat: inaudita Tyranni cum quolibet Antiquorum comparandi sævitia, & intoleranda crudelitas ultimam in desperationem homines egerat. Nescio minusne fidei, an plus ad- A mirationis, commiserationisque simul habitura sint, si quæ Rolandinus Patavinus per singulos annos in vita illius tradit, hic breviter complexus fuero. Nam cum jam non sufficeret omnia crimina capitalia habere, & levissima quaque ex caussa singulos excruciare, à quibus nec domesticos, nec familiares exceptos habuit; (siquidem & Medicum, à quo ipse luxatus humerum curatus fuerat, & Rizardum Parmensem à cubiculari septemdecim annorum officio ad Equestrem dignitatem promotum, & Carnarolum ditissimum Veronensem, sæpius mensa dignatum, cum ejus fratre Felice Magistro ordinis Alemannorum, nullis evidentibus causis B excruciatos dilaniavit) instituit turmatim homines occidere, occisorum cadavera Patavium devehere, atque structo rogo comburere. Ut in mortuos etiam sævire didicisse cognosceretur. Nepotem ex sorore habuit Ansedesium Guidotum, virum nullum sceleris genus abhorrentem, & propter morum similitudinem pergratum. Hunc Patavinis Prætorem dedit. Ad hunc delatum fuit, quempiam in atrio viso accipitre illos concinuisse versiculos:

Accipitrem milvi pulsurum bella columbæ
Accipiunt Regem: Rex magis hoste nocet.

homo nequissimus interpretatus id in contumeliam Principis, non solum eum, qui cecinerat, sed & cunctos, qui audiverant, in carcerem detrusit; atque in primis Bonaventuram Caranzonum, quem C Vicarium juri dicundo ipse destinaverat, & Notarios, & quotquot alii circa Tribunal tunc affuerant, ac eorum conjuges & liberos: quibus cum graviora nunciarentur, coivere frequentes propinqui & affines ad Actiolinum pro innoxia multitudine intercessuri. Id quod sentiens Actiolinus, immissis satellitibus cunctos à petitione deterruit. Mox uxorem ducens Beatricem claram & honestæ formæ virginem, (Bontravorsii Castronovi filia ea erat) supplicio & sanguine miserrimorum eas nuptias celebres & illustres fecit. Defectione Patavina cum exercitum Veronæ pararet, sciscitatus, quid clausi D carceribus loquerentur (plurimos namque variis in locis habebat) audivit nonnullos dixisse, irritam futuram quamcumque adversus eam urbem susciperet expeditionem; & cuidam exploranti excidisse sortem:

Stat grandi damno, nec erit victoria nostris;

eos omnes, & qui audivissent laqueo suspendit. Deinde clausis urbis portis, vocavit in unum multitudinem, & ceu de summis rebus consulturus, ut sine armis venirent, monuit. In his maxima pars, ad undecim millium capitum, Patavini nominis erat, & cum eo in castris militaverat. De quibus E quid ageret amicos consulens, cum alii alia respondissent, & quidam retinendos omnino censuissent, ne transeundi ad hostes potestatem haberent: ipse uno edicto necari jussit: subtractisque alimentis, alios inedia & frigore, alios pestilentia injecta ad mortem compulit; & si qui diutius supervixere, eos gladio, igni, laqueo absumpsit: plurima alia injuste, crudeliterque facta ejus memorat idem Rolandinus, adeo ut nullum pene exire diem videas, quin sicuti olim Titus Vespasianus amicum comparabat, ita hic alicui injuriam non intulerit. Denique Pontificiis decretis Christiano cœtu eli- F minatus, quotannis in Cœna Domini inter impios, sceleratosque nominabatur.

Novissime conspiravere in eum finitimæ civitates Patavium, Venetiæ, Mantua, Ferraria, nonnullique alii populi, designatique futuræ expeditionis Duces Ubertus Palavicinus, Bosius Doaria, & Actius Estensis, vir Actiolino ob perfidiam & erepta oppida longe infensissimus: tum à Romano Pontifice novus Legatus Henricus genere Britannus, dignitate Archiepiscopus Epebrodunensis: est autem Epebrodunum una ex civitatibus

Cottianis, ut supra auctore Ammiano Marcellino docuimus. Accessit his Martinus Turrianus amplæ urbis Mediolani opes, viresque prætendens. Quæ societas ut firmior foret, consopita fuit vetus controversia, quæ diu inter duas urbes Mediolanum & Cremonam caussa oppidi Cremæ viguerat. Ad Actiolinum vero confugerant exules Mediolanenses, illique opes & auxilia pollicentur. Et quia illum agere videbant de Hispano Rege, qui Cæsar designatus erat, in Italiam evocando, favorem suum peropportunum ostenderunt ad parandam illi ferream Coronam, qui præcipuus in Longobardia regnaturis honor habetur: reducat se modo in patriam, & ab maxima injuria se vindicet; obsidesque filios, ut de fide sua cautior sit, accipiat. Hæc dum aguntur, adversarii contractis in Mantuano copiis, prædatum excurrunt in agrum Vicentinum, Friolamque in confinio Bassiani capiunt.

Advolavit eo confestim Actiolinus, & fugatis hostibus, oppidum recuperat; atque in furias solitas elapsus, in omne genus hominum sæviit; nullius ætas, sexus, conditio incolumem quemquam præstitit: non religione Sacri, non Sacerdotiis insignes impias manus evasere: quin Christi quoque Dei imago violata est. Tum dictitans, se profecturum ad expeditionem, qua post Carolum Magnum nec major, nec clarior visa sit, in Insubres iter cepit; fretus per discordias civium se Mediolano urbe potiturum. Sed in hujus exitus præsagium versum fuit, quod pridie Kal. Frebruarias per quietem se vidisse narravit. Somniaverat enim, se ex diuturna venatione fessum jussisse parari cœnam in propinqua villa; ministros perperam excepto mandato instruxisse mensam procul inde centum millibus passuum. Opiparæ erant epulæ, & Regalibus condimentis optabiles; sed ipse jejunus & siccis faucibus esuriens, nisi immensum adhuc spatium perambularet, eas se assequi non posse videbat: quocirca furens & indignabundus in servos insurgit, & catenas, vinculaque, ac tormenta intentans expergiscitur, diu desiderio suo frustratus. Recessit autem Brixia exeunte Augusto, hora à Mathematicis, quos secum semper habebat, indicta. Ex itinere Viceos oppidum tentat; sed loci munitione deterritus, agro tantum circa evastato, ad Ollium fluvium festinat, & juxta Palatiolum transit. Ejus motibus auditis socii Turrianum exciverant. Iisque ad Cassianum Adduam, quo in Cremonensem facilius trajiceret, ponte junxit. Et cum Soncini, quod clarissimum oppidum est, idem copias haberet; Actiolinus, vado paulum supra Cassianum invento, Adduam transivit; & in latos Mediolanensium campos effusus, Vicummercatum opulens oppidum, & Busserum, ac Pessanum vicos occupavit. Et ut eo principio famam clementiæ & liberalitatis colligeret, nihil prædæ fieri permisit: Moguntiamque tentat: recusantem imperata facere obsidet, tormentisque & cædibus captivorum territat. Interimque exules in urbem progressi, amicorum animos ad res novas impulerant. Sed superventu Turriani, qui de inopinato Actiolini transitu certior factus, celeriter cis Adduam copias reduxerat, omnia compressa sunt. Sicque cum non procederent in urbe ea, quæ agitaverat Actiolinus, animo consternitur: & veluti proditus ab iis, quorum in auxilium venerat, in rabiem vertitur, & igni ferroque, quicquid potest, fœdat. Repulsus Moguntia, Tritium ducit: sed hic quoque spectavit arcem, non cepit; cum inexpugnabilem ex situ, opereque cerneret, subjecta ædificia incendit. Et inde digressus, Cassiani pontem debellato præsidio, occupat; atqui eundem Marchio Estensis, qui adversam ripam tenebat, accitis incolarum naviculis, & equitatu à terra disposito, & citeriori ex parte urgente Turriano, qui populum Mediolanensem sub signis habebat, pontem recuperat. Instaurabat prælium Actiolinus, & ferocius pugnans, Ducisque & militis officium pariter faciens, sinistro in crure sagitta trajicitur; hæsitque alte ossibus ferrum: tulit sine doloris signo id aliquandiu, sed mox cecinit receptui: & Vicummercatum reversus, vulnus obligat, milites curare corpora jubet, infesta terra digressurus. Sed observabatur ab hostibus, ceu inclusa retibus fera: itaque transvadata Addua, hostes, qui circumfusi omnia observabant, non fefellit: sed illorum acies spectans, modicum hæsit ambiguus. Interim Brixiana manus, quæ eum secuta fuerat, ad Turrianum transit. Quorum defectione nihil moveri fingens, exclamavit veteri proverbio, *Brixianos fidem in lacinia gerere:* sed mox reliquus quoque exercitus animo & solita alacritate defecit. Stupidi & hæsitabundi sine prælio capi se, & omnia sua in prædam sinebant. Sic Actiolinus quoque ipse in potestatem hostium cedens, *Heu*, inquit, *Cassan, Assan, Bassan:* recordatus ex propinquæ arcis Cassiani nomine id genus desinentia loca fatalia sibi olim ab astrorum peritis dictum fuisse: sic captus cum teneretur, & cætera multitudo contumeliis, opprobriisque, ceu sævum, crudelissimumque Tyrannum incesseret, quidam rusticus clanculum pone accessit, & telo in caput percussit, injuriæ fratris ultor, quem is olim uno pede mutilaverat. Ejus mox vicem miserti Duces, eum in tentorium Bosii Doariæ deducunt: inde Soncinum perducto, & honorifice hospitato, Medicos curandis vulneribus adhibent: sed sive gravitate morbi, sive mœrore amissarum rerum, & desperatione recuperandæ dignitatis actus, & remedia & cibum respuit; atque ita undecimo die, ex quo captus fuit, qui IV. Kal. Octobris contigit, vitalibus defectus expiravit; celebrique funere & pompa fere Regali sepultus est.

Ejus capti primo, dein mortui fama grata adeo, optabilisque universo orbi fuit; ut primo vix credere homines, dein hæsitare metu, ne vel laxaretur, cum adhuc viveret, vel defunctus revivisceret. Postea vero quam sepultum fuisse affirmatum est, populi summa lætitia perfusi, de exuenda penitus tyrannide, restaurandisque sacris, quibus diutius caruerant, statuerunt. Albricus sane illius frater, & scelerum conscius, ut pelleretur urbe Tarvisio non exspectavit; sed in montana se abripiens, quicquid ex tempore potuit, abstulit. Tuncque in sedem rediit Albertus ejus urbis Episcopus utrique Tyranno infensus. Carrotium quoque, quod XVI. annis intermissum fuerat, & proinde pulvere & carie squalebat, restauratum est. Veronæ opulens civis Mastinus Scaliger Præturam adeptus, tanto populi cum favore vixit, ut continuatus ei fuerit per biennium Magistratus: moxque Capitaneus creatus, perpetuum se dominum fecerit. Vicentia Actioliniano milite pressa, exercitum Patavinorum exspectavit: sed tertio die post, clam cunctis diffugientibus, libera mansit. Idem in cæteris urbibus, oppidisque factitatum. Et supplicationes multorum dierum actæ.

Interea Mediolani quoque Martinus Turrianus, reducto domum exercitu victore, & præda opulento, clarior, potentiorque evaserat. Jam uni, ceu domino, cuncti in civitate parere, aut ejus sententiæ refragari non audere; ipse vero ex Credentiæ Consilio nihil amplius agere; nihil cum aliis communicare; omnia ad arbitrium facere, administrareque, quosque suspectos, aut invisos habebat, eos fere omnes bonis & patria mulctat. Pulsi magna pars Laudem se conferunt, & à Summaripis, quæ familia nec inops, nec ignobilis erat, excepti, paulo benignius tractantur. Periculosum id sibi existimans Turrianus, cum inimicos longius finibus summotos vellet, exercitum conscribit, agrumque Laudensem

densem ingressus populatur, & graviora subinde minatur, ni statim oppido adversarii pellantur. Cives vero non solum hoc, quod petebatur, effecere, sed & apertis portis Principem intromisere Turrianum; eique urbis dominium detulere.

Cujus rebus compositis Martinus, ut nobilitatem Mediolanensem duce veluti capite privaret, avertere ab eis Paulum Soresinatem instituit. Illius soror Turriano nupta erat: per eam ergo hominem aggreditur, blandimenta, precesque adhibet, jura affinitatis commemorat, tum magna pollicendo evicit, ne surgentem mariti potentiam universum quandoque genus illustraturam, vel infringere conaretur, vel impediret. Igitur Soresinas, ex iis, quæ ejus fidei credita erant, quædam remissius agere, alia conniventibus, ut ajunt, oculis dissimulare, prætermittereve: cum manifestam conspicati negligentiam Patricii hominem destituunt, seque in tutelam Jordani Rusconi, qui in Comensibus potentissimus erat, conferunt. Qua ex re commota plebs Mediolanensis voluntati, imperiisque Turriani intentius obsequitur, ejusque potentiam auget. Ille vero, ut peregrina etiam ope rem suam firmiorem faceret, Ubertum Palavicinum fœdere sibi adjungit, & quinquennale stipendium pactus, ad se accivit. Is vero, ut securiori animo abesset, duas Parmensium factiones in unam sententiam redegit; Gibertumque Corrigium septimo jam anno Præturam urbis continuantem depulit Magistratu: & composita ad arbitrium Rep. Mediolanum proficiscitur: ubi III. Idus Novembris maxima hominum lætitia & plausu exceptus fuit.

Tum dies dicta fratri Rainerio, cujus concionibus taxatus acerbe sæpius fuerat, quem Placentinum illum esse censeo, in cujus pariter & Petri Martyris necem conjuratum supra fuisse ostendimus. Acres enim Religionis Christianæ assertores nec parcere Principibus, quos ab æquo & justo aberrare cognoverint, solent; & supervixisse nonnullos annos post Petri obitum Rainerium legi.

Cæterum Turrianus, cum ea fere cum Palavicino communicaret, quæ ad stabiliendum Regnum & proferendos fines pertinerent; Palavicinus, ut erat ingenio acri & exercitato, contemplatus reliqua urbis commoda, & civium multitudinem, atque industriam, dixit, facile Regnum Mediolani constitui posse, si summa rerum penes unum foret, qui intestinas discordias & seditiones cohibere, & Plebem, & Patricios assiduis ab certaminibus arcere sciret. Quo sermone incensus Turrianus, Credentiam populi in totam sustulit, negotiaque publica pro arbitrio administravit.

A. C. 1260. Inter hæc annus sexagesimus supra mille & ducentum subiit. Eoque nova quædam Religio ab Hetruscis ad Longobardos defluxit. Auditam Perusiæ cælitus vocem ferunt, eam urbem brevi interituram, nisi hæc sacra subinde fierent. Nudi terga se ipsos flagellis verberabant, & flebili voce, inconditisque hymnis pacem à Deo quærentes triduum peregrinabantur: oblitique injuriarum populi, & odiorum, in amorem & mutuam benevolentiam conciliabantur: & quasi novo quodam vinculo adstricti, religiosius divinum numen colebant: descendentes ab Apennino recepti fuere Bononiæ, Mantuæ, Parmæ, &, quod legam, Ticini. Cremona vero & Novaria penitus exclusi: Mediolani quoque capitalis pœna promulgata in eos est, qui finibus pedem inferrent.

Novariæ autem interea gliscebat discordia civium. Tornielli, ut in patriam redirent, peregrinum auxilium comparaverant: obversabatur ea tempestate finibus vir quidam insigni corporis & animi ferocitate: Aymerico nomen fuit; Rabiæ cognomen inciviles & feri mores fecerant. Jacobum Crusmalam vocitatum patrem tradunt. Is Rabia au-

A spiciis olim magnorum Principum, Francorum Regis, Ducis Sabaudiæ, Marchionis Montisferrati, & Vercellensium stipendia fecerat, copiarumque ordines duxerat. Huic igitur Tornielli se applicant, & eo ductore reditum in patriam moliuntur: opponunt se conatibus illorum Sanguinei, & commisso apud Guilengum vicum prælio, multos suorum amisere. Jamque profligati desperata salute, diffugiebant, cum incerto casu occubuisse Aymericum intellexere. Ex quo resumptis animis, viribusque, urbem rursus tenuerunt. Et Tornielli frustrati victoria, quam pene manibus jam tenebant, in exilium iterum abiere. Tanti momenti fuit unius

B viri mors, vitaque.

Eodem tempore fœderatæ civitates, quarum cervicibus adhuc imminebant invisæ Actiolini reliquiæ, & populando fines sceleratam illius memoriam subinde refricabant, tollendas, exstinguendasque penitus decreverunt. Albricus erat ejus frater, qui ab arce Sancti Zenonis in subjectos agros excurrebat. Igitur communibus impensis exercitum conscribunt, oppidumque circundant: in tertium mensem sustentata obsidio fuit. Id quod opera & diligentia Mesæ architecti nobilis factum fuisse creditum est: siquidem ejus mox ad hostes transitu spes omnes obsessorum cecidere: & Albricus animum

C penitus despondens in penitiorem turrim Margaritam uxorem, liberosque, quorum sex mares, duæ fœminæ erant, vocavit; ac extremam, fatalemque, diem adesse confessus, illos, ut viverent, hortatus est: caput enim suum haud dubie ab hostibus peti. Inde ad amicos conversus; *Quando*, inquit, *eo sitæ sunt res nostræ, ut hostium manus evadere non possimus; in meque & fratris memoriam omnis belli hujus flamma exardeat; accipite infelicem animam, & illis me dedite, ut diuturna multorum sitis meo tandem sanguine exstinguatur. Vos meliori fortunæ & rebus, si licuerit, servate secundis. Unum equidem optaverim. Intercedit mihi affinitas cum Marchione Estensi; ejus filio*

D *Rainaldo Adheleitam filiam matrimonio junxi: & quidem id etiam non volente & reluctante Actiolino: credo, in calamitate humanum animum jura sanguinis tangent; & si qua in me duriora ab adversariis decreta sunt, emollient. Huic ergo curate, ut tradar.* Tunc oppidani rebus consulentes, arcis deditionis signa exponunt; colloquium petunt: quo impetrato, salutem & res, ut salvæ forent, paciscuntur; Albricum cum uxore, & liberis, ac auro, & multorum damno congestis opibus tradunt. Homini statim transversum in os lignum indidit Marcus Badoerius Tarvisinorum Prætor; sicque in triumphum per ca-

E stra spectandum circumduxit; tum tormentis excruciatum neci cum filiis addixit; uxorem & filiam igni combussit: sicque nocentissimum hominum genus VI. Kal. Septembris exstinctum in universo est.

Anno sexagesimo primo Prætura urbis Mediolani, gratia Uberti Palavicini defertur Gulielmo A. C. 1261. ejus gentili ex Scipiono oppido. Nobilitas vero Mediolanensis, quæ patria pulsa erat, haud quiescere, agros urbi propinquos populari, vicos diripere, infesta omnia longe, lateque facere. Contra Turrianus sumptis armis, quantum posset, à maleficiis arcere; si qui in potestatem venirent, quo cæteris exemplo essent, male mulctare. Illi ex fuga Bergomum se recipiebant, atque ex fœdere au-

F xilia, & commeatus impetrabant: quibus aucti per Aprilem mensem cis Adduam veniunt, Ligurtum vicum deprædantur. Scipioneus Prætor cum populo trium portarum Orientalis, Novæ, & Ticinensis desequutus abeuntes Tritium usque & Vaprium contendit: sed hoste non invento, domum copias reducit.

Tunc missi nuntii Bergomum ad repetendas res, & nova cum Turriano, urbanaque plebe fœdera ineunda, cum quibus undecim Oratores à Bergomo venere, resartionem damnorum, æstimatione facta pollicentes,

 tes,

A tes, & exules amplius in finibus Bergomatibus tutam mansionem non habituros. Hisque cognitis, Mediolanensis nobilitas, relictis inconstantibus amicis, incolas lacui Eupili imminentes; & quos Lambrus & Addua intercludunt, (Briantiæ nomen est) se recipiunt, & nota Tabiagi arce conduntur; multoque frumento & vino complent, ut copia commeatuum in primis suppeditaret. Tunc ambo Palavicini Prætor & Ubertus, delectu ex urbe facto, exercitum adversus eos ducunt, compulsosque in arcem obsident; tormenta frangendis muris adhibent: & quamquam nulla spes, nec fugæ, nec auxilii esset, tamen ad nullam pacis mentionem prius descendere, quam defectu aquæ viderunt, aut sibi inopia moriendum, aut in manus hostium veniendum esse. Sic Palavicini arbitrio depositis armis se permittunt, vitam tantum rogantes: sed eos Turrianus carceribus & variis tormentis addicit; arcemque demolitur. Qua facti atrocitate territi cæteri, qui in urbe supererant, Patricii, longius à patria concedere, & inopiam perferre potius, quam tyranni sævas manus, & suo simul sanguine imbutas spectare, decreverunt. Aliique Parmam & Rhegium, partim Mantuam, aliasque in urbes abiere: quingenti & eo amplius propriis impensis equo meruerant, cæterorum ingens numerus, qui tamen virtute & amicorum beneficio ita calamitatem sustinebant, ut etiam adversarios domi regnantes, B parum quietos sinerent.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XVI.

EPITOME.

Othone Vicecomite ab Urbano Pontifice IV. Mediolanensibus prælato, veteres Patriciorum & Popularium discordiæ juvenescunt. Martinus populi princeps Vicecomitum agros & ditiones, nunc sane modicas, invadit; & Othonem Arona potitum persecutus, fugere cogit dissimulata persona: morti proximus principatum urbis Laudæ & Novariæ ditione auctum, tamquam avitum, Philippo fratri committit: à quo mox in Tel- D *linam vallem, & in Comenses, ac Bergomates longioris Præturæ nomine prolatum est. Eo repente sublato, Napuleo ex fratre nepos jussu populi Mediolanum nomine Rectoris perpetui, finitimas vero urbes nomine Potestatis, sub apertum Imperium accipit adeo non civile, ut statim Paganini gentilis sui Vercellis occisi Manes quatuordecim supra centum Patriciorum civium cæde placaverit. Carolus Provinciæ Comes annuente Clemente Pontifice, Turrianisque adjuvantibus, utriusque Siciliæ regnum adit, & victo, cæsoque Manfredo, Romani Imperii Vicarius dicitur. Hæc propter res Pontificia in Longobardis adeo crevit, ut Germanum Regem Conradinum solæ urbes* E *Verona & Papia Cæsarem agnoscerent, & in Italiam evocarent. Qui dum cunctatur, Turriani icto cum Carolo ac reliquis Longobardis fœdere, Papienses Viglevani expugnatione vexant: & cum Othone Vicecomite de Episcopatu judicio contendunt apud Pontificem: à quo non modo ipsi, quamquam Caroli clientela uterentur, repulsi, sed urbi etiam interdictum est sacris, quo ab Othone admisso, Pontifici paruerunt. Conradino Italiam ingresso primam cladem intulere Mediolanenses adeo, ut ægre Papiam evaserit: alteram Carolus in ipso Regni aditu: ubi debellatus, captusque, judicio cum sociis necatus est: quo accepto nuncio, ejus classis cœpta feliciter Siciliæ oppu-* F *gnatione digreditur. Romana Sede sub obitum Clementis biennium vacante, Turriani Mediolanensem ab Othone iniri non sinunt. Ille Squarcini Burri Patriciorum Antesignani filia Matthæo Vicecomiti ex fratre nepoti, heroicæ indolis adolescenti, conjugio copulata, Nobilium sibi opes ac vires, atque adeo Marchionis Montisferrati, ejusque soceri Castulonensis Regis, quibus cum fœdus inierant Nobiles Squarcino in Hispaniam legato, patrocinium, auxiliumque adjungit. Inter hæc discordiæ in Parmensibus sedantur: S. Donnini oppidum Palavicino ereptum exscinditur: Mozanica hæreseos sæpe damnata flammis vastatur: Laus à Turriano in potestatem redigitur: Ludovicus Francorum Rex in Africana expeditione diem obit: Philippus frater à Tunitano Regno pecunia submotus, Mediolano in patriam revertitur. Tandem Tibaldus Vicecomes, genere Placentinus, nomine Gregorii X. Pontifex acclamatur. Sed ne ab hoc quidem, cum Mediolano in Gallias proficisceretur, indeque rediret, aliud Otho impetravit, quam aliquos suæ Ecclesiæ proventus; quorum causa, quod eos percipere prohiberetur, Mediolano rursus adempta sunt sacra. Turrianos vero, à quibus honorificentissime Gregorius exceptus est, ornavit, Raimundo ad Aquilejensem Patriarchatum promoto. Napuleo quoque à Rodulpho Imperatore Cæsarei apud Longobardos Vicarii appellatione cohonestatur. Sed interim Nobilium factio auxiliis ex Hispania evocatis Turrianos, Mediolanensemque ditionem excursionibus vexat.*

INTEREA Alexander Quartus Pontifex maximus moritur; & ei sufficitur Patriarcha Hierosolymitanus, qui genere Gallus erat. Urbanum Quartum dixere. Et Mediolani post diuturnam Archiepiscopatus vacationem (post Leonis namque Peregi obitum nemo adhuc legitime subrogatus fuerat) inter cives de Præsule creando certatum est. Duo ad eam dignitatem aspirabant, Raimundus Turrianus Martini nepos ex Pagano fratre, & Franciscus Septala. Turrianus prærogativa suorum (quia hujus sacerdotii honor haud dubie maximi momenti ad firmandam potentiam erat) plurimum juvabatur. Septala contra suffragatione eorum, quibus suspectæ Martini opes erant, & quibus vir egregiæ moderationis, & tanto oneri ferendo magis idoneus videbatur, nitebatur. In hac dissensione & discordia tertius insurgit Apostolica auctoritate creatus. Is fuit Otho Vicecomes utique Mediolanensis, Obizonis, quem paulo supra memoravimus, (ut quidam opinantur) frater, & humilibus tum Sacerdotiis contentus, Præpositura Decii pagi, Cardinalatu ordinario

nario Mediolani, ac Canonicatu Ecclesiæ Ambrosianæ.

Tenues tunc erant Vicecomitum opes, & parvi vici loco magni patrimonii habebantur in ora Verbani lacus, Invorium, Massinum, Vergantum, Olegium. Nam per hæc quoque tempora Soldanus Vicecomes filius Alderici incolæ Invorii, sed referentis originem ad urbem Mediolanum, emit nonnullos fundos ab Actio, Lantelmo, & Castellano Othonis Vicecomitis Massinensis ex Rogerio filio nepotibus, quorum quartus frater Ubertus demigravit penitus finibus patriis, & in Leuca Vercellensium oppido consedit. Huic autem alteri Othoni Episcopalis dignitas collata est, favore & enixa opera Octaviani Cardinalis Ubaldini; cujus intima familiaritate utebatur, & domesticis officiis carior honorem promeruerat.

Accessit ad fovendam ejus amplitudinem ejusdem Cardinalis in Turrianum indignatio. Nam ex legatione Gallicana reversus Octavianus, cum Mediolanum divertisset, atque in ædibus Ambrosianis benigne à Sacerdotibus templi acceptus fuisset, exarsit in gemmam fulgoris eximii, quæ inter donaria & thesauros diu servata sæpe aram exornabat. Hanc concupiscere illum, & quandoque surripere ex altari voluisse Æditui animadverterant: & vim timentes, Martino, quid is animo volveret, renunciant. Martinus haud cunctanter cum magno suorum comitatu, conscensis equis in aream, quæ ante ædes patet, accurrit; & officii causa se advenisse ostendit, ut quem paratum ad iter esse intellexerat, (petiturus enim Romam erat) debita Procerum multitudine prosequente, ex urbe deduceret. Simulata verba quo tenderent, legatus cognovit, & statim abiit. Opinantur quidam non servandi thesauri gratia id à Turriano factum; sed quia Otho Vicecomes in Cardinalis comitatu foret, illi longe carissimus, & proinde suspectus, ne vir ingentis spiritus, & in quo exules ob amicitiam Ubaldini non modicum spei collocabant, populum ad res novas concitaret. Hinc offensus Ubaldinus, quam primam vidit referendæ Turriano gratiæ occasionem arripuit, atque omni ope nixus effecit, ut Othonem Vicecomitem Urbanus Pontifex maximus Mediolanensis Ecclesiæ Antistitem declararet, & institueret: & quo justius id fieret, etiam Septala sponte sacerdotio cessit, qui omnino impar æmulis erat. Quod ægre ferens Turrianus, Palavicinum, qui in Placentinos reversus Albertum Fontanam rebellantem afflixerat, iterum advocat; eorumque agros invadit, & populatur, qui per amicitiam Pontificis à vi securos sese existimaverant. Enimvero iratus Urbanus Othonem magis fovere, & si quæ deerant ad solidam Sacerdotii dignitatem obtinendam, ultro conferre; cunctisque ornamentis donatum consecrat, & opibus juvat.

A. C. 1262. Cæterum Palavicinus Mediolanum profectus, Præturam urbanam deferri in sequentem annum sexagesimum secundum Ubertino nepoti, cui Pelegrino cognomen erat, curavit. Cumque satis firmæ res viderentur, ludis & convivali voluptati publicitus indulsere. Suburbanus locus delectus est S. Syri ad Vepram porta Vercellina: ubi ob inopiam tectorum, simul ut Solis ardores arcerentur, & castrensia tabernacula, & ex frondibus umbracula excitata sunt, sub quibus varii ludi edebantur, epulatique sunt Principes, & socii ministrique consimili veste ex bicolori panno induti. In urbe quoque expositis per vias mensis plebs epulabatur; & salutationes agitabant. Tunc constituere, ne quis exulum intra fines Mediolanenses maneret. Sic quicquid captivorum erat, trans Ticinum ejectum est.

Cæterum pergelida hiems hoc anno fuit, & cujus rigore adstrictæ nives in Paschales usque dies terris incubarunt. Rursus æstas per quam calida, & cujus ardore exsiccatis humoribus spes pene omnis frugum peribat: nisi sæpe indicta supplicatio caussa eliciendæ aquæ, & misso publico nuntio, imbres inducti fuissent, quorum abundantia omnia revirurere. Quod miraculum simillimum antiquo Romano mihi videtur, qui quoties Manalem lapidem in urbem propter nimiam siccitatem pertraherent (erat autem petra quædam extra portam Capenam juxta Martis ædem) statim pluviæ insequebantur.

Anno tertio & sexagesimo Otho Vicecomes dimissus à Pontifice, ut ad capessendam dignitatem veniret, ac simul adversariorum superbiam reprimeret, in tractum Novariensem contendit, ubi cum opibus, & paternis amicis, tum majestate Sacerdotii, & Pontificis Romani auctoritate, manum exulum congregat, & nudam præsidio Aronam occupat. Turrianus & Palavicinus tumultuaria manu collecta Angleriam petunt, & reliquos portus citerioris ripæ muniunt: alias turmas trans Ticinum mittunt, quæ prohiberent quicquam opis aut auxilii Aronam accedere. Tum convectis toto lacu navibus, oppidum obsident. Cum sic se undique cinctum & veluti lupum cavea clausum Otho perspiceret, salutique suæ & sociorum alia ratione, quam occulta fuga, consulere non posset, clanculum noctu elapsus est: oppidanique statim deditionem fecere. Martinus arces, quæ receptacula hostium fuissent Aronæ, Angleriæ, Brebiæ suspectas alioquin, quoniam vetusto jure Archiepiscopalis dominii forent, demolitur, & Mediolanum postridie Kal. Majas ovans revertitur: & subsequenti Junio Novariensi dominio potitur. Brusati & Cabalatii tumultuantes, quatuordecim viros ex gente Torniella occiderant, & reliquam factionem urbe ejecerant. Palavicinus & Papiensis, utrique factioni juxta infensi, suburbana infestabant, igni & ferro cuncta fœdabant. Cives, quorum agri à peregrino pariter & intestino hoste urebantur, Martinum Turrianum, cujus opibus & majestate regni defenderentur, accersivere; & tradita rerum administratione, dominum fecere. Novo imperio lætus Turrianus, Mediolanum venit; mox Laudem profectus, haud multum supervixit, valetudine adversa per Novembrem contracta. Et cum æger decumberet, Philippum fratrem summam rei curare jussit. Is pro templo Theclæ, & mox in foro concione habita, tutelam populi, & administrationem Credentiæ suscepit, seque Ancianum profitetur. Quibus mature peractis Martinus spiritum posuit XII. Kal. Decembris. Relatum ad urbem cadaver: postea in Carævallis cœnobio sepultum est, ubi & ante Jacobus pater, & Mathia mater conditi fuerant. Elatus autem fuit summo cum honore. Tulere Capitanei, & Valvassores, & primarius quisque civitatis: turbaque militum & civium prosecuta est. Manet adhuc imago ejus picta cum inscriptione juxta sepulchrum.

Fraterno funere absoluto, Philippus Canturium petit, vocatus à Vitana Comensium factione, qui adversus Rusconos de urbana Prætura contendebant; optabant & nitebantur Rusconi, ut Conrado Venostæ Magistratus deferretur. Turrianus autem, qui opibus pollebat, sexcentos sagittarios & magnam peditum manum statim comparavit, ac Comum petens, Conradum & Simonem Locarnatem urbe fugavit. Fugientes Lanfrancus Burrus desequitur, deprehensosque in transitu Trexiæ amnis, quem diximus ex Lugani lacu in Verbanum fluere, Mediolanum traxit. Turrianus Comensium Prætura potitus, res ex amicorum sen-

tentia componit. Reversus Mediolanum hostes vinctos in arcem Pessani custodiendos misit: sed hi non multo post fractis vinculis carcere effugiunt: sed mature superveniente Philippo ipso, iterum capiuntur. In quorum certamine cecidit Raynucius Locarnas, qui simul cum eis & septem aliis detinebatur. Reducti Mediolanum, aedificata in Palatio cavea lignea conduntur, atque in multos annos servantur. Interea Philippus, ut magnis affinitatibus opes muniret, studebat: Agnetemque filiam uxore ex gente Niguarda genitam Gulielmo Pusterlaeo in matrimonium locat: & ipse viduus ex Birago-rum familia alteram uxorem ducit.

A. C. 1264. Sequenti anno idem Ubertus Palavicinus Scipionensis Praeturam Mediolani iterum obtinuit: & Turrianus reliquias hostium, qui in Tellinam vallem se receperant, persequutus, eam vallem ad obsequium redegit; & in Novariensi castrum rebellium cepit. Per quod tempus Gulielmus Marchio Montisferrati urbem sibi finitimam Aquas Statielas de Manfredo Carreto, & oppidum Novas Derthonensibus eripuit. Affecti injuria populi, opem à Turriano petunt. Is magnum Ubertum Palavicinum cum exercitu concessit. Contraxit is copias ex Mediolanense, Papiense, Derthonense, Cremonense. Alexandrini quoque, quorum intererat, ne Marchionis potentia cresceret, accessere. Brevi castrum expugnatum fuit, quod regendum filio suo Palavicinus tradidit. Sed Turrianus, sive subornatus à Gulielmo pollicitationibus & occulto foedere, sive suspicatus ex eorum affinitate, quampiam inter eos futuram fraudem, (nam idem Palavicini filius filiam Gulielmi uxorem duxerat) seu re vera inopia aerarii, quae causabatur, tolerandis militiae impendiis non sufficeret, sive parum necessariam dehinc operam ejus putaret, exacto quinquennio, per quod tempus illum conduxerat, Palavicinum missum fecit. Quo indignatus Heros, nihil antiquius duxit, quam sui desiderium primo quoque tempore illi facere: mercatores Mediolanenses, qui Cremonae & per Padum negotiabantur, detinere; merces diripere, alios spoliare. Obmurmurare cives, & detrimenta liberius expostulare. Sed Philippus neque ea emendare, neque res repetere voluit. Majores eum curae sollicitabant. Nam Bergomenses bello adortus, eo confestim redegit, ut non solum pacem per legatos peterent, sed ultro ei Praeturam deferrent. Ipse eo profectus Magistratum in continuum decennium accepit. Mox Laudem quoque recepit.

Inter haec Urbanus Pontifex moritur, cui sufficitur Clemens Quartus. Et Decembri mense Mutina & Parma civili seditione in arma excitatae, à Caesarea ad Ecclesiasticam factionem traductae sunt. Et Parmae duo Praetores simul dati Gibertus Corrigius, qui saepe alias, & Jacobus Tabernerius, ejecto Manfredo Pio, qui genere Mutinensis erat.

A. C. 1265. Sexagesimus dehinc & quintus annus sequitur, quo Carolus Provinciae Comes, & Ludovici Francorum Regis frater, duorum Pontificum Urbani & Clementis rogatu adversus Manfredi Apuli injurias vocatus in Italiam descendit. Exceperat autem Carolus Provinciae regnum, & Furqualerii dominium comitatus titulo per hereditatem uxoris. Nam eorum locorum prior Dominus Raymundus Berengarius, quatuor ab hinc & viginti annos vita functus, unicam & ampli matrimonii heredem filiam Beatricem reliquit, sub cura Romani Pontificis, & Romei Villanovae arcanorum suorum participis, & arbitri. Et cum tunc infans puella foret, posteaquam adolevit, illustri juveni Carolo matrimonio juncta est.

Hic igitur praeparatis jam bello necessariis, appetente vere, bipartitis copiis, Romam proficiscitur. Ipse Tyrrheno mari navigans, quadraginta

A longas naves duxit: nec ita multo post subsecuta virum uxor, eodem appulit, protinusque à Clemente coronati ambo, Regni Siculi atque Apuli titulum accipiunt. Altera copiarum pars, terra iter faciens, in Longobardiam descendit. His Manfredus opponere Palavicinum tentavit, qui Brixianos & Vercellenses in foedus traxit. Nam cum ipse teneret Cremonam, & Placentiam, Aemiliae castra, atque in Parmensi oppida pervalida, facile, illis adjuvantibus, interclusurus Gallos videbatur. Et strenuam operam praestitit, misso nepote Uberto Scipionense cum exercitu adversus Marchionem Montisferrati. Sed is mox circa Alexandriam &

B Nicaeam Palearem profligatus, quingentos equites amisit. Qua victoria patuere omnia Gallis; & cum Marchione Mediolanum venientes, benigne à Turriano accipiuntur; pecunia, veste, commeatu sublevantur: & ut foedere aliquo firmasse amicitiam viderentur, Emberram Balsium Narbonensem hominem Mediolani Praetorem constituunt. Ita Galli per reliquam Circumpadanam transmissi, quo tendebant, incolumes pervenere.

Per idem tempus stella Cometes, cauda in morem hastae protensa, visa diutius est. Et Philippus Turrianus, qui mira indole animi, tum arte quaerendi Regni praestabat, postridie Octobris subita

C morte raptus est; & juxta Martinum fratremambosque parentes in Caravalle sepultus est: manentque adhuc eorum imagines uno pariete pictae. Post Philippum Napuleo, (sunt qui Napum vocent) ex Pagano fatre altero nepos, statim Rector Mediolani perpetuus, & reliquarum urbium Potestas declaratur. Perseverabant namque in ejus obsequio Comum, Bergomum, Laus, Novaria.

Eodem tempore nova manus Gallica ab Alpibus descendit, Apuliam petitura. Sex millia equitum erant sub Comitis Flandriae gubernatione. Hi x. Kal. Decembris Mediolanum usque nemine repugnante pervenere. Eisdem favebant, & auxilii

D gratia copias contraxerant in Mantuanorum, Ferrariensiumque finibus Comes Bonifaciensis, & Obizo Estensis, Actii superiore anno defuncti ex filio nepos, ac successor. Medius inter hos adhuc adversabatur Palavicinus, sociumque assumpserat Bosium Doariam, & munita diligenter Brixia exercitum circa Soncinum contraxerant loco opportuno ad invadendos, quocunque hostes iter intenderent. Sed Mediolano digredientibus Gallis Turrianus Carrotium cum urbana militia tradidit. Quo praesidio tuti per Bergomates, & praeter ipsa Brixiae moenia transierunt. Conflictus tamen in itinere factus est, cujus summa apud Gallos jactura fuit,

E Ducem ipsum Flandriae Comitem amisisse: is enim confossus cecidit. Palavicinus vero quadringentos equites ex suis & mille pedites desideravit, moestissimusque Cremonam abiit. Eo superato Galli neminem, qui resisteret, reliqua Italiae longitudine non invenientes, abierunt.

Anno sexagesimo sexto Paganinus Turrianus, A. C. 1266. faventibus cognatis Vercellensem Praeturam sortitur. Quem ceu hospitio suo disturbando, & amicis seducendis appositum rati exules Mediolanenses, haud diu in ea urbe dimittendum statuerunt. Itaque clanculum accita Papiensium manu, nocte, quae IV. Kal. Februarias praecessit, impetum ad

F urbem ipsam fecerunt, atque ab amicis intromissi, in Praetorio ipso Turrianum capiunt atque obtruncant; domum spoliant; & dum caedibus adversariorum in aliena terra avidius indulgent, & injurias prosequuntur, reliquos cives, & eos maxime, qui pro Turriano stabant provocarunt: à quibus repressi, repulsique non paucis suorum amissis fuere: nam XIII. Mediolanensium, Papiensium vero septuaginta amplius capti, detentique fuerunt: quos Napuleo, Franciscus, & Herrecus fratres ad primum

novi

novi motus nuntium advolantes Mediolanum retraxerunt: & eodem præmisso cadavere, ad Dionysii ædem, quæ extra muros est, publicum funus duci jusserunt. Manet adhuc ejus sepulchrum, signo Turris insculptum. Cæterum horrendo facinore hujus inferiæ cumulatæ sunt: nam juxta sepulchrum producti cuncti illi Vercellis capti, & decem & octo, qui Tritii, & tredecim alii, qui in porta Nova Mediolani habebantur, miserando omnium spectaculo, ceu totidem victimæ, quæ manibus defuncti sacrificarentur, mactatæ sunt. Atrox factum, & dira ultio, quantum odii & invidiæ sibi paraverit, sensit mox Napuleo ex luctu & lachrymis eorum, quorum propinqui & insontes præcipue interempti fuerant. Quod ut declinaret, Emberræ Prætoris & crudelitati & barbariæ omnia imputavit, eumque Magistratu submovit. Antonius Recanates, qui hæc diligenter collegit, ægre unum precibus adolescentis filii Napuleonis condonatum memorat: qui cum audivisset Medicum, cujus opera aliàs ipse è gravissima valetudine servatus fuerat, (Magistro Bono nomen, Tabiago cognomen erat) pariter cum aliis ad supplicium trahi, ad patrem accurrit, & obtestando, adjurandoque, se vel ferro, vel inedia periturum, nisi sibi incolumis is, à quo ipse salutem recepisset, redderetur, ne occideretur impetravit. Hunc, quod alium ejusdem nominis in stemmate Turrianæ gentis eo tempore non lego, licet diminutiva appellatione, ut tum mos erat, Paganinus scribatur, arbitror fuisse Napuleonis ipsius patrem. Dehinc Napuleo in Brixianis invitatus, ad eam urbem cum exercitu proficiscitur. Benigne acceptus captandæ benevolentiæ officium obiit; discordias civium composuit; & ut æquo jure cum cæteris exules viverent, operam dedit; & Francisco fratre Prætore imposito, Mediolanum revertitur.

Interea Carolus Apulorum Rex designatus, ab Roma in Samnites progressus, Ceperanum oppidum, & Montem S. Germani occupat; trajectoque Liri amne Capuam petebat. Hic Manfredus occurrit, quantiscumque potuit viribus contractis; & in certamen ventum est: paribus animis ac studiis uterque pro gloria, uterque pro vita agebat: v. Idus Februarii, alii v. Kal. Martii, depugnatum scribunt; & fraude suorum petitum Manfredum occubuisse. Comes namque Caserti, & Thomas Comes Sertæ, ambo ejus sororii, & quibus plurimum fidere merito debebat, de composito recesserunt, medio in discrimine Rege relicto. Qui à quibusdam monitus, ut saltem sibi fuga consuleret, *Malo*, inquit, *Rex mori, quam exul vivere.* Et in confertos hostes invectus dum acerrime dimicat, ilia trajicitur, & moribundus equo devolvitur. Mortuum inter aliorum cadavera repertum Carolus aurea veste ornari, & more Regio sepeliri jussit. Tres vero claros Duces Comitem Jordanem, Petrum Assinium, Ubertum, & Bernardum Castaneam repertos in numero captivorum in Galliam relegavit. Cæterum præda pretiosior facta est quatuor Coronis Regiis, in quibus & Friderici Cæsaris una agnita fuit: nec deinde aliud, quod fortunam Caroli moraretur, fuit. Ad eam victoriam gratulandam è Mediolano Franciscus Turrianus cum duodecim primariis civibus mittitur. Eidem injunctum est, ut fœdera aliàs inita renovaret. Eum Carolus comiter excepit, & aliquot dies apud se magnifice habuit: tum imaginaria militia & amplis muneribus donatum dimisit.

Cæterum diuturna armorum licentia & civium dissensiones protulerant, ut crebra furta, rapinæ, homicidia in agris fierent, variaque receptacula fures & grassatores haberent: quæ omnia Napu-

A leo publicæ utilitati consulturus disjici, subruique jussit.

Interea in Parmensi Ecclesiastica factio multum vires auxit; Columium, Soraniam, Nucetum, Ægidiolæ domum, cui Sancto Secundo cognomen erat, ceperunt, multosque ex his locis captivos Parmam duxerunt. Quibus ex rebus multum Palavicini potentiæ detractum est. Subsecutaque mox est urbis Cremonensis defectio, ac item Placentiæ. Quarum motibus comprimendis, quatuor è Mediolano portarum juventus emittitur; auxiliaresque copiæ à Brixia, Bergomo, Laude, Mantua, accessere. Castrum Covum in Cremonensi à Bosio Doaria con-
B ditum obsident: arcem turribus & duplici fossa munitam pertinaces viri defendebant: tormenta muris adhibita, & cuniculi subterranei acti: interim finitimos agros Soncinum usque prædantur: demumque arx Covi dedita, & solo æquata est.

Succedente anno sexagesimo septimo, Pontificis A. C. 1267.
Legatus, qui Cremonæ agebat, revocato in urbe Amatino Amato, qui diu exul fuerat, diversæ factionis Principem Bosium Doariam circumvertit. Cum sic tota pene Italia factio Ecclesiastica prævaleret, adversarii, quorum jam nomen vix duæ Papiæ & Verona urbes retinebant, ad externam opem studia, animumque adjecerunt. Conradinus
C erat Conradi Cæsaris in Germania filius, ad quem hereditario jure Sicilia spectabat. Huic igitur ad capessendam hereditatem venturo se applicant, & opes, viresque suas pollicentur. Quod ut sensere alii Longobardi, conventum Mediolani indixere: veneruntque duo Marchiones Montisferratensis & Estensis, tum Bonifaciensis Comes, & bini Oratores à Vercellis, Novaria, Como, Ferraria, Mantua, Parma, Vicentia, Patavio: à Bergomo autem & Laude quaterni: à Brixia duplex legatio duplicis regiminis indicium fuit. Sex Communitatis, & quinque populi nomine erant. Mediolanensis
D vero urbis partes egerunt Napuleo Turrianus perpetuus populi Rector, & Franciscus ejus frater, & Beltramus Græcus Prætor, qui genere Bergomensis erat. Pridie Nonas Aprilis in id conventum est, ut quidquid Mediolanum & Montisferrati Marchio statuerent, seu quocunque mittendi exercitus, quidve aliud ad frangendos hostium conatus prospicerent, id cæteri simul exsequerentur. Nec ita multo post Cremona & Placentia societati accessere. Tunc promoto trans Ticinum Carrotio, Mediolanenses Bergomensibus adjunctis, Viglevanum, quod in Papiensium partibus perseverabat, obsident; & vastato late agro, machinis muralibus mœnia quatiunt, ac demum ad undevigesimum Junii diem in
E deditionem receperunt.

Inter hæc Clemens Pontifex, quo plus nominis, viriumque suis adderet, Carolum ex Apulia Romam accersit; novisque titulis honestatum, Romani Imperii Vicarium nuncupat, & rerum Etruriæ procuratione auget. Ejusdem intercessione in gratiam recepit Ligurum nationem, restitutis Genuensi populo sacris, quibus jam septennium caruerant, Urbani Pontificis interdicto, qui ægre tulerat adjutum classe & opibus Ligustinis Constantinum Paleologum, cum is adversus Balduinum, & Venetos, Græcorum Imperium invasit. Sed non
F æque valuit Carolus Clementem flectere, quamvis pro amicissimis rogaret, ut designatum Mediolani Archiepiscopum Othonem Vicecomitem destitueret: quin etiam Urbani exemplum sequutus Mediolanensem populum publice detestatur, nisi intra præscriptam diem Othonem sine fraude reciperent. Quo facto cives in Turrianum fremere, tumultus in urbe serere, per varia loca & conciliabula injuriam humanam & Dei contemptum expostulare. Quibus vocibus permotus Napus, Legatos Romam, qui caussam Sacerdotii agerent; & populum

pari-

pariter solvi religione curarent, mittit. Sed Clemens neque caussam audire, neque homines mœnibus recipi voluit. Rejecti ad Carolum Neapolim contendunt, ut eo deprecatore uterentur. Rex eos benigno vultu excepit; & postea quam desiderium intellexit, opes regni pollicitus, Oratores dedit, qui cum Turrianis Romam proficiscerentur. Utrosque Pontifex Regis caussa admisit; accersitoque Othone in Consistorium introducuntur. Tunc Regii priores in hunc modum verba fecere: *Si pro amicis atque sociis, quorum dignitas atque fortunæ in discrimen versantur, Pontificum Maxime, deprecaturi venimus, haud equidem mirari te oportere existimamus; immo magis desertos atque proditos eos opinari deberes, si secus ageretur, quibus cum fœdus, & amicitia sit inita jam pridem, & novis subinde meritis creverit. Neque Rex noster dignos patrocinio & favore duxisset, si contumaces in te hos perspiceret; qui sic de Mediolanensi Sacerdotio contendunt, ut utilitatem publicam, patriæ quietem privatæ cupiditati anteponant: neque id agunt, ut legem tibi præscribant, ne des quem Præsulem volueris; sed æquum censent, ut semel audias, atque cognoscas, salubriusne, & ex publici status commodo magis sit, Raymundum Turrianum, an Othonem Vicecomitem Ecclesiæ suæ praeesse. Sed, dicet aliquis, cur non continuo imperata fecere; constitutum Præsulem in urbem admisere; & illi de more Ecclesiastico obedientes fuere? facta nempe hæc forent, Pater amplissime, nisi ab diuturno odio & perpetuis seditionibus, novi in urbe tumultus certo certius futuri fuissent. Hactenus igitur imperiis tuis repugnare visi sunt, ut cladem à patria & exitiale bellum avertere procurarent. Nulli tuorum vim aut arma intulerunt. Tui enim sunt Turriani, si cætera intueris. Jam quo vultu, qua liberalitate Regis nostri Caroli ab Alpibus descendentes Duces, & copias excepere, quam benigno hospitio, quanta rerum largitate prosequuti sunt? quam fortiter atque fideliter arma contra æmulos sumpserunt? qui si in ipso Italiæ limine sese nobis opposuissent, aut cum hostibus consilia agitassent; profecto enim per infestas terras transire non licuisset: his vero adjuvantibus, & commeatus large suppeditantibus, & tenentes arma adversarios compressimus; & si qui alii nos lacessere parabant, exemplo deterriti quievere; & velut amici nihil denegantes, Romam usque transmisere. Hinc inclyta illa victoria, & quidquid juris & imperii in Italia habemus, & Romanæ Ecclesiæ post casum Manfredum accessit, Turrianis acceptum referri oportet. Audias igitur, clementissime Pater, eorum Oratores, qui tibi obtemperare, tuique juris esse volunt: hoc Rex invictissimus rogat; hoc concedere debes, ne tales illius amicos damnasse indicta caussa videaris.*

Cum Regius finem dicendi fecisset, & mitigatus aliquantulum Pontifex videretur, Turrianus ita exorsus est: *Nisi tibi, Romane Pontifex, parere decretum nobis esset, & Majestatem Apostolicam unice coleremus, profecto à te spreti, atque repulsi, domum ad nova consilia, ad amicitias, & fœdera conciliand, denique ad inimicos tuos accessissemus; ut quacumque ope subnixi, alienum animum ostenderemus. Verum in eo perseverantes, quod æquum, quod debitum, ac saluberrimum est, eum Regem adivimus, & deprecatorem paravimus, quem sciebamus amicitia & magnitudine beneficiorum tibi conjunctissimum esse; qui ita Regno potitur, & Regium nomen ita exercet, ut fateatur, se id munere & nutu vestro accepisse, ac propterea ad arcendas injurias & defendenda Sacerdotum jura potentiorem, promptioremque non noverimus. Hujus gratia in conspectum tuum admissi, breviter, quid optemus, exponemus. Mortuo Leone Perego, qui per omne Sacerdotii sui tempus nihil antiquius habuit, quam in civitate ira, odiisque ardente Patricios in plebem armare, perniciosa certamina fovere; plebs ipsa pro vetere jure & consuetudine eorum, qui rei divinæ Præsulem dare consueverant, Raymundum Turrianum Archiepiscopum designat. Hunc fratres & propinqui, cum jure sanguinis & nova in gente sua dignitatis*

A *amplexi sunt; tum quod cernebant eo Pastore perpetuam inter cives concordiam fore. Sed ut magno in populo plerumque usu venit, Franciscus Septala, vir nulla ex parte nostro conferendus, paucorum suffragiis electus est. Urbanus vero Pontifex neutri horum subscribens, tertium delegit, & quidem è numero eorum, qui continuos motus, certamina, & cædes fecerant, & urbe pulsi rapinis & latrociniis fines perturbarunt. Contradiximus, fateor, edicto Pontificio, designatumque Antistitem recusavimus, non ut Majestati vestræ derogaremus, sed ne hic sub nomine & potestate Sacerdotii excidium patriæ molietur. An obscurum est, quantum cladis civibus suis, quid dedecoris Romanæ Ecclesiæ gens superba & ferox*
B *semper intulerit? Nonne cum Actiolino Romano Tyrannorum omnium sævissimo per caussam recuperandæ patriæ fœdus & arma junxerunt? eoque occiso Palavicinum sectati, quid non injuriarum & maleficii in suos edidere? Aronam oppidum, Bebriamque adorti, exulum manum obarmare, multitudinemque latronum finibus inducere conati sunt, unde tamen non sine multorum sanguine & agrorum populatione repulsi, ad auctoritatem vestram confugientes, per Ecclesiasticas exsecrationes jus Sacerdotii sibi vindicare nituntur. Et is quidem rei divinæ administrationem sibi deposcit, cui (cum venia dictum sit) conducibilius foret delitescere in occulto, & velut ignarus mysteriorum, peritis se tradere, & quid cærimoniæ, quid Sacerdotes nostri velint, ediscere. Nisi*
C *forte illi animos facit uterque parens, qui à recta fide abhorrentes, nihil non opis contulerunt iis, qui disputationibus, & vario certamine veram religionem oppugnabant: aut sororis nuptiæ, quæ homini hæretico, & Ecclesiæ rebelli in matrimonium data est. Tantum abest, ut nostra sacra Otho Vicecomes capessat, ut nemo magis ab hoc ministerio arcendus, & in ultimas terras deportandus existimetur. An parum nota sunt mala, quæ urbs pertulit, cum Ecclesia pravum & seditiosum Antistitem nacta est? cui cum incubaret Auxentius vir nefarius, & Arianæ hæreseos signifer, intolerabilem tyrannidem (ut Divus Hieronymus inquit) tota Italia fides Catholica sustinuit.*
D *Longobardi Reges, nisi expulsis Archiepiscopis, quietas res non habuere. Ardericus Cotta, cum morem gerere Hugoni Italiæ Regi recusaret, miserandæ cædi & agrorum populationi materiam præbuit. Quis commode explicaret duorum ejusdem Arderici gentilium, Landulphi, & Arembaldi Cottarum seditiones, qui per decem & novem annos Sacerdotem & universum Clerum vexaverunt, quo antistitem, quem vellent, constituerent, ut nullum non sacrilegii genus admiserint; nihil impollutum reliquerint; fustibus, gladiisque succincti ab aris & templis celebrantes sacra deturbarint; sacro oleo sparso, profanum, quo uterentur, protulerint; denique, proh nefas & inauditum scelus! tres uno tempore*
E *Præsules Ecclesia haberet, exulem unum, in carcere alterum, & qui sedem suffocaret, puer imperitus centum patribus illorum imperio prælatus. Quos vero tumultus, quæ bella non excitavit Eribertus Antimianus, qui sex & viginti annos in eodem Archiepiscopatu sic vixit, ut & dominium urbis aperte affectaverit, & Germanos Principes, barbarasque nationes, ut cupiditati suæ satisfaceret, accersere, & populos prædæ exponere non dubitavit? Interest nimium, Pater Beatissime, non tam sacrorum & religionis, quam publicæ quietis, qualem Præsulem sortiamur: quo enim se pastor noster inclinaverit, eo imperia & opes stetere; quinetiam Romano Sacerdoti reliquæ Occidentis Ecclesiæ paruere, ubi Medio-*
F *lanensis succubuit. Quare, Patrum amplissime, te publico nomine, & ex religionis & sacrorum nostrorum utilitate rogamus, atque obtestamur, ut quæ ad publicos usus & cultum Christi faciunt, atque in commune conducunt, ea omnia solerter circumspicias, eumque nobis Præsulem des, qui sit miti ingenio, sincera mente, procul ab imperandi, procul ab ulciscendi libidine, urbanæ tranquillitatis & concordiæ studiosus, publicam utilitatem amplectatur, & pro communi negotio & salute invigilet.*

Sub

Sub hæc dicta obmurmuravere Patres, quasi superbius, quam deceret, detestabiles caussam Turriani egissent. Tum Otho sic respondit: *Nec novum, nec inopinatum mihi est, Summe Sacerdotum, vosque cæteri religionis Principes, à seditiosis hominibus, improbisque Tyrannis ea objici vitia, quæ ipsi patiuntur: qui postea quam aliquo numero in urbe esse cœperunt, illustres familias odio implacabili & pulsos patria cives bello insectari non destiterunt, & nomen omne patritium ex professo perosi, plebem longo & continenti servitio opprimunt. Feras obsecro æquo animo, Pater optime, paulo uberius calamitatem nostram me conqueri, & quanta adversariorum crudelitas fuerit, exponere. Hi non imperare cæteris, & suo nutu urbem* B *regere tantum postulant, sed sanguinem miserorum appetunt, opes, fortunasque sitiunt, funditus perditos, quos semel odere, cupiunt. Cumque nemo à vi & injuria liber, nemo à damno & contumelia tutus foret, spes una miseris reliqua in Sacerdotii reverentia posita est: de cujus jure docte & prudenter adversarius hic noster fecit, quod parce loquutus est; controversiam omnem ad publicam caussam & populorum quietem rejecit: ut quod per summam injuriam & Romanæ Sedis contumeliam occupant, quod adversum decreta duorum Pontificum agunt, id videantur publici commodi & tranquillitatis ergo facere: qui pacis ipsi studiosi,* C *statim ut in me inclinari suffragia videre, facto tumultu, correptis armis, domo & urbe ejecerunt: confugi ad hoc sacratissimum orbis terræ Consistorium: data sunt rescripta, ut me Antistitem reciperent; sed vix fines ingressum hostili modo arcent. Fateor amicorum manu succinctus Aronam cepi, non ut detrimenta patriæ inferrem, sed ut quocumque modo in Diœcesi mea constitutus, possessionem mihi designatam assererem. Sed audaces & impii homines, quos nulla reverentia Sacerdotii, nullus Dei metus, nulla Pontificis auctoritas tangit, subito tumultuarium militem contrahunt, oppidum obsident, pastorem operibus & machinis oppugnant. Frustra sæpius auxilium & fidem tuam invocavi, Pater clementissime: nihil Majestas tua, nihil* D *Pontificiale nomen juvare potuit. Cedere furentibus malui, quam committere, ut civium meorum sanguis ex certamine effunderetur. Tam insignem contumeliam & Apostolicæ Sedis contemptum ne impunitum ferrent, diras in eos præcessor tuus injecit, ac civitatem omnem sacris interdixit; ut scilicet sacris mulctati, ad venerationem & obsequium redirent. Sed nihil is profecit. Tu eadem repetisti: quid reveriti sunt? & audent detestabiles in conspectum tuum venire? At, dicet aliquis, adsunt venerabundi, supplices, pacem exposcentes, ad genua procumbunt. Nimirum, Pater Sanctissime, non facturi imperata huc venere: parituros se* E *simulant, cum maxime recusent. Liberæ populi voces, & acres querimoniæ eorum, qui sacris carere diutius non possunt, & gravis regni invidia, & rebellionis infamia hæc illos facere cogunt. Sed impudentes homines tantum sibi arrogant, ut Romano Pontifici Sacerdotii potestatem adimant. Præsulem, inquiunt, des nobis mitis ingenii, sacrorum peritum, & qui partium studio non teneatur. Ecce non erubescunt conditiones proponere, à quibus si defeceris, ad majorem credo Magistratum provocabunt: vecordes sane, & inauditæ temeritatis homines velint, nolint, arbitrio Romani Pontificis stabunt; illi obtemperabunt; & ceu perpetuo ac singulari domino servient. Optarem sane, ut sacrosancti hujus loci rationem aliquam habuissent, neque* F *tanta petulantia ejus amplitudinem læsissent. Ausi sunt, me, parentesque meos hæreseos insimulare, quos ipsos prius omni crimine vacare oportuit, qui manifestæ contumaciæ tenentur. Sed finite, quæso, quietos meorum cineres. Pax sit cum mortuis: parcite manibus: satis enim eos constat pie & religiose decessisse, qui ex ultima voluntate Christiano ritu sacro in loco sepulti sunt: quorum ossa non à profanis, ut vos estis, sed à religiosis viris componuntur. Sororis quoque maritum taxare* A *placuit, cujus ego caussam longiore oratione non prosequor. Vivit enim, & quidem loco celebri, ut facile quorum hominum fautor sit, & quæ dogmata sequatur, perspici possit. Objiciunt nobis Actiolini vires, quem numquam novi; & Uberti Palavicini societatem, cujus ipsi quinquennali militia usi sunt: & post intoleranda damna amicis suis illata, mox plebi Mediolanensi illudentes, nomen & imperium Credentiæ, quod olim infima turba adversus improborum licentiam comparaverat, cujusque ordinis tanta potestas, auctoritasque fuit, ut bello, paceve id demum ratum foret, quod Credentia jussisset, penitus sustulerunt. Soli Remp. tenent & gubernant. Protector populi nuncupatur, qui patriam nobilitate exhaustam,* B *& plebem juxta circumscriptam opprimit tyrannide insolentissima: quippe minus multo calamitosum plerique duximus exulare, longeque à patriæ finibus vitam agere, quam libidini & intemperantiæ eorum parere, apud quos nullum rapinis, ferro & cædibus modum esse videbamus. Nam & quæ Carolo Regi præstitisse se jactant, ea non in Pontificis gratiam facta sunt; sed ut illo socio, amicoque uterentur; ejusque umbra subnixi regnum stabilirent, patriamque omnem per scelus & libidinem lacerarent. Porro quæ immanitas, quæ sævitia nuper admissa est, cum ob unius necem ab incerto auctore factam, centum & quatuordecim viri, nihil commeriti, & quorum pars maxima absuerat, uno edicto* C *contrucidati sunt, & carris impositi per ora vulgi circumvecti, infandum spectaculum præbuere? Quos tunc gemitus, quas lacrymas, quam lamentabiles querelas tota urbe auditas fuisse creditis? Certe animus meminisse horret. Et tamen funesti homines in medium procedunt, sacerdotium petere, de pace agere, & de concordia civium tam insolenter loqui in hoc amplissimo cœtu audent?*

Non est passus ultro proloqui Othonem unus proscriptorum pone adstans, qui dum atrocissima illa cædes ad sepulchrum Turriani ederetur, crebris confixus vulneribus, morienti similis inter acervos occisorum jacens supervixit, ac munere carnificis servatus evasit: hic conversus ad Ponti- D ficem, nomina & numerum interfectorum connumerare cœpit, respersam cruore humum, distracta cadavera, & diras insultantium voces repetendo; tantum odii & irarum in Turrianos concitavit, ut de Consistorio abire Legati juberentur. Nec longiori consultatione inter Patres facta, decretum fuit, ut tamdiu sacris interdicta maneret Mediolanensis civitas, dum Pontifici deditio facta, atque in sedem receptus Otho foret. Mox iidem in Concilium revocantur, & cum imperiosius verba facere Pontificem, ac cæteros omnes in se obmurmurare cernerent, ne graviorem iram concitarent, impe- E rata Pontificis facturos se dixerunt. Ita de Concilio dimissi, hi ad Carolum, illi Mediolanum rediere.

Sed Otho non ignarus metu magis, & querelis popularium, quam reverentia religionis consensisse, & proinde tyrannos promissis ægre staturos, unum è numero Cardinalium deligi curavit, per quem in patriam & sedem reduceretur. Advenienti Legato occurrit Turrianus cum longo Sacerdotum ordine & civium turba, atque honorifice exceptum in urbem deducit. Postera die vocatis in Concilium primoribus Sacerdotum, Legatus mandata exponit; docetque si parere voluerint, reconciliari F statim, & populum ab exsecrationibus liberari posse. Nihil recusavit Napuleo, & deditionem secundum Legati postulata fecit: Ut res Mediolanensis maneat obnoxia Summo Sacerdoti, ut recipiatur Otho, illique jurisdictio tradatur; ac arces, oppida, agri, quos antecessores sui possederant, ei restituantur: præterea Cæsarum & Pontificum edicta confirmari placuit, ut immunitas templorum rata maneat; nec tributa Sacerdotes pendant; neu patria & bonis mulctare liceat: quod si quippiam

detrimenti eis illatum fuerit, id æstimata injuria rependeretur. Conditionibus acceptis urbem ab interdicto sacrorum & ignominia detestationum Legatus absolvit. Tunc templa patuere, sacræ ædes populo repletæ, & pro Christiano more frequens opera cærimoniis data. Interea oppidis quoque traditis, præsidia Legatus imponit, ut sub nomine Pontificis ea custodirentur. Reversusque Romam omnia ex voto Othoni confecta renunciat. Qui dum itineri se accingit, & reliqua ineundo Sacerdotio necessaria componit, complusculi dies effluxere.

Interim Conradinus comparatis susceptæ expeditioni necessariis per Tridentinum saltum in Italiam transmissus, Veronæ apud Martinum Scaligerum ejus urbis dominum tres menses substitit, non quidem socordia aut deliciis urbis captus, ut nonnulli Scriptores imprudentia magis quam livore peccantes autumant, sed magis suspensus conspiratione adversariorum quam majorem opinione offendit; ac propterea etiam, quibus amicis se crederet, diligentius scrutaturus.

Cœperat autem dominari Martinus ex quo Actiolinus ex humanis raptus est, primo per speciem administrandæ in annum Præturæ; deinde antequam Magistratu abiret de publico consensu Capitaneus urbis & populi declaratus. Ergo cum ad tria millia Germanorum contraxisset, satis fidens viribus, Januario mense anni octavi & sexagesimi digreditur Verona, ac per Brixianos & Cremonenses ad Adduam profectus, juxta Cavenagum vicum in Laudenses transit. Inde trajecto Lambro, excipiente Papiense, ad ædes Divæ Christinæ pernoctavit: inde in urbem Ticinum summa cum hominum lætitia intromittitur; statimque se ei applicat Ubertus Landus cum exulum Placentinorum manu. Septuaginta numero fuisse nobilitate insignes produntur: atque is Venafri Comitatum jam munere Manfredi concessum, & insuper Murusium oppidum in Apulis sibi curavit conferri.

A.C. 1268.

Tum Conradinus Papia movens pontem Mediolanensium, qui juxta Morimondum exstabat, intercipere tentavit. Sed mature occurrerunt Turriani cum Mediolanensi turba: certaveruntque juxta turrim Alberti Turriani non longe à fossa, cui Ticinelli nomen est. Hic acie succumbens Conradinus magna suorum amissa parte, cum impedimentis ægre Papiam regressus est. Ubi dum itineris ambiguus, quo in Etruriam transiret, varia agitat consilia, Genuam diversis è regionibus Oratores applicuere: hi ex Gallia à Ludovico Francorum Rege, illi à Carolo ex Apulis, fœdus & amicitiam Ligurum petentes, quibus dum ex varietate sententiarum & ambiguo favore nihil certi respondetur, ecce Conradinus ope Manfredi Carreti, quem supra diximus Aquensi civitate à Marchione Montisferrati spoliatum, ac propterea illi infensus, contraria studia fovebat, per anfractus notos trans Apenninum ductus, ad Vada Sabatia descendit; acceptisque centum delectis militibus ex præsidio filii Ducis Austriæ, qui eum sequebatur, decem Pisanorum triremes, quæ classis mature illi adfuit, inscendit: & velis in altum datis, vi quidem tempestatis in portum Delfinum rejectus, & paucos dies retentus est. Sed tamen absque injuria Pisas mox enavigavit. Austrius ut eum mari creditum vidit, cis Padum reversus, à Papia reliquas copias expedivit: & per Placentinos & montana Parmensium superato Apennini jugo, in Lunensem agrum, & inde Pisas traduxit. Ex quo arbitror nonnullos Scriptores existimasse Conradinum ipsum eodem itinere usum juxta Placentiam prætervectum esse. Conjuncti Conradinus & Austrius, vastatis Lucensium agris, Senas petunt. Sed inter Aretium & Fulgineum Præfectus copiarum Caroli, (*Mareschalcum* patria lingua vocant) & Episcopus Florentinus eis obviam dantur. Ventum ad certamen est VI. Kalendas Julias. Multi ferro, plures calore insueto, sitique confecti cecidere: ad tria millia hominum desiderata fuisse traduntur. Victi Galli Ducem ipsum amisere.

Tum à Senense grandi pecunia exacta, Romam, unde Clemens, ne tanto rerum turbini interesset, cesserat, contendunt: ubi Magistratum, quem antiquo magis nomine, quam re, *Senatorem* vocant, agebat Henricus Hispanus Castulonensis Regis frater, Caroli quidem quondam amicus, sed nunc ob defraudatam pecuniam, quam mutuum dederat, hostis factus. Hic comitantibus Proceribus Romanis, honorifice, humaneque Conradinum excipit, & pro officio Augustum Imperatorem consalutat: dehinc in Marsos transeuntem deducit. Adventanti Carolus contractis regni viribus occurrit ad Maxilavim & Vexanum oppida. Et quando in virtute & ferro jus omne ponebatur, Marti rem committit. Pugnatum est non minori vi quam odio; non solum de gloria & imperio, sed & de vita agebatur. Succumbit demum Conradini acies; & desperatis rebus dilapsi sunt varia fuga Duces. Henricus Senator Romanus in propinquum Cœnobium devenit. Quo cum instar asyli tutus ob religionem esse debuisset, Abbas tamen hospitem prodidit, atque ad Carolum misit. Conradinus ipse, Duxque Austriæ, & Calvaneus Comes, ejusque filius Girardinus Pisani, ad Asturam fluvium in Laurenti agro, non longe à Taracina pervenerant, in cujus transitu à domino ejus loci detinentur. Nec ita multo post Præfectus Regiæ classis Robertus Lavenus applicuit, atque triremibus captivos excepit, & Neapolim perduxit ad Carolum.

Quibus sic in potestatem redactis, inauditi in terrarum orbe facinoris deliberatio sumitur. Consilium peritorum Juris vocat Carolus; &, quod supplicium inferret, quærit invasori regni, seu quietis perturbatori, & sacrarum ædium prædoni. Cum variæ, ambiguæque sententiæ dicerentur; Guido Suzaria, vir præcipuæ doctrinæ ac existimationis, in mitiorem partem inclinatus, docuit; eum nec Læsæ Majestatis argui merito posse, qui avitum regnum quoquo modo repetisset, & ab aliis occupatum vindicare conatus esset; tum quod inclinante fortuna sua digredi prælio maluit, ut simul hominum cædem devitaret: templorum quoque direptiones imputari ei non debere, sed intemperantiæ & licentiæ militari, & improbitati eorum, qui fere sine stipendiis castra sponte sequuntur. Sed apud eundem, & læsum, & Judicem, & in vindictam ardentem non valuere elegantia & è media Juris disciplina petita verba. Nec deerant, qui ei assentientes animadverti in reos debere censerent. Sic veluti publico judicio damnatos capitali pœnæ addixit. Tenebatur forte ludo latrunculorum (*Scacchos* vulgus vocat) Conradinus, cum ei ultima dies denunciatur. Quo verbo attonitus, projecto ludo Sacerdotem petit, quo cum loquutus ea, quæ ad salutem spiritus pertinent, ad tertium & vigesimum diem Augusti, extra urbem in Amphitheatrum producitur; atque ibi novum humanæ fortunæ exemplum atque ludibrium, viduæ parentis reminiscens, *Heu Mater*, inquit, *quem mox de me nuntium accipies;* & in hac voce inclinans cervicem, carnifici præbuit: quod certe miraculo proximum fuit, æstimantibus toto orbe hominibus, Virum Cæsareum illo Augustali, illo Imperatorio titulo fulgentem, &, quod majus est, sanguine procreatum, miserrimi Siccarii morte affectum. Sed eadem mox securi percussi sunt Austriæ Ducis filius, Calvaneus pater, & Girardinus filius Pisani: qui omnes sine honore sepulturæ, ac ne sacro quidem loco hu-

humati sunt. Ita Riccobaldus Ferrariensis ab amico, qui Regis supplicio interfuit, accepisse se refert. Nam postea alter Carolus inædificato templo, atque cœnobio Carmelitanorum professionis sacra terra donari curavit.

Interim navales copiæ Conradini auspiciis navigantes in Tiberim primo, deinde in Siciliam penetraverant: erant autem octo & viginti triremes, quæ capto Melatio portu, expositisque in terram militibus, & Gallos magnopere conturbaverunt, & magnam Insulæ partem occuparunt. Et quamquam postea infelix adolescentis Conradini exitus fuerit, & reliqua classis Pisas renavigaverit, in Insula tamen remanserunt Duces clari duo Friderici, unus Castulonensis Regis filius, & alter cognomento Lancea, & Siculorum titulo Capitaneus; item Henricus Comes Vintimilliensis, & Conradus Trechæ, & alter Conradus cognomine Cacapitius.

Interea Beatrice conjuge, per cujus hæreditatem Provinciæ Narbonensis imperium adeptus fuerat Carolus, defuncta, secundas nuptias appetivit, depactusque Margaritam neptem Ducis Burgundiæ. Ea Octobri mense Mediolanum cum patruo venit; biduumque morati nullum non genus honoris à Turriano accepere. Inter cætera epulum populo exhibitum, mensis palam per trivia & compita expositis. Duo etiam cives Aribertus Marcellinus, & Boccassius Peluccus militari auro donati. Inde Laudem, Placentiamque profecti, Neapolim pergunt. Hoc anno Carmelitanorum fraternitas Mediolani recepta est, constituta ei sede extra portam Comensem.

His sic se habentibus, Clemens Pontifex moritur; & dissensione Patrum extracta successoris creatio est circiter biennium. Ex quo Othoni Vicecomiti Mediolanensis Episcopatus possessionem affectanti novus labor, novaque agitatio orta est. Namque Napuleo temporis occasione usus, promissa abnuit, & nulla conventa agnoscens, illum patria & finibus arcet. Tunc vaga nobilitas, ne sine Duce dispersa oberraret, opulentum hominem ex gente Burra, atque in gerendis rebus minime ignavum Principem sibi constituit. Squarcinum alii, quidam Francinum vocitant. Eundem Otho arctiori vinculo & privato fœdere devinciendum curat. Erat Burro filia ætate adulta, Bonacosa nomine; Othoni nepos ex Thebaldo fratre, & Anastasia Pirovenea genitus. Matthæus is fuit, qui cum varietate casuum & magnitudine fortunæ, tum prolis gloria gentem Vicecomitem illustravit. Ergo inter hos juvenes matrimonium conciliatur, quo certior quoque animorum conjunctio foret. Erat autem in Matthæo vigor quidam & spiritus privata conditione major, jam inde à nativitate patris diligentia expolitus. Natus est enim primo anno Jubilæo, quinquagesimo scilicet supra mille, & ducentum à Christiana dinumeratione, tum insigni ex obitu Friderici Rogerii Cæsarum secundi, nocte diei xv. Augusti: statimque armenta, quæ in stabulis ligata habebantur, effractis vinculis sponte in campos procurrerunt, gravesque & insolitos mugitus edidere: ad cujus rei miraculum cum multi concurrissent, excitus simul pater (nam id in vico Invorio, sive, ut quibusdam placet, Massino finitimis locis contigit) optimam de puero spem concepit, lætusque prodigio diligentius educari curavit. Ipse vero per omne pueritiæ tempus alacris & sui fidens fuit, atque ex sono vocis rugitui proximo, Brugia inter æquales nuncupatus.

Peractis his nuptiis vicinorum auxilia quæruntur. Cum Gulielmo Montisferrati Marchione actum, ut nomen & copias soceri evocaret quam maximas posset; peregrinas enim manus magno usui partibus futuras. Comprobato consilio Gulielmus, & litteras, & nuntios dat ad Ferdinandum Regem Castulonensem, (is enim socer erat) quibus eum

A commode rogabat. Legationis vero Princeps deligitur Squarcinus Burrus, qui viva voce idem agat, & doceat, quanta commoda genero parari possint vel mediocri præsidio dato, cum propter vicinas opes, tum quod inter se certantes populi ultionis avidi omnia subituri sint, modo acceptas injurias hosti reponant.

Dum in Hispaniam Burrus proficiscitur, Turriani in Vercellensi agro Bossolam & Rivulam oppida exulum forte receptacula per vim capiunt, ac diruunt. Caroli quoque Apuli auctoritas ex Etruria in Longobardos ampliata; siquidem Parmæ civitati Capitaneum dedit nomine Conradum Montemagnum, qui primus externi generis eum Magistratum cepit. Ibidem tunc Prætor fuit Manfredus
B Saxolus. Quibus auctoribus pax cum exulibus ejusdem civitatis facta. Tum Burgum Sancti Donnini petiere, ut ibi ex compacto decretum conderent. Nam Ubertus Palavicinus inde cedere coactus est. Cum vero qua potissimum parte locum munirent, quidam ambigerent, & nonnulli totum oppidum una arce cingendum dicerent, fuerunt qui priscorum bellorum & diuturnæ calamitatis reminiscentes, delendum potius censerent. Inclinatisque omnibus in hanc sententiam operarios adhibuere, qui nobile Æmiliæ oppidum funditus delevere, ac ne in posterum renovaretur, decreto san-
C xere. Palavicinus pulcherrimarum civitatum imperio amisso, tum afflictarum partium mœrore confectus, Varanum primo, deinde Gysaligium Placentini oppidum agri se contulit; ubi morbo periit A. C. 1269. mense Majo anni noni & sexagesimi. Quo etiam tempore Papienses afflictam penitus factionem suam cernentes, ad pacem cum Mediolanensibus inclinavere; concesseruntque, ut quæ pars murorum Viglevani supererat, præter arcem, omnino dirueretur. Mozanica vero oppidum Transadduanum in confinio Cremonensium & Bergomatium, sæpe pravæ hæreseos reprehensum, & convictum, cum pertinacius errori inhæreret, permittentibus
D Eustorgianis fratribus, damnatur, & immisso exercitu per vim captum comburitur. Ei dominabatur Ægidius Comes Curtis novæ, qui imperata se facturum respondens, in gratiam receptus est.

Interea in Laudensi res novæ conflatæ. Overnagi, nobilis familia, quæ per adventum Innocentii Pontificis pulsa fuerat, nunc restituti civilem seditionem suscitarunt: ad quam comprimendam missus à Mediolano exercitus, populando agros, quam præliis, infestior civitati fuit: ingruente hieme nulla re alia memorabili edita reducitur.

Cum vero per tempus sequentis anni, qui fuit A. C. 1270. septuagesimus supra mille & ducentum, licuit,
E denuo Turrianus agros Laudensium devastavit, evocatisque auxiliis à subjectis civitatibus Novaria & Bergomo, & à sociis Placentia & Cremona, junctis navibus pontem in Addua faciunt, & urbem Laudem obsident, premunt, undique hostilibus modis, & hominum pariter prædæ, & pecorum aguntur. Demum Summariparum factio, quæ tunc patria extorris exulabat, misso Pagano Tertiago Prætore suo potestatem facit Raymundo Turriano tunc Comensi Episcopo componendi negotium inter se, & Napuleonem, Franciscum, & Carnevarium Turrianum, ac reliquos ex ea cognatione viros, Raymundus vero ad tertium & vige-
F simum Junii diem pronuntiavit pacem inter eos, & remissis utrinque damnis, mutuum commercium. Item ut Summariparum factio, quæ adhuc intra urbem erat, id ageret, ut Albertus Catascus tunc in urbe Prætor, & Bosius Doaria cum exulibus Cremonensibus, & Placentinis, & Mediolanensibus urbe & finibus cederent intra sextum diem: & Prætura urbis deferretur Napuleoni Turriano, qui etiam, quem velit, Vicarium instituat.

 His

His sic constitutis iterum premit urbem Turrianus; & triduo post Kalendas Julias fugatis adversariis, urbe potitur. Ingressus & vulgi favore exceptus Napuleo, dum pranderet, novus tumultus oritur. Overnagi duce Sucio Vistarino arma iterum sumpsere. Jamque pulsi Summaripæ pene succumbebant; nisi abjecta confestim mensa, Turrianus forum occupasset, atque mature auxilium laborantibus attulisset. Itaque instaurato certamine Franciscus Sucii filius, & triginta duo amplius ex eadem factione cecidere: à cæde ad diripiendas domos discursum. Sucius & alter filius Antonius in Turriani palatium confugerunt, à quo servati Mediolanum, ceu procul ab inimicorum furore, mittuntur. Tunc auctus legione trium millium peditum, qui à Mediolano supervenere, Napuleo liberam urbis potestatem habuit. Et geminas arces, unam, qua Mediolanum versus civitas adspicit; alteram ad portam Regalem exstruxit. Tunc Fisiragam familiam Vistarinæ infensam opibus & honore cumulat, atque obedientem in posterum urbem habuit.

Dum hæc in Longobardis aguntur, Francorum Rex Ludovicus expeditionem Africanam suscepit. Et quo majoribus viribus rem gerere videretur, tres filios secum adduxit, Philippum, Petrum, Tristanum; & Alfonsum fratrem Pictaviæ, Tolosæque Comitem; ac item generum Navarrorum Regem. Ex portubus Provinciæ Narbonensis solventes, Sardiniam primo tenuere, inde antiquæ propinquam Carthagini Timetam petunt. In ea classe fuere quinque & quinquaginta varii generis Genuensium navigia, qui etiam Quaetanam oppidum prius quidem à Rege tentatum expugnarunt. Sed cum fere unusquisque cælum alienum ægre ferret, (Libyci maxime graves æstus esse solent Septentrionalibus hominibus) febre Rex & Tristanus filius corripiuntur, ac brevi spiritum reddidere. Philippus primogenitus in demortui parentis locum suffectus Rex creatur. Biduo post Carolus patruus ex Apulia adnavigat; & quamvis adventus ejus multum opis favorisque attulerit, cum tamen pene omnia infeliciter succederent, infesta terra discedendum censuere: itaque pace Tunitano Regi data, atque eo nomine exactis centum millibus marchis auri, abeunt. Dum iter molirentur, Edoardus Britanniæ Insulæ Regis filius, generosi animi juvenis, cum Aimone fratre applicuit. Cum iisdem erat & Henricus Alemannus patruelis filius Ricardi Romanorum Regis electi. Edoardus autem, ut pacem factam audivit, adeo moleste tulit, ut partem Barbaricæ pecuniæ sibi oblatam accipere præ indignatione noluerit. Cæterum simul vela ventis dantes, in Siciliam transfretavere. Dum Drepani naves reficiunt, Rex Navarræ ex febre moritur, quem mox sequuta est Philippi uxor Arragonum Regis filia, Cossentiæ, cum in Italiam trajecisset, equo prolapsa: quorum ossa plumbeis loculamentis condita, dum in patriam referunt, Viterbii, ubi in creando Pontifice contendebant Cardinales, & dum rei Divinæ operam darent, Henricus Ricardi Romanorum Regis filius gladio à Guidone Comite Montisferrati transverberatur. Alfonsus vero Pictaviæ Comes cum uxore, quæ filia fuit Comitis Tolosæ, mari domum redeuntes, Savonæ intra biduum periere. Sic mirum dictu, quam pauci ex tanto numero domum redierint.

A. C. 1271. Philippus vero, & Petrus frater, appetente vere anni septuagesimi primi, cum jam Padum trajicerent, Cremonæ à Francisco Turriano, quem quattuor & viginti nobiles Mediolanenses sequebantur, honorifice excepti, Bergomum primo, deinde Mediolanum ducuntur. In cujus introitu Napuleo, præmisso Carrotio militariter instructo, cum nobilissimo civium ordine occurrit, & cum parata quoque staret umbella, ejus honorem Philippus, ob præsentem luctum devitavit. Mox Montisferrati Marchio advolavit, & Philippum equis, armis, veste à Turriano donatum comitatu excepit, & trans Alpes deduxit: atque inde in Hispaniam ad consultandum Ferdinandum socerum Regem Castulonensem proficiscitur.

Iisdem diebus Cremam oppidum obtinebant nonnulli Cremonenses, qui præstare quiddam patriæ cum tenerentur, nec id observarent, bello petuntur. Turrianus auxilia obsidentibus, vastantibusque agrum præbet. A Junio mense in Septembrem sustentatum negotium est. Tunc septingenti equites à Carolo Rege adjunguntur Brixianis, Mantuanis, Veronensibus, Placentinis, Cremonensibus, & Manerbium oppidum, quod pariter ab hostibus tenebatur, circumdant. Tunc Mediolanensis Carrotii fama invulgata, deditio maturatur; & reconciliatis animis affinitates & connubia contraxere.

Per idem tempus Viterbii Principes Religionis post diuturnam & jam pudendam contentionem, cum in neminem ipsorum præsentium convenire possent, in absentem animum conjecere. Thibaldus erat Vicecomes, patria Placentinus, Leodiensis Ecclesiæ Archidiaconus, Syriarum rerum caussa, quas Edoardus Britannus tentabat, in Judæam proxima hieme profectus. Hunc igitur eligunt, & mutato nomine Gregorium Decimum appellant. Ad quem salutandum cum multi, & nobiles Principes, & illustres legationes proficiscerentur, Carolus in primis Apulorum Rex enavigavit, & navi sua receptum in Italiam, Romamque perduxit. Et cum multi ad eum visendum confluerent, Vicecomes ipsius Pontificis frater, designatus Mediolani Prætor in proximum annum septuagesimum secundum, substituto in Magistratu Bonifacio Vialata Papiense, Romam contendit. Eodem mox gratulationis caussa missi duodecim à Mediolano Oratores, ex nobilioribus delecti. Subsequutus pariter Otho Vicecomes rogavit, ut quod morte antecessoris prohibitum sibi fuerat, id quam primum jussu & auctoritate ipsius consequeretur. Cujus postulata, quamvis Gregorius justa & æqua censeret, tamen exsequi distulit; quia indicto Lugduni Concilio, haud exasperandos Turrianorum animos censebat. A. C. 1272.

Interim Majo mense prodigiosa papilionum multitudo apparuit, ex qua dirum quiddam & infaustum portendi cum homines augurarentur, non ita multo post Novariæ Philippus Mussus fraude Gulielmi occisus est. Cujus cædis causa profecti Novariam Napuleo & Franciscus, captos factionis Brusatæ, & Caballatiæ primores Mediolanum relegarunt. Et Franciscus ibi Rector moratus arcem inædificare cœpit. Eodem tempore Mediolanum venere Montisferrati Marchio, & Legati Caroli Regis viri honestissimi. Quid attulerint egerintve, incompertum est. Henricus quoque Sardorum Rex, quem diximus magno Scriptorum errore, ab aliis Entium, ab aliis Rentium, & interim Egentium nominari, in vinculis Bononiæ moritur. Et Mantuæ Guido & Matthæus Corrigii, diu summo Magistratu potiti, à nepote Pinamonte Bonacosa circumventi, regno & opibus dejiciuntur. Pinamonsque ipse factionem Cæsaream professus, & à Verona militaribus copiis acceptis, urbis dominium sibi vindicavit.

Cæterum mense Martio ineunte anni septuagesimi tertii, Edoardus cum Eleonora conjuge (ea soror erat Alfonsi Castulonensis Regis) reversus ex Syria Neapolim appulit; ubi magnis honoribus à Carolo Rege exceptus, impetrare tamen non potuit, ut Henricus uxoris frater ex sociis Conradini adhuc in vinculis supervivens, amico sibi atque hospiti condonaretur. Ab Neapoli terrestre iter ingres- A. C. 1273.

gressus, Bononiæ civilem dissensionem componere, sed frustra, studuit. Jam Cispadanam oram tenentem Franciscus Turrianus Laudæ, & mox Mediolani Napuleo cum maximis honoribus excepere. Ubi triduum moratus Edoardus varia generosi animi documenta præbuit; atque interim narravit, ut olim, nono videlicet ab hinc anno, Insula Britannia Duce Simone Monteforte rebellavit, Regemque Henricum patrem, Edoardum ipsum, Ricardum patruum, & Ricardi filium una conspiratione captos in vincula conjecissent: & ut elapso anno ipse custodes elusisset, manusque hostium evasisset: tum coacto exercitu, implorataque paternorum amicorum opera Simonem debellasset; eoque capitali pœna mulctato, parentem regno, patruum, & patrueles liberatos pristinæ dignitati restituisset. Et ut novissime in Syria summo discrimine sit pervagatus. Insinuatus illi intima familiaritate erat Barbarus quidam, qui per speciem speculandi, renuntiandique hostium consilia adeo domestice Edoardo utebatur, ut sæpe remotis arbitris solus in cubiculo retineretur. Hic igitur trucidandi ejus consilio capto, super cœnam ingreditur; & ceu arcana quædam relaturus, ut ministri cederent, innuit: tum stricto gladio illum appetit. Rex vero, qui naturali vigore egregie valebat, pugno, ut potuit, in tanto discrimine repercussit tanta vi, ut illico in terram cadens expiraverit. Famuli ad clamorem, strepitumque excitati, & casum mirati, perfidiamque barbaricam incusantes, Regi vulnus obligant, quod cum haud grave fuerit, brevi cicatricem obduxit. Exacto triduo Edoardus Legnanum oppidum Sepriensi regione non ignobile quarto Kalendas Junias ductus, novo sumptu atque honore à Turrianis afficitur: atque inde superato Ticino trans Alpes abiit.

Proximo Octobri Gregorius Pontifex, Lugdunum petiturus, in Longobardiam venit. Sequebatur Otho Vicecomes spei plenus, tunc demum Sacerdotii sui adipiscendi, ut sæpe Pontifex pollicitus erat. Sed sive jam præoccupatæ à Turriano illius aures forent; sive ita fatum Othonis ferebat, jubetur tantisper circa Padum secedere, dum necessaria alia conficerentur. At, ut æquiori animo abesset, video illi concessas fuisse quasdam terras Ecclesiæ: siquidem cum Cerranæ oppido Derthonensium oberraret, mandatum confecit in fratrem Bartholomæum Ministrum Ordinis Minorum, qui exigeret vectigalia Aronæ, Verganti, Tilii, & vallis Saxinæ, quæ sibi nomine Archiepiscopatus Mediolanensis debebantur. Trajicienti Padum Pontifici affuit Raimundus Comensis Episcopus, & Manfredus Turrianus Archipresbyter Mediolanensis cum sexaginta nobilibus civibus, quos singulos octoni, senive equis sedentes viri sequebantur. Ex Laude cum in vicum Boldonum venisset, advoluti genibus, & pedem deosculati sunt Napuleo, & Franciscus Turriani, & Bonifacius Carretus, qui tunc Mediolani Præturam gerebat. Et urbem introducentes, quicquid nobilitatis & religiosi nominis erat, stare longas per vias jusserant. Tum infinita populi multitudo & turba incondita cætera complebat. Non minus spectaculi ex admirando hominum numero Pontifex capiebat, quam ipse ex Majestate sua illis præberet. Vehebatur autem curru arcuato, & per fenestram cuncta videns, manu signa bene omnibus dicentis faciebat. Pone sequebantur decem Ecclesiæ Principes, & Pontificis socii, quos inveterato vocabulo Cardinales dicimus, rubro galero insignes: inter quos Othobonus Fliscus Innocentii Quarti nepos; & Bonaventura Bagnaretus ex fraternitate Minorum, ob excellentem Theologiæ peritiam promotus, & Gulielmus, ac Vicedominus ex gente Vicedominorum, quæ inter Nobiles Placentiæ nunc quoque habetur. In ædi-

A bus Ambrosianis datum ei hospitium fuit: ubi tres dies moratus, paucissimos in colloquium admisit: tum muneribus ampliter donatus, noctu sine ulla comitatus pompa abiit trans Ticinum, Alpesque superavit. Nec ita multo post Raimundum Turrianum Comensem Episcopum Patriarchatu Aquilejensi donavit. Et Novariæ Brusati, & Caballatii repentina invasione arcem à Turriano conditam hostili manu fossa, valloque circundedere. Napuleo, Franciscus, & Cassonus Turriani, necnon Carretus Prætor contracto tumultuario exercitu, eo proficiscuntur. B Sed jam adeo validas hostium munitiones offendere, ut penetrare ausi non sint; atque irrito proposito revertentibus, decimo die arx dedita, reliquæ urbis defectionem traxit. Amissa Novaria, Turriani percussorem Othoni Vicecomiti, proposito præmio subornant. Sed ille cognitis insidiis, & quanto in discrimine versaretur animo revolvens, infesto solo cedendum statuit; & Lugdunum proficiscitur.

Interea ineunte anno septuagesimo quarto Novarienses cum Papiense arma consociant, & conjunctis viribus ditionem Mediolanensem inrumpunt. A.C. 1274. Pontem in Ticino, qui juxta Turbigum fabricabatur, expugnant: circa accolarum fuga & C trepidatio fuit; & Napuleo haud segniter occurrit. Mox intercedentibus amicis pax conciliatur; & dimissi captivi utrinque sunt.

Per quod tempus Mediolanum venit Imperator Constantinopolitanus, & Abbas Cœnobii Montecassinensis Caroli Apulorum Regis Legatus: contractaque inter eos affinitas est, pollicente Carolo filiam infantulam matrimonio nepoti Imperatoris, cum uterque per ætatem contrahere maritalia jura possent. Ejusdem Caroli nepos Roberti Artesii Comitis filius, ex Gallia in Apuliam proficiscens, hic pariter decem super dies sedit, Regiis honoribus decoratus.

D Cæterum Germanorum Imperium, in quo nullus quattuor & viginti annis legitime regnaverat, ad Rodulphum Comitem Havensbergensem eodem tempore delatum est. A quo non multo post Napuleo titulum retulit Vicarii Cæsarei in Longobardis. Tum Raimundus frater mirifica pompa instructus Mediolano digreditur, petiturus Aquilejam amplissimi sui Sacerdotii urbem: sexaginta viri domestico servitio addicti erant: his quinquaginta nobilissimi cives honoris gratia adjunguntur; quos singulos quaterni famuli equis sedentes sequebantur. Præterea sexcenti alii agmen ingens faciebant. Vix eo digresso, cum apud Pontificem rei E suæ non deesset Otho, significaretque neque suos in Sedem recipi, neque liberos sibi proventus Sacerdotii relinqui; nova ignominia Turriani afficiuntur, & universa civitas sacris rursum interdicitur. Ex Hispania vero petita auxilia nunc demum comparere cœperunt. Trecenti equites, & novem centum pedites navibus Genuam delati peropportune applicuerunt.

Cum res novæ in Liguria Caroli auspiciis agitarentur, adversus invasores ejus regionis fœdus ineunt Gulielmus Marchio Montisferrati, Genuensium, Astensiumque Oratores, ac item Papiensis. F Hispanorum cohors cis Padum traducitur, & Papiæ in hibernis collocatur. Eidem ductor Bosius Doaria decernitur. Ad hunc Otho Vicecomes reversus Lugduno, & cæterorum exulum manus confugit. Tunc Mediolani repentinus rumor & susurri increbuere, eos brevi in urbem venturos. Confestim Napuleo convocatis amicis, in forum & per compita discursat; quid novi fieret, explorat; armari studiosos sui, & ex villis agrestem turbam acciri jubet. Quorum postero die tanta multitudo comparuit, ut vel hinc quantum vulgo diligeretur Turrianus dignoverit. Nec ita multo post

 diem

diem Gulielmo Pusterlæo, Othorino Mandello, & Francisco Canfanonerio dixit. Quos abeuntes ducenti fere alii sequuti sunt. At hi ineunte mense A. C. 1275. Januario anni septuagesimi quinti Novariam profecti, eo reliquos exilii & ærumnarum suarum consortes, & Hispanos ex hibernis accivere: ac subito pontem, quo Ticinus fluvius juxta Galiatum oppidum jungebatur, invadunt, & territis, exturbatisque defensoribus, capiunt, & abrumpunt: tum Galiatum aggrediuntur, cui dum à Turriano submittuntur auxilia per alterum pontem, qui juxta Viglevanum erat, hostes vado fluvium, ut tum forte exilis aqua erat, in citeriorem partem transeunt; aggerem incilis fossæ, quæ Mediolanum defluit, ac maxima emolumenta importat, rescindunt; & late evagati, opulenta cum præda abierunt: ac Pombium oppidum cum arce parvo negotio, cum à paucis custodiretur, capiunt. Inde cum jam signa veris appeterent, Montisferrati Marchio adjungitur; & Viglevanum invadendum statuunt. Cumque ex improviso accessissent, strepitu & trepidatione omnia compleverunt: ædificiis ignem subjicientes, fugam habitatorum à suburbiis, oppidoque in arcem fecere; parumque defuit, quin ea potirentur; sed ab ea impedimento cataractæ, quæ mature demissa fuit, exclusi, Novariam revertuntur. Cumque iterum eos Ticinum venturos, & agrum Seprium invasuros, pro explorato Turrianus haberet; misit equitatum Mediolanensem, & turmas Gallicas in vicum Caratum: ubi dum negligentius custodias agunt, & nimium securi Baccho indulgent, & totas noctes dormiunt, supervenere hostes paulo ante diluculum, & in eos

A irrumpentes, multos occidunt, alios spoliant, aut captivos vinculis adstringunt, pauci inermes, & semivestiti fugæ viam invenere. Audito tumultu, Napuleo confestim adequitavit: sequebatur eum ingens numerus equitum, peditumque: adversarios adhuc ibi cum impeditos præda tum præstolantes auxilia ex Transadduana regione, offenderunt: & tela in eos vibrantes facile incompositos perturbarunt, & universos fere ceperunt. Qui ab clade superfuere, Papiam divertere, atque inde nova manu contracta, agrum Mediolanensem rursus incursant, ac Cassinum usque, qui vicus sexto tantum milliario distat, pervenere. Inde abeuntes cum B præda adjunguntur copiis Marchionis Montisferrati, & Cremensium; Viglevanumque invadunt, suburbanisque ædificiis adustis, evanuere.

Interea sparsa per Italiæ urbes fama reditus Gregorii Pontificis ex Gallia, Raimundus Turrianus, quo honorificentius is Mediolani acciperetur, ab Aquileja rediit. Descendenti vero ab Alpibus Gregorio affuit Otho, instabatque, ut in patriam, & demandatum sibi Sacerdotium reduceretur. Sed neque tunc ex usu & utilitate publica visum Pontifici est id tentare: cum per contumaciam Napuleonis id sine armis & sanguine confici non posse perspiceret. Igitur jussus secedere Bugiellam, quod C Vercellensium oppidum est. Otho turbatus, & mœrens, speque omni deposita recuperandi Sacerdotii, cum sic bis à Pontifice ipso frustratus foret, abiit. Gregorius ipse in urbem ingressus, in ædibus Ambrosianis cohospitatur; perfacilisque tunc aditus fuit quibuscumque eum alloqui cupientibus.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XVII.

EPITOME.

Sed jam Fortuna Turrianos pertæsa Othonem Vicecomitem sequebatur. Nimirum Turrianos Pontificiæ E *auctoritatis non semel spretæ flagitium ad interitum urgebat. Igitur Otho Arona & Angleria potiri frustra conatus, & clade insuper accepta, omnique spe obtinendæ dignitatis disjectus, pulcherrima occasione rei bene gerendæ repente erigitur. Napuleonem, & pleraque Turriana capita in vico Decio non magno præsidio septa unius transfugæ indicio facile per noctem circumvenit: & aliquibus in ipso conflictu necatis, aliis captis, & Baradellum in custodiam missis, bellum prope confectum est. His enim Mediolani cognitis, adeo cum Fortuna favor populi conspiravit, ut Turrianorum ædes populari tumultu direptæ sint; & Oratores ad Othonem missi, qui victoriam* F *gratularentur, urbemque dederent. Qui suis, ut ne ultra bellum, ac victoriam sævirent, alloquio persuasis, Pontificio insignis cultu Mediolanum, ædesque Ambrosianas ingreditur: sacrisque operatus, ac de pace præfatus, tandem in Prætorio Principatu civitatis Episcopum induit: & magistratus pro arbitratu constituit, eorum temporibus ad semestre contractis, ne fides diuturnitate corrumperetur. Dies, quæ Decianæ illi nocti illuxit S. Agnetis memoriam Vicecomitum generi religiosissimam fecit. Turrianorum reliquiæ, quæ Mediolano profugerant, Laude, Cremonaque exclusæ, Parmæ & Veronæ in potentium amicorum clientela aliquandiu quiescunt: tum evocatis ex Germania auxiliis, & accito Raymundo Aquilejensi Antistite cum valida militum manu, Laudensibus, ac Cremonensibus denuo nobis infensis adjuncti bellum renovant: & Crema, aliisque compluribus oppidis recuperatis, agrorumque vastatione Othonem adeo vexant, Gulielmum à Monteferrato, delato stipendio, atque urbis principatu, evocare cogatur. Dumque ad faciliorem Laudæ obsidionem Gorgonzolæ sedens Adduam avertere in Lambrum molitur, à Turrianis occupatus, non modica clade accepta, in latebris salutem invenit. Napuleone in custodia defuncto, Gulielmus pacem inter Vicecomites, Turrianosque conciliat: sed ea inter dissidentes adeo voluntates diu vigere non potuit. Igitur eductis copiis, Tricium, totamque Fulcheriam, adjuvantibus Trivilienfibus, ob eam rem civitate donatis, in potestatem redigit: deinde Incinum Turrianorum perfugium funditus exscindit: tum ad Gorgonzolam ingenti prælio Raymundum debellat, totisque Longobardorum finibus exigit: demum ex Hispania cum auxiliis reversus, dum Laudenses obsidione premit, submissis æmularum circa urbium præsidiis submotus, pacem ea conditione firmat, ut inde Turriani, Mediolano exulent Vistarini. Sed cum*

cum nostris ac fœderatorum copiis egregie instructus in acie staret adversus Transadduanas civitates; & in urbe magistratus pro arbitratu decerneret; novaque insuper in Comenses dominatione actus esset, Othoni aliisque Nobilibus suspecta admodum ejus cœpit esse potentia. Pace igitur clam illo cum hostibus facta, cum indignans ob id Gulielmus urbe cessisset; & bellica Matthæi Vicecomitis virtus in recenti adversus Comenses expeditione comperta esset, ejus quoque Vicarium Pratura atque urbe depulere per idem fere tempus, quo Gallicum nomen Siculo Vespere Insula tota dispunctum est. Mox evocatis ex Germania auxiliis ad Derthonam & Castellatium cum Gulielmo pugnatur varia utrinque fortuna: multoque acrius ad Seprium cum Turrianis ac Comensibus una cum Gulielmo adversus Othonem conjuratis: quo bello abdicato Carrotio vexillum album rubra notatum cruce cœptum est usurpari. Pace demum Comensibus data, Turriani finibus cedunt: Otho Seprio oppido res novas molientibus obnoxio radicitus exstirpato, in invidiam ac suspicionem nimiæ dominationis venit: cui amovendæ duodecim populares in consilium, partemque dominationis adhibet; simul ad securitatem imperii Turrianorum studiosos in exilium agit. Inde ad conformandos Clericorum mores convertitur.

A.C. 1276.

UM mox in Etruriam pervenisset Gregorius, Aretii moritur mense Januario anni tunc incipientis sexti & septuagesimi. In cujus locum suffectus Petrus Tarantasius Episcopus Hostiensis, præclarus Theologus ex Fraternitate Prædicatorum, Innocentius Quintus nuncupatus fuit. Is Carolum à belli studiis in Genuenses suscepti avertit, ac pacis contrahendæ auctor fuit: sed haud longiorem illi vitam fata concessere: nono Kal. Julias Romæ moriens, successorem habuit Othobonum Fliscum, qui Adriani Quinti nomine inscriptus, quinque dies supra mensem non vidit. Ergo ad Petrum Hispanum (è Lusitania hic oriundus erat) res defertur: Joannemque vocant inter Pontifices hujus nominis primum & vigesimum.

Per quod tempus Locarnas, jubente Napuleone, Francisco vero fratre multum repugnante, è carceribus, quibus jam duodecimum consenuerat annum, dimittitur, exacto palam jurejurando, ipsum rem semper, & fidem Turrianorum culturum: missusque est Comum, ut eam urbem, in qua non exiguæ auctoritatis erat, in societatem & fœdus adduceret: sed is diuturnæ injuriæ ultor, & partium memor, contraria omnia curavit. Comensium animis sibi conciliatis, arcana consilia cum Othone Vicecomite init, pactus Capitaneatum Mediolani in triennium, ubi recuperata civitas foret. Ejus autem magistratus stipendium annuum erat duodecim millium librarum monetæ minutioris, cujus nummos *Tertiolos* vocant. Tum Manfredus Languscus, qui opibus & clientelis Papiæ plurimum poterat, convenitur; & majoribus promissis oneratus, futuræ societatis Prætor declaratur. Ita sensim copias & vires circa Verbanum lacum contrahunt: Aronam & Angleriam denuo obsedere: sed constantia oppidanorum aliquandiu sustentatæ, mox prælio commisso debellantur, ac cæso Languſco fugantur: capti quoque fuere duo & viginti ex primoribus Patriciorum Mediolanensium, in quibus Tibaldus Vicecomes Othonis Archiepiscopi frater fuit: quos uno decreto Gallarati oppido capite mulctatos ferunt: qui à clade superfuerunt, Vercellas se recipiunt, atque Othonem,

A ob fortunam toties improspere tentatam de summa rerum desperantem offendunt: tum verbis solati, neque cedendum adversis, neque cessandum ab earum rerum præparatione, quibus tot malis fracti in melius tandem erigantur; & nefaria amentia illorum, qui sacerdotis jura occupant, aliquando comprimatur: sic olim viros Romanos, quamvis multis cladibus attritos, ac exercitibus ipsis deletis, numquam inflexisse animos, aut pacem ab hoste petiisse. Confirmatus ea oratione Otho: *Ego equidem*, inquit, *is non sum, qui pericula detrectem.*
B *Nam pro sacerdotio & patria recuperanda vel emori possum.* Aderat Rizardus Languscus Manfredino opibus & dignitate proximus: hunc quia ad eum quoque accepta injuria pertinebat, ac proinde acriorem vindicem fore existimabant, Rectorem societatis creant, & Præturam urbis perpetuam pollicentur, cujus tunc annuum stipendium erat librarum decem millium.

His sic constitutis, cæterisque, quæ ad bellum necessaria videbantur, ex integro comparatis, mense Januario anni septuagesimi septimi per Novariensem agrum in Sepriensem effunduntur, adjectisque Comensium auxiliis, Seregnium, Caratumque oppida occupant. Cum omnia novo motu plena, & A.C. 1277.
C fugam ex agris undique fieri Napuleo audivisset, quantum in re subita potest virium contrahit; Fratres & alios Turrianæ cognationis Principes præire jubet, qui interim amicos confirmarent; ipseque cum Prætore urbis, qui tunc fuit Pontius Amatus Cremonensis, subsequitur: haud amplius septingentis equis in promptu tunc habuere; cum quibus Decium vicum, qui Carato, Seregnioque confinis est, se omnes contulerunt. Simul Canturium mittunt, qui Cassonum Napuleonis filium (is alio nomine Ubertus vocabatur) & Gottofredum Turrianum, qui triennio ab hinc Præturam Patavinam gesserat, ibi cum septingentis aliis equitibus
D hiemantes, in auxilium vocarent. Ab urbe autem urbana multitudo postero die affutura Carrotium instruebat: sed tunc sua ipsos fata urgebant. Elapsus transfuga Deciensis Othonem monuit, paucissimos milites in vico suo hospitatos esse: adesse vero capita ipsa Turrianorum, ceu pisces in nassa inclusos, numquam opportuniorem datam occasionem rei bene gerendæ, si viri sint, & hac fortuna uti sciant: haud cunctatus Otho, Principes exercitus statim vocat, & quo sita res loco foret, docet. Consentientibus omnibus utendum commoditate, arma intempesta nocte capiunt; Decium profecti ædificia omnia circundant; alii faces, &
E tela injicientes tumultum excitant. Jam clamor & strepitus undique fieri, hospites in domibus cædi, alii equis, armisque spoliari, alii jam expediti prælium capessere: jamque cuncta atroci miscebantur certamine, cum Franciscus Turrianus apprehendenti equum suum militi brachium amputavit: moxque ipse, & Andrejetus consanguineus, ac Pontius Prætor multis affecti vulneribus cecidere: cæteri vero inditis vinculis capti fuere. Napuleo ipse, Carnevarius frater, (alii Cavernam vocant) Conradus agnomento Musca, Napuleonis filius,
F & Guido Francisci ibidem capti; tum Herrecus, & Lombardus cognationis Turrianæ, qui omnes in potestatem Comensium devenere; & Comum ducti in arce Baradelli custodiendi locantur. Captis Ducibus, in quibus tota vis belli pendebat, facile fuit reliquæ multitudinis curam dissimulare: ademptis armis, equisque, dimissi cives sunt.

Perlata Mediolanum fama rei gestæ, statim concursum est ad ædes Turrianorum, ac tumultu populari direptæ, spoliatæque sunt: sic jam cum fortuna favor hominum mutatus erat. Cassonus & Gottofredus ex fuga suorum rem male actam audientes, sed haud ita gravem jacturam existimantes, Mediolanum

lanum decurrunt, & quamquam in ipſo limine prohibere ingreſſu urbis quidam ſunt conati, vi tamen facta penetrarunt: ad domos paternas cum perveniſſent, ac eas vacuas & deſertas offendiſſent, mœſti in forum pergunt, aliaſque urbis regiones diſcurſant, voce, tubaque ſtudioſos partium ſuarum vocantes: ſed perpaucis audientibus cognoverunt, quo res ſuæ decidiſſent; ac jam parum tutam moram ſuam in urbe exiſtimantes, porta Romana egreſſi Laudem verſus abeunt.

Eodem tempore Oratores ex urbe ad Othonem proficiſcuntur gratulaturi victoriam, petiturique veniam populo multis calamitatibus afflicto, & qui non tam ſponte ſua, quam paucorum contumacia in eum peccaſſet; ſimul ſignificaturi, patere illi, quandocumque vellet, liberum in urbem reditum. Ad ea Otho pauca de lenitate ſua loquutus, quo minore in metu illos relinqueret, qui adverſariorum arma ſecuti fuerant; conſolatur ſupplices, ſpeque futurorum recreat; placere ſibi vocem illius, qui dicebat ſanguini civium parcendum eſſe, & ultra victoriam minime ſæviendum, tantumque ſtringendos gladios, vibrandaque tela, dum in acie ferox ſtaret hoſtis: eo abjecto, & colla ſubmittente, quid amplius Sacerdotes in primis volumus, quam confeſſionem veteris adagii: *Divinam iram ad ſui vindictam eo graviori ſupplicio, quo lentiori gradu, ſolere procedere.* Quare ſcirent omnes partam eſſe cunctis pacem. Ab hoc ſermone læti & plaudentes Legati optimam & vere religioſam Præſulis voluntatem collaudant; & domum reverſi, pacata, feliciaque omnia renunciant, neceſſaria expediri curant: ut Otho pro reverentia Religionis & dignitate reciperetur: atque is interim, priuſquam viam ingrederetur, ut ſuorum animos ab impetu & ira temperaret, ſic eos allocutus eſt: *Quotiens exilium grave, & diuturnas ærumnas, geſta cum civibus bella, acceptas ſubinde clades, & continuata damnis damna, unam hanc pugnam, qua noviſſime debellati hoſtes ſunt, intueor; hoc certius affirmare ſoleo; Omnipotentem & omnia videntem Deum ab iis ſemper ſtare, qui mitiore viventes ingenio, juſtiora arma tractant. De Imperio, pro recuperanda patria, boniſque certavimus, & tandem vicimus: debellatus jacet hoſtis, veniamque petit, aut certe longe finibus cedit. Quid volumus ultra, niſi ut partis fruamur humanitatis memores, ac manſuetudinis illius participes, qua docemur à crudelitatibus recedere, injurias & crimina vindicanda Deo relinquere. Quis credet, poſt dura & calamitoſa exilia, poſt tot cohortes cæſas, ſpoliata caſtra, rem totiens male geſtam iniquiſſimo anni tempore, præter omnem ſpem, atque opinionem, unius noctis eventu nos patriam, opes, dignitatem recuperaſſe; atque hoſtem uno, ut ajunt, aleæ jactu ita ſuperaviſſe, ut nec plus quidem pœnarum ab eo expetere poſſimus, quam ut vivens ſpectet, quod maxime nollet: nos victores rerum dominos, tanto majori benevolentia, quanto æquiori jure eadem in civitate vivere. Certe id non ſapientia noſtra, aut conſtantia animi, militumve virtute, ſed divino nutu, ac beneficio effectum eſt. Ille ſuperbiam, ſcelera, rapinas adverſariorum, noſtrorumque mortes ultus eſt, qui ex alto mentes noſtras reſpicit. Eidem ergo, & afflictæ patriæ injurias, & vindictæ cupidinem condonantes, ingrediamur urbem læti, & ovantes, conditis gladiis mites, & incruenti, & nihil in perniciem cujuſquam molientes, auſpiciumque perpetuæ pacis & futuræ tranquillitatis hinc faciamus. Spectet nos ſecura civitas, nec ſecus, quam deceat, Paſtorem ſuum accipiat.*

Ab hac oratione læti omnes, & jucundi acclamavere, prudenter, ſapienterque hæc monita eſſe, & libenter facturos, quæ ſuaderentur. Tunc Otho ex religionis more ac ritu mitram & pallium induit, & antecedente aurea Cruce, paſtoralique lituo Mediolanum verſus ire cœpit. Univerſa protinus effunditur civitas. Sacerdotes primi generatim pro habitu pſalmos & hymnos canebant Deo. Tum cives olivarum ramos, & paciferam frondem geſtantes incedebant, alii herbis terram ſternebant, procumbenteſque humi, venientem Præſulem ſalutabant. Sic urbem ingreſſus primo in æde Ambroſiana, thure frequentibus aris ſuccenſo, grates Deo egit, & ſuſcepta vota perſolvit. Cæteriſque ineundo Sacerdotio ex more majorum peractis, verſus ad populum: *Hodie*, inquit, *pacem vobis & longi certaminis finem attuli: jam quies cædibus, injuriiſque erit. Quare nunc vos invicem reconciliemini; abhorrete præteritorum malorum memoriam; operam date, ut animi in unum coaleſcant; opes concordia & mutuis beneficiis augeantur, quæ diſſidio nimio peſſum ivere; & poſthac ſibi nemo metuat; nemo alteri fraudem moliatur, aut de urbis ſtatu ſollicitus, aliud, quam quod ſuæ rei & commodo privato conducat, curet.* Deinde in Prætorium tranſivit, ubi admiſſis primoribus civium, idem, qui ſacrorum Præſes erat, urbis Dominus conſtituitur. Prætura Rizardo Languſco, Capitaneatus populi Simoni Locarnati, Præfectura portæ Romanæ Gulielmo Burro demandatur. Dies ipſa, qua debellato Turriano, lætiora omnia evenere, cum alioquin annua memoria D. Agnetis ſancta, religioſaque eſſet (fuit enim duodecimo Kal. Februarii) in perpetuum ob rem bene geſtam conſecrata eſt; indictumque ne Prætor jus ea dicat, nec lege quiſquam agat, & ab omni munere publico, privatoque opere populus abſtineat. Honoribus quoque affecti ſunt, qui relictis adverſariis ſtatim in partes tranſivere. Tres omnino familiæ veteres in Curiam tunc electæ feruntur, Mirabiles, Marcellini, Caſtani.

Cæterum adverſæ Turrianorum pugnæ fama ad finitimas urbes, populoſque ſtatim pervolavit; & cum fortuna favor hominum eſt mutatus. Quare & reliquiis eorum Caſſono, Gottofredoque ex fuga ſalutem, ſuppetiaſque quærentibus, clauſæ fuerunt urbes Laus & Cremona. Parmæ demum confugium patuit, jure, credo, veteris hoſpitii, & affinitatis cum præpotenti familia contractæ: nam Bartholomæus vir in Turriana gente præclarus uxorem duxerat Franciſcam Guccioli Rubei prædivitis filiam, cum qua, & liberis, magnaque amicorum caterva is cedens patria, Veronam ſe contulit, atque ibi coemptis domo & prædiis, larem ſibi, poſteriſque ſuis conſtituit. Eoſdem ſecuta gens Madia Brixiæ conſtitit, è quibus ſenior quidam ſolebat quotannis infelicis prælii diem contumelioſis verbis excipere, & ſemper aliquid operis manu agere, non quidem lucri captandi, quo minime indigebat, cauſa; ſed in Divæ Agnetis ignominiam adeo, ut, cum cætera deeſſent, lateres inertes, & jacentia domi ſaxa ex uno angulo in alterum, nulla neceſſitate impulſus, deportare ſe diceret.

Eodem anno, & Joannes Pontifex novo genere mortis Viterbii obiit, preſſus videlicet ruina domus; & Maſtinus Scaliger conſpiratione Scaramellorum & Pigotiorum octavo Kal. Novembris interfectus eſt; ſicuti & octo ſupra annis Rocha frater Villæfrancæ fraude oppidanorum interceptus fuerat. Cæterum Maſtini cæde non tam dominatu civitas, ut forte conſpirati cogitaverant, liberata eſt; quam domini perſona mutata: namque ſtatim Albertus frater Capitaneus declaratus, Imperium excepit, parricidaſque male mulctavit.

Interea Mediolani Otho negotia publica paulatim ad arbitrium componens, Magiſtratuum tempora contrahi curavit. Prætura in primis, quæ annua eſſe conſueverat, ſemeſtris facta eſt; & eo ſpatio evoluto Languſci auctoritas circumſcripta eſt, atque in Magiſtratu Albertus Fontana ſubrogatus continuavit in ſequentem annum octavum & A.C. 1278.

ſeptua-

septuagesimum. Per quod tempus, quamvis Otho in conciliandis finitimis, augendisque amicis plurimum eniteretur, tamen Turriani non cessabant populorum animos sollicitare adeo, ut in Incinati præfectura, non longe ab Eupili lacu arx Montorphani in eorum fide perseveraret, nec parum spei turbandæ rursus civitatis præberet. Cæterum pax cum Laudensibus durabat: tamen seu suffragante Othone, seu adjuvantibus aliis, qui in administranda Rep. pollebant, Overnagi & Summaripæ exules Castellum Barganum occuparunt. Id de publico Mediolanensium consilio, ac propterea contra fœdus factum existimantes Laudenses cives, continuo Cassonum Turrianum, qui non longe à Cremonensibus amicos congregaverat, & Germanos milites conduxerat, advocant; eoque intra urbem recepto, penitus ab amicitia & fœdere desciscunt. Otho haud contemnendam tam propinquæ urbis rebellionem ratus, quantum potest copiarum ab amicis implorat, & quo omnes convenirent, Albertum Prætorem cum Carrotio Laudem veterem præmittit, eique mox conjunguntur, Papiensium, Novariensiumque, Vercellensium, & Comensium auxilia; qui quidem rapinis, & populando agros satis detrimenti finitimis attulere: sed mox inter se jurgiis & seditionibus certantes, rem rursus in periculo constituere: siquidem dilapsis plurimis, exercitus adeo imminutus est, ut satius visum fuerit Carrotium reducere, quam congressum hostium exspectare. Nec ita multo post supervenit ab Aquileja Raimundus Antistes cum equitatu trecentum Lancearum, quos multi Sagittarii comitabantur: collegerat hos ex Histria, Illyricianisque populis magnus Sacerdos, & plurimæ apud illos opinionis. Qui dum ab itinere reficiuntur, conveniunt eodem consortes exilii, & qui ambigua fide alteram fortunam præstolantes, hactenus dissimulaverant. Barganumque aggressi prælio, recuperant: inde excursiones in agrum hostium factæ, præda ingens acta; ac igni & ferro multa fœdata; pons quoque Adduæ interrumpitur: inde Mediolanum versus excurrentes ad sextum usque, septimumve milliarium prædabundi pervenere. Mittitur ab urbe ad eos compescendos exercitus, acieque pugnatur: acuebat indignationem Turriano amissarum rerum dedecus, & detrimentum. Quare acriter urgendo hostem loco pellit; tum fundit & fugat: cædes non mediocris edita; capti non pauci Mediolanensium, & supra centum è nobilioribus, nominatimque Mutius, & Theodatus Soresinates, Gaspar Vicecomes, Antefossa Marcellinus, Romus Raudensis, & ex Landrianis, Lampugnanis, Littis, Carnisiis, Prealonis, Pontirolis, & à Cruce cognomen habentibus. Ea victoria potiti Turriani, Adduam versus se recepere, Cassianumque & Tricium, & Vaprium, Montemque Briantiæ, ad Incinates usque in potestatem redegere. Tum ultra Adduam Bregnanum, Trivilium, Caravagium, & quæ alia armis Vicecomitum tenebantur, expugnata. Crema quoque per vim capta, supposito ædificiis igne, crematur. Inde propius Mediolanum processere, atque Ticinensis portæ suburbiis insultantes, cum neque ad pugnam, neque ad tumultum pellicere oppidanos possent, trans Adduam rediere. Hoste paulo longius remoto, respiravit aliquantulum Otho, & Cassianum profectus opulento potitur oppido: sed dum pontem restituere parat, tanta multitudine supervenere adversarii, ut relicto opere, Mediolanum refugerit. Turrianus haud longius desecutus arcem præsidio firmat, & agros circa populatur.

Cumque sic in summo discrimine res versaretur, Otho ad peregrinum auxilium mentem erexit, atque ad veterem amicum Gulielmum Marchionem Montisferrati misit, qui pollicerentur supremam urbis administrationem, & perpetuum quinquennii stipendium, cujus annua summa foret viginti millium librarum monetæ. Is accepta conditione Papiam primo, deinde Mediolanum per Augustum mensem venit, tercentumque lancearum equitatum adduxit: exceptus magna gratulatione, & plausu populi, in Forum pervenit. Hic Jacobus Moguntiacus inter Jureconsultos facundia pollens, aptam rei, temporique orationem habuit, & eum Capitaneum, & dominum urbis appellavit. Tum jurejurando Gulielmus affirmavit, se ex fide, curaque diligenter acturum, quidquid è Rep. fore perspiceret: inde in ædes Ambrosianas diversatus est.

In hac lætitia aliquid triste accidit, & mœstum. Gulielmus Pusterlæus opibus & dignitate inter cives clarus, honoris gratia adventanti Marchioni obviam iverat: juxta quem dum incedit, in urbis introitu casu equi crura confregit: ex cujus obitu publicum pene luctum civitas egit.

Auctus Otho magno nomine ac præsidio bellum Laudensi infert. Præmissum Carrotium tuebantur Rainerius Zenus Venetus, qui proximis Kal. Juliis Præturam Mediolani inierat, & Simon Locarnas: quibus paulo post conjuncti sunt Zanonus Beccaria Papiensium Prætor, & Gulielmus Preda, & Comensis manus: Laudemque veterem petiere, nec longe distantes vicos Fossumaltum, Mombrionem, & Barganum recepere. Quorum locorum arces simul & vicinum Lambri pontem adurunt, & demoliuntur, diffisi ea se tueri posse; cum in auxilium adversariorum venire audivissent longe numero superiorem à Cremona, Parmaque hominum multitudinem. Itaque illis relictis, & nullo impetu exspectato, integri Mediolanum redeunt. Tum Otho arduum & perdifficile opus aggreditur, divertendi Adduam in Lambrum, quo ficciore illius alveo Laudem facilius obsideret; fossoresque & operarios præmisit cum exercitu, qui opus agentes ab impetu hostium tutos præstaret: cum his Zenus Prætor cum equitatu Meltium proficiscitur. Circiter triginta dies sine ullo effectu præteriere: moxque Otho ipse, ut præsentia sua rem urgeret, Gorgonzolam pertendit. Id Turrianus ut sensit, parem sibi oblatam occasionem existimavit rei bene gerendæ, qualem adversarii ad Decium habuerant, & exitum minimo minus similem habuit. Nam quantas maximas potuit copias ab Laude ducens, noctu Gorgonzolam petiit, & subitaneo impetu facto, pluribus simul locis supponi ignem curavit; quo turbati magis hostes, quid caverent, nescirent. Ita undique inexspectato clamore, & tumultu orto, inter flammas & tela militaris omnis turba, quæ Othonem secuta fuerat, & inquilini fere omnes trucidati sunt. Philippus Pusterlæus in certamine cecidit. Otho sui sollicitus inter trepidantes elapsus, delituit in turri ædiculæ, quam excutere adversarii, cum cætera ædificia ambusta forent, non curarunt. Itaque cum reliqua præda & magno numero captivorum, inter quos quinquaginta Novarienses fuere, Laudem rediit.

Otho postero die incolumis Mediolani comparuit; & quoniam Marchio Montisferrati paulo ante domum abierat, indignatus præfinitum sibi, ceu mercenario, esse stipendium; neque absolutam, sed temporariam urbis Præfecturam esse traditam, rursus Otho ejus opem implorandam decrevit: missoque Bonifacio Pusterlæo Abbate Cœnobii Celsiani, qui quamvis conditionem offerret, conduxit. Ingenti spe allectus Gulielmus iterum, & quidem hieme pergelida Mediolanum venit; sed prodire in castra, aut quidquam agere in publicam utilitatem noluit, nisi libera rerum potestate sibi permissa. Duodecim dies absumpti sunt altercationibus multorum, quibus tantum arbitrii peregrino & potenti permittendum non videbatur.

 Demum

Demum in decennium dominus sine exceptione Gulielmus pronunciatur. Isque statim, ut in commune consuleret, ad Raimundum & alios Turrianos misit, qui docerent, quantum auctoritatis sibi tributum foret; in manu sua belli pacisque jura esse; si velint injuriarum oblivisci, & controversias ex æquo componere, id se arbitro facile consequi posse.

Hæc dum aguntur, Napuleo Turriani nominis maximus, in arce Baradelli mœrore confectus moritur: quidam scripsere squalore & illuvie maceratum corpus, natis subinde pediculis, fœdissime absumptum; nec cessasse in morte eorum iram, quibus in dominatu is superbe, crudeliterque imperavisset; ac de carcere pedibus tractum, more silvestris belluæ sine ullo honore in proximo nemore, quia nondum fortasse expiatus à Pontificio interdicto fuerat, sepultum. Alii, quibus explorata magis res fuisse videtur, tradunt, eum testamento mandasse, ut indutus habitu Fratrum D. Francisci in eorum templo sepeliretur: sed jubente Joanne Episcopo Comense, humatum esse in propinqua arci ædicula, cui S. Nicolai titulus nunc quoque manet; & illum biennio intonsum prolixitate barbæ venerandum fuisse.

Cum nihil pacati à Raimundo responderetur, Marchio, & Henricus Prætor (is genere Papiensis, è gente Comitum Laomelli erat) pridie Kal.
A. C. 1279. Januarias ineuntis anni septuagesimi noni cum exercitu Moguntiam petiit: ibi octiduum explorandis consiliis hostium, qui Vicomercato occupato, haud longius quinque millibus distabant, absumpsit, eorumque viribus satis perspectis, Tricium tentat: id frustra cum adiisset, Vaprium aggreditur. Ibi multis suorum sæpe pugnando amissis, hæsitabat Marchio, quid consilii caperet; demum rumor increbuit, destitutum ab hoste oppidum, & sine mora vallum conscendendum: id temere creditum. Quare subiere ferocientes, & parum cauti: moxque repugnantibus acriter defensoribus, detruduntur ab aggere, quem jam conscenderant, & multis sauciatis plures interfecti sunt. Ea quoque spe frustratus Marchio receptui canit, & juxta Tricium pontem reficit.

Interim à Bergomensi civitate duo Oratores venere Beltramus Græcus, & Albertus Rivola de pace acturi, obtinueruntque, ut ejus arbiter Marchio foret. Ergo induciæ die celebri S. Agnetis publicantur. Quibus feriante ferro, abstinentes ab injuriis milites ad utraque castra sæpe commeavere, enixumque studium erga veteres Dominos turba declaravit. Quo perspecto Marchio facessere illos trans Adduam jussit, & vacua relinquere oppida, quæ citra flumen tenebant. Quod cum obedienter fecissent, non ita multo post concessit eisdem, ut Mediolanum sine metu fraudis venirent: convenereque Melegnanum Marchio, Raimundus, Cassonus, Gottofredus, Salvinus, & Avonus Turriani, & Conradus Castillioneus præcipuæ tunc inter cives auctoritatis. Habito colloquio decrevit Marchio, quamvis invitis, & multum repugnantibus Vicecomitibus, Pusterlæis, Soresinatibus, Mandellis, atque Cribellis, ut quidquid hinc inde acceptum injuriarum foret, pars utraque remitteret; captivos gratis liberaret; erepta bona, agros, resque moventes, quæ comparerent Vicecomes, sociique, Turrianis restituerent; arces & oppida communes amici custodirent; exules omnes in patriam redirent: soli Comenses negabant eos, quos in arce Baradelli habebant, dimissuros: & Laudenses pacem cum Papiense inivere. Cum sic quies haberetur, Beatrix Hispana Marchionis uxor Mediolanum gratia visendæ urbis nobilissimæ, & in qua vir plurimum dignitatis haberet, venit. Et Kalendis Juliis Lotherius Rusca Præturam,

A Capitaneatum vero Populi Joannes Pozius inivere.

Sed haud diu ea pax mansit: exulceratis odio animis infida omnia, & plena insidiarum apparebant. Laudem Turriani se receperant: quam urbem cum obsidere pararent Mediolanenses, illi citato agmine eam regionem petiere, qua minime exspectabantur, Ticini videlicet ripam, qua Abiatum Grassum opulens est, & finitimos vicos Albairatum, Mazentamque prædantur; & cum multos alios ab impetu & ira occiderint, signanter nobilis unus Gulielmus Pusterlæus trucidatus est. Marchio autem Adduam versus ducens, Tricium invasit, &
B per vim cepit. Inde trajecto flumine faventibus Trivilienfibus, universa ea terrarum pars recuperata est, quæ Serio Bergomatum amne terminata, usitato tunc vocabulo Fulcheria insula nuncupabatur. Et quia id merito Triviliensium successisse visum est, eis tunc Mediolanensis civitatis jus donatum est, decretumque, ut eadem immunitate, qua cives ipsi, uterentur. Marchionis prosperitate conterriti Turriani, Marchionem adeunt, violata fœdera conqueruntur, atque iniquum & indignum esse docent, se sub ejus verbo, fideque esse circumventos. Is autem, qui affectis rebus nullum remedium videret, & importune urgeri se cognosceret:
C *Fateor*, inquit, *nec inficiari possum, me pacis vestræ conditiones posuisse; sed nunc vos quærite Prætorem, qui observari promissa faciat.* Hac veluti spontanea ipsius perfidia non pauci abalienati sunt; & sibi timentes iis locis se continuere, in quibus munitione ædificii, aut amicorum præsidio tutos se existimarent. Quorum novitate læsus Marchio convivium parat, iram omnem dissimulat & amicos simul, & eos, qui dubiæ fidei videbantur, invitat: suspectæ fuerunt quibusdam epulæ, & insolita mansuetudo. Duo in primis, qui haud dubie perniciem parari sibi crediderunt, easque insidias quasi exploratas habebant, Conradus Castillioneus
D & Ubertus Incinas, sic evitaverunt, ut amplius in urbe esse noluerint. Castillioneus Laudem, Incinas in oppidum sui nominis profectus, eodem recepit Gottofredum Turrianum, qui quingentorum militum agmen trahebat: & factis utrinque populationibus, vastationibus agrorum, atrox rursus & diu anceps bellum exarsit. Otho quantam conflare potuit pecuniam, conscribendo militi dedit, Castrum Incini ante omnia impugnandum statuit, idque ita obsedit, ac multa vi concussit, ut brevi in potestatem redegerit: ac ne iterum id sibi adversaretur, sola æde relicta, quæ quatuor & viginti Canonicorum collegio insignis erat, cætera
E dirui atque solo æquari jussit: manet solum nomen, & frequentium olim ædificiorum vestigia visuntur. Gulielmus autem Monteferratensis, seu de consensu Othonis, & pecunia ab eo subministrata, seu sponte sperans posse facile occupari imperium urbis tot cladibus desolatæ, & cujus vires ex civili discordia affectas videbat; in Hispaniam iterum ad novas copias conducendas proficiscitur.

Non involverim silentio mentionem monstrosæ fœcunditatis, quam per hæc tempora contigisse Ricobaldus Ferrariensis meminit in Matrona Mutinense, (Antoninæ nomen erat) quæ cum ageret annum ætatis quadragesimum, numerata sobole,
F quam sæpe ternos, quaternosve, sæpius vero geminos, semelque omnino sex pariendo genuerat, duorum & quadraginta filiorum matrem sese comperit.

Anno octogesimo supra mille & ducentum, nihil A. C. 1280.
aliud Mediolani actum invenio, nisi Præturam mutatis vicibus gestam à Cabrino Treseno Laudense, Thoma Advocato, & Joanne Lucinate Comensibus; & nobilem civem, & Ecclesiæ nostræ Archidiaconum ex familia Casata (Comiti nomen erat) in

in collegium Cardinalium Romanorum adscitum; quamvis Bartholomæus Platina paulo posterius id factum dicat, sub Martino Quarto Pontifice.

A. C. 1281. Appetente vere anni octogesimi primi Raimundus Turrianus Laudem reversus, quingentos equites Illyricianos adduxit, & ejus consanguinei Cassonus, Gottofredus, Salvinus, & Manfredus, qui tunc Ecclesiæ Moguntiacæ Princeps presbyterorum erat; tum ducenti Cremonenses accessere, & longe circa Adduam evagati, demum Vaprii constitere. Extemplo à Mediolano exercitus Gorgonzolæ contrahitur: quem justo numero adhuc inferiorem rati hostes, invadendum primo quoque tempore censuere, instructasque acies in campum deduxere: mille & quingenti equites erant, peditum circiter duo millia: sed longe aliud agmen adversariorum fuit: equitatus duplo amplior, peditatus vero triginta millium armatorum speciem præbebat. Nec mora pugnæ facta: conflixere pari odio & viribus; & cum uterque non dare terga instituisset, eo plures vulnerabantur, cadebantque. Demum Turrianorum acies, quæ longe impar numero erat, inclinavit, fusique protinus hi fuerunt. Cassono amputatum caput in ipso certamine est: cecidit etiam Prætor Laudensium, qui genere Parmensis ex gente de Portascurta dicebatur: multi dum ferrum fugerent, in Adduam præcipites se dederunt. Raimundus, ceu plane actum de fortuna & spe recuperandi Regni foret, cum paucissimis, qui à clade superfuerant, Aquilejam concessit: capti sunt supra octingenti viri, & signa militaria complura; & nominatim vexillum civitatis, quam urbem *Cividalem* vocant: eaque omnia, ut testata omnibus victoria maneret, Mediolanum relata, & in foro posita. Gesta ea sunt septimo Kal. Majas.

Quo tempore Gulielmus Montisferratensis ex Hispania reversus, triremibus Ligurum Genuam advehitur: quingentos milites & centum sagittarios adduxit, cum quibus Vicecomiti adjunctus est. Tunc addito Mediolanensium Carrotio, Laus vetus petita, auctusque exercitus Novariensium, Vercellensium, & Comensium auxiliis. Inde Marchio Laudem novam aggreditur, agrum circa vastat, vites, variasque arbores succidit, vicos, castellaque diripit: in autumnum extracta obsidio fuit: & demum nulla alia re memorabili gesta discessum; & per hibernum tempus circummissis de pace legatis, quamvis in totum non convenirent, tamen captivi permutati sunt, & exulibus reditus in patriam concessus.

Cæterum sacris interdicta manserat civitas Mediolanum ex controversia, qua per injuriam gens Mirabilia Priorem Ecclesiæ Pontidæ premere videbatur: eam ignominiam tolli curavit Cardinalis Casatus auctore Martino Quarto Pontifice, si trium mensium spatio quietum Priorem facerent.

Per idem tempus Clementia Rodulphi Romanorum Regis filia ab Tridento Italiam ingressa, iter Patavio, Ferrariaque fecit, proficiscens in Apuliam ex sponsione nuptiarum filii Caroli Regis. Et Cremonenses, atque Parmenses ad abolendam veteris ignominiæ memoriam mutuam invicem Carrotiorum restitutionem fecere; his Bertatiolam in clade Friderici Secundi, illis Blancardum biennio post captum reddentibus, mirificaque suorum lætitia & gratulatione signa utraque recepta: coivereque arctius in fœdus ambæ civitates, ut auxilio Laudensibus forent: iidem in societatem traxere Mutinam, Rhegiumque urbes, & Marchionem Estensem; conscriptoque exercitu Pizeleonem venerunt; & cum Monteferratensis Marchio Laudensium mœnibus obequitaret, prædandoque & spoliando propinquos agros infestus regioni esset, ingens detrimentum ab illis accepit; & eo Mediolanum reverso, adversariorum quoque exercitus solutus est. Tum Bosius Doaria, & Cabrius Moguntiacus quatuor centum equites Mediolanenses, & totidem pedites Cremam in hiberna duxere.

Dum in proximum annum secundum & octogesimum ingens bellum exspectaretur, pax conciliata est. Quinto Idus Januarii Mediolanum venere duo Laudensium Oratores Othobellus Carnesella, & Bassianus Carthenagus, sedenteque Gulielmo Montisferrati Marchione, & Domino Mediolani, (eo enim titulo palam utebatur) nec non Ruffino Gutuerio Prætore (is genere Astensis erat) & Giraldo Castello Capitaneo, octingentis præterea viris magnum consilium habentibus, sic convenere, ut Othonem in primis Archiepiscopum amicum haberent, & universo Clero Mediolanensi damna post victoriam Decianam illata quadantenus emendarent: injuriæ hinc inde acceptæ oblivione sopirentur: tum Mediolano sic pellerentur Vistarini & Overnagi, sicut Laude Turriani: servaretur quoque Cremensibus pax proximo anno cum eorum Procuratore Viviano Alifero eodem Marchione auctore contracta. A. C. 1282.

Sic exclusi Laude Turriani, Cremonam se conferunt; & sub idem tempus Bosius Doaria digressus Crema per proditionem cepit Soncinum, & Rumenengum pervalida Cremonensium oppida: quod ægre ferentes inimici, simul metuentes, ne latius malum serperet, confestim exercitum contrahunt, & in consilium vocant amicas & socias civitates, ut quibus rebus atque auxiliis res hæc tractanda foret, decerneretur. Ergo Cremonam venere Legati à Placentia, Parma, Rhegio, Mutina, Brixia, Bononia, Ferraria. Estensis vero Marchio se ipsum venturum ad expeditionem, & Florentia, aliæque civitates Etruscæ, nec non Joannes Appiæ Flaminiæ Procurator se auxilia missuros scripsere. Missa quoque nobilis Legatio est ad Martinum Quartum Romanum Pontificem, quæ doceret, quo in statu res Longobardæ, & urbes ejus nomini & Ecclesiæ factioni devotæ forent. Hos motus sentiens Otho cum Monteferratensi arctius conspirat, & ex subditis populis, & fœdere adjunctis civitatibus quantas maximas possunt, vires contrahunt, Carrotium ab urbe promovent, Vapriumque perduxere, & mox Doariensi conjunguntur.

Interim Comi seditio oritur: hinc Lotherius Rusca, & Simon Locarnas, illinc Episcopus urbis, & Thomas Advocatus, & Joannes Lucinas, quorum factio Vitana dicebatur, in mutuam perniciem arma rapuerant. Demum Vitanis profligatis ejectus urbe Episcopus est, & ejus Palatium concrematum. Rusca, ne quid exules in se gravius molirentur, rei gestæ Marchionem admonet, ac, ut ad componendum urbis statum veniat, rogat. Profectus Gulielmus Dominus appellatur, mille libræ annuæ ei decernuntur, ut Episcopum & ejus factiosos perpetuis inimicitiis prosequatur, pactus tantum se urbem non ingressurum cum multitudine, quæ sollicitam facere posset civium quietem, & à Præturæ munere se temperaturum: sub his eo magistratu submovent Antonium Languscum, & Mutium Sorefinatem sufficiunt. Inde Marchio cum florentissimo equitatu Mediolanum reversus in castra proficiscitur, quæ longe aucta reperit copiis Derthonensium, Alexandrinorum, Astensium, Vercellensium, & qui à Novaria, Papiaque accesserant. Adversarii Castrum Leonem, & Paternam oppida tenebant, & mutuo metu hæsitare videbantur: sed spes pacis suberat, quæ clam Marchione tractabatur: qua comperta indignabundus ille domum abiit. Inclinabat autem ad pacem Otho cum veteribus amicis Pusterlæis, & Mandellis, quorum gratia Guido Castillioneus, & gens Carcana, quique à Moguntia cognominantur, favori ejus

ejus accessere: quibus omnibus jure suspecta erat Marchionis potentia; qui & Prætorem, Capitaneumque urbis, quos volebat, imponendo, & gentem Soresinatem ultra æquum augendo, variisque aliis artibus affectare Regnum aperte videbatur: eo igitur submoto Brixiani, Placentinique Oratores cum Othone sic contrahunt, ut unaquæque civitas alterius exules ab se dimitteret: qui nisi intra quintum decimum diem finibus cederent, capi eos liceret: & si abeuntes bellum moliantur, communibus impensis, mutuaque ope rem gerant, & vim propulsent. Exclusus hoc fœdere Bosius Doaria, qui nimium sibi fidens cedere Soncino atque Rumenengo recusabat. Et habito mox Cremonæ altero concilio, fugatus primo Soncino, deinde Rumenengum quoque & Cremam ipsam deserere coactus est; eoque celerius hoc negotium maturatum est; quia civitas Parmensis, quæ socia Cremonæ erat, & civilibus discordiis laborare solebat, in unum hoc tempore coivit, & nobiles familiæ conjugiis auctæ sunt. Namque duo præpotentes fratres Gulielmus & Ugolinus Rubei uxores duxere, ille Donellam Carrariam ex Principibus Patavinis, hic Helenam Cavalcabovem ex Dominis Vitalianæ progenitam, quarum nuptiarum celebritas uno prope mense acta est; & ut cumulatissima lætitia foret, novi mariti cum hostibus suis pacem & contractis affinitatibus perpetua amoris pignora fecere.

Dum hæc agerentur, Comenses Mediolanensium exules recepere, & faventibus Philippo Benalio & Tignaca Paravicino, qui ignobiles alioquin viri, per occasionem temporum non mediocres opes in Incinati Præfectura paraverant, Clivatum & Leucum oppida invadunt, atque occupant. Cujus inopinato nuncio audito consternatus plurimum Otho, diu quid consilii caperet, dubius mansit. Demum magnitudine periculi exposcente animum componit, & quibus tantum negotium committeret, deligit Matthæum nepotem, Guidonem Castillioneum, & Thomam Origonum. Qui contracto exercitu adversus hostem profecti, strenue rem gessere; non solum suorum agros à populatione tutati sunt, sed conserta manu castra hostium expugnarunt & diripuerunt: redactisque ad officium oppidis, quæ defecerant, victorem exercitum cum ingenti præda, parique gloria reduxerunt. Lætatus est mirifice Otho ex hac re, cum quod hostes, priusquam latius excurrissent, oppressisset; tum quod domi strenuos Duces habere se perspiciebat; poteratque contemnere peregrinos, quorum fidei numquam satis tuto maxime res creduntur: statuitque ex urbe ejicere Marchionis omne nomen. Joannes enim Podius Prætor adhuc ejus Vicarium agebat. In hunc Otho stipatus multitudine suorum, impetum facit, ac Magistratu pulsum graviora passurum ostendit, nisi confestim abeat. Is Vercellas, ubi tunc Marchio agebat, se contulit, & quæ in contumeliam suam acta forent, docuit. Prætura autem delata fuit Jacobo Summaripæ Laudensi.

Amisit hoc anno pulcherrimam regni partem Carolus Gallicus Apuliæ Rex, & quidem horrenda suorum clade, quæ toto orbe famigerata à loco & hora *Siculorum Vesperæ* nuncupantur. Inciviliter nimium & libidinose dominabantur in insula, eoque intemperantiæ proruperant, ut mores eorum æquo animo ferre nemo posset. Erat celebre templum in suburbio Panormitano, quod Paschalibus diebus tum religionis, tum animi caussa adire frequens populus sub solis occasum solebat: prodibant & matronæ frequentes, & eis immixtæ innuptæ puellæ. Galli eas lingua, & quod gravius erat, manu licentius incessere, quam publici pudoris ratio pateretur, cœperunt. Irritati parentes, propinqui, & amici facta conspiratione pridie Kalend. Aprilis universos concidere: confestimque moniti Syracusani, Messanenses, Drepanitani, aliarumque civitatum & oppidorum populi, idem fecere: jurejurandoque invicem affirmarunt, nunquam se passuros regnare in insula Gallicum nomen. Tanti facinoris auctoribus protegendis, & universorum voto conservando, opportuna contigit Petri Aragonii ex Hispania adnavigatio. Is enim, seu jam multo ante invitatus ab iis, quibus invisi Gallorum mores erant, seu diuturnis uxoris precibus stimulatus (ea Friderici secundi filia jure sibi spectare Dominium insulæ existimabat, præterea ut veterem ignominiam, qua cumulatis funeribus Manfredi fratris, & Conradini patruelis, mœsta vivebat, aboleret, sæpius hortata ad id fuerat) armatis triginta varii generis navibus, Africæ littoribus obnavigabat: vocatusque insulæ imperium ita accepit, ut, quamvis postea Carolus magnis exercitibus, classibusque, eam recuperare tentaverit, semper tamen repulsus irritis conatibus Neapolim redierit.

Inter hæc Otho subeunte anno octogesimo tertio Oratores in Germaniam misit, qui favores & auxilia quibuscunque fœderibus compararent. A. C. 1283 Libenter ea Germani audivere: & inito fœdere, Basileensis Episcopus nonnullos milites (sunt qui centum equites & sexaginta sagittarios referant) adduxit. Quibus acceptis, Otho satis rebus consultum ducens, Capitaneum populi creat Alamannum Pigotium genere Placentinum; simul Episcopum Derthonensem sibi conciliat, cujus auctoritate nobilis Alexandrinorum familia, cui à Puteo cognomen est, adjungitur; & communi consilio hi Castellatium, ille Diœcesis suæ urbem occupant. Tum Otho Mediolani Archiepiscopus exilio mulctat suspectos cives Albertum Tertiagum, Cabrium Pontirolum, Alcherium Balbum, nec non Bonifacium, & Guiscardum cognomento Clericos, & Mutium, Conradum, & Jacobum fratres Soresinates, quorum etiam Palatium recenti Turrianarum domorum ruina constructum diruitur.

Sed unde Otho maximum rerum suarum præsidium speraverat, inde vel præcipuum periculum adiit. Nam Basileensis Præsul, sive ex numeratione pecuniæ fraudem sibi fieri suspicatus, seu plus, quam debebatur, appeteret, nec ejus desiderium per inopiam ærarii impleri posset, repente, atque, ut ajunt, hospite insalutato, recessit. Cujus digressu resumpsere animos adversarii, & Marchio Montisferrati, rogantibus Alexandrinis, Castellatium obsidet, quod intra mensem ad deditionem compulit; sed ea Puteanis concessa conditione, ut & patria, & bona sibi restituerentur, & viginti obsidum periculo cautum foret, ne cæteri exules ad decimum milliarium Alexandriæ appropinquarent. Inde exercitu Derthonæ admoto, Episcopus profugit: sed mox opera Abbatis Sancti Marciani cum eodem reconciliatus est: sed non diu pax servata. Idem Episcopus cum exulibus Alexandrinis Derthonam denuo occupat, & Prætorem Jacobum Tertiagum Magistratu dejicit, atque in ejus locum Durantus Marlianus sufficitur; tum ædes Gulielmi Montemerli, qui diversæ factionis fautor habebatur, diripit, illumque urbe pellit; denique urbem sic munivit, ut quamvis Marchio cum exercitu sit reversus, nihil efficere potuerit. Nam & eum brevi revocavit domestici periculi ratio, quia Advocati Vercellenses eisdem diebus præcipuum Montisferrati oppidum Montem Calvum occupaverant. Comensium quoque studia ab Othone aversa sunt. Et permittente Lotherio Rusca, ac stipulantibus, ut vulgo creditum est, Guidone & fratribus Castillioneis, Guido Turrianus ab arce Baradelli pridie Kal. Novembris profugit; Musca & Herrecus,

pe-

ne nimis aperta fraus videretur, in vinculis substitere. Cæteri vero Carnevarius, Lombardusque, sicuti Napuleo, in carceribus obierant.

A. C. 1284. Anno octogesimo quarto Prætura Mediolani senis mensibus gessere Balduinus Ugonus, & Gulielmus Rubeus Parmensis; Capitaneatum vero populi Guidotus cognomento Archidiaconus Cremonensis. Per quorum tempus invaluit rumor, Gulielmum Monteferratensem cum Turriano & aliis exulibus conspiravisse, & finitimas urbes Alexandriam, Vercellas, Comum, Laudem socia arma junxisse. Res adhuc incerta erat, & susurris caussam dederat Accursius Cutica, qui sæpe ad hostes clanculum commeaverat: & ecce repente nunciatur Derthonam defecisse. Gulielmus Montemerlus concitata suorum factione Puteanos debellaverat, & in tumultu Episcopus captus, interfectusque est: diuque is extra pomœrium insepultus jacuit: urbemque Monteferratensi tradidit; qui ea recepta, Papiam, Viglevanum, Novariamque adiit, & Oratores Mediolanum sub specie petendi auxilii, cum fortasse aliud acturi forent, misit: sed hi sine ullo effectu recessere. Ex alia vero parte Guido Turrianus trans Adduam ad conducendos ex Bergomate mercenarios milites abiit.

Quibus cognitis Otho Vicecomes, & Simon Locarnas, minime cunctandum rati, exercitum in Comensium fines inducunt, & opulenta Verbanæ oræ oppida, Luganum, Locarnum, Belinzonamque capiunt. Inde Canturium reversi, castra juxta Comum constituunt: sed superveniente hieme, copias Mediolanum reduxerunt:& Guido ex Bergomo Comum rediit: ubi annuente Rusca, & utraque factione consentiente, cupientissimisque omnium animis duodecimo Kal. Januarias, qui duo supererant nominis Turriani Musca & Herrecus ex carcere dimittuntur. Quorum liberationis ut publica lætitia fuit, ita ipsi pro concione gratias universis egere, & perpetuas inimicitias cum Vicecomite, & cunctis Comensium hostibus, nominatimque præsente Episcopo se gesturos juraverunt.

Eodem anno Carolus Claudus, Caroli Apulorum Regis filius, ex Provincia Narbonensi, in qua regnabat, à patre ob rebellionem Siculorum accitus, duodecim triremibus armatis, Neapolim navigabat; à cujus littoribus cum non longe abesset, datus illi obviam est Rogerius Loria Hispanæ classis Præfectus: qui cum se longe superiorem adversario cerneret (octo enim & triginta triremes agebat) Carolum pugnare coegit, ac facile circumvenit: captum deligere novem tantum, quos ex omni comitatu vitæ socios haberet, jubet: quoniam reliqua multitudo immolanda erat manibus Conradini Cæsaris, quem tam impie nefarieque Carolus occiderat. Ita electis paucissimis, ducenti ferme jugulantur, & in mare piscibus esca projiciuntur. Dux ipse Carolus Messanam perductus custodiendus traditur Friderico Petri Aragoni filio ex ea, quam amitam Conradini ipsius fuisse diximus: ex cujus infortunio mœstissimus pater fuit, ac ne rebellarent cæteri populi, dubitavit. Cum vero paulo post intellexisset, illum in carceribus graviter ægrotare, duos alios filios Robertum & Ludovicum dedit, ut illum redimeret; moxque moriens
A. C. 1285. pridie Nonas Januarias anni quinti & octogesimi successorem in Regno habuit.

Mox fama increbuit, Marchionem Montisferrati fovere Turrianum nomen, arcanoque fœdere cum eis conspirare; denique sex adolescentes obsides accepisse, & fidejussionem Placentiæ præstitam centum millium aureorum in id, ut Turriani conventa ex fide servarent: quorum Gottofredus circiter Idus Martias ex Bergomensi ducentos equites Comum duxit, multisque aliis convenientibus Castrum Seprium repentina invasione cepit: priusque occupatum id fuisse, quam egressos Como hostes Mediolani cognitum est. Igitur Otho operam dat, raptim contracto milite, ut Prætor Albertinus Confanonerius, is genere Placentinus erat, & Mutius Bergomensis Capitaneus populi primo quoque tempore eis obviam irent. Qui Galaratum profecti castra ad Bassianum vicum notum alias, cum exul Otho eandem Seprii arcem Turrianis eripuit, posuerunt. Interea Simon Locarnas & Joannes Lucinas Varisium occupant: & Matthæus Archiepiscopi nepos eodem cum equitatu proficiscitur, ut simul prohiberent, & commeatus & auxilia obsessis transmitti. Sed oppidani nullius pene rei indigentes, fossa & aggere se tuebantur: & Guido Castillioneus, cujus consilio captum Seprium ferebatur, necessaria trahendo bello mature importari curaverat: procedente obsidione dum prælia & irruptiones tentantur, ceu etiam bellum cum cælo foret, juges pluviæ & importuni imbres accidebant, ut neque eques in acie stare, neque pedes lubrico solo, & præsertim loco acclivi, certis posset vestigiis insistere: turbines præterea grandinibus immixti jam conscendentes oppidum à vallo repulere: iidem, quominus copiæ, quæ à Brixia, Cremona, Placentia, Crema, auxilio Vicecomiti mittebantur, applicarent, impedivere: pariter quoque retinuerunt trans Ticinum Montisferrati Marchionem, qui contra obsessis opem laturus erat; & pontem Viglevani jungere ob molem aquarum frustra tentavit. Ergo tædio longioris inutilisque moræ affectus Otho Mediolanum rediit, & Marchio pariter trans Padum abiit.

Mox pacis mentio illata est: & sæpe ejus caussa commeaverant Oliverius Marcellinus Guidonis Castillionei avunculus, & Franciscus Carcanus Nepos, tum Cressonus Cribellus, & Abiaticus Landrianus. Idibusque Majis suspensa arma sunt; permissusque liber ad utraque castra commeatus, & Castrum Seprium arbitrio & custodiæ Guidonis Castillionei traditum. Sed mox Legati ab Como redierunt, non impetrata conditione, qua petebatur unicum & sine provocatione constitui judicem Othonem Archiepiscopum. Ita cæteris quoque posthabitis, in bellum denuo prorumpitur. Turriani in Montem Briantiæ percurrentes, Tabiagum, Meronum, Correnum, aliaque obscura loca populantur, & incendunt. Incinum quamvis semirutum cum propinquis castellis recuperant. Inde Comum prætervecti, in Lugani regionem infunduntur, & Belinzonam usque omnia in potestatem redigunt. Inde cis Comum reversi, Vertematum expugnant; proximos vicos incendunt; & Varisium obsidere tentarunt: sed valido præsidio & virtute oppidanorum repulsi statim fuere. Ad quorum motus comprimendos dum Otho multa providet, in primis allicere Guidonem Castillioneum cupiebat; nec quicquam prætermisit, quod ad eum reconciliandum conducere putaverit, honestissimas conditiones proponendo, & ejus affines, amicissimosque interpretes, & fidei sponsores adhibendo, ut sibi arcem Seprii traderet: sed is posteaquam diu satis ambiguis responsis suspensum Othonem habuit, demum ad Turrianos inclinavit, & eis in arcem receptis, ipse Comum cum factiosis suis demigravit. Tum Otho eum, Albertonumque, & Puginum fratres hostes patriæ declarat: publicatisque bonis, eorundem domos destrui jussit; pariter Gasparem & Albertum fratres è Biragorum gente relegari Placentiam curavit.

Inter hæc Carrotium ceu ineptum, & in bello magni impedimenti opus, abdicavit è castris, solumque vexillum album cum rubra cruce intersecante retinuit, supperaddique imaginem D. Ambrosii voluit;ejusque curæ præfecit Gasparem Garbagnatem.

Isque primum cum Pusterlæo Abbate Celsiani cœnobii Gallaratum protulit : quibus mox junctus est Ugolinus Rubeus Parmensis, qui tunc urbanam Præturam gerebat ; & inito consilio de obsidendo Seprio copias promovent, domos eorum diripiunt, atque succendunt, qui pertinacius in arce defendenda perseverabant. Duorum ex his nomina in notitiam venere, Gulielmus Resedinus, & Philippus Gerlanus : nam multi facta potestate auferendi quidquid possent cum conjugibus & liberis migrabant, & residuis rebus, ne miles impius potiretur, ignem subjiciebant. Cum fere totum Octobrem mensem in his absumpsissent, diuturnioremque obsidionem viderent, de Fagnano petendo ortus est sermo : transire Alonam fluvium oportebat, qui ex copia aquarum vadari tunc nusquam poterat : pontem juxta Castillionum oppidum cum magna pars trajecisset, Othorino Mandello, & Henrico Moguntiaco revocantibus ab instituto itinere, Bustum divertunt. Ibi octo dies sine aliquo effectu morati sunt. Tunc Pusterlæus indignatus mutatum fuisse consilium, & per inertiam pulcherrimam gerendæ rei occasionem amissam, ex castris discessit : ejusque exemplo idem cæteri fecere. Tum Otho in Carævallis cœnobium secessit, ibique intercedente Manfredino Beccaria, recepit in gratiam Soresinates, & reliquos, qui causa Marchionis exulaverant, patriamque & bona restituit, tribus exceptis Cabrio Pontirolo, Gulielmo Aplano, & Magistro Gothorino Bergomense. Tum Capitaneus populi Mediolani pronunciatur Rogerius Catassius Papiensis, cum jam Kal. Decembris instarent.

Cæterum hic annus & principio & fine morte Regum insignis fuit : nam principio præter Carolum Apulum, Martinus etiam Quartus Pontifex decessit : nunc vero Octobri, Novembrique mensibus Philippus Francorum Rex, cui alter Philippus, cognomento Pulcher ; & Petrus Aragonus, cui in Siculo Regno Jacobus trium filiorum medius successit, obiere.

A. C. 1286. Initio autem anni octogesimi sexti, cum asperitas hiemis à bello gerendo homines coerceret, actum de pace est multifariam. Nam primo Henricus Cribellus, & Joannes Caimus, & Oliverius Marcellinus, eam tractavere : cumque spes aliqua conficiendæ subesset, Otho Legnanum progressus, colloquium habuit cum Lotherio Rusca Prætore Comense, & Guidone Castillioneo : iuduciæ in decem dies datæ : tunc Nonis Martiis Barlassinæ rursus contulere sermones, sed nihil confectum est : mox alii interpretes Lantelmus Benzonus cognomento Guisca, Cremensis, Anselmus Alzates, Gaspar Garbagnates, Jacobus Moguntiacus, & Albertus Bossius Jureconsulti negotio suscepto, præstitutoque die cum Comensibus Lomatii sub Kal. Aprilis conventum habuere : affueruntque Prætores amicarum civitatum, Cremonæ, Placentiæ, Brixiæ, Cremæ, Papiæ, & Novariæ, quorum opera bini utrinque arbitri constituti. Otho Archiepiscopus, & Gulielmus Prætor Mediolani, & Lotherius Rusca, & Guido Castillioneus congressi medio campo, qui patet inter Lomatium & Rondellum, conditiones proponunt atque approbant : mox in patriam reversi factum præconis voce declarant : tum ab Como venere Gulielmus Guilizonus, & Rubeus Interlignus, quos Otho pro concione sedens audivit. Eorum oratione peracta, Prætor Mediolanensis, multa de pacis laudibus & commodo præfatus, subjunxit ; licere etiam Marchioni Montisferrati, si velit, nomen in eam dare : & Turrianorum omnium habitam rationem, quibus ereptæ fortunæ restituerentur ; tantisper extra urbem moraturos, dum reliqua conficerentur. Brixiani composita oratione rem collaudarunt. Tum Otho ex sacris Litteris petitum versiculum succinuit : *In terra pax hominibus bonæ voluntatis* : & Leo Casatus nomine populi, & Comenses jurarunt ratam pacem fore. Turriani, cum quæ acta forent cognovissent, sublatamque spem renovandi belli cernerent, finibus penitus cessere.

Dum sic quieta omnia in Longobardis forent, tertio Kal. Septembris Mediolanum venit Joannes cognomento Bochamazes, civis Romanus, dignitate Cardinalis Tusculanus, à Romano Pontifice in Germaniam ad novum Cæsarem salutandum destinatus, acceptus est solitis honoribus : & Laudem usque quatuor & viginti primarii cives illi obviam missi.

Cum autem ver appeteret anni octogesimi septimi, quidam ab Ossola profecti in Castrum Seprium sunt ; ubi sine ulla suspicione hospitati, tranquilla enim omnia erant, arcem quinto Kal. Aprilis occuparunt per proditionem, ejectoque Guidone Castillioneo, Othonem Vicecomitem admonent, quid fieri vellet, rescriberet : ille statim misit amicos, quibus plurimum fidebat, & adhibitis fossoribus, & destruendi peritis, funditus everti antiquum, sed sæpe publicis rebus importunum, oppidum jussit ; ac lege in perpetuum sancitum est, ne unquam instauraretur, aut lapidem lapidi superaddi Prætor Mediolanensis pateretur. Etiam nunc habetur hæc inter primas, in quas ineuntes magistratum jurant. Relicta tantum ædes priscæ dignitatis indicio est, & morientibus subinde presbyteris ejus sacerdotia avide captantur. Eo facto non exigua invidia conflata est in Othonem, quasi qui ultro pacem & tanta cum nobilis oppidi jactura fregisset. Itaque cum suspicionibus plena omnia viderentur, nova etiam consilia vicatim agitari dubitabat ; proindeque armatas cohortes die noctuque circumire urbem, & ne conventus inter cives fierent, curare jussit : & ne solus omnia agendo invidiam augeret, sed potius negotia cum multis communicando minus affectare regnum videretur, duodecim ex popularibus consilii & gubernationis caussa delegit, ad quos magna pars negotiorum devolveretur. Eisdem sedes in foro veteri constituta : sed ne ex diuturnitate Magistratus æmulum sibi collegium fieret, & coalescentes invidorum animi per publicum munus occasionem conspirandi arctius haberent, præcidit illis tempus, bimestresque dumtaxat consiliarios esse voluit, cum tamen ipse semper primarium locum obtineret. — A. C. 1287.

Interea Rogerius Damianus rerum novarum suspectus capitur, & gravem omnino conjurationem aperuit. Agebatur inter potentes familias de recipiendis in urbem Turrianis, ac Marchione pariter Montisferrati. Quibus cognitis centum fere cives in exilium acti ; in quibus nominantur Rogerius Cribellus, Gaspar Bernadigius, Beltramus Cutica, Carbonus Basilicapetrus, Caldinus Mainerius. Nonnulli certis finibus relegati ; Mutius, & Conradus fratres Soresinates Genuam, Paulus Mantegatius Bobium, Guido Cusanus Florentiolam, Beltramus Landrianus in sui cognominis oppidum. Turrianorum vero bona partim publicata, partim diversæ factionis civibus divisa : sicque illi, & agris, & prædiorum fœnore privati, in Venetiam ad Raimundi opes, qui Aquilejensis Ecclesiæ sacerdotio & majestate in veneratione erat, confugere. Liberatus hac sollicitudine Otho, ad componendos Sacerdotum mores convertitur ; quorum norma non secus, ac cæteræ plebis, ex civili dissensione soluta erat. Ergo convocatis suffraganeis Episcopis, & reliquis Sacerdotum primoribus, in templo Teclæ concio habetur, ex qua secessit Vercellensis Episcopus, quia adversus æmulum Brixianum sella ei ad dexteram præsulis concessa non fuit : summa reformationis fuit, ut statutis primo canonibus,

A nibus, decretis Pontificiis, & actis Conciliorum, ac Friderici legibus pro Ecclesiastica libertate contra hæreticos, pro cultu Divino & honestate Clericorum servatis, Sacerdotes nullo genere aleæ, talorum, chartarumve luderent; ne accipitres, aliasve aucupio aves nutrirent, aut venationibus operam darent; ne mulieres sacræ funus sequerentur; ut Parochi Sacerdotes tertiam partem impensæ funerum, quæ extra eorum Parochiam ducerentur, haberent; multaque alia in eorum formula leguntur constituta, quæ prætermittere, nullum historiæ dispendium est.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XVIII.

EPITOME.

Illud jam erat Othoni reliquum, ut tam præclarum Imperium, tot laboribus ac periculis partum, in familia retineret, & tamquam hereditarium transmitteret ad nepotes. Deinceps igitur Matthæum nepotem militari C *gloria plausibilem admodum, ac popularem in dies magis ornare, & cum aliis, tum vero Capitanei honore collato, Reipublicæ admovere. Contra vero Gulielmus Marchio, qui jam pridem tantæ urbis, atque adeo provinciæ regno inhiaret, Vicecomitum fortunæ omni ratione obsistere: cujus consiliis illud accidit opportunum, quod turbata civili tumultu Papia, imploratus ab exulibus ejus principatum, ceu sequestrem pacis, accepit: nec multo post Novaria quorundam proditione potitus est: & Mediolani invenit Bonifacium Pusterlæum, qui patriam certa pecunia desponderet. Sed enim hujus conjuratio detecta, & de publico consilio vindicata est: & de arcendo Marchione Longobardæ civitates* D *pleræque conspiravere: & cum Astam fœderis sociam obsidione premeret, Papiam aggressæ, digredi obsidione coegere: denique Alexandria, cum eo ad opprimenda conjurationis initia festinaret, persuasum, ut sine milite, quo ferox populus irritaretur, intraret, conjecit in vincula, quibus non nisi morte solutus est. Exinde Alexandria, Derthona, Novaria, Vercellæ Mediolano reconciliatæ Matthæum Vicecomitem Capitaneum dixere. Papia ad pristinos rediit Beccarias. Inter hæc classicum canente Pontifice ad Hierosolymitanam expeditionem adjuvandam, Mediolanensis pubes non segniter arma corripuit. Matthæus adspiranti fortunæ velificans, Comum civilibus discordiis agitatum occupat.* E *Inde adversus Montem Ferratum movet: ejusque præcipuis munitionibus vi captis, totius regionis Capitaneus inscribitur, volente ipso Joanne Gulielmi filio ex fœdere in ejus vivere clientela, cui obsistere non valeret. Vicarius à Cæsare in Longobardis appellatus, eum honorem non nisi annuente Senatu usurpat. Novam Laudem sibi suspectam bello petiturus, Veterem novis operibus munit. Othonem interim senio confectum, quem Franciscus Parmensis excepit, Mediolanensis, immo & totius Longobardæ rei non modica permutatio sequuta est. Derthonam Genuenses ac Papienses à nobis abstraxerunt. Vercellas ac Novariam Joannes Montisferrati Marchio suæ ac paternæ ultor injuriæ occupavit, & cis Ticinum progressus prædas egit ingentes:* F *denique Casalem avitam sedem inivit. Matthæus collectis interim copiis, hinc Joannem, ac Papienses; inde Estensem, ac Cremonenses victor exegit: & agrorum populatione, ac Mortariæ vastatione mulctavit. Ne tamen tanti belli mole opprimeretur, intercessere Veneti, quos ipse haud multo ante à Genuensibus ingenti clade afflictos conciliata pace sublevarat. Non multo post Novariam ac Vercellas confligentibus inter se civibus recuperat: Philipponum Languscum adjuvat in obtinenda Papia: denique Galeacium filium Beatricis Estensis conjugio ac dominationis societate promovet. Hoc tandem anno emersit ad lucem probrosa quædam religio barbaræ libidinis, ac stuprorum lena, quæ à peregrinis invecta per incuriam ac civiles discordias adeo creverat, ut nonnisi multorum supplicio, plurium dedecore repressa sit: & Matthæi potentia bonis civibus, quamquam amicis, ac consanguineis gravis videri cœpit. Hæc invidiæ scintilla brevi in apertum conjurationis incendium exarsit, quo omnis ejus potentia conflagravit. Sublato à conjuratis signo, & castris cis Adduam collocatis; tum Mediolanensi populo palam deficiente, ac veterem libertatem postliminio revocante, Matthæus pacem, salutemque imperii abdicatione pacisci, mox etiam exilium & proscriptionem pati compulsus est, æmulis in urbe interim regnantibus, & Turrianos in patriam & avita jura asserentibus.*

Sic jam ab hoste securus Otho statum civitatis ex sententia componit, atque ut regnum in suis constitueretur, prospicit. Matthæum nepotem, cujus militarem virtutem & prudentiam expertus jam erat, administrationi Reip. collatis paulatim honoribus, admovet: atque, ut idem publico consensu fieri videretur, duodecim viris tribui à populo auctoritatem retractandi leges, scita plebis abolendi, atque in primis legendi Capitaneum, quem voluissent, curat. Illique Matthæum in unum quidem annum legunt, ut invidia diuturnioris Magistratus in principio evitaretur: eumque honorem Kal. Decembris is inivit: mox Præturæ mentione habita, cum ad eam vocati Ubertus Beccaria Papiensis, & Bernardinus Poletanus Ravennas venire recusassent, ne sine Magistratu civitas, dum alius accersiretur, maneret, id quoque munus Matthæo demandatur: ita utroque titulo insignis tribunal adscendit, & jus in novo foro reddidit.

Subiit mox annus octogesimus octavus, cujus initio Oratores Comenses ad jungendum, ineundumque fœdus inter Othonem & Lotherium Ruscam venere: è re communi erat, eos conjunctis animis, opibusque vivere. Vocatus interea ad Præturam Jacobus Perusinus, eam cedente Matthæo Kal. Martiis inivit. Cum September mensis ageretur, leges rursus reformatæ sunt, & Capitaneatus Matthæo in sequentem annum ampliatur: quod admirationi multis fuit, cum contra recentes leges factum, & instar Regiæ potentiæ videretur: sed maxime molestum uni Henrico Moguntiaco id accidit, cui Placentinam Præturam gerenti de- A. C. 1288.

ti designatus is Magistratus erat: forteque Mediolanum eodem die excepturus honorem venerat: quare recessit subito ira, indignationeque plenus. Gulielmus quoque Montisferrati Marchio magna invidia flagrabat, cum interclusam sibi spem cerneret potiundæ urbis populosissimæ, in qua supremum nomen ac potestatem aliquando habuisset. Itaque multa cogitare, ac moliri, quibus si posset, crescentem Vicecomitis fortunam infringeret: sed ejus cogitationibus occurrere finitimæ civitates, Mediolanum ipsum, Papia, Placentia, Cremona, Brixia, Genua, Asta illius vexationibus fatigata, quæ legationibus Papiæ fœdus mutuæ amicitiæ & defensionis percussere. Eodem anno Mutina nobilis Æmiliæ civitas ditioni Obizonis Estensis Ferrariæ Marchionis accessit, partim deditione civium, partim nuptiis Aldrovandini filii, qui uxorem ex nobili ac potenti familia Rangona, & cui propterea in dotem civitas caderet, duxit.

A. C. 1289. Anno octogesimo nono Papiæ urbana militia Manfredino Beccariæ, qui Domini vicem obtinebat, infensa, illum exturbare patria nixa est: asseverabat enim non perpetuos debere esse Magistratus, sed sorte mandandos honores, & Capitaneum in primis ex externis urbibus eligendum: & concitato ad tumultum populo, Manfredinum, urbisque Episcopum fugat. Hi Laumellum, & Bassignanam, quam Bavenorum Augustam primis sæculis vocitatam Merula arbitratur, se recepere: hinc Marchionis præsidium ad insignem injuriam ulciscendam implorant: nec mediocrem exercitum brevi contraxere: cives detrimenta agrorum veriti, quantas & ipsi possunt adversus illos copias vocant; à Mediolano Ubertus Beccaria Prætor patriæ publicam caussam privatæ consanguinei injuriæ prævertens, & alter Ubertus cognomine Selvaticus, unus ex Matthæi collegis, cum equitatu Gallico, qui tunc Mediolanensium stipendiis militabat, & sex millibus peditum concessis, Garlascum petiere: distabantque exercitus non amplius septem millibus passuum, avidique pugnæ erant: cumque acies instructæ starent, exaudita vox est sanguini civium parci jubentis: prope enim esse, ut conditionibus scriptis, non autem ferro, dissensio ista finiretur: sicque conversis agminibus, sua quisque in territoria rediit. Circumvolitaverat autem pacis conditiones ferens Gulielmus Preda, vir singularis prudentiæ, & virtutis opinione utrique parti gratus: pax Laumelli percussa, qua Marchio Papiensis urbis dominus declaratus est. Is Prætorem Manfredum Paravicinum, Capitaneum populi eundem Gulielmum Predam nominavit. Tantæ, tamque propinquæ urbis adeptione auctum Marchionem moleste ferentes finitimæ civitates, novum conventum Cremonæ celebrant: & quantum militum ali oporteat, ut instructi semper ac parati subitaneos quoscumque Marchionis impetus, conatusque excipere possint, constituunt. Inter quos Astenses soli octingentos equites habituros se receperunt.

Interim inita conspiratio est, turbulentissimorum consiliorum plena; cujus particeps Lanfrancus Mota interceptus, tormentorum metu sponte confessus est, vetere se uti consuetudine Bonifacii Pusterlæi Abbatis Sancti Celsi: ab eo se ad Marchionem Montisferrati crebro missum fateri; circumtulisseque conditiones fœderis inter eos. Præterea Abbatem in Ticini ripa sermones arcanos habuisse cum Henrico Cerreti Comite, atque scripta quædam ad Marchionem perferrenda clam dedisse, ad quem etiam Languschi agentem alias litteras miserat per Gerardum Caselam Vercellarum Prætorem, ac tandem ita composuisse: ut Marchio posthabitis penitus Turrianis, Abbati suppeditaret pecuniam quatuor millium librarum, quibus se amicosque armis & equis instrueret, & quas

A alias expensas, damnave in futurum subiret, bona fide & sine fraude emendaret: tum propius urbem Marchio accederet; ut perpetuum ejus dominium, quod se traditurum Abbas pollicebatur, capesseret. Item se ad Albertum Scaligerum Veronæ Dominum ivisse rogatum, ut is Manfredinum Beccariam Marchioni Montisferrati reconciliaret. His cognitis Otho concionem in forum vetus vocat: cohortes armatæ circa dispositæ gravis negotii suspicionem adeuntibus fecere: sedentibus jam Patribus, jubente Matthæo Capitaneo, Notarius Pelicia Besutius ex scripto recitavit ea, quæ Lanfrancus in carcere confessus fuerat. Ro-
B gati sententias, censuere omnes exilio mulctandum Abbatem, qui præ cupiditate sua nullam publicæ tranquillitatis & otii rationem haberet; sicque misso uno ex collegis Matthæi, sine mora Abbas cedere finibus ac Brixiam migrare jubetur.

Jam vero Marchio, ejus pollicitationibus allectus, Mortariam usque venerat; ubi cum audivisset hæc, quæ Mediolani acta sunt, Vercellas iter flexit. Sequebantur Manfredinus Beccaria, & Refianus frater ejus: tum Henricus Brusamantica, & octo alii nobiliores viri. Nec ita multo post proditione quorundam Novaria potitur. Kal. deinde
C Juliis Mediolani Præturam init Balduinus Ugonus genere Brixiensis, qui persuasa civitate facile, si celeritas adhiberetur, potiri Papia posse, eo repente cum expeditis militibus profectus est; urbemque ad jactum sagittæ ingressus, cum pacata omnia reperisset, silentio ipso territus, speraverat enim, ut se adveniente tumultus concitaretur, signa convertit, ac domum sine maleficio rediit.

Tum retractata lex fuit de Capitaneatu continuando; decretumque ut is duos collegas, tres Jureconsultos, duodecim equites haberet: æquatusque est Prætori stipendio & auctoritate, concessumque arbitrium est vel creandi novum, vel retinendi
D veterem, atque in imperio confirmandi. Tunc Præsides populi vicem agentes, viginti viros creant, quorum suffragiis Capitaneus diceretur. Hi Matthæum Vicecomitem, cujus virtus, militarisque industria favorabilis admodum erat, nominavere. Id cum sine cujusquam æmulatione successerit, nemini dubium fuit, quin domi, & antequam suffragia inirentur, composita res foret. Matthæus vero prorogato Imperio, armatos viros quotidie circa se habere, militiam & bellica negotia semper agitare. Mox Kal. Decembribus, præmissis tubicinibus, & duodecim Ancianis forum adscendit; & sedentibus Patribus, Franciscus Legnanus, cla-
E rus tunc inter Jureconsultos, *Quod præsenti*, inquit, *statui, Mediolanensium felix, salutareque sit; & contra Marchioni Monteferratensi infaustum, & abominabile, Tu, Matthæe, hunc populum reges, & quæ ad ejus incolumitatem & jura conservanda pertinuerint, curabis: Ecclesiæ dignitates, reformationes Conciliorum, Romanasque leges, quantum pro viribus & auctoritate licebit, tueberis.* Atque in ea Matthæus juravit.

Interea Turriani Musca, Herrecus, & alii cognati non cessabant Laudem, Papiam, Montemferratum adeundo, perniciem Vicecomiti quacumque arte moliri. Demum Marchio per hiemem anni nonagesimi, qui tunc supra mille & du- A. C. 1290.
F centos inibatur, eos cum Oratoribus subditarum civitatum in concilium Bassignanam vocat, atque bellum adversus Astensem decernit; & appetente vere, comparato exercitu, agrum populatur, & pro portis considendo urbem arctius premit. Tunc exules Papienses Placentinum & Cremonensem vocant: his adjungitur equitatus Matthæi, à quibus dum prædando ager Papiensium adureretur, coacti sunt cives revocare suos ab obsidione Astensi; quibus discedentibus, Marchio quoque ab in-

cœpto

cœpto destitit. Tunc Amadeus Sabaudiæ Comes ab oppidanis accitus, Astam cum quingentis lanceis, & septem millibus peditum ingreditur, atque Alexandrinorum animos sollicitare cœpit. Et dum copias undequaque is contrahit, Mediolanenses Duce Matthæo Papiam hostiliter petunt. Marchio in obsessæ urbis auxilium accitus venit, & ne ab infinita multitudine civitas opprimeretur, aliquot dies sustinuit: vastationes, populationesque agrorum prohibere non potuit: demum quarto Kal. Julias nulla alia re memorabili gesta, ex castris in patriam Mediolanenses ultro rediere.

Per quod tempus invulgata fama est cladis acceptæ in Syria, & urbis Hierosolymitanæ à Barbaris occupatæ: cujus rei gratia dimissi ad Christianos populos religiosi remissionem pœnarum spiritalium, & sedes cælestes ex mandato Romani Pontificis prædicare cœperunt, hortarique juvenes ad suscipienda arma in expeditionem tam sanctam, tam commendabilem, & saluti animarum necessariam. His orationibus excitati cum aliunde plurimi, tum quadringenti omnino ex urbe Mediolano nomina professi sunt; qui constituto sibi Duce Petro Merato, Venetias, ubi classis parabatur, se contulerunt. Eorum exemplo alii, atque alii crucem sumpsere, eam ex rubro panno candidæ vesti induebant: & cum ea multitudo in dies augesceret, incedebant turmatim per fora, & sacras ædes, succinctique armis terrori sæpe Magistratibus erant, & tumultum aliquando excitatum ægre Matthæus compescuit.

Cæterum Gulielmus Montisferrati Marchio, ab Papia movens Morimundum versus ad Gelatam vicum constitit, bellum Mediolanensi facturus: sed cum metu copiarum ingentis populi, & amicarum civitatum, quæ auxilia mittebant, tum certior factus Alexandrinos ad defectionem spectare, eos enim Amadeus, & Astensis pecunia, & magnis promissis alliciebant, trans Padum contendit: occurrere supplices Alexandrini, non procul ab urbe, rogaruntque ne militem introduceret: nullius fidem in eum mutatam docent, periculum tantum fore, ne si militaris turba feroci populo immisceatur, à tumultu & cædibus non temperet: satis ergo fore, si aulicos tantum secum habeat. Haud adspernatus id consilium Marchio, cum paucis urbem Alexandriam ingreditur, atque in palatio cohospitatus est. Id vero intempesta nocte conspirati circumstetere, & tumultu facto Marchioni ipsi manum injecere, ac vinctum in privata custodia habuere; donec in palatio constructa cavea lignea est, in qua positus duo de viginti menses vixit, ac demum vita excessit. Denunciatum illi infortunium per somnium ferunt: nam pridie Idus Augustas, qua quidem die captus est, vidit per quietem circumveniri se à multitudine mugientium bovum, & humi stratum ab his subinde proculcari. Ejus clades tanti rebus momenti fuit, ut confestim Mortaria, Viglevanum, & Viqueria in potestatem Manfredini Beccariæ cesserint; & Alexandria, Derthona, Novaria, Vercellæ in fœdus Mediolanensium redierint; ac universum nomen Alexandrinum ex tota regione Montisferrati revocatum; simulque memoria omnis Gulielmi abolita, disjecta signa, obliteratæ, abrasæque inscriptiones: exstat decretum in eam rem cum jurejurando, ne paterentur unquam quempiam stirpis Monteferratensis Alexandriæ regnare.

His actis, Papia quoque studia mutavit: nam capto & in vinculis conjecto Gulielmo Preda, Manfredino Beccariæ se cives dedere, atque Capitaneum in decennium creavere. Eundem titulum Novariæ, Vercellisque Matthæus Vicecomes excepit, dimissique ad Præturas exercendas Othorinus Mandellus Papiam, Gaspar Garbagnates Novariam, Guidetinus Vicecomes Alexandriam, Ubertus Vicecomes (nescio an hic Matthæi frater) Vercellas, & Petrus item Vicecomes Bergomum. Mediolanensem autem Bernardinus Polentanus Ravennatium Dominus, qui non ita multo post, conditione temporum offensus, Magistratu decedens domum abiit, in ejusque locum duo Alexandrini cives Albertus Guascus ab Alice sex primos menses, & Nicolinus Merlanus, quem Merula noster inter proavos suos censet, sex posteriores successere.

Contigit hoc tempore ut homo materna origine, nascendique loco Venetiis oriundus ad Regni Pannonici Imperium pervenerit: cujus rei narratio etsi nihil commune cum Mediolanensi habeat, tamen & exempli nobilitas, & laborantis in historia sua Sabellici hallucinatio facit, ut quid mihi ex varia lectione compertum sit, in medium ponam. Andreas Pannoniarum Rex hujus nominis secundus Bele Tertii filius amissa priore conjuge Gertrudi, Hierosolymitanam peregrinationem suscepit, atque peregit supra ab hinc annis quinque & quinquaginta. Dum rediret, Italiam invisit: inter cætera Ferrariæ magnifice, ampliterque apud Aldrovandinum Estensem hospitatus est, atque interim ejus oculis obversata egregia specie puella Beatrix filia mire placuit: exarsit repente in ejus amorem peregrinus, & ne jura hospitii violarentur, legitimis nuptiis eam sibi copulat, atque in Pannoniam abduxit: nec ita multo post decessit, gravida relicta Beatrice, quæ cum mores Pannoniarum perferre non posset, in patriam revertitur, ac Ferrariæ ventrem solvit: edita proles mascula: Stephanum vocarunt: is in spem, titulumque Regni Ungarici educatus aliquandiu est: demum insidias Aldrovandino materno avo cum molitus esset, nec cogitata processissent, ejectus finibus est. In Hispaniam exul abiit, postea ad Italos reversus, jus ex Prætura Ravennæ dixit: inde Venetias commigravit, ubi Thomasinam Maurocenam cum opulenta dote uxorem sortitur. Natus ex ea filius, de paterni avi nomine Andreas nuncupatur. Et Stephanus quidem inter privati opes consenuit: Andreas vero auspicatioribus fatis genitus, ad aviti Regni imperium pervenit, per occasionem cædis Ladislai quarti, qui à domesticis suis interfectus fuit: nam ex eo destituta Rege Provincia, facile Andreas, cui jura hereditatis favebant, nec opes avunculorum defuere, è Proceribus admissus est.

Inter hæc res Orientales in deterius relapsæ sunt, & cum nostrorum clade Ptolomais amissa. Agebatur autem jam annus primus & nonagesimus: ergo Nicolaus Quartus Romanus Pontifex, ad Occidentales Reges & populos scripsit, ut unusquisque pro virili opes & copias conferret: quo exspectantibus reliquiis auxilia rursum mitterentur. Otho Mediolani Archiepiscopus, acceptis in eam rem litteris, primores populi, & suffraganeos Ecclesiæ suæ Episcopos in unum vocavit; apertisque litteris, quid Summus Pontifex mandaret, docuit; hortatusque est, ut cuncti crucem & arma caperent; expeditionem religiosissimam susciperent læti, & grandia præmia, cælestes ædes accepturi: irent, cogitarent, atque intra certum diem ex scripto referrent, quid facto opus fore censerent: observatum nunc quoque est concione abstinere Episcopum Vercellensem maluisse, quam non supra Brixiensem sedere: sententiæ omnium fuere, rogandum primo peculiaribus supplicationibus Deum, ut res suas meliores faceret: tempus præfigeretur iis, penes quos jus est creandi Cæsaris, intra quod tandem eligerent; alioquin Romanus Pontifex pro auctoritate sua eum nominaret: Gallico Regi summa totius belli demandaretur: cæterique Principes orbis Christiani admonerentur, qui crucem & peregrinationem susciperent: inter Venetos, Pisanos, Genuensesque, A.C. 1291.

quorum classibus in navigatione uterentur, concordia procuraretur: eadem quoque inter cæteros Italos, in primisque Longobardos ageretur: mercatores, ne quid trans mare negotiarentur, prohibendos: & Oratores ad Pontificem mittendos, qui agenda confirmarent. Hæc omnia collegit Otho, & litteris perscripta misit Romam ad alterum Matthæum Vicecomitem, qui Novariensium Episcopus designatus, tunc apud Pontificem agebat.

Non ita multo post reversus ex Gallicana Legatione est Giraldus Blancus Cardinalis Parmensis, & cum urbem Parmam ingrederetur, quam maximus à populo præstari potuit, honore acceptus est: nec ingratus ipse erga suos; multa cœnobiis religiosarum mulierum, & Canonicis, ex quorum ordine aliquando ipse fuerat, nobile prædium donavit. Veronæ autem Bartholomæus Alberti Scaligeri primogenitus uxorem duxit Constantiam Conradi Antiocheni Principis filiam.

A. C. 1292. Cum mox subiret annus secundus & nonagesimus, biduo ante Kal. Januarias per seditiones Comensium Matthæus Vicecomes ejus urbis imperium adipiscitur: nam cum Petrus Adolescens Lotherii Ruscæ paulo ante defuncti filius summam rerum ibi teneret, indignati adversæ factionis Principes Joannes Lucinas, Otho Mandellus, Henricus Moguntiacus, & Franciscus Carcanus, & sectatores Episcopi, suburbium, cui vico nomen est, invasere, ac per vim cepere. Inops rerum & consilii Rusca sumere arma adversus eos non ausus est: & triduo post Matthæus Vicecomes cum valida manu affuit, atque urbem ingressus, receptis arcibus, & imperio classis, quæ totum Larium pervagari solebat, Capitaneus Comensium in quinquennium declaratur, constituto annuo stipendio trium millium librarum: tum quindecim dies ibi moratus, interdictæ ab Episcopo civitati sacra restitui curavit: Prætorem imposuit Otholinum Burrum uxoris suæ fratrem, & restitutis exulibus civiles discordias sustulit.

Per eosdem dies Montisferratensis Marchio in Alexandrinorum carcere moriens, suis ad sepulchrum concessus est. In dominio successit Joannes filius, cujus adolescentiam opportunam voto suo nactus Matthæus bellum illi parat. Tridinum oppidum inter Padum & Vercellas situm valido cum exercitu obsidet. Accolæ bifariam divisi, diversa sentiebant: nam cum alii exhibendam fidem veteri Principi censerent, seque in munitiorem arcem recepissent; alii frustra moram interponi viderent; proindeque maturandam deditionem dicerent, hi Matthæi signa intra vallum recepere; nec ita multo post contumaces inopia fregit. Ergo Matthæus arcem recipit, & imposito præsidio Casalem duxit; quod totius Montisferrati Emporium S. Evasii cognomen tenet: ibi nulla difficultate inventa, quin rerum potiretur, Capitaneus universæ ejus regionis declaratur. Mox apud Alexandrinos qui ei finitimi sunt idem honoris, nominisque meruit.

Inter hæc Comi res novantur. Vitanæ factionis homines Episcopus, Joannes Lucinas, Advocati, Lavizarii, Lambertengi Remp. capessivere, & Otholino Burro Magistratu pulso, quatuor viros creavere, quos Rectores nuncupaverunt: ne tamen adversus Matthæum facta rebellio videretur, Oratores Mediolanum missi antiqua jura affirmarunt cum eo, & Franzinum Carcanum Prætorem receperunt: orta deinde inter cives contentione, Matthæus eo profectus res ad arbitrium componit, & exauctorato Franzino, uterinum fratrem Ubertum Vicecomitem juridicundo præfecit.

A.C. 1293. Subeuntibus Idibus deinde Majis anni XCIII. venere Mediolanum Ubertus Cochonatus, & Franciscus Tilli Oratores Monteferratenses, qui nomine

A Joannis Marchionis amplissimam fortunam Matthæo gratulati, initum jam fœdus affirmavere: *Matthæus Vicecomes summa cum potestate Capitaneus Montisferrati in quinquennium esto; stipendium trium millium librarum habeto; Joannem Marchionem intutelam, protectionemque suscipito; Vicarium necessarium Reip. imponito; & quidquid hinc retro, seu stipendii, seu quavis alia ex caussa civitas Mediolani Gulielmo deberet hæres ejus amplius non repetito.*

Eodem anno pridie Kal. Martias Obizo Estensis cum triginta annis Ferrariæ dominatus esset, spiritum posuit. Tribus filiis divisisse Regnum testamento vulgus credidit; atque primogenito Actio Ferrariam; Aldebrandino Mutinam; Rhegium B Francischino assignasse: sed Actius per vim uni sibi omnia vindicavit. Aldebrandinus autem parum etiam tutam salutem suam in loco, ubi frater jurisdictionem exercere posset, arbitratus, voluntarium exilium Bononiam delegit. Interea in Germanis Anaxonæ Comes Adulphus, quem Merula & nonnulli alii *Arnulphum*, quidam *Astaulphum* imperite vocant, in Romani Regni culmen delectus biennio ab hinc fuerat.

Nunc vero subeunte anno nonagesimo quarto, A.C. 1294. missi sunt à Mediolano Legati Gaspar Garbagnates, & Manfredus Cripa Jureconsulti, qui & novo Regi excellentem dignitatem gratularentur, C & Matthæo Vicecomiti procurationem rerum Longobardarum demandari curarent: facile postulatis annuit Cæsar, & quatuor Legatos in Italiam misit: inter quos Medicus ejus fuit Landulphus Ravacocta, Galliano Canturiensi vico oriundus: qui postridie Kal. Majas Mediolani frequentissima concione advocata, litteras recitarunt, quibus primum veteres immunitates & privilegia à Cæsaribus civitati concessa confirmabantur; deinde Matthæus Vicecomes Cæsareus Vicarius universæ Longobardiæ decernitur, ac cunctis ejus terræ populis mandatur, ut ei ceu Imperiali Procurato-D ri pareant. Matthæus, quia præsens erat, ostendit se nisi volentibus & jubentibus Patribus eum honorem non accepturum. Ergo inivere consilium primores, & mox, ceu latis suffragiis, Mafeus Madius Brixiensis urbanus Prætor Nobilium manu stipatus, ad eosdem Legatos accessit, & verba faciente Matthæo Stampherio, qui Latinam orationem habuit tempori & rei accommodatam, docuerunt, Matthæum Vicecomitem læto, libentique animo recipi Vicarium Cæsareum, ut paulo ante lectæ litteræ constituebant. Tum Matthæus ipse in medium processit, & recte casteque eam Præfecturam gesturum se juravit: simul sublata aquila E est, quam Adulphus signum fœderis & benevolentiæ tradebat. Ita Matthæus Vicecomes non spreto, ut Merula ait, Capitanei titulo, sed honestiore interim quæsito, Generalis Vicarius Imperialis vocitari cœpit; quem prisco vocabulo Procuratorem Augustalem recte dixerimus. Nec ita multis interjectis diebus, iidem Oratores Cæsarei, & Mediolanenses circumivere aliquot urbes & oppida finitima, hortantes, suadentesque, ut in ditionem Matthæi, ceu Augustalis Procuratoris concederent, inque ejus verba jurarent: sed irrisa ubique, ut impudens, eorum postulatio est. At non ita contemF psere Matthæi honorem atque amicitiam Albertus & Conradus Ruscæ Comenses exules, qui acciti statim Mediolanum venerunt, atque conjugali fœdere cum eo jungi non dubitarunt: namque Petri Vicecomitis filia Conrado desponsata est. Eo facto Vitani, rati in perniciem suam junctas cum adversariis Vicecomitum opes, intra urbem Comum nova certamina excitavere, quibus ipsi demum succubuere: pulsique patriam, & bona victori Ruscæ concessere: tumque traducta ad virum nova sponsa fuit, & nuptiæ sumptuosius celebratæ.

Non

Non cessabant quoque Turriani ab occultis machinationibus, & cogitandis iis, quibus in patriam reditum pararent. Et cum de Laude & Crema maxime dubitaretur, indictum Mediolani concilium fuit: ad quod misere Legatos Brixia, Cremona, Placentia, Papia, Derthona, Alexandria, Genua, Asta, Casalis, Vercellæ, Novaria: quibus auxilia decernentibus præmissus in agrum Laudensem est Zanaria Salimbenus, tunc sex ultimorum mensium Prætor: eum subsequitur Matthæus; Muciam fluvium, vel magis fossam incilem Addua derivatam, juncto ponte transeunt; ac nemine, qui per vim maleficia prohiberet, prodeunte, onusti præda domum rediere. Deinde sexto Kal. Octobris ad Pontiliatum vicum Laudenses excurrere; quibus mature obstitit equitatus Mediolanensis, commissoque certamine, non solum recepta præda est, sed etiam ex hostibus capti supra ducenti; in quibus Imberalis Turrianus, & duo filii Uberti Ozeni, & Lupus Parenzonus, qui in carceres ducti, illi Tricium, hi Septezanum sunt. Mox Matthæus, exeunte Decembri, de publico consilio in aliud quinquennium Capitaneus populi Mediolani decernitur.

A.C. 1295. Et subsequente vere anni quinti & nonagesimi reliquias veteris Laudis, id est, Pompejæ, vallo fossaque circumdedit, ac imposito præsidio munivit: postea Castrum Leonem adjuvante exulum manu occupat. Id ut recuperaretur, Cremona, Cremaque auxilium Laudensibus misere: id jam machinis oppugnabatur, cum Henricus Tangetinus urbanus Prætor præmissus, ac mox Matthæus cum ingentibus copiis accessere, hostemque ab Castro Leone fugavere. Tum propius Laudem duxere: præibant sexcenti sagittarii; tum robur equitum, & quatuor millia peditum; sequebatur urbana militia: hæc erat delecta juventus ex nobilitate equo merens, & popularis turba adeo frequens & densa, ut viginti quinque millium numerum explere videretur: tum Alexandrini mille, & varius numerus à Vercellis, Novaria, Placentia, Brixia: nec magno ab his intervallo duo millia lancneariorum agmen claudebant: hostis à muris prospectans nullam pugnæ copiam fecit. Matthæus, ne diutius frustraretur, copias Mediolanum reduxit. Hæc mense Junio acta: per quod tempus Mediolani decessit Petrus Petrogrossus, civis quidem Mediolanensis, sed Romanæ Ecclesiæ Cardinalis, non sine multorum lætitia. Hic quoniam videbat Othonem Archiepiscopum jam senio premi, ambiverat multos civium, ut ea dignitas nepoti suo designaretur: sed cum plurimi refragarentur, exspectandumque tempus legitimum, & arbitrium eorum, penes quos eligendi potestas esset, censerent; curavit eam auctoritatem ad Romanum Pontificem evocari, atque Fraternitatem Humiliatorum ritu Ambrosiano hactenus sacra tractare solitam, ad Romanam disciplinam traduci. Ex quibus non minimum invidiæ atque odii in civitate consecutus est: nec tamen improbi voti compos evasit; siquidem ipse ante ab humanis abreptus est, quam Ecclesia vacaverit: quamquam non ita multo post Otho sequutus eum est.

Jam relicta rerum cura Matthæo, secesserat in cœnobium Carevallense: Medici ab ejus latere non discedebant, quia octavum & octogesimum annum agentem facile quacumque vi morbi casurum cernebant: hic adversa valetudine correptus, spiritum posuit sexto Idus Augusti: inde ad urbem relatus magnificentissimo funere, & quod omnium ordinem cives celebravere, sepultus est, ac rubri marmoris arca in majori Æde conditus.

Cæterum Otho multa in commune bonum, ac templorum ornamenta, & opera publica contulit. Divæ Agneti proprium sacerdotem constituit; stipendia annua Interpreti Theologiæ, & qui sacras Litteras publice in Æde majori profiteretur, unde Stephanardi, cujus in principio operis meminimus, gloria; tum Medico, qui inopes ægrotos, aut ferro ictos curaret dependi voluit. Tradit Merula per hæc tempora duos varia virtute, gloriaque floruisse cives, Ubertum à Cruce, qui currentes equos manu comprehendens retrectaret, ac moraretur; jumenta sarcinaria saccis plenis onusta sustineret, & humeris contra scalas ferret; altero pede insistentem nemo unus dimovere vestigio posset; & Gulielmum Pusterlæum, quem primis vix litteris imbutum peritissimi Legum Interpretes in dijudicandis caussis, controversiisque, admirabantur, nullius ingenio, operave utentem; adeo prudens naturæ beneficio habebatur. Æstimata quoque est singularis populi multitudo, & opificum copia: nam cum numquam otiosa civitas fuerit sive ab externo bello, sive à domestica seditione, adhuc tamen in rationem annonæ veniebant centum quinquaginta & eo amplius civium millia.

Cæterum defuncto Othone titulum Ecclesiæ nostræ detulit Romanus Pontifex Bonifacius Octavus Ruffino Frixeto, genere Lucensi: quod maxime homines admirati sunt, atque indignabundi tulerunt; quia hominem extra Mediolanensium Cardinalium ordinem promotum, quod nunquam fere antea acciderat, videbant; ignorantes videlicet, quæ Cardinalis Petrogossus clam cum Pontifice egerat: sed nec is in eo honore perennavit; aut semel omnino adivit: nam paucorum mensium spatio absens obivit diem: eique suffectus est Franciscus Parmensis.

Cæterum ex morte Othonis multi in spem novæ fortunæ erecti sunt: nam & in Comensi Vitana factio universam Tellinam Vallem in partes suas contraxit, & Littardus Castellus, qui obses cum multis aliis Comensibus in custodia Mediolani habebatur, elapsus Bellasium in ora Larii oppidum, quod olim ditionis majorum suorum fuisset, quasi quodam jure, adjuvantibus paternis amicis, occupavit, atque bellum Comensibus fecit. Matthæus civitati, quantum auxilii opus erat, misit. Derthona vero à Mediolanensium obsequio & fide subtracta est: nam opera Conradini Spinolæ, & Manfredi Beccariæ restituti in urbem exules sunt. Tum ut discordiis civilibus occurrerent, uterque undenos delegere, quos Genuam, Papiamque, ut obsidum vice custodirentur, dimisere: simul ejusdem urbis Prætura filio Conradini, & Capitaneatus populi Henrico Brusamanticæ civi Papiensi demandatur. Parmæ Rubea factio Sanctovitalem expulit. Mantuæ Bardelonus Bonacossa Pinamontis paulo ante defuncti filius, Tangentinum fratrem in vincula cum ejusdem filio conjecerat: nunc autem exulibus ad duo millia hominum in patriam restitutis, fratrem, nepotemque carcere solutos extra fines Mantuanos relegavit, à quibus nec turbidius quidquam postea passus est.

Bergomi quoque, quæ civitas perbeata videbatur, quod nullæ eam civiles discordiæ, nulla externorum bellorum mala contigerant, Suardi, & Coleoni diversæ factiones, Martio mense anni nonagesimi sexti, arma in mutuam perniciem, & quidem parvo ex initio, sumpsere: siquidem unius tantum cædes memoratur Jacobi Mutii, qui ex parte Suarda fuit in foro mercatorio à diversæ factionis homine lancea vulneratus: ex eo sævientibus ultra modum vulgi animis, pugnatum atrociter intra urbem est, & succumbentibus Suardis, ejusdem Jacobi domus succensa, & direpta est. Albriginus autem Mediolanum profectus, à Matthæo auxilia impetrat, quibus adversariorum opes afflixit. Prætorem tunc à Matthæo Bergomenses accepere Othorinum Mandellum, qui in sex menses jurisdictionem exerceret: sed ea postea vix trime- A.C. 1296.

ſtris fuit: namque Coleoni ex fuga Cremam ſe receperant, ubi dum vires reparant, duas familias Rivolos, & Longos, quorum contrariis ſtudiis & potentia pulſi domo fuerant, in primis ſibi conciliarunt. Conſpiratione facta noctu in urbe tumultus excitatur: adfuere in tempore Coleoni: quatuor & viginti horis continenter certatum eſt: combuſtæ multorum domus, palatiumque Prætorium, & Pontificalis ædes abſumpta: demum debellati Suardi una cum factioſis, & Prætore, atque Othone Comite Curtis novæ, cujus non inſtrenua opera in juvanda re fuerat, pelluntur.

Placentina quoque res in unius Alberti Scotti arbitrium & poteſtatem ceſſit, qui genere & opibus clarus, ejectis Landis & Fulgoſiis Capitaneus & dominus urbis renunciatus eſt. Ex eadem urbe oriundus Zanaria Salimbenus iterum Mediolani Prætor deſignatus, juſſu Matthæi exercitum in Briantiæ colles duxit, ac trajecta Addua, Leucum petit. Ingreſſus oppidum ducentos & quinquaginta viros, & in primis Philippum Benalium delegit, quos vinctos Mediolanum miſit; & per præconem populo denunciavit, ut quid quiſque vellet intra tertium diem oppido efferret, & trans fluvium migraret. Ita exhauſto cultoribus oppido, ignem pluribus locis ſubjiciunt, atque funditus, arce excepta, deletum eſt.

A.C. 1297. Anno nonageſimo ſeptimo fundatum Mediolani eſt templum titulo Sancti Spiritus celebre extra murum, quod Humiliatorum Fraternitas tenet: primum lapidem ſolemnibus cæremoniis fixit Franciſcus urbis Archiepiſcopus.

A.C. 1298. Nonageſimo autem octavo, Matthæus externi Principis nec longinqui affinitate præſentes opes ac rerum ſtatum firmavit: ſiquidem adultam jam filiam Catharinam Albuino Scaligero Alberti Veronæ Domini filio matrimonio locavit. Merula quodam loco Bartholomæum vocat: ſed ego Veronenſium integræ fidei monumenta ſequor.

Eodem tempore accidit Germanicarum rerum mutatio. Albertus Auſtriæ Dux, Rodulphi olim Romanorum Regis filius, Iſprienſi agro circa Rhenum Adaulphum Cæſarem prælio vicit, atque ei in Imperio ſubrogatur: nec ita multo poſt comparata ejus benevolentia, Matthæus procurationem rerum Inſubrum ab eodem impetravit, quam Anteceſſor contulerat.

Per idem tempus Mediolanum capeſſendæ Præturæ gratia peregrinus homo veniebat, Jacobus Dulcaſſarius Fano Piceni urbe oriundus: ſed is ex itinere juxta Oriagum Patavinorum oppidum interceptus, occiſuſque fuit fraude Marchionis Eſtenſis, Rizardi Caminatis, ac Geraldi Tarviſinorum Domini, qui tunc in armis habebant exercitum circiter trium millium hominum. Conradus Turrianus, quem Muſſam cognominari diximus, magni Napulconis filius, dum ex longinquo exilio langueret in Foro Julienſium urbe, quæ civitas Auſtriæ dicitur, teſtamentum condidit, & recordatus ejus, quod olim captivus cum patre & fratribus in Baradelli arce fecerat, id penitus abrogavit.

Cæterum Matthæus ſicuti opibus, ita & ſobole auctus, primogenitum habebat indole ſibi pergratum: Galeacio nomen fuit: à galli cantu inditum Merula credidit, quod antelucana hora, quæ ex ejus avis cantu Gallicinium dicitur, natus ſit: auſpicatum omnino & poſterioribus Principibus privatis uſitatiſſimum vocabulum: hunc Matthæus in ſpem futuræ fortunæ educans, cum publico muneri præficere vellet, Novarienſibus Prætorem dedit.

Per quod tempus ingens & inexſpectata conſpiratio adverſus Matthæum eſt inita, & principio
A.C. 1299. ſubſequentis nonageſimi noni in apertum deducta. Duo ex urbe Papia tunc primarii Proceres Manfredus Beccaria, & Philippus Languſcus; Joannes Marchio Montisferrati, quem paterna injuria & puero ſibi ereptæ opes movebant; & Marchio Salugienſis (non dixerim Saluciarum, quia & per G apud hujus rei auctores ſcribitur; & Salugia vicus eſt quamvis ignobilis nunc inter Vercellas & Taurinum, ejuſque Domini à Cane cognomen habebant; quod neſcio an idem fuerit cum Salucienſibus) coactis circa Mortariam copiis duas ei finitimas urbes Vercellas & Novariam, prodentibus nonnullis civibus, occuparunt. Et ex Novaria quidem Galeacius per averſam portam fugiens evaſit, ac nuncius acceptæ cladis ad patrem venit: qui antequam quidquam providere poſſet, hoſtes occaſione faventis fortunæ uſi, ad Ticinum decurrerunt, & pontem, quo fluvius juxta vicum Brinate jungebatur, expugnant atque adurunt; & in citeriorem agrum excurrentes, atque igni & ferro multa vaſtantes, opulentam prædam egerunt.

Prætor tunc Mediolani erat Thomas Rangonus Bononienſis: quo Duce adverſus prædatores egreſſa urbana juventus, eos à maleficio aliquantiſper coercuit; atque Abiati confidens Viglevanenſes in fide continere, ſubmiſſis commeatibus, nixa eſt. Interim alter nuncius advolat, Caſalem quoque Montisferrati Metropolim ad hoſtes defeciſſe: quibus tot adverſis uno tempore circumventus Matthæus, cives in concionem vocat, & quantum detrimenti Reſp. acceperit, docet; & quantumcumque tamen id ſit, non virtute, aut potentia hoſtium factum, ſed dolo & proditione eorum, quibus maxime confidebat; ſe paratum quodcumque diſcrimen obire, omnem laborem pati, quo præſentibus occurratur: gratum futurum, ſi conſilio, ope, & copiis juvetur, quo vel proſequi bellum, vel amplexari honeſtam pacem, ſi ea magis tentanda videatur, poſſit. His dictis concione digreditur.

Tum Gulielmus Celer ex ordine Juriſconſultorum, & cujus opera atque ingenio Matthæus in dirimendis litibus utebatur, conſurrexit; Matthæique animum liberalem, & publicæ quietis cupidum laudavit; ſubinde hortans, rogansſque, diceret unuſquiſque libere, quid faciendum, curandumque cenſerent: in primis tamen meminiſſent Capitaneum in Magiſtratu confirmandum fore: mox quibuſdam aliis ſermonem invicem conferentibus, quaſi tunc demum ſuffragia rite iniviſſent, Matthæus in aliud quinquennium Magiſter populi declaratur. Quo facto temperare linguam quidam non potuerunt, quin eum ſuo ipſius proverbio vellicarent, *Sæpe qui ſe excuſare nititur, ſe accuſat.* Interea accipientibus adverſariis mentionem pacis, ſuſpenſum bellum eſt; & publice edictum, ne quis Papienſem, Vercellenſem, Novarienſem læderet, eiſque fraudi foret ad urbem Mediolanum accedere: namque auxiliares copiæ jam adventabant, ducenti equites ab Parma, totidem à Verona, Bononiaque, & mille Alexandrini haſtati jam aderant; ad hæc tria millia peditum ex urbana juventute delectorum lorica, lanceaque inſtructorum; quorum cauſſa nova in dies tributa civibus imponebantur, & durius exigebantur. Papiæ item conventus habitus auctore Manfredo Beccaria: venit eo Joannes Canis Salugienſis Marchionis frater; Oratores vero miſere Eſtenſis, & Monteferratus, Novaria, Vercellæ, Caſalis, Cremona, & Bergomum: fœdus verbo in mutuam defenſionem, re vero in excidium Matthæi initum. Quibus Mediolani cognitis, coivere in medium principes civitatis, & Capitanei, ac Valvaſſores; ex quibus Facius Puſterlæus ſpecioſa ac gravi oratione habita, invectus acerbe eſt in Manfredini Beccariæ perfidiam, ac cæteros ejus fautores; & bellum omnino ſuſcipiendum ſuaſit: aſſenſere Prætor, & cuncti, qui aderant: ad Roſatum, Abiatumque contractæ copiæ; ſigna militaria centum & duo diſtributa: in agrum

agrum Papienſem excurſio facta, lateque multa populati Galeacius & Salimbenus Matthæi Vicarius, ante portas urbis vexilla fixere, & clangoribus tubarum, tympanorumque ſtrepitu, ac interim militaribus probris in conſpectu editis, hoſtem provocare in prælium conati ſunt: ſed nemine progrediente, retro in caſtra cum præda rediere. Hic adjuncto Petro Vicecomite Matthæi patruo, qui externa auxilia ducebat, Ticinum trajiciunt; ex Viglevanenſi agro Gambolatum invadunt; Mortariam vi capiunt, ac in prædam, quæ longe opulentior fuit, vertunt; ædificiis ignem ſupponunt: quo incendio univerſum oppidum abſumptum eſt. Inter hæc ab adverſa parte exercitus miſſus Garlaſcum munivit, & Viglevanum rediit; Marchio Montisferrati, & Joannes Canis eidem adjunguntur. Ab inſula vero Fulcheria, quæ pars terrarum Addua, Ollioque fluminibus in Padum decurrentibus clauditur, Actius Eſtenſis, & Cremonenſes, & Bergomenſes ſeptingentos equites haſtatos, & quatuor mille pedites agebant, & novum inde negotium Mediolanenſi, quo vires diverterentur, faceſſebant. His oppoſitus Salimbenus hoſtem toto fluvio fugavit, & commeatus, impedimentaque ex trepidatione deſerta intercepit. Dum Adduam copiæ traducuntur, ſupervenit cum ornatiſſimo equitatu Moroelus Malaſpina, & Cremam prædabundi excurrerunt. Erat Cremæ Prætor Henricus Moguntiacus Mediolanenſis diverſarum partium habitus, & qui intento ſtudio adverſarios foveret; ei diem dici, & perduellionis damnari, domum in urbe, turrimque ſolo æquari Matthæus curavit. Et nihilo ſecus de pace actum: tres nuncii Cremam miſſi retulerunt, contentos eſſe adverſarios, ut arbitri ponendarum conditionum utrinque darentur: dati à Mediolanenſe Ubertus Vicecomes Matthæi frater, & Otho Curtis novæ Comes: ab adverſariis Seregnianus Guinzonus, & Joannes Crepa. Nec ita multo poſt commeatibus ad utraque caſtra ſine fraude nunciis, pax pronunciatur; cui conciliandæ interceſſiſſe ſedulam Venetorum operam lego, qui gratificari Matthæo magnopere cupiebant, ob tale meritum.

Genuenſes, ut acceptam in Ponto Euxino cladem ulciſcerentur, ſeptuaginta triremes ſub Lampadio Auria in ſinum Adriaticum miſere: quibus Veneti, ut ſua tutarentur, quinque & nonaginta oppoſuere, Carolo & Andrea Dandulis Præfectis: juxta Corcyram nigram, quæ *Scurzura* vulgo dicitur, conflixere non minoribus animis, quam viribus, & plures à paucioribus victi ſunt. Fuſi Veneti etiam de ſalute patriæ dubitarunt: ſed ea victoria contentus Ligur, iter in Orientem vertit: nihilominus, ut in futurum quieti proſpiceretur, circummiſſæ Legationes ſunt de pace, quam Matthæus diſceptator & arbiter conſtitutus, ita æquis & honeſtis conditionibus compoſuit, ut magno ſe devinctos beneficio Veneti ſemper exiſtimaverint; & perſpecto præſenti ejus diſcrimine, cum haud dubium eſſet præcipuum rei momentum ab uno Manfredo Beccaria pendere, Legationem miſere, quæ eum & populum Papienſem reconciliaret, atque Matthæum periculoſiſſimo bello exemerunt. Namque eam pacem mox ſecuti, amplexique ſunt ſupra nominatæ civitates, & fœderati: quam tamen paulo poſt privata odia & ſeditiones abruperunt; & ſubinde Matthæi potentiam redintegrarunt. Caballatii & Bruſati Novariæ Torniellam factionem cum Prætore urbis Muſeto Beccaria ea urbe expulerunt; & Philipponus Languſcus à Beccaria familia diffidens, arma in Manfredum ſumpſit, urbeque Papia expulit. Matthæus Novariam vocatus, exercitum trans Ticinum cum Galeacio filio duxit, & ſine difficultate in urbem receptus, Prætorem impoſuit Turrizanum Cava-

A tiam; atque inde tranſiens Vercellas, ultro obedientem civitatem habuit, ac Prætorem dedit Florium Caſtelletum.

In Laudenſi quoque nonnihil novi actum: oppidum eſt Sanctum Columbanum feraci agro nobile: id tunc obtinebant Capitanei Landrianei. Laudenſes noctu id invaſere, ac per fraudem occupavere. Pulſi veteres Domini querelam ſtatim perferre ad Matthæum tunc circa Novariam & Vercellas implicatum non potuerunt. Eo reverſo, & victoria læto, & favorabiliter omnia audiente, expoſtulavere injuriam. Diſceptator Matthæus in conſilium adhibet Prætorem urbis, qui tunc erat Biſ-
B ſacha Ricardus Laudenſis, & Priorem, ac ſocios collegii, quos vocant Ancianos: quibus cum Laudenſes probare niterentur, ſe ultro vocatos & interdiu admiſſos per Jacobum Landrianum, qui tunc arci præeſſet; & locum vetuſto jure eſſe populi ſui: Landrianei, vel eo mendacio cætera redarguebant; quod Jacobus non ſolum in arce non erat, ſed Mediolani quiddam aliud eo tempore procurabat. Reſpondere Judices placere partis utriuſque jura inſpicere, & cujus deteriora erunt, eam abſtinere Sancto Columbano. Contigit per eoſdem dies non importuna rebus Matthæi confirmandis mors Raimundi Turriani, qui Aquilejenſi ſacer-
C dotio pollens cognatos, & clientes opibus, & majeſtate nominis ſuſtentabat, & turbantes quacumque occaſione Vicecomitis quietem ſpe & pecunia fovebat.

Jam ſubibat annus ſæcularis trecenteſimus ſupra A. C.
mille à partu Virginis, cum Manfredus Beccaria & 1300.
Philipponus Languſcus poſt attritas mutuis cladibus opes, tandem deponere arma & bello finem facere decreverunt. Matthæus diſceptator nuncupatur. Is, ut rata, quæ pronuntiaret, forent, viginti obſides utrimque exegit: tum urbi Papiæ Prætorem mittit Othorinum Burrum, & Capitaneum populi Gaſparem Garbagnatem: nec ita multo poſt
D petiit Languſcus, ut Papiam introire cum nongentis equitibus ſibi liceret: quod cum ei negaretur ob manifeſtam tumultus ſuſpicionem, vim tentavit; ingreſſuſque multos ex factione Beccariæ interemit. Repugnarunt tamen conſtanter adverſarii, & præſidiariæ Matthæi copiæ, quarum vi ac virtute debellatus, ſimul cum Ruffiniano fratre captus eſt, & perductus Mediolanum; ubi non ita multo poſt reconciliatus cum Matthæo, novam cum illo ſocietatem paciſcitur: & Papiam dimiſſus, quam affectaverat, potentiam adeptus eſt adeo, ut Manfredus è medio cedere coactus, Veronam ad ſtipendia Scaligeri ſe contulerit.

E Inter hæc conſilia inita erant inter Actium Eſtenſem Ferrariæ Marchionem & Albertum Scottum Placentinorum Ancianum, ac populi defenſorem (talem enim verborum lenitatem prætendebant, cum rerum potirentur) contrahendæ invicem affinitatis; ut videlicet Scotti filio Beatrix Actii ſoror, quæ vidua ad ſecundas nuptias adſpirabat, matrimonio locaretur. Id ſentiens Matthæus, tactus confeſtim eſt memoria Galeacii filii, quem haud imparem, ſive genus, ſive opes ſpectarentur, filio Scotti, imo longe digniorem, quocum tale conjugium componeretur, cenſebat. Itaque & apud Albertum cauſſas morarum, & differendi negotii ſeri curavit;
F & cum Actio agit miſſis propere nunciis, ut in collocanda ſorore, ſuam Scotti affinitati præverteret, tanto auguſtiorem, optabilioremque, quanto Placentinæ urbi Mediolanum antecelleret: facile Actius huc inclinavit; cæteriſque ad rem neceſſariis conſtitutis, dieque dicta, qua nuptiæ celebrarentur, Matthæus operam dedit, ut Galeacius dignus patre, dignuſque imperio Mutinam, quæ ſolemnitati decreta civitas erat, proficiſceretur. Igitur præter reliquum apparatum Oratores ex ſubditis civitatibus

Mediolano ipso, Brixia, Como, Novaria, Vercellis, qui populorum studia & obsequium testarentur, accivit, & ducentos nobiliorum liberos splendide ornatos ei comites ire jussit. Iter ex Mediolano Placentiam, & recta Mutinam usque fuit: ubi magnifice omnes Actius excepit, & sponsum militari prius auro, equestribusque ornamentis decoravit: deinde producta Beatrix solemni stipulatione in novum virum consensit, atque ex ejus capite in caput sponsi margaritarum coronam Actius transtulit: tum pronubo annulo digitum devinxit. Octavo Kal. Julias ea res acta est, & quatriduum choreis & saltationibus indultum. Inde præmissa longa comitantium pompa Mediolanum veniunt: urbi appropinquantes pernoctarunt in tugurio Carevallensis cœnobii; quia cœnobium ipsum feminas ingredi religio est. Postero mane, effuso obviam populo, & frequenti nobilitate, in geminæ umbellæ honore excipiuntur. Sub quarum una nova nupta, sub altera incederet Joanna virguncula primo marito genita, quæ tunc octavum agebat annum: nupserat autem Beatrix Nino Pisano viro longe ditissimo, & qui in Sardinia aliquot oppidorum dominus, eam insulæ partem obtinebat, quæ Calluris dicitur. Merula, qui etiam super statu Beatricis vidua, an virgo foret, longo anfractu laborat, Galuram, vulgarem pronuntiationem secutus, appellat, & id verbum putat non loci cujuspiam, aut regionis, sed familiæ Pisanæ; in quo certe decipitur, sicuti & illi, qui Agnetem pro Beatrice nominant: quæ mortuo Nino, ad fratrem & patrios Lares reversa, cum ageret trigesimum annum ætatis, secundo nupsit. Meminit ambarum nuptiarum non ineleganter Dantes Aldigerius Poeta Florentinus; quem Merula carpit, & pro jure suo mordet, quia is negaverit, par priori connubium factum. Urbem ingressi in Foro veteri nuptialia festa peregere: convivia, epulæ sumptuose exhibitæ, multum pretiosæ vestis spectatum; ac ingens auri argentique copia: & cum adstrui magnificentiæ nihil posset, pretiosa munera comitibus præbita: sed duplicavit Matthæus communis lætitiæ caussam: siquidem eadem celebritate Zacharinam filiam Ricardino Philipponi Langusci filio despondit. Nec ita multo post in augendo Galeacio filio studia convertit, & per novæ Credentiæ suffragia, decerni sibi consortem Imperii, id est, Capitaneatus, salario in decem millia librarum annuarum ampliato, curavit. Eodem anno ejusdem Matthæi consocer Albertus Scaliger Veronæ moritur, superstitibus tribus liberis relictis, Bartholomæo, Albuino & Canegrande: primogenitus ei in regno successit.

Cæterum Bonifacius Pontifex, novo Jubilæi verbo in Christianum nomen inducto, valde favorabilem in orbe religionem nostram fecit. Jubilæum prisci Judæi agebant quinquagesimo quoque anno; & libertatem servis, credita debitoribus laxabant, & in candorem quendam prioris vitæ revertebantur: sic Bonifacius universalem criminum veniam, & scelerum, quæ alioquin post fata subeunda foret, pœnam remisit, qui intra præsentis anni curriculum Romam adirent, ac Apostolorum templa reverenter salutarent, stipemque conferrent: qua spe allecti homines ab ultimis usque terrarum finibus digressi, Romam petiere. Statuit autem Bonifacius, ut id centesimo quoque anno Romæ repeteretur.

Per hæc etiam tempora infandum scelus, & quod longe magnam civitatis partem per opertanea sacra contaminavit, detectum, & qua decuit animadversione, discussum est. Vir ignobilis cum muliere Mediolanum venit, sacra quædam ferentes, quæ ad placandam Dei iram, ut aliquando seditioni & civilibus discordiis finis daretur, pertinerent:

A viro Andreæ nomen, Seremita cognomen, fœmina Gulielma vocabatur: per intempestam noctem in subterraneo loco sacris operantes viduas primum, tum nuptas, ad rem Divinam vocavere; accedebant etiam juvenes antelucano tempore: initiabantur omnes vertice deraso: & quia voluptates & promiscui concubitus hujusmodi religioni adjiciebantur, major in dies ad id sacrarium turba confluebat: dies etiam constituti, quibus commode convenirent. Fœmina sacri antistes sacerdotali ornata amictu ad aram, quæ in antro ædificata erat, primum sub lingua obmurmuranti similis Deum nescio quid adprecata effundebat: tum propalam & B clara voce ad turbam conversa, clamitabat, *In unum coite, Coite in unum, & lumen sub modio ponite:* ita cum tenebræ factæ essent, nec discrimen ullum inter coeuntes foret, ac licentius omni submoto pudore libidinem explere liceret, propinquam sibi quisque fœminam attrectans subagitabat. Ita Matronæ per licentiam, & sub prætextu novæ religionis haud invitæ constuprabantur. Moritur interea Gulielma, atque ex collectitia stipe funus ab iis, qui conscii sceleris erant, in templo Carevallis concedentibus Monachis curatur. Frequentare viri & mulieres, templum fœminæ religiosæ salutantes cereos accenderunt, ceu in cælum relata pro C expianda noxa, avertendisque malis Deum propitium redderet: numquam sacra, defuncta sacrificula, intermissa illecebræ erant, & sub specie placandi Dei, extra adulterii & furti suspicionem, viri pariter & fœminæ conveniebant. Ita aliquot annos Magister obscœni sacri Andreas ingentem turbam ad hæc sacra converterat. Nam urbis magnitudo & mala civilia, quæ quotidie augebantur, patientiores viros reddebant, & proinde negligentius, quæ patrabantur, exquirebant. Tandem ad hunc modum patefacta res fuit. Mediolanensis civis mercatura dives, Conrado illi nomen erat, de Coppa cognomen: hic, cum uxor de nocte sur- D gens domo egrederetur, in suspicionem adulterii venit: ita egredientem uxorem mutato habitu, ut scilicet incognitus esset, persecutus, in locum descendit, & ut erat obvoluto capite, quemadmodum cæteri, proxime uxorem assedit: deinde cum ad aram Andreas & ministri pro consuetudine & ritu sacri clam pauca præfati, *In unum Coite*, exclamasset, occultatisque luminibus per tenebras nihil discerni posset, uxorem incognitus compressit; atque de digito annulum eripuit, quem haud ita multo post repetivit; quasi apud amicum loco pignoris depositurus esset. Illa primum arculas & scrinia excussuram se dixit; propterea quod illum ad ma- E num non haberet: frustrari illa virum, atque ita diem de die producere: vir ubi satis sibi verba dari cognovit, convivium parat, ad quod propinquos cum uxoribus vocat, atque eos in primis, quorum uxores in obscœno sacrario viderat: post epulas, ut fieri solet, in choreas & saltationes convivas invitat: apprehensa mulieris manu, dum paulo liberius saltant, sine joco, inquit, & re nova, quæ risum excitet, abire quodammodo absurdum foret: proinde suæ quisque uxori idem agat, quod ego nunc meæ: & sub hæc verba redimicula de capite uxoris dejicit: secuti exemplum cæteri sunt: tunc derasis cervicibus mulieres visæ: quærentibus F viris, quid hoc esset, furta Conradus exponit: ad Matthæum, quia Dominus urbis erat, negotium omne defertur. Hic statim mandat quæstionem de occultis sacris fieri: tunc ex religionis ordine, quibus negotium datum erat ex Pontificialibus decretis, eos inquirere cœperunt, qui nostra sacra aut polluerant, aut violarant. Hi antistites & ministros stupri atque flagitii, & qui in sacrarium coirent, aut in eam religionem nomina dedissent, comprehendi, & in custodia teneri jussere, adque

quæ-

quæstionem conservari: comprehensi complures sunt. Andreas, cum tormenta admoverentur, statim negotium omne aperuit: undecim annos sub specie nocturni sacri stupra atque flagitia in eo sacrario perpetrata fuisse; turbamque maximam eo confluxisse; captasque mentes hujusmodi sacris sub silentio ad id facinus accurrisse. Delata hæc Matthæo ubi fuere, supplicium de falsis sacerdotibus, eorumque ministris sumi debere jussit: ita qui vincti erant, ad supplicium perducuntur, & ceu inexpiabilis noxæ rei, atque convicti, ad palum ligati cremantur: ossa quoque Gulielmæ de sepulchro eruta cum ipsis combusta fuere: viris atque cognatis earum mulierum, quæ deprehensæ fuerant, potestas data est, ut qua vellent, pœna eas afficerent.

Sed jam Matthæi Regnum non solum finitimis quampluribus, sed etiam multis propinquorum & affinium suorum invisum erat: quare ad res novas eorum animi contendebant: verum detectis insidiis ab urbe profugiunt, Albertonus Vicecomes, Landulphus Burrus, Conradus Soresinas, Simon Curtius, & Gabrius Moguntiacus; & trium postremorum legitimæ damnatorum domus dirutæ, ac solo æquatæ fuere.

A.C. 1301. Sub annum Domini primum post trecentesimum supra mille interim Vercellis Titioni ab Advocatis, procurante Marchione Montisferrati pelluntur: extorres ad Matthæum Vicecomitem confugiunt: à quo dum petita auxilia expediuntur, Marchio Cuncolum Papiensium oppidum occupat: & conjungentibus arma exulibus Novariensium, novo bello Transticiniana regio implicatur: cui dum Matthæus animum intendit, ecce Bergomum evocatur, oblata facultate ejus urbis potiundæ per occasionem civilium discordiarum, quæ denuo ibidem excitatæ sunt. Bongi & Rivoli Coleonos exturbare patria nixi rursus sunt: at hi cognitis insidiis Suardos sibi adjungunt: quos, ut obsequentiores haberent, patria & bonis, quibus per superiores seditiones mulctati fuerant, redintegrant: cumque satis virium utrinque adesset, ad arma ventum est, atque atrocissime pugnatum: cum neuter succumberet, evolavit nuncius ad Matthæum, qui de statu civitatis admonuit: nec ita multo post alius supervenit, qui alterius factionis nomine eum evocabat. Huc igitur consilia, cogitationesque omnes dirigit Matthæus, Galeaciumque filium eo cum valida manu misit, qui statim intra urbem receptus, auctores seditionis Bongos & Rivolos ejecit: & Rempub. ad arbitrium patris componens, declarari eum supremum magistratum, qui Capitaneus dicitur, in quinquennium curavit: simul Mediolano accersitum Jacobum Pirovencum Prætorem imposuit. Composita re Bergomensi, Galeacius domum reversus, in agrum Novariensem maturat: Ollegium, Galliatum, Pombiam occupat.

Venit inter hæc in Longobardiam, ac Mediolano iter habuit, ubi à Matthæo perquam honorifice exceptus est, Carolus cognomento *Sine-terra*; Francorum Regis frater: sequebaturque virum Catharina conjux: urbem autem Romam petebant, adituri Bonifacium Pontificem, à quo Constantinopolitanorum & Judææ designatus Imperator Carolus ferebatur.

Sed jam Matthæus, & claritate eorum, quibus cum affinitates contraxerat, & latitudine imperii elatus, eo superbiæ devenerat, ut fortunæ suæ fastigium non caperet, & à promissis interdum recederet. Desponderat, ut supra diximus, Zacharinam filiam Riccardino Philipponi Langusci filio: sed hanc, mutato mox, nescio qua ex caussa, consilio, Othorino Ruscæ Petri Comensis filio adhuc impubi junxit. Irritatus insigni injuria Langu-

A scus, cuicumque occasioni intendit animum, qua desiderium sui & mentem servandæ fidei Matthæo faceret. Primo cum Antonio Fisiraga Laudense conspirat; deinde subeunte anno secundo supra trecentum, traxit in societatem Gulielmum Brusatum Novariensem, Advocatos Vercellenses, & Jo. Marchionem Montisferrati, quibus haud cunctanter accessit Albertus Scottus, defraudatæ & ipse nurus injuria ardens. Tum vocati longo ab exilio Turriani Cremonam & Laudem venere: quibus de communi consilio promissa est in patriam restitutio. Conflatam in se tam gravem conspirationem non ante fere Matthæus vel sensit, vel crededit, quam hostes in Fulcheria insula cis Adduam exercitum trajecerunt, consederuntque ad Lavaniam vicum inter Cassianum oppidum, & Cornalianum. His Matthæus, quam celerrime potuit, sese opposuit, castraque fecit ad Pioltellum vicum, & relicta urbis cura Galeacio filio, & Uberto fratri, quantas poterat, copias accersit. Tum Petrum Vicecomitem patruelem proditionis suspectum ab arce Besentrati detraxit, & Mediolanum in vincula misit. Inde Septezanum, ubi Oliverius Turrianus adhuc supererat, deduci jussit. Ejus vero uxor Antiochia è Cribellorum gente orta, cum per se generosa animo, tum viri captivitate irritata, in agrum Seprium, ubi opibus & clientelis plurimum pollebat, evolavit; convocatisque amicis, tum Conrado Rusca genero adjuncto, magnum tumultum concitavit: ad decem pene millia peditum ductu muliebri coiverant. Accessere exules Albertonus Vicecomes, Landulphus Burrus, Conradus Soresinas, Henricus Moguntiacus. Quorum successibus cognitis, Scottus, Fisiraga, & Turriani Besenzatum petivere: eorum digressu Matthæus castra à Pioltello inter Meltium & S. Erasmi vicum transfert: ubi à paucis quibusdam viculis commeatibus juvabatur. Nam ab urbe Mediolano auxilii parum mittebatur, immo vix Galeacius tuto ibi esse cœperat. Interim populus raptis armis, palam in libertatem se vindicat, inimica omnia Dominis ostentat. Sub his Moguntiacum oppidum repente ad hostes defecit. Matthæus tot malorum mole pressus, cum vicinos omnes inimicos conspiceret, & auxilia, quæ ab Estensi mittebantur, procul adhuc nimium essent, animum despondit. Aderant tunc forte quatuor Venetorum Legati; qui humani sanguinis, si prælio certaretur, solliciti, suadebant, ut conditionibus potius, & injuriarum remissione, quam armis periculum discuteretur. Haud abnuentibus utriusque partis animis, ad utraque castra commeant; pacis mentionem magna cura circumferunt: conditiones proponebantur, ut exules primum in patriam & bona restituerentur; & ut Vicecomites deposito regno, æquo jure cum cæteris viverent: id quamvis durum Matthæo videretur, ut, qui dominari consuevisset, in ordinem ac speciem quandam servitutis redigeretur; demum tamen annuit: sceptrumque & regnum deponens tradidit Scotto; quo disceptatore cum Legatis Venetis res decideretur, ac dimisso exercitu Meltium in illius potestatem venit: ac deinde in arcem S. Columbani, quæ sua erat, concessit. Tum Arbitri pronuntiavere pacem, qua Turriani & reliqui exules in urbem restituerentur; inque bona sua, quæ comparerent, redirent; quæ vero abessent, æstimatione facta, resarcirentur.

Hæc dum aguntur, Galeacius, qui populum Mediolanensem continere in fide non poterat, seque summa in invidia esse perspiciebat, urbe cum duobus millibus armatorum digreditur; atque dum à porta Romana ad Tonsam flectit, audit à tumultuante & rebus novis gaudente multitudine domum suam fuisse direptam; seque & patrem, ceu patriæ hostes, ad pœnam peti. Cæterum eo sic abeun-

abeunte, quæ reliqua charitatis pignora erant, prædæ hostibus futura existimabantur. Beatrix uxor & Bonacossa mater cum quatuor aliis impuberibus filiis Marco, Luchino, Joanne, ac Stephano commutatis latebris apud amicos aliquantulum latuerunt: mox in ædes Eustorgianas translati, tamdiu, ceu in asylo quodam incolumes servati sunt, donec tuto patria cedentes, Bergomum abiere.

Contra adversarii, ceu ingentis prælii victores, urbem ingredi, ambulare superbi, elatique, Albertus Scottus, Philipponus Languscus, Antonius Fisiraga, Henricus Moguntiacus, Venturinus Benzonus, qui Crema oriundus erat, & Conradus Rusca Comensis, ac paulo post ejus socer Petrus Vicecomes carcere exemptus. Is cum ageretur de recipiendis in urbem Turrianis, admodum refragatus est; quod non ignorabat eos, qui dominari & ipsi consuevissent, intra privatæ fortunæ jugum minime mansuros: contra Moguntiacus manibus, pedibusque adniti, ut omnino reducerentur. Placuit ad arbitrium multitudinis remitti, ac numero suffragiorum populi voluntatem declarari. Præfuit ei concioni Scottus; vicitque sententia, ut restituerentur: ergo instructi, ornatique magna pars fautorum egressi cum publico gaudio eos excipiunt, &, quasi aliter constare libertas non posset, introducuntur, Herrecus, Musca, qui & Conradus, & Muschinus filius, tum Guido Francisci, Martinus Casoni, Imbaraldis, Napinus ejusdem Muscæ Aquilejensis Ecclesiæ Canonicus, Angefossus Andrejotti, Zonfredus Carnevarii, Leoncinus, & Oliverius nuper ex carcere Septezani exemptus. Cum vero omnia in tumultu essent, nec forma Reip. constituta foret, Scottus affectare dominium visus est: sed Conradus Rusca, & cæteri Proceres ei adversati, permiserunt, ut saltem ejus nepos Bernardinus Scottus Prætor urbis cum Rectoris titulo in sex menses designaretur: isque inibi magistratum inivit: tum peregrinus quisque in patriam abiere, & Placentiæ novum conventum habuere; quem celebrarunt Legati à Mediolano, Papia, Laude, Como, Novaria, Vercellis, Derthona, Alexandria, Casali, Cremona, Bergomo, Crema: decretaque societas fuit ad communes opes, dignitatemque tuendam, ut mille equites, totidemque pedites communibus impensis perpetuo alerentur instructi, paratique haberentur ad casus, & qua Albertus Scottus innuisset profecturi: tum ne ulli bellum inferretur, nisi de communi consensu susciperetur: deinde nova decreta adversus exules constituta.

Interim cum Turrianis matrimonia & arctioris amicitiæ jura contrahuntur, quorum fiducia ad pristinas opes & antiquum dominium adspirare posse videbantur: nam Guidoni Philippus Languscus filiam, & ejus filio Francisco Albertus Scottus neptem, & Simonino Petrus Vicecomes filiam uxores dedere; atque aliæ cum aliis contractæ affinitates fuere: quarum invidia, cum novam parari civitati servitutem existimarent nonnulli, recensque animo resideret Matthæi memoria, de eo reducendo consilia inivere: oberrabatque ipse jam inter suburbana cœnobia, cum subito fama falso invaluit, in urbe eum esse, & latitare apud cognatos & affines. Hinc trepidatio cunctos cepit, & dimissi inquisitores, qui undecumque eum retraherent: sed eo nusquam reperto, cessavit aliquantulum metus: mox rapta palam arma sunt, & variis locis intra urbem pugnatum est. Franzinus Carcanus in porta Comensi, & in viridario gens Marliana sane magnum numerum pugnatorum effecerat. Tum Petri & Uberti Vicecomitum domus armatis completur: sed his omnibus in locis victores fuere adversarii, qui cum cætero præsentium favore, tum plebis studio prævalebant: cecidit inter has agitationes Andreas Vicecomes cum nepote. Ubertus vero Matthæi frater, equo per tumultum prolapsus, pene conculcatus est: sed inhibente Guidone Turriano incursum multitudinis, servatus est, atque urbe cum cæteris amicis cessit: quod ut sensit Matthæus, qui in cœnobio Viciboldoni latebat, Placentiam abiit. Tunc ei, Ubertoque fratri, & Henrico Vicecomiti dies dicta, ac pariter Franzino Carcano, Alberto Casato, & Gulielmo ejus filio, Princivallo Mandello, Florio, & Ortolano Castellettis, nec non Marlianeis, Balbis, Adoardo Piroveneo, Petro Crasso, Petro Capello Jureconsulto, Antonio Maino, & Hugoni Levenati: cujus novitatis admoniti Fisiraga, Languscus, Scottus, Simon Corobianus Vercellensis, & Gulielmottus Brusatus statim Mediolanum convolavere, ut opem, si qua indigerent, Turrianis afferrent; ac præsens periculum omne discuteretur: atque inibi Brusatus Capitaneus populi in proximas Kal. Martias creatus est; eundemque Franciscus Archiepiscopus militaribus ornamentis donavit. Ita firmatis Turrianorum opibus, Vicecomites penitus ejecti sunt.

Per idem tempus Frater Leo Lambertengus, Vitana factione Comi concitata, ad res novas urbem ingressus est: dumque diversa pars totis vicis fugatur, Conradus Rusca oppressus interiit: obiit etiam Bonifacius Pontifex, & ei suffectus Benedictus XI. sub quo uni ex Turrianis Pagano nepoti magni Pagani Carnevarii filio Episcopatus Patavinus delatus fuit.

TRISTANI CALCHI,
MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,
HISTORIAE PATRIAE
LIBER XIX.

EPITOME.

Matthæus non imperio modo, sed etiam patria, bonisque spoliatus, suis primum se, deinde Alberti Scotti Placentinorum Principis viribus nequidquam conatur erigere. Scottus enim suis æque ac finitimis invisus, subita eorundem conjuratione petitus, imperium exilio permutat. Turriani patriæ restituti revertenti Fortunæ ad opes, dignitatesque velificant: delatamque urbi nostræ à Romanis senatoriam sedem Paganinus illorum gentilis init: Pontificiam Clemens V. in Gallia collocat auspiciis admodum sinistris, nec mediocri Italiæ malo. Gibertus Corrigius Parmensibus exulibus patriæ restitutis, ejusdemque Princeps acclamatus, æmulam Rubeorum gentem exterminat: insidiisque appetitus Actium Estensem conjurationis auctorem bello persequitur. Bononia impiis Guelphorum ac Gibellinorum ignibus ardet usque ad Gibellini nominis cineres: nec à Legato quidem Pontificis abstinet manus, sacris ea de caussa & liberalium

lium disciplinarum usu mulctata. Matthæus reditu in patriam iterum frustra tentato, hastis tandem abjectis, Brixiæ sedet inglorius. Scottus secundiore fortuna sublevatus, Placentinos iterum subjicit. Montisferrati ditio, Joanne sine liberis denato, ad Theodorum Paleologum per tabulas transmissa Opicino Spinula Theodori nuper socero, nobisque adjuvantibus, Gallis ac Philippo Sabaudo Achajæ quondam Principe frustra obsistentibus, tandem obtinetur. Summo humanæ vitæ commodo factum est, ut flagitia, non minus quam ægritudines, & apostemata, cum summa fuerint, propius remedium, & quasi maturitatem esse videantur. Itaque FRATICELLORVM *pariter &* TEMPLARIORVM *nefariæ impiæque libidines, quæ per superiorum temporum improbitatem sub religionis integumento eo fœditatis devenerant, ut ipsorum non paucis pudori essent, atque fastidio, ab eisdem proditæ nequissimorum capitum sanguine eluuntur. Guido Turrianus populi Capitaneus Castonum & Zanfredinum gentiles suos asserit, illum Mediolani Archiepiscopum, hunc Parmæ Præfectum, Corrigio ab exulibus primum pulso, deinde in aliorum civium ordinem admisso. Placentiæ Principatum, dissidentibus inter se civibus, ipsemet accipit, brevi ab Scotto repetendum. Demum Mediolani dominationem absolutam, nulloque tempore circumscriptam ambit, atque obtinet: nec tamen diutius tuetur. Arnaldo enim Pelagura Pontificis Legato Ferrariam ab iniquo invasore Venetis deditam bello repetente; Galeacius Vicecomes cum strenuum gessisset ducem, amicitias atque opes contrahit, quibus Matthæum patrem pristinæ fortunæ etiam nunc inter retia ac scaphas Benaci lacus confidentem, si inimicorum flagitia suorum magnitudinem aliquando vincerent, in aucupanda per honorificam legationem novi Cæsaris Henrici VII. benevolentia ac clientela adjuvet. Et Guido Turrianus Castono Archiep. ejusque fratribus ob suspicionem conjurationis cum Galeacio primum in custodiam, tum in exilium missis, Legato Pontificis per finitimos Episcopos edicente, ab aris ac sacris prohibitus diris omnibus devovetur. Nec irritæ fuere tam horrendæ exsecrationes. Henricus in Italiam descensurus Legatos præmittit, qui plerasque Longobardas civitates intestinis discordiis agitatas pacare, sibique propediem affuturo conciliare studeant. Quæ, adnitente præsertim Turriano, primum Henricum ipsum officiosa legatione aggrediuntur; deinde Robertum Apuliæ Regem ex Gallia evocant, qui in Pedamontanis plerisque oppidis, tum etiam Astæ, Alexandriæque exceptus, Æmilia via Romam contendens Ferrariam quoque à Legato custodiendam accepit.*

A. C. 1303.

CVM subiret annus Domini tertius supra mille & trecentum, Antonius Fisiraga Præturam Mediolani, & Capitaneatum populi Thomas Græcus Bergomensis excepere. Martinus vero Turrianus Comum à Vitanis vocatus, eidem Magistratui præficitur. Matthæus Placentiæ exul oberrans, ubi cognovit omnia in inimicorum potestate esse, injuriam primum cum Alberto Scotto expostulare, fraudem sibi factam vociferari; multo etiam id esse gravius quod per fidem interpositam cognati & amici patria pulsi vagentur. Scottus hominem lenire verbis, & quasi plebs fuerit, quæ veteres Dominos receperit, se excusare; tamen desperata omnia non esse, & se operam daturum, ne & fides sua & dignitas ejus neglecta videatur. Matthæus, ut nugas sibi dari cognovit, Padum clam trajicit, & milites, eosque cives, qui nondum arma deposuerant, congregat: cujus cum incerti conatus forent, ingens suspicio adversariis orta est, ignorantibus, quo is tenderet, & à quibus ipsi caverent: ergo continuis octo diebus pervigilium in urbe actum, armatis ad lychnos totas noctes incedentibus.

Matthæus autem in Comensem regionem profectus, Belinzonam petit, ubi quatuor millibus peditum & trecentis equitibus convocatis, Lucanum aggreditur: quo expugnato Varisium contendit, atque oppidanorum voluntate receptus in Comensium fines progreditur: ad cujus urbis mœnia cum pervenisset, vicumque & turrim occupasset, asperioribus verbis incessere, irritareque ad pugnam oppidanos cœpit: qui sicuti principio detrectarunt, satisque eum à vi arcere habuerunt; ita paulo post visis sociorum auxiliis, alacres facti sponte eruperunt. Namque & Mediolani Prætor Antonius Fisiraga, & Guido Turrianus, cæterisque ejus cognati, ad primum novi motûs nuncium cum expeditis militibus contenderunt Comum, atque à Papia & Laude novas copias accersiverunt: ergo impetu in prædatores magis quam obsessores facto, statim eos verterunt in fugam; & longius insectati, non mediocrem ex his cædem edidere, ac circiter mille captivos in urbem retraxere; inter quos agniti sunt Joannes Lucinas, & Franchinus Rusca. Matthæus quoque proximus ut caperetur fuit: cum elapsus esset, Verbanum lacum trajicit, & Ollegium se contulit, ubi Philippum Torniellum à Ghelpho Novaria pulsum reperit: mox quia ea sedes haud tuta videbatur tam propinquis & potentibus adversariis, in Eporedienses transivit. Azilii cum aliquot dies moratus esset, sensissetque hic quoque infestis inimicorum odiis se peti, nulla servata itinerum ratione, Placentiam ad Scotti opes rediit. Tornielli quoque Ollegio pulsi, trans Padum abierunt, atque Derthonæ consederunt: quod hæc una atque item altera solæ reliquæ factæ fuerint, quæ ex universa Longobardia Gibellinum nomen tuerentur, cum cæteræ in Guelphorum potestatem cessissent.

Brixiæ autem Thibaldus Brusatus è mediocri fortuna in summum rerum culmen pervenerat adeo, ut Benedictus quoque Pontifex non indignum duxerit, cui Flaminiæ Provinciæ, & Bononiæ, Bertonoriique procurationem summa cum potestate, & à quo nulla provocatio esset, deferret. Quam rem ne quis admiretur, ut novam à nemine alio traditam, sciant lectturi, nos binas archetypæ formæ litteras id explicantes Papiæ lectitasse. Brusato adversabatur Episcopus urbis, isque ejus absentiæ occasione observata, arreptis subito armis, universam hoc tempore Brusatorum factionem urbe expulit. Idem Bergomi adversus Suardos factitatum: sed mox utrobique pace reconciliata restituti sunt.

Ineunte Julio mense Pinus Vernatia Cremonensis Præturam, & Venturinus Benzonus Cremensis Capitaneatum populi Mediolanensis sortiti sunt. Qui cum Lomatium vicum cognovissent confugium esse Sicariorum, & eo se recepisse, qui novissime curatores rei frumentariæ trucidaverant, eo cum valida manu profecti, opes primo diripuerunt, deinde subjecto ædificiis igni, cuncta, unica turri excepta, cremarunt.

Sub his bellum Scotto paratum fuit: in invidiam venerant opes, & parum fida societas videbatur ejus, qui exules, diversarumque partium homines exciperet domi, necessariisque rebus à calamitate sublevaret: orta belli suspicione, ad eum confugerunt Manfredus Beccaria; & cum Matthæo Petrus Vicecomes, & qui alii claro genere orti amissis fortunis vagabantur extorres. Is Matthæo octingentarum lancearum Præfecturam contulit. Nec defuere equites, qui eum numerum implerent: peditum quoque ad quatuor millia affuere. Hos circa Orium & montem Marrum Laudensium vicos Matthæus collocavit. Scottus vero Placentiæ se con-

continebat, unde commodius reliqua necessaria providebat: hostes erant Cremonenses, & Thibaldus Brusatus ab inferiori Pado, & à superiori Marchio Montisferrati, Vercellenses, & Novarienses, quibus accedebant ex fœdere Comenses. Quod ut perspexit Matthæus, relicto Laudensi agro, Placentiam integris viribus rediit. Tunc pecunia Marchioni data, ab ingenti periculo sese Scottus redemit.

Cæterum Beatrix Matthæi nurus etsi Bergomi honorifice habebatur: neque ob viri ærumnas quicquam matronali dignitate indecorum pateretur, tamen cum gravida foret, redire Ferrariam maluit, ubi inter suos necessarios, & apud fratrem commodiora omnia habitura erat: nec ita multo post septimo Idus Decembris filium peperit, quem de ipsius avunculi nomine Actium appellarunt.

Eodem tempore exulabat urbe Parma non exiguus civium numerus, qui factionem Episcopi sequebantur: de quibus reducendis cum actum in concilio foret; & quibusdam tres tantum & triginta restituendos asserentibus, Gibertus Corrigius, in quem tunc hominum favor inclinabat, neminem excipiendum censebat: & nisi ita fieret, tumultum civitati imminere prædicabat: jamque proxima rixæ contentio erat, cum supervenere Cavalcabos Vitalianæ Dominus, Supramons Amatus, Gilius Persicus, Armaninus de Summo cives Cremonenses, & Giberti veteres amici: qui arbitri controversiæ facti, restitutionem in universum faciendam pronunciarunt; posteroque die in urbem redierunt, ceu longo postliminio festa fronde coronati Anselmus Maraneus Sancti Joannis Abbas, ejusque consanguinei Sanctovitales, qui Arciles, & qui à Porta cognominantur. Giberto porticu ædium S. Vitalis inambulante succlamavit multitudo, *Vivat Gibertus, salvus sit Corrigius*, easque voces identidem repetendo, eum in forum deduxerunt, ubi plausibili vocabulo *Defensorem populi & libertatis* vociferantes, Dominum constituerunt, atque inibi delatum ei fuit vexillum civitatis, &, quod supremum signum erat, Carrotii cura: quæ graviter ferentes Rubei, urbe cesserunt, seque in oppida sua contulerunt. Mortuus est eodem anno Benedictus Pontifex, & Sedes Romana complures menses vacavit.

A. C. 1304. Anno quarto & trecentesimo, Capitaneus populi Mediolani renunciatus est Julianus Marianus Cremonensis. Per quod tempus cum Suardi Bergomo extorres, congregata multitudine, Martinengum & Carepium occupassent, Matthæum Vicecomitem habuerunt, & Balduinum Ugonem, qui auxiliorum præfecti à Brixianis Pontolium usque venere: sed mox audientes à Mediolano ingentem manum hostilem adventare, in varia dilapsi, nulla re memorabili edita, evanuere.

Interim adversus Scottum nova fœdera inita, ob eamque rem conventum Cremonæ sociæ civitates habuere: in agro Papiensi exercitus coacti sunt, eorumque Duces Marchio Montisferrati, & Salugiensis cum Astensi juventute affuere; & trajecto Pado, aliquot oppida cepere: cumque jam Placentiæ mœnibus incumberent, orta in castris seditio est. Cremonenses & Laudenses minime cupiebant, tam propinquam claram urbem vel penitus deseri, vel alterius ditioni accedere; ne aliena potentia aucta, ipsi postmodum in periculo essent: sic ab his facto abeundi initio, & aliis atque aliis eorum exemplum sequentibus, solvitur obsidio.

Sed haud ita tamen imminentem procellam Scottus evasit. Flagrabat incredibili civium odio, qui omnia sibi, liberisque suis arrogabat, Franciscumque filium æquata potestate, moribus suis innutriebat, tanto in deterius declinantem, quanto summæ fortunæ ætas in vitia proclivior comes accedebat: er-

A go urgentibus iis, quibus nimis aspera duorum dominatio videbatur, & subinde eam tyrannidis appellatione gravabant, innovatur conspiratio: eædemque urbes Mediolanum, Ticinum, Monsferratus, Vercellæ, Novaria, Laus, Cremona, Bergomum arma consociarunt. Philipponus Languscus, & Vicecomes Palavicinus inter primores eminebant. Jam trajecto Pado exercitus late Placentinum agrum populabatur, Bobiumque urbem ad fontes Trebiæ, ut supra docuimus, sitam, & Rivalgharium oppidum in potestatem redegerant; cum cives tumultuari in urbe, & aperte Scotti jugum detrectare cœperunt: supervenit mox à Parma Gibertus Corrigius, B qui perspecta periculi magnitudine, sequestrem sese, vademque nuncupavit, in id, ne qua vis Scotto, detrimentumve rebus fieret: & cum Francisco filio, Petroque Macasola genero, cæterisque amicis incolumem dimittens, deduci Parmam, ac liberaliter servari curavit. Moxque intromissis in urbem exulibus constituta Resp. est; & communi decreto Albertus Scottus, & filii affinesque patria & bonis interdicti, ac perpetuo exilio damnati sunt. Quibus mense Decembri peractis, Parma quoque civitas, auctore Corrigio, fœderi suprascriptarum civitatum accessit.

Initio anni quinti & trecentesimi, ab Roma Oratores venerunt, petentes deligi aliquem ex civita- A. C. 1305.
C te Mediolanensi ingenio & industria præstabili, quem ad exercendum hujus anni Senatorium munus Romam ducerent. Musca Turrianus, tunc gentis suæ primarius, Paganinum filium dedit, ac cum comitatu ornatissimorum juvenum demisit. Ipse interea & Guido frater patruelis cum quatuor & viginti primariis Mediolanensibus Derthonam proficiscuntur, quæ civitas intestino bello laborabat: hi autem arbitri controversiarum facti, pacem brevi composuere: exules diu vagos & mendicos maximo omnium gaudio restituere. Interim Mediolani contraria eis consilia ineuntur; sed non bene cælatis insidiis, capti sunt Othorinus Soresinas, & Cavallionus Cor-
D nalianus, qui cum conscios nominassent, dies dicta fuit Landulpho Burro, Cressono Cribello, Admirato Osnago, & Albertono Besutio: deinde Placentiæ habitus est conventus fœderatarum civitatum, decretumque bellum adversus Mantuanos, Veronenses, & Brixianos, qui ope & armis exules Bergomenses juvabant. Summa negotii Guidoni Turriano demandatur: cum copiæ Adduam traductæ forent fere mensem integrum interclusæ fuerunt inundatione Ollii amnis, qui insolitis imbribus auctus transiri nusquam potuit: quod adversariis saluti fuit: nam interea Cressonus Cribellus, & alii exules Mediolanenses, patrios fines in-
E gressi, cum tumultuaria manu Nervianum occuparunt, tantumque terroris finitimis populis fecere, ut coactus sit Guido ab Transadduana expeditione discedere: revocatisque cohortibus, rebelles utique fugavit: sed ad pristinum negotium non rediit. Per id tempus Capitaneatum Mediolani egit à Kal. Martiis in Kalendas Octobris Busca Lavizarius Comensis; & ab eo Oliverius Rubeus Anconitanus; dehinc Bernabos Polastrellus Placentinus.

Eodem tempore altera Beatrix urbem Ferrariam immigravit. Filia Caroli Apulorum Regis hæc erat: nupta vero Actio Estensi inter Longobardos Heroas illustri: actæque sunt nuptiæ perecelebres men-
F se Majo: quamquam Chiapeta apud Dantem eas vehementer improbet, taxetque Carolum avaritiæ, qui infra dignitatem suam filiam locando, sanguinem Regium vulgaverit; eoque facto Beatricem non nuptui dederit, sed vendiderit: sed hæc superbia fortasse Gallica dicta sunt, cum nullus non Italus plerisque omnibus Transalpinis hominibus vilis, rusticusque videatur.

Ex obitu Benedicti Pontificis Romana Sedes jam prope annum vacaverat imprudentia Cardinalium, qui

qui Perusiæ congregati finem contentionibus, cupiditatibusque suis non inveniebant: tam dirisque invicem arsere discordiis, ut in peregrinum potius & absentem conjicere animum, quam unum ex se eligere maluerint. Ergo Beltrandus Vasco natione, dignitate vero Burdegalensis Præsul, summus Sacerdotum designatur, & Clemens Quintus nuncupatur. Qui statim à Burdegala Lugdunum profectus, eo Cardinales omnes ab Roma evocavit; & diutius ibi commoratus, Sedem in terra Gallica firmare cœpit; quæ ibidem septuaginta & eo amplius annos retenta, non sine maximo Italiæ malo fuit: & parem Constantinianæ transmigrationi, cum Imperium & opes Byzantium translatæ sunt, cladem attulit. Neque tamen adeo feliciter coronatus Lugduni Clemens fuit: siquidem dum à celebritate sacrorum in Palatium revertitur, subita ædium ruina elisis multis, obtritus pene est, atque omnino gemmam pretiosissimam ex thiara amisit. Philippus Rex Franciæ qui proxime adequitabat modice læsus, Joannes Britanniæ Dux oppressus periit: nec procul quoque à periculo fuit Carolus Apuliæ Rex, qui ut ei spectaculo interesset, paulo ante ab Neapoli in Narbonensem Provinciam navigaverat. Cæterum res Italas per Procuratores & Legatos administrare Clemens cœpit, tribus Cardinalibus Romam destinatis.

Interea in Parmensi ex parvis initiis ingentia mala orta sunt. Nunciatum forte fuit Giberto Corrigio Rubeos ad Segalariam vicum agrestium multitudinem armare: id quod ne temere credidisse videretur, ac propterea quid gravius injuste decerneret, unum ex domesticis exploratum misit: hunc jam à speculatione revertentem, quidam Rubeæ factionis ex privata caussa atque odio interfecit. Gibertus cum communi totius familiæ consilio interemptum ratus, populum Parmensem in Rubeos tamquam rebelles & perturbatores publicæ tranquillitatis concitat, diripique illorum domos atque incendi jussit: tamen postero die rapuit arma Ecclesiastica factio, quæ pro Rubeo stabat: & plurimis utrinque cæsis, tandem hi superati & urbe ejecti sunt; in quibus præcipui nominis fuere Gulielmus, & Ugolinus, ac Jacobinus Rubei, nec non Bonifacius Rolandinus, & Lupus è gente, quæ de Lupis cognominatur. Agebat tunc Prætura Parmæ Jacobus Landrianeus Mediolanensis: is cum exercitu Segalariam profectus, eam, & Colliculum, & Nivianum Rubeorum vicos expugnavit, & cuncta deprædatus, si quid munimenti erat, destruxit. Non ita multo post detecta conspiratio est, quæ ad convellendam Corrigii potentiam inibatur: capti Geraldus Enzola equestri dignitate vir, & Paulus Ruffus Notarius principem & auctorem totius negotii nominarunt Actium Estensem Ferrariæ Marchionem. Ex quo Gibertus cum Bononiensibus, Mantuanis, & Derthonensibus fœdus junxit: cui accessere exules à Mutina, Rhegioque, qui eas urbes ab Estensis imperio subtrahi cupiebant. Jamque satis omnibus paratis, uno momento Gibertus Rhegium, Bononiensis Mutinam aggrediuntur, atque scalis admotis consensuri muros videbantur, & turrim Episcopi, & portam S. Geminiani occuparunt. Veronenses autem & Mantuani alio loco castra posuere opportuno ad prohibendum, ne quid ab Cremona ad obsessos penetrare auxilii posset. Verum & primum impetum sustinuere oppidani, & subsecuta fœdissima pluvia discedere ab incœpto hostes coegit.

A. C. 1306. Dilata deinde res est in sequentem annum sextum & trecentesimum; cujus principio, quamvis hieme aspera, intercepere de Estensis ditione Canolas, Gavazetum, Butriolum, & quod nunc quoque maxime nobile est, Carpum, & demum Mutinam ipsam, & Rhegium: ubi cum Gibertus paulo diutius, quam
A necesse foret, morari videretur, non caruit suspicione affectati in urbe Rhegio dominii: quare excitatus tumultus est illius jugum subire indignantium: sed is omnia ea dissimulans, & Rempub. reformari passus est, & contentus Matthæum fratrem in semestre Prætorem decerni, abiit, & quæ de ditione ejus urbis bello occuparat, restituit. Quo negotio peracto, Gibertus rem memoratu dignam, & ut arbitror, exemplo carentem fecit: ter geminas namque necessariarum suarum nuptias uno die absolvit: una ex duabus filiabus Albuino Scaligero, ex obitu Bartholomæi fratris Veronæ Domino, altera filio Passarini Bonacossiæ Mantuanorum Domini collocatis, & ne-
B pte, quæ ex sorore & Nicolao Folianeo genita fuerat, Laibardino Roncharolo Veronensi pernobili destinata: easque una celebritate expeditas, nobilissimis viris deducentibus ad viros suos dimisit. Privatæ Principum amicitiæ plerumque publica civitatum fœdera secum trahunt. Has quoque nuptias secuta est societas Veronæ & Mantuæ, & nuperrimæ Mutina & Rhegium, ad evertendum penitus Estensis statum: sed quo minus extemplo bellum inciperetur, fecerunt intestinæ Bononiensium discordiæ. Bis intra urbem ipsam rapta arma, & in mutuam perniciem cives certavere: demumque Guelphus Gibellinum occidione delevit, domos evertit, & quid-
C quid ex eo nomine supererat, expulit.

Rediit inter hæc ex Gallia Napuleo Ursinus Cardinalis titulo Pontificii Legati à finibus Mediolanensibus ad Fretum usque Siculum: cumque Paschales dies Parmæ honorifice exceptus egisset, Bononiam pervenit, ubi Episcopalibus ædibus diversanti injuria illata est furentis populi concursu, atque ægre à vi defensus Imolam penetravit. Illic sedens, Bononiam indignam sacris, nomineque Christiano, &, quæ jamdiu ibi exercebantur, liberalium disciplinarum studiis declaravit; & quantum auctoritas Apostolica valebat, iis omnibus interdixit. Nihilominus eorum socii coacto exercitu agrum
D Ferrariensem incurrunt, & populabundi in suburbana ipsa pervenere: nec ausus est Actius obviam egredi: sed clausis portis, tamdiu bacchantem in conspectu hostem toleravit, donec missis Patavium Legatis, magno pretio & restitutione Lendenariæ auxilium impetravit. Nec ita multo post accedentibus ejusdem fœderi Florentinis, & Lucensibus, ac Bononiensibus ipsis, eo metu liberatur.

Per ejus belli occasionem Matthæus Vicecomes Mediolano profugus, qui forte octingentis equitibus & eo bis amplius peditibus præerat, reditum in patriam tentavit; excurrendoque Adduam versus pontem Vaprii in suam potestatem futurum speravit: sed occurrentibus mature adversariis, (ii erant
E Philipponus Languscus & Prætor Papiensis) retro in Brixianos cessit; abjectaque omni recuperandæ patriæ cura, à turbidis dehinc consiliis quievit.

Anno septimo & trecentesimo, Kal. Maji, Isimbaldus Papiensis Capitaneatum urbis Mediolani, A. C. 1307.
quem superioribus octo mensibus Otho Vacca Comensis gesserat, sortitus est: & Præturam Jacobus Cavalcabos Cremonensis, quam Guido Robertus Rhegiensis administraverat. Interim Bergomi civiles discordiæ, reconciliatis pace animis sopitæ sunt. Placentiæ vero penitus mutata Rei-
F publicæ forma. Scotti, Fulgosii, & Polastrelli, opibus Gulielmi Cavalcabovis, & Cremonensium adjuti, Landum & Vicecomitem ejecere. Lancelottus Anguissola & Vicecomes Palavicinus arbitri rerum constituti sunt: qui, ut invidiam dominationis populari titulo lenirent, Abbates se nuncuparunt. Sed jam matura erat Muscæ Turriani ætas, cui longa ægritudine supperaddita, diem obiit nono Kalend. Novembris: elatus amplissima, & quanta non alius ea tempestate, funeris pompa fuit,

 tumu-

tumulatus in æde Divi Francisci, quam magnis opibus instauraverat. Proximo mense cumulatus gentis luctus est, mortuo Martino Cassoni filio, quem ad conditum à patre sacellum in templo Eustorgii extulere. Reliquit Musca filios Paganum, Castonum, Adoardum, Rainaldum, Floramontem, qui & à cognomento patris Muschinus dictus, & Napinum, seu Napuleonem juniorem. Eo sublato Guido patruelis illi opibus proximus, tum ætate & ingenio multitudini gratus, gubernandis rebus accessit: ac postridie Id. Decembris omnium consensu Capitaneus, primo quidem in annum unum, mox jam securus auræ popularis, in biennium declaratur; decernique sibi stipendium ex publico duûm millium librarum passus est.

Per cujus tempora Albertus Scottus intermissam biennio Placentiæ dominationem recuperavit; ac primo Fidentinum & Castrum Arquatum pulsis custodibus occupavit: tum Placentiam ipsam aperta per conjuratos porta ingressus, ingentem tumultum excitavit: cujus metu duo Abbates Anguissola & Palavicinus, tum Prætor & Capitaneus populi cum peregrino milite, & iis rebus, quæ tunc auferri potuerunt, aufugerunt; penetraruntque in peregrinum oppidum, & Bobium, & reliqua montana Ligurum. Tunc à Mediolano, Papia, Laude, Cremona, Placentia ipsa missis Prætoribus cum militari manu Burgum Donnini obsideri cœptum: sed mox dilabentibus militibus, intermissa ea expeditio est, & bellum in Ferrarienses translatum, in quo fortiter & sua tutatus est Actius, & classem hostium cepit, & multa certamina inter Parmenses, Brixianos, & Cremonenses acta, quæ prætermittere nullum historiæ dispendium est.

Magis vero memoranda ea veniunt, quæ in Monteferrato acciderunt. Jam triennio ab hinc moriens Joannes Marchio, cum nulla proles ei superesset, hæredem instituerat nepotem ex sorore Violanta, quemcumque Andronicus Paleologus pater, qui Constantinopoli imperabat, dare maluisset. Andronicus autem Theodorum filium natu penultimum huic successioni designavit: cumque eum in Italiam mittere pararet, nonnulli ex nunciis, qui eo profecti erant, injecerunt ei caussam retardandi paulisper; quia pro comperto affirmabant, Joannis uxorem à viro gravidam relictam, & omnino aliquid in utero ferre; quæ si forte marem pareret, ludibrio non minus Græcis, quam Latinis fore hanc Theodori peregrinationem. Ad hæc dubius animi Andronicus, jam Legatos sine filio mittere parabat, cum ei Jacobus, cui à S. Victore cognomen erat, *Hæ sunt*, inquit, *artes Thomæ Marchionis Saluciensis, qui nova fabula, & commentitio partu eludere, & Regnum pulcherrimum sibi finitimum, ceu vacuum hærede, atque caducum excipere cogitat.* Jamque Clavassium, Vignale, Montem Larium clarissima oppida occupavit; & cum factiones & vetera odia concitaret, Guidonem Cochonatum non postremæ tunc inter Proceres auctoritatis sibi conciliavit. Ergo placuit tantisper Theodorum supersedere, dum missi in Italiam Legati uterum Reginæ diligentius explorarent, atque redirent: hi profecti, brevi ementita omnia, quæ de ventre viduæ circumferrentur, renunciarunt: tunc lætus Andronicus instructa classe, paratisque omnibus ad iter necessariis, dimisit. Ex navigatione Liguriam tenuerunt, descendentesque Genuæ, regio honore excipiuntur. Duo tunc ibi præpotentes opibus, clientelisque cives erant, & titulum Capitanei utrique obtinentes, reliquæ civitatis oculos, votaque in sese converterant, Opicinus Spinula, & Barnabas Auria; uterque splendido conjugio, & nobilissimæ affinitati inhiabat: demum Argentinam Spinulæ filiam Theodorus uxorem sortitur: contra Barnabas suam Saluciensi collocat. Cæterum his nuptiis non

A parva Theodoro peregrino homini, & non magnis copiis fulto, ad hæreditatem adeundam accessio facta; siquidem late oppida & vicos plurimos Spinula possidebat: quare soceri armis & opibus adjutus, is in Montemferratum penetrat. Casali cum constitisset, & diligentius vires Saluciensis explorasset, qui omni vi, ne regno potiretur, repugnabat, milites undecumque accersit: à Mediolano egregia juventus concessa; & Philipponus Languscus adductis Papiensibus speciem justi exercitus explevit: quæ ubi Theodorus vidit, pontem Sturæ obsidet: neque inde prius discessit, quam oppidum & arcem in potestatem redegit. Mox Montebello potitur.

B Per eadem tempora Philippus Sabaudianus Peloponneso pulsus, novum in Longobardos titulum Principis Achajæ attulerat. Hunc Carolus Apulorum Rex, propterea quod dolosus homo multos fraudaverat, nec fœdera servabat; sed per speciem ferendæ opis, amicorum libertati insidiabatur, per Ægidium Legatum Principatus parte mulctaverat: atque regno fugatum, omnium inopem cum duobus sociis tantum Astam pervenisse legimus: ubi tamen pro priscæ dignitatis opinione acceptus, statim Capitaneatus honore in triennium decoratur, additumque annuum stipendium septem & viginti millium librarum; ut cum reliqua Magistratus familia, centum etiam milites tutelæ gratia in urbe aleret. Interim & Alba Pompeja illius procurationi

C accessit. Ex quibus cum haud contemnendas opes consecutus esset, videretque Græcum juvenem difficili bello implicitum, eum, seu veteris hospitii jure, seu clam ab hoste subornatus, sermone excipit; quæ ad recuperandum regnum, & firmandam Astensium amicitiam expedirent, docet; fœdera inter se ineunt: postridie ex oppido Ruptæ, ubi habitum colloquium fuerat, Astam itur ad ratificanda fœdera, & ea omnia exsequenda, quæ pacti invicem fuerant. Tum convocati Decuriones posteaquam cognoverunt, quæ inter duos convenerant, animos ad societatem incundam inclinave-

D runt: à quibus quamvis postmodum fallax & dissimulator homo Philippus, contra quam pridie locutus fuerat, deterrere eos nixus sit: nihilominus Astenses, secundum ea, quæ ad pontem Ruptæ convenerant, cum Theodoro societatem firmant. Ita novo subnixus socio, Lugum aggreditur: oppidani cum obsidionem tolerare nequirent, deditionem facturos sese pollicentur, nisi Carolus Rex intra quindecim dies auxilio affuerit: quorum discrimine audito Rainaldus Lætus Regius Procurator, & Achajæ Princeps haud longe à Vignali castra locant; qui dum opem obsessis ferre tentant, Philip-

E ponus Languscus tantisper excedere castris Theodorum suasit, dum ipse fortunam experiretur; ac cum robore exercitus in hostes invehitur: cujus vim & impetum fortiter Gallici milites sustinuere. Jam grave certamen erat, cum prementes adversarios sustinere non poterat, atque terga vertere cœpit: continuo universa acies dissipatur. Dux ipse captus, & in Vignali arce custoditus in Galliam mittitur. Quo sic amisso Papiæ Ricardinus filius Protectionis nomine Dominium suscipit. Hæc mense Augusto acta.

F Theodorus autem, quamvis magni & experientissimi viri ductu, consilioque privatus foret, haud tamen animo infractus, reliquias exercitus colligit: à socero nova implorat auxilia, & Astensibus in fide permanentibus Montem Calvum aggreditur: locus situ, opereque emunitus, tum incolarum industria opulens, nisi obsidione capi non posse videbatur: castra itaque circumlocantur, & ad quatiendos muros machinæ admotæ. Demum ejus parte potitus Theodorus est, & in ea triduum moratus, cum præter spem oppidani deditionem non facerent, recessit. Jamque December mensis in-

instabat, cum oblata arcis Clavasii potiundæ occasione, eo profectus nocte, deceptis custodibus, oppidum quoque obtinuit: cujus exemplo exterrita oppida vicina sine certamine in ejus potestatem devenere.

A. C. 1307. Eodem anno MCCCVII. duæ maximæ religionis Christianæ pestes, ac Principibus ipsis formidatæ, altera Pontificis manu, altera Gallicani Regis diligentia sublatæ, exstinctæque sunt. De quibus, quia locus nostram alteram facit; alteram perparce vulgati hactenus Scriptores tractarunt; rem alioquin Bacchanalium Romanorum sceleribus conferendam, aliquid uberius narrare constitui: illam à Merula meo, hanc à Gulielmo Gallico-Dionysii Monacho mutuatus. Dulcinus homo nefarius cum Margarita, sive ea uxor, sive concubina erat, ex valle, quam Sessites amnis Novariensium facit, orti, criminando Sacerdotum opes, & divitias, immensasque voluptates, novos ipsi ritus invexere, castimoniam primo, abstinentiamque ciborum commendare, ipsique observare. Sacerdotibus vero opprobrio dare, quasi nullus per virtutem, aut popularium suffragiis, quopiamve merito, sed largitione, & gratia, atque interim obscœnis obsequiis sacerdotia capesserent, ingentes reditus ad templorum ornamenta, & sustentandos pauperes olim designatos per luxum atque libidinem dissiparent. Hæc, & alia jactantes, multorum animos ad se allicere, & variis interim erroribus imbuere: jamque sectam constituerant mulierum primum, tum adhibiti adolescentes & viri, paulatimque concessæ voluptates sunt epularum, & nocturni cœtus, quos promiscui & nefandi concubitus sequebantur: mares passim fœminis mixti conventicula in agris & urbibus facere: jamque disciplinam propalam profiteri, cum multitudine sua tuti nullo pudoris discrimine tenerentur; *Fratricellos* autem sese appellabant: magna nimirum & morum & sacrorum corruptela, & quæ non sine magno labore comprimi potuerit. Namque satis Clementi Pontifici non fuit per litteras & nuncios à nefario ritu impios homines deterrere, nisi ad arma is deveniret, & contumaces penitus affligeret. Jussi igitur finitimi omnes, qui Christianam fidem pollui indigne ferebant, Crucem adversus eos tollere, & ex Transalpinis misso milite, justus conflatus est exercitus: exspectaverunt vim audacissimi homines, & in montana natalis soli refugientes, angustiis & difficultate locorum sese tuebantur; ac neque inopia rerum, neque fame victi deditionem facere in animum inducunt: quare, & debellare eos, & occidione delere oportuit; cum & inediam & frigora Alpina supra humanam fidem perferrent. Demum Dulcinus & uxor vivi capti, Vercellasque perducti, membratim discerpuntur, atque ignibus traditi cremantur.

Alterum facinus fuit eorum, qui ducentis ab hinc annis, Gelasio Secundo Pontifice Romanorum agente, circa templum Domini Hierosolymis habitantes, & castimonia, jejuniis, cæterisque operibus novam religionem professi, ab excellentia ejus loci, quem summa cum veneratione colebant, *Templariorum* nomen sortiti sunt: quibus etiam, ut certior bonitatis fama constaret, Divus Bernardus morum & vitæ normam dedit: & fortasse primi illi, & primis proximi Templarii, quam profitebantur, sanctimoniam tenuere, id vero in primis munus colucre, ut quoties peregrinos ad littora Judææ enavigasse audirent, decurrerent armati Joppen, exciperentque singulos amplexu, fide, hospitio & deductis Hierosolymam, quæcunque loca Christus Deus, vel miraculis editis, vel cruciatus & mortem subeundo, sacra, illustriaque fecisset, indicarent, tutosque ab incursionibus prædonum præstabant: iidem votis persolutis reversuros in patriam, ad eadem littora incolumes restituebant: quibus meritis obstricti abeuntes, stipem largiter in præsenti dabant, & cum domum pervenissent, passim prædicabant; quanta comitate, diligentia, fide accepti, habitique fuissent; & gratitudinem cumulantes conditis testamentis, vel donationibus, cum illis patrimonia dividebant; aliisque eadem visendi desiderium excitabant: & interim, qui peregrinationem obire non possent, aut argentum illis mittebant, aut agros & prædia donabant: sic in immensum aucti opibus, numero pariter hominum, cum ingenuus quisque, & principum liberi ex omni natione ad eos confluerent, crevere. Sed, proh Juppiter, proh Deûm omnium, atque omnium hominum fidem! ubi opes abundavere, quæ scelera, quæ flagitia eo non irrepsere? & quanto, quamque diuturno silentio occulta fuere? sinistra quidem fama & perversus rumor multorum aures jam perculerat, sed vero indicio explicari res non poterat; adeo vel mutua peccandi consuetudine illecti, vel metu pœnæ nemo unus hiscere ausus fuerat: novissime Gallicus homo eximiæ dignitatis vir, & qui inter Præfectos Regii ærarii habebatur, ad primarium ejus militiæ locum pervenit; & posteaquam satis diu injuriam seculi pertulit, erubescens vicem suam, alienamque calamitatem miseratus, cum paucis, quos pariter immanium scelerum pertæduit, detegere omnia sponte constituere: sed quia capitale erat, exspectata occasio est, qua ob magnam causam ex Syria in Galliam remeare oportuit; tunc Regem Philippum adiere; cumque se habere dixissent, quæ secreto & occulto cum eo agerent, in penetralia domus admittuntur, atque ibi ad genua Regis procidentes, ubertimque flentes, pacem primum Dei & veniam ab hominibus precati sunt: deinde Magister, *O Rex*, inquit, *maxime, & in Christiano nomine primarie, quam opulenta, quam celebris, quam late diffusa sit hæc nostra religio, vel magis, ut mox audies, carnificina maxima, & vitiorum omnium gurges, & officina, vides. Nulla pene est in Occidente civitas, nullus in Europa angulus, ex quo non vel ingentes pecuniarum acervi, vel uberes agrorum proventus, nobis quotannis pendantur, haud dubie Christi nomini, cum Christus coleretur, ut nunc quoque vulgo colere credimur, dati. Sed, proh summe JESU, æterneque omnium conditor! quæ non impia, infanda, abominanda sub hoc velamine patrantur? horrescimus meminisse; nec inficiamur, nos iisdem erroribus pollutos, contaminatosque esse: sed aliter ibi vivere nemo potest, & nisi æquo animo passi ea essemus, vel jam pedem ex illo Theatro nunquam retulissemus; vel tu nunc non haberes, quorum indicio Christianum orbem maximo beneficio demereberis: scito igitur neminem illuc viginti annis majorem admitti: spatiumque illis annuum discendæ disciplinæ concedi: quo tempore nihil improbi vident ii, quibus probitatem cordi esse indoles significarit: quibus vero lasciviora insunt ingenia, paulatim in latebras subducti, stupris assuescunt, & ubi exacto anno recipiendorum in ordinem dies cessit, sic initiari mos est. Sedenti Magistro, & quatuor, nec amplius, validissimis viris stipato, singuli juvenes ad genua intromittuntur, atque jurejurando obstringuntur, nihil eorum, quæ viderent, audirent, facerent, paterentur, enunciaturos: mulierum contactu perpetuo carituros; obsequium corporis sui à fratribus suis quoties peterentur, non negaturos: quibus admissis, exhibentur ossa mortui auro argentoque condita, ac gemmis, margaritisque adornata: caput humanum erat, idque primi hujus sacri institutoris esse ajebant. Id adorari jubebant, atque omnia præsentia, futuraque bona illi accepta referre: contra in proximo Christi imaginem Cruci affixam ostendebant, & omnem ejus virtutem contemnentes, humi sternebant, conspuentesque, & pedibus conculcantes, probris incessebant: ea admittentes miseri, manu elata caput sibimet ex more tangebant: id erat genus jurisjurandi vehementissimum, efficacissimumque.*

Eo peracto, tribus in locis osculandum se Magister præbebat, ore, ad umbilicum, & ad anum: tuncque sacerdotali juvenis veste donabatur. Hæc vero si quis abhorruisset, ne obscœnitatis spectatæ indicium faceret, illico arripiebatur in abditos specus, & per cruciatus ac tormenta perimebatur, ita, ut nec corpora ad sepulturam exstarent: sic multa millia eorum, qui dedecoris non patientes erant, perdidimus, perdenturque in posterum, nisi occurratur.

Obstupescens ad hæc Rex, atque admirabundus, quam paucissimos in consilium vocat; & qua ratione tam tetri facinoris auctores, conscii que opprimerentur, quærit: optimum factu visum est, parare ad omnium civitatum Præsides litteras, quarum significatione cuncti, qui in terra Gallica erant, Templariorum nomine noti, una die, unaque hora comprehenderentur. His mature dimissis, omnes detinentur: ea dies fuit VII. Idus Octobris, celebris inprimis apud Gallos annua memoria D. Dionysii: ex quo attoniti quidem mortales universa Europa fuere, cum causa tanti facinoris ignoraretur. Tum annuente Clemente Pontifice, decreta quæstio est de falsis Christianis, de obscœni sacri cultoribus, & humanæ carnificinæ magistris per Inquisitores Ordinis Prædicatorum atque Minorum: adhibitis peritissimis Senatorum, peracta res est: singuli captivi confessionibus eadem, quæ Indices detulerant, deposuere; quæ in publicas tabulas redacta, fidem posteritati facerent. Tunc Indicibus gratiæ habitæ, & potestas eligendi, quos ab ignominia, pœnaque servare voluissent, facta; cæteri carceribus addicti, solo pane, & aqua præbita canum more ad mortem compulsi sunt: & in Syriam ipsam exercitus missi, qui reliquos occidione deleverunt: omnium bona in Regium Fiscum redacta: quæ, quamvis arbitrio suo permitti Clemens per Legatos sæpe petierit, haud tamen impetravit: sed Philippus tertio demum anno partem Prædicatoribus, partemque Minoribus Fratribus, sed longe maximam portionem Equitibus S. Joannis Hierosolymitani, qui paulo ante potiti insula Rhodo fuerant, detulit: unde illi postea majoribus copiis, viribusque oppositi Barbaris stetere, atque in hanc diem integra fide manent.

A. C. 1308. Principio anni octavi ultra mille & trecentum, confirmatus fuit Capitaneus Mediolani Guido Turrianus: is Armaninum Persicum Cremonensem, quo Vicario usus ante fuerat, Prætorem decerni curavit. Tum Franciscus Parmensis nostræ Ecclesiæ Antistes moritur. Decessit autem in arce Angleriæ, quæ diu juris Archiepiscopalis fuerat: inde ad urbem delatus, in æde Pontificali sepelitur. Ei protinus suffragiis ordinariorum, adjuvante Guidone Capitaneo populi, sufficitur Castonus Turrianus filiorum Muscæ secundo genitus: cujus titulus, ut Romanæ quoque Sedis auctoritate legitimus, solidusque fieret, in Etruriam profectus Castonus, nobilissimis viris comitantibus, Pontificium Legatum Cortonæ convenit, & confirmari ab eo meruit: duos menses in ea peregrinatione Martium & Aprilem absuere: idem deinde ab Episcopo Novariense, quem Clemens Pontifex misit, in majori æde sacratus, confirmatusque fuit.

Interea Parmæ ingens conspiratio adversus Gibertum Corrigium inita VII. Kal. Aprilis, vicatim armati cives in factionem Barnabeam impetum faciunt, pulsatis adversariis, eorundem domibus ignem supponunt. Gibertus Corrigius rei novitatem admiratus, nec ausus se multitudini credere, domi se continebat, submittebatque interdum Prætorem Gutium Malavoltam, is genere Senensis erat, qui tumultuantes coerceret: verum prohibere non potuit, quin multa cæde civium manus cruentarentur: nec ita multo post exciti ab

A Cremona Rubei, Lupi, cæterique exules portis urbis adstitere: moxque subsecutus est Tignaca Palavicinus Cremonensium Prætor: admissi Rubei porta Illariana arcem Sanctæ Crucis obsedere: quibus obsistere conatus Gibertus frustra est, & premente multitudine ad forum redire coactus, à plurimis suorum se desertum videt; ac ne in hostium potestatem veniret, molitus fugam cum Matthæo fratre urbe digressus in sui cognominis Castrum Novum evasit. Gutius Prætor in tumultu graviter vulneratus occiditur. Saxolus ex oppido ejusdem nominis oriundus, qui universis Giberti copiis præerat, captus in custodia Gulielmi

B Rubei fuit. Victores in locum demortui Prætoris suffecere Jacobum Cavalcabovem Vitalianæ Marchionem. Castro Novo se continens Gibertus, à novis consiliis nequaquam quiescebat; amicos & clientes convocat; ex inimicis nonnullos reconciliat. Ad Enzolam horum congregatio facta: adversus quos populus Parmensis III. Id. Jun. processit, matureque supervenit Zanfredinus Turrianus cum ducentis equitibus Mediolanensium, cui tutela urbis magna ex parte commissa est. Sed jam Giberto ab Rhegio, Mutina, agroque Lunensi, favente ei Sororio Franciſchino Malaspina, tantum virium advenerat, ut tuto congredi cum adversariis posset: instructoque agmine, Parmam versus proficiscitur: opposuere se cives, magnoque animo

C primum impetum sustinuere: sed mox perturbati, confusique in fugam se averterunt, & domum abeuntes arma deposuere: instrumenta bellica, commeatusque omnes amissi: secutus victoriam Gibertus; & quo minus urbem ingrederetur, obstitit Turrianus. Eo Castrum Novum reverso, illata pacis mentio est: convenitque, ut inducta injuriarum præteritarum oblivione, unusquisque domum rediret, & patriis bonis frueretur. Sic Gibertus solemni more in patriam receptus est. Turriano in Kal. Augustas prorogatum ibidem imperium est.

D Dum hæc Parmæ agitantur, propinquam urbem Placentiam invasere exules Ubertus Landus, Vicecomes Palavicinus, Lancelottus Anguissola, & reliqua multitudo, quæ ex domestico certamine Bobienses montes petierat. Sed Guido Turrianus Mediol. Dominus multa ad otium urbis & illorum concordiam procurabat, demumque arbiter componendi dissidii factus, exules in civitatem recipi jussit, & sibi in quinquennium decerni Placentiæ urbis dominium curavit: eoque mox ipse profectus novis Magistratibus impositis, cætera pro arbitrio composuit. Reversus Mediolanum haberi concionem populi per Vicarium suum Petro-

E bonum Lantelmum curavit: convenere ad tria civium millia; ad quos orationem orsus Petrobonus, accommodate disseruit, quantum in magnarum rerum administratione & populo regendo spectanda sint illustrium virorum, & qui claris natalibus censeantur, ingenia: è præsenti vero negotio atque utilitate publica esse, ut Capitaneus decerneretur universalis auctoritate solito diuturniore, & denique sine temporis finitione: propterea cogitarent simul omnes, cui ea provincia potissimum demandanda videretur. Sedebat inter primos concionis Conradus Concorretius, cui domi, quid

F dicendum foret, compositum erat. Is igitur consurgens magnum virum, & peracri ingenio atque exercitato esse subjunxit Guidonem Turrianum: eundem cum tota familia per quam optime de Rep. meritum; censere, ut ei perpetua Reip. cura demandetur. Eam vocem uno atque altero probante, universæ concionis consensus subsecutus est. Protinusque quatuordecim Anciani, & alii Proceres ad domum Guidonis profecti, Dominum salutant, resistentem, & reluctari simulantem, tollunt sublimem, atque in forum deportant. Hic veluti coactus

coactus sacramentum custodiæ civitatis, & totius negotii publici, tum legum servandarum, dixit. Nec ita multo post habuit in concilium Legatos finitimarum civitatum Laudis, Placentiæ, Cremonæ, Cremæ, Bergomi, Comi, Novariæ, Vercellarum, Astæ, Alexandriæ, Derthonæ, & Papiæ, ac novum fœdus ita initum est; ut præcipuum, summumque arbitrium gerendarum rerum penes ipsum Guidonem foret.

Cæterum urbi Placentiæ præfecerat Tignacam Palavicinum Prætorem, & Raimundum Tertiagum Capitaneum populi. Hi Gibellinæ factionis principes favorabilius, quam conditio temporum posceret, excepere: dumque mutuis beneficiis conciliatos arctiori in dies familiaritate coire Scottus videret, conspirationem adversus eos molitur: & A.C. 1309. mense Majo incœpti jam anni noni & tercentesimi, intempesta nocte coacta multitudine, impetum in Prætorium facit, atque expugnat: conterriti Prætor Tignaca & Capitaneus statim urbe profugiunt: ingens turba adversariorum erat, & proinde periculum multorum vitæ fuit: haud tamen plus quinque eo tumultu oppressos, traditur; in quibus Rolandus Enodardus è gente Landorum refertur: sic tertio mense & anno uno posteaquam potitus Placentia est Guido Turrianus, eandem amisit, & Scottus in imperio restitutus: quod tamen haud ita quietum ei stetit, Landis Polastrellis, cæterisque exulibus patrios fines, vicos, tectaque agrestium passim populantibus, atque vexantibus.

Per quod tempus Carolus Secundus Apuliæ Rex decessit tertio Nonas Maji, Roberto filio herede relicto: qui cum beneficio longæ ætatis rebus gestis claruerit, multaque adversus Vicecomites rerum Mediolanensium Dominos gesserit, crebra de eo mentio à nobis suis locis habebitur.

Interea Ferrariæ quoque graves motus contigere. Decesserat superiori anno circiter Kal. Februarias Actius Estensis: dolo petitum Fieschi filii illegitimi vulgus credidit; quod is superinductam sibi novercam ægre ferret: ac statim occupata arce, Thealdi dominationem accepit. Indignati patrui Franciscus & Aldrovandinus urbe profugiunt in peninsulam, cui ab oppido Rodigii nomen est: quam cum nec retinere possent, Patavinis accepta pecunia dedere: contractisque equitibus circiter sexcentis, & excitis ad arma veteribus amicis Fontanis, Lambertis, & à magno Salinguerra originem, nomenque tenentibus, eas copias urbi admovit Franciscus, atque intromissus est. Veneti quoque & Bononienses vires addidere, quibus circumventum se videns Fieschus, ac summam in desperationem redactus, cum etiam intestino civium odio flagraret, Venetis arcem tradit, quorum copiis intromissis, tota urbe Patavinos fugarunt, novosque ipsi Magistratus constituerunt.

Hæc res nunciata Clementi perquam gravem molestiam attulit; atque adeo contumeliam sibi illatam arbitratus Pontifex, vindicandam urbem à Venetorum manibus statuit, cum alioquin Ecclesiastici juris Ferraria censeatur. Clarum igitur ea tempestate virum, & sibi jure naturæ nepotem Arnaldum Pelaguram Cardinalem tituli S. Mariæ in Porticu Legatum in Italiam mittit. Is per Longobardos iter faciens Mediolanum divertit, ubi pro dignitate acceptus Veneto mandat, ut Ferrariensi solo decedat, atque abstineat: obaudientem diris exsecrationibus exagitat, quas subinde Pontifex instaurat, ac uberioribus minis repetit. Sed eas flocci fecere Veneti. Ergo adversus contumaces Crux denunciatur; bona, merces, quas ubique gentium Veneti tractarent, prædæ exponit; corpora & familias servituti addicit. Quo nomine in Gallia, Britanniaque, grandi jactura affecti illi fuere.

A Interea Mediolano digressus Pelagura, Parmam, Bononiamque petiit, jussis ad se venire clarissimis quibusque Sacerdotum, ac quam maximum armatorum numerum adducere. Cui inter cæteros præsto fuit Castonus Turrianus Mediolani Archiepiscopus, & quingenti pedites à Patavio missi. Ab Etruscis quoque Piceno atque Apulia complures venere: tres menses his contrahendis absumpti. Ineunte Augusto, propius Ferrariam copiæ admotæ; nec exspectaverunt vim oppidani, sed sponte eis intromissis, se dedunt. Veneti recepere se in arcem, quam Pelagura munitionibus cingit, & machinis aggreditur: pontem, quo Pa-B dus jungebatur; classem quæ in flumine stabat, expugnat. Rainaldus Marchariæ Comes hostilium copiarum ductor cum septem millibus hominum trucidatus est. Tot cladibus territi, qui arcem tenebant, eam dedunt. Cæterum stabat in littore Ravennæ arx situ & opere permunita, Marcabovis dicebatur, importuna admodum negotiatoribus, qui ex Longobardia merces in Flaminiam, Picenumque agrum transvehebant: huc, post receptam Ferrariam, rogatus Pelagura victorem misit exercitum, expugnatamque funditus dirui jussit.

Hoc bello Galeacius Vicecomes stipendia sub Pelagura strenue fecit. Joannam privignam, quam C supra diximus Nino Calluritano genitam, adhibita opera Francisci Estensis avunculi, Riciardo Caminati, Perusinorum Domino, matrimonio junxit: fuerunt autem Caminates non ignobiles Patavii cives; quorum Girardus sex & viginti ab hinc annis perspecta majoris fortunæ occasione, Tarvisium transmiserat, atque pulsis Castellis dominatum accepit. Matthæus vero Galeacii pater jam longo exilio exhaustus, & sui ipsius erubescens, è conspectu hominum sese subtraxerat, atque ignobilibus vicis latitans inter Benacum lacum, & fluvium Athesim piscando, retiaque interim texendo vitam degebat, solatiumque præsentibus ærumnis quæ-D rebat. Scribit Franciscus Petarcha tentatam ejus aliquando ab hoste patientiam. Nogarolæ, qui Athesi adjacet vicus, repertum opinio est, atque ab Turriani nuncio interrogatum, quidnam rerum & solus, & in loco deserto ageret; eum vero respondisse, *Rotia tendo:* & rursus rediisse nuncium, dixisseque: *Scire cupit Guido Turrianus, cogites ne unquam in patriam redire.* Respondenti, *Cogito*, subjecisse: *Quando, aut quibus itineribus: iisdem itineribus*, dixisse, *quibus exivi; & quando adversarii mei scelera peccatis meis præponderaverint.* Irrisa quidem tunc hominis vox fuit, & ipse ceu senex atque inops contemptui habitus: sed verum vatem fuisse E brevi exitus edocuit. Illud idem sortitus, quod olim Romanus heros, quem è summo rerum culmine in extremam miseriam dejectum, ac rursus in amplissimam fortunam restitutum cum quispiam vidisset, dixit, *quis crederet C. Marium super crepidinem, sedentem, aut fuisse umquam, aut futurum Consulem.* Nam per eadem tempora, cum ex cæde Alberti Romanorum Regis, quem Joannes Rodulphi fratris filius interemit, Cæsarei culminis nomen vacasset; & post longas Procerum discordias, res tandem in Henrico, qui Lucemburgo oriundus, septimus habetur hujus nominis Rex, sedisset: nova spe Matthæus erectus est; &, modo F per quempiam nuncium Cæsaris ingenium tractare, sibique conciliare posset, haud dubie meliora omnia posthac futura censere? Igitur dum virum quærit, obvium habuit Franciscum Garbagnatem, qui pariter Mediolano exul, vitam pro tempore docendo Jus Civile Patavii sustentabat: *Et quando*, inquit, *Francisce, calamitates nostræ finem habebunt? opes, honores, dignitatem omnem cum patria amisimus; aliena in terra miseri peregrinamur; inimici regnant; nobis insultant, atque illudunt: de rebus nostris penitus actum*

actum est; nisi novi Cæsaris gratiam aucupemur: mittendus foret nuntius in Germaniam; sed ubi vir? unde opes viatico præbendo? Franciscus suam & amicorum salutis opportunitatem agnovit, ultroque se obtulit, qui vel propria impensa Legationem obiret, vestesque & libros conficiendis pecuniis divendit; equos & comites à Riciardo Caminate Galeacius jure contractæ nuper affinitatis, & quæsivit, & impetravit. Sic honestus, ornatusque Garbagnates Tridentinos saltus transit; Henricumque Matthæi Vicecomitis nomine salutat; causamque communem ita egit, ut & quantæ Gibellinorum vires fuerint, essentque, quæque studia in Cæsarem forent: tum quantopere adventus ejus expeteretur ab iis, qui patria pulsi intolerandis injuriis obnoxii viverent, exponeret: & contra Guelphos quam illi hostes, & quanto in metu forent, doceret: nova eos fœdera inire; arma militesque parare, ut venturos in Italiam Germanos finibus arcerent: nec tamen adeo magnam eorum potentiam esse, ut formidandi Cæsari forent. Nam & Mediolani Turrianos tantum, non solum popularibus suis invisos, sed etiam inter se discordes; & Papiæ Philipponum Languscum haud multum in præliis felicem; & si quis præterea alius esset; Antonium Fisiragam Laude superesse, qui aliquod nomen tueatur. Hæc eo plus fidei habuere, quod ad eam diem ex factione Guelpha nullus adhuc gratulatum, vel salutatum novum Cæsarem venerat. Missi deinde Oratores, qui diligentius res explorarent, eadem retulere. Et forte per id tempus alterum Guidonem Delphini Gallici filium, tunc in re militari clarum, & qui se antiqua stirpe Turrianorum genus contingere asserebat, Guido Mediolanensis, cum cognationis opinione, tum quod Dux impiger conductitias catervas habebat, pacto stipendio ad se evocavit: simul Castonum Mediolani Archiepiscopum, quod in expeditione Ferrariensi grandi liberalitate à Pelagura acceptum, & arcana colloquia cum Galeacio Vicecomite habuisse comperisset, suspectum habuit; eumque Kal. Octobris Paganumque, & Moschinum, atque Adoardum fratres in Palatio Episcopali inopinantes, nilque tale metuentes comprehendi, detrudique in carceres jussit; quos proxima nocte sic divisit, ut Castono Mediolani retento, cæteros Angleriam miserit custodiendos. Napinus, qui septem fratrum penultimus erat, tunc forte aucupatum paulo longius ab urbe prodierat: hic audita suorum captivitate, fugam Adduam versus molitus est, uno tantum ministro comitatus: ad eum retrahendum missus Leo Turrianus, Cisnusculi quidem vico, haud amplius septem millibus passuum ab urbe distante, apprehendit: sed imploranti auxilia, vimque sibi inferri clamitanti adstitere accolæ; ignarique causæ, cur tam nobili adolescenti manus injicerentur, illum à violentia & raptoris cupiditate servaverunt: sic incolumis Tricium pervenit, cujus arci præerat Rainaldus fratrum quartus. Postero die Guido vocatis in concionem affinibus, & primoribus civitatis sic verba fecit: *Arbitror vos omnes non mediocri admiratione hesterna die affectos fuisse, & nunc quoque affici, quod venerandi nominis homo Archiepiscopus Mediolanensis, ejusque fratres fuerint in carceres conjecti: prorsus admiratione dignum facinus; quam tamen jam deponetis, si intellexeritis, non tam me in eos gravius quidquam cogitasse; quam illos in me, in capita vestra, in universam hanc civitatem ultima molitos esse: paucis res nota est; quia adversus Remp. & in perniciem Principum conspirantes, nonnisi in arcano consilia tractant. Sed de his nostris ea jam clara sunt; quod alter ipsorum Muschinus filiam Othonis Comitis Curtis novæ, quæ inimicissimi nostri Matthæi Vicecomitis neptis est, uxorem duxit; & Napinus filiam Othorini Burri, cujus soror Matthæo nupta est, accepit, sibique matrimonio junxit: hæc jam vincula totidemque pignora cum inimicis nostris juncta merito eos nobis suspectos facere possunt: sed in transitu Parmæ, quæ collocutum cum Giberto Corrigio Archiepiscopum putatis? nempe, ut Pagano fratri filia Matthæi Madii Brixiensium Tyranni tradatur: nam hujus sororem domi nunc Gibertus habet: ubi vero apud Pelaguram fuit, cum amicis quidem nostris palam versatus est; sed clam cum Galeacio Vicecomite communicasse sermones compertum habeo, & item ejus fratres cum eodem Giberto, cum Madio, cum Manfredo Beccaria Placentinis, & plurimis aliis constituisse bellum facere Burgo Donnini, eo consilio, ut me in auxilium sociorum proficiscente, ipsi ex Brixianis accurrentes cum catervis suis, urbem Mediolanum invaderent, eaque capta me excluderent. Eodemque tempore Manfredus Beccaria Papiæ Philipponum Languscum occideret. Quarum rerum indices & conscii cum Papiæ detenti sint, brevi fidem in lucem prodituram. Quare jam non solum desinerent admirari omnes; sed etiam grates Deo agerent, cujus benignitate & in universam patriam clementia detectum, antequam patratum facinus foret, & hoc felicitati sæculi adscriberent, quando alias (ut antiquo proverbio notum est) Principibus de conjuratione comperta non credatur, nisi occisis: simulque cogitarent, qua pœna afficiendi proditores forent.*

Ea Oratione peracta, Tignaca Palavicinus, qui tunc urbis Prætor erat, & Jacobus Moguntiacus populi Capitaneus, compluresque alii primates interrogati sententiarum, seu memoria patris, qui & ipse aliquando urbi imperaverat, & præsentis reverentia Archiepiscopi, seu quod satores discordiarum inter affines ab optimo quoque semper improbati fuere, seu quod parum certa afferri arbitrabantur, in mitiorem partem inclinavere, & merita avi, patrisque eorum, tum universæ gentis Turrianæ decus in memoriam adducentes, Guidonem à severiori judicio avertere. Tunc missus Abraminus Judex cum parte equitatus, qui Tricium recipere tentaret; & quia nihil verbis proficiebat, evocatis auxiliis ab amicis civitatibus, justi exercitus species contracta est.

Interim Paganus Patavinus, audita rerum novitate, ex Venetia Mediolanum accessit, pacem inter affines procuraturus. Accessere quoque Philipponus Languscus, Antonius Fisiraga, Gulielmus Brusatus, Simon Corrobianus, Venturinus Benzonus, bini Oratores à Como, Bergomoque, quorum opera & diligentia diu reluctantis Guidonis animus evictus est, atque in hunc modum res quarto Kal. Novembris composita: *Castonus Archiepiscopus liber esto: itoque extra fines Mediolanenses, qui designabuntur: interdicto Apostolico adversus Guidonem, aut civitatem Mediolanensem non utitor, neque impedito, quo minus præteriti absolutio à Romano Pontifice impetretur; aliudve quidquam quod Guidoni, vel civitati molestiam afferat, curato: arcem Tricii Rainaldus & Napinus dedunto.* Sic & hi dedita arce Bergomum cum rebus suis, atque inde Patavium migravere; & dimissis aliis, Castonus Laudem primum, inde, deducente Fisiraga, Bononiam ad Pelaguram concessit: ubi non ita multo post curavit, contra quam pollicitus fuerat, interdicta instaurari, efferam rabiem, sacrilegamque temeritatem Guidonis, universæque stirpis ejus, qui manus in amplissimum sacerdotem injecissent, merita ignominia puniri: mandavit Pelagura vicinarum civitatum Episcopis, ut Guidonem, & duos filios, & quicumque opem, consiliumque profano proposito ejus dedissent, ab aris, sacris, templisque & Christianis cæremoniis excluderent: non sunt ausi religiosi Patres adire sævos homines, & apud quos non solum polluta, sed plane afflicta religio videbatur. Nam & publicatio bonorum, vinculaque & cruciatus iis intentabantur, si qui litteras & mandata infesta in concione recitarent: satis ergo fecisse mandatis visi sunt, ubi id Comi, Novariæ, Bergomi, & in adja-

adjacentibus oppidis, vicisque peregere. Sic diris sempiternis & horrendis exsecrationibus obligati Turriani fuere; atque exinde labi res eorum cœpere. Interim tamen Guido varia opera ædificando, ægras mentes leniebat: arcem Montorphani, quam Matthæus Vicecomes subverterat, instauravit. Mediolani vero in dextera fori parte atrium fecit, quod duodecim appellationem à numero virorum, qui negotii publici curatores eo conveniunt, tenuit.

Cæterum in Parmensi agro circa Donini oppidum bellum durabat. Patria pulsi eo se receperant, tantis opibus muniverant, ut vel ab incursu hostium tuti, quantamlibet eorum vim excipere possent, cives adversus eos exercitum decrevere: auxiliaque implorata à Rhegio, Mutina, Mantua, Brixia, Verona: quæ posteaquam convenere Kal. Octobris, turrim & templum oppidi aggressi, non sine labore expugnaverunt; captusque ibi fuit Paulus Aldigerius, & in carcerem cum sexdecim aliis ductus, cæteri ferro cæsi: supererat pars altera oppidi fossa valloque cincta; quæ dum longiorem sustinet obsidionem, supervenit Papinianus Parmensis urbis Episcopus; qui cum insita prudentia, tum majestate sacerdotii partes ad pacem hortatus, suspendi arma, parcique injuriis curavit: compositionis arbitri delecti Matthæus Folianeus, Gulielmus Canossa. Jam derelictis custodiis negligentius omnia in castris, pars militum, ac si certa pax foret, domum abire: quod conspicati Burgenses, eruptione facta magnum tumultum fecere, & direptis impedimentis, quæ auferri poterant, sustulere, reliquis ignem subjecere. Ex quo irritatis hostium animis, rursus pene bellum redditum est. Intercedens hiems iras cohibuit, & demum Idibus Feb. anni MCCCX. pacem arbitri pronunciavere: qua (A.C. 1310.) & exules in patriam antiquam & bona restituendos, & captivos ex vinculis dimittendos censebant: sed cum id plurimis civium non placeret, denuo perturbata omnia sunt.

Inter hæc Ferrariæ Lamberti, & Salinguerra Junior, à prisco fortasse illo, qui sub Friderico secundo floruit, originem, & sanguinis, & status ducens, de occupanda urbe consilium iniverunt; & repentino impetu forum, Palatiumque occuparunt, injectoque igni domibus, ædes Marchionum Estensium corruperunt, & ejectis qui Pontificis Romani nomine Magistratus profitebantur, imperium urbis sibi vindicarunt: sed continuo Franciscus & Aldebrandinus fratres, accersitis à Bononia auxiliis, terra Padoque illos cinxerunt, nec ita multo post urbe fugarunt. Ipsi vero ingressi per iram & ulciscendi cupiditatem sic omnium opes nullo discrimine prædati sunt, ut ne sacris quidem ædibus abstinuerint, stuprisque & cædibus nullus pene modus fuerit. Bononienses in primis ea præda ditati abiere.

Per id tempus Placentini data exulibus pace, eis reditum in patriam concessere; Prætoresque recepere Bassianum, & fratres Fisiragas nobiles Laudenses. Nec ita multo post raptis undique armis, impetus ad ædes Alberti Scotti factus, quem cum inermem & improvisum deprehenderint, facile dominio circumverterunt, ac urbe ipsa ejecere. Tunc Cremonenses auctoribus Cavalcabobus, classem in Pado ornaverunt, & vocatis in auxilium Papiensibus, ac nonnullis Mediolano oriundis, Guastallam navigaverunt, & locum per se natura munitum fossis, mœnibusque, quamquam multum adversante Giberto Corrigio, cinxere; qui ita demum peragi opus permisit, ne eo, veluti quodam asylo, & exulum suorum receptaculo uterentur. Mutinenses vero arcem Marsaliæ, quam Saxolus exul suus, adjuvantibus Rhegiensibus, condiderat, everterunt.

Apud Genuenses quoque non diuturna fuit Opicini Spinulæ Præfectura: namque Grimaldi, Auriæ, & Flisci, exercitu in suburbanis locis contracto, in discrimen dignitatis, salutisque descendere eum coe-

A gerunt. Egressus namque urbe Opicinus, cum equitibus quingentis & peditibus fere decem millibus prælium conseruit: quo, & Prætor urbis cecidit, & ipse penitus fusus, fugatusque est: ex fuga Gavium, & in finitima Montiferrato loca se contulit: unde sollicitato Marchione, Montaldum obsedit. Inde Vultabium deprædatus solo æquavit; & Genuam ipsam repetere ausus, ad Arenam usque Petri devenit: cumque civibus magnum terrorem fecisset, neque tamen subigere eos posset, acceptis quadraginta millibus librarum Genuensis monetæ, recessit.

Dum hæc in Italia agitantur, supervenere ex Germania Legati nunciantes Henricum Cæsarem, cum

B sua sponte, & pro vetere instituto, tum ut Clementi Pontifici pareret, cujus animum per alios Oratores exploraverat, propediem affuturum: proinde pararent populi, Principesque commeatus abunde, cæteraque Cæsaribus præstari solita; atque in primis depositis odiis, injuriarumque obliti civilia arma suspenderent; exules in gratiam reciperent; quantumque fieri posset, ereptis bonis redintegrarent: id Cæsarem velle, qui cupit Italis quietem reddere: hortari, ut id sponte agerent, quo majorem obsequendi voluntatem in eis Henricus agnoscat. Rolandinus meus scribit Patavinos, qui in primo Italiæ limine adventantibus

C occurrerunt, respondisse, civitatem suam Dei benignitate solida pace jam diu frui; à bonis, prudentibusque viris gubernari; nihilque caussæ apud suos perspicere, cur tanti nominis Rex ad se declinet, apud quos nulli hominum generi tuto vivere liceat. Parmenses omnia se facturos libenter, officioseque polliciti sunt, quæ ad honorandum Cæsarem pertinerent; muneribusque Legatos ipsos amplexi sunt: cum Etruriam adscendissent, à cæteris civitatibus æqua responsa retulerunt: soli Florentini dixisse feruntur, non convenire ei Principi, qui pacem & otium Italiæ promitteret, cum Barbarorum exercitu accedere, & tunc, cum adesset, de recipiendis exulibus agi

D posse: nec convenire liberari Aretinos, nisi hi Guelphos reciperent, qui in tutelam Florentini nominis sese tradiderant: neque id displicere Cæsari debere, quando id ejus votum, ea professio sit, ut patria fugati in propria restituantur: ut superbum ac impudens responsum hoc in quadam epistola Dantes reprehendit, & Florentinos homines, aliàs non improvidos, hoc loco cœcos appellat. Nam non ita multo post Tarlati, quæ gens tunc Aretii rerum potiebatur, spe venturi Cæsaris adeo erecti animis sunt, ut collectis, quas potuerunt, viribus, hostiles copias finibus cedere coegerint.

Mediolani vero longior, & eo gravior consultatio

E fuit. Res Turriana haud dubie vocari in discrimen videbatur, si, quod Episcopus Constantiensis (is erat Legatorum Princeps) petebat, intra urbem Henricus reciperetur: nam, & compertum erat, quanti is Vicecomitem faceret; & si fugati urbe introducerentur, quamvis ex longo exilio attritæ, imminutæque eorum vires forent, tamen ex studio ulciscendi veteres injurias, haud temperaturos à novis consiliis augurabantur: talibus curis agitatus Guido, vicinarum urbium Proceres accersit; & habito consilio, quæ nova circumferantur, quæque animum angant, proponit. Philipponus Languscus, quam difficile fuerit non obsequi Cæsari exponit; tum quanta, & quam multa in gentem suam à Cæsaribus beneficia collata fuissent, com-

F memorat; quæ dum longiori sermone exsequitur, suspectum se sociis reddidit: quare cum parum communi libertati consulere videretur, atque alii alia sentirent, Guido inter pugnantes sententias, contrariasque voluntates, modo hunc, modo illum intuens: *Quid hoc rei*, inquit, *est, ut privatæ tantum commoditati indulgeatis, in publicum, in commune, in medium nemo consulat? discordia vestra, ni fallor, utinam falsus vates sim, rem perdet, qui in tanto discrimine solita prudentia carere videmini, & jam mutatis studiis, alteri fortunæ favere.*

vere. Duo deinde religiosi per speciem gratulationis in Germaniam proficiscuntur, re vera Henrici voluntatem, viresque exploraturi, eumque hortaturi, ut æquus omnibus veniret, nulli spem, aut caussam novandarum rerum præberet: esse enim nonnullos, qui præoccupare animum ejus, gratiamque inire studeant, ut ex illius opinione viam ad regnum inter suos comparent: non patiatur Henricus Longobardorum quemquam, duobus exceptis Turriano & Langusco, se amicum suum profiteri: id si fecerit, incredibilem eum voluptatem apud populos & reverentiam erga se inventurum.

Cæterum Henricus, dum ea parat, quæ venturo in Italiam necessaria erant, domesticas opes, quæ permediocres erant, nobilissima affinitate & spe opulenti regni firmavit. Erat Vinceslaus Rex Boemiæ eo ætatis provectus, ut cum unicam filiam Elisabetam haberet, nullam prolem virilem suscepturus videretur. Hæc Joanni Henrici primogenito despondetur, ea conditione inter parentes firmata, ut Lucemburgensis Juvenis Regnum Boemorum dotis nomine sortiretur, quando mascula prole Vinceslaus careret. Qua rerum accessione novo Cæsari facta, territi admodum sunt, maximaque agitare negotia cœperunt Itali Proceres, qui diversa studia fovebant. Itaque ad Roberti Apuliæ Regis opes animum adjecere. Is alioquin Guelphæ factioni addictus, paulo ante paterna Regna revisens, in Galliam Narbonensem navigaverat; Clementem Pontificem religiose adeundo salutaverat; quæ pater & avus in Italia possederant, confirmari sibi curaverat. Hunc igitur, ut quamprimum cis Alpes rediret, orant; & spe ingentium præmiorum onerant. Urbem quoque Genuam se traditurum pollicitus est Opicinus Spinula, qua nihil opportunius ejus rebus tuendis accidere poterat. Robertus his allectus in Salassos descendit; statimque ei paruere Monsvici, Savilianum, Clarascum, Alba Pompeja; non paucaque alia ejus regionis oppida. Quibus exterritus Philippus Achajæ Princeps, veritusque ne Astenses quoque, quibus ipse, ut supra docuimus, imperabat, ei se dederent, cives in concionem vocavit, exposuitque quæ suæ cum duobus Carolis avo patreque inimicitiæ fuissent, easdemque cum Roberto filio durare: hortari, monereque, ne se omnino Roberto Regi dederent, ne jugum ejus Cæsareo anteponerent: Cæsarem ipsum proximis Kal. Septembris affuturum, atque omnia non sine pernicie eorum, qui diversas partes sectarentur, immutaturum. Eadem jam vulgo prædicaverant Legati Cæsarei: quorum tres tunc in Astensi urbe erant, duo Episcopi Giraldus Basileensis, alter Constantiensi præerat Ecclesiæ, tertius nominabatur Alvisius Sabaudianus. Responsum benigne Legatis Philippoque est, Astenses in Cæsaris jure atque imperio semper futuros. Tunc abeuntes Legati Cæsarei Cuneum petunt: ubi Robertum convenere, & apta tempori, præsentibusque rebus necessaria allocuti ad littus Ligusticum progrediuntur, ac Savonæ, Genuæque adventu Cæsaris nunciato, Pisas abiere. Quibus recedentibus Robertus Albam venit. Huc Astenses octo Oratores ex communi consilio delectos mittere decreverunt, qui fœdus & societatem cum eo inirent: sed his Philippus, si ad Regem irent, aut de jungenda societate verba facerent, gravia minatur. Cæteris ea denuntiatione deterritis, tres ex Consulibus (quatuor enim Remp. tunc administrabant) se ituros professi sunt, Bonifacius Pavarinus, Sinibaldus Solerius, & Carnotus. Hi Albam profecti benigne, blandeque à Roberto excipiuntur, quos etiam mensa dignatus sæpe est, illud identidem in conviviis jactans, Astenses homines inter homines Longobardos caros sibi esse, & eorum amicitiam ac societatem in primis cupere: tunc Consules peritos Juris domo accersere, quorum consilio fœdera scriberentur: sed hi
A metu & denuntiatione Philippi, digredi urbe ausi non sunt. Quare cum Consulibus his fere conditionibus fœdera ineuntur, ut Robertus Astensium omne nomen in tutelam, protectionemque reciperet; iis, qui domi essent, adversus exulum injurias opem subministraret. Astenses vero Regi, heredibusque, centum marchas argenti quotannis dependerent.

Quibus sic constitutis, Rex quinto Idus Augusti cum Regina, quæ inter ejus ætatis mulieres speciosissima judicabatur, & quingentis equitibus armatis Astam venit. Nihil à civibus prætermissum est, quod ei ad honorem exhibendum præstari potuerit: hospitium ei in Minorum ædibus fuit: ubi & postera die cives ipse magnifico epulo excepit, in quo nulli
B discumbentium nisi argenteo vase dapes appositæ sunt, multis aureo poculo vina propinabantur.

Quatriduum in Asta moratus Robertus, cum satis sibi conciliatos civium animos existimaret, Alexandriam petit: quam urbem consentientibus utriusque factionis civibus, sine labore recepit, eamque cum cæteris ejus tractus, seu ditionis populis curandam Hugoni Bautio dedit: ipse recta per Æmiliam viam iter Romam versus init.

Interim Henrici ex Germania moventis fama increbrescebat: populi futurarum rerum varios sermones inter se conferebant. Veritus Hugo, ne adversus
C Regem Alexandrini conjurarent, populum in concionem vocat: habita oratione tempori congrua, petit arces sibi, ut præsidio Regis custodiantur, tradi: sic enim cunctos, etiam si qui alienam mentem haberent, in officio mansuros, & Regem pecuniam abunde eorum defensioni collaturum. Hic mussare nonnulli, defixisque in terram oculis, quid sibi talis sermo vellet, cogitare: tum aperte Præsidi contradicere, quasi hac arte non quies domestica, sed perpetua servitus sibi quæreretur. Nam diversæ factionis principes non solum arces, sed portas urbis penes Baucium ponendas esse palam annuebant. Hinc orto tumultu, Regius Præfectus exilium, publicatio-
D nemque bonorum, ac mortem ipsam iis comminari, qui dicto obedientes non forent. Gulielmus Inviciatus Præfectus populi Alexandrini, ubi vidit multorum animos ad Hugonem inclinare, è concione abiit: cum eo Lanciavegiæ, cæterique fere Gibellini collectis, quæ auferri poterant, in propinquos vicos & vicina oppida, in quibus factio sua prævaleret, concessere: hostilia omnia adversus eos, qui domi manserant, molituri.

Cum Bononiam Robertus pervenisset, à Pelagura Cardinale accipit Ferrariam, sic regendam, ut urbis Dominium penes Pontificem foret: eique Diegum Hispanum cognomento Ratam, cujus opes in Bene-
E ventanis non mediocres erant, cum cohorte præfecit. Dum autem per Etruriam Robertus transit, multorum animos præsentia sua recreavit, novaque fœdera fecit, pollicitus valida præsidia adversus omnem hostium incursum: propterea quod non mediocriter metuebantur exules, quorum magna copia ad Henricum confluebat: eidem consociati Florentini etiam supra facultates militiam conduxere: & missis Legatis non solum Longobardos, sed etiam Venetos, ut secum contra novum Cæsarem conspirarent, sollicitavere: sed nihil cum Venetis confectum, qui domesticis armis perturbati, & detecta nuper conspiratione Teupolorum & Quirinorum periclitati, ex usu
F suo non videbant, Henricum nova societate inita provocare, à quo jam præmissi duo fratres Valarandus copiarum ductor, & Balduinus Archiepiscopus Trevirensis, Theobaldus Legiensis, & Aimon Gebenensis Episcopi, nec non Guido Comes Flandriæ, Otho Dux Brunsvicensis, Hugo Delphinus cum militaribus copiis, ad tria millia equitum erant, jam Italiæ appropinquabant.

TRISTANI CALCHI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XX.

EPITOME.

Henricus VII. Juliis Alpibus superatis, Segusione Italiæ aditu Romani Pontificis Vicario more majorum fidem & avitæ Religionis patrocinium vovet: & à plerisque Longobardis Proceribus, civitatumque Oratoribus salutatus, Astam ingreditur; ubi Matthæum Vicecomitem, & Castonum Turrianum Mediolani Archiepiscopum humaniter exceptos, certis amicitiæ ac societatis legibus conjungit. Jam non suo tantum milite, sed Italorum quoque Principum magno comitatu stipatus Mediolanum movet; ibique Guidone in ordinem redacto, discordiisque inter Vicecomites ac Turrianos sedatis, amicitiæ deinceps colendæ leges præscribit. Ingentem deinde pecuniam exigit, ceu pretium pacatæ civitatis: & Longobardorum Regum corona insignitus, ducentorum equitum cooptatione beneficium remetitur. Verum Turrianis ac Vicecomitibus pariter conjurantibus, his vero mox periculi magnitudine, veterique Turrianorum odio Cæsarianis se adjungentibus, Turriani, reliquique Guelphi urbe tota cæduntur, ac compilantur: qui vero Germanorum furori superfuerant Turrianorum principes alii alio relegati. Matthæus quoque & Galeacius ad ejus facti invidiam mitigandam urbe tantisper decedere jussi, mox tanquam ab exilio revocantur. Inter hæc Laudenses per Legatos deditionem Cæsari faciunt, & tamen missos ab eo, qui possessionem inirent, urbis ingressu prohibent: sed denuntiato Legatis supplicio, fidem præstant. Cremenses sine mora eidem se, suaque permittunt: Cremona aliquandiu cunctata, militum avaritiæ, libidinique deditur; pecuniaque insuper & jurisdictione mulctatur. Brixia post diuturnam, nec incruentam obsidionem capta exuitur mœnibus. Ab hac victoria Cæsar Mediolani quidem procuratione Matthæo Vicecomite, Novariæ autem ac Vercellarum Philippo Sabaudo nomine Vicarii relicta, Genuam ducit; ibique honorifice exceptus, civitati sacramento fidei sibi viritim obligatæ Vicarium designat: tum Flaminiæ, Etruriæque civitatibus in Roberti Apuliæ Regis clientelam se tradentibus, Mediolanensium civium, quos obsidum loco apud se habebat, plerosque comperta fide, cum honore ac dignitate remittit in patriam: & Papiæ, Novariæque administratione Philippo abrogata, Pisas navigaturus Guernerium Auspergensem Longobardiæ præficit: qui Longobardis à Cæsare deficientibus, & Cremona à Giberto Corrigio, ab Alberto Scotto Placentia occupatis, Matthæum Vicecomitem in socium ac consortem gubernationis adsciscit: eodemque Duce Papiensibus ac Vercellensibus bellum infert, quod una cum Astensibus palam à Roberto jam stabant, ejus Procuratore admisso. Inter hæc Henricus Florentinorum Senensiumque præsidiis itinerum obscuritate delusis, Romæ adest, & à Legatis Pontificis Imperii nomen & insignia accipit, Joanne Roberti Regis fratre nequidquam intercedente. Inde Florentinos bello premit, Robertum Regem frustra implorantes; quod eum Fridericus Siciliæ Rex, & ab Henrico immissæ Genuensium, & Pisanorum classes aliena curare minime patiantur: quin etiam ab Henrico Neapolitani, Apulique Regni exsors pronunciatur. Sed Henricum magna agitantem contractus in castris morbus fortunæ subducit.

B

ENRICUS autem per id tempus Alpes Julias transgressus Segusionem venit. Hic Joannes Miolanus Tulensis Ecclesiæ scholasticus occurrit, atque Clementis nomine eum in ea jurare, quæ introeuntes in Italiam Cæsares solent, adegit: ut Romanæ Ecclesiæ dedititium se profiteretur, Catholicam fidem pure & reverenter coleret; majestatem Pontificiam defenderet; prave de religione sentientes, quosque hæreseos Pontifex
C damnaverit, bello & armis insectetur, fœdus, amicitiam, vel affinitatem cum eo, qui sit religione dispar, quive armis & injuriis Christianum nomen vexet, non contracturum: plura alia in formula descripta sunt, quæ omisisse nullum historiæ detrimentum fuerit. In ea omnia Henricus libens, volensque juravit.

Interea ad eum accessere ex Cisalpina regione ii fere omnes, qui opibus & potentatu pollebant; inter quos præcipue eminebant Amadeus Comes Sabaudiæ, Philippus ejus nepos, Philipponus Languscus, Antonius Fisiraga, Thibaldus Brusatus Brixia profugus,
D Oratores Romanæ civitatis, Pisani, qui centum equites adduxerant. Asta quoque, quamvis paulo ante in Roberti verba jurasset, XII. primores cives misit, qui urbem in Cæsaris potestate futuram docerent. Eporedienses vero primi fuere, qui se, suaque Henrico subjecere.

Ex Segusione movens Henricus Taurinum venit; inde Cherium, mox Astam, quam quarto Idus Novembris ingressus est: reduxitque gentem à Castello cognominatam, quæ aliquot annos pulsa domo exulaverat. Id Solariensi pergrave fuit: sed resistendi Cæsari facultas non erat. Cæterum petente Henrico eandem fidem ab oppidanis, & sacramentum, quod majores Germanis Cæsaribus præstiterant, creantur duo viri civitatis procuratores Philippus Viallus, &
E Benedictus Pelleta, qui communi nomine omnia conficerent. Andreas Garetus jubente Cæsare cuncta peregit. Sed postero die Nicolaus Salimbenus patria Senensis, ex suggestu verba faciens, dixit, non satis esse ad justam deditionem, quod pauci publicum consensum professi fuissent; oportereque universos Astenses se, & sua Henrico dedere. Respondit quidam ex infima plebe, æquum esse, ut rerum omnium arbitrium Cæsari permittatur. Tunc Nicolaus subjunxit. Quibus Gulielmi Vaji responsum placet, ii stantes; qui vero contra sentiunt, sedentes votum suum significent: nam in tanta turba perdifficile &
F indecorum videbatur singulorum suffragia scrutari. Tunc fremuere multi, & tumultu orto contrariæ voces exauditæ sunt: clamare alii, *fiat deditio, obsequamur Regi;* alii palam reclamare: nihilominus id pro publico consensu recipi, ac in tabulas suas redigi Henricus jussit. Præfecit deinde urbi Nicolaum Bonsignorium, arcesque & castella peregrino præsidio firmavit, & Astensium impensa custodiri mandavit. Tum novis legibus populus adstrictus, & pecunia pro libito imperata, atque acerbe exacta. Hinc querelæ in omni cœtu, foro, templisque fieri; quasi omnia alia in adventu Cæsaris exspectassent, quam

ut tali tributo gravarentur. Et Nicolaus Præses veritus, ne si crebri cives sæpius coivissent, nova consilia caperent, edicto vetuit, ne plus, quam tres, quatuorve viri in unum locum convenirent.

Inter hæc Matthæus quoque Vicecomes per invia, per adversa, & ab inimicis etiam custodita loca uno puero comitatus, & vili amictu circumtectus, ex Venetiæ urbibus, ad Astensem urbem pervenit: protinusque convento Francisco Garbagnate, duci se ad Cæsaris cubiculum jussit; & quamvis intempesta nox foret, introducitur. Ubi in conspectum Regis Matthæus venit, aperto capite, rejecta in tergum penula: *Salve rerum salus, salve periclitantium spes, & columen*, inquit, *& qui ejectos & exules in patriam reducis, bonis redintegras, cum inimicis reconcilias: osculor tandem, amplectorque illius pedes* (nam ad genua procumbebat) *qui opem fessis, exhaustisque affers;* tum pauca pro communi causa locutus, in hospitium abiit. Continuo nuncii cursitantes per Gibellinorum domos & hospitia, advenisse Matthæum Vicecomitem memorant. Ubi illuxit dies, ad ejus ædes totis viis concurritur. Læti salutant, domo educunt, progredientem in publicum sectantur. Jam centum equites Gibellini nominis, qui ductore utebantur Riciardo Ticiono, illi occurrunt, venerantur, suscipiunt, & lacrymas præ gaudio non tenentes, in Regias ædes deducunt. Germani Proceres juxta & Itali homines admirari, atque obstupescere tam frequentem concursum, & veluti monstrum apparuisse Regi nunciant, ad quod spectaculum tam cives, quam peregrini confluerent. Henricus, cui Matthæi adventus notus erat, subrisit. Antonius vero Fisiraga studio & multitudine deducentium, tum sermone aulicorum perculsus, expavit mirabiliter, & impos doloris, quem invidia faciebat: *Hic*, inquit, *ô Cæsar, de quo nunc tanta dicuntur, Longobardorum olim pestis fuit, factiones excitavit, odia inter populares auxit, civitates gravi detrimento tyrannus affecit.* Sed Matthæus ad Regem introductus, illum reverentissime salutat: haud longe ab ejus latere Philipponus stabat: hunc Matthæus extensis brachiis amplexurus fuit; sed in contrariam ille sese partem avertit: nihilo tamen secus Matthæus refugientis latus complectitur; *Et jam tempus*, inquit, *est, finem iræ, injuriisque facere, anteactorum malorum oblivisci, & in pace communi utilitati inservire. Quid enim in tanti Regis conspectu, qui pacificator omnibus advenit, cogitare aliud debemus, nisi ut simultate omni abjecta, munus ejus amplectamur.* Humiles Matthæi voces Fisiraga procaci sermone incessit: quo cum Matthæi mite ingenium nihil perturbaretur; Henricus subridens ait: *Certe jam dimidia pax est inter vos conciliata, jam integram conficiemus.* Sed abnuerunt Languscus & Fisiraga contumeliosis & gravibus verbis non abstinentes. Ex eo Matthæus prudentiæ & civilioris animi commendari apud Henricum meruit, ac inter omnes Longobardos præcipuum postea locum sortitus est.

Inter hæc Castonus Turrianus Mediolani Archiepiscopus, & Napinus frater Astam venerunt, ulturi quacumque via carcerem, ereptas opes, exilium, reliquasque insignes contumelias, quas à Guidone acceperunt: nec defuere, qui fœdus & amicitiam Matthæi Vicecomitis suaderent. Quod cum maxime optabile sibi fore Castonus ostendisset; brevi societas conflata est: & quo firmior foret, certiorique fide quisque ageret, has conditiones arbitro Cæsare conscripsere: Rapinas, damna, cædes, tum quidquid detrimenti & injuriæ sustinuere, sibi invicem condonavere, atque aboleri oblivione jussere: bona fide, sine fraude in mutuam gratiam redeuntes, si quid in posterum discordiæ inciderit, arbitrium ejus decidendæ penes Archiepiscopum sit: neque de cætero Matthæus quidquam moliatur, & tentet adversus præsentem statum rerum, Mediolani, Papiæ, Laudis, Cremonæ, Bergomi, Cremæ, Comi, Novariæ, Vercellarum & Derthonæ, nisi consulto & annuente Archiepiscopo: si qui in amicitiam Archiepiscopi venerint, eos Vicecomes tueatur, & colat. Hæc & multa alia inter eos convenere, quæ integra tabula Merula exsecutus est; & ego, ne repetendo verbosior fiam, consulto prætereo.

Quibus pridie Nonis Decembris peractis, Matthæus Henrico suadere cœpit, ut quamprimum Mediolanum peteret: idem suadebant Pisanorum Legati, qui ingentem vim pecuniæ, circiter videlicet aureorum nummorum triginta millia attulerant, atque Henrico donaverant. Igitur postridie Idus ejusdem mensis, Casalem Montisferrati Metropolim petiere, ubi ampliter à Theodoro Marchione excipiuntur. Inde Vercellæ & Novaria petitæ: populi lætis libentissimisque animis venientes accipiebant, obedienter quæcumque imperabantur facere, pro avorum consuetudine, interposito jurejurando sese deditítios profiteri, munera, resque ad victum necessarias affatim exhibere. Dum Novariæ commoratur, pacem conciliavit inter diu pugnantes familias, Brusatos, Caballacios, & Tornielos. Exstat tabula publice confecta, qua dato, acceptoque osculo amplecti se invicem, perpetuoque gratiam servare eos Cæsar jubet, exules domi restitutos pristina bona possidere, oblitosque injuriarum quieti studere: nomina contrahentium & spondentium pro absentibus sunt Gulielmus, Bonifacius, Joannes, & Arundus Brusati, Folquinus, Ruffinus, Rolandus Caballacii, Lanfrancus Bonipertus, Actius Capra, Francinus Grita, Gulielmus Brunamontus, Philippus Dotarius, Uvala, & Joannes Tornielli, Hugi Nobia, Arditius Barbavaria, & pauci quidam alii.

Inde Ticinum Cæsar trajecit: Mazentæ vico pernoctat postero die occurrente illi nobiles, quicumque in urbe remanserant. Plebeji quoque visendi studio effusi obviam sunt. Guido Turrianus præmissis militaribus copiis, prosequentibus Oratoribus Florentinis, & longo amicorum, clientumque ordine, non minimum spatium ab urbe processit; & ubi Aquilas & imperatoria signa supra caput vidit, parcere iræ non potuit, quin unum de manu ferentis raperet, ac humi sterneret. Ante Guidonem Prætor urbis incedebat, sceptrum Magistratus insigne tenens: is Recuperatus Rivola genere Bergomensis fuit. Hic baculum Cæsari in signum deditionis obtulit: acceptum Cæsar restituit, & nomine suo gerere Magistratum dehinc jussit. Guido autem eidem appropinquans, ab equo descendit, pronusque pedes osculatur. Henricus hilari vultu eum excepit, dixitque: *Jam Guido adversariis ignosces, discesque ei parere, quem cuncti venerantur: veni, fidelis sis, de cæteris rebus & concordia in civitate agetur.* Ita ad portam urbis, cui Vercellinæ nomen est, deveniunt. Juxta adequitabat Margarita Regina; sequebanturque post prænominatos Heroas ac sacerdotes Marchio Montisferrati, & Manfredus Saluciensis, & Gibertus Corrigius cum quatuor Oratoribus Parmensibus, ac multa nobilitate adeo, ut agmen ducentûm equitum agerent. Cæterum Henrico hospitium in veteri palatio fuit; Regina in ædes Ambrosianas divertit. Et quamquam civitas à captivitate Archiepiscopi expiata nondum foret, neque propterea liceret sacris operari; Cæsar tamen privilegio suo nixus, die Natalis Domini solemne sacrum in æde Divi Eustorgii confici voluit: postridie in area Ambrosiana Matthæus Vicecomes, Castonus Archiepiscopus, Paganus Patavinus Antistes, aliique complures deditionem Henrico faciunt: affuit & Isnardus Thebanus Episcopus Prædicatoriæ Fraternitatis princeps, & Romani populi Oratores, & ab Genua Barnabos Auria Sardiniæ Insulæ Dominus; quem sequebantur quatuor & viginti civitatis Genuæ Oratores, purpureis omnes vestibus irradiantes, & ingenti administrorum numero stipati. Fremebant interea ii, quibus grave erat exules rediisse in patriam; simulque vociferari cœperunt, non esse domi retinendos *Malexardos*, sic enim tunc vulgo profugos vocabant. Tunc Henricus Matthæum ad se, Guidonemque vocat, adduci amicos

cos & cognatos jubet: quibus pacis & concordiæ leges ad hunc ferme modum dixit: *Ut præteritorum obliti nullam posthac injuriarum mentionem facerent: in patriam reverterentur omnes, qui, cum de Regno certaretur, pulsi domo fuere; & sua vindicent, etiam ultra præscriptionis tempus; si quis offensæ vel damni nomine resarciri sibi quicquam postulet, ex sententia, jussuque Cæsaris satisfiat; à cujus præscripto nemo unus recedat: qui contra ausus fuerit, mille librarum auri pœnam luito.* Has conditiones, nonnullaque alia minutius in formula præscripta amplexu, osculoque spectante Rege, utriusque familiæ principes confirmarunt. Redintegrata in hunc modum civitate, idem Recuperatus Prætor in consilium vocat primores populi, de re frumentaria, Corona Cæsari danda, & pecunia cogenda refert: obmurmuravere multi, diversaque & absona censuere. Intercedit Prætor, & ut certa deponant, hortatur: sed discessere ex Curia viri, & ad arma discursum est. Tumultum Præfectus militiæ edicto sedavit. Henricus ipse è suggestu templi paucis Mediolanensem populum allocutus est: post quem Astensis quidam subjunxit, *Legitimum Imperatorem esse Henricum, quem Germani Proceres delegerunt, & Romanus Pontifex confirmavit: proinde, & Regni Longobardorum insignia, coronamque ferream cum muneribus solitis dare ei oportere.* Ex ea concione Recuperatus Prætor Magistratu abdicatur, quem duobus diebus minus quatuor mensibus gessit. Ei suffectus Joannes Calcia, qui statim creari quatuor & viginti cives petiit, cum suprema potestate decernendi necessaria præsentibus negotiis: duodecim de plebe, & totidem Nobiles delecti, qui in consilium vocati, diem coronationis statuerunt solemnem Epiphania, & Magorum salutatione. De munere rogati, conticuere primum, longumque silentium tenuere. Demum in Gulielmum Pusterlam conjecti oculi sunt; qui opibus potens, moribus integer, procul omni ambitione vivebat: hunc rogant, palam dicat ipse, quid pecuniarum donandum Regi censeret; neminem ab ejus sententia discessurum. Tunc Pusterlæus absque præfatione, *Quinquaginta*, inquit, *millia aureorum dari censeo.* Assensere continuo omnes. Sed Matthæus subjunxit: *Numquid Reginam indonatam relinquemus? huic decem millia adscribo.* Guido hoc ferre non potuit: & conquestus de ea voce, prorupit ex consilio, identidem obmurmurans, *Quin potius centum millia donemus, quando in exhausta civitate nemo publici commodi rationem habet.* Hæc quamquam per iram dicta forent; tamen quia major summa erat, eam Regius scriba excepit, & in acta retulit. Visa est hæc summa multitudini pergravis, quæ diutinis bellis & discordiis civilibus exhausta, ope potius juvari se, quam inexspectato tributo premi, æquum censebant: itaque obmurmurare totis vicis, & cum lacrymis, plena minarum verba jactari, denique de conjuratione plerique timere. Ac primo Mercatores, deinde Jureconsulti Cæsarem adire, rogareque ut inopis turbæ commisereretur, neque permitteret, ut adventus ejus, qui desideratus modo omnibus fuerat, lætitiamque afferre deberet, luctuosus cuiquam, aut invisus haberi posset. Multa quidem his similia viri prudentes adduxere; sed surdis auribus fabulam, ut ajunt, decantabant: nihil enim profecere, perseverante Rege in ea, quæ semel scripta summa erat: redarguentibusque eos Fisci procuratoribus quasi ingratos & parum memores beneficii Cæsarei, qui patriam civili dissensione agitatam, ac pene absumptam, eo loci restituerit, ut jam quieta, & à profugorum, errabundorumque civium maleficiis tuta esse possit: quare omissis precibus intempestivis, excuderent argentum eo numero, cujus duplum aliàs externo, civilique bello dependisse eos constabat. Sub his delecti periti rei pecuniariæ viri, qui centum millia quamprimum exigerent.

A.C. 1311. Interim Kal. Jan. advenere anni undecimi supra mille & trecentum; cessitque propinqua dies Epi-

A phaniæ coronationi Henrici destinata. Castonus Turrianus Mediolani Archiepiscopus in æde Ambrosiana solemne sacrum celebravit: convenit vero hominum turba innumerabilis, cum eorum qui officii caussâ aderant; tum eorum qui spectandæ rei numquam anteà se visæ, nec fortasse unquam in conspectum amplius venturæ, cupidi erant: nam præter peregrinos, Italosque Principes, quorum nomina supra retulimus, aderant quoque Oratores ex singulis Longobardorum civitatibus: præter quam Alexandria, & Alba, quæ in ditionem Roberti Regis cesserant. Peractis autem

B rite sacris, Archiepiscopus præfatus ea, quæ legitimam coronationem facerent, ac felicitatem Principi, Regnoque portenderent, ferream coronam Moguntia allatam, supra caput imposuit, sceptrumque tradidit. Ita Henricum Longobardorum Regem declaravit: tunc Reginam dextera tenens, quæ crinibus per terga solutis, & vinculo aureo decora conspiciebatur, ducentos ex adstantibus Proceribus equestri auro, militiaque nobilitavit, ternasque eis vestes & singulos equos dono ferri jussit. In his primum locum tenuit Matthæus Vicecomes, quem calcaribus calceavere Maphæus Madius Brixiensis, & Gibertus Corrigius Parmensis: secundum cum Gulielmus Pusterlæus eadem ornamenta sortitus est.

C Interea Moguntiaci, quos gratulatum venisse diximus, plerique querelam Cæsari porrexere, quasi vetusto honore fraudati ab eo fuissent, qui Mediolani potius quam Moguntiæ coronari voluerit, cum in æde Divi Joannis Baptistæ corona ipsa asservetur, certissimum argumentum coronationem ibi fieri debere. Eorum vanitatem, intempestivasque querimonias, etsi vetera exempla coarguebant; tamen Henricus Moguntiam profectus est, & visitata æde celeberrima, privilegia oppidanis confirmavit, quibus à jurisdictione Prætoris Mediolani eximuntur.

Cæterum Henricus timens, ne ob extortas pecunias quidam rebellionis consilia inirent, sub specie officii

D primores utriusque factionis secum Romam ducere constituit: centumque nominavit, in quibus Matthæus Vicecomes, & Galeacius filius, tum Ubertus Matthæi frater, & Lodrisius eorundem consanguineus; præterea Gulielmus Pusterlæus, Landulphus Burrus, & Cressonus Cribellus, qui etsi Turrianam nurum domi haberet, tamen propter patrem à Turriano interfectum ardens in vindictam erat. Tum ex Turriana familia Guido, & filii Paganus, & frater, aliique non pauci. Quod ubi divulgatum fuit, Galeacius Vicecomes, & Francischinus Guidonis Turriani filius extra portam Ticinensem in pratis non longe à Celsiano cœnobio convenere, & remotis arbitris longio-

E rem sermonem habuere: tum dextras arctius adstringunt: quod signum fidei invicem datæ circumstantes suspicati sunt, & ex gestu & verbis Francischini, qui quædam enunciavit, suspicio initæ conjurationis orta est: nam & Guido filio referenti quid secreto cum Galeacio tractasset, dixit: *Magnæ rei consilia inisti cum eo, cum cujus patre interneciva odia nobis sunt, & qui usu rerum longe plura te novit.*

Haud ita multo post rumor pulsavit aures Germanorum, armatos in domibus Nobilium clam, palamque haberi: quare equitatus Imperatorius per urbem discurrere cœpit, exploraturus, si quæ conjurationes

F forent: quos ubi ad se venire Matthæus audivit, quos ipse domi habebat, in penitiore ædium parte occultavit, strepitumque omnem silentio premere jussit: ipse in vestibulo cum paucis domesticis ambulat: introgressi equites nihil armorum vident. Matthæus, quasi pacata omnia forent, placido vultu quid quærant, rogat, simulque afferri vinum jubet. Bene poti Germani continuo ad ædes Turrianorum pergunt: complures in armis offendunt. Pridie Idus Febr. id actum fuisse traditur; & post meridiem ad arma per vicos conclamatum; ingens tumultus excitatur: varii sermones jactabantur: quidam Vice-

 comi-

comites & Turrianos convenisse in fœdera, conjunxisseque arma adversus peregrinos milites, atque in excidium Germani Regis, & communia signa præ Turrianorum domibus visa; alii patientem nimis fuisse populum dicebant, qui tantam rapinam sustinuerit: alii, ut majorem turbam excitarent, persancte jurabant, Galeacium Vicecomitem, & Franciscihnum Turrianum ante domos Turrianas sese exosculatos, atque in Germanorum cædem concordes esse. Itaque inquiunt, *Cur Barbaros non aggredimur? quid hic otiosi sumus? deleatur omnino gens infensa, rapax, & infida.* Talibus vocibus etiam si qui medii stabant, sumptis armis prodeunt, seque Turrianis applicant. Tunc Germani equites facto agmine in regionem portæ Novæ (illic ædes Turrianorum erant) contendunt: obstat Turrianus, atque beneficio vici, tum multitudine armatorum, qui jam confluxerant, illorum impetum reprimebat, atque interim cædentes repellebat. Pugna acris facta est, nec pauci interfecti.

Interea Nobiles, qui falsis vocibus excitati Turriano se aggregaverant, cum nullum factionis suæ principem, nulla signa viderent, se deceptos rati, pugna abstinuere, ac domum quisque suam repetiere. Jam vero Germani pertransiverant aream templi Sancti Fidelis, cui proximæ erant Turrianorum ædes: hic instaurato certamine multi cives sagittis conficiuntur; ac demum in fugam conversi, magnam occidionem passi sunt. Francischinus & Simon Turriani de periculo se subtrahentes urbe cedunt: duo fratres Riciardus, & Philippus Petrasanctæ, qui arctissima propinquitate Archiepiscopum & fratres contingebant, dum irruentem hostem sustinere conantur, saluti suæ parum prospexere. Philippus lethali vulnere transfixus, & semianimis exspoliatur. Riciardus in Guidonis domum rediit, *atque ei abeundum*, inquit, *nobis est: succubuere nostri; hostis omnia tenet; nec res restitui potest; sola fuga servari possumus; nec tardandum est.* Nec plura locutus infirmum hominem è lecto sustulit, vicinam maceriam transgressi, per hortum religiosarum mulierum in interiorem ædium partem penetrant; ubi cum parum tuti essent, in aliam longius distantem domum se contulerunt. In hoc rerum turbine Matthæus relicto domi Galeacio cum amicorum manu, per porticum in propinquum Episcopi Tridentini hospitium transivit, atque ad Henricum deduci se curavit. Quo viso Germani lætati conclamant Matthæum fidelem & Cæsari obsequentem esse. Rex quoque, *Peroptate*, inquit, *ades: Galeacius tuus ubi est? ajunt quidam eum cum Turriano arma conjunxisse, & nostris pariter infestum esse; sed cur tu tam sero venisti?* Ad hæc Matthæus, *Regum maxime, metuo præsidio servatum, tuaque benignitate honoratum, si quid nunc sum, profiteor: hoc idem sentiunt, & prædicant, qui me sequuntur: à te stamus, quidquid jusseris facturi sumus: ne dubites, quia nisi cum ingratissimo titulo atque ignominia recedere ab Imperio tuo non possum: citius ad te venire non potui, veritus strepitum & tela discursantium militum, quibus satis notum me non confidebam ita, ut tutus accederem, Episcopi præsidium imploravi.* Secundum Matthæi verba Episcopus affirmavit, illum apud se in initio certaminis fuisse: ita moræ caussa facile Regi probata est.

Interea Galeacius contra patris mandatum in publicum progressus, quoscumque nobilitatis studiosos convocat in aream, cui Piscinæ nomen vulgo est: ingens turba eo ivit, & ex Ticinensi maxime & Vercellina regione, quæ viso Galeacio, ei sese adjungit. In proximo loci, quem Curiam Ducis vocant, Germanorum cohortes stabant, haud satis certæ, quo se verterent, & quoscumque in armis videbant, extimescentes. Forte aciem civium servabat Boschinus Mantegatius, nuper & ipse ab exilio reversus. Hic propius Germanos accedit, & sublata galea amicum se esse ostendit; tum propinquam aciem deditiorum Regis esse, & eis præesse Galeacium Vicecomitem, qui pro Henrico emori potest, docet. Eo nuncio læ-

A tati Germani, statim Galeacio conciliantur, & consociatis armis, per vicos prædabundi discursant. Turrianorum amici proditos se à Vicecomite, qui in conciliatione datam fidem non servasset, clamabant: sed illorum domus diripiuntur: permulti quoque obtruncati fuere, perniciosa factionum vocabula tunc crebrius jactata sunt. Gibellini à Vicecomite stare dicebantur: Guelphos vero diversas partes, & Cæsari infensas tueri ajebant. Jam vero à Curia Ducis in eum campum, quem quia antiqua porta civitatis ibi olim fuit, Pontem veterem vocant; indeque ad portam Comensem pervenerunt, eamque, ne ab adversariis occuparetur, custodiendam tradunt Cressono Cribello. Nam in proximo extramurario cœnobio D. Sim-
B pliciani Dux Austriæ sortitus hospitium erat, eumque fossa & muro à se interclusum haberi minime è re præsentis negotii esse existimabant. Eodem mox profectus Galeacius, quingentos equites introduxit, sublataque tunc vox Guelphos penitus perdendos esse: excipientes verbum Germani gladios stringunt, multisque cædem minitantes, in prælium ruunt. Galeacius tamen socios admonebat, ut cives servarentur; sed jam ad Turrianorum ædes agmina pervenerant: cæsorumque & humi jacentium cadavera complura offendunt: pars magna fugiendo subtracta erat. Germani domos ingressi, quoscumque obvios trucidant, alios spoliant: neque solum Turrianorum bona dire-
C pta fuere, sed eorum quoque, qui quamvis procul à studiis partium, & à certamine essent, propinquas tamen domos habuere; inter quos Segazoni signanter nominantur, qui lanificiæ dediti magnas opes quæsiverant. Jure belli omnia esse sua prædones dictitabant.

Interim Guidonis domus succensa fuit. Patavinus Episcopus Paganus clamore pugnantium attonitus sacerdotales amictus induerat, & Pastoralem Lituum tenens, ante Zonfredi Turriani ædes constiterat, qui ambo à seditione civili aversi semper fuerant. Aderant & Gibellini nominis nonnulli, ut sua præsentia eos, eorumque opes incolumes redderent: sed nec
D venerandus ornatus, nec intercessio amicorum præstare tutos ab injuria potuit: irrumpens Barbarus, equos, vestes, pretiosa, & sacra omnia diripuit. Castonus autem Archiepiscopus, & tres fratres primo statim motu à Cæsare vocati, ad eum iverant; & interrogati quid, aut unde hic tumultus foret, cum se ignorasse respondissent, haud inviti apud eum mansere.

Interea Matthæus permittente Henrico domum reversus, equum conscendit, atque in eas fertur regiones, ubi tumultus major audiebatur; tam cives quam peregrinos, ut à præda & cædibus abstineant, hortari & rogare. Sed Barbari allecti dulcedine prædæ in diripiendis promiscue bonis perseverarunt, spo-
E liabanturque tam qui majestatem Imperatoriam colebant, seque ab omni novitate continebant, quam qui in Cæsarem conspiraverant. Sex dies sic continuatum: nec in urbe tantum id malum fuit, sed in suburbanos vicos, & urbi propinqua oppida erupit. Universalis erat ferri licentia, & pro hominum libidine atque avaritia omnia miscebantur; acceptasque injurias & damna unusquisque vel emendabat, vel inimico reponebat.

Cæterum Henricus Guidonem, & filios, circiterque viginti alios, quos novandarum rerum auctores arbitrabatur, conquiri jussit: his diem dixit, qua datis sponsoribus urbe cederent, inque fines abirent, quos
F egredi non liceret. Riciardus Petrasancta paruit edicto. Guido quoque Alexandriam profectus est. Francischinus & Simoninus Turriani ad Incinates profugerant, seque in arcem Montorphani receperant: hic contumaces aliquot dies se continuerunt: in exulum tabulas relati, qui imperia detrectarunt, aut nullo spondente urbe cesserunt.

Posthæc concessit Henricus in ædem Humiliatorum, cui Sancti Spiritus titulus est: ubi dum parum-

per

per animum ab his curis & agitationibus componit, procurante Nicolao Bonsignorio, ejus in civitate Vicario, cives consilium generale reformavere mille & ducentûm virorum: cujus rei negotium datum fuit septem Jureconsultis, Pagano Turriano, Alberto Bossio, Bulgaro Thepoldi, Stephano Vicomercato, Ubertino Mirabili, Beltramo Arzono, & Gulielmo Feræ. His novem Nobiles adjuncti fuere, Jacobus Pusterlæus, Facius Mandellus, Trenta à Cruce, Cavalchinus Moguntiacus, Bibus Triultius, Philippus Aliprandus, & tres alii. Et hæc fortasse illa societas fuit, quam Merula renovatam sub nomine Credentiæ Sancti Ambrosii meminit, Imperatoriamque appellatam fuisse tradit, & jurejurando adactam, tueri partes Imperatorias, atque eos accusare, qui nova consilia inirent, præfectumque huic ordini Leodiensem Episcopum sustulisse signum ex nigro, alboque, in cujus medio Aquila visebatur. Id Matthæo Vicecomiti, & Gulielmo Pusterlæo, & magnæ parti Nobilium grave fuisse; quoniam factionem olim Patritiis infensam, & diu intermissam, hoc modo instaurari existimarent; & eis apud Henricum conquerentibus, conflatam esse alteram societatem cum ea conditione, ne ullus ex gente Vicecomite, nec Turriana, nomen in ea daret: signum ab his erectum, pannum croceum cum Aquila alas pandente.

Quibus sic constitutis, iterum Turrianis gravis pœna indicitur, nisi quamprimum urbe facessant, designataque loca petant. Hi fuere Zanfredinus, & Zaninus fratres; tum Angefossus, & Jacobinus, & septem alii ex eadem familia. Quibus petentibus præsidium accommodari ex Cæsaris familia, quo tuti & indemnes irent, datus fuit unus ex Præfectis Prætorianæ cohortis. Hi ubi ad portam Romanam venere, in Germanos milites inciderunt, à quibus impetu facto, apprehensis jumentis, dissolutisque sarcinis cuncta direpta fuere; & quamvis Prætoriani, quorum fidei & custodiæ crediti fuerant, multum repugnaverint, tamen stimulante Barbaros præda, superati Turriani omnia amisere, atque in diversa abiere.

Postridie Matthæo quoque Vicecomite, & Galeacio filio, ut alter Tarvisium, alter Astam exulatum concederet mandatum est. Id quod, utrum Henricus fecerit elevandæ invidiæ gratia, qua partem civium amplecti, ac fovere, alteram adspernari, ac deprimere videbatur; an ut iis morem gereret, qui adversus Matthæum cum Turriano senserant, incertum est. Sic ejectis utriusque partis principibus, cum in urbe sine capite Germani, ceu in grege ovium sine magistro errantium lupi, dominarentur absque ullo juris, vel facti temperamento, vexandis undique, & quacunque ex caussa civibus inhiare, argentum conficere: ab aliis dona deposcebant, alios in Cæsaream Majestatem deliquisse, aut vicino injuriam intulisse convincebant; ab aliis mutui nomine flagitabant nihil restituturi. Quod si qui dare pernegabant, continuo egeni & latrones in possessiones eorum mittebantur. Qui tecta agrestium populati, agros evastabant, ædificia evertebant, tædioque & damno affectos pecunia veniam redimere cogebant. Cæterum vocatis in consilium iis, quibus arcana communicare solitus erat, quæsivit, quomodo eos ad obsequium redigeret, qui imperium detrectarent; & ne alii rebelles fierent.

Deinde peractis Paschalibus diebus, Cæsar Papiam petiit ad solemne festum celebrandum: custodem Mediolani reliquit Comitem Sabaudiæ, qui instabat, ut frumenta quamprimum ex agris in urbem conveherentur, si qui ad condictum tempus non venissent, aut negligentius mandata curavissent, eos grandi pecunia mulctabat: contra Dux Austriæ, ut populus lætior esset, festis præsertim diebus, convivium magnificum apparavit. Generosæ matronæ, virique nobiles invitati, atque ut epuli celebratior memoria foret, duodeviginti familiares & domesticos militari gladio atque hasta donavit.

A Per eosdem dies Franciscus Garbagnates, & cæteri Nobiles apud Regem instare, ut Matthæus & Galeacius ab exilio revocarentur: nec ita multo post datis ad utrumque litteris Papiam venere. Matthæum placido vultu Henricus excipit ac prandio dignatus est. Discumbenti Leupoldus Dux Austriæ ferculum porrexit; *Et hoc*, inquit, *Matthæe*, *magnæ promotionis tibi auspicium est*.

Postridie Idus Aprilis sacris peractis, Henricus Mediolanum revertitur, seque Matthæum sequi jussit. Eodem venere Rainaldus Concorretius Ravennatum Archiepiscopus, qui suspectæ civitates ut Cæsari reconciliarentur, atque ei se dederent, elaborabat:
B item duo Pontificii Legati Archiepiscopus Salernitanus, & qui de collegio eorum, quos Pontificios Capellanos vocant: sed tres præcipuæ urbes, urgentibus factiosis civibus, obsequium abnuebant, Laus, Cremona, Brixia. Laudensem quidem fovebat Antonius Fisiraga, qui quamquam apud Henricum non mediocriter polleret; tamen inconsulto eo Laudem perrexit, & quid rei frumentariæ in urbe foret, exquirit: horrea tam privata quam publica invisit, inopiam frugum vidit, deterritusque consilium defectionis omisit. Regem, quem se offendisse non ignorabat, per advocatum lenire & placare constituit, litterisque ad
C Comitem Sabaudiæ datis, ejus patrocinium implorat: nec nisi accepta ab eo fide Mediolanum venire ausus est, Legatosque civitatis secum duxit: qui in conspectu Cæsaris humi strati, ubertim lacrymantes veniam petiere, atque certissimum deditionis signum claves portarum in medium jactavere. Enimvero Cæsar indignatus nihil supplicibus respondit; severus adspectus erat, & de vindicta cogitabat: anxius eo Sabaudius Fisiragam exanimem ad Reginam, cui arctissima affinitate junctus erat, (sororem ejus in matrimonio habebat) deduxit, eique salutem hominis commendat. Clemens mulier provolutum genibus sublevat, & virum allocuta ita flexit, ut non ita multo post
D Henricus Antonio dixerit, longe eum falli opinione, qui se fortem & animosum in factione existimaverit, quia sit ausus mandata detrectare: *Sed vade*, inquit, *fidem tuam experiemur*, *& animos civium tentabimus*, *si urbem tradiderint: id enim facturos facile existimamus*, *si tu sincere & sine fraude id procuraveris*, *non modo salvus eris*, *sed inter aulicos honestum locum promittimus: si contumaces cives non paruerint certæ perfidiæ pœnas dabis*. Ab his vocibus Bassianum Fisiragam Antonii germanum fratrem, & Antonium cognomento ab Aqua vocato Henrico Aulæ Magistro custodiendos tradit, eumque cum equitatu proficisci Laudem jubet. Appropinquanti portæ clauduntur;
E armati pro mœnibus stabant, quæ manifestæ rebellionis signa erant. Henricus paulisper substitit: postquam autem nemo aperiebat, commotus vehementer arborem suspendio deligit, Legatisque necem inde daturum se minatus est: conterritus Antonius Aqua, *Non hac via*, inquit, *urbe potiturus es: irritabuntur*, *mihi crede*, *omnium animi fœditate ista*, *& obstinatius*, *ceu desperata salute pugnabunt. Longe falleris*, *si putas nostro sanguine ac nece portas apertum iri. Lenitate & clementia potius vinces: miseris & in acerbissimo casu constitutis vix credi solet; ego tamen hoc tibi affirmo*, *si me in urbem ire siveris*, *male animatos & obstinatos cives placaturum*, *ut arma deponant*, *& sese Cæsaris fidei permittant*, *suasurum*, *& utcumque responderint*, *ad vos*
F *reversurum*. Haud contemnenda ea Henrico visa sunt, & jurejurando adstrictum Antonium dimisit, qui urbem ingressus hilari vultu obviis quibusque bonum Cæsaris animum prædicare, spem omnibus facere: propinquis vero & familiaribus eorum, qui vincti tenebantur, quam calamitosa hi sorte essent, enarrare: tum quæ clades universam civitatem maneret, nisi studia mutarentur, edocet: efficax quidem oratio apud eos fuit; sed quo animi quoque multitudinis facilius moverentur, in frequenti concione eadem ut diceret, hor-

hortati sunt. Quare congregato populo, ceu pro rostris sic verba fecit: *Quas clades, atque ignominias Guido Turrianus, & cæteri, qui adversus Henricum Cæsarem inire consilia ausi sunt, acceperint, explicari à me non opus est; neminem vestrûm ea latent, bonis fortunisque omnibus spoliati, principatu dejecti, patria & finibus pulsi errant, amentis superbiæ, & inconsiderati facinoris pœnas luunt. Hi exemplo nobis esse debent, ne quid temere agamus, ne similes imbellibus canibus efficiamur, qui quamdiu procul aper est, totis silvis nemoribusque allatrant, propinquum metuunt, & irruentem minime exspectant: si qui vero audaciores congrediantur, illico dente lacerantur, apertisque costis viscera effundunt. Jam non vilissima pars nostrûm ab his decepta, qui se Turriano prudentiores existimant, sub specie legationis in aliena potestate relicti, brevi rebellionis vestræ pœnas dabunt. Irarum plenus Cæsar sæva & horrenda contumacibus minatur: summa cum difficultate, nec nisi precibus Reginæ, quam intercessore Philippo Sabaudio adivimus, placare animum ejus potuimus tantisper, ut à vi supersedeat, dum nos vobis imminentia mala renunciare, atque ea ut vitetis hortari possemus. Iratiorem eum nobis fecit Antonii Fisiragæ ambigua fides & inconstantia, quem non ignorat clam domum refugisse, quid rei frumentariæ, quid armorum in urbe, quæ multitudo apta bello foret, exploravisse, & ut ea deficere animadvertit, dissimulavisse consilium, & legationem à civitate, quæ deditionem polliceretur, instrui curavisse. Quare implacabilis & truculentus acerbe in primores nostræ civitatis invehitur; eversionem urbis, & populi internecionem, nisi quamprimum imperata faciamus, promittit: & primo Legati nostri ab infelici arbore ante oculos vestros pendebunt, deinde urbs funditus subvertetur. Heri vidistis horrea vacua frumento, viros, arma tolerandæ obsidioni, & submovendo à mœnibus hosti deesse. Quare deliberate, utrum vos, vestraque omnia, patriam, liberos, conjuges, fortunas omnes perdere per obstinationem & stoliditatem, an deditionem faciendo servare malitis.* Ab hac oratione cum stupor omnium oculos in terram defixisset, atque undique lacrymæ & gemitus oborirentur, demum portas pandunt, intromiseruntque Imperiale præsidium, & pariter extorres reducti sunt. Rex omnibus ignovit.

In ea urbe dum Valeranus Lucemburgensis Cæsaris frater diversatur, sortitus hospitium est apud civem honestum & minime factiosum, in cujus interiorem domus partem minister penetravit, Aquilamque parieti adpictam vidit, à cujus collo laqueus carbone signatus pendebat: ignominiosum id signum addiderat fortasse Cremonensis quidam, qui in familiam Legatorum eo olim venerat; nec hospes unquam aboleverat, quippe rem ridiculam ratus. Sed Valeranus ab improbo spectatum introductus, aliter interpretatus, malignitatis inde & perfidiæ hospitem arguit, statimque arripi in tetrum & obscurum carcerem, ceu læsæ Majestatis reum, jubet: concurrere propinqui & amici morum laudatores, & innocentiæ testes: sed nihil verba profuere: absolutionem quingentis aureis redimere oportuit.

Receptio Laudis Cremensem traxit: propinquum oppidum est. Venturinus Benzonus, cujus auspiciis tunc populus regebatur, paulo ante jugum detrectaverat: nunc autem audita Laudensium deditione, fratrem cum clavibus, & non exiguo auri pondere misit, qui cuncta arbitrio Cæsaris permitteret. Ab iis Henricus Matthæum Vicecomitem cum exercitu Adduam transire, bellumque Cremonæ & Brixiæ pariter facere jubet; cui ut favorem & opinionem apud milites & populos colligeret, eum titulo generalis Vicarii civitatis Mediolani insignivit. Ipse cum Regina Laudem proficiscitur, ut propinquiori ex loco belli negotia intelligeret. Ejus adventu Gulielmus Cavalcabos, qui Cremonæ summum locum tenebat, viribus & factioni suæ diffisus, urbe cessit: secuti sunt cum clientes & factiosi, qui à Persico & Summo cognomen habent, cum non exigua populi turba: tunc

A Supramons Amatus, qui ejusdem quidem factionis homo, sed diversis moribus & diversa via, nomen & potentiam paraverat, in medium processit, multitudinique suasit, ne omnino Regi repugnarent, sed potius adventanti obviam supplices irent. Sic ducenti mutata veste, pedibus nudis, & capite intecti, ac laqueum collo gestantes ad vicum usque Padernum progressi cum flebili vociferatione, ac fluentibus lacrymis ad pedes ejus procubuere, vitam donari sibi, parcique cæteris civibus poscentes: aversatus est eos Henricus, nec habitum, nec gemitum respexit, custodiendos in carcerem misit Castillionum, Rumenengum, ac Padernum ipsum, ubi multi miserabiliter periere.

B Urbem deinde Cremonam Cæsar ingreditur, in qua restitutis exulibus, incredibilis armorum licentia fuit; unusquisque sua vindicare, & acceptas injurias ulcisci, detrimentaque hosti reponere studebat: nec ædificiis ipsis parcebant: privatorum turres demolitæ, & domus pleræque incensæ fuere, denique cuncta sine discrimine Italo, Germanoque juxta militi prædæ fuere: alii rei fiebant, quasi non bona fide deditionem fecissent: & qui paulo opulentior erat, is pro Cæsaris inimico habebatur. Insuper Henricus pro concione aspera locutus, mulctam centum millium aureorum civitati dixit: portoria & vectigalia, quæ juris populi erant, & jus omne sanguinis, cunctamque urbanam jurisdictionem sustulit, & Fisco suo addixit.
C Hæc atrocitas Brixianos obstinatissimam in rebellionem conjecit: nam cum in eorum fines ductus exercitus foret, & late hostes agrum popularentur, & de deditione agi cœptum foret, quæ demum conveniret, ubi Germanus miles in urbem receptus foret, pernegarunt peregrinum ullum se prius admissuros, quam de conditionum æquitate certiores facti essent. Indignatus Cæsar, vicos & castella diripienda militi concedit; auxilia ab subditis amicisque civitatibus accersit: inter cæteros Gibertus Corrigius instructissimam equitum manum, & plerosque pedites ab Parma abduxit; quem mox secuti sunt duo Oratores ex ordine procuratorum publici negotii, Ancianos
D vocant, Petrus Boverius, & Ghidellus Berguntius munus afferentes, quo nullum præsenti gloriæ aptius, nec ad occupandam Cæsaris benevolentiam opportunius offerri poterat. Corona videlicet, quam in obsidione Parmensi sexaginta & amplius abhinc annis Fredericus secundus amiserat. Qua visa non minus lætatus est Henricus, quam olim Cæsar Augustus signis receptis, quæ Parthi Marco Crasso, Marcoque Antonio ademerant: donatique sunt Boverius & Berguntius quinquagenis aureis nummis. Merula opinatus est à Giberto ipso allatam fuisse, ac proinde eum oppido, & ditione Guastallæ, & procuratione Parmensi donatum: sed ego sic distincta in *Chronicis* Parmensi-
E bus legi; quamquam forte sine nutu Giberti nihil tunc in ea urbe ageretur.

Sed jam Henricus Romanum oppidum oppugnabat, quod mox dilapsis defensoribus, & oppidanis ultro portas aperientibus, in prædam vertit: nec à cæde innoxiorum temperatum est; solique hi servati sunt, qui fugientes in stativa Mediolanensium delati sunt: cæteros sine ætatis discrimine, vel sexus, sævitia barbarica peremit.

Dehinc Brixiam versus itum, & cum nemo occurreret, propius urbem castra admota fuere: oppidani muros reficiebant, & ea omnia parabant, quæ tolerandæ obsidioni, & submovendo à mœnibus hosti
F necessaria forent: accesserant vicinarum Guelphi, qui non satis tutos domi se existimabant: maxime autem Thibaldus Brusatus populares in odium Germanorum concitabat, atque hortabatur, ut æquo animo agrorum detrimenta ac villarum ipsarum incendia ferrent, quando longe durius foret liberos, conjuges, se ipsos in servitutem, libidinemque barbaricam abduci, ac domos & urbem spoliari, & ad solum dirui. Regem vero peregrinum durare in obsidione

non

non posse, & urbem naturali situ munitam facile à vi defendi posse. Dum sic se Brixienses parant, Henricus milites undique accersit, pecunias imperat, Episcopos & Sacerdotes paulo opulentiores, tum Nobiles, qui vectigales Cæsarum esse solebant, ut intra Idus Junias ad se in castra venirent, monet. Paruere continuo nonnulli: alii nihil sibi cum castris esse dicentes, mandata detrectarunt, ajebantque mille & ducentos homines in urbe relictos, hos evocaret Cæsar, quibus de publico stipendia solvebantur. Quo sermone perculsus Præfectus Regius urbanos milites ita partiri constituit, ut per vices ad Regem commearent, & urbem custodirent: sed interim unde contumacium superbia penderet, cognitum. Nam per idem tempus Papia pulsi fuere: qui Manfredi Beccariæ partes tuebantur, & Novariæ Cæsarea factio exterrita multum fuit. Quare Mediolani quoque hi trepidavere, & novum delectum, quo incolumitati civitatis consuleretur, habent, alii in castra profecti. Procedebat obsidio, & pro muris frequentes pugnæ fiebant. Brusatus invigilare, ac omnia moliri, ne hostes urbe potirentur. Adjacet monti Brixia, ex quo urbs omnis, & hostilia pariter castra spectari poterant. Hunc Thibaldus cum delecta juventute conscendit. Id conspicati Germani confestim propius accedunt, neque radices tantum obsident; sed pars in juga evadentes Brixianum deturbant: prælium & cædes non mediocris facta. Thibaldus lethali vulnere ictus capitur, atque ad Regem perductus, ingratitudinis & perfidiæ maxime arguitur; qui munere Henrici ab exilio in patriam restitutus, tantum nunc bellum adversus eum concitavisset. Insurrexere & Madii, cæterique exules, quos paulo ante, spectante Cæsare, in signum pacis & concordiæ exosculatus is fuerat; atque ad atroces pœnas eum deposcebant, qui præter multa alia inhumana, convivium quondam paraverat genero & compluribus ejus affinibus: ex nobili familia erant, quibus Federicus cognomen nunc quoque durat. Filia crudelitatis & perfidiæ paternæ non ignara, hortata virum est, ne ad lethales epulas accederet: nihil suspicatus homo simul cum cæteris inter jocos & vina contrucidatur. Instabant igitur inimici, ne tot parricidia & scelera inulta relinquerentur. Dum hæc audit Henricus, curari corpus captivi diligenter jussit, ne superveniente morte meritis suppliciis eriperetur. Octavo die cum aliquantulum firmatus videretur, illum asino alligari, ac circa exercitum raptari jussit: tum quatuor in frusta sectum longis perticis juxta singulas urbis portas defixis suspendi, & ubi caput erat, vexillum quoque ejus appositum: viscera in ignem projecta sunt. Et hunc exitum habuit, quem paulo ante Pontificum favor eo evexerat, ut proximus numinibus tangere sidera vertice videretur. Cæterum eadem quoque pœna affecti quatuor alii Nobiles Brixiani, qui aliquot dies capti in vinculis habebantur. Quorum nece exacerbati oppidani, sexaginta Germanos, & quosdam diversæ factionis cives comprehendunt, ac sine mora à mœnibus suspendere: tum agmine facto portas aperiunt, & sine spe salutis pugnantes, hostem in prælium frequenter lacessivere.

Inter hæc Valeranus Cæsaris frater Bergomum missus cum parte exercitus fuit; atque in urbem clanculum recipitur. Tunc de Bongis, & cæteris, qui diversæ factionis existimabantur, pellendis, consilium cum amicis init. Fit impetus ad multorum domos, ruptisque foribus hi obtruncantur; illi in servitutem in vinculis alligantur; bona passim diripiuntur: captivos posteaquam in castra Valeranus deduxit, muralium machinarum curæ præficitur: circa quas dum securius versatur, nec periculum perspicit, sagitta ab urbe emissa petitur, ac lethaliter vulneratus Veronam deportatur: ubi paulo post diem obiit, atque honorificentissime sepultus est.

Ejus casu exacerbatus vehementissime Henricus est, & ceu ejus manibus parentaturus universi populi cæde: milites in pugnam hortatur; proditoresque identidem Brixianos appellat, & in sua damna cœcos ac pertinaces. Milites luctu Regis & oratione permoti, quæ sua foret alacritas, ubi pugnæ copia detur, cogniturum eum dicunt. Vallis est in Brixianis finibus celeberrima, quam Camonicam vocant: per hanc commeatus & frumenta importare adhuc licebat; & quo tutior via foret, oppidani circumducere monti vallum nitebantur. Rex admonitus, si priusquam munitio perageretur, locum occupasset, interclusurum spe omni civitatem, montem aggreditur: vallum Matthæo Vicecomiti oppugnandum, qui egregiam sagittariorum manum è Liguribus conduxerat, attribuit: hi multitudine sagittarum neminem pro vallo stare sinebant, defensoresque loco facile submovebantur: jamque adscendentes propugnaculum convellere parabant: sed oppidani contra id tueri acerrime, quoniam in eo spes omnis reliqua erat sita. Turrim quoque in media urbe habebant, ex qua speculator, quid hostes facerent, cernebat, & pertica linteo præfixa suis signum, qua parte premerentur, & mitti subsidia oporteret, dabat. Igitur conspecto signo oppidani, eo protinus convolant; adscendentes ab aggere deturbant. Ex altera parte Albuinus & Canis Grandis Scaligeri fratres ab Henrico procuratione Veronensi donati, & propterea illi obsequentes, cum domestico, mercenarioque milite aderant; latus montis adoriuntur, sed cum naturali difficultate loci, tum oppidanorum virtute repulsi receptui cecinere, atque in castra revertuntur. Tunc oppidani successu elati clamorem cum plausu attollunt; recedenti hosti gerris militaribus insultant. Alia autem in parte pulsis defensoribus Germani fossam transgressi vallum irruperant: eos sequebantur Scaliger, & Matthæus Vicecomes: sed in hos oppidani ex improviso impetum faciunt: pugna acris committitur: dejecti complures ex vallo. Genuenses sagittarii, ne major cædes fieret, præstitere: inter quos Rebella Grimaldus præcipua virtute enituisse dicitur. Matthæus quoque Vicecomes magno in periculo versatus est negligentia Nelli familiaris, qui jussus stationem curare, ne incautos hostis opprimeret, interim securus somno se dedit: cujus inertiæ admoniti hostes, in castra penetrarunt, ac pluribus locis igni posito multos ceciderunt: salutisque Matthæo fuit rivulus, ultra quem ejus tentoria erant, & concursus armatorum fiebat: dubitaruntque hostes, ne circumventi à pluribus partibus pugnare cogerentur; atque ad suos se recepere. Cæterum jam fames inclusos premebat: plurimi inedia cadebant, cum non haberent unde viverent, ad hostes transibant, & quamquam primi laqueo necati fuerint, haud tamen eo deterriti complures alii confugere eodem cessavere. Jam in Octobrem obsidio processerat, cum defecti alimentis oppidani, dedendæ tandem urbis consilia inierunt; ac trium Cardinalium, qui in Italiam coronationis gratia missi fuerant, auctoritate implorata, eorumdem arbitrio res confecta est: nec statim Henricus ingressus est, sed in castris sex dies adhuc moratus, veluti aliud agens, illis spatium abeundi dedit, qui minime tutos se sub eo Rege existimarent: tunc muri urbis & portæ dirutæ, ac solo æquatæ sunt.

Varia prodigia per hæc tempora apparuisse Franciscus Petrarcha memorat; sed illud in primis auctore Musato Patavino refert, quod intra vestibulum domus Matthæi Vicecomitis, vir inusitatæ magnitudinis pergrandi insidens equo apparuerit, qui per horæ spatium obambulavit armatus, & mox ex oculis abreptus est. Inde triduo interjecto, duo eodem habitu, pari corporum mole, eadem vespertina hora depugnarunt, ac deinde evanuerunt.

Potitus Brixia Henricus sexaginta aureorum millia ad emendanda belli impendia persolvi voluit ab oppidanis; & complures cives, qui se Romam sequeren-

rentur, delegit. Cremonam, Placentiam, Papiamque rediit: civili contentione agitabatur ea civitas. Philipponus Languscus pulso Beccaria rerum potiebatur, nec passus est, Manfredum ipsum, & Matthæum Vicecomitem nisi cum paucis ingredi. Triduum moratus ibi Cæsar, ejus urbis, & Novariæ præterea, & Vercellarum procurationes sub Vicarii titulo Philippo Achajæ Principi, rogatu Comitis Sabaudiæ detulit, ac Genuam proficiscitur.

Cæterum superioribus diebus Gibertum Corrigium ab se Parmam magno cum honore dimiserat, eundemque revocaverat: qui cum nunc ab Papia ad Padum iter faceret, monitus clanculum est, si flumen transiret, eum nunquam Parmam incolumem rediturum: id quod credidit Gibertus: & verso equo, & agmine sequentium diverticula evolavit; nec prius usquam constitit, quam prætergressa Placentia Fidentiolam pervenit; atque inde securus Parmam rediit.

Diximus inter eos, qui descendentem in Italiam Henricum secuti sunt, fuisse Guidonem Flandriæ Comitem. Ejus præclara facinora memorabantur, quod Philippo Francorum Rege Belgas premente, patriam defenderit; patrem in servitutem abductum cæsis custodibus à fœda captivitate liberaverit; honestisque conditionibus bellum finierit: is contracto ad Brixiam morbo, hoc eodem tempore Papiæ moritur, & quia sacris interdicta civitas erat, ne sepulturæ honore careret, transferri Derthonam Henricus jussit, atque ibi perquam honorifice tumulatur. Matthæus autem Vicecomes Mediolanum reversus operam dedit, ut duodecim Legati nostræ civitatis eligerentur, qui Henricum Romam iturum cum trium mensium viatico comitarentur: quibus Luchinum filium Principem dedit: deinde sexcentis civibus arma & equos ex publico præberi curavit; quod ita urbis quietem exigere videbat.

Jam Henricus Apenninum transcenderat, & XII. Kal. Novembris urbem Genuam ingressus, maximis honoribus accipitur: in cujus comitatu majestatem addebant quatuor Cardinales à Pontifice, ut diximus, per intervalla destinati. Item Opicinus Spinula, & Barnabos Auria: inter quos conciliata pax inibi fuit, disceptatoribus Cæsare & Comite Sabaudiæ: dehinc universa civitas sacramentum Cæsari dixit. Et cum asperitate hiemis ac maris sævitia diutius ibi Henricus detineretur, rogatu Nobilium Abbatem populi, qui summus plebejorum magistratus erat, exauctoravit, & Vicarium Cæsareum instituit Gibertum ab Asperomonte cognominatum; cui, ut ex dignitate nomen sustineret, sexaginta millia florenorum quotannis pendi jussit. Tum Idibus Decembris Margaritam conjugem amisit, quæ in æde D. Francisci sepelitur: in cujus obitu multum jacturæ, & Rex ipse, & qui Aulam sequebantur, fecere. Interim in Longobardis Albuinus Scaliger Veronensium Dominus diem obiit, superstitibus duobus liberis Alberto, & Ruffino. Rerum tum procurationem excepit defuncti frater Canisgrandis, qui & septemdecim regnavit annos.

Dum sic Henrici res procederent, Guelphi factioni suæ metuentes, in unum conspiravere, seque in tutelam Roberti Apulorum Regis conjecere: coivere autem in fœdus Flaminiæ Etruriæque civitates; in primisque Florentia, Senæ, Luca. Tum ex Longobardis Bononia, Rhegium, Parma Duce Giberto Corrigio; Guido Turrianus, & Cavalcaboves, cæterique Mediolano & Cremona extorres: hique bellum Cremonensi intulere, & capto ponte Padi, cui Dossuli nomen est, Vitalianum & Casalem majorem pulso hostili præsidio occupavere. Tunc Parmenses Falconem Romanum Cæsaris Vicarium Magistratu ejecere, restitutaque Ancianorum auctoritate, vices Prætorias demandavere tribus viris, qui sub eodem utique Falcone publica negotia administraverant. Burgus quoque Donnini signa Giberti admisit, & Brixiæ

A acerrime decertatum est, nitentibus Brusatis pristinam dignitatem recuperare: sed affuere adversarii præsidio, Galeacius Vicecomes, & Manfredus Palavicinus cum prævalida sociorum manu: pulsique tandem urbe Brusati fuere.

Cæterum Henricus, perspecto Mediolanensium Oratorum officio, ex duodecim octo dimisit, contentus, ut quatuor se Romam sequerentur, universosque variis muneribus prosequutus, novas dignitates, ac Comitatus, & familiaritatis suæ titulos contulit. Nam Gulielmum Pusterlæum trans-Adduani tractus, quam insulam Fulcheriam vocitant; Cressonum Cribellum Leuci & finitimæ oræ; Ludovicum, quem alii
B Lodrisium appellant, Sepriensis regionis Præfectura insignivit. His dimissis, Antonio quoque Fisiragæ domum redeundi facultas concessa est, qui in transitu Viqueriæ, vel, ut apud alios scriptum est, Bassignanæ, agnitus à filio Manfredi Beccariæ ea loca præsidio tenentis, in vincula conjectus fuit. Quo audito Philipponus Languscus vehementer commotus Principem Achajæ, qui Papiæ Præses relictus est, cum querulis vocibus adit: docet Fisiragam per injuriam maximam detineri; cum bona Cæsaris venia Genua digressum, ex itinere, quod nemini adhuc acciderit, interceptum esse; eum vero à carceribus quoquomodo redimi oportere: idque perfacile factu fore, si fi-
C de & diligentia utatur, ut Manfredus quoque detineatur: nam facile permutationem inter eos futuram. Placuit consilium Principi: nec mora Manfredus in carcerem conjicitur. Enimvero Gibellini nominis primores, missis Legationibus, Cæsarem circumsistere, conqueri, & Philippum Achaicum accusare, illum manifeste Cæsari, cujus Vicarius fuerat institutus, adversari, quandoquidem fautores suos oppugnet, & in vincula conjiciat. Hæc & alia hujusmodi cum in primis jactaret Franciscus Garbagnates, pugno percussus fuit à Comite Sabaudiæ, qui cognatum suum gravius taxari apud Cæsarem ægerrime ferebat. Henricus, re diligentius explorata, judicavit ambiguæ
D fidei hominem esse Achaicum, & qui populos ad rerum novitatem concitare non desineret. Itaque eo abrogato, Papienses pariter hostes, rebellesque declarat. Procurationi rerum Longobardarum præficit Guarnerium Auspergensem, exercitati ingenii virum. Laudensibus dedit Henricum Flandriensem, & Cremæ Simonem Philippi Pistovensis filium. Ad hæc Florentinæ civitati iratus, quoscumque ejus nominis negotiari Genuæ comperit, ejici urbe, opesque eorum, ut rebellium, in Fiscum redigi jussit, aut prædæ militi concessit; multaque alia in invisi populi contumeliam constituit.

E Quæ dum aguntur, vertit annus; jamque exeunte Januario MCCCXII. comparatis quadraginta triremibus, Genuensi portu solvit: nec ita multo post Pisas pervenit, ubi duos menses moratur. Per quod tempus Riciardus Marlianus fatidicos libros, ceu Sibyllinos, magna cura domi servaverat: eos à Majoribus per manus traditos acceperat: quod autem sæpe jactaverat, in his contineri Henricum, priusquam Liguria abiret, moriturum; & tamen nunc audiebat eum Pisas delatum, iratus fortibus, libros combussit, ista dictitans, *Alium posthac non fallent vaticinia*: quamquam, si modicum distulisset, exspectassetque exitum rerum, cum non ita multo post, nec procul ab his finibus Henricus decesserit, vel, si casum inter-
F pretari maluisset, Genuæ defuncta uxore, ut supra diximus, in totum vana prædictio non fuisset judicanda. A.C. 1312.

Interea Cavalcaboves, & qui cum eis Casalem majorem receperant, Cremonam petunt: cum sensissent abesse Prætorem, portam Mosæ adoriuntur, eaque patefacta, in forum usque perveniunt. Hic se opposuere Manfredinus Palavicinus & Galeacius Vicecomes; sed minime impetum sustinentes, funduntur, totaque urbe fugati, non sine multorum cæde evaserunt.

runt. Galeacius Cremam profectus, Cremonenses, qui per vicinas arces in vinculis habebantur, traduci Mediolanum confestim jussit; ubi & miserabiliter periere.

Per eosdem dies Gibertus Corrigius jam diu viduus, ut fœdera cum Papiense inita firmiora forent, uxorem duxit Helenam Philipponi Langusci filiam, celebresque nuptias egit. Quibus peractis Cremonam proficiscitur, propterea quod solicitantibus exulibus non paucorum civium suspecta fides videbatur. Hic summo cum honore ac lætitia acceptus, adversariorum conatibus prudenter restitit, & Cavalcabove in dominio confirmato, Joannem Quilicum S. Vitalem generum suum Prætorem instituit.

Eodem tempore Placentini spe novarum rerum seducti, pulso Cæsareo Vicario, defecere; & eundem Joannem Quilicum Sancto-Vitalem Prætorem accepere. Eodem accessit Gibertus Corrigius, redireque in gratiam cum Alberto Scotto tentavit. Sed eam rem deturbavit Soncinatum novitas, qui pulso Cæsaris Præfecto, oppidum Gulielmo Cavalcabovi dedidetunt. Adversarii in arcem, quæ permunita stabat, confugerunt; dimissisque ad amicos nunciis, auxilia undecumque accersunt. Matthæus Vicecomes à Mediolano Galeacium filium misit. Ab Laude quoque digressus Guarnerius Auspergensis illi conjungitur. Nec defuere Bergomenses, Cremenses, & multi, qui Cæsaris beneficio restituti in patriam fuerant: qui propius Soncinum accedentes, dispositos pro muris hostes videre. Mox per exploratorem certiores facti, haud longe abesse cohortem peditum Cremonensium, in eos aciem direxere, & commisso prælio fudere. Quorum cæde perspecta, Soresinates perterrefacti stationes deserunt, atque in domos diffugiunt. Cavalcabos consternatus suos in agmen cogit, cuneoque facto porta egressus per medios hostes erumpere conatus est: sed resistentibus adversariis, & cruentum certamen facientibus, occiditur. Item Salna Bencionus vivus captus, & supplex vitam rogans jugulatur. Cecidere amplius ducenti Cremonenses, multi captivi facti, perpauci fuga evaserunt. Ejus prælii adversa fama divulgata, trepidatum Cremonæ est, adeoque de urbis statu dubitatum, ut Guido Turrianus, & cæteri exules Parmam aufugerint: & nisi Gibertus Corrigius celeriter advolasset, nutantesque animos confirmasset, facile in diversas partes transitura civitas fuerat. Servatæ Cremonæ Corrigius in quinquennium dominus creatur.

Interim Albertus Scottus speculatus occasionem recuperandæ dignitatis suæ, amicorum manum contrahit, & una portarum Placentiæ prodita ingressus, universam urbem discurrit, hostesque fugat. In eo tumultu Joannes Quilicus Prætor, & multi civium, qui illum sequebantur, ægre elapsi in oppidum Sancti Joannis pervenerunt: ita denuo Placentinorum dominium Albertus ademptus est. Horum populorum exempla secutæ sunt Papia, Derthona, Alexandria, Asta, quæ veluti contagione quadam correptæ, Gibellinum omne nomen cum Vicario Cæsareo ejiciunt. Ex quo Philippus Achaicus Ticino digressus in Taurinos se contulit. Profectioni speciem nuptiarum prætulit, quas ut celebriores facturum se simularet, duodecim adolescentes ex Primoribus Papiensium, & totidem Vercellensium, qui se sequerentur delegit, inter quos Riciardinus Philipponi Langusci filius eminebat. Sed ut Taurinum pervenere, omnes in vincula conjecti fuere; nec prius dimissurum eos se declaravit, quam emeritum ex præfectura stipendium sibi persolveretur.

Sub his Guarnerius quoque Auspergensis sibi metuens Matthæum Vicecomitem, & cæteros amicarum civitatum Heroas Laudem in consilium vocat: ibi de publico consensu decerni sibi socium Matthæum curavit, qui nobilitate, prudentia, & populorum studiis, tum fide in Cæsarem cunctos ante stare probabatur. Ea re peracta populum Laudensem in concionem vocat, & habita oratione tempori congrua, Zenonum Dressenum, & quosdam è Primatibus detinent, & Soncinum custodiendos mittunt. Dehinc Matthæus comparato exercitu bellum Papiensi infert, & ponte in Ticino ædificato, pluribus in locis populationes agit. Eodem profectus & Galeacius filius cum mercenario milite, & Actius Malaspina Prætor urbanas cohortes sub signis habens: trajicientibus amnem adjunguntur exules. Papia parum progressi Laumellum oppidum capiunt: inde Garlascum obsident. Languscus Comes, quos poterat milites, ut auxilio obsessis foret, contrahebat. Alexandrini & Astenses copias illi misere. Sed eorum adversarii Theodorus Marchio Montisferrati, & Philippus Sabaudianus Vicecomiti adjunguntur. Interim triginta vel eo amplius expediti milites, jussi obsessis auxilium ferre, sub occasum solis appropinquare castris visi sunt: sed ab hostibus deprehensi, suspendio omnes in conspectu oppidanorum enecantur: quorum supplicio territis hominibus, Garlascum Galeacio deditur: dehinc ducere Vercellas statuunt, atque dominatu ejus urbis evertere Simonem Corrobianum, qui opibus & favore Advocatorum, gentis Cæsaribus inimicæ, Remp. obtinebat: cum propius accessissent, & magno impetu resistentes hostes offendissent, dubitavit Guarnerius de fide Philippi Sabaudiani, quasi per eum enunciatum fuisset consilium invadendæ ex improviso civitatis. Itaque proditionis suspectum stricto ense appetit; parumque defuit, quin is obtruncaretur. Famuli & circumstantes amici orto tumultu vulnera, mortemque excepere. Philippus discrimine ereptus, intra urbem aufugit; & Simoni Corrobiano exposita repentini adventus causa, benigne exceptus, meliora dehinc sperare jubetur. Tum communicatis consiliis atque opibus Ticionos, qui diversæ factionis principes erant, & cum Guarnerio sentire videbantur, urbe pellunt, hostilisque exercitus brevi solutus est.

Per eosdem dies Franciscus Turrianus, qui hactenus arcem Montorphani obtinuerat, cum cætera omnia in potestatem hostium venisse cerneret, nec sibi tuto amplius in ea consistendi facultas foret, eam Episc. Comensi tradit, atque apud eum aliquot dies moratus, dum equos & necessaria itineri comparat, Cremonam abiit, ubi Guidonem patrem gravi valetudine laborare acceperat: adeo vero affectum offendit, ut is brevi expiraverit: quo honorifice pro præsenti conditione tumulato, abiit Franciscus in Etruriam; salutataque Florentina civitate, & Senense, in Apuliam ad Robertum Regem penetravit: quem universæ Italiæ Guelphi principem, & signiferum sibi tunc parabant. Jamque is ad Subalpinos populos miserat Hugonem Baucium cum auctoritate Regia, cui Astenses auctoribus Solariis, & Papienses duce Philippono Langusco, se & sua dedunt; vectigalium & portoriorum omnium potestatem permittunt: adduntur fœdera, eosdem se habituros amicos, inimicosve, quos Rex jussisset, & multa alia ad speciem libertatis conservandam. De Alexandrinis quoque honorifica mentio habita: ea omnia Rex scriptis ab Neapoli litteris, aureo sigillo ornatis confirmavit. Hisque urbibus præesse Hugonem Baucium voluit.

Interea tres Cardinales coronandi Henrici gratia in Italiam missi Romam pervenerant; ad quos salutandos Robertus Rex Joannem fratrem misit cum illustri comitatu, causam prætendens, ut celebritati, cui ipse non poterat, frater interesset: sed hic urbem ingressus multa largiri, plura polliceri, denique arte omni primores populi ad se trahere. Gens Ursina statim illi adhæsit: contra Columnenses illum aversari, nulla consilia, nulla colloquia cum eo habere, Cæsareumque nomen tueri. Hos Joannes armis aggreditur. Quæ sentiens Henricus, in eoque verti dignitatem suam non ignorans, nuncios ad Robertum mittit, hæc, quæ in contumeliam suam Romæ agerentur,

tur, expostulaturus, simul Ludovicum Sabaudianum cum equitatu, ut Columnensi præsidio foret, Romam quam celerrime proficisci jubet, & duos Episcopos ad Joannem dirigit, qui hortando, monendoque, eum ab amicorum injuriis deterrerent. Dehinc ipse Pisis digreditur: & quia Florentini, Senensesque late per Apenninum militares copias disposuerant, viarumque claustra tenebant: secus oram Etrusci littoris tenuit, noctuque iter faciens, Sanctam Floram, & Populoniam, & Viterbium sub Kal. Majas pervenit: nec ita multo post Romam ingreditur: ubi cum omnia turbida & tumultu plena essent, tres menses subsedit: nam posteaquam arcere eum urbe inimici non potuerant, eam nunc operam dabant, ne in æde Petri coronaretur.

Henricus Oratores in Galliam misit, qui Clementem edocerent, quantum odii & certaminis inter Romanos foret, & à quibus ea mala nutrirentur; peterentque remedia. Clemens respondit, decrevitque, nihil referre, qua in æde, modo in urbe Roma Cæsar coronaretur; mandavitque ut in Lateranensi templo ea celebritas fieret. Ita Kal. Augusti optata insignia Henricus deferentibus solemni more tribus Cardinalibus in frequentissimo hominum conventu, & cum his solemnem titulum Imperatoris accepit. His peractis, in Tiburtinos, & inde per Umbrorum & Perusinorum fines Aretium pervenit: ubi confluentibus ad eum Etruscarum civitatum exulibus, bellum Florentinis facere instituit; & dum vires contrahit, Sanctum Salvum, & Cassianum, & mox Bonicium, ubi ingruente hieme hibernavit, se contulit.

Interea cis Apenninum varie agitati populi sunt. Nam Tarvisii Riciardus Caminas ab ignoto quodam Sicario gladio percussus occiditur: quo casu commoti adeo circumstantes sunt, ut iræ impatientes parricidam statim interfecerint, ac in frusta multa discerpserint. Ita nec quis is fuerit, aut cujus opera & consilio tantum facinus aggressus, resciri potuit. Defuncto Riciardo, cum soboles nulla virilis foret, Guenzolus frater in dominium successit, qui nec sic perennavit: nam proximo Decembri conspiratione civium, Rambaldo Comite duce, urbe ejectus fuit, & eo in oppida sua commigrante Tarvisini Remp. constituerunt.

Veronenses quoque cum Patavinis, sed sua magna cum clade, pugnavere; & Rhegienses à Mantuanis incendia & prædas perpessi. Parmenses & Cremonenses ab exulibus suis vexati, quamvis accepta detrimenta sæpe hosti reposuerint, & Castrum Leonem è manu rebellium receperint, in quo Manfredus Palavicinus cum magno numero factiosorum inventus est: tamen aliud oppidum, cui in confluentibus Adduæ & Padi sito Castro novo nomen est, amiserunt. Brixiani exules tanta atrocitate cum civibus suis conflixere, ut decem & novem signa militaria victores ex hoste retulerint. Laudenses pariter ab exulibus profligati, Ducem amisere Maratium Quinzonum Cremensem, Cæsareum in urbe Vicarium.

Subiit inter hæc annus decimus tertius supra mille
A.C. 1313. & trecentum. Per quod tempus Florentini nullum rebus suis remedium cernentes, opem à Roberto enixius implorant, ac nisi præsens auxilium adsit, brevi in ditionem Henrici se cessuros, omnia, quæ hostes voluerint, passuros. Robertus verbis magis quam rebus spem illorum sustentare: ipse namque rerum suarum satagebat, petitus bello terra marique. Fridericus Siciliæ Rex transmisso in Calabros exercitu, & Ligustica, Pisanaque classes Neapolitanis littoribus obnavigantes infestum illi Regnum faciebant: tum litteris Henrici ad dicendam caussam in Senatu Cæsareo Pisas, quo paulo ante Cæsar se contulerat, evocatur: minime obtemperantem Cæsar jure Neapolitani, Apulique Regni interdicit: simul Florentinis jus cudendæ monetæ, reddendique juris adimit. Tunc Hugonem Easiolum Aretio oriundum, virum ingenio & manu promptum, Genuam, qui eam urbem gubernaret, revocato Asperomonte, mittit: simul mandat Lambæ Auriæ Ligusticæ classis Præfecto, ut quam acerbissime possit, Neapolitanas urbes prædetur & vexet: sed non multum hæc Robertus faciebat, qui etiam rescripsit, eam partem Italiæ, in qua pater & avus, & nunc ipse regnaret, jussu & auctoritate Romani Pontificis, nequaquam juris Imperatorii, censeri: quare abstineret à finibus suis, neque tentando aliena cæleste Numen in se irritaret: in eandem sententiam scripsit & Clemens Pontifex.

Quæ dum inter Reges circumferuntur, Itali armis & fraudibus inter se certabant. Parmenses exules partim auxilio Matthæi Vicecomitis Medesanum oppidum, & Burgum Donnini, partim conjuncti affinitate atque amicitia ejus familiæ, quæ à Palude cognomen retinet, Padernum, Turrim claram, & Ripaltam occupavere, gravique bello patriam involvere. Tunc Gibertus Corrigius suorum in se invidiam agnoscens, cedere tempori optimum ratus, Cremonensi dominio se abdicavit, & Parmam, retenta sibi Guastalla, Roberto Regi tradidit: Simonemque à Villa cognominatum cum centum Hispanis equitibus postridie Idus Majas intra urbem recepit: illic nomine Regio dici sacramentum curavit. Idem Cremonæ factitatum est, Passarino Turriano eo cum Regii Vicarii titulo profecto: quorum auctoritatem secuta sunt oppida Barganum, Rumenengum, Soncinum, Burgum Donnini. Et Laudenses facto impetu, pulsoque Guarnerio Auspergensi, non tam excutere, abhorrereque jugum Cæsareum, quam ministrorum importunos mores, & inexplebilem avaritiam odisse docuere: namque se Cæsari, Matthæoque Vicecomiti pariturος ostenderunt. Placentia vero ejusdem Matthæi dominio accessit. Nam Gibellini pulsis Guelphis Alberto Scotto manus injecerunt, & eo Mediolanum in vinculis misso, Galeacium dominum creant. His fluctibus res Italæ agitabantur, cum Henricus adversam valetudinem sentire cœpit, & tamen Pisis digressus Munatensem & Florentinum agrum invadit: tum Senarum mœnia prætervectus secus montem, cui Aperto nomen erat, castra locat: hic pergravavit morbus, & ex tertiana in continuam febris versa; nec remedia ægrotantem levabant: ergo Medicorum monitu maceratenses balneos petit: quibus nihil proficientibus Bonumconventum defertur: sed evicerat vis morbi medicamentorum omnium virtutem: atque ibi nono Kal. Septembris exstinctus est, maximo omnium, qui eum sectabantur, mœrore: amici cadaver Pisas detulerunt, ac regali sumptu sepelierunt.

FINIS.

TRISTANI CHALCI,
MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

RESIDVA,
HOC EST,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XXI & XXII.

Et alia quae ſequens pagina indicabit.

E Bibliotheca Patricii Nobiliſſimi

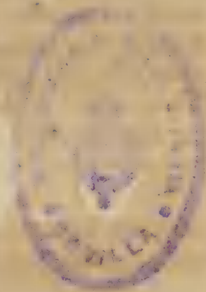
LVCII HADRIANI COTTAE eruta,

STVDIO ET OPERA

JOANNIS PETRI PVRICELLI,

Sacrae Theol. Doctoris, & Laurentianae Baſilicae Archipresbyteri.

Qui ſuum etiam illis Indicem Familiarum & Epitomas adjecit.

RESIDVA HIC CONTENTA.

I M P R I M A T V R.

Fr. Baſilius, Commiſſarius Sancti Officii Mediolani.

Jo. Paulus Mazuchellus pro Eminentiſſ. D. Cardinali Archiepiſcopo.

Comes Majoragius pro Excellentiſſ. Senatu.

ILLV-

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS VIRIS,

VRBIS MEDIOLANI
PRAEFECTO
JVLIO DVGNANO
ET SEXAGINTA DECVRIONIBVS.

Hæc Triſtani Chalci *Reſidua* vos, PRAESTANTISSIMI HEROES, PATRIAEQVE MODERATORES AC PATRES, à litteratiſſimis æque ac prudentiſſimis Collegis veſtris, HIERONYMO LEGNANO, & MARCHIONE VERCELLINO MARIA VICECOMITE, recognita primum è nutu veſtro, ac deinde Veſtrum etiam omnium conſenſu pro legitimis comprobata, typis imprimi juſſiſtis. Eadem vero viciſſim non aliud profecto, quam veſtrum Nomen Ampliſſimum, præferre jam geſtiunt. Quorum enim beneficio è tenebris in publicam lucem, pene redivivi fœtus, prodierunt; eorum quoque patrocinio deinceps foveri præoptant; vitamque ſuam iis acceptam referre palam & ingenue conteſtari, à quibus eam vere acceperint. Graviſſimo nimirum Concilii veſtri judicio ſancitum alias fuit: VT, QVAE EXSTARENT VETERVM HUJVS VRBIS ANNALIVM PVBLICA LVCE VESTROQVE NOMINE DIGNA MONVMENTA, SEV PRIVATIS IN BIBLIOTHECIS EXSCRIPTA, SEV TYPIS OLIM IMPRESSA, EA VOBIS AVCTORIBVS DENVO PRO VESTRI NOMINIS DIGNITATE CVDERENTVR: ſicut etiam initio Nuncupatoriæ viginti priorum ejuſdem Triſtani Librorum Epiſtolæ, non abſque debita decreti tam ſapientis commendatione, memorabatur. Quemadmodum igitur propterea priores illos Libros, favore veſtro primum editos anno Seculi hujus vigeſimo ſeptimo (cum Præfectus urbis eſſet FABIVS FRANCISCVS DVGNANVS, nunc Regius Senator, ac meritiſſimus) Vobiſque nuncupatos, apprime placuiſſe, compertiſſimum eſt; ſic etiam iſtis ejuſdem Chalci *Reſiduis* exitus æque ſaltem fælix exſpectandus hoc tandem anno videbatur; quo videlicet anno Præfecturam pariter Urbanam ſumma cum laude JVLIVS adminiſtraret DVGNANVS, ejuſdem Fabii Franciſci digniſſimus frater. Sed iſtis fortaſſe propria nunc quædam & major gratia non deerat vel eam præſertim ob cauſam; quia nunc tandem inventa ſint; cum alioqui vel omnino neſcirentur, vel ſaltem pro deſperatis ac perditis haberentur. Illud vero etiam huc accedebat; quod ejuſmodi munus, ſive potius amoris & obſervantiæ teſtimonium, non tam ego, quam Vir eximius Vobis offert, LVCIVS HADRIANVS COTTA, juvandæ Patriæ cupidiſſimus; cujus in Bibliotheca illud auſpicato inventum fuit; quique perhumaniter illud mihi communicavit ad hunc proprie finem, ad quem ſimiliter ego quoque cæteroqui anhelabam. Quod ſi forte Vos (quemadmodum ego certe rogo & obteſtor) ſtudium quoque meum hac in parte operamque probare ac patrocinio complecti veſtro non dedignemini; efficiam profecto, ut talis erga me beneficii neque Vos, nec Ordinem unquam veſtrum, neque communem hanc Patriam pœniteat. Multæ ſiquidem præſto mihi ſunt Hiſtoriæ noſtrates, ab aliis olim Scriptoribus diligenter ac fideliter elaboratæ, neque typis hactenus unquam evulgatæ, aut ſaltem in præſenti raræ admodum & pauciſſimis cognitæ: multa inſuper ego quoque variis ex Archivis, necnon etiam è Libris vel impreſſis vel ſolummodo manuſcriptis, jam collegi, & inceſſanter, undecumque poſſim, colligere meditor: quibus omnibus Hiſtoria Mediolanenſis, convenienter ad veſtrum illud decretum, illuſtrata pluri-

mum & aucta, de tenebris & erroribus triumphare secura possit, nativamque nobilitatem ac præstantiam sine fuco & cerussa ostentare, simul & admirationi omnibus esse. Magna sunt, quæ polliceor. Magna sane: non inficior. Atqui nihilominus etiam confido fore, ut Vosmetipsi tandem longe majora esse fateamini; si forte per Vos detur, ut ego promissis fidem re ipsa præstare possim. Deus interim Vos Vobis & universæ Patriæ mihique diutissime servet incolumes. Mediolani anno Domini MDCXLIV.

Deditiss. & Obsequentiss. Servus

JOANNES PETRVS PVRICELLVS,
Laurentianæ Basilicæ Archipresbyter.

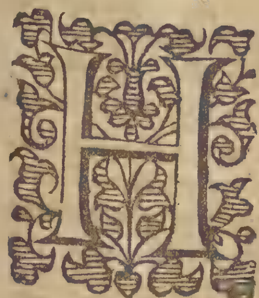
SEXAGINTA VRBIS MEDIOLANI DECVRIONES,

ad quos præcedens Epistola dirigitur.

EQVES CAROLVS VICECOMES, REGIVS AERARII PRAEFECTVS.
COMES CONSTANTIVS TABERNA.
COMES LVDOVICVS MELTIVS, J. C.
MARCHIO FRANCISCVS MARIA VICECOMES.
COMES JOANNES AMBROSIVS PECCHIVS.
LVDOVICVS CRIBELLVS.
JOSEPH RAVERTA.
COMES PHILIBERTVS SOMALIA.
JOANNES BAPTISTA ARCIMBOLDVS.
COMES HIERONYMVS BARBOVVS.
COMES ANTONIVS CORIVS.
JACOBVS MARIA STAMPA, EQVES S. JACOBI.
JVLIVS SCLAFENATVS.
ALEXANDER VICECOMES.
COMES CAROLVS FRANCISCVS SERBELLONVS.
FRANCISCVS CASTILLIONEVS.
COMES JACOBVS MANDELLVS, EQVES S. JAC.
JOANNES PETRVS NIGROLVS.
COMES BARTHOLOMAEVS ARESIVS, PRAESES MAGISTRATVS ORDINARII.
MARCHIO AVGVSTINVS LITTA, EQVES SANCTI JACOBI.
ALEXANDER PANIGAROLA, EQVES S. JAC.
JACOBVS FAGNANVS.
JOANNES BAPTISTA DE PLENIS.
FABIVS FRANCISCVS DVGNANVS, SENATOR.
PETRVS PAVLVS MAGIOLINVS.
COMES ALBERTVS VICECOMES.
GEORGIVS TRIVVLTIVS.
COMES CAROLVS VICECOMES.
CAMILLVS LONATVS.
COMES ANGELVS TRIVVLTIVS, EQVES S. JAC.
HIERONYMVS LEGNANVS.
GEORGIVS RAINOLDVS.
JOANNES BAPTISTA ORRIGONVS.
HIPPOLITVS BRIPPIVS.
RAYMVNDVS FOPPA.
COMES CAROLVS TABERNA.
COMES CAROLVS ARCHINTVS, J. C.
ANTONIVS ALIPRANDVS.
AVGVSTINVS CAIMVS, EQVES S. JAC.
HIERONYMVS MONTIVS.
HIERONYMVS FAGNANVS, J. C.
PRINCEPS HERCVLES THEODORVS TRIVVLTIVS, EQVES AVREI VELLERIS.
JOANNES BAPTISTA HOMODEVS, QVAESTOR.
JOANNES ANGELVS PORRVS.
COMES PYRRHVS VICECOMES BORROMAEVS.
MARCHIO VERCELLINVS MARIA VICECOMES.
MARCHIO MAXIMILIANVS STAMPA.
CAESAR RHO.
AEGIDIVS ROMA.
COMES GVID-ANTONIVS STAMPA.
COMES ALOYSIVS ARCONATVS.
MARCHIO TIBALDVS VICECOMES.
HYACINTHVS ORRIGONVS, QVAESTOR.
PHILIPPVS CORIVS.
COMES HORATIVS ARCHINTVS.
MARCHIO CAROLVS GALLARATVS, J. C.
JOSEPH CRVCEIVS, J. C.
COMES VALERIANVS SFONDRATVS, EXERCITVVM COMMISSARIVS GENERALIS.
JOANNES BAPTISTA VICECOMES, J. C.
JOANNES BAPTISTA GLVSSIANVS, PROTOPHYSICVS.

PRAE-

PRAEFATIO
AD
LECTOREM.

HUMANISSIMUS æque ac Nobilissimus hujus urbis Patricius, LUCIUS HADRIANUS COTTA, non ita pridem à me rogatus evolvebat omnes in sua Majorumque suorum Bibliotheca libros; si forte quippiam exstaret, quo Sancti è sua familia Herlembaldi, necnon etiam Sancti ex Alciata stirpe Arialdi, cui plurimum ille cum Landulfo fratre suo favit, illustrari Vita posset, quam ego typis aptabam. Forte autem fortuna ex improviso præter omnem opinionem ac spem isthæc illi ad manus acciderunt Tristani Chalci Residua: *de quibus cæteroqui nihil antea innotuerat; cum viginti priores* Historiæ Patriæ *Libri decimo septimo ab hinc anno primam in lucem typis ederentur.*

Cæterum hi duo postremi ejusdem Historiæ Libri ab anno Christi supra millesimum trecentesimum decimo tertio ad vigesimum tertium pertingunt. Quod autem observatione dignissimum erat, eorum exemplar semet aperte prodit ipsiusmet Tristani Chalci manu conscriptum. Multa quippe identidem hic occursant emendata, detracta, vel addita, pro eo tantum jure, quod solis Auctoribus in suas Lucubrationes, ceu patribus in suos filios, convenit. Id ipsum vero apertissime sic etiam contueri licet in eo Bibliothecæ Ambrosianæ Codice, quo viginti priores Libri, eodem prorsus cum istis charactere pariter ac formula conscripti, continentur, ac quibus isti duo postremi citra dubium subnectendi erant; sicut è postrema Libri ejus vigesimi & è prima istius vigesimi primi pagina, inter se collatis, liquidissime constat. Illum autem Tristani esse autographum (præterquam quod prædicto pariter argumento passim commonstratur) indubitanter nobis ac multoties affirmavit etiam summæ Vir prudentiæ fideique indubitatæ, ANTONIUS OLGIATUS, ejusdem Bibliothecæ primus & ab ejus initio in præsentem usque diem Præfectus, in omnem posteritatem pro suis meritis commendatissimus: quinetiam FUNDATOR IPSE, FEDERICUS CARDINALIS ET ARCHIEPISCOPUS BORROMAEUS, OMNI LAUDE MAJOR, hoc idem constanter asserebat se certo scire. Quocirca non impar itidem judicium de duobus hisce Libris feratur, necesse omnino est: ac proinde talibus è Tristani autographis alia diversi characteris exemplaria, si forte aliquando ab ipsis discrepant, emendentur.

Sed hæc ipsa characteris inter ejusmodi Libros similitudo nosmetipsos insuper admonet, reliqua item tria isthæc Opuscula Nuptialia nihilo minus Tristani autographa esse; quamquam hæc ille multo diligentius ac politius (si non ad recte, certe tamen ad belle scribendi scientiam & artem) velut extrema scriptoris excellentis manu, & in pergamena charta conscripsit; atque illamet etiam fortasse sunt exemplaria, quæ ipse donavit iis, quibus Lucubrationes ejusmodi suas nuncupaverat; & illud præsertim, quo priora duo continentur Opuscula.

Quandonam vero tria isthæc ille Opuscula conscripserit, vel ex iisdem satis intelligi datur. Primum ergo conscripsit anno Christi supra millesimum quadringentesimum octuagesimo nono: secundum nonagesimo primo: tertium autem nonagesimo quarto, sicut in fine legitur; tametsi postea Nuncupatoriæ illi, & quidem primævæ, ad Herasmum Brascam Epistolæ nonagesimum septimum recentiori charactere annum adjecerit. Quamobrem isthæc antea conscripserat, quam prosequendæ post Georgium Merulam defunctum Historiæ Mediolanensis provinciam, sibi demandatam, susciperet.

Jacobus enimvero Philippus Bergomensis in Supplemento Supplementi Chronicarum, *& in sexti decimi Libri fine, profitebatur, annum Christi tertium supra millesimum quingentesimum sibi ætatis esse suæ sexagesimum nonum. Eodem autem Libro, ad annum millesimum quadringentesimum nonagesimum, tradiderat, ex hac vita Merulam evolasse nonagesimo quarto ejusdem Sæculi anno. Certe autem nonnisi post biennium ab ejus obitu Tristanus eam provinciam susceperat; sicut ipsemet in suæ* Historiæ Patriæ Præfatione *luculenter testabatur. Itaque nonnisi post nonagesimum sextum semet ei contexendæ Historiæ applicuit; atque adeo nonnisi sub ea tempora, quibus Res Mediolanensis adventu Gallorum tantopere perturbata multos in annos fuit. Quippe nonagesimo nono subinde anno Rex Galliæ, Ludovicus Duodecimus, misso in Italiam exercitu, atque mox etiam ipse subsecutus, Mediolanum & universum ejus Ducatum in suam redegit potestatem: ac Ludovicum Mariam Sfortiam Ducem nostrum, Tristanique Mœcenatem, in Germaniam protinus fugere coegit: & alia funestiora, quæ illius Ævi Scriptores communiter narrant. Qua quidem rerum perturbatione, mirum est profecto, nisi etiam Tristano prosequendæ Historiæ voluntas ad minus deferbuerit; tametsi eundem ab ipsomet etiam Francorum Rege, jam Mediolani Duce, habitum in honore ac pretio reperiam.*

Anno siquidem supra millesimum quingentesimum tertio Regius jam erat Secretarius: & hoc ille titulo insignis, ejusdem anni Kalendis Augustis, aureum Censorini DE DIE NATALI Librum, & alia nonnulla aliorum Opuscula, typis Mediolanensibus edita, officiosus nuncupavit STEPHANO PONCHERIO; cum nuper è Regio Senatus Mediolanensis Præside provectus ad Parisiensis Ecclesiæ Pontificatum fuisset. Sic etiam Regio-Ducales Litteras,

ab ipso, tamquam Regio Secretario, subscriptas anno postea sexto dieque trigesima prima Octobris, & rursus anno septimo dieque Julii quinta, nobis nuper ostendit ORNATISSIMUS OMNI ERUDITIONIS ETIAM LAUDE MARCHIO VERCELLINUS MARIA VICECOMES. Quo pariter indicante, vidimus etiam publicum anno ejusdem Sæculi decimo sexto ac decima tertia Octobris die Instrumentum: in quo ille jam inter mortuos computabatur, relictis post se uxore Domina Susanna de Calcaterris, & ex ea filio Joanne Francisco.

Intra septimum igitur ac decimum sextum ejus Sæculi annum Tristanus noster occubuerat. E vigesimi secundi autem Libri exitu illo ita manco & imperfecto, qualem ipse posteris reliquit, facile nos interpretamur, eundem, morte præventum immatura, non ultra scribendo procedere potuisse; cum alioqui jam inde ab initio susceptæ post Merulam scribendi curæ filios & nepotes Matthæi Vicecomitis tractare cœpisset eo animo, ut, quæ à fine Merulæ restabant, ea ipse continuato protinus tenore prosequeretur; quemadmodum ipsemet in sua Præfatione *recensuit. Quo quidem casu consistere ibi coactus est, unde majores ac fæliciores facere progressus debuisset, atque etiam potuisset. Postremo igitur illi eidem Libro ne Notas quidem ullas marginales adjecit, sed solum Christi annum millesimum trecentesimum vigesimum; & hunc juxta Libri ejusdem primordia. Etenim tam singulos Librorum titulos, quam ejusmodi Notas (id quod in Opusculis etiam illis Nuptialibus observare licet) rubro formare solitus erat Chalcus charactere: nobisque propterea videtur earum simul omnium adjectionem in illud reservasse tempus, quo Librum quemque integrum exscripsisset.*

Cur autem genuinum & purum Tristani cognomentum, non CALCHI, (sicut in priorum viginti Librorum Editione retentum est) sed potius CHALCI nobis esse videatur, hæ fuerunt rationes. Ipsa in primis Tristani autographa, quæ à nobis hactenus conspecta sunt, ita prorsus ac perpetuo se habent. Sic etiam Tristanus ipse Regiis semet Litteris subscribebat, & iis nominatim, quas paulo ante innuimus. Nec aliter ante ipsum sese subscripserat Bartholomæus Chalcus: quem ipse sui cognominis splendorem, suæque dignitatis auctorem prædicare gratus consuevit. Hic enim non modo sub tribus novissimis ante Ludovicum Regem Principibus nostris, sed etiam sub ipsomet Ludovico, fuerat Principalium Secretorum Magister: nosque multas ejusmodi Litteras & Diplomata interim ab eo ita prorsus subscripta conspeximus. E quorum certe numero illud etiam est, quo Ludovicus idem Rex, cum nuper hoc Ducatu Statuque Mediolani potitus esset, ejus regimen sancivit; quodque Viglevani datum anno Dominicæ Nativitatis millesimo quadringentesimo nonagesimo nono, die undecima Novembris, adhuc archetypum in Archivo civitatis conservatur. Sed ejusmodi probationibus accedit etiam Diamantis auctoritas Marinoni: cui consentit etiam Paulus Morigia, in sua Mediolani Historia, *Lib.* III. *cap.* II. *Marinonus enim, (cujus exemplar manuscriptum nobis humanissime suppeditavit è suo Museo ALOYSIUS ECCLESIA, meritissimus urbis Secretarius) cum de multis Nobilium Familiis dissereret, persuasum sibi esse profitebatur, istam Chalcorum Familiam prima origine Græcam esse, suumque sortitam cognomentum è Chalcide civitate in Eubœa Insula. Quod pro rei veritate si forte ita se habeat; certe quidem civitas illa Græce, non* ΚΑΛΧΙΣ *scribitur, sed* ΧΑΛΚΙΣ: *cui propterea dictioni (& sic de aliis quibusdam similibus, è Græco Idiomate petitis) ad purum & sincerum unice congruit, non CALCHI, sed CHALCI cognomentum.*

Sicut autem, Benigne Lector, inter hæc Tristani Residua *tibi sunt in promptu* Nuptiæ Joannis Galeacii; *sic etiam illas tunc temporis descripsit STEPHANUS DULCINUS, Scalensis hac in urbe Canonicus; necnon etiam NICOLAO LUCARO, Rhetori Cremonensi, nuncupatas typis hic evulgavit anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo nono. Sed rarissima hoc tempore sunt ejus exemplaria: & unicum tantummodo hactenus ego in Ambrosiana vidi Bibliotheca. Quod si præterea JASONIS MAYNI* Orationem, *coram Maximiliano Romanorum Rege habitam, legere cupis integram, quemadmodum ille verbatim à se recitatam affirmavit, & non tantum sicut hic à Tristano, Augustis consita Nuptiis, summatim recensetur; eandem invenies in Secundo Tomo, ex Bibliotheca Marquardi Freheri primum edito Francofurti anno Sæculi præsentis trigesimo septimo. Est autem inscriptus, GERMANICARUM RERUM SCRIPTORES VARII, PARTIM HACTENUS INCOGNITI, &c.*

Quoniam vero tibi, Lector, facile placebit etiam ex ipsismet Tristani exemplaribus ea propriis dijudicare oculis posse, quæ nos de ipsis in præsenti Præfatione disseruimus; hoc denique moneo, ut eadem postmodum in Ambrosiana requiras Bibliotheca. Illi siquidem largiri ea statuit humanissimus bonique publici amantissimus Cotta, qui mihi eadem hactenus commodavit.

INDEX
FAMILIARVM, ET PERSONARVM,
AD VNAMQVAMQVE FAMILIAM SINGILLATIM ATTINENTIVM IN HIS TRISTANI CHALCI RESIDVIS.

INDEX FAMILIARVM ET PERSONARVM.

TRI-

TRISTANI CHALCI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XXI.

EPITOME.

Henrici Septimi Regis mors Guelphis læta, Gibellinis triſtis. Piſani ac Longobardi ſemet ad arma parant. Vicecomites ſuis prævalent hoſtibus; tametſi ſemel ab ipſis victi. Montiſclericuli Caſtrum à Parmenſibus obſeſſum, ſeſe illis in deditionem tradit, ſtatimque traditur excidioni. Concilium ad Viennam celebratur Allobrogum. Ejus decreta, & pernicioſa inde certamina. Moritur Clemens Pontifex, ac biennio Sedes vacat. Moritur & Rex Francorum Philippus, ac deinde Ludovicus: & in Regnum Carolus Valeſius ſubſtituitur. Imperium ſibi duo vendicant; ſed Ludovicus, Bavariæ Dux, illud ſibi armis ac certamine obtinet. Lucenſes, auxiliis Roberti Regis, alio impliciti bello, fruſtra exſpectatis, Ugutioni Faſiolo ſeſe ſubjiciunt: & hic certamina ibidem ſubinde oborta compeſcit. Sed & Aretio potitur; at in breve tempus. Conventus Parmæ habitus. Nuptiæ inter Gibertum Corrigium & Magdalenam Rubeam celebratæ. Caſtoni Turriani, Mediolanenſis Archiepiſcopi, ſacra fulmina in Matthæum ac filios Vicecomites: & aliorum bellici apparatus in ipſorum perniciem; ſed irriti. Vincentinos, à Patavinis obſeſſos, Canis Scaliger liberat. Ubertus moritur Vicecomes, quatuor poſt ſe filiis relictis. Oborta Parmæ contentio inter Giberti Corrigii propinquos, demum ſedatur. Ingens contra Ugutionem ad Lucam exercitus; ſed ille tamen vincit. Galeacius Vicecomes, Derthona potitus, arcem in confluentibus Padi & Friæ ædificat. Matthæus pater eam reficit, & ab impedientibus tuetur. Papia etiam potitur, ibique arcem conſtruit, & ab exilio Epiſcopum revocat. Alexandrini quoque ſuam illi urbem tradunt. Jacobus Cavalcabos Cremonæ ac Brixiæ dominium accipit. Cremona non multo poſt ad Gibertum Corrigium tranſit, nec ſine magna ipſius apud multos invidia; ſicut etiam Parmæ poſtea magnum ſubiit diſcrimen. Itaque Parma pariter & Cremona ſeſe illius regimini ſubduxerunt. Piſas & Lucam Ugutio amittit ob ſuam tyrannidem, ac nominatim erga Caſtrucium Caſtracanem, nobilitate generis ac rebus præclare geſtis inſignem. Romanus jam tandem Pontifex, ſatagente Francorum Rege, creatur Joannes Vigeſimus ſecundus. Clementis Decreta hic confirmat: cumque Ludovicum Bavarum Imperatoris etiam titulo privaſſet; ille palam rebellavit. Alexandrinorum interea fines à Ricardo Gambaterſa & à Baucio infeſtati. Matthæus illis Vicecomes auxilio ſubinde fuit. Opicinus Spinula moritur. Matthæus ædificando terit otium Mediolani: Ædeſque Duodecim Viris, publici commodi Proviſoribus, ac duplicem porticum marmoreo pariete conſtruit. Ut autem Pontificis iram declinaret, titulum exuit Vicarii
F *Cæſarei, ſeque populi Capitaneum ac Libertatis Defenſorem inſcripſit. Iraſcitur inde nihilominus Pontifex: & ſicut, invito Matthæo, Aicardum promovet ad Mediolanenſem Archiepiſcopatum; ita Caſtono Turriano Patriarchatum Aquilejenſem tradit; ipſumque quin etiam Matthæum communione Fidelium privat. Gibellinorum Guelphorumque nomen Parmæ vetitum; ibidemque ſupremus Magiſtratus ad ſex tantum menſes conſtitutus, & Capitaneus populi appellatus, ac Gerardus Buzalinus electus. Hinc ab Amicis Corri-*
B *gii, tum ab ipſomet etiam Corrigio, multa mala illata. Cremona obſidione cingitur, nec multo poſt liberatur. Ferraria veteres ad Dominos redit, Eſtenſes. Inter Stephanum Matthæi filium & Valencinam Bernabovis Auriæ filiam nuptiæ pactæ, aliis Genuenſibus diverſæ factionis principibus invidiam & ſuſpicionem injecere. Spinulæ per ipſos propterea revocantur ab exilio in urbem; ſed non diu morantur. Matthæus igitur, ſibi junctis & Spinulis & Auriis, Genuam ipſam obſidione premit: ac ne rogatus quidem per Legatos deſiſtit. Genuenſes Roberti Regis opem impenſius implorant, eique deditionem urbis pollicentur: cumque ipſe*
C *adveniſſet, eandem illi dedunt; ſed ne propterea quidem à ſe bellum propulſant. Inter hæc Pontificis mandato Matthæus Avenionem vocatur ad reddendam eorum rationem, de quibus accuſabatur. Sic etiam contra ipſum Canis Scaliger à Franciſco Turriano ſollicitatur. Super his ergo ipſe Colloquium Soncini cum Sociis habet: ibique Canis idem Scaliger communi conſenſu Capitaneus Societatis decernitur, necnon etiam Paſſarinus Bonacoſſa promiſſis in fide confirmatur. Ad Genuam rurſus acriter pugnatur: cumque Matthæi demum exercitus receſſiſſet; ipſe quoque Rex Robertus Avenionem inde diſceſſit. Matthæus enimvero novis ſibi auxiliis comparatis Genuam retentat. Vario illis*
D *exitu terra marique pugnatum. Nec defuere, qui Vicecomitem inde ad ſua tutanda conarentur avertere. In Cremenſes deinde, tum etiam in Brixienſes Matthæus movit. Gibertus etiam Corrigius, ab Etruſcis Urbibus creatus univerſi nominis Guelphi Capitaneus, in Brixienſem, Bergomenſem, ac Cremonenſem agros infeſtus irrupit. Inter hæc Corrigius & Turrianus affinitatem contrahunt. Ugutio pariter Faſiolus cum Spineta Malaſpina conſpiravit, ut in antiquum Lucæ Piſarumve imperium rediret; ſed fruſtra. Sacros Moguntiæ (ſive Modoetiæ) Theſauros, à Turrianis olim pignori fœneratoribus locatos, Matthæus Vicecomes redimit; atque ſuis loculamentis reſtituit. Canis Sca-*
E *liger, Patavinum affectans regnum, nihil non tentat. Sed Patavini auxiliis à Federico Duce Auſtriæ obtentis eum repellunt, & opulentis ejuſdem caſtris potiuntur.*

NTEMPESTIVA Henrici mors aliis triſtis, læta aliis atque peroptabilis accidit. Nam, ut varii erant animorum habitus, ita hinc exultavere Guelphi nominis Propugnatores; & Gibellini, non ſecus atque ignes injecta aqua, oppreſſi ſunt inopinato iſto atque inexſpectatiſſimo nuncio. Piſani in primis pavefacti ſatis præſentibus rebus conſuluiſſe crediderunt; ſi Ugutionem Faſiolum militiæ ſuæ Principem pararent. Itaque hunc quibuſcumque conditionibus ab Genua evocant, pecunias ad conducendos milites abunde præbent. Neque is conditiones tali tempore oblatas repudiavit: inprimiſque Germanos equites, qui amiſſo Rege oberrabant, conducit: nec pauci Itali acceſſere. Quo-

rum multitudine fretus se Pisas Ugutio contulit: & finitimis hostilia molientibus fortiter responsurum se declaravit.

In Longobardis autem Albertus Scottus, clam Mediolano digressus, in agrum Placentinum se contulit. Nihil non moliturus, quo patrem & opes recuperaret, amicos convocat. Præter consanguineos & domesticos accessere ad eum Philipponus Languscus, Symoninus & Paganus Turriani. Cum satis copiarum coivisse videretur, Placentiam aggredi constituunt. Tenebat eam Galeacius Vicecomes: qui nec ignarus eorum, quæ inimici parabant, validum & ipse exercitum contraxit, pugnæque se obtulit advenienti hosti. Certatum est acerrime. Superior jam videbatur Galeacius; cum Philipponus, inclinatam suorum aciem restituere nixus, pene circumventus est. Alteri agmini præerat ejus Propinquus, è Sancto Nazario cognominatus. Qui ubi Languscum telis peti cognovit, strenue in confertos hostes incurrit, pugnamque aliquantisper restituit. Tamen perrumpere ad illum non potuit: neque tantum virium habuit, ut se amicumque servaret. Profligatis aciebus, ambo capiuntur, vivique Mediolanum perducti.

Exterriti ea clade inimici Vicecomitum continuo Conventum Papiæ indicunt. Convenere Ugo Baucius, & Thomas Neapolitanus Schiracii Comes, & Franciſchinus Turrianus: factaque conspiratione, equitum duo, peditum circiter decem millia contraxere in agro Laumellino. Quibus mox cis Ticinum traductis, Abiatum oppidum aggrediuntur; sed haud ita facile potiuntur. Validum inerat præsidium. Tum submissi à Mediolano sexcenti equites; quibus præerat Theodorus Marchio Montisferrati, Salabruga Comes, ex Germania accitus: hi pugnam committere coacti, à multitudine superantur. Theodorus ubi inclinatam aciem vidit, fuga sibi consuluit. Salabruga cum filio captus est. Ab ea victoria Turrianus, in agrum Seprium excurrens, Legnanum usque prædabundus devenit. Thomas quoque Schiracius, fugientes persecutus, vicos diripiebat. Et dulcedine prædæ longius provehuntur milites; sed dum latius sparguntur, debiliores cohortes efficiebantur; & proinde obnoxii populorum violentiæ, quos diripiendo per maximas injurias in se irritabant. Ab indigenis vicatim opprimebantur: occurrebat præterea cum integris copiis, quacumque densius agmen esse nunciabatur, Vicecomes, & præda impeditos obterebat. Sic, cum temperare in victoria nesciverint, eandem amisere. Nam cum multi cæsi fuerint, mille & amplius capti sunt. Cæteri, qui elabi potuere, alii Papiam, alii Astam se recepere. Thomas quoque tristis & mœrens eodem profectus est.

Per eosdem dies obsidentibus Parmensibus oppidum, in ripa Niciæ amnis situm, quem Montem Clericulum vocant, & quem Joanninus Sancto-Vitalis tuebatur; ejus auxilio misit Matthæus Vicecomes ex fœdere quingentos equites, & paulo plus mille peditum. Sed hi, magnitudine apparatus hostilis perturbati, minime penetrare ad oppidum potuere. Joanninus, cui præter Vicecomitem gens etiam à Palude cognominata obstricta jurejurando erat: cum nulla ex parte patere aditus auxiliis commeatibusque videret; pridie Kalendas Novembres, pactus suam & sociorum salutem, deditionem fecit. Parmenses statim arcem, rebus suis importunam, subrui atque solo æquari jusserunt.

In Gallia autem Clemens Pontifex Christianos Principes in Concilium ad Viennam Allobrogum vocavit. Affuere Philippus Franciæ Rex, & duo filii, Ludovicus Navarræ Rex, & Carolus Valesii Comes, tum Edoardus Britanniæ Insulæ Rex. Hic multa de Transmarina Expeditione agitata sunt, & alia ad augendam majestatem Pontificiam pertinentia: atque illud in primis, *Ut designati in Germania Cæsares jura & nomen Imperatoris à Romano Pontifice acciperent*; quod tamen ab aliis longe antehac institutum fuisse non ignorabatur: item, *Ut, mortuo Imperatore, per omne Interregni tempus Italicarum urbium gubernatio penes Romanum Pontificem foret*. Statimque urbes, quæ Ditionis Cæsareæ fuerant, tradi Roberto Regi procurandas jussit; ac nominatim Ferraria illi cessit. Quæ res inaudita, & nunquam antea tentata, graves motus & perniciosa certamina excitavit. Siquidem ii omnes, qui Henrico adhæserant, ceu religionis rebelles vexari ubique cœpere.

Sed parum diuturna voluptas tantæ accessionis rerum ei stetit. Pridie namque Kalendas Majas anni millesimi trecentesimi decimi quarti Clemens obiit, non longe ab Urbe Carpentorato, loco, quam vocant Rotam Mauram Castri Montiliorum. (A. C. 1314) Post cujus mortem Ecclesia biennium sine Pastore fuit, contentionibus & discordiis Patrum: qui, Conclavi diffidentes digressi, urbeque Carpentorato dilapsi, ut in unum redirent, & rei Christianæ consulerent, adduci citius non potuere. Cæterum haud ita multo post obitum Clementis, Philippus quoque Francorum Rex illum secutus est: & Ludovicus filius, successor declaratus, non perennavit. Quare res Galliæ ad Carolum secundo genitum, Valesii Comitem, deferuntur. In Germanis quoque summo in discrimine negotia publica fuere. Ex obitu Henrici duo paribus suffragiis Cæsares creati, Ludovicus Bavariæ, & Fredericus Austriæ Duces. Quorum alter, ut alteri cederet (nam duos ea sella non capit) adduci per communes amicos nequaquam potuere. Armis igitur & prælio decidere causam placuit. Comparatis copiis, commissoque certamine, Fredericus succubuit. Ludovicus extemplo Imperatorem se nuncupat.

In Etruria vero Ugutio Fasiolus, Pisis potitus, Lucenses tentabat: injuriis & damnis atterebat: nec à Roberto, in cujus tutela spem omnem locaverant, auxilia ulla apparebant. Implicaverat se Rex Siciliensi bello. Scribit Gulielmus Ventura, se ab iis, qui interfuerant expeditioni, accepisse: cum trajecisse in Insulam cum uxore & liberis, cum quatuor equitum, peditum vero sexaginta millibus: classem habuisse centum & viginti triremium, præter alias varii generis ducentas: obsedisse Drepanum urbem, sex menses frustratum, conflictatumque fame, majorem exercitus partem amisisse: ac demum pacem à Frederico petiisse: &, dum reverteretur, magnam partem reliquiarum naufragio periisse. Sic fraudati opinione Lucenses, destitutique auxilio, iis legibus, quas Ugutio dixit, pacem accepere. Reducti in patriam Gibellini, & Alborum factio fugata. Potitus Luca Ugutio, justum exercitum comparat, loca ditionis Florentinæ infestat: quæ dum incursando prædandoque vexat, avocatus Lucam est tumultu oborto. Reducti exules agros & bona ab adversariis repetebant: superbe & contumeliose agebatur: atque ab jurgiis & conviciis ad arma ventum est. Ugutio urbem ingressus, certantes compescuit, agentesque prædas verbis minisque cohibuit: &, ceu æquus omnibus venisset, neminem de injuria dubitare jussit. Guelphi tamen, tali Duci, & qui factionum studiis multum obsequeretur, non satis confisi,

fisi, populariter digredientes, una cum Roberti Regis Vicario patria cesserunt. Quibus fugientibus, adversarii non solum sua recuperarunt, sed & illorum domos opesque custode carentes invasere.

Compositis rebus Lucensibus, Ugutio Aretio quoque potitur, dedentibus civi suo patriam Tarlatis, qui illius favore & auxilio reducti domum ab exilio fuerant. Qua rerum accessione territi Florentini, Robertum enixe rogant, ne desit periculo suo: auxilia quamprimum mittat; si ab hostili jugo salvos se velit. Talibus precibus victus Robertus, Petrum fratrem, Tarenti Principem, & Carolum filium, cum mille equitibus in Etruscos misit. Quorum metu, simul & opera Guidonis Petramalæ Episcopi, qui, quamvis ejusdem factionis homo, tamen ægre ferebat, Tarlatos principem in urbe locum tenere, Aretini ab Ugutione defecere. Et Parmæ Conventum habuere Ugo Baucius, Symon Corrobianus Vercellensis, & complures alii Heroes: qui, multa cum Giberto Corrigio colloquuti, illi non solum restitutionem exulum, sed etiam, affinitatem ut cum gente Rubea contraheret, suaserunt. Sic Gibertus, jam annum matrimonio solutus, amissa Helena Langusci filia, duxit Magdalenam, Gulielmo Rubeo natam. Quæ nuptiæ magna cum omnium lætitia ac celebritate actæ fuere. Quibus peractis, reversi sunt Papiam Baucius & Corrobianus. Jamque eodem ex Transalpina regione advenerant alter Ugo, cognomento Delphinus, cum trecentis equitibus: & Castonus Turrianus, Mediolani Archiepiscopus, qui Massiliæ jamdudum exulaverat, & Matthæum ac filios Vicecomites interdictione Sacrorum & aliis sacerdotalibus telis persequutus, infames ignominiososque fecit. Cæteri militares copias adversus eosdem contrahebant (conspiraverant enim acerrime in eorum perniciem) auxiliaque mittebant Bononia, Patavium, Cremona, tum pulsi Bergomo & Laude, & Albertus Scottus Placentia ejectus. Ac cum primo Mediolanum appetere constituissent; mox tamen, cognito Matthæi apparatu, Placentiam declinavere tanto validiori manu; quod & per Padum classis, terrestri exercitui auxilio futura, adnavigabat, & lateri, ut ajunt, adhærebat. Addidit se his Gibertus Corrigius cum Parmensi & Rhegiensi militia. Jam suburbana loca hi tenebant, & terrorem tumultumque se facere posse civibus confidebant; cum, constantibus in fide amicis, & fortiter obsidionem toleraturos se ostendentibus, alacrior ad tuendam civitatem Galeacius effectus est; & tædio affecti hostes, attritique opibus, sponte obsidionem solvere; atque, aliis alio dilapsis, Delphinus & Baucius Derthonam, quæ civitas sub imperio Roberti habebatur, redeunt. Ubi non multo post à conjuratis Baucius circumvenitur: tumultusque ingens excitatus est; sed is, à præsidio suo defensus, qua iter fugæ patuit, elapsus est, cumque propterea infensissimum sibi metuens Derthonensis, vocato Vicecomite penitus à Roberto defecit.

Hisdem diebus Patavini gravi obsidione Vincentiam premebant: quam paribus viribus Canis Scaliger, Veronæ Dominus, tuebatur. Isque tandem eruptione facta Patavinos afflixit: è quibus mille & quingenti occubuisse traduntur, longe plures capti: in quibus inventi sunt illustres Viri, Jacobus Carrarius jam supremum locum in Patavino populo adeptus, & ejus nepos Marsilius Gulielmi Rubei filius. Quorum casu cognito, Gibertus Corrigius, recenti affinitate impulsus, quam celerrime ad Scaligerum convolavit, atque ægris animis intercedens, pacem fieri procuravit: quæ ita sancita est, ut Vincentia sub Scaligeri ditione maneret.

Sequitur annus decimus quintus supra mille & trecentum; quo Ubertus Vicecomes, Matthæi frater, magno ejus mœrore atque incommodo decessit. Elatus honorifice fuit nono Kalendas Majas in Ædes Eustorgianas. Quatuor autem eum suscepisse filios lego: mares tres, Othorinum, Joannem, & qui ab urbe, in qua vel ortus sit, vel pater Magistratus erat, Vercellinus nuncupatus: fœminæ Margaritæ nomen fuit: quæ nupta Franciscolo Pusterulæ, ditissimo Mediolanensi, parum fælix matrimonium sortita est. A. C. 1315.

Interea Parmæ orta est contentio inter propinquos Giberti Corrigii. Paulus Aldigerius, Gulielmi Rubei gener, ab exilio cum cæteris reversus, redire in bona sua Baganzolæ jure nitebatur: & Magistratus facultatem in id concesserat. Matthæus Corrigius, Giberti ex patruele nepos, qui forte ex rebellione sortitus ea fuerat, moleste id ferebat: atque, ne oppido decederet, cum propriis opibus, tum patrui favore contendebat. Aldigerius, injuriæ (seu ea aperte seu clam fieret) impatiens, ad nova consilia animum applicat. Conspiratio ingens fit: in qua & Matthæus Vicecomes, & civitates, Bergomum, Laus, Placentia, Mantua, Verona, nomina dedere. Et cum ad condictum diem vicumque Sancti Quirici auxilia cæteri mitterent; à Vicecomite Luchinus filius, primæ pubis adolescens, cum sexcentis equitibus datus est. Et facto impetu ad Baganzolam, arcem quoque expugnavere: &, direptis rebus, quæ auferri poterant, Sanctum Secundum, quod oppidum recens Rubei construxerant, invadunt: & quamvis acriter defenderetur, tamen diuturnam vim inclusi perferre non potuere; quare, pacti salutem cum rebus, decessere. Ingressi Aldigerius & socii locum, opulentius munivere: multaque inde detrimenta Parmensibus intulere. Mox Junio mense reconciliata pax inter eos & cives est, tanta animorum redintegratione, ut cunctæ simul Factiones, Nova & Vetus, Ecclesiastica & Cæsarea, & si qua alia discordantium nomina erant, abolita præteritorum memoria, in patriam redierint: celebraverintque simul summa hilaritate diem quintum decimum Augusti, qui insignis est anniversaria memoria Virginis in cælum assumptæ.

Inde Luchinus Vicecomes in Etruriam transivit, auxilio futurus Ugutioni, de universa rerum summa periclitanti. Nam per eosdem dies præter Petrum, quem supra memoravimus, alterum quoque fratrem, nomine Philippum, Tarentinorum Principem, & ejusdem filium, Robertus Florentiam miserat: quibus aggregati sunt universi prope Etruriæ Flaminiæque Guelphi. Ad sexaginta millia peditum, equitum vero quinque millia coivisse, Parmensis Scriptor tradit. Qua multitudine Lucam invasuri, cunctos pene ejus urbis amicos exterruere. Nec ita multo post arcem, excelsa in rupe sitam (Montem Catinum vocant) proditione custodum occupant: atque ad ejus radices castra ita collocant, ut & facilem aquationem ex Nebula fluvio haberent, & tuti ab hostium incursione forent. Ugutio autem, cui Gibellinorum auxilia non deerant, quamvis longe impari numero, tamen, utcumque poterat, se opponebat; & hostes ne ulterius procederent nitebatur. Cum sic aliquot dierum moram sine aliquo effectu extraxissent; demum Philippus, multitudine sua fretus, transire fluvium, & commeatuum viam Ugutioni intercludere voluit. Cujus consilii per exploratorem monitus Ugutio, statim succendi cremarique jussit

sit quascumque domos potuit oppidi Bæcisollis, quod hostile erat, & partem exercitus sui occupatam habebat: hisque copiis in castra revocatis, acies instruxit; & qua agmina hostium dirigebantur, emisit. Primam aciem Francisco filio dedit: ipse, huc illuc oculos vertens, omnia momenta observabat. Tumulus erat quidam medius: quem ut occuparent, Philippus suis mandavit. Sed cum hostes jam insedissent; conserere manum coguntur: audacterque pugnantes antesignanos omnes, & Franciscum ipsum debellant, atque occidunt. Habebat Ugutio Germanorum egregiam bello manum: quos, in se venientes, prima illa Philippi acies declinavit. Ergo in secundam irruere: eaque obtrita, in alias deferuntur. Tantaque fuit eorum vis, tamque vehemens furentium impetus, ut nec Gallorum (ut verbis ipsius Ugutionis utar) superbia, nec Apulorum fallacia, nec Florentinorum astutiæ, nec Bononiensium calliditas, nec Guelphorum omnium dealbatæ deceptiones, resistere potuerint: continuoque clypeos in terga vertentes evitare fuga imminentem cædem conarentur. Sed insequuti victores tantam stragem edidere, ut tecta cadaveribus ingentia terrarum spatia brevi apparuerint: nec pauciores captivi fuerint; cum spoliati in vinculisque redacti numerum custodum longe excederent. Victoriam Ugutioni illustriorem fecerunt duorum Principum inter reliquos postratos inventa cadavera, Petri, & Caroli; nam Philippus cum paucis fuga evasit. Hæc ex Epistola Ugutionis ad Genuenses, in eorum Annalibus reperta, quam brevissime potui, retuli: non ignarus, aliter ab aliis, & à Merula verbosius, quam par sit, & veritas se habuerit, tractari. In eo etiam prælio enituit virtus Castrucii Castracani, Lucensis viri: de quo mox plura dicentur. Acta autem ea sunt quarto Kalendas Septembres.

Per quod tempus Galeacius Vicecomes, Derthona potitus, jubente patre arcem in confluentibus Padi & Friæ ædificat; ut munimentum haberet, quo tuto ad amnem commeare posset. Interdum enim procurrentibus hostibus transitu Padi prohibebatur. Opus incœptum, & de nomine factionis suæ Castrum Gibellinum vocitatum, hyemantes aquæ & fluvius plus solito exundans subvertere: quod Matthæus comparata materia reficere continuo cœpit. Ægre id erat Baucio: qui arce in visceribus sociorum excitata videbat multum de auctoritate sua diminutum iri. Quare ab Alexandrinis, Astensibus, Papiensibus, & Vercellensibus auxilia accersit: & fluvio naves comparat, terraque & aqua circumdat arcem, atque oppugnare incipit. Facientes opus, & milites, qui excubabant, primo impetu intra munitiones se recipiunt: defensionique sese expedientes pugnam fortiter eo die sustinuere. Supervenit mox Marcus Vicecomes, Matthæi filius: nec ita multo post pater ipse cum Guarnerio, Germanorum equitum ductore: castrisque haud longe ab hoste positis Baucium pene circumvenit. Erant cum eo Ugo Delphinus & Turriani: cum quibus aliquot horas æquo Marte pugnatum est. Nec temere aliàs major cædes facta est. Cecidit Zonfredus Turrianus, Pagani Episcopi frater: & Adoardus, Muschæ filius, captus cum octoginta aliis Nobilibus. Cæteri, qui à clade superfuere, Papiam se recepere. Hos Matthæus desequitur: ac, Luchino & Stephano filiis præmissis, obsidere eam urbem instituit. Postridie Idus Novembres, suscitata inter cives discordia, pugnatum intra mœnia est. Ricardinus Languscus, qui de salute sua actum cernebat, fortiter dimicando interfectus est. Occubuere pariter quindecim alii clari viri: duo Guidonis Turriani filii & alter Guidetus capti sunt. Potitus urbe Matthæus populo Luchinum Prætorem dedit:

A tributa imposuit: necnon arcem inædificare cœpit, ac præsidio munivit; ut esset quo male quieti animi à novandis rebus deterrerentur. Præterea Isnardum Episcopum, jamdiu Sacerdotio pulsum, ab exilio revocavit, & in Pontificalem Sedem restituit.

Jam Matthæus maxima opinione atque favore in Longobardis erat; cum Alexandrini cives pariter atque exules de urbe illi tradenda cogitarunt. Nam magnitudine mutuorum incommodorum utraque Factio in gratiam alterius redire, & pacata patria frui optabat. Matthæo & Marco filio arbitrium componendæ pacis concedunt. Tum Thomas Puteus, & Bonifacius ab Alice, qui à Roberto Rege equestria ornamenta consequuti fuerant, publico nomine Ugoni Baucio denunciant, ut quamprimum finibus decedat. Matthæus deinde ex consilio nonnullorum Nobilium & Jureconsultorum dixit: Quodcunque Curatores Reipublicæ, servato judiciorum ordine, apud Alexandrinos statuissent, id ratum foret: Ut redacti exules contumelias & damna sub abolitione anteactorum adversariis condonarent: Et à sententia Matthæi nulla provocatio esset. Tres in primis familias, quæ jam quinquennium exulaverant, Lanciavegias, Merlanos, & Inviciatos, cum iis, qui illorum partes sequuti fuerant, restituit. His quidam addunt Ferrusinos: putantque sic dictos, quod eorum progenitores filii Rufini fuerint. His sic constitutis, Matthæus duabus urbibus, haud multum inter se distantibus, Alexandriæ & Derthonæ, unum Præsidem dedit, Marcum filium.

Sub anni finem Jacobus Cavalcabos, Vitalianæ Marchio, accersitus Cremonam, ejus urbis imperium indeptus est: & mox, ineunte sequenti Januario millesimi trecentesimi decimi sexti, vocatus Brixiam est. Brusati & Confanonerii adversus Episcopum, & consanguineos, qui erant è gente Madia, cæterosque Cæsareæ factionis amatores arma sumpserant: gravique & cruento certamine edito, victores evaserant. Quibus cedentibus dominio, Cavalcabovi Brixia accessit; eique Prætura in quinquennium decreta. Sed non ita multo post ejusdem imperium ac tyrannidem pertæsi Cremonenses cives, Amnati, & Poncinus Ponzonus, urbe egressi, in propinqua oppida abierunt. Sequuti eos agminatim sunt clientes & propinqui. Et mox Parmam profecti, Gibertum Corrigium permoverunt, ut causam suam susciperet. Et primo missis Legatis reconciliare eos nequicquam tentavit. Igitur mox ipse cum equitatu Cremonam proficiscitur: declarataque periculi magnitudine, in quo salus civitatis ob iras exulum versaretur, Cavalcabovi persuasit, ut se Regno abdicaret. Tunc revocatis Poncino & sociis, & patriæ restitutis, odia & discordiæ civiles longe exarsere. Quarum occasione Gibertus, qui & militari manu præpotens erat, Dominum se declaravit: palamque jurejurando affirmans, se juste & recte Rempublicam administraturum, Prætorem dedit Giliolum Putalium & Vicarium instituit Gerardum Enzolam, cæterosque Magistratus immutavit. Conflavit ea res inexspectatam Corrigio invidiam: finitimique omnes & propinquitate sanguinis conjuncti in eum conjuravere: Canis Scaliger, Passarinus Bonacossa, Episcopus Brixiensis, & Matthæus Vicecomes. Quibus terra Padoque copias parantibus, ingenti exercitu Cremonam cinxere. Sed cum nullus ordo in castris, nulla fere disciplina militaris servaretur: vagarenturque latius prædabundi milites; defecere statim commeatus; coactique sunt quinto decimo die ob inopiam rei frumentariæ recedere.

Gibertus, composito negotio Cremonensi, Parmam repetiit: ubi per tumultum populi sub Idus Julias

Julias summum rerum discrimen adiit ab iis, à quibus minime metuebat. Gener namque ejus Joannes Quiricus Sancto-Vitalis, & Rolandus Rubeus uxoris frater, & Paulus Aldigerius, & Bonacursius Rogerius sororii, Obizo Enzola, Matthæus Monticulus, Bonifacius & Gulielmus Curiagi, plebem in arma concitarunt, subinde clamantes: *Vivat libertas, & moriatur Corrigius.* Sicque cum turba in forum vadentes, eum exterruere adeo, ut is nihil antiquius fuga duxerit, atque perdifficulter cum fratre & filiis clientibusque perpaucis evaserit. Recepit autem se in oppidum, cui Castronovo Corrigiorum nomen est: salvaque illi mansit jurisdictio Guastallæ, Guardasoni, Campiginis, & Bazani. Nec ita multo post, amissa spe omni, in Apuliam ad Robertum Regem concessit. Nam Parmenses, constituta Republica, palam sese jurejurando obstrinxerant, neminem amplius se Parmæ regnare passuros. Idemque mox Cremonæ factitatum est, ejectis Magistratibus, & actis ejusdem utrobique rescissis.

Dum hæc in Longobardis aguntur, in Etruria quoque mutatæ res sunt. Gravis Tyrannus civibus suis esse cœperat Ugutio Fasiolus. Aliis pecunias imperando, alios afflictis criminibus conveniendo vexabat. Quo quis opibus, aut ingenio, aut gratia populi, plus valebat, eo propior noxæ erat: inhumana præterea crudelitas illius ingenium, supraquam homines ferre possent, efferaverat. Erat illi Nerius filius, probus adolescens, & dignus juvenis, cui melior pater contigisset. Huic mandat, ut Castrucium Castracanum, quoquo modo possit, detineret. Is, simulato convivio, Castrucium, quo perfamiliariter utebatur, invitat. Profectus ad epulas juvenis, nihil insidiarum metuens, detinetur. Erat multi nominis in civitate Castrucius. Itaque affines & propinqui ad Nerium concurrunt: quid causæ novæ detentionis sit, exquirunt. Prætensa est homicidii, jam publice patrati, & jam publicis decretis aboliti. Quæ cum minime digna existimaretur, quæ in crimen hoc tempore refricaretur; insurrexit universa Lucensis juventus: &, quo minus supplicio Castrucius afficeretur, intercessit. Ea ubi rescivit Ugutio, qui tunc Pisis agebat, cum equitatu Lucam contendit. Pisani vero, seu conspirationis conscii, seu repentina deliberatione inita, statim portas claudunt, atque rebellant: nunciumque ad Lucenses præmittunt, qui facti sui certiores eos redderet, & urbem populari præsidio custodiri diceret, hortareturque, ut in libertatem vindicarent. Tunc populus armis raptis templa sacrasque ædes, quæ apud illos arcium vicem præstant, occupant, ac muniunt: Castrucium salvum & incolumem exposcunt. Exhibuit eum Nerius ita, ut erat in compedibus ferreis. Enimvero tunc multitudo magis accensa furere, atque inclamare, ut solveretur, ac dimitteretur. Sic liberatus Castrucius & periculum capitis evasit, & princeps conjuratorum factus Tyrannos urbe ejecit. Qui cum mox res maximas gesserit, & Vicecomitum amicitiam sanctissime coluerit, dignum duximus, pro quo genus ejus & anteactam vitam relaturi paulum à præsenti narratione digrediamur.

Lucæ Antelminella familia multiplici stirpe claruit. Ex hac enim prodierunt Savarigii, Mugiæ, Gonellæ, & Castracani. Ex his ortus Gerius filium suscepit Castrucium ex Puccia uxore anno millesimo ducentesimo octogesimo primo: quem paritura mater somniavit, ex utero flammam exiisse, quæ late circa omnia comprehenderet, ac ipsamque matrem adureret. Quo viso exterrita infantem edidit inusitatæ magnitudinis: & optima de eo concipiens pater diligenti cura educavit. Cum jam ad vigesimum ætatis annum adolevisset; mutatione re-

A rum Lucensium (nam Factio Nigra Albam ejecit) pater cum unico filio & uxore Anconam demigravit: atque ibi uterque parens brevi decessit. Castrucius longius à patria ac Italia ipsa digredi, & in Britanniam Insulam se conferre statuit: ubi charus Odoardo Regi erat Aldigerius Antelminellus, magnis opibus mercatura quæsitis. Ad hunc profectus juvenis, atque benigno hospitio exceptus, brevi Linguam Britannorum edidicit, & in familiaritatem Regis pervenit, illi maxime gratus ex ludo pilæ, quo cunctos æquales suos superabat. Sed ex eodem invidia contracta, necessitatem deserendæ Insulæ habuit. Namque in rixa à Regulo quodam

B pugno petitus illum gladio transfixit: quod per se ingens crimen eo gravius visum est, quod, spectante Rege, patratum fuit. Sed Castrucius ab amicis in tumultu servatus, clam ex Insula in continentem Galliam transmissus, militiæ sese accommodavit: rudimentaque posuit sub Alberto Scotto Placentino, & Muciato Francesio Florentino, qui duo Itali Heroes amplissima tunc stipendia faciebant sub Philippo Francorum Rege, quadringentos equites & duo millia peditum agentes. Deinde ut audivit, Lucam gravi bello ab Ugutione premi, rediit in patriam, ad captandas majorum rerum occasiones; statimque adhæsit Henrico Ber-

C nardino, diversæ factionis homini; quocum ad constitutam diem portam effregit, & Ugutionem cum Germana Pisanaque manu intromisit. Nunc autem, ut (quod Tyranni facere solent) gratiam accepti beneficii Ugutio referret, inter primos, quos perimere cogitaverat, tollere constituerat, ut nimis audacem, & ad omne facinus promptum; nisi aliorsum vota, ut docuimus, cecidissent. Nam, amisso duarum pulcherrimarum urbium imperio, Ugutio ad Proceres primo Malaspinas, deinde ad paterna oppida rediit, & ibi consenuit.

Inter hæc res Ecclesiastica Summum tandem Sacerdotem nanciscitur. Opera & diligentia Ludovi-

D ci Francorum Regis id factum fuisse traditur: qui ad tollendas Cardinalium discordias fratrem Lugdunum misit, declaraturum, nisi jam tandem de Pontifice convenirent, potestatem omnem & jus creandi Sacerdotis ab ipsis ad Generale Concilium rejecturum. Ergo Conventu habito tertio Kalend. Septembris Jacobum Ossam, genere Vasconem, Cadurco urbe oriundum, & tunc Portuensem Episcopum, creavere, Joannemque ejus nominis Vigesimum secundum vocitarunt. Qui statim rata habuit, quæ ante Clemens sanxerat: ut designati Cæsares, priusquam nomen Imperatorium sumerent, Romano Pontifici se obnoxios in jurando

E profiterentur: Quando, mortuo Imperatore, electio successoris longius differretur, per omne interregni tempus res Italæ universæ nutu Pontificis administrarentur: Siciliæ Regnum, quando jam Pontifices Romanam Provinciam fecissent, extra Cæsarum ditionem perpetuo foret. Sub his Ludovicum Bavarorum Ducem, qui se Imperatorem hujus nominis Quartum inscribebat, titulo privat: ac, ne Romam se invito peteret, monet. Qua denunciatione irritatus Ludovicus palam Pontifici rebellat.

Per idem tempus Riciardus Gambatersa, à Roberto Rege in Italiam missus, multas sagittariorum

F turmas è Narbonensi Gallia adduxit: Baucius quoque quingentos equites habebat. Hi, fines Alexandrinorum invadentes, brevi complures castella partim metu, partim deditione ultronea cepere; Oviliam, Solerium, Quadragintafamilias, Boschum, & Castellatium. Utentes aliqua difficultate, Fibinnas expugnant, ac funditus subruunt. Non parvo usui his erant duæ nobiles Alexandrinorum familiæ, Trotti, & Putei: qui, Baucio conjuncti, duces itinerum & auctores se præbebant

reponendarum injuriarum iis, à quibus se læsos arbitrabantur. His rebus cognitis, Matthæus, quam celerrime potuit, ad mille equites contraxit: atque trans Padum ad Marcum filium mittit. Is, novo præsidio subnixus, Boschum & Castellatium recuperat ac diripit. Captivi multi in potestatem venerunt: in quibus supra centum Nobiles fuere, & omnino viginti ex Puteorum gente, qui vincti Mediolanum mittuntur. Inde Augusta Bacienorum accolarum deditione recepta: atque hic in carcere repertus Antonius Fisiraga, Laudensis: qui Mediolanum deductus, in vinculis apud Matthæum Vicecomitem reliquum vitæ exegit.

Per idem tempus obiit etiam Opicinus Spinula, qui universam Vallem Iriæ obtinebat: atque testamento Argentinæ filiæ, quam Theodoro Marchioni Montisferrati matrimonio junxerat, legavit quicquid juris in oppidum Serram-Vallem, quæ Friam claudit, habebat. Interea Mediolani jus ex Prætura semestri uterque spatio dixere Jacobus Corricianus & Bonifacius ab Alice: ille Parma, hic Alexandria oriundus: & Matthæus Vicecomes, ædificando otium terens, forum ornavit, ædes excitavit, in quas Duodecim Viri, publici commodi Provisores, conveniunt. Hi rebus cibariis pretia, ut per singulos pene dies varientur, statuunt: mercaturæ præsunt: de mercatura & ponderibus jus dicunt: opificum fraudes cognoscunt, & castigant. Item duplicem porticum marmoreo pariete struxit cum imaginibus amicorum Numinum: inter quas Divæ Agneti quotannis suo die cereus longæ hastæ præfixus accenditur, ac totus ardere permittitur. Res & Auctoris nomen in patente Tabula adhuc legitur.

A. C. 1317. Anno millesimo trecentesimo decimo septimo Joannes Pontifex decreverat, ut supra diximus, juris Ecclesiastici & arbitrii Pontificum fore urbes & populos Italiæ tantisper, dum novus Cæsar crearetur. Quod Matthæus Vicecomes in se veluti certissimum telum dirigi perspiciebat. Ut tamen iram Pontificis declinaret, Vicarii Cæsarei titulum exuit; Capitanei populi, & Defensoris libertatis suscipit. Quod Pontifex sui illudendi causa factum existimavit: ac propterea, ne cæteri exemplum sequerentur, Regnumque ex procuratione facerent, per Litteras publicas iis omnibus mandat, qui jussu Henrici imperia & jurisdictiones habebant, ut nihil deinceps pro opinione Cæsarum gererent: Pontificiamque Majestatem in hoc agnoscerent, donec verus Cæsar declaratus foret; quando Ludovicus Bavarus minime legitimus haberetur. Hoc veluti primo Pontificiæ indignationis in Vicecomitem fundamento jacto, aliæ super aliis causæ brevi accumulatæ sunt. Forte Castono Turriano Sacerdotium Mediolanense à se abdicante, illud idem contulit Pontifex Aicardo Camedojæ, genere Novariensi, Fraternitatis Prædicatorum principi, & Theologo eximio. Id vero Matthæus, ad firmandas opes plurimi momenti esse ratus, Joanni filio conferri cupiebat: &, quantum sua amicorumque & populi prærogativa poterat, deligi filium Archiepiscopum Mediolani curavit: & Aicardum, ad Sacerdotium venientem, non solum non urbe, sed nec finibus Regni admisit. Hoc Pontifex perindignum ratus, non solum Joannis Vicecomitis electionem aversatus est, sed eum, patremque, & cunctos cis faventes exsecratus detestatur, neque inter Christianos nominari eos voluit; cæterum Turriano opulentius Sacerdotium, &, quo tuto proculque patriæ molestiis frueretur, Aquilejensis Ecclesiæ Patriarchatum contulit.

Parmenses autem, pulso Giberto Corrigio, præcipuum constituendæ libertatis fundamentum duxerunt, ne quis amplius Gibellinos Guelphosque

A nominaret. Aboleri, si fieri posset, ac penitus è medio tolli hæc, ut tetra & perniciosissima vocabula, optabant. Id quod non bene adhuc video, utrum eodem tempore aliis quoque in civitatibus factitatum fuerit; propterea quod & Genuæ mutata lego in Rampinos Mascaratosque; & Pistorii Pantiaticos Cancellariosque vocatos; atque aliter alibi dictos.

Parmæ quoque Capitaneum populi, qui supremus Magistratus, sed semestris tantum foret, creavere: & ex commendatione Canis Scaligeri Bonacossæque Mantuani acceperunt Gerardum Buzalinum, Mutina oriundum: & amici Corrigii, B cernentes se nullo numero haberi, urbe cesserunt. Tunc populus, sumptis armis, Brixellum obsedit, captumque & ambustum spoliavit: atque, ut diluvium in castella inimicorum immitteret, aggeres Padi abrumpere nixi duobus in locis sunt; sed, exitu optato non succedente, ab incœpto destitere. Dum domum redeunt, Cohentium vicum juxta Niciam flumen combussere. Per quod tempus reversus ex Apulis Corrigius, nonnullos milites ex equitatu Roberti Regis adduxit, & statim reponere injurias damnaque hostibus studuit: Martoranumque, & Coloretum, & Casaltonum per vim cepit: colonisque interfectis, ignem ædi- C ficiis supponit, bona diripit. A Monticulo vero & Sorbulo, non paucis suorum amissis, repulsus est. Tentavit inde Cruniacum, pari damno accepto. Cumque interim venirent auxilia à Mediolano, Placentia, Mantua, Verona, Marchionibus Malaspinis Nicolao & Spineta, (erant autem circiter mille equites) eorum adventu deterritus Gibertus, ad reconciliationem cum civitate descendit, pacemque impetravit tertio Idus Septembris. Inde Cremonam ducti exercitus fuere, & integrum mensem Octobrem obsedere: mox coacti aquarum magnitudine cedere, gravi oppressione civitatem liberarunt.

D Interim Ferraria ad veteres Dominos Estenses, Franciscum & Aldebrandum filios, rediit. Nam perosi cives Hispanam tyrannidem, his clam vocatis, populari tumultu regionem Pado proximam invadunt. Hanc Diegus, Roberti Regis Præfectus, cum præsidio tenebat. Dum pugnatur, ac modo hi, modo illi pelluntur, mature affuere Estenses, magnamque cædem in peregrinos edidere. Alii trans Padum fugere conati, dum turmatim naves conscendunt, nec rationem oneris habent, demersi sunt. Diegus, in desperatione rerum cum paucis evadens, Bononiam se contulit.

Cæterum Matthæus oblatam sibi occasionem E cum vidisset amicitiæ jungendæ cum viro inter Ligures clarissimo, & in Gibellina Factione potenti; privatum etiam fœdus adjecit; pactæque sunt nuptiæ inter Stephanum filiorum Matthæi postremum, & Valencinam Bernabovis Auriæ filiam. Qua re Genuæ vulgata & perspecta magnificentia apparatus, quem ducendæ ad virum puellæ gratia instruebant, magnam à diversæ Factionis principibus, Carolo Flisco, Rabella Grimaldo, cum Salvaigis & aliis compluribus, invidiam conflavit, suspicantibus, majora illum privato statu moliri. Igitur extorres Spinulas accersunt, & reditum in patriam pollicentur; si secum bona fide F ad convellendum Auriam conspirent: atque inito fœdere introducitur Spinula. Id ægre & pavori maximo Auriæ fuit, cogitanti, se inscio, inimicam gentem domum reductam: cumque cætera signa parum benivolum multitudinis animum in se declararent, sese è medio eripuit, ac Savonam & Albingaunum contulit. Ejus discessu, velut gravi adversario liberati, Flisci & Grimaldi contemnere Spinulas, ac nullam fere in partem publicorum commodorum atque honorum recipere, omnia

sibi

ſibi arrogare. Ludibrio ſe haberi indignantes Spinulæ, rurſus patria abeunt: & vicos ac caſtella celebrantes ad novam fortunam animos erigunt. Matthæus, duarum nobilium familiarum fuga audita, varie afficitur. Nam & ex incommodo amicorum non dolere non potuit: &, quod hæc diſcordia multum collatura eſſet ad contundendos hoſtes, non parum lætitiæ ſenſit. Quare hortatorias & ſpei bonæ plenas litteras ad utramque gentem mittit; ſolatur; pollicetur; invitat: ad ſe veniant, opes & conſilia communicaturi. Nec mora miſſis nunciis pax & ratio gerendi adverſus Genuam belli inita.

A. C. 1318. Ac ſuccedente vere anni milleſimi treceteſimi decimi octavi, coacto Derthonæ exercitu, curam totius negotii Matthæus demandat Marco filio, qui & regioni Tranſpadanæ præerat, & crebris præliis, adverſus regios Procuratores geſtis, virtutis & induſtriæ bellicæ ſpecimen præbuerat. Jam copiæ bifariam Apenninum tranſgreſſæ, utroque ab latere obſidere Genuam cœperant: qua ſcilicet dives Porcifera vallis, & qua Feritor fluvius (Biſamnem à confluentibus aquis poſterior ætas vocitat) claudunt. Aquæductum, in urbem defluentem, abrumpunt: ſuburbana ædificia comburunt, alia prædantur. Nam cives, hoſte appropinquante, viribus diffiſi, mœnibus ſe incluſere, turrimque in Phari munierunt. Hanc exules circumſederunt, & duobus fere menſibus oppugnarunt. Pulchrumque fuit videre, quam ſolerti machinamento porrecta obſeſſis cibaria telaque fuere. Nam, cum à terra non poſſent, applicata littori triremis noctu eſt: & funis à ſummo ejus malo ad turris feneſtram deligatus: per quem puer, vaſi ligneo incluſus, ultro citroque neceſſaria comportabat. Quæ via cum percommoda videretur; ut diutius ea, etiam ſævviente mari, uti poſſent; pro triremi navem onerariam ſubjiciunt, ac dejectis anchoris firmant. Quod ubi Marcus cognovit, turrim exſcindere parat; tigna ſupponit; & extrema minitatur. Deterriti obſeſſi, cum inſuper ob ſævitiam maris ſolita ſolatia habere non poſſent, deditionem fecerunt. Eorum ſeptem Marcus male mulctavit: atque incluſos ligneæ machinæ jactari in ſubjectos ſcopulos & ſaxa maris juſſit.

Tum in regionem Sanctæ Agnetis vis belli traducta eſt: & perterrefactis iis, qui in præſidio erant, facile loco potiti ſunt: ingentemque prædam invenère; quia magna pars civium pretioſam ſupellectilem & ornamenta domorum eo congeſſerant. Imminente muris Marco Vicecomite, ædificia intramurana, quæ à Fidei templo ad Caſtelletum uſque pertinebant, ſuccenſa ac diruta fuere. Diuturnis malis afflicti cives, cum neque in deditione honeſti quicquam cernerent, neque aliunde ſpes auxilii foret, ad peregrinam opem animum conjecerunt. Duplicem Legationem expediunt: ad Robertum Regem unam, auxilium petentes, ac deditionem illi polliceri jubentes: alteram ad Matthæum Vicecomitem, & Publicum Mediolanenſium Conſilium. Cujus primores in conſpectum admiſſi, in hunc modum verba fecere: *Naturali uſu atque rerum experientia comprobatum eſt, (Viri Mediolanenſes) amicitiæ jura, quo diuturniora & beneficiis aucta fuerint, eo ſanctiora firmioraque eſſe: nec facile mutari, etiam ubi ſpes mediocris emolumenti offeratur. Miramur ergo, quod cum antiquiſſima benivolentia, diutinum hoſpitium, & perpetua commercia civibus veſtris cum noſtratibus viguerint: nullum bellum, nulla inimicitiæ cauſa læſerit; nunc rebellibus noſtris, & hoſtilia omnia adverſus patriam intentantibus, opem & auxilia præbeatis. Quibus ſi nomen, ſi umbra veſtra adimatur; ut ſubito dilabantur, neceſſe erit. Quare, ut officii memores Duces veſtros ſignaque veſtra ex caſtris hoſtium noſtrorum revocetis, petimus & rogamus.*

A *Id profecto maximo rerum noſtrarum commodo cedet: nec minus veſtra referet. Patebit enim Mediolanenſi, juxta ac Genuenſi, ampla apud nos immunitas, ſive invicem commutare, ſive navibus noſtris longinquas in terras devehere mercaturas velint. Quorum neutrum ſperare ab adverſariis noſtris debetis. Siquidem & eo ſunt ingenio, ut vel maxima beneficia ſoleant ſumma ingratitudine compenſare: & ea infelicitate premuntur, ut, etiamſi vicerint, nihil commodi vobis afferre poſſint. Novimus mores & opes hominum: nec nos adverſus eos iniqua tentavimus. Vicem & offenſas reponimus: eorum injuria conſpectu patriæ, aris focisque prohibiti.*

B His auditis, deliberandi, quid reſpondeant, ſpatium Mediolanenſes ſumunt. Ligures interim perambulando urbem, Potentiorumque domos viſendo, prædicare vetuſtum amorem duorum invicem populorum, magnitudinem evidentis commodi, ſi ſocietatem ſuam non deſpiciant: contra, odia, prædas, detrimenta, ſi ſecus fecerint. Tum revocatis in Conſilium ita reſpondetur: *Fateri quidem Mediolanenſes, nullam apud ſe exſtare cauſam, propter quam non amare Ligurem debeant, ſed vehementer potius diligant. Non oblita ſibi mutua officia, & quaſi neceſſitudinis contracta jamdiu vincula. Sed hæc cum iis intercedere, qui veri Liguſtinæ libertatis principes ejecti domo nunc exulent, & per maximam injuriam patriis opibus, liberis, conjugibus careant, & quibus opem implorantibus deeſſe nullo pacto poſſint.* C *Cæterum ſe pacis & concordiæ dulciſſima nomina bellicis incommodis ſemper prætuliſſe, ac potiora in omni negotio duxiſſe. Hæc eadem ſe nunc quoque libentius amplexuros; ſi æquo jure cum cæteris vivere in patria amicis ſuis Auriis Spinuliſque liceat; quibus, ne arma ſua negent, ubi agendum bello ſit, fœdere adſtringuntur.*

Ad hæc ſurrexere Legati; & paucis negotium abſolventes: *Quandoquidem*, inquiunt, *turbidiora adverſus nos ſpectare videmini; ſcitote, nec animum Genuenſibus ad ſuſtinendum bellum deeſſe, & tantum præſtantium virorum numerum opeſque & copias ſupereſſe, ut confidant, poſſe & ſcire libertatem ſuam tueri.* D *Quæ ſi deficiant; id ingenii & induſtriæ ineſſe, ut virum, cujus pontentia incolumes à quocumque hoſte præſtentur, electuri ſint.* Et cum his Genuam redeunt.

Genuenſes, eorum relatione audita, & omnia ad bellum ſpectare cernentes; ſtudia & cogitationes omnes ad Robertum dirigunt; enixiuſque per Oratores ſuos petunt opem, & liberam deditionem urbis paciſci jubent. Interea arma expediunt, exercitum augent, delectumque totis vicis habent; ut ingruentem vim tantiſper, dum à Rege auxilia adventent, ſuſtineant. Spinulæ vero & Auriæ gratias Matthæo agere: exultare lætarique E tali reſponſo hoſtibus dato: imperium urbis brevi ſe ei daturos: denique victoriam ipſam, & majora viribus repromittere. Sic bello penitus decreto, etiam affinitas cum Auria perficitur; traductaque tunc Valencina. In cujus cognomine Merula egregie erravit: qui credidit, & ſæpius repetendo aſſeveravit, è gente Spinula eam fuiſſe: quod ſecus nos ab integræ fidei monumentis percepimus. Sed & geminas nuptias celebratas dicit, datamque pariter Iſabellam Fliſcam Luchino, filiorum Matthæi tertio: quod longe alio tempore factum aperte conſtat.

F Jam ab Neapoli Roberti juſſu mille & quingenti equites applicaverant: expoſitique in terram nutantes animos firmaverant, ſpemque melioris fortunæ fecerant; cum Marcus Vicecomes copias à mœnibus revocat, atque in montem Peraldum ſtativa transfert. Mox Robertus ipſe ſubſequutus cum uxore & duobus fratribus, quinque & viginti triremes agens, ad primum & vigeſimum Julii diem appulit: exceptuſque magnifice in Ædibus Prædicatoriæ Fraternitatis cohoſpitatur: ſtatimque ad eum viſendum convenere Prætor urbis, & Carolus

lus ac Gaspar Capitanei populi, & frequentes alii civium primores. Tum in templo majori concione habita, qui gerebant Magistratum, potestate omni se exuerunt: &, nisi Rex annueret, non sumpturos se amplius significarunt. Rex jussit, suo unumquemque fungi officio. Tum delecti Publici mandati Administratores, (*Syndicos* vulgo vocant) per quos, consentiente civitate, deditio facta est: ita ut urbici omnis negotii procuratio penes Robertum esset. Quæ, ne perpetua dominatio videretur, decem annorum spatio terminata est. Nec ita multo post Florentini, & reliqui, qui in fide regiæ societatis manebant, circiter mille equites misere: egregiam quoque manum Gibertus Corrigius adduxit. Quibus auctus Robertus exules aggredi statuit: ac triduo post Nonas Sextiles ad quatuor millia peditum montem Peraldum adscendere jubet, mox alios in subsidium missurus. Venientes turmas hostiles ex strepitu sensere, qui pro custodia collis excubabant; & dato suis signo acies in arma vocant. Confluxere statim armati: & pro præsenti numero impetum fortiter sustinentes, Regios loco pellunt: ac cædendo ad portas usque urbis desequuti sunt. Triginta equo merentes, & trecenti ex peditatu interfecti sunt: inter quos Ligures haud multi fuere; quia hi, locorum periti, facilius, quam peregrini, in fuga elabebantur. Ab hac victoria Marcus domum, quæ juxta portam Sanctæ Agnetis munita præsidio & operibus stabat, subvertere statuit. Ac propinquam primo cloacam altius effodiunt, fundamenta eruunt: & tigna, stipites, quibus ad tempus sustentaretur, supponunt. Sensere effodi cuniculum, qui in urbe erant; sed pro labefactatis fundamentis suppositas trabes ignorabant; ita & ipsi subterraneum specum agunt. Dum alter alterum prohibere opere & insidiis excipere nititur; pugna exoritur; grandiorque lapis, ab exulibus tormento emissus, Regios à specula, qua castra prospectabant, dejecit. Tunc subtractis è domo trabibus ruina fit: qua trecenti amplius bellatores obtriti; prout impetratis ad eorum cadavera eruenda induciis compertum est.

Varia inde alia certamina acta sunt. Quæ dum agerentur, altero & longe diverso, nec minus premente, telorum genere Joannes Pontifex pugnabat. Nam eo indignatus, quod Heroes Itali minime sibi audiebant, ut, vacante Imperio, res Apostolicæ Sedis nomine gubernarent; contumaces diris insectabatur; æternis Inferorum pœnis devovebat; Matthæum in primis Vicecomitem ac filios signanter petens, eos igni & aqua, &, si fieri possent, cælo & terra interdicebat, nisi Avenionem ad dicendam coram causam ipsimet venirent; neque enim excusationes per Legatos auditurus erat. Non comparentes autem Christiano Orbe exterminat: congressu, alloquio, hospitio excipi à quoquam vetat. Hæc autem objiciebantur: *Quod Sacra Vicecomites polluissent, Templa spoliassent: Virgines nobiles raptu, sacras incæstu violassent: Tormenta cruciatus ac cædes Religiosis Viris intulissent: Guilielmam, alieni Sacri Magistram, fovissent.* Quæ quam recta, quam vera forent, vel ex solo notæ Meretricis nomine homines colligebant; cum constaret, abominandi Sacri auctores, quamprimum cognitum scelus fuit, jussu Matthæi Primoribus Religionis traditos, & illorum judicio damnatos atque combustos fuisse.

Quæ etsi Matthæum non leviter turbarent; alia tamen superaddita gravis periculi ambiguitas curas ejus cumulavit. Siquidem certior suorum litteris factus est, Canem Scaligerum à Francisco Turriano & aliis Nunciis sollicitari, magnasque illi proponi conditiones, imperium totius terræ, quæ ab Alpibus ad Padum patet, & Sacerdotium

A Aquilejense; quod, cuicumque Canis optasset, cessurum se Turrianus ostendebat, modo Vicecomes Regno pelleretur. His anxius Matthæus, ut Scaligerum in societate confirmaret, suspicionemque omnem discuteret; Socios monuit, ut imminentia pericula propulsarentur, opus esse communi inter se colloquio; proinde vel venirent ipsi, vel Oratores mitterent. Locus Soncini non procul Cremona, dies in Decembrem mensem condictus. Quo postquam conventum est, clausique in arcano Heroes sunt; Matthæus Vicecomes, qui & ætate senior, & usu rerum peritior habebatur, sic fari cœpit: *Etsi neminem vestrum, Fratres amantis-*

B *simi, qui in hoc nobilissimo cœtu consedetis, ignorare scio causam, propter quam huc advenimus; tamen, ut clarius noscatis, & certius deliberetis, eandem viva voce, & paulo uberius, quam litteris mandari potuerit, repetam. Notum nimium est, sicuti post obitum Henrici Cæsaris, quem invida nobis fata immature nimis eripuerunt, Romani Sacerdotes, falcem (ut ajunt) in messem alienam immittere haud dubitarunt: ac novum cupiditati suæ titulum obtendentes jactant, vacante Romano Imperio curam & administrationem Rerum Italicarum ad Apostolicam Sedem spectare. Quod certe nusquam lectum, nusquam receptum arbitror. Repetantur quantumlibet antiqua licet; nec priscorum Cæsarum tem-*

C *poribus, nec per Regna Gothorum, aut Longobardorum, nec post exstinctam Caroli Magni progeniem, usurpatum audietis. Recentiora evolvantur duorum Fredericorum, Ænobarbi & Rogerii. Acris & diuturna rebellio utriusque etiam stirpem invisam Romanis Pontificibus fecerat. Haud tamen usquam accepi, illos ultra Ecclesiam quicquam in Longobardis asseruisse. Novissime (si Diis placet) duo Gallici, & quidem è Vasconum genere, Clemens demortuus & Joannes præsens, inventi sunt, qui opibus nostris inhiantes id adstruant: & quia cupiditati eorum non obsequimur, id est, populos, conjuges, liberos, nos ipsos, non exponimus libidini Vicariorum & Præsidum Ultramontanorum; nos insectatur, nos parum*

D *recte sentire de Christo arguit, & hæreseos damnat, ac infames toto Orbe facit; quasi idem sit Robertum, dudum in Salassos transmissum, & nunc Genuæ agentem, Dominum non recipere, hostilem exercitum finibus arcere, patriam ab vi externa defendere, quod Christum abnegare, & à Catholica Fide recedere. O diligentem & mirificam Legis Evangelicæ interpretationem. Quia potissima pars Italiæ submittere cervicem Guelpho recusat; ideo prave de Christo sentit, & à Communi Religione digreditur. Invitus equidem ista refero; quia non sine suggillatione dici possunt ejus, quem vereri omnes & adorare ut Summum & Communem Pastorem debere-*

E *mus. Sed quando aliter vivere, aut dignitatem tueri non possumus; pereat potius quicumque nos odit, quam injustissimum jugum, quamdiu possimus, non detrectemus. Quare, si me auditis; consulite in medium; dicite libere, quid facto opus censeatis. Nec dissimulandum est: Grave & periculosum bellum imminet: Quicquid aliquis nostrum peccet; scitote, communi pœna luendum: Nec pœnitentia juvabit, ubi admissus semel error fuerit. Auspicatius loquar: Si unus nostrum, vel omnes simul vicerimus, ea victoria salutaris omnibus futura est; honorem, statum, existimationem, & justioris causæ opinionem servabit. Nam quamquam Marcus filius inclusos mœnibus Genuæ hostes premat; haud tamen in tuto*

F *res sunt. Adventus Roberti Regis cum classe numerosa, nescio, quid paritura sit. Mihi videtur stabiliendum esse inter nos novum fœdus: exponendas uberius, quam hactenus factum sit, pecunias, ut copiæ augeantur, minimeque vires deesse nobis, ubi necessitas cogit, hostis intelligat: & ante omnia decernendum unum aliquem censeo, qui Caput sit Societatis nostræ, & curam ac administrationem præsentis belli gerat.*

Hunc sermonem Passarinus Bonacossa, qui Mantuæ imperabat, talibus verbis excepit: *Vera, certa, & Solis luce clariora loquutus est Vir inclytus &*

& observandus, Matthæus Vicecomes: quæ si ipse tacuisset, proponenda à nobis, examinandaque, ac omni conatu exsequenda forent. Quid enim honestius, quid justius, quam propria tueri? Quid magis pium, quam inhumanas efferasque Gentes, & quorum vita præda est, arcere procul à patria, & populis, quorum tutelam, vel consensus hominum, vel sors nostra nobis detulit? Notum universo Orbi est, nos Imperiali auctoritati obnoxios, & id tueri debere. Notum quoque, Pontificem (pace tanti nominis dictum sit) non justa aliqua ex causa nobis adversari; sed, ut Guelphum tantum (proh nefanda cogitatio!) præcellere in Italis faciat, inimicitias exercere: & proinde ab officio Pastoris, & qui Christi maxime vicem profiteatur, longe recedere. Quocirca æquum censeo, & prudenti Matthæi consilio adstipulor: ut, quanto ex adventu Regis Roberti auctam adversariorum potentiam novimus, eo amplius & nos vires nostras extendamus: neque impensæ parcamus, dum utiliter exponere pecunias possumus: conspiremus quoque arctius, & unum corpus unamque animam ex multis membris faciamus. Sit Canis Scaliger unus homo, cui summa hujus administrandi negotii demandetur. Congruit hæc ei cura, qui & opibus & dominio insignis est, tum viris, armis, equis ad bellum paratis instructus, ingenio corporeque militaribus negotiis exercitato, & ad tolerandas vigilias patienti. Jam ætas perflorida, & valitudo prosperrima. Quare hunc Principem Societatis nostræ declaro: & stipendium ad alendos ornandosque milites idoneum decerno.

Ad hæc Scaliger: *Haud quidem ea in se agnoscere,* subjunxit, *ut tot præclaris Ducibus præferri mereatur: multos dignitate, opibus, ætate, experientia rerum potiores esse, quibus fortasse prudentius res tanta demandaretur. Quod tamen si ita statuerent; se pro virili enixurum, ut quam minime operæ suæ eos pœniteat. Cæterum quæ de magnitudine imminentis periculi dicta forent, ea veriora veris esse: & paribus studiis incumbendum, ut omnino finibus hostes prohibeantur, ac potius internecione deleantur.*

Hæc cum cæteri adstantes, & Legati absentium collaudassent; itur in novum fœdus. Scaliger Princeps, seu, ut dicebant, Capitaneus Societatis declaratur: Matthæus Vicecomes, quantum posset, ope & consilio communem causam juvaret. Qui & subinde Scaligerum compellans, *Fili chare*, inquiebat, *debella mecum Ligustinos Guelphos; & ego tecum debellabo Patavinos.* Sub his & mutua convivia lautissime agitata, & pecunia Scaligero non mediocris data. Passarino Bonacossiæ, ut spe emolumenti constans in fide perseveraret, Dominium Cremonæ promissum est. Effectumque, ut Poncinus Ponzonus, qui favore suo eam urbem paulo ante è manibus Jacobi Cavalcabovis eripuerat, sese illius dedititium profiteretur, ejusque auctoritate populum regeret. Patavini autem per idem tempus sibi publico Consilio Capitaneum primo, deinde Dominum elegerunt Jacobum Carrarium, Marsilio genitum.

A.C. 1319. Anno millesimo trecentesimo decimo nono Robertus, societate Scaligeri frustratus, exules quibuscumque conditionibus reconciliare cum adversariis studuit. Sed hoc quoque parum prospere succedente, Marcum minis aggreditur: verbis facta addit: classem expediri jubet: impositisque militibus, & Præfectis fratre Principe, & Simone Turriano, quam longissime in altum navigare, tum reverti: & vicum Sextum, quem parum diligenter custodiri noverat, petere. Ipse interim cum robore exercitus in montem Peraldum progreditur. Exacto meridie reversa classis condictum petit locum. Dumque milites in littore exponuntur, Marcus occurrit, atque in littore palantes ad naves repellit. Demum turma sagittariorum prosiliit, quæ Germanum equitatum arena excedere coegit. Tum sublato clamore, & reliquis classiariis subsequentibus, hostem usque desequuntur. Hic conantem retentare suos à fuga

A Marcum loco propellunt. Cædes ingens. Persequendi finem imminens nox fecit. Tunc Marcus defectionem suorum veritus, collectis clam vasis, suburbiis Genuæ recessit, exercitumque cis Apenninum reduxit. Sequuti exules, Buzalam, Gavium, & Litabium, ad amicos sese recepere. Victores post multa pretiosa in stativis Marci inventa, ab odio & studio vindictæ plurima ædificia Porciferæ vallis succendere. Genuæ autem pro re bene gesta cuncta lætitiæ signa edita sunt. Supplicationes indictæ, & Cineres Jo. Baptistæ circumlati: Rex & uxor cum Primoribus civitatis templa salutarunt.

Quibus peractis, Robertus causatus, gravi de re B convento Pontifice sibi opus esse; tertio Kalendas Majas Genua digreditur; atque Avenionem petiturus in Galliam navigat. Liguribus Præfectum reliquit Ricardum Gambatersam. Quod quamquam trepidantibus Gibellinis non parum solatii attulerit, ceu gravi onere Regii nominis exoneratis; Matthæus tamen, haud temperaturum illum à turbulentis consiliis ratus, tam prono præsertim & infesto Pontifice; finitimos omnes Socios excitat, & fœderis admonet. Tum ad externam implorandam opem Legatos in Siciliam & Constantinopolim mittit. Erat è re Theodori Marchionis Montisferrati sustineri bellum; ut ea, quæ uxoriæ dotis nomine, & C item testamento soceri acceperat, tueretur. Nec inviti Fredericus Siculus, & Andronicus Paleologus in societatem adversus Robertum venere. Item Joannes, Henrici Cæsaris filius, Boemorum & Poloniæ Rex, & qui in Italia studebant Cæsareo nomini, Matthæo favebant. Dumque cætera expediuntur, Matthæus cum Oratoribus Constantinopolitanis Religiosum è Cistertiensium Ordine Venetias misit, qui pro vetere amicitia pecuniam mutuam peterent. Sed nequaquam par opinioni responsum datum est. Quippe ob magnam & inveteratam cum Vicecomite amicitiam Venetos libenter morem gesturos, ubi præcipue de tuendo Regno agatur: D cæterum pecuniam, quæ publicitus servatur, adeo obstrictam esse; ut, nisi vocatis sæpius in Curiam Patribus, rogatisque sententiis, exponi extra publicos civitatis usus non posset. Neque Ærarium pati in præsens, ut quicquam erogetur; quia, cum Turcæ, trajecto Hellesponto, Thraciam Græciamque vastarent, præbenda affatim stipendia militibus, & alendi exercitus ad eos fines tuendos forent. Quare ignoscerent Matthæus & Imperator; si pecunia non accommodaretur.

Inter hæc, ne spe longinquiorum propinquiora auxilia deessent, Matthæus Marchionem Montisferrati Mediolanum evocavit: & cum splendido E comitatu obviam profectus, honorifice in urbem introduxit. Conductus præterea est ex Germania novus Ductor, Guarnerius Umbrech cum novo milite: cui Marcus Vicecomes socius adjungitur. Hi Padi accolas, qui Roberti nomen profiterentur, invadunt: atque Astam petentes, ad fossam usque urbis venere. Erant cum his exules, cum quibus nonnulli cives conjuraverant. Ac jam mœnia adscendere conati sunt; sed, detectis insidiis, ab oppidanis dejiciuntur. Marcus, rei difficultate perspecta, in Alexandrinos revertitur, & Gamalerium oppidum capit.

Non ita multo post à Veronensibus cæterisque F sociis auxilia ex fœdere venere. Quibus aucto exercitu, Marcus denuo Genuam tentare constituit: ac superato Apennino, per easdem valles, quas supra memoravimus, ad mœnia usque urbis devenere. Eodem tempore infesta classis, Savonæ orbarmata, ducente Conrado Auria, in conspectu adstitit. In hanc cives Gasparem Grimaldum cum onerariis triremibus mittunt. Qui ut incursus hostium validos sustineret, concatenari naves suas jussit; ut sui quasi ex quadam arce pugnarent. At

adversarii suas expeditas & celeritate eludentes agebant. Sero sensit inutilem sibi suisque suam fuisse artem Grimaldus: desideratisque plurimis sociorum (nam victi in mare se præcipitabant) partem etiam navium amisit, reliquas ægre in portum reduxit. Interea & Marcus, rem prospere gerens, Turrim Phari, quam cives temporaria munitione restituerant, ad deditionem compulit: & in monte Peraldo ligneum castellum excitavit, quod à posteris lapide constructum *Bastitæ* nomen tenuit: atque hoc opposuit alteri, intra conjectum sagittæ ab adversariis muro ædificatæ, quæ *Castellatium* nunc quoque vocitatur. Jam arctior inopia urbem premebat, nec convehendi commeatus ratio constabat; cum decem & octo triremes frumento onustas, à Roberto missas, divertisse ad Naulum oppidum exules cognovere: atque profecti magnam partem intercepere; nam paucas quasdam in terram subductas Galli servavere. In his angustiis cum sita res Genuensis foret; supervenere decem aliæ ab Oriente triremes: quæ ex Pontica negotiatione reversæ cum Neapolim appulissent; Ducem earum monuit Regis Roberti filius, gravi fame laborare patriam; quare consulere, ut, depositis mercibus, conditioni temporum inutilibus, frumentum tolleret, ac Genuam deportaret. Usus regio consilio Navarchus eodem momento in portum delatus est, quo forte inimica classis aberat: ac peroptato ac necessario commeatu obsessos juvit, ac penitus sublevavit. Quin tantum animorum civitati adjectum est, ut confestim sex & viginti alias, quæ in portu stabant, armarint Præfecto Rainaldo Grimaldo; qui hostes insectatus, tota ditione Ligustica fugavit, & duas onerarias naves sale plenas ex Savonensi portu eripuit.

Tum celeberrimi in Italia nominis Raimundus Cardona, à Roberto missus, quinque & viginti alias ex Narbonensi Provincia advexit. Qui monitus, paulo ante abiisse hostes, atque Orientalem oram tenuisse; eos sine mora insequitur; ac circa Illicem, Portus Veneris oppidum, destitutas remige & præsidio naves invenit, atque abduxit. Reversus Genuam, magno honore & collatis muneribus recipitur. Cardonam nativo & usitato nobilis nunc quoque in Hispania familiæ nomine nuncupavi, non ignarus, interversam à Merula, sed parum probe, dictionem: qui, devitato illo, ut putavit, barbaro vocabulo, Cardanum dicere maluit, & frequentavit. Sed hæc est nobilis & vetusta Mediolani gens, ab oppido ejusdem nominis appellata. Cæterum, dum ea agerentur, quinquaginta triremes, ab Frederico Rege in auxilium Sociorum Vicecomitis missæ, in mare Ligusticum devenere. Sed ubi profligatos eos & mari cessisse, & omnia Genuæ confirmata, Dux eorum cognovit: tum quod, propinqua hyeme, haud diu morari poterat, retro in Siciliam rediit. Hæc mari gesta.

Terra autem Ugo Baucius, ut Marcum Vicecomitem ad sua tuenda averteret, agrum Derthonensium invadit; & Novas oppidum (incertum, vi, an deditione colonorum) recepit; & postridie Kalendas Decembris, prodente Bonifacio ab Alice è gente Guasca, ea parte urbis Alexandriæ potitur, quæ Tanaro amne interclusa priscum nomen Bergolium servat. Et Symon Turrianus, Valentium cum sexcentis equitibus profectus, illud pariter oppidum recipit: & simul Padum trajicit: effususque in patentes Laumellinæ oræ campos, ad Ticinum usque prædando pervenit: ac vicinam omnem regionem inopinato pavore complevit. Sed opponit illi Matthæus Luchinum filium, qui statim prædatores trans Padum repulit: ac simul ipse Alexandriam proficiscitur, quo suis, qui in fide manebant, auxilio foret. Et forte Baucius lignandi causa magnum numerum carrorum in

A proxima Montiscastelli nemora misit: seque cum levi armatura præsidio eis futurum ostendit. Monitus Luchinus, cum parva manu Ducem hostium oppido egressum, & proinde occasioni, quæ sæpius optari quam contingere solet, obnoxium, copias bifariam dividit. Partem trans Tanarum mittit; partem secum ducens, incautum hostem circumvenit. Cognovit statim Ugo, quo se loci præcipitasset: & contractis suis in ordinem, ferociter pugnavit. Sed superabat adversariorum multitudo, & undique tela ingerebantur. Ugo, ex ingenita superbia victum se fateri recusans, manu Ugeti Campani transfixus occubuit. Cæso Duce, B cuncti, qui supererant, capi se permisere: inter quos repertus Bertramolus Baucius, defuncti Ducis nepos, magnæ spei adolescens est: quem Mediolani diu Matthæus, ut in vinculis, honorifice habuit. Luchinus autem Alexandriam petenti Astensi Ugonis corpus ad sepulturam concessit: luxereque hominem viri pariter & mulieres, atque sumptuoso funere extulerunt.

Per idem tempus obsides Cremensium, qui Mediolani habebantur, aufugerunt. Iratus popularibus eorum Matthæus, quorum dolo id factum fuisse existimabat, militarem turbam trans Abduam ad Vailatum oppidum contrahi jussit. Quæ prius- C quam ad justi exercitus numerum coiret, Cremenses cum finitimorum auxiliis circumvenere Vailatum, ac probris hostem lacessere. Eorum temeritatis & petulantiæ impatiens miles Mediolanensis erupit. Ira fecit, ut turbatis animis ordines non servarentur. Ita tumultuarium certamen fuit: & ex errore multos suorum Mediolanenses desideraverunt, atque in primis claros virtute dignitateque viros, Gualterium Germanum equitem, & Emblavadum Bonsignorium. Matthæus, ignominiæ acceptæ impatiens, exercitum quam potest maxime auget, excisurus mœnia domosque rebellium, si occasio rerum par desiderio fuisset. Sed ab D eo temporis iniquitate exclusus copias reducit: deinde, adjuvantibus Scaligero Bonacossa Mantuano, Brixianum agrum invadit. Destituti omni finitimorum spe cives opem ab Etruscis civitatibus & Bononiensi implorant. Ducentis equitibus eorum auxilio designatis præficitur Aloysius Cavalcabos. Ei Gibertus Corrigius iter ad Padum & pontem Brixelli expedivit. Contra vero transitum impedire conatus est Bonacossa. Sed cum paucioribus, quam opus foret, rem tentavit, & propterea cum suorum strage repulsus est: & rei infeliciter gestæ Poncinum monuit: atque, ut celeriter cum armata manu insequeretur, effecit. Jam vero ad E ripas Ollii fluminis Aloysius pervenerat: & cum jam partem copiarum transmisisset, eo magis obnoxius excipiendæ injuriæ fuit. Irruente ferociter Poncino, fortissimus quisque ex acie ejus cecidit. Ipse & cæteri, qui superfuerunt, abjectis armis, equisque sine sessoribus relictis, per devia & incognitos calles Brixiam evasere. Poncinus & omnis turba victrix onusta spoliis hostium læti Cremonam rediere.

His actis, Bononiam Gibertus Corrigius contendit: ubi consensu Etruscarum civitatum, Florentiæ, Senæ & Perusiæ, tum populo Flaminiæ, Capitaneus & Signifer totius Guelphi Nominis F creatur: milleque equites, & tria peditum millia attributa ei sunt. Quo ornatus titulo Guastallam reversus, & Pado ponte juncto Brixiam contendit. Madiorum castella infestus aggreditur: Gaydum oppidum expugnat ac diripit: ac cætera ita afflixit: ut inquieti quicquam ab exulibus deinceps Brixia vix senserit. Inde Bergomensem agrum populatur. Mox, docente Jacobo Cavalcabove, instructam esse Cremonæ occupandæ conjurationem; eo nocturno itinere proficiscitur: & perfra-

cto

cto urbis muro intromisere milites, unaque portarum capta est. Et turba ingressa Potentiorum domos populatur: inde tenuiorum quoque opes invasit: ac omnia sine discrimine confusa sunt: & cladem, qualem raro aliàs, peropulenta civitas accepit. Poncinus cum in tumultu & hostium manu cuncta esse perspexisset; ab aversa porta emissus abiit. Cavalcabos denuo urbis dominium occipit.

Inter hæc, ut certiori vinculo se invicem tuerentur, Corrigius & Turrianus affinitatem contraxere: Symon, Giberti filius, filiam Francisci Turriani ejus, qui Guidone Mediolani Domino genitus fuerat, uxorem duxit. Et Ugutio Fasiolus, apud Scaligerum stipendia faciens, nihil magis animo agitabat, quam ut in antiquum imperium Lucæ Pisarumve rediret. Forteque ei oblata est occasio conspirandi cum Spineta Malaspina: qui, non exiguæ auctoritatis vir, complura oppida in Lunensi possidebat, commoditatemque ad occupandas Pisas allaturus videbatur. Nec ignaro Scaligero ista agitabantur. Itaque, acceptis ab eo quatuor centum equitibus, Parmam usque Ugutio penetravit. Sed non latuere doli. Pisani & Lucenses junctis armis præoccupandum hostem decernunt: & conscripto exercitu, summæ rei Ducem præficiunt Castrucium Castracanem Antelminellum, cujus originis & fortunæ mentionem supra habuimus. Is confestim ditionem Spinetæ invasit, & brevi oppida omnia in potestatem redegit. Spoliatus fortunis Spineta, cum uxore & liberis in exilium abiit: sicque & Ugutionis conatus evanuere, & Castrucius ob rem bene gestam consensu Optimatium Dominus & Protector Lucensis civitatis creatur. In cujus rei tempore non ignoro Blondum, & qui eum sequuntur, discordare: existimantes, eodem momento Castrucium imperium Lucense indeptum, quo, ejecto Ugutione, capitis periculo ereptus est. Sed triennium intercessisse Chronica temporum illorum demonstrant.

Cæterum in antiquissimarum rerum Monumentis legimus, Arcam Domini apud Hebræos quodam prælio ab hostibus captam atque abductam, pestilentem & perniciabilem omnibus, ad quos pervenerit, fuisse, donec multo auro argentoque ornata in locum suum remissa est. Phocenses quoque in Græcia, occupato Delphici Apollinis Templo, sacram omnem pecuniam sustulerunt: quod quamquam necessitate aliqua compulsi fecerunt; mox tamen, à Philippo Macedonum Rege devicti, sacrilegii pœnas dedisse crediti sunt. Apud Romanos quoque cum Q. Cæpio Consul diripuisset Tolosanum Italiæ oppidum, & multum auri in Templis repertum fuisset; quisquis ex ea direptione aurum attigit, misero cruciabilique exitu periit. Et Pompejus Magnus ....

....

....

Tali fato exemplum his quoque temporibus contigit. Meminimus supra in rebus Longobardorum Regum, non mediocrem vim auri conditam Moguntiæ in Templo Divi Joannis Baptistæ, cura & diligentia Theodolindæ Reginæ. Ea, quantum hactenus viderim, religiosa & intacta mansit ad usque Turrianorum tempora: qui, Regnum necessaria impensa defensuri, sacro auro manum injecere, pignori fœneratoribus locavere: à quibus ad alios atque alios mercatores transivit: observatumque est, eos omnes omnibus fortunis subinde excidisse. Abfuit autem per sex & quadraginta annos: cum demum Matthæus Vicecomes admonitus, quorum in manibus Thesauri erant; eos persoluto pretio redemit, atque liberaliter ad loculamenta sua hoc anno remisit. Quod quo difficiliori tempore & rerum conditione perfecit, eo diuturniorem in gente sua fortunæ prosperitatem sancivit.

Dum ea in Liguribus & Circumpadana Italia geruntur, Canis Scaliger, animo agitans Patavinum Regnum, primæ occasioni, quam nactus est, potiundi oppido Montesilice non defuit: ejusque arcem per proditionem occupavit. Distat ea Patavio decem non amplius millibus passuum, loci natura & humana arte munita, prope inexpugnabilis. Frequenti colono habitatur. Planities subjacet uberrimi campi, à re ipse Divitis nuncupati. Nec aquarum calidarum thermæ desunt. Inde tuto excurrendi in subjectam regionem cum facultas foret: paulo post Esten & Montagnanam occupavit. Cumque jam propius urbem exercitus evagaretur; suspensum demum bellum est; &, induciis factis, Veronam Canis rediit, gravi relicta inter Patavinos cives discordia. Qui dum mutuis injuriis & cædibus se conficiunt, id, quod hostis optabat, peragebant. Sed non ita multo post Canis bellum renovat: atque hostiliter discursans, in omnem ætatem & sexum gladios stringebat. Inopes rerum simul & consilii Patavini de peregrino auxilio cogitabant Cumque alii Pontificem & Roberti Regis auctoritatem proponerent; Tarvisinorum sententia fuit, ut Fredericum Austriæ Ducem potius eligerent, qui & propinquitate loci commodius adiri, & opinione Germanicæ militiæ majori terrori adversariis futurus videbatur. Ad hunc igitur missis Oratoribus, brevi deditionem conficiunt iisdem conditionibus, quibus & Tarvisini sese eidem addixerant: & protinus Vicarius datus, qui & populum regeret, & Cani denunciaret, rem sibi cum Duce Austriæ deinceps futuram. Sed id minime curavit Canis: eoque majoribus viribus bellum instaurat, quo potentiorem hostem cognoscebat. Jam urbem arcta obsidione premebat: cumque prope esset, ut fame coacta deditionem faceret; importatis commeatibus extracta spes hominum est in aliquot menses. Demumque Comes Guriciæ, mille equitum præsidio accepto, tanta celeritate supervenit, ut prius Paduam ingrederetur, quam ejus adventum Canis senserit. Postero die in aciem descensum est, & summis viribus pugnatum. Demum Scaliger, mille & quingentis suorum desideratis, & equo ipse suffosso, cedere acie coactus est: castraque ejus, rerum affatim plena, prædæ hosti cessere. His peractis, Guricius quasi in liberatione urbis mandata adimplevisset, seque ulterius infestum Cani non futurum ostenderet, induciæ factæ sunt; quibus permissum est Cani, quæ de Patavino agro cepisset, retineret.

TRISTANI CHALCI,

MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,

HISTORIAE PATRIAE

LIBER XXII.

EPITOME.

Nuptiæ Mediolani celebratæ, ac justitium interea indictum. Novus urbis Prætor cum exercitu missus ultra Abduam, dum populatur, amittit filium. Robertus Rex apud Pontificem agit, ut Genua obsidione liberetur, utque Matthæus Vicecomes ab imperio Mediolanensi dejiciatur. Cardinalis unius ad ipsum Legatione hoc in primis tentatum; sed frustra. Veniendum igitur ad arma duxerunt. Missus est contra ipsum exercitus: cujus Duces Philippus Valesii Comes & Carolus Gallicius erant. His etiam Florentini accessere. Matthæus ex adverso exercitum colligit non minorem. Philippus, ab exulibus Papiensibus Papiam, à Turrianis Mediolanum avocatus, pecunia tandem illectus Vercellas petit contra Ticiones, illius arcis possessores, quos ipsemet etiam Matthæus fovebat. Galli porro, ad colloquium cum Vicecomite congressi, ac partim rationibus, partim auro persuasi, re infecta, redire in Galliam decreverunt. Matthæus inde Ticiones enixius fovet, ac in tempore juvat: cumque Seprium in agrum secessisset, mox Mediolanum revertit. Patavium sub Ulrici Walse regimine perseverat. Moritur Matthæi uxor, jam decem liberorum mater. Ex his unus Marcus, interceptis cibariis, quæ Vercellas comportabantur, ipsamet etiam deinde potitur urbe: multosque hostium ad Matthæum patrem mittit: qui carceribus perpetuis addicti numquam postea comparuerunt; excepto Episcopo, inde fuga elapso. Pontifex interim ac Robertus Rex alterum deligunt Ducem belli contra Vicecomitem gerendi: Raimundum videlicet Cardonam. Marcum filium Matthæus illi opponit, tum & alios submittit. Galeacius inter hæc Cremam obsidere meditatus, bellum inde Cremonam transfert: eamque demum ad deditionem coegit. Solemnes nuptiæ in urbe Parma celebratæ. Vergusius Landus à Galeacio deficit. Privatur inde Ripalta, Ditionis suæ oppido, postquam nihil auxilii à Beltrando reportasset Cardinali, ad quem confugerat. Idem certe Cardinalis interea Matthæum Ecclesiasticis præceptis exagitat: vocatumque ut causam, cujus accusabatur, coram dicat, neque comparentem, diris devovet: quin etiam propositis Indulgentiis ad arma contra ipsum suscipienda Fideles sollicitat: necnon etiam Interdicto Mediolanum subjicit. Fredericus quoque Austrius, in ipsum incitatus, milites jam miserat; cum Matthæus ad eum missa Legatione illos à se avertit; præterquam quod in id ipsum nuncios ad Beltrandum & ad Scaligerum, apud quos alia molirentur, direxerat. Beltrandus conditiones pacis proponit; sed eæ Matthæo non probantur: Sacerdotes aliquot Mediolano ad se accersit; à Matthæo non gravatim dimittuntur; & cum mandatis, ut suo nomine Pontificem rogent, ne, quod contra Robertum Regem ipse facit, ille vertat in sui contumeliam: Episcopum Parmensem mittit, qui Matthæi exploret voluntatem; Matthæus reverenter illum adit: Matthæum denuo & filios Valentium ad causæ dictionem vocat; Matthæus Duodecim ex Primoribus civitatis illuc mittit; qui, cum Cardinalem audivissent, pacem conclusere. Matthæus è propinquioribus civitatibus amicos Proceres ad consilium convocat. His etiam Galeacius ab urbe Placentia, relicto ibi Actio filio, urbisque cura civibus commendata, supervenit, patrem animavit, & omnem negotii hujus curam sibi suscepit. Matthæus ergo templa interim reverenter adibat, seque palam & dictis & factis Catholicum, & ab omni hæreseos labe immunem profitebatur. Cumque Modoetiam perrexisset, ut Joannis Baptistæ templum reverenter salutaret, ac thesauros paulo ante à se pecunia sua redemptos, illique restitutos recognosceret; ibi languore correptus, indeque ad Crescentiagi Cœnobium adsportatus, occubuit, ac sine funeris pompa sepultus est. Obitum tamen Galeacius tantisper occultavit: eoque jam tandem vulgato, cives ad concionem vocat, communique consensu perpetuus & ipse urbis Dominus declaratur. Eosdem igitur & ipse Oratores ad Beltrandum remittit; neque tamen quicquam interim remittit è cura belli, quod ad Bassignanam contra Raimundum gerebatur. Atrox illic prælium, & utrinque cædes; sed Vicecomes tamen victor. Pacem Oratores paratam retulere; si Galeacius dominio cederet. Quod quia ille detrectabat; acerbe de ipso tota passim urbe plerique obloquuti. Varia interim prodigia in aere apparuerunt: neque deerat, qui gravia imminere mala prædiceret. Vergusius Landus, acceptis à Beltrando præsertim ac Raimundo militibus, Placentia potitur: quæ Pontifici nunciata res gratissima fuit. Modoetiam subinde occuparunt, quin etiam Mediolani ad suburbium Ticinense castra locaverunt. Brevis tamen ibi mora, deficientibus cibariis, & ingruente lue. Itaque Modoetiam secessum. Interea Mediolani seditio in Galeacium invalescit: & ille propterea semet ad urbem Laudam recipit: novaque Mediolani administratio constituitur. Galeacio tamen multi auxiliares copias submittunt: brevique ab ipsis Modoetia recuperatur. Quod Mediolanenses ægerrime ferentes, eandem protinus amicorum ope obsederunt, excidioque tandem ac militum prædæ tradiderunt. Exinde tamen Mediolani metus ingens ac dubitatio, necnon etiam torpor, & segnities, & discordia inter ipsos etiam conjuratos.

PRINCIPIO anni millesimi trecentesimi vigesimi celebratas Mediolani fuisse nuptias lego in Diariis Jurisperitorum; atque ob sacra connubialia suspensas in Foro fuisse causas. Arbitror, tunc Matthæi Vicecomitis nurus junctas sponsis suis fuisse. Mox pridie Idus Februarias Paulus Arengerius Præturam Urbanam inivit. Qui Nonis Maji trans Abduam cum exercitu missus, dum subjectum Romano oppido agrum populatur, filium, egregiæ spei juvenem, telo ictum amisit. Relatus Mediolanum adolescens, A. C. 1320.

scens honorifice pro patris dignitate tumulatur.

Interea Robertus apud Pontificem agebat, ut Genua obsidione liberaretur, & Viccecomes Mediolanensi tyrannide dejiceretur. Duplex provisio decreta: altera, quæ scripto & Legatione; altera, quæ vi & armis conficeretur. Legatus in Italiam missus Beltrandus Porctus, vir genere Pictaviensis, & titulo Sancti Marci presbyter Cardinalis Romanæ Ecclesiæ. Is Astam primo petiit: atque inde litteras & nuncios ad Matthæum mittit. Hortatur & suadet, ut Genua & finibus Ligurum penitus abstineat: tum cætera, quæ ex decreto Patrum Pontifici deberentur, præstaret. Matthæus, quid sibi in his Pontifex arroget, ignorare se, respondet. Notorium quidem Orbi esse, & à Majoribus se accepisse, universam oram Ligusticam Imperatoriæ ditionis esse: Mediolanum vero ipsum, prope pro monstro sibi videri, quod quispiam Ecclesiasticus asserere audeat: Cæsarem semper hic cultum fuisse: &, quoad vires sibi suppetent, se culturum. Si qua alia in re officium suum requiratur, libentissime obsequuturum.

Hæc ubi in Gallia recunciata sunt, haud secus accepta fuere, ac si extremæ contumaciæ reus Matthæus foret. Itaque omnium studia ad belli consilia conversa sunt. Cujus summæ præficiuntur duo Duces Philippus Valesii Comes, & Carolus Gallicius: ille Francorum Regis frater, hic ex altero Carolo ejusdem nepos. Additus consilio prudens & rebus gestis clarus Berardus Margolius, Roxii Comes. Qui Avenione congregati auspicia bene gerendæ rei, titulum militiæ à Pontifice accepere. Ad mille autem equitum in Astam Junio mense descendere, immenso Guelphorum gaudio: nec dispari honore acceptus ab iisdem est Philippus. Qui, Principis Pedemontani amicitiam ante omnia aucupandam ratus, statim illi donavit Savignanum, ex ditione Roberti Regis oppidum. Quo facto multum de judicio & existimatione apud Italos amisit: qui indignum censebant, ab homine peregrino, & alienis auspiciis res gerente, arces & castella donari: & fines, quos augendos suscipere debuisset, nondum peritus locorum imminuere.

Florentini quoque, eorum adventu cognito, quantum possunt, militum contrahunt, auxilia à sociis accersunt. Mille circiter equites coacti, & peditum longe major numerus: qui in descensu Apennini invadere Vicecomitem jubentur; &, si possent, Philippo sese conjungerent. Matthæus pariter omnia circumspicere: ne impar viribus sit, operam dare: ab Aretio, & Luca, & cæteris Cæsarei nominis amicis auxilia petere. Et undique ad eum copiæ confluebant: & aderat Germanorum cohors, ex exercitu Henrici superstes, & Italicæ militiæ gnara. Luchinum & Stephanum filios his præficit. Galeacium à Placentia evocat: qui raptim montanam juventutem obarmat. Novariam convenire omnes jubentur. Jam Philippus, hostilium copiarum Ductor, Valentium venerat: & multitudine Competitorum, in diversas partes vocantium, in diversa animus ejus distrahebatur. Ad eum enim, tamquam Principem & universalem Vicarium, hominum concursus fiebat. Papienses exules, ut recta secus Padi ripas Ticinum duceret: Turriani, ut Mediolanum potius appeteret; quod caput esset, & proinde integris viris aggrediendum; inde omnia plana futura, & ad votum successura. Sed cum propinquitate loci, tum quod decem millia aureûm præsentis pecuniæ oblata sunt, eum ad se avertit Symon Corrobianus, Vercellensis: qui Ticioni infestus, cum domo & finibus exturbare nitebatur. Tenebant autem Ticiones arcem Vercellarum: ac, ne deficerent, Matthæus omni ope curabat: exercitumque ad ipsas Sessitæ amnis ripas promovit. Allabitur mœnia fluvius: sic intueri castra amici pariter atque hostes poterant, ac pro animorum habitu spem metumque ex eo capere. Ad triginta enim hominum millia jam habebat. Quorum virtuti etsi satis confidere poterat; tamen nec ab occultis artibus, si qua avertere vim belli posset, Matthæus cessabat. Ac demum pacis mentio Gallis placuit: veneruntque Duces ipsi in colloquium. Et prior Galeacius sic verba fecit: *Si in Orbe terræ ii, qui cæteris hominibus præsident, legibusque & imperiis populos cohibent, intra muneris sui fines manerent; profecto æquabilius constantiusque res humanæ sese haberent; nec nunc Tibi gravis & periculosi belli provincia injuncta foret; nec nos cogeremur arma sumere, exercitumque ducere adversus Gallicam gentem, cum cujus Regibus longa sanctaque amicitia, ac mutuis beneficiis aucta nobis intercedit. Pater & nos filii nomen vestrum, quotiens ex Gallia quispiam transivit, prope religiose coluimus. Cum vero ad salutandum patrem tuum, qui culmen Regni tenebat, veni; quam benigne, quam honeste exceptus fui? Certe, si cætera ignorantur; munera & militaria ornamenta, mihi in conspectu totius Galliæ collata, satis declarant. Fratrem Carolum, qui nunc regnat, annos ad hinc circiter viginti Romam petentem, Mediolani comiter & honorifice excepimus. Abeuntem muneribus prosequuti, opportuna quoque itineri suppeditavimus. Nec ista objiciendi beneficii gratia dicta putes. Tantum ut scias, intercedere nobiscum amicitiæ jura, non armorum, non ut inimicis nostris morem gerens fines nostros hostiliter invadas. Dices, parendum Pontifici esse, cujus jussu Alpes superatæ sunt. Equidem, Pontificis numen in terris maximum & venerandum esse, non abnuerim. Sed & ipse homo est, & falli judicio potest; cum præsertim factiosis hominibus Aula patet. Proinde videndum est, quam sit æquum ejus imperium, quam justa in nos arma moveat. Procurationem in Longobardis Henricus Septimus, legitimo & solemni Cæsarum more Romæ coronatus, nobis tradidit: sicque ejus jussu Mediolanensi & cæteris urbibus præsidemus. Nullam Pontifici, aut Ecclesiasticum Ordinem profitenti homini, injuriam intulimus. Genuensium tantum extorres, popularium insidiis domo pulsos, & à nobis opem implorantes, juvimus. Quid hoc rei est? ut nos à grege Christiano exterminare Joannes Vigesimus secundus debeat? Hocne est Sacra attrectare? Templa spoliare? Virgines religiosas violare? Sedemne Petri, & ipsam urbem Romam prædati tibi videmur? Et tamen exsecrationes detestandas ac ignominiæ plenas in nos parare videtur: & Tui ad nos perdendos cum exercitu mittendi auctor impulsorque fuit. Cui quidem obtemperare cupimus, mandatisque parere parati sumus; modo tantisper flectatur, & ab odio in nos concepto recedat; ne in ordinem nos deducat; inimicorum libidini subjiciat, Cæsareo munere privet, futuros simul ludibrio iis, qui nos patrio solo evolvere student. Atque ut credas re ipsa, quæ dico, præstare velle: jam spondeo, nos Fratre Rege, vel Te, disceptatore de iis, quæ in controversia sunt, usuros: Nunquam auctoritatem vestram, & quodcumque censueritis, defugiemus. Amplectere mentem hanc: & suscipe causam, quæso, eorum, qui nihil hostile adversum vos cupimus, qui respectu gentis vestræ & diligenti observantia in Francorum Reges tenemur. Cave, quisquam tibi persuadeat, ut congredi prælio nobiscum malis, qui inviti adversus vos pugnamus: qui, in patria arma tenentes, & ducere mora sedendoque bellum possumus: & si quod detrimentum fortuna, quam non ignoro plurimum in bello posse, attulerit; facile reparare vires exercitumque restituere finitimorum auxiliis possumus. Tibi, in peregrina terra agenti, unum adversum prælium totius belli finem afferet. Nam si quid alicunde exspectas: si ab aliquo Italiæ angulo spe auxiliorum foveminì; scito, procul nimis esse triclinium istud à culina*

tima illa, ut dici apud nos solet. Longe distat Etruria à Salassis, Arnus à Sessite, Florentia à Vercellis. Tota Longobardiæ longitudo, nostris amicorumque nostrorum septa armis, eorum abs Te copias intercludit. Præterea inops & sibi discors populus sæpe majora viribus promittere non erubescit.

Efficax hæc oratio apud Philippum fuit, juxta æstimantem & periculi sui magnitudinem, & causæ apud suos iniquitatem. Ad hæc ingens vis auri, clanculum data, mollivit animos. Itaque pax brevi sic facta, ut Philippus & Margolius trans Alpes redirent, Corrobiano in tres menses infestus Galeacius non foret. Reversis in Galliam Ducibus non mediocri vitio datum est; quod, nulla commissa pugna, ac ne hostili quidem terra adita, à negotio discessissent. Respondit Philippus, nec ad tempus venisse auxilia Sociorum, nec pecuniam ad solvenda militibus stipendia datam: magisque ex usu belli & Gallici nominis dignitate fuisse, exercitum servare, quam discrimini Martis & fortunæ varietati tot præstantium virorum salutem objicere. Philippo id tantum profuit, quod Regis frater erat. Margolio enim, avaritiæ & levitatis summæ vel potius perfidiæ damnato, cum bonorum omnium mulcta, ignominiosa etiam mors irrogata est. Eorum digressu Symon Advocatus cum nulla ratione reconciliari Vicecomiti posset, per induciarum tempus oppidum Corrobianum (unde alterum illi cognomen) & partem urbis à se occupatam, præsidio valido, armis, commeatuque munit. Contra Matthæus Ticionem enixius fovere: &, exacto trimestri, Marcum filium aperte in auxilium mittere. Ipse interim, per Octobrem mensem in agrum Seprium secedens, Nervianum & Angleriam petiit: moxque ad urbem rediit. Per idem tempus Patavinam urbem obtinebat Ulricus Walse, Præfectus Stiriæ, Frederici Romani Regis nomine. Hunc Canis Scaliger diu multumque oppugnavit. Sed tandem ipse ingenti prælio victus cessit: & Patavini leges, ad quarum normam viverent, ab Ulrico accepere.

A. C. 1321. Sequenti anno millesimo trecentesimo vigesimo primo domesticum luctum Matthæus passus est, defuncta conjuge ejus, Bonacossa Burra, jam decem liberorum matre. Quorum quinque masculorum supra infraque mentionem habemus: fœminarum primam, Catherinam, matrimonio Albuini Scaligeri junctam, supra ab hinc tres & viginti annos docuimus: reliquarum nuda tantum nomina in Parentalibus libris, quos Sacerdotes ad anniversarias defunctorum expiationes servant, inveni; adeo illas injuria temporum obscuras reddit. Floramonta & Margarita in Divi Francisci, Achilla & Zacharina in Eustorgii Ædibus, ubi & mater, sepultæ sunt.

Cæterum interea procedebat obsidio Vercellensis. Corrobianus spe propinquorum auxiliorum suos jam languescentes sustentabat. Erant adhuc Valentii & in Bergolio Alexandrino Hispani equites sexcenti, præterea Itali multi, qui à popularibus domo ejecti exulabant. Hi frumenta & cibaria contractis undique plaustris & jumentis imponunt, ac ea Vercellas ducere parant. Marcus, Matthæi filius, qui huic expeditioni præerat, per exploratores cognovit adventantium numerum, vires, & impedimentorum magnitudinem. Fit eis obviam cum Prætore Urbano: qui recens in supplementum attriti per hyemem exercitus egregiam bello manum adduxerat. Haud mora pugnæ, ubi in mutuum conspectum ventum est, fuit: atque ex certamine ingens cædes edita. Petrus, Licorvi Comes, ordinem apud adversarios ducebat. Hic strenue pugnanti Marco se opponit: &, nisi à suis de- A stitutus fuisset, memorandum aliquid edidisset. Sed, equo suffosso, graviter & ipse vulneratus in terram evolvitur: cujus casu trepidavit reliqua acies, tergaque universi dedere. Trecenti & amplius cæsi, longe plures capti, commeatuum vis omnis direpta. Licorvus pro mortuo habitus tamdiu inter cadavera jacuit, donec, digressis victoribus, tuto se consurgere posse vidit: seque ad suos recepit. Hoc prælio Corrobianus, & cuncta Advocatorum Factio adeo fracta animo est; ut, desperata salute, supplices zonis collo demissis munito loco descenderint; &, veniam erratorum petentes, arbitrio victoris se ar- B cemque permiserint. Marcus ex his Symonem ipsum, & Episcopum, duodecim præterea alios delegit: quos vinctos Prætori Mediolanensi tradidit, ad patrem ducendos. Matthæus eos perpetuis carceribus addixit: nec amplius postea comparuere, uno tantum Episcopo excepto. Qui, cum ex diuturna mora tædio affecti custodes largius potassent, dormirentque profunde, tunicam & capitis tegumenta paleis opplevit; & imaginem loco sui inter dormientes collocat; ipseque per latrinam elapsus evasit. Amici descendentem mœnibus, lintre excipiunt, atque incolumem Bugiellam oppidum perduxere. Receptis Vercellis Mar- C cus Prætorem ex arbitrio imponit: & Ticiones, victoria exultantes, nec à cupiditate ulciscendarum injuriarum temperantes, altas opulentasque Advocatorum domos invadunt, bona diripiunt, ædificia igni ferroque evastant, atque evulsis fundamentis solo æquarunt. Ita perhonesta sui parte urbs clarissima deformata est.

Pontifex autem & Robertus, Philippianæ expeditionis spe frustrati, summam belli delegant Raimundo Cardonæ: cujus militaris virtus spectata paulo ante Genuæ fuerat. Is, haud sane fælicioribus, quam Philippus, auspiciis electus, pridie Idus Majas Astam se contulit. Confluxe- D re statim ad eum Proceres partium studiosi, & mercenarii milites, & qui pro tuenda Factione in armis erant. Matthæus, adventu novi hostis audito, Marcum filium cum præsidio Alexandriam proficisci jubet. Qui, trajecto Tanaro, oppidum Quadraginta-Familiarum recipit, Soleriensium conterminos agros populatur. Contra adversariorum quingenti equites, à Valentio transmissi, Montem-Castellum diripiunt atque succendunt. Mox Raimundus ipse subsequutus Quadraginta-Familias expugnat: Germanos equites in præsidio captos abduxit. Accessit paulo post novus ex Gallia equitatus. Quibus auctus copiis Montem transgreditur, & Occimianum per E deditionem recipit. Inde in Alexandrinos versus, eorum agros evastat: vicinos Derthonenses adoritur: ac Ponte-Curono oppido (cui nomen præterlabens fluvius dedit) potitur. Trepidabant ergo oppidani magnitudine detrimentorum: & nova consilia capere ferebantur. Marcus ab Alexandria subito, quas potest, copias contrahit: atque populabundo hosti occurrit. Sed in certamen ullum ventum non est; quia uterque, alterius opinione magna imbutus, mutuo metu sese in castris continuit; & veluti defugientes conspectum abiere. Ex itinere Raimundus Ba- F cienorum agros populatus, tumultum in oppido excitavit: ac brevi sine pugna eo potitur. Amici Vicecomitis in arcem confugere. Quibus ut auxilio foret, Stephanus copias continuo à Vercellis ac Sociis evocat. Matthæus insuper Jacobum Isseum, Prætorem urbis, è Mediolano ad eum mittit. Sed transire Padum, occupatis ab hoste claustris, non potuere. Itaque Stephanus, frustra perrumpere conatus, retrocessit. In hoc discrimine rerum Matthæus Gerardinum

num Spinulam, virum opibus & usu rei militaris ea tempestate clarum, accersit: summumque illi imperium adversus Cardonam tradit. Is, Stephano & Iseo conjunctus, sæpe quidem hostem in certamen provocavit. Sed elicere unquam non potuit; satis in præsenti actum existimante Raimundo, si parta tueretur, & transitu Padi inimicos arceret.

Inter hæc Galeacius, Placentiæ agens, obsidendæ Cremæ negotium suscepit. Socios habebat Poncinum Ponzonum, & Opizonum Landum, qui longe notior est fortuito cognomine, Vergusius passim nuncupatus. Sed cum potiri oppido non posset, agrum evastat. Defensores inerant Turrianus Patriarcha Aquilejensis & septingenti à Brixia Cremonaque viri. Tum Galeacius bellum ad Cremonam transfert: ac, castris ad portas positis, eam undique circumvallavit. Vergusius & Poncinus regionem populantur. Quos præda cohibere conatus Comes Sartyranæ, cum centum equitibus illis occurrit. Commisso certamine, majori parte suorum amissâ, ægre cum paucis evasit. Altera hostium turba ex Cremensi cum præda revertebatur: in quos invecti alacres ex recenti victoria Duces, facile perturbarunt, & late fugatos impedimentis omnibus spoliarunt. Amicolus Turrianus, & Maximus ab Ecclesia cognominatus, intercepti Placentiam ducuntur. Jam arcta erat Cremonæ obsidio: & fames populum varia loqui cogebat. Jacobus Cavalcabos, viribus diffisus, clam cum pecunia egressus, Bononiam & ad Etruscas civitates abiit. Docet, quo summa rei loco sita sit, & quanti referat Cremonam amitti; posse tamen adhuc defendi, si celeriter auxilia submittantur. Denique sexcenti equites armati fuere, & ei attributi: simul Franciscus Scottus, qui tunc Placentia exulabat, in societatem assumptus. In Parmensem agrum conveniunt, imbuti spe Padum trajiciendi per ditionem Giberti Corrigii. Sed is præter opinionem spiritum diutino morbo conflictatus posuit. Obiit autem quinto Kalendas Sextiles in oppido Castronovo Corrigiorum. Ergo per montana circumflectentes, in Placentinum perveniunt: oppidum Bardum circumsident. Sed arcem fortiter Galeacii nomine tutatus est Nellus à Massa cognominatus. Reliquis hostium incursionibus Manfredus Landus occurrebat, &, quantum poterat, à præda arcebat.

Cavalcabos, ubi cognovit laxatam Cremonæ obsidionem, ab obsidione Bardi recedit: &, dum reliquæ acies ordine sequerentur, ipse cum viginti, aut paulo amplius, fortissimorum virorum præcedit: nec ita multo post in exploratores inimicos incidit. Coactus cum pluribus inire certamen, strenue quidem aliquandiu dimicavit; sed nimia imparitas bellatorum obfuit. Cecidit graviter vulneratus Ductor; & Parmam relatus, brevi animam reddidit. Leonardus Arcellus, inter captivos inventus, Mediolanum perducitur.

Hac cura liberatus Galeacius (nam cæteras copias subsequentes, Ductoris vulnere consternatas, facile profligaverat) exercitum reducit Placentiam: &, acceptis à patre in supplementum quatuor millibus peditum, & quingentis equitibus, per Decembrem Cremonæ obsidionem instaurat: claustra terra Padoque occupat, ac præsidiis firmat. Nec recessit, quamvis hyberna frigora urgerent, & perincommode miles sub pellibus & tentoriis duraret.

A.C. 1322. Denique, appetente vere anni millesimi trecentesimi vigesimi secundi, cives, desperato undique auxilio, deditionem paciscuntur. Peregrini omnes, ab aversa porta emissi, incolumes abire

A permissi sunt. Galeacius, urbem pacato agmine ingressus, à vi & injuria tutos cives præstitit, statumque civitatis ad arbitrium composuit, reditumque cunctis exulibus concessit, præterquam nominis Cavalcabovis. Reversus Placentiam, eo Beatricem uxorem cum Actio filio jam pubescente accersivit.

Eodem tempore Parmæ perquam celebres nuptiæ actæ sunt. Joannes Quilicus Sancto-Vitalis Vanninam filiam filio Ugolini Rubei Andreasio despondit. Universa Nobilitas ad solemnia invitata: quadringentæ matronæ honestæ cultæque, viri supra mille affuere. In Episcopalibus Ædi-
B bus prandium paratum est; quia privata domus multitudinem convivarum non capiebat. Epularum omnifariam mira abundantia, & supra modum census illius. Vergusius vero Landus, seu invidia seu diffidentia potentiæ Galeacii, ab eo defecit. Sunt qui cupitam eidem putent fuisse Blanchinam Vergusii uxorem, vocatamque ab eo ad diversorium suum. At matrona pudicitiæ metuens, longum propinquorum ordinem duxit. Quos ut Galeacius conspexit: *Non opus erat*, inquit, *ut tot stipata viris matronisque accederes.* Illa erubuit: &, *se alio tempore venturam*, respondit. Reversa domum conscendit equos, & in tuta abiit. Ex eo veritus Galeacius, Vergusium non quieturum à turbulentis consiliis; primum provi-
C dit, ne quid is maligni in finibus patrare posset; eripuitque ei Ripaltam, oppidum non procul Placentia situm. Sed mox eandem Vergusius per fraudem, & studio inquilinorum adjutus, recuperat. Raptim contrahit agmen Galeacius, & arcem natura prope inexpugnabilem circumsidet. Fames & rerum inopia mutare consilium coegit. Venturum se in potestatem inimici, si in ea persisteret, Vergusius cognovit. Itaque, relictis qui eam custodirent, clanculum descendit, atque ad Cardinalem Beltrandum profectus est. A quo cum nihil, ut in præsenti adjuvaretur,
D impetraverit, spatium Galeacio cogendi obsessos ad deditionem Ripaltæ præbuit: quam ira accensus everti ad fundamenta jussit.

Interea Beltrandus Ecclesiasticis imperiis Vicecomitem agitabat. Demum Mediolanum venere clari Sacerdotes, Matthæo denunciantes, ut Astam ad Beltrandum, vel in Gallias ad Pontificem eat: causam, cujus accusabatur, coram dicturus; quando ejusmodi esset, ut per nuncios aut procuratores confici non posset: diesque ad id præscripta. Excusare Matthæus primo ætatem suam; quippe septuagenarius longinqua itinera
E obire non poterat: deinde propinquiora loca longe sibi suspecta esse; ut in quibus inimica Factio, & ii, cum quibus de imperio & vita dimicaverit, plurimum possent. Dari sibi verba, & Pontificiam eludi auctoritatem arbitratus Beltrandus; litteras Joannis publicat; & pro Pontificali Æde substructo tabulato consedit inter Aicardum Camedojam titulo tenus Mediolani Archiepiscopum, & Bernabam Priorem Provincialem Fraternitatis Prædicatorum, Pacem Vedanensem, Jordanum Montecuchum, & Honestum Papiensem, Inquisitores pravæ Hæreseos: & alta voce recitato Ver-
F siculo, EXSURGAT DEUS, ET DISSIPENTUR INIMICI EIUS, exsecrabiliter & acerbissime in Matthæum & filios invecti sunt: vocaruntque ceu contemptores Deûm ad certam diem, ad purganda, quæ eis crimini dabantur. Alioquin pro impiis & nefariis hominibus haberentur: cuicumque injuriæ & probro obnoxii forent: denique commercio Christiano eliminarentur. Postridie Kalendas Februarias ex eodem suggestu eadem repetita sunt. Tum, ceu res Christiana summum in discrimen adducta foret, sub Vexillum Sancti

Petri

Petri vocati sunt, quicumque dignitatem & opes Ecclesiæ salvas vellent, proposita scelerum expiatione & æterni sæculi fælicitate iis, qui nomen in id (non secus ac si adversus Saracenos pugnaretur) darent. Ingens numerus ea ratione arma tulit: & quamvis hyems egelida foret, ejectusque Bacienorum oppido Raimundus esset; mox tamen Derthona cum arce potitus per proditionem est; & Valentium profectus Beltrandus detestationes in Vicecomitem iteravit. Præfectura, Magistratu, jurisdictione privavit: igni & aqua interdixit: devitari ab omnibus, ceu pestem quandam, jussit. Id quod cum in plurimis Roberto addictis urbibus, tum Genuæ, primo Jejuniorum die factitatum est, frequente populo majorem Ædem salutante. Sed paucos commovit in Matthæum exsecratio, arbitrantes, falso eum insimulari. Itaque & edicta & promissam expiationem plurimi adspernati sunt: nec defuere qui Tabellas pro rostris suspensas spiculis sagittisque confixerint. Alii constantiores alacrioresque erga Matthæum facti sunt; quoniam non de religione præceptisve Divinis agi, sed de Longobardiæ Regno, nemo dubitabat. Id quod etiam Franciscus Petrarcha in Opusculo, cui titulum non inscripsit, declaravit: iniquum & prodigio simile esse testatus, Pontificem tanto studio perdendæ urbis amplissimæ Mediolani flagrasse; quasi Damascum vel Memphim debellandam suscepisset.

Sed non his contentus Joannes, novum hostem ex altera parte, ut ancipiti bello facilius Matthæus opprimeretur, suscitat. Contracta erat affinitas inter Robertum Regem & Fredericum Austrium, qui de Romano Regno cum Ludovico Bavaro contendebat. Namque hujus primogenito soror Roberti nupserat. Hoc jure, tum multa alia pollicendo Pontifex, ut arma Austrius in Vicecomitem, tamquam omni divino humanoque præsidio privatum, sumeret, effecit. Præmissus est Henricus, Frederici frater, cum equitatu mille & quingentorum bellatorum: qui Tridentino saltu transmissus, in Brixianum agrum descendit tertio Idus Apriles, quo forte die celebritas Palmarum apud Christianos agebatur. Aggregati sunt voluntarii milites ad duo millia, & vicinarum urbium extorres, & reliquiæ Turrianorum circa Venetias exulantium.

Pertimuit Matthæus, ab novo & inexspectato hoste se peti: & plus oneris, quam ferre posset, sibi cumulari. Præterea fremebant populi interdictione Sacrorum; & quod æterno devoti supplicio visitare templa, mortuos pro more sepelire non possent. Consilium tempori reique haud incongruum cepit: & quo magis, quam viribus, procellam imminentem discussit. Nuncios ad Beltrandum mittit, qui de compositione & concordia agerent: alios ad Scaligerum, qui Henricum quacumque arte avertere studeret. Tertia item Legatio, ad Fredericum ipsum decreta, hujusmodi mandata pertulit: *Si, quorsum tenderent præsentia Summi Sacerdotis studia conatusque, perspiceres, Princeps clarissime; haud profecto, opinamur, arma adversum nos hoc tempore misisses; aut Henricus frater tuus bellum in Longobardis tuo jussu faceret. Prætenditur ab Apostolici Culminis Ministris, Tibique (ut audio) persuasum est, Matthæum Vicecomitem effectum esse contemptorem Dei, rebellem Ecclesiæ, hæreticum maximum fore, ac propterea ex mortalium consortio exterminandum. Ejusdem criminis contumaciæque culpatur civitas tota; quod tamquam fautrix & alumna impii hominis eum retineat, nec arma contra capiat, atque ab se non ejiciat. Sed sit pax omnibus: quietæ aures vestræ: & cum communis Pastoris venia fari pauca liceat. Longe alia in causa sunt, Rex Auguste, quam quæ Tibi suggesta esse videmus. Matthæus non adversatur Religioni; non contradicit Numinibus, nec præceptis Divinis: Sacra non contemnit; immo ea omnia religiosissime amplectitur, colit, veneratur, adorat. Et, ut omittamus reliqua, satis exempli est recentissimum illud & apud nos percelebre factum. Thesauros Moguntiacos sustulerant prisci ex aditis Divi Joannis Baptistæ: maximoque in periculo quadraginta & amplius annis apud varios fœneratores versati sunt. Quos ubi Matthæus Vicecomes latitari compertum habuit; quamvis diutino bello pressus, sua tamen pecunia confestim redemit, ac integros in loculamenta antiquare portari curavit. Hocne est infidelis & Saraceni hominis, ut isti vocant, argumentum? Minime profecto. Quid ergo est? Nimirum vesana cupiditate ardet, impotentique desiderio tenetur Joannes Vigesimus secundus toti dominandi Italiæ. Vellet per occasionem contentionis vestræ cum Ludovico Bavaro privare Vos Regno Majorum. Asserit enim, & toto orbe vulgavit, vacare Regnum Romanum, & nullum Cæsarem juste imperare; & in hujusmodi controversia gubernationem Italiæ ad se spectare. Sic ergo & Tibi injuriam facit: & per favorem tuum à Germanis ad Gallos jura Augustorum transferre vellet. Id quod indicat universalis Procuratio Roberto Regi delegata: quem nobis Dominum imponere nititur. Huic cupiditati quia Matthæus resistit: quia decedere Dominio Mediolani non vult: quia id se auctoribus Cæsaribus obtinere profitetur; iccirco hæreticus habetur, profanus est, & Christum abnegat. O inclytam Pontificis curam! Qui inter populos Christiani orbis nutrire pacem, Regum concordiam, & subditorum omnium benivolentiam pari affectu amplecti deberet: is maximas seditiones, turbas & bella concitat, factionesque fovet: & eum, cui Cæsarum nomen invisum maxime est, tollit favore, & alterum deprimit: denique Claves Petri, aperiendo cælo datas, vexillo bellico pingendas, & Christianis contra Christianos ferendas tradit; & contra Hæreticos procedere se jactat: qui à Vobis, contra vestros ac jura vestra ut feratis arma, flagitare non erubuit. Sed vis ne Tu, Auguste, Mediolanum petere? Mone, scribe ad Matthæum; jam tibi aperta planaque omnia erunt. Una litterarum significatione & Coronam Regni & Regnum ipsum Longobardorum Matthæus & quinque generosi filii Tibi tradent. Utinam in cæteris tam quietum solidumque constaret Imperium, quam Tibi res nostræ liberæ expeditæque erunt. Profecto jam Vobis cuncta triumpharetur Italia. Immensæ sunt Vicecomitis opes, clientelæ, fœdera, amicitiæ, exercitus invicti: Civitas omnium rerum copia abundans, quæ gerendo bello necessaria opportunæque sunt: &, quod omnia vincit, nativus in Cæsarem Cæsarisque Nuncios, & obsequendi affectio. Quare rogamus ac supplices petimus, arma tua à nobis avertas, Henricum revoces; ne, dum fallacibus suasoribus nimium credis, in Te ac tuos & juris Cæsarei & Imperatoriæ potestatis excidium ruat.*

Movit hæc oratio Fredericum: &, ut eadem ad Proceres referrentur, Concilium vocavit. Universi censuere, Cæsarum jura esse defendenda, neque vires Imperii esse negligendas: procul dubio in Vicecomite magnum momentum verti: eo pulso, opes Regni, & existimationem Imperii valde imminui; quare protegendum eum, & gentem amicam servari oportere. Ita confestim dimissi cum litteris nuncii Henricum monent, ut quam honeste posset, ab incœpto cessaret, ac exercitum in Germaniam reduceret. Ad hæc non levis pecunia contributa est: & quinquaginta aureorum millia in viaticum Henrico depensa. Qui statim nectendo moras in negotiis, nec ea obeundo, quæ usus belli poscebat, suspicionem mutati animi apud hostes præbuit. Brixiani primi fraudem veriti colligere vasa, domumque abire. Hos insequitur Henricus: &, ceu à desertoribus proditus, solvendi exercitum occasionem habuit. Veronam profectus, à Scaligero comiter & honorifice accipitur: ac amplis muneribus donatus in Germaniam abiit.

Cæterum Beltrandus cum arbitraretur, Matthæum

serio

ferio ad pacem inclinare: ac ita affectum, ut ad quascumque conditiones descenderet; nuncios misit, qui eas proponerent, ac ea suaderent, per quæ reconciliari Pontifici posset. Petebat autem, ut Matthæus Dominationi renunciaret, ac civitas veniret in manum Pontificis, tantisper paritura, donec unus rebus præficeretur, quem Germani Proceres legissent, & Pontifex Apostolica auctoritate ratum fecisset. Reddi præterea urbibus captivos, & Turrianos in sua restitui, & in administrationem publici negotii consortes recipi. Sed hæc Matthæo non placuerunt: & plurimorum animi offendebantur, ea postulari, quæ præstare iniquum & periculosissimum foret. Nam in imperium externi Regis concedere, & novum in Italia Procuratorem constitui, quid, nisi omnia confundere, & mortalium statum perturbare est? Porro Turrianos in urbem recipere, nil aliud esse, quam intra viscera exstinctum ignem suscitare, & urbem in proprias clades denuo obarmare; quando eo furoris ventum sit, ut nulla solida pax sperari ab his possit, quos ab insidiis & fraudibus temperaturos, nusquam credibile fit. Cum talia passim obmurmurarentur, nihil certi responsum est.

Tunc Beltrandus religiosos Patres, qui Mediolani perpetua Sacerdotiorum magisteria gerebant, ad se vocat. Hi continuo Matthæo significant, à quo vocati fuerint: & abeundi veniam petunt. Matthæus haud gravatim obsequitur. Insuper mandata addit: *Rogarent Pontificem, ne in contumeliam suam verteret; si quid pro tuenda libertate, & salutis causa adversus Robertum, vel cum maxima ejus offensa, actum est. Semper Romani Sacerdotis imperia & auctoritatem se plurimi fecisse, & privatis desideriis prævertisse. Satis intelligere, quam turpe & ignominiosum sit ei non parere, qui in terris vim Numinis habet, & non solum hominibus vivis, sed animis quoque defunctorum imperat. Ac propterea, ne ejus Citationes contemptæ videantur, omnino se facturum nunciarent, ut à crimine rebellionis atque impietatis absolvatur.* Grata hæc Beltrando fuere: atque ad explorandam Matthæi mentem Episcopum Parmensem Mediolanum legat: qui metu Interdictorum ingressu urbis abstinuit. Matthæus in suburbanum illum reverenter adiit: cui Episcopus conditiones narrat. Quarum summa eadem fere erat, quæ ante propositæ sunt. Potestati Pontificiæ permitti rem Mediolanensem oportere; quando morte Cæsaris per omne interregni tempus universa Italia ditionis Pontificiæ facta censeatur. Tum æquum esse, ut Vicecomes opes & regnum, quod patruus Otho beneficio & favore Pontificum obtinuit, à Pontificibus agnoscat: &, cum illi exigunt, reddere debeat. Itaque obtemperandum mandatis esse, ut horrendis vinculis exsolvatur, & civitas Sacra recipiat. Adstabant plerique ex Primoribus urbis: quorum nonnulli, tædio exsecrationum affecti, parendum esse Pontifici, ajebant. Alii contraria dicere: Si Roberto, odium profitenti, subjicerentur, exulesque in urbem recepti forent; nullam civibus quietem futuram; crudeliora ab iratis Dominis, quam à barbaris Tyrannis passuros. Unus Franciscus Garbagnates adversus postulata insolentius loquutus fertur. Cui Episcopus adeo vehementer crucem & ignominiosam vestem minatus est, ut pavens & dejectus animi, qua consueverat, posthac libertate usus non sit. Beltrandus, cum nihil certi ab Episcopo responderetur, Matthæum denuo & filios Valentium ad causæ dictionem vocat. Matthæus duodecim ex Primoribus civitatis deligit: quos, veluti totidem civitatis lumina, ad extremam manum his negotiis imponendam mittit. Hi fuere duo Guilielmi Pusterlæus & Casates, Mucius Moguncíacus, Francinus Vicecomes, Andreas Hortus, Stephanus Vicomercatus, Riciardus Piroveneus, Otholinus Burrus, Lucas Cribellus, Imblavadus Mandellus, Bellinus Petra-sancta. Qui Alexandriam primum profecti, Marcum ibi salutarunt. Inde Valentium petitum. Beltrandus, virorum numero & nobilitate motus, eis ab oppido occurrit. Postridie, adstantibus sex Sacerdotibus, qui paucis ante diebus ad eum venerant, commemorat, quid juris & potestatis Pontifex in Italiam haberet: & sicuti civitates etiam, quæ Cæsaribus addictæ videntur, ejusdem ditionis forent. Tum postulat, ut Matthæus, deposito regno, procurationem ei tradat, qui à Pontifice delegaretur: Turriani in patriam admitterentur: captivi relaxarentur. Hi autem nominatim erant Philipponus Languscus, Antonius Fisiraga, Symon Corrobianus, Amoratus Turrianus, & complures Alexandrini ex gente, cui à Puteo cognomen inditum est. Post hæc Legatos ipsos sic alloquutus Bertrandus fertur: *Lætor equidem plurimum, hodie mihi datum esse, ut amplissimos civitatis Mediolanensis Viros non solum præsentes & de facie intuear, sed etiam auctores & sequestros componendæ pacis, & teterrimi belli finiendi habeam. Nam extra publicam causam omnes mihi fratrum instar chari estis: nec me latet, quam diligentes communis Matris Ecclesiæ cultores observatoresque sitis; quamvis paucorum respectus vos contra niti palam cogat. Nec contra vos civitatemque vestram hæc arma parata sunt. Unus Matthæus tanti causa mali est: cui numquid mancipati estis? atque in illius servitutem nati atque educati, sine Vicecomite vivere ac Rempublicam administrare nescietis? Jugum perpetuum cum æterna animarum pœna ferre ita decretum vobis est? Absit hoc à tot tantorumque civium prudentia. In manu vestra est totius negotii summa. Ille, sine consilio, auxilio, opibus vestris, durare non potest. Ite, conspirate in unum: atque animal male conciliatum, hominem propudiosum, & monstro in Ecclesia Dei simillimum extrudite: in ultimos terrarum fines deportandum ejicite; nisi malit supplex Pontificem adire, pedemque de more osculari; qua ratione & illi & vobis pax parata est; & sublatis Interdictis Sacra urbi restituentur.*

Ab hoc sermone dimissi varia secum cogitare: tum sensim quisque proximum interrogare, quid sentiret: tandemque in illius sententiam devenere: & reversi ad Cardinalem, pacem ex auctoritate sua conficiunt. Quam ut intellexit Matthæus, quamvis ei non assentiretur; tamen ratam se habiturum dixit; si per eam salvus ipse, salvi filii, salvæ opes forent. Dubitabat enim, eos in caput suum conjurasse. Cæterum confectæ pacis fama vulgata lætabunda plebs per totam urbem discurrit. Matthæus vero curis anxius alia consilia quærit. Propinquiorum civitatum amicos Proceres ad se vocat: Galeacium filium, qui Placentiæ præerat; Riciardum Ticionem à Vercellis; Cacinum Torniellum à Novaria; Franchinum Ruscam à Como; & Girardum Laudensem, Cassini Comitem, cujus jam quadraginta annos patria exulantis pater in Prætura Pisana obierat. Jam cuncti præter Galeacium venerant. Qui in consilio admoti, uno ore acerbius voluntatem Pontificis incessere ac lacerare: &, omnia potius toleranda, asserere, quam Transmontanorum libidini atque avaritiæ subjicerentur. *Parcius loquamini*, inquit Matthæus; *Si non personæ, saltem vos tangat Clavium respectus. Id Christi vexillum est. Ite, & decernite pacem, cui acquiescere cuncti valeamus.*

Interea Galeacius, patris litteris acceptis, componendos prius Placentinorum animos, quam ea urbe decederet, statuit. Atque eos in primis in concionem vocat, quorum opera ac favore urbem obtinuerat: & in hunc modum verba fecit: *Quæ causa nunc me in patriam vocet ac trahat, neminem vestrum ignorare arbitror. Bellum à Pontifice indictum: immissi cum exercitu prædones ad devastandos fines: publi-*

blicatæ detestationes adversus nos patrem exagitant. Qui quamvis senio gravetur, haud tamen ita confectus est, aut ita impos animi experſque consilii est, ut remedia malis invenire nesciat. Quorum laborum ut ei socius sim, Mediolanum petere constitui. Vobis urbem hanc pacatam relinquo. Actius filius Prætor cum custodia præerit. Adolescens est; vos illum consilio & cæteris muneribus juvabitis. In manu nostra sunt arces, castella, vici. Ab uno dumtaxat Vergusio Lando diligentius cavendum est: qui, quia ob ingenitam superbiam pati amicitiam nostram nonpotest, vivere in exilio mavult: neque cessaturum à struendis insidiis dolisque arbitror. Vestrum autem erit diligenter ab eis prospicere: atque in primis curare, ne milites nostri longius abeant: etiam, si insperatus hostis fines invaderet.

Ad hæc Manfredus Landus: *Consilium tuum, Princeps humanissime, probamus omnes. Quocumque libet, pergas licet securus de nostra fide. Prompti in omnem eventum & alacres futuri sumus: nullum periculum, nullum discrimen recusaturi. Actio ita ac Tibi parebimus. Fortunas ac vitam, si opus fuerit, exponemus in ejus beneficium ac defensionem.* Gratias pro fide & liberali animo Galeacius egit: ac insuper magna pollicitus, Mediolanum proficiscitur. Cujus adventu & dubiæ fidei cives exterrefacti sunt, & amici confirmati ac lætati quamplurimum. Ingressus ad patrem, jam mœstum & hæsitabundum, hortando monendoque pellere animo curas jubet, ac procul negotiis vivere: sibi onus relinqui; brevi omnia ex dignitate & desiderio eventura. Talibus filii verbis atque animositate exhilaratus aliquantisper Matthæus respiravit: libenterque illi curam rerum cessit, subinde illum & virum & sapientem esse dictitans. Ita amplius in Forum non venit; sed templa arasque adeundo animum laxabat: &, quantum de se inimici mentirentur, qui hæreseos insimulabant, docebat: ac subinde prostratus alta voce intonabat, CREDO IN DEUM, PATREM OMNIPOTENTEM, & reliqua, quæ in *Apostolorum Symbolo* habentur: subjungebatque, HAEC EST FIDES MEA, QUAM SEMPER TENUI. Jussitque hæc publica tabula notari. Ivit deinde Moguntiam, templumque Joannis Baptistæ reverenter salutavit, & donaria paulo ante à se restituta recognovit. Hic in languorem incidit: &, deficientibus viribus, in quod non longe distat Crescentiagi Cœnobium defertur: atque ibi vita excessit octavo Kalendas Julias, qui dies celebris anniversaria memoria ejusdem Divi Joannis. Mors ejus tantisper occultata, dum filii ea compararent, quæ firmandis opibus muniendoque regno pertinebant. Sepultus quoque est sine funeris pompa: & sepulchrum ignotum mansit ob iram Pontificis: qui etiam mortuum vexavit: populisque præcepit, ut ossa ejus eruerent, & trita in pulverem dispergerent: pari detestatione alligando eos, qui, quo minus id fieret, obsisterent. Unde & male audire nec post fata quidem desiit: aut quiescere ab obtrectatoribus multos in annos manes ejus potuere. Nam & Antoninus Florentinorum Archiepiscopus, mentionem de eo faciens, MORTUUS EST (inquit) MATTHAEUS VICECOMES DE MEDIOLANO: ET ANIMA EJUS SEPULTA EST IN INFERNO. Cæterum Galeacius, ut ejus mortem celaret, Medicos subinde in cubiculum admittebat: remedia ceu ægroto parari curabat. Mox vulgato, cum defecisse, cives in concionem vocat. Juvabant agnati: circumstabat militaris manus, & mercenariorum præsidium. Hic auctoritatem, quam pater obtinuerat, permitti sibi curavit. Consensere tam Plebeji quam Nobiles. Ita perpetuus urbis Dominus is declaratur: statimque eosdem Oratores ad Beltrandum mittit, de pace acturos: cum mandatis, ut quam æquiores fieri posset conditiones quærerent.

Neque tamen studium intermittebat à scribendo milite, & confirmandis Ducibus, qui ad Bassignanam oppositi Raimundo belligerabant. Is arcis muros tormentis excusserat, & munitionibus circumvallaverat: &, ne quid opis fluvio ad obsessos subveheretur, transversam catenam Pado objecerat. Longiorem moram perosi Marcus & Gerardinus naves, ab Papia Placentiaque accersitas, humeris hominum vehiculisque in superiorem Padi partem transportant, & sociis navalibus complent. Tum terrestri exercitu instructo aggredi hostem statuunt. Duo millia & quingenti equites, peditum vero ad decem millia erant. Pridie Nonas Julias secundo amne delapsa classis navalem pugnam inivit. Sed pauciores Vicecomitis à pluribus hostium fusi fugatique sunt. Interim terrestre quoque prælium cœptum est, & cominus consertis manibus certatum. Vir virum, pes pedem terebat. Ab hora nona in vesperam continuatæ cædes. Superior peditatu erat Marcus: egregiamque manum sibi ad subsidia servaverat. Cum hac jam fessis pene omnibus transversum in hostium equitatum intulit: suffossisque equis militantes sternit. Fusa est eo impetu universa acies: & cædes magis, quam pugna, subsequuta est. Multi capti spoliatique sunt. Raimundus quoque ipse captus est; sed, cum in amicorum manus incidisset, illico emissus est. Ex ejus vero exercitu sexcenti equi; viri, qui essent aliquo numero, circiter quadringenti desiderati sunt. Ex altera parte iniri certum non potuit. Plures tamen interfectos convenit; quamvis victor Vicecomes appareurit. Nam & castra Raimundi direpta sunt, & obsessis in arce missum auxilium: & cum se parum ibi tutum Raimundus existimaret; noctu Valentium concessit, circiter mille equitibus ad defensionem Bassignanæ relictis. Tum Marcus arctius oppidum cingit: & quamvis inopia rerum obsessos conficeret; haud tamen difficulter paciscentibus deditionem pepercit; atque, abire qui maluerunt, incolumes præstitit. Ejus deditionis auctor perhibetur Petrus Valesius, Ducis Austriæ Orator, qui pro Vicecomite militabat. Sic Bassignana, pene amissa, retenta est.

Inter hæc Oratores ad Beltrandum profecti revertebantur. Qui ne Ticinum trajicerent, naves ad trajectum idoneas tolli Galeacius jussit. Compertum habebat, eos, tædio exsecrationum & querimoniis populi victos, cum Legato pepigisse, ut Dominium urbis penes Pontificem esset. Ita, ne suo sermone popularium animos averterent, propius accedere prohibiti, Novariam redeunt. Mox tamen Mediolanum admissi id, quod res erat, docent: Pacem paratam esse, si Galeacius Dominio cedat. Cui petitioni tanto difficilius is assentiebatur, quanto recenti victoria melior conditio sua facta; & contra deterior hostium, qui clade debilitati non mediocriter credebantur. Ac proinde silentium omnibus imperat. Supprimi tamen non potuit, quin Relatio vulgaretur, & in circulis omnique cœtu atque inter epulas liberius acerbeque de Galeacio homines obloquerentur. Urgebat in primis Lodrisius Vicecomes: qui negabat perpetuum bellum pro eo habendum, cum potentissimis Regibus inimicitias exercendas, & animas ultro Inferis damnandas. Quibus vocibus multos ad nova adversus Galeacium consilia ineunda permovit; ut cum regno & urbe extruderent. Sub idem tempus diversæ in aere facies per nubila repræsentatæ sunt: & quædam veluti capita hominum discurrebant nigra, alia alba: erant & rubra, quorum frontes alba vitta cingebantur. Hastæ moveri, armatæ concurrere cohortes: scuta, galeæ, gladiorum ictus, jactusque telorum, & varii armorum sonitus audiri. Ad hæc Sutor veteramentarius, infimæ sortis homo, in oppido Moguntiæ & jam biennio ante dixe-

dixerat, & nunc frequenter repetebat, externam venturam gentem, non ex Italia modo, sed ex Gallia Germaniaque, qui oppidum subjugarent, populum maximis injuriis afficerent, ad extremam inopiam redigerent. *Jam video*, inquit, *pro pane & cibariis lancea & clypeo pugnari: alii incocta ex humeris bajulorum, alii semiustulata è clibano rapiunt: ruunt illi in cædes juvenum seniorumque: trahunt alii in stupra matronas virginesque: captivitas undique agitur: &, qui captivos redimat, non reperitur.* Interrogatus, unde prodigiosa ista haberet, respondit: *Admirabilis homo, cujus effigiem explicare nequeo, significavit.*

Dum ista computantes multorum animi exterriti forent; ecce novum negotium à Placentia nunciatur. Vergusius Landus non cessaverat apud Raimundum Beltrandumque jactare prædicareque, si audiretur juvareturque, posse se rem præsentibus temporibus percommodam & eis æque optabilem facere: Placentiam à Vicecomitis imperio se aversurum: atque illinc novum bellum ei illaturum: sicque ancipiti negotio illum ruiturum. Probato ejus consilio, dantur quot voluit milites: cum quibus dimissus Octobri mense in Placentinum descendit. Adjunguntur ei Guelphi Papienses, & Scotti, & Fulgosii, aliique Placentini extorres: Manfredus quoque cum eo conjurat. Adventum hostium sentiens Beatrix cum Actio filio, Proceres in consilium vocat. Venere Manfredus Landus, ambiguæ fidei homo, tum Lancelotus Anguissola, Ubertinus Carius, & alii Primates. Omnes censuere, opponendum inimico exercitum, contrahendas undecumque copias, dum prohiberetur, ne propius malum accederet. Quæ dum providentur, Manfredus, per speciem defensionis in castrum Sancti Joannis profectus, in diversas partes transit. Tunc descendente propius urbem Vergusio, oppidani diversa sentientes ad arma discurrunt. Tumultu & vario sermone omnia compleri. Denique, nullo repugnante, altera portarum effringitur: & Vergusius intromissus est. Quod ut sensit Beatrix, continuo Actium cum paucis equitibus dimittit: atque, ut inquisitores retardaret, ingentem per ædes pecuniam spargit: & in ea colligenda occupati hostes spatium elabendi Actio dedere. Nam is Fidentiolam, & inde Cremonam se contulit. Eundem mox sequuta mulier est: nec potuere non honorifice etiam hostes eam ab urbe dimittere. Sic in dominium Placentiæ reversus Vergusius, plenas lætitiæ & novæ gratulationis ad amicos litteras dimittit. Pontificem in primis monuit, & Beltrandum Cardinalem: quem &, eo ut accederet, rogavit. Hucque pergens Legatus, magno cum honore ac populi plausu acceptus est: &, deditionem facientibus civibus, omnia arbitrio Romani Pontificis permissa sunt. Cui quam grata hæc fuerint, operæ pretium est ejus litteris cognoscere: *JOANNES EPISCOPUS Opizoni Lando, dicto Vergusio, salutem. Quod urbs Placentia sit opera & diligentia tua è faucibus nefarii Tyranni, & in paterna lue jacentis, Galeacii Vicecomitis, eruta, & à turbulentis fœdisque dissidiis ad pacem & Sanctæ Ecclesiæ cultum traducta; equidem vehementer lætamur; & immensas Deo agentes gratias plurimum gaudemus; & tibi pariter gratulamur; volumusque, non solum dignas tali industria laudes feras, sed paria merito præmia à Nobis exspectes. Jamque nunc piget, quod istius urbis sacerdotium optanti tibi ut Nepoti tuo conferamus, morem gerere in præsenti non possumus; tantisper differre coacti ratione dignitatis Ecclesiæ, quæ neutiquam projicienda est, dum, quid is ætatis sit, & quo ingenio polleat, exploremus. Nam horum nulla in litteris tuis mentio est; nec aliunde in Avenionensi civitate intelligere id licuit. Quod si certiores quoquo modo reddamur, capacem esse sacerdotii; pro certo habeto, non minus libenter Nos, quam* A *tu avide optes, adolescentem ornaturos. Quod si quapiam ex parte deficiat; nomina quemvis alium virum probum, & tibi optabilem; & gratia ac beneficio nostro expers non abibis. Reliquis litterarum tuarum particulis abunde Legatus noster, qui istic in re præsenti est, respondebit. Ingratum tamen non erit, ut quam sæpissime ad Nos de rebus publicis scribas. Vale. Tertio Nonas Novembris, nostri Pontificatus anno septimo.*

Potitus Placentia Beltrandus, ut amicam regionem exercitu exoneraret, simul adversarios gravius premeret, ad duo millia equitum cum innumero peditatu cis Padum Abduamque misit: qui brevi Moguntiam oppidum occupavere. Quod ut audiit Raimundus; confestim, relicta Derthonensi Alexandrinaque ora, cis Ticinum cum iis, quæ à clade B superfuerant, reliquiis exultans convolavit; prædandoque omnia, ad ipsa usque Mediolani mœnia, infesta fecit; atque in Ticinensi suburbio castra locavit. Obstruxit tunc muro omnes urbis portas Galeacius, una Comensi excepta, per quam commeare expedireque tali tempori necessaria posset. Jam Raimundi milites, victoria abusi, circa omnia evastaverant: & sibi ipsi inopiam frugum in agro alioquin fertilissimo fecit intemperies barbarica. Qua coactus, simul quia lues morbi incurabilis exercitum comprehendit, plurimique in dies moriebantur, Moguntiam concessit. Cujus digressu, veluti C obsidione laxata, civitas aliquantum respiravit.

Nihilominus novi motus & cœpta jam in urbe certamina sopita non sunt. Franciscus Garbagnates, jam Vicecomiti infensus, Symonem Cribellum & Gulielmum Rugemontem è Burgundia, qui sub Galeacio ordines peditum duxerat, pervertit. Quorum conspirationi accessere Lodrisius ex gente Vicecomitum Matthæi propinquus, & Joannes Valosius, homo Gallicus: qui, Turrianum cognomen usurpans, aliquam cum prioribus Dominis sibi cognationem asserebat. Magna quoque pars eorum, qui proxime Oratores ad Beltrandum iverant, eis adjuncti sunt: & tres Barbari, externorum militum D Præfecti, Rogerius ab Oculo, Acquirantes Becchus, & Henricus Grunesten.

Intestinum odium manifestamque rebellionem sentiens Galeacius, monet hortaturque amicos per litteras & nuncios, ut, deposita simultate atque ira, concordes in fide manerent: neque deterreantur amissione Placentiæ, quando ea, non per vim, sed dolo & proditione subtracta sit; spesque ampla supersit, non solum ejus recuperandæ, sed longe majora, debellatis adversariis, agendi. Sed hæc paucorum in corda descendere. Plures obloqui, & metu expressa verba asserere. Denique ad contumelias & certamen ventum est. Galeacius ubi se à E popularibus pariter & mercenariis prodi vidit; cedens patria, cum fratribus Laudem concessit nono die Novembris. Prætor quoque Vannes-Lafrancus Pisanus, qui quindecim ante dies Magistratum inierat, ejectus est: atque in ejus locum suffectus Ravicia Rusconus: Capitaneus autem populi dictus est Joannes Valosius. Tum effracti carceres, ut fit, præ lætitia, & dimissi captivi. Inter quos Antonius Fisiraga, promissa barba & horrido squalore obsitus, evadere potuit; sed dum quædam diligentius scrutatur, novis Dominis suspectus denuo in vincula conjicitur. Administrationi autem Reipublicæ, præter supranominatos, accessere duo Guiliel- F mi Pusterlæus & Casates, Mucius Moguntiacus, Stephanus Vicomercatus, Imblavadus Mandellus, Riciardus Piroveneus, Castellanus Glussianus, & Ambrosius Abiatus.

Cæterum Galeacius, Laude à Lucio & Jacobo Vistarinis benigne exceptus, armis opibusque juvatur: atque ad amicos scribens, undique auxilia implorat. Quem ubi pulsum Mediolano vulgatum est; in Præfecturis & vicinis oppidis tumultuarii

congregari exercitus, & latronum aleatorumque societates coire. Tignaca & Stracia Paravicini, ex Incinati tractu, ubi satis virium comparasse visi sunt, Moguntiam accersuntur, atque portas aperientibus Guelphis intromissi. Interim à Mediolano missus Paganus Casates eodem venit eo consilio, ut oppidum in fide & officio contineret. Sed exclusus, domumque reversus, quid gestum sit, Lodrisio & sociis rerum arbitris renunciat. Hi confestim amicos ad se vocant, & eos in primis, qui in finitimis urbibus gratia & opibus pollebant. Venere Franchinus Rusca Comensium primarius, & Cacinus Torniellus Novariæ præpotens, & complures alii Gibellinæ Factionis studiosi. Continuo Moguntia obsidetur: nuncii ad Gucium Gavaciam rebellium principem mittuntur, petentes, oppidum in fidem & obsequium Mediolanensis civitatis tradi; quando communis res ageretur; neque sejuncta ab urbe stare Moguntia posset, nec vivere consuevisset.

Accessere inter hæc ex finibus Bergomensium & Cremensium complures latrociniis assueti: quorum duo duces Gasparinus Sarravallensis, & Maximus ab Ecclesia. His Gucius multa præter civilem morem, & contra bonorum virorum voluntatem concedebat. Quippe illorum ope & armis fretus sese Principem & caput populi agebat. Legatisque respondit, se oppidum in manu sua retenturum, donec præsentes motus certo statu conquievissent. Quod si Lodrisius, & qui cum eo sentiunt, publico commodo intenti esse volunt; se facile cum eis consensurum: sin aliter animati sunt; se oppidanorum suorum saluti, ut posset, consulturum. Hoc superbo & temerario hominis responso exacerbati Præsides Reipublicæ Mediolanensis, bellum adversus Moguntiam decrevere: atque, ut milites alacrius in omne periculum irent, bona omnium, quæ per triduum auferri possent, in prædam concedunt; uni dumtaxat Ædi Divi Joan. Baptistæ, ac Thesauris ejus parci jusserunt. His pollicitationibus erectis omnium animis, frequentes in obsidionem ivere. Positisque castris, fossas transgredi, vallum convellere, hostem stationibus propellere. Nec ita multo post turba illa aleatorum & lenonum Gucium destituit, atque oppido cessit. Tunc hostilis exercitus ingressus quoscumque obvios trucidat: juvenes & senes, parvulos & mulieres sine discrimine obtruncant. Passim clamor, strepitus, & ululatus audiri: domus tam Guelphorum quam Gibellinorum direptæ. Clades profecto ingens & aspera. Spoliati hoc modo oppidi Præturam Lodrisius Vicecomes excepit.

Interea Mediolani torpor & segnities quædam ac discordia inter conspiratos oritur. Incessit multorum animos ingens dubitatio, vel verius metus, ne per exilium Vicecomitum rursus Turrianis dominium pararetur. Accedebant minæ & terrores à Castrucio Castracane, Lucensium Domino. Qui, Galeacii amicissimus, maximo cum exercitu venturum se in ejus auxilium scribebat, & subinde per nuncios repetebat. Nec deerat fama complurium aliorum, nutum illius exspectantium. Quæ omnia animo revolvens Franciscus Garbagnates, socios in arcanum vocat, ac talibus verbis alloquitur: *Ignorare videmini, Patres venerandi, Fratresque optimi, quid rerum agatis, aut quid hoc tempus à vobis agendum postulet; adeo segniores facti estis, & nemo vestrum in commune consulit. Metus nescio, an intempestivus horror mentes vestras occupaverit; & propterea distracti, periculique imminentis obliti estis. Severiori cum homine contractæ nobis inimicitiæ, & sumpta sunt arma, quam ut ulla venia aut reconciliatio certa cum eo sperari possit.*

Nec hujus Historiæ plura in hoc Auctoris Autographo supersunt.

A D

AD ILLVSTRISSIMVM ET INCLYTVM

PRINCIPEM,

LVDOV. MARIAM SFORTIAM,

BARII DVCEM,

TRISTANI CHALCI

EPISTOLA.

VLTA præclare & immortali nomine digna gessisti, Ludovice Princeps excellentissime, cum cætero omni vitæ tuæ curriculo, tum posteaquam rerum nostrarum gubernacula & moderationem sustines. Neque ea satis pro re laudari posse arbitror, quæ, paterna pietate functus, Nepotis Principis curæ præstare non desinis. Regnum enim per se quidem opulentum, sed tempestatibus & procellis agitatum, ita quietum tranquillumque reddidisti, adeoque extulisti, ut nec majori unquam foris auctoritate, nec domi opibus & ædificiorum magnificentia magis floruerit. Quo etsi nihil majus dare poteras; non multo tamen id impar fuerit, quod, quomodo etiam diuturnum foret, prospexisti. Accersita namque est & Regina thori consors jucundissima: qua & legitime prius, quam aliunde quæsita, soboles propagaretur, & jam ille ipse nobis ostenderetur, qui tuis iisdem auspiciis in perpetuitatem rerum succresceret. Et hæ igitur Nuptiæ tuarum laudum non postrema in parte memorabuntur. Quarum imago etiam ne periret, cum merito ornatu prosequi ipse non posse considerem; ut integra saltem res ipsa ac casta haberetur, perficere pro mea in Sfortiacum nomen reverentia conatus sum. Quare sic cuncta ordine, quæ acta sunt, ab initio ad extremum collegi, & media novissimis conjunxi; ut paratam sit facile is inventurus materiam, si quis paulo eruditior uberiori voluerit stylo celebrare. Quod Tibi privatim dicare instituimus; ut, cujus auctoritate celebritas acta est, ejusdem sub nomine conscripta publicetur. Hic, opinor, propriæ rei admonitus, novissimarum quoque Nuptiarum, quibus & Tu maritum subieris, memoria subibit: & scriptura fortasse etiam conjunctas esse oportere dixeris; sicut nec tempore admodum nec personis distinguuntur. Et has igitur si revolvere optaveris, statim subjeci.

TRISTANI CHALCI,
MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI,
NVPTIAE MEDIOLANENSIVM DVCVM:
SIVE
JOANNIS GALEACII
CVM
ISABELLA ARAGONA,
FERDINANDI NEAPOLITANORVM REGIS NEPTE.

EPITOME.

Ejusmodi Nuptiarum scriptio Ludovico Mariæ Sfortiæ dicata, earum auctori. Consensu Parentum condictæ jam fuerant ab infantia. Cum vero celebrandis matura jam ætas esset; ad explorandum rursus Neapolitani Regis animum missus hinc Joannes Augustinus Chalcus, eum consentire, renunciat. Honestior ad ipsum Legatio decreta, Hermes Sfortia Fælix, & Joannes Franciscus San-Severinas: adjectique comites è Mediolanensi Nobilitate sex & triginta lectissimi juvenes. Lugubri tamen habitu eundum illuc fuit propter Hippolitæ Sfortiæ obitum. Papiam conveniunt, inde Genuam: & quatuor item Genuensium Legatis superadditis conflatus quadringentorum circiter hominum comitatus Neapolim contendunt. Quantus interea Mediolani apparatus? In arce Jovis, Principum domicilio: in incili fossa, quæ Ticino derivata pertinet ad mœnia usque arcis: & in templo maximo. Quantus item Viglevani, Derthonæ, ad Sancti Nazarii oppidum, Serramvallem, ad Buzallam, & alibi? qua videlicet Sponsæ transeundum & habitandum erat Genuam inter ac Mediolanum. Jam Neapoli, exigente consensum Archiepiscopo, desponsatio celebratur: eamque luculenta laudat Oratione Antonius Trivultius, è Patritio Mediolanensi Comensis Episcopus, qui postea Cardinalis. Neapoli quoque Sponsâ jam discesserat; cum ad civitatem Veterem à Cardinali Ascanio, Sponsi patruo, & aliis Præsulibus comitato, salutatur; magnifico illic apparatu excipienda, nisi vis ventorum importuna obstitisset. Officiosi erga ipsam incolæ Portus Herculis, Plumbini Princeps, Florentini; sed præ illis Genuenses; à quibus per aliquot etiam dies hospitio recepta, & ingenti cratere aureo donata. Genua progressæ, jamque appropinquanti Derthonam Sponsus occurrit: ac Derthonæ apparatu nobilissimo Bergontius eos Botta excepit. Sponsus eam Viglevanum præcedit, eidemque postridie appropinquanti rursus occurrit; noctemque illic communi thalamo transigunt. Prægresso sic etiam Mediolanum Sponso, mater ejus ac sorores plurimæque nobiles urbis matronæ puellæque ad oppidum Abbiatum navibus in occursum Sponsæ procedunt, eademque die Mediolanum revertuntur. Mediolanum illa tandem venit, & apparatu plane regio excipitur. In arcem primum, deinde vero in templum maximum deducta, vel etiam Clero huc comitante. Inter Missarum solemnia, quæ Placentinus Episcopus celebrabat, connubium item solemniter à Sponsis celebratum, C *Episcopo Meleacensi mutuum consensum exigente, ac pauca quædam, velut in Epithalamium, præfato. Dux inde binos creavit Equites: ac tandem reditum ad arcem. Læta ibi omnia per sex dies: multaque interim dona Sponsæ allata: vasque præ cæteris omnibus nobilissimum, quod ex Foro Livio Caterina Riaria, Principis soror, mittebat. Dimissa sic etiam subinde intra quatriduum est turba: & aliquot matronis, Neapolim redeuntibus, data munera: necnon etiam viaticum è publica pecunia suppeditatum usque ad mare.*

Isthæc autem à Tristano Chalco scribebantur
D anno Domini 1489. Idibus Februariis.

CVM veterem affinitatem, mutuæque amicitiæ jura, novis nectenda vinculis censuissent Neapolitanorum Mediolanensiumque Principes; ab ipsa jam infantia consensu parentum desponsi futuro matrimonio fuerunt Joannes Galeacius Sfortia Mediolanensium Dux sextus, & Isabella Aragona Ferdinandi Regis neptis.
E Sed res nuptialis in commodius tempus & robustiores utriusque annos dilata est. Cum ergo primos uterque nunc juventæ annos egregia corporis specie & firmitate attingeret; committendum hoc omnino tempore conjugium visum est. Sed quia in hoc explorandus primo Regis animus erat, quam nunc ad matrimonii causam inclinaret; missus est ad eam rem agendam anni superioris mense Augusto ornatissimus adolescens, Joannes Augustinus Chalcus, Bartholomæi Chalci principalium secretorum Magistri filius. Is brevi consentientem voto Regiam voluntatem renunciavit: penesque Mediolanensem Principem esse significat, ut, quandocumque vellet, duceretur. Hinc gravior sine mora
F Legatio decreta est: quæ ad ineundum conjugale fœdus & Sponsam deducendam mitteretur. Quæ cum honestior fieri non posse videretur, quam fratre ipsius Ducis præfecto; Hermæ Sfortiæ Fælici, & Joanni Francisco Sancto-Severinati Cajaciæ Comiti mandata summa negotii est. Iisdem illustris comitatus adjectus, sex & triginta lectissimorum juvenum, ex ipsa Mediolanensi Nobilitate: qui ut excellentissimo Principi in nuptiali celebritate quam magnificentissimis modis responderent, quamquam

&

& pretioſos alioquin ac regales ex auro argentoque textos amictus abunde ac quotidianum prope in uſum haberent; novas tamen in tanta cauſa induendas veſtes ſtatuerunt. Itaque eniti quiſque certatim in projiciendis pecuniis, alii aliis pretioſiores ſuperbioreſque exquirere, alii denuo ordiri texique jubere; quo cæteros vel æquarent cultu, vel exſuperarent. Fuere qui una manica ſeptem millium aureorum pretia geſtarunt. Videre fuit viros promiſſioribus tunicis textili auro argentove, veluti totidem Reges, conſpicuos. Sed & eundem habitum multifariam variantes, raſis aliis & levigato operi ſimillimis, criſpis aliis pexis ac ſquammoſis, duplici etiam gradu ſuperfluente materia, quales bis ricios pannos vocare vulgus ſolet. Pectoris præterea ac colli ornamento ſolido ex auro torques pollicali craſſitudine, & tenuioribus interdum annulis; ſed quæ multiplicabili tortu cæterarum ponderi certarent. Non minori ſtudio miniſtros quiſque ſuos exornat, nullum ſine holoſerica veſte ducturi: denos alii, duodecim alii, alii ſexdecim, ut numeroſas ſolent alere familias, veſtimentis nuptialibus induunt, additis etiam ſiniſtro brachio margaritis & gemmis, quales fuiſſe armillas apud Romanos ſuſpicari poſſumus. Nunquam viſum ſpecioſius fuiſſe ſpectaculum tanto in itinere arbitrari licet, niſi lugubri habitu eundum fuiſſet. Recens id Hippolitæ Sfortiæ caſus coegit: quæ, quod & Sponſæ mater & Sponſo amita & ſocrus eadem fuit: quo tempore Joannes Auguſtinus Chalcus in Legationem proficiſcebatur, mortua, utramque Aulam funeſtavit. Pullæ igitur ipſis famuliſque, ut atrati ubique apparerent, multiplicata & hinc impenſa, conficiendæ veſtes fuerunt: ut ſcilicet pretioſas illas celebritatis tantum ſolemnibus diebus oſtentarent. Sic inſtructi ornatique ad undecimum Kalendas Decembres Ticinum (quam urbem Papiam inveterato jam vocabulo vocant) convenire jubentur; ut inde Genuam una omnes peterent. Statutum namque fuit, ut Neapolim maritimo itinere tranſmitterentur; cum id expeditius hyberno tempore majoriſque celebritatis fore videretur. Et juvari poterant tribus triremibus, tunc Neapolim renavigaturis: quas paulo ante ad maturandam Genuenſium deditionem advexerat Franciſcus Paſtor, Regiæ claſſis Præfectus: quibus totidem ex Genuenſibus ad comprehendendam multitudinem additis, ſex longarum navium claſſis inſtructa eſt. Genuam profecti, octiduum abſumpſerunt, ſecundos ventos exſpectantes; & interim Genuenſes quatuor Legatos inſtruxerunt, qui, una proficiſcentes, ſuam cum Duce Mediolani conjunctionem & obſequium teſtarentur. Fuit ergo univerſus hic comitatus hominum circiter quadringentorum: qui pridie Nonas Decembres, velis in altum datis, Genua ſolverunt.

Interim Mediolani, ut nuptiæ honorificentiſſimæ fierent, procuratur. Arx in primis Jovis miris ſtudiis, ubi Principum domicilium eſt, exornatur. Triclinia cubiculaque omnia renovato tectorio dealbantur: novæ inædificantur contabulationes, in quibus Proceres regali more ab reliqua turba diſcreti epulentur: aureis vel argenteis ſupra caput extenſis operimentis, cæteri parietes aureis Attaliciſque ſtragulis conveſtiuntur: & cum conclavia matris, patrui, fratris, ſororum Principis, alia aureis, argenteis alia atque holoſericis operirentur; Genialis lectus in thalamo Sponſi coccineo lodice, & conopæo ſtratus fuit; cui circumdatus auro picturatus limbus viridantis coronamenti ſpeciem reddebat; aſſutis inſuper ex argento nudis infantulis, qui varia ludorum genera ætati accommodata imitarentur. Intra hæc quindecim Leones è margaritis puriſſimis concinnati ſpectabantur: quatuor in angulis, unus in medio ſingularum trium partium, A quibus ejuſmodi ſtragula diſtinguuntur; hoc eſt, ſuperne, qua conopæum fit; & juxta caput ad murum; & qua lectus ipſe contegitur. Area autem, quæ introeuntibus atria aperit, à protecto ad imos parietes multiplicibus coronamentis veſtitur: quæ frondentibus ramis, topiaria arte concinnatis, vireſcebant. Integri orbes, ſemicirculique (& quæ varia ejuſmodi artifices excogitare ſolent) ſuſpenſi mira oculorum voluptate, tantam alieniſſima parte anni virentis frondis copiam viſentium: quam augebant interlucentia poma citrea, coronariique auri crepitantes bracteæ: his incluſa Principis domeſtica & parentum ſubditarumque civitatum Inſignia, B conſtipantibus ab utroque latere Faunorum Nympharumque de veteri fabuloſitate imaginibus.

Ab altero compluvii capite, quod ſub divo patet, excogitatum eſt novi generis tectum. Porticus id fuit, ramulis virentis juniperi excitata, ſeptem fornicibus continuato opere, ac totidem columnis conſimili viriditate fabricatis: quæ res, præter jucunditatem adſpectus, gratiſſimum etiam late odorem fundebat. Ipſorum fornicum tranſverſarii liminareſque arcus aureis faſciolis diſtincti: & in medio atque in capitellis tabellæ cum ſuperiorum Ducum imaginibus affixæ. Eodem tempore tectæ naves octo inſtruuntur: quibus ex Abbiato oppido per C incilem foſſam, quæ Ticino derivata ad mœnia uſque arcis pertinet, deveherentur: circumſeptæ & ornatæ ſunt domorum inſtar. Feneſtellis, quæ creberrimæ erant, obtenta ventis frigorique arcendo lintea ſpecularia, parietes intus extraque & laquearia coloribus illita: quæ partim vermiculatum opus mentiebantur, partim Ducum Inſignia oſtendebant. Superiora tecti coronabant herbeſcentes circuli, & denſæ corollæ ordine diſpoſitæ: & inter has columellæ candidatæ cubitali longitudine, quibus infixa breviuſcula Regis & Reginæ ſigna, & è medio, veluti è nemore, procedens Mauri hominis imago, altera manu clypeum iiſdem inſigni- D bus pictis, altera vexillum ingens viperis aquiliſque coruſcantibus ſuſtentabat: intus contabulatæ aſſeribus ſtratæque tapetibus carinæ ſedilia ſericis velamentis operta. In capitibus navium, roſtrorum vice, ridiculæ effigies magnis malis ac ore late dehiſcenti collocatæ. Prætoriæ ſignum fuit in culmine pro Mauro homine galeatus leo in media flamma reſidens, qui ſtipite pendentes ſitulas erigit: pro viridi circulorum ſerie circumdatum coccineum ſericum: puppim ſpondas inferioraque navis pannus albus violaceo colore intermixto ex veteri inſigni obtegebat.

Templum eſt media urbe noſtrati marmore ex- E ſtructum: cujus quamquam primus legatur auctor marmoreæ tabellæ inciſus Marcus Carretus, qui fundando operi quinque & triginta aureorum nummûm millia erogaverit; ſumma tamen gloriæ & cæteræ impenſæ laus ad Joannem Galeacium, Magni Matthæi pronepotem, & qui primus Ducis nomen atque titulum in gentem Vicecomitum tulit, refertur; qui, ſtipe à populo ingentibus ſtudiis acervatim, ut nunc quoque quotannis fit, collata, exque ſua ipſe pecunia addita, & locum cœpti fundamenti demutavit, & ædificationis conſilium atque templi formam ampliavit; ut eſſet centum columnarum, lapide pretioſo cæſim diminuto ſter- F neretur, qualia pavimenta in ipſis jam Sanctuariis variis in picturæ generibus diſcriminata cernimus. Centeſimus & ſecundus actus eſt annus, ex quo jacta fundamenta fuere. Longitudo eſt brachiorum (ut præſenti vocabulo utar) ducentorum & quadraginta octo; nam cubitos haud dixerim, incerta ejus menſuræ his temporibus ratione. Latitudo ſex & nonaginta quinque columnarum ordinibus continuando fornici ſubeuntibus. Spatioſa quoque ante fani frontem area patet: in cujus ima parte, ut ad cæte-

cætera templi ornamenta in nuptialibus sacris aliquid extra quotidianum adspectum adjiceretur, exstructa est porta trigemina, arcus triumphalis similitudine, qua euntes ad templum transirent. In cujus prothyro anteportali summo cum decore visebantur Sponsalia Francisci Sfortiæ & Blancæ, Bellum Picens, recuperata Verona, Placentia expugnata, devicta in Pado Venetorum classis, apud Caravagium nobilis victoria, & Genuensium deditio. Adstabant præterea aliæ atque aliæ imagines. In culmine clypeum auratum, aquilas & viperas insculptum, militari habitu statuæ spectandum præbebant. Hinc ad proxima usque templi defiguntur duplici ordine pali, qui transversis lignis muniti expeditam ab incursu multitudinis viam præstarent: atque ornamenti causa superducti arcus, & adhibitæ columnæ junipero tectæ, & cornua fictitia ad lilii formam reddendam bifariam applicata. Ubi hæc sepes desinebat, machina altera pro foribus templi hujusmodi exstructa est. Circumscripto loco latitudinis triginta brachiorum, octo in orbem columnæ triangulares sunt excitatæ, cavatis modice lateribus ad imaginem specus arte reddendam: quibus novem Musæ, & illustrium Viraginum imagines, eleganti prorsus & absoluta venustate fabricatæ, includebantur. Columnæ planis primum pontibus, tum concameratis fornicibus committuntur. In his spatiis ingentes rotæ, hederaceis radiis contextæ, binis sustentari juvenibus, versicolore Sfortiano succinctis, videbantur. Extra fornicem in angulis alatus puer, volanti similis, appictus. Supra hæc æquatur contabulatio, & tres columnarum ordines circumducuntur: quorum exterior brevioribus columellis subsidentibus pulchellam sepem faciebat: duo reliqui peristylum transcursoriamque ambulationem reddebant. Hinc testudo prægrandis hemisphærii imposita corpus in altitudinem quinquaginta brachiorum educit: cui nihil magis simile, quam Pantheum Romanum: & quondam Herculi, nunc Laurentio Martyri dicata Mediolani Ædes. Cæterum pro imbricibus & tecto tonsilis juniperus adhibita. Ut vera jam sylva & nativum arbustum credi posset, eadem intus tota bicolori pictura alba & rosea distinguebatur. Cæteræ partes papyro varie colorata spectabantur. A porta autem in templi longitudine ad proximum usque majori aræ locum perducitur peristylum ingens: septemdecim paria columnarum æque distantia in terram defiguntur, altitudinis atque latitudinis quantum est limen ipsum. Earum basis primum quadrata, mox rotunda, inde teretes surgunt hastæ, striatæ interdum, & interim quadrifrontem Jani faciem gerentes: cæterum ita elaboratæ, ut marmoreis simillimæ viderentur. His impositus longissimus fornix, minusculis orbibus confectus, virescit: Ducalibus atque Regiis mira varietate insignibus insertis: quibus intercursantes rimulæ, veluti per retiaculum, in altiora templi prospectum transmittunt. Exin dependent à lateribus herbidi hemicycli, & integri orbes, spatiis divisi: in quibus inclusa grandioris formæ insignia cum Nympharum Centaurorumque imaginibus; qualem in arce factam seriem, supra explicatum est. Ad peristyli caput tabulatum leniter acclive assurgit, ad altitudinem staturæ humanæ: quocum omnis latitudo interordinii columnarum & altare tegeretur. Reposita est ara suo loco celebrandis Sacris: ac referta Cantoribus & Sacerdotum choro subsellia: reliquum spatium Principibus Proceribusque & reliquis invitatorum Ordinibus designatum. In superiori parte abacus ingens erigitur, in quo argentea vasa spectanda disponerentur. Hæc quidem in urbe. Sed & Viglevani quo primum venturi, & Derthonæ qua transitus Genua redeuntibus erat, alii atque alii apparatus fieri. Et cum in cæteris quoque mansionibus pro

A commoditate loci hospitia pararentur; ut ad Sanctum Nazarium Cispadanum oppidum, & in Apennino ad Serramvallem, & Buzallam, totum pene iter Genuam usque simillimum florulento & consito viridario effectum est.

Dum sic strenue cuncta Mediolani & in Liguribus properantur, inter magnam omnium exspectationem & vota nuncii afferuntur, Neapolim nostros annavigasse: Sponsalia ad decimum Kalendas Januarias fuisse celebrata, in quibus Mediolanensium maxime ordo & pretiosa vestis spectata fuerit. Desponsationem Antonius Trivultius, Comensis Episcopus, ex Primoribus Mediolanensium, qui postea

B Cardinalis ab Alexandro Sexto Pontifice creatus est, tali Oratione laudavit:

Prudentissime Te semper rebus tuis consuluisse, Ferdinande Rex, atque prospexisse cognovimus. Sed illud sapienter etiam & omnino fæliciter fecisti, cum societatem & fœdus cum Francisco Sfortia, patre patriæ nostræ verius, quam Duce, junxisti: eamque amicitiam arctissima necessitudine firmasti, domi recepta ejus filia Hippolita, quæ, & Tibi nurus optima, & Alphonso primogenito tuo sanctissima integerrimaque uxor, jucundissimos nepotes Regnique successores daret. Rursus nunc quoque sapienter agi dicemus, cum Hippolitæ filia Isabella novum multiplicandæ necessitudini vinculum Joan-

C *ni Galeacio Regulo nostro accersitur. Hujus namque rei gratia huc tot Heroes, tot ex penitiori ejus Aula Proceres concessimus, non tam mirantes, quam comprobabundi sensum in vobis Aristotelici judicii & sapientiæ esse: qui ad summum rerum fastigium tendenti Alexandro dixit, Amicitiam & necessitudinem Regi esse cum iis comparandam, qui & non procul abessent, & essent potentissimi; ut alter alteri præsto adesset, & mutuo præsidio facillime esse posset. Nam cum terra inter Vos per amicissimas & clientelis vestris plenissimas civitates, & ab Etruria & Piceno ultro citroque transitus pateat; mari certe, cujus magna est portio tua in ditione, Ferdinande, & reliqua pars omnis*

D *per recentem Genuensium deditionem tota nostra facta est, ita hæc duo Regna committuntur, ut finem unius alterius terminos dicere possimus. Potentia vero quanta vestra sit, etsi singillatim multi experti sunt; tamen cum vires conjungitis, quid est sub cæli ambitu, quod ad nutum vestrum non contremiscat? Sed rem nuptialem prosequuturi, hæc vel omittamus, vel alium in locum differamus. De matrimonio namque dicendum est: quod tamen & modice & ex Episcopali dignitate faciam. Atque ob id ex Divi Augustini verbo initium ducam. Qui ait, tria esse in matrimonio tam viro quam uxori summe custodienda, Fidem, Prolem, Sacramentum; ut Fidei sit, ne alium aliamve quis maritorum agno-*

E *scat, Proles vero ut cum religione liberi suscipiantur, & Christianis moribus erudiantur atque educentur; nam in Sacramento illud intelligimus, ut semel conciliatum nunquam disjungatur matrimonium, nec ullo divortio nullo dissidio alio trahatur. Illud firmum fixumque mentibus hæreat,* QVOS DEVS CONJVNXIT, HOMO NON SEPARET. *Quod verbum si pie & paulo altius introspiciamus; non absurde dicemus, pertinere eam sententiam ad animorum quoque & totius vitæ concordiam continuandam. Nam & quanta sit hujus vinculi dignitas, & quanti faciunda, vel ex eo colligimus; quod hujus Sacramenti certus auctor agnoscitur unus & summus Deus; qui etiam, quamquam de Vir-*

F *gine Christus Jesus nasceretur, junctam viro tamen esse matrem voluit; & hic ipse Deus noster, invitatus ad Nuptias, non modo libens affuit, sed miraculo, aqua in vinum versa, ornavit. Quid multa? Vetus est & protritum verbum, de antiquissimis Sacris Thesauris sumptum:* RELINQVET HOMO PATREM ET MATREM SVAM, ET ADHAEREBIT VXORI. *Quæ cum ita sint: & monitis ipsis omni tempore consentientissimos mores atque animos in Vobis videam; est, cur ad ea quoque, quæ reliqua ad perfectissimum matrimonium consti-*

constituendum requiruntur, intuenda procedam; pulchritudinem, genus, probitatem, divitias; quæ tam absoluta in Vobis perspicimus, ut, quem anteponam, habeam neminem. Nam & forma, qualis in Regibus esse debet, honestissima majestate auctoritateque sua non caret: & ad virtutis institutionem tales uterque Vestrum auctores sortiti estis, ut nec meliores nec magis necessarios dare ne immortales quidem Dii potuissent. Tibi namque mater, ô Isabella, contigit, cui parem in terris quando humani vel viderint vel visuri sint oculi, facile non dixerim: talibus moribus & sanctitate prædita, ut nullam matronarum cedere, nullam Reginarum pudeat palmam de virtute, de innocentia, pietate, castimonia, omnium denique rerum temperantia, & humanitate deferre. Sponsus vero tuus, Joannes Galeacius, cum Reginæ matris, re non minus quam nomine Bonæ, optimis institutionibus imbutus: primis deinde pueritiæ annis patruum invenit, educatorem, atque interim procuratorem Regni, Ludovicum Sfortiam, quo nemo in terris prudentior, nemo sapientior adeo existimetur, ut, sive pacem seu bella tractes, pro proverbio passim circumferatur, divino potius eum, quam humano, consilio uti. Porro divitiæ tam multæ inter Vos sunt, ut & nemini invideatis, &, cum vultis, Crœsi quoque & Darii sparsas vulgo opiniones rebus deprimatis. De genere quoque & nobilitate non est necesse multa repetere; cum & omne nobilitatis nomen supergressa sit in tota Hispania atque Italia Aragonum Familia; & Stirpi illustrandæ unus sufficere possit Alphonsus Rex, nostra tempestate clarissimus: quem Tu parentem, Ferdinande, Sponsæ nostræ proavum præbes. Par est in sponsi domo gloria, nominato Francisco Sfortia ejus avo; nisi aliquid addat Stemma Vicecomitum, in quibus tot tantique viri virtute clari referuntur. Nempe Magnum Matthæum cum quinque liberis (ut duos Othones quampluresque alios transeamus) cuilibet priscorum Ducum rebus gestis æquare licet. Joannem vero Galeacium, qui primus Ducales Infulas Sceptrumque Familiæ ostendit, quis non admiratur? Hic cum latissimum in Cisalpina Gallia Etruriaque imperium teneret; universam pene Italiam Mediolanensium Regno bello subjecit: pulcherrima cœnobia, templa augustissima funditavit: Curiæ formam dedit: Magistratibus & populis jura præscripsit, quibus non subditi solum paruerunt, sed quibus propter æquissimas moderationes civitas nostra semper vixit, retinuit, vulgavit; ut & ab externis nationibus appeterentur, ac diu crebræ undique Legationes ad ea describenda ventitarint. Hujus Philippus filius cum dispersum ex patris obitu imperium confirmasset; peregrinatione deinde Alphonsi Mediolanum veluti initium quoddam auspicatissimumque omen futuræ mox inter duo Regna necessitudini dedisse videtur. Hic namque pater est Blancæ, communis Tibi Sponsoque tuo aviæ: quam si Viraginem, fœminei sexus decus, & omnium, quæ sint, fuerint, futuræque sint, matronarum ornamentum dixeris, parum laudasse videaris. Ex hac & Francisco Sfortia & Tibi mater est Hippolita, & conjugi tuo pater Galeacius: qui, ducta ex Sabaudianis Francorumque Regibus Bona uxore, gentis necessitudines ampliavit. Hæc cum ita sint; nullum dubium est, quin fælix fortunatissimumque inter Vos connubium futurum sit. Quod ut auspicatius fiat: cum jam me tempus admoneat, ut finem dicendi faciam; partes exigendi consensus inter Sponsam & Sponsi Vicarium hunc Hermem graviori Antistiti concedam, urbis vestræ Archiepiscopo, qui solemnibus verbis utrumque roget.

Sicque ingressus inibi Neapolitanus Præsul, pontificalibus ornamentis honestatus, sponsalitium votum ab Isabella & Sponsi Vicario stipulatus, digito Sponsæ pronubum indidit annulum. Saltaverunt deinde modice, Regina habitu Castulonensi, & nova Sponsa Neapolitano. Illatum mox est jentaculum ex saccaro, in varias hominum ferarumque imagines effigiato; quæ primo ad pompam circum-

A lata, ut à concione viserentur, sparsa per triclinium fuerunt. Tum retentis ad cœnam Herma & Sancto-Severinate Comite, cæteri sua ad diversoria dimissi sunt. Peractis deinde cæteris rebus, quæ ad nuptialia fœdera pertinerent, dicta profectionis est dies, & comitatus Sponsæ muliebris virilisque conscriptus: qui cum calonibus & lixis, qui ejus obsequio destinarentur, numero fuit hominum centum & triginta. Nam qui cuncta honestarent, quatuor omnino illustres viri cum uxoribus additi sunt: Antonius Picolomineus, Amalphiæ Dux, vir non minus humanissimis moribus, quam Pontificis Pii consanguinitate, clarus: post hunc Martinæ Consæ & Potentiæ Comites. Fuit igitur universa multitudo quadringentorum amplius capitum: quorum causa quatuor triremes priori classi additæ, Duce Juniore Villamarino. Ex omnibus munera nuptialia tulit Chalcus Augustinus, torquem aureum, auratumque togæ pannum, ac sericam vestem cum equo & mula.

B

Paratis omnibus, solverunt Neapoli ad tertium Kalendas Januarias. Gajeta primus in terram digressus fuit: ubi quinque dies importunitate ventorum retenti sunt: cum bis interim conscendissent, rejecti Nonis tandem Januariis orta secundiore aura velificantes, altero die matutino ad oppidum Etruriæ, quam civitatem Veterem vocant, appulerunt.

C Hic Cardinalis Ascanius, Sponsi patruus, exspectabat, adductis ab urbe Roma tribus ex summo illo Ordine Collegis, Petro Fusiensi, Raphaele Sancti Georgii Riario, & Joanne Jacobo Sclafenate: qui, quamquam Mediolanensi familia sit, Parmensis tamen Cardinalis ab urbis Episcopatu cognominatur. Cum iis erant duo Protonotarii Joannes Alimentus Niger Gubernator urbis Pontificis nomine, & Hiblatus Fliscus Genuensis. Magnifico igitur apparatu excepturus navigantes erat Ascanius. Sed, nihil cessante vento, minimum temporis intermittendum rati, sex Antistites in Prætoriam navim transgressi, salutata Sponsa, docue-

D runt, quam gratus ejus adventus, & quanto erga Mediolanensem Ducem studio ac fide afficerentur. Pauca præterea alia blanda & benigna verba addita sunt. Tum, distributis abunde commeatibus obsoniisque in naves, dimissi sunt. Sole jam ad extremum diei inclinante, cum Sponsa non parvo navigationis tædio affici videretur, ad Portum Herculis, Senensium ditionis, tantisper in littore exposita est, dum cœnaret. Hic accolæ, officiosiores magis, quam ditiores, munera, studium & amorem Senensium arguentia, attulerunt. Inde tota nocte continuata navigatione, matutino Plumbini oram præterierunt, sed non integra classe. Huc

E namque divertit cum Neapolitana manu Amalphius ad generum suum, Jacobum Quartum, ejus oppidi Principem: qui quidem commode & ampliter hospitia omnibus accipiendis, si descendissent, paraverat. Sex igitur tantum, in quibus Sponsa cum Mediolanensium Regulis vehebatur, triremes extrema ejus diei hora Liburnum supra Pisas portum delatæ sunt. Adventantibus obviam ierunt quædam ex ipso portu naves: in quarum prima vectabantur Laurenti Medice è Florentia filius, filiæ, nurus, & gener: in altera tres Legati, universam Florentinam civitatem repræsentantes: Jacobus Guizardinus, Petrus Philippus Pandulfinus, magnis & gravibus Legationi-

F bus apud Mediolanenses noti: & Paulus Antonius Sodorinus, nobilitate & divitiis inclytus. Ab iis comiter invitati, ut in terram descenderent, libenter assensi sunt, Isabella præsertim maritimam jactationem ultra non ferente. Hic igitur lautissime excepti: & intra pauxillum temporis mutata vi ventorum triduum remoratis suppeditarunt affatim cibaria Florentini, in omnes etiam naves præter reliqua munera divisis saccareis tragematis.

Hinc, nusquam adhuc apparentibus quatuor illis, quæ ad Plumbinum deflexerant, Ligusticam oram prætervehi cœperunt tam secunda fortuna, ut intra quartam horam celeberrimum Veneris Portum, cui novi apud Scriptores nominis oppidum Spedia impendet, tenuerint: ac subito versis ventis ita turbata maria sunt, ut inde exitum tentare quatriduo ausi non sint.

Sexto decimo Kalendas Februarias Delphini Portum æque celebrem attigerunt. Hic cum constitutum esset non ante proximum festum diem Genuam transmittere, quo honoraturis Liguribus morem gererent; minante postmodum adversam tempestatem cælo, primo quoque tempore transmittendum statuere.

Postera igitur luce digressi, Genuensem portum meridiano tempore invehuntur: ex cujus mole pons ligneus longe in mare porrigebatur, quo adscensus in terram esset constratus laneis pannis villosisque tapetibus & frondibus ac citrorum copia ornatus. Huc appulsis non confestim exire navi licuit: sed, (quæ anni mora visa est) quoniam ex improviso & præter constitutam horam aderant, suasi sunt exspectare in navibus, dum convocarentur Principes & ornarentur matronæ, quæ officii causa eo præmissæ fuerant. Interim & festo sonitu tintinnabulorum, & clangoribus tubarum, bombardarumque & sclopporum horrisono crepitu cuncta personare cœperunt: urbs, littora, maria, cælum omne reboare. Et dum huc atque illuc discursatur, populus ad spectaculum effusus & molem ipsam portus & littus omne ita repleverat, ut non classis modo prospectantibus è terra, sed terra omnis circa referta turba spectaculo navigantibus esset. Tandem igitur, jam Sole in occasum vergente, processerunt insigni ordine, Fredericus Sancto-Severinas Maleacensis Episcopus, Rodulphus Gonziagha, Annibal Bentivolus è Bononia, aliique insignes Proceres Mediolano profecti: matronæque lectissimæ, Beatrix Estensis, Chryseis Sfortia, Diana uxor Comitis Cajaciæ: quibus præ multitudine vix patuit iter ad naves. Procedentem è navi Sponsam, mediam exceperunt levir Hermes, & Genuæ Procurator Augustinus Adurnus, gestantibus supra capita umbellam nobilissimis Patribus è Senatu Genuensi. Incredibilis fuit vis turbæ, tota urbe concurrentis, ac de fenestris prospectantis. Sed illud præsertim ingentis studii visum est, quod plenis hoc modo vicis, fenestris, tectisque, quatuor condensatissimæ honestissimarum mulierum catervæ per mansiones triviorum dispositæ sunt, quæ transeunti Reginæ & capita inclinarent, & dextram prehensarent. Ut vero ad Palatium ventum est, alterius prope urbis opes patuerunt. Ad scalas Magistratus ipsi, qui Anciani nuncupabantur, exspectabant. Aderat & alter muliebris chorus: quas ad ducentas fuisse, creditum est, monilibus, gemmis, margaritis, serica veste cultissimas: à quibus visendo ordine in cubiculum deducta est. Ejus adventus significatio Principi, qui tum Viglevani trans Ticinum agebat, intra horas tres reddita est, duplicatis non solum tabellariorum stationibus, sed & bombardis in jugo montium dispositis, quarum bombo gradatim excepto à proximo quoque signum redderetur. Intra quatriduum Derthonam cum Ludovico patruo, & cæteris Principibus, qui ad ornandas nuptias venerant, proficiscitur, tamquam ibi eo tempore conjugem accepturus. Sed nunciata est subinde paulo importunior ejus valitudo, quod molestiæ non parum stomacho & dolores navigationis titubatio importaverat. Ex quo effectum est, ut Genuæ subsisteret ad nonum usque Kalendas Februarias: quo die omni demum ægritudine levata discessit.

A Interim autem Genuenses, præter cibariam impensam, quam abunde & laute primo adventu suppeditarunt, cratera ingentem ex solido auro dono dederunt.

Genua profecti, noctem Buzalæ & in vico Furnariorum, divisis ob inopiam tectorum copiis, egerunt. Serravalle inde ab Joanne Spinula luculento apparatu excipiuntur. Mox Derthonam appropinquanti obviam Sponsus cum patruo & Proceribus omnique Aula factus, ex equo per cœnosam atque ex continenti imbre marcidam viam data redditaque salute: cum illa deosculandæ patrio more manui inclinaret, os ori adjungere Princeps conatus

B est; sed ferociente equo spes frustrata. Sic conversi, urbem invecti sunt. Hic viæ omnes opere topiario ita ornatæ, vicatim ostiatimque suspensa virens materia, festæque frondes; ut gestire parietes, ridere cuncta, inanima etiam ipsa applaudere viderentur. Hinc giganteæ imagines, illinc varii Herculis labores & lucta cum Antæo: in medio autem ædium cavo, ubi Principum diversorium fuit, grandior colossus spectabatur. Equestris statua erat, Æthiopis capite, albicantibus vestibus, clypeo & acinace accincta: quæ intranti Sponsæ admoto sponte brachio visa est & denudasse caput, & inclinans salutasse. Inclusus fur-

C tim puer ingenioso id machinamento gubernabat: quin & Hymenæos versus ex ore equitis cantare doctus erat. Sed, turbante pluvia, maluerunt jamdudum madidi concedere in tecta, quam intempestivis voculis aures præbere. Hic omnia peripetasmatis & stragula veste operta fuere. Congesserat eo unus civis ex Mediolano, Bergontius Botta, quicquid tapetium & aulæorum vel emi, vel ab amicis mutuari, colligique, non Mediolani solum, sed vicinis quoque ex urbibus potuit. Hic namque & latifundia in Derthonensi possidet, & fratrem habet ejus urbis Episcopum: præterea summo in-

D genio & industria vir, ab ipsa juventa apud illustrissimos Principes honestissimum inter Præfectos Ærarii locum meritus, non in paternas tantum opes successit; sed ipsius quoque honoris dignitatem assequutus est. Igitur Reges suos domi excepturus, regia munificentia nuptiarum præsertim tempore agendum ratus, & ea, quæ supra dicta sunt, comparaverat, & tria cubicula tota serico texit, unum candido, coccineo alterum, alterum viridi, adscriptis etiam qui insignia Principum distinguerent versiculis epigrammatisque, tum Latinis, tum populari ista, qua nunc vulgo Itali utimur, Lingua elegantissime scriptis.

E Cum hora refocillandarum potu virium appeteret; cœna expediri cœpta est, quæ reliquam omnem opulentiam & luxum supergredi visa est. Ejus nullum ferculum illatum est, quod non histrio, mimus & cantor cum apta ad rem ipsam fabula, ex veteri Historia & priscorum Poetarum fabulamentis petita, antecesserit. Jason ex Colcho aureum vellus tulit. Docuit Phœbus, quanta arte vitulum fratri Apollini, Admeti armenta custodienti, suffuratus sit, ut delicatissimas has epulas carne ornaret. Diana Actæonem in cervum mutatum adduxit: explicataque suæ in eum iræ causa, nullum nobilius esse feræ ex homine transformatæ sepulchrum probavit, quam Isabellæ

F sponsæ utriculum. Orpheus se modo in Apennino vagantem, dum uxoris Eurydices casum defleret, audivisse narrat de superbissimo Nuptiarum apparatu, quæ in devexo montis factitarentur: ad has visendas cum descenderet, ad lyræ harmoniam advolasse aves: è quibus, quas captaverit, offert. Atalanta caput apri Calydonii per tot sæcula asservatum huic cœnæ exhibuit, præfata, illustris se id victoriæ inter totius Græciæ juventutem partæ, signum atque honorem virtutibus excellentissimis

mis Sponsæ libenter ac sponte cedere. Cum autem sexto loco pavo coctus inferretur; prægressa Iris, Junonis nuncia, currum tractum à charissimis ejus avibus, quarum initium mutatus fuerit Argus, obtulit. Reliquum deinde ejusdem apri truncum Theseus, & cæteri nobilissimæ expeditionis magis, quam venationis, socii attulerunt, non sine significatione ereptæ sibi gloriæ falso Meleagri judicio. Tum Hebe, filia Jovis, & pocillatrix, nectar & ambrosiam de Deorum mensa attulit. Apicius quoque ille popinarum artifex è Campis Elysiis exquisitissimi luxus condimenta, ac ex saccaro & lacte mellitum saporem misit. Pastores Arcadiæ, sermone ipso rusticano audiendi, massam lactis, Panos Dei manibus coactam, dederunt. Vertumnus & Pomona vim se arboribus adhibuisse dixerunt; ut, quamvis parte anni aliena, poma tamen edere maturarent, quibus & ipsi secundam mensam ornarent. Nec Najades, fonticulorumque omnes Dii Deæque, sine munusculis venerunt. Glaucus è maritimis fluctibus salsa piscium genera: Padus cum Abdua & Ticino è dulcioribus aquis mitiores suavioresque advexerunt. Venit quoque Sylvanus è lacu Verbano: qui, annosa ejus gravitate excusata, se missum cum ejus muneribus dixit. Idem Larius lacus fecit, qui Comum alluit. Sirenem Ulysses, cujus ex insidiis astu effugerit, advexit, ac dono dedit; quod, perspecta fortitudine ac sapientia puellæ, nullum in ea vertatur periculum, ne quid blandis monstri fallaciis capiatur.

Sublatis mensis, accommodatissima præsenti rei fabula inducta est. Ingressus primo Orpheus, Græcanico habitu ornatus, atque laureatus, Hymenæum ad cytharam citavit. Is, incedens turba puerorum Cupidinis specie ornatorum comitatus, introivit: qui alternis epigrammatis Hymenæa cantitabant. Tum tres Charites, uno concinctæ cingulo, triangularem in formam versæ, in mutuum adspectum se statuerunt: aptosque versiculos earum postrema recitavit. Has Fides conjugalis subsequuta est, candida veste obtecta, dextra candidissimum lepusculum, sinistra torquem jaspidum gestans, ac ardenti corde officia sua indicans: quæ postquam sese Sponsæ dedidit; Mercurius, talaribus & caduceo insignis, cælo devolavit, Famamque introduxit. Pennata ea Virgo fuit, Virgilium inter & Livium posita: quæ, vires & magnitudinem suam enarrans, docuit, se boni ac mali pariter æternam nunciam esse. In eandem mox sententiam Vates Latinum carmen cecinit. Tum incessit Semiramis, turba impudicarum mulierum comitata, ut Helena, Medea, Cleopatra: quas, scelera sua aperire incipientes, conjugalis confestim Fides coarguit, vetuitque, impuro sermone sanctissimas Nuptias castissimasque mentes pollui profanarique: easque cœtu quamprimum facessere jussit. In contumaces incitavit Cupidinum manum: qui statim intentis facibus, quas accensas gestabant, impetum in eas fecerunt: adustisque velamentis, magno tumultu triclinio exturbarunt. Successit ergo honestarum chorus, & ex quæ illustria sanctitatis exempla fuerunt, Lucretia, Penelope, Scytharum Regina Thomiris, Judith, Portia, Sulpicia: quæ singulæ prius carminibus, castimonia matronalique sanctitate è moribus & vita sua commendatis, in studia Isabellæ, quæ sanctiora ne optari quidem fas sit, ita collaudantes evaserunt, ut suam quæque ei palmam deferret. Severe actis intulit postremo risus occasionem advectus pando Silenus asello: qui, sive re ipsa vinolentus, sive ebrium simularet, & qui somno vinceretur, ruinam è jumento medio in hominum conspectu dedit. Hæc, summa arte & venustate acta, jucundissima voluptate adstantes affecerunt. Sed, absumpta per hæc magna noctis parte, cubitum cuncti discretis cubilibus concesserunt.

Postero mane, salutata Sponsa, Principes cum Duce Viglevanum revenerunt, quo altero postmodum die ipsa secutura esset: & adventans, eadem pompa, qua ad Derthonam, occursata fuit. Hic ex more Galeacii patris post saltationum cantationumque voluptates, quæ in quintam fere noctis horam protractæ sunt, geniali thoro collocatæ virgini communis cum viro nox fuit. Quarto Kalendas Februarias, relicta item Viglevani conjuge, Dux Mediolanum profectus instituit, ut sequenti statim die mater sororesque venientem Abiate viserent. Id ut honoratius præstaretur, invitatæ sunt primariæ urbis matronæ, puellæque nobiliores. Aurora igitur oriente, classem conscendit illustris matronarum comitatus: & cum eam diem una inter congratulationes & veteris ac novæ conjunctionis commemorationem egissent; imminente mox vespera, relictis Isabellæ buccinatoria & duabus aliis navibus, Mediolanum renavigarunt. Cum ita ejus adventus appropinquaret, Mediolani urgere architecti, operariis instare præfecti, incendere fabrûm studia, ut cœpta jam opera perficerentur. Alii confractas instaurare vias, cœno alii diligenter emundare, denique tota urbe cuncta fervere strepitu festinantium.

Jam illucescebant fælices Kalendæ: quo die constitutum erat, ut urbem nova nupta inveheretur. Tum matutino tempore Blanca & Anna, Principis sorores, cum matronis classem iterum conscendunt. Sponsam ad quintum ab urbe lapidem obviam habent. Paulo post assequitur Ludovicus Sfortia: transgressisque omnibus Primariis in Prætorium navigium, obversis proris iter Mediolanum pertendunt. Interea in arcis leporario campo secus fluminis ripam introeunti ad sinistram dispositæ armatorum acies, quæ Principem alioquin custodiæ causa sequi solent. Jam appetebat hora diei sexta: & superatas à navigantibus esse binas cataractas, quæ in propinqua urbis regione fluentem è superiori loco aquam retentant, nunciatur.

Dux ergo ab arce descendens, ad caput fluminis substitit: ubi verum Mediolanensis Aulæ splendorem contemplari atque perspicere fuit. Quingenti Purpurati bini incesserunt, mirandum vel ordine ipso splendorem dignitatemque præ se ferentes. Nemo enim non sericatus, multi aurati, plures argentati atque torquati fuere. Jam in ordinem veniebat fulgor ille pompaticus, Neapolitanæ Legationis causa comparatus. Intranti igitur Reginæ hæc uno tempore ostentata. Applicata ad terram navi, muliebris descendit turba: tum Sponsa, manu viri capta, inter clangores tubarum ac sclopos tormentorum, ab totis propugnaculis crepitantium, deducitur in arcem. Ad scalas atrii Bona socrus, altero matronarum choro stipata, amplexu osculoque excepit, & ad genialem usque thalamum deduxit.

Postero die cum more solemni Christianorum ad salutandum in Ædem Pontificalem Deum ire decrevissent; ad cætera ornamenta hæc à civibus summo studio addita. Totæ viæ, ab Regia ipsa per mediam arcem mediamque urbem ad arcum usque triumphalem in area templi, perpetuo umbraculo laneo sunt tectæ, & parietes omnes utrimque omnium circa domorum peripetasmatis vestiti: quod pro miraculo prope habitum est, tantam ejusmodi stragulorum copiam tali tempore inveniri potuisse; cum & incredibilem vim exhausisset Derthonensis apparatus, nondum reportatus; & tot in arce triclinia operta; & urbani Proceres, qui advenas hospitio accipiebant, sua

 suis

suis ornandis domibus retentavissent. Portæ præterea, ostia, & fenestræ ubique topiariis operibus adornatæ: & cum signa Ducum ubique suspenderentur, familiare etiam suæ quisque domus admisceri gaudebat.

Inter hæc religio quoque adhibita. Nam ut ad officium convenirent, Religiosorum omnis Ordo invitatur. Quare, orta luce, mutatis pridianæ pompæ vestimentis, coire ad arcem Aulici, Principesque, & matronæ, tantis opibus onustæ, quantas vix capere oculi intuendo possent. Sed unæ formosum ante alias & totidem Dearum comparatione spectaculum fecisse visæ sunt Joannis Bonromei Comitis filiæ & nurus: quæ, exsuperantissima corporis specie præditæ, cum præeuntem in curru hospitam Amalphii Ducis uxorem in equis ipsæ ferocibus sedentes sequerentur, pari passu & ornamento, pari aurearum tunicarum acu superbissime pictarum incedebant, monilibus toto pectore & gemmis ac margaritis collo, capite & totis brachiis collucentibus. Jam quinta agebatur ab orto Sole hora: jam plena compita turba, & ingentia viarum spatia & omnium vestibula ædium tabernæque viris, matribus, pueris, nuptis, innuptisque puellis refertæ: & venerabilis Sacerdotum series, propter eandem viam ab arce ad templum usque protensa, reverendam transeuntibus majestatem præbebat; cum prodiere Purpuratorum catervæ & Principum ordines cum Sponsa; Sponsusque dexteriori à parte sequens; equis omnes vecti. Sponsæ ornatus fuit aurea vestis, infra mammas defalcati denudatique pectoris: crines nigelli, nusquam sparsi, sed in longam teretemque formam contricati per terga demittebantur, margaritis gemmisque onusti. Stipatorum vice ductandis equi habenis duo adhibiti sunt hujus Regni clarissima lumina, Comes idem Joannes Bonromeus & Joannes Franciscus Palavicinus: qui præter inclytam gentis nobilitatem, corporum etiam forma & aurearum togarum ornamento in pedestri officio spectabiles fuere. Umbellam candidam, argentatis hastis præfixam, gestarunt primo Medici: rarum in hac urbe, nec nisi solemnitatis causa usurpatum habitum induti: togas scilicet purpureas, à summa humerorum ad imos cubitos inversis pellibus tectas: tegumentum etiam capitis eodem modo variatum. Similia quoque indumenta Jurisconsultorum Collegio fuere: qui ad portam templi, idem officium obituri, exspectabant. Nam qui interim ab area arcis, ubi Medici ponebant, ad locum usque Jureconsultorum idem munus præstarent, evocati sunt è singulis urbis regionibus octoni honestissimi viri, atque per mansiones ad excipiendum onus collocati sunt. Reginam sequebantur Blanca & Anna: has Amalphii alteriusque Neapolitani Principis uxores: tum nostrates aliæ, aliis intermixtis advenis, ordinem continuabant. Sexaginta fuerunt equis vectæ: quarum sex omnino & triginta aureis tunicis micabant. Nam in viris centum & sexdecim togæ, auro & argento textæ, dinumeratæ sunt: inter quos unius maxime omnium oculi prosequebantur Petri Medices holosericam: cujus latus à medio homine ad talos densa ramis arbor ex candidissimis unionibus grandissimisque gemmis composita tegebat. Hic beryllus, hic adamas, smaragdus, pretiosissimique lapilli spectabantur: opus, quale vel superbissimum honestaret Regem. Idem præ se agebat duos in veredis sedentes puerulos, succinctos habitu Germanico, sed quorum sinistræ manicæ alio margaritarum acervo cumularentur.

Jam ventum erat ad medium Aurariorum Argentariorumque vicum; cum repente apparuit in aere Cupidinis forma puer, egregio libramento suspensus. Pila erat grandis inaurata. Circum eam quadrifariam locatum Copiæ Cornu, & inaurati Gri-

A phes. Hinc teres columna surgit: cui puer alatus furtim alligatus superstare pedibus pilæ videbatur. Supra ejus caput Leo auro fulvus, galea, igne, & aquiminariis vasis ornatus eminebat. Hic, dicente carmina puero, paulum firmati sunt incedentium ordines. Cum deinde jam exaudiri in area templi tubarum cantus & equitantium strepitus cœpisset; traductum est agmen ingens mulierum ex proxima Arenghi aula in machinam illam majorem, templo contiguam. Huc enim congregata erat ex composito infinita matronarum ex tota urbis Nobilitate turba: quæ Sponsam ibi honoris causa exciperent, atque in sacrum locum deducerent. Jam
B ergo ipsa appropinquabat, non satis admirata tantam populi frequentiam, tanta studia, tam continuatum apparatum, tantos in veste ac reliquo ornamento luxus; cum novæ admirationis machinas intuetur. Jam subit ad fanum: & salutatione muliebri excipitur, tum choro Sacerdotum Ædi ipsi præsidentium, qui dignitate & ornatu totidem Pontificum similitudini accedebant. Ingressa vero aliud stupet miraculum concinnatissimæ peristylæ convexitatis: nec minus voluptatis movebant Jureconsulti, novitate indumenti monstrabiles. Succedit ad tabulata: & novæ sunt opes conspe-
C ctæ: exposita in excelso abaco, qui supra aram extructus erat, unum & sexaginta vasa, perfectissimo artificio jussu Ludovici fabrefacta: nulli alii usui, quam ad pascendos oculos, apta magnitudine & pondere, quantum singulis onerandis bajulis singula sufficiant. His intermixta quamplura Divorum simulachra, utique argentea: quibus totum irradiabatur templum. Et jam sedebant Ordines eorum, qui formam aliquam imperii obtinent: huic tamen ipsi imperio subditi, quos *Feudatarios* vocamus. Aderant & Legationes subditarum civitatum & populorum: qui binos ternosve ad honestandas nuptias Oratores miserant. Atque ex hoc consessu nemo non sericatus, aut argentatus, aut auratus
D conspiciebatur, nemo non regalibus onustus divitiis. Relictum ab iis spatium loci honestioris utrinque Principibus, aureo argenteoque conopæo tectum. Designatis hinc viris, illinc muliebri choro sedilibus, resedit Princeps, medius inter Pontificium Secretarium Jacobum Volaterranum, & Legatos amicorum Principum atque Regum: quorum Ordines claudebant à dextra lævaque duo patrui, Ludovicus universæ rei moderator & Philippus, atque Hermes frater: hinc reliqui Proceres, & uterque Senatus cum cætera Aula: & cum Mercatoribus, Jureconsultorum Medicorumque Colle-
E gia. Ex adverso sedit Sponsa: quam hinc Amalphius & sui stipabant Neapolitani, illinc nostri Ducis sorores, ac reliquæ puellæ & matronæ, porrigente se in infima usque tabulati multitudine. Tanto omnes decore, tanta majestate, ut nimis quam apte huc, aut nusquam alibi, commodius verti illud potuerit, TOTQVE DEOS VIDIT MALLIA TOTQVE DEAS.

Ita distributis Ordinibus, Fabricius Marlianus, Placentinæ Ecclesiæ Antistes, celebrationem Sacrorum auspicatur, cantoribus cæterisque Sacerdotibus suavissimo concentu prosequentibus. Peracta ea parte, qua Christianorum Dogma recitatur,
F surrexerunt hinc Sponsus & inde Sponsa, binis comitati Proceribus & Architriclino. Ad Sacerdotem profecti, solemni de more dato auro satis oblationi fecerunt. Servant in thesauris Principes nostri annulum, unici, arbitramur, in terris exempli, solemnem sponsaliciis suis, solido è beryllo cavatum: prægrandis videlicet gemma, & quæ totum digiti orbem impleret: nobile naturæ opus: regiis manibus auro pretiosius ornandis perforata fuit. Hunc ergo, procedente Re Divina, Sacerdos benedictione prosequitur. Tum Federicus Sancto-Severinas,

rinas, Episcopus Maleacensis, priusquam solemnibus verbis consensum matrimonii à præsentibus interrogaret, hac præfatione usus fertur:

Si pro more & vulgata eorum consuetudine, qui Epithalamia componere solent, in hoc ego consessu, Principes Excellentissimi, de Illustrißimis Sponsi nostri & Sponsæ Progenitoribus verba facere velim; vereor, ne cupidius magis aut intemperantius fecisse, quam sapientius judicer; cum & notißima, non Vobis dico, sed astris ipsis & cælo sint Clarißimorum Principum gesta; & præstantißimorum Scriptorum monumentis ita celebrata æternæque memoriæ prodita videamus, ut ingenii mei, vel denique humanitatis ipsius oblitum me fatear, si quicquam iis putem oratione mea accedere posse vel dignitatis, vel ornamenti. Est præterea opus, non unius & hibernæ diecula, ista complecti, nedum Oratiunculæ Nuptialis, ac festinantis; ut ne libari quidem vel mediocriter possint, sine magna vel eorum injuria, vel uberrima deinde Oratione sequente. Dicentem namque necessario me ferret ratio ipsa in commemorationes fidei, justitiæ, æquanimitatis, continentiæ, reliquarumque animi & corporis virtutum, quibus & illi floruerunt, & nunc regnat Sponsus Regulusque noster Joannes Galeacius, sub consiliis præsertim & cura præstantißimi & inter mortales sapientißimi viri, Ludovici patrui. Hæc cum peregissem, inferres Tu deinde ab Aragona Domo alterum opus Isabella: & cum stirpe regia narrandi mihi forent tui modestißimi, castißimi, sanctißimique mores. Pari volumine & commendanda Nuptiarum sanctitas: & exquirendum, quo tempore, quo loco, auctore, causa, & quemadmodum institutum matrimonium ipsum foret, & quot denique exinde humano generi obveniant commoditates. In summa, si velim, si poßim, nec possum, nec volo, certior de voluntate Ludovici Sfortiæ, cujus apud me nutus vim Numinis habent, habiturique omni tempore sunt. Itaque & ejus laudibus eadem hac de causa temperabo; non dißimulans tamen, id me non secus interpretari, quam Alexandri Magni judicium de reliquis artificibus; cum publice vetuit, ne quis imaginem suam pingeret præter Apellem, funderet extra Lysippum, sculperet nisi Pyrgotheles. Quicquid igitur hic superest temporis, impertientes melioribus institutis peragendis, ac tantum precati verum illud & omnium potens Numen, quod huic augustißimo templo, his aris, & universo denique Orbi præsidet, ut fælix faustumque & omni tempore fortunatißimum connubium faxit; vernacula Lingua loqui incipiemus; ut pro formula à Majoribus instituta Sponsum & Sponsam interrogemus. Quibus rogatis, cum ambo annuissent; annulum viro porrexit: quem digito Sponsæ, tenente Ludovico, induit: simulque osculo uxorem agnovit. Mox positis in aureo pulvinari genibus, dum Placentinus reliquum precationis in exoranda conjugali fælicitate peragéret, ad mansionem suam sunt regressi; & quod supererat de Re Divina, in summo quinquaginta tubarum tibiarumque concentu exactum.

Et quoniam hujusmodi in celebritatibus solent magni Principes claros semper aliquos, & qui de se meriti optime sunt, Viros Equestri Militia insignire; ut hic veluti extremus actus hanc quoque celebritatem clauderet, vocavit ex omni consessu Dux Petrum Alemanum Legatum Florentinum, & Bartholomæum Chalcum primarium arcanorum suorum conscium & Magistrum; eosque aurea toga indui jussit, calciarique calcaria ab nobilissimis aliis Equitibus; tum parazonio ipse, hoc est, ense & zona accinxit. Hinc, surgente cœtu, ad arcem

A reditum est, eodem pede servato ordine; nisi quod & duo illustres Stipatores amplius ad frœnum non apparuerunt; & umbella gestari desita: quæ, non ingratæ cujusdam & usurpatæ voluptatis causa, dilaceranda paulo post Consultorum vicenis permissa.

Reliquum deinde temporis in sextum usque diem canticis & sonis histrionumque fabulis insumptum, & item muneribus accipiendis, quæ externi Principes, Proceres Regni, Feudatariique omnes, & civitatum Nuncii, certatim attulere: ex quibus nemo non argentea vasa aut aureos pannos donavit. Quarum rerum etsi immensa fuerint pretia;
B vas tamen, quod Catherina Riaria, Principis soror, ex Foro Livio misit, jucundi etiam adspectus, atque ob id depingendi visum est. Patulum totum opus est: latitudinis, quam duobus brachiis amplecti homo nequeat: altitudinis, quantam expansa manus occupat: ex argenteis filis compactum, & frustis crystallinis egregie politis numero novem & quadraginta: quorum quæ in medio fundo grandior & rotunda gleba est, prægrandis fungi similitudine: cui circumpositæ duodecim longioris formæ veluti lingulæ, argento utique illigatæ, totius fundi orbem complent. Subsunt in vicem basis sex
C inaurati leones: spondæ ex duodecim aliis quadratis & latioribus frustis apte eriguntur. Super has patentiora fiunt labra insertis quatuor ac viginti aliis glebis, ex rosarum imitatione incisis. Opus est profecto Regale; vel, ut re vera fuit, Pontificale. Ajunt enim, à Bartholomæo Rovorella, Cardinale Ravennatensi, viro splendidissimo, fabrefactum, ad Sixtum Pontificem pervenisse: ab hoc Comiti Hieronymo dono datum: à cujus nunc uxore ad nos concessit, pulcherrima contentione certaturum cum argenteis Ludovici.

Prandia autem luxuriosa, & multæ noctis cœnæ, atque ludi magnificentiores, ne hoc tempore fierent magis, quam desiderarentur, continuit non-
D dum transactus à morte Hippolitæ luctus. Sed & cum soleant Principes suo more seorsum, quantum cibi satis est, desumere; curatum est in diversoriis, ut laute omnibus & abunde epulæ præberentur. Itaque ubique regalia cerneres agitari convivia, & quales cœnas Prisci adipales saliaresque vocitabant, dominis non solum, sed servis quoque & calonibus pari lautitia discumbentibus.

Per hæc igitur & ejusmodi talia, atque urbe perlustranda, sed Mediolani acti sunt dies; cum deinde Papiam itum est. Hinc delectis, qui penes Isabellam remanerent, sexaginta ministris virorum
E ancillarumque, intra quatriduum reliqua dimissa turba est, donatis quinque primariis matronis aureis vestimentis: ac datis, qui ex publica pecunia gratuitum ad mare usque viaticum subministrarent.

Abeuntes, Reginam nobis reliquerunt: cujus mores & vitam nulla satis commendare ætas possit. Abstemiam in primis agnovimus: hoc est, temeto, quod vinum sonat, penitus abstinentem. Virginalis vero cum matronali gravitate pudor & venustas ita conveniunt atque concordant; ut, veneris plus an dignitatis habeat, arte an genuina quadam comitate ad promerendam omnium voluntatem valeat, discernere omnino non queas; & suavissimum illum
F ex diversissimis virtutibus perfectum absolutumque concentum agnoscas. Mediolani Idibus Februariis anni à dinumeratione Christiana millesimi quadringentesimi octogesimi noni.

TRISTANI CHALCI, MEDIOLANENSIS HISTORIOGRAPHI, NVPTIAE MEDIOLANENS. ET ESTENSIVM PRINCIPVM,

SCILICET

LVDOVICI MARIAE CVM BEATRICE, ALPHONSI ESTENSIS SORORE;

VICISSIMQVE

ALPHONSI CVM ANNA, LVDOVICI NEPTE.

EPITOME.

Per has Nuptias, decennio ante pactas, & nunc tandem anno Domini 1491. *mense Januario Mediolani celebratas, confirmata vetus ac velut hæreditaria inter Vicecomitem ac Estensem Familias amicitia. Deducendis Ferraria Sponsis delectus insignis comitatus. Mediolani magnificus fit apparatus: ac nominatim pinguntur intra mensem Francisci Sfortiæ gesta, quibus cæteroqui pingendis ne triennium quidem suffecturum videbatur. Cometes ortus. Hyems longe solito gelidior, ac Ferraria venientibus nimium incommoda. Venere tamen: & à Placentinis primum laute honorificeque accepti, ac præsertim à Comite Bartholomæo Scoto. Ludovicus eos excipit Papiæ: fœderaque ibi conjugalia per præsentes ineuntur, quæ per internuncios hactenus fuerant tractata. Dehinc Mediolanum ille præit, ut reliqua expediat. Ferrarienses adsunt: ac primo ad Basilicam Eustorgianam, deinde vero in arcem excipiuntur, & regia plane pompa. Præsentia mutui consensus verba exigente nostro Archiepiscopo, Alphonsus & Anna privatim desponsantur. Solemnes inde choreæ ludique: sed & Nuptiæ insuper Angelæ Simonetæ cum Hercule Sigismundi filio: itemque Hastiludium, per tres dies, atque per sex & quinquaginta pugnatores, miro sumptu & artificio personatos, exhibitum. Ducissa nostra Isabella primogenitum parit: ejusque ortum Paulus Lanterius epigrammate celebrat. Ferrarienses, abducta secum Anna, & hic relicta Beatrice, perhonorifice comitati revertuntur.*

VETUS ac variis fœderibus repetita olim duas inter nobilissimas ac præpotentes Italiæ Familias amicitia fuit, Vicecomitem & Estensem: quæ quotiens inter se gentes idem sensere, haud dubium unquam cuiquam reliquere, quin, quicquid vellet Mediolanensis Ferrariensisque civitas, in Longobardis constitueret. Duravit diu in posteris animorum conjunctio: ac veluti per manus tradita filiis nepotibusque, in nostri usque sæculi Principes hæreditaria mansit. Eam tamen Ludovicus Maria Sfortia, Princeps naturæ fortunæque bonis cumulatissimus, ex quo nepotis Joannis Galeacii Sexti Ducis nostri rem gerens augustissimi Mediolanensium imperii habenas moderationemque suscepit, novis atque arctioribus vinculis instaurandam censuit. Itaque jam circiter ab hinc decennium & Annam ejus sororem, jam tum quidem parentum consensu destinatam Alphonso Estensi, Ferrariensium Ducis Herculis primogenito; & sibi Beatricem, ejusdem Principis filiam, uxorem depactus est. Sed tenera nimis Alphonsi & puellarum ætas aliud in tempus differri utrumque conjugium fecit. Quod cum nunc advenisse commodum videretur; celebrandis Nuptiis & locus Mediolani, & dies ad duodecimum Kalendas Februarias dicitur anni quadringentesimi nonagesimi primi supra millesimum, ex quo salutaris Gentibus è Virgine partus fuit.

Atque, ut è dignitate Principum res agatur, quam honestissimus sexcentorum hominum comitatus deducendis Ferraria Sponsis instituitur: qui sane illustrior effici non potuit, quam matre ipsa & patruo ducibus. Delectis igitur Leonora & Sigismundo patruo, additaque etiam sorore Isabella, jam Mantuano Principi denupta, classis tectarum navium instructa est: qua per adversum Padum subveheretur. Mediolani pariter magnificus apparatus fit. Cubicula Principum tricliniaque aureis argenteisque conopæis, vel acu vel varie texendo pictis, ornantur: tum peripetasmatis parietes & stragula veste obtegi: tonsilibus juniperis, viridanti lauro atque hedera consertis coronis, topiariisque operibus adornari. Cumque multa ejusmodi fierent; sphæristerion, hoc est, grandior & ad lusum pilæ substructa porticus, novo ornamenti genere afficienda visa est: Pingi universam ex Historia & nobilioribus Francisci patris rebus gestis, Ludovicus censet. Sed immensum opus esse Præfectus fabrûm ostendit; quod nec parte anni picturæ iniquissima, nec temporis reciperetur angustiis. Sed stat sententia: nitique proinde in fortunam, ac necessitatis vim consilio & ope superari oportet. Vix mensis integer ad diem Nuptiarum supererat; cum extemplo ad subditas civitates perscribitur, ut Pictores omnes, quicunque ditionem incolant, Mediolanum ad Jovialem ornandam arcem festinent. Convenere undique opifices. Quorum assiduitate ac perpetuis vigiliis factum est, ut integrum absolveretur opus, cujus quotam partem vel triennio confici posse vix censueris.

Hic igitur spectare fuit & ductantem exercitum virum, & leges populis præscribentem. Hinc metari castra cerneres, urbes dedi, conferri alibi signa, conflictusque dimicantium, & quæ reliqua præclare gessisse perhibetur vir invictissimus. Superne vero laqueari, quod altissime elatum est, pannus cælestis coloris superinducitur, stellis aureis distinctus. Porro in area, quæ sub ipsam arcis fron-

frontem patet, palis triplici ordine ad libellam fixis septa militari certamini, & tabulatum dextrorsus amplissimum excitatur: unde cum Principibus veluti ex orchestra prospectantes ludos matronæ, saltationem etiam & puellares choreas exercerent. Idque propterea totum pannis clauditur, ex versicolori Sfortiano compositis, albis, rufis atque cælestibus. Ejusmodi alia circa vicini ædificant: quæ theatralem magis usum, quam nomen, aut similitudinem, præstarent.

Dum hæc aguntur, stella crinita, quam pariter Italia nunc, ut olim Græcia, Cometen vocat, oritur. Septem diebus non Mediolani solum & Venetiis & Florentiæ, sed in Gallia quoque Transalpina conspecta. Sed jam tempus solvendi ab Ferraria, & parata omnia ad iter erant; cum mutari subito omnem profectionis rationem temporis coegit iniquitas.

Egelida hyems hoc anno in Longobardis, sed & in universa, ut postmodum cognovimus, Europa fuit; ut qua non solum tenuiora solito flumina decurrerint, sed in maritimis quoque Italiæ, solita temperie evicta, frugiferæ pene omnes arbores aruerint: quin æstuaria Venetorum (rarissime alioquin visum) gelu adstricta urbem continenti commisere: & Pado solemne munus pinguium bovum, qui fere quotannis à Mediolanensi Duce ad amicam civitatem benivolentiæ gratia mittuntur, medio alveo deprehensi, ad Pulesellam, infra Ferrariam vicum, amplius mense remorati sunt. Impedita igitur eodem gelu superioris quoque Padi navigatione, ad mulieres, impeditissimum agmen, ac onera convehenda cum vix satis equorum ac curruum improvisis foret; rurestria repente vehicula fabricant: quæ, quia sine rotis terra trahuntur, trahas prisci Latini dixere. His Brisellum usque quinque diebus provehuntur. Ibi quatriduum nostras naves, quæ ab Ticino solvisse nunciabantur, exspectavere; inde enim navigabilis fluvius erat. Has ingressi, perpetua septem dierum ac totidem noctium navigatione Placentiam appellunt. In urbe laute honorificeque accepti, unum diem quievere, non exiguis interim muneribus à civitate cum privatim tum publico nomine affecti. Sed unus maxime liberaliter ac profuse egisse videtur, Comes Bartholomæus Scotus: qui descendentes ad Sermidem, novem millibus à Placentia vicum, propriis impensis atque hospitio excepit. Biduo inde Papiam tenuerunt, quo pridie Ludovicus officii causa advolarat. In adversa ripa descensus fuit: perque lapideum pontem Sponsa primo, deinde mater introducitur: tanto intervallo disclusæ, quantum redire ab arce eques Sponsus posset. Ibi, quæ hactenus per internuncios tractata, à præsentibus conjugalia fœdera ineuntur.

Triduo post Ludovicus Mediolanum revertitur; ut, quæ reliqua opus forent, expediret: horamque statuit diei quintam, qua venientes urbem inveherentur. Pernoctavere igitur Binaschi, quod ad medium iter ab Papia est, quo commodius constituta hora adessent. Certa autem luce, ne quid Mediolani ad studium & majestatem excipientium deesset, in arcem vocantur matronæ puellæque urbis nobiliores, quæ venustate ac decoro vestitu formosissima profecto cuncta reddebant. Coeunt eodem Principes, Legati, Proceresque Regni: qui, universa ex ditione vocati, frequentissimi advenerant. Tum Regina nostra Isabella cum ornatissima puellarum parte, equis insidentium, ad Suburbanam Eustorgii Ædem prodiit, prima amitam & consobrinas exceptura. Nec multo post Ferrarienses adsunt. Matronalis fit congressus, mutuique amplexus atque oscula dantur: tum salutatis è templo Divis, in interiora Cœnobii concedentes, igni & jentaculo ab inclementia frigoris & equestri jactatione refo-

A ventur. Egreditur mox arce Principum Ordo, præeunte longo equitantium agmine. Purpurati fere omnes conspecti sunt: & nostratibus turmatim interjecti advenarum Principum Ministri. Mox Oratores, Neapolitanus & Venetus, & Regi nostro associatus Antonius Campionus Gebenensis Episcopus: qui trium Legatorum maximus ab Alpinâ Duce Blanca octoginta cum equitibus advenerat: eum sequebatur alter Episcopus, è Monteferrato, Albæ scilicet Pompejæ Pontifex: tum alii atque alii, pro dignitate dispositi. Novissimo loco Ludovicus Heros est, aurea in veste splendens, & fra-
B tribus Sancto-Severinatibus circumstipatus: hinc duplex Senatus, Magistratus urbici: post quos turba sine nomine. Ad Ædem profecti, consalutatâ Sponsa, assumptisque dexteriori ab latere hospitibus, in urbem vertuntur, scindentibus aera tubis: quarum concentores ad sex & quadraginta paria extitere. Jam effusa ad spectaculum plebs vias vicosque repleverat: varia ætas speculas conscendit: ac frequens matrona pro foribus & vestibulo domus sedebat. Sed ad portam urbis nova statim, id est, togata, phalanx ostentatur. Protensi unam in aciem nimis quam gravem erant Jureconsulti omnes Medicique urbani, purpureis vel coccineis togis fulgentes.
C Jam interiora urbis turmæ tenent: vetusque Palatium, quod è Divo Georgio cognominant, prætervehuntur. In vicum Armifabrorum ut adscensum est, nova ornatus species affulsit. Ornarat quisque tabernas propriis, id est, Vulcaniis Martialibusque opibus. Hic fulgentes ocreas, ille thoracas æneaque capita suspenderat: composuerant alii integri hominis armaturam, tegumentaque equi; ut & hinc ferreus homo stare, inde prodire cataphractus equus videretur. In arcem delati, à Bona Principis matre, & sororibus Blanca & Anna, quas propinquæ mulieres & urbanarum puellarum chorus stipabat, excipiuntur.

D Altera deinde dies, ac tertia privatim magis, & conferendis muneribus inter Principes ipsos acta est, quam ulla publica re magnopere memoranda; nisi quod præludii & exercendarum virium gratia, quo mox futuro certamini agiliores forent, militares assidue velitationes agebantur. Cujus etiam præmia proponuntur duo aurati panni, coccinei & cælestis serici colore distincti. Inter hæc improvisus ac veste incognita Mantuanus advenit Regulus, Franciscus Gonziaghus: qui tamen, subito de adventu suo monitis Principibus, in Regiam familiariter venit.

Ad nonum Kalendas Februarias privatim inter
E domesticos Anna & Alphonsus, præsentia mutui consensus verba exigente Guid-Antonio Arcimboldo urbis Archiepiscopo, desponsatur. Solemnia quoque Sacra privato Sacello acta, sed quod mire donariis & argento radiaret: in quibus præcipue suspeximus ponderosam solido ex auro crucem, & crassissimis margaritis onustam: tum duodecim Apostolos, simulque reliquos Religionis nostræ Principes, puro ex argento fabrefactos. Statuæ sunt novem numero & quadraginta, plures aliquando futuræ, pupillari magnitudine: quæ ordinibus dispositæ sedentem argenteo throno Deum, ac Matrem Virginem coronantem adornant.

F Postero die in picturatam porticum conveniunt invitati omnes: hinc viri, inde mulieres duplicatis ordinibus sedent, tanto rerum apparatu ac vestium pompa, ut vix quicquam regia addi præsentia posse putares. Tria itidem erexerant tabulata, singula à capitibus: quorum altero molliter acclivi, ac aureis argenteisque conopæis velato, Principes sederent: alterum vasa Ludovici duo & sexaginta, invidiosissimi operis, ex adverso spectanda præberet, proque eodem abaco collocati tubicines. Nam tertium pulpitum, in medio positum, tibicines ob-

obtinebant: horumque omnium mirifico concentu exceptus Principum introitus. Quorum ornatum & pretiosam vestem jam ne ab ipsis quidem Phrygionibus mutuatis vocabulis commode expresserim. Certe duæ Regis nostri Joannis Galeacii & Ludovici manicæ, gemmis, lapillis, unionibus onustæ, ab quovis facile supra centena aureûm millia æstimabantur. Sed quis Annæ & Blancæ sororis? Quis Leonoræ, & Augustæ nostræ Isabellæ mundum? Quis uxoris & filiolæ Ludovici narraverit? Oculis ipsis, non auribus, opus est, ut ea integre percipias, quorum minor pars intextum aurum censebatur. Habitu vero omnes Hispano incedebant, falcatis infra ubera pectoribus, ac pallio ritu Gabino dextro ab humero lævum ad latus subducto: tum sparsi per terga crines, pluribus connexi in tricam, gemmati pendebant, margaritisque graves. Consedere igitur eminentiori loco duo & quinquaginta utroque ex sexu Principes: atque inibi imaginaria militia & aureis togis donantur Defendus Suardus, secundus è tribus Montisferrati Legatis, vir modestia eximius, & longa consuetudine Principibus nostris persamiliaris: & alius Alphonsus puerulus, unicus Petri Francisci Viccecomitis filius. Ab his saltationes iniere Reginæ: quas modice ac venuste obeuntes, magnam sui speciem præbebant vestimenti cauda, quam longissime propendentem syrma vocari ab eruditis audio. Tum tibicinibus altius inflantibus viri varie personati, singuli singulis puellis adjuncti, excepere ludum: nec minus gesticulis & incondito motu placebant, quam ipsis scenici ornatus indumentis. Quippe hos videre erat Gallis, Hispanis illos habitu simillimos: alii Pannonios referebant: & Ægyptia Turcensisque vestis plurima internoscebatur. In noctem res processit; cum deinde accensis funalibus è candida cera Mauricam pauciores egere: quæ, ut summæ industriæ & agilitatis laudem meruit, sic extremus ejus diei rerum actus fuit.

Postero die eodem convenere principes viri matronæque mutatis pridianæ pompæ vestibus. Nam supra ducentos in togis auro vel argento textis numeraveramus; ut torques & monilia sileantur. Verum nec honestum jam ornatum putamus, quem non quinquies possis, aut quater saltem, pari luxu variare. Novo igitur splendore radiantibus in consessu Ordinibus, tertiis nuptiis cumulatur celebritas. Desponsatur Herculi Sigismundi filio Angela major è duabus puellis Blancæ Symonetæ: quas è Carolo Sfortia, Ducis olim nostri fratre, genuerat. Quo facto, initium saltationibus, ut pridie, fecere Sponsæ. Productis mox à personatis in horam choreis, subiit Tusca puella, magistro comitata: quæ, saltu flexuque corporis multifariam rotata, omnes humanæ agilitatis venustatisque numeros non modo referre decenter, sed supergredi etiam admirantibus visa est. Hinc curru Reginæ conscenso, ad militares spectandos ludos abiere: ubi Galeacius Sancto-Severinas complurimis egregiis cursibus adversarium tandem Symonetam Hiacynthum ad terram everberavit, nisi quod robustissimus equus ab casu equitem fortiter servavit.

Hactenus muliebris fere consortii & umbratilis operæ res fuit. Martia nunc & bellicæ imaginis erit. Septimus ad Kalendas Februarias dies agebatur, quo hasticum certamen condictum erat. Quo describendo haud sane Lectorem iis involvam technis, quibus plerique abuti solent, cum aut res sigillatim laudanda non subest, aut ipsi verba rerum significantia non inveniunt; ut nil splendidius, nil collucentius, aut magnifice magis unquam, ne à Cæsaribus quidem ipsis, cogitatum fuisse jactent. Nam etsi mihi eam dicendi copiam non asseruerim; simpliciter tamen ista attingam; &, ut quæque occurrerint, quam planissima efficere conabor. Ergo

A ante meridiem concursu plebis completur area, complentur & circa exstructæ contabulationes viris matronisque: quæ ab remotissimis urbis regionibus perquam frequentes studio visendi confluxerant. Jam alterum, nec minus prope jucundum, spectaculum ingens multitudo faciebat, conferta quoque Principibus illustrioribusque puellis Orchestra; cum primus introeundi honor Mantuano Principi defertur. Qui ut illustrior etiam comitatu foret, deduxere eum Dux noster, sororius Alphonsus, & Ludovicus. Sed ipsum præibant undeviginti equites, pari omnes vestis ac phalerarum genere succincti, è serico scilicet viridi & villoso. Duo-

B decim primores, aureis torquibus insigniti, auratas lanceas gestabant: septem alii, agilioribus veredis utentes, torques quidem ipsi non habebant; verum pectoribus equorum vinculi vice alligarant. Tum dimidiati thoracis ex argento sericeoque panno pedites quindecim circumstabant, qui omnibus momentis necessaria equiti subministrarent. Ipse autem obarmatus viridi velo circumtegebatur.

Secundo invehitur Annibal Bentivolus: qui, eorumdem comitatu Principum honestatus, tres præ se agebat commilitones, aureis indumentis argenteisque nitentes: quorum cassidibus quaterni

C vultus inflatius tumentes spirare in omnem partem ventos videbantur. Ipse, viridi paludamento opertus, Memnona gerebat, & Auroram è jugo montis orientem.

Gaspar Sancto-Severinas, quem de vi & virtute Frachassum nuncupant, currum egit triumphali similem, tribus equis jugo junctis: quorum duo monocerotis, tertius cervi formam gerebat. Tum defixæ in orbem lanceæ auratæ totum vehiculum ceu caveam coronabant. In medio tumulus erat: è quo vir Mauri imagine aptos versiculos cecinit. Nos primo statim conspectu, Martem eo vehi curru, vel Bellonam, credidimus. Sed alii magis Fortunam

D repræsentare voluisse existimarunt.

Sed Galeacius frater, gentis columen, & Ludovici gener, nova specie hominum in se oculos avertit. Monstrosus primo equus erat, squamis aureis contectus: quas etiam pictor pavoninis veluti oculis illuminaverat. Ex iis, qua dehiscebant, rari hirtique enascebantur pili, atque horridiores setæ. Caput auro penitus flavum, torvum alioquin, & cornibus sursum intortis emicans. Par sellæ ornamentum, & pectori brachiisque viri circumdabatur. Cujus ab capite serpens alatus prodibat, cauda pedibusque terga equitis complectens. Clypeo barbata facies auro lita micabat. Sic incedentem

E comites promissa barba sequebantur, variis setarum globis sparsim per equorum membra agglutinatis. Nam reliquo amictu simillimi sylvestribus incultissimisque Barbaris videbantur; ut confestim nobis Scytharum memoriam subjecerint, & eorum, quos nunc vulgo Tartaros vocant. Verum nuncius ad Principem accedens, primo externa, mox ceu interpres Itala Lingua loquutus, filium esse docuit Indorum Regis: qui, domitis Nationibus maximis, Occiduum Orbem petere cupiisset, cum virtutis extendendæ gratia, tum ut eas terras inviseret, in quibus proximo anno Jovem descendisse cum cæteris Numinibus intellexerat. Allusit vide-

F licet ad id, quod superiori hyeme maxima celebritate & sumptu actum est, cum hemisphærali machinæ, ferreis circis concinnatæ, crebris lampadibus suspensis, septemque pueris, qui ceu Planetæ largius radiarent, atque Jove medio throno inter assidentes Deos eminente, volventis est cæli reddita imago. Atque inter hos cogitatus apparuisse mercatorem ait, qui inde è media Europa profectus videretur: quo veluti optimo viæ duce oblato iter ingressus advenerit, & Dei Numen veneraturus, & præsenti ludicro (si tam longinquo advenæ liceat)

ejus-

ejusdem in honorem pugnaturus. Laudata est oratio, ut rei temporique accommodatissima. Nam, ut cæteris etiam rebus sibi fabula apte congrueret, nodosos informesque truncos manibus gestabant, & decem tubicines argutioribus lituis exoticum nescio quid insonabant, tum caprinæ pelli insertis fistulis pro utre utebantur.

Jucundus etiam adspectu Spingelis fuit. Hoc Cubiculario nomen: qui opera & impensa Marchesini Stanghæ ab arcanis viri ornatus, quatuordecim invexit hastatos, & tres tubicines Germanico habitu, in equis albis, & Teutonico itidem more phaleratis. Quod sane ita omnes oblectavit, ut, cum reliqua admiraremur, hanc tamen subinde laudaremus præclaram albentium equorum turmam, tum virorum flavas comas, nuda colla, & è luteo ac nigranti serico compositam vestem. Eidem in summa galea Aquarius fuit, imbres ac tempestatem effundens: cujus importunitate & vehementia obrui in clypeo pictus puer videbatur. Nec inferior putatur fuisse Joannes Antonius Marioli: cui duodecim pedites totidemque equites, Turcensi tunica è serico Sfortiani versicoloris, hastas detulerunt. Nam Franciscus Sfortia, Bosio natus, coccinatus in totum, coccinatos & servos habuit. Alexander item Sfortia, Ducis nostri frater, gentile signum colore vestis distinxerat. Sed maxime elegans visus est Nicolaus Corrigius: cui substrictissima vestis auro fulgescebat. Varia aliorum fuere signa, vel vetusta gentis, vel recens excogitata; ut non defuerit, qui ovis instar equum vestiverit. Sed nec Historiæ refert omnia complecti: &, clarioribus traditis, otiosum est minutiora persequi. Nam sex & quinquaginta numero pugnatores fuere: quorum nemini non holoserica, aut auro argentove texta, vestis spectata est. Quibus ordine, ut primores fuerant, inducendis cum suffectura dies non videretur; patefacta sunt omnibus viis claustra, atque agminatim per tumultum admissi. Qua ex re tantus è bombo tubarum clangor illatus est, ut exinde mens simul atque aures omnium perstringerentur. Demum facto silentio, compositis paribus, initium pugnæ datur.

Primi concurrere Franciscus Sfortia & Petrus Bolognini: cui pluribus infractis lanceis, atque excusso semel clypeo, conus galeæ perforatur, magno hominum metu, ne ad caput usque periculum attinuisset. Subiere inde Frachassus & Andreonus Mirandulanus: tum Joannes Tolentinus & Franciscus Galeoti Mirandulæ filius; ac plerique alii: magna omnes laude. In quibus libenter nominaverim Joannem Galleratem, Petri filium: qui præclaræ indolis ac magnæ spei adolescens, & summa dexteritate lanceas vibrabat, & sæpe adversarium ferociter concussit. Sed unus Nicolai Corrigii casus nomen cunctis eo die abstulit. Adversarium hic habuit Mariolum Viscardum, Ludovicianæ Aulæ alumnum: quocum octies commissis hastis, tenaciori demum cuspide prehensus, subsidente equo terræ provolvitur.

Postero die Jacobus Galeacii Sancto-Severinatis & Nicolaus Maleta congrediuntur. Octo hic, ille decem fortiter confecit hastas: quarum etiam postrema, strenue fronti impacta, duplicis vim incursionis habuit. Carolus Varisinus, septem elisis, altera manu offensus abiit. Fortia alia multa fuere. Sed unum pariter summe illustre est, quo duo Jacobi, de Armis unus, alter Vayrani cognomine, constrinxere. Tam valide enim utrinque sese firmioribus perticis excepere, ut, vehementissimum impulsum non sustinentibus equis, una ambo ruina conciderint.

Tertius dies ipsorum Principum fuit. Mantuanus Marchio primo cum Philippino Flisco, Jovis arcis, ut ajunt, Capitaneo; tum Annibal Bentivolus & Alexander Sfortia se exhibuere. Sed Bentivolo post septimam excussam hastam icta manus bene cœptam gerendæ rei occasionem intercepit. Cursitavere deinde Hercules Rusca, Baptista Trottus, Joannes Antonius Veronensis; qui Francisco Garimberto clypeum exturbavit. Bartholomæus quoque, Renati Trivultii filius, bis acerrime pulsatus, robur sibi virilesque inesse spiritus ostendit.

Sed omnium animi pariter oculique erecti, capessente rem Galeacio Sancto-Severinate: qui non terribilis amplius, nec barbaricis suffultus tegminibus, sed serica lacerna sericoque velo, equum & hominem complectente, pulcherrimus apparuit; nec exspectationi vel virtus vel fortuna defuit. Inito enim certamine, veteranum primo virum, Bartholomæum, de Sancto Georgio cognominatum, excusso bis clypeo, ludo submovit. Tum opposito eodem Baptista Trotto, cui paucæ supererant adhuc currendæ vices, tres sunt magno impetu illisæ lanceæ. Sed qua quinto incursatum est, adeo compressit homini thoracem, ut pene interclusa anima simillimus ruenti ferretur. Cedens igitur, secundum ei ad victoriam gradum præstruxit. Sed nondum communem cum cæteris currendi modum expleverat Bellator tertius. Itaque subit adversarius Joannes Antonius Veronensis, qui dudum & ipse ludicri honorem alteri præceperat: cumque hoc ita reliquas peragit hastas, ut haud dubius victor tacito spectantium favore signaretur. Quamquam igitur & Robertus Quarterius postea, & Henricus Carretus, Bochalinus Mantuanus, Spingelis, atque alii fortiter fecerint: & Hiacynthus Symoneta Badinum Papiensem, compressu thoracis infestius arctatum, abire numero certatorum coegerit; pronunciantibus tamen victoriam Judicibus, prima laus Galeacio habetur; eique cocco intextus, hoc est, illustrior pannus; alter vero, bifariam dividendus, Mariolo & Jacobo Galeacii æqua portione adjudicatur. Sicque his sublatis, ac præcinentibus tubis tympanisque, Hieronicarum more in arcem deducuntur.

Hic terminus institutæ Nuptialis celebritatis fuit: nec jam superesse aliud ad publicam lætitiam opinabamur; cum repente alteram longe faustioris voluptatis & auspicatissimi gaudii materiam fortuna intulit; & cujus maluerim, quam ullius alterius rei, credere prænunciam fuisse eam, quam paulo ante apparuisse novam stellam diximus. Tertio namque Kalendas Februarias, sublucescente aurora, cum jam colligere sarcinas advenæ cœpissent; Regina nostra Isabella, jamdudum matura partu, primogenitum Principi nostro filium peperit; quem mox, ab eodem Archiepiscopo Sacris lustratum, Joannem Franciscum parentes nuncupavere.

Kalendis autem, jam cæteris digressis, Ferrarienses quoque abeunt, relicta Beatrice, Annam abducentes. Cui, præter reliquos Proceres, ducentorum equitum catervam trahentes, ab Mediolanensi Duce, causa honoris, comites adduntur Hermes frater, & Joannes Franciscus Sancto-Severinas Cajaciæ Comes. Qui, Nonis deinde, qua venerant, via redituri, instructas Papiæ naves conscendere.

Hic, carmine claudendi Operis gratia, Pauli Lanterii Epigramma in pueri ortum subjiciam:

Omnia ridebant tota fæliciter urbe;
Causaque lætitiæ non erat una tamen.
Implebant animos Hymeneia festa faventes,
Excibat plausus Martia palma novos;
Cum maturavit partum Lucina beatum,
Et Regem nobis Regia Nupta dedit.
Ergo inter pacis ludos, & bellica palmæ
Præmia, qui dextra vivere cœpit; Ave.
Ipse triumphali lauro connectet olivam
Pacificam, insignis Marte Togaque simul.
Scilicet imperio natus sceptrisque regendis
Haud aliis nasci debuit auspiciis.

MAGNIFICO ET GENEROSO EQVITI,

D. HERASMO BRASCAE,

CAESAREO ET MEDIOLANENSI SENATORI,

TRISTANVS CHALCVS,

MEDIOLANENSIS,

SALVTEM PLVRIMAM.

I pro merito ac rerum ordine quicquam mihi agendum eſt; Auguſtalium Nuptiarum Editionem nulli magis, quam Tibi, Generoſe Eques, dedicare debeo. Nam & Tu earum primus poſtremuſque idemque unicus interpres atque auctor fuiſti; & eas maximis vigiliis, laboribus, periculis tuis confeciſti. Et benevolentia inter nos ſingularis eſt, & quæ altioribus opinione fundamentis nititur. Nam jam inde à parentibus & avis inita, mutuiſque beneficiis aucta; cum forte Scholis egreſſos publici Muneris ratio in eandem officinam detuliſſet; ac ſub eodem Præfecto viro optimo Bartholomæo Chalco, principalium arcanorum Magiſtro, mereremus, ita coaluit; ut, cum paria ſtudia, par animus, par ætas, par voluntas foret, nihil fuerit noſtra conſuetudine vitæ dulcius, nihil fraternitate noſtra jucundius. Ut vero Te beatior fortuna ſuſtulit: atque iis, quibus natus eras, tractandis Regum negotiis exercere cœpit: atque iſta, quam nunc Eques & Senator Cæſareus arcem tenes, locavit; nec averſatus unquam amicum es, aut minus familiariter accepiſti; ſed &, quo plus promereris, ſemper ſtuduiſti; nulli occaſioni, ut me ornares, defuiſti. Quibus, non ſecus ac immortalibus beneficiis, devincto, nihil non à me Tibi deberi, fatendum eſt. Accipe igitur Nuptias, perpetui mei in te animi pignus. Quo cum tui nobiliſſimi facti contextus accedat; non ſolum Tute Teipſum legendo agnoſces, atque iterum redire in eadem facta (quod plurima cum voluptate contingere ſolet) videberis; ſed aviditate Lectorum, & ſtudio eorum, qui hæc noſſe, ornare, ac variis Linguis diffundere cupient, Nomen tuum æternitati conſecratum, & de omnium viventium judicio & poſterorum memoria ſecurum videbis. Vale. Mediolani, Idibus Juliis milleſimo quadringenteſimo nonageſimo ſeptimo anno.

TRISTANI CHALCI,

SCRIBAE MEDIOLANENSIS,

NVPTIAE AVGVSTAE:

HOC EST,

MAXIMILIANI IMPERATORIS CVM BLANCA, JOANNIS GALEACII MEDIOLANENSIVM DVCIS SORORE.

EPITOME.

Herasmus Brasca Nuptias istas conciliaverat: eique propterea Chalcus hanc sui Lucubrationem, amico cæteroqui semper suo, nuncupavit. Legatus igitur Herasmus, Maximilianum in eas tandem consensisse, renunciat, necnon etiam Marcoaldus Breisach confirmat. Germani veniunt Oratores abducturi Sponsam: & à nostris regali apparatu excipiuntur. Forte fortuna vero inter hæc veniunt etiam Russiæ Ducis Oratores. Blanca privatim desponsatur. Sed & Galliarum Regis Legati huc applicuere. Regia Sponsæ supellex: Templi maximi apparatus, necnon etiam inde ad arcem Jovis. Solemniter hinc ad illud proceditur: ibique Missa per Archiepiscopum nostrum celebrata: sic etiam celebratum Matrimonium, Sponsæque caput Augustali Diademate redimitum. Reditur in arcem: applauditur. Jam vero Sponsa Comum deducta, inde per Larium lacum (cujus hic topographia cernitur) in Germaniam tendit: cumque Malsium invecta esset, ac Germanis resignata; plerique nostrates, eam illucusque comitati, revertuntur. Illa Insprucham progressa, honorificentissimeque excepta, Natalitios Christi Dies ibi transigit: deinde Halam & ipsa & Imperator conveniunt. Quemadmodum Nuptiæ istæ olim prædictæ. Insprucham postea redeunt: ibique post Missam solemniter celebratam, & subinde post Mensam, Jurisconsultissimus Jason Maynus peroravit. Post hæc tam ipse, quam cæteri cum ipso Legati, variis honoribus ab Imperatore donantur.

ENS Sfortiaca, quæ, Regum mater, parensque Ducum, Longobardorum Regnum, pulcherrimam Italiæ partem, obtinet, non minus prolis gloria & fælicitate, quam imperii auctoritate & potentia, illustratur. Tali enim virtute rerumque fortuna usa est; ut quot Alumni in ea numerantur, totidem Proceres, Heroesque, & clarissimi Principes utroque in sexu perspiciantur. Ex hac progenitæ Blanca & Anna, patre Galeacio Quinto, matre Bona Sabaudiana, Mediolanensium Ducibus, jam inde ab infantia sub matris & patrui Ludovici Principis moderatissimi tutela ita educatæ sunt; ut, cum genus, formam, ingenium à natalibus singularia accepissent, moribus etiam, venustate, elegantia, probitate, religione, ac cæteris artibus, quibus Regum filiæ instituuntur, excellerent.

Anna jam biennium Alphonso Estensi, Ferrariensium Ducis Herculis primogenito nupsit, duplicante affinitatem Ludovico: qui iisdem Nuptiis, velut permutatione facta, Beatricem, ejusdem soceri filiam, duxit. Blancæ, quæ & ætate major & statura procerior est, multis petitum Regibus connubium fuit. Ac demum ex Germania reversus Herasmus Brasca, Nobilis Mediolanensis, qui ex Decuria nostra lectus eam Legationem sæpe obiverat,
A. C. 1493. ineunte Augusto mense anni tertii & nonagesimi su-
B pra eum, qui millesimus & quadringentesimus à Christiana dinumeratione colligitur, retulit, confectam constitutamque rem esse cum Maximiliano Austrio, Federici Tertii Romanorum Imperatoris filio, ac ipso jam septennium Cæsare designato: ejusque fidem publicis alligatam Diplomatibus attulit. Nec ita multo post Marcoaldus Breisach, ex penitiori Regis Consilio, scientia & insignibus Jurisconsultorum ornatus, eadem confirmavit: & reliqua, quæ necessaria forent, curaturum se ostendit. Cumque alia ad Urbem Romam habere se mandata diceret; docuit, qui mox alii, absolvendæ rei abducendæque Sponsæ gratia, venturi Oratores forent.

C Igitur paucis inde diebus per Tridentinas Fauces in Brixianum agrum descendisse nunciati sunt Melchion Episcopus Brixinensis, Joannes Volcestaim, & Gualterius Stadius, Equestri dignitate Viri: quibus statim occurrere jussi cum Brasca Oratore Placentinus Episcopus, & antiquæ stirpis Vicecomitis Baptista & Gaspar, ex Senatu lecti opulenti Equites. Cassiani (quæ arx Abduæ imminet) cum pernoctatum foret, affuere alii opinatioris dignitatis Viri, Guid-Antonius Arcimboldus Mediolanensis Ecclesiæ Antistes, Joannes Bonromeus Comes, & Joannes Angelus Talentus. Cum his declinantes Moguntiam, ad Lambrum amnem arce pernobili hospitantur.

D Urbi propinquantes alios atque alios per intervalla, & majorem præ se dignitatem ferentes, offendere: & primo Senatum integrum: Severinates fratres, amicitia & consanguinitate præcipuos, atque in Procerum caterva eminentes. Tum Principes ipsi oblati, Joannes Galeacius Dux & Hermes, Blancæ fratres, ac ipse rerum arbiter Ludovicus patruus: qui longo Magistratuum civiumque ordine, ac subditarum civitatum Nobilitate prosequente, exierant Orientali regione ad ultimum suburbanum, ubi surgens opus amplissimo campo circumdato in octingentas cameras, pestilentium usui designatas, jam pro spectaculo habebatur.

E Hic exceptis Germanis, honestiorique latere locatis, urbem omnes introeunt pulla veste tecti, luctus causa, qui utrinque recens contigerat, illinc Federico Maximiliani patre, hinc Leonora Ludovici socru defunctis.

Ita ingredientibus alta statim urbis atria, amplæ domus, & æqualis illa tectorum omnium ad libellam nuper formata sublimitas, picturatique parietes in conspectum dati. Forum & media urbis prætervehentes, Argentariorum Armariorumque officinas, suo quasque ære nitentes, circumvertunt, mirati undique frequentem populum, elegantes ædes, opificia innumerabilia. Perducti in Jovis arcem, regali
F apparatu excipiuntur.

Par & Marcoaldo ante pompa, & paulo post Joanni Bontemps Burgundiæ Quæstori, & Gaspari Mechar Brixinensis fratri ac Maximiliani intimo Cubiculario, exhibita.

Fors etiam Fortuna tulit, ut ab ultimis Europæ finibus profecti Oratores in hanc celebritatem inciderint. Veterem servat cum Principe nostro amorem

Joannes Magnus, iis in regionibus Dux, quas, ab Euxino Pelago in Borealem plagam vergentes, Scythæ, Gethæ, Sarmatæque variavere: Russiæ nunc nomen unum est. Ab eo Mediolanum destinati Emmanuel Dossa, Daniel Mamotonus, & Theodorus Manassi: cum rectum per Jazygas & Pannonias iter impediretur bello, quod cum Poloniæ Rege gerunt; flexisse se retro ad Riphæos Montes & Septentrionalem Oceanum dixerunt; ac classe delatos ad Cimbricam quondam, nunc Daciæ Chersonesum; atque inde per Germaniam iter, quarto Nonas Apriles incœptum, decimo tertio Kalendas Decembris peregisse.

Principi obtulerunt munera, Giriphalcum candidam (gratam aucupio avem) arcum, pharetram, acinacem, & detractum monstro dentem, magnitudine brachium viri longe superantem. His addidere jaspidas, Chalcedonios lapides, & ducentas Scythicarum mustelarum pelles: quas, Regum cultui dicatas, ætas nostra *Zebelinas* vocat.

Horum ab adventu biduo interjecto, cum reditum ad Regem festinaret Gaspar Mechar, privatim Blanca desponsatur.

Sexto inde die Episcopus Lodevensis & Nicolaus Renantus, Caroli Octavi Galliarum Regis Legati, applicuere: qui singulari humanitate gravissimisque sententiis habita Oratione docuerunt, quam grata ac jucunda foret isthæc consobrinæ Blancæ consobrini Ducis ac Ludovici cum Romano Cæsare conjunctio.

Exin multiplicibus & longissimis trium tricliniorum mensis exposita regia supellex: quæ doti (quæ quadringentorum millium aureorum fuit) superaddita, Græco non desinit verbo vocari *Paraphernalia.* Hic vestitum omnis generis corporis capitisque videre fuit: stolas, pallas, chlamydes, tunicas, flammea, reticula, strophia. Ex his alia holoserica, alia auro, hæc argento, illa utraque pariter materia contexta: necnon pretiosis fulturis hiberno tempori æstative accommodata. Hinc lintei generis exoticæque cannabis candida: ut abditiores corporis tuniculas, & cubiculi tentoria, & reliqua lectuli tenuissima velamenta, argenteis filis, aureis limbis, aut sericis nodulis assuta. Sed tenuia sint hæc: simulque prætereantur elegantia auro aut argento & cocco calciamenta, phaleræque, & equorum stragula: quibus tamen quadraginta, qui circa erant, liti auro cophini, pictique alii totidem, satis non fuere. Non itidem censeas fulvum auro, rubens cocco, dimidiatum albo violaceoque colore conopæa. Tum escaria potoriaque centum & octoginta argenti vasa, & multiplicia ex margaritis colli pectorisque monilia. Item smaragdus, adamas, & beryllus, singuli magnitudinis inusitatæ. Vestis vero illa vere nuptialis fuit: quam, auro coccoque fulgentem, octoginta carbunculi, castellatim quaternis margaritis impositi, veluti totidem oculis interpunctam reddebant.

Locus autem solemnis stipulationis & regii nominis palam sumendi designatus est templum media urbe: marmoreum illud, augustum, ingens, centum sublime columnis: cujus spatiosa per longitudinem intercolumnia, solita aliàs Gallicis aut Babylonicis stragulis vestiri, nunc Attalicis fulsere, hinc argento, illinc auro intertexto. Circa aram tabulatum altius erectum stratumque tapetibus, sedilia Principibus, hinc aurato inde argentato conopæo distincta: nam cætera bicolor pannus albi & violacei serici prætexuit. Tum magnis gradibus disposita sexaginta illa celeberrima opere pondereque vasa, & sex ac quinquaginta Divorum hominumque effigies, ac totidem candelabra albis cereis interlucentia, cuncta puro argento nutu & impensa Ludovici fabrefacta.

Hinc ad Jovis arcem via perpetuo tecta umbraculo, & utrinque parietibus aulæa obducta: portæ, fenestræ hederarum coronamentis virescebant: ubique Romana Aquila, Vipera Vicecomitum, Crux Sabaudiensium, & Versicoloria Sfortiadum conspici. Et cum, studio ornandi, privata etiam cives insererent, fuit, qui Crocodilum, non aliàs urbi nostræ visum, suspenderet.

Hæc agentibus illuxit constituta dies pridie Kalendarum Decembrium, Andreæ Apostolo sacra: ac viva ornamenta accessere. Nam cum concursu cunctas populus stiparet vias; Religiosorum hominum Fraternitates, à templo ad arcem continenti ordine protensæ; venerandam sui speciem præbebant; & tabernæ, generosis matronis puellisque ornatissimis differtæ, obambulantem circa juventutem ad spectaculum trahebant.

Primi per hæc conscendere Germani, longum præ se Nationis suæ agmen agentes: ipsique singuli singulis nostratibus auro togatis associati: qui ita officio functi sunt, ut lævam introeuntium partem, quæ & aurata erat, solis Germanis vacuam relinquerent.

Mox nostri Principes subiere, ornatu vestium splendidissimi. Præibant Aulicorum catervæ, & invitati omnes: Duces ipsi proxime Blancam adequitabant. Quæ novo curru deaurato, ac ternas in fenestras columellis distincto, albis bijugis vehebatur, assidentibus dextra sinistraque Isabella Joannis Galeacii Ducis & Beatrice Ludovici conjugibus, & in aversa parte tribus aliis consanguinitate proximis. Reliquæ matronæ, quæ honoris gratia lectæ, forma & opibus præstantes erant, decem carpentis sequebantur.

Templo succedentes, reverenter excipiuntur ab altera Beatrice ejusdem cognominis patriæque, sed quam conjugium Tristani Sfortiæ demortui distinguit: quæ in limine adstabat cum nobili aliarum puellarum corona.

Incedentis Blancæ prælongam vestem laxasque manicas sustinebant nobilissimi Equites, Galeacius Palavicinus, Conradus Landus, & Momphredus Torniellus. Sedens argentatam partem tenuit media inter duos Gallicos, à quibus dexteriora implebant Antonius Genarius Neapolitani Regis Legatus, Joannes Galeacius Dux, & cum Beatrice conjuge Ludovicus patruus: cujus à latere nusquam recedit gener & Militiæ Princeps Galeacius Sancto-Severinas. Sinisteriora Georgius Pisanus Venetus, Petrus Guizardinus Florentinus, Isabella, Jacobus Trottus Ferrariensis, Mirandulani Corrigianique Proceres, ac cognominis nostri splendor meæque dignitatis auctor Bartholomæus Chalcus arcanorum Magister maximus, ac cæteri obtinebant Legati Primatesque Viri. Sarmatæ, quia arrogatus inter omnes primarius locus non concederetur, non tam rarissimo caruere spectaculo, quam aliorum ordine abstinere maluerunt. Nam ut semel bisque urbem perambulantes variam rerum affluentiam, virorumque ac mulierum pompam æstimavere, affirmarunt, non hi solum, sed Galli quoque & Germani, nusquam se tantam vim auratæ vestis, aut argentatæ, coccineæve aut gemmatæ, agnovisse, quanta eo die ostentata erat.

Jam plena contabulatione, residentibusque secus viros matronis, postremas ornati loci partes claudebant Juris & Medicinæ Consulti: qui, sexaginta numero, caput & humeros solemni more insigniti pellibus inversis, & cætero purpurati, universo è populo maxime monstrabiles fuere.

Ita cunctis ordine sedentibus, surgit ad Rem Divinam Arcimboldus Archiepiscopus. Chori symphoniacorum cantus excipiunt: tubæ, organa, tibiæque alternant: reliquas cærimonias & thuris fumigationem procuravere templi Sacerdotes Ordinarii, quibus Cardinalium appellationem vulgo impertimur. Osculandam Pacis Tabellulam ad Germanos Fabricius Marlianus Placentinæ, ad Blancam & Principes alios Antonius Trivultius Comensis Ecclesiæ Antistites tulere. Omnibus rite peractis, Blanca in medium producitur. Accedunt & Germani. Rogat Arcimboldus, *Velint recipiantne justum & legitimum præsentis Blancæ & absentis Maximiliani conjugium.* Partibus utrinque annuentibus, maritalis exhibetur annulus: atque

atque eo, Joanne Galeacio fratre & patruo Ludovico exerentibus digitum Sponsæ, Brixinensis devincit. Tum detractis, quibus modo totum radiarat caput, gemmis, virgineas per terga diffundunt comas: ac nudo capillo auream arcuatam, Mundique imaginicula superbam coronam imponunt: sicque Augustam consalutant. Depactas hoc modo Nuptias intentiori spiritu insequutus tubarum clangor & mixtus tibiarum organorumque concentus undique declaravit: ac summo à culmine dato signo cæteris turribus augustius pulsandi, festo æris tinnitu cuncta constrepuere.

A Jam meridiana jejunos hora urgebat; cum diverso, quam venerant, ordine redeuntes apparent. Nam ut viri bini præteriverunt, matronæ, omissis curribus, singulæ in equis spectatæ sunt: hæ gemmis, illæ margarita plurima: aliæ aureis torquibus, & quadraginta omnino aureis vestibus radiantes. Et novæ Reginæ, quæ cum Brixinensi antecedebat Episcopo, umbellam solemnem supra caput gestabat Consultorum & Medicorum veneranda cohors. Habenas ductavere stipatorum more Summates Viri, Joannes Franciscus Palavicinus auro, & Franciscus Bernardinus Vicecomes argento togati: uterque pedes, egregia corporis proceritate conspicuus. Sequebatur Isabella, quadrupedanti eminens equo, & Beatrix, & Blanca, altera Ludovici filia, ac reliquæ illustres matronæ: post quas ancillæ, uniformi habitu elegantes, in octoginta sui sexus equites explevere. Cumque alium alia res admiratione afficeret; eo tamen multitudinis concursus fieri, impressione urgeri, sexus omnis ætasque sine discrimine impelli, qua jamjam transitura nova facie novo cultu Sponsa erat. Quisque aureas comas, os probum, regali decore ornatum, tum reliqui corporis habitum & dignitatem admirari: simul Ludovici Sfortiæ nomen ad astra ferre: tollereque laudibus sapientiam incredibilem, prudentiam singularem, virtutem incomparabilem: qui, cæteris partibus firmato dudum ampliatoque Regno finitimorum clientelis, conjugiis, fœderibus; nunc, charitate in neptem plusquam paterna, primaria Christiani Nominis affinitate constabiliret. Subindeque recensebant repetitas Ligurum deditiones, Sabaudianos tumultus ejus industria pacatos, restitutumque Salucienseṁ Marchionem: tum saltus Alpium munitionibus firmatos: Venetiam, Florentiam, Bononiam, amicas civitates: Ferrariensem vero socerum, & congenerum Franciscum Gonzagam Mantuæ Regulum, adeo fidentes obsequentesque, ut nihil ab eis secretum, nihil divisum habeatur. Remotius autem & Galliarum Rex fœdere, & Neapolitani multiplici affinitate ultro citroque datis uxoribus atque immortalibus insuper beneficiis alligati: & Romæ Sextus Alexander Pontifex conjunctissimus, atque Ascanius frater inter Cardinales & Ecclesiæ Principes maximus & superata invidia potentissimus, celebrabantur. Talibus studiis ac vocibus prosequentibus, reducta in arcem Blanca est. Quam, equo descendentem, ulnis excepit præstantissimi corporis Heros Antonius Maria, tertius Severinatum fratrum: Bona vero mater lætissima, altero nobilium mulierum choro cincta, cum domi exspectasset, triclinio introduxit.

Cæterum convenerat, ut desponsata Blanca primo quoque tempore iter in Germaniam capesseret. Igitur jam cunctis ante expeditis: delectisque ornatissimis Oratoribus, qui ad virum usque, quique trans Alpes tantum comitarentur; ipsi cuncti, ne quid ad honorem deesset, Comum usque subsequi Principes voluerunt; unde Larius lacus incipientes aperit colles, & navigantes sub ipsas montium radices perducit. Mediolano discessum est tertio Nonas Decembres, civitate quam longissime effusa desiderio iterum iterumque visendi. Vicatim ea nox acta. Mox Comum ventum: cujus in introitu ut specie quoque apparerent, quæ re splendida & magnifica erant; Ludovicus in convallis planitie subsistere omnibus jussis, ordines constituere; ac, ceu in castris armatorum acies instrueret, unumquemque suum in agmen redigere cœpit. Itaque & turmas Aulicorum Blancæ, rubente sago pileoque insignes, & nigrantem Germanam manum, reliquosque nostros, binos incedentes, dinumerare facile erat. His occurrere cives: & cum umbella Periti Legum & Medicinæ, pelliti togatique solemni more: Religiosum quoque Nomen secus viam stabat. Episcopus autem pro foribus templi, pontificia venerandus tiara & lituo, adventantibus assurrexit: depositæque equo Reginæ fausta & fælicia precatus, in proximas ædes cum Bona matre & Germanis Legatis deduxit. Alii in alias nobiliorum civium domos divertere: quas, præter proprium ornatum ac terna vice obducta umbracula, singuli etiam lauro, hedera, flosculis, coronamentisque redimiverant, & testudinibus altioribus imaginibusque Ducum distinxerant. Pari ornatu virescens & classis in portu stabat, circiter centum convectis navibus. Ac postero quidem die excursio ludicra facta est magna voluptate, & remigum certamine: quos, pro alacritate supremum virtutis specimen præbentes, & celeritate ventorum vim & gyris flexurisque ac subitis à cursu retentionibus fallentes, equorum agilitatem superare, cuncti mirabamur. Interim autem trajectis impedimentis, tertio ab adventu die ad portum descendunt, hinc læti nuptiali nomine, inde mœsti & lacrymis rorantes; cogitantibus, quæ mox futura esset matris ab filia, fratrum ab sorore, patruorum ab neptis conspectu distantia. Dignique spectatu fuere gestus alloquentium, tenentiumque se, & quas ipsa ore Maximiliano diceret, commendationes addentium.

Tandem charis distracti amplexibus conscendunt hora, quam meridianam indixerat Astrologorum clarissimus atque idem Medicus gratissimus, Ambrosius Rosateus: qui non solum multa alia prædixerat, sed veluti Vates antiquo plenus Apolline & discessus Legatorum & adventus tabellariorum, cum tractaretur negotium, prænunciabat. Itaque & optabilis tempestas navigantibus favit: & Sol, qui quindecim ante dies latuerat, hoc ipso momento, quo pedem Virgo navi admovit, subito diluxit, dispulsaque nube serenissimus (quod omnes admirabundi & gratantes suspeximus) totum deinde iter uno tenore illuminavit.

Avectis è conspectu navibus, Como Principes quoque ipsi facessunt. Bona Mediolanum, Joannes Galeacius & Ludovicus in Seprienseṁ declinantes, Olona & Ticino trajectis in Novarienseṁ perrexere. Ac subinde nuncii & litteræ afferebantur, quantum quoque die itineris Blanca confecisset.

Quinquaginta millibus passuum patet Larii longitudo, cancri formæ persimilis. In Alpes cauda versa desinit ad vicum Mezolam, duas ostendentem valles, Sancti Jacobi, & qua Clavenam itur. Ubi eadem cauda incipit, corrivat Tellina vallis, unus omnium Italiæ angulus vini generositate beatissimus. Hinc paulatim in ventrem laxatus duos ingentes sinus, veluti chelas & brachia, emittit, dextro Comum, altero Leucum petens. Media ea, quæ viginti milliaria procurrit, peninsula, qua continenti hæret, Briantiæ Mons vulgo vocitatur. Interius Tornum juxta & Nesum Fons Plinianus antiquum miraculum servat, ter die statis vicibus crescens decrescensque; ut elegantissime, qui & nomen dedit, ultima quarti Libri *Epistola* Plinius scribit; & in secundo *Naturalis Historiæ* memoratur. In summo promontorio Belasium, portu commodum marmoreis gradibus, novis circumdatum mœnibus recenti impensa Marchesini Stanghæ, supremi pecuniariæ Ministri, proxime oppidi speciem obtinet. Cæterum quæ solventi Como sinistra legitur ripa alterum æque inclytum lacum Verbanum dispescit, Ticini parentem. Eadem vicis frequentior: quorum potiores habentur Caratum, Menasium cum valle Porletia, Saxum Mussi marmore nobile & pulcherrimis collibus, Doncum, Gra-

vedona, Domasium, Suricum. Dextra Mandellum habet, Varenam cum amne, ex candore aquæ Lacteo nuncupato: cujus admirabilis natura est, ut novem tantum mensibus fluat, repente totus currens, totusque desinens, ubi verni hyemalesve dies superveniunt. Inde navigatur Bellanum vallis Sassinæ caput, & Derphium, Correnum, Pionam, Collicum. Supra asperi montes, Introcii cognominantur. Inter Collicum, & quod jam coarctato lacu ex adverso respicit Suricum, Olonia Turris, mirando opere mediis fundata aquis, attollitur: &, veluti positus caudæ & corporis in Lario terminus, perpetuis incursatur Adduæ undis: qui, Tellina valle prorutus, ita deinde reliquam lacus longitudinem permeat, ut inter stagnantes aquas proprium ubique ac discretum alveum servet, donec ad Leucum ponte lapideo junctus, emissusque in Padum, Bergomates Cremonensesque à Mediolanensibus dividat.

Igitur tranquillo navigantes, Belasium primo deferuntur: & nox peracta liberioribus epulis ac saltationibus & iis, quæ ad ejusmodi voluptatem paraverat vir in primis elegans Marchesinus. Gravedonam inde: postea, Olonia Turri non sine admiratione circumvecta, transmisere ad Portum Molate, & Morbenium, quod primum oppidum octo millibus passuum Tellinam ingressis occurrit. Sondrii proximum hospitium fuit profusa liberalitate Joannis Becchariæ & Castellini, fratrum: apud quos & quinquaginta annorum vina, & dulce etiam acetum inventum: exque eo, non in condituras solum cibarias, sed in odoramenta & medicos usus, sarcina desumpta. Par studium & Alvisii Quadrii Tirani, & Burmii in populo fuit; novis ubique per vineta & molliores colles stratis viis, ut frequens & permolestus tritam interfluentis Adduæ transitus evitaretur.

Hic jam desinente valle, qui & imperii nostri finis est, celsi attolluntur montes, jugaque nivosa, informia, itinere unius diei penitus inhospita; ut, nisi tranquillum constiterit, & quid modice adversi moverint venti, facile viatores opprimantur. Mombralium montem vocant, omnium, quæ adeuntur, Alpium difficillimum. Sed & cæli favit temperies, maritimæ malaciæ instar: & cura non defuit, quantum humana manu præstari potuit, mollita clivi ac descensus asperitate, nec non ingesta nivibus arena, & ad temperandum rigorem crebris ignibus excitatis, ac tabernaculis per intervalla rupibus impositis, quæ vino affatim ac pane repleverant. Ita nequaquam pro ea, quæ alioquin contigisset, difficultate transiere Idibus Decembris. Monasterii Blanca substitit, comites exspectans; quorum extremi vix ante mediam noctem apparuerunt.

Jam Germaniam tenentibus sub arcem Frusterberg sese ad genua submisit Gaudentius Columna Amatiæ Comes, & Marchio Badensis Maximiliani consobrinus. Henricus Episcopus Curiensis, & Federicus Comes Zoler, ducentorum equitum ac totidem peditum agmine comitati, ab oppido Malsio occurrere. Quos ut desiliisse equis nostri conspexere; pedites & ipsi facti, complexu & mutuis salutationibus congressi, Orationem Latinam habuit Zoler, rei & tempori accommodatam: simulque tres currus operis cælati inauratique obtulerunt: quorum primus sex albis trahebatur equis, alter octo obscuris, tertium niger pannus obvolverat. Quibus Blancæ exhibitis, media excipitur inter duos Marchiones, Badensem & Hermem fratrem: & reliquis in ordinem acceptis, Malsium invehuntur.

Hic terminus nostris cum præfixus foret; postero die, Re Divina à Curiensi Præsule acta, Blancam Germanis resignavere. Cumque inter officium gratulationis petendæque abeundi veniæ futura longinquitas amoris memoriam refricaret; obortæ ubertim utrinque lacrymæ vix fandi copiam adstantibus permisere. Inde igitur conversi redeunt cis Alpes Hermes frater, Arcimboldus Archiepiscopus, & Trivultius Comensis Episcopus: tum Franciscus Sfortia patruelis, Petrus Scipionus è gente Palavicina Protonotarius, & Gaspar Vicecomes: relicto negotio ulterius deducendi iis, quibus mandatum erat, Baldessari Pusterulæ viro generosissimo, Jasoni Mayno Jurisconsultorum maximo, & Herasmo Brascæ: qui ob rem fæliciter tractatam actamque æqualis illis dignitate nomineque Senatorio ibat.

Ex Malsio ad Orientem versi, vallem ingentem, altissimis clausam montibus, ingrediuntur: perque hæc loca profecti Mondrium Pruch, Landech Impst, Zurlimberg, octiduo Insprucham pervenere, Metropolim portionis ejus Austriæ, quam Sigismundus Maximiliani magnus patruus obtinet, & eidem hæredi jam instituto designavit. Sub oppidum Zurlimberg obviam facti cum ducentis aliis equitibus tres nobiles auctoritate Proceres, Episcopus urbis, quam Germani Auspurcham, nos Augustam vocamus, Mareschallus Pollanus, & Comes Virtembergensis. Qui pedibus officio fungentes, cum docuissent injunctum ab Rege munus, tarditatis suæ causam eam dixerunt; quod, cum ipsi constitutum prius locum Curiam petiissent, non ante mutatam itineris rationem fuisse (quod ob pestilentiam factum est) acceperant, quam ab Alpibus ipsam descendisse nunciatum est. Insprucham tendentibus, ad quartum lapidem prodiit Catherina Saxona, Sigismundi Ducis conjux, venustissima mulier, & ingenio pereleganti. Ea cum se ostendisset pedibus occursuram, ut non tam affinis affinem, quam serva dominam exciperet; non ante obtineri potuit, ut equestris veniret, ter ultro citroque missis nunciis, quam alia omnino conditione Blancam oppidum non ingressuram esse affirmatum est. Ita progredientibus Latinam Orationem habuit primarius Sigismundi Aulicorum: Suprema nunc eum lætitia frui, cum in domo sua cerneret legitimam tori & vitæ Maximiliani consortem, tali forma, dignitate, sanguine, moribus præditam. Excusataque Principis ipsius absentia, qui de podagra impediebatur, succedere tectis jussi, per cuncta lætitiæ signa in Palatium Sigismundi deducuntur: ad quem statim Blanca ipsa, paucis comitibus assumptis, visendum prodiit. Post cœnam deferri se in cubiculum Blancæ Sigismundus jussit: seque adeo adventu ejus lætatum dixit, ut morbo penitus aliàs incurabili solutum se putaret, ac re ipsa id ostensurum: apprehensamque manu ad saltationem invitat. Sed cum verbis fidem pedes non facerent; circumferri se in cathedra ministrorum manibus jubet ad modulos saltatorios, & chorearum imitationem. Inde cum conjuge, quæ rutilis crinibus per humeros demissis ac virili capitio oblique imposito spectanda venerat, saltare Baldessarem Pusterulam & Brascam Legatos voluit. Mixtisque mox aliis, in somni horam ludum duxere. Insprucham cum venerint biduo ante Natalem Christ. festos eos dies proximumque bimestre extraxere choreis, ludis aliis, ac symposiis, nunc Germanico ritu, nunc Italorum more instructis. Maximeque admirabantur splendorem Pusterulæ: qui, potenti familia & generosissimo patre ortus, nullius Majorum virtuti, ingenio, industriæ cedens, nec fortunæ invidens, duos & triginta ministros candido serico decoros duxerat: è quibus spectantium oculos sex præcipue in se convertebant ornatu manicarum, quas gemmæ pretiosissimæ & lectissimi uniones contexerant. Ipse vero, varia alia pompa in quotidianum usum comparata, quinquies textilis argenti mutatorias togas & torques auro graves variavit: & capiti pinnulam aptaverat, duorum millium aureorum pretio redemptam. Interim quoque & hastici ludi editi: & in venationem Blanca ducta vehiculo, maritimi navigii instar ornato, additis malo antenna velis tenuissimis, atque in honorem cognationis Ludovici Sfortiæ Mauro caveæ imposito, qui horo-

horologio dimetiri astra cælumque videbatur. Sed & propria utrinque manu litteræ scriptæ flagrabant maritali desiderio: Maximiliani in Blancæ reverentiam & virgineum candorem agnovisses. Ipse enim Vienna nondum moverat: ubi & parentis exsequiæ (quem, Lintii mortuum, huc sepeliendum transtulit) insolita pompa celebratæ, occupatum habuerunt: & populorum ratio retinebat, qui & Turcarum incursione exterriti, & nova Cæsaris mutatione reformandi erant. Quibus ex rebus cum paulo longius produceretur nuptialis coitio; præbita occasio est malivolis diversa interpretandi. Jamque non Italiam modo & Germaniam, sed Europam omnem sinistra fama repleverat, non conventuras Nuptias, nullum fore matrimonium, victuram sine honore & viro Blancam: jam denique cogitare de retro domum remetienda peregrinatione. Adeo impudens & temeraria improbitas mentes occæcarat; ut nec, cujus fidem eo sermone commacularent, nec intemperiæ suæ & genuinæ invidiæ vitium detegi ex eo animadverterent. Tandem res prospere nunciata omnem eam impudentiam compressit.

Namque Vienna profectus prima Jejuniorum die (quæ hoc anno Idibus Februariis contigit) aliis alia via ad Rhenum & Galliæ fines copiis directis, septimo Idus Martias Halam applicuit, ab urbe Insprucensi quinque millibus passuum distantem. Eo loco & die constituto, qui & lætus in Religione habetur, & solemnis Pontificibus Dedicatione Rosæ Aureæ, ac patris quoque Federici cum Leonora matre primo conventu notabilis est, Blanca navigio cum Catherina & Sigismundo aliisque Principibus devehitur. Mox & Maximilianus introivit. Blancam, quæ ad genua statim procubuit, manu & osculo, comites vultu & blandioribus verbis excepit. Salutationibus & aptis præsenti rei sermonibus habitis, in aliud cubiculum Maximilianus facessit, ad maturanda alia quæ instabant negotia. Inde instructo apud Sigismundum convivio, communi mensa cœnant: placidisque lusibus exacta quarta noctis hora, geniali thalamo cubuere: & cum cæterorum animos exspectatione ista absolverunt; tum nos, ut divinatione quoque rem actam credamus, effecerunt. Augustum connubium divino carmine plusculis ante annis prænunciatum fuisse, ostendere licet; quippe hæc non sine Numine Divûm eveniunt. Sub obitum Galeacii, Blancæ parentis, Conradus Manlius, qui postea scientiam Legum publice professus est, sese Lucæ vidisse ait hominem, Augustiniani Ordinis Eremitam habitu prominentem, sed altiori indole præditum, solitarium à cæteris agere. Huic per otium applicasse se: acceptaque & reddita salute, cum inter varios sermones se à Mediolano profectum dixisset; adductum in arcanum ab Eremita, ait, & jurejurando adactum, ut intra certum tempus mente servaret, neque ulli omnino viventium denunciaret carmen, quod ex libello, verissimarum aliarum prædictionum pleno, ad Rem Mediolanensem pertineret. Hæc enim ipsa ad Cæsarem apostrophata verba haberi, SINVOSVS COLVBER ET BARBATVS TIBI A LATERE ADJVNGETVR. Quod, ubi datæ fidei spatium siluisset, tunc quibusdam è contubernalibus amicisque aperuit. Cumque diu exspectassent, quid fata ferrent: mox ceu inanes ambages oblivioni tradiderant. Cum postea magno ex intervallo novarum Nuptiarum fama vulgata, memoriam restituit. Et certe illo versiculo matrimonium Cæsareum denunciatum fuisse, omnes consensere, quando Virgo Anguigera (etenim Serpens vetus Mediolanensium Principum Insigne est) Romano Cæsari atque Augusto conjuncta est.

Triduo inde Insprucham redeunt: ubi & Albertus Saxonus, Sigismundi socer, occurrit: & reliqua ad connubiale fœdus pertinentia aguntur. Paraphernali exposita gaza ita spectatores affecti sunt, ut nec satis singula admirarentur, & ad universa adstupuerint.

A Religioso vero illucescente die, Re Divina apparata, Blanca novo amictu, & ejus gentis, in quam immigraverat, habitu formato, regiis gemmis & unionibus opulento, progreditur. Sua ipse manu aptaverat conjunx & capiti coronam, & pectori monile, & corpori cingulum, centum millium aureorum æstimationem longe exsuperantia.

Sedentibus ordine Principibus, Raymundus Curciensis Cardinalis operari Sacris incipit. Hic & symphoniacorum hominum (quibus ex confesso Germania cæteras anteit Nationes) & organorum, tibicinumque, ac cornicinum mira suavitas fuit singula primo audientibus. At vero ut simul universi concinuere, B & litui admodulavere; non jam humanum concentum, sed mundanæ illi simillimam, quam ferunt, Cælorum harmoniam auribus insonare crediderunt. Exsequenti cætera Flamini tres Episcopi subservierunt, Brixinensis Euangelico Libro, Augustensis Paci, Curiensis Aquæ, qua adsperguntur, deferendæ. His rite peractis, ad prandium disceditur. Discumbunt Reges eminentiori tabulato: assident Catherina, Cardinalis, & Sigismundus. Reliqui Proceres, Legati nostri, & Ferrarienses, tum matronarum lectus numerus sexdecim mensis excipiuntur. Inferuntur fercula opima, quantum Religionis respectus interdictis ab carne diebus adstrui patitur. Nam ministrorum C mira elegantia & agilitas propinandis rebus fuit. Post mensas saltatione & inde quiete modice concessa, jam pro concione loquendi nostris Oratoribus facta copia est.

E quibus Jason sic cœpit: *Novum atque inopinatum genus fælicitatis hodie mihi, Cæsar, contingit: ut eodem pene anno, ejusdem Principis nomine, simili in causa, pari Auditorum majestate, duo apud summa Mundi Lumina verba faciam. Namque & nuper adeo divinas Nuptias, id est, Summi Pontificatus assumptionem, Mediolanensis Ducis jussu, Alexandro Sexto amplissimo in Cardinalium Concilio gratulatus sum, atque obsequentis animi indicia detulimus: & nunc humanas tædas, Cæsareum con-* D *nubium, apud ipsum Cæsarem, inter Reges Heroasque Germanicos sedentem, laudaturus veni, & ejusdem Principis voluntatem ostensuri sumus. Quæ res cui vel summorum Oratorum obtigerit, nec satis scio: nec, quin pari Romanæ actioni successu peragatur, verendum arbitror, cum cogito, quales apud Viros, quam benignas ad aures, quam grata quam favorabili de re habenda mihi Oratio est. Quamquam enim in Cæsaris nostri laudem nihil vel vobis incognitum, vel cætero Orbi inauditum, afferre me posse intelligo; incomparabili tamen voluptate fruimur, cum unum esse omnium consensum, & nostrum cum cæteris convenire judicium contuemur; nihil esse ex iis rebus, quæ ab natura, fortuna, virtute expetuntur, quod in Te, Cæsar optime, non cumulatissime collatum appareat. Natus ex Gente Austria, in-* E *clyta & generosa: & quæ jam ducentos ab hinc annos nisi non Reges aut Duces vel Imperatores procreare novit. Quocumque obvertor, occurrunt Rodulphi, Othones: Henrici obstrepunt: attonant Sigismundi, Leopoldi, Alberti, Federici. Quorum virtutes, celebria gesta, clarasque victorias ut Tibi imitandas proponis; sic nec præsentis operis sunt; & ipsi venerari magis, quam Oratione complecti, aut laudibus prosequi possumus. Maternum genus Hispanias Tibi devincit, atque Alphonsos & Ferdinandos, late mari terraque imperitantes, avunculos ducit. Pater ipse jam Cæsar Te genuit, Te Cæsarem vidit, in Te conjungi hæreditatem cum* F *electione, cum sapientissimorum Principum judicio (quod rarum gloriosissimum est) perspexit. Maximiliani Tibi faustum ac de excellentissima virtute auspicatum nomen animos auxerit; ut sis maximus æque ac Fabius, qui morando hostem attrivit; & Æmiliani ac Scipionum victorias triumphosque agas, qui æmulas Imperii Romani urbes, Carthaginem atque Numantiam, sustulerunt. Neque enim Tibi aut minor hostis aut dispar materia superest, cum barbaricas vires æstimo ac Constantinopolitani vulneris memoria subit: aut minor in Te virtus secus sperare, quam deceat, homines sinit, cum fortitudo, constantia, animi vigor & magnitudo tua con-*

sideratur, tum opes, copiæ, valitudo, prudentia, ac rerum usus, ex quo natam esse sapientiam Veteres prodiderunt. Quinque enim bellis magnis & difficillimis confectis, quibus & Tu ab ineunte adolescentia exercitus fuisti, & invicem sollicitas fecisti Galliam universam simul & Germaniam; tanto præstantior Te nobis offers, quo non sub umbra, & veluti de scholis à perito aliquo Philosopho petita disciplina est, sed Marte ipso, ac rebus veris docentibus domantibusque militarem disciplinam, ingressus per gradus omnes, bellicas artes Imperatoriasque virtutes didicisti; & summis periculis objectus, per adversa pariter ac secunda incedens, nullos labores, nulla discrimina recusans, omnem fortunam ferre, frontem hostium pariter & terga videre consuevisti. Ac ne sim longior, & exquirendis laudibus, ambitioso texendum sit alterum opus de modestia, temperantia, æquanimitate, cæterisque pacis artibus, quam sis in gerendis rebus acutus, moderatus, providus, in justitia castus, continens, in omnes mitis, liberalis, effusus; ab Romanis Legatis de Romano Imperatore in Romanum Regem transferam sententiam: Te illum Ducem esse, aut præterea neminem, quo duce, quo auspice salva res nostra, salva Religio, salvus esse Orbis potest. Hæc alta ex indole prospectabat Carolus Burgundorum Dux maximus, cum id, quod postea mater & populi fecerunt, de unica & multarum Gentium hærede futura Maria filia Tibi vixdum pubescenti jungenda cogitavit. Experti erant Germani Proceres, cum successorem Divo Federico designaturi, Te Romano solio locarunt: eumque esse decreverunt, cui Orbis universus assurgeret, cæterique Reges de honore decederent. Non ignorabat pater ipse, cum vivens valensque Te sibi socium, Te Imperii consortem addi passus est. Viderat & consanguineus Sigismundus, qui Regni sui arbitrium jam biennio ab hinc Tibi resignavit. Talis igitur cum esses, ac longo cælibatu casum interceptæ conjugis honestasses; novarum Nuptiarum consilium cepisti; & sapienter, ut prudens vir; & religiose, ut Christianus, qui legitimæ soboli propagandæ prospiceret; & magnifice, ut Rex maximus; cui etsi ex altera conjuge liberi supervivunt, Terrarum tamen atque Imperii tantum superest, ut vel seorsum victuris ampla, quæ partiantur, Regna suppetant, & opes, quibus nomen ac dignitatem tueantur, abundent. Atque hæc agitanti affluxisse universo ab Orbe excellentissimos quosque Principes & Reges, non ignoro: nec ulla non arte affinitatem istam ambivisse scio. Nemo non opibus, honore, gloria, existimatione maxima augeri se ac fortunam suam videbat, qui ab immortali Deo id impetraret, ut Cæsaris socerum, vel sororium (quia in uxoris gradum vir transit) patruum, aut avunculum jactare se posset. Nemo non pulcherrimum id & omni conditione tentandum ducebat. Sed Tu mentem in eam dirigis ac foves, quæ Tibi nata, Tibi cælitus destinata, & ingenio excellens, & moribus culta, & forma decora, & genere compar prædicabatur. Cætera jam Tibi de re nota sunt. Comparem dixi: absit verbo invidia. Recens quidem res est; sed pauci norunt; atque ideo paucis repetenda. Matthæo Vicecomite, cui res gestæ & fortuna varie acta Magni cognomen fecere, Stephanus natus duos sustulit filios, quibus quicquid patet inter Apenninum & Alpes paruit, Bernabam, & Galeacium. Ab Galeacio continuat in Blancam nostram solidum & rectum genus. Ex Bernabæ filia Viride Hernestus Tibi avus paternus nascitur; tam propinquus eras Cæsar, tam arcta cognatione contingebas, antequam accepta Blanca unus idemque fieres. Quod si me pateris parumper pedem efferre, atque vel uno sublato oculo Europam collustrare; & ternas dabo no- A *stras in Bavariæ Ducibus Nuptias; & duos commemorabo Burgravios (ut verbo vestro utar) Nurimbergensis & Virtembergensis civitatis Principes; totidem occurrent ex Britannia Insula Regum filii; & ab Oriente alta è Cypro sese offeret, nec postremis numerandum se dicet Petrus Lusignaneus, Rex clarissimus. Nam Gallicos Reges, vel soceros, vel congeneres, vel consobrinos habemus: & ex Sabaudia quatuor jam uxores computamus: Alphonsi autem & Ferdinandi tam nostri sunt, quam tui. Denique nullo non ab Rege nostra petita amicitia est: & parem sibi incedere Ducem Mediolanensem, æquo animo latum. Ac si quid deerat; Tu tanto major istis Nuptiis præstas Maximiliane deinceps, ut* B *ne Cæsares quidem ipsi dedignari nos unquam possint. Sentio, quid agas, quid moliaris. Uni faves, uni in Terris Viro honorem tribuis: unum tollis, ornas, auges Ludovicum Mariam Sfortiam, Italicarum Rerum arbitrum: ac si ullum præterea alterum; Ascanium quoque Cardinalem, Blancæ patruos. Huc spectas, huc diriguntur consilia; quod alter Rem Longobardam, (quam Majores semper Arcem Italiæ vocaverunt) alter Romanam tenet, Pontifices in obsequio, populos in amicitia alit. De quorum erga Te voluntate, fide, animo jam non multis agam: quos, de re probatos, intus & in cute, ut ajunt, nosti. Tantum dicam, Te eos, qui Tibi undecumque addicti erant, plus tamen agglutinatos voluisse: qui tui fuerant, pignoribus maximis obstrinxisse. Et pro more ac formula eos, eorum opes, copias, arma, liberos* C *Tibi offerimus, tradimus, commendamus. Ac simul comprecamur, ut fælices jam vivatis, fælix & lætum exigatis ævum, Principes clarissimi, Diis grati: quibus ut voluntates, sic opes ac sanguinem ut jungeretis, fortuna concessit. Tu vero Auguste Augustam Blancam cole, ama, dilige: quæ jam se Tibi devovit, in Te omnes relaxavit affectus, & in Te sita nullam se sine Te putat, nec nisi Te incolumi salutem sibi constare posse perspicit.*

Cum, non minus vera quam speciosa dixisse, tacitum multitudinis murmur confirmare videretur; medio Consilio Conradus surgit; atque gratum ipsorum adventum, gratam Regi Orationem fuisse docuit, præfatus, se teste exactam jam & effectibus spe- D ctatam varie esse potiorem eorum partem, quæ de propensa Ludovici & Ascanii voluntate ferebantur; certioraque certis, quæ futura pollicebantur, censere. Hic alius subdidit, decretum ab Rege ob hæc esse, ut publico munere, in quo ipsorum totiusque posteritatis claritas illustrata maneret, præsens voluptas notaretur. Ac proin tres vos (inquit) Oratores Senatorium Nomen: & quatuor, uno addito Petro-Martyre Stampa, Equestria Ornamenta accipietis: Pusterula vero, quia vetustissima ac potenti familia, & Romano Nomini semper addicta, & in quam Cæsares jam supra ducentos & sexaginta annos Aquilam suam cum Astensis urbis Principatu contulerunt, at- E que ex ejus Archiepiscoporum manibus Ferreum Diadema acceperunt, est ortus; æquo animo feretis, si alio insuper munere condonatus dividue à vobis haberi videbitur. Sic Zona, Ense, Calcaribus aureis aureisque Togis indutos dimittunt: Pusterulam autem, Cæsareum Comitem Heroemque Germanicum, summis immunitatibus auctum, nuncupant. Scripta Mediolani mense Majo, anno millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto.

FINIS.

JOSEPHI RIPAMONTII
CANONICI SCALENSIS, ET CHRONISTAE URBIS MEDIOLANI

HISTORIAE
PATRIAE

LIBRI XXIII.

AB ANNO SALUTIS CIↃ CCC XIII.

QUI

TRISTANO CALCHO
PATRIAE HISTORIAE FINIS;

Desumitur novi Operis initium & tempora insecuta memorantur. Sed repetuntur prius extrema superioris Historiae, fusiusque & altius explicantur ea, quae Calchus ipse in parte ultima Annalium suorum perstrinxit tantummodo, sive omittenda putavit: atque temporis proxime anteacti facies datur in conspectum.

PARS PRIMA
CONTINENS
X. LIBROS PRIORES.

ILLUSTRISSIMIS VIRIS,

JO. BAPTISTAE VICECOMITI VICARIO ET LX. DECURIONIBUS

URBIS MEDIOLANI.

UOD omnem memoriam & monumenta omnia urbis ab Anno CIↃ CCC XIII. qui Triſtano Calcho Patriae Hiſtoriae terminus fuit, repetita, quam ille intermiſerat, narratione continuari ad uſque noſtra tempora & explicari debere cenſuiſtis, Illuſtriſſimi Viri, quodque hujus continuandae ac proſequendae Hiſtoriae munus mihi mandaviſtis, ea res apud me fere abſoluta jam atque ad exitum perducta eſt maturius aliquanto, quam aut exſpectatio de hiſce negotiis publica credidiſſet, aut ego ab initio polliceri auſus fuiſſem. Idque forte quadam divinitus ita evenit, ut lenti alioqui moliminis opus incrementa ſubita haberet datura properum hunc inexſpectatumque finem. Nam cum ante XX. hunc fere annum magnos hujus patriae caſus & Metropolitana negotia ſub diverſo inſtituto, atque ſub indice etiam diverſo narranda ego ſuſcepiſſem, blandiente ſucceſſu coepi cogitare vehementer, atque circumſpicere, ſi forte poſſem occaſionem inde arripere altius etiam de patria bene merendi, ita, ut non proprios atque ſeparatos Eccleſiae Annales, ſed juſtum corpus atque completum univerſae memoriae Mediolanenſium exhiberem. Ea mihi cura jam inde ab initio tetigerat ſane animum. Neque in prioribus etiam libris omiſeram ullam bellicarum civiliumve rerum partem, quo minus profana ea ſacris, ſicut evenere, immiſcerentur. Verum ubi in tempora paullatim ea deveneram, quae nullum Eccleſiaſticae quieti locum dabant, & rara Pontificum, niſi aut armatorum, aut cum altero dominatu litigantium facta reperiebantur, totaque in armis & ſeditionibus, atque in certamine imperii, & defenſione libertatis ſtudioque gloriae civitas famam penitus animoſque occuparat, narratori quoque mihi in arma haec, atque in hoſce tumultus & civilia cuncta non tam deſtinatione & arte, quam neceſſitate ipſa eundum fuit, rurſuſque ad Eccleſiaſtica, inde redeundum neceſſitate eadem & quadam propria conditione urbis, cujus magnitudini jam inde a principio etiam magnitudo ſacrorum ineſt. Adeoque ſuapte natura ſemper connexa iſta inter ſe fuere Mediolani, ut neque civilia & profana a ſacris, neque ab illis haec facilius quam ipſam ab toto corpore civitatem diſcreverit quiſpiam atque ſeparaverit. Praeſagiebat animus, poſſe contingere olim, ut huic hiſtorico muneri publica auctoritate admoverer, tantoque attentius in partem incubui hanc, ut caſus & negotia omnia civitatis includerem, haud aliter quam ſi admotus jam muneri eſſem, caque mihi publica auctoritas immineret. Ac, ſicuti Ulyxem ferunt in longo illo & fabuloſo errore nuſquam ab Ithaca ſua dejectos habuiſſe oculos, animoque ſemper & cogitatione intentum fuiſſe illuc: ita cum nondum publico decreto adſcitus Urbis & Eccleſiae monumenta componere inſtituiſſem, accuratiſſima meditatione ſpectabam Imperii ſtatum, Reipublicae corpus, generalis conſilii dignitatem, nomen & ſedem & decreta Decurionum, bella, bellorumque cauſas, tumultus, & ſtudia populi, origines, & inclyta facta, ſive vitia ſingulorum hominum, dominationum quoque viciſſitudines & artes, & quidquid in magna urbe magnoque populo ob virtutes, ſive nequitias, ſortemve mortalium contingere poteſt hiſtoria dignum. Hac ego diligentia in Rempublicam uſus, texueram ſeriem ordinemque narrationis ex utroque ſtatu quo Civitas & Reſpublica omnis omneque imperium conſtat, eamque ad Caroli Caeſaris finem, & initia Philippi II. ſimul ad D. Caroli Pontificatus initia perduxeram, ac reliqua deinceps ad eamdem formam ſedulo mea ſponte exſequebar, cum de continuanda Calchi Hiſtoria decretum accepi civitatis, magnopere laetus animi, quod publica mandata ultro ita anteveniſſem, eſſetque pene acta res antequam agenda mandaretur. Sed nec ſatis credebam ipſe mihi, ſatisve fidem rei capiebam. Itaque accepto decreto inſtiti evolvere & recognoſcere omnia, quae a primordio Urbis ſcripta edideram. Atque decem hoſce praeſertim veluti ſua ſponte natae continuationis libros ſcire volens, an & ad Calchi ipſius ordinem filumque, & ad publica mandata congruerent, detuli ad Decurionem Legnanum, cujus viri litteris & ſapientiae omne negotii hujus arbitrium, omniſque cognitio delegata eſt, petiique ab eo, ut pro injuncta ſibi auctoritate & cura cognoſcere ac ſtatuere vellet, eſſetne mandato ita ſatisfactum, an vero retexenda atque de integro ordienda tota mihi res foret. Ille ſumpto ad deliberandum ſpatio, inſpectis quae obtuleram, poſt aliquot dies reſpondit, nova impenſa opera nihil videri opus. Si perſequi vellemus eadem, laborem inſumi vanum. Actum agimus occupaſſet. Sic ille pronuntiarat. Hinc mihi ſuper animi voluptatem & quietem, quod ad Tantoque deterius acturos, quanto ſemper eſſent & ſenſus & verba meliora, quae calor ingenii priPartem hanc attineret, etiam otii pars ad ea tum abſolvenda, tum expolienda quae deſtinata & inchoata habebam. Atque ita dum haec in hunc modum probata Decurioni Legnano pars hiſtoriarum juſſu ac nomine ſumptuque publico novis typis excuditur, dumque frontem hanc induit, & recipitur inter monumenta civitatis, ad vetera perficienda liber ego atque expeditus interim abſolvi cuncta noſtrorum temporum a Philippi II. initiis imperioque illo tranquillo, ad hodierni imperii tumultus, periculorum, & ſanguinis, & cladium, gloriaeque plenos. Quae ſic reprae-

repraesentasse volui, & exposuisse vobis, Ordinique magno, Illustrissimi Decuriones, haud aliter quam sicuti tabulae veterum artificum exstant, quarum simplicitate & fide innocentes egregii viri conducta de publico opera publice probanda vel improbanda exhibebant, sive graphide circinoque formam & modum destinatae futurae molis exprimentes, sive ubi manum extremam admovissent simulacra illa ostentui collocantes. Quod autem non prodit tota sua mole statim universum opus, sed per partes & membra exhibetur, id quidem operarum & typorum officina lentior, quam nostra fuit in scribendo cura, effecit. Namque dum taedia haec & intervalla necessario exspectantur, nobis quoque necessaria fuit mora, per quam pars alia, dein alia, prelo subjiceretur, sicuti & factum est & fiet, donec editio universa absoluta erit. Nam & priores XX. libros, quibus editis ab Metropoli condita ad ipsum Calchi finem, omne populi Mediolanensis aevum pari cum eo Scriptore incessu & ordine temporum exegeram, publica, sicuti spero, liberalitas excudi volet iisdem hisce typis, ut non modo sermonis una indoles, & unius linguae sonus, sed adspectus etiam faciesque eadem in hoc monumentorum corpore constet, habeatque sibi consentiens Historiae corpus, Civitas, quam Caesarum ille magister celebri per gentes carmine Romam alteram nuncupavit, cum ob alia decora, opinor, tum propter vere Romanam etiam istam in custodienda rerum memoria curam magnanimitatemque Procerum. Maneat seculis innumerabilibus, atque perennet ordine in isto, hoc est, in flore atque in culmine nobilitatis hereditas & gloria tanti nominis, sicuti manet nunc, feliciterque perennat, ingeniaque & artes, imo & arma eadem, vel Ausonio teste, migravere huc.

DE
ARGUMENTO RELIQUI OPERIS
A
PARTIS HUJUS FINE, AD II. ET III.

UT istud est commune omnium qui monumenta aliqua composuere, ut de suscepto suo negotio magnifice praefari sibi licitum putent: aut nulli umquam Reipublicae, nullive Populo & Civitati intra hosce centum annos plura & majora, quam Metropoli huic Provinciaeque Mediolano acciderunt. Et rursus, in tanta varietate ac magnitudine seculi hujus, nusquam foecundior, quam vergente deinceps aevo haec ipsa Civitas virorum, casuum, actionumque maximarum fuit. Tot gesta per hosce annos bella: tot partae victoriae: tot clades exercituum: tot circa Metropolim Provinciamque hanc semper irriti conatus hostium: toties inita, toties repetita foedera: tanta voracitas impensarum, atque tantum hinc pecuniae exhaustum, ut potuisse sufficere sumptibus Urbem aerariumve Regis mirari possint etiam Regna, quae gignunt mittuntve aurum. Jam belli Duces, & Romanis quoque temporibus aequiparanda capita, clarissimique Viri aut profecti & dati hinc, aut gloriam hic famamque adepti. Tot etiam flagitia mortalium transfugiaque, & proditiones, & infortunia, militaresve culpae plures pene quam quae in diversum clara & magnifica memorantur. Gubernatores Urbis Imperatoresque exercituum, tum ex Regiae primoribus atque natalium magnitudine adnexi Regibus ipsis, tum per virtutem & artem, sive per fortunam evecti inter primos, ac proinde per animos & instituta similes inter se, aut diversi. Prudentes aut callidissimi quidam: bellatores aut remissiore animo: mites in Provinciam, aut nimii tributis, quae semel necessitate temporum & belli malis invecta numquam exsuuntur. Clari quoque sapientiae studiis, & inter arma nutritores vere artium, per quas haud minus quam armis gloria civitatum crescit: sive ex diverso alieni ab cultu hoc animorum, profundique tantum & impenetrabiles, saevique nonnulli: sive etiam infelices & meliore animo quam fama: & omnes demum humani animi formae, omnia imperitantium ingenia in Regiis hisce Praefectis spectata Urbi huic ad plebis usque consternationem, nusquam tamen ut publici obsequii reverentia exsueretur. Ac sicuti Metropoli quas luctandum assidue cum ingeniis ejusmodi fuit, sive etiam, sicuti decora & subsidia inde plurima & maxima tulit haec publica res: ita materies Operi uberrima & certissima inde nobis fuit ob ea praesertim, quae temporibus hisce proxime exactis acciderunt obtinente Provinciam, & bellum gerente Guzmano Marchione de Leganes: de quo fama percrebuit haec: ipseque aliquando ita profiteri solitus fuit: neque res tantas ipsum gerere potuisse, nisi Civitas suppeditando pecuniarum acervos exercitumque alendo, & capessendo assidue belli partem, Regiae curae providentiam in se fere recepisset, ac fuisset ipsa quodammodo inter haec arma & consiliis & robore animorum Imperator veluti alter: neque Civitatem alio duce & administratore belli adversus tot pericula, tot conjuratos uno tempore hostes fuisse duraturam. In ejus Aula cum ego viverem, scripsi res variante fortuna gestas, simul ab eo Gubernatore Catholicis armis, simul ab foederatis contra Imperium Provinciamque hanc pari contentione, dispare successu gloriaque ingenti etiam inter damna & clades: quae consiliorum & rerum casuumque magnitudo celeritate fama evecta per gentes exercet hodie ingenia, & veluti proposito hoc etiam litterarum certamine fatigat. Scripsi defensam ab Gallica irruptione Provinciam, atque irruptionis ejus metu, posita castra in Urbe, sive potius versam in castra Urbem, armatamque Metropolim, & objectos hosti terrores ab nobilitate, populoque tanto. Mox detractos ex famoso nemore Gallos eosdem, & fortia quoque facta Gallorum, ac

nobilitatum mutua caede nemus. Versa deinde in perniciem sua munimenta Genti Bremum, & Trinum, captasque Vercellas, & conservatam eam Urbem gloria majore, quam si direpta foret: direpta oppida, quae meruerant iras: abscissa flumina, vastationes horribiles agrorum: & capta per arma simul, & somnum etiam Augusta Taurinorum, veluti reductam ab exsilio Sabaudam una nocte Domum, consobrinosque Regis post exsilium in aviti Imperii sede collocatos. Nec silui de adversis, per quae gloriae tantarum rerum statim ab hoste simul & ab fortuna insultatum, recepta per Gallos Urbe eadem, & non sine clade abstractis ab Casale nostris, cum nisi turbassent semifacta opera imbres, arcem universi belli pene jam hanc tenerent. Ac praeter opera cruenti Martis haec, artes etiam narravi incruentas, quibus haud minus effectum utrimque turbatumve est, quam per arma & acies, sollicitatis hinc inde dominationibus: intercepta a Gallis Vulturena: & rursus traducta ad Catholicas partes Valle, illectisque Rhaetis in amicitiam, & foedere hostium pene dissoluto. Haec & alia profunda excelsa memoravi, non sine quadam interim etiam ipse magnitudine animi spirituque generoso, nihil plausibile & falsum admittendo in Historiam, & nihil omittendo, quod verum ingratumque partibus esset. Evocato deinde properis ex Regia litteris Guzmano in Hispaniam, & misso Velaschio successore, exposui, non acta solum, verum etiam arcana successionis ejus: exulcerata Sabaudum inter & Guzmanum omnia suspicionibus animosque sollicitatos tum recordatione veterum exemplorum ex mutabili semper ea Domo, tum recentibus indiciis, posse fratres exsules ambigua fortuna simul & mente suspensos transire ad Gallum fidemque transferre. Id ne fieret, sive in diversum instrumento adipiscendo huic certatum utrimque praemiis & promissis, nec minus ipsorum arte, qui mercimonium veluti hoc exercebant. Explicantur inde artes & consilia novi Gubernatoris, qui varie compositus ex tranquillitate simul & occulto fervore animi, bello novus, pace probatus, & ab Genuensi Legatione recens, veterum exemplo Bellator Philosophus, apta cum modestia rem gerebat magnis hostium conatibus par, & utili per intervalla quiete, sicuti medici quoque per eam interdum magis quam secando & urendo apud aegra corpora profecerunt. Haec & alia his similia haud equidem ingrata fore legentibus arbitror. Sed longe major solidiorque voluptas animis, & solidior vere fructus ex dominatu altero, qui religionem & sacra continet: qui sua contentus mansuetudine quiescit interdum, exsurgitque rursus; eique in omni Catholica Urbe prior etiam ille sanguinis armorumque dominatus fasces imperiumque submittit. Et semper interea tamen ex obsequio hoc, vel ex imagine obsequii lites & jurgia exsistunt certamine partium & contentione animorum simillima bellis. Inerit Operi grande inter haec jurgia Divi Caroli nomen, grandisque Pontificatus, non minus ob ejusmodi lites litiumque finem, quam ob miracula moresque Coelo immistos, ob Animam manifeste delapsam illinc, & denique inspectante ac plaudente genere humano receptam illuc. Quod scilicet aetatis nostrae decus atque miraculum, & ab uno Cive Urbis hujus emendatam pene mortalitatem universam, atque restitutam Apostolicis moribus Ecclesiam praecipue hanc proprio comprehenderam Volumine olim, edideramque, & cuncta nunc in hoc Historiae corpus transferuntur. Treis deinde sequuntur continuato tenore Cives iidem & Archiepiscopi velut in pompam dati divinitus Urbi huic. Post Divum Carolum, Vicecomes, cui peritia legum & animus antiquus, innocentiaque & morum ac vitae mansuetudo loco auctoritatis fuere. Borromaeus deinde alter brevi intervallo proximus priori, semperque ei comparatus quantum radiato & coelesti capiti capita ulla mortalium conferri & aequiparari licitum est. Et Eminentissimus denique Montius hic notabili temperamento inturbidus, quietus, atque acerrimus idem ad Ecclesiae tutelam obvia rerum magnitudine quae non modo justum dare Volumen, sed exemplar absolutissimi Pontificatus exhibere seculis possit. Borromaeum utrumque studiis & altitudine animi repraesentabat, demptis sive additis hinc inde, quae ratio temporum exposceret sive improbaret: Et Sedis Apostolicae Legatus ante Pontificatum Regna Regesque tractarat. Unde dignitas & copia rerum in hac operis parte major.

1641. Die 30. Augusti.

I M P R I M A T U R.

Fr. Basilius Commissarius S. Officii Mediolani.

Antonius Rusca Praepositus Ecclesiae Metropolitanae, pro Eminentiss. D. Cardinali Montio Archiep.

Comes Majoragius, pro Excell. Senatu.

JOSEPHI RIPAMONTII

CANONICI SCALENSIS, CHRONISTAE URBIS MEDIOLANI

HISTORIARUM AB METROPOLI CONDITA,

LIBER PRIMUS.

NTER Henrici VII. coronationem Mediolani celebratam, & Caesaris ejus ex hac Urbe discessum (constiterat enim ibi Calchus, cujus Historiae seriem excipiendam, & continuandam esse decrevere Illustrissimi Decuriones) turbulenta primo & miserrima, deinde modesta & tranquilla aliquamdiu rerum forma Mediolani fuerat. Ac biennio fere toto illo, quem huic Scriptori terminum indicamus, evenerant rara & memorabilia pleraque, & usui futura legentibus, sive documenta vitae, sive oblectamina animo petere inde quis velit. Nam tunc accensi magis quam umquam antea furialibus inter se odiis Vicecomites, & Turriani: atque armata Guelforum & Gibellinorum nomina in mutuam perniciem, & contactae rabie eadem, atque in hos, sive in illos divisae finitimae Urbes: conjectus in vincula Archiepiscopus: prohibita sacrorum usu Civitas: haec & alia fuerant spectacula pene ultima irarum calamitatumque civilium. Nec ab singulis interea cessatum, quo minus exempla fortunae variantis ac facinora virtutis eximiae ederentur. Praecipueque Matthaeus ille Vicecomes caput & robur & spes unica Gibellinorum, insigne docuerat exemplo, quam intuta potentia esset adversus artes conspirationesve inimicorum: & rursus, quam nulla satis tuta machinamenta contra prudentiam astusve majores. Profugus atque extorris iste videlicet partium vi simul & dolo, redierat arte sua & infimo apud adversarios obsequio superatis eorum opibus insidiisque in Urbem. Reduxerat ipsum ab exsilio puer unus. Latebris ac dissimulatione sui salvus incesserat. Poposcerat acceperatque pacem inimicorum eorumdem arbitrio: & stantem cum hisce precibus in conspectu Caesaris, ac dare volentem oscula Philipponus & Fisiraga Guelfi praepotentes contemptim ac superbe repudiarant. Mox florens ipse opibus ac potentia dejecerat infra se factionem adversam, non per arma & acies, sed patientia & submissione animi victor. Pulsusque iterum redierat gloria majore tam prope deinceps ab dominatore & Principe Urbis, quam ab exsule & fugitivo nuper. Atque ita, per prospera, per adversa praeceps ad vitae denique finem simul & ad infausta principia Imperii circumegerat una secum Civitatem & subjectas Urbes domumque suam in primis, & potentiam illam ex infimo nascentem.

Tanta rerum varietas in uno homine, & tanta materies in parte ultima operis, Calcho mihique simul, qui una cum eo orsus ab Urbe condita narrationem ad eadem tempora perduxi, non sane rerum fide vel scribendi arte contendere volens cum Scriptore antiquo, sed existimans crescere patriae nomen, latiusque spargi famam etiam hoc ipso si res eaedem pluribus scriptae forent. Nunc, & suscepti negotii amor stimulat, & studio ac voluntati Decurionum obsequor, qui civem suum Scriptoremque Calchum hac nostra continuatione Historiae ejus veluti revocari ad opus morte intermissum & per nos restitui sibi cupivere. Repetamque altius varietatum vicissitudinumque tantarum initia & causas: atque in principio novi Operis scena proponetur haec, in qua, & prioris Historiae seriem extremam, & secutarum initia rerum originemque adspicere legentes possint. Nam, & ea, quae proxime praecessere cum posterioribus hisce connectuntur: & pars haud dubie priorum sunt haec posteriora quæ publici Consilii & LX. Decurionum auctoritate scribere aggredimur.

A POsteaquam Archiepiscopus Otho decesserat, non erat alia cura prior antiquiorque Matthaeo, quam ut civitates omneis, quae favore aliquo imbutae Turrianorum essent, belli terrore aggrederetur; ubi terruisset satis, invitamenta pacis & amicitiae ostentaret. Id ab Othone patruo secreto fuisse mandatum credebatur inter alia arcana imperii, quæ ultimo ad Claram Vallem secessu moribundus senex aperuerat heredi, multumque commendarat. Non autem exspectavere Civitates, & una cum Civitatibus validissima quaeque municipia, dum moveretur aliquid: sed ultro statim nudavere animos, & defectionibus lacessivere quiescentem, cum funestam adhuc & atratam patrui desiderio domum ille haberet.

Bergomi Culleonum factio, quae rem trahebat ad
B Turrianos, pulsis urbe Suardis, quam deditam sibi familiam Vicecomes ibi constituerat, simul ejecto quem ipse dederat Praetore, invaserant arcem: & Praetorem ab Cremona novum adsciverant. Infensius Navariae rebellatum, ut Galeacius Matthaei filius aegre vitato populi impetu praeceps inde abiret. Nec ad Ticinum quieti quidquam erat, concitante gentem Manfredo Beccaria, qui Turrianorum olim potentiae infestus, postquam versa erat fortuna, mutaverat animum, transtuleratque odia in Vicecomitem, quasi non hominum ipsorum, sed dominationis inimicus. Jam ad Vercellas, ad Casalem, ad Viglevanum, spreta & repudiata Vicecomitis majestas: & civitatum earum pollicitationibus erecti Turrianorum animi. Leucenses item in Abduae
C ripa, tractu terrarum & positione municipii, veterem exsulum toparchiam attingentes, manifeste illuc inclinarant, praebuerantque tam aperta signa defectionis, ut diruto municipio, quidquid incolarum erat, in Madretiam vallem, quae cis flumen interjecta collibus est, deportarentur ea lege, ne remigrare in sedes amplius easdem possent. Sed praecipua erat ob Laudensium rebellionem cura & sollicitudo. Namque urbs ea, toties victa, toties rebellis, non sine magnae rei fiducia, post tot infelices conatus, hoc tempore sustulisse animos videbatur. Et ducto illuc exercitu, cum post ancipitem pugnam, captivi recognoscerentur, repertus inter eos erat Imberaldus Turrianus, eumque Vicecomes ad Tritium in turris ima
D detrudi jusserat. Reperti simul erant nobiles aliquot Patavini, qui popularium suorum ductores adversus Metropolim subsidio Laudensibus venerant. Inde metus Vicecomiti ingens, conspirasse pro Turriano longinquas etiam Italiae civitates, & minimam partem esse mali quae deprehensa teneretur. Philippus Languscus praeterea, & Marchio Salinarum, Marchio Montisferrati paternarum inimicitiarum haeredes, magnarum domuum, & magnorum odiorum nomina torquebant animum suspicione ac metu, ne adversus tot conjuratos hostes vanum evaderet etiam ipsum Vicarii nomen, quod praesidium munimentumque rebus, tanto nuper consiliorum & simulationum apparatu quaesitum inventumque erat. Itaque, non ipse solum anxius trepidusque, sed tota in moerore civitas ver-
E sabatur, cum finitimorum omnium arma & conatus in hanc partem esse conversos appareret. Quod si qui erga novum dominatum, vel invidia, vel indignatione suffusi aut accensi, jucunde nonnunquam imminentia illa Vicecomiti pericla prospectarent: dulce profecto illud ex altera parte contaminabant proposita sua cuique damna privatarum rerum: non dubia vastitas ex bello tam atroci: periturae domus, & capita objectanda ferro.

Matthaeus, hisce timoribus anxios primores esse urbis videns, ipseque multum timens tristitiam & desperationem, quae in verbis & vultu singulorum eminebat, vocato

cato in Templum maximum Concilio talia quaedam dixit. Sese rem Mediolanensem justo ac moderato regentem imperio, persolventem sua jura subjectis civitatibus, bona fide colentem foedera & societates, vidisse repente cooriri rebelliones inimicitiasque illas, quas ipsi quoque coortas admirarentur. Id adeo communi imperitantium omnium conditione accidisse, quos tam bene, quam male facta premant semper, & rectis sanctisque artibus, ejusmodi praemia reddant homines inquieti. Non sic apud Deum opt. max. quem etiam rerum eventu propediem esse declaraturum speraret, quod mores isti hominum placere sibi non possint. Ceterum, & si praeter divinae justitiae fiduciam, humana quoque victoriae pignora in manibus habeat, paratum esse tamen dare pacem & veniam omnibus, qui pacem accipere & ferre ipsam queant. Daturum autem in quascumque velint conditiones, dummodo ne qua fieret injuria Metropoli & imperio quod ipse vicario suo munere tuendum haberet. Huic etiam tam moderatae professioni suberat artificium, ut per speciem agendi, quae publicae salutis causa in eo negotio agenda essent, Dux rectorque populi in quinquennium aliud ipse crearetur. Nam ad cal. Decembreis ejus anni proximas finiebatur ea praefectura Vicecomiti: nec leve momentum in eo, si ad Caesaris auctoritatem, qua Vicarius Imperii erat appellatus, accederet hoc etiam, ut pergeret regnare Civitatis & populi jussu. Tentari id agique cum statim homines sua sponte suspicati essent, tum vero certum habuere postquam Gulielmus Celer ex intima Vicecomitis familiaritate monuit in eo conventu Principem, audientibus, qui aderant, irrita fore quaecumque agerentur, nisi prorogata praefectura esset. Ita Dux populi Mediolanensis Vicecomes in quinquennium est refectus.

Confirmatis in hunc modum paulisper animis, & erecta ad bonam spem nobilitate, duo potissimum ab illo agebantur: alterum quidem ut minueret sibi hostes, alterum vero, ut nova praesidia, & amicos pararet. Edixit primo cavitque publica fide, ne cui Vercellensi homini, sive Ticinensi, sive Novariensi ulla in re noceretur, quandocumque in urbe agrove Mediolanensi reperti essent. Si quis aliquem eorum violasset, ut parricidii poena teneretur. Foedus inde cum Bononiensibus & Placentinis iniit, & quia nubilem domi filiam tunc opportune habebat, in tanto rerum discrimine occasione ea usus, Albuinum Scaligerum sibi generum adscivit. Ab his veniebant quotidie peditum & equitum auxilia, dabatque famae Vicecomes, adversus longinquum hostem, Caesaris jussu copias eas parari. Parabantur adversus eos quibus oblata pace negligentiam simul afferre voluerat, cavendi ne quid interim hostile paterentur. Nec tamen provida viri consilia fefellere conjuratos. Ad Ticinum ipsi quoque congregabantur molientes inter se atque agitantes longe aliud quam quod in urbe credebatur. Fuerat enim opinio ad pristina tantummodo esse reditum, & veteribus suis haerere consiliis rebelles illos, scilicet ut carperent modis omnibus obtererentque novum dominatum, neque jugum imponi sibi id paterentur. Sed rebelles fessi consiliis conatibusque aliis abruperant omnia spem inter & metum: ac sublato Vicecomite, necis unius compendio longi subsellii decidere litem statuerant. Ea res inter ipsos miro silentio suppressa & occultata, non nisi postquam discussa abjectaque est, emanavit. Discussa autem & oppressa est mole belli, quo Vicecomes totam eam conjuratorum manum repente circumvenit, donec ipse quoque circumveniretur, & intentas in caput suum insidias calamitate alia evitaret. Nam posteaquam, & ab externo, & ab domestico milite, satis paratus ad rem gerendam fuit, omissa simulatione, quam ob metum assumpserat, aggreditur aperto Marte civitates infidas, ipsosque Dynastas capita rebellionis, civitatum earum stimulatores, immisso belli discrimine avertit ab spe insidiarum, quibus in ficta pace locum fore existimarant.

Caeterum, quia Mediolani primores urbis, torpescebant adhuc proposita ante oculos imagine belli, quod cum tota fere Insubria, & cum alienigenarum etiam Re-

A gulorum opibus gerendum erat: in publico conventu, post quem ad arma iri oportebat, paratos ex primoribus ipsis habuit, qui acerbe in rebellium perfidiam sordesque & humilitatem, vera & falsa jaciendo, concitarent, simul indignitate rerum, simul spe victoriae animos, ac discusso torpore, Martiales impetus apud fessa jam & variis curis aegra pectora renovarent. Trintianus Gavacius, & Facius Pusterula fuere, qui gravissime invecti in rebelles instigatoresque rebellium, effecere, ut poscerent universi juberentque bellum haud minore animorum impetu, quam quo Vicecomes ipse in eo negotio efferebatur. Et quoniam habito per urbis regiones delectu, descriptisque in singulas portas quadringentenis, grave certamen

B ex eo ortum erat, quod pars unaquaeque dare urbano huic exercitui ducem volebat, curam eam ambitionis concepta publice in hostem ira discussit: & sine mora egressi infesta signa Ticinensium portis intulere. Ibi vi summa gerebatur: bellum statimque apparuit, uno veluti consiliorum vinculo innexas esse civitates adversus Metropolim simul & Vicecomitem, consiliisque iisdem Dynastas externos esse illigatos. Scilicet, ubi Mediolanenses ad moenia illa successere, quasi dato omnibus signo, persultabant illico campum, aderantque multiplici prius, dein uno agmine, rebellium quos antea nominavi exercitus: eos Dynastae iidem sequebantur cum sua quisque popularium manu, commilitones simul & duces. His accesserat Actius Estensis, qui sub Demarchi nomine

C Ferrariam obtinebat, & finitimorum Cremonensium stimulis compulsus in eadem arma erat. Ita, duo maximi exercitus, ex variis hinc inde gentibus misti, paribus etiam in utraque parte damnis dimicabant prout oppida, & arces, ipsave late dispersa agmina occasionem aliquam fecissent: nusquam ad universae rei conflictum veniebatur.

Post ancipites aliquot pugnarum eventus, coeperant superiores esse Vicecomes & Metropolitani: & pellebantur haud dubie conjurati nisi petita pace rem ad aequa deduxissent, ut pars ea, quae vincebat, aliquanto postea solitudine & exsilio testaretur humanarum rerum levitatem. Cujus spectaculi tempus interea dum veniret, erant

D pleraque laeta Vicecomiti, tum in urbe domoque, tum ad exercitum: Ecclesiaeque status, non felix ille quidem, sed tamen aliquis Mediolani erat. Rufinus Frisetius Lucensis Archiepiscopo successerat Othoni, dignus utique tanto munere, & praebiturus egregii Pontificatus exemplar, si, aut in tempora commodiora incidisset, aut vixisset ipse diutius. Forma illa temporum, & occupatus Princeps insania & furore patriae capiundae, perque negotium illud tota in armis & turbis civitas, sine actione illustri, sine memoria ulla, quae exstet, transmisere brevem undecim mensium Pontificatum, silentiumque & obscuritas cum qua exiguum id temporis egit, etiam ipsius nomen comitata est. At Franciscus Fontana totidem

E sedendo annos, quot ille menses sederat, & plura, vidit Ecclesiae mala calamitatesque civitatis, neque actionum gloria vel magnitudine clarior fuit: ac de ignobili ejus ad Angleriam fine postea memorabo. Matthaeus Vicecomes, in quem cuncta hoc tempore vergebant, & ab quo etiam cuncta proficiscebantur, obstupefactis terrore belli hostibus, & ad pacis petendae necessitatem adductis, appropinquante anno, qui ipsum ingenti casu pessumdaturus erat, altius aliquanto repentina & brevi felicitate attollebatur, quo magis postea casus ille mortalibus caeteris admirationi & exemplo esset. Quippe, data Civitatibus venia, Dynastisque, foedere vel affinitate junctis

F sibi, dimissis per totam fere Insubriam Magistratibus, & ordinato apud rebelles civilium rerum statu, domique per omnia clarus & ingens, ne res deesset ulla majestati augendae, arbiter pacis etiam sumitur, quam Genuenses & Veneti post mutuas clades consensu expetitam, fore vanam credebant, nisi interposita hujus auctoritate firmaretur. Venere Mediolanum Civitatum earum legati petentes ab Vicecomite, ut cupientibus inter se finire bella duobus haud ignobilibus populis, vim nomenque suum inserere ne gravaretur, si stabilem eam fidamque pacem esse vellet. Neque Princeps abnuit, & facta

pax

pax ipso arbitro per praeconem in palatio urbis promulgata est. Sub idem tempus Beatrix Actii Estensis soror, quae Nino Gallurae Pisarum domino nupta prius fuerat, Galeacio Matthaei filio uxor datur, estque deducta Mediolanum sponsa tanta publica gratulatione & apparatu, ut urbs tota Principis domus videretur. Inter haec brevissimi temporis gaudia & Vicecomitis fugam, prodiit e tenebris occultatum diu scelus, quod videri potuit portentum irae Numinis in alia hominum scelera cladisque Vicecomiti imminentis, & miseriarum omnium, quae Urbi aderant. Ac de eo etiam portento referam.

Gulielma fuit plebeji generis muliercula, quæ statim ut adolevit, dictitans velle se domi manere virginem, exoraverat parentes, ne illud animi sui votum impedirent. Ita adspernata nuptiarum mentionem, conditioneque repudiata omni, sub patrio tecto inter imitamenta pietatis agebat aevum, nec corporis velamine, nec victu quotidiano, nec sermonis forma diversa fortasse ab mulierculis aliis, quales etiam hodie multae intra domesticos parietes referunt sacrarum virginum instituta & cultum. Ad omnia templa & sacella quotidie ibat, & crebris tota vicinitate colloquiis terens tempus, domique etiam quaesita semper & appellata, mussitantibus quamquam domesticis, impune cuncta suo arbitratu agebat, quia caritatis & religionis esse negotia credebant, dictitante sic ipsa, & verbum usurpante istud. Tantum utique tricarum, atque concursationum, & sermonum erat, ut natum inde proverbium nondum apud nostros homines exoleverit. Dicunt enim, plus quam Gulielminam habere negotii eum, qui circa inania districtus cursitet semper ac vagetur. Gulielma hæc, sive Gulielmina postquam fama pietatis apud proximos, inde apud vicinos, per totam deinde urbem celebrari coepta est, paulatim in eam auctoritatem venit artibus suis, & credulitate multorum, ut sanctae virginis haud dubie nomen obtineret. Atque increscente quotidie magis, non solum errore civium, sed etiam ipsius audacia, inesse quiddam ei divinum, vel certe favore Numinis supra communem humanae naturae conditionem animum mentemque ejus attolli constans opinio erat. Quippe vaticinando saepe futura per ambages ac temere praedicendo multa, divinaverat forte aliquid, & quae secus acciderant, flexa ad eventum interpretatione defendebantur. Jam ecstases, & raptus, & omnia alienatae mentis ingenia fallaciaeque obversatae intuentium oculis, fidem fecerant, subduci mentem ejus in coelum, & ab corporis societate semotam, commercio Superûm frui, atque illic in sinu gremioque divinitatis perfundi deliciis & arcanis inenarrabilibus.

Species quoque oris naturae forte cum dignitate quadam: & ubi succedere cuncta feliciter vidit, habitus etiam, & incessus, & sermo, composita omnia apte ad fallendum, ut quo inclinabant sua sponte simplicium animi, eodem simulatione inanium pertraherentur, & coelestem spiritum in illud transfusum esse corpus autumarent. Itaque, de rebus fere omnibus ipsa consulebatur, & pabula diversa eadem habebat, queis alliceret unumquemque ac detineret. Non viri solum graves & primariae matronae de seriis magnisque negotiis ad eam referebant: sed amatorias quoque suas sollicitudines, & livores, & ambitionis odiique curas ad Gulielminae perferre sinum adsueverant quibus aliquis ejusmodi morbus. Ad corporis denique morbos etiam, ad dubios, sive adversos quotidianae vitae, domesticarumque rerum casus, petebatur ab ea subsidium, & precibus illius quamplurimi se se quotidie commendabant. Insuper, amplissima matrimonia, testamenta & hereditates, & voluntates ultimae morientium in ipsius plerumque manu erant. Interdum autem, quo plus reverentiae ex longinquo esset, per interpretes alias consciasque mulierculas ceu internuntias Numinis consulta & responsa ferebantur: ipsa abdito in cubili, quasi satiata mortalium adspectu & pertaesa quotidianos coetus delicato languore decumbebat.

Et primores interim feminae, quaesito per ambitionem aditu, ac noctibus inter sese divisis, ad obsequia nutusque decumbentis excubabant. Quibus ipsis in nocturna illa statione mirifica ludibria objiciebantur, vel splendore circa lectulum excitato aliquo, vel exaudita tamquam e coelo vocula, vel quasi egresso in coelum spiritu Gulielminae, membrisque per excessum resolutis. Daemon profecto aliquis erat in parte tantarum ludificationum, & tragico mulieris sceleri, quod ipsa talibus struebat initiis, evocati lemures inserviebant. Ac lemurum utique instar erant interpretes & consciae illae quas dixi. Eae clam expresso & temperato altilium succo congerebant ipsi Gulielminae tenues sub lodicem pastillos, quibus dissimulanter in eos conjectis opipare nutriebatur, exeunte per urbem interim miraculi hujus fama, quod Gulielmina totos absque cibo ullo menses egisset. Nutritu namque contenta clandestino illo rejiciebat cibatum alium omnem, & alimoniam habere se coelestem dictitabat, eratque miraculo fides, quia callidissimae & curiosissimae matronarum, experimenti causa adsidendo usque & usque adfirmabant, se se nusquam dejectis ab lectulo oculis vidisse sumentem omnino nihil, & jejuno semper ore.

Haec aliquamdiu vita Gulielminae fuerat: talia ejus instituta & mores: in cujus feminae audacia & ab hisce moribus inchoato scelere, illud inprimis admirari subit, quod loco nata humili, unde, nonnisi plebejos hausisse spiritus potuerat, nullis instructa litteris, nullo rerum usu, expers moris consuetudinisque nobilium, ignara vitae communis muliercula, tantas, tam varias habuerit illecebras & artes fallendis atque inescandis eorum etiam animis, quos ad fallendum natura & consuetudo imitatione domestica provisuque omni instruit atque ornat: quorum est superbia & fastus, quos delitiae ipsae clausos impenetrabilesque tenent. Coeperat primo fallere parentes, adspernando nuptias, vota ceterarum, deinde domesticam eam fallaciam auxerat simulatione magnae pietatis: inde procedenti feliciter artificio publice fecerat gradum & struxerat sibi ad summa viam: postremo, Daemones ipsi delectati flagitio, quod post tot flagitia novum parabatur, in partem operis venere sicuti credidimus, & illius excetrae coeptis adfuerunt.

Flagitium autem & portentum, & calamitas labesque per eam mulierem invecta urbi sic fuit. Andreas erat quidam Saramita Gulielminae amicus, quem illa ob aetatem integram rubrumque capillum & callidos mores adscitum sibi & dilectum ad quotidiana ministeria assiduum habebat. Sed intimum aliud ei occultumque ministerium apud dominam erat, explere quae fert insania sexus, atque jam inde a pueris ex ipsa vicinia sicuti fit, gratus placitusque virgini, effecerat, ne virgo illa umquam fuisset. Ingenium homini nihilo segnius ad fallacias & dolos, illecebrasque omnes, quam ipsius fuisse Gulielminae antea demonstratum est. Salax in primis & vafer, & ganeo, fusa per genas barba lacernaque talari tegens habilem adhuc juventam simulatione varia erat adsecutus, ut severus quidam & sobrius & antiquus homo haberetur. Noverat omneis domos, omnia diverticula urbis, negotiis rebusque omnibus aderat, sive advocatus ultro, sive suae virginis nomine: sic enim eam appellare impudentissime semper solitus fuit. Poterat vero etiam ipse fingere colloquia cum Superis, & praedicere nonnulla, & mentiri visiones inusitatas: & quidquid denique aliud Gulielmina inter feminas audebat, id ipsum inter viros Saramita egregie imitabatur, quo denique tutius in publicum proferrent id quod diu fortasse intus coquebant. Fueritne mutua satietas & inhonestae libidinis furor, an contemptus & contumelia in urbem ipsam, an omnia simul, nescitur. Certe duo vilissima capita, Gulielmina ista & Andreas, conjuravere, ut instituerent nocturna bacchanalia, queis contaminarent omnem aetatem, vicissimque ipsi contaminarentur: & instituerunt. Species nomenque sacrorum obtentu sumpta, quasi sacra ea, quae in aperto fierent, nec pura, nec sancta satis credi liceret: sanctius augustiusque esse faciendum, si fortunis suis, & votis propitium esse Numen velint.

Duae illae furiae, apud suum utraque sexum talia dictitando, praeparaverant multorum animos, ut quandocumque nefaria sacra inchoarentur, aperireturque delubrum infame, darent nomina in novos coetus, & ad cuncta

cuncta obeunda ordine adessent. Extra Portam quae Nova dicitur, fuit locus, quem isti Andreas & Gulielmina destinarant mysteriis sedem inanibus, & occasione mysteriorum cubile inhonestatis. Flexuosum os, informemque aditum habebat spelunca obsita vepribus quibusve aliis inculta vestiuntur, ad usus fortasse bellicos olim exstructum opus, deinde neglectum pace, quales passim circa pomoerium etiam hodie cavernae conspiciuntur, jamque dissoluta concameratio procumbebat in ruinas. Saramita corrogata ab suis stipe specum eum partemque campi circumjectam coëmerat a magistratibus specioso in publicum hoc usus titulo, quod ponere in parietinis illis Oratorium vellet invitamentum pietatis ad eos, qui per moenia quotidie inambularent. Fabris confestim adhibitis purgato loco stetit aedicula profanatura urbem, & posita ara valvisque & claustris additis, Saramita & Gulielma sui juris omnia fecere titulo utentes alio, quod sacra AEdes alioqui profanaretur; Paucos primo, deinde plusculos, deinde cohortem suam illam universam, neque totam uno agmine, sed subinde alios inducebant, donec per singulos in orbem turpitudo iret. Cujus caeremonia hæc fuit. Prima infandi coetus nocte, ubi promiscua virorum & feminarum turba in templo stetit, occlusis valvis, trabeati & mitrati diversa in sede Andreas & Gulielma, ab omnibus, qui aderant, horribile singulatim jusjurandum exegere, nihil eorum quae ibi fierent, cuiquam esse dicturos: si fidem eam fallerent, tum uti Deus optimus maximus se familiam suam peste, fame, malis omnibus contingeret atque insectaretur. Id ipsum, ut quisque novus gregalis, sive vir, sive femina, sive adolescens erat adscitus, conceptis verbis postea jurabant. Ubi juratum ita est: tunc Antistites adolent ignibus aras, celebrantque cantu foedissimi ritus horrenda primordia, queis caetera turba succinit, prout instituti monitique erant. Et compositum in haec verba melos erat: CRESCITE ET MULTIPLICAMINI. Momento dein uno symphonia conquiescit, ac lumine simul exstincto omni, carmen dissimile aliud, aliosque modos ineunt viri, feminaeque, & his interjecta rudior aetas. Quodque mihi verecundiam hujus sermonis auget, licentia tenebrarum & loci, volutabatur in eadem humo, cum filia pater, & cum fratre soror, sicuti facibus exstinctis irruerant, & sicuti mysteriorum eorum lege capitale erat aperuisse os, gemitumve ullum edidisse adversus eum qui primo corripuisset. Insuper (honos auribus habitus sit) alia quaedam fiebant, in quibus ne crescendi quidem & multiplicandi excusatio ulla titulusvè esse posset.

Caeterum, antequam reliqua negotii hujus peragam, minime distulerim id quod ad Patriae hujus in tanto malo solatium aliquod magnopere pertinebat, atque in probatissimis repertum annalibus pene praetermisi. Quippe talium rerum auctores Saramitam & Gulielminam ex alieno hinc solo oriundos fuisse: ac sicuti fuerant ipsi peregrinae stirpis, ita coetus eos ex peregrinis instituisse, quorum affatim ad manum fuerit in urbe semper plena alienigenarum. Cum igitur prima sacrificiorum nocte, talia quaedam gustanda & libanda concioni suae exhibuissent Andreas & Gulielma: per omneis deinde noctes, ad epulas vocati easdem velut inescatae bestiae miserabiliter ruebant. Gulielmina deinde post menses aliquot, seu libidinis intemperantia, seu providentia Numinis quo maturius tandem retegendi sceleris initium veniret, diem suum obiit, nihil imminuta fama & errore, quem de muliere illa civitas accepisset. In ejus funere tanta fuit insania asseclarum, ut quibus studiis, & qua admiratione celebraverant viventem, mortuam quoque in coelum extollere conarentur, mentemque & spiritum ejus ad superos haud dubie excessisse populo persuaderent. Admoventes namque rosaria spurcissimo cadaveri, feretrumque coronantes, & ejus contactu veluti sacrata gestamina rapientes avide, facere caeteros eadem, ut est proclivis ad talia populus, docebant. Simulata quinetiam coecitate, languoreve aliquo, nonnulli ausi sunt illudere publicae credulitati tamquam adspicerent repente lucem, exuerentque alii corporis alias calamitates, ob quas antea lux ipsa displicuisset. Et ad merita sanctitatemque

A Gulielminae referebantur cuncta, quasi jam redditus Coelo spiritus ea beneficia mortalibus ab Numine impetraret. Delata ipsa ad Claraevallis monasterium, ibique collocata in tumulo, non sicuti cadavera caetera habebatur. Lychnuchus quotidie pendebat ibi aliquis, ardebatque cerae multum, & votivae tabellae casuum variorum affigebantur ab illis, quibus ludibria ista cordi erant: & conjuratis in eam fallaciam multis, cum opinio quoque publica confirmaretur, parum abfuerat, quin Gulielmae honoris causa publice etiam aliquid decerneretur.

Sed jam tempus appetebat, quo recidere in capita impura fraudem, insigneque adversus talia sanciri documentum oporteret. Numquam enim Deus falli & erra-
B re sinit Ecclesiam in iis, quae ad religionis & fidei summam spectant. Ac dissimulans majestas illa saepe caetera mortalium flagitia, spatiumque poenitentiae praebens, nusquam in eo cunctata est, ubi de inducendo in Ecclesiam pravo cultu fastisque sanctorum inquinandis scelere vel adulatione hominum ageretur. Mortua, sicut dixi, Gulielmina, cum sectam Saramita superstes obtineret, evenit quidam hujusmodi casus. Alexander erat Coppa negotiator praedives, & alioqui etiam honestus, ac rei suae bene gerens, nisi impudica uxor, bacchanalia frequentando illa, vulgandoque ibi muliebre decus, labe ea fortunam honestatemque domus conspurcasset. Damnaverat saepe maritus infelix nocturnos mulieris egressus,
C multumque clamitando dixerat, non placere sibi tantam pietatem: si vellet ad templa ire, satis longos esse dies: & velle scire ipsum, cur silentia noctis & horae destinatae pecudum etiam quieti, cur tenebrae ad id sacrificium delectae essent: cur sexus, ne media quidem luce committendus turbis, per obscurum exciretur domo? Mulier contra, nec voce, nec vultu superiorem in jurgio passa est maritum, adsurgit etiam infestior atrociorque. Quid sibi quaereret inter feminarum sacrificia delirus senex? cur non potius ageret negotium suum? Non mirum postea fore si fortuna domus verteretur, & Numinis ira retro sublabi aliquid inciperet, quandoquidem repente ditatus mercator ingrato adversus Superûm indulgen-
D tiam animo inquireret in eorum sacra & ritus: minitari etiam auderet. Ituram ad nocturna sese sacrificia more suo: & tanto promptius frequentiusque ituram, quo magis ille minitaretur latraretque. Aliquoties ita jurgati fuerant maritus & uxor, cum quidem, remissum credo viri ingenium malitiose olim odorata illa sciret probe adversus quem sibi arietandum in eo certamine esset. Sed maritus, quando nihil profici verbis videret, omissa altercatione, fingens se esse victum, nocte quadam, exeuntis uxoris vestigia dissimulanter & lenissime subsecutus, tamdiu stetit ad valvas, donec ingredientibus per intervalla multis, ipse quoque ceu gregalium illorum unus admitteretur. Abdidit in angulum sese, quem
E extrema luminis, corporaque & umbrae multorum obscurabant. Ibi tacitus involutusque palliolo, quid rerum ageretur exspectabat. Videt sedentem in sua sede Saramitam, notatque haud ignota sibi multorum ora, & detractis velaminibus rasa capita muliercularum in coronae speciem, quem Gulielmina ritum olim indiderat, sive ut sacris illuderet ritibus, sive ut insigni eo a caeteris distingueret suas. Haec omnia videbat hospes, mirabaturque & inhorrescebat simul. Mox impudicitiae praefatiunculam, & gestientes concepta libidine choros, audit, datoque signo, exstingui lumen videt, nec ultra dubitavit, quorsum spectaret tam obstinata pietas uxoris suae. Ea non procul ab marito forte constiterat, arripuitque
F ille ut momento saltem illo subduceret complexibus alienis. Luctando cum adultera, tempusque sicuti poterat extrahendo, spatium illud, & frustra anhelantem libidinem mulieris elusit: detraxitque annulum digito, quo postea teste uteretur ad id quod parabat.

Dimisso foedo sacrificio valvisque patefactis, cum caeteri exirent, exit ipse quoque & properus abit domum moesto cogitans animo, quam saepe misera illa esset contrectata manibus alienis, & quam deformis exitus impudicam maneret. Hinc recordatio conjugalis thori, & liberi fortasse communes angebant: hinc dedecus & ira stimu-

stimulabat. Et magnum interim ex ignominia dolorem solabatur hoc ipso, quod reputaret, ignominiam eam communem sibi esse cum multis. Interdum etiam, non satis certus ultionis, haesitabat circa id, quod primo dedecoris adspectu agitavisset tacitus ipse secum, ut nimirum indignitatem foeditatemque eam detegeret publice, ac Vicecomiti ipsi principi Civitatis magno aliquo exemplo vindicandam exhiberet. Tam variis uno tempore motibus animi turbatus reliquum noctis egit maritus postquam ab lupanari redierat domum.

A

Postero die poscebat ab uxore anulum illum quemdam operis encaustici, grandiuscula pala cum adamante turbinato, pondus quoque designans, & diem notans ipsum, quo die id ab se munus accepisset. Adultera enimvero deprehensa pallescere, nectere moras, causari nonnihil, quasi jam jamque prolatura versare dactyliothecam, ad extremum poscere tempus, & dicere quod res istae minutae semper dum quaererentur, fugitarent, eaedem postea non quaesitae comparerent ultro. Sic mulier aliquamdiu æstuaverat ad anuli mentionem atque tergiversata erat, cogitans, scilicet, interea quidlibet aliud, quam sua mala, & Bacchanalium imminentem finem, & raptorem anuli illa in lucta maritum fuisse. Nec minus ipse fluctuabat adhuc, eligens consilia aliqua, deinde damnans, donec egressus animo sortem spiritumque institoris, tale denique quiddam suscepit. Convivium solenne parat quasi natalitia daret, suo, vel uxoris nomine. Ei convivio adhibet propinquos & amicos, quorum uxores, aut filias in lupanari viderat, & frequentes adfuere: simul ipse cum uxore discumbebat. Postquam hilare sunt epulati, hilaritasque etiam in lusus, & jocos excessit: quin spectamus (inquit convivii pater) ludum novum quemdam & jucundum, mulierumque nostrarum capita sicuti sunt, subjecta oculis intuemur? Id modo cum dixisset, injecta in uxoris suae sinciput manu, direptoque velamine, coronae circulum ostendit, qualis esse Presbyterorum solet.

B

C

Quo spectaculo, cum obstupefacti attonitique omneis ora obverterent sua, aliique alios rogitarent quidnam rei esset, tunc Coppa; magis esse miraturos, dixit, si ludum eumdem mulieribus unusquisque suis fecissent. Juvat experiri, statimque, ridiculum visum, nudus in orbem capillo vertex, & muliercularum crania apparuere mentita Clericos. Voluerant illae quidem unguibus, & cervicum flexu, reluctationeque nonnulla rejicere vel declinare dextras capiti imminentes, sed corripiebantur atque inhibebantur acrius hoc ipso quod recusabant. Tunc vero Coppa ille orsus ab suspicionum suarum initiis, ut primo mulierem suam ab nocturnis egressibus coërcere tentasset, ut diu ac nequidquam super ea re jurgatus, denique vestigiis insidiatus ad cellam devenisset: ibi fanda infanda quae sibi accidissent ordine exponebat, promiscuos concubitus, incestuosa sacra, tenebris stuprisque involutos choros, suam quoque cum uxore luctam & temporis causa simulatos amplexus infelices & anulum ablatum, qui testimonio etiam esse posset. Incendebat haec questu & lacrymis: non uxores, aut filias, aut sorores, sed furias & propudia, & inimicas suae quamque domus esse illas, quas in honore & caritate, quas in delitiis errore miserando habuissent. Adversus quae, mulieres ipsae ne hiscere quidem ausae stabant haud minus attonitae quam viri. Videbant enim patefacta retecta esse cuncta, seque deprehensas. Inde major etiam narrationi fides: ac vix temperavere quo minus irruerent, suisque ipsi manibus concerpendo singulas obruerent diei ejus atrocitate veterem convivii Lapytharum famam. Cohibiti sunt ab indice eodem hospiteque Coppa, qui rogabat, ut exemplo suo sedate agerent, & rem tam indignam judicii potius via persequerentur.

D

E

F

Postquam ab eo impetu, quem dolor & ira concitârat, collegere paulisper animos, sententia communis omnium fuit, ut ad Matthaeum Vicecomitem res tota deferretur. Ille novitate ac magnitudine flagitii, sicuti par erat, vehementissime commotus, detestatusque verbo mulierum genus, indices eosdem ad Sacrum Inquisitorem ire jubet, indicioque delato paratos ad imperia illius esse, simul ipse cum eo de ea re colloquitur, & omnia quaecumque in id judicium necessaria esse possint, pollicetur; pecuniam, arma, militem, vim auctoritatemque suam, totius imperii opes, imperiumque, si necessitas ita ferat, ipsum. Non tanta rerum mole tantoque motu opus erat. Pertractae statim ad sacra Tribunalia mulierculae, ad singula de quibus interrogabantur, ita respondebant, ut negotii seriem, initia, progressus participesque omneis, Inquisitor teneret manibus, Bacchanaliaque ipsa, & lupanar veluti ante oculos haberet. Et quoniam in quaestione habenda impense data opera erat, ut quam minimo strepitu res ageretur, oppressi sunt affines ei sceleri omneis antequam rem agi eam suspicarentur. Callidiores promptioresque aliqui, cum suspicati nonnihil, effugere voluissent, vel retracti sunt equite immisso, vel in ipso abeundi conatu retenti, vel ubi non comparuerant, extrusi, capti, producti ab iis quos Principis, aut Inquisitoris edicta ex amicis, & hospitibus inimicos repente proditoresque contaminatorum illorum fecere.

Saramita ante omneis ipse Gulielminae maritus, & collega, & minister, post eam heres instauratorque sectae, magister libidinum, impostor, & sycophanta, helluo, leno, foediorque dictu bellua: is igitur sagacissime statim odoratus Bacchanalium cladem, & periculum suum, mutando subinde latebras aliquamdiu cum fefellisset: repertus denique est apud nobilem viduam indicio vetulae, tectum inter, & laquearia, quo se se abdiderat. Ita omneis, alius alia via cum in carcerem venissent, rite interrogati, & confessi quidquid erat, damnantur flammis. Molles enim viri, & marcidae stupris adulteriisque mulierculae, & peregrinus fere sanguis, ne judicum quidem oculos, adeo tormentorum adspectum non tulere. Quae colluvies cum incendio absumeretur, non fuit spectaculum, quale solet esse, dum in ejusmodi casibus, caetera adfluente multitudine, continent sese domi, longinquosve secessus quaerunt, quos ob propinquitatem aliquis ignominiae dolor attingit. Parentes & fratres & mariti praecipua nomina caritatis conjunctionisque humanae aderant laeti spectaculo, cujus luctus alias numquam finitur. Abruperat unusquisque sanguinis & naturae leges adversus ea corpora, quae sese ab natura domoque prius abrupissent.

Saramita proprio & separato rogo est crematus. Juxta cineres ejus paulo post cremavere Gulielminae ossa cum tabulis & signis, & argento auroque omni, quae salutarium beneficiorum votiva, scilicet, monumenta circa tumulum pependerant. Ipsa quoque cella flagitiorum sedes, & domus impuritatis, plebe cum securibus, & dolabris accurrente momento pene uno dejecta est, & rudera caementaque omnia prius flammis ustulata iisdem in cloacas avehuntur, ne contactu ipso, terrae superficiem atque superfusum hunc aëra contaminarent. In hunc modum oppressa, & deleta est secta, & officina muliebrium libidinum, quam mulier una instituerat: non autem deleta labes, & ignominia sexus, per quem ea deformitas invecta urbi. Multa sane probra conjecere in feminarum genus veteres, quive ex nostris ad contemplationem nequitiae sexus illius adsurrexere ex aliquo inter scribendum casu. Per seria, per ludicra frequentissima ea insectatio in omni litterarum genere reperietur, & severitatis gloriam hinc quaesivere molles etiam viri. Non enim fortasse omnes oderunt adspernanturve sexum, sed lascivia quadam, & ostentatione ingenii ludunt sic in pompam, & speciem, ut ad vetera maledicta contumeliasque jam exoletas addant novi aliquid, & prioribus inexcogitati: fitque quotidie hoc plaudente palam quidem fama, & approbatione communi, viritim autem in arcano abnuentibus singulis. Adeo sexui illi deditus est noster plerumque sexus, hoc ipso deterior.

Ego, cum Gulielminae scelus, caeterarumque Gulielminarum furiosam inexplebilem libidinem, fraudesque libidinis causa excogitatas, & prodita conculcata matrimonia, quaesitam ante matrimonii tempus inhonestatem puellari etiam aetati, sacris praeterea rebus facta ludibria, & religioni insultatum, & penatibus illatos ex lupanari alieni sanguinis heredes translatamque fortunam in adul-

terorum prolem: haec omnia cum narrando aliis, & ab iis qui olim narravere repetendo mecum ipse reputarem, veteris Poetae sensum interea saepe tacitus laudavi. Nam nimium generoso spiritu Tragicus dixit Euripides, *fuisse optabile hominum generi, ut quaepiam purior suscipiendis liberis via daretur, ne perfidum impudicumque animal procreationis causa habendum in societate vitae esset.* Scilicet ejus impudicitiam perfidiamque animalis respicere debuit, alter etiam pari generositate, & sapientia vates, cum videns cernensque omnia sine oculis, caneret: Neminem unum posse adfirmare, cujusnam hominis satu esset procreatus. Hæc autem potius videbunt mariti, & conquerentur.

Purgata, sicut dixi, urbe, sublatoque lupanari, lata lex est de peregrinis, datumque Magistratui negotium, ut ne quem ultra octiduum commorari Mediolani pateretur, nisi cujus causam ipse probasset, cognosceret instituta singulorum & vitam, conventicula nocturnosque coetus prohiberet. Sed jam Turriani exsules aderant magno, & ultimo sociarum civitatum conatu ad ejiciendum Urbe Vicecomitem, cunctaque repetenda, & transferenda in Turrianorum domum, sicut ex ea domo olim Vicecomes ipse potentiam imperiumque rapuerat, quod Turriani prius ipsi raptum ex calamitate servitioque Reipublicae Mediolanensis habuissent. Civitates autem quae ad reducendos in patriam Imperiumque Turrianos, extremo hoc conatu conjunxere arma, illae scilicet fuere: Cremona, Placentia, Ticinum, Novaria, Vercellae, Lauspompeja, Crema, & cum Demarcho Montisferrati Ricardus Languscus, quem novum ex hoste amicum repente Vicecomes alienaverat, data alteri Zaccharina filia, cum desponsa ei prius fuisset. Nec urbes populique alii qui in parte Vicecomitis habebantur, intacti nunc erant ab defectione, & favore in partem alteram: familiaeque potentes ab potentioribus aliis familiis inde ejectae sese ad Turrianos conferebant. Mediolani etiam in ipsa Imperii sede, ubi spem, & adversus externa praesidium esse oporteret, plena omnia rebellium erant, & detecta ibi nobilium conjuratione, dum punitur perfidia, plures ad rebellandum irritati.

Domus ipsa Principis agitabatur mutuis suspicionibus, odiisque intestinis, & Petrum Vicecomitem patrem demortui Othonis, Matthaei patruum Galeacius Matthaei filius comprehensum repente, & catenis oneratum clauserat ferreo septo, ibique ceu novum animal conficiebat tabe, & squalore. Nam sicuti fit cum praecipitia esse omnia ad exitium coeperunt, fessus negotiis Matthaeus atque tot pertaesus aerumnas, assumpto in sollicitudinum partem filio, maxima, & praecipua quaeque segniter, incuriose, remisse transmittebat. Et juveniliter ferox ille sine modo exercebat imperium, existimans apud tam infidos animos opus esse terrore, ut alienis exemplis alii in obsequio fideque retinerentur. Quae juvenis acerbitas, & patris vecordia pacatis etiam rebus inutilis eo adduxerat rem, ut non jam per conjurationes occultas coetusve clandestinos, sed palam, aperte, confidenter, de Vicecomite expellendo Turrianisque in urbem admittendis consilia agitarent.

Anno hoc, qui millesimus trecentesimus alter salutis nostrae erat ad x. cal. Majas in Aula publici consilii, quae paulo antea compositis adulatione publica plausibus inchoanti imperium Matthaeo sedes fuerat: in eadem sede sedentes Principes urbis ad populum tulere, vellent juberent adversus Vicecomitem iniri foedus, quod inter alias urbes initum firmatumque esset. Absque mora dubitationeque ulla illigavere sese foederi, tantaque licentia & contemtu ruentis fortunae acta ea res est, ut venirent in urbem foederatorum aliorum legati, atque vicissim hinc ad eas commearent. Exolescere inde quotidie magis, & vilius fieri Vicecomitum nomen: dilabi primo servorum greges levissimi semper & momento quolibet mutabiles: deinde alii, quos verecundia nonnulla tardarat: tum gravissimus etiam & intimus quisque: postremo circumspiciens ipse necessitatem solitudinemque suam, vehementer cogitare de fuga coepit.

Bonacosa Burra erat uxor hujus Vicecomitis commu-

A nium aliquot ei liberorum parens & per mutuam concordiam dilecta. Hanc neque trahere secum volens comitem fugae, &, si domi relinqueretur, expositam fore ludibriis inimicorum videns, intra sacrarum virginum aedes cum nobilibus aliquot ancillis abdidit. Monasterii nomen ejus in nullis usquam reperire annalibus potui: tantum exstat apud omneis diserte perscriptum hoc, Bonacosam Burram fugiente marito apud sacras Virgines latitasse. Abdita sic in tutum, ut ipse rebatur, uxore, Vicecomes, cum in singula momenta, & ab hoste, & ab cive, & ab domo ipsa cresceret metus, sublatis, quae in illa trepidatione poterant auferri, uno, vel altero comite clandestinus, & ignotus urbe excessit. Postquam apparere desierat,

B primo quidem nesciebatur, quonam ille fugam intendisset. Mox vulgatum est, Placentiam ivisse fretum amici alicujus subsidio, quem fidelem ibi potentemque haberet. Sed inquirebat ultra persequebaturque nemo: satis habebant, quod terrore ipso capere fugae consilium coegissent, quem per arma, & acies dejicere parati erant.

Turriani fratres interea Cassoni filii, quorum nomina haec fuere: Martinus, & Henricus, & Musca, cum aliis suae gentis hominibus exercituque foederato, constiterant ad Laudem Pompejam irrupturi quovis modo in urbem, oppugnandoque & obsidendo quaesituri in patrias sedes aditum, nisi fuga Vicecomitis cuncta aperuisset.

C Ita sine sanguine ingressi recta petiere dirutas suas aedes, quibus hodieque id nomen manet, ibique raptim collocato domicilio, fortunam haud dubie priorem, favore nominis, & assectarum opibus quaerebant. Sed in civitate, quae dominari ipsa volebat, non poterat id esse incruentum: ac duae factae protinus acies: una propugnantium Turrianos, quos & acciverant: altera defendentium patriae libertatem, cujus repetendae tempus nunquam habituros esse aliud clamitabant, si nunc cessatum fuisset. Profecto nutantibus Turrianis, fugato, sicuti demonstratum est, Vicecomite, constitui hoc tempore status Reipublicae Mediolanensis potuisset, Metropolisque liberari, nisi post lapsas semel res olim, caput po-

D tius unum esse magno huic corpori, regique ab uno totum semper istud ignota mortalibus divinae providentiae dispensatione esset decretum. Non enim aliter quam decreti ejus lege ac potentia fieri potuit, ut gens tam avida libertatis, impatiens obsequii, domitrix expugnatrixque civitatum aliarum, dominatum acciperet Turrianorum prius, deinde Vicecomitum, deinde Turrianorum rursus, & postea Vicecomitem iterum admitteret. Nisi fierent ista divinitus, & nisi vellet excelsa Numinis providentia populum hunc adsuefacere domino uni, arbitriumque rerum civitati adimere, cui decora alia omnia contulisset, non defuerant animi spiritusque populo, &

E vires, queis duas istas familias nihil juris habentes ad imperium, coercere potuisset etiam poenis, quibus alii liberi populi suos homines appetentes patriae dominatum aliquando coercuerunt.

Nostri, postquam ab exsilio Turrianos in urbem recepere, primo quidem acerrime nitebantur, ne reditus eorum publicae libertati obesset, deinde vero succubuere violentiae inexsuperabili, quae Metropolim imperio alieno addicebat: & sub fallaci ducis sive rectoris nomine, quo jam decepti toties erant, latitantem tyrannidem accepere, ut ne tyrannide quidem excussa alia liberi essent. Acceptis autem, sicuti dicebam, in urbem Turrianis, cum civile bellum esset ortum ex eo, quod

F pars generosissima civium reduces in patriam urbique redonatos eos, sub legibus sub magistratibus volebat haberi communi cum ceteris jure: deterrimi quique revocatis ita exsulibus, imperium etiam urbis dabant: fretus novo hoc dissidio Vicecomes ausus est e latebris prodire, quas petierat, sperans, quia pertaesum Turrianorum esset, posse sui desiderium oriri. Ea fiducia progreditur ad Pioltelum usque, qui locus decem millia passuum ab urbe abest. Legati Veneti qui per id tempus ad utrumque Mediolanensium exercitum de pace venerant, impune venturum, dederant fidem. Ibi traditis depositisque insignibus abdicabat omni se se potestate, quam in popu-

populum Mediolanensem usurpasset: nec ea modestia profuit quidquam ad id cujus causa suscepta erat. Direpta paulo post domus omni regio paratu supellectileque referta, cui pepercerant ad eam diem ob Galeatum, credo, filium, qui arma adhuc militemque retinebat.

Tantisper, ista dum fierent, nullius imperio subjecta civitas, veteris Romanae Reipublicae instar habebatur, dominatoresque suos, aut jam fugere ultro coegerat, aut persequendo armis agebat ipsa in fugam. Deinde, vi urgente illa, quae consiliis armisque omnibus excelsa imminet, fato, si dicere licet, quodam, ne diu compos unquam esset sui Metropolis, ad accipiendos rursus, quos ab reditu fugaverant Turrianos, pace inter se facta consensere primores plebis, Conciliumque omne urbis. Ita reducti rursus in urbem Turriani, & ab frequenti populo collocati in iisdem dirutarum aedium vestigiis, quae tecti satis adhuc domicilio praebebant: & studio impetuque multitudinis nova deinde tecta ibi raptim excitabantur. Non dubius jam hinc reducis familiae gradus ad dominationem aditusque erat, haud ille quidem transitu statim toto, repentinoque passu, sed quotidianis per intervalla progressibus, dum, vel consensu publico, vel propensione studiisque singulorum, auctoritas, & splendor assidue nonnullus accedit, vel etiam ipsi jam inde ab priore dominatu imbuti necessariis ad ista artibus, arripiunt quotidie aliquid, atque usurpant, quo supra caeteros attollerentur. Celebre per calamitates etiam familiae nomen, & ipsa dirutarum aedium moles, areaque illa, veteris aedificii magnitudinem testata parietinis & ruderum acervo: hinc vastae solitudinis campus, hinc superstes palatii brachium vitata injuria capax dominorum: hinc surgens nova ab fundamentis Aula, conclaveque supergrediens alte vicina tecta: & concursus illuc nobilium populique in parte splendoris erat, qui ad principia rerum plus confert saepe quam arma, & omne virorum robur. Praeterea, fratres ipsi egregie inter se concordes, modestique in alios, & inconcussi recentium certaminum recordatione lacessebant obsequia, nec habebatur indigna domus in quam transiret fortuna, quae Vicecomitis fuisset. Initia certe conferendi in eam Principatus eadem fuere.

Dux Urbis absque mora Guidus creatur, qui postridie quam nomen potestatemque acceperat, ducto in Comenses exercitu, profugum illuc Vicecomitem, atque rebellium eorum ope reparantem bellum fudit, ac fugavit. Hoc deinde duce bellica res Mediolani administrabatur: & facili confinio caetera eodem vergebant, ut parum abesset, quo minus respiceret unius nutum civitas, tot semper adflicta malis dum pugnat adversus id malum. Sed adimebat sensum corruptae libertatis strepitus armorum, & compositis domi rebus irritata omnia extra urbem: contempta foederis fides: & jam eaedem pro Vicecomite civitates, quae rebellione sua fugere ipsum coegerant. Namque Albertus Scotus, qui Placentiam obtinebat, praecipuus foederis Turrianorumque reducendorum instigator, cum omnes fere Insubriae populos adversus Vicecomitem concitasset, idem, postquam exturbatus ille erat, restituere extorrem conabatur: alienabat ab Metropoli Turrianisque quas antea conciliaverat urbes, & levitate incredibili sese postea rursus cum Turrianorum nomine Mediolanensibusque conjunxit. Nunc stimulis agitata ejus pars maxima & validissima Insubrum circumsteterat armata urbem, ac depellere inde vi tota Turrianos volebant. Quin etiam ingressi subita irruptione moenia die quodam Novarienses, & Cremonenses, & Placentini Scoto eodem duce atrox per omneis vias praelium edidere: jamque capto, & communito Viridario, toti urbi minitantes, ab Portae Novae milite, facto ex transverso impetu depulsi sunt, & pars magna caesi. In ea tumultuaria dimicatione repentinoque conflictu, Andreas Vicecomes impacta in guttur sarissa dejicitur equo. Guidum Turrianum invectum in medios temere hostes, intentis in ipsum undique gladiis eripuit discrimini equus suus: eumque ferunt rediisse postea in pugnam, & caeso Placentinorum globo intactum vulnere evasisse.

A Franciscus Fontana, qui Frisetio mortuo, Ecclesiam hoc tempore nostram Archiepiscopus habebat, praesederat prius Ecclesiae Messanensi, indeque pulsus, Nolanum aliquandiu populum rexerat nihilo feliciore ibi ob temporum insaniam Pontificatu, quam apud Siculos olim, & postea apud Insubres: propriumque viri fuit hujus, in magna pastorali virtute magnoque animo, lacrymas tantum, & lamenta dare subjectorum malis. Remedia caetera magnitudine malorum excludebantur: nec umquam ille virtutis explicandae locum invenit, cum admiratione virtutis, ab Ecclesia translatus ad Ecclesiam, ceu remedium, aliquod unicum, & divinum perditis ea tempestate mortalium rebus ipse admoveretur. Ab hoc

B Archiepiscopo Fontana Gulielmus Brusatus equestri dignitate ornatur, quod prodidere temporum eorum scriptores, neque propter actionis, ut existimo, amplitudinem, neque propter hominis ipsius splendorem, sed quia familia ea Brusatorum, ob fidem erga Metropolim una cum familiis ejecta Novariensi agro Mediolanum venerat, eisque exsulibus, tamquam in nova patria blandimenta honorum dabantur.

Non interim Mediolani ulla erat ab armis quies, impetrante nimirum subinde Matthaeo ad resurgendum auxilia aliqua ab iisdem, ut dixi, qui stantem everterant, vicissimque Metropoli ciente suas, & fidelium suorum vires, non tam adversus Matthaeum, quam adversus eos, quorum ille fiducia praesidioque adhuc nitebatur. Tunc

C in foederis rebelles nova inibantur foedera cum civitatum earum rebellibus: & horum quotidie agmina Mediolanum in nostra castra sese conferebant. Venere inter caeteros, ab Novaria Brusatus ille quem ab Archiepiscopo Fontana, equitem fuisse factum memoravi: Simon Carobianus ab Vercellis: Advocatus Madius ab Como: aliunde alii acres bello, & cum sua quisque clientum, sive consanguineorum manu. Joannes Montisferrati Demarchus quatuor millia peditum, & delectos equites duxit. Is cum familia sua in aedibus Ambrosianis est diversatus. Exercitum Ticini reliquerat. Reipublicae nomine paratus alius exercitus fuit facile suffecturus adversus eum motum, etiamsi nulla externa auxilia ac-

D cessissent. Praecipua erat in Placentinos ira, quia civitas ea non solum ipsa desciviſſet, exuissetque foederis fidem, sed etiam hortatrix ad alias fuisset: princepsque gentis Albertus Scotus, mutando subinde socios, & amicos, levitate sua illa quodammodo illusisse rebus videretur. Qua ira, Mediolanenses, ducto illuc exercitu, tantam agro Placentino vastitatem, tantumque urbi terrorem intulere, ut Scotus, relicto Principatu redigeret sese in ordinem, vanosque suos mores, & illud mutabile ingenium transferret ad res privatas, quas etiam repente pertaesus, voluerat resumere imperium, sed fastidio hominis, & Mediolanensium metu cives obstitere.

E Vicecomes collectitio suo exercitu, Belinzonam, inde Varisium usque progressus, posteaquam labi partes suas vidit, coeperat latitare rursus & aliquandiu nihil movebat. Nec Turriani interea laeti detecto nobilium consilio, qui delere internecione familiam, & patriam sic liberare conjurarant. Inde exsilia, & proscriptiones, & pervagante magnas domos poena conjurationis, exsecratus passim dies ille, quo exsules eos in urbem, postea in principem urbis locum admisissent. Cum haec Mediolani forma rerum esset, sacraeque res & profanae, & semper admista domesticis externa sic haberentur, exibat annus humanae salutis millesimus trecentesimus octavus, quo non fere ple-

F nior alter Populo Mediolanensi tristium ambiguarumque rerum fuit. Perculit exitus hujus anni gravi clade Turrianos, exstinctis intra paucos dies, Musca & Martino, viris acribus & inquietis magnae famae cupidine, ut cum eorum vita concidisse spes in posterum & consilia Domus viderentur. Musca confectus aliquot tabe mensium obiit Octobri praecipitante, Martinus ineunte Novembri, continuatis prope funeribus, quae funera Civitatem in diversum affecere, prout oderant homines, aut favebant.

Etiam Ecclesiae studia disparia in mortuos apparuerunt. Nam ad priores exsequias, ordines universi prodiere cum insignibus suis, atque pagatim ex agro suburbano Sacerdotes adfuere. Stratum erat feretrum versicolori pretiosa pelle: conchiliatam umbellam, quatuor viri militares totidem hastis attollebant: corpus exanime purpurea in veste Franciscanae aedi est illatum. Martino, neque Cleri, neque umbellae honos idem fuit. Sed pompam auxere circumfusi equites obversis in terram clypeis trahentes vexilla per vias. Huic privato luctui, publicus Ecclesiae luctus adjungitur, detecto Dulcini cujusdam scelere, quod pertinuit ad urbem depravandam inficiendamque religionem. Homo Mediolanensis hic fuit Dulcinus: & qui rem tradidere, Fratrem vocant. Sed neque cujus ordinis fuerit, perscriptum exstat in ullis annalibus, neque nos ignorationem hanc esse jacturam ullorum hominum arbitramur. Secutus ab ineunte aetate sanctiorem intra claustra vitam, aliquamdiu steterat inter aequales absque labe, non segnis idem ad litterarum studia, quae in Monasteriis celebrantur. Postea degeneraverat in perditos mores, & opiniones malas, & suam urbe tota sectam occulte proseminabat, experta nimium saepe talium ingeniorum importunitate, ut socios errorum quaerant.

Sacri Quaesitores, re comperta, cum illico prehendi hominem jussissent, aufugit ille arrepta secum muliercula, quam stupro simul, & disciplina sibi devinctam habebat. Secuti deinde complures, qui, vel misere corrupti, viam illam esse salutis opinarentur, vel deprehenso scelerum magistro, perculsis ob conscientiam animis, judicii poenas timerent. Hi cum duce suo, colles, qui sunt circa Novariam insedere, simplicesque montanos in suum dogma trahebant, donec satellite immisso, capti sunt ad unum omnes, & in proxima Vercellarum urbe cremati. Hoc ea tempestate triste spectaculum, & exemplum Urbs nostra tulit.

Insequente anno, Franciscus Archiepiscopus moritur apud Angleriam in arce: cum civiles turbas, atque temporum eorum mala pertaesus, ibi hiemem ageret, captus etiam amoenitate loci. Namque Angleria in Verbani lacus littore sita contra Aronam, fruitur Oppidi montiumque prospectu, & late fluentibus aquarum spatiis, & puro ac patente coelo, nec alibi rigor anni minus sentitur, ubi Sol cursum suum ad septemtriones inflexit. Possessa fere semper antiquitus Archiepiscopo Mediolanensi, dein versis rebus, & dilapsa veteris potentiae mole saepe Principes mutavit, donec una cum reliquo Verbani lacus dominatu perveniret ad Comites Borromaeos, ac rursus excideret ex ea domo rursusque restitueretur, ut memorabo si contigerit, ut nostri aevi varietates attingam. Tunc Pontifici nostro manebat Angleria, simul adversus pericula munimentum, simul ad valetudinum & curarum incommoda secessus opportunus, quam utramque commoditatem secutus hoc tempore Franciscus ferebatur. Sed mors etiam ibi senem invenit. Indoluere Mediolanenses plus aliquanto quam ut externus decessisse Pontifex videretur: nec fortasse nostratium aliquis post Sanctorum aetates antea pari desiderio celebratus erat. Adeo ille, cum Civitate Parmensis esset, ut pro Mediolanensi cive haberetur effecerat comitate in omnes, nec se se partibus ullis adjungendo, quae duae res communia sunt officia peregrinorum in aliena civitate, & ubique propria illius, qui Pastor esse populorum velit. Non tamen defuere veteris memoriae varietates, quae factiosum exsulemque facerent, & Angleriensem arcem exsilii sedem Archiepiscopo, non partem Ecclesiastici dominatus fuisse commentarentur. Corpus quod fuerat hujus Archiepiscopi, cum Mediolanum sepulturae causa deportaretur, mista civium, & Clericorum agmina duxere funus: tumulus in Templo maximo paratus erat: ibi peracta est sepultura: nec de successore dubitatum. Cassonus Turrianus ex Ordinariorum Collegio supra ceteros eminebat dignitate vitae, & ingenuarum artium disciplinis, quantum in ea temporum & rerum perturbatione excellere quisquam posset. Aderat familiae favor, quae saevos Reipublicae per- A pessa casus, hoc etiam poscere solatium videbatur. Et Musca pater recenti sui nominis memoria, filio commendationem addebat. Atque ipse manifestus erat, generis fiducia privatam illam quietem detrectans, & splendidius ampliusque nonnihil appetens, quam quantum illud Canonici Ordinarii nomen haberetur. Quippe diu custoditus inter primores honor ad plebejos promiscue vulgari coeptus erat: & dum turbatur haec Patria bellis, aliqui pervenerant in Collegium, quos, optimates esse sibi dedecoros putabant. Ita Cassonum, neque obscure, neque indigne petentem, Patres Archiepiscopum renuntiavere, consentientibus etiam eorum suffragiis, quos nuper in ordinem adscitos, nobilitas multum infra se de- B spectando, penitus a se alienarat. Placabat, sive continebat offensos eorum animos, resurgens iterum in Guidone post Muscam & Martinum potentia Turrianorum: eaque Domus duplici nuper funere adflicta, dein excitata rursus, terrore sui nominis frenabat civium animos, veluti cum unus dominatur. Namque Guido Francisci F. Ducis nomine Rempublicam obtinebat, magni animi vir, & fraterna ad eam diem, sicuti videbatur, in suos caritate: necdum venerant ea diffidia, quae postea domum funditus universam everterunt.

Simul atque sui sanguinis habere se Pontificem vidit, velut in libera civitate, tulit ad Populum, vellent juberent, mitti publice legatos ad Sedis Apostolicae lega- C tum, ut, quem Canonici Ordinarii suo jure Archiepiscopum Ecclesiae Mediolanensis nominavissent, ei ratus honos fieret auctoritate suprema: subjecitque pauca de viri laudibus, & suae Domus adversis, & ut ea tandem conquiesceret. Decreta repente legatio, quam postularat, & clarissimus quisque in eam delecti, attributo sexaginta dierum sumptu, ut singuli senos equites ducerent: cumque pecunia non suppeteret ex aerario, ab ipso Guidone mutuam sumpsere. Cortonae in Etruria legatus Apostolicus agebat. Eo Mediolanenses iere, & exposita nominatione Collegii, consensuque Civitatis, ut rei totius auctor fieret, impetraverunt. Sunt, qui Cassonum ipsum ivisse una cum legatis tradant: inde do- D mum redeuntem, in Clarae Vallis Monasterio substitisse per aliquot dies: effusa illuc civitate deductum in Urbem: quomodo veteres Imperatores triumphabant, instructa fuisse omnia Guidonis astu ad populum alliciendum, cujus animi plerumque capiuntur inanibus, neque quidquam tantopere valet ibi, quam species, & ea, quae sensibus hauriuntur.

Ferme sub ingressum hunc novi Pontificis in urbem, cum Principum aliqui, seque & patriam, & libertatem sero respicientes, advocata in Palatium concione, de mutando Duce salubre consilium exposuissent, attonitos atque trepidos ad eam rem animos invenere multitudinis, haud alia magis gratia, quam ob recentem, sicuti E traditum est in capessendo Pontificatu splendorem & majestatem. Proponebant Principes veterem illam, & in omni bene temperata civitate semper adhibitam rationem, ne magna imperia perpetua forent. Dulce libertatis nomen, instituta majorum, pericula nimiarum opum, & quanto melius foret, eos imperare, qui vicissim esse parendum scirent, quam unum potiri rerum. Haec omnia primo clandestinis agitata sermonibus, etiam libere memorabantur ab illis, qui nobilitate ingenita contemnere Turrianum poterant. Sed quia capta multitudo erat splendore nominis, frustra fuere. Insidebat enim animis & adhuc obversabatur ante oculos illa raro antea, postve spectata rerum & hominum amplitudo, F cum Archiepiscopus Cassonus & Guido Princeps, Metropolim hanc, & velut una in domo constipatum honorum florem suo capite gerentes inveherentur. Illos ipsos abrogandi Principatus auctores, meminerant, quasi calones lixasque Turrianorum incessisse. Strata coronis itinera, vestiti parietes auro, egesta in publicum omnia, quae privatim ad magnificentiam & ornatum expetuntur, portae triumphales immistae caelo, caelum ipsum, quacumque pompa incederet, purpura sive linteo inumbratum, & tota denique illo die in equis civitas, deliberanti nunc, sive potius insanienti populo caliginem offunde-

debant, ut quos in tanto splendore conspexerant, eos supra mortale fastigium, animorum suorum existimatione collocarent. Prope subibat religio statuendi & committendi quod offendere Domum eam posset. Atque auxit admirationem, perculitque vehementius animos ipse Guido, cum effatus pauca, ut positis studiis, Ducem crearent optimum, e concione statim abiisset. Videbatur, Patriae salutem ante res omnes habuisse, decessisse Concilio, ne praesens obstaret libertati. Tanto promptius eum, non refecere modo, sed perpetuum esse Ducem Reipublicae Mediolanensis jusserunt.

Cassonus inde Archiepiscopus ab Episcopo Novariensi, Summi Pontificis nomine, sacris initiatur, quae solennia erant consecrando populorum Pastori. Caeremonia peracta est in Templo maximo, cujus ordinem antiquissimae tabulae sic breviter exsequuntur. Fecisse Novariensem ad Aram cum symphonia & cantu. Prolato diplomate stolam albam indidisse Cassono: crucem tradidisse, quae praeferretur. Cum Turriani tenentes in hunc modum urbem utroque dominatu starent in summo rerum culmine, Guido est ausus insultare Vicecomiti, & adflictam illius fortunam incessere ludo, qui multarum lacrymarum ipsi praesagium tulit. Scilicet, ut eo praesagio devoveretur excidio tota Turrianorum Domus, atque suspicionibus primo, deinde injuriis in se ipsam concitata dissiliret, & paulo antea felices illi, Cassonus Archiepiscopus, & Guido patriae pater habitus, duo invicem exempla rerum humanarum fierent.

Matthaeus Vicecomes, post opes accisas morabatur in agro Veronensi: locoque Nugarola nomen est, ubi ille, quasi veterum Philosophorum unus, casum sapienter adversum tolerabat. Illic in Athesis ripa comite uno die quodam inambulantem convenere qui tria simul haec Guidonis nomine percontarentur. Ecquid ageret? An speraret aliquando, se futurum esse Mediolani? Ac, si spem eam agitaret, quam fore sui reditus diem, quodve tempus arbitraretur? Ut ibat, manu virgam tenens, ita responsum dedit, Guidoni quod referrent. Ipsos vidisse quid ageret. Credere se venturum in Patriam: & fore compotem Urbis, tunc cum peccata Turrianorum, in altera posita divinae librae lance, peccatis propenderent illis, quae ipsum expulissent. Non exsulis eam, sed veluti missam e coelo fuisse vocem declarabunt ea, quae sunt insecuta. Jam enim fatum appetebat, non vanum atque superstitiosum illud, quod plena errorum antiquitas, necessitatem & nexum esse causarum credidit, sed vere ineluctabile aliud ex caelesti in humanas fraudes ira, quae lentos saepe gradus movet ex longinquo, & inopinato. Neque tamen Vicecomes ipse postea diu victurus erat idem telum, diuve melior erat futurus. Turriana res ita deleta est, uti demonstrabo.

Forte acciderat, ut rem Ferrariensem, intercisa legitima & justa Ducum successione, Romanus vindicaret, obturbantesque Venetos, bello acerrimo persequeretur. Et quia non satis proficiebant arma: Pontifici visum, uti rem gereret alteris etiam armis, quae aqua & igni perduelles impios arcent: ejusque rei causa, sedens Mediolani Cardinalis Arnaldus edixerat cunctis per Italiam Episcopis, uti Bononiam convenirent. Cassonus Archiepiscopus ad Concilium ivit ita, sicuti oporteret conspici tantae Urbis Pontificem: & quo spectatior iret, additi equites ab Guidone, comitatus omnis ad regiae pene fortunae similitudinem instructus. Fueritne vetus simultas, & odium jam inde a principio inclusum animis, qualia etiam inter proximos venena tecta saepe mutuis blandimentis nutriuntur: an subita res, an sine re, mala suspicio, haud ego pro certo affirmaverim. Sane postquam Cassonus Archiepiscopus ex Bononiensi illo conventu Mediolanum redierat, infensa & infida esse omnia, inter ipsum, & Guidonem coepere, divisaque Domus in hunc, aut illum, evertere se ipsam, & convellere a fundamentis properabat. Tumere animi, mutari vultus, intermitti colloquia, declinari patruelium fratrum occursus: ex utraque parte comparari gratiarum externarum subsidia, velut ad res novas & magnas. Cives reliqui, videbant quidem non sanas esse mentes, sed quid esset negotii, nondum plane suspicabantur. Parari vim aliquam, aut timeri, simulari domesticas inimicitias, & aliis imminere malum: vel si nihil simularetur, armari Turrianos in mutuam perniciem apparebat. Quotidie nova hominum ora conspiciebantur, & ex agris armati veniebant in urbem.

Cum rebus & opinionibus hujusmodi suspensa civitas esset, erectique starent omnes ad id quod fortuna spectaculum pararet, peperit dinique Guidonis animus ea, quae jam dudum parturiebat. Ad Cal. Octobris, convenire & adesse Turrianos omnes in Templum Maximum jubet: esse quae de reconciliandis animis & de maximis familiae rebus agere communiter velit. Spes injecta concordiae, summum imperium, religio quoque loci, & ad extremum, fiducia consanguinitatis, fecit ut frequentes adessent, rati posse placari si quid inter ipsos esset offensum: necdum intercessisse tantas injurias, ut sub tutela Templi augustissimi violari deberent. Archiepiscopus ipse non recusavit interesse conventui.

Postquam omnes adfuere, ceteris intactis, Archiepiscopo fratribusque manus injiciuntur. Ille cohibetur intra Palatium, apposito etiam ad fores milite: fratres Angleriam in arcem asportati & inclusi. His nomina fuere: Paganus, Eduardus, & Moschinus. Napino, quem simul comprehendere destinatum erat, profuit illo die casus, cum forte in agro, volatu accipitrum oblectaretur. Nuntiato tumultu, proripuit se se repente Tricium, atque ibi occupata & munita arce transitum illius tempestatis exspectabat. Reliqui Turriani, cum intra Archiepiscopi domum stetisse injuriam, seque paucorum periculo esse defunctos viderent, aliquantum ex ea solitudine, quae nuper omnes habebat, remisere. Reputabant, non esse saevitum in alicujus vitam: laxe custodiri domi suae Pontificem: posse justam subesse causam, & fortasse suspiciones & odia potissimum huc vergebant. At Guido, postridie quam haec erant gesta, convocat iterum gentiles suos, & cum illi non detrectassent, orationem habuit, qua pietatis simul, & gravium irarum signa permisceret. Non dici posse quanta recusatione animi, quantisque dilationibus ad consilium necessarium accessisset, ut sacrae potestati, ut sanguini suo faceret illud, quod pridie esse factum vidissent. Beneficiis suis semper ornatam domum, gratiam hanc referre propinquo, & parenti, & principi, ut in ipsius damna se se cum hoste consociaret. Atque Cassonum Archiepiscopum illum, a quo moneri & corrigi caeteros oporteret, ultro auctorem esse consiliorum, ultro, quantum in ipso foret, jam Vicecomitem in urbem introduxisse. *Nam, ne ignoretis*, inquit, *Matthaei neptis desponsa Moschino est, hujus nostri Pontificis fratri: Napino altera neptis ejusdem Matthaei datur: Paganus Giberti Corregiensis affinem in matrimonium ducit, quae connubia, instrumenta sibi in nos Archiepiscopus quaesivit. Et nuperrime ille: cum Bononiam Concilii causa proficisceretur, iter illud a summis Ecclesiae rebus Apostolicisque mandatis, convertit ad excidium vestrum, & meum, & Patriae totius. Quippe Parmae sunt ab eo inita consilia cum Corregiensi, ut si ego ad Cassanum accessissem, in trajectu Abduae fluminis interficerer, & capite sublato, Patriam hanc inter se diriperent hostes nostri.*

Subjecit inde Guido, hujus parati facinoris & initi consilii testimonia & indicia, quae haberet; ac nominatim, Philippo Langusco, & Antonio Laudensi notam esse rem affirmavit. Erant in Concilio, praeter Turrianos, Tegnacca Palavicinus, Jacobus Moncia, Philippus Motta Principes Nobilitatis, aliique praeterea, quos Turriani secum ob privatas quisque necessitudines & amicitias in eum locum adduxerant, ad casuum atque suspicionum incerta. Hi magnopere coepere Guidonem hortari, ut, & sacrae dignitatis in Archiepiscopo, & propinquitatis in fratribus meminisset. Respiceret communes atavos, & Patriam, & se ipsum, neve se se demitteret eo, unde receptum postea non haberet. Hostes illos ipsos, cum quibus Archiepiscopi domum affinitatibus esse consociatam indignaretur, posse connubiorum pignore, & caritate reconciliari. Sin animos gererent im-

implacabiles & malignos, non offerendam illis in sinum tantam esse fortunam, quanta majorem optare ne ipsi quidem possent, ut rueret in se domus, ac sine ulla externa vi, domestico furore cruentaretur. Quod instructum dolis flumen, & paratum in Abdua sibi fuisse necem dicat, valde esse videndum, ne capitalissimae sint eorum insidiae, qui tales ad metum insidias proponant. An aliquid posse dici tam incredibile, quam hoc? Guidoni Turriano, Principi Mediolanensium, quem Urbis arma circumstent, antecedant, sequantur, & tanta undique cingat excelsae fortunae moles: huic igitur in suburbana prope aqua, fraudem & vim externam esse collocatam? Ac si tamen aliquid fuerit, potius oportere B sanari lenibus remediis animos, & venerari Deum, atque tutelares urbis Divos, quod arcana conjurationis retexerint, quam ulciscendo, adsequi, ut aliud ex alio malum renascatur. Nam hunc semper conjurationum violenter oppressarum exitum fuisse. Guido respondit, cordi fore sibi consilium amantissime quod proponeretur, & habiturum esse rationem, ut ne Populo Mediolanensi tam bene de se merito ulla in re displiceret.

Interea, Cassonus Archiepiscopus cingebatur in dies acriore custodia, Palatii valvas, aditusque & exitus omneis obsidebant armati: conditiones variae proponebantur, quarum iniquitate, potestas augustissima redimeret illius domestici carceris ignominiam, & captivos fratres. Conditiones autem eae quaenam fuerint, minime C traditum est: sed licet conjecturam capere de caeteris ex una, qua fundos ad Salvanecium uberrimos ac late patentes in ea captivitate dimisisse Archiepiscopum constat. Vicesimus jam erat dies a primo captivitatis die, cum legatus Apostolicus, quem, ob rem Ferrariensem, & Veneta arma, missum fuisse memoravi, re comperta, Guidoni, & filiis ejus cum horrendo carmine sacris interdixit. Ejus interdicti auctoritas in oppido sancti Michaelis publicis tabulis consignata est, & Episcopo Novocomensi negotium datum, ut ille tristi munere defungeretur, atque superba subeundo limina, coelestes diras ad Guidonem & filios introferret. Enimvero, tunc D maxime si umquam alias est intellectum, quam tremenda sit potestas illius Apostolici fulminis, quo protinus concidunt, non afflata modo corpora, sed universae domus, tota vicinitas, ipsae civitates eodem ictu, & sortis humanae commercium obmutescit. Statim ubi Guido cum sua prole tergemina tactus est hoc fulmine, ceu deforme animal, omni paulatim dilabente ministerio destituebatur.

Abierunt ex aula, primo innocentissimus quisque, deinde his proximi, postremo servorum vulgus, & amicorum intimi, raraque per urbem adulatio Principem agnoscebat. Paganus Turrianus erat Episcopus Patavii columen familiae propter severos mores & magnam famam, nec se se antea gentis suae turbis implicarat. Is, E cognito rerum statu, quae Mediolani agebantur, &, quemadmodum Guido Princeps Urbis, Archiepiscopo violato, meruisset extrema, dignam sua gravitate actionem suscepit placandorum animorum, & ejus rei causa Mediolanum venit. Simul etiam vicinae Civitates erga Metropolim adulatione, & studio, vel quod sua interesse arbitrarentur, destinavere pacificatores legatos, quorum nomina in publicis tabulis hoc ordine sunt reperta: LEGATI CIVITATUM AD PACEM INTER CASSONUM ARCHIEPISCOPUM ET GUIDONEM DUCEM ET SECTATORES PARTIS UTRIUSQUE FACIENDAM. Philippus Languscus Legatus Ticini. Antonius Legatus Laudis Pompejae. Gulielmus F Brusatus Legatus Novariae. Simon Carrubianus Legatus Vercellarum. Venturinus Bencionus Legatus Cremae. Urbs Novocomum, & Urbs Bergomum binos legavere, quorum nomina sunt omissa: titulus tantummodo Legationis manet.

Harum Civitatum Legati cum Antistite Patavino communicantes quotidie consilia, excusantes injuriam, auctorem injuriae mitigantes, omnem honestae satisfactionis viam, & inposterum stabilimenta pacis exsequebantur. Facile partium animos in praesentia composuere. Quippe Cassono Archiepiscopo magnum ad omnia vinculum erat, circumdata domus in carceris formam, inclusi carcere fratres, & proclivis ad ulteriora transitus: illum alterum irata lux, alienata prope vita, & minitans quodammodo caelum, accipiendae paci facilem dabant. Et tamen, nescio, quomodo non sine magno Pontificis dedecore, Guido superior in conditionibus fuit. Ad v. Cal. Novembris in templo maximo facta qualiscunque pax inter Cassonum & Guidonem, ejusque pacis tabulae recitatae magna voce, ut omnes audirent. Juravit Archiepiscopus, se nulla in re adversarium fore Guidoni Turriano gentili suo: rem, salutem, commodaque ejus cum tota domo propugnaturum esse. Vicissim ipse Guido sua carmina, suumque jusjurandum peregit. Legati nihil juraverunt: adfirmavere tantum, se suis & Civitatum suarum opibus adnixuros, ut ea, quae jurata essent, sancte inviolateque custodirentur. Sed vana erant omnia propter paratum excidium imminentemque finem universo Turrianorum dominatui, de quo Matthaeus Vicecomes olim in vatis prope modum cecinerat, cum diceret: ubi Domus illa peccatis antestaret, tunc fore, ut pulsi pellerent expulsores, ipseque in Patriam rediret.

Ea, scilicet, hora, idque fatum, non jam appropinquabat, sed erat in ipso prope limine, rapidum idem & occultum, & post longa curricula insidians uni jam pene momento. Fuerat inter conditiones, ut ab ea caeremonia quam retuli, protinus Archiepiscopus in extremos provinciae fines iret, abiitque minitans Guidoni, & coquens in ipso itinere consilia rerum evertendarum. Potuit offensus animus, & in ipsa concordiae simulatione plenus irarum, alia quoque secum agitasse perniciosa & funesta, quae poscerent occasionum intervalla, & maturitatem suam. Promptissimum omnium fuit, accersere externa arma in Italiam, & Henrico Lucimburgo, qui fuerat Romanorum Imperator electus, offerre spem alterius Imperii, divisam factionibus urbem, sub Tyranno male quietos animos civium, atque praeter vulgata haec, occultas etiam opportunitates notas ei, qui semper in hac urbe, pars maxima rerum fuisset. Nec deerant velamenta consilio, si sine armis dissimulanter ac tuto geri rem placeret. Namque ferreo diademate coronari in Italia Caesarem antiquus erat mos, idque diadema Modoetiae veluti magnum Imperii sacrum adservabatur: *Posse Caesarem, petendae coronae simulatione venire Mediolanum, & turbatis jam rebus, satis fore si conspiceretur.*

Haud sane displicet res Henrico, missaque Romam legatione per speciem obsequii, Apostolicam etiam auctoritatem inserere conatibus, ob negotii magnitudinem, & varios hominum sensus decrevit. Petiit ut sibi ad capessenda Imperii solennia venire in Italiam liceret. Id facile impetratum. Cardinales etiam missi quatuor itineris comites. Ipse, priusquam iter ingrederetur, Constantiensem Antistitem praemisit, qui Civitates, & Principes Italici nominis doceret de adventu suo, & quemadmodum ea pacata profectio, salutarisque omnibus futura esset. Ac ceterae quidem per Italiam potestates, populique cuncti, quacumque Constantiensis incessit, ostendere laetos animos, aut simulavere. Mediolani, Guido Turrianus, neque laetus fuit ea re, quae nuntiabatur: neque paruit notissimae regnantium arti, ut, quod intus non erat, id fronte saltem, & oculis, & aliquo sermone mentiretur. Senserat, sive suspicabatur, Archiepiscopi exsulantis hanc esse machinationem: eum privatas injurias, familiae ruinis, & patriae servitio ultum ivisse. Jam enim praeter Archiepiscopi negotiationem & fremitum, & minas, quae ab exsilio penetrabant in urbem, ipsius quoque proximi palam Henricum accersebant. Et inclusi ad Angleriam fratres, Eduardus, Paganus, & Moschinus, quamquam acerrime custodirentur, quibuscunque poterant colloquiis & litteris miscebant lacrymas & questus, probra in Guidonem, Caesaris laudes: ipsius pene Civitatis voce liberator Henricus expetebatur.

Guido, cum partium suarum homines, in quibus spei plu-

plurimum habebat, ex vicinis civitatibus evocasset, atque collato cum iis capite, consilia repellendi Caesaris agitaret, triste in eo conventu responsum accepit. Consensu namque omnes, accipiendum esse patentibus portis, & negotium fore salutare totius Italiae rebus acclamaverunt. Quo responso concidit animus Ducis, & adesse ultorem Archiepiscopi Deum sensit: jamque Caesar aderat, exeunte Octobri Insubriae limitem ingressus cum Germanorum Principum, Italicae nobilitatis cohorte. Proceres Ecclesiae, civitatum rectores, aut legati, nostra cum exteris pompa Imperatorem deducebat, & quo propius incederet, eo plures confluebant. Ipse, comis alloquio, largus beneficiis, exhilarabat omnia: proscriptos & exsules in suam quemque civitatem obvia liberalitate reducebat. Restituti praeter ceteros, Archiepiscopus Ravennatensis & Episcopus Tridenti: de Archiepiscopo nostro nihil esse traditum miror, cum reductiones exsulum aliorum sint traditae & perscriptae nominatim. Certe indicant Acta, Cassonum Archiepiscopum ab Caesaris adventu Mediolani reducem fuisse.

Interea Matthaeus Vicecomes ille tanti nominis exsul, cui quiescenti triumphus ex victore olim hoste pulcerrimus parabatur una cum Patriae dominatu, solerti consilio fortunam suam adjuvit, fremente, sicuti est animadversum, Archiepiscopo Cassono. Namque Cassonus, voluerat ille quidem persequi superbiam Guidonis, ulcisci contumelias, rerum summam alio transferre: ceterum, non erat ea res cordi, ut summum urbis imperium ad aemulam suae genti domum rediret. Evolvi fortunae culmine Guidonem Turrianum: non autem pro Turriano dominari Vicecomitem volebat. Neque recentes affinitates, & longinqua connubia, de quibus est demonstratum, habebant eam caritatem, ut veteres atque flagrantissimas inimicitias oblitterarent. Ac si sublatae forent inimicitiae, non tamen consilium erat, Patriae principatum ei tradere, qui fuisset inimicus. Vicecomitis astus in struendo sibi ad Caesarem, inde ad summam fortunam aditu, fuit hujusmodi.

Franciscus Garbaniatensis erat quidam in ipso aetatis flore, cum naturae muneribus excellens, tum ornamentis etiam illis, quae ipsi sibi homines parant. Decorum corpus, dignitas oris, sermo jucundus, ingenium ad omnia simulanda vel dissimulanda promptum erat. Accesserant litterae interiores, diuque versatus in Patavino Gymnasio, rationem Imperii, gentium instituta, vim naturae, differendi subtilitatem, elegantis judicii juvenis comprehenderat. Post consueta liberalium artium curricula, civilibus turbis immistus frequentarat partes maxime Gibellinas, & ob eam rem adversae factionis opibus, ac potentia Turrianorum expulsus, Matthaeo comes exsilii, revolutus ad studia litterarum, id malae fortunae solatium habebat. Sunt qui scribant, ob ingenii famam, adscitum fuisse inter eos, qui tradendis sapientiae praeceptis, vel interpretando juri civili per ea tempora Patavinae Academiae principes habebantur. Hunc sibi Vicecomes, & vetustate amicitiae conjunctissimum, & studiis iisdem, aptum putavit ad ea exsequenda, quae destinabat. Itaque, cum eo collocutus de tota consilii sui ratione, rogat juvenem, ut arma equumque sumat, & militariter ornatus, se se immisceat in regium comitatum, quod perfacile foret, cum alii quoque reciperentur in eorum locum, quos longinquitas itineris, aliive casus abstulissent. Posse ipsum habilitate quadam ad Aulae consuetudinem, & opportunitatibus aliis, quae in animo, quaeve extrinsecus adessent, innotescere primoribus, deinde per eos ad Regem introduci, levem denique notitiam adducere in jura familiaris amicitiae. Id ubi successisset, exponeret Regi, quomodo se se res tota Mediolanensium haberet: oneraret merita invidia Turrianos: nomen Vicecomitum extolleret, ac si quam de ipso nominatim haberet honestam opinionem, parem in Regis animo sensum atque misericordiam afflictae virtutis excitare studeret. Auctoritatem & pondus fore testimonio, quod ultro daretur absenti, quodque per fortuitos sermones, dum nihil

A aliud quam res simpliciter ipsae, & ea, quae fuissent gesta, memorarentur. Si quis ejus commendationis & officii fructus exstaret, fortunaque melior sequeretur: eum fructum, & eam fortunam sciret Garbaniatensis cum Vicecomitum Domo semper sibi fore communem.

Omnia sicuti destinarat Vicecomes, evenere: facilis juveni aditus in regium comitatum, mox apud Aulae principes gratia, inde familiaris cum ipso Rege congressus, testimonio fides, exsulis admiratio: tum ea, quae deinceps exponentur. Apud Hastam urbem agebat Henricus. Eo confestim evocari Matthaeum jubet tactus desiderio viri propter ea, quae de ipso Garbaniatensis memoraverat. Neque ille distulit iter. Benigne acceptus

B ita cum Caesare egit, ut Garbaniatensis minime adaequasse verbis animum existimaretur. Ac tanta primo congressu fuit Henrici affabilitas erga Vicecomitem, ut, qui illic erant Archiepiscopi familiares aut propinqui non temperarent, invidia stimulante, quo minus finito colloquio digredientem contumeliose insectarentur: idque Caesar audivit. Scilicet, ex tanta statim comitate Regis in exsulem, id quod futurum erat, augurabantur: ideo non continuere linguae impetum, & animorum dolorem. Mox etiam Archiepiscopus ipse supervenit, qui, sive suspicatus latentem in proximo Vicecomitis fortunam, sive nondum plane suspicatus, jungere cum eo stabilis amicitiae foedus concupivit. Nec ille ab-

C nuebat, gnarus primas dominandi spes omnibus auxiliis indigere. Et forte aderant ex utraque parte, quos ei foederi sanciundo interesse oporteret, qui omnes juravere fore sibi rata quaecunque Cassonus Archiepiscopus & Matthaeus Vicecomes inter se pepigissent. Foedus interposita Caesaris auctoritate est initum, & oblivione praeteritorum indicta, hae conditiones in posterum placuere: Matthaeus ut in administratione Reipublicae ne quid sibi peteret nomine Ducis aut Vicarii, quae veterum certaminum atque seditionum vocabula urbem afflixissent. Staret ab Archiepiscopo semper, domum ejus, rem, Ecclesiamque tueretur. Daret operam cum factione sua quantum posset eniti, ut Populi suffragiis

D eligeretur qui summae rerum praeesset. Id Imperium esset annuum. Finitimae civitates ne lacesserentur ullo bello donec in Archiepiscopi fide mansissent. Restituerentur in vetus imperium & Ecclesiae jurisdictionem, Angleria, Vallis Assina, Varena, Travallia, Derium, Bellanum, Leucum, Castellantia, Mercurellum, Castanum, Varisium, Legnanum, Concorretium, & cui ab opimo feracique agrum Beatum pingue cognomen manet. Ea omnia, temporum & hominum injuriis erepta Mediolanensi Ecclesiae, promittebat Vicecomes adnixurum se suis opibus, ut Archiepiscopo, sicut antea, parerent. Tritium vero & Bregnanum, & Vaprium, & Castelletum, fratribus Archiepiscopi gentilitio jure

E possessa loca, si qua vis, aut injuria, potestasve tentavisset, obviam se se iturum idem recepit. Longa inde series conditionum sequebatur: *Archiepiscopo stipatores corporis assignantor ex publico. Derivationes aquarum, ex Ticino & Abdua fluminibus ad irrigandos Ecclesiae fundos, immunes ac liberae permittuntor. Archiepiscopus & Vicecomes, ad vitanda rixarum initia, ne fundum, villam, domum, arcem, aedificanto, vel emunto, nisi duo milla passuum inter utramque possessionem intersint. Fundos ad Salvanecium, quos Neapolio Pontificis avus cum Celsiano Monasterio permutavit, Vicecomes ne attingito, neve rem eam in controversiam vocato. Si quem Vicecomitem, aut si quem Turrianum in ex-*

F *silium mitti contigerit, ejus bona, Turriani exsulis, ad Cassonum, Vicecomitis ad Matthaeum transeunto. Si quae mulier, ex Vicecomitis domo nupserit in Archiepiscopi domum, ei mulieri dotis nomine dantor fundi, quos Matthaeus ad Bregnanum emptos habet: quod supra dotem ex agrorum pretio redundabit, Turrianus refundito. Affinitates & connubia sunto inter utramque domum: consociare sanguinem, & miscere genus liceat. Archiepiscopi arbitrium esto, quantas dari dotes jussum siet.* Adversus ea, si quid ab alterutra parte commissum esset, ei qui recessisset a conditionibus, lis aestimata flor. nummûm XXX. mill. eaque mulcta ut toties exigeretur, quoties aliquid violatum esset, pepigere.

Lan-

Languscus, & Advocatus, & alii Guelfae factionis homines aderant, cum Archiepiscopum inter & Vicecomitem ea transigerentur. Hos tota res minime laetos habebat. Sed non erat id auctoritatis, ut praesente Caesare in tali negotio turbare quidquam possent. Consilium quod poterant, unicum iniere, tentandi si forte a partibus Gibellinis ad Guelfas pellici se se Caesar pateretur. Nam si ejus rei facultatem aliquam haberent, posse Archiepiscopum, posse Vicecomitem everti summis Patriae rebus, quas jam inter se divisissent. Itaque coepere varias injicere moras, & struere quascunque possent artes detinendo Caesari, ut spatium haberent movendi aliquid antequam ille Mediolanum veniret. Vercellis primo tentavere nonnihil, deinde cum ibi parum procederet, Ticinum uti diverteretur, suadebant. At Cassonus Archiepiscopus, & Matthaeus Vicecomes, artificio cognito, disjecere cunctationem, haec modo cum dixissent: dolos inesse consiliis, & ipsi Caesari periculum in dilatione si segniter urbem Mediolanum ingrederetur. Nam esse ibi nonnullos animo inimico, quorum anteverti conatus oportet, ne palam, aut occulte aliquid molirentur. Simul intulerant, ferream Coronam Imperii stabilimentum, frustra aliis quam Gibellinae factionis opibus quaeri, hanc in ipsorum esse potestate ac manu. Ita Caesar abrupit moras, repudiatisque cunctatoribus, ex Vercellarum urbe, Novariam, inde Mediolanum venit. Vicecomes pari cum Rege gressu sublimis ad dexteram equitabat. Reliqua exsulum manus, ut quisque praecipuo odio pulsus a Turrianis fuerat, ita proximi ibant Regi: sic traditum est. Quo magis miror, cum pompa illa describeretur, & incedentium ordo, praetermissum esse locum Archiepiscopi, qui debuit inter primos esse, vel ob recentem gratiam, vel ob suam dignitatem, vel propter urbem, in quam ibatur.

Neque tamen ambigam, quin fuerit in reliquo sacrorum procerum choro, qui Regem deducebant. Reliqui autem sacri proceres fuere: Balduinus Archiepiscopus Trevirorum. Papinianus Palmae. Gerardus Basileae. Theobaldus Leodii. Legionensis praeterea, & Constantiensis & cum Romana legatione longus Pontificum atque togatorum ordo. Nobilitas universa Mediolanensis ad agri fines obviam processit: obscurior turba more suo, moenia, tecta, vias impleverat: cum Guidone tota Guelforum factio, Caesarem ad portam, qua ingressurus esset, exspectavit. Superbum id visum hospiti caeterisque, & auxerat offensionem ipse Guido, cum in tanta publica gratulatione animadversus esset pene unus obducta fronte, confusoque vultu, dextera tenens vexillum, in quo Turrianae gentis insignia depicta cernebantur. Nihil in tali tempore fieri alienius potuit, adeoque irritaverat ea species animos, ut Germanorum aliquis arriperet id repente vexillum, & ignominiose affligeret ad terram.

Tunc Guido fremens & gemens descendit ex equo, pedemque Caesaris appropinquantis est, fortuna jam apertius minitante, deosculatus. Ferunt, Henricum se se valde comem praebuisse Turriano, monuisse tantum, ut in Caesarum & Regum adventu submittere fasces disceret, atque addidisse vulgatum illud, ne adversus stimulum calces. His animis & hac frequentia Caesar acceptus in urbem, ferream Coronam ex Oppido Modoetia petere maturabat, eique negotio nihil esse praevertendum ratus, jussit suo nomine dari litteras ad Archipresbyterum, & Canonicos ejus Ecclesiae, quarum litterarum sententia haec fuit: *Henricus Romanorum Rex Augustus. Archipresbytero, & Canonicis Modoetiae, viris honestis. Sal. Quod caeteri ante nos fecere Romanorum Reges, id nobis etiam facere in animo est, ut ferream Coronam, quae in vestri Templi thesauris adservatur, capiti nostro rite imponendam curemus, cujus rei causa Italicum hoc iter est susceptum. Cumque nobis cordi sit, ut omnia, quae ad eam rem pertinent, pro negotii dignitate administrentur: etiam colloqui vobiscum de ratione caeremoniae totius, & de Coronae ipsius antiquitate ac jure necesse habemus. Quare oportebit, Archipresbyterum una cum antiquissimis e Collegio venire quamprimum ad nos, & afferre litteras omneis, omnia privilegia & mo-*

A *numenta, quibus ea caeremonia continetur. Id ut fiat magnopere vobis mandamus. Familiaribus vero nostris, Alardo Robao, & Clephoni Gemulo, qui vobis has litteras reddent, fidem habebitis. Dat. Mediolani Cal. Januarii, Regni nostri anno secundo.*

Canonici, litteris acceptis, Regia mandata confestim exsequuntur. Mox ille Modoetiam ivit, ubi summo oppidanorum studio adornata erant omnia celebrandae coronationi: Templumque Baptistae, quod ibi religiosissimum antiquissimumque est, regali instructum opulentia, Regis adventum, & caeremoniae diem exspectabat. Sed nulla prodidit historia, quo repentino casu, quove meditato consilio factum fuerit, ut ea profectio,
B isque apparatus ad irritum caderet, atque paulo post, converso retrorsum itinere Caesar Mediolani potius coronaretur. Modoetiae quod spatium Regia commorata est, id examinandis Turriani consiliis, ineundisque rationibus adversus illius meditamenta fuisse transactum: inde retro Mediolanum, unde venerat, tetendisse Regem ferunt. Coronatus est in Basilica Ambrosiana festo Epiphaniae solenni, & Pontifices qui affuerunt, hoc ordine perhibentur: Archiepiscopus Trevirorum. Archiepiscopus Genevensis. Episcopus Brixiae. Episcopus Vercellarum. Episcopus Novariae. Episcopus Bergomi. Episcopus Laudis Pompejae. Episcopus Patavii. Episcopus Veronae. Episcopus Mantuae. Episcopus
C Novocomi. Episcopus Rhegii. Episcopus Mutinae, Episcopus Parmae. Episcopus Placentiae. Episcopus Derthonensis. Tridentinus. Constantiensis. Basilejensis. Haec apud Bernardinum Corium nomenclatura Pontificum est, in qua praetermissos esse nonnullos reor, quippe, qui, neque Germaniarum Antistites alios, neque Mediolanensem Cassonum videam in eo numero comparere, cum tamen, & illos profectos e patria Caesari comites itineris in Italiam venisse constet, & hunc in suam Ecclesiam hoc tempore fuisse restitutum conjecturae omnes loquantur. Quorsum enim attinuerat confirmari pacem, iniri foedus, & ex Caesaris auctoritate quasi dividi rerum summam, Archiepiscopum inter & Vicecomitem,
D ut ille postea in pristina exsilii calamitate, & ignominia relinqueretur? Laetissimae Caesaris res, rerum initia tantarum, artes & praecepta regnandi, reducem Archiepiscopum ostentari popularibus, & in sua collocari sede postulabant.

Caeterum, ne qua Modoetiensi Templo fieret injuria, neve municipes illi, jam inde a Longobardorum Imperio traditum jus amitterent: publicae tabulae confectae sunt & recitatae: non oportere fraudi esse Modoetiensibus, quod sumendo ferreo diademati Caesar Urbem Mediolanum, & Basilicam Ambrosianam elegisset. Larga deinde dona missa Modoetiam, non in
E Templum modo, sed civibus privatim, ut quisque ibi ea tempestate vir clarissimus erat. Majore in Mediolanenses liberalitate usus, centum insuper & nonaginta novem ornavit equestri dignitate, Matthaeoque Vicecomiti principem ejus Ordinis locum dedit. Jam Guido Turrianus cesserat urbis imperio, redactusque erat ad res privatas, non solum ipsa Regis praesentia, quae cuncta in se traheret, sed civium etiam inclinatione, qui, vel studiis erga Caesarem, vel in Turrianos odiis, vel sola rerum novarum cupidine, regimen hoc externum amplectebantur: sui civis praefecturam, tyrannidem vocabant. Misera civitas neque ibi halitura quietem erat.

F Post dominatum illum alienigenam, servitii domestici necessitas instabat rursus, & novae seditiones, & veteres in Archiepiscopum injuriae, & semper unius mali finis, ut gravius ex eo malum exsistat.

Haec peragam ingenti calamitatum spectaculo, quasi narraverim adhuc urbis otium, & pacis opera.

Postquam Henricus Metropolim hanc, & cum ea reliquas Insubriae Civitates, intestinis ipsarum certaminibus, Cassonum Archiepiscopum, & Matthaeum Vicecomitem, pulcherrimo Patriae munere sibi obnoxios habebat, accesseratque nomen Imperii, consensus Ecclesiae, solenne Coronationis, haud dubie cuncta ipsi obe-

obediebant. Civitatibus dedit aliis alios Rectores: Mediolani Johannem quemdam hominem Gallum suo nomine Vicarium instituit. Is bimestri imperio nequam est repertus. Successit alter Senensis deterior etiam priore. De Caesare ad Mediolanenses, de Mediolanensibus ad Caesarem falsa referendo, suspicionibus implebat animos: etiam Ecclesiae statum & jura carpebat. Non Archiepiscopus interea, non Vicecomes, quive aderant huic aut illi, datam nuper inter se fidem admodum colebant: & celerrime res ad seditionem venit, qua Turriani deleti sunt aut ejecti. Galeatius & Franceschinus erant Mediolani Principes juventutis: ille Matthaei filius, hic Guidonis: uterque ferox natalibus, & aetate, fortunaque Patris, alter quidem adversa, alter vero secunda. Turriano juveni stimulabat animum tantarum amissarum opum acerba recordatio simul & adspectus: Vicecomes videre patria in domo quam exspectare summum imperium malebat. Plenae Germanorum viae, braccati circum tribunalia Magistratus, externi per omnia mores, corrupta barbariis modis rerum & hominum vocabula turbabant assuetos domesticis imperiis & peregrinarum rerum impatientes. Parum tangit eos quod antiquis inimicitiis Penates utrique dissiderent, neque obstant partium inter ipsos funesta consilia & irae, quo minus ipsi conspirent, ut sanguine Germanorum urbs inundetur. Extra portam Ticinensem, in campo, forte an ex destinato congressi, de ea re contulere sermones, & postero die, signo dato Civitas universa in armis fuit. Sed virilibus animis juvenes puerili consilio instruxerant rem. Cum enim globos uterque suos, & ad idonea loca dispositos armatos haberent, adversus reliquae multitudinis trepidationem atque concursum nihil providerant. Ita, cum participes facinoris, uti moniti erant, gladios repente distrinxissent, ignari quoque sumunt tela quod cuique promptum erat, & uno pene temporis momento major armatorum numerus, quid petent, quove dirigerent ictus ambigebant. Interea conscii obtorpuerant manibus animisque. Mox, temere sive astu conclamatum, rebellasse Turrianos a Caesare, violasse jus hospitii, ivisse ad arma, ut hospitum, ut dominorum sanguine macularent urbem. Vox ea convertit impetum repente omnem in Turrianorum genus, non secus atque si intra aliena moenia vel castra deprehensi speculatores & hostes essent. Galeatius ipse dissimulata conjuratione acerrime pugnabat ut in proditores, & ipse socium prodiderat, clamitans, ite mecum qui salvam esse urbem, qui vivere Caesarem vultis. Non cessabat Matthaeus Vicecomes in eo tumultu filium inhibere, monebatque identidem, ut se se eripere furentibus maturaret. Plus poterat impetus animi concitati, quam periculi metus, aut patris verecundia. Simul eo processum erat, ut adversus pericula subsidium ipsum esse discrimen arbitraretur, nec aliter posse majestatis atque perduellionis crimen evitari, quam si conversis armis a Germanorum caede, genti Turrianorum ad internecionem instaret. Francischinus & Simon Guidonis filii fauciis equis clam exiere porta quae Divi Marci tunc dicebatur: seque ad Montorfanum in arcem aegre proripuerunt. Horum pater ipse Guido cum domi quaereretur ad necem, per aedium postica transgressus in vicinos hortos, gregali habitu per aversum aliud ostiolum est emissus. Direpta domus, & Turrianorum caesi quotquot improvisum illum casum effugere non potuerunt. Archiepiscopum ipsum, quia gentis erat illius, ob nominis contagionem & invidiam, haud procul a periculo abfuisse creditum est, licet nulla nominatim ejus in tali tempore calamitas tradita sit.

Caesar, sedato tumultu, Vicecomitem incusavit, ob Galeacium filium, a quo seditionis initium ortum esse arguebat. Suo beneficio reductos in Patriam, cum Archiepiscopo reconciliatos, ornatos etiam muneribus, adversus ipsum conspirasse cum illis, quos eorum causa inimicos haberet. Vicecomes ad ea, purgare juvenem, transferre culpam omnem in Turrianos, profiteri, quemadmodum ipse cum sua prole totaque domo semper in Caesaris potestate futurus esset, & vitam citius, quam

A fidem aut obsequium amissurus. Non tamen effugit, quo minus paulo post, Hastam ipse, Galeacius filius Tarvisium ablegarentur, criminantibus nimias opes aemulis, & data occasione, nihil omittentibus quo jam exulceratum animum asperarent. Postea Garbaniatensis idem, quo architectante Vicecomes primos sibi gradus ad Principatum struxerat, quique, velut apposita machina Caesaris animo, poterat eum flectere quocumque res ferret: ille igitur brevi tempore dissimulanter effecit, ut exsul uterque revocarentur, & finis exsilii, dominationis initium esset.

Fere sub eos dies, quibus ab eo paucorum mensium secessu Mediolanum redierant, Matthaeus Mediolani
B Vicarius jubetur, quo deinde gradu, filii nepotesque & secuta posteritas in summae potentiae fastigium rediere, donec irrequieto rerum civilium orbe rursus ad aequa devolverentur. Nempe sic etiam Turrianis acciderat. Nescitur autem, quanam recondita arte fecerit Caesar, ut cum initio destinasse videretur, admovere rerum summae Vicecomitem, imponeret tamen alios Vicarios urbi, quorum ut poenituit, huc denique vertit rursus animum. Nec magis traditur, quae potissimum causae Matthaeum irritarint, ut totam postea sui dominatus vim converteret ad Archiepiscopum evertendum, cum quo recens foedus erat, quem etiam sine foedere, sacrum & sanctum revereri, jus fasque esset. Vicissim
C Archiepiscopus ipse, cur a Matthaeo repente defecerit, & abruperint uterque conditionum vincula, quibus vinculis in mutuam se se defensionem, atque societatem implicarant, ignoratur. Nisi si forte veterum inimicitiarum implacabilitas est quaedam infida post pacem, nescia quietis, memor malorum, aliquando latens & inclusa, rursus impetu manifesto saeva & atrox. Et potuerant odiis inter se capitalibus diffidere Turriani florentes, inquietante domum fortuna more suo ubi nimia coepit esse: iidem, urgentibus adversis, ad suae propemodum exstinctae familiae misericordiam evicti, sera jam concordia contra communem hostem coalescere debuerunt. Non utique alia probabilior causa repentini dissidii, quo
D Cassonus Archiepiscopus, extremas meruisse Vicecomitis iras, Vicecomes partam divino beneficio potentiam inhumanis adversus Ecclesiam foedare modis, potuere.

Robertus Siciliae Rex aemulus Caesari hoc tempore exortus, addiderat animos desperatae Turrianorum genti: ad eum undique congregabantur Guelfarum partium homines, Archiepiscopo concitante, si forte illius opibus ad recuperandam fortunam, momentum efficere aliquod possent. Ac cernere tunc erat insigni exemplo, quantum ad reconciliandos animos res adversae valeant, cum Simon & Francischinus filii Guidonis assidue stipati circa Cassonum Archiepiscopum, paternum hunc ini-
E micum, uti patrem adsectarentur, consilia contra Vicecomitem ineuntes, quae vana erant. Et emolliverat ante omnia Pontificis animum, quo placabilius teneriusque respiceret gentiles suos, miserabilis interitus ipsius Guidonis: atque sollicitabatur pectus ejus caritate mortui, cum quo vivo certatum erat odiis, & pereundi perdendique insania. Obierat Guido, cum post indecoram ex urbe fugam, in morbum incidisset, quem novus animi dolor aggravarat, ubi Roberti Regis auxilia, quae spes unica Guelfis fuerant, cum Henrici copiis infeliciter dimicavere. Itaque anxius Archiepiscopus misericordia suorum, & quasi sepultae domus dolore, per omnia se se contorquebat meditamenta & vias, & artes,
F ut familiam paulo antea dominam Urbis, nunc profugam & extorrem, dissipatamque recolligeret. Ea res, neque caput neque pedes habebat. Namque Siculi Regis, uti dictum est, auxiliares copiae caesae apud Placentiam & fusae spem pene ultimam destituerant. Languscus & alii Principes factionis capti in eo praelio, & in vincula Mediolanum rapti. Terror caeteris, & crescente in dies Vicecomite, plena omnia desperationis. Quippe ille, praeterquam quod haud dubie Mediolani rerum summam obtinebat, sive Caesaris voluntas, sive studia civium spectarentur, etiam in externa, vim &

opes proferebat. Galeacium e filiis natu maximum foederatae civitates exercituum Imperatorem appellarant. Eumdem Placentia sibi Principem optarat. Marcus & Luchinus Galeacii fratres, & Garbaniatensis ille, tantarum rerum instrumentum additi Galeacio consiliorum participes adjutoresque negotiorum, quo latius omnes imperii partes occuparentur.

Adversus ea, quid consilii, quid auxilii reliquum Archiepiscopo, partibusve, quae verterant animos ad sacram potestatem cum spes caeteras amisissent? Rationem hanc iniere tamen, ut novas ab Rege Roberto suppetias, missa in id legatione, postularent. Ac ne ob rem antea tam male gestam irritae preces forent, addebant ad postulata id, quod, sicuti multum valuit ad impetrandum, ita in exitu detecta vanitate, cum ira contemptum in desperatos excitavit. Ostenderant namque Regi, esse quam plurimos intra urbis moenia, multos in agro Mediolanensi, nonnullos etiam in Vicecomitis ipsius aula, qui restitui Guelfos, atque Turrianum resurgere nomen averent. Cum his esse rem ita compositam, ut conspectis auxiliorum vexillis, caperent arma, concitarent plebem, fortasse etiam aliquid amplius exsequerentur. Conspici tantummodo signa & Guelfici nominis liberatores oportere.

His aliisque rationibus persuasum Regi Roberto est, ut lectissimas equitum turmas mitteret, queis vel peragi posse negotium crederet, vel si nihil efficeretur, haud ultra repugnandum necessitati esse, totamque conversionem hanc Insubriae rerum, non hominum temeritate, sed divino nutu factam interpretari. Equites fuere ad octingentos, habiti terrae robur, unde mittebantur. Dux eorum, qui judicio Regis & virtute sua, spem fortunamque Guelforum, & Regni magnitudinem in suo capite pulcherrime ferre unus omnium Siculorum existimaretur. Ubi terram Insubriam attigere, Ticinensibus adjuncti (nam urbs ea Guelforum erat) longo ambitu circumducuntur ad Legnanum, qui locus abest ab urbe Mediolano XVI. millia passuum, & pridem Archiepiscopo subjectus, ad hoc tempus non mutaverat fidem. Illuc exeunt contra & Vicecomitis copiae: sed praeceptum erat, ne dimicarent in praesentia, hostem tantummodo distinerent. Dimicatum tamen est, & adversa pugna Mediolanensibus fuit, jamque victores Regii, quasi restituto Turriano, summum se decus ad Regem suum esse relaturos putabant, si quidem haud vana reperirentur ea, in quorum spem exciti ab domo venissent. Hoste dissipato, circumspectantes omnia momenta, vident moveri nihil, nullum fieri concursum ex agris, non aliquem ex urbe tumultum nuntiari, & torpere sibi quodammodo victoriam, quae, si sperata illa rerum & voluntatum inclinatione destitueretur in alieno solo, plane actum esse nihil intelligebant. Quo magis introspicerent praesentem rerum formam, eo minus praeparati quidquam ostendebatur, atque ut omnino desperarent, subito Vicecomitis consilio est effectum.

Habebat in custodia Philippum Languscum Ricardi patrem, cujus nutu, res, & animi Ticinensium hoc tempore gubernabantur. Huic dici jubet, si salvus esse velit, ne cunctaretur admonere filium, uti Ticinenses ab Legnano quam primum abducat. Scripsit captivus senex ad filium totidem fere verbis: Quanti patris caput aestimaret, tantum adniteretur, ut protinus Ticinenses ab externo illo hoste segregati domum irent: ex hujus rei momento sibi pendere vitam: plura scribi non posse, neque attinere: periturum esse patrem, ni filius strenue agat. Statim patria caritas accenderat juvenem. Ita praeter caeteram solitudinem, Ticinensium etiam digressu nudati regii frementes in Archiepiscopum, caeterosque Turrianos, abiere. At Vicecomes, magno repente periculo liberatus, reputans ipse secum, haud aliis, quam Archiepiscopi consiliis & artibus administrari potuisse rem tantam, ac profecto nisi mature obviam iretur, inquietum illum animum, perpetuam nascenti dominationi calamitatem fore: coepit ita hominem insectari, ut aerumnis conficere velle videretur, quoniam, si manifesta caedes patraretur, minus id sibi ad famam

A hominum, & rerum initia utile futurum putaret. Ac ne injurias quidem & omne contumeliarum genus, per se, vel per suos, directo in Archiepiscopum inferebat: sed saepius movebat ea, quorum sensus & dolor ex longinquo ad illum perveniret: interdum etiam ipsius capiti, & vitae periculorum minas aperte intentabat. Et prompti erant ad omnia, qui tali in negotio demereri Principem gestirent, atque adeo servili more, de suo semper adderent ad ea, quae Princeps innueret, sive imperaret.

Habitabat Archiepiscopus in ea urbis regione, quae dicitur Orientalis, conducto domicilio Philippi cujusdam Vapriensis, quia credo tutius ibi munimentum adB versus imminentia, & quia meminerat Ecclesiasticas aedes sub Guidone antea sibi carcerem fuisse, atque subierat animum cura, ne Vicecomes id ipsum imitaretur. Nec ideo violentiam effugit. In conductitio illo tecto Pontifex hoc tempore cum sederet, Balatronus Matthaei filius quoddam hujusmodi facinus ausus fuit: Collecto juvenum grege, quorum nomina suo loco deinde referentur, silentio noctis Pontificias illas aedes ita cinxit armatorum corona, ut quacumque aliquis exiret, a circumsedentibus exciperetur. Hac posita indagine, per scalas evadit in aedium summa cum promptissimis, & ubi diduxere leniter tegulas, in laquearia sese, inde, qua pervium fuit, in impluvium surdo vestigio pari lenitate demittunt. Subeunt eo complures inventa via, & breC vis horae momento Pontificia domus plena juvenum insolentium fuit. Occupant alii januarum claustra, cubiculorum fores alii pulsant & effringunt, sopitamque repentino terrore familiam, qua cuique sors obtigit, sine certamine captivam agunt. Archiepiscopus ipse ab iis, qui conclave irruperant, lectulo alligatur. Caetera deinde aguntur hostilem in modum: egestae pecuniae: direpta supellex: & quae non poterant auferri, ea per lasciviam effusa & conculcata. Pauci qui caritate domini, ruptis vinculis, obviam ire voluerunt, concisi vulneribus: & periisse in ea nocturna injuria duos Archiepiscopi familiares constat.

Hactenus Pontifici insultatum. Postero die, ille miD nime ambigens facinoris auctorem: ipsosque ministros, & si venerant in diversa ora & vultus assimulati barba & capillo, suspectans tamen & recognoscens, alios quidem statim, alios vero postea, consilium iniit, ut ex urbe abiret. Funesto illo ludo denuntiari sibi necem crediderat, & trepidi suo quisque casu familiares, minime esse cunctandum suadebant. Cum trepido & exiguo comitatu Pontifex abiit, ac pene fugienti receptaculum fuit Cassanense castellum, quod positum in Abduae ripa, tunc Ecclesiasticae ditionis erat, & loci illius homines praecipua in Archiepiscopum fide, dum sui Principis vitam tegerent, infestam Vicecomitis potentiam haud magnopere respiciebant. Egresso Pontifice, irritata sunt odia, E quae sedare debuerat, vel jam satiata contumeliis ira, vel voluntarius ille discessus, & veluti facta confessio, cedendum esse potentiori. Quotquot Archiepiscopi negotia procurabant in urbe, vexati sunt, & pulsati, donec procuratione abstinerent, aut occurrente alia injuriarum materie, sicuti fit, oblivioni traderentur. Ad Archiepiscopum deinde ipsum insectandum incubuere illi, queis curae erat, non exsequi modo Vicecomitis imperia, sed voluntatem quoque tacitam, & nutus omnes interpretari. Hi cum machinis, & telis & omni oppugnandarum arcium instrumento ad Cassanum profecti, circumsessa arce, & ponte occupato, subegere F Pontificem inclusum, ut saluti suae consulens, nocturno tempore, per aversam, occultissimamque portam exiret. Ac fortasse praebebantur ultro fugiendi tempora & occasiones ab emissariis illis, & satis habebant pepulisse loco: sanguinem & caput cum viderentur appetere, fortasse non appetebant. Ex illa Cassanensi fuga Cremonam tetendit, exsecrantibus quacumque incederet paganis impia consilia, sacrilegasque manus, ob quas animarum Pastori, nulla in sede conquiescere licitum esset. Exsecratio major paulo post est insecuta per universam Insubriam apud omnes, quicumque integros a par-

partium contagione animos haberent. Etiam alieni & infensi, temporum dedecus, & negotii indignitatem agnoscebant.

Cum enim Episcopus Sabinensis Pontificis Max. legatus iret ad Caesarem, mandassetque Pontifex Max. Archiepiscopo Cassono, ut ei legato Mediolani occurreret, atque ut inter se colloquerentur, frustra id Sedis Apostolicae mandatum fuit. Nec solum frustra fuit, sed etiam quia forte divulgatum erat, congressuros esse Mediolani Legatum Apostolicum, & urbis ejus Pontificem, coepere Magistratus, & praefecti tota Vicecomitis factio quendam hujusmodi sermonem ferre palam ac dissipare: Si veniret in urbem Archiepiscopus, non temperaturos esse manibus: omnino fore ut moreretur. Ea fama & sermonibus ipsi suis, quasi jam praesentem inimicum haberent, magis adhuc exasperati, sedulo deinceps omnia conquisivere, quae nuntiata exsuli, desperationem & maciem, & tabem extremam adferre possent. Intercepta vectigalia, captae arces, occupati fundi, tabularia direpta, spoliatae aedes, immunitatum Ecclesiasticarum omne genus violentissime sublatum, & nuda quodammodo Ecclesia, nudum Archiepiscopi nomen abjectum ostentui. Demum, in contumeliam hujus nuditatis, sacrae virgines expulsae monasteriis, & quibusdam earum admota tormenta ut nescio quid exprimeretur. Incessere postea per urbem & agros vagae ac desertae, quod etiam in horum temporum disciplina periculosum foret.

Tot damna, tot injuriae, cladesque, & super omnia, calamitas exsilii, perpulere Cassonum, ut quod adversus ea telum habebat, id vibraret. Vicecomitem prohibuit communione sacrorum, eique interdicto cunctos illigavit, qui fuissent ejusmodi rerum adjutores & ministri. Totam Principis domum percussit anathemate, quod longo carmine effatum exstat horrido temporum illorum sermone. Sententia fuit hujusmodi: *Cassonus Archiepiscopus viris utinam providis Matthaeo Vicecomiti, Vicario, Consiliariis, & Consulibus & Concilio Reipublicae Mediol. Galeacio, Luchino, & Balatroni Matthaei filiis.* QUO MODO SEDET SOLA CIVITAS PLENA POPULO FACTA EST QUASI VIDUA: O VOS OMNES QUI TRANSITIS PER VIAM ASPICITE ET VIDETE SI EST DOLOR SICUT DOLOR MEUS. *Urbs olim felix & inclyta, nunc jacet praeda illis, qui Rectorum nomine tyrannidem exercent: jacet veluti truncum sine capite corpus, relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Ejecto Pastore laceratur Ecclesia: Mediolani patitur ea, quae non exspectaret inter barbaros: & haec ipsa vestris manibus, aut impulsu: certe non prohibuistis. Tu Balatrone, patris impii pessima proles, cum nos in aedibus Philippi Vapriensis moraremur, venisti eo dux agminis nocturni: nos, familiamque nostram vinxisti, spoliavisti, & sunt adhuc ibi sanguinis vestigia, quem Ursinus Mulinanus, & Bonaventura Mantuanus, vestro ferro confossi nostri familiares effuderunt. Participes sceleris & socii fuistis, vos Odoarde Pirovane, Pagane Mandelle, Ingressone Soresina, Zardine Besana, Martine Montorfane, Balatrone Beccaria, Philippe Lomati, Zamba Pontirole, Corradine Comensis, Jacobole Vapri, Coppine & Zofrandine Prealones, Scaldamacia Meda, Papine Taberna, Francisce Vituone, Ambrosi Derle, Petre & Joannes Malnepotes, Mazola Meratensis, Leo Grasellе, Plamelli fratres, Cavallioni fratres, Pagane Scaravacie, Ardigane Rhaudensis cum filio, Vicentiole & Antoniole Marliani, Pagane Rhaudensis, & asseclae vestrûm omnium ad trecentos. Tanta manu fuit opus, ut Episcopus inermis opprimeretur. Ipsum Episcopum oportuit postero die clandestino egressu salutem petere, ne scilicet interfectus nocentiores vos faceret. Quid deinde vobis inausum atque intemeratum fuit? Corradinum Camerium Vicarium nostrum, & Galvaneum Medicen Praepositum Sancti Donati, ex Brolliensi Xenodochio, in quo sedentes Ecclesiae negotia procurabant, exturbavistis intentato mortis metu. Cassanensem arcem, in quam confugeramus, obsidione cinxistis: ut nusquam nisi in fuga praesidium esset, effecistis. Si rediremus in urbem, manibus vestris concerptu   ros esse Pastorem, una voce conclamare, non exhorruere vobis animi. Tu Mule Gropelle, arcem nostram, quae est ad Cassanum. Tu Lodrisi Vicecomes, eam, quae ad Abiatum est, occupavisti. Tu Matthaee, rem universam Anglerienſem, Leucensem, Bellanensem, Vallasinensem, Castanensem, Travalliensem, Brebiensem, quae arces & loca sunt antiquitus Ecclesiastici nostri juris, tenes. Eidem tibi decumae nostrae Lisantinae, reditus nostri Varisienses, portoria nostra Mercuriolana, nostrae piscationes ad Pusianum exiguntur. Tu Luchine fili, domum nostram Coyranam foribus effractis invasisti quomodo barbari hostes agunt. Tu Cressone Cribelle, montes nostros, Derium, Gessanum, Mugiascam, Varenam: tu Faciole Pusterla Falegium nostrum potiris. Adeo nihil est pensi vobis, quid futurum sit extremo saeculorum die, quidve nunc aeternus Judex talia videns hominum scelera, vicissim paret. Neque in mea solum & meos, neque ipsum injuriae vestrae desaevierunt, sed cum ipsa Ecclesia, cum religione ipsa bellum impium atque nefarium suscepistis. Ecclesiasticos homines, nullam aliam ob causam, quam quia nomine hoc censebantur, conjecistis in vincula, tributa vobis ferre coegistis, ita ut, ex universa Dioecesi decem millia nummûm aureorum aerario vestro reficerentur. Tantidem ordo Franciscanorum, tantidem Humiliati sese redemerunt, & quidquid praeterea conditum in cellis horreisve habebant, immisso milite dissipavistis. Litteras publicas Ecclesiae Mediolanensis, & monumenta privilegiorum, immunitatum, jurium, quae monumenta & litterae adservabantur in S. Radegundae Monasterio, Beltramus Prandebonus, cui mandatum erat, ingressus ea claustra, per vim abstulit: & Monasterii Majoris virgines cum antistite sua, quas vobis adspicere fas non esset, contrectavere carnifices vestri. Matthaee Vicecomes, vosque caeteri, qui tenetis urbem. Haec omnia vestro nutu sunt administrata. Vos rei scelerum tantorum estis. Quamobrem decrevi ego Cassonus Archiepiscopus Ecclesiae Mediolanensis, arborem exscindere, quae fructus bonos non facit, & auctoritate, quae mihi concessa est, ferire anathemate vos omnes, & arcere communione sacrorum, ea lege, ut si contumaces & inemendatos ultima dies oppresserit, intra sacratos fines vestra corpora sepeliri non debeant, idque anathema nunc a me vobis infligitur. Te vero Matthaee, tanto magis ferimus, quia fueras coelestibus diris addictus jam inde ab eo tempore, quo superioris Archiepiscopi Vicarium Generalem ex civitate praecipitem ejecisti.*

Erat Matthaeo politicum ingenium, nec extra suspiciones atque conjecturas ambiguae religionis, nec sine cura, quod ad ejus rei famam attineret. Rem Ecclesiasticam ita tractabat, ut superiora declarant: rursus videri se pium volebat & erat fortasse: sed in eo negotio sua plerumque Principibus via, cumque recte sentiant, regnandi saepe consiliis & artibus abducuntur ab eo quod intus alunt. Vicecomes id recti pravique confinium nimia licentia transgressus, eo denique processit, ut a Pontifice Max. Haereticus appellaretur. Nunc Archiepiscopi diris implicitus, neque revocabat exsulem, neque sarciebat Ecclesiae damna plenus artium senex, avidus potentiae, blandus alloquio semper & vultu: benignitas & magnificentia factorum, dominationis utilitatibus regebantur. Caeterum, quo plus invidiae parari, sibi ob Archiepiscopi calamitatem & anathematis infamiam videbat, eo magis firmare opes, proferre imperium, munire domum affinitatibus adversus pericula & casus imminentes. Quippe senserat etiam incommodos de sua religione sermones haberi Romae, & parare Pontificem Max. ea, quae in Catholicae fidei rebelles ultima sunt Apostolicae Sedi. Prima munimenta quaesivit, ut subigeret urbem Ticinum, qua subacta, Alexandrini societatem & foedus expetivere: nec Parma cunctata est. Inde se ille pro Caesaris Vicario, Principem dominumque Mediolanensium appellavit. Ad exigenda vectigalia, premendamque oneribus urbem, obtentui erant residua certamina cum Guelfis, quos fractos jam satis atque debilitatos, penitus esse delendos memorabat. In omnibus rebus species & pompa Principatus erat. Praetoria cohors, octoginta servi, ephebi nobiles, caetera aulae: & quia septuagesimum jam annum egressus vitali calore destituebatur, fovendo seni conquirebantur lectissima puel-

puellarum corpora, eaeque simul cubabant. Juvenes filii, Galeacius, Marcus, Luchinus, Stephanus & Joannes agebant pari magnificentia & luxu. Caeteris cordi paternae potentiae moles, & pars dominatus, domestica pariter & externa, & propaganda successio: Joannes ad spem & occasionem Ecclesiasticarum opum atra in toga domi caelebs manebat.

In hanc domum ita stabilitam atque firmatam undique confluebant omnia quo felicior hominum more diceretur. Et erat ejusmodi rerum cursus, ut vel Anathematis poenam haudquaquam meruisse Vicecomitem, vel fluxam & infidam esse fortunam existimarent, quae circa caput impium sic luderet: ac diversus postea ludus exspectabatur. Derthona & Alexandria pene certatim in idem imperium concessere: simul potiundae Liguriae spes affulgebat. Turbata illic omnia civilibus dissidiis, petita Vicecomiti nurus ex Auria domo, & Marcum filium pulsi Principes ex urbe Genua sibi Ducem adsciverant. Haud dubie Regnum Italiae quaerebatur. Ea tentamenta Pontificem Maximum, pro paterna in universos cura minime quietum habebant. Nam praeter Ecclesiasticae rei lacerationem, infestamque sacrorum hominum vitam, & nominatim Archiepiscopi exsilium indignum, etiam necesse erat suo nomine displicere nascentem in Italia tyrannidem, uti tunc dicebatur. Ut enim exortus Mediolani Vicecomes, alia atque alia appetendo loca, impotenter agebat: ita tyranni minores in aliis urbibus, pari violentia, civium & Ecclesiae res in se trahebant, hominibus ipsis superbe abutebantur.

Itaque Pontifex Max. jussit admoneri Matthaeum & caeteros: nisi communi cum caeteris jure vivere adsuescerent, abstinerentque deinceps animos ab omni Ecclesiastico negotio, acturum se suo jure, & Apostolica arma moturum in rebelles. Illi, traditos a Caesare dominatus obtinere se se, nec posse suas opes a Pontifice Max. labefactari, vel infringi, vana simul & impia responderunt. Denunciata communiter haec & responsa: majora separatim in Vicecomitem movebantur, & majore ipse contumacia usurus erat. Jam enim agebatur in occulto reus atrocium culparum, ad quas facile transitur ab tali ingenio, talibusque artificiis, quale ingenium & artificia in hoc homine fuisse demonstravi. An vero innoxia mens homini, sanum de religione judicium, & inimici, cum alia re laedere non possent, illud ad criminandum arripuere, quod probabile esset in tali vitae forma, quodque etiam si refelleretur, inureret tamen eam notam Vicecomitum nomini, quae cuncta deformaret. Equidem malim hoc verum esse propter magnae familiae posteros, qui, sicuti veteris fortunae reliquiis civitatem nostram ornant, ita majorum religionem testantur sua.

Non tamen omittam rem demonstrare sicuti gesta est. Bonifacius Farra, & Laurentius Gallina Guelfi humiles, post res suas afflictas, desperata Patria, commigraverant Romam, & propter polita ingenia, bonarumque artium disciplinas nacti locum in aula: dextere ac liberaliter agendo, pervenerant illuc, ut gratia, & fide, & auctoritate apud Pontificem Maximum inter primos essent. Hi coepere criminari Vicecomitem, quod ad tyrannica facta impios de religione sensus adjungeret, quodque uno verbo manifestis indiciis Haereticus esse convinceretur. Haeresim illius esse de RESURRECTIONE MORTUORUM. Ab eodem solere Daemonas evocari. Haec duo capita litteris atque testimoniis arguebant. Reliqua memorare satis erat, nota omnibus crimina simul & firmamenta criminationis hujus. Quid enim de altera vita, deque uno & vero Deo statutum habere posse illum, qui sua sede pellat Episcopos: quaerat ad necem, in exsilium agat? Hunc esse hominem, qui posteaquam provinciam invaserit, sit sacra omnia depraedatus, sacrorum ministros omni crudelitate vexarit: adolescentulas etiam, quae perpetuo se se voto virginitatis obligassent, ejecerit extra monasteria, & earum pietatem atque pudicitiam habuerit suae libidinis incitamentum. Ob tot infanda facinora damnatum anathemate, communione A sacrorum exclusum, spernere coelestes poenas: dummodo procedat ad tyrannidem via, pensi praeterea nihil habere. Profecto, qui sic vivat, eum, non verbis, sed quae praedicatio sit gravior, profiteri re ipsa, & veluti concionari diversum quiddam a catholico sensu fideque communi: & suis gaudentem institutis, publicam Ecclesiae disciplinam irridere. Neque vero imbutum erroribus animum temperari saltem in eo, ut propria sit pestis ipsius, intestinumque malum: ad prolem universam, paternae insaniae manasse contagionem, in patris mores & instituta filios abiisse.

Parati erant alii, qui jactarent eadem in omnibus circulis, & facile commoto ad ejus negotii curam Pontifi- B ce, esse res in quaestione publicisque tabulis coepit. Patres etiam super eo negotio aliquoties convenerant, & re considerata, statuerant, non sanam mentem esse Vicecomiti, compererantque inquirendo, foveri opibus ipsius haereticos, turbari Quaesitorum officia, & Gulielminam infame monstrum, de cujus secta & fine demonstratum est, perdiu sub ejusdem umbra, & tutela latitasse. Posteaquam testimonia & indicia, sententiaeque Patrum congruebant, & undique manifesta teneri res videbatur, Matthaeum Vicecomitem Pontifex Max. procul ab omni sacrato limine, omnique piorum coetu esse removendum decrevit, ipsum, & filios ejus, & quotquot impliciti consiliis, sive ministeriis talium C rerum actionumque essent. Ea tremenda sententia perscripta est, & promulgata solennibus verbis, & si quae alia misceri ob rerum atrocitatem oporteret. Sed adversus coelestes illas minas, Pontificiosque terrores, & quovis bello funestiora pericula, Vicecomiti sensum auferebat dulcedo Regni: atque obdurando paulatim processerat in eam miseriam, ut impune dissimulari talia posse arbitraretur. Et Numinis irae cunctabantur paulisper, quo graviores incumberent tempore suo, & oblitum officii Principem, sicuti justum esset, admonerent.

Interea, res Ecclesiae Mediolanensis, nihilo meliore erant conditione ac statu, quam sub tali domino esse D oporteret. Tamquam in Mahometana, vel Calvinica urbe, intermissa sacra, fugitivi Sacerdotes, aut prohibiti fuga, Pontifex adhuc exsul: & quo foedior erat forma Civitatis, eo magis irritabatur Principis animus, quia recidere in se omne dedecus, invidiamque sentiebat. Caeterum, quia non erat obscurum, qui motus, quaeve pericula sequerentur illam Anathematis poenam, institit adhuc agere multa & parare, quo tutior foret. Caput erat, minores Italiae tyrannos, & dominos urbium conciliare sibi, tum ne victi religione, Romana arma sequerentur, tum ut secum arma & vires contra Romanum associarent. Ejus rei causa, Soncinum, qui locus est in agro Cremonensi, concilio Principum indi- E cto, convenere frequenteis, quippe in id ipsum jam antea callide & ambitiose praeparati. Namque Vicecomes, cum semper, uti dictum est, aptus illiciendis animis, tum hoc tempore praesertim in id ipsum intenderat artes suas, & aliis ad alios blandimentis utens, Canem Scaligerum in omni congressu dulcissimam sibi prolem appellabat, propterea quod id nomen utriusque aetati consentaneum esset. In eo Soncinate conventu, ad firmandos in se animos alienandosque ab Ecclesia, orationem habuit hujusmodi: Necessario fuisse conveniendum in unam sedem, ut coram agerent ea, quae non fuissent committenda litteris aut legatis. Agendum autem esse de ea re, quomodo partos felicissime Principatus F etiam tueri feliciter possint adversus communem hostem atque sub Religionis titulo latentem invidiam. Pontificem Romanum nulla lacessitum ipsorum injuria vel culpa, tantum Archiepiscopi Cassoni, reliquorumque Guelforum studio, inimicum repente exortum, vim suam Apostolicam occupasse in eo, ut Gibellini nominis opes deleat atque evertat. Communiter universis intentasse tyrannidis crimen, sibi praecipuum ex religionis crimine dedecus esse quaesitum, & eo dedecore, quantum in ipso Pontifice sit, armatas in se res omnes, imperium, amicos, vitam quoque si Deo placeret, ereptam. Haec

eo

eo pertinere, ut anathematis poena perterrefacti Principes desererent ultro caput suum, & veluti languentia membra desererentur vicissim a capite, diremptique sic omnes ab ope mutua jacerent praeda illis, qui pulsi sceleribus suis atque debellati perditae suae fortunae vindicem Romanum invocavissent. Sed vi & concordia contra artes enitendum esse fortibus viris, cavendumque, ne, si pertimuerint, opprimantur ac pereant suo metu. Quae Romanus interminetur, neque tanti facienda, ut resistendi mentem consiliumque adimant, neque tam parvi, ut neglecta serpant latius, & insanabile postea malum fiant. Monere singulos, ut quanti suam quisque incolumitatem ducat, tam intrepido animo incumbant ad communem salutem: & gerendae rei consilia, quae habeant acerrima & fortissima cum suarum quisque virium parte conferre in medium velint. Passerinus Mantuanus erat in eo conventu. Is pro ea auctoritate, quam omnes ei post Matthaeum haud dubie praecipuam tribuebant, dicere orsus, non modo Vicecomitis consilium probavit, sed fuit etiam infestior quam fuerat ille: Pontificemque Romanum & Ecclesiae nomen est insectatus oratione sua, quomodo si nihil ibi supra consuetudinem hominum aliorum esset, & studia quae mortales alios habent, in illa quoque suprema potestate versarentur.

Ejus Passerini orationem in hanc sententiam fuisse memoriae proditum est: Si quis Principum esset avidus exitii sui, velletque fortunam eam amittere, quam divino nutu & nascendi sorte esset adsecutus, hunc debere non admittere penitus in animum ea, quae parens publicae salutis Matthaeus amantissime ac sapientissime proposuisset. Pontificem Max. hominem esse factiosum, partium ducem, inimicum imperio, nomenque illud sanctissimum commodavisse Guelfis ad satianda odia: collusionem esse mutuam inter Romanum & Turrianos, ut si factio sustulerit cornua, tota sit in hujus potestate, vicissim iste ad tollenda cornua sit adjumento. *Jam de jactatione minarum*, inquit, *& coelesti periculo, quod denuntiatur, cum idem sentiam, quod a Matthaeo dici audistis, eadem me putate dicere quae Matthaeus dixit. Nihil, neque timendum censeo magnopere, neque contemnendum, ne metu impediantur malorum remedia, contemptu malum crescat. Hoc amplius censeo, ut Canis Scaliger gerendo bello dux creetur.*

Inclyta erat Scaligeri fama, nec fere militaribus factis & magnitudine animi clarior quisquam ea tempestate habebatur, oderatque idem acerbissime Turrianos, & Cassonum Archiepiscopum, cujus potissimum instinctu ea gliscere pericula principibus Italiae viris putabat. Imperium tamen illud & administrandi belli summam aliquamdiu recusavit, dictitans alios esse potiores, & magnifice differens, quas ob causas sibi quemque praeferret.

Ea oratione acuit magis Principum studia quam restrinxit, summaque voluntate rem omnes ad eum detulere. Ita Scaliger foederis adversus Pontificem impii dux creatur magno dedecore urbis Mediolani, unde consilia haec manabant. Sed dedecus erat majus idemque stimulus audendi omnia, quod anathemate damnata jam saepius civitas contraxerat quasi habitum ejus rei quemdam, & irato Deo cuncta quotidie ruebant in pejus. Interea Cassonus moritur ex Archiepiscopo Mediolanensi Aquilejae Patriarcha, vir, suis & familiae rebus utramque fortunam expertus. Natus in familia dominatrice obtinuerat honorem, qui natales etiam infimos aequare Principibus posset. Principi simul & Archiepiscopo plauserat civitas. Dein versa protinus omnia: dissidium capitale cum proximis: captivi fratres: custoditus ipse domi: mox exsul, & dum vult injurias persequi, genus ipse suum evertit, quodque fuit miserrimum omnium, fortunam quam suis abstulerat, inimici communes tenuere. Iidem postea novum amicum, veterem hostem dominatui suo ludibrium habuere, pulsumque rursus, in aliena terra coegere mori tam prope ab exsule quam fuerat olim a patriae domino & regnatore. Is Cassoni finis fuit.

Matthaeus devicto in hunc modum Archiepiscopo, secundam ex Pontifice Max. palmam petebat, ut quemadmodum illum ejecisset, ita adversus hunc immobilis ipse atque restare invictus posset. Hujus tantae atque tam impiae rei spes universa posita erat in eo, si praeter foederatorum auxilia satis ipse suo Marte foret instructus ad repellendum hostem, cujus arma primo statim motu ipsam concrepare victoriam atque triumphum viderentur. Simul, ut antea demonstravi, etiam si nullum a Pontifice bellum immineret, invaserat animum cupido Italiae capiundae, scilicet ut omisso Principis nomine, Rex appellaretur, quemadmodum ex Vicario se ipse Principem fecisset. His animis, sex millia peditum cum equitatu quantum efficere maximum potuit, in Ligures misit, ubi Marcus filius strenue rem gerebat. Negotium autem erat illud plenum opportunitatum maximarum, sive mari bellum veniret, sive a Pontifice Maximo copiae terrestres in Mediolanensem agrum immitterentur. Sed quanta cura Vicecomiti Genuae potiundae, tanta sollicitudine Genuenses ipsi tuebantur urbem, & acciverant auxilia, quibus impetum facile sustinerent.

Hoc tempore Vicecomiti decesserat uxor, cum qua vixerat mira concordia, & super id, quod nihil magnopere ad Genuam procedebat, etiam domestico afflictus luctu, dedere paulatim religionibus animum creditus politici supercilii senex, aut coepit, aut simulavit. Quippe etiam Scaliger deserta foederis fide perculerat hominem, atque varias volventi cogitationes occursabant interdum, mortuus in exsilio Archiepiscopus, Apostolicae dirae, status Ecclesiae praesens, omissa sacra, tot in Deum injuriae, non quidem ut palam excitaretur aliqua mutatione vehementi, ad quam homines ejusmodi fere non descendunt, sed tamen ut acrius introspicientibus esse commotum appareret. Bonacosa Burra (id nomen mortuae Principis uxori) sepulta est in Eustorgiana Aede qualibus debuit exsequiis in Civitate, quae jaceret anathemate defixa, in qua gratificari rerum domino religionem suam, aut vellent sacerdotum plerique, aut cogerentur. Annus hic erat humanae salutis millesimus trecentesimus decimus nonus, quo anno, tantam fuisse frigoris vim ferunt, ut Padus (rarum illi flumini) gelu duratis aquis, tutos onustis quoque plaustris incessus praeberet. Mendici homines, qua quisque forte constiterat, reperiebantur exanimati, cum defecta insuper alimentis corpora concalescere nusquam possent. Constitit, obriguisse multos ante foculum, aut sub lodice, & quia panes ipsi statim e furno lapidescebant, inter mandendi conatum plerique efflabant animam. Magis etiam horribile spectaculum alii fuere, quos in colloquio, sive actione aliqua, vita repente destituit, ita, ut oculos, ora, manusque in quo praeriguerant habitu & motu defixas non nisi postea deprehensa mors teneret.

Implicito bellis consiliisque suis Principe, clausa Ecclesia, Pastore profugo, nulla erant publica subsidia plebi, & nova haec pestilentia populum absumebat. Quasi piaculum coelestium irarum eo tempore quaesivisse Matthaeus est visus, cum thesauros Templi Modoetiensis, quos Turriani ante sextum & quadragesimum annum oppigneraverant, sua pecunia redemisset. Id pietatis opus re ipsa liberale, magnificum etiam in speciem fuit. Namque Modoetiam ejus rei causa Vicecomes ipse profectus, deposuit sua manu thesauros in Ara, & Præsidem ejus Templi Divum clara voce est precatus, ut si ei cordi fuisset, sua illa munera & suos honores in pristinam restitui sedem, cujus opera & pietate id factum esset, hunc, prolem ejus, & subjectas imperio gentes benigne tueretur. Haec ita precatus, admonuit severe Templi sacerdotes, uti thesauros illos quam diligentissime in posterum custodirent. Regum & Reginarum esse dona venerandae antiquitatis, quae moveri sua sede & alienari sit nefas. Talibus dictis, & multo magis liberalitate ipsa commoverat omnium animos, ut largus idem piusque praedicaretur. Namque, sex & viginta millia florenorum in eam redemptionem insumpta fuisse constabat, quae summa ad eorum temporum aestimationem debuit longe major esse quam esset, postquam aucta rerum pretia & novi orbis aurifodinae metallis honorem imminuerunt.

A Interea Pontifex Max. ad vindicandas Mediolanensis Ecclesiae contumelias delendamque Vicecomitis tyrannidem, foedus iniit cum Ruperto Apuliae Rege, quoniam ad eam diem Apostolicis denunciationibus & anathematis poena profici nihil potuisset. Etiam Rex Galliae socia arma junxerat, isque mille equites ducibus Philippo, & Carlotto, & Bernardo Margolio propinquis suis miserat Avenionem cum ejusmodi mandatis, ut ad omnia, quae Romanus imperaret, praesto essent. Pontifex laetus his animis coalescentium Regum ad Ecclesiae defensionem, auxiliares hasce copias cum eo exercitu, quem e suis civitatibus jam antea conscriptum habebat, duci in Insubres jubet. Rerum summa permissa B Philippo Valesio: huic reliqui duces parere jussi: mandatum, ut domitis Ecclesiae perduellibus Metropolis Ambrosiana redigeretur in antiquum statum, & Matthaeus ille Vicecomes exsueretur ea potentia, quam per insectationem & damna rerum Ecclesiasticarum exerceret: omnino Guelfi, quae semper Apostolicae Sedi fide & addictae partes fuissent, in pristinae fortunae locum restituerentur. Addita promissa rerum ingentium, quae quisque virtutis & fidei praemia sequerentur: pecuniae praesentis attributum, quantum ad stipendium militi, quantum ducibus ad magnificentiam assignari, Romanae majestatis erat. Circa Junii mensis initium in terram Insubriam pervenere. Adventus eorum, metu C vel per laetitiam acceptus, ut quique Guelfi erant, aut Gibellini: sed Matthaeus ante omnes ancipiti cura distrahebatur: daret ne sese Pontifici, & qualibet conditione pacem acciperet, an potius iret contra, & fortunam experiretur. Imperii retinendi pertinacia, animus impatiens aequi, parata quoque subsidia & egregie firmata Domus huc trahebant. Propendebat in partem alteram, spretum antea, nunc terribile Pontificis nomen, quem socii Reges sequerentur, cujus arma jam Insubriam tenerent.

Itaque tertiam quandam consilii viam secutus, nec sine pacis cura, nec extra belli meditamenta erat. Pontifex ipse, antequam ferro decerneret, misit e Cardinalium numero Pogietum inclyti nominis hominem, qui D tentaret adhuc animos hortamentis & auctoritate: si abrupta omnia & desperata ostenderentur, ad regendum consilio bellum adesset. Is Valentiae consedit. Eo citati statim e Clero qui deferebantur in Matthaei gratiam & animarum suarum exitium spernere edicta, sacris impiis operari, atque inter caeteros hi vocabantur: Abbas D. Ambrosii, Abbas D. Simpliciani, Abbas D. Dionysii, Abbas D. Vincentii, potentes homines in Ecclesiae rebus, & ob callida ingenia frequentes apud Matthaeum, civilium negotiorum arbitri, impliciti fallaciis & mercatibus Aulae. Hi cum ad legatum obedienter irent, usus Matthaeus hominum opportunitate, E mandavit, ut de sua erga Sedem Apostolicam pietate prolixe testificarentur ac docerent, quemadmodum ad omnia justa & legitima paratus esset. Ac dextere liberaliterque agendo rem eam Abbates, pene legatum in spem adduxerant, posse auctoritate finiri bellum antequam inciperetur. Id Cardinalis omni victoria, quae per acies veniret, longe fore gloriosius putabat. Sed ne astute composita, credita simpliciter reciderent ad Sedis Apostolicae postea detrimentum ludibriumve legationis, Parmensem Episcopum, qui penitus consilia Vicecomitis exploraret, misit. Is cum Vicecomite congressus, quamdiu res erat in verborum officiis, nihil plane desiderabat quod amabilius ab sene illo reverentiusve dici posset. Ubi Parmensis attigit exsilium Archiepiscopi, remque Turrianorum universam & libertatem urbis: tunc F enimvero frons & oculi pro responso fuere. Mox & responsum, quale vultus ille denunciarat, redditur. Regnare se Caesaris beneficio: Romana postulata non satis posse mirari. Is colloquio finis. Abiisse inde recta Parmensem tradunt, velut ab scelerata urbe & inimica Deo, vitantem moenia & congressus: etiam in Monasterio D. Simpliciani substitisse cum veniret, atque Matthaeum illuc evocasse, ne ingressus urbem ipse contaminaretur.

Cum in hunc modum spes tentata pacis esset, pars utraque violentior ad bellum exarsere. Legatus Raimondum Cardonum & Paganum Turrianum ad fines evastandos urbesque tentandas illico destinavit. Ab Vicecomite, provisu periculi parata erant praesidia & munimenta, queis cuncta defenderentur: neque mos antiquus omittebatur feriundi hostem auro, quo saepe telo rem antea feliciter administrasset. Corruptelis atque proditionibus & caedibus omnia permiscebantur. Et Insubria tota pessum ibat, dum duo maximi exercitus Principum etiam maximorum pugnant pro Religione ac dominatu, quacunque sors, sive impetus tulit. Coeperat statim ea rerum forma displicere Pontifici Max. bellumque nollet suscepisse. Nam super id quod nulla dum operae pretia ad universae rei summam fiebant: etiam ad famam hominum memoriamque posteritatis existimabat incommodum fore suo nomini, si tantum fieret Christiani sanguinis in suo Pontificatu, quantum obstinatus hostis & commissarum jam aliquot pugnarum eventus, ante victoriam effundendum esse ostendebant. Ideo componendae rei, atque reconciliandae concordiae rationem rursus omnem exquirebat: ac tentata jam frustra religione Matthaei, & coelestium minarum terrore ne quidquam admoto, placuit, evocari duodecim primos Reipublicae Mediolanensis, si forte hominum illorum aequitate convenire aliquid posset. Id negotii datum Legato, editaque simul ei, quae Mediolanensibus viris promittere deberet Apostolicae Sedis nomine, quaeve ab illis vicissim efflagitaret. Exciti duodecim ad Valentiam haud gravate convenere: & data fides erat, impune venturos atque abituros uti venissent.

Non subtraham illustribus familiis honores suos, praetermittendo nomina duodecim illorum, quae scriptores alii suis annalibus intexuere. Fuerunt autem hujusmodi: Gulielmus Pusterula. Franciscus Vicecomes. Franciscus Garbaniatensis. Andreas Hortus. Imberaldus Mandellus. Mucius Moncia. Ricardus Pirovanus. Stephanus Vicomercatus. Gulielmus Casatus. Lucas Cribellus. Bellinus Petrasancta. Othorinus Burrus. Homines erant nobiles, divitiis insuper & vitae fama nacti auctoritatem in civitate, quanta cuiquam esse potest, ubi rerum unus potitur. Turbatas Ecclesiae res iidem, ejectum Archiepiscopum, & spreta Summi Pontificis imperia, veluti communem temporum ignominiam, & praecipuum Patriae dedecus interpretabantur. Acceptis a Pontifice prius, dein etiam a legato litteris, ut cum bona Matthaei pace proficiscerentur, agitavere: neque abnuit Princeps, sive ne frustra repugnando, animos eorum magis etiam ab se alienaret, sive, quia negotiationis hujus moras interea fore bello utiles speraret. Ac nunquam oblitus ejus lenitatis, qua tegere suum animum, & ad omnia, quae expedirent, conformare, natura vel usu instructus erat, Ambrosium Alliatensem scribam suum intimum euntibus adjunxit, quod veluti datum eorum honori ac dignitati opportunitatem insuper habebat aliam, ut explorator, utque vinculum foret ad omnia, quae agenda essent. Marcus etiam Matthaei filius, ferocia sua, vel sicuti credidere quidam, occulto patris mandato, cum jam jamque ituri essent, haud ambigue minitabundus monuerat, ut meminissent officii, scirentque conscium ipsum, & in tempore vindicem fore, quidquid ageretur.

Haec occursu de industria quaesito, haec, ut quisque forte inciderat, non nemine etiam in aulam evocato jecerat atrocior vultu, quam verba erant. Caeteri, juveniles minas transmisere virilibus animis: apud Franciscum Vicecomitem tantopere eaedem valuere, ut ex medio itinere retro domum rediret, deserto turpius comitatu, quam si pedem efferre domo recusavisset. Undecim viri, postquam Valentiam ad Legatum pervenere comiter accepti, post dierum aliquot quietem, in concilium vocantur, & cum assedissent omnes, legatus in hanc sententiam esse locutus fertur: Optatissimam sibi rem accidisse, ut Mediolanensis Reipublicae capita, virosque prudentissimos haberet in conspectu, quos docere posset de paterna voluntate Summi Pontificis erga rem Medio-

J. Garavaglia delin.

diolanensem, ac de optima saepe finiendarum calamitatum, quam in eorum prudentia & aequitate collocatam haberet. Movisse Romanum arma, non odio cujusquam, vel cupidine alieni imperii, sed necessaria cura tollendi pessimum exemplum ne quis aliena per vim invaderet, utque, sicuti verbum Euangelicum habet, quae sunt Caesaris Caesari reddantur, quae sunt Dei, Deo. Si jam inde a principio facultatem eorum praesentium habuisset Apostolica Sedes, pro bello pacem ad eam diem haud dubie futuram fuisse. Facta quae sint, infecta reddi non posse consiliis hominum: posse quidem provideri ne talia in posterum fiant. Culpam & initium omnium malorum ad Vicecomitem pertinere: sed illum quoque non potuisse facere, quae fecisset, nisi multorum ope subniteretur. Et quamquam ille cum sua domo sit anathemate damnatus, plures tamen potuisse damnari, consiliis implicitos atque permistos, adjutores rerum, instrumenta belli, quod ille adversus Ecclesiam gerat. Neminem se unum accusare, rogare tamen universos, ut quibus consiliis, quibusve ministeriis & artibus antea bellum adjuvissent, iisdem adniterentur ad pacem sancte ac sincere faciendam, quae redacta in antiquum decus Italia, etiam ipsis esset allatura libertatem, quod unicum civile bonum ab omnibus mortalibus tanti aestimetur. *Ac, ne putetis*, inquit, *rem adeo pretiosam & expetitam, nimium magno vobis emendam esse: nihil aliud postulamus, quam hoc ipsum, ut liberi velitis esse. Desinite parere Vicecomiti, legibus utimini vestris: & acta res erit. Nullos sibi fasces, nullam umbram imperii postulat sibi Romanus in vestra civitate: satis regnabit, si quiete, si Catholicae disciplinae convenienter agere voletis. Forsitan exspectet aliquis vestrum, ut Turrianis aliquid caveamus: videte, quam vilia sint caetera pacanti Metropolim Ambrosianam Pastori summo & sancto. Removet eos homines ultra centesimum ab urbe vestra milliare: neque pax aliter fiet, quam si tanto intervallo disjuncti manere velint. Quos tamen odio Turrianorum expulistis, hos redire in patriam aequum censet. Vicecomitem & alios, quicumque culpis illius affines una cum eo damnati sunt & notati, absolvit aeternis vinculis, & anathematis poena, dummodo tamen Viceccomes ipse in animum inducat Romam accedere supplex, ibi pacem Apostolicae Sedis exposcere precibus ob vetera, in posterum obsequium profiteri. Sic erit bello finis, & inclytae olim religionis Civitas tranquilla pace fruetur, decedetque vobis infamia, quam adhuc meremini rebelles Ecclesiae Catholicae, prohibiti sacris, ab coetu commercioque piorum remoti. Alioqui nos juste pieque suscepta arma, paribus animis ad finem usque, sicuti decet in tali causa retinebimus, aderitque illud ipsum pro quo dicimatur Numen.*

Haec ubi dixit legatus, institit hortari Mediolanenses illos, ut ante omnia precibus accuratissimis divinum spiritum invocarent ad rem bene salutariterque consultandam, id in omni negotio primum esse, sine quo mortalium prudentia constare non possit. Erat in eo numero Franciscus Garbaniatensis ille, de cujus animo & fortuna, & immortali erga Vicecomitem merito antea demonstratum est. Is meriti sui largus, ut plerique, & fortasse non iniquus aestimator, praemia quaedam ingentia sibi destinarat, quae postquam obtigere minora votis, ac praesertim, ubi gerendo bello Dux alius est creatus, verterat repente animum, infensusque Vicecomiti, premebat dolorem, donec aliqua nocendi opportunitas, quam sedulo captabat, veniret. Ea, quae nunc offerebatur, haud segniter usus, demonstrando collegis pericula quae imminerent, conquerendo Vicecomitis injurias erga Mediolanensem Ecclesiam, Patriae servitium & alia perturbandis animis, facile omneis suarum irarum implevit, ut imperium abrogandum esse Vicecomiti quacumque vi posset, censerent. Si nihil auctoritate proficeretur, civitatem universam in tyrannum armare decreverunt: atque ubi ea stetit sententia, Garbaniatensis idem fertur ad Collegas ita locutus esse: *Viri Mediolanenses, & socii carissimi. Cum in tenebris, & densa caligine demersis animis jaceremus, divinae bonitati placitum est, immittere suae lucis radios, ut salutem ac libertatem, pacemque & vitam & laudem amplecteremur.*

A *Vos oro quaesoque, tantum hoc coeleste beneficium constantia vestra firmum ratumque efficite. Nam quod divini muneris erat, ut ad ea, quae nobis utilia & honesta essent, excitaremur, id jam factum est: reliqua consensum, operam, fidemque vestram requirunt, quae si desint, ne Deus quidem ignavos & vecordes adjuvabit. Ante omnia, silentio est opus interea dum gerendae rei dies venit. Ubi dies venerit, sicuti viros, sicuti Mediolanenses decet, agemus.*

Responsum inde Legato est: fore Mediolanenses in potestate summi Pontificis, & imperata facturos: caetera ipse exsequeretur. Ita Mediolanum redeunt: obfirmatisque in hanc sententiam animis, id quod sibi de pace cum Pontifice facienda decretum esset, Vicecomiti
B renuntiavere: se invitos quidquam quod minus placeret ipsi dicturos, sed patriae caritate subigi, quam si necesse sit, vel suo ipsorum interitu esse salvam velint. Unam viam manere salutis, ut cum sacrorum Principe redeant in gratiam, id fixum sibi esse ac destinatum. Vicecomes ad ea consternatus animo, confuso vultu, pauca & incerta quaedam respondit: non se pacem abnuere dummodo Respublica maneret eodem statu, quo tunc esset: optare, ut qua fide ipse in alios egisset, ea sibi fides ab aliis praestaretur.

Personabat interim urbs tota crebris vocibus pacem exposcentium, & pueri feminaeque faustos in Pontifi-
C cem & Ecclesiam tollere clamores non cessabant, ubi semel is rumor emanarat. Quo magis fama increbrescit, eo plus terroris, atque perturbationis est apud Vicecomitem: ac saepe ille profitebatur; si quid minus religiose, si quid irreverenter in sacra sacrorumve Praesides factum esset, nullam suam culpam esse talium rerum: velle se, uti Catholice ac pie vixisset, ita Catholicum piumque mori: ejus rei testem Deum invocabat. Haec publice privatimque contestans in omni sermone, nihil tamen afferebat ad comprimendum tumultum, qui violentior in dies excitabatur.

Itaque aversus ad fortiora remedia, excivit ex finitimis urbibus Gibellinis, qui postquam frequentes ad-
D fuere; collocuti cum eo advocant ipsi duodecim viros, & gravissime conqueruntur, quod privato consilio de pace egerint. Non illis Ecclesiam & sacra esse potiora quam sibi, sed turbulentos homines egisse omnia dolo malo, & fortasse futurum, ut illos poeniteret.

Simul in Pontificem invecti sunt tam aspere atque acerbe, ut Matthaeus ipse castigaret licentiam, atque rogaret, ut salutis suae causa, linguae parumper temperarent. Dimissis postea XII. viris, Matthaeo suadebant, ut illos quidem in vincula conjiceret, armatorum vero manus ad reliquae multitudinis terrorem in urbe dispositas haberet, Galeaciumque filium, qui Placentiae tunc curabat, illico domum evocaret. Non pla-
E cuit prehendi XII. viros, ne res ea majoris in urbe tumultus causa esset: dispositi sunt locis opportunis armati: Galeacius adfuit, licet antea suspectus, tamquam patris senecta detineri dominatum aegre pateretur. In eum statim aversi omnes & ille magnifice disserebat de Gibellinae factionis potentia, patris imperio, & quemadmodum confideret fore brevi, ut tumultus ille conticesceret.

Ferunt, cum in Patris conspectum frequenti Gibellinorum corona deductus esset, obortas utrimque lacrimas, ac deprecante Galeatio veniam errori, si quid forte contra patriam pietatem egisset, aliquamdiu nihil effatum senem: postea precibus adstantium mitigato ani-
F mo, dixisse, filiorum esse neminem, cui spes suae magis inniterentur. Ab eo congressu, Galeatius haud dubia patris voluntate, rerum omnium arbiter, & familiae munimentum, agit cum XII. viris, comiterque simul & elate percunctatur, quidnam esset illud, quod audiret moveri per ipsos adversus Patrem dominumque suum, quodve cum Romano legato nuper egissent. Illi responderunt, nihil actum abs se nisi bona fide, & Patriae cura, quam rebus omnibus anteferrent. Legatum Apostolicum, virum esse gravem, amantem publicae quietis, dignum, cujus fidei cuncta permitterentur. Galeatius enimvero, pari gravitate, pergerent, ait: se quo-

quoque nec Patri, nec Patriae defuturum. Cessit inde Matthaeus omni rerum administratione, seque totum in sacra & religionem avertit. Ad omnia templa ibat, & die quodam, advocato in templum maximum Populo Cleroque Mediolanensi, positis humi genibus, ad radices Arae maximae, Symbolum Apostolorum, elata quantum poterat voce recitavit. Tum conversus ad multitudinem stupentem novitate rei, summa item contentione vocis, dixit, se, uti Catholice pieque vixisset, ita Catholice pieque moriturum esse: calumnias, queis suam ipsius famam homines aliqui dehonestassent, judicaturum esse Deum extremo saeculorum die: tunc, inquit, cum omnia mortalium in aperto erunt.

Hæc uti dicta actaque erant, publicis tabulis consignari voluit cum hac ipsa contestatione: Matthaeum Vicecomitem non aliam profiteri religionem & fidem, quam quae verbis illis contineretur, uti palam prima postrema recitata essent. Postero die, quam hoc de se spectaculum multitudini exhibuerat Vicecomes, velut alienata mente Modoetiam sese proripuit citato equo, ibique adorato Numine incidit in morbum, ex quo paulo post moritur. Mortuus est ad Crescentiacum in aedibus Monachorum, tria millia passuum ab urbe, cum aeger illuc ab Modoetia deportatus esset. Haud ego affirmaverim in hujus hominis fine id quod etiam in medio rerum cursu, relinqui a nobis ambiguum decuit: fueritne utique in religionis negotio pravus ille & malus, an odio tantum invidiaque contraxerit immeritam hanc labem. Non scriptores solum, sed res ipsae trahunt utroque, & paria in contrariis partibus momenta rationum occurrunt, quae proponere lubet, ut potius alii sententiam tulerint, quam, vel litterae nostrae maculam ullam tanti viri Manibus inurant, si caruit hac interiore culpa, vel dedecus elevent, si re vera contumaces homini adversus Ecclesiae dogmata sensus fuere. Primum omnium initia Principatus juxta sanctitatem acta causam agunt, vindicantque ipsum ab fama, quae inveteravit. Interesse ille rei divinae quotidie: reverenter inservire sacrificanti, curare saepe mysteriis animum: & formata sicut assolet in Principis mores familia, statis horis in domestico sacello religiosissimae preces, ipso modos ineunte: canebantur gravissimi scriptores, cum mentiendi causas procul haberent haec ipsa tradidere sicut retuli. Jam facilis alloquio, & ab innocentia aerumnisque lenissimus, quotidiana etiam stipe levabat egentes, quae licet possint esse officia diversae cujusdam virtutis, & animi nihil aliud quam a natura recte informati, rarum tamen est, ut eadem ab Christiana, & Catholica perfectione separata reperiantur. Ire frequenter ad templa supplicatum, eadem ornare donis: divinum per omnia cultum amplificare ac tueri, profecto non sunt ejus, qui, vel jam finxerit sibi perversas de Superis opiniones, vel ad eas facile degenerare possit.

Hactenus existimo purgari ac defendi posse Vicecomitis Manes ab ea labe, quae semel inusta fortasse numquam eluetur apud homines: utinam apud Deum diverso judicio res agatur. Rursus animum in hoc negotio meum restringunt timore ac moestitia & suspicione, profugus Archiepiscopus hujus injuria, vastatio & solitudo rerum Ecclesiasticarum, Apostolicae poenae, contemptus earum. Quasi neque Deus usquam, neque Dei Vicarius esset, ita sumpta contra Romanum arma, concitata factio velut in communem hostem, perseveratum ad ultimum, donec vita superfuit. Sunt haec ipsa quoque perscripta in annalibus illis, unde propter incorruptae fidei famam petuntur antiquitates urbis, neque debuere praetermitti ab eo, qui professus esset perscripturum se omnia, laeta sive tristia patriae hujus Principumque ipsorum. Caeterum, de ea re, ut cuicumque visum fuerit, statuet.

LIBER II.

POSTQUAM Matthaeus exspiravit, filii sedulo celavere mortem donec provisis, quae tempus monebat, falli diutius fama non potuit. Corpus exani-

A me clam tumulo est illatum, quia timebatur, ne Pontifex iratus, Anathematis obtentu, cadaver projici insepultum juberet. Nescitur, utra in Aede situm fuerit, ad Crescentiacum ne, ubi etiam obierat, an vero ad Claram Vallem, ubi plerique Principum tunc sibi sepulturae sedem eligebant, sicut tumuli adhuc inscriptionesque testantur.

Ejus decessu creverant conjuratis animi: manebant odia: delere tyrannidem, ac ne succedente Galeacio, Metropolim paterentur fieri Vicecomitum hereditatem, agitabant. Hi consilia sua omnia perferebant ad Cardinalem Legatum, & ipse vicissim Legatus omnem gerendae rei spem in eorum consensu ac fide positam habebat. B Ab altera parte, Galeacius, tradito per manus, & jam haud dubie possesso imperio, caput rerum erat: domi civium motus, foris hostem, quantum omni bellica, & civili ratione posset assequi una cum Marco fratre sustinebat: reliqua nobilium sive plebis multitudo, partim erat conjuratorum & Legati: plures ituram in saecula potentiam, & imminentem urbi dominatum cernebant, eamque spem, aut metum sequebantur. Etiam Ecclesiastici homines, & hic aliud agens Clerus, in Pontificem, aut in Galeacium divisus erat, tanto magis incertus & fluctuans, quia novus Archiepiscopus Aicardus, cum Guelfarum partium esset, non poterat inire Pontificatum, magisque turbabat animos exsul, quam ab eo quidquam C ad regendum Ecclesiae statum afferebatur.

In ea rerum colluvione Canonicos Modoetienses incesserat metus, ne ad templi sui thesauros antea quoque sublatos inde & oppigneratos, licentia perveniret. Ob eam rem habito inter se consilio, statuerunt pretiosissima quaeque sub terram esse defodienda, delectis e Collegio quatuor viris, qui defodiendi curam haberent, eoque ministerio defuncti digrederentur seorsim in longinqua loca, & circa supremam vitae horam, rem aperirent ei, quem gravissimum virum, optimumque judicassent. Ita res commissa quatuor Canonicis est: reliqui consensere ultro ut celarentur. Ea occultatio thesauri, idque Canonicorum inter ipsos decretum factum est anno D millesimo vicesimo tertio salutis humanae, mense Januario, cum paulo antea foede direpto Oppido Mediolanenses Basilica tantum abstinuissent. Insequente Februario, Marcus & Luchinus Galeacii fratres commissa cum Pontificiis pugna, circa flumen Abduam, duos e conjuratis Cribellum & Garbaniatensem interfecere, clamitante Marco inter feriendum: Vivat Ecclesia, & patriae proditores moriantur.

Pontificii tamen eo praelio superiores fuere, captaque Modoetia, Garbaniatensis cadaver ibi in D. Joannis Aede sepelierunt. Et armis quidem sic certabatur: certamen aliud verborum erat, cum pars utraque allicere ad se partis alterius fautores conarentur. Pro Vice- E comite prensabant amici vel propinqui promissis aut minis: Pontificem & religionem, Ecclesiamque, & alterius vitae poenas in rebelles concionabundi sacerdotes inculcabant, eaque audita, terrore objecto, vel pietate ingenita perpulere multos, ut in sanctiora castra transirent. Modoetiae posita summa rerum erat, caputque fiebat ibi pugnantium pro Ecclesia, non tamen ea frequentia & ardore, quem gravissimus quisque in tali causa desideraret. Ac reperio, Aicardum Archiepiscopum, quia non satis impigre res administraretur, Modoetiae concionatum esse totidem verbis: *Viri Mediolanenses, & quotquot pro Catholica Ecclesia adversus impios arma suscepistis. Vos quidem cupidine salutis & stu-* F *dio recti venistis in haec castra, sed non venisse satius erat, quam lente sic agendo tradere victoriam hosti, prodere publicam causam, istaque lentitudine & proditione lacessere divinas iras, sicuti vos facere animadverto. Proinde, quae amplius dicam accipite, vocemque meam, non ut miseri hominis vocem, sed quasi missam e coelo condite in animum vestrum, & attendite quae me vobiscum agere Deus jubet. Nisi bellum hoc aliis animis geritur: victoria penes alios erit, vosque ludibrium & praeda hosti, exemplo eritis, pigritiam & segnitiem in Dei negotio plecti sicuti caetera mortalium scelera, magnumque ipsam & inexpiabile scelus esse. Vult sane Deus*

Deus Ecclesiam suam manere incolumem: sed nunquam per vos erit incolumis donec sic agetis, & inventa qua Divinae majestati placitum erit, diversa via, ne Romana sacra polluantur, projiciemini, qui ministerii pulcherrimi gloriam ita contempsistis.

Severus homo & spectatae religionis erat Aicardus, magna in vulgus fama, propterea quod ex minore Franciscano factus Archiepiscopus retinebat Ordinis instituta & antiquam disciplinam. Non tamen potuit excutere fatalem torporem ex militaribus animis, miraque socordia res omneis agebantur. Tunc Robertus Siciliae Rex olim icto cum Romanis foedere, fautor antiquus Archiepiscopi Cassoni Turrianorumque reliquorum, cognito rerum statu, timens id quod futurum erat, Raimundum Cardonam cum sexcentis equitibus misit, ut ea manu rem Ecclesiasticam adjuvaret. Cardonae statim deditur Alexandria, eaque Pontificis nomine communitur. Inde Modoetiam auxiliares pervenere. Laetus adventus eorum fuit, spesque illa commovit parumper animos, ac deinceps aliquanto plus in Pontificio exercitu strenuitatis erat.

Paulo post, Paganus Turrianus Episcopus Patavii, & cum eo, Franciscus & Simon filii Guidonis pervagati terras omnes amicorum, atque corrogatis in ultimi certaminis fortunam trecentis equitibus, eodem subiere. Horum adventu, res ad seditionem venit: & quo die Oppidum intraverunt, ibi in campo, qui D. Francisci campus dicitur, irritatis animis acre praelium fuit, praelioque commisso, conversis repente signis, ad Vicecomitem transiere quicumque Turrianum nomen ob veteres inimicitias aversabantur. Caeteri jam decernere de summa rerum avebant: ac duo praesertim Gulielmi, Pusterla, & Casatus, quorum maxime consilio res nitebatur, ejusmodi sententias dicebant, ut quamprimum Urbs Mediolanum obsidione cingeretur. Contra ea Cardona, munimenta urbis, & nimium ferae spei moras proponebat. Dum haec inter Ecclesiasticos agitantur, Vicecomes antevertit, omni connixus ope ad hostem ex Oppido Modoetia detrahendum. Marcus, & Luchinus in expeditionem eam iere. Pugna prospera Ecclesiasticis fuit, utentesque rerum cursu ducunt ipsi ad Urbem oppugnandam, & triduo postquam pugnatum erat, ipsis moenibus institerunt. Tunc Vicecomes in magno metu de summa rerum esse coepit, & concione advocata, disseruit apta tempori. Non se bellum gerere cum Ecclesia, sed defendere communem patriam velle: ac si vera loqui debeat, nihil spectare magis arma sua, quam ut res Ecclesiastica Mediolanensis, ab externis injuriis tuta, & incolumis maneret. Esse Theutonas, esse barbaros in hostium exercitu, qui si urbem ingrediantur, sacros, & sacra omnia videat eorum furori praedam fore. Proponerent sibi ante oculos, tot Sanctorum Reliquias & coelestia pignora, tantum Ecclesiastici argenti, supellectilisque religiosae, templa ipsa, & aras, simulacra Divûm, vel marmore sculpta, vel expressa coloribus: cuncta, simul avaritiae materiem, simul impietati ludibrium parari, nisi, quanta vi barbarus instet, tanta ipsi barbarum repellant. Neque vero spem respicerent eam, quod Romanis auspiciis ab ea parte geratur res, quodque religionis adesse vindices dicantur. In pace, speciosum & magnificum esse Pontificum nomen, atque ipsos tunc agere clementer & juste: bellorum iras iisdem nihilo mitiores, & avidas in sacrilegia militares manus, non posse cohiberi si quis velit.

Ab ejusmodi dictis, cum moenia, & portae stationibus atque praesidiis firmarentur, omnique alio repellendorum hostium apparatu militariter occupata Civitas egregiam Principi fidem ostentaret, Helvetii, qui sub Galeacio stipendia faciebant, accepta ab Ecclesiasticis pecunia, capere, vel interficere ipsum agitaverunt. Atque non frustra id incoeptum fuisset, nisi Joannes Galeacii frater, quamvis Ecclesiastica in toga, belli necessitatibus intentus, re cognita, cum amicorum repente manu impetum in proditores dedisset, qui caesi, vel capti, spem obsessoribus ingentem illam ademerunt.

A Inde, cum trepidatione dissidium ortum inter ipsos, & sicuti lingua moribusque dissoni erant, ita seorsim inire consilia, variisque furere voluntatibus coeperunt. Gliscentem sua sponte seditionem irritabant obsidionis taedia: neque sisti res potuit, ubi Castroneus quidam (id nomen viro) Legati fratris filius, ad eruptionem ex urbe factam acriter pugnans una cum primoribus ceciderat. Nocturno agmine Modoetiam eunt, idque statim Oppidum, fortuna commutata Vicecomes obsidebat. Rursus auxiliis ab legato missis, ipse retro Mediolanum compellitur.

Variante suas vices bello, nihil certi, per totum eum annum apud alterutros erat: incendiis, & rapinis cuncta
B involvebantur absque discrimine ullo sacrae an profanae res essent. Tota belli moles ad Modoetiam vicinaque loca, Vicomercatum, Caratum, & Decium constiterat, & vestigia cladis, eo tractu parietinae templorum adhuc manent. Insequens annus gravi clade rem Ecclesiasticam afflixit, cum ad Vaprium in Abduae fluminis ripa pugnatum esset: neque scriptores aequales eorum temporum, in re tradenda, quidquam omisere quod horribile, ac memorabile visu, vel dictu accidere in praeliis possit. Semiviva corpora sepulta mortuorum cumulis, inflatum humano sanguine flumen, & Bergomi, decem inde passuum millia clamores praelii ejus auditos prodidere. Addunt etiam prodigia, quorum
C illud, & spectantium multitudine, & rei, quae portendebatur, eventu, certissimum fuit. Cum enim Modoetiae, in campo, quod Pratum appellatur, ea forte ipsa hora, qua duo exercitus ad Vaprium confligebant, iniretur equitum numerus, qui mittendi illuc subsidio Pontificiis essent, quoddam hujusmodi spectaculum obversatum fuisse oculis fertur: Ingens vulturum multitudo per sublime volitans cum tristi clangore, primo campum inumbravit. Dein scinduntur in duo agmina, consistuntque velut contrariae acies, hinc ad orientem solem, inde ad meridiem objecta adversa regione Mediolanum versus. Is minor erat numerus, & Vicecomitis
D copias, sicut ab eventu creditum est, repraesentabat. Postquam ita constitere aves atrae & stridulae, concurrunt inter se se rostris, veluti telis, & acerrime rem gerunt. Praeterquam quod sustulerant omneis ad id spectaculum ora, cadebant etiam ante oculos aligeri milites laniati, & cruenti, totoque campo plumae volitantes cernebantur. Adnotatum est, certaminis victoriam penes minorem aciem fuisse, moxque Franciscanae Aedis turrim, & vicinarum arborum cacumina gregatim insedere. Pars altera ita dissipata est, ut vultures terni, quaternive non amplius, hac, illacque dispergerentur. Horae ferme spatium, ea tenuit pugna, nuntiataque postmodum Vapriensi clade, interpretatio prodigii facilis fuit. Adeo responderunt omnia, similique ad Va-
E prium fortuna dissipati sunt Ecclesiastici, atque Modoetiae volucrum praelio, superior multitudini paucitas, & hinc incolume stabileque agmen, inde consternatio, & fuga spectata fuerat penitus ad humanae dimicationis formam.

Sane quaesitum est aliis ante me scriptoribus rerum, ecquid valeant prodigia, suntque pleni libri exemplorum ex omni memoria, quomodo praesenserint mortales, aut viderint divinitus ea, quae post tempus aliquod eventura essent, quaeve diversos apud homines, & locorum intervallo discretos agerentur. Mutae saepe animantes, coelo, sive terra, vel aqua, vel igni, vel etiam
F elementa haec ipsa denuntiasse res futuras, ostendisse remotas existimantur. Cantu, sive volatu, tripudiis, extis, aliisque modis innumerabilibus, interneciones exercituum aut triumphos cum praecepissent animis Imperatores, ei prodigio congruit eventus, neque alibi ludificatio major apud antiquitatem. Si gutta sanguinis in exsangui corpore conspecta esset, si manasset sudor ex marmore, vel ligno, si prodiisset anguis alicunde, prodigium erat, & quales negotiorum eventus ab ejusmodi ostentis erant in spe, vel metu, tales etiam interdum sequebantur. Jam auditae voces e coelo majores & augustiores humanis, obversata oculis simulacra, vi-

faeque species dimicantium, hominum etiam ipsorum vaticinia, clades & victoriae non absonae vaticiniis, constituta generis ejus disciplina, collegia denique Sacerdotum adhibita procurandis ejusmodi religionibus pene arguunt dubitantes, & quasi suo jure fidei partem petunt. Sed priscarum vanitatum alia quoque monstra reperientur, neque mirum fuit, inanes sibi formas, & consentanea formis interpretamenta figurare qui caeci penitus essent in summa religionis, ipsasque pecudes, & si quae sunt viliora, consecrata divinis honoribus colerent ut Numen. Ab eo scilicet fonte caetera mentium ludibria, & deliramenta manabant.

Caeterum nihil arbitror esse absurdius, quam visis, atque portentis dedere animum, & si quid quamque rem antecesserit, arbitrari, vel hoc secutum esse, quia factum sit illud, vel ut posteriora sequerentur, priora exstitisse. Permeant omnia cursus suos, neque mutatur quidquam in naturae rebus, nisi regens eam Deus annuerit. Annuere porro non nisi summa, & arcana ratione credere oportet intuentes majestatem illam infinitam, quantum assequi humana mens potest. Exstitere temporibus Hebraicis divini Vates, ac deinceps alii, queis praesaga pectora divinitus obtigerunt, itemque praenuntia signa venturarum rerum missa de coelo nonnunquam, semperque vaticinio hoc munere defungentur quibus aeterna providentia tale delegare ministerium voluerit, & vocalia saxa, si Deus volet, fient. Ut quidem, vel suopte nutu, vel instinctu coelesti passim vaticinentur homines, inanimaque & animata, sicuti captae superstitione mentes, in metu, vel gaudio credere amant, non dici potest, ad quantam socordiam ea credulitas accedat. Neque si vultures infestis concurrere rostris, minorque numerus avium illarum, examen majus afflixit, qua hora Vicecomitis copiae, numero superiores Ecclesiasticos fugavere, ideo trahenda res in religionem fuit, & magni prodigii nomen usurpandum; quod fecisse Scriptores eorum temporum video. Fortasse enim volucres irritatae per lasciviam, certavere morsibus: & dulcedine fingendi, caetera in miraculum aucta, ut tradita per manus vanitas, veluti contagio quaedam ad historiam usque perveniret. Sic nimirum inserere divina humanis amat mortalitas, & semel in prodigium accepta gliscunt postea sermonibus, neque simplicitatum humanarum est finis. Me longius provexit alterius etiam prodigii novitas, quod huic vulturum ostento subjicitur ab eo Scriptore, qui rem sibi compertissimam referre ait.

Henricus quidam cognomento Flandrensis fuerat in Ecclesiastico exercitu, cum ad Vaprium infeliciter dimicatum esset. Hunc acie disjecta, & caesa fugientem postridie per devia Modoetiam venisse refert ducibus itineris duobus, qui se se repente obtulerint, stiterint incolumem ad oppidi moenia, deinde abierint ex oculis nihil umquam effati. Ipsum ingressum in Oppidum, cum trepidi illic omneis ob cladem acceptam afflictarentur, jussisse bono animo esse universos, ac sperare salva fore omnia: sic jubere Deum, & Oppidi tutelarem Baptistam. Namque se, cum ab hesterna infelici pugna per calles incertos in obscuram sylvam devenisset, ibique cursu, & metu fatigatus jaceret, vidisse repente torrida macie senem, a quo deductus in tutum, traditusque duobus illis fuerit, & de salute Oppidi curaque Praecursoris ita renunciare jussus. Ardicius Concorretius refert, scribam se publicum tunc fuisse Modoetiae, hominemque vidisse illum, & audivisse cum ea renunciaret. Si vera res fuit, profecto, multo sanguine, multaque clade stare Modoetiensi populo miraculum illud, & certa illa ad extremum salus debebat. Namque dum Legatus Apostolicus, & Galeacius Vicecomes omni invicem ope connituntur ad obtinendum Oppidum, Oppidani ipsi destituti in medio per anni fere spatium pertulere omnia, quae accidere obsessis possent. Ac nescio fuerit ne salus, non capi Modoetiam ab Vicecomite, cum qui retinebant eam Ecclesiastici, saevirent intra muros atrocius, quam capto Oppido saevire Vicecomes potuisset.

A Defensa funeste Modoetia per Ecclesiasticos, irrito Vicecomitis circa eam conatu, gravibus utrimque damnis, pars etiam utraque pacem expetebat, quam Vicecomes ne nimium cupisse videretur, tali commento est usus: Raimondum Cardonam ex Pontificio exercitu Siculorum auxiliorum ducem habebat in custodia, virum dexterrimae humanitatis, & ea morum parte Principum negotiis aptum: nec magnum ex redemptione pretium sperabatur. Eum per fidissimos sibi homines interrogari jubet, si dimissus fuerit ex custodia, sospesque restitutus ad suos, velitne apud Pontificem Max. fidus internuntius esse conciliandae pacis, & ecquam in ea renavare liberatori suo operam velit? Cum ille diceret, facturum

B se omnia cum cura, & fide quae imperata forent, viam etiam aliquam inventurum arte sua, quo facilius honestiusque conveniret res: laxatis ultro custodiis datur captivo fugiendi locus, instructusque secretis a Vicecomite mandatis, tamquam ruptis vinculis, eluctatusque fuga saevas hostium manus, Placentiam ad Cardinalem legatum pervenit. Benigne acceptus exponit belli difficultates, Vicecomitis copias, fortunam, & rei militaris usum, & parata ei ad victoriam omnia, nec posse Modoetiam ultra per Ecclesiasticos retineri.

Cum haec aliaque dicta terrore Romanum ac desperatione implevissent, instituit una cum eodem artifice

C quaerere, quae via, quodve consilium honestae pacis foret, quae ratio flectendi Pontificis ipsius animum, ut abduci inde exercitum pateretur. Paratum erat compositumque cum Vicecomite, quod in tali sermone natum ex re ipsa videri consilium posset. Iturum se recta Avenionem, ait Cardona, si videatur: ibi rerum faciem, praesentiaque simul & futura mala demonstrando sperare a Pontifice impetraturum, ut pacem nihil habituram indignitatis malit, quam in parte florentissima Italiae tantam hominum stragem, & incerto armorum exitu, certa detrimenta etiam Apostolicae auctoritatis. Iret igitur annuente legato; proficiscitur: ac, sive mutato inter eundum consilio, sive a Vicecomite ita regere nego-

D tium jussus: ad Pontificem ubi pervenit, profert ultro conditiones, quibus finiri exitiabile bellum possit, aperitque, quomodo sit ipse ab hoste pacis tentandae causa e carcere dimissus. Conditiones erant hujusmodi: Mediolanum & Cremonam haberet Vicecomes: Ecclesiae Vicarius appellaretur: Ad omnia bella, quae intra Longobardorum fines gererentur a Pontifice Max. praesto esset: quingentos cataphractos equites mitteret ad ea bella stipendiisque suis aleret. Conditiones eae placuerant Pontifici, quia vectigalem Ecclesiae sic fieri Galeacium apparebat. Sed cum de pace nihil ab Romano transigi posset inconsulto Siciliae Rege, qui fuerat in parte belli, isque conditionibus adderet hoc, ut Vice-

E comes pari secum animo foret hostis Caesari, spem pacis ea res turbavit.

Sub anni finem, quo haec gesta sunt: Aichinus Vercellensis unus e quatuor Canonicis, qui de occultando Modoetiensi thesauro, sicuti dictum est, inter se consciverant, cum instare sibi supremum diem sentiret, rogat suos, ut Aicardum Archiepiscopum ad se adducant: esse quae de magnis Ecclesiae rebus agere cum eo velit. Aicardus, mutans in ea rerum perturbatione crebro sedem exsilii sui, tunc apud Cardinalem Legatum, ubi moribundus etiam Canonicus, erat, neque recusavit accedere, qua lectulo humili decumbebat Sacerdos. Poscit ille voci-

F bus intermortuis, dari sibi fidem, sanctum fore silentium ejus rei, quam sibi pari fide custoditam, nunc sit morte appropinquante, necessario officio enuntiaturus.

Ubi data fides, & arbitris remotis, dicere si quid haberet, est jussus, indicat locum, in quo defossi jaceant thesauri Modoetienses, & quid ipsi vicissim Archiepiscopo circa vitae finem super ea occultatione faciendum sit, monet ex jurisjurandi formula, quo se se Canonici quatuor obligassent. Promittente Archiepiscopo religiosissime omnia custoditum iri, nec nisi urgente ultima hora arcanum se illud esse cuiquam enuntiaturum, quieto, quod ad eam rem attinebat, animo, Canonicus ille obit suum diem.

No-

Nolim equidem credere factum esse dolo malo, sive per levitatem ab Archiepiscopo Mediolanensi, ut obstrictam sacerdoti morienti fidem super tanta re praesertim, fallere atque prodere ille pro nihilo haberet. Sed quoquo modo, quave de causa fecerit, constat, non exspectavisse dum Canonicus exspiraret: statim ab eo colloquio, rem totam sicuti sibi commissa creditaque esset, Cardinali legato aperuisse. Ajebant, qui postea frustrationem eam, sicuti fit, in sermonibus habuere, minime fuisse mirum, vel potius valde mirum fuisse, quod ab claustris homo reticere nihil potuisset. Legatus etiam ipse, re comperta, veluti si hereditas obvenisset, ita mittit propere Modoetiam promptissimos e suis, qui comprehensis Templi custodibus, & effosso thesauro cum ea praeda redeant ad se. Factum ut imperarat. Pretiosae res, quae naturae vel artis esse miracula tunc dicebantur, ac citra miraculum etiam aestimatione hominum pretiosae: tum alia cara pietati, monumenta quoque clarorum ingeniorum, & uno verbo, quidquid illa Baptistae Aedes per plura jam saeculla pio certamine Regum, Pontificum, Caesarum adepta erat, id rerum postquam in conspectu Cardinalis stetit, nesciebat primo, quid faceret thesauris ejusmodi, & quasi effodientium ipse foret unus, aestuabat.

Demum occurrit animo tale consilium, quod ab ipsa sumptum ambitione & placendi cura, dedecus homini probrumque & ignominiam invenit. Mittit ad Pontificem Maximum omnia illa cum litteris, in quibus erat, quomodo sibi tantarum rerum fieri compotem contigisset. Canonici Sacerdotis nomen, genus simul & patria, morbus ejus, aetas, hospitium in quo forte decubuisset aeger, ut evocatus ad eum Archiepiscopus Aicardus accessisset, quae dicta inter eos, quae petita fides & obligata, quomodo statim eadem irrita per egregium Archiepiscopum, & denique quomodo missi ab se repererint illico thesauros in latebra quam Canonicus ostendisset: haec omnia legatus ille, veluti texeret annales quosdam, ad Pontificem, addens muneri pretium, accuratissime perscripsit. Orabat ad extremum, ut obvia Superûm benignitate delatas opes acciperet obvio ipse etiam sinu. Sic favere Deum ejus Pontificatui, ut abditi sub terram thesauri recluderentur, nudaretque ultro sua viscera tellus, quo ille beatior foret. At Pontifex, ut res inspexit eas, accepitque violati sacramenti seriem & ordinem, inhorruit primo perculsus atque confusus atrocitate negotii: deinde exciri confestim jubet ab oppido Modoetia Canonicos ejus Templi cnm Antistite suo: simul gravissime increpat legatum: rem, eum neque prudenter, neque pie administrasse demonstrat. Postquam adfuere Canonici Modoetienses, omnia thesauri vasa partesque singulatim exscriptae & exsignatae illis attribuuntur, ejusque assignationis publicae tabulae confectae per Joannem Castellanum cum Apostolica exsecratione si quis in posterum eos attingere atque violare thesauros auderet. Mandatum inde Canonicis a Pontifice est, ut quamdiu maneret bellum, depositos in Avenionensi sacrario thesauros relinquerent: bello finito referrent domum atque restituerent eos in pristinam sedem. Depositi sunt & religiosissime custoditi, paceque postea firmata relati Modoetiam, sicuti suo loco demonstrabitur.

Nunc, ob eam, quam dixi, causam impedita negotiatione Cardonae, gerebatur bellum infensius aliquanto quam antea, & Galeacius in magna victoriae spe, jam coeperat consultare cum suis, an Oppidum Modoetiam, excepta Baptistae Aede totum a fundamentis deleret. Cum de ea re consilia Princeps agitaret, apparuisse fertur ei per quietem Divus ipse, atque ita esse hominem affatus: *Delere tu Modoetiam nostram, & superstitem populo relinquere Aedem meditaris? At ego Oppidi simul & Aedis defensor, ut ab ista mente desistas, moneo. Si destiteris, Oppidoque meo parcere animus tuus volet: at ego faciam, ut Modoetia sine sanguine & strage cadat in jus ditionemque tuam, victoriaque tibi incruenta dabitur. Sin pergis de mea Modoetia cogitare dure atque crudeliter, victoria ista tibi nunquam obtinget.*

Ab hac visione coelestique per quietem alloquio Vicecomes ut evigilavit, ratus inane esse negotium, ludibriumque somniantis animi, qualia multa, pleno vel inani stomacho reliquiae diurnarum rerum efficere solent, nihilo mitius de Modoetia ipsa cogitabat. Postea, cum insequenti nocte species eadem obversata esset, statuit parcere Oppido, si potitus foret: neque parcere solum, sed illud indulgentia fovere omni, dirutaque restituere, & tantum addere ornamentorum, quantas injurias, & quanta damna bellum intulisset. Ita subita voluntatum, & animorum inclinatione, quae videretur non carere miraculo, deditur Oppidum Vicecomiti, qui nocturnae visionis memor, coelesteque munus agnoscens, nec violavit ibi quidquam, & ut pristina etiam frequentia rediret, proposuit ampla praemia, si, qui aufugerant, redire illuc vellent, praeconesque ob id ipsum in vicina loca sunt dimissi. Profecto divinam fuisse rem diceremus, nisi Galeacius postea ipse ibidem Modoetiae traditus in vincula cum fratribus suis, calamitate hac, miraculi gratiam & fidem imminuisset. An potius miraculi pars hoc ipsum fuit, ut quoddam illius populi vaticinium tali Vicecomitum exitu comprobaretur.

Cum enim Galeacius aedificaret arcem, quae semiruta manet in hunc diem, obscurissimaeque latumiae simul inaedificarentur: Oppidani cernentes ingrati operis molem, iratas hujusmodi voces jaciebant: *Has sibi fratribusque suis latumias Galeacius ponit. Faxit Deus ut fabrica sit ipsorum capiti*; ratumque omen fuit.

Taedet me pudetque referre ultra prodigiosi quidquam, ne forte recipiendo in historiam temere aliquid, etiam veris abrogaverim fidem. Sed non debui rursus omittere quae scriptores aequales huic aetati consensu tradidere, cum nullo modo probabile fiat, potuisse sic conjurare omnes ut mentirentur, sive potuisse sic decipi, ut ab aliis ementita pro veris admitterent. Thesauros illos Modoetienses, de quibus antea memoravi, tradunt ab homine intelligente rerum earum forte inspectos, cum adhuc Avenione servarentur, pepulisse animum habendi studio, non pio illo vel erudito quia sacra multa & antiqua inessent, sed sordido & furaci, quia plurimae vendibiles gemmae, plurimumque aurum & argentum interniteret. Eam sibi praedam homo ille cum destinasset, levem primo cum Canonicis notitiam adduxisse in familiaris amicitiae consuetudinem, deinde claves sacrarii parasse adulterinas, & capto ad rem peragendam tempore sustulisse sacra illa vasa, & abiisse festinantem ut ex urbe se se proriperet.

Ad portam, quae Rhodani dicitur, ingenti trepidatione progressum vidisse in pontis aditu, quo committitur flumen, species hominum armatorum interminitantium, nisi regrederetur. Eo terriculamento rejectum ab transitu pontis, aliam, ac subinde aliam adisse portam, donec ad omneis exitus eadem occurrente cum minis armatura statuit in urbe vendere quod efferre non poterat, redactumque inde pretium, aut abdere postea sub terram, aut exportare aliquo; quasi vindex Numen fallere posset ea sceleris via. Vanus erat nomine Florentinus homo, qui Avenione faciebat aurificinam forte antea notus furi, & furem ipse noverat vicissim: nec debuit primum hoc inter eos commercium esse quod memorabo, sicuti ultimum fuit. Hunc Florentinum aurificem adit sacrilegus ille, & ait esse sibi quaedam emblemata, quasdamve vasorum crustas: & vasa nonnulla, quae vetustas dissolverit, margaritarum praeterea nonnihil, & omnino pleraque fragmenta rerum antiquarum: ea si possit aequa conditione distrahere, sive commutare, facturum libenter, simulque nonnihil profert experimenti causa, quod probum visum artifici, ac posse aliquid convenire respondit. Veniret postero die, & afferret: se se praesentem pecuniam illico numeraturum aestimaturumque tanti singula, quanti praeterea nemo.

Vulgabatur interea per urbem, thesauros illos Modoetienses, clam fuisse sublatos e sacrario, nec ad quos pertineat id facinus indicia ulla exstare. Perculerat is rumor animum aurificis, & profecto descriptionem illam fra-

fragminum huc pertinere ratus, statuit non esse sibi faciendum, ut tali se se negotio implicaret: posse furti alieni poenam in suum recidere caput, & fortasse suberat metus, ne alia cum homine eodem negotia occultata feliciter ad eum diem, emanarent. Refert illico rem in Aulam ad judices, quae dicta sibi de gemmis auroque venali, quid vicissim ipse responderit, ad quam horam, quemve hominem exspectet, ordine cuncta exponit. Missi confestim satellites obsedere diverticula, & angulos, circa indicis tabernam, & cum paulo postea fur advenisset, exponeretque fragmenta, coorti repente variis e locis lictores hominem comprehendunt, & abducunt injectis vinculis: neque vilis animus tormenta exspectavit. Confessus absque mora flagitium, & indicata latebra, in quam thesauros abdidisset, postquam erutae res & prolatae, damnatur ut distentus in tabula raptatusque jumento per viam, secto demum in quatuor partes corpore sacrilegii poenas luat.

Id supplicium sumptum eodem die, quo facinus deprehensum, & ut in partem utramque nobile exemplum esset arcendis sceleribus, praemium indici decretum duceni floreni in singulos annos, & honestus in Pontificis familia locus: praeferendis Imperii fascibus alii esse adhibitum ferunt. Thesauri vero ipsi, ne semper expositi furum ingeniis manerent, in praeferrata capsa summa testudine Templi suspensi contra aram maximam, qua scilicet omnium oculis custodirentur, ac fuere ibi donec pace per Italiam parta, sicuti postea demonstrabimus, restituerentur in suam sedem.

Ea, quae de Modoetiensi thesauro retulimus, accidere Avenione anno salutis millesimo trecentesimo vicesimo sexto, cum ibi Sedis Apostolicae domicilium esset. At in Ecclesia Mediolanensi nihilo tranquilliora negotia statusve melior durabat, quam ille, unde narratio diverterat ad thesauri miracula & casus: nostraeque fama Urbis & Cleri, quo magis progreditur annalium ordo, vehementius ingravescit, vel scribentium licentia, qui nominibus eum invidiosis oneravere, desertorem atque rebellem appellando, vel rerum ipsarum natura & conditione, quae fiebant. Ludovicus Bavariae Dux, quem ideo Bavarum dixere, aemulo profligato adeptus Imperium, erat a Pontifice Joanne anathemate damnatus, atque capitales cum eo inimicitias gerebat, ita ut exturbare alter alterum agitarent, usque demum Apostolico jure Pontifex, imperium Caesari abrogarat. Hujus arma Galeacius cum in Insubriam adversus Pontificem excivisset, prodiere obviam Clerici: Pontificisque hostem, Ecclesiae perduellem, carentem communione sacrorum sub umbella in Palatium deduxere. Atque id parum fuerat, nisi etiam petenti postea, ut more majorum coronaretur, ambitiose id ipsum, & impie concessissent.

Coronatus est in Basilica Ambrosiana: & quia nullus tunc Mediolani Archiepiscopus erat, Aicardo, sicuti dictum est, exsulante, solennia sacri ejus obiit Arretinus quidam Episcopus cum trium aliorum praeterea ministerio, quos omneis oportuit etiam ipso nequiores esse, cui caeremoniam impiam, nescio, scelere, an per levitatem, gratificabantur. Sed Episcopum quoque illum Arretinum, qui caeremoniae caput fuit, invenio fuisse jam antea a Pontifice exauctoratum, debuitque sicut arbitror, pretio, vel contumacia, huc descendisse. Nec de Pasquale Placentinorum Episcopo (is quoque enim adfuit) fama melior exstat. Caeterum ea coronatio Caesaris adulterini facta per Episcopos item adulterinos, haud dubie Galeacium ipsum evertit. Namque Bavarus, exulcerato suspicionibus, & calumniis ipsorum inter se fratrum animo, Galeacium, & fratres, excepto Marco, qui accusator exstiterat, repente comprehensos, in Modoetiensem arcem, quae Vicecomitum excidio fatalis habita fuerat, conjecit.

Ac tanta fuit ira, ut ne Joanni quidem ipsi parceretur, quem vel praesens, vel sperata & destinata consensu omnium dignitas defendere debebat. Erat enim ex Mediolanensis Ecclesiae Canonicis amplissimo tunc honoris gradu, quem Principes etiam appetebant, & Pontificatum Ambrosianum ob vitae splendorem propediem habiturus esse credebatur. Is una cum caeteris fratribus a Bavaro conjectus in vincula, documento potuit esse, quam infida sit gratia quaesita per scelus, atque per divinarum legum injuriam: & praemium hoc fuit obsequii quo Caesarem contra Pontificis auctoritatem coronarant. Quae omnia quomodo acta sint narrabo: neque fraternorum odiorum tantum insigne & lugubre exemplum proponam, sed majus atque luctuosius aliud ad considerandas potentiorum artes, ubi vitae miserorum insidiantes, & innoxio nimium gaudentes sanguine nominibus honestis tegere diram sitim volunt.

Erat Marcus inter Matthaei filios strenuus manu, consilio bonus, atque per superiora bella egregiam & fidelem Galeacio fratri operam navarat. Sed quaecumque ille praemia acciperet, querebatur semper, non pro meritis tractari se se, quae humani animi superbia Regum saepe domos complevit aeterno luctu, privatisque etiam miseriores effecit. Socium querelarum habebat Ludrisium patruelem suum, qui expeditionum item comes nihilo feliciorem sibi virtutem fidemque suam existimabat esse in aula, quae propter genus & sanguinem prolixe agere secum deberet etiam si in otio & desidia agerent vitam. Ita patrueles duo natura queruli & superbi, addente animos virtute & gloria, cum jactando sermonibus ista quotidianis vicissim accenderentur, cepere denique ab ipsa desperatione consilium, ut ruina Domus opprimerent miserias & angores, & ignominias, ut ipsi interpretabantur, suas. Sive verum erat, sive conditio temporum, & ea, quae tunc agitabantur negotia, fecerant simile veri, detulere ad Caesarem hoc Galeacii crimen, quod ille clam inito foedere cum Pontifice Joanne pararet dedere Metropolim ei, compellere omnia sub nutum arbitriumque ejus.

Nihil poterat accusatione tali capitalius esse ad inflammandum ira animum Caesaris, cum prae magnitudine criminis ejus, caetera majestatis crimina, rebellionesque & proditiones aliae tamquam inania transmitterentur. Dummodo subjecti, vel populi, vel Principes, servarent in eo negotio fidem, ut ab Imperii nomine contra Sedem Apostolicam starent, poterant caetera fere agere suo arbitratu: rursus in ea parte commissum offensumve aliquid, suspectos ad omnia, invisos, exsecrabilesque faciebat.

Cum tanta esset atrocitas & invidia criminis apud Caesaris ejus aures, jamque alteras & tertias ab Ludrisio & Marco super ea re litteras accepisset, temperaverat irae tamen, scripseratque ipse communiter ad Galeacium & Marcum humanissime cum adhortatione ea, ut mutuae concordiae, fideique erga se memores esse vellent: ipsum fore quamprimum in Italia, & digna omnibus praemia persoluturum. Ut autem descendit in Italiam, & Mediolani, sicut dixi, coronatus, aliquamdiu ibi postea morabatur, tunc enimvero non desistebant Ludrisius, & Marcus deferre, & arguere, & demonstrare ex composito cuncta, per quae praesens Caesar, non ad ipsa modo criminis cubilia deduceretur, sed crimen proditionemque totam, suis veluti manibus contrectaret. Interdum enim etiam, quo plus auctoritatis accusationi esset, laudabant fratris ad caetera fidem, id quasi miserantes unum, quod ad suam & familiae perniciem consilia illa insana admitteret in animum.

Neque fallebat Galeacium, quibus insectationibus peteretur, dictitabatque idemtidem, Marcum fratrem confodere suo pugione se ipsum: & Marcus ajebat vicissim, habiturum propediem esse Galeacium eam solitudinem, quam ultro ipse quaesivisset. Fratres hæc inter se cavillabantur alte exulceratis animis, alterius quidem invidia & aemulatione ob maligne communicatam secum fortunam paternae hereditatis, alterius vero dolore & metu, quod ab ejusdem sanguinis homine universae domui exitium quaereretur. Nec deerant ut opinor in alterutra parte infidi amici accendendis offensionibus acres, quorum stimulis uterque augerent, ille calumniam, hic in-

incitamenta calumniae & caussas. Bavarus enimvero condens profunde in animum, & secreta secum aestimatione pensans ea, quae dicerentur, parcus verbis, compositus vultu, jam apud se quid facto opus esset, nemine suspicante destinarat. Vinculis & venenis, quae semper instrumenta dominantibus fuere, statuit inimicam emendare domum, eaque in omneis Vicecomites disciplina nullam esse meliorem. Nam ne Marco quidem ipsi & Ludrisio accusatoribus abesse proditionem suspicabatur hoc ipso, quod proditores sui sanguinis exstitissent.

Offensione nimirum aliqua irritatos detulisse communis consilii indicium: ubi placati essent animi, fidem & caritatem inter ipsos, perfidiam & odia in alienos fore. Et quamquam Galeacium unum accusatione illa insectarentur, familiam totam esse morbo contactam eodem, qui nec fortuitus repentinusque aliquis, sed naturali per omnes illos contagione diffusus esset. Majo ineunte venerat Caesar Mediolanum. Cal. Junii fuerat coronatus. Reliquos inde aestivos menses cum per Insubriam ageret. Stephanum in familiam adscivit, qui Vicecomitum fratrum natu minimus erat: praeficiturque ille ministerio intimo & periculoso tractandi pocula & praegustandi potiones Principis, quod tamen in aula illa non fiebat semper, sed Germanica fere simplicitate bibebatur, & otiosa plerumque praefectura illa erat. Novus familiaris & pincerna miser, prout composita res erat, adspergitur repente crebris aulae susurris quasi Principi venenum pararet, scilicet ut suspicionis ejus obtentu ipse veneno mox absumeretur: praebebatque criminationi ei materiam nota jam alia & vulgata in Galeacium accusatio. Cum junior Vicecomes apertis jam quoque sermonibus tanti cogitati sceleris palam reus ageretur, die quodam epulante in publico Caesare, potionem, quam ille oblaturus Principi erat, medicavere furtim qui negotii sibi id sumpserant.

Caesar, ubi scyphum accepit, reddidit pincernae Vicecomiti, verboque est adhortatus, ut malam opinionem rumoresque malevolorum dilueret, queis ipse diffamaretur. Rapidum inerat violentumque virus, quo juvenilitur & impigre hausto Vicecomes cum vertigine protinus oculorum animique agere ore spumas retrorsumque inclinari. Ad eum vero adspectum conscii ignarique pariter inhorruere omneis stetereque eodem vultu. Mox, in misericordiae vicem, quae tam indigne pereunti debebatur, & multorum fortasse tangebat pectora, successere probra & contumeliae, quales, aliorum adulatio, sensus aliorum jactare poterant in eum, qui sternere super dapes exanimem Imperatorem voluisset, atrocius infestiusque, quam si ferro aggrederetur.

Effertur moribundus juvenis ex aula servaturque in experimentum tantummodo & quaestionem, quasi verisimile fieret, potuisse quemquam inducere in animum, ut inter tot adstantium manus armatosque custodes, patraret facinus, quo protinus detecto, accessio ipse necis fieret. Cur non potius miscuisset venenator dedissetque lentum aliquid, quo sensim irrepente, fortuitus morbus adsimularetur? aut, si tanta rabies animo, tantusque furor, ut nece sua quaereret palam Imperatori necem: & inde gloriam, quidni irrueret gladio, remque desperate perageret, sicuti nostra etiam aetate vilis una manus septo armatis Regi abstulit vitam.

Sed Stephanus in angulum fortasse projectus aliquem, luctatusque acerbissime cum extremo spiritu per aliquot horas, antequam ejus diei sol occideret, vitae fine eripitur tormentis, quae judices & scribae, totusque ille carnificum chorus exquisitissima jam excogitarat ad eliciendam, ut ipsi ajebant, veritatem, quo consilio, cujus instinctu, quibusve adjutoribus & consciis veneficium instruxisset, cum, alioqui apud veneficii auctorem haec ipsa jactari ipsimet scirent. Quia juvenis approperata torminibus intimis morte judicium eluserat, periisse sibi magnam hereditatem reputabant.

Quaerente enim Caesare effugia tam foedae suspicionis ac declinante inhumani facinoris invidiam, dixerant palam atque affirmaverant, quod suscepti adversus eum A sceleris ordinem, & consilia omnia totamque flagitio illigatam Vicecomitum gentem interrogato scelerato homine exhiberent. Ac brevi eo spatio quaerendis indiciis, adornandisque testibus occupati cum carnifice maximo satellites minores cursitarunt, sudarunt, non parum inflati facillimo interim ad Principem aditu crebrisque cum eo collocutionibus, unde collecta admiratione & auctoritate, regnaverunt fere ipsi paucarum illarum horarum usura, aulaque tota die illo ipsorum fuit.

Vidit Deus, multique mortalium sensere flagitia, quae per licentiam negotii dieique illius admisit forense ministerium; diesque unus ille inventa apud Principem gratia, ministrorum eorum aliquibus peperit opes, quas B nunquam alioqui adepturi erant. Adeo largus postea Caesar fuit in eos, qui aliquo modo benemeriti fuerant de trepidatione illa sua, tunc scilicet cum corruente inter officii sui perfunctionem pincerna, eoque deinde agente animam, interioribus conscientiae stimulis agitaretur, quasi designatus, ipse omnium oculis impostor & sycophanta simulque venenator & parricida familiaris sui. Fortasse enim, sicut in ejusmodi negotiis usu venit, texendo & componendo secum ipse formam seriemque veneficii, expeditiora cuncta ad latendum fallendumque proposuerat animo, quam re deinde peracta ipsa in experiendo succedebant. Et hoc ipso crescebat metus, ne fraus tam indigna detegeretur, quod timeri posse videbatur exitium, si detecta foret, tenente urbem fratre juvenis C perempti, urbeque ipsa adspernatura & vindicatura infamem dolum.

Postquam infelici fato Vicecomitis, & potentia sua Caesar, & arte ministrorum, communem in eo negotio famam aliqua ex parte fefellit, caetera deinde quae petita fuerant facinoris ejus pretia, & emolumenta in facili fuere. Ceu participes auctoresque veneficii, Galeacius Princeps urbis, & templi maximi Canonicus Joannes, & Azo, repente comprehensi, Modoetiam in arcem adsportantur absque tumultu ullo. Conticuerat namque Civitas objecta fama tam atroci, tituloque captivitatis tam justo, quod diluisset una domus Caesari venenum, ac Numine vindice scelus in ministrum recidisset. Custo- D diae autem & stationes & omne militare praesidium obtorpuerant armati Caesaris praesentia & majestate, quem circumstabat exercitus major: cujus nutum & imperium respicere cives coepissent.

Capta sic, & afflicta Vicecomitum Domo, Bavarus, Principatuque deleto illo omni, rem Mediolanensem in Romani Imperii jus ditionemque vindicarat, sicuti corrasa inde, & ablata Gentis ejusdem olim artificiis fuisset, novoque constituto regimine in Etruriam abiit. Ab ejus discessu Vicarius Mediolani relictus est Gulielmus Monfortius, non ille quidem sicuti Matthaeus antea, & Archiepiscopus Otho, parans cogitansve tale quiddam, ut ex fiduciaria perpetuam sibi provinciam faceret, E Imperioque ipsi per speciem ejus fungendae vicis insidiaretur: sed ipsa cum Imperatore concordia fideque erga eum infestus urbi. Nam sicuti Bavarus ille, inducto in Ecclesiam dissidio, laceratoque Pontificatu, acta omnia nomenque & auctoritatem Nicolai Pseudopontificis obstinate tuebatur; ita Vicario huic unicus gratiae locus apud Principem, & praecipua benemerendi materies ab impietate flagitioque eodem erat. Quippe civitatibus etiam ipsis idem peccandi locus: neque copiosior alia seditionum materies, dum, vel spreto in gratiam Caesaris Joanne, jussa nutumque Nicolai respiciunt: vel pro eo adversus hunc nituntur. Urbem itaque nostram ab justo veroque Pontificatu Vicarius ille F alienabat, haud sine quotidianis, ut credere licet, injuriis, multaque violentia, tum in res sacras, tum in homines ipsos, qui curae, & administrationi sacrorum praeessent. Quodque argumento esse possit, cordi fuisse ei, ut caeterae quoque urbes alienarentur: reperio Temacoldum quemdam apud Laudem Pompejam ex pistore familiarem Vistarinorum, deinde proditorem, urbe capta illa, scripsisse illico ad Montfortium hunc, ut mitteret auxilia sibi ab Mediolano, quibus tueri Caesaris nomine urbem posset adversus Romanum.

Flexit postea Bavarus animum suum ob Castrucii Castracanis preces, ut mandaret e custodia captivos dimitti. Lucae Princeps erat Castracanis, qui super assidua postulata de captivorum salute, defectionis etiam metu Caesarem perculerat. Eo nimirum metu sunt dimissi, haud tamen sine grandis pecuniae pactione, quae severe deinde exacta est & pernumerata ad teruntium: ipsique fratres in Etruriam ad Caesarem vocati. Galeacius egregia militari fama, & fortuitis idem ornamentis eximius, in itinere, moerore est absumptus, secuta interpretatione, exstinctum fuisse juvenem Caesaris ipsius dolo. Caeteri, cum ad Bavarum pervenissent, non procul a captivis in aula habebantur, custodibus appositis, qui verba & suspiria & vultus incessusque singulorum dissimulanter observarent ceu scriptores annalium, & satellites iidem ad retrahendum expediti, si quis unus vestigia paulo longius moveret: & Galeacius cum veneni fama, recenti sui casus exemplo terrebat fratres.

Aliquanto postea rei bellicae necessitates, & Castracanis ejusdem arma impulere Caesarem ut etiam Mediolanum redire Vicecomites pateretur, ibique Vicarium esse suum Azonem jaberet. Sexaginta millia Florenorum ei rei pretium fuere: quae pecunia dum expeditur universa & affertur, Marcus Vicecomes inimicus, & accusator antea fratrum suorum, postea rebus adversis ad misericordiam evictus, apud Caesarem obses fuit. Ac sicuti, neutra in parte modus est ullus apud regios animos, onerare miseriis, sive beneficiis extollere domum aliquam instituerunt, tam effusus nunc Caesar in Vicecomites eosdem, quam antea saevus, & atrox, allevatam semel ex calamitate gentem adjuvabat modis omnibus, ut ad fortunam resurgere possent eam, ex qua direpti violentia ipsius forent.

Joannes Galeacii frater erat ex templi maximi Canonicis, ut memoravi, quo non contentus ordine, majus, ampliusque illud appetiverat olim, ut in Cardinalium numerum cooptaretur: id familiae, in qua natus esset, id splendori etiam suo tribui aequum censebat. Verum, quia nondum assequi recta via ordinem eum potuerat, qua posse videbatur via, statuit assequi, ususque opportunitate, & indulgentia hac nova Caesaris erga domum suam, tenuit commendatione favoreque ejus, ut Cardinalis fieret ab Nicolao, qui Bavari opibus contra Joannem Pontificem Max. excitatus turbabat cuncta perverso & adulterino Pontificatu. Tradunt alii, Cardinalem Joannem, emisse quidem praesenti pecunia eam dignitatem, sed ipsi Bavaro, non autem Nicolao pretium esse persolutum. Quippe laborantem, uti dictum est, rei pecuniariae difficultate eum, dedisse necessitati suae, & precibus amicorum, ut quando restituisset in patriam honoremque Vicecomites, novum etiam adderet hoc decus.

Ita hominem Nicolao commendasse absque repulsa cooptandum in Patres: pro eo convenisse, ut totidem millia Florenorum ab novo Cardinale repraesentarentur, quot paulo antea millibus reditum in patriam ipse fratresque emissent. Neque mirari oportet suffecisse domum hisce pecuniarum erogationibus etiam in ipsa exsilii calamitate, intuentes scilicet magnitudinem urbis, in quam dominata esset haec familia, in quam dominari pararet rursus. Additur Cardinali huic Joanni summa per Insubriam potestas, Legatusque Pontificis appellatur, quae tam sancta justaque erant omnia, quam etiam Pontifex ipse justus, & sanctus, neque diuturna, sicuti demonstrabitur, fuere. Nunc quasi Imperium vere Pontificium illud, eaque legitima potestas esset, ita pro Apostolicae potestatis jure sacris rebus Cardinalis Joannes aliquamdiu se se immiscebat. Ac reperio, scriptas ab eo litteras esse, queis Mediolanensem Ecclesiam affatur, ut Princeps, itemque de nova sua dignitate litteras alias separatim, & quemadmodum a Domino suo Papa, (id enim verbum usurpavit) Cardinalis Legatusque factus esset. Litterae ipsae sunt datae Pisis: annus, & mensis, & dies addita: erantque inscriptae Dominis viginti quatuor viris administratoribus Reipublicae Mediolanensis amicis carissimis.

A In iisdem Litteris erat: Azonem suum novo Caesaris munere Vicarium esse renunciatum. Nondum enim ipsi Mediolanum redierant, sive detenti per aliquot dies obsequiis, & adulatione erga Caesarem, sive ob eam morati caussam, ut uno tempore Vicecomites duo, potestatem alter nomenque Caesaris ferens, alter potestati, fastigioque Regum, (si verus esset honos purpurae) aequiparatus, venirent. Venere circa Februarii mensis initium; & interea dum Mediolani pompa adornatur, ad Modoetiam substitere per aliquot dies: dein exculta in triumphi modum urbe aderant. Nullos tamen reperio Clericorum ordines processisse obviam, quia scilicet factum ab falso Pontifice Cardinalem, ut credere velim,

B abominabantur. Id utique notasse debui, quia, cum Modoetiam antea proficiscerentur, totum eum cum populo Clerum obviam fuisse, scriptores retulerunt, nec tale quidquam in describendo ad Metropolim ingressu iidem addidere.

Per hunc modum restituto Civitatis regimine, cui Mediolanenses utcumque jam assuevissent, Caesare absente, Vicecomitibus post gravem casum ad novae fortunae principia mansuetis, & modestis, si non tota quies, certe nec violentia extrema Mediolani erat: Monfortioque, etiam illo digresso ab Urbe, violente minus agitabantur sacra falsi Pontificis studio, cujus propugnatorem acerrimum eum fuisse demonstravi. Nondum annus

C exierat ab reditu Vicecomitum: Urbeque in pristinum statum redacta, cum male gerenti in Hetruria rem Bavaro, negotiisque illic admodum infidis tetigerat animum terrae Insubriae memoria, & redire cupiebat huc, oblitus, ut opinor, quale sui desiderium in terra eadem reliquisset. Sive memor potius erat, & quemadmodum deposuerat ipse omnem ex animo fortasse offensionem, ita placatos esse animos aliorum credebat, quos perculerat nece proximorum, & exsilii malis, & pecuniae fortunarumque damno: quos e summo detractos loco miserat in vincula: quibus dederat venenum, struxeratque simul veneni crimen: quorum denique animos terrore mortis, & excidio domus, & peremptorum fra-

D trum exemplo torserat acrius quam si corpora ipsa peremisset, ne superstites inter regia servitia extra patriam traherentur.

Haec fortasse meminerat Bavarus illata ab se mala Vicecomitum domui, sed quia malefacta deinde beneficiis emendarat, ideo cessisse priora postremis, praesentisque jucunditate fortunae veterem oblitteratum esse sensum autumabat. Atqui non ea plerumque moderatio animi humani est, qui repetens ab ipsa etiam oblivione volvensque iras renovat ipse suos impetus tunc maxime, cum plane desederunt. Minima saepe res, & homo unus, praetervolansque forte imago, jactumve temere verbum, ceu scintilla aliqua incendia irarum excitavit,

E quae restinxerat dies oppresseratve gratia secuta offensam.

Vicecomites autem isti, quoties ipsi se se numerarent, fratres abesse sibi duos injuria Caesaris videbant. Et quantulum abfuisse, ut ipsi quoque dum carcere detinentur, dum sequuntur inimicam aulam, perirent inter quotidianos cibos eodem telo? Quod evasissent, quod spirarent, Castrucii esse beneficium, neque gratuitum id, sed emptum auro, expressumque amici illius armis. Purpura vero interdum etiam ipsa sordebat profani Pontificis munus, idque multarum mercium aestimatione ac pretio repensum. Ob haec, occursante animis dolore & ira, saepius injurias quam beneficia Caesaris repu-

F tabant: cumque de illius consilio ac cupiditate redeundi suspicati quippiam essent, parabant se se ad prohibendum, eoque apparatu mites & blandi erga civitatem erant. Simul irritus Nicolai Pontificatus vanaque illius auctoritas abolebatur, exolescebat: sanctior veriorque firmabatur alter, ut novo certamine imminente, paratae adversus Caesarem Cleri etiam & Ecclesiae opes forent. Inde Metropoli rebusque Ambrosianis adimebantur flagitia & labes, quae Vicarius antea Monfortius, & praesens cum exercitu Caesar, totaque ea in Sedem Apostolicam conjurata factio imposuisset. Statuerat Cae-

Caesar ad Modoetiam agere quod temporis moraturus in Insubria erat: ac de consilio eo jam ad oppidanos illos fuerant perlatae litterae significantes, hospitem fore gravem nemini, potiusque commoda & honores additurum Reipublicae ipsorum, qualia vel olim munificentia & liberalitate Caesarum accepissent.

Quod ubi compertum Joanni & Azoni Vicecomitibus, mittunt ipsi Modoetiam Bonninum Mantegatium, & Paganum Mandellum; atque per eos monent hortanturque Modoetienses, ut si salvam esse Metropolim, si salvi ipsi esse velint, ne recipiant oppido Bavarum: dolos & artes, perfidiamque ejus in amicos proponunt: se vicissim parata in id instructaque habituros esse omnia, ut ab urbe intercludatur. In id hac data fide & accepta, simul ad Modoetiam, simul ad urbem munimenta quaecumque noverat illa aetas, Bavaro adventanti opponebantur. Ille relicta in Etruria Episcopo Arretino: quem Mediolani antea coronationis impiae participem fuisse demonstravi, reversus in Insubres, cum ad Padi ripas pervenisset, sensit in hostico se esse. Navigium namque nullum trajiciendo flumini repererat, pontonesque ad certa loca publico sumptu parati semper alias in viatorum trajectus, nunc apparere desierant. Id suspicandi principium, & pacati nihil ea res ostendebat.

Trajecere tamen aegre repertis vadis equites: caeteri conjectis in utres vestimentis, sive prompta ad id materia fabricatis alveis informibus, qui aquae utcumque innare possent. Quo magis deinde procedebat exercitus, eo infestiora omnia reperiebantur. Nihil pecoris, aut frumenti, reliquive commeatus in agris: & homines ipsi commigraverant in urbes munitas, ut vasta desertaque cuncta tamquam infestissimo venienti hosti relinquerent. Attonito sic agmine, Caesar attonitus ipse progreditur, etiam perculsus magnopere hoc ipso, quod ab Vicario suo Vicecomite nullos interea occursus invitationemque nullam, honorificum aut hospitale nihil adesse videbat: profecto, rebellionem, ultionem, duellum, pericula adesse; & sero jam ipse considerare coeperat capitalissimas in animo humano recordationes injuriarum, maleque ullis meritis iniri gratiam homine ab illo, quem olim oblitus gratiae meritique omnis insectatus fies. Dubitandi finis fuit, ubi baleares funditoresque aliquot Italici generis, quos in exercitu Caesar habebat, digressi agmine transfugere Mediolanum: & quotidie Germanorum etiam aliqui illuc ad stipendia opulentiora ibant.

Obfirmaverat tamen Bavarus animum in eam sententiam, ne stringeret gladium, priusquam ab Modoetia se se exclusum videret. Igitur ab Laude Pompeja (regione enim ea tetenderat) citato profectus agmine Modoetiam, exhorruit illico, non ob clausas tantummodo portas dispositosque in moenibus armatos, sed etiam, quia intumescente repente Lambro flumine ob immodicos imbres, & extra ripas diffluente quantum antea nunquam, nullo modo potuit ab ea parte succedere ad arcem: idque apud eos qui tunc erant homines, Baptistae miraculum habitum est, cujus numine defensum id oppidum aliquando etiam alias fuit. Tentatis inde Caesar aliquamdiu per colloquia oppidanis, postquam modesti nihil respondebatur, cernens ex ejus oppidi munimentis & contumacia, qui animi, quive apparatus ad urbem essent, conditionem omnem accepturus erat, alicubique quieturus si transigere honeste posset.

Qua cognita per transfugas animi ejus inclinatione, Joannes & Azo, tributum annuum & praesentis pecuniae modicum quid obtulere ei, si quod antea concessisset Vicarii munus atque potestatem novo firmare diplomate, & abire vellet: exstatque diploma magnificum verbis, inane re ipsa, quia Sedis Apostolicae hostis, praveque coronatus & anathemate illigatus Caesar ille erat. Caeterum ea res, quod Bavarus ab urbe rejectus fuisset, Pontificem Joannem Metropoli Vicecomitibusque placare coeperat: atque id fuit initium auferendi turpia vincula Clero Ecclesiaeque Mediolanensi, queis ad eum diem adstricta civitas tenebatur. Inchoata quin etiam ejusmodi reconciliatione, Cardinalis Joannes abdicavit

A ea ultro dignitate falsa, riteque ac juste nominis ejusdem honorem a vero Pontifice impetravit, & Novariensis insuper Episcopus ab eo est creatus. Per haec & alia fortunae incrementa Vicecomites excitati rursus: & firmata novis opibus potentia excoluit Azo urbem operibus, quorum magnificentia ne nostrae quidem aetati sine admiratione fuit.

Neque profana tantum illi curae erant. In Palatio, quae nunc Regia est, D. Gothardo Aedem posuit, secutus id nomen eamque religionem, propterea quod magnis ipse articulorum doloribus laboraret. Templum autem ipsum ornavit Sanctorum reliquiis, & omni sacrae supellectilis apparatu, non ad usus modo quotidianos,
B sed ad magnificentiam quoque & splendorem. Ac, ne qua hominum injuria, quantum in praesentia provideri posset, noceret ei sacrae supellectili, quidquamve auferret, describi singula vasa, & appendi jussit: omniaque cum suo quodque pondere & figura in publicas tabulas ex ipsius auctoritate Pontificis relata sunt. Quae quidem litterae repertae postea in tabulario Cardinalis Joannis, & annalium memoria custoditae, credere cogunt, fuisse Azonem in Ecclesiae rebus magna diligentia & pietate: referamque ego seriem ipsarum, prout exstant. Ea est hujusmodi: *Azo Vicecomes exstructa D. Gothardi Aede posuit ibi argentea vasa haec, attribuitque templi custodibus coram Omnibeno Cardinalis Ioannis cubiculario, & coram*
C *Antistite Fratrum Minorum: Calicem argenteum cum patella pondo marcarum octo, unciarum septem. Calicem alterum argenteum orbiculato opere & encaustico cum insignibus gentilitioque stemmate Sabaudiae Ducum, Vicecomitumque & Gallurae: pendit marcas treis, uncias sex. Calicem tertium incisa pietatis figura, marcarum sex, unciarum septem. Calicem quartum opere circinnato. Crucem parvam inauratam pendente ex ea Christo Liberatore. Crucem alteram e crystallo cum emblematis argenteis inauratis sigillisque pluribus. Crucem ex electro simili artificio fabrefactam. Formae majoris crucem marcarum XXXII. unciarum XI. totam ex argento ad collocanda Altaris mysteria in Tabernaculi formam.*
D *Crucem aliam argento solidam inauratam collocandam in ara cum pedamento cymatiisque & leunculis quatuor insignia Vicecomitum ferentibus. Sitellam argenteam in aquae lustralis usum. Acerram argenteam servando thuri, adolendae arae. Acerram alteram e Crystallo. Crystallinos urceolos duos argento caelatos. Patellas duas argenteas. Patellam ex jaspide. Candelabra tria crystallina caelata argento. Quatuor argenteos vultus quos Azo conflandos curavit, ut repraesentarent ora virginum inclytarum, quae Ursula duce amplexae Christi fidem, barbarica tormenta contempsere.*

Praeter haec argentea vasa supellectilemque posuit in eadem Aede Azo multam pretiosam vestem, ad sacra facienda: resque singulas Gufredolus Pusterula litteris consignavit eo fere ordine quo retulimus. Hoc fere tempore,
E quo sacram D. Gothardo aedem exstruxerat ornaveratque Azo, Cardinalis Joannes Episcopusque Novariae erexerat animum ad curam cogitationemque hanc, ut ab Novariensi Ecclesia ad Mediolanensem transiret. Pulcrum scilicet videbatur, in eadem urbe regnare familiam eamdem utroque dominatu, si sacra patruus, profana fratris filius administrarent. Et invitabat occasio jamdudum exsulantis Archiepiscopi Aicardi, qui propter factionum certamina nunquam in sua considere sede potuisset. Nec ipse fortasse jam magnopere venire in urbem curabat, in qua Domus eadem auctis opibus dominaretur, cujus potentia fuisset exclusus. Agitata res per
F idoneos homines, communesque amicos ita convenit, ut Ecclesiae commutarentur, traderetque Joannes Aicardo Novariensem: hic Mediolanensem Joanni, pensione interposita mille florenorum nummûm. Quae pacta conventa cum Pontifex Max. rata habuisset, Aicardus Novariam, Joannes Mediolanum, alter auctus honore, alter diminutus, concessere. Venienti Mediolanum Archiepiscopo Cardinalique Joanni obviam egressi Ticinensi Porta sacri ordines certavere gratulatione, & pompa cum nobilitate populoque universo, & Azonis ipsius aula, quae diei laetitiam ejus effusissime concelebravit. Is autem dies fuit ad XIII. Cal. Februar. anni

ni CIↃ CCCXXXIV. Quo die Aicardus etiam ab Novarienſi Clero populoque eſt acceptus.

Exſtruxit Archiepiſcopus Cardinaliſque Joannes proprias ſibi aedes, quae poſtea domicilio Canonicorum attributae fuerunt, & via hodie interjecta ab Regia dirimuntur. Regiam ipſam Azo aedificaverat, qui etiam propugnacula mutulaſque addidit moenibus urbis, & pomoerium, hoc eſt, omne ſpatium circa muros, ab omni alio aedificio vacuum fecit. Reſtituit idem Marianae Aedis turrim vetuſtate collapſam: induxitque aquas in urbem, quae per Nilum & Cloacam maximam lutulentae hodie & ſordibus inquinatae decurrunt. Ferme ſub eos dies, quibus permutatio Eccleſiarum facta erat, veneratque Mediolanum Archiepiſcopus Vicecomes, mortuo apud Avenionem in Gallia Pontifice Joanne, ſuffectoque in ejus locum Benedicto, Canonici Modoetienſes in ſpem venere, poſſe ab hoc Pontifice, vel propter inclytam ipſius pietatem, vel ob novi ſummique honoris gratulationem impetrari, ut referri Modoetiam ejus Baſilicae theſauros, qui Avenione adſervabantur, juberet. De ea re, primum omnium retulere ad Cardinalem Archiepiſcopumque Joannem, ejuſque opem imploravere. Nimium diu vetuſtiſſimae religionis Baſilicam caruiſſe ornamentis illis: ſqualere ſacros parietes: imminutam eſſe populi pietatem, templi quoque cultum: & ſacerdotes ipſos minus alacriter jam, & minus religioſe convenire ad canendas preces, quia ſanctiſſimi ſui Tutelaris monumenta illa eſſe apud alienos ingemiſcant. Ne Tutelarem quidem ipſum arbitrari perinde atque olim adeſſe ſibi propitio ac praeſenti Numine, quia ſpoliatam eſſe Aedem ſinant theſauris, propter quos antea inviſebatur. Potuiſſe, dum belli tumultibus Italia permiſceretur, ferre deſiderium, atque theſauros ibi ſinere eſſe, quo minus pervadere licentiae militaris poſſet. Nunc pacatis omnibus, & reddita per Italiam ſecuritate, aequum videri, ut reſtituatur etiam Modoetienſi Baſilicae ſuum decus.

Haec, & alia, cum expoſuiſſent Archiepiſcopo Joanni Canonici Modoetienſes, peterentque ut legationi, quam ſuper ea re miſſuri eſſent, vellet auctoritate ſua ipſe addere honorem. Annuit libens, ſuoque & Principis Azonis nomine ire, legatos juſſit. Iere ex Collegio, Gratianus Arona, & Franciſcus Liprandus cum litteris ad Pontificem, ut ſciret Canonicos eſſe Modoetienſes ipſos, & petendi theſauri cauſa miſſos ab Archiepiſcopo ſimul, & ab Azone Principe, & ab ſuo ipſorum collegio. Addita ſupplex obſecratio, ut beatiſſimi Pontificatus initio, Chriſti Vicarius annueret piorum hominum votis, & theſauros, quibus tamdiu caruiſſet inclyti nominis Baſilica, referri illuc, unde per injuriam ablati eſſent, vellet. Alteras quoque litteras attulere ad Principes aulae viros, quo faciliores apud Pontificem aditus invenirent: & Joanni praeſertim Cardinali Columnae commendabantur. Is Canonicos ad Pontificem introduxit, expoſuitque quid petentes veniſſent. Benigne ſunt auditi: ſed reſponſum, verborum comitate magis, quam exitu rei gratum acceperunt. Haec enim verba Pontificis fuere: velle ſe quidem, ut theſauri, quorum cauſa venerit honeſta & ſacra legatio, reſtituantur in ſuam ſedem: ſed nondum maturum ejus rei tempus adveniſſe. Fore ſe in tempore memorem eorum poſtulati, litteriſque Vicecomitum benigne reſcripturum. Ea cum dixiſſet, dari ſibi litteras juſſit continentes publicam auctoritatem & actionem, qua theſauri olim ipſi traditi, & depoſiti apud Antiſtitem Canonicoſque Templi maximi Avenionenſis fuiſſent.

Cum traditae eſſent litterae, Canonici pro re ipſa ſpem incertam ferentes rediere domum. Anno ſal. CIↃ. CCCXXXV. legatio haec ierat, redieratque. Anno, qui ſequebatur, Archiepiſcopus parta per Luchinum fratrem ad Parabiagum victoria, poſuit in loco praelii nobile templum D. Ambroſio parenti urbis: eique templo ex Victoria ipſa cognomen fuit, & inſtituit, ut Decuriones urbis cum Praefecto quotannis mitterent ad id templum ampla dona, quae monumento eſſent, praeſenti Divi ejus ope ſervatam urbem. Memorant, in medio pugnae ejus ardore, ſpeciem quamdam obverſatam eſſe omnium oculis, tamquam D. ipſum Ambroſium equo inſidentem flagelloque inſequentem hoſtes viderent, eoque terrore contrariam aciem eſſe diſſipatam.

Azo poſtea ipſe moritur in medio aetatis flore, non ſine ſacrorum etiam ordinum luctu propter unicam ejus viri religionem, & beneficum largumque animum erga res Eccleſiaſticas, quas pari cura cum Joanne Archiepiſcopo tutatus fuerat. Sepultus eſt in ipſa D. Gothardi Æde, quam ſui Principatus initio ad orientale Palatii latus excitarat. Ac ducente funus Archiepiſcopo patruo, Clerus adfuit univerſus, neque vocatus ille, ut adſolet, ſed ultro effuſis erga Principem ſtudiis, & pietate in eum, qua funeris etiam horas, ut fama eſt, antevenere. Per Vicecomitis hujus tempora Mediolanenſes bellum geſſere cum Joanne Rege Boemiae qui Tridento ab Urbe Brixiam in Cenomanos cum deſcendiſſet, peregrini nominis favore, & novarum rerum illecebra quadam apud inquietos, pleraque Inſubrum adjunxerat ſibi, & repentinus prope ille Longobardorum Rex aliquamdiu erat. Adverſus eum Regem cum Scaligero, cum Gonzaga foedus initum: diviſae foederis lege cum Regulis urbes, quae Metropoli, quaeve parti alteri victoriae praemium forent: Bergomum, & Cremona, & Vercellae, & Placentia, & Lauſpompeja, & Brixia, & Comum, dejecto barbaro, caſibuſve, & pactionibus aliis in jus ditionemque Mediolanenſium redactae: Nec ſine clade exercitus noſtri cum eo hoſte dimicatum: Teuthoneſque interea ipſis aliquando moenibus urbis inſtitere.

Quae omnia, cum auſpicio conſiliiſque Azonis adminiſtrarentur, clarum ejus nomen etiam apud exteros fuerat: & quando caput huic urbi eſſe unum oporteret, rerum ei ſummam permiſerant haud illibenter. Fortuna Principi, ſicut publice laeta, ita improſpera privatim fuit, ob domeſticos hoſtes, Ludriſium, & Marcum: quorum ille, poſt conceptas ſemel in patruelis fortunam iras, manſerat implacabilis, & collectitii ductor exercitus irrumpere in urbem tentarat: hic florenti domui infeſtus, dein ob Caeſaris injurias adducto ad miſericordiam animo, rurſus, poſtquam laeta redierant, atrox, non tam imperio, quam vitae fratris erat inſidiatus. Et uterque, rerum exitu infelices, captivus alter ad Parabiagum, in praelio, alter in tentati ſceleris poenam ex palatii feneſtra praecipitatus, lugubrem ei Principi de ſuo ſanguine victoriam exhibuere. Etiam funeſtum aliud ſui ſanguinis flagitium dedecuſque viderat Azo, ortum ab Marci ejuſdem libidine ſimul & ſaevitia. Namque is, Biciam Othorini Vicecomitis patruelis ſui uxorem cum ad ſe pellexiſſet, incluſamque ad Roſatum arci ſubdidiſſe ſibi partum comperiſſet: ipſam, & infantem, & furti miniſtram ancillam dejecerat e feneſtra in foſſam caſtello circumjectam: idque inceſtuoſum, & crudele facinus Principem affecerat moerore. Nam praeterquam quod erat ipſe natura inimicus omnium inhoneſtarum rerum, etiam impoſitam ab Bicia illa impudica labem familiae ſuae videbat.

Agebat octavum trigeſimum annum Azo tunc cum eſt mortuus, communi ſtatura, criſpante capillo, jucundus adſpectu, facie vergente ad rotundum, ſi numiſmati fides, quod iſta ſcribentes ante oculos habebamus. Poſtquam Azo nulla relicta liberûm ſtirpe deceſſit, non dubitavere Ducuriones & Principes urbis Mediolani, quin regimen arbitriumque rerum ad Joannem Archiepiſcopum deferrent: fratremque ipſius Luchinum imperii collegam nominavere. Sed Joannes Luchino permiſit omnia profana, ſtatumque civilem voluit in ejus eſſe poteſtate: ſibi ſatis grave onus Eccleſiae gubernationem eſſe ajebat, & crebrae voces illius audiebantur: Non eſſe mentem unius tantae molis capacem: male conjungi ſacra cum profanis, & fratrem Luchinum melius Reipublicae munia diviſis rebus exſecuturum. Haec verba Pontificis erant. Caeterum non abſtinuit, quo minus, & conſilio, quandocumque res ferret, & auctoritate adjuvaret Lucinum imperiumque commune duorum fratrum fuit.

fuit. In quibusdam etiam annalibus, ommissa Luchini mentione, perscriptum Joannis Principis, & Archiepiscopi nomen inveni.

Contaminavit hujus initia Principatus Insubriamque fere totam simile monstrum ei, cum infamis Gulielmina sanctitatis opinione alliceret mortales, stuprisque & adulteriis illigaret, idque flagitium, Archiepiscopi Joannis providentia, consilioque, & auctoritate discussum fuit. Corigiosirda est in Cremonensium finibus vix noti nominis pagus antea, sed malae famae post unius feminae scelus, quod memorabo. Adolescentula ibi quaedam loco nata obscuro forma fuit eximia, totoque corporis habitu, & gratia morum ac venustate, quales corporis animique dotes in agresti illa nobiles etiam feminae cum invidia & admiratione sermonibus ferrent. Auxerat hanc sui admirationem honestatis fama, & fama mox alia, tamquam partaesa excelso animo cupiditates & vota feminarum aliarum, novis sese votis obligasset, atque virginale decus in magno expetentium sibi tale matrimonium ambitu, servare intactum vellet. Adspernata muliebrem mundum, quem parentes laeti virginis indole & forma, supra fortunam etiam praebebant, coeperat uti cultu atro & exoleto, psallere domi nocturnis horis: jejuniis macerare corpus: uno verbo, sanctimoniae exemplum perdita adolescentula erat.

Et cum ita viveret, non forma, non decor pristinus ille elanguerat. Credidere vulgo, non fuisse ea simulata imitamenta sanctitatis, & coelesti fortasse flamma tactum illud simplex initio purumque pectus exardescere sic ad veram pietatem. Ipsa interim illigata occulto sacrilegio Clerici unius impure scelerateque agebat, & aliquamdiu nihil aliud inter eos, quam flagitiosa consuetudo stupri erat, nihil tale suspicante hominum fama. Postea, satietate ac taedio sceleris ejus, vel quia feliciter latebant, nihil jam artibus esse suis impervium existimantes, impura mulier cum Clerico impuro prodire velut vitae sanctioris auctores in publicum decrevere. Progressi audacter compositique palam ad omnem imaginem severitatis, in arcano viventes arbitratu suo, concionantesque passim, effecere asseclarum ad decem fere millia. Hi nihil honesti privatim agentes, in hominum conspectu verberabant sese, ac seminudi incedebant: & societas illa officina scelerum omnium erat. Late pervagati caeteras Insubrum urbes, in Metropolim quoque penetrarant, & magnae generis ejus corruptelae Mediolani jam fiebant. Disjecta sunt ea quoque Bacchanalia per Archiepiscopum Joannem, & ejus monitu Cremonensium Episcopus impurae sectae auctores in urbe sua comprehensos damnavit igni. Principum postea virorum precibus ei poenae fuisse ereptos memorant.

Eodem tempore scelus aliud Mediolani exstitit insidiantium utriusque Principis vitae, quorum exitus fuit ejusmodi, ut ingemisceret Civitas pertinaciae eorum, & furori, cum quo addictas sempiternis ignibus animas inter supplicia corporum efflavere. Numquam enim, cum tormentis lacerarentur, adduci potuere denuntiatione ulla, precibusve, & solitis hortamentis, ut salutare Christi nomen pronuntiarent, sive ut erigerent animum ad futurae vitae cogitationem, qua obstinatione meriti sunt, ut post supplicium inhumati laniamenta corvis relinquerentur.

Franciscus Pusterula erat favore Vicecomitum provectus ad opes, quas non facile Mediolanensium ullus aequaret; & parem opibus in aula gratiam auctoritatemque obtinebat. Hic, sive offensione accepta aliqua, sive, quia satietas, & deinde odium capit etiam aulicos homines, cum a Principibus suis omnia acceperunt, non minus profecto quam Principes ipsos, postquam omnia dederunt: hic igitur, Vicecomitem tollere utrumque agitavit, & sacram profanamque aulam vacuam dare, si destinata prospere successissent. Fratrem habebat nomine Julianum consilii hujus participem, & pro necessitudine ac caritate fidum sibi ad omnia sicut ipse arbitrabatur. Per eum adjungit sibi Galeacium & Bernabovem, & Pallam, & Martinum Liprandos fratres: Borolum quoque Castelletum & Beltramolum Amicum, auctos item

A omneis Vicecomitum eorumdem beneficiis, & post beneficia nihilo amabilius cogitantes. Hi simul omneis conjuravere ut Principem utrumque interficerent, & nihil jam aliud quam idoneam tanto facinori occasionem exspectabant. Interea Julianus, incertum, levitate animi, an erga Principem, fide, an vero etiam a fratre offensus, rem aperuit Alpinolo Casato, hic Ramengo fratri, & statim res coepta divulgari.

Quod ubi Franciscus ipse conjurationis princeps, negotium ire per ora hominum sensit, sublatis repente rebus aufugit. Postquam ille non comparebat, Alpinolus, & Ramengus, id quod antea reticuerant, detulere ultro ad Vicecomites: petita prius venia, ne sibi fraudi B esset quod deferre cunctati essent. Ita conjurati reliqui, misso protinus milite praetoriano comprehenduntur, atque conjiciuntur in vincula, primoque tormentorum adspectu rem confessi, redactis in publicum bonis, famè perimuntur, quae supplicii foeditas adspersisse Joannis Pontificatui labem est visa. Et hi quidem, Christiano tamen ritu expiatis animis, inter lentae mortis spatia non periisse morte altera crediti sunt: Franciscus Pusterula cum filiis duobus deprehensi apud Pisas, & Mediolanum raptati aeternum periere, cum divinarum salutariumque rerum mentionem omnem inter supplicium adspernati essent. Alii, non Pusterularum hanc fuisse calamitatem tradunt, sed Beltramoli cognomine Amici, qui fuit unus e conjuratis. Hic propter caeteram suam indigni- C tatem, sordidumque genus, a Principe Luchino reservatus in carnificinae ministerium, cum lancinasset strenue corpora nobilium virorum, praemium navatae operae id exspectarat, despondaratque sibi, ut salvus ipse dimitteretur. Sed Principem multa simul in illud vile caput asperabant: sordes hominis, male collocata in eum beneficia, pudor ob nutritum domi proditorem, & quod eum ab cellae vinariae doliorumque praefectura productum extulisset in aulam, ibique mutata veste bajulum consiliis ac negotiis immiscuisset: qualis insania dominantium, neque tunc coepta est spectari, neque desita.

Tot simul indignitates, & suae denique sensus indigni- D tatis in eo extollendo homine accenderant Vicecomiti animum, ut postquam carnificem eum fecerat infamaveratque spurco ministerio, carnificis etiam alterius manu suspensum injectoque pede praefocatum exhibere populo statuisset. Addita insuper proditori bajulo ignominia, quae gratissima spectantibus fuit. Ad furcam, quae posita ei separatim extra urbem stabat, traxere illigati asini toto colligentem corpore coenum, & sordes, per quas trahebatur, incussoque, & devoluto per saxa capite cruentantem vias. Caeterum, ego non affirmaverim supplicii ne acerbitate illa, an impia stoliditate contumaciaque hominis factum fuerit id quod non sine moestitia, & horrore ego referam. Memorant perstitisse in eo, ut ab Sanctae Crucis adspectu proterve rictum averteret, ingerentesque sese hortatores consputaret sub ipso carnificis pondere, cum ab eo calcante humeros damnata Orco anima E exprimeretur. Quod portentum abominati Magistratus vetuere tumulo inferri cadaver, vetuere deduci patibulo, pependitque inde, donec ipsa dies, & pabulis ejusmodi volucres assuetae absumerent quod pendebat, quodve fluebat in terram. Punita in hunc modum conjuratione, minime tamen laeti Vicecomites erant, teterque & horrendus exitus Beltramoli Amici ceu prodigium aliquod civium animis haerebat. Plena urbs timorum & suspicionum, tum apud Principes, ne pars minima insidiarum detecta esset, tum apud conjuratorum propinquos, F & necessarios, ne participes fuisse consiliorum existimarentur. Suspensamque, & sollicitam ita Civitatem insuper moeror ille aggravabat, quod inchoata, ut dixi, post rejectum ab Urbe Bavarum, reconciliatione cum Pontifice Maximo, nondum tamen ea res perfecta erat: nondum absoluta Civitas interdicti poena, quam Pontifex Johannes ob admissas aemuli Nicolai temporibus culpas inflixisset.

Vercellinus erat ex Vicecomitum genere vir pius, nec ulla sui parte indecorus Domui, quae jam patriae sese dominam

minam fecisset, quamve sacra nunc, & profana omnia praesidem & moderatricem intuerentur. Moerens iste gemensque tali rerum statu petiit ab Archiepiscopo Joanne, ut ad Pontificem Max. Legati de absolutione mitterentur. Missi sunt Gulielmus Calix, & Leo Dugnanus, & Massinus Sampson cum precibus hujusmodi: Ne Christi Vicarius Metropolim Ambrosianam, & Vicecomitum Domum temporum necessitate prolapsas, divino nunc beneficio resurgentes ad obsequium, pro paterna sua erga omneis benignitate repudiaret. Si contumacia coacti aliena deliquissent forte aliquid, tanto promptioribus animis obediendo & obsequendo, id ipsum esse correcturos. Pontifex Max. reconciliandae tantae urbis occasionem amplexus, de ea re ad Senatum retulit.

Patres relationem accepere laetis animis: factumque decretum de pace cum Vicecomitibus ineunda restituendaque Metropoli in veterem sacrorum usum, & piacula dicta urbi sunt hisce verbis: *Populus Clerusque Mediolanensis, & corporis utriusque Principes, propterea quod publico consilio desciverunt ab Ecclesiae Romanae auctoritate, Bavarumque Sedis Apostolicae rebellem, & Pseudopontificem Nicolaum propugnare aliquamdiu voluerunt; numquam amplius talia esse facturos promittunt, & quidquid antea commisere, errore humano, & improvido casu, violentiaque imperitantis esse commissum quam sancte affirmant, & Pontifex Max. annuit paterna sua clementia, & facilitate, ut ea sicuti dicuntur, credat. Id ut manifeste constet apud eos, qui nunc sunt homines, aliisve post saeculis erunt: jubet hosce Mediolanenses exstruere publico sumptu sacella duo, quae poenitentiae obsequiique ipsorum erga Sedem Apostolicam sempiterna monumenta esse debebunt. Ea porro sacella dicabuntur D. Benedicto & exstruentur in Divi Ambrosii Aede: annuis ad sacra facienda vectigalibus instruentur: Sacerdotes utrumque suos habebit: anniversario D. Benedicti die res divina fiet ad ea sacella solenni ritu, eique Sacro Praefectum urbis aliosque Magistratus interesse oportebit. Eo die duobus millibus pauperum benigne fiet Reipublicae Mediolanensis nomine: singulos panes singuli accipient: unciae duodenae tritici singulis panibus inerunt. Haec omnia si faxint Mediolanenses: tum vero, sicuti majores ipsorum, cari filii, & servi fideles Apostolicae Sedis erunt.*

Facta omnia, sicuti Romanus imperarat, Ecclesiaeque Ambrosianae pax data. Pontifex quin etiam ipse Benedictus, biennio post, Mediolanum venit, estque acceptus, non ea modo, quae Pontifici Max. debebatur magnificentia, & gratulatione, sed etiam effusiore quodam studio, quasi liberator urbis, & Vicecomitum domui fundator Principatus. Nam antea, fluctuantibus, & incertis Ecclesiae rebus, imperium quoque esse incertum, & anceps oportebat. Etiam Archiepiscopus Joannes, licet ab Novariensis Ecclesiae Pontificatu ad Metropolim Ambrosianam rite atque interposita summi Pontificis auctoritate transisset, eaque Vicecomitis cum Aicardo exsule permutatio legitima Ecclesiarum haberetur, nulla tamen de ea re publica monumenta, nullumve diploma proferre Apostolicum poterat, & mancus ab ea parte Pontificatus erat. Datae sunt ab eodem Pontifice litterae, quae commutationem ejusmodi sancirent Apostolicae Sedis nomine, ratamque haberent. In eo reconciliatae gratiae fervore, spes facta est Archiepiscopo Joanni etiam impetrandi rem antea nequidquam agitatam, ut scilicet thesauri illi Modoetienses referri illuc possent, unde ablati olim fuerant, & variis in aliena terra casibus jactati.

Vocatis igitur ad se Canonicis, Archiepiscopus, cum sua de thesauro recuperando consilia, spemque de ea re conceptam exposuisset, jubet eos perferre ad se exemplum litterarum quae singulas thesauri partes exscriptas atque exsignatas continebant, prout scilicet confectae eae tabulae fuerant, tunc cum thesauri ipsi ab Joanne vigesimo altero Collegio Avenionensi custodiendi traderentur. Postquam attulere Canonici Modoetienses earum litterarum exemplum, subsignavit Archiepiscopus id exemplum sua manu, tabulasque publicas ejusmodi subsignationis jussit confici per Petrum Vercellensem, qui ipsi A Actis erat. Has litteras, aliasque commen-
A datitias tradidit Joanni Baldirono Modoetiensi, qui profectus Archiepiscopi Municipiique sui nomine sine mora Avenionem, facile a Pontifice Max. impetravit, ut referri Modoetiam thesauros annueret, eosque anno millesimo trecentesimo quadragesimo quarto, die, qui Sanctae Crucis inventioni sacer erat, traditos esse Matthaeo Veronensium Episcopo, reperi in urbis ejus annalibus: ab eo transmissos esse Modoetiam in eadem arca, in qua conditi fuissent, cum Avenione asservarentur. Alii, non statim eos esse transmissos tradunt ab Episcopo Veronense, sicut retuli, sed Episcopum, postquam sibi traditi fuissent a Pontifice Max. misisse de ea re litteras ad Archiepiscopum Joannem, ut diceret ipse, quid fieri vellet.

B Archiepiscopi deinde jussu Canonicos misisse Gratianum Aronensem e suo Collegio: datas huic ab Archiepiscopo simul, & Luchino litteras, quae legationi fidem adstruerent, missumque cum eo Guidum Calicem Principum ipsorum nomine, quo plus etiam auctoritatis postulato esset: legationem hanc Mediolanum rediisse cum thesauris, & ad vitanda latrocinia profectionem exspectasse legati, quem Pontifex in Apuliam ad coronandum ibi Regem mittebat. Caeterum, sive missi statim thesauri Mediolanum fuerint ab Episcopo Veronense, sive missis Avenionem legatis relati domum, illud constat: Archiepiscopum Joannem, simul atque arcam in potestate habuerit, una cum praecipuis e Clero C processisse Modoetiam, atque ibi singulas res in ara maxima collocasse sua manu, prout a ministris ex arca depromptae ordine in manum tradebantur, remque testato descriptam sicuti gesta fuisset: scribas, Petrum Vercellensem, & Othorinum Niguardam fuisse. Si velim ego in historico hoc opere praetermittere quidquid Archiepiscoporum Principumve posteris, minus fortasse placiturum credam, ne honesta quidem, & gloriosa fidem habebunt. Et memorari tristes ambiguosve domorum casus oportet, ut magna earumdem decora, magnisque consiliis & virtutibus administratae res cum fide atque auctoritate accipiantur. Perculit enim hoc D tempore Vicecomitum domum casus inhonestus, de quo Bernardinus Corius refert, proximus memoriae temporum eorum scriptor: referamque ego, quia notabile custodiendis matrimoniis exemplum erit, & quia calamitas ea perpetuum Archiepiscopo Joanni moerorem attulisse visa est, ob labem quae sibi imposita per mulierculae unius intemperantiam videbatur.

Fusca Flisca, quam alio nomine Isabellam appellabant, erat Luchini Principis uxor, nullius quidem antea flagitii comperta, sed procaciore semper cultu, quam honestam matronam deceret: concursatrix eadem & vaga, & amica celebritatum omnium, quod ferme muliebre malum est. Haec mulier, cum audiret celebrari E sermonibus ejus caeremoniae apparatum, qua Venetiis sacro Adscensionis die, darentur nuptialia dona Pelago, mira cupiditate exarserat visendi spectaculi ejus, facileque ab Luchino conjuge impetravit, ut cum feminarum aliarum grege illuc usque deportaretur. Elegit ipsa quas voluit ex familia sua, caeteraque nobilitate multas adultas virgines, & matronas, quibus forma virginum duraret, eique mulierum turbae, sexus virilis nobilitas aggregaverat se se, sive erga Principis uxorem obsequio, sive juvenilibus quisque studiis erga muliebrem eum comitatum. Ad Laudem Pompejam paratis instructisque navibus commisere se se flumini: ac ne singulos exsequar muliebris agminis incessus & dedecora omnia: Corii F verbum hujusmodi est: dormitasse cum Ugolino Isabellam uxorem Vicecomitis, caeteramque turbam virorum, & mulierum nihilo honestius inter se egisse. Negotium fuisse tam effrene, & incautum, ut antequam peregrinabunda illa multitudo cum Duce sua rediret domum, nosceret suam unaquaeque domus calamitatem: ac postquam redierant, parante Luchino venenum in adulteram suam, anteverterit ipsa maritumque sustulerit. Creditum id publice dictumque est: nec caeteri perinde segnes ad vindicandam mulierum suarum impudicitiam fuere: venenique moras adspernati quidam, violenter & palam exercuere iras.

Sub-

Sublato igitur per adulterae uxoris dolum Luchino, imperium, & summa rerum omnium ad Joannem Archiepiscopum venit, & statim exacto in ipsius verba sacramento, cuncta ei obediebant. Mansere autem tunc hae subjectae Vicecomiti urbes: Mediolanum, Crema, Hasta, Alexandria, Alba, Vercellae, Novaria, Bobium, Bergomum, Novocomum, Brixia, Cremona, Placentia, Parma, Laus Pompeja. Hae tunc urbes Archiepiscopo Joanni sacramentum dixere: & res Ecclesiasticae jam hinc civilibus multo magis etiam quam antea immiscentur unica rerum serie & contextu casuum atque consiliorum uno, cum Princeps Archiepiscopusque idem cuncta moderaretur, cunctaque ageret ad regiae prope magnitudinis formam. Transtulerat is sedem in Palatium, cujus vestigia juxta D. Georgii Aedem monstrantur in hunc diem: inde jura populis dabantur: Metropolis illuc universa spectabat. Ibi tractabantur foedera, societates, arma, caeremoniae, ritusque sacrorum: potentiaque tanta finitimis etiam Principibus terrori erat: nec nisi quibus amicitia foedusve cum Vicecomite intercederet, stabilem esse sibi fortunam putabant. Itaque Principis Archiepiscopique hujus aula, veluti totius Italiae forum habebatur: ac foedus expetivere cum eo, Sabaudus, & Gebennensis, quae maximae potentiae maximique terroris nomina inter Dominantes erant.

At Genuenses, antea bellare cum Vicecomitibus soliti, & per id maxime tempus irritatis ad bellum animis, exterriti jam, & attoniti tantis opibus, per legatos petiere ultro, ne rem Genuensem in suam ditionem recipere gravaretur, annuitque ille, & Praetorem ei urbi dedit. Caetera pari tenore ac felicitate fluebant augendo Vicecomitum fastigio, & regiae fortunae magnitudinem ea Domus quotidie magis aequare videbatur, cum repente dedecus aliud incessit, quale sordidi quoque penates agricolarum abominarentur, atque contaminatum quemlibet ea labe Principem infra sese despectarent. Namque Fusca illa Flisca, de cujus mulieris impudicitia memoratum est, sive conscientiae stimulis icta, sive infamiae suavitate, cujus apud ingenia ejusmodi novissima plerumque libido est, publice profiteri non dubitavit, Luchinum, Novellum, & Ursinam, non sicuti vulgo crederentur, esse Luchini Principis filios, sed ex Galeacio Luchini fratris filio, incestuoso congressu prolem eam utramque susceptam. Id, ut ita esse, aequi & iniqui scirent, publicas tabulas de ea re confici voluit: taleque magnae domus ludibrium vidit aetas illa, & miserata est.

Joannes tamen Archiepiscopus excussa post aliquot dies dedecoris ejus verecundia, muliebresque ineptias aequo animo ferendas esse dictitans, augere imperium pergebat, & pulsis ab Bononia Pepulis, urbis ejus potitur. Ac deducta per eos dies Mediolanum Beatrice Scaligera, quae Bernabovi Galeacii filio desponsa fuerat, per nuptiarum earum gratulationem, abducere conabatur suum aliorumque animum ab recordatione prioris flagitii, tamquam integra sponsae ejus fama, thalami jam castiores, & spes novae legitimae prolis, sanguinisque veri Vicecomitum inchoarentur. Exstruxitque etiam interea D. Mariae Virgini Aedem ad Garignanum, assignatis in templi cultum fundis, quos & immunes onerum tributorumque omnium esse voluit: eique decreto, & actioni Decuriones urbis adfuere. Sed ob captam occupatamque Bononiam imminebant Romani Pontificis irae Principi simul, & urbi: veterumque etiam offensarum renovata per eam occasionem memoria, simul civitatem jusserat universam carere communione sacrorum & jure, simul jubebat Vicecomitem alterutro regimine contentum, partem omittere alteram, profana, sive sacra mallet. Quae mandata ferens legatus, ubi Mediolanum venit, primo quidem ille benigne ab Vicecomite Archiepiscopo accipitur, & amica erant omnia, donec ad mandata ipsa depromenda oratio coepta est accommodari.

Ut vero triste verbum enuntiatum est, nihil quidem acerbe Vicecomes hostiliterve est effatus: caeterum infenso volvens animo responsum, quod re ipsa, quam verbis atrocius foret, die festo, qui proximus aderat, responsa daturum se, ait, quae Pontifici Max. legatus

A referret. Eo die adesset in templo maximo: velle se ibi coram Patria, & coram Parente urbis Ambrosio responsa ea pronuntiare. Statuto die legatus templum ingreditur: ibique Vicecomes re divina peracta, quam apparatissime, sacrificali, sicuti stabat ornatu, consedit ante aram, cumque diripuisset ab latere gladium, quo succinctus erat, altera manu crucem tenens, dixit, insignia ea suae esse potestatis, & donec spiritus maneret, cruce gladioque partem imperii utramque defensurum. Iret legatus, & Pontifici suo renuntiaret visa simul, & audita.

Visa res indigna Pontifici, novaque percitus ira, jubet Vicecomitem sistere ad Tribunal Apostolicae Sedis: ni faciat, anathematis poena damnat adhuc hominem, oneB ratque diris, & Ecclesiae Catholicae hostem appellat. Enimvero Vicecomes, ad ea, nihil in speciem animo turbato, dixit, iturum se utique, & imperata facturum. Mox duodecim millia peditum, equitum sex jubet esse in procinctu, ut secum eant, majoremque porro numerum armare pergit. Simul, praemissis Avenionem hominibus suis, qui commeatum aliaque necessaria expedirent, terruerat eo apparatu Pontificis animum aulamque totam: & Avenione, tamquam exspectatione novi hostis trepidabatur. Namque curatores illi, qui praemissi erant, emendo frumenta, conducendoque aedes, & congerendo in suas apothecas quidquid uspiam in mortalium alimenta venale prostaret, largeque per omnia pecuniam efC fundendo, fecerant annonae penuriam, & praebuerant speciem haud dubie cum exercitu suo venientis Regis. Tunc Pontifex, vocatos ad se Vicecomitis homines interrogat, quantum pecuniae ad eam diem insumpsissent, illisque profitentibus quadraginta millia florenorum, rependi ex Pontificio aerario summam eam, Vicecomitemque ipsum admoneri jussit, ut ea profectione supersederet, isque supersedit.

Ita liberatus etiam ipse non minore cura, quam quae Pontificis compresserat iras, ad urbis, & imperii statum, & disciplinam, atque perpetuitatem domi stabiliendam intenderat animum, reque cum Decurionibus urbis communicata, Municipale jus omne Mediolanensium, quod D inter tantas Reipublicae commutationes, tantosque dominantium, & subjectorum casus prope exoleverat, restituit, ac promulgavit, parata ei rei quiete haud tamen in longum tempus. Nam semper postea, corrigere, vel addere aliquid, prout tempora, & res monebant instituere quibus ea providentia in urbe, & potestas, saepeque publici Concilii auctoritate variata res est, donec avorum nostrorum memoria Ludovicus Sfortia suae domus eversor, corpus municipalium legum firmavit: aliique post eum etiam Principes expoliendo operi curam animumque adverterunt.

Sed initia juris describendi nobis ab Longobardorum temporibus manavere, cum scilicet Justiniani legibus E ad eorum adventum urbi nostrae fortasse ignotis, certe non receptis, darentur ab novo, & externo repentinoque dominatu propria quaedam jura, & leges, quae mansere donec id Imperium. Eo per Carolum Magnum deleto, Lotharius Imperator praescripsit instituitque nonnulla, quae beneficiarias praecipue concessiones, & omnia generis ejus jura, terminos, fines, vim, officium, auctoritatemque continerent. Inde post utriusque Berengarii vanas in Italiam impressiones, translatis in Germaniam rebus, dedit quasdam Metropoli leges idem ille qui stravit evertitque urbem Aenobarbus. Ex ruinis vero illis, postquam assurrexere majores nostri, constantia eadem, & sapientia, qua novam ex barbariF ca strage excitare urbem potuerant, jura etiam condidere sibi, nec semel ad id Reipublicae constituendae munus adjecere animos, conferendo pro se quisque in medium quae saluberrima excogitavissent. Ab Aenobarbi fine, libertate usurpata, deinde inter ipsas Vicecomitum Turrianorumque factiones, decrevere multa, & scivere, quae ne secutae quidem repudiavere aetates, & manent adhuc.

Omnia, quae cadunt in hominum vitam statumque civilem, judicia, lites, pretia rerum, & mercimonia, culpas, & poenas, & quidquid uspiam in communi consuetudine

tudine esse controversiosum potest, comprehenderunt unico municipalium legum volumine, & capitibus de unaquaque re editis inclusaque in id volumen scena rerum cunctarum, quae inter homines aguntur, sive peccantur, contrahuntur, aut ambiguntur, damna, & injurias, licentiamque omnem inter se mortalium coercuere. Quae coercitiones, & decreta, retenta diu, & custodita, semperque aucta, & amplificata, cum sub Matthaei denique filiis prope intercidissent, Luchinusque etiam nescio quo spiritu ea sustulisset, ab Archiepiscopo Joanne hoc tempore, sicut dixi, restituebantur. Volebat is ita restitui semel ac sanciri municipalia haec jura, ut abrogari postea tollique sive convelli nusquam possent. Ideo Decuriones urbis excivit ad singula capita recognoscenda, & inspicienda secum: eadem in octingentorum Concilio proposita sunt: eadem adhibitis ex unaquaque urbis regione prudentibus viris agitata, & consultata. Referebant hi ad suos, nec grave Principi, Decurionibusve urbis, Conciliove octingentorum, cognoscere quid super tanta re quisque afferret ac sentiret. Fortasse etiam nobilium familiarum posteri minime adspernati erunt istud qualecumque historiae obsequium, si retulero prudentum virorum nomina, quorum opera, & consilio Princeps Archiepiscopusque idem in ea juris descriptione est usus.

Composuerant primo digesserantque capita, Leo Dugnanus, Signorolus Amedeus, Manfredus Sarazonus, Erasmus Aliprandus, Jacobinus Bossus, Philippus Catiola, Francius Bripius, Jacobinus Vibragerius, Jacobinus Panigarola, Beltraminus Gironus, Joannolus Paganus. Hi seriem rerum edidere primi cum praefatione tituloque hoc: Quod Deo optimo maximo gloriosum, Reipublicae Populoque Mediolanensi salutare esset, ipsos eam disciplinam, & ea decreta composuisse regendae civitati, rationemque habuisse, ut ex vetusti codicis auctoritate, ordineque ac praescripto cuncta moderarentur. Jurisconsulti sunt adhibiti, Laurentius Bernadigius, Aramaninus Alemanius, Ambrosius Septala, Franciscolus Capra, Astolpholus Lampugnanus, Franciscus Sulbiagus, Franzus Spanciota, Antoniolus Resta, Ruminus Porrus, Philippus Capellus, Carnevarius Mandellus. Singularum urbis regionum homines singulares fuere, Tobiolus Aliprandus, Jacobinus, Petrus & Gremolus Panigarolae, Rogerius Ecclesia, Franciscus Osius, Rugerius Bissus, Erasmus Aliprandus, Othorinus Burrus, Guidetus Pusterula, Maffeolus Morigia, Palea Grassus, suae quisque Portae nomen, & auctoritatem ei negotio addentes: & alicunde bini aderant. Et statum quidem, formamque, & jura civitatis constituerat hoc modo Archiepiscopus, nulla re omissa, quae providenda animadvertendaque esset: negotia vero externa, ob captam, sicuti dixi, Bononiam, haud tam facile constituebantur. Et Pontificis Maximi propter eam rem indignatio, hoc ipso accendebatur, quod repressa fuerat tamquam metu, cum nimirum Archiepiscopus, hostiles illos apparatus Avenionem praemisisset, Apostolico mandato eluso hostiliter ipse subsecuturus. Quo magis ille ardesceret justa jura, Bononiaque depellere Vicecomitem destinaret, Florentinorum insuper assiduae preces, & querelae efficiebant. Nam ea civitas, vetere Guelfarum partium adversus Gibellinos odio, semper infensa Vicecomitum nomini, tantam in vicino urbem habere inimicam, certam Reipublicae suae esse perniciem putans, non desistebat obsecrare Christi Vicarium, ut communem eum hostem dejicere inde maturaret.

Sed in Pontificia tunc aula erat Avenione Gulielmus Grisans Abbas S. Victoris ex Gallica Urbe Massilia, summa apud Pontificem gratia, & auctoritate, qui postea fuit Urbanus Quintus. Demonstrando is magna pericula belli, & difficultates, exitumque ancipitem, tum Pontificis ipsius ad quieta consilia vertebat animum, tum Florentinorum querelas elevabat. Eos damnis odiisque suis irritatos trahere velle secum Apostolicam Sedem, non eadem decora Sedi Apostolicae, & populo uni turbulento. Quin potius via aliqua commodior iniretur: ac

A se se interea pacis agitandae internuntium offerebat, exitu fortasse meliore, quam quo internuntii priores redissent. Itaque Mediolanum ipse mittitur repetendae Bononiae, & agitandae pacis mandataque libera afferebat, ut salva Sedis Apostolicae dignitate transigere posset etiam re infecta, quae negotii erat caput. Fortasse alia quaedam etiam occulta pacta, sermonesque fuere occulti inter legatum eum Abbatem, & Joannem Archiepiscopum, quibus sermonibus & pactis negotium mutuo & arcano consensu composuere impeditum illud, anceps, deteriusque semper factum dum agitatur.

In praesentia nihil aliud ex eorum colloquiis, totaque negotiatione arripere potuit hominum solertia, nihilve B postea aliud vulgavit cuncta nudans dies, quam ea ipsa quae in media luce palam agebantur. Haberet sibi Vicecomes urbem Bononiam, ipse heredesque ejus, ac testandi causa, juris eam esse Pontificii, dena millia florenorum quotannis Apostolicae Sedi tributum ferrent. Coleret pie ac religiose Vicecomes Apostolicam Sedem, & Pontifices ipsi vicissim Archiepiscopo Mediolanensi, domuique Vicecomitum faverent paterne, ac benevole, siquidem fide atque obsequio merita esset. In eas conditiones pax convenit, & Archiepiscopus Mediolanensis Princeps Bononiae appellatus. Urbs liberata Apostolico interdicto: quae poena temporibus illis toties irrogata Metropoli, toties ablata, mirari cogit, C aut tam pronam fuisse Civitatem ad peccandum, aut tam saepe relapsos, veniae subinde locum apud Sedem Apostolicam invenire potuisse.

Dum Mediolani agitantur ista, & fiunt, struebantur in diversa parte incrementa Mediolanensi imperio, quae Metropolim tam alte attollerent, quam evecta antea numquam fuisset. Veneta Classis in Sardoo mari, commisso cum Genuensibus praelio, navibus eorum captis aut demersis, caesoque Ligurum exercitu, circumsessa deinde etiam urbe, & commeatibus interclusis, minitabatur extrema ei populo: plena ibi omnia cladis, & luctus, desperationisque erant. Neque spes ulla relinquebatur ex Vicecomite populoque Mediola- D nensi, cum postea quam in ditionem se se contulerant nostram, jam ultro descivissent, & interfecto, quem Vicecomes dederat, Rectore urbis, Praetorem sibi novum creassent arbitratu suo. Attamen, necessitate cogente implorare auxilium etiam ab iratis, sive quia sperarent, translatam imperitantium ritu omnem esse iram ab miseris in eam partem, cujus tanta victoria esset, per intermissa custodiis loca missis ad Vicecomitem legatis, simul errori, veniam, simul tradita denuo urbe, praesidium ab eo salutemque petiere.

Minime fallebat obsessos ea opinio, quam de Archiepiscopi ira erga Venetorum fortunam & victoriam conceperant animis: & cursum eum rerum in aemula sui E Principatus Republica non minus profecto ille oderat quam Genuenses ipsi, quibus dies ultima, nisi per Metropolim stetisset, aderat. Itaque oblitus priora Vicecomes, vel certe, tamquam oblitus, classem quantam maximam potest adversus Venetos mittit, magnoque praelio victor, capto etiam Imperatore Veneto, Ligustici maris potens efficitur, insularumque & civitatum per oram eam Dominus. Accessit quarta Sardiniae pars, quam tenuerat hereditario jure ob matrimonium cum Nini Gallurae filia.

Joannes Vicecomes, his editis operibus, & aucto quod acceperat imperio, prolatisque finibus, & bello clarus & pace, moritur anno Sal. CIↃ CCC LIV. Ab ea F quoque parte felix, quod inito adversus ipsum foedere factaque maximorum Principum conjuratione, cui resistere non potuisset, ante tanti discriminis tempus excessit. Pietatis quoque laudem scriptores ei tribuunt, quod propinquante fine, cura nulla major fuerit tot negotiis implicito homini, quam ut omnibus Ecclesiae mysteriis expiaretur. Et instituerat ipse solenne anniversarium, ut stato die sacrosancta Altaris mysteria per urbem, Clero universo pompam deducente, gestarentur: quae pompa, quo primum die ducta ab ipso est, centum millia mortalium interfuere. Cernitur in templo maximo

mo tumulus hujus Archiepiscopi, carmine addito, quo subjectae urbes longo ordine numerantur cum insectatione vanitatis humanarum rerum, quod Dominum tot terrarum parva nunc arca includat, & gignente sibi supplicia corpore ab vermibus laceretur. Tanta fuit ejus fama per gentes, ut nullus praeterea Regum Principumve tempestate illa sermonibus celebraretur, aversis nimirum in unius admirationem omnium animis, ob splendorem, & magnificentiam, qua nemo eum aequavit. Clemens animus erga subjectorum errores: prolixa in Christi pauperes liberalitas erat ei: ac nisi Sedi Apostolicae molestus fuisset, pauci erant in Mediolanensium Archiepiscoporum numero, quos regnandi prudentia conferre cum Vicecomite hoc possemus.

A

Eo mortuo, Robertus Vicecomes Archiepiscopus est factus isque rem Ecclesiasticam Mediolanensem tenuit: reliqua divisa sunt inter Stephani Vicecomitis filios, prout Patrui testamento factae partes erant. Matthaeo (is stirpis maximus erat) cessere, Laus Pompeja, Placentia, Bononia, Massa, Bobium, Pontremulum, & Sancti Donnini vicus. Bernabos haec accepit: Cremonam, Cremam, Soncinum, Bergomum, Brixiam, Vallem Camonicam, Ripaltam, & Caravagium, & pleraque minora oppida, & quacumque Benacus pertingit. Galeacii reliquum fuit imperium. Genuam, ut communi jure haberent, ipsi inter se fratres conscivere. Metropolim quoque ipsam promiscuo imperio per Praetorem regendam esse decreverunt. Ita, mortuo quamquam Joanne, potentia Domus pristina manebat, nisi quod ab omnibus caput & splendor ille rerum desiderabatur.

B

Ferme sub Archiepiscopi Joannis obitum, Carolus Imperator Mediolanum venit, estque ab Archiepiscopo Roberto in Basilica Ambrosiana rite coronatus: & vicissim ipse Vicecomites fratres, suos in Mediolanensi provincia Vicarios, appellavit. Nec multo postea, fratrum eorum maximus moritur, ex intemperantia, sicuti creditum est, libidinis, constuprator illustrium feminarum. Ea vulgatior fama fuit, exhaustum immodico turpitudinis usu juvenem, ignominiose obiisse: caeterum, alii prodidere, repertas in tabulario Eustorgiano tabulas testamenti, quo Valentina mater, dolos, & insidias fratrum in filii sui vitam, muliebriter infensa execraretur. Mortuus est ad Seronum, duodecimo ab urbe lapide, cum ob amores libidinesque suas eo sese abdidisset: processitque Clerus illuc universus funeris causa, & deductum in urbem cadaver, tumulo majorum intulere.

C

Matthaeo hoc exstincto, sive sua intemperantia eum, sive fratrum dolus abstulit, reliqui duo Galeacius, & Bernabos imperium tenebant. Id per urbium nomina regionumque fines divisisse ac lacerasse non contenti, etiam divisione inter se Portarum urbis laceravere. Tonsa, & Orientalis, & Nova, & Romana Bernabovi evenerunt: Cumanam, & Vercellensem, & Ticinensem, & quae Jovis dicitur, Galeacius accepit: quasi partibus evertere vellent id quod raptum totum ex alieno occupatumque temere ab initio erat. Cum juveniliter, & inconsulte ita ipsi instituissent rem, imminutaque dissidio domus, amicis dolori esset, aliis ludibrio, nec populus ipse interim Ecclesiave Mediolanensis, gemino illo Principatu laetari posset: statim extrinsecus advenere calamitates, & negotia, quae consulere in commune fratres coegerunt. Alioqui dominatus iste per duorum Archiepiscoporum violentiam, interjecto alterius patre alterius fratris filio, raptus ex Caesarum incuria temporumque conditione, perierat ob discordes nepotum animos: ac redierat pene domus in antiquum eum statum, cum Ubertus, & Berta, & nondum Decii Canonicus Otho apud Massinum inter saxa & rupes onera fortasse tantummodo nobilitatis sentirent. Et fuit omne periculum ex avaritia, quae semper inimica rebus omnibus honestis, tum vero fit ipsa sibi ridiculum simul, & capitale malum, ubi ad imperii negotia tabes ista pervenit. Dum autem diviso imperio, divisaque etiam urbe fratres, uterque sibi cupidissime tenderent, neutro satis per se tuto, damna, & pericula haec appetivere ambos.

D

Leonardus erat quidam Archiepiscopi Joannis filius, nihilo melior, quam reperta semper fuerit ejusmodi proles, quae cum scelere ignominiaque parentum procreatur, semperque parentibus id flagitium fit poena, spectatis omni semper aetate nonnullorum exemplis, quos ob admissam in sacra toga turpitudinem & quaesitos inter castimoniae vota liberos, puniere postea liberorum ipsorum scelera, miseriaeque, & finis. Leonardus hic Archiepiscopi Joannis filius, delitiae parentis aliquamdiu spesque, & cura, deinde desperatio, & luctus, & pudor, tantas in Novariensi Praetura, vivo adhuc eo, flagitiorum omnium deformitates, libidine, rapinisque explicarat, ut suae miserae libidinis flagitium id abominaretur pater: nec videre amplius spurium, nec audire nomen ejus vellet. Ea ipsa patris alienatio trucem sua sponte animum irritarat, libenterque nimium illius odio patrueles omnes teneros adultosve delesset, ne sanguinis nominisque Vicecomitum quisquam relinqueretur. Obstiterat attentus ad custodiam salutemque juvenum, & vigil, & acer, & in nulla curarum parte remissus senex.

Ut ille decesserat, & rapax cupido fratrum, ipsos ab mutua diremerat ope, dejicere utrumque imperio agitabat, & excito in id Joanne Demarcho Montisferrati, tam hostili animo pares conatus cum prospero etiam eventu adjecit. Ticinum, Alba, Hasta, & quaecumque fere in subalpinis per Galeacium tenebantur, capta incursu uno; simul, Genuenses, & omnis illa ora, tractusque Ligurum, qua levitate tradiderant Joanni Archiepiscopo suam Rempublicam, ea in constantiam versa rebellaverunt. Novariam, & Vercellas, cunctaque camporum Demarchus idem invasit. Bononiam, Pontifex Maximus, damnata Clementis facilitate repetebat: foederataque jam inde ab Genuensi casu contra Joannem Archiepiscopum Veneta arma, morte paulisper suspensa hostis, acrius infensiusque adversus juventam & discordiam heredum movebantur. Quae, sicut exitialia Vicecomitum dominatui, ita urbem, agrumque Mediolanensem exercebant inter discordes dominos, & belli mala, quorum culpam Galeacius in Bernabovem, hic in illum, conferebant, cum verius de utroque Metropolis conqueri posset.

E

Profecto, magnopere ego abesse velim a suspicione flagitii, tamquam, aut Vicecomitum horum, aut familiarum aliarum servire voluisse memoriis videar, opusque Civitatis destinatum inquinasse adulatione erga singulas domos: quae ipsae, negotiis & curis cupiditatibusve nunc occupatae aliis, nec requirunt fortasse ista, nec pertinere ad se jam putant. Sed sicuti parantem a principio me rem tantummodo hisce litteris complecti publicam, idque etiam initio operis professum, privata paulatim involverunt: ita civilibus istis bellicisve nostrae urbis casibus, res, & nomina casusque familiarum obrepunt, & gentem nominasse toties unam pudet. Atqui non aliter constare series hujus Imperii rerum poterat: non aliter explicari quomodo patria per omne tempus egerit, quidve sit passa, quasve pertulerit maximarum rerum difficultates, ut in eum statum, quo nunc stat floretque, perduceretur. Sive immutabili divinae providentiae lege ac nutu, quo cuncta mortalium reguntur, sive, per nutum legemque eamdem, temporum miseria, civitatis ipsius vitio, potuerat sic supra caeteros efferre sese una domus. Ea deinde, sicuti dominantes solent, trahendo in se res omneis civitatis ipsius vim nomenque occuparat, nec opes tantum, & vires, sed consilia etiam aliena, & fortuna quodammodo urbis, fiebant ejus familiae felicitas, & providentia. Rursus, errores, & calamitates eorum in civitatem exonerabantur, & luebat Metropolis quidquid una domus peccabat. Ita prospera vel adversa Vicecomitum istorum narramus, tamquam miserias gloriasve urbis, cujus periculis administrata omnia fuerunt, in quam damna cuncta recidebant.

F

Bernabos & Galeacius, ubi cadentem hostium impetu suae domus fortunam, & intenta undique in se arma conspexerunt, tum sponte sua, tum precibus amicorum, non jam aliena exempla fraternae discordiae, sed dome-

sticam praesentemque perniciem, instantia simul, & futura mala proponentium, positis odiis, quae infida societas imperii aluerat, quaeve etiam secuta divisionem erant; unam illico domum ex duabus, unicum imperium, animumque sibi unum fecere. Non portas jam regionesque urbis rapiunt aviditate dominandi, sed dividunt sibi pericula, & hostem: ipsaque civitas, antea divisa factionibus inter fratres, communi periculo urgente fit exercitus aciesque una. Tota protinus in equis & in armis fuit, jam dudum assueta bello, & militariter intenta, parataque ad omneis motus. Exit Ticinensi porta Galeacius cum urbani exercitus parte, populabundosque Lando quodam duce Theutonas, praelio ad Casoratum uno caedit aut fugat. Emiserant foederati barbaricam eam manum, ut vastatione agrorum incendiisque villarum terrore urbi injecto, motus aliquis civium adversus Vicecomitem utrumque excitaretur. Quae res, si ex ipsorum animi sententia cecidisset, haud postea difficilem in discordi duorum fratrum dominatu defectionem fore universam sperabant. Exitu populationis sensere, nequaquam tam dissoluta, & projecta omnia esse Mediolani, quam creditum initio fuerat. Exit vero simul etiam cum exercitu alio Bernabos, iis animis, ut Mantuae Principem, cui spes & arma foederatorum praecipue nitebantur, clade aliqua propria ab foederis ejus societate retardaret, idque est assecutus, tum robore exercitus sui, tum Clerici unius proditione, quo tradente, castella aliquot capta: unde Mantuano terror, & injecta rebus mora, quae petita erat. Major ea, & praesentior fuit, ubi Galeacius, in diversa parte, tempore eodem, gesta felicius re, fortunam suam, & fratris, ex abjecta prope, & desperata, florentem quodammodo, & auctiorem excitasse est visus. Namque, dum Mantuanum, & dolis, & armis Bernabos urget, obsessa per alterum illum, receptaque Papia est, & quo illustrius, gloriosiusque reciperetur, hostes ipsi adjuvere.

Cum enim in facienda deditione Ticinenses, Galeacii pertimuissent iras, ob atrocia multa, quae, dum obsiderentur, ausi erant, eoque metu, missis occulte ad Bernabovem legatis tradere sese potius huic voluissent, rejecit eos ipse ad fratrem, ultroque deprecator irarum fuit. Ea repente aequitas, idque liberale certamen erat inter discordes nuper, & certamine avaritiae infensos. Addidit vero etiam Galeacius recepta sic urbe nobile facinus, quo plebis juxta & nobilitatis ejus mirifice sibi devinxit animos, conjecto in vincula Jacobo Bussolario Monacho, quem hominem, ob male partas opes & scelera publice invisum, turbasque in ipso discrimine concitantem, cinxit indagine per Fratres alios Humiliatos, & catenis injectis, misit Vercellas in Monasterium, unde erat: ibique ille, rata apud Patres captivitate, claustris inclusus arctioribus est, quam quae ad eam diem fugitarat.

De Fratre isto Jacobo referam, quae scriptores ante me alii citra Ordinis illius offensionem prodidere. Nam, non solum vitia erunt donec homines, sicut ille ait, sed etiam, ubi probi sint, & honesti multi, ibi perditum fere, & nequam esse non neminem, jam inde a proditore Juda, fert sermo etiam quotidianus. In Fratre Jacobo Bussolario fuere omnia praeter pium religiosumque animum. Animus callidus, ambitiosus, quantaecumque fortunae capax, impatiens ejus in qua natus erat, quamve dare claustra, & Ordo ille universus posset: artes, & litterae ei, tum celebratae inter suos, tum gratae in vulgus, tum Principum sensibus accommodatae. Concionator ante omnia magnus habebatur. Sed praecipua gloria studiumque ejus, consultare de Republica, de bello, de causa imperii, de omni civium jure, & ferme ad astus, & dolos, ad saeva, & tyrannica consilia inclinabat, vel hac morum suorum parte nulli fastiditus dominationi, & frequens arcanis. Hominem hunc jam diu quaeritantem negotii aliquid effugiaque ab Monasterio, & diverticula, Montisferrati Demarchus, capta Papia, praefecerat ei urbi Gubernatoremque ibi appellarat. Saevum ingenium irritatum longa potestatis cupidine, Monasteriique necessitatibus, & privatae vitae miseriis, ubi materiem diu quaesitam, ubi imperium habuit, exercuit ita, quasi tyrannorum aliorum infantiam atque simplicitatem ultro increpare videretur. Et erat plane nova forma tyrannidis, ubi concionibus simul, & gladio per saevitiam libidinemque omnem, & rursus imitatione pietatis imperitans Frater, corpora & fortunas animosque omnium in potestate habebat. Feruntque memorabile illud, & nulla fortasse umquam antea violentia tyrannorum factum: ut, scilicet, posteaquam caedibus, & rapinis totaque potestatis vi debacchatus fuerat, concionando denique die quodam in hostem, coegerit orationis vi matronas depromere ultro, & in belli usus conferre quidquid pretiosi abditum haberent.

Adeo, cum rerum atrocitate secundus nemini esset, superabat omneis hoc ipso verborum telo, quo vulnerans hominum pectora poterat avertere animos etiam ab malorum sensu quae interim patiebantur: nec mala ea esse, sed medicinam, & salutem probabat. Exsecrabantur hominem eumdem ob impia facinora, & miraculo sapientiae suspiciebant, donec sera flagitiorum poena irretitum contempsere denique cuncti, vinclaque ea nimis molle esse supplicium ajebant. Recepta Papia, punito Fratre hoc Bussolario, conterrito Mantuae Principe, caesa fugataque Theutonum manu, & per haec omnia, foederatorum adversus Metropolim fractis accisisque rebus, nihil tamen magnopere esse effectum videbatur ob novum super urbe Bononia certamen, quo Mediolanensium arma cum graviore nunc periculo occupabantur. Namque urbem eam, ab Joanne, sicuti demonstravimus, Archiepiscopo occupatam, ab Clemente Pontifice Maximo vindicatam, ab ejusdem Legato traditam rursus attributamque Vicecomiti, Apostolica Sedes hoc tempore, armis simul, & interdictis asserebat: ejusque Legatus Aegidius Cardinalis, Picenum cum imperio fere universum tenens, non bello solum ad repellendum inde Vicecomitem nitebatur aperto, sed occultis etiam artibus, quae videri fraudes potuere, nisi consuetudo militaris, & causae aequitas, consilii potius & prudentiae nomen dedisset. Aegidii Cardinalis dolus, sive militare consilium, quo Vicecomites in eo Bononiensi negotio elusit, fuit res quaedam hujusmodi.

Urbem Bononiam, jam inde ab eo tempore, quo discedens ex vita patruus Archiepiscopus, discordes inter se juvenes atque ad lacerandam dissidio Metropolim, sua quemque avaritia instinctos reliquit, permiserant Joanni cuidam Olegianensi regendam imperio, & tuendam, experti fortasse antea fidem hominis in minoribus rebus, & parem animum in re illa tanta, tamque ancipiti sperantes. Ille enimvero, inutilem in tali negotio stultamque fidem esse existimans, praeclare occasione est usus, seque ex Praetore Dominum ejus urbis fecit. Quamdiu manebat discordia inter fratres, damnaque & clades obstrepente invidia non sentiebantur, id sicuti pleraque alia damnum in levi habitum est. Ut autem alio super alium exoriente metu, & ab universa ruina periculo imminente, resipiscentes positis vanis inter se certaminibus, adversus externum hostem, & adversus tot ingruentia arma coaluere, tunc amissa Bononia momentis aestimabatur suis, & recuperare utique eam volebant. Magnificum id quidem, & utile, sed adeo difficile, & impeditum, ut neque esse tentandum videretur. Nam proditor Olegianensis, egregie sese munierat, tum foederatorum auxiliis, tum civium ipsorum fide: & procul ab domo inter hostilia omnia gerenda res Vicecomiti Mediolanensibusque erat. Ac nisi essent haec ipsa tam infesta & desperata, desperatissimum infestissimumque erat illud, quod, ubi depulissent urbe proditorem, bellum ex ea victoria cum Pontifice Max. restare aliud idemque viderent.

Itaque impares ei negotio vi aperta, ad fraudem iere, quae hoste ab alio felicior in ipsos parabatur: suntque inter Vicecomites, & Olegianensem, & Sedis Apostolicae legatum tentata paria conatibus iisdem, eventu dis-

dissimili, ut Bernabos, & Galeacius proditorem fallere suum vellent, ipsi fallerentur ab Legato, fraudeque detecta, res ad Bononiam aperto Marte gereretur. Et Vicecomitum quidem dolus in Olegianensem, exitusque doli isfuit, ut pace inita cum eo, missisque etiam adversus Romanum legatum auxiliis, incautum deinde sic, & nil jam ab Mediolano timentem opprimere conarentur: & postquam non successerat, moverent denique arma in fidei desertorem. Legatus vero ubi hostem utrumque post fraudes irritas, toto virium conatu de sua Bononia inter se dimicantes, plusque spei in parte esse Vicecomitum vidit, tamquam mutuatus artem, inito etiam ipse cum his foedere, dissolvit ficta societate res eorum secundas, deinde translato ad Olegianensem subsidio, retentam ab eo exigua in spe Bononiam ex pacto accepit.

Bellum inde cum Apostolica Sede gerebant Vicecomites nostri, ductoque in Bononiensem agrum exercitu Bernabos, oppidis, arcibus, castellisque captis, secundiore aliquamdiu utebatur fortuna, quam quae armis deberi illis videretur. Non tamen iidem interea, quamquam bello occupati impio, destiterant regnantium more dare urbi significationes pietatis: publicorumque operum magnificentia detinebant sive erigebant civium animos, quae semper fuit ars & cura Principibus, semperque violentis & impiis rebus praeclara & speciosa multa Tyranni etiam addere consueverunt. Xenodochia, & valetudinaria Mediolani Bernabos instituit, sub D. Catharinae nomine unum, sub D. Jacobi aliud, sub D. Ambrosii tertium, & quae Mala Statio hodie juxta forum maximum dicitur, ut aeris alieni causa nexi, defectique vitae alimentis, subsidio aliquo publico sustentarentur. Arcem Jovis Galeacius inchoavit, quae postea communiter ab utroque Vicecomite absoluta munimentum eadem & terror urbis, post Philippi Mariae denique mortem, detractante id jugum populo, diruta est, & rursus instaurata per generum ejus Sfortiam. Galeacii etiam opus fuit Palatium in Arena aemulum magnificentiae alterius illius, quod ab Azone cum D. Gothardi Aede prius exstructum fuisse demonstravi. Juxta D. Joannis Aedem, quae ad Concam dicitur, palatium aliud Bernabos, perducta ad Romanam usque turrim xysto cum ea turri conjunxit, muroque est amplexus quidquid inde spatii per fossae ambitum ad usque D. Stephani Basilicam excurrit, & ejus vestigia muri in hunc diem cernuntur.

His aliisque perfectis operibus, Galeacius, & Bernabos, rem deinde longe pulcherrimam aggressi, Ticinense Gymnasium instituerunt, quod hodie seminarium nostri Senatus Magistratuumque urbis, idemque nationibus exteris bonarum artium emporium, tot ab primordio sui, ad hanc aetatem edidit decora pacis, & litterarum fere miracula, ut scholae pene illae totam disciplinis suis excoluisse Italiam merito dici possint. Neque tamen dici illud potest, plusne nominis & famae Gymnasio ipsi attulerit, eorum claritudo, & fama, qui diversis temporibus in suo quisque genere Principes Academiam obtinuere, an eorum rursus nomen & gloria, qui ab Magistris hujusmodi prodierunt. Adeo, pares in utraque parte palmae virorum spectantur, & sapientiae flos occursat ex omnibus provinciis accuratissimo semper delectu petitus conductusque huc expoliendae juventuti, rursusque ex ipsa juventute, proventu felici sparsus in omneis terras, quacumque litterarum, & civilis disciplinae aliquid sedet.

Incertum & ambiguum id quoque dictu, majora ne praemia, vel ad opes, & splendorem, vel ad sapientiae testimonium magnitudinemque nominis, attulerint sibi posterisque suis ex Ticinensi Gymnasio, Doctores ipsi, an alumna Doctorum, & velut Academiae proles juventus elato hinc per omneis gloriae vias pede plus ejusmodi praemiorum invenerit. Nam Magistri simul & discipuli, purpura, & lato clavo, quibusve aliis fulgere insignibus gloriosa mortalitas amat, & domum, & pa-
A triam unde erant, auxere ad certamen. Statque, & his & illis gloria in aequo, nisi quod assidue subolescens atque inexhausta juvenum multitudo, decora omnia latius occupavit, majorque Cardinalium, & Senatorum populus numerari parte in ista potest. Pontifices Maximi prodiere ab hisce Scholis, quodque longe augustius etiam censeri oportet, prodiere Sancti. Tantum porro voluminum ex eodem fonte manavit ad illustrandas artium optimarum disciplinas, ut si alibi cessatum a scriptis esset, potuerit haec sufficere bibliotheca generi humano. Quam Academiae felicitatem, & tanta per omnes aetates incrementa intuentes Caesares, & Pontifices, quive alii facultatem indulgendi aliquid habebant, ornavere
B eam immunitatibus, & privilegiis, quae magnitudinem, & gloriam ejus testarentur simul & augerent.

Et nostrae Civitatis clarissimi cives, quibus opes in id animique suppeditarunt, haud ampliorem ullum de patria bene merendi locum existimavere esse, quam si ad Ticinum in ipsa Gymnasii sede Collegia fundarent, in quibus suae gentis juvenes studiorum causa alerentur. Hinc Mariana, & Castelleonea, & Griphia, Bossiaque hospitalitas lacessit, & vocat hodie illuc familiarum earum prolem: & generosi fundatores illecebra talis hospitii Musas atque sapientiam penatibus inducunt suis, etiam postquam ipsorum nomina audiri desiere. Sed Collegia quoque ista jam fere desiere audiri, postquam Sanctus
C Carolus Borromaeus, & Pius V. Pontifex Max. posito ibidem uterque regalis magnificentiae Collegio, Academiam quodammodo ipsam ad suae Civitatis, & patriae adolescentes transferre potuerunt, ut largius ibi opulentiusque, quam in patria haberentur. Stant excelsae moles, altitudine & majestate sua confessae Romani Pontificatus opes, & multo magis inclytas conditorum animas, quae talibus docuere monumentis, quos opum earum esse exitus oporteret. Aluntur ibi Principum disciplina & ritu nobiles adolescentes, quibus nobilitas ipsa oneri erat: & ditati interim Academiae disciplinis, domos fere suas augent opibus, per quas nepotes alii subsidia, & alimenta ea repudiabunt. Bernabos, & Galea-
D cius anno salutis millesimo tercentesimo sexagesimo, id Ticinense Gymnasium aperuere: unde Metropoli Senatores, & Magistratus, unde haec etiam, quae inter sacra dominatur prudentia Juris, & omne aequi ac iniqui discrimen venit. Ac principio quidem, sicuti rerum omnium initia & elementa habentur, horridum & rude quiddam Scholae illae Ticinenses fuerunt: Principesque ipsi magnificum & ingens nescio quid se se afferre existimaverunt, cum Dialecticos, & Medicos, & Philosophos, & Jurisconsultos ad inchoandam Academiam praesto sibi esse profiterentur, & de ea re edicta promulgarent. Postea, res in tantam frequentiam venit, ut classes ibi profitentium habeantur, & cujus modo rei disci-
E pulus esse possit, ejus sint etiam interpetes, & magistri, tum matutini, tum vespertini, tum primores, & antesignani, tum alii extra ordinem: quod factum ita institutumque credo est, praesertim, ut varietate docentium proterviae ac satietati juventutis obviam iretur.

Antequam scholae istae, Vicecomitum cura institutae essent, peregrinabantur studiorum causa juvenes nostri, coetusque & scholas procul ab domo alienas frequentabant. Revocavere Bernabos & Galeacius edicto universos: & domestica disciplina erudiri deinceps ad Ticinum jusserunt. Eae litterae sunt datae ad III. Cal. Novembris ejus anni quo Academia ipsa fundata aper-
F taque erat. Urbs autem Ticinum est electa, ideo, quia praeter amoenam coeli temperiem, & accessus illuc ex tota Insubria faciles, locus esse videbatur civili comitate, & suburbana licentia recte compositus aptusque Metropolitanae juventuti. Nam aetatem egressam adolescentiae rudimenta, juvenili ferocia exsultantem, ignaram obsequii comiter atque hilare habendam censebant esse inter studia sapientiae, & vitiorum necessitates, quas secum ipsa affert.

LIBER III.

PER haec pacis opera, Vicecomites, in medio belli discrimine, cum famam sibi inter cives, & apud exteros ingentem quaesivissent, munierant etiam interea sese magnarum Domorum affinitatibus, quae apud Principes vincula laxantur adstringunturve dominationis utilitate vel damno: tantique sunt inter eos necessitudines istae connubiorum, quantum ortae in diem causae momentum fecere. Quippe, si nullis aliorum exemplis ea regiorum animorum spectata saevitia esset, poterat generis hujus celebre documentum fieri ipsa Vicecomitum Domus, cui grande subsidium instrumentumque rerum matrimonia petebantur, dein exstincto primae gratulationis calore, odia tantum ex affinitate & mutuae fraudes manebant.

Catharinam Matthaei junioris filiam Ugolino Gonzaghae desponderunt adhuc infantem, parique aetate filia Francisci Carrariensis est desponsa Marco Bernabovis filio item infanti. Priori matrimonio dotem dixere pagos, & oppida nonnulla: quid ipsi ab Carrariense accepissent, incertum fuit: dies nuptiis utrisque est dicta cum primum infantes adolevissent. Aliud etiam puerile matrimonium festinavere, pacta Montisferrati Demarcho Maria Galeacii filia quadrienni, tamquam ad finiendas veteres cum ea domo inimicitias unicum puella illa placamen foret. Majorque sponsa, & praesidium domui majus ex Gallia aderat Isabella Regis soror nupta Joanni Galeacio Galeacii f. praeter regii sanguinis gloriam, dotem quoque ferens, qua Vicecomites in Galliam usque opes protulere. Nam sororis suae virum Rex Carolus Comitem Virtutum appellabat: qui titulus, & Dynastia secuta maritum est: caetera matrimoniorum compendia, quae petita erant, irrita fuerunt, sive etiam in contrarium cecidere, cum scilicet ipsaemet quaesitae res, incitamenta irarum, & causae bellorum fierent.

Maria Galeacii filia, quae Montisferrati Demarcho ad placandas inimicitias pacta erat, statim mortua acrius de integro odium in ea parte excitavit, eruperuntque irae, quas interjecta paulisper infans morata erat. Et affines reliqui, uno omneis animo consilioque, posthabita ra uxoria, sepositoque, procul ab omni bellica consultatione muliercularum respectu, junxere cum Aegidio Cardinale Romanoque legato arma, postquam Vicecomes urbi Bononiae recipiendae acrius insistebant: tantoque promptius junxere, quia connubiorum tunc denique artem intelligebant. Fallaci sese necessitudine comprehensos fuisse, & illigatos, ut ad eum tantae capiendae urbis conatum obnoxii immobilesque haberentur. Itaque, nuptiarum foedera feminis relinquentes, strenue bellum in Vicecomitem utrumque parabant: domumque eam, unde uxores, aut nurus acceperant, dederantque vicissim, parati erant delere, dum metuunt, ne nimium ipsa attolleretur. Paribus in generos socerosque animis, Bernabos, & Galeacius, cognita eorum adversus imperium potentiamque suam invidia, quoniam summis humanae benevolentiae pignoribus eos conciliare non potuissent, coercere magna aliqua clade gestiebant, obliti puellarum, quae ipsae, oblitae paterni tecti, tecta potius respiciebant ea, in quae venerant jam, vel in quae iturae ex pacto fuissent. Metropolis vero ipsa, & urbs Mediolanum, Ambrosianaque haec Ecclesia, cum paulo antea, laetitiis, & publica propter eas nuptias gratulatione exsultasset, similisve fuisset exsultanti, repentino propter mutata omnia luctu miserrime conflictabatur. Nam, & manente Sedis Apostolicae indignatione, dirae manebant adhuc, & tamquam in damnatam exsecrabilemque gentem, hostium injuriae feliciter nimium, & absque ulla mutua ipsorum clade procedere incipiebant.

Injuria, & clades illatae per hoc tempus Insubriae terris, & agro Mediolanensi gravissima fuit illa, cum Anglorum copiae truces ingeniis & irritata saevitia, quod Gallico bello stipendia nulla ab suo Rege accepissent, A ostentante praedam instiganteque animos Sabaudo, irrupere. Vastata per eos, & direpta omnia tam immanibus modis, ut dubitari posset, rapiendi ne magis libidine venissent, an saeviendi in corpora postquam nihil erat ultra quod raperetur. Alexandrina via populabundo agmine ingressi Longobardorum fines, absque discrimine ullo, mistam virorum, & feminarum, & tenerae, grandisve aetatis stragem edidere, quacumque incessērunt. Quae non poterant auferre, fracta, & comminuta conjiciebant in caesorum acervos: & ubi ad Monasterium forte devenerant aliquod, si corpora erant opportuna turpitudini, foedabantur: nisi libido saevitiam morata erat, squalida, contemptaque ora puniebantur nece. B Et constitit, trucidatas esse nonnullas postquam sub barbara inhonestate ingemuerant.

Ea barbarica irruptio fulguris pene instar est pervagata Mediolanensem agrum: ac sicuti sui adventus famam copiae illae Britannorum antecesserant, ita nostros apparatus vitavere celeritate eadem, cum, & ex agris, & ex urbe adversus eum hostem armati ad signa cogerentur, adeoque terror ipsis institit moenibus urbis, ut Gallaratum, & Seronum cincta muris loca nudarentur, ne barbari arces sibi eas occuparent. Jam enim, & Castrum novum in Derthonensi agro, & Romagnanum in Novariensi, & alias alibi arces occuparant, in quas collata, deinde praeda omni, simul abdidere sese, C subsidium non leve foederatis, & formidabile momentum iisdem, si gens pretio venalis, & amica plus offerenti, transiret in partem alteram, sicuti postea corrupti per Galeacium transiere.

Nunc, & barbari timebantur ex vicinis Metropoli castellis, & quotidianae municipiorum, oppidorumque defectiones timorem augebant, improspero simul omni fere Mediolanensium conatu, quamcumque in partem arma Vicecomites tulissent. Defecere Vogherienses, & Casalenses, & Garlaschum, & Sala, & loca alia, non quidem suo nomine, suisque viribus umquam aestimata supra locorum humilium vilitatem: sed tamquam in aegro corpore, quidquid aggravaret, majus D quam pro re ipsa damnum periculumque habebatur. Et vulnerabat maxime animos, quod ad Montisferrati Demarchum ea loca descivissent, quae semper inimica domus auxerat vicissim odia, postquam mortua, sicut dictum est, infante, a primis humanae benevolentiae vinculis, ad ultimas mutuarum insectationum acerbitates laxati instinctique animi erant.

Guelfi Brixienses etiam ad Demarchum eumdem caeterosque foederatos urbem vertere eam conati, manifesteque rebelles, hoc ipso victoriae speciem habebant, quod poterant aliquamdiu pugnare cum Metropoli. Victi sunt, non tam ab exercitu nostro, quam orta forte pestilentia, quae adsidentes moenibus foederatos abire E inde coegit. Sed accepta mox ad Mutinam clades documento fuit, nequaquam Mediolanensium causa id malum hosti divinitus fuisse immissum, sicuti propter ipsius rei opportunitatem interpretati erant. Namque caesa ibi magna exercitus parte, Bernabove pene oppresso ipso, captis primoribus urbis: intelligere potuerunt, arcano fortasse alio divinae providentiae nutu tabem eam excitatam nihil ad ipsorum commoda pertinuisse. Mediolani interim congruentia omnia tam infaustis rebus erant: summaque civium voluptas spectandis eorum suppliciis, quorum domestico latrocinio vastata Civitas erat, dum foris bella haec gerit. Picardonus Vassallus, qui per nomen munusque curandi rationes Principum, afflixerat F multas innoxias domos, pecuniamque sibi ingentem fecerat, extra portam Ticinensem ad Vigintinum, fractis laqueo cervicibus e furca pependit. In alia calcitravit furca Gherardus Brusatus: satellitesque & scribae ad quinquaginta, effossis oculis, demissi per urbem, coeno, fustibusque obruebantur, permissa hac licentia plebi, solatioque ob latrocinia, & fraudes quas ab illa hominum faece perpessa erat. Dederat Bernabos ea solatia urbi, postquam amisso ad Mutinam exercitu, perculsis omnium animis, seditio fortasse nonnulla timebatur.

Paulo

Paulo postea, Britannorum copiae, quas foederatis adversus Vicecomites adjunctas fuisse demonstravimus, oblata per Galeacium stipendii largioris illecebra, quam quod inde accipiebant, alienantur, & militiam relinquere sese ingratam dictitantes, transtulere signa in partem, cui terrori ad eam diem fuerant. Hos casus alternante bello dimicabatur inter Pontificem Max. & Vicecomites: atque propter id certamen Italia fere tota in armis erat, Bononia defenditur aut oppugnatur, dumque urbem eam, in hac vel illa manere parte Principes caeteri, utile sive aequum censent.

Anno octavo postquam id bellum susceptum initumque erat, pacem inire in has leges: Traderet Bernabos castella omnia & arces, quas in Bononiensi agro captas haberet. Pontificis nomine vicissim ei persolverentur quingenta millia florenorum nummûm. Ea pecuniae summa donec persoluta decem pensionibus esset, Urbs Bononia teneretur ab Arduino Cardinale Cluniacense, neque Bernabos praesidia deduceret ex arcibus & castellis oppidisve, antequam pecunia pernumerata esset. Si qui captivi Mediolanenses, aut si quae Vicecomitis arces in potestate Pontificiorum essent, eae arces, iique captivi restituerentur. Ante omnia redderetur urbi Mediolano sacrorum usus, omneque interdictum tolleretur, & suo ritu legitime, ac juste frequentaretur Ecclesia Mediolanensis, manerentque Metropoli Ambrosianae jura omnia quaecumque antiquitus fuissent. Earum rerum causa Cardinalis ipse Arduinus Mediolanum venit, connixo suis etiam opibus Vicecomite, ut Legatus Apostolicus quam magnificentissime acciperetur. Exhibiti publice ludi, conviviaque & certamina equestria, in quibus, atro candidoque colore distincti equites, atque in duas turmas divisi jucundum Legato spectaculum praebuere. Cumque per eos forte dies auctus filiola Vicecomes esset, optavit ut ea per Legatum eumdem sacris lymphis ablueretur: annuitque ipse, & sancto illo pignore privatim etiam inter eos amicitia conciliata est: gloriosa & jucunda cuncta in pompam magis quam fida, & duratura. Quippe tota etiam legatio, & mutuo consensu scriptae conditiones irritae futurae erant: neque satis constat inter scriptores, utrius partis culpa fuerit in dissolvenda pace, quae certe diu non mansit.

Bernardinus Corius, simplicitate magis, equidem arbitror sua, quam adulatione in Vicecomitum genus, aut in res Ecclesiasticas malevolentia, Clericorum fuisse culpam, ait: eos posthabentes utilia rectis discessisse a conditionibus, & coalitam pacem sine causa abrupisse. Sed potuit fortasse conferri justius id ipsum in Vicecomites ipsos, quos aviti spiritus, & domestica exempla quidlibet audendi, Matthaeus & Joannes, per dominationis insaniam culpis erga Sedem Apostolicam hereditariis istis assuefecissent. Vrbem namque eam Bononiam ab Archiepiscopo patruo interceptam usuque possessam perdidisse ipsos, culpam fore quamdam scilicet inexpiabilem, sibique & majoribus suis turpe flagitium existimabant. Hinc illa erga Sedem Apostolicam levitas & contumacia, contemptusque pacis & conditionum omnium, quaecumque urbis ejus imperium alio transtulissent. Ita dominantium insania, Mediolanenses, post exigui temporis pacem, in bellum rursus coacti impium infelicia arma retinebant, ne modesto umquam otio & Catholica tranquillitate frui civitas posset. Domus autem ipsa Vicecomitum, quam olim coerceri Reipublicae Majestate non difficile fuisset, jam civium indulgentia, conditione temporum, artibus suis, supra Rempublicam evecta erat. Atque fastiditis nunc aequalium Regulorum affinitatibus, quae notis inter pares miseriis, aemulationeque & livore, & ubi periculi tempus venisset, manifesta perfidia corrumperentur, ad matrimonia diversa quaedam adjecerant animos, quibus initis, neque fraudem ab maritalibus familiis, neque sub earum tutela vim ab aliis timere ullam possent. Namque cum Austriacis Archiducibus in Germania consociavere sanguinem, quae Domus incorruptae nobilitatis fons, Caesarum Regumque procreatrix, gravida imperiis, satura gloriae, sinceram amicitiae fidem, & undique securitatem ipsa sui nominis magnitudine polliceri videretur.

Virida Bernabovis filia data est Leupoldo Alberti filio, cujus matrimonii pignus, non ad praesentis modo fortunae statum, sed in futura quoque secula praesidium domui fuit. Inde enim ortus est Ernestus, Ernesto Federicus Imperator, Federico Maximilianus, ab cujus stirpe prodiit Imperium, quo nullum umquam fuit majus inter homines, si orbis utriusque subjecta ei hodie Regna numerentur. Alia Bernabovis ejusdem filia Thadea nomine, nupsit Bavariae Ducis filio, vicissimque nurum sibi Bernabos ex ea domo petiit, vel mortua interim, vel spreta Carrariensi puella, quae filio ejus Marco desponsa prius fuerat. Violantam Galeacii filiam Lionello Angliae Regis filio dederunt: eaque matrimonia, non sicuti priora, vanum sine exitu, sine mutua caritate nomen fuere, sed fida & cum suo quodque fructu ob partis alterius, & Austriacorum praecipue magnitudinem, qui minorem domum, postquam sibi junxerant, volebant etiam esse salvam. Et urbs ipsa, partim laetabatur adjunctis sibi per matrimonia tanta praesidiis, partim, ut existimo, occulte anxia erat nimiam Principum domui accessisse confidentiam videns. Qui laeti quive solliciti erant, certatim omneis plausere nuptiis ejusmodi: sponsaeque dum ad maritos deducuntur, sive accipiuntur in urbem, exhausit ex privatorum domibus adulatio quidquid fere quotidianae & assiduae bellorum necessitates, tributaque & hostiles incursus reliquum fecissent. Volebant enim, & urbem, & ipsos quam splendidissime apparere, sive luxuria, sive magnanimitate, quae propria semper populi hujus fuit: provocabantque sumptuum & opulentiae certamen Regna provinciaeque huc alienae nuptiarum earum occasione confluentes.

Rodulphus, Leopoldi patruus, magno Germaniae Procerum ornatissimoque comitatu cum Mediolanum ad visendam sponsam, & firmanda pacta venisset, ibi est mortuus, & in D. Joannis Aede ad Concam illatus tumulo non sine funeris honore, quem, & hospitii comitas erga Principem externum, & Austriaci nominis magnitudo postularet. Et Sponsa quidem illa in Germaniam postea deducta est, cingentibus latera Principibus viris totaque prosequente Nobilitate Mediolanensi, donec ad provinciae fines egressi Austriaci puellam excepere. Ad Violantam vero Galeacii deducendam profectus Mediolanum ex Anglia Lionellus, cum Insulae Regnique fere opes in urbem transtulisse diceretur, haud tamen ejus adventus utilis Metropoli fuit, volentibus scilicet nostris etiam ostentare plura, & pugnare cum barbarico illo fastu. Ad Templi maximi valvas nuptiale sacrum fuisse peractum tradunt ab Episcopo Novariense, postquam is in Ara maxima solenni ritu perlitarat: Bernabovem patruum puellae digitum tenuisse dum ab Episcopo illo annulus rite inderetur. Epulum in Arenae Aula fuit, tanto apparatu, tantaque ferinae & mansuetae carnis pompa, ut singula fercula singulosque missus dignos historia judicaverint qui res ejus aevi litteris prodidere. Nos potius indignati sumus, multumque miserati patriae vicem, cum eos luxuriae annales inspiceremus. Scilicet, solidos apros auro gemmisque distinctos, & altilium omne genus cum sua quodque caelatura, & coronamento illatos mensis, cumque ordine cuncta inferrentur, simul inducta in aulam multa deinceps venaticorum canum paria, ut noscerent convivae Molossos pecudum earum lanistas, quas ipsi lancinarent. His ipsis aurea subligacula gemmatasque braccas, & torques, & collaria sive millos, pene, ut canibus fortunam in qua incedebant, convivium omne invidere cogeretur, cum nihilo parcius exculti viri feminaeque essent. Ampliorem equorum ornatum, qui dorso imposita fercula devehebant in conclave, rursusque fulgentes magis atrienses, qui jumenta ipsa tenebant loris. Centum amplius equos, ut quique inducti erant, dono datos a Principe cum phaleris ephippiisque suis, quorum pretio jumentorum greges emi potuissent. Duos eximia specie soni-

sonipedes esse inductos, quorum alterum, ex ferocia Leonem, alterum Abbatem appellarent. Condere annalibus haec juvit. Aulae quoque Principes, ministeriumque totum & discumbentium ordinem, caeteraque pompae & convivii ejus tradidere.

Ubi, cum Novariensis Episcopi nomen inter alia convivarum nomina perscriptum exstet, credere cogor nullum hoc tempore Mediolani Archiepiscopum fuisse: nisi si forte erat, & propter iratum rei Bononiensis caussa Pontificem, dextere sese subducebat, ne coetibus interesset eis, unde labes ad ipsum aliqua perveniret. Id ut potius credere velim, adducor, quia quadriennio ante, Roberto Vicecomiti, post septimum Pontificatus annum in Ecclesiae Mediolanensis administratione Gulielmus Pusterula successerat, cui novem anni tribuuntur in Archiepiscoporum fastis, neque nomen ejus inter negotia tamen ulla reperitur.

Caeterum, non erant omittenda nobis civium nomina, quos ad matrimonia illa concilianda, Bernabos & Galeacius, internuntios adjutoresque habuerunt. Fuere autem, Manfredus Salutius, & Protasius Caimus, duo Vicecomitum Consiliarii, quos Principi utrique ad omnia fuisse assiduos constat. De Salutio ambigitur, fueritne urbis nostrae civis, an familiaris tantummodo Principum, & alienigena casu forte aliquo secutus hanc aulam. Caimus ex Germanicae originis familia jam inde ab Conradi Imperatoris, & Archiepiscopi Antimiani temporis profecta in urbem, & saepe alias apud Principem optima quaeque suadendo profuerat huic patriae, & nunc subsidium adversus externa arma existimans urbi fore opportunum, si Principes sui cum Austriaca domo jungerentur, magnopere contenderat ut id fieret, originis etiam commendatione delectus qui super iis rebus in Germaniam legaretur. Duos hosce, Salutium & Caimum una cum Bernabove & Galeacio obviam processisse venienti Anglo, refert scriptor, qui ipse in parte pompae fuit. Caeteri deinde, quo quisque cultu & ordine incessere, ab scriptore eodem recensentur, Franciscus Zanchadius, Dominicus Ardizonus, Jacobus Previdus, Gaspar Vicefortes, Zanolus Armenulphus, Joannolus Biragus, Henricus Comes. Capita haec Mediolani rerum, & consilium Principi utrique intimum fuere, quas hodie familias, excepta una, vel altera, arbitror, posse nostris hominibus irrisui esse propter cognomina inaudita appellationesque absurdas, quae sepulta jam pridem omni domorum gloria & stirpe, nunc scilicet ad breve momentum ex diuturni silentii caligine prodierunt.

In haec spectacula effusa civitas, dum fruitur simul absumiturque nuptiarum apparatu, non senserat interea molem apparatumque belli, quod Vicecomites adornabant, quodque vicissim ab aliis in ipsos adornabatur. Namque, dum commeant super nuptialibus eis negotiis crebrae legationes, dumque Principes etiam inter se ipsi cum nostris alieni congrediuntur, transacto paucis, quod ad puellam & dotem attineret, omnis arcani colloquii pars major fuerat id bellum. Ac super mensa etiam, de suis, aut hostium viribus, de locorum opportunitate, regionum situ, Principum animis, quae fida, quaeve infida, quid toto orbe validum aut aegrum, disserendo oblectarant scyphos produxerantque convivii horas. Nec segnius in parte altera consultabatur. Sedens Avenione Pontifex Urbanus conventum ibi Principum habebat, ad delendam Vicecomitum tyrannidem, urbemque Mediolanum una cum Italia tota liberandam. Et excito illuc inter caeteros Carolo Caesare, donis eum, atque promissis ingentibus armaverat secum. Vicecomites, re statim constituta Genuensi, initoque cum Republica illa foedere, ne quid negotii ab ea parte reliquum domi esset, Britannorum copias educunt, partemque Latii pervastant.

In ea populatione, Ambrosius Bernabovis ex pellice filius, & nobiles aliquot Mediolanenses, qui cum eo barbaras manus ductabant, in cavam forte vallem illati capiuntur. Hinc accensi ab utraque parte acrius animi: Pontifexque Urbanus progressus ab Avenione Viterbium, dimissis per varia Insubrum loca Cardinalibus, ad Vicecomites ejiciendos tota vi incumbebat. Simul aderat Caesar ipse exercitum ducens gloriae praedaeque avidum, tantoque ferociorem, quo major apud eas gentes erat fama Insubriae opum, & quanto pulcrius hoc ipsum esse putabant, quod ad liberandam Italiam ducerentur.

Hae copiae, cum sese Pontificiis caeteroque foederatorum exercitui junxere, Mediolanenses in agro Mantuano Ferrariensique bifariam divisi erant, praecipua Viccomitum in duas illas urbes ira, propterea, quod ab Gonzaga, & Estense Pontificem Urbanum in sua damna maxime fuisse instinctum scirent. Mantuam, usque ad portas urbis grassati ignibus & ferro conterritam direptionis metu habebant. Ferrariensium naves Pado amni subsidio Mantuanis euntes exceperant instructa & deducta ad Guastallam classe, quae prope major fuerat clades, quam prior alia terrestri Marte illata cum desperatione omnium & luctu. Exstructo etiam ad vicum fortem Castello, obsidebant, haud dubie potiebanturque flumen. Id capere castellum Caesariani primum omnium conati, cum vi aperta nihil efficere potuissent, obrui posse munimenta illa sperarunt, si disjecta mole, qua non longe inde coercebatur amnis, aquae repente omneis immissae ac superfusae essent. Intumuerat enim per eos dies imbrium auctu Padus, & proluvies illa repentina undarum, exercitu ipso violentior futura erat. Sed nostri ad ejus periculi casum attenti vim fluminis ingruentem vertere in adjacentes campos, mersaque humo ipsa Caesarianorum castra turbavere.

Initia belli haec neutri parti laeta esse poterant: quippe, cum Mediolanenses praeter armatam fere totam in se Italiam duo capita rerum humanarum Pontificem & Caesarem imminentes sibi hostes viderent: his dubium cruentumque exitum portendere viderentur principia rerum urbs numquam plane victa: subnixi Principes Regum opibus, contumax adversus clades fortuna Vicecomitum. Et erant in utroque exercitu, sicut armorum instigatores & cupidi praedae multi, seditiosi & egeni etiam ex Principum numero, ita meliores alii, neque praedam sibi quaerentes ullam, neque probantes illa arma, sed officio erga Pontificem & Caesarem, patriave legibus & veterum foederum necessitate tracti in id bellum. Cum Bernabove Senatores ex urbe aliquot, & ex Mediolanensi Clero gravissimi viri Civitatis, quorum ille consilio utebatur: cum Caesare Bavarus & Austriacus, qui, licet ea castra sequerentur, recenti affinitate proni in Vicecomites, hortamenta stimulosque pacis ex quotidianis casibus arripiendo mitigabant suos, nec magno negotio, horum opera, tanti illi utrimque fremitus, & apparatus paulisper conquievere.

Induciae tamen erant potius, quam pax ipsa, dum scilicet Pontifex, & Caesar controversa quaedam capita deciderent, quorum arbitrium & cognitio ipsis permissa erat. Et post aliquot inde menses, quia coeperat apud Vicecomites suspecta esse cunctatio judicii ejus, sumptis iterum armis, & facta in Mantuanum agrum impressione, subegere terrore arbitros, ut res eas, quae in controversiam vocabantur, propere definirent. Ut vero edita de controversis illis capitibus sententia, Pontifex & Caesar, nihil de Bononia, quae prora, & puppis erat omnium rerum, explicavere: tunc Vicecomites, absque ulla pacis, sive induciarum verecundia, tentant rursus Romanum impudentiore arte, quam si bello aperto aggrederentur. Cum enim Perusiam urbem Pontifex Maximus acerrime oppugnaret, eaque urbs non posset jam ullo modo evitare Apostolicae Sedis vim, missa sunt ab Mediolano auxilia obsessis, datumque famae, tamquam Joannes Acutus, accepta ab Perusinis pecunia, copias quibus ipse praeerat, & Britannum praecipue militem transitione sua illuc avertisset. Huic dolo mox alius subnectitur dolus ab iisdem animi stimulis, quod permisso hostibus ipsis arbitrio de rerum summa, excidissent ejus rei actione & jure, propter quam injustis cuncta armis turbarant. Speraverant enim, cum inclinatis ad pacem animis arbitros sumerent Pontificem & Caesarem,

rem, posse per Austriacum, & Bavarum effici, ut Bononia sibi ab illis adjudicaretur: & per colloquia fortasse occulta inter eos ita convenerat.

Quae spes ubi irrita fuit, gerebant Vicecomites aliud occulte bellum, callidaque consilia & improbi astus erant velut castra scilicet aciesque contrariae, donec etiam ad ista rediretur. Posterioris autem doli Vicecomitum, unde Mediolani ad arma bellumque cum Pontifice Maximo reditum est, ordo exitusque fuit hujusmodi:

Lucam urbem Cardinalis Bononiae Legatus vicaria potestate tuebatur, ob civiles, credo, bellicasque artes, & providum animum electus, qui in magno rerum Italicarum discrimine ei urbi praeesset. Multae ibi opportunitates, & apta omnia Vicecomitum consilio, quo nihil in Italia relinquere sibi intentatum volebant. Nacti ea in urbe proditorem Aldericum Lantelminellum, ita cum ipso rem instituerunt, ut ejus simulatione pacis & gratiae, quam cum Apostolica Sede reconciliatam habere viderentur, mitterent Lucam octingentos equites cum duplici peditum numero ad Legatum, tamquam subsidio adversus Florentinos, cum quibus bellum grave & difficile Romano erat. Auxiliares illae copiae statim ubi intra moenia acceptae divisaeque essent, tunc vero Lantelminellus, uti gnarus locorum opportunitatumque omnium, & acceptus homo nobilitati juxta, & plebi, dux fieret ad urbem, Vicecomitum nomine capiendam atque occupandam. Egregie dolus hoc ordine instructus fuerat: sed proditor translata repente fide illuc unde pretium speraverat forte majus, Legato dein ipsi cuncta patefecit, nudatisque ita animis discessum a fraudum spe, belloque aperto, sicut antea, dimicatum.

Pontificis Urbani tamen obitus moram brevem attulit eis armis, interimque Mediolanensis exercitus quacumque ductus erat, varia fortuna rem gessit. Casalem, & Valentiam, & pleraque Mirandulani tractus cepere, multiplici intra paucos dies & insigni victoria, non tam ob loca ipsa, quae capta erant, quam quia magni & aeterni hostes, Montisferrati Demarchus, & Feltrinus Gonzaga, & cum Ferrariae Demarcho, nonnulli alii clade ea subacti esse videbantur. Sed Feltrinus ad Rhegium, ubi se urgeri acrius vidit, accitis ab Ferraria & Bononia auxiliis, pene oppressit nostros: urbemque eam, paulo post, idem, dum adversus Ferrariae Demarchum defendere nequit, maluit dedere Bernabovi, ut hostem potius hunc ibi dominantem videret.

Ludovicus Gonzaga Mantuae Demarchus, & Manfredinus Saxoli Princeps, post Urbani mortem, & harum rerum eventus, relicta foederis societate pro Mediolanensibus stabant. Duplici eo exercitu ad nostrum adjuncto, Mutina oppugnabatur. Corregienses, jam spreto Ferrariense ad nos descivere, praeter obscuriores alias Dynastarum ad Metropolim transitiones, inter quos Salucianus ad quotidiana certamina impar Sabaudiensi, petito hinc subsidio, quidquid virium & opum vicissim ipse habebat, detulerat ad Bernabovem. Rediere ad obsequium Novocomenses, & Vulturenae vallis pagi, totaque illa lacustris, aut Alpina regio, cum antea consternati ad arma, rupibus sese suis, ipsoque convallium recessu adversus imperii majestatem tutarentur. Per Romani quietem, belli incrementa haec Mediolanensium rebus accedebant, eoque spatio novae arces excitatae, aut veteres firmatae passim, ad Tritium nempe, ad Decium, ad Senagum, ad Melinianum, ad Cusacum, & ad loca alia, vel in provinciae finibus, vel in media provincia, atque sub urbem ipsam, prout scilicet alicubi, vel ab hoste vicino discrimen, vel ab intestina rebellione metus, vel etiam opportunitatibus juncta istis amoenitas ad Principum oblectamina, quibus illi carere nolebant inter majores curas.

Compressum aliquamdiu bellum ultra differri non poterat, delato post Urbani mortem ad Gregorium undecimum Pontificatu, qui, quo placidior mitiorque ingenio erat, tanto magis accendebat quiete sua Vicecomitum audaciam, & vicissim ipse stimulis increpantium quotidie eorum facta, irritabatur. Ita anno CIↃ CCC LXXII. Junio ineunte, exercitus duo, Pontificius &

A Mediolanensis, haud procul ab Saxolo (Robera loco nomen est) oppositis castris, sicut ab Imperatore uterque suo educti instructique erant, constitere. Ab Romana parte, rerum summa penes Franciscum Folianeum fuit. Regebant Metropolitanos, Ambrosius Vicecomes Bernabovis filius, & Joannes Acutus, noti jam satis in historia homines, & alio loco producti, sicuti res tulit. Primo conflictu vicere Mediolanenses: & post eam victoriam, ductis ad Rhegium captivis, Romanus Imperator, nescio, qua Bernabovis ira, suspensus e muro exanimatusque est infami etiam apud gregarios milites & abominando fine. Spatio deinde mensis unius, reparato Legatus Apostolicus exercitu, & alienato a

B Vicecomitibus Joanne Acuto, coactisque per Sabaudiensem & Ferrariensem eis dividere circum varia loca milites, Parmam, Rhegium, Placentiam, Vercellas, Novariam, Ticinum, aut in potestate habebat, aut premebat damnis & terrore populationum.

Ut vero Sabaudiensis, & Ferrariensis, & cum Ecclesiastici exercitus parte, Luchinus Novellus, trajecto Ticino, ad Modoetiam usque cuncta pervastarant, deficientibus passim ab Vicecomite Guelfis, nemo erat fere, quin de furtivo illo imperio, sive, uti tunc appellabatur, tyrannide Vicecomitum, esse actum putaret: quo successu Pontifex Gregorius aucto animo, vi majore est amplexus liberandae Insubriae gloriam, at-

C que in eam rem, qui capere secum arma vellent, his omnium noxarum plenam, & Apostolica indulgentia salutarem veniam concessit. Vicecomites ipsi vicissim adversus eum terrorem armavere populum, Clerumque adeo ipsum agere excubias, & ad omnia belli munera esse paratum jusserunt.

Tantus incesserat metus, tantaque rerum perturbatio, ut templa arces fierent, & cum sago teloque conspici Sacerdos nemo erubesceret. Me sane pudet jam hoc ipsum narrare, quod Clericorum nostrorum acies contra Romanos exercitus armaretur, nec satis esset, ea militia reliquam foedari civitatem, nisi sacra etiam quodammodo ipsa Principum furore in aciem educerentur.

D Non autem interea praeliorum exitus erant alii, quam quos esse oporteret, ubi contra Pontificem Max. pugnare cogebantur iidem, qui in acie potius illa stare deberent & vellent: sicque reddita Mediolanensibus & Vicecomiti non semel ea clades, quam primo ad Roberam praelio Pontificiis ipsi intulerant. Monstratur in hunc diem nosciturque locus in Brixiensi agro trans flumen plurimo nobilitatus Mediolanensium sanguine, cum eo processissent impediendi causa, ne Joannes Acutus, qui deserto Vicecomite transierant ad Pontificios, conjungeret sese cum Sabaudiense, qui suum simul, & Romanum exercitum regione ea ductabat. In eo praelio, caesis aliquot Mediolanensium millibus captisque qui ef-

E fugere non potuerant, Joannes Galeacius Galeacii filius aegre effugit, quin ipse quoque caperetur. Capitur mox Ambrosius Bernabovis filius, obtruncaturque ad Caprinum in Martinianae vallis faucibus, missus cum exercitu alio illuc ob rebellanteis Guelfos, qui tamen paulo post sunt ab ipso Bernabove domiti & subacti non sine mutua clade propter montanorum animos obstinatos vincere vel mori.

Angebant ista Vicecomitum animos, mallentque fortasse quievisse a principio, ne stirpe ab una continuus tot malorum ordo sereretur. At parte in altera, quamquam laeti rerum eventus, & secunda belli fortuna, moesti tamen erant animi ob saeva & impia, & Chri-

F stiano indigna nomine multa, quae quotidie fiebant, nec illo satis cohonestari poterant militaris licentiae vocabulo, quo scelera & calamitates cunctae bellorum teguntur. Adeo excesserant modum, Ecclesiaeque status & disciplina omnis interciderat. Praecipue torquebat Pontificis animum recentis petulantiae pudor, quae ad Vercellas in sacrarum virginum monasteria debacchata erat. Namque, cum urbs ea, tenente arcem Vicecomite, capta ab Ecclesiastico exercitu fuisset, variarum gentium milites, invalido ad coercendum Imperatore, claustris effractis, corpora dicata Deo, & puri-

 tati,

tati, turpissime contaminarant: praeter feminarum aliarum adulteria, & stupra, quorum tanta coluvies tunc ea in urbe fuit, ut historia nihil solita mirari tale, semperque accessionem hanc omnium bellorum, veluti negotium inane transmittens, immorata utique fuerit huic muliebri cladi, remque deplorarit. Talia audientem armorum eorum flagitia Pontificem Gregorium haud minor habebat moestitia ob illud Catholicae Ecclesiae dedecus, quam Vicecomitum ipsorum animos timor ob res adversas, & imperii discrimen: atque ita pastorali animo, & Reipublicae cura ille, sollicitudinibus isti privatis, pacem respexere rursus, cui, pactae in annum induciae pignus fuere. Per induciarum earum quietem, saeviora nonnulla Bernabos est domi ausus, quam quae bello assiduo passi cives erant: ac tyrannidem tunc demum vere nuncupari eam cogeret, si justum antea legitimumque imperium diceretur. Nam quasi invideret ipse quieti, & saluti urbis, quae repentina, & insperata aderat: & quasi non satis miseriarum ad eam diem una domus Metropoli universae intulisset, Marthesanae praecipue terris, memoria rebellium olim ibi Guelforum infensus, Gibellinos in familiarum earum perniciem excitavit, auctor seditionum, quas reprimere potius ac sedare debuisset.

Inde Civitati etiam ipsi infensus saevire in eam coepit. Edixerat olim, ne quis occideret aprum, neve canes, & apparatum alium venandi causa haberet. Ejus edicti nomine, & obtentu, spoliare fortunis, privare vita, delere ab stirpe familias, incendere domos, & effossis quidam oculis reservabantur in vitae ludibrium, & poenam. Quicumque enim gustasset aprugnae carnis aliquid, bestiamve ipsam mortuam spectasset, sive attigisset, tenebatur lege, quae de apris erat, & promptissima ea tyranno materies feritatis in omneis, quoscumque odisset ob alias causas. Alebat vero ipse canum ad quinque millia sumptu omnes alieno, divisos nempe per urbem in hospitia, quomodo milites dividuntur. Centuriones, & tribuni cohortium earum erant: lustrabantur venaticae cupiae singulis mensibus: inspectioque ea magnum Principi vectigal erat. Nam, sive quis Molossus arguerat macie sua hospitis illiberalitatem, sive largiore nutritu inutiliter pinguescebat, irrogabatur multa altori, & severe exigebatur. Et tributum simul aliud centum millia florenorum nummûm Vicecomiti huic misere obnoxia Civitas in singulos annos ferebat.

Causabatur ipse graves bellorum impensas, quibus exhaustus nimium attenuatusque esset. Ubi paulisper constituisset domum, depulissetque miserias rei familiaris, & vulnera pro communi salute accepta sanasset, tunc civium quoque fortunis, & immunitati large ac prolixe consulturum. Lenitas, & mansuetudo verborum haec erat: interimque duos Franciscanos Minores, qui miserati patriae calamitatem, ausi fuerant ipsius auribus ad divini judicii terrorem insusurrare nonnihil, percitus ira damnavit, ut igni cremarentur, & cremati sunt ficto crimine tamquam Haeretici ipsi essent. Profecto, ego magnopere indignor, & eos qui tunc erant homines, multo magis indignatos esse existimo propter casum hunc in Republica Mediolanensi novum & atrocem, ut nepotes Uberti, & Bertae ab Massino pago, & Canonico, dein Archiepiscopo Othone profecti, nobilissimae Civitati sic insultare possent. Atque indignari tamen id ipsum magis, quam admirari licebat reputantes, scilicet, minime diversos alios clarissimarum Rerumpublicarum Imperiique praesertim Romani casus jam inde ab advena Tarquinio, & Servio Tullio, qui dominari potuere in urbem, cujus inquilini, vel servi erant. Etenim coelesti semper nutu, & immutabili Divinitatis providentia, per inania haec, & apud mortalium animos absurda paratur in longum dignitas & salus urbibus ipsis, sicuti quidem urbi nostrae quodammodo parata est, cum ab ejusmodi Principatu fundarentur opes, quarum reliquiae divisae postea in mille posterorum domos alunt hodie nobilitatis florem, magnanimosque Vicecomites, vel pace, vel bello ornamenta Insubrum.

Pactis, ut dixi, cum Apostolica Sede induciis, Ber- A nabos inter haec tyrannica instituta vitam imperiumque agebat: & postquam induciarum exierat annus, impiis rursum armis, quantum ex tuto poterat, ad vota impia nitebatur, auctus etiam subsidiis affinitatibusque novis, & hoc ipso violentior. Nam duarum filiarum alteram Federico Cypri Regis filio in matrimonium dederat, alteram Francisco Mantuae Principi: & mortuo jam Lionello Angliae Regis filio, per secundas viduae nuptias Montisferrati Demarchum perennem illum hostem stabili foedere junxisse secum videbatur. Ac veluti praesidia parans ultimo conatu, & conquirens undique omnia, projectior homo libidine pene, quam crudelitate, cum plenam adulterinae prolis domum, B spuriosque & spurias tota urbe complures in angulis haberet, Doninam Joanni Acuto, Elisabetam Lucio Lando, Isoltam Guidono Foliano cum sua quamque dote, & vicissim ad res firmandas utilitate locavit.

Icto deinde etiam cum Florentinis foedere, seque & Metropolim Ecclesiastico bello pertinacius quotidie illigabat. Galeacius caetera concors fratri & fidus, in eo tamen consilia separabat sua, quod habere cum Pontifice volebat pacem, & Pontifex vicissim delectatus obsequio Principis ac pietate, castella, & arces restitui jusserat ei quae superiore bello ademptae, Romano praesidio jam tenebantur.

C Moritur deinde ille, & paterni sensus una cum fortunae parte heres Joannes Galeacius Apostolicam Sedem omni religione colebat. Is Piccininam Bernabovis filiam Actio filio suo jungere nuptiis cupiens, cum in ea re, consanguinitatis vinculis impediretur, posuit hoc Catholici Principatus rudimentum, ut super ea re Pontifici Maximo supplicaret: peteretque ut patrueles Actius & Piccinina rite legibus solverentur, quae leges inire matrimonium ipsos vetarent. Preces ejusmodi suas mandavit Antonio Saluciensi, qui post Pusterulam Mediolani Archiepiscopus erat. Atque, quo testatior esset illustriorque significatio obsequii erga Sedem Apostolicam, jussit confici tabulas auctoritate publica scriptum D hoc habentes: Quemadmodum rogasset ipse Archiepiscopum suum, ut suo nomine Pontifici Maximo supplex esset ad matrimonii jus impetrandum. Supplicavere una cum Archiepiscopo, Franciscus Estensis, Bonifacius Coconatus, Andreas Pepulus, Philippus Casolus, quos praecipuae per Italiam nobilitatis viros Vicecomes idem ad Pontificem Maximum legarat.

Aliquanto postea Joannes Galeacius ipse aliam patrui sui filiam in matrimonium duxit, exstatque ita scriptum in annalibus: Archiepiscopum Mediolanensem una cum Archiepiscopo Neapolitano annuisse, ut id matrimonium rite iniretur, & vincula consanguinitatis Apostolica auctoritate diremisse. Catharina nomen erat spon- E sae. Hanc, & Galeacium ipsius patruelem rite interrogatos Ecclesiae ritu, Archiepiscopus idem in D. Joannis Aede ad Concam matrimonio conjunxit.

Anno altero, postquam id matrimonium initum erat (is fuit a Christo nato supra millesimum trecentesimum octogesimus primus) uxor Bernabovis Regina Scaligera nomine, concepit animo majestatem illam Templi, quod D. Mariae Virgini dicatum instructumque Sacerdotiis amplis, & honestissimo Collegio, pars hodie Regiae magnitudinis in hac urbe est. Turrianorum aedes dirutae cumulaverant ruinas, ac deforme monumentum conspiciebantur: ruptis nunc vere domibus vulgare nomen manebat. Ibi Scaligera templum exstruxit, addi- F ditque templo cognomen, ut Scalensis Virginis Aedes diceretur. Primus lapis positus est ad VI. Idus Octobris obeunte caeremoniam Archiepiscopo: impetravitque deinde Scaligera a Pontifice Max. ut sibi liceret instituere ibi Canonicorum Ordinem cum Antistite suo, utque sacerdotia illa gentilia suae domus essent.

Per eos dies Archiepiscopus ipse, Clerusque Mediolanensis cum rusticano etiam Clero ad expiandos mortui Galeacii Manes consciverе, ut quas ille pecunias ex Ecclesiae bonis fructibusque coegisset, eas remitterent ultro, & condonarent, cum eo scilicet, ut Joannes Galeacius filius, & heres sacellum positum in D. Antonii Aede patris

patris nomine exstruendum curaret. Sacellum positum est, pecuniaque attributa, quae sexcentorum aureorum nummûm summam ad nostrae hodie pecuniae aestimationem efficeret in singulos annos, aliaque piacula Galeacii Manibus fuere.

Anno qui sequebatur, Scaligera mortua est: isque casus Bernabovem gravissime perculisse est visus. In eo domestico luctu, per omneis Imperii sui partes litteras misit, quarum sententia fuit hujusmodi: *Bernabos Vicecomes Mediolani Imperialis Vicarius. Lugubrem nostrum casum, quo nuper afflicti sumus, significamus vobis, existimantes, eadem fide, qua prosperis nostris laetamini, etiam adversa prosecuturos. Regina Scaligera carissima nostra uxor diem suum obiit: ita Deo placitum est, cui resistere, nec possumus, nec velle debemus. Angimur tamen vehementissime pro eo sensu, qui nobis a natura tributus est, & ob peccata fortasse nostra percussi tali plaga in moerore hoc jacemus. Ut igitur appareat, luctus nostros vobis esse communes, utque magnis Reginae virtutibus honos habeatur: volumus, vos atratos esse, vestemque lugubrem ut habeatis unusquisque vestro sumtu mandamus.*

Haec summa litterarum fuit, factura utique fidem animi vere Christiani, si quilibet alius scripsisset. Quia Bernabovis nomen Epistola praeferebat, satis id visum cur simulacra inania pietatis & mansuetudinis irriderent. Obiit Regina Scaligera diem suum ad XVIII. Cal. Sextileis anno aetatis suae quadragesimo: Sepulta est in D. Joannis Aede, carmine adscripto, quo religionis laus inter caetera magnifice jactatur. Sed scriptores, qui temporibus vixere iisdem, quique aliis narravere quae viderant pertulerantve ipsi, superbam, impiam, audacem, & inexplebili cupiditate mulierem hanc totidem vocibus appellare Scaligeram minime dubitaverunt. Ejus maxime stimulis praecipitem in omnia tyrannidis flagitia Bernabovem esse actum, eademque matris disciplina filios eruditos ad omne scelus nequiores etiam fuisse patre: patrem una cum filiis & uxore, disposita & inita habuisse consilia de Joanne Galeacio interficiendo, ut imperium omne occuparent, juveneque sublato, consortium illud insociabile dominationis tolleretur.

Quae consilia, diu, sicuti credere licet, agitata inter senem jam tyrannum, & juvenes turbulentos, & immistam marito prolique Scaligeram, postquam haec decessit, in capita auctorum recidere, cum adhuc agitarentur. Nam juvenis Galeacius, ubi considerando attente patrui instituta, & vitam, patrueliumque mores, & male dissimulatam erga se invidiam: nimium blanditiarum & fictae hilaritatis quoties ex destinato congrederentur tristes, & magnae rei cogitatione suspensos, quoties repente aditi deprehensique essent: suspicari primo aliquid coepit: deinde acrius vehementiusque suspicari: postremo conjecturas ipse suas conferendo cum nonnullis aliis indiciis, quae per exploratores, & amicos delata erant, eo pervenit, ut haud dubie rem totam, & orientes in caput suum insidias videret sicuti ea, quae oculis cernuntur. Non erat facile effugium remediumve periculi imminentis, tenente Metropolim imperiique arcem insidiatore patruo, paratis ad ejus jussa patruelibus, implacabilibus proximorum odiis, ubi semel accensa sunt, multo magis implacabili violentia, ubi rabies in potentiae aemulum consortemque Principatus accendit.

Unica spes etiam ipsi in fraude & dolo, ut peteret infensam Domum iisdem artibus, quibus ab ea petebatur, malletque, quoniam eo necessitatis ventum esset, capere quam capi, & prodi potius hoc memoriae, quod patruo ipse manus injecisset, quam quod foret ab eo interfectus. Simulat primum omnium vehementissimam animi sui interturbationem, quasi tactus divino spiritu, nihil jam ageret cum mortalium rebus attonitusque mortalitatis fine, se se quam sanctissime ad suprema comparare vellet. Nec fuerat antea ab studio imitamentisve pietatis alienus. Nunc enimvero sumpta larva sanctimoniae plane ipsius, remittere curas imperii, colloqui de morte tantum, & Paradiso cum Minoribus Franciscanis, eorum quotidie aliquem ad mensam adhibere, mensa uti parciore, & modesta, corporis habitu, & cultu videri ipse quoque Franciscanorum unus, nec in publico tantum oculisque populi, sed domestica, & interiore disciplina, ut falleret etiam si quos in familia appositos sibi ab hoste patruo exploratores haberet. Prodibat ad templa quotidie supplicatum, & nudis aliquando pedibus ivit, stipatus tamen semper interea catervis armatorum, & auctis circa palatium excubiis ex fidissimorum delectu. Ea ipsa diligentia contemtum auxerat sui, tamquam, inter alterius vitae curas, & moriendi formidinem insaniret.

Sic Bernabos interpretabatur, multaque apud ejus filios in patruelem irrisio erat, ob mores, sicut ipsi existimabant, fatuos & absurdos, queis ab vita sensuque communi ille alienaretur. Ne vi quidem alia opus esse in eum, cui mens animusque sua sponte contabesceret. Pervagatus templa omnia ad Ticinum, & fatigato colloquiis sollicitudinibusque de altera vita suis quidquid ibi sanctiorum hominum erat, dissipat hanc repente famam, quod Deiparae Virginis Aedem, quae supra Varisium in montis vertice est, adire vellet. Armat deinde peregrinationis ejus causa exercitum, & post aliquot dies itineri se se committit. Praecedebat ipse pedester, cum nobilibus aliquot fortibusque viris haud sine piorum comitatu quos circa se adsidue habebat. Equitum turmae modico intervallo subsequebantur: pars militum antecessere, pars circumfusa Principi nullo ordine ibat: accipiebanturque cuncta veluti per insaniam juvenis, qui vellet se esse beatum, & Panicis terroribus agitaretur. Bernabos, Ludovicum, & Rodulphum e filiis suis jubet obviam exire peregrinabundo illi, fruique spectaculo, & partem ejus etiam ad sese postea perferre. Mox ipse quoque exit, tamquam debito honore erga fratris sui filium, & filiae maritum, revera, ut averteret suspiciones sermonesque hominum, & gratissimam oculis animoque suo speciem ex illius insania usurparet.

Ad D. Ambrosii Xenodochium obvii invicem fuere. Ibi descendere volentem ad pedes, Otho Mandellus, & Bernardonus Lonatus, quibus a Joanne Galeacio mandatum erat, injectis repente manibus in mulae qua vehebatur habenas tenuere Bernabovem, statimque equites, & tela & multae armatae manus circumstetere ipsum & filios adeo destitutos ab omni civium caritate fideque familiarium, ut nemo gladium strinxerit, nemo inclamaverit ad arma. Id ita futurum esse Galeacius viderat. Captivi ducti sunt in arcem Jovis, & Domus ipsa Bernabovis diripienda plebi data, ut contacti praeda illa cives spem omnem pacis cum tyranno amitterent.

Ita Joannes Galeacius, deposita repente simplicis animi persona quam sumserat, omissaque peregrinatione, & dimissis in sua claustra Religiosis hominibus, quos ad scenam eam instruendam adhibuisset, imperium hac fraude omne adeptus, omnia callidissimorum Principum consilia tractabat inter callidos tantummodo & armatos: conspiciebaturque ad malitiam Bernabove ipso nihilo deterior. Scripsit ad omneis Italiae Principes de captivitate patrui, consilioque suo necessario, & quemadmodum patienda sibi ultima fuissent, nisi fraudes hominis appetentis Italiae dominatum ipse antevenisset. Neque vero in caput tantummodo suum paratas ab eo fuisse insidias, sed omneis, quicumque per Italiam opibus & fortuna aliqua, vel auctoritate possent obstare tyrannidi, insidiis esse similibus appetitos. Contemptorem Numinis, irrisorem omnium religionum, postquam templa spoliavisset, Civitatemque pene sustulisset, generum etiam fratrisque filium eumdem tollere voluisse, nullis injuriis nullove lacessitum odio, sed tamen, quia propria quadam & insana sua ratione censeret, non posse eodem stare loco religionem simul & imperium & societatem humanam. Qui hoc animo fuisset in suos, hunc facile existimari posse, quid in alienos meditaretur.

Scriptis in hanc sententiam circummissisque litteris addiderat Galeacius confessiones & indicia tremendarum rerum horribiliumque scelerum, partim, sicuti erant a Bernabove cogitata vel admissa, partim, sicuti criminatori eidem, & domino facile erat fingere adversus reum, qui clauso jam in tenebris ore, spirituque & anima

ma prope interclusa nullam emittere vocem posset. Etiam si innocens Bernabos & calamitate indignus illa foret, notum tamen est, quid domi suae Principes efficere per solertiam, & obsequia ministrorum possint, ubi quempiam illigare judicii forma necesse habuerunt, sive destinavere per iram. Tanto promptiora omnia erant adversus eum, qui violenter, injuste, avareque olim imperitando, plurimam nunc, & criminationi materiem, & animis alacritatem addebat ad comminiscenda in ipsum etiam ea, quae non admisisset: inspectoque quaestionis volumine, meritam poenam habere Bernabovem annuerunt iidem illi, qui audita captivitate, exemplum magnopere improbarant.

Sic Galeacius invidiam averterat a se omnem, patruumque socerum, & patrueles ex tanta detractos fortuna, carcere obscuro clausos tenebat, ipse totius provinciae imperiique Mediolanensis potens, nec ea satis opum & terrarum amplitudine more Regum contentus. Ne victoria quidem ipsa contentus, & captivitate suorum, incruentaque possessione totius provinciae imperii, sustulit paulo post veneno patruum, eoque facinore mistam laude infamiam est assecutus, quia exemerat captivum tam infelicis vitae poenis, & rursus, quia noluerat saltem vitam relinquere ei postquam imperium lucemque ademisset. Datum est venenum per carceris custodes, infusumque fuit delectabili phaseolorum cibo, tanta negligentia famae quod ad rem eam attineret, ut super eadem mensa conversis repente oculorum pupillis & spumanti protinus ore vociferari moribundus senex inciperet, ac paulo post efflaret animam.

Spatium tamen fuisse Sacramentis, alii tradunt, & multa circa alteram vitam sollicitudine, religiosoque conatu Bernabovem haec identidem verba pronuntiavisse: COR MEUM CONTRITUM ET HUMILIATUM DEUS MEUS NE DESPICIAS. Ut exspiravit, imponitur feretro calidum adhuc ferven sque cadaver, & mandatur tumulo, qui in D. Joannis Aede ad Concam, sicuti hodie visitur, stabat. Namque ille, sive melior intimo sensu, quam inter imperitandi cupidines artesque videretur, sive deterior etiam, & nequior quam fama hominum ferret, velut cogitatione supremorum exstruxerat id sibi sepulcrum integra adhuc aetate, & sicuti metiuntur vitae spatia mortales, nondum juxta curriculi calcem.

Exitium autem hoc cladem que Bernabovis antecessere prodigiorum monitus, quos facile civitas interpretata est, postquam mortuum in vinculis tyrannum, captivos ejus filios, & servam in novo Imperio domum videbant. Palatium fulmine ictum, & pars muri quassata erat. Rodolphus Principis filius fulmine alio pene exanimatus. Insigne Gentis, vipera, quae juxta D. Georgii Aedem in palatii fastigio steterat, dejecta turbine, & pleraque alia cum acciderent, neglecta, post rerum mutationem, cuncta illuc referebantur.

Sublata in hunc modum tyrannide, tyrannoque ipso, novus Princeps ante omnia operam dabat, ut & pietate in Deum, & mansuetudine in cives moderationeque imperii diversum se se praestaret ab ejus institutis, in cujus captivitate & nece, liberandae Italiae titulo usus fuerat. Simul hoc volebat assequi, ut memoriam nomenque ejus diversitate illa oneraret. Forte per eos dies Templi maximi turris procubuerat ingenti ruina, vicinisque tectis illapsa moles, aedium hominumque stragem ediderat qua Canonici ipsi incolebant, & aliquot eo casu obtritos esse Canonicos ferunt. Ex reliqua multitudine periere ad ducentos: parque fere numerus mutilatorum, aut exigua in spe trahentium animam, fuit. Ea primum largi piique & mitis animi materie Galeacius arrepta, materiem ipse sermonibus tota urbe gratissimam honestissimamque dedit: quanto Superûm munere calamitas ea dilata fuisset in Principis hujus tempus: quanta calamitatis accessio, si altero illo imperitante accidisset, qui civium & populi malis laetaretur. Nunc, & Principis impensa benigne curabantur, quibus in eo casu deerat domi aliquid, & illius ruinosi aedificii casus, initium & origo fuit Templi Deiparae Virginis, quod

A unum hodie in terris visitur dignum magnitudine & gloria Divae, cujus nomini sacratum dicatumque est.

Anno CIↃ CCCLXXXVI. qui Galeacii imperitantis alter erat, prociderat turris. Ad XVI. Cal. Junias anni ejusdem, magnificis verbis adhortante populum Clerumque Galeacio, & hortamenta majora pecunias thesaurosque suos ad inchoandum opus profitente ac depromente, sterni ac dejici coepta est Mariana Aedes, obscurior, & humilior illa fortasse, quam pro reliquo splendore urbis, & Metropolitani nominis majestate. Annum fere totum tenuere, demolitio veteris Aedis, & deformatio novae, quae accitis undique architectis apud Principem Galeacium, & Archiepiscopum Antonium,

B circino & graphide quotidie adornabantur. Insequente Majo, constituta novae molis forma, purgataque ruderibus area, & fundamentis apertis, primus lapis est positus, isque dies fuit Nonis Maji. Quem hoc loco poni & adscribi diem oportuit, ut nota essent primordia operis, cui per ducentos amplius ab eo die annos adlaboratur, & fore aliquando finem homines desperant, iidemque simul admirantur, potuisse tam brevi aevo continuis artificum etiam omnium laboribus, & continua pecuniarum omnium erogatione fieri id quod vident. Adeo, cum stet Aedes amplexa quidquid miraculorum ars & pecunia depromere & ostentare possunt, cumque tantae urbis populus in vasto illic & capacissimo sinu, beatarum sedium

C imagine contentus attonitusque fruatur: requirunt tamen, quaenam ingenia mortalium, & annorum spatia, & naturae ipsius opes suffecturae sint, ut frons fastigiumque templi absolvantur, utque ab rupe, & Verbano Lacu transvehantur in urbem excisae jam & praeparatae in vestibulum columnae longitudine ac diametro, quantam profana antiquitas ne cogitare quidem ausa est.

Hanc novae Aedis ichnographiam, ottographiamque, & scenographiam ex Germanica symmetria trigonali ratione norma peraequata confectam, & multorum dierum consultatione tractatam, inter Archiepiscopum, & Principem, & architectos, aliosve Primores urbis, probavere & suscepere, nulla cura quod ad sumptus in-

D finitos talis fabricae attineret. Nam, & civitas universa studiis exarserat immanibus, & Princeps ipse Galeacius large acervos proferebat, cum scilicet in D. Nazarii arce, quae nunc Xenodochii maximi sedes est, tantum argenti aurique, tum rudis, & infecti, tum facti, & signati reperisset, ut plaustris per aliquot dies compluribus inde eveheretur. Augebatur inde una cum opere ipso Principis animus ad molem attollendam, qua nulla toto terrarum orbe conspectior foret, nec minor gloria civium animos attollebat, ut non quotidianis modo largitionibus, sed fundis atque reditibus, & hereditatibus saepe totis fabricam ejusmodi instruerent. Atque in tantum postea splendorem tantasque divitias res venit,

E ut cum opificii magnitudo quantamlibet posse pecuniam exhaurire videatur, patrimonium tamen aerariumque hoc fabricae ipsi superstes fieri necesse sit. Eritque tempus olim, cum supra, infra, extra, intra, absoluto opere, certatimque refulgente marmore & auro, spirantibus undique simulacris, & altero hoc statuarum populo provocante hominum pietatem, etiam sacra supellectili jam destituente impensas, cogitabunt Praefecti quid pecuniis illis facere redundantibus debeant. Tanta liberalitas, & munificentia populi Mediolanensis fuit. Quod si mihi, peractis in quae tetendi, parumper adhuc agere ista licitum fuerit, velim utique exhilarari

F exponendo fabrilium harum Ecclesiae Mediolanensis opum magnitudinem, & statum, earumque oeconomiam, & administrationem ad magnae Reipublicae formam: scilicet, ut regantur ab Cleri civiumque primoribus, ut inter ordinem utrumque provinciae comparentur, ut sua singulis munera, cunctis auctoritas & suffragium, corpori demum universo caput & aliquando diffidia, qaae semper oportet esse ibi ubi sint magna negotia, & pares animi. Simul, domestici marmoris copiam, generaque & varietates, & proprias venas, delectum artificum, ac sacro patescente campo nobiles officinas, operum aestimationes, constituta stipendia archi-

chitectis, causarum actores, litiumque patronos, & scribas, & omne ministerium, partemque jurisdictionis & imperii, omnia sedulo exsequar cum bona recordatione & laude majorum nostrorum, qui tantas ad Deiparae cultum opes contulere.

Longe vero gratissima atque ad animi mei solatium aptissima descriptio erit ipsius Templi, quod magnae provinciae instar, vagandi per singulas partes, in longum, in latum, sursum, ac deorsum, intra, extraque, ab imis fundamentis ad summas coronides, spatia ampla praebebit: & pervagatio ista justum propriumque sibi volumen requiret. Nam sicuti Graecus Pausanias, deducta per terram eam universam narratione, quoties stilo gradum fecit, reperit res historia dignas, parique passu procedunt ibi locorum nomina, & res inclytae ac memorandae: sic nobis in tradenda Metropolitanae Aedis forma, ad singulos fere lapides, aut artis eximiae, aut sumptus immensi, aut mysteriorum insignium contemplatio occursatura est successuraque ultro sub stili acumen. Interim, demonstrasse sic sufficiet operis initia, quod anno eo salutis humanae millesimo trecentesimo octogesimo septimo sub Joanne Galeacio Principe urbis, & Antonio Salutiense Archiepiscopo inchoabatur.

Eodem anno, Angleriam, Tainum, Guarnisium, quae loca fuerant Archiepiscopo subjecta, Pontifex Max. Catharinae Joannis Galeacii conjugi concessit, imposita vectigali marca, testandi causa juris ea loca esse Ecclesiastici: & sublatis aut omissis veterum certaminum causis fida tranquillaque erant omnia Vicecomiti cum Apostolica Sede. Caeterum, cum laeti novo imperio Mediolanenses datum sibi divino beneficio Galeacium, & perpetuam sub eo pacem inter sese gratularentur: Bellum Veronense aderat, haud quidem ejus hostis viribus & nomine magnopere timendum, sed ob adjunctas Scaligero gentes Principesque alios, non minus grave ac terribile Metropoli, quam alia, quae ad eam diem bellata erant.

Antonius Scaliger erat hoc tempore Veronae Princeps sub Vicarii Imperialis titulo etiam ipse tyrannidem exercens haud umquam amicus homo Vicecomitum genti, semperque molitus aliquid palam sive secreto, quo dominatus iste elideretur. Praecipue autem obstare voluerat, ne Germanica matrimonia, quae dixi, inirentur, & ferendo maledicta in Vicecomitum genus foedera ea pene disjecerat. Insuper, afflictis & dubiis ad Brixiam rebus accedendo ipse, & fovendo ibi hostem, aut instigando, difficiliora omnia Mediolanensibus effecerat. Spes quoque & consilia pacis ineundae cum Patavino, maligne turbata per eumdem: & quoniam haec ipsa forte innotuerant, damna alia graviora, vel jam intulisse occulta, vel in posterum illaturus esse credebatur. Cum tali homine bellum apertum quam pacem infidam habere Joannes Galeacius malebat: ac veterem populi Romani morem usurpans, repetito, quidquid hostiliter ac malevole in se ille tentasset, sive admisisset, ob talem animum, & talia facta publice amicitiam ei renuntiavit, bellumque indixit.

Perculsus ea denuntiatione Scaliger, cum reputaret imparem se vi aperta tanto hosti, fraude, qua caetera egerat, utendo, purgabat infime objecta, Galeaciumque ipsum, compositis metu & adulatione vocibus, & Patrem, & Dominum fallacissime appellabat. Exstant enim utriusque litterae, alterius quidem, scriptae severe ac dolenter in perfidum amicum, implacabilem hostem, ob eamque perfidiam & acerbitatem, rem ad arma deducentes, alterius vero, tam humiliter, & abjecte deprecantes iram, ut ea ipsa deprecatio & abjectio indicium esse posset animi captantis aptiora sibi tempora, & credulitati alienae insidiantis.

Postquam invicem ea scripsere, Galeacius haud minor talium artifex, ut qui vitam imperiumque cum domesticorum hostium pernicie fingendo etiam ipse adeptus esset, intellecto astu & contempto, nihil ultra verborum super iis rebus effatus exsequi bello parat, datis tantummodo ad Florentinos litteris ut justum id necessarium que esse bellum scirent. Eventus belli minus cruenta fecit omnia quam publica exspectatio & urbis metus fuerat. Quippe inducto in Veronensem agrum exercitu Mediolanensi, vicissimque Scaligero, suis & amicorum copiis ad vim arcendam impigre coorto, cum res ab utraque parte in magno discrimine esset, capta momento pene uno per dolum urbs Verona Scaligerum ipsum, & foederatos fregit: cunctaque ei hosti subjecta loca Metropoli accessere. Dolus autem, per quem capta sine sanguine Verona est, res quaedam hujusmodi fuit: Ejecerat Scaliger patria Gulielmum Bevilaquam, vel potius, iste fugiens ultro Reguli illius violentiam, contulerat se se Mediolanum, in opulenta hic aula magnaque urbe, tutam & honoratam reliquam sibi fore vitam credens. Quae spes, cum eum minime fefellisset, inter caetera commoda, & ornamenta, quae in altera hac patria est assecutus, bello etiam hoc Veronensi Mediolanensis exercitus Imperator rem universam militarem in potestate habebat. Benaci oram cum villarum incendiis, & agrorum vastatione perpopulatus, multas munitas arces, & pleraque opportuna loca ceperat, non procul a spe capiendae urbis, quae jam acerrime oppugnabatur.

Sed, ut dixi, res magni discriminis erat: validaque munimenta, & pertinacia defensorum foedam in aditu dimicationem ostendebant. Tunc ille, clandestino colloquio corruptis nonnullis, quos ibi in vetere patria fidos adhuc amicos habebat, rationem cum illis hanc iniit, ut facta eruptione, captivos secum in urbem traherent fortissimum quemque Mediolanensium, qui praeparati in id ipsum, absque periculo vel certamine ullo, in manus, & vincla ipsis traderentur. Ferme sub auroram, obscura adhuc luce cum erupissent, redissentque proditores ovantes captivorum agmine quos ducebant, dato familiari signo recepti in urbem, aliquantum a porta, qua exierant redierantque progressi, demunt raptim ficta illa vincla Mediolanensibus, & converso ad portam eamdem gradu vigiles obtruncant. Ita patuit exercitui aditus in urbem, Scaligerque ad primum tumultum conscenso equo, vocans ad arma, nomenque suum inculcans, ubi resides stare universos vidit, elapsus scapha per Athesim fluvium Venetias suae ipsae cladis nuntius cum insana trepidatione appulit. Cuncta, quae ille possederat, & urbs Vicetia praesertim, antea multum expetita Vicecomitibus, ad Galeacium Metropolimque pervenere: arma inde Mediolanensium in Patavinum Carrariensem incubuere, tum fortuna tum ingenio similem hostem ei qui fractus nuper subactusque erat. Parvum is quoque imperium vasto tenens animo, violentia in subjectos, in superiores invidia, malignitate in omneis, ut Regulus ac Dynasta, nimium potens, ut Regum quispiam nimis inops, seque & alios assidue inquietabat, cum neque intra fines consistere illos posset, & in aliena transcendere volentem destituerent vires, fortuna semper adversa retineret. Praecipue, cum ista Vicecomitum domo agebat aemulatum, in eo ipso Scaligeri olim aemulus, & sicut ille, per fraudes fere occultas, quia bello aperto impar. Vomicam etiam hanc tolli longe venientem oportere Joannes Galeacius existimans, ut imperii securitatem, & vitae quietem haberet eam cum qua reliquos suos dies agere destinabat, misso in Patavinos exercitu, assumptis in expeditionem auxiliis, levi negotio, propter alienatos illic ab tyranno omnium animos, tyrannum subegit ipsum, ut populi impetum timens, se suaque omnia, liberos, uxorem, urbem, arcem dederet, ne civium suorum manibus, id quod prospiciebat fore, laceraretur.

Haec victoria Vicecomitem extulit ingenti gaudio: & sicuti cuncta prospera ad Deum Virginemque Deiparam, referre solitus erat, edixit, ut per omnia imperii sui loca supplicationes per triduum haberentur. Edicti forma haec fuit: Benignitate Numinis aeterni, semperque alio super aliud erga res Mediolanensium divinae indulgentiae munere esse factum, ut Patavinus imperium omne quod tenebat, desperata ejus defensione permitteret in suam, & populi Mediolanensis potestatem. Id sibi accidisse gratissimum, quia domitis undique hostibus,

bus, & parta per terras omnes pace, facultatem jam denique optatissimam illam habiturus sit agendi tranquille & quiete cum subjectis suis id vitae quod superesset. Pro tanto coelesti beneficio, licet inter hujusce mortalitatis miserias nihil vicissim erga Deum Opt. Max. fieri pie satis ac reverenter possit, censere se tamen honorem divinae majestati utcumque esse habendum. Proinde, supplicantes populi ad sua quique templa procederent, Christumque Salvatorem una cum sanctissima ejus Matre venerarentur ob id munus. Datae sunt litterae Abiati, quo se se Princeps ob pestilentiae metum contulerat: diesque & annus in iis litteris adscriptus XXVI. Cal. Dec. CIↃ CCC LXXXVIII.

Eo anno centeni quinquageni viri nobiles e singulis urbis regionibus, quod publicum concilium erat, per suas quique paroecias de more congregati, dedere Othorino Marliano, Joanni Casato, Joanni Pusterulae, Odoardo Conrado, Joanni Carnago, Francisco Mairolae, Georgio Moresino: his omnibus dedere mandatum, ut Reipublicae Mediolanensis nomine in verba Joannis Galeacii Vicecomitis jurarent. Juravere, subjectam & obnoxiam fidamque Principi civitatem fore, ratumque testamentum habituros esse, quodcumque ille recte, & ordine fecisset. Iidem dixere sacramentum Joanni Mariae filio infanti, qui anno eodem ad Abiatum natus Principi ex Catharina uxore erat: dixerantque parentes id puero nomen ex voto, quod nuncuparant, dicantes Sanctissimae Virgini Mariae prolem, quae ex eo matrimonio nasceretur. Non deinde Clerus populusque Mediolanensis fruebantur ea pace, & felicitate, quam sub tali Principe exspectarant, quamve Princeps ipse jactando atque ostentando sermonibus, & spe vana semper, nondum re ipsa patriae exhibere potuerat. Quin imo deducta res in eum statum est, ut onerati tributis immodicis Sacerdotes, tempora illa desiderarent, quae sub Bernabove detestati erant. Causa, non tam ex Principe ipso, quam ex communi imperitantium conditione, ut diu aliis molesti, postquam vellent ipsi quiescere non possint. Nam ubi ad pristinum Mediolanense Imperium adjuncta Veronensi, & Patavina re, tanta potentia Vicecomitis erat: invidia, metu, dolore protinus excitati, quos irrita aliqua cupiditas, vel imminentia pericula, vel accepta damna stimulabant, conjunctis inter se viribus Florentini & Veneti Scaligerum & Carrariensem profugos ad se & supplices tamquam misericordia & favore amplexi ob suam pars utraque utilitatem, restituere pulso Vicecomite conabantur in sedem unde per eum detracti pulsique erant. Hinc bella & calamitates Principi urbibusque subjectis, & malorum omnium summa redibat in urbem nostram.

Jubilaeum hoc tempore Romae fuerat, exactoque jam saeculari anno, Vicecomes aegre ferens quod homines sui propter continua bella, peregrinationis & Indulgentiae fructu caruissent, impetravit a Pontifice Bonifacio, ut Jubilaeum idem ex Romana formula Mediolani esse vellet ac juberet. Placebat Pontifici occasio expiandi tot secessionum flagitiis antea temeratos Insubres, plenissimaeque Indulgentiae munus hac formula concessit: *Omnes, qui sunt in Vicecomitis imperio, viri, seu feminae, civilis ordo sacerque qui peccata sua rite confessi dolenterque detestati erunt, Indulgentiae hujus munere ac virtute liberantur noxis omnibus atque absolvuntur. Peregrini, qui consequendae Indulgentiae causa ierint in eam urbem, per decem dies Mediolani commorabuntur, ibuntque ad templa supplicatum. Templa autem haec erunt, ad quae supplicabitur, D. Mariae Virginis Aedes, D. Nazarii, D. Ambrosii, D. Laurentii, D. Celsi. Ad templa ista qui poterunt ac volent eleemosinae nomine donum dabunt, augendo illic cultui divino, templisque ipsis ornandis atque excolendis.*

Convenere Indulgentiae causa magna Mediolanum multitudo: cumque statuta & finita exiret dies, prorogavit eam diem Pontifex Max. adjecitque treis adhuc menses, intra quod spatium aditus ad coeleste id munus pateret. Versa tota in religionem Civitas, eademque in pietatis nunc etiam alienae domicilium, minime ta-

A men interea, sicut dixi, requiescebat a bello, quod praeter primas in Vicecomitem Metropolimque expeditiones, facta omnium fere Italiae Principum conjuratione, vi tota motum repente erat. Nam Veneti, & Florentini, verecundia foederis, quod ictum cum Vicecomite habebant, gesserant velut ex occulto bellum, magisque induerant arma exsulibus illis Carrariensi & Scaligero, quam armati palam ipsi prodierant in ullam aciem. Nunc palam omnes Italiae dominatus armabantur, Principesque etiam externos traxerant secum: & fama fuit, Pontificem ipsum Bonifacium, quamquam, ad animarum salutem, Jubilaeum pastorali animo mitis indulgensque concessisset, tamen huic infensum fuisse B potentiae, damnosamque & periculosam eam Ecclesiae rebus existimantem, caeteros ad conjurandum incitasse.

Certe, cum id Principum Italorum foedus, & pacta inter ipsos armorum societas Mantuae promulgaretur, titulum ei foederi ac societati praetulere hunc: auctoribus Pontifice & Caesare, conjuncta esse arma remque susceptam. Armeniaci Comes Caroli Galliae Regis gener erat, magna virtute & fama, quam diuturna per Gallias Hispaniasque militia & prosperis in utraque parte expeditionibus nobilitarat. Hunc adversus Vicecomitem in Italiam excivere foederati, praemissa ad eum grandi pecuniae summa, ut ea pignus esset ingentium aliarum rerum, C quas longe supra pecuniam etiam aestimatas, quo promptius expeditionem iterque capesseret, ostentarant. Pollicebantur enim ejus militiae pretium, Castella & arces, &, Vicecomite pulso, stabilem in Italia sedem, & quamcumque aliam victoriae partem ipse exoptasset.

Dictum tamen secreto inter nonnullos, creditumque fuit, non tam mercede illa promissisque foederatorum, quam soceri Regis dolo Comitem eum Armeniacensem in Italiam esse adductum, remque verecunde occultatam ob recens cum Valentina matrimonium, quae Galeacii ipsius filia Ludovico Regis fratri nupta erat. Gallum Regem irrito semperque miserabili ad exitum conatu jam inde ab eo tempore imminentem huic Metropoli, stimulasse generum hunc suum, ut per occasionem invitantium foederatorum in Italiam profectus, simul moD liretur in re ista Mediolanensi aliquid, simul Pontifici Bonifacio, cui Pseudopontificem Avenionensem ipse opponebat, infesta omnia efficeret, atque etiam data opportunitate palam cum oppugnaret.

Profecto, hominibus Gallis cavendum semper erit, ne, vel cupiditate sua, vel consiliis alienis inducantur, ut res tentare Italas velint & exempla haec in omni illic Regio colloquio & Senatu pro documentis esse debebunt, quoties de transitu Alpium deliberatio inciderit. Nam, nisi ipsae ab natura interjectae Alpes atque tot luctuosi casus exercituum, Ducumque & Regum, qui transgredi voluere, constituissent disciplinam refugiendi E procul ab hoc sepulcro Gallorum Italia, poterat vel ipse Comitis Armeniacensis casus ante ducentesimum hunc fere annum, exsecrabile & horrendum Italiae nomen in perpetuum facere Gallorum genti. Ducebat Armeniacensis armatorum ad decem millia veterani militis, & sub victore semper duce vincere assueti: neque clariores alios bello viros bellicosissima natio celebrabat. His ad Alpium ipsarum radices conjunxere sese copiae aliae, quas foederati regione illa praeparaverant, ut transgresso in Italiam Gallo, praesto essent atque associarentur, quo terribilior ad Metropolim invadendam exercitus universa statim mole duceretur. Florentina legatio cum praefectis & curatoribus ibat Armeniacensi comes, ne F quid exercitui deesset, ut que per compendia viarum expedito agmine Galli irent.

Per Salinas, inde per Taurinos progressi Alexandriam versus, dum pleno gradu Mediolanum, & feroces & laeti vicinitate tam expetitae urbis, recta contendunt, triste praesagium vicinae cladis, & in eodem fere loco tristiorem cladem habuere, quae Mediolani causa gaudiorum ingentium, solenniumque supplicationum fuit, quamvis, ut dixi, ob novas illas in media pacis exspectatione miserias aerumnasque bellorum moesti omneis,

&

& tributis onerati immodicis jacerent. Unum ignobile castellum servavit in tali tempore Metropolim, perdiditque Gallos, & memorabile in omnia saecula militarium flagitiorum exemplum edidit. Nam nisi loci ejus oppugnatione retineri sese passus esset Gallus Imperator, foretque strenue prosecutus iter suum, ita ut venire & adesse Gallos fama eadem ferret: fortasse inter attonita & superioribus fessa bellis omnia sine certamine victor, & cuncta camporum tenens ad moenia urbis accessisset: ac caetera deinde Mars anceps & urbis fortuna decretura erat.

Tunc ignobilibus adsidendo muris exitum statim habuit eum infelicem. Castellatium nomen est loco quem ex itinere occupare Galli concupiverunt, ridiculo consilio, nisi si potius Deus ipse, vel ira in gentem eam nostri vel cura, vecordiam duci militibusque tantam injecit. Admotis machinis & omni oppugnandarum urbium apparatu, cum hinc quaterent strenue muros, hinc circumjecta popularentur, die quodam oppidani meridiano tempore (& erant Sextili forte mense calores magni) speculati incustodita omnia, dum hostes aut sedent dormitantque humi, aut per casas, & tentoria ludibundi terunt tempus, pars vagi, & palantes, pars sub vexillis & agmine praedas agunt: eruptione facta escas ignis circumdedere tecto quo trecenti amplius equi abditi erant, & parem fere hominum numerum straverat ibi juxta equos ex vino & aestu gravans corpora somnus. Arsere ibi cuncta momento pene uno, nec prius sensere Galli incendium, quam tunc cum fumo & vapore flammisque involuti, neque oculis, neque animo competebant ad ullum in tali discrimine necessarium & salutare opus. Adcurritur undique ad id spectaculum, & Armeniacensis ipse trepido nuntio excitatus, cum ambusta cremataque omnia, & informes equorum hominumque figuras inspexisset, ne casu quidem eo admonitus erroris sui, quo tamquam alter Annibal circa partes minimas infelicissime districtus expedire sese, caputque petere ipsum nesciret, omissa adhuc urbe Mediolano, cujus potissimum causa trajecerat Alpes, pergit stimulante insuper ira castellum oppugnare illud. Simul ad vicinae urbis moenia cum exercitus parte progressus, minitabatur ei urbi excidium, & viles inde exire Lombardos jubebat.

Ejus vero vocis contumelia & indignitate permotus Jacobus Vermus, qui collocatus ibi ab Joanne Galeacio cum Metropolitani exercitus parte erat, exit ad pugnam, cohortatus antea milites suos, ut insultantem barbarum cogerent vocem mutare, quam stolide jecisset: docerent, non viles, sed generosos esse Lombardos. Qua porta cum duce suo exierant Metropolitani, contra eam multitudo conglobata Gallorum constiterat. Inter contumeliose insultantes, & contumelia irritatos districti confestim gladii, & quidquid telorum, in hac, vel in illa parte erat. Dimicatur confertim, & passim, tumultuarie magis, quam ordine ullo, pugnandique ordinem suus cuique impetus, sua praebet ira. Vir virum saepe amplexus detrahit equo, fodiunt oculos, ora mucronibus quaerunt: & aliquamdiu veluti lucta quaedam ex equis erat, irruente in mortuum Metropolitanum semivivo Gallo, vel exspirante super exanimem Gallum Metropolitano milite, dum cuneus, & turbo ille pugnantium glomeratur. Sed pellendo invicem sese, ac trudendo, paulatim in vineas nexu traducum impeditas devenere. Ibi Gallus Imperator, Armeniacensisque Comes, multis antea victoriis clarus, bello hoc missus ad oppugnandum Pontificatum, capiendamque Metropolim Italiae arcem, acto forte in traduces eas & palos & vitilia equo, dum bellua irretita jactat ferociter ungulas tantoque magis implicatur: evolutus ipse, sive sponte desiliens, ab iis, qui casum viderant, facto repente concursu comprehenditur, & velut immanis fera oneratur vinclis, atque pertrahitur in arcem.

Quod ubi captum abductumque videre Galli suum Ducem, ita concidere animis, ut nullo negotio caperentur ipsi quoque, aut caederentur. Namque, praeter eum terrorem, & caliginem offusam ab tali spectaculo

A repente animis, etiam mollia corpora, nec ferentia aestus ultro fatiscebant. Qui validiores fuere, fuga arrepta, tenebrarum beneficio (nox enim intervenerat) aliquot millia passuum praecepere continuo cursu, donec insecutis nostris oppressi retraherentur.

Miraculo pene fuit, quod mille Mediolanenses decem millia Gallorum vicissent: nam tantum in utraque parte fuisse numerum constat. Florentini curatores, & legati, qui deduxerant infausto itinere exercitum, etiam in vincla comites iere. Nunciata ea Mediolanum, tanto laetiora fuere populo Principique, quanto tristior vulgatiorque erat in urbe fama veterum irruptionum Gallicarum, cum scilicet onustam rerum nostrarum
B praeda gentem trucidassent sub oneribus ipsis, haud sine mutua clade majores nostri passi res insuper ab iisdem alias, quarum deformitatem fuso per vias universo praedonum sanguine eluere coacti essent. Nunc, quia tam abominatae memoriae hostem provinciae jam ingressum limina, ducis error, & praesens Numen, virtusque militum ad fines in statione locatorum oppresserat: res digna visa est, quae pietate, & gratulatione publica celebraretur: & Principis jussu, nocturni tota urbe fulsere ignes supplicationesque de more habitae per triduum. Captivi, paucis post diebus ademptis armis, & equis, dimissi omnes, praeter paucos, qui monstrabantur a caeteris ob divitias, & splendorem. His enim edi-
C ta pecuniae summa, quam ab domo accirent: & donec pretia redemptionis adfuere, in vinculis retenti. Armeniacensem ipsum primo captivitatis die mortuum esse ferunt, sive agitatione tanti casus & moerore animi, sive hausto clam veneno, quod Regio barbarico more ad dubia fortasse abditum gerebat.

Hunc exitum habuit Gallica in Mediolanenses expeditio. Nec felicior alia, qua foederati Joannem Acutum patriae desertorem eodem tempore miserant ad urbem invadendam, certa prope victoriae spe, si, hinc ab externo exercitu, hinc ab transfuga, & proditore circumsederemur. Is ab Patavio cum sex millibus armatorum
D per Veronensis agri fines expedito agmine progressus in Cenomanos trajecto Ollio amni, constiterat jam in Abduae ripa, transiturus, nisi audita Gallorum clades, & conspectae trans flumen Mediolanensium copiae avertissent. Simul, parte ab altera ex transverso aderant nostri, quos Vicecomes ad primum nuntium ejus advenientis hostis, ponte, qui erat ad Tritium pagum, propere transgressos immiserat. Itaque, duplici terrore objecto Acutus, & ad ea arma, quae sibi imminere videbat, accedente Gallici casus fama, fugere maturavit, evasitque non parvo dedecore militum nostrorum, de quibus proditum ita scriptumque est: Ne lanceam quidem tunc unam ipsos infregisse. Et foederati quidem haec adver-
E sus Vicecomitem Metropolimque tentarant. Vicecomes autem & Metropolitani, odio vicissim & ira in eos, haud multum dissimili fortuna quacumque opportunitas aliqua invitarat, promoto bello hostilia cuncta moliebantur: Florentinosque praesertim, prohibitis terra marique commeatibus, urgebant fame, ne ipsi quidem tam procul ab domo expertes ejus calamitatis maloque illo, postea redire domum coacti. Solvendae tamen obsidionis initia primasque causas alii referunt ad Pontificis Bonifacii consilium, & dignam summo Pastore actionem, qui conflagrare bello res Italas videns, seque sermonibus, & opinione hominum inter concitores ejus esse belli, ad demendam tantam sibi labem animosque pla-
F candos, curas auctoritatemque converterit.

Reperio venisse ab Roma de pace legatos ad Vicecomitem, principemque legationis Ricardum Carraciolum Antistitem Ordinis Hierosolymitani fuisse. Eo arbitro conditiones pacis agitatas depositaque arma: pacem ideo minore per Italiam laetitia acceptam, quia fuerit in conditionibus, ut ex eo anno, per quinquaginta annos dena millia florenorum nummûm Carrariensis Mediolanensi tributum annuum ferret. Ea res invidia & dolore sollicitabat adhuc animos: & infida cernens omnia Vicecomes infidus ipse vicissim, renovavit cum Galliae Rege foedus, petens inde praesidium adversus hostes

 alios,

alios, & adulatione ea hostem hunc ipsum fallens: ac tunc primum Gallica lilia stemmati Vicecomitum accessere, dum imperii causa cuncta serviliter ad gratiam obsequiumque exquiruntur.

Nondum exierat alter ab inquieta illa, & sollicita, invicemque suspecta pace annus, cum manentibus iisdem animorum stimulis invidia & livore adversus alienas opes, rursusque ira & metu in parte cui invidebatur, ad nova foedera, novasque conjurationes intenti erant. Ad Vincislaum Caesarem utrimque missi in Germaniam Legati, pro caeteris exposcebant illius arma, vimque & auctoritatem ad vindicandam Metropolim, Vicecomitemque dejiciendum: pro Vicecomite precabantur, ut rem potius ipsam quam inimicorum calumnias spectando, tueri vellet antiqua Caesarum beneficia erga domum gentemque eam, neve opes Imperii commodaret hominibus, qui clarissimae domus ruina subsidium fidele adimere Imperio conarentur. Miserat Vicecomes inter legatos oratoresque suos Petrum Philargum Cretensem, Episcopum Novariae, qui postea Cardinalis, & Mediolani Archiepiscopus fuit, deinde delato Concilii Pisani suffragiis ad eam Pontificatu, Alexander est novo nomine appellatus: ejusque viri decora, & si quid inter magnas virtutes habuit etiam humanae labis, postea exponemus. Nunc, & in ea legatione caput rerum ipse erat, & praeter communia cum sociis mandata, ferebat illud seorsim, ut postquam ea confutasset, quae foederatorum legati criminarentur, offerret quantamcumque pecuniae summam Caesari, si Joannem Galeacium creare, & appellare Mediolani Ducem vellet. Ac tanta fuit, sive viro prudentia & dexteritas ingenii, sive pecuniae quam ostendebat illecebra, Caesar ut spretis quae adversus Vicecomitem afferebantur, juberet esse Mediolani Ducem, diplomataque & litteras & quidquid aliud rei confirmandae adesse oportebat, admodum prolixe concederet, minime occulta interim contrariae legationis querimonia, crebrisque susurris, quod, aut fides non habita sibi esset, aut recti pravique discrimen omne confunderetur.

Legati Mediolanenses, re feliciter gesta, & impetrato, quidquid Princeps optare suus potuerat, laureatas praemisere ad ipsum litteras de faustissimo negotiorum omnium exitu, quibus litteris allatis, confestim Aquilae insignia imperii, Principis jussu Mediolani locis omnibus attolluntur: & adulatio in Caesarem per cuncta oppida subjecta Metropoli eadem erat. Paulo post, legati ipsi adfuere, Civitate erecta novi nominis admiratione, cujus honorem ex Germania afferebant. Nam vetera illa, Vicarius, & Rector, Dominusque, & Princeps, aut ministerii servilis, alienarumque rerum titulum praeferebant, aut ambitiose & callide usurpata, veluti furta quaedam agnoscebantur. Etiam, cum populi Duces dicerentur, levis quaedam, & permissa in tempus, obsequiique magis quam imperii appellatio ea erat, quia nimirum poterat populus idem Magistratum auferre qui dedisset.

Nunc Caesar, una cum Ducis nomine, populos ipsos, sceptraque, & diademata dabat, itura ad filios, & nepotes possessione imperii, tamquam parentes avique ipsorum in eadem fortuna nati fuissent. Adjunxerat Caesar redeuntibus domum legatis suum ipse quoque ad Mediolanenses legatum Benesium nomine, qui in publico Civitatis Concilio judicium ac decretum id de Vicecomite suum exponeret, ipsumque coronaret. Is Benesius petito Senatu (Senatus tunc erat octingentorum Concilium) dixit de Vicecomitum gente, Galeaciique meritis falsa & vera quae voluit, & quomodo Caesaris Majestas, Principatum urbis in ea fundare domo statuisset civium praesertim ipsorum causa, ne urbs & Metropolis tanta ob incertum ambiguumque regimen, exposita foret seditionibus suis, cupiditati alienae, belloque semper infestaretur, sive appeterent eam externi, sive familiae intus potentes, fluctuans & vacuum aliquando Regnum occupare vellent. Nota Senatui necessitas erat, in quam prima quaeque patiendo & admittendo, deducta sibi publica res foret, nec responderi quidquam attinebat, praeA ter pauca illa solitae & meditatae adulationis: ut felix, ut laeta civitas esset providentia Caesaris & cura: ut ipsius de Vicecomite judicium, atque consilium nihil ab civium singulorum existimatione & voluntate discreparet.

In campo, qui Ambrosianae Basilicae circumjectus est, coronandi caeremonia Ducis peragenda erat. Ibi ad valvas, quae spectant in solis occasum, pegma amplissimum, & geminum in pegmate tribunal adstructis ad adscensum gradibus, auro purpuraque contexta moles summa artificum contentione, Principis jussu erigebatur. Eo perfecto opere, die quodam festo, qui dies fuit IV. Nonas Septembris, procedit ab Jovis arce Princeps cum Principum aliorum comitatu, hostiumque etiam ipsorum le-
B gatis. Namque cognita Caesaris inclinatione animi, omneis, ut praecisam ab ea parte spem viderunt, adversus praesentis necessitatis telum, quaesita per simulationem gratia aderant duro ore, & nulla flagitii hujus verecundia, quod rupta nuper pace minitati & moliti, rursusque meditantes & molientes Galeacio & Mediolanensibus bellum, in pompa nunc agmineque adulantium conspicerentur.

Incessere autem una cum Duce coronando, praeter caeteros, Theodorus Montisferrati Demarchus, Franciscus, & Jacobus Carrarienses, Ugo Saluciensis, Antonius Urbinas: perennium hostium nomina, qui, cum rerum facie mutando identidem suam, animos semper
C eosdem retinebant. Nihilo amicioribus incedebant animis, legati Veneti, legati Florentini, Perusini, Pisani, Siculi, Bononienses, Senenses, Lucenses, & urbium populorumque aliorum, quibus laeta erat res, sive fingere expediebat. Proceres urbis, tum simulatione laetitiae, tum suo equorumque cultu externis illis aemuli, moestitia majore ob patriae servitium, quod extrema illa caeremonia sanciebatur. Circumsteterant tribunal delecti equites, totoque campi ambitu disposita armatura varii generis fuit. Ipso in tribunali Caesaris legatus Principem humanissime excepit: caeteri post eum ordine subibant, & in sua quisque sede collocabantur. Otho Mandellus
D vexillum tenebat, secto in decussim stemmate, Gallica Lilia, Vicecomitum Anguem, Germanicasque Aquilas attollens, sicuti per fastum, & adulationem insignia illa contexta erant. Res divina facta est per Philargum eumdem, qui missus antea in Germaniam impetraverat a Caesare ista, emeratque Principi caeremoniam hanc titulumque Ducis.

Sacrificio peracto Caesaris Legatus novum Ducem ita alloquitur: *Majorum tuorum facta, & magnae tuae virtutes induxere Caesaris animum, ut Metropolim hanc Provinciamque Mediolanum, & subjectas urbes, Ducis nomine possidendas tibi, & posteris tuis decerneret auctoritate & jure, quo haec omnia ad Sacri Imperii Majestatem spectant.*
E *Atque munus hoc familiae vestrae meritis & fidei debitum, sicuti ad populorum, etiam pertinere salutem censet Majestas eadem, ita populos ipsos ob tanti beneficii memoriam & fructum, fore nominis sui cum majore benevolentia memores, Principesque alios ad bene merendum de Romano Imperio talibus exemplis acrius incitari posse confidit. Nec hortari, nec monere plura loci temporisque hujus est, & impletum est omne munus, hoc ipso quod te Caesar meus elegit. Nam & Divina providentia Numenque illud, cujus nutu singula, & cuncta reguntur, prius elegerat, jam inde ab Avo & Atavo procreatum ex stirpe dominatrice, tot hostium victorem, tanti Populi suffragiis judicioque approbatum.*

Benesius Caesaris legatus haec ita perorarat, eamque
F orationem excipiens Philargus Episcopus Novariae pari brevitate respondit, tamquam sui Principis nomine beneficium liberalitatemque Caesaris adoraret: & consentaneam ei verborum adorationi fore rerum fidem erga nomen Imperii pollicebatur. Prolata hinc diplomata recitantur, queis per fori apices, & vocabula Aulae, res universa Mediolanensis, & singulae partes hujus Imperii, quae assurgunt in colles, quaeve exspatiantur in campos, prata, silvae, pascua, piscationes, venationes, jus omne beneficiarium, jus omne bellicum, mos & consuetudo civium, praemia & poenae, vitae necisque potestas cum Ducis titulo tradebantur sub nutum arbitriumque Vicecomi-

comitis, pari erga posteros ejus munere, si qua legitima proles in domo esset, consuetudine & ritu, quo negotium illud aestimare potest hominum fama.

Quibus recitatis, juratum in Caesaris verba Vicecomitem ornant diademate, & baltheo, & peplo, equoque insidentem sub umbella in Arenae aulam inducunt. Diademati pretium perhibuere scriptores CC. M. florenorum nummûm, & admiratione vanitatis in tantam Chronographi nonnulli vanitatem evecti sunt, ut alia Principis gestamina, totosque ejus diei apparatus ad calculum revocando, summas annalibus ingentes congererent, quasi calamitates & onera civium, raptaeque illae ex privatorum laboribus pecuniae, aut publica aliqua felicitas, aut gloria aliqua Principis essent.

Caeterum, eodem anno, quo peracta caeremonia erat, apparuit, quam vilia essent ista apud infensos, & longe aliud agitantes animis, quam quod legationum officio & simulatione vultus praetulerant: vel potius apparuit, quam invidiosum & grave spectaculum tanti splendoris, tantarumque divitiarum fuisset apud eos, qui ne antea quidem perferre famam & auditionem opum earum potuissent. Nam Florentini statim incursavere Pisanos, quibus oppugnandis, haud dubie Mediolanensium arma movebantur: & Galliae Regem aggressi legationibus ac promissis, tam diu fatigavere, donec relicto quod prius icerat foedere, novum secum adversus Mediolanenses iniret foedus, hostisque ex amico Vicecomitis fieret. Mox Gallus vi subita morbi dejectus e potestate mentis, foedera omnia, regnumque ipsum, ac deinde vitam reliquit. Florentini tamen hostilibus perseverabant animis, & suo Marte rem Pisanam infestando, mitti nostros illuc exercitus coegerunt alienissimo tempore propter exortum aliud cum Mantuano bellum, quod etiam venientibus inde auxiliis gravius & difficilius quotidie efficiebatur.

Ita coronato Duce, Metropolim, eaedem quae prius urgebant calamitates, & impensae bellorum: foederatique paulatim priores, ab alio alius, sollicitudine omneis & metu excitabantur, ne Vicecomes, firmato jam Caesaris auctoritate Imperio, nomenque Ducis adeptus, appeteret etiam Italiae Regnum, unde finis dominationi, vel libertati suae. Pro se quisque mittebant auxilia Mantuano & Florentinis, ut si alterutra in parte Mediolanensem exercitum afflixissent, successissetque aliquid, ad Metropolim deinde invadendam strenue universi impetum darent. Metropolitanas autem in Hetruria copias, Florentinumque bellum regebant Joannes & Albericus Balbiani fratres, egregia ante id tempus militari fama, & pari erga Vicecomitem fide, quam utramque laudem eo bello corruperunt. Nam neque memorabile quidquam gessere, dispersi & vagi quacumque populationum & praedae vocaverat spes: & ingemiscente nequidquam ac reclamante Alberico fratre, Balbianus alter ad Bononienses defecit. Meliore aliquamdiu fama, non tamen exitu meliore Jacobus Vermus Mantuano bello datus ab Vicecomite Imperator agebat. Is enim quadraginta navibus longis Pado amni Mantuanam classem aggressus, incenso ponte, quem Gonzaga ipse tuebatur, magnaque hostilium triremium parte, vel capta, vel acta in fugam, triduo post, exposito milite in ulteriore fluminis ripa cum castra posuisset in Mantuano septo, repente ob loca uliginosa, lutulenta, coelique intemperiem, affectum morbo tabeque exercitum pene omnem habebat, ipse etiam aeger.

Quam nacti occasionem foederati, cum subita illa Mediolanensium victoria in metum adducti, Bononiae de rerum summa consultassent, copiasque suas ad opem Mantuano ferendam in unum contulissent, citato agmine accurrunt, ac levi certamine, caesis aut fugatis nostris, castra opulenta copia omnium rerum cepere. Vermus evasit ignominiae trepidationisque plenus, & una cum eo reliquiae cladis ad Guastallam constitere. Clades inde alia urbi Mediolano erat exactio tributorum, quae tanto accepto detrimento Vicecomes ad reparandum bellum, civibus Cleroque immodica & intoleranda imponere cogebatur. Centena millia florenorum num-

A mûm in singulos menses fisco Ducis exigebantur ante eum casum. Nova haec tributa octingentorum millium summam explevere, eaque tabes multas illustres familias absumpsit.

Omnis publica privataque pecunia cesserat hoc tempore in domum Principis, & civium alimenta novus belli apparatus occupabat. Revocatur ex Etruria Albericus Balbianus cum eo exercitu, quem circa Pisas habebat: isque modico relicto ibi praesidio properus adfuit, stimulante praeter Ducis mandatum etiam cura & dolore fraternae defectionis, ut quod ille deliquerat, ipse emendaret. Praeterea, Facinus Canis, & Paulus Sabellicus, ille Casalensis, hic Romanus, clarus uterque B bello & formidatus, proposita ab Vicecomite spe rerum ingentium, & amplissimis in praesentia stipendiis adsciti copiarum duces, quae per urbem & per agros conscriptae subitario delectu, ad omneis hostium conatus opponebantur.

His ducibus, & Jacobo eodem Vermo exercituum Imperatore, Mediolanenses, ad Florentiam, ad Mantuam, ad oppida alia, ita perculerant foederatos, ut Veneti, cum ancipites ad id servassent animos, mitterent de pace legatos ad Vicecomitem, & omni sua auctoritate contenderent ne ultra dimicaretur. Ea res, & conciliandae pacis actio difficilior aliquanto impeditiorque erat C ob irritatos superiore clade Mediolanensium animos, ob speratam nunc victoriam, & ob conditiones, quae ab utraque parte proponebantur. Veneto tamen adnitente Senatu pactae sunt induciae decem annorum, fuitque hoc ita positum in conditionibus, Mantuanus ut Mediolanensi beneficiario jure subjectus esset, & testandi causa, Imperium se ab Vicecomite habere illud, vectigalis Metropoli fieret ipse posterique ejus: quam conditionem accipiente Gonzaga, publicis tabulis consignata res est, testatoque perscripta. Detegitur postea quamquam sero, domestica Principis calamitas intestinusque proditor, qui diu consilia & arcana omnia aperiendo foederatis corruperat saepe victoriam & tardarat, causaque etiam fuerat D cladis: neque ullae hostium conspirationes conjunctive exercitus tantum damni attulerant, quantum hujus perfidia, & scelus.

Pasquinus Capellus fuerat Cremonensis, qui sordido etiam, non solum humili loco natus, nullis honestis artibus imbuerat animum: sed ars ei scribere Principum nomine epistolas, ejusque servilis ministerii occasione noverat herilia cuncta, mentem & sensus animi intimos: quantum pecuniae domi, quid virium in exercitu, fida & infida omnia, quid in quamque diem pararetur, quid sponte sua quisque dies afferre posset. Haec omnia jam inde ab Galeacio II. patre Ducis, diuturno usu comperta proditor habebat, emptusque ipse prodigis ad talia E solertiis hostium venditabat, hac ipsa merce opes Principatus despectans infra suas. Prodidit eum Carolus Malatesta, statim ubi, pactis, ut dixi, decennalibus induciis, & sperata post inducias pace coeperat apud emptorem praecipue eum vilis contemptusque esse. Pecuniae ejus apud nummularios repertae, & in fiscum redactae, subsidium opportunum exhausto tot bellorum sumptibus Principi fuisse dicebantur quasi per jocum: sed revera etiam fuere.

Ipse ad Ticinum intra confitulatas densasque trabes (Caveae Ticinensi manet adhuc horribile nomen) conjectus claususque contabuit. Luchinus Novellus etiam hoc tempore mortuus est, ille, qui effusa matris impu-F dicitia subditus Luchino Principi partus, postquam ipsa ultro professa est adulterium, aufugerat, prima juventa Principis filius habitus, reliqua deinde vita extorris. Venetias se se contulerat exsul: ibique obiit facto testamento, cujus singula capita pietatem ejus viri declaravere. Jussit cadaver suum deportari Mediolanum, atque in D. Francisci Aede sepeliri, qua sacellum Innocentum nomini ipse olim exstruxisset. Duodecim millia florenorum nummûm apud nummularios deponi jussit, ut ejus pecuniae fructus annui Carthusiensibus Monachis cederent. Ingentem aliam pecuniae summam, quam Florentiae habebat, legavit in eum usum, ut duodenae

quotannis adolescentulae, quarum ob paupertatem pudicitia periclitaretur, dotem inde acciperent, nuberentque. Multos porro fundos, quos possidebat in agro Mediolanensi, legavit Carthusiae, quam ad Garignanum Joannes Archiepiscopus instituerat, adjecitque onus, ut ex fundorum eorum fructibus Monasterii aedes olim inchoatae exstruerentur: absoluta aedificatione, fundi ipsi Monachis alimenta praeberent atque adderentur in reliquum Monasterii patrimonium Corneredi, & Meseri arva Monachis eisdem reliquit ea conditione, ut ex bonorum eorum fructibus, pauperibus benigne fieret, darenturque dotes nubilibus puellis, quibus id subsidii dandum esse Patres censerent. Luchinus Novellus Venetiis moriens haec legarat instituteratque anno CIↃ CCCXCIX. unde publica in exsulem misericordia, & renovata in feminam indignatio, quae dignum hunc honestiore matre partum professione illa sui dedecoris infamasset.

Eo anno versa penitus est Insubria in religionem, quae non multum a superstitione abesset, idque ab re ipsa Misericordiae tempus appellatum. Initia religionis ejus profecta, e Subalpinis: & non magni primo coetus, paulatim assumendo subinde alios, in eam multitudinem pervenere, ut agmina complura fierent, ideo, quia non idem locus alere simul universos posset. Admisti mulieribus viri, grandioribus minores, sacri quoque profanis ad quindecim fere millia mortalium incessere nudis pedibus, involuti linteis, ita ut pars exigua, qua cernerent, aperta relinqueretur. Trina quotidie templa obibant canendo sanctissimas preces, quarum formam Discipulis suis Christus ipse praescripsit. Id initium erat: dein Angelica salutatio subdebatur: deinde nomenclatura Sanctorum, aliudve quippiam ex iis, quae D. Bernardus pio carmine est modulatus. Ut ad quemque locum pagumve accesserant, concionabundi Sacerdotes, conabantur suadere quamplurimis, ut sese in agmen conferre suum vellent. Digredientes inde, carmen illud concinebant: STABAT MATER DOLOROSA JUXTA CRUCEM LACRIMOSA: tum caeterae quas dixi preces ordine sequebantur. Et quacumque duae sese viae intersecarent, strati humi, pleno sonitu ferientes aethera, divinam misericordiam implorabant: inde Misericordiae tempus appellatum. Pauci primo fuerant, deinde paucis aggregando sese alii, numerum & populum eum, quem dixi, effecere.

Tradunt temporum eorum scriptores, multas implacabiles inimicitias per homines illos esse sublatas, multos a flagitiosa vita perditisque moribus traductos ad perfectionem & salutem. Addunt etiam miracula more suo: visas in sublimi concurrentes inter se acies, solemque puro ac sereno coelo languidum ac prope emortuum jubar per dies aliquot praetulisse: rursus quasi scintillantem esse conspectum, ac deinde, fornacis modo globos igneos cum fumo ac vapore evomentem, in citreum, & luteum, ac denique in atrum colorem concessisse: speciemque eam Antonius Mirabellus se ait vidisse cum Laudae vicarius esset. Veluti prodigia imminentium Urbi calamitatum haec accipiebantur, sed ea quae deinde insecuta sunt, fecere, ut certissimum & unicum Princeps ipse prodigium fuisse diceretur. Jam ille supergressus omnium fere Principum imperia & opes, domitis hostibus, data pace quibus voluerat, aliis illigatis induciarum vinculo, capta Umbria, missis in Etruriae civitates praetoribus, Bononia etiam recepta, illa tantarum dimicationum urbe inibi erat, ut Italiae Rex coronaretur.

Treis adulti filii: subnixa domus consanguinitati omni, quae, vel ad praesidium, vel ad splendorem expetenda esset: ipse quinquagesimum quintum annum ingrediebatur in tanta gloria nondum senex. Et cum ita constituta fundataque cuncta ei essent, prope aderat, cum deficere ab Metropoli nomineque Viceccomitum singulas paulatim imperii partes, & imperium denique totum exstincta omni stirpis hujus virili sobole, per superstitem unam feminam in peregrinam aliam transferri domum oporteret. Sed Princeps ignarus, tum appropinquantis sibi mortis, tum rerum earum, quae post mortem futu-

A rae essent, majestate animoque regio cuncta agebat: dimicantibus inter se Regum aliis arma interponebat sua, cum aliis ipse gerebat bellum.

Constantinopolitano Imperatori suppetias adversus Turcarum Principem Amuratum misit, cum petendi auxilii causa Mediolanum occultus ille venisset. Robertum Bavarum, novum dejecto Vincislao Caesarem invadendae Metropoli jam transgressum Alpes, commisso in Cenomanis praelio retro compulit Tridentum. Pontificatus quoque Maximi curam atque defensionem amplexus, consilia Regum externorum de creando suae nationis Pontifice, dissimulato negotii ejus intellectu, discussit arte, quam ipsa temporum conditio suppedi-

B tabat. Cum enim Rex Hispaniae, Rex Gallus, atque his interjecti transalpini alii Principes, missa in Italiam legatione, verbis quidem & specioso ad omneis titulo peterent Ecclesiae Catholicae pacem, finemque dissidii, quo Pontificatus eo tempore distrahebatur, re autem ipsa molirentur id quod dixi, & Concilium Italiae Principum dari sibi postularent: Vicecomes, quem praecipue legatio ea fatigabat, hujusmodi responso expedivit rem: Totam esse pestilentia contactam Italiam: non posse Principes absque manifesto exitio congregari: ubi calamitas ea decessisset, Reipublicae consulturos. Ita periculosa res, quae sub salubri titulo tentabatur, Vicecomitis hujus providentia & astu discussa est. Florentino

C etiam bello, expugnatione ejus urbis finem impositurus erat, cum ipse moritur. Mortuus est ad Melinianum decimo ab urbe lapide, quo sese contulerat in pestilentiae metu: formâque mortis comparatus est omnibus, qui umquam sancte decessissent.

Tanta ei sollicitudo vitae alterius, & ab eadem magnitudine animi, qua gesserat imperium, cura tanta extremi actus fuit. Cadaver in Monasterio Viboldoni collocatum est interea dum exsequiae regali pompa adornarentur. Exsequiarum autem apparatus, & pompa fuit hujusmodi: Familia Praetoris, & familia Praefecti urbis atrata praeibat: sacri ordines cum sua quique Cruce se-

D quebantur. Post sacros ordines ibant, qui suo quemque loco continerent, evagationesque prohiberent. Ad templi maximi valvas constitere milites, ut quietus ac sine tumultu ingressus praestaretur: alii toto templo ad Aram usque dispositi curam eamdem agebant. Equus Principis cum galea & crista gentilitiisque insignibus, & armatura, qua ille uti solitus fuit, ad valvas usque perductus, ab iis qui tenebant, traditur aliis, ac deinde per manus aliis, eodemque ordine, varia arma, & vexilla portantes equi circa templi valvas traditi subducebantur. Cohors deinde alia nobilium virorum sequebatur conservandi ordinis causa: post cohortem eam Gabriel Maria Principis filius ibat cum longo Legatorum ordine, quos Civitatum, & Rerumpublicarum Principes miserant.

E In eo agmine fuere Pontifices & Abbates, & pleraque alia sacrarum dignitatum nomina, prout quemque suus animus erga defunctum, vel suae opes apud heredem, vel aliena mandata exciverant ad lugubre id munus. Post eos procedebant Legati civitatum regionumve subjectarum Metropoli, & ex regionibus civitatibusque iisdem Collegia Monachorum, Clerusque universus. Miserant eaedem civitates equitum agmina splendidissima quantum in atro illo & funesto colore esse poterant. Hi Cleri sui vestigiis insistentes, bini quaternique vehebantur. Proximi erant octo regia ferentes vexilla, post quos, duo millia hominum vadebant cum facibus accensis, & oblonga pullaque veste, quae pectoris medio insignia

F Viceccomitum gentis aurata praeferebat. Archiepiscopus deinde Mediolanensis cum purpuratorum manu totoque Templi Maximi Clero feretrum anteibat. Feretro succollabant Principes viri succedentes invicem integri fessis, & supra id auream umbellam alii Procerum attollebant. Circumfusa feretro erat alia turba ferentium clypeos, insigniaque & vexilla: & agmen extremum claudebant duo millia hominum cum ardentibus taedis. Ad templi valvas Legati Principum, & civitatum nominatim citabantur, acceptisque funalibus ad Aram usque procedebant: inde flectentes ad sinistram proximo di-

ver-

verticulo in aulam tetendere. Ibi funebris oratio habita est a Petro Castelletto Dominicano, diserto temporibus illis homine, & propter vitae etiam dignitatem claro.

Testamentum apertum heredes habuit Joannem Mariam Anglum, Philippum Mariam Anglum, & Gabrielem Mariam Anglum: aliaque inerant nihil ad Rempublicam attinentia: sed adnexa religionis & patriae rebus haec fuere: *Ticini Monasterium heredes mei exstruunto Carthusiensi Ordini, idque Monasterium descriptis ex ordinis ejus disciplina cellis, quatuor & viginti Monachorum ample capax fiet. In Monachorum alimenta florenos bis mille quingentos heredes mei quotannis eroganto. Monasterium illud uti quamprimum aedificetur, decem millia florenorum annua e Sancti Columbani praediis assignamus. Aedificatione absoluta, volumus bonorum eorum fructus insumi dissolvendo aeri alieno, si quid alicui debemus. Dissoluto aere, quod reliquum erit ex fructibus bonorum eorum in pauperes dividetur. In eo Carthusiensi templo post Aram maximam exstruetur marmoreum monumentum appositis gradibus, effigiesque nostra item ex marmore solio insidens fiet. Galeacio patri marmoreum monumentum fiet Mediolani in Templo Maximo, in eumque tumulum ipsius ossa transferentur. Collocandis D. Augustini reliquiis arca inchoata sumptu nostro perficietur. Sancti Spiritus Aedes decem Canonicos habebit cum Antistite suo, eaque aedes Ticini a nobis inchoata absolvetur, & alimenta idonea Canonicis heredes nostri praebebunt. Ad eamdem urbem, trans Ticinum, qua ponte jungitur flumen, D. Antonio aedes ponetur sumptu nostro: ea Sacerdotem cum Clerico habebit. Romae D. Mariae Virgini Templum aliud aedificari volumus, eique templo Sacerdotes novem praeesse, quos alent atque sustentabunt haeredes nostri. Veronae tria sacella exstruentur, Evangelistae Lucae unum, aliud Martyri Georgio, tertium sanctissimae Trinitati, eaque sacella singulos cum suo Clerico Sacerdotes sumtu nostro habebunt.*

LIBER IV.

JOANNE Galeacio mortuo, duodecim viri, quos ille filiorum adolescentiae rectores instituerat, exigunt publice sacramentum in verba Joannis Mariae, novumque Ducem eum, deplorata in perpetuum libertate Mediolanenses accepere. Initia novi Principatus infausta, & turbulenta calamitates insecuturas haud obscure portendebant, cum, & ipsae per se civitates ad rebellionem spectarent, & apud veteres Vicecomitum inimicos consilia evertendae Domus acerrime infensissimeque agitarentur. Principes autem auctoresque talium consiliorum Florentini erant, adducto in sententiam mentemque eamdem Pontifice Maximo propter antiquas culpas hujus domus, & contumaces semper animos, quoties inter se discreparent Apostolicae Sedis auctoritas, & cupidines augendae dominationis. Recens insuper ira Romanum stimulabat in Bononiae urbiumque aliarum raptores, nec leve incitamentum origo ipsa domus imperiique hujus erat.

Itaque, dolore & indignatione ardens contulit in Vicecomitum perniciem arma cum Florentinis, & urbem Ferrariam, misso in id Cardinale legato Estensi firmavit ea conditione, ut gerendo adversus Vicecomites bello Imperator ille adesset. Jacobus Rubeus Veronae Episcopus cum Petro fratre ad Parmam invadendam cuncta moliebantur. Alberici Balbiani, & Vani Gozadini defectio his adjicitur, qui maximis ab Joanne Galeacio beneficiis aucti, non eo solum aggravabant inclinatas res, quia partas hic opes auferebant secum, sed multo magis quia desperasse de Metropoli imperioque hoc videbantur, & notitiam arcanaque multarum rerum ad hostes transtulerant. Videntes ista duodecim viri rectores adolescentiae Vicecomitum consilio inter se habito, placandum in primis esse Pontificem statuerunt, ac rogavere Mediolanensem Archiepiscopum, ut Principis, & Reipublicae nomine super ea re legatus ire Romam vellet.

Eo suscepto munere ille cum ivisset, Romanas reperit iras graviores multo quam antea umquam fuissent. Toties rebellis una domus, & una toties damnata Civitas angebat ibi indignitate animos, quod simulatque veni-

A am impetrassent, ad pristina relaberentur. Non modo auditam parum benigne legationem, sed ipsum quoque legatum in manifesto discrimine esse versatum ferunt. Post Archiepiscopi reditum, calamitas invasit urbem, quae, & fuit ipsa malum atrox, & mala deinde alia concivit: ac de eo casu quam brevissime absolvam sicuti proditum est ab iisdem illis, qui in parte tantae calamitatis fuere. Franciscus Barbavaria erat unus de duodecim, quos moriens Joannes Galeacius rectores filiis, ut dixi, instituerat. Hunc jusserat caput esse rerum consiliorumque omnium, eique ut aula tota pareret, sanxerat extrema sua voluntate, quam rescindi violarique nefas esset. Is homo, sive intemperanter abutendo potestate sum-
B ma, sive communi eorum conditione, qui supra caeteros evecti infensis aequalium olim oculis adspiciuntur, facta per nonnullos conjuratione destinatur ad necem. Conjuravere in eum Antonius Vicecomes, Joannes & Gavatius Aliprandi fratres cum parente suo Galeacio, Porri fratres Antonius & Galeacius, aliique complures, prout horum quisque, propinquitate vel amicitia fidos sibi assumpsit. Statuerant impetu in aulam facto trucidare ibi Barbavariam, paraverantque idoneam manum in id ipsum, quae adversus praetorianas etiam stare cohortes posset.

Haec agitari consilia, cum sensissent, Catharina mortui Ducis uxor, & Barbavaria principem jam in ur-
C be locum tenens, misere Joannolum Casatum ad Vicecomitem, quem caput esse conjurationis compererant, ut ex eo sciscitaretur, quae causa ipsi turbandarum rerum, quidve dolens, atrox in Barbavariam consilium suscepisset. Vicecomes, conspecto Casato protinus expedit ferrum, hominemque obtruncat. Tumultus inde pervadit urbem, & dum cives ad eum casum pro se quisque armantur, Clerici quoque sumpserant tela: direptio sacrarum aedium fiebat, & in Archiepiscopi aulam pervenerat terror. Catharina Principum mater apoplectico stupore semimortua imposita raptim in currum, vehitur per urbem, sedatoque parumper tumultu cum li-
D beris recepit se se in arcem Jovis, & pax reddita esse rebus videbatur. Postero die, concitante populum Antonio Porro, sumpsere iterum arma promiscua civium, & Clericorum multitudo, rursusque prodeunte Catharina sedatur tumultus. Eaedem tumultuandi, & quiescendi vices per dies aliquot repetitae, donec Barbavaria ipse causa & initium irarum aufugit. Non tamen ea fuga lenierat animos: quotquot ex Barbavariae factione Mediolani residui erant, occidebantur in illius contumeliam, satiabantque innoxiorum etiam caede iras. Sed & socii impotentiae ministrique injuriarum dominante antea illo multi merito nunc plectebantur, haud satis tegente capita invisa honore religioneve ulla, etiam
E si Magistratibus Sacerdotiisque amplis praeessent. Ambrosiani Abbatis caedes, ob loci ejus dignitatem magis quam publico ullo luctu insignis fuit. Praefectura illa Monasterii Ambrosiani magnas opes auctoritatemque parem opibus adjunctam sibi per ea tempora habebat.

Forte Monachorum suffragiis mandata fuerat homini, qui litteris quidem, & innocentia vitae mereri debuerat eum gradum: caeterum debuit idem, sicuti res monstravit, esse lento ingenio & segni: ad repellendas injurias, sive ne violentia quidem ulla ipsius valuerit adversus armatos, & dominantes. Hunc Barbavaria loco cum dejecisset, imposuerat Monasterio quem voluerat ipse Abbatem e familiaribus suis temerarium hominem,
F & absurdum immemoremque fortunae prioris, qualia ferme sunt hominum ingenia, qui ab humili loco ad commoda aliqua processere. Praeterquam quod erat e factione Barbavariae, offendebat etiam ipse moribus suis animos, & legitimi Abbatis solitudo squalorque non parvum incitamentum erat, quo magis adulterinum hunc aversarentur. Interfectus avidissime est, nec alia tam grata in publicum caedes fuit, Abbasque prior cum magna bonorum gratulatione restitutus in suum locum. Sed prius, facto in Monasterium impetu, diripuerant illic omnia, crudeliterque debacchati fuerant, lacerando & perfringendo quae noluerant aut non potuerant au-

ferre. In reliqua multitudine furor partium tanto atrocius desaeviit, quanto copiosior promptiorque ibi furori materies erat. Neque capita tantummodo petebantur ad necem: infantes ipsi ad parietes allidebantur, ut quamque diversae factionis domum ingressi factionis alterius homines erant. Ac tanta fuere odia, ut vulnera & caedes in levi haberentur, nisi etiam dehonestamenta domibus invicem addidissent.

Reperi in annalibus id quod invitus referam, nollemque tetigisse: sed historiae fides cogebat. Mediolanensem Archiepiscopum tradunt in parte tam atrocium inimicitiarum fuisse, quemque in tam turbidis atque funestis rebus haud aliter quam conciliatorem animorum nominari oportebat, hunc inter initia causasque malorum prodidere. Archiepiscopus erat Petrus Cretensis ille, de quo antea memoravi, primo Minorum Franciscanorum Antistes, dein Vicetiae, tum Novariae, nunc Mediolani Pastor animarum, ac paullo postea Cardinalis futurus, ut ab hoc denique gradu ad Pontificatum Maximum suo tempore extolleretur. Et erat ille fortasse quietus ac probus, sed conditione temporum effugere non poterat quin sese turbis immisceret. Is, una cum Antonio Porro decemque consiliariis, quos Catharina sibi assumpserat, coepit ipsam adeo infestis modis obsidere Catharinam, ut ea captivae prope instar haberetur. Appositis custodibus domi clausam tenebant, irritumque erat quidquid ipsa inconsulto Archiepiscopo consiliariisque caeteris in re etiam domestica decernere voluisset. Si forte illa sese commoverat, volueratque prodire, populus ad arma concitabatur, ipseque Archiepiscopus inter populi concitores erat. Sex in urbe Praefectos constituerant, ad quorum nutum arma caperentur. Hi simul atque inclamassent, tota in armis erat civitas, & more belli cuncta agebantur. Itaque tantae clades & miseriae urbis, animos fecere provincialibus ad tentandam ab Metropoli defectionem, quam in cupiditate animisque omnium jam diu inclusam reverentia & metus imperii comprimere ad eam diem ac retardare potuerat. Sprevere primo, & abjecere majestatem Cremonenses semper laeta civitas contumaciae fama, & pernicie saepe sua gloriam eam quaerens. Tum Brixia Coenomanorum haud absimilibus ingeniis exemplum secuta est, exemploque ipsa suo alias ad rebellandum civitates incitavit.

Rebellavere deinde agmine uno, Bergomum, & Crema, & Laus Pompeja, & Placentia, & urbes aliae certamine factionum prolapsae etiam ipsae ad rabiem civiliaque arma velut aemulatione in Metropolim a qua deficiebant. Bononiam & Asisium, & Perusiam tutores & consiliarii Vicecomitum Pontifici tradidere ultro ob metum, quia non aliter quam placato Romano sisti posse impetus ille praecipitantis imperii videbatur.

Interim Catharina Principum mater, quam Archiepiscopi decemque consiliariorum saevitia captivae instar habitam fuisse dicebamus, die quodam eluctata custodias, discessit ex aula, & sese rursus in arcem abdidit, quo casu atrocius quam antea in urbe tumultuatum est. Namque uti populus universus erat Archiepiscopi, decemque consiliariorum, ad eum motum consurrexere omnes, jamque manifesta defectio ab nomine, & domo Vicecomitum fiebat. Strata passim humi cadavera nobilium virorum reperiebantur, & qui capita partium erant, demersi in cloacas jacuere. Praecipue commoverat animos atque perturbarat dira illa species, cum Antonius, & Galeacius Porrus, & Galeacius Aliprandus Principes partium in foro reperti essent capitibus abscissis, & ad latera collocatis cum tanta insuper vulnerum foeditate, ut eorum ora non agnoscerentur, donec nusquam vivi reperti, cadaverum denique conjectura innotuere. Jacebant insepulti, nisi Augustiniani Fratres ob necessitudinem fortasse aliquam, facto repente agmine sustulissent corpora, & in D. Marci Aede tumulassent.

Cum ea deformitas rerum omnium Mediolani esset, conventus civium habitus est tentandae pacis, si forte respicere cum aliquo honesto sensu laceratam indigne patriam possent iidem illi, quorum acerbitate lacerabatur. In eo octingentorum conventu Christophorus Castellionaeus rudi facundia concionem habuit, cujus initium homines fortasse illi admirati sunt, aetas nostra irrideret. Cum enim ei propositum esset hoc suadere populo, ut Barbavaria revocaretur, ita est exorsus: OMNIA PER IPSUM FACTA SUNT ET SINE IPSO FACTUM EST NIHIL. Quae verba, praeterquam quod absurde potentiam exsulis extollebant, etiam irreligiose translata ex divinarum litterarum oraculis ad quotidiani sermonis consuetudinem erant. Barbavaria tamen est in patriam revocatus summo Civitatis universae studio, cum interfectis, qui capitalissime hominem oderant, horum etiam asseclae mutassent animos, & tota illa conjuratio dissoluta esset.

Prodiere venienti obviam Principes urbis, atque ipse inter caeteros Archiepiscopus una cum Francisco Gonzaga Mantuae Principe prodiit effusa in exsulem adulatione, tamquam amores & delitiae spesque & salus urbis in capite jam illo essent. Sed restituto in hunc modum Barbavaria, cum profectum esse aliquid ad Reipublicae tranquillitatem videretur, casus repente infestus desiderabiles fecit atrocitate sua priores turbas potius, quam ut ex brevi & infelici pace, sanguine rursus civili cuncta inundarentur.

Ab latrunculi supplicio unius orta est causa irritandi Guelficos Gibellinosque furores, armandae civitatis adversus Principem, Principi civibusque sensum & mentem adimendi, dum ille Majestatem imperii facto forte uno violatam, hi privatum dolorem atque alienas iras ulciscuntur.

Moncinus erat quidam trucis audaciae gladiator, & latro pessimus, minister & assecla Casatorum, cujus manu nonnullae palam, plures ex occulto patratae caedes fuerant, nulla ipsius ira nullisve inimicitiis, sed ad nutus tantummodo heriles ne excideret mensa, & stipe qua alebatur. Et rumor erat, familiaritate salarioque eo minime contentum exire saepe noctu per diverticula urbis telo socioque succinctum ac spoliare si quem solum inermemque nactus esset: saepius circa suburbanam viam insessa latebra dare ex tuto impetum in viatores, & spolia in latebras alias referre. Venditabat quoque sese, & venditabatur ad facinora, & artes hominum interficiendorum quem quisque ob metum sive per iram occulte sublatum vellet. Hunc Moncinum, post clandestina multa flagitia compertum unius denique flagitii, & ab eo indicio, totius ante actae vitae manifestum damnaverant judices, ut laqueo publice exanimaretur. Statuto igitur die, cum ad supplicium ducendus esset, tota illa familia Casatensium, conquisitis undique amicis haud contemnendo agmine praetorium irrumpunt, & eripere carnifici satellitibusque Moncinum conantur. Fit ob eam rem tumultus ingens, ac districtis utrimque gladiis, pro latrone pugnant, qui salvum, quive supplicio affectum volunt: neque, aut justitiae cura istis, aut illis amor tam indigni capitis: sed satellites, eamdem sibi furcam, si ereptus foret, Casatenses infamiam, nisi ereptus, timebant. Perlato in aulam nuntio, movetur statim ferocia juvenis Principis, ut eat ipse, & quid insolentiae sit illud, coram spectet.

Ubi Princeps, & cum eo tela praetorianorum in conspectu tumultuantibus fuere, crescunt animi satellitibus, Casatenses ab fuga subsidium petunt, & in P. N. regionem trepidi conglobantur. Concaluerat Principi pectus, non jam solum ab audaciam eorum qui tantum facinus in conspectu pene suo tentassent, sed etiam ob trepidationem eorumdem & fugam. Vestigia fugientium cum praetoriano milite raptim insecutus, ad usque D. Petri Aedem adequitat, quae corrupto cognomine Cornareda Aedes dicitur, ob depictum olim ibi cum piscatorio rete Apostolum. Portae Novae Proceres conspecto circa meridiem Principe, strepituque abeuntium, & persequentium audito, tempus in suspicionem, causam in crimen, arripuere: ratique saevire mero & petulantia sua juvenem, tela e fenestris in eum conjiciunt. Et ille quidem ad eum casum attonitus anhelusque metu sese in aulam recepit, stetitque eo die tumultus intra Moncini tantummodo caedem, quem carnifices prae-

praetorio in ipso ex eminula quadam trabe suspensum strangulavere injecto tanto violentius ac saepius pede, quasi ob iram discrimenque Principis, etiam ipsos irasci oporteret. Casatenses vero cum asseclis suis, hoc ipso desperata venia & salute, quod Principem in id periculum adduxissent, ad extrema & abrupta omnia conversi Franciscum Capitaneum, & Othonem Rusconum rebelleis hostesque Vicecomitis eosdem, & rebellium exsulumque aliorum duces, ad spem capiendae urbis excitos adjunxere sibi, validam & magnis rebus aptam manum hominum, qui ipsi ad rem gerendam nihil aliud quam auxilia aliqua circumspiciebant.

Postquam desperati isti novos sic invenere desperatos, duo agmina sibi, duos incessus parant. Agmine uno fauces aditumque Portae novae occupant, altero persultant urbis vias, & vivere Guelfos, trucidari Gibellinos jubent. Quae ubi nuntiata Principi, confestim ille, misso per urbem praeconio edicit, ut quicumque salvum esse Vicecomitum genus velint, in Arenae aulam eant armati: qui non adiuerint, se eos pro hostibus esse habiturum. Cives, ad eam vocem idque edictum, haerebant attoniti haud minus quam ipso rebellium incessu & clamore. Nam neque pro Principe armari inireque aulam volebant, ne motu eo impedirent, si quid forte boni ad res novandas urbemque liberandam tumultus ille afferret, neque restando, & manendo audebant animos nudare in manifestam ultimamque perniciem, si exspectatione illa destituerentur. Inter manendi metum & eundi recusationem arreptis quae cuique ad manum fuerant armis, congregabantur inter sese Guelfi, & ad loca subinde aliqua subsistebant quasi jam jamque ituri, caeterum inito consilio exspectantes, quorsum res ipsa evasura esset.

Nec minus apud rebelles tumultuatoresque ipsos trepidabatur. Videbant civitatem universam torpere metu, & sese jam eo progressos, unde receptum habere nullum possent. Cursitando, & inclamando, ad Pontem veterem devenere, inde in Cusani angiportum flectunt, hinc usque ad Malum angulum agmine infausto progrediuntur: & allevaverant paulisper animos conspecto Gavatio Reina suae factionis homine, & duce Portae Vercellensis, qui conscenso equo, per omneis vias ibat vociferans, ut omneis se se domi continerent: sic jubere Principem. Ad Malum angulum aedes fuere unius insignis Guelfi, quem Cautum Concurrentem appellabant. In eas sese aedes abdidere ad quadringentos, & sumpta albae crucis nota, quod insigne Guelforum erat, conjurant, quandoquidem in eam necessitatem ventum sit, aut mori cum gloria, aut ferro salutem sibi, patriae libertatem invenire. At Vicecomes, in eo discrimine familias ciet, de quarum fide minime ambigebat, armarique singulos jubet. Confestim armantur Pusterulae, Cribelli, Lampugnani, Caimi, Landriani, Corii, Bossii, Badagii, Risii, Maini, Marliani, Mirabiliae, Stampae, Arluni, Gallarati, Mandelli, Vicomercati, Burri, Mantegatiae, Ferrarii, Orombelli, Dugnani, Salae, Tuscani, Gambaloitae, Plati, Garbaniatenses, Oprini, Stratae, Moroni, Selvatici, Galerani, Petrasanctae, Arconati, Crassi, Meltii, Basgaperii, Crotti, Saxii: quae familiarum nomina sic retuli, ne suus umquam nobilitati honos in ulla nostri operis parte subtractus fuerit. Urbano huic exercitui, Jacobus Crucejus, & Barptolomeus Amiconus duces fuere: simul Vicecomes ipse cinctus latera fidissimis ad omnia quae in tali casu essent agenda, & disponenda, obibat. Cumque fortissimorum virorum ista acies obequitaret aedibus, quas Guelfi rebelleis ceu arcem insederant, erumpere ausi illi quasi phanatica acie evasere per catervas arci ei circumfusas, nec fere multo plus accepere damni quam intulerunt. Pugna deinde cooritur acrior tanto, quo magis, eruptio illa, hinc audacia, hinc pudore animos accendit. Cadunt utrimque multi, sed plures in rebellium parte, quia pars altera, & numero, & animis crescebat, aggregantibus in singula momenta sese nonnullis, ubi dimicantem in eadem acie Principem, & spem, quae primo suspensos

A tenuerat, esse irritam vident. Inclinari deinde paulatim, & dissipari fuga rebellium agmen, insequente ferociter & urgente agmine altero donec ad D. Anastasiae Aedem, qui fugiebant, quive sequebantur, pars utraque pleni vulnerum, & caedis pervenere. Ibi, non jam earum, quas retuli, familiarum homines, quive sese postea adjunxerant, sed tota illa regio in perditos profligatosque Guelfos pugnabat, nisi si caedes erat ea potius quam pugna. Et late spatiatur ibi via in campi fere modum, quo laxius liberiusque caederentur, nulla sicut inter angustias declinatione & impedimento, sed obseptis omnibus effugiis, & divisa utrimque acie, conspectis hostium amicorumque capitibus. Evasere pernicitate equorum, & solertia sua nonnulli, paucos injectis vinculis

B abduci Princeps in custodiam jussit, & in furcam laqueumque reservari, ne tam honeste perirent. Per octo amplius horas pugnatum est, ejusque tumultus dies fuit x. Cal. Jun. anno 1404. cruento scilicet illo, & tantis publicis calamitatibus insigni.

Postridie ejus diei, quo victoria haec parta de rebellibus erat, supplicia de captivis sumebantur conspectiora eo, quia nobiles viri poenam eamdem subibant, quae latrunculo uni irrogata tam funestas in urbe turbas excitarat. Praecipua invidia saevitiae Principis fuit ob Casatensium necem, qui passim pependere furcis, haud tamen sine multo apud malevolos irrisu, quod Moncini

C illius antea liberatores, ignominia nunc, & dedecore mortis Moncinum ipsum referrent. Qui ex gente domoque ea opulentiores erant, praesenti pecunia tenuere, ut datis potius cervicibus obtruncarentur. Per aliquot inde menses, rarus absque insigni aliquo supplicio dies erat, & postquam carnificina haec exhauserat omneis captivos, tamquam in acie rursus occidebantur familiarum earum homines, quae cum Casatensibus necessitudine aliqua conjunctae essent. Biliorum maxime familiam exstinguere omnem Princeps volebat, infestus huic nomini, propterea quod, sicuti adjutores ad rebellandum Casatensibus fuisse occultos constabat, ita supplicio cla-

D deque istorum irritati, tantoque magis infidi habebantur. Eadem causa spoliationis & excidii nobilibus aliis familiis fuit: Abbasque D. Ambrosii, de quo pulso, dein restituto demonstravimus, ob nonnullam earum rerum suspicionem occiditur. Latrunculi Moncini furca, & familiae unius temeritas haec mala attulit urbi, cum ab aliis paulisper respirari malis coeptum esset. Caeterum, minime dubitatum est, quin furca temeritasque eadem, etiam liberatura urbem fuerit, si Joanninus Vignatus cum Ruscono Casatensibusque, sicuti constitutum inter eos fuerat, sese conjungere maturavisset, atque cum sua manu praesto fuisset ad ea loca quae per eum occupari debuere. Sero postea ille ad fossam vallumque succe-

E debat cum jam caesi rebelles, aut capti essent, cujus rei terrore, presso velut angue refugus abiit.

Post cladem hanc civilemque tumultum Metropolitana res, & Provinciae negotia quo coeperant motu prolabebantur, haud equidem crediderim vitio magis ullo, quam turbatarum tantopere rerum in ipsa imperii sede, & arce. Neque manebant tantum in rebellione urbes eae quas antea descivisse ab Metropoli demonstravimus, aliaeque subinde aliarum stimulis & exemplo deficiebant, sed etiam intra Dioecesim Agrumque Mediolanensem arma ab ipsis inferebantur.

Agrestes itaque nostri deserto arvorum cultu quotidie migrabant in urbem cum pecore suo, & jumentis, ne

F alerent hostem, neve ipsi praeda abacta ab populatoribus iisdem interficerentur: quae rebellium ira & licentia contemptioque in Metropolim, ad extremos fines grassata erat. Ea vero agrestis turba conferta sub tecta, statim infecta morborum tabe est, qui per urbem deinde vulgabantur tanta contagione, ut sexcenti quotidie, atque interdum plures perirent. Accedebat ex incultis agris socium aliud pestilentiae bellique malum fames, quibus super alia ingruentibus malis, urbs ipsa solitudinis pene instar fiebat. Ac, miserabile sane dictu, in deserta pene, & vasta, & quotidianis funeribus exhausta urbe conquiescere partium insania non poterat: Gibellinique, & Guelfi,

elsi, dum patria perit, inter cadavera, civium, & Reipublicae desperationes, de fastu & gloria sui nominis adhuc pugnabant. Principem ipsum Ducemque Joannem Mariam indignum nomine imperioque hoc, ferunt laetum interea exitio civitatis, non modo instigatorem fuisse factionum, sed insita saevitia adeo esse debacchatum, ut non pestem magis, non famem non civilia bella Mediolanenses abominarentur. Veterum Tyrannorum crudelitates cum hujus immanitate comparatae, de infamia sua multum atrocitateque perdiderint, sicuti monstrabunt ea, quae ordo iste rerum & temporum institutus referre me invitum cogit.

Cum enim, super ea, quae dixi, famis & pestilentiae mala, quotidianae caedes fierent inter Guelfos, & Gibellinos, cunctaque Principum furore permiscerentur, consilium hoc cepere multi miseri, & desperati senes, ut facto agmine per omnia compita incederent lugubri voce pacem exposcentes. Ita flecti ad lenitatem intensos illos mutuis inimicitiis animos posse arbitrabantur. Traxerant secum aliud puerorum agmen, quos eadem clamitare docuerant: simplexque illa multitudo irrisu potius digna, quam supplicio per urbem incedebat. Obvius huic forte phanatico agmini Vicecomes fuit, atrocemque ludum fecit aetati, cui parcendum fuerat etiam si in aliquo humano errore deprehensa esset. Nihil aliud quam pacem clamitantes, tamquam ob infandum scelus, immissa militum manu, ceu pecorum greges mactavit. Adeo detestabatur oderatque pacis nomen, ut ea patrata innoxiorum caede, legem tulerit, ne quis in imperio suo Sacerdos, cum rem divinam faceret, uteretur pacis verbo, subderentque potius tranquillitatis nomen quoties vox ea occurrisset. Tanta saevo Principi licentia etiam in res Ecclesiasticas fuit. Inhumanum hinc aliud ejusdem Vicecomitis facinus traditur, a quo bestiae ipsae refugerunt, & miraculi instar habita est ea bestiarum recusatio, scriptoresque proprio nomine miraculum appellavere. Joannes Pusterula erat inter eos, qui opibus & multitudine asseclarum stare contra Principem possent, & communis fama inimicum hunc Ducis agnoscebat. Filium is habebat natum annos duodecim, quem cum forte Vicecomes in potestate haberet, patris odio puerulum insontem lacerandum canibus exponere statuit.

Postquam ea rabies accenderat animum, Squarciae Giramo canum magistro negotium dat, ut assuetos tali ministerio, & jam inescatos humana carne Molossos avidissimosque cibi ejus in puerum immittat. Puer, audito mandato, positis humi genibus in Principem obversus, orare coepit, ut sibi ignosceretur: numquam se postea commissurum esse aliquid, & posse nunc puerili verbere coerceri, si quid admisisset. Ea simplicissima deprecatio potuerat flectere quamvis immitem animum, vel hoc ipso, quod ne paternas quidem inimicitias intelligere miser ille videbatur, expersque erat omnis, non modo culpae, sed sensus etiam quo agnoscere culpam posset. Enimvero Tyrannus fero animo pueriles eas preces adspernatus ciebat nomina canum, quos immittere Squarcia magister deberet. Guercius primo est immissus immanis hominum vorator, & celebratae feritatis Molossus, qui laxato nodo, quo adstrictus tenebatur, eripuit se se custodi, & unico saltu, qua supplex puer jacebat se se ejaculatur ad monstratam praedam. Crediderat circumfusa aulicorum corona conditum in belluae ventrem illico corpusculum illud fore, viscerumque laniatu spectaculum atrox praeceperant oculis animisque, quod secus evenit. Namque bestia admoto rostro odorata puerum abstinuit dentes, & consedit humi, saepiusque irritata quiescebat. Mox canem unam inclamat Princeps, cui Sibillinae nomen fecerant, atrox animal, & carum Tyranno, quia non aliud infestius humanae figurae avidiusque talis cibi monstrum in toto grege habebat. Ea quoque bellua soluta & immissa pepercit infanti. Credebaturque inviolabilis, donec Squarcia ille canum magister, Principis jussu districto gladio secuit puero ventrem: nec ideo fusa humi viscera sanguinemque canes iidem attingere potuerunt.

A Caeterum, quotidiana Vicecomiti huic erat voluptas gratissimumque studium objicere subinde canibus aliquem, atque sic explere odia, vel ubi odium deesset, inter ludicra id sumebat, prodibatque nocturnus cum canum grege, & obvii quique lacerabantur. Et funesta pleraque memorantur alia, inter quae, unum, sicuti dirum, & immane, ita utile, & salutare exemplum fuit. Plebejus homo paupertatis extremae, cum mortuus esset, deerat funeri sumptus, neque ullo modo poterat superstes uxor pauculos expedire nummos, quos designator, & vespillo, & medius inter eos praecipua saevitia Parochus implacabiliter exigebant. Aliter, relicturos esse domi cadaver interminitabantur. Mulier exclamare

B multum obtestarique flebiliter, ut auferrent: polliceri se se postea persoluturam: interdum rogare, uti tollerent lodicem, vel pecuniae loco, si quid aliud in vacua illa domo placeret, dummodo maritus humaretur. Spurca, & ignominiosa turba obduraverant animos, viduamque habere sibi domi foetorem jubebant: numquam, nisi praesentem viderent pecuniam, nisi certi ponderis funalia comparerent, cadaver illud esse elaturos.

Cum interea dies unus, alterque & tertius exissent, essetque flagrantissimum tempus aestatis, audiebatur tota vicinitate mulieris ejulatus, non jam maritum lugentis, sed calamitatem hanc novam. Forte illac praeteribat Princeps, auditoque mulieris ululatu, qui facile in viam usque resonaret, ire e familiaribus suis unum

C jubet, & cognoscere quid infortunii, quidve desperationis in illa domo esset. Relatum est de cadaveris incommoditate, saevitiaque vespillonum sicuti res erat. Tunc Princeps, imperato, ut daretur argenti, quantum funeri ducendo esset satis, mandat simul ne mora ulla sepeliendi corporis fiat, ipseque dum exsequiae celebrantur, interesse voluit, & attonitis rei novitate cunctis incedit in parte pompae, & cum reliqua multitudine tacitus ad templum usque progreditur.

Postquam cum feretro omnes intravere, peraguntur funebria, laetusque Sacerdos copiosa stipe quam acceperat, mortuale carmen modulatur altiore sono, cun-

D ctaque peragit impigre ministeria, omnibus praeter Principem ignaris, quid futurum deinde esset. Extra templum, in campo, qui tribulium illorum sepulturae dicatus erat, effoderant scrobem quibus ea cura, & jam direptum feretro cadaver inferre illuc parabant. Princeps arripi Sacerdotem, & inferri protendique prius in fossam jubet, deinde superimposito cadavere congeri humum: ea spurco homini ultima merces fuit. Qui res eorum temporum prodidere, factum id reliquis saevitiae exemplis annumerant, atque adeo, super caetera Principis hujus atrocia rem eam insectantur.

Ego durum id quidem, & severum videri posse cuipiam existimavi, sed indignitatem quoque Clerici nihilo

E mitiore supplicio fuisse dignam existimabam. Et Archiepiscopum ipsum, quamvis atrocitate rei commotum, reperio tamen tranquille id placateque pertulisse, propterea quod etiam ipse fortasse foedam sui hominis avaritiam, quae contaminaret Ecclesiae nomen, sic fuisse plectendam existimabat. Anxium tamen eum Ecclesiae suae miseriis & Principatu tali tyrannideque Vicecomitis, fortuna major exemit Mediolanensium turbis, estque in summo rerum humanarum culmine collocatus. Cum enim Gregorius XII. Pisanum Concilium obire recusavisset, Patres eum dejecere Pontificatu, & principum sacrorum hunc fecere, atque Alexandrum V. mutato,

F ut assolet, nomine appellaverunt. Sed nec honos ei stabilis fuit, orta inter Patres dissensione, quae ipsum evertit. De eo Archiepiscopo prius Mediolanensi, dein Pontifice Max. fama haec ab malevolis & impiis dissipata manavit: hominem fuisse litteratum, sed superbum eumdem, & immoderate deditum abdomini. Quippe quadringentos aulicos habentem, cum adhuc Mediolani Archiepiscopus esset, certasse magnificentia & splendore domus cum Principe ipso, & quoties in mensa cibi alicujus cupiditas palatum tetigisset, si is non esset ad manum, tamdiu solitum exspectare dum coqueretur id quod forte appetiverat. Ea sordida patientia, totos interdum accu-

accubuisse dies, & coenae horas in antelucana tempora productas esse nonnumquam, quae taedia plebejos etiam helluones fatigare potuissent.

Anno altero postquam Archiepiscopus Philargus ad Pontificatum Maximum hinc vocatus evectusque erat, Joannes Maria Vicecomes primo triduanarum supplicationum die cum in D. Gotthardi Aedem rei divinae causa prodiret, interficitur, illatumque templo maximo cadaver, mulier una, quae corpore quaestum faciebat, operuit rosis, ob quod meritum a Philippo Maria, fratre mortui Principis, est honeste maritata. Dies idem alia caede fuit insignis non minus grata in vulgus, vel etiam gratiore, quia minister atrox saevitiae Principis, fera quidem, sed tamen merita nece sublatus erat: & publica ferme odia in tales homines incumbunt. Giramus erat ille canum custos, idemque arbiter, & instrumentum ubi carnificinae aliquis destinaretur: crediderantque multi, nequaquam horrenda illa facinora patraturum fuisse Vicecomitem, nisi magistrum, & artificem hunc habuisset. Populi concursu est interfectus, abominandumque cadaver affixum januae paternarum ipsius aedium, ut dedecori etiam monumentoque esset. Ordinem vero conjurationis in Joannem Mariam, & ejus consilii participes, ac ministros agendae rei, & ea, quae post Tyranni necem secuta sunt, statumque Urbis omnem, & quomodo Principes urbis, hoc interfecto Vicecomite conflictati sint inter vindicandae libertatis conatus, & imminentem alte perpetui servitii necessitatem: haec omnia Bernardinus Corius refert ex Antonii Vicomercati commentariis, quem eo tempore Causidicum fuisse, & ea occasione frequentem in aula, scribendis quae videbat, curam advertisse ait. Me sane etiam simplicitas ista delectat Causidici narratoris, ejusque testimonio ac fide funestarum rerum scena peragetur.

Franciscus Maynus, & Andreas Bagius fuere primi, quos magnae cogitationis manifestos notaverit scriptor ille Vicomercatus arripiens initia suspicandi ex eorum colloquiis, concursatione que, & vultu. Eos, ait, ventitantes in aulam, multumque secreto colloquentes cum Joanne Carnago consiliario Ducis, abeuntes postea inde, & redeuntes, & cum levi susurro, discordes inter se, mox annuentes toto capite, & rursus ambigentes, admirationi fuisse sibi, & pepulisse animum, ut cogitaret etiam ipse quid rei, quidve negotii esse posset illud. Die, quo Princeps est interfectus, ab arcano illo, & tantopere sollicito colloquio propere digressos, descendisse per scalarum gradus, & dato velut signo tota dispersos aula nobiles alios viros advolasse, & vestigia eorum esse insecutos. Ad quem motum, tanto magis excitata sibi cura videndi quid fieret, exisse dissimulanter e conclavi, & prodeunte paulo post ad rem divinam Principe, vidisse caedem ejus. Vulnera fuisse duo: unum in capite, alterum in dextro crure, statimque tibia incisa, & ad mediam usque frontem patescente hiatu Tyrannum exspiravisse.

Interfectores non sunt ab eo scriptore propriis nominibus distincti & notati, sed conjurati promiscue omneis, qui facinori perpetrando adfuere, hoc ordine recensentur: Andreas, & Paulus Bagii fratres. Joannes Pusterula Venegonensis. Otho Vicecomes, Franciscus, Luchinus, & Farina Maini: Ambrosius, Gabriel, Ricardus, & Franciscus Trivultii, Andreas, & Bertonus Mantegatii. Parisius Concorretius, & Jacobus Aliprandus, & alii praeterea nonnulli, speculantes rei exitum ex omnibus aulae diverticulis, & si quid facto opus esset, prodituri. Fuerant omneis in summis aulae ministeriis, atque ex intima Ducis amicitia, & quod quisque munus ejus beneficio obtinebat, eo sunt usi ad conjurationem in ipsius caput opportunitate omni instruendam. Cum enim Facino Cane per eos dies agente animam, tumultus in urbe post ejus mortem exspectaretur aliquis, eoque metu Princeps in arcem conferre sese statuisset, primum, omnium suadendo multa, & demonstrando effecere, ut longe tutissimam in aula sedem fore sibi ille opinaretur. Deinde, aditu hoc ad insidias invento, muniendam igitur esse aulam, firmandaque praesidiis opportuna loca ostenderunt. Ejus quoque consilii fallacissima species cum repudiari non posset, ipsi sibi insidiatores custodiam portarum, majore adhuc fraude deposcebant.

Ita Bertonus Mantegatius, e conjuratis unus, fatali Principis ipsius vecordia excubare cum armato milite ad valvas jubetur, ne qua post Facini illius mortem irruptio plebis in aulam fiat. Sic, nimirum, etiam adversus Praetorianos munierant se se conjurati, ne, vel peragendae, vel peractae rei obstarent eorum tela, quo minus cuncta ipsi exsequerentur, uti destinarant. Ne gladius quidem contra districtus est unus hastave objecta una, cum sua in sede Tyrannus interficeretur: cumque interfectores, eo jacente exanimi, per aulam urbemque caetera delendi Principatus, & usurpandae libertatis agitarent, communita statim aula, & insessa praesidiis urbe, arcem oppugnare ipsam aggrediuntur, quae una libertati obstabat, & magni facinoris opus id erat reliquum. Principis interficiendi tyrannidisque delendae consilia & apparatus satis felicem adhuc exitum hunc habuerant, nisi ea, quae sunt insecuta, patratam caedem, emolumentumque caedis cum pernicie insuper illustrium virorum liberatorum urbis irrita & vana fecissent. Facinus erat Canis, ex copiarum ductore & amico Vicecomitum, jam in tantum auctis opibus, ut Vicecomites ipsos fortunae magnitudine, imperiique finibus facile aequaret. Novaria, & Derthona, & Ticinum, & Novocomum ei obediebant: tum in agro ipso Mediolanensi Briantiae tractus universus, Vallis Saxina, Varisium, Romanengum, Canturium, & Rosatum, & quacumque Verbanus dites late populos ad Vogoniam usque alluit, latiusque porro prolaturus imperium ille erat, nisi capto etiam prope Bergomo Coenomanis imminentem mors abstulisset. Ac duxerat istius potentia initium ab liberalitate prius aliqua Vicecomitum, dum ob navatam strenue operam, spectatamque fidem, Blandratum, & loca alia ignobilia forti viro & amico homini assignant, quo fortior etiam in posterum amiciorque foret. Deinde crescentibus quotidie meritis, aucta simul admiratione viri apud exercitum populumque, apud Principem vero necessitate vetera beneficia muneribus tuendi novis, novi additi fines, & fortuna rursus haec amplificata, quo magis eam ipse comitate, ac splendore omni decorabat, grato semper erga priora animo lacessens quidquid optare vel capere poterat. Postremo, ditatus ita & excultus, adeo placuerat, ut necessitudine etiam nonnulla junctum sibi Vicecomites propinquum suum fratremque appellarent. Et fraterno scilicet ille ritu plane egerat, gerensque pro fortuna animos, maluit divisum cum Vicecomitum domo imperium habere, quam singularum partium munera quotidie aucupari.

Dum rebellant pleraeque, sicut demonstravi, urbes, dum etiam Vicecomites ipsi rebellandi causas praebent, labascitque fortuna domus, interposuerat se se vindicem ceu & ultorem: mox translata in se ipsum victoria, eum, quem dixi, Principatum sibi effecerat: quodque majus videri possit, erat interea assecutus ut species amicitiae cum Vicecomitibus iisdem maneret.

Facinus hic igitur, cum in Ticinensi arce moribundus, nondum tamen alienata mente, nuntium de Joannis Mariae nece accepisset, vocatis ad se in extrema illa hora fidissimis amicis, dextrasque singulorum amplexus rogare institit, ut si retinerent eum erga se animum quem semper habuissent, Vicecomitis necem ne sinerent inultam, quae morienti sibi nuntiata, turbaret alacritatem, cum qua res humanas alioqui relicturus fuisset. Ne prosequerentur defunctum ignavo questu, sed quae volvisset meminissent, quae mandasset exsequerentur. Talia dicentem spiritus defecit: diesque idem triduanarum supplicationum, ut dixi, primus Facini Canis obitum, & Joannis Mariae Vicecomitis necem conjunxit. Mediolani, Duce interfecto, neque Princeps jam erat, neque libertas, deferentibus nonnullis imperium ad Hectorem quemdam ex eadem Vicecomitum domo, clamantibus adnitentibusque aliis, ut veteris Reipublicae forma restitueretur. Sed pro Hectore seditiosissime concitabat plebem Bertus Cacia Placentinorum

rum Episcopus, quem conjurati adjutorem ad multa, participemque habuerant: ac re gesta feliciter, seorsim tendens, Hectori Principatum parabat.

Ejus negotii causa Mediolani nectebat moras: ac die quodam in templo maximo tanta vi concionatus est ad populum de Hectoris mansuetudine illius, futuraque per eum felicitate novi Principatus, ut claves portarum urbis, vexillumque Reipublicae & sceptrum, & diadema, ad eum deferrent, Ducemque appellarent. Mox Philippus Maria, simul fraternae necis, simul paterni imperii vindex adfuit, non solum exercitu omni, qui sub Facino Cane militaverat: sed veteranorum etiam copia ducum metuendus, quorum fidei moriens Canis ultionem mandarat in Joannis Mariae interfectores. Terrorque cum vindice aderat alius, ingens pecuniae summa, & imperium omne Facini ejusdem, quod ducta in matrimonium vidua ipsius Beatrice adeptus erat. Tunc vero, & ab Hectore intra muros, & extra per Philippum Mariam Civitas ab duplici domino, duplici hoste vexabatur. Hector, ob novae fortunae bellique necessitates tributa immodica viritim & ostiatim in singulos dies imponebat: detrectantes coercebat vinculis: & in arce quae est ad Portam Romanam arido pane detinebantur nobiles viri, donec, aut alimento eo, non secus ac fame, perirent, aut inventa pecunia missoque ad exactores tributo, accipere se se imperium faterentur.

Philippus Maria, disposito circum moenia exercitu prohibebat comportari quidquam in urbem & urebat sata populator agri, quem a populationibus defendere debuisset, cum in ipsius potestate mox omnia futura essent. Urbem habebat Hector: in arce quod praesidium fuerat, ante Tyranni prioris necem, pro Philippo Maria constantissime eam tuebatur. Aliquamdiu neutro inclinata re dubitabant Mediolanenses, utrius magis partis gratiam sequerentur, cum par utrimque metus, damna eadem, nec odium dissimile esset in duos, quorum uterque per caedes injuriasque civium inferre patriae tyrannidem vellet. At ubi praesidii praefectus vocato per tubicines populo in subjectum arci campum alta pronuntiari jussit voce, Philippum Mariam, adesse paterni vindicem imperii fraternaeque necis ultorem: innoxiorum sanguinis minime eum indigere, si fratris sui interfectores dedantur: pacato agmine urbem intraturum: tunc enimvero, Hectori, & conjuratis infestiora omnia quotidie magis esse coeperunt: & post irritos aliquot in ultima desperatione conatus, relinquentibus infausta signa cunctis, prope soli relicti, victoris deinde iram explevere.

Fuerant in conjuratione, praeter eos, quorum nomina ex Vicomercato spectatore Corius in Annales suos contulit, nosque testimonium & auctoritatem secuti utriusque recensuimus, etiam alii, quos, vel ab scriptoribus iis, taedio numerandi tantam multitudinem, esse praetermissos apparet, vel ab ducibus eis auctoribusque consilii participes adhibitos fuisse constat. Numerus utique tantus, ut etiam postquam deserti desolatique fuisse dicuntur, ausi sint objicere sese victori exercitui, eaque non una acies fuerit. Sed, & ab majore passim acie caedebantur, & urbana multitudo novum conspicata Ducem, profligatisque rebellibus imperium adesse pristinum videns, vertit arma in eosdem, ad quorum nutum ipsa quoque rebellarat, & feminae ipsae conjiciebant saxa e fenestris in Hectorianos, dum fugiunt illi aut resistunt: eaque lapidatione juxta D. Donnini templum ex Joannis Stradae aedibus, Joannem Carolum Hectoris fratrem pene oppressum ferunt, cum Bernabovem Medicinam, & Antonium Alciatum insequeretur. Ipsi Medicina, & Alciatus, per Parochi aedes in alteram viam evasere: Farechumque ipsum Stephanum Cribellum nomine, regione discurrens ea quaesivit Hector ad necem, quia duobus illis effugium dedisset. Repertus, & productus imminente gladio clamitabat, nullam suam in ea re culpam fuisse: aperto forte ostiolo illos irrupisse, simul, & exisse per ostiolum aliud, cum ne domi quidem eo tempore ipse esset. Ita exitium vitavit.

Philippus Maria interim in arcem ingressus, & paulo

A post vectus humanissime per urbem, haud dubie tenebat imperium, laetis, ut in tali necessitate omnibus praeter eos, quos ex conscientia metus angebat. Hector, & Joannes Carolus, perditis rebus aufugere Modoetiam, & intra arcem inclusi tutum ibi receptaculum aliquamdiu habuere, donec composito omni rerum urbanarum statu Princeps eo curas vertit. Conjurati reliqui, aut evasere, qua quemque casus tulit, aut evadendi segnitiem capite luerunt. Neque dubitatum est, quin ipsius dissimulatione & arte Ducis fuerint elapsi nonnulli, quibus aliorum supplicia tulerint salutem, dum invidia tam cruenti ingressus timetur. Inter eos, Crescentiaci Antistes, quem dignitatis vocabulo Praepositum appellabant, ab-
B estque id Monasterium quatuor millia passuum ab urbe, parabat fugam eadem animi praesentia ad vitandum periculum, qua conjurationem ipsam consilio ministerioque omni instruxisse convincebatur. Sed potentia, & ira, ministrique Ducis plus valuere. Retractus e fuga sistitur in ejus conspectum, magnoque convitio increpitus carnifici deditur sine mora & obtruncatur. Francisci Maini, quem Praepositus ad omnia conscium participemque habuerat, par in fugiendo conatus, idem exitus fuit. Paulo Bagio, & ignobilioribus aliis addita ignominia, ut antequam supplicium de eis sumeretur, jacerent per aliquot dies in collaria porrectis alte capitibus expositi ad injurias, & ludibria omnia queis incessere eos plebs infima
C miserabili erga novum Principem adulatione cogebatur. Apud animum quisque suum moerebat, ut opinor, tali fortium virorum clade, qui cum voluissent liberare patriam, praemium egregii facinoris hoc referrent. Hic Philippo Mariae finis ulciscenda fratris nece, quae tamen nulli laetior fuerat, licet, haec simulacra & imitamenta doloris, ut famae existimationique hominum satisfieret, ab eo adhiberentur. Nam & imperium adeptus erat, & quae cariora imperio, libertatem, & vitam, regnante illo captivus sub Facino Cane ad Ticinum proximusque exitio, quo fere captivitas inter Principum suspiciones finitur. Caeterum, sicuti ex fraterno sensu dolorem, puniendis, ut demonstravi, interfectoribus
D simulaverat, ita simulans in ipso dolore clementiam atque satiatum suppliciis animum, ultioni statuit finem, exactoque sacramento, ad curas imperii, quae multae, & magnae simul undique eum circumstabant, animum convertit.

Anno CIↃ CCCCXII. ad x. Calen. Quinct. juravere Cives in Philippi Mariae verba, cum prius ille consensu militari Dux Princepsque appellatus esset: fuitque iste, Vicecomitum Ducum, ut omni Regia virtute secundus nemini, ita successionis ordine postremus. Ad Principatus initia hujus regebat Mediolanensem Ecclesiam Joannes Vicecomes Vercellini filius, quem Carolus Malatesta sub Joanne Maria exercituum Imperator,
E contracta cum Archiepiscopo Philargo olim amicitia, postquam is ad summa pervenerat, commendaverat ei, ut honorem, quem vacuum ipse reliquisset, huic demandaret: neque ille abnuerat. Verum Archiepiscopus iste, triennio post in Constantiensi conventu, tamquam vitio creatus (incertum qua de causa) movetur loco, decedereque jubetur honoris gradu, quem nec recte, nec ordine obtineret. Postea ille, defendendo sese, & purgando, ut in pristinam Sedem novi Pontificis decreto restitueretur obtinuit, fuitque sub Eugenio legitimus Archiepiscopus, sicut in loco demonstrabitur. Nunc ei Barptolemaeus Capra Mediolanensis sufficitur, qui Constantiensi Concilio interfuerat, & ob rerum Eccle-
F siasticarum usum, una cum Jordane Ursino, praesederat ex Patrum auctoritate conventui curator & magister, ut omnia cum dignitate administrarentur.

Is ubi Mediolanum Archiepiscopus venit, magnopere vexabatur ab priore Archiepiscopo, qui & favore civium, & Principis gratia validior concoquere non poterat hoc ipsum, quod loco dejectus esset. Ac die quodam, cum per Abbatem Sancti Ambrosii ad aram maximam proferretur diploma recitandum, quo diplomate Capram Archiepiscopum Martinus Columna Pontifex Maximus renuntiabat, corripitur repente Abbas ab Sacer-

cerdote quodam ex ipsius arae ministerio, isque Sacerdos extortas Abbati de manibus Apostolicas litteras fodere gladio super aram instituit. Et aderant armati milites pro Vicecomite exsule jubentes audere presbyterum eum, atque minitantes, si quis violare sacrilegum auderet. Capra perculsus atrocitate facti, conjectansque inde, ad quales ipse animos, & in quam aperta veniret pericula, subduxit sese discrimini, & occultissime porta Jovis egressus Romam aufugit, rediitque Mediolanum, & iterum deinde exsul fuit. Usque in Francisci Sfortiae tempora vexatam Pontificatus dissidio Mediolanensem Ecclesiam tradunt: Sfortia demum regnante restitutum Vicecomitem, cum aliquamdiu sedisset, post breve deinde tempus vacuam eidem aemulo Metropolim reliquisse. Verum posteriora haec, quomodo gesta fuerint, demonstrandi, locus erit.

Ab Constantiensi Conventu, cui Capra Archiepiscopus affuerat, Pontifex Martinus Romam proficiscens ex itinere Mediolanum venit, eaque publica laetitia turbidis ac moestissimis rebus interjicitur. Prodiere venienti obviam una cum Clero universo, Dux ipse Philippus Maria, Senatusque Mediolanensis, Nobilitas tota tanto apparatu, quanta majestas & fama hospitis erat. Jurisconsulti, & Medici in purpura & pelle, sicuti tunc Collegium utrumque distinguebatur, umbellam attollebant. Ea mille florenorum nummûm aestimatione fuit. Tubicines antecedebant Pontificale agmen: in agmine ipso minores Pontifices erant Principesque alii sacri, vel profani, ut quique spem officiumve suum sequebantur. Proxima hinc veniebat cohors honorariorum ephoeborum cum reliquo Ducis famulatu in pretiosis equis: equi Pontificis octo purpura instrati ducebantur, post eos, ducenti viri Nobiles obaerata Principi manus ibant. Ante Pontificis umbellam ducebatur mula pyxidem vehens, in qua sanctissimum Christi corpus collocatum erat, sicuti praeferuntur ea mysteria Pontifici Maximo cum iter facit. Sexaginta Sacerdotes linteati cum funalibus id ferculum religiose deducebant, eamque sacram cohortem, & caeremoniam Episcopus unus regebat. Cardinales duodecim Pontificem sequebantur. Cremaniolae Comes & Guidus Torellus magna apud Vicecomitem gratia tenebant frenum jumenti, cui Pontifex insidebat. Galeotus Bevilaqua ferebat Ecclesiae vexillum. Fabricius Columna vexillum alterum, in quo suae gentis insignia depicta cernebantur. Spatio deinde modico interjecto, triplicis Regni argumentum infula ex gemmis contexta portabatur. Et altero tanto spatio Vicecomes distabat medius inter armatorum agmen, & caeteram urbis nobilitatem splendidissime excultam.

Sic procedente pompa pervenit Pontifex in templum maximum, flexoque ante aram poplite breviter precatus, ac deinde pari brevitate concionatus ad populum, octo annorum indulgentiam concessit omnibus, qui, cum salutari culparum suarum detestatione piaculum id amplecterentur. In aulam deinde Vicecomitis Pontifex est deductus, atque ibi umbella direpta & lacerata est inter multos, qui sibi reliquias eas appetebant. Urgebatur interea multitudine operarum structura arae maximae, populique concursus ad necessaria ministeria fiebant, cum ea spe ac voto, ut a Pontifice Max. ara dedicaretur. Trium dierum spatio demoliti pristinum opus, novam molem excitavere: Pontifexque Martinus absoluto novo opere dedicavit aram, & in ea rem divinam fecit. Centum amplius millia mortalium interfuisse scribuntur ei caeremoniae, obtritosque & elisos fuisse complures, tenet fama, quae magnis celebritatibus cladem ejusmodi aliquam semper adjungere amat. Pontifex Maximus peracta dedicatione pronuntiavit centum dierum indulgentiam omnibus, qui anniversario Dedicationis die aram eam religiose adirent: & post aliquot inde dies ipse abibat.

Recreaverant paulisper ista urbem: atque occupato postea bellis externis Principe, quies ab civilibus malis erat consentanea quieti & prudentiae regnantis. Nam hujus mores ab avi atavique natura & institutis longe diversissimi, patrem potius referebant, ita ut homines,

A quibus otium fuit, committere inter se Vicecomitum istorum ingenia, atque alium ex alio, sicuti fit, assimilando referre ad genus & originem quemque suam, verbum usurpaverint istud: Philippum Mariam videri quidem ab Joanne Galeaçio ortum: sed neque caeteram hujus prolem, simile quidquam habuisse patris, neque patrem ipsum ad majores suos ulla similitudinis nota pertinuisse. Adeo, & habuit Philippus Maria, e filiis unus virtutes Joannis Galeacii omneis, & huic nulla avorum vitia adfuere, praeter artes, queis regna continentur, quaeve commune regnantibus omnibus vitium sunt. Jam primum omnium, in religionis negotio, quae res ab ipsis Vicecomitum initiis ad Joannem usque Galeacium, scribenti ista mihi, toties excusanda, toties declinanda,

B vel circumeunda, ne qui offenderentur, fuit, expedita, & integra fama Philippum hunc Mariam habet. Nulla anathemata regnante eo, nullae Pontificum irae, aut ipsum, aut subjectos ei populos, & hanc aliena culpa semper temporibus illis defixam interdicto aliquo Metropolim, appetivere. Colebat Apostolicam unice Sedem dicto obediens, & effusus in obsequia si quid mandati inde accepisset. Cumque in magno totius Ecclesiae dissidio, constituendi Pontificatus causa, Constantiense Concilium haberetur, singulari sua ob insitam pietatem cura ejus rei & sollicitudine fecit, ut legatos illuc mitteret, suo & civitatis nomine pollicentes

C omnia Patribus, quae ad negotium illud strenue sancteque administrandum peti hinc possent. Legati sunt missi, Episcopus Alexandriae, Abbas S. Ambrosii, Gaspar Vicecomes, Otho Mandellus, & Galeottus Casalis: legationique ei splendor additus, qui praeferret erga res Romanas animum sensumque ejus a quo mittebatur.

Sane, quod vexari Archiepiscopum Capram ab Joanne Vicecomite Concilii jam auctoritate damnato passus postea fuerit, offendere id aliquo modo posse animos videtur, adversarique patriae religionis hereditati & famae, quam ei assignamus. Verum, id quoque, sicuti etiam animadversio in conjuratos interfectoresque fratris, cum caetera tam pia fuerint, condonatum esto ne-

D cessitati dominationis, quae caecat saepe animos, & peccare invitos cogit. Nam quemadmodum saeviendum Principi fuit, ne Ducum impune interficiendorum exemplum proderetur, ita sui sanguinis hominem ab homine alieno in Metropolitani Pontificatus certamine devictum, fore quodammodo detrimentum imperii, labemque existimabat. Reliqua deinceps fuere ejusmodi, ut Principem, religione, prudentia, imperio, atque per totam Italiam auctoritate maximum, Mediolanenses admodum laeti intuerentur. Scilicet, etiam inter ipsa tristia, sicuti demonstravimus, atque cruenta initia Principatus, dum nobilium virorum nece parentaret in-

E terfecto fratri, dumque majestati domus per damna Archiepiscopi Caprae inserviret, dederat quaedam ejusmodi signa, ut mitem ipsius animum, rebusque sacris valde addictum agnoscere omneis possent. Esse in urbe conjuratorum posteros, esse in domo, & patrias obtinere fortunas excelso passus animo, declaraverat sic, erat que testatus, quod suae conscientia aequitatis nihil insidiarum ipse suspicaretur. Petrum vero Garzelinum ex Humiliatorum ordine unum e conjuratis cum in custodia haberet, Praepositi Crescentiacensis exemplo trepidum, & in pari culpa supplicio addictum eidem, non modo vivere ac dimitti jussit, sed Cavenaghi Praepositum etiam in posterum esse jure ac potestate qua ante conjurationem inter suos fuisset. Unius sacri capitis poe-

F na contentus fuerat in exemplum: contaminari ultra religioso sanguine per iram, nefas atque impium duxerat. Eustorgiani Fratres item acceptis ab Hectore praediis muneribusque multis, cum & suspecti esse possent, & invicem ipsi suspectarent Ducis iras: omnia eis quaecumque tenuissent, intacta conservavit.

Hoc itaque Principe contenti cives laudabant ex prioris Tyranni comparatione fortunam Urbis, tertiumque jam hunc Mediolani Ducem, & praecipitatam in familiae unius sceptra Rempublicam, vel jam assueti servitio, vel deliniti mansuetudine imperitantis, nequa-

 quam,

quam; ut mala loquebantur. Tributa tolerabant absque tumultu ullo: strenue ad bella prodibant, ubi prodierant, quasi pro communi patria, non quasi pro domino gerebant rem. Ita Mediolanensis exercitus paucorum dierum spatio Alexandriam, Bergomum, Brixiam, Laudem Pompejam, Placentiam, Cremonam, & aliquot praeterea magni momenti arces recepit, captis, aut caesis qui per vim eas proditionemve occuparant. Urbs Novocomum ab Eleuthero Tyranno dedita est tot victoriarum metu. Tritium, & Vogheria, & Crema, re magis quam nomine militariter celebrata loca, aliquamdiu oppugnationem toleravere. Cremaniola copiarum ductor, ob res eas prospere gestas, ab Philippo Maria Castri novi Comes creatur, idque munus in Templo Maximo, flexo ante aram poplite accepit. Rebelles, & latrunculi, qui ex contemptis metuendi, concitis in arma civitatibus, negotium Metropoli exhibuerant, alius alio ritu, pro sua quisque, vel contumacia, vel fortuna, poenas dedere. Gabrino Fondulo Cremonensium turbatori caput Mediolani abscissum. Arceli duo, per quos prodita Placentia, in furcam acti tamquam fures. Malatestam Bergomi & Brixiae invasorem, utraque amissa urbe fugientem, cum intercipere possent, neglexere. Diversi & foedi aliorum exitus fuerunt.

Hunc rerum cursum, & tenore fluentes uno Metropolitanorum exercituum victorias urbs Genua, cum aliquamdiu morata esset, humilitate deditionis gloriam auxerat, nisi Princeps ipse Philippus Maria tantae rei occasionem errore quodam suo corrupisset. Namque Principes ejus Civitatis, postquam terra marique urbe circumventa sua, & magna ex parte capta, despondérant animos, abjecta gloria speque defensionis, permittunt sese victori exercitui, praesidiumque Mediolanense admittunt. Inde, ut majorem deditioni gratiam facerent, decernunt legatos, qui cum clavibus portarum adeant Ducem, ac petant ut rem Ligusticam placatus lubensque in ditionem accipiat. Verum ille, sive iratus ei urbi, quia morata victoriam esset, sive ob res prosperas superbia invadente animum, sive re vera, pietate erga Sedem Apostolicam ne admissis quidem in conspectum suum legatis, renuntiari jubet: Pontificis Maximi legatum adirent, & cum eo super deditione colloquerentur. Legatus Apostolicus Mediolani Cardinalis Insulanus erat: isque in Ambrosiana Aede, precibus Genuensium auditis, claves portarum Ducis nomine accepit. Superbum id visum Liguri: venientem cum tantae rei munere legationem spretam haud dubie & elusam: rejectos alio: non dignos esse habitos, quos sua omnia dedentes Dux Mediolani audiret.

Itaque, quamquam auditi postea sunt, & ab Duce eodem culti etiam donis honorificeque dimissi, sera tamen & inutilia omnia fuere, quia repulsae contumeliaeque prioris dolor alte animos occuparat. Reversi domum ita renuntiavere legationem, ut Senatus, fronte quidem, & simulatione praesenti necessitati succumberet, acciperentque missum ab Mediolano Praetorem, intimis vero consiliis, & arcano fremitu rebellionem pararent, quae non multo postea erupit.

Interea Mediolanense nomen celebrari quotidie magis admiratione vel invidia populorum aliorum, & redacta paulatim in veterem statum Metropoli patrioque recuperato imperio Philippus Maria, arbiter fere Italiae rerum habebatur. Ortum deinde est ex tantae potentiae metu bellum atrox, conjuratis adversus Metropolim Regulis liberisque populis, dum pro se quisque metuunt, ne tam prosperae Mediolanensium res sibi exitio forent, ac domitis undique perduellibus, & frenato vel sublato quidquid domi esse molestum posset, ad toties repetita semperque irrita vota majorum suorum attolleret Philippus Maria animos, ut scilicet Italiae Rex superbo nimium, & apud caeteros quoque Reges invidioso, ac formidabili nomine diceretur. Ad ejus rei suspicionem Florentini primum sunt excitati solertia & calliditate sua, & veteribus odiis. Hi postea Venetos admonuere. Genuenses, usurpata olim, dein amissa libertas, ingenia gentis, spretae legationis ira, occasio, precesque potentis-

A simarum Rerumpublicarum ad tentandam hoc tempore fortunam incitabant. Tum Rex Alphonsus, & permotus legatione Florentinorum, & suo dolore ardens, quod rem Neapolitanam adoptionis jure vindicanti sibi Mediolanensium arma obstitissent, haud aegre suas vicissim opes exercituumque partem in hostium horum damna pollicebatur. Sabaudiae Dux Amedeus, & Demarchi treis, Estensis, & Monferratensis, & Mantuanus, fiducia validiorum, stimulis quisque suis, & in commune omneis, detestatione atque odio regni imminentis armati in Mediolanenses, dum a majoribus conjuratis erumpendi signum daretur, exspectabant.

B Mediolanensibus, & Philippo Mariae in tantarum discrimine rerum maxime adversarium erat, quod Cremaniola ille, per quem superiora bella administrata fuerant, quo duce subegerant rebelles, transierat nuperrime ad Venetos, eaque transitio, nonnihil quidem etiam, ob viri famam, & in re militari usum, sed multo magis ob prodita per eum arcana hosti, sollicitam civitatem habebat, veluti si aliquem ex intima familiaritate servum in domum recipi inimicam quamvis praepotens herus videret. Discesserat autem transfugeratve ille, partim quidem, ab causis iisdem, ob quas discessiones, & transfugia servorum fiunt, partim vero, ob causas alias proprias ipsius, atque singulares. Nota & communia incitamenta abeundi huic fuere Cremaniolae: quod pro
C magnis suis meritis, parce avareque se ad eam diem esse tractatum quotidiana servientium calamitate reputabat: quod ea quae secum praemia quotidie coarctarentur, large in scurras, aut in rerum levissimarum ministros effundi a Principe conquerebatur: quod demum aemuli ipsius & inimici praecipuum gratiae in aula locum tenerent. Illa vero ab gloria virtutibusque viri, secreto, & occulte proficiscebantur: quod Princeps ipse certamine miserando coeperat cum eo Cremaniola velut agere aemulatum, ejusque obterere famam studebat, adeo ut praefectos alios suos in ipsum irritaret sereretque inimicitias, & Guidi Torelli praecipue odia in ipsum ultro aleret. Torellum quin etiam ipsum, demoto eo praefecerat classi apud Neapolim, & contumeliae huic addita
D mox gravior contumelia, Genuensem quoque praefecturam, quae velut ad prioris injuriae solatium data erat, adimit ei, & Cardinalem ipsum Insulanum illuc mittit.

Haec igitur dolens Cremaniola simul & indignans abierat ab Philippo Maria, jusseratque valere Mediolanenses, quos ipsos, & Principem sera jam inutilisque poenitentia angebat ob alienatum, & fugere coactum hominem, cujus egregia militaria facta, olim invisa, nunc periculo imminente celebrabantur. Spes omnis in Francisco Sfortia erat, quem viginti trium annorum juvenem aetas illa Scipioni aequabat corporis animique in-
E dole, magnitudine gestarum rerum, atque tam immaturae virtutis pene miraculo: de cujus origine juvenis, & quemadmodum, ex patris contubernio, post ejus casum, ad alienorum exercituum imperia pervenerit, ac imperium denique sibi proprium hoc fecerit, demonstrabo, cum perducta in ipsius Principatum historia, novos urbis nostrae casus ab rebus ejusdem pertexere incipiam. Nunc adversus eos, quos dixi, foederatos adscitus Vicecomiti Mediolanensibusque copiarum ductor, & administrator belli gerendi, statim conflictabatur invidia, & aemulatione multorum, qui fremebant atque indignabantur, homini mandatum esse peregrino id munus, in patria, quae gentibus ipsa aliis suppeditare e sua sobole
F Imperatores posset. Namque Proceres urbis, Mediolani, quibus animis, & ipsorum inter se certaminibus effecerant, ut ad summam imperii militaris alienigena potius conduceretur, iisdem alienigenam hunc ducem insectari postea non desistebant, tum apud Principem varie criminando, tum apud exercitus corrumpendo & detrectando ipsius imperia, donec fessus ille tam iniqua rerum conditione postulavit ultro a Vicecomite, ut Imperatorem bello alium daret, cui parere Mediolanenses mallent, & se ipsum ad petendam obsequii fideique gloriam primum fore pollicebatur, quoniam parum felix in imperando fuisset.

Ca-

Carolus Malatesta Pisauriensis inde Metropolitanos exercitus regebat, cui homini expeditius fuerat Imperium ejusmodi tradere ac relinquere si jam teneret, quam adipisci novum, & succedere Francisci Sfortiae artibus, quae magno cuilibet etiam egregioque duci comparationis discrimen terribile efficere possent. Erat Malatesta aptior paci, quam bello, ingensque hostibus accessit fiducia postquam in hunc modum mutato duce, vim simul imminutam esse Mediolanensium sensere. Ducem vero ipsi Cremaniolam habebant, praeterquam quod Sfortiae quoque metuendum, si duo isti maximi duces in bello hoc maximo congrederentur, etiam ab ira & metu, tamquam in ultimo discrimine sollicitum, ut & male de se meritos ulcisceretur, nec sese transfugam ulciscendi locum eisdem daret. Armatorum millia foederati effecerant ad triginta duo: Metropolitanus exercitus ex viginti millibus constabat.

Principia belli circa Brixiam urbem constitere: quae civitas, cum aegre semper antea Mediolanense imperium tulisset, ad foederis famam sustulerat animos, & instigante Cremaniola ad Venetos defecerat. Duae tamen illic arces, vetus, & nova Vicecomitis nomine tenebantur, & munitissima alia castella Coenomanorum Oldratus Lampugnanus missus illuc ab Mediolano Praetor auxerat praesidiis, ex quo labare gentis fidem, & defectionem parari suspicatus fuerat. Has arces, & castella, quamdiu Lampugnanus, adversus acerrime oppugnantem hostem retinebat, irrita defectio habebatur, & urbs ea posita in medio, pari utrimque ad obtinendam eam conatu, neque Mediolanensium erat, neque Venetorum. Ut vero Lampugnanus excessit arce, quae in summo colle posita urbi imminet, urbs ipsa amissa est, non parvi quidem per ea tempora nominis, sed majorem, quam pro nomine praebitura materiem malis, quae postea Insubriam universam, & Insubriae Metropolim hanc afflixere.

Capta sic Brixia, foederati Venetas naves Pado flumine ad spem capiendae etiam Cremonae immittunt, cum quibus male, dein prospere pugnatum, & Veneta classis ab victrici nostra classe profligata, nonnihil est solata urbem admodum moestam defectione Brixiensium: spoliisque, & rostris navium Mediolanum relatis, navale decus omnium ordinum gratulatione celebratum est. Sed antequam secunda pugna in flumine committeretur, terrestri ad Pompilianum Marte cladem acceperant Mediolanenses, ob quam ne posterioris quidem hujus victoriae gaudium apud occupatos luctu animos pro rei magnitudine sentiretur. Malatesta in eo praelio captus, pars minima cladis ejus fuit: captivitasque potius illa apud infensos civium animos pro solatio habita est.

Adeo exsecrabantur Mediolani publice omnes istum ob imperia improvida, queis exercitum perdidisset, cum, aut conservare potuisset, aut etiam victorem reducere, si ei, aut in suis, aut in alienis consiliis constantia tamen aliqua adfuisset. Nam ubi statuerat forte recte aliquid, protinus id per metum trepidationemque mutabat: gnarique hostes moris, & consuetudinis hujus, captabant inscitiam hominis, & arbitratu fere suo pavidum animum quotidie agitabant. Ubi nullus erat timendi locus, ipso corrumpebat timore pulcherrimarum rerum occasiones, & faciebat commodiora cuncta hosti: ad fraudes idem hostium, a quibus vix ullo umquam momento cessabatur, securus incautusque agebat. Infausto die, quo clades accepta est, cum subduxisset exercitum in colles, id quod paucitati adversus multitudinem admodum salutare fuerat, lacessente, & omnibus modis id ipsum quaerente Cremaniola descendit in aequum, & quam extentissimo potuit campo copias locavit, quasi de industria, ut ab majore hostium numero circumfunderentur. Ibi nata est occasio inermes etiam nudosque fere trucidandi.

Nardus erat Torquatus in Mediolanensi exercitu, qui stipendia pedibus faciebat, & Sfortianarum fuisse cohortium peditem hunc ferunt. Sive per lasciviam ille, sive offensione interposita aliqua, sive ferox animo, &
A ostentandae virtutis cupidus, manipularem ex foederatorum exercitu alium provocarat ad singulare certamen, ut in exercitus utriusque conspectu decernerent uter melior manu esset. Noverat utrumque fama militaris ob multa fortia facta, & ob procera corpora magnosque artus, queis longe supra caeteros eminebant: atque ab certamine gloriae irritatis praecipue animis in eam descendere aleam utique concupiverunt. Perfertur ea res ad Ducem etiam utrumque & veluti per ludum accepta gregalium horum provocatione statuitur dies, quo die, medio inter exercitum utrumque campo veluti per tacitas inducias militum oculis id ludicrum exhiberetur.

B Statuta spectaculo dies fuit XI. Id. Octobris, quam atram populo Mediolanensi lucem notasse volui, ut notaretur simul posterior altera laeta & serena nobis, tenebricosa, & funesta hosti. Nam sicuti illa prior multas populo Mediolanensi lacrymas tulit, ita Juniae Idus anno insequente, partam eam ex nostro luctu lauream Venetorum nomini deformavere majore luctu. Procedunt igitur eo die manipularis uterque concertator ex antecondicto in campum quatientes arma quibus pugnaturi erant, verbisque mutuo insultantes. Simul duo contrarii exercitus procedunt ordine ad spectaculum velut in eamdem scenam, sed neque animorum habitus, neque vadentium forma eadem erat. Hostes ab duce suo jussi
C sumere arma tamquam in aciem ibant, & praeceperant haud dubie pugnam animis hoc ipso, quod, seque & praefectos suos nihilo segnius armatos videbant, quam cum in praelia iretur. Nostri, sine galea, sine telo, pars magna emittebantur ab discincto item inermique duce multum reclamantibus Francisco Sfortia, & Guido Torello, qui, si nullum alium in usum, disciplinae saltem militaris ergo, & decoris ornatusque causa cum insignibus armisque suis exercitum etiam inter ludicra esse habendum monebant: interimque ipsi privato consilio armabant suos, & horum exemplo recurrebant ad capienda tela etiam alii, quibus minime imperatum erat.

D Pars tamen, ut dixi, major inermium fuit: & postquam assedere, hinc semermis ista multitudo, hinc probe armata multitudo major incipiunt concertatores duo inter se dirigere ictus, quos uterque inferebant, declinabantque arte eadem, quae ipsa augebatur tot inspectantium verecundia: neque huic aut illi periculum suum, sed utrique partis suae gloria proposita est. Dum isti sic pugnant, nostri quidem simpliciter intenti occupatique spectaculo, nunc clamoribus adjuvant militem suum, nunc eo periclitante conticescunt: hostes vero pugnam animis volventes ipsi aliam, non ad peditum duorum inane certamen, sed ad nutum intenti ducis, accepto repente signo exsurgunt, expediunt tela, dant
E impetum in nostros, & tota momento uno scena fit acies qualis fortasse antea numquam spectata erat. Septuaginta millia mortalium (tantum enim fuisse exercitus utriusque numerum constat) in unum convoluti globum, pugnabant armati cum seminudis, queis indignatio rabiesque ipsa loco armorum fuit, & percussi jam vulneratique multi in mortem, aut telo arrepto aliquo, vulneravere proditores, aut per tela ipsa furibundi ad fauces affluxere eorum, ibique unguibus & dente gerebant rem, atque conatui suo immoriebantur. Constitit, ab moribundo inermi non neminem esse praefocatum, cui prostrato ac dejecto ille superincubuerat, bucculaque
F revulsa injecerat manum. Quodque foedius dictu videri possit, in ipsa postea nostrorum strage reperti quidam sunt compressis tenentes dentibus membra aliqua hostium, quae spiritu extremo asperante animos, impetumque addente abstulerant morsu: & sicut inter caesorum acervos, madida ac fluentia cruore hostili Mediolanensium ora cernebantur, ita in loco praelii fusae passim auriculae repertae sunt: ac in ipsa deinde talis victoriae gratulatione proditores irrisui fuere, cum auribus mutilati, vel truncis inhonesto vulnere naribus, virtutem fateri Metropolitanorum cogerentur, qui per ducis inscitiam fraudemque ipsorum deprehensi sine armis praelia tamen illa naturae telis edidissent. Caeterum,

Sfortia, & Torellus, aliique, qui vel horum jussu, vel sponte sua armati ad spectaculum exierant, ferro etiam, quantum pauci adversus plurimos poterant, sustinuere hostem, ibique Cremaniola pene irritum suum dolum erat detestatus, cum paucorum arma defenderent etiam nudos, negotiique tantum exhiberent.

Sed neque justa haec armatorum acies, neque nova alia, cui dolor & ira fervorque spiritus ultimi repererat in dentibus, & unguibus tela, quae dux improvidus ademisset, contra superfundentem sese multitudinem atque succedentes integros fessis, & contra tot manus circumferentes undique ferrum valuere: fuitque summum virtutis opus effugisse ex eo praelio, dum hostes, aut tot inermium strage, aut contra paucos armatos, defensione sui occupantur. Effugere Sfortia, & Torellus, & alii, quos sua virtus, & duo illi duces adjuverunt. Reliquus Mediolanensium exercitus caesus aut captus una cum Imperatore ipso Malatesta, qui causa tantae cladis fuerat: vulgoque, ceu nova clades habita hominis salus, quem sepultum atque obrutum cumulis caesorum ipsius culpa tot fortissimorum militum, potius quam captivum atque superstitem debuisse esse, ajebant.

Calamitas igitur ad Pompilianum accepta haec, & amissus tam indigne exercitus, manente apud singulos eorum desiderio quos quisque amicitia vel propinquitate attingebant, navalis victoriae laetitiam deflorabat quae secuto anno de Venetis parta, cladem hanc ipsam, ut dixi, solabatur. Navalis autem victoria Mediolanensium, apud temporum eorum Chronographos hoc ordine tradita perscriptaque est: Cum Pompilianensi illo casu elati Veneti, actum esse de Vicecomite ac Mediolanensibus sperarent, insuperque sinistro ipsi alio cum nostris ad Soncinum praelio irritati, prosperis simul & adversis in Metropolim accenderentur, classem instruunt navium diversi generis fere centum eo consilio, ut Pado amni Cremonam aggrediantur: si urbe potiti forent ea, consiliis deinde rebusque majoribus imminentes. Praefecerant classi Nicolaum Trevisanum ex prima illic nobilitate, sed multis etiam maritimis expeditionibus omnique bellica laude nobiliorem. Classis nostra quinquaginta navium fuit. Navarchi, & praefecti, quamquam haud perinde assueti fluctibus, tamen, & indignatione ob recentem fraudem acuente animos, & exercitatione jam usque nonnullo praeparati ad discrimen, cujus magnitudine prope jam Oceani fama concesserat in Padum, nec de eo tamquam flumine homines loquebantur. Summa imperii totius ad Pacinum Eustachium, & Franciscum Sfortiam, & Nicolaum Picininum spectabat, quorum fidei ac virtuti ut omnia crederentur, temeritas Malatestae infelix effecerat.

Ut primum infestis concurrere rostris naves, & adversa utrimque fronte pugna inita est, quinque Mediolanensium triremes, caesis propugnatoribus, obtruncato remigio capiuntur: qua clade duces in magnum metum adducti sunt, ne terrestri simul, & navali certamine, bello aperto pariter & fraudibus victa Metropolitana res defendi ultra non posset. Ac tanto magis id ipsum timebant, quia ad classiariorum ingentem numerum, quos Trevisanus dispositos egregieque armatos in navibus habebat, novae copiae accessurae dicebantur ex Cremaniolae exercitu, qui Mediolanensium nomini infestissimus haud procul ab Pado castra habebat. In eo periculo, Sfortia usus hostium arte, dolum etiam ipse nonnullum subsidio assumit, atque ad distinendum proprio metu Cremaniolam, mittit ad eum duos, qui transfugarum specie ostendant, re desperata navali Mediolanenses, paratos esse descendere in terram, & nocturno impetu castra aggredi. Fraus ea saluti rebus fuit, & adversus insidiatorem insidiae valuerunt. Detinente namque Cremaniola militem in castris, ut adversus invasuros parati intentique essent, & Trevisano exspectante subsidium, ut impressione una debellaret: nostri, simul aversos in spem auxiliorum, simul ab re jam bene gesta incautos aggressi Venetos, turbavere primo, deinde expugnavere classem, quae postea terrori victoribus fuit etiam postquam capta dissipataque erat. Adeo, & tormentorum numero, & omnis generis armatura, & navium magnitudine, ac firmitate inexpugnabilis videbatur, nisi praeter eam, quam dixi, ducis artem, casus etiam repentinus, & amnis quodammodo ipse, expugnasset.

Cum enim certamine accenso, par metus, & spes in parte utraque aliquamdiu eadem esset, ac nostros jam fere poeniteret ejus spei, cum qua pugnae discrimen lacessivissent: accidit forte hoc, ut Praetoria Veneta triremesque aliae, quae propter magnitudinem suam, multa aqua liberoque spatio indigebant, illatae in angustias quasdam, fixis ibi inter vada carinis, explicare se se non possent. Tunc vero Trevisanus cernens exitium suum, ejecit se se saltu in ripam, atque inter vepres, & alia queis inculta vestiuntur, est elapsus. Idem fecere duces, & praefecti alii, quibus, simul Imperatoris exemplum, simul metus cuique suus haud inhonestam in tali casu fugam suadebat. Qui manserant, attoniti triremium impeditarum casu, Imperatoris reliquorumque fuga, & expeditis undique Mediolanensium navigiis, haud multo plus momenti efficiebant, quam si ipsi quoque effugissent.

Ita, modis omnibus inclinata ad iniqua re, Veneti partam tot antea maritimis victoriis gloriam perdidere fluminis injuria: sicuti tunc sermo hominum fuit. Cremaniola postea infortunium luit capite, suspectus proditionis, quia nullam in tempore opem tulisset. Mediolani ad victoriae gratulationem hujus, laetitia accessit alia ex Sigismondi Caesaris adventu, qui ad petendam hinc de more coronam aderat, ne dilata diutius ea res ad legitimam imperii possessionem impedimento sibi esset. In Ambrosiana Aede coronatus est ab Archiepiscopo Capra, quem hoc tempore reperio nihil obturbante aemulo, sua in sede fungentem omni pastorali munere etiam Principi acceptum fuisse. Coronati caeremonia Caesaris in temporum eorum tabulis ita perscripta est: Archiepiscopus Capra procumbentem ad Ambrosianam aram in genua Sigismundum solenni carmine precibusque usitatis expiavit. Annulo digitum ejus annularem, ferreo diademate caput cinxit. Nudum gladium & sceptrum, & globum, insignia Imperii, in manum dedit. Haec omnia sicuti acta essent, Balthasar Capra Archiepiscopi jussu consignavit litteris, & publica documenta rei caeremoniaeque ejus confecit. Ex Cottarum familia, cujus gentis homines vetusto jure ad caeremoniam adhiberi hanc oportebat, nemo unus adfuit. Totidem verbis antiquae tabulae caeremoniam tradunt, qua Sigismundus Caesar Mediolani est coronatus, tempore eodem, quo partam de Venetis victoriam, & post magnae cladis luctum, ingens navale decus, in triumphi modum exculta Metropolis justo gaudio concelebrabat. Ac veluti cumulante in eos dies fortuna res omneis secundas, & magnas, triumphus alius urbi exhibitus est: duo captivi Reges uno tempore, Navarrus & Aragonius, quos inter Neapolitani regni tumultus acerrime obsidenteis Cajetam, Genuensium classis (erant adhuc Genuenses in potestate Mediolanensium) obsessis missa subsidio, cepit, ductique Mediolanum aliquamdui exempla rerum humanarum fuere, trepidi scilicet, quid de ipsorum capite Dux Mediolani statueret.

Servati benignitate ipsius clementiae gloriam tulere ei, quae victoriae famam auxit. Fertur Aragonius, cum ab Philippo Maria intra Jovis arcem, salva inter captivitatis miserias Regiae majestatis reverentia, humanissime compellaretur, proponendo pari affabilitate, & modestia fidem suam, gratumque animum ad omnia, quae tanto discretus spatio, imperii hujus causa facere posset, ac rursus ostendendo Gallorum impotentiam, & pericula, vel damna, quae Mediolanenses appeterent, si Neapolitana res illuc transiret, flexisse Ducis animum, ut salvum, & incolumem Regem utrumque dimitteret, habito insuper honore, & hospitalitate omni, quae mutuis obligaret pignoribus animos, ob salutem, hinc datam, hinc acceptam, & ob beneficia, quae salutem etiam honestarent. Per aliquot inde dies,

Ara-

Aragonius, & Navarrus fuere Mediolani, amplectente ac venerante Metropoli Regiam magnitudinem in eisdem, quos paulo antea adspexerat ut hostes, & miserata erat, ut captivos. Opulentissimi civium certavere munificentia, & comitate omni erga eos, ac data sunt munera, quorum admiratione, Reges externi fortunas urbis supra regnum uterque suum extollerent palam. Apud Vitallianum Borromaeum praecipue fuere in hospitio, qui splendore domus, & pecuniae magnitudine proximus fastigio Principis habebatur. Refert Bossius, festos eos dies omnes fuisse populo Mediolanensi, supplicatum ad praecipua templa Urbis, campanarumque son tu vocata cuncta ad hilaritatem: Reges ipsos in templum maximum ventitasse aliquoties, atque ibi, tum partium singularum, tum universae molis attentissima contemplatione mirifice esse delectatos: in patriam deinde rediisse tam benevole erga Mediolanensium nomen affectos, ut captivitatis deinde illius etiam jucundissime meminissent.

Caeterum, sicuti laeta haec in speciem atque magnifica fuere in pompam, ita gravissimae rei damnum attulere, nimiumque magno triumphus ille stetit. Namque Genuenses, etiam irritati, sicuti demonstratum est, spretae suae legationis ignominia, postquam dolor hic insuper novus accessit, ut partam sua classe victoriam, captivosque Reges, & defensi Neapolitani regni decus, omnia in famam, & potentiam concessisse Mediolanensium viderent, defectionem, quae dilata adhuc fuerat, haud ultra distulere, spectaculique & triumphi invidia illius amissa est urbs, quae maritimas opportunitates Metropoli addebat, sine quibus nullum imperium satis validum esse potest. Simul, ejusdem Neapolitanae victoriae Regiaeque captivitatis invidia apud aemulos hujus Imperii Venetos Florentinosque renovaverat antiquam curam, ne urbs uno tempore victrix, & hospita liberatrixque Regum, ad spem Italici Regni, per haec, & alia quotidie facta violentior, nulla deinde ope posset inhiberi, nisi nova quamprimum remedia ei malo pararentur.

Igitur, ad pristinas ejus rei sollicitudines novo hoc addito metu, conjurationem etiam ipsi suam instaurant, foederaque nova ineunt de coercenda Metropoli continendoque intra fines Insubrum Vicecomite, vel etiam exturbando inde, quod si evenisset, in caetera postea consilium ex eventu ipso capturi erant. Ea conjuratio trahebat Eugenium Pontificem Max. haud sine gravissimarum deinde rerum consecutione & nexu scilicet, ut Vicecomiti Metropolique cum sacrorum Principe bellandum esset, & Christi Vicarius, Principum aliorum certaminibus odiisque implicaretur: quo negotio, Apostolica Sedes ad extrema pene deducta est, capta urbe Roma, profugo Pontifice, deinde exaugurato: & initia caussaeque tantarum calamitatum, haud aliunde quam ab nimia Vicecomitis potentia fluxere, nec alio etiam referebantur.

Cum enim ex Veneta nobilitate esset Pontifex Eugenius, spirituque idem, ut exempla docuere, politico magis quam Apostolico, patriae suae memor, cuncta ad Reipublicae illius amplitudinem referret, ideoque suspectus Vicecomiti ab origine studiisque suis etiam ante id quod dixi foedus fuisset, tum vero inito foedere, infensus atque invisus magis, adversus Imperium hoc agebat omnia hostiliter, & vicissim hinc ad evertendum eum cuncta ab Vicecomite exquirebantur. Nec Eugenio placebat vivere dominarique eum, unde periculum Venetae libertati semper intactae immineret, & metus indignatioque Vicecomiti erat ingens, si Ecclesiae arma, & Apostolicae Sedis opes, imperiumque sacrorum, & suprema illa auctoritas fierent subsidia illis, quos, odium, & invidia, & dolor alienae pacis inquietaret.

Cumque adeo accensi utrimque animi essent, Philippus Maria hostem persequendo hunc, eo provectus est, ut, & Concilii Basileensis auctoritate, Pontificatu dejiciendum eum curarit, & postquam id tenuerat, confictis etiam ejusdem Concilii nomine litteris, populoque Romano concitato, Picenum ipse invaserit, fraude certa-

A mineque hoc impia Vicecomitum omnium facta haud dubie supergressus. Verum ista dum fierent, descivit ab ipso Franciscus Sfortia ille per quem fiebant, caussaeque defectionis magnae & arcanae quaedam ferebantur. Notissima illa, & celeberrima sermonibus hominum fuit: quod Nicolaum Picininum Sfortiae inimicum, Philippus Maria nimium extulisset: atque occultiore susurro mussitabatur simul illud, quod Vicecomes, & Sfortia, jam pater, & filius, gener, & socer, adoptionis & sponsalium jure nuncupati, vincula ea caritatis incitamenta irarum sibi invicem fecissent. Cum enim Philippus Maria Franciscum admiratione virtutis (nisi fortasse metu) in nomen familiamque Vicecomitum adoptasset,

B eique Blancam filiam despondisset: gravium atque quotidianarum offensionum utraque ea necessitudo materiem praebebat, indignante Sfortia, quod, gener, & successor heresque destinatus, procul ab domo, procul ab aulae limine haberetur, nec tempus matrimonii veniret umquam, & potiores interim alii essent haud alia scilicet commendatione, quam odio ipsius & aemulatu. Philippus Maria vicissim suas habebat caussas expostulandi gravissime & conquerendi, sive culpa in filio erat aliqua, sive cum nulla esset, fingebatur suspicione patris, aemulorum arte, vel etiam, innoxius, ut plerique credidere, juvenis, peccare nonnihil, & peccan-

C do, laedere se ipsum cogebatur ob ea ipsa, queis laedi sese expostulabat. Non enim gratia tantummodo gratiam parit, sicuti verbum habet vetus, sed uberiore foetu, injuriae nascuntur ex injuriis, & dum ulcisci priora homines volunt, damnis fere novis implicantur.

Sic offensionibus alienati mutuis Vicecomes, & Sfortia, quotidie magis alienabantur, exibatque sermo, quod neque alter adoptasse vellet ac despondisse, & alter, sine lare adoptionem, sine sponsa thalamos adspernando, patris & soceri simul nomen inane adspernaretur. Haec inter Vicecomitem, & Sfortiam jacta semina odiorum dissidiique aliquamdiu cum fuissent: cuncta speculati Veneti arripuere occasionem, & illectum ad

D se Sfortiam exercitibus imposuere suis, eoque deinceps Imperatore gerebant bellum adversus Mediolanenses, donec post multas mutuas clades facta ingenti rerum animorumque mutatione, reconciliatus ipse socero patrique cuncta cum eo reconciliaret, atque pax magna sed non duratura, iniretur. Neque vero arbitror, ex omni memoria aetatum aut populorum, homines umquam fuisse ullos, aut tam faciles ad bella, aut in pace tam inconstanteis: & inter omneis eorum temporum casus nihil tam admirabile occurrit, quam potuisse ipsos inter se populos, & Principes fidem habere ullam, cum data semper fides illico vana fieret. Infensi bonis vicissim alienis, ob minimam quamque rem, occasionemque

E natam ad arma ibant: ubi poenituerat armorum, quaerebant eadem levitate pacem: haec statim impetrata displicebat, & rursus violata reconciliabatur: atque cum saepius ita egissent, nondum tamen credendi invicem stomachus taediumve subibat. Ne vincula quidem ipsa humanae societatis, quae apud gentes omneis, maxima, & sanctissima habentur, in ea Principum inconstantia valuere, quominus Sfortia insidiantem sibi Vicecomitem dejicere Regno simul & vita conaretur etiam ex quo deducta tandem Blanca, sexus utriusque prolem ediderat, uxorque jam, & maritus, & horum filii, Vicecomitis nepotes, avus vero iste, & socer, & rur-

F sus filia illa, generque, plena caritatis nomina, molleis ac teneros in parte utraque facere animos possent. Et postquam inter pignora ista saevitum tantopere erat, coaluere tamen iidem animi rerumque praeteritarum oblivione indicta, adversus hostes alios iniere foedus, quod ne rursus abrumperetur, morte, credo, Vicecomitis effectum est. Nam ea paulo post, sicuti memorabo, est insecuta, tunc cum flagrante bello Italia, tumescentibusque animis ira, & metu, & mole suspicionum, monstrum adhuc exspectari aliquod posset simile priorum, quae socerum, & generum spectacula utriusque hostibus antea fecerant.

Caeterum, huic tantae saevitiae animorum, & levitati,

tati, quae quidem, non tam hominum ipsorum, quam dominationis videri vitium potuit, rerum etiam, quae interim accidere, varietatem, & saevitiam recte aliquis comparaverit. Bergomum, & Brixia, & Vicetia, & Verona, Mediolanenses inter, & Venetos obsessae saepius, captae direptae, die aliquando uno, aut dominos habuere eosdem, qui hostes fuerant, aut ab dominis paulo antea suis hostilia cuncta pertulere. Veneti facto ad Cassanum ponte, flumen transgressi Abduam, collesque depopulati Briantaeos, capta ad Bripium Leucumque arce, castellis circa flumen insessis communitisve aliis, spe maxime intestinarum seditionum ad ipsa moenia urbis Mediolani accessere tamquam dejecturi Vicecomitem, Imperiique sui sedem facturi Metropolim. Iidem ab Orientali porta (regione namque venerant ea) pulsi & rejecti vix tutum in sua castella receptum habuere. Urbe in ipsa, Eusebius Caimus particeps omnium consiliorum Principis, idemque ad Principes alios saepe legatus interficitur in templo maximo, cum ad D. Juliae aram effusus in preces positis humi genibus jaceret: & causa tam violentae necis fuit suspicio, quod Francisco Sfortiae Venetisque arcana imperii prodidisset. Cujus hominis neci continuatur Nicolai Picinini post gravem morbum obitus haud sine multo hominum sermone, quod inter tot acies, atque tot inter tela versatus ille non potius occubuisset ferro. Mortuus est ad Corsicum, qui locus navigabili alveo alluitur quinto ab urbe lapide, indeque devectum cadaver in templo maximo sepelitur exsequiis, quae decerent exercituum Imperatorem flagrantissima apud Principem gratia, quo amisso, simulacra luctus in aula tamquam ob res perditas fuere. Tumulus ejus ingredienti Templum ad dexteram est juxta valvas Sacrarii Majoris cum marmorea tabula, quae parieti inaedificata subjectaque Deiparae Virginis imagini, carmen incisum hujusmodi habet: *Nicolaum Picininum sub Philippo Maria, exercituum Imperatorem, cui, ex corporis brevitate, cognomen id fuerit, situm esse ibi, & petere ab omnibus, qui eo accesserint, ut brevi apud Dei Matrem prece adjuvetur.*

Haec duorum hominum funera, curas sermonesque civium a publicis malis bellique cladibus aliquamdiu averterant cum eorum alter, falsa Principis suspicione interfectus fuisse diceretur, alter magnum Principi luctum, & una cum luctu sollicitudinem reliquisset, quemnam eo amisso perinde fidum strenuumque assumere sibi ducem posset. Ante funera haec tumultus in urbe fuerat periculo, quam re major a Brando Castelleoneo Cardinale ortus, qui magna erat etiam inter collegas auctoritate & fama, aderantque opes, & animus fervidus, reique semper alicujus molitor. Inter caetera Sacerdotia quae multa & ampla obtinebat, D. Ambrosii Monasterium fuit ea conditione, & jure, ut pars vectigalium cederet Monachorum alimentis, reliqua Commendatarius teneret. Monachi erant Cistertienses, qui Ordo jam inde ab initio fundatus ibi, & constitutus pari cum Canonicis jure Basilicam eam tuetur. Hos ille Monachos dimiserat e Monasterio omneis, induxeratque Cartusienses in eam sedem haud parva Mediolanensium offensione & ira. Fit urbe tota propter eam rem consternatio, & tumultus, qualis esse solet, cum publica jura violata animos irritavere. Postquam aliquamdiu turbatum est, publico denique consilio opis implorandae causa ad Principem itur. Is abire ex templo Cartusienses jubet, vacuamque relinquere Ambrosianis sedem. Ni abeant, igni se & ferro dejecturum eos minitatur, statimque illi abiere. At Cardinalis, ubi Ducis interminitatione Monachos cessisse loco videt, ad consilium aliud adjecit animum, ut Ambrosiani officii ritus deleret, ac pro eo Romanam formulam in Mediolanensis Ecclesiae consuetudinem inducere conaretur. Id non posse fieri arbitrabatur, nisi codicem ipsum intercepisset, in quo formulam Ambrosiani ritus D. Ambrosii manu descriptam ferebant. Adservabat codicem Praepositus D. Teclae venalis homo, sicuti res docuit, an potius absque scelere ullo, levis, & parum acer ad custodiam rerum, quae fidei ipsius concreditae essent. Hunc auro corruptum, sive promissis, vel qua alia deceptum arte Castellaeoneus in eam mentem adducit, ut sacrosanctum codicem prodere sibi non recuset. Accepto codice, Cardinalis idem facile deinde exsequitur caetera, & primum omnium agendo cum Canonicis, impetrat hoc, ut die festo res divina Romano ritu fiat ad aram maximam: & data opera dies est electus Epiphaniae, quo majore concursu, ac celebritate nova caeremonia spectaretur.

Confuderat ea res admiratione ac novitate civium animos, atque inter sese frementeis, causam, sive auctorem immutandi patrii ritus quaerebant. Postquam cognitum est, rem esse artificio & machinatione conflatam ejus Castellaeonei Cardinalis, ad ipsius repente aedes advolavere cum facibus, & obsessa domo minitabantur excidium, ni sibi codex Ambrosianus ille traderetur. Cardinalis enimvero perfusus horrore periculi, projecit e fenestra librum, ac timens in reliquum deinde tempus populi Mediolanensis iras, Placentiam, unde oriundus erat, aufugit. Philippus deinde ipse moritur jactatus febricula per aliquot dies exhaustusque ventris profluvio quem utrumque per se lethalem in affecto corpore morbum adversus remedia omnia contumacem efficiebant curae circumstantes, cum Venetorum arma, semperque suspectus gener, & Imperii amittendi metus obturbarent necessariae quietis horas, indeque stomachus alienatus coqueret prave, atque venenaret quidquid prodesse poterat. Etiam praeter honestas eas sollicitudines, decorasque molestias Imperii nomine, miserabilis cum ignominia angor exercuerat virum ob Beatricis uxoris impudicitiam, quae deprehensa cum adultero, clementer tamen punita est, dato moriendi spatio intra Binaschi arcem, quasi flagitium aliud, & non extremum illud muliebre puniretur.

Reliqua fortuna moribusque Vicecomes fuit iste, tum felix hoc ipso, quod amissum fratris importunitate fere Imperium omne receperat, tum absque ulla fratris similitudine paternarum omnium virtutum famam nactus, si ab Romano demum abstinuisset arma, ac nisi orta illa, Capram inter, & Joannem Vicecomitem contentione de Pontificatu Ambrosiano, favendo potius huic, offendisset suspicione animos, quasi Sedis Apostolicae decreta, & auctoritatem nollet obstare sibi ad ea quae moliretur.

LIBER V.

METROPOLIM PROVINCIAMQUE Mediolanum, & principem hunc Insubriae populum, ab ea libertate, quam post lapsas Imperii Romani opes, ad ejusdem Romanae Reipublicae similitudinem invaserat tenueratque per aliquot secula incorruptam, Turriani primum sub tribunitiae potestatis titulo in servitutem petiere. Deinde Vicecomites Turrianis ejectis pari fallacia Principatum sibi usurpavere eumdem, Archiepiscopusque Otho, vi simul, & gratia, commendationeque Pontificatus illato in familiam suam Tribunorum nomine, decepta patria, Caesaribus elusis, viam ad Imperium inclytum fama per gentes omneis posteris suis aditu hoc invenit, ut ad ludibrium denique tantarum rerum, Philippus Maria, nepotum ultimus filiam unicam, & cum filia regnum alieno homini relinqueret, inimici generi socer invisus, cui in moriendi dolore tristius morte hoc ipsum fuit.

Philippus Maria Vicecomitum Ducum ultimus decessit anno cIↃ ccccxlvii. tempusque id esse depellendae servitutis rati Mediolanenses, fortius omnino quam felicius ad eam rem incubuere, jamque se se pro liberis haud dubie gerebant. Inter quae non duraturae libertatis exordia Archiepiscopum Mediolani fuisse nullum, tradidere quidam, quibus ego utique adsentirer, nisi potiores apud me auctores alii superstitem Pontifici Caprae Joannem Vicecomitem, de quo dixi, alterum facerent. Cum enim ad Philippi Mariae fere finem Capra vitam Pontificatumque perduxerit, contraria ei sententiae, & certissima conjectura dari hinc videtur. Neque vero dici potest, superstitem Caprae Joannem illum fortasse

fuisse

fuisse quidem, sed nihil juris aut potestatis ad Ecclesiae gubernacula habuisse, cum vitio creatus, ideoque dejectus Pontificatu antea esset. Apparet namque fuisse etiam restitutum, idque convincitur Apostolici diplomatis testimonio, quo diplomate piam ipsius mentem de sacerdotiis quibusdam novis instituendis laudat Pontifex Eugenius, annuitque, ut ea sacerdotia ex Apostolicae Sedis auctoritate instituat, quo auctior, & florentior in Ecclesia Mediolanensi divinus cultus esse possit, & quo pluribus simul ipse munimentis ad aeternam salutem insistat. Ibi vero, & Archiepiscopum Ecclesiae Mediolanensis Apostolicae litterae nuncupant Joannem hunc Vercellini Vicecomitis filium, & omni alia affabilitate honoreque verborum prosequuntur: quarum sane litterarum huc transferre summam juvat, ut melius clariusque noscatur origo sacerdotiorum, quae ab Archiepiscopo illo Joanne fundata gentilitia hodie posteris ejus manent. Summa igitur ea litterarum haec fuit: *Reverendissimum in Christo Patrem & Dominum Joannem Archiepiscopum Vercellini Vicecomitis filium, volentem amplificare Mediolanensis Ecclesiae cultum, pioque animo, pro fluxis & caducis mortalium rebus, supera, & aeterna cogitantem supplicasse Apostolicae Sedi, ut ex ejus auctoritate licitum sibi esset, ad caetera loca Canonicorum Templi maximi, locum addere unum, quem obtinens Canonicus, dignitatis vocabulo Praepositus appellaretur. Supplicasse item, ut in D. Nazarii Aede ad aram, quae Florana dicitur, & in Templo maximo ad aram alteram, quamcumque ipse elegisset, jus facultatemque haberet sacerdotia instituendi ad rem divinam in utraque ara perpetuo faciendam. Quae sacerdotia, & cum Praepositi titulo Canonicatum, Archiepiscopus idem, sicuti suo aere fundaturus instructurusque esset, ita supplicasse, ut sibi, heredibusque suis, postquam ipse decessisset, jus foret eligendi ac nominandi homines idoneos, quibus ea demandarentur. Ea consilia & postulata, quia pia & justa essent, continerentque divini cultus amplificationem, etiam auctoritate Apostolica debuisse comprobari, ideoque annuisse Pontificem Eugenium, ut Archiepiscopo Joanni cuncta ea, sicuti essent exposita & petita, gratificaretur.*

Inerat deinde diplomati mandatum aliud Apostolicum, ad Josephum Bripium, Canonicum ejusdem Ecclesiae Mediolanensis, ut ille, inspecta & cognita donatione bonorum, que sacerdotiis instituendis ab Archiepiscopo Joanne adsignarentur, si rem esse idoneam videret, exsequeretur, atque praeesset ei actioni. Adsignavit Archiepiscopus, Canonico quidem & Praeposito florenos nummos centum: rei vero divinae ad aram utramque faciendae, nonaginta. Minime igitur ego dubito, quin, & Archiepiscopus iste Vicecomes, & legitimus Archiepiscopus Mediolani fuerit, tunc cum, Philippo Maria exstincto, Vicecomitum nomen ab superbia fastigioque Principatus ad privatae fortunae jura necessitatesque redierat. Sed mortuo Principe, tanti rerum motus aderant, bellique tanta moles, ut sicuti haec Archiepiscopi illius actio fefellerat vulgatos urbis annales, planeque exciderat ex omni litterarum memoria, nisi repertae forte apud Archiepiscopi heredes Apostolicae litterae traditaeque nobis rem silentio oblivionique exemissent: ita actiones alias ejusdem, aliorumque Pontificum intercidisse mirum haud videri debeat. Nunc consilia Reipublicae Mediolanensis in usurpanda tuendaque libertate, spes atque cupiditates Italiae Principum interjectas, varios ancipitesque casus, & veluti dubitantem in eo discrimine fortunam, & qui demum exitus negotio fuerit, narrare pergemus.

Mortuo Principe, Mediolanenses erectis ad liberandam urbem animis, haud sine exsecratione majorum suorum, qui ab familia una, per Archiepiscopi fraudem, servitium patriae imponi illud passi essent, conspiravere, ne quemquam Mediolani regnare paterentur. In id, provisis, quae providenda erant, multumque inter se se collocuti Principes urbis etiam ante divulgatam Ducis mortem, postquam ab intimis ea celari desita est, disponunt passim armatos ad omnia suspecta loca, vias ipsas transversis fossis, & catenarum obice, ne sit uspiam ad interiora aditus,

A claudunt. Dein, tamquam haud dubie jam usurpata libertate, Principatuque deleto, Reipublicae formam, quam maxime aequabilem, repetitis ex vetere Republica exemplis tumultuarie instituerunt: publicum urbis Concilium Senatusque octingentorum, qui summae rerum praeessent, renovatur. Caeteri Magistratus in singulas portas descripti bini, hique facti bimestres, ut eunte per capita honore, pax animis, amorque status ejus maneret: caetera omnia salubria, & apta libero populo quae possent esse conquirebantur: & quo magis placebant initia libertatis, eo invidiosius exsecrabiliusque Vicecomitum & Regni nomen fiebat. Haud tamen prohibuere, quo minus Philippus Maria Principum ritu B sepeliretur, estque sepultus pensili tumulo post aram maximam, quale Joannis Archiepiscopi monumentum manet. Alii, sepultum quidem rite Principem, sed die funeris, tantum fuisse turbarum in urbe tradunt, ut interpellata exsequiarum caeremonia ordineque confuso, pompa ipsa dissiparetur, & ab deducendo cadavere aversi Clerici simul, & Proceres, & familia tota, & populus ipse spectator, abirent, qua quemque vel periculi metus, vel cura aliqua suarum rerum, vel studium etiam inane videndi quid fieret, avocarat. Erant publici Concilii capita repetendaeque libertatis auctores, Antonius Trivultius, Theodorus Bossius, Georgius Lampugnanus, & Innocentius Cotta. Hos, & Principes C fere alii sequebantur, & plebs ipsa, ceu parentes patriae suspiciebat, intentaque erat ad imperia eorum, & nutus.

Sed multa simul obturbabant terrebantque: prope victor in vicino Venetus hostis, mota Italiae totius arma ob relictam hanc sine imperio urbem, urbe in ipsa factiones detectae trahentium rem ad eumdem Alphonsum, qui paulo antea captivus Mediolani fuerat. Et erat Mediolani Regis ejus exercitus, missus quidem ab Rege subsidio adversus Venetos, cum hoste imminente illo Philippus Maria periclitaretur, sed nunc mortuo Vicecomite, eaedem copiae Aragonio Regnum, & sibi D sedem in hac provincia meditabantur, versaque in terrorem etiam auxilia erant. Praefectus eorum auxiliorum Raimondus Boilus, occupata Jovis arce factus ex auxiliari hostis, vexilla Regis sui populo ostentans concitabat turbatos nimium sua sponte animos, ut specie illa novi, & externi dominatus objecta alienarentur interdum ab iis, quos liberandae patriae auctores nominavi. At viri fortes, quibus, neque perseverantis animi vigor deerat, neque ad consilium, quamvis inter ancipita expediendum, subtilitas ingenii & acumen, & rerum usus, eodem tempore, & malum tollere hoc quod domi natum erat, parant, & adversus imminentes alios undique hostes, praesidia opportuna moliuntur. Raimondum eum Aragonensem, corruptis auro qui circa E ipsum in arce erant, dejecere inde, arceque recepta ipsa, inimicissimum illud libertati opus immissa cum ferramentis plebe demoliti sunt. Familiam vero Raimondi, quae in Monasterii Ambrosiani aedibus erat, diripuere universam, & multiplici in omneis partes terrore ostentato, duces alios peregrini exercitus adjunxere sibi: quae omnia, nec providentius, nec felicius administrari potuere, quam gesta, & administrata erant. Paulatim inde agendo multa, & providendo labuntur ad consilium, fronte quidem ipsa, & specie consentaneum prudentiae & felicitati eidem, atque liberantibus patriam in tali tempore prope necessarium, sed F exitu ad id quod quaerebatur miserabili & calamitoso.

Franciscum Sfortiam generum suum, Philippus Maria, saepe alienatum, saepe reconciliatum rursus, & semper, ut demonstravi, suspectum, paulo antequam moreretur, victus ingruentibus undique periculis, rogaverat, ut ad se cum exercitu suo veniret, & in itinere ipso, dum properat ille, dum accingitur ad soceri mandata, novae exortae suspiciones tardaverant venientem, & moratae erant, donec absumpto sene, ac finitis eo tandem exitu suspicionibus, agitare serio demum ipse imperia, & res magnas coepit. Hunc, accepto nuntio de soceri morte, properantem ab Cotoniola, jam-

jamque progressum in Parmensium fines, & ibi castra habentem, re agitata in Senatu, per Scaramutiam Balbum rogant, ut in easdem gerendi belli conditiones, in quas fuerat a Philippo Maria evocatus, venire pergat. Quod consilium, ut dixi, sicut exitio rebus fuit, ita salutare in frontem, & prope videri necessarium poterat ob inclytam ejus hominis in re militari famam, ob veterani robur exercitus quem ductabat: & quia nisi socius amicusque assumeretur, acerrimum fore hostem apparebat, vel suis ipsius auspiciis, vel translata ad Venetos omni virium suarum mole. Erat Franciscus Sfortia Sfortiae Attenduli filius, cui Attendulo, sua virtus, & fortia facta apud Reges gratiam, opesque, & inde partem imperii, propriosque exercitus, & ipsum Sfortiae nomen invenere. Antea, Jacobus, sive Mutiolus fuerat: parentesque ejus, Joannes, & Elisia intra Cotoniolae fines honesti, praesagium accepisse ferebantur, fore, ut deposito, quod ipsi imposuerant nomine, proles ea nomen assumeret aliud quod fieret familiae cognomentum, & late noscitaretur. Hoc igitur parente Franciscus ortus, postquam is in Aterni fluminis trajectu summersus absque duce ullo Sfortianum exercitum reliquerat, consensu militari salutatus Imperator, ac deinde, quacumque bellum aliquod gereretur, expetitus, & Philippo Mariae praesertim adscitus, fortunaque sub ipso usus ea, quae demonstrata est; nunc accepta a Mediolanensibus gerendi belli potestate, reique militaris administratione, statim divisas curas habebat, tuendi Mediolanensium ipsorum Imperii, & simul rapiendi usurpandique inde quantumcumque posset salva in speciem fide: donec gerendae demum alienae personae finis, belloque aperto invadendi quos tuebatur, tempus veniret. Appellatis in itinere Parmensibus, acceptaque ab iis fide, ne ab Mediolanensium amicitia & auctoritate discederent, Cremonam cum exercitu progreditur, quam ei urbem Philippus Maria dederat, cum Blancam filiam in matrimonium daret. Ibi conditiones, in quas fuerat ab socero conductus, cum Aluisio Bossio, & Petro Cotta Reipublicae Mediolanensis oratoribus firmat, uno hoc addito, ut si Brixiam ipse cepisset, urbem eam haberet, liberam: si postea Verona etiam esset capta, hanc quidem haberet, Brixiam vero dimitteret. Rebelles inde Ticinenses, qui Mediolanensium odio parati imperium quodlibet accipere aliud, adversus Metropolim caput sibi aliquod quaerebant, assumit sibi, Comesque Papiae appellatur, praeclara interim apud Mediolanenses ipsos excusatione hac usus, quod nisi maturasset ipse urbem recipere eam, ventura fuisset in hostium potestatem, quodque magnus bellicus apparatus, & Pado amni armandae naves ibi haberentur: spes praecipua belli, quod ipse administrandum suscepisset. Proinde, ne offenderentur, subsidiaque imperii sui scirent esse, quidquid Franciscus Sfortia possideret.

Mala initia negotii etiam ad exitum infausti, pessimeque Reipublicae consultum optimus quisque autumabat tunc, cum summa rei militaris ad hominem eum delata esset. Ac talibus quidem initiis offenso Senatu, multumque suspecta novi Imperatoris fide, consilium occulte initum est Mediolani, ut peterent potius ab Venetis pacem, quam ut bellum gererent eo duce, qui rapiendo sibi, & intercipiendo quas ad Metropolim adjunxisse debuerat urbes, rudimenta ea infidi animi in ipso rerum aditu posuisset: missoque confestim in castra Venetorum Petro Cotta, pacem & foedus petiere. Sed cum Veneti, alias etiam, ut ferebant, elusi spe pacis, legationem eam sprevissent, necessaria visa dissimulatio adversus Sfortiam, quem ceu priorum obliti, attentiore in posterum cura, per litteras monuere, ut meminisset, tuendi Mediolanensium Imperii causa ipsum esse adscitum: nihil erraturum, si omissis in praesentia curis cupiditatibusque aliis, rem eam ageret: Senatum Populumque Mediolanensem, inter alia instituta, quibus delectetur, grati animi famam erga bene meritos non parvi aestimare, & posse praemia tribuere ei ob fidem, majora, quam quae antecapere ipse festinaret. Talia quaedam ad Sfortiam in castra perscribi Senatus jusserat: usique deinde dissimulatione ac lenitate eadem, speculatores apposuere ei, per quos, in singula fere momenta, quid ageret, quove moveretur, scirent. Et ille, nondum, scilicet, maturum esse tempus existimans depromendi id quod penitus animo inclusum habebat: simul, & Senatus litteris, & conscientia admonente, videns, ob interceptam Papiam, tentataque in conditionibus alia, suspectum se esse Mediolani, sedulo agitabat, moliebaturque omnia, ut suspicione ea se eximeret, faceretque fidem animi, nihil aliud, quam bene gestae Reipublicae laudem quaerentis. Opportune autem ad placandos Mediolanensium animos, probandamque Senatui fidem, ei contigit, ut Derthonenses Ticinensium animo semper aversati Metropolim, urbis suae imperium ad ipsum deferre vellent, multumque rogarent, ne accipere gravaretur: quod abnuit ille, & Praetorem tantummodo dedit. Caetera deinde graviter ac prospere administrando, consulendo de rebus omnibus Senatum, & Senatusconsulta diligentissime exsequendo, ea aliquamdiu erat integritatis fideique existimatione, ut, cum alia super aliam victoria nuntiaretur, objurgarent amici ejus alios, quod ipsum ejusmodi suspicionibus violassent.

Cum enim praeter Veneti belli molem, Galli etiam, & Genuenses, & Sabaudiensis, & Estensis, ad occupanda Mediolanensis imperii varia loca, prout quique partem aliquam, vicinitatis illecebra, seu jure nonnullo petebant, uno tempore coorti essent: tantis afflictam difficultatibus Rempublicam fide illius ac virtute quotidie fieri meliorem apparebat. Et referebat, ut dixi, ille cuncta ad arbitrium auctoritatemque Senatus, ut ne gloriae quidem fructum, adeo non jam imperii partem quaerere sibi ullam videretur. Foedus quin etiam inire cum Galliae Rege, ne ea res apud Mediolanenses detrimento sibi esset, recusavit, cum clandestina in id legatio in castra ad ipsum venisset. Majoreque & illustriore merito, Rainaldum ab Rege eodem cum exercitu missum ad tentandas Italiae res, jamque concitatis ad rebellandum Alexandrinis, finitima invadentem, repressit precibus & auctoritate, memorans in colloquio vetera patris sui merita erga Regem Gallum. Placentiam inde, quae praesidio Venetorum tenebatur, oppugnare aggressus, quadraginta dierum labore expugnat, urbemque eam inter exercitus utriusque injurias vastatam pessime ac direptam constituit Reipublicae Mediolanensis nomine: solatia, & jura, & magistratus dedit. In cujus quidem oppugnatione urbis, nihil a scriptoribus praetermissum esse video, quo major fieri posset gloria, vel Ducis ipsius, qui rem gessit, vel Populi Senatusque Mediolanensis, cujus nomine gesta est, vel etiam hostium ipsorum, qui, ne urbis ejus possessione dejicerentur, pertulere ac tentavere quidquid ex patientia, ingeniisve mortalium, inter magnas dimicationes, historia umquam admirata est. Sagunti profecto, sive Syracusarum, aut Tyri constantiam & aerumnas, & hinc oppugnantium, hinc obsessorum artes, & in utraque parte multiplicem stragem Placentina ea res aequavit: neque ego repetendo descripta jam sedulo ab aliis, certamen inane sumam, otiove abutar, cum vix ad ea sufficiam quae nunc primum ex diuturno silentio in lucem hanc aliquam extrahuntur.

Agentem ista Sfortiam laudabant quidem Mediolanenses, decesseratque suspicio multorum animis capitalissima illa, quam ipse sibi, primis, ut demonstravi, diebus, consciverat: sed quo majora erant ea, quae gessisset, rursus nimia gloria viri suspiciones aliquando hominum easdem irritabat. Nam, praeter secundas quotidie magis ad Placentiam res, & jam prope depulsos ea regione Venetos, foedusque cum Galliae Rege repudiatum: celebrabatur omnium sermone singulare illius ingenii acumen, quo consilia omnia Venetorum excepisset, atque elusisset, simulque robur animi, quo leviter lacessitus vocasset ipsos ad universae rei dimicationem, & illi pugnam detrectasse ferebantur. Nimium id esse gloriae videbatur; quae, ne sese altius efferret, frenandam eam, atque comprimendam, secreto in con-

conciliis ajebant. Itaque, dum ille Placentiam in propinqua jam spe victoriae quateret maxime, & oppugnaret, misso alio in Alexandrinum agrum ab urbe exercitu Mediolanenses, postquam infestum rursus ei agro Gallum ita domuere, ut super vetera exempla, terribile atque funestissimum id infelices reliquiae referrent domum, gloria etiam ipsi elati, victorem exercitum duci Derthonam jubent, eique urbi, quod Metropolitano spreto imperio Principem sibi Sfortiam habere voluisset, pro ea temeritate malum, exitiumque ferri. Ne magna aliqua urbis ejus calamitate sanciretur urbium etiam aliarum fides, idque exemplum in Sfortiae ipsius contumeliam statueretur, ea res obstitit, quod cives illi, ejecto protinus quem Sfortia dederat Praetore, permisere sese Mediolanensium potestati, & in quaecumque pacta adigi ipsos visum fuit, juravere.

Minime fallebat Sfortiam, telum in sui nominis famam directum fuisse illud, nec Derthonensi populo, sed sibi uni terrorem eum esse ostentatum, admonitosque sic esse omneis, quantum opis & praesidii in tutela fideque ipsius collocatum habere possent. Sed multo magis angebat eum, quod parce, & lente cuncta ex urbe ad exercitum mittebantur, sive pecuniam ad persolvenda stipendia militi, sive supplementum postulasset. Jam enim, praeter excitatos magnitudine rerum animos ad minuendam illius famam, ne periculosa aliquando libertati foret, etiam nova spes erat exorta Senatui populoque, posse cum Venetis pacem fidam honestamque componi, quoniam pars utraque satis gloriae, satis etiam cladium, & pericula in posterum eadem haberet, qui bellorum omnium honestissimus est finis. Consilii hujus auctores in Senatu praecipui erant Picinini duo, Nicolai filii, de cujus exitu demonstratum est, qui paternarum inimicitiarum heredes removere ab exercitu Sfortiam conabantur. Atque hortantibus assidue eis, & sua sponte ad pacem inclinante Senatu, quae libertati non obstaret, missis ultro citroque legatis, res ita agitabatur, ut Senatui Populoque Mediolanensi cum Senatu Populoque Veneto pax esset: de praesenti statu & conditione partium nihil mutaretur. Haec ita pepigerant legati.

Sed quia rata esse non poterant, nisi prius in Concilio octingentorum relata, comprobataque essent, admonitus Sfortia per homines sibi fidos, quos Mediolani habebat, id spatii habuit ad plebem concitandam, ut coaspernata pacem, seditioso clamore bellum potius juberet. Jactabant ejus fautores, pacem fore ignominiosam, infidam, quovis bello tristiorem, & alia, quae per litteras, aut nuntios identidem ipse inculcabat tamquam Reipublicae cura: suberat dolus, ut exercitum ipse haberet, & pars utraque bello fatigaretur, donec ad rem suo nomine gerendam matura omnia essent. Nam ubi Venetorum exercitum agro Mediolanensi submovisset, statuerat, vel occasione arrepta aliqua, vel si nulla daretur, ipso adoptionis & matrimonii jure convertere ad recuperandum soceri imperium eadem arma, quae ad defendendam Reipublicae nostrae libertatem accepisset.

Neque me fugit, eos, qui Sfortiae hujus gesta litteris mandavere, & propria cura res ejus amplexi sunt, elevare ista verbis, culpamque conferre omnem in Mediolanenses ipsos, qui, tum dissidiis inter se aeternis, tum implacabili erga Sfortiam invidia, perpetuaque insectatione gloriae ejus, coegerint ipsum consulere suae saluti, & sibi filiisque suis debitam imperii hujus hereditatem vindicare. Sed commune quidem hoc est omnium, qui res alicujus, sive Principis, sive populi, gratia rogatuque aliquo sumpsere excolendas, ut cuncta, quae minuant laudem, aut artificiose declinent, aut in contrarium vertant. Alioqui, sine fructu laborem, & fortasse damnum habebunt. Mihi, non excolere, sed narrare vetera haec sancte aggresso, procul abest ea cura, semperque vera speciosis anteferemus.

Magnus utique bellator Franciscus Sfortia, & omni reliqua laude par antiquis non caruit eo certe vitio mutabilis animi, quocumque spes aliqua fortunae augendae, & dominandi cupiditas vocaret. Etiam sub socero Phi-

A lippo Maria, tum antequam gener esset, tum post deductam maxime Blancam, nunc ab ipso ad Venetos, & Florentinos, nunc a Florentinis & Venetis ad ipsum desciverat haud alia inconstantia & levitate, quam sine qua ipsam constantiae virtutem, nudam atque inutilem venatrix suorum commodorum regia prudentia appellat. Jam inde a Sfortia patre didicerat has artes, atque mobilitatem transferendae fidei prudentiaeque in partem eam, ubi majora momenta utilitatum starent. Nam etiam ille Neapolitanis antea bellis, nunc ab Ludovico Andegavensi contra Reginam, nunc ab Regina contra Alfonsum steterat: & variatis tamen ita vicibus blandissimi scriptores officii nomen imponere potuerunt. Quae

B porro jura successionis, quamve adoptionem, quodve matrimonium adversus Mediolanensium libertatem jactare poterat gener & filius soceri, & patris, cujus majores haud alio, quam communi nobiscum jure nati in hac patria erant? Nimirum, etiam ipse sibi conscius, quam tenui filio sua haec jura attinerentur, premebat alto silentio rem totam, neque verbum adhuc ei excidebat ullum, unde suspicandi minima ansa praeberetur, nisi multa, quae occulte agebat, intimos animi sensus, ipso non suspicante prodidissent apud eos, qui numquam desierant ad consilia illius speculanda intenti esse. Postea, maturis jam negotiis, res simul & verba, & re-

C pentina armorum conversio, translatique exercitus, & adsumti ad Metropolim invadendam hostes iidem, in quos pro Metropoli pugnarat, omnia uno tempore, sicuti demonstrabitur, & comprobavere, quas dixi, suspiciones, & nimium sero coarguere alios, qui vanum esse timorem volebant.

Nunc Sfortia, postquam arte conatuque omni pervicerat, ut spreta, quae jam convenerat, pace, Senatus bellum decerneret, simulatione quidem, & cunctarum apparatu rerum intentus erat in quamcumque partem, sive Senatus censuisset, sive lacessissent hostes: animi vero sui curis & occultissimo sensu spectabat urbem Brixiam, de qua urbe in conditionibus erat, ut si

D eam ipse cepisset, potiretur, haberetque propriam & suam. Nondum id quidem suspicione ulla attigerant Patres, sed paulo post mirifice attigere: ac nihil aliud in praesentia cogitantes, quam ut decreto bello, nulli rei deessent quae ad profligandos undique Venetos, imperiumque constituendum, pertineret, de Sfortiae ipsius fide animoque erga Rempublicam ita judicaturi erant, sicuti ille deinceps egisset. Is nunc castra ad Cremonam habebat, acceptoque Senatusconsulto, quo bellum ei, sicut antea decernebatur, ad Cassanum cum exercitu proficiscitur, quam arcem, quodque municipium Sacri juris olim, postea ab dominatu altero sicuti pleraque alia possessum, Veneti hoc tempore habebant. Eam re-

E cuperari arcem permagni ad rerum summam intererat, obtinente Veneto Laudem quoque Pompejam, & Meltium, & Trevilium, & pleraque agri Cremonensis, ita ut neque supportari commeatus in majora castra, neque nuntii sine discrimine commeare possent. Mittitur illuc ab Senatu etiam Astor Faventinus cum iis copiis, quibus ipse praeerat. Huic mandatum, ut pontem in Abdua faceret, qua Cremonensem agrum alluit flumen. Facto ponte conjunctisque exercitibus, decem dierum oppugnatione recuperavere arcem. Eo terrore, qui Meltium obtinebant, aufugerunt. Pandinum inde & Ripalta, & quae trans Abduam castella praesidiis Venetorum tenebantur, capta, & direpta, vel si ex-

F pedierat, munita & insessa.

Veneti ad defendenda ista segniores, Cremonam vi tota aggressuri erant: jamque inducta in id classe Padus inhorruerat. Tunc scilicet Sfortiae cura rerum suarum pugnare cum auctoritate Senatus: & non solum tuendae Cremonae studium, quam urbem ei Philippus Maria adsignarat, sed etiam Brixiae adipiscendae cupiditas, quam sibi pepigerat in conditionibus, certamen cum publico consensu ducumque aliorum sententia ad rerum summam inutile injecerunt. Volebat Sfortia, imposito protinus in naves milite, totis aggredi viribus Venetorum classem, crebrisque super ea re conciliis, gerendi

 belli

belli rationem hanc proponebat, ut defensa prius Cremona, ad Brixiam ducerent oppugnandam: ita fore, ut Veneti transgressu Ollii amnis prohiberentur, & bellum in suis finibus haberent. Patres censebant, Laudem Pompejam, primum omnium esse recuperandam: & cognita per legatos Sfortiae sententia, misere in castra, Oldratum Lampugnanum, & Joannem Casatum, qui voluntatem Senatus exponerent, atque hortarentur magnopere Sfortiam, ne ei rei quidquam praevertisse vellet. Ille tamen in sententia sua perstabat, & quamquam consensu ducum praefectorumque aliorum victus, castra in Laudensem agrum movisset, Cremonam tamen & Brixiam nisi collocatas in tuto haberet, nihil praeterea satis quieto animo aggressurus esse videbatur. Opportuna consiliis cupiditatique ejus fuit repentina Venetorum impressio, qui duce Micheleto quodam transgressi Ollium, castella, quae nostri capta habebant, invasere. Casum, scilicet, periculumque jactando illud Sfortia denique pervicit, ut potestas sibi ab Senatu permitteretur agendi quidquid e Republica esse duxisset: ejusque potestatis & arbitrii tempus ita definivere: donec Patres aliud censuissent. Addidere collegam ei Gulielmum Montisferrati Demarchum, qui, cum in Venetorum castris diu militasset, hoc tempore stipendia ea reliquerat, & in parte nunc altera quaerere bona fide virtuti locum videbatur. Huic Gulielmo partem exercitus eam attribuerunt, quae Barptolemaeo Bergomensi attributa prius fuerat, & honoris militiaeque gradum dedere eumdem, quem ille tenuisset. Namque Barptolemaeus ille notus adhuc, & per seria, per jocos ob militarem gloriam simul & cognomenti ludum frequens in ore famae, cum sub Philippo Maria ordines duxisset, dein ab eo, Modoetiensi arci, crimine, sive suspicione interposita traditus in custodiam, suspenso e pinnis fune delapsus ad ima aufugisset, mortuo Principe, ab Senatu restitutus honori pristino, nunc refugerat ad Venetos abieratque nocturnus e castris. In hujus locum Patres suffecere, quem dixi, Gulielmum, ac praeter eum additi speculatores simul adjutoresque Sfortiae clari bello viri praefectique singularum turmarum, Carolus Gonzaga, Christophorus Torellus, & Antonius Intimiliensis, quorum ultimus ad Meltium in praesidio fuerat, & arce illic amissa profugus ad Mediolanenses, tanto magis fidus sperabatur adversus eos, unde abiisset.

Accepta igitur in hunc modum potestate, & arbitrio gerendarum rerum, & copiis ducibusque auctus hisce, simul potestatis & arbitrii vincula costodesque fidei circa se plures habens Sfortia, quam fortasse vellet, ad Cremonam pergit ire tuendam ab Venetae classis incursu, scilicet, ut ab ea parte firmatis opibus suis, opes deinde, Brixia etiam recepta, majores, iisdem Reipublicae armis tentaret, imperiumque ita trium magnarum urbium, jam inde a principio capta sibi Papia, habiturus erat. Veneta classis septuaginta navium Andrea Quirino duce constiterat juxta Casalensem arcem in eodem Padi amnis brachio, quod Metropolim afflixerat ingenti clade sub Philippo Maria, nomenque inde acceperat. Terrestrem alium exercitum sub Micheleto ad septimum inde milliare Veneti habebant. Sfortia, faucibus brachii obsessis, oppositoque ibi Ticinensium navium praesidio, ne quid effugii in medio discrimine hostibus pateret, ab altera parte bombardas in hostilem classem praecipuae magnitudinis dirigi quatuor jubet, ictibusque continuis & ferrea procella Venetas naves everberari. Quod cum absque ulla intermissione fieret, abfuit etiam rebus ita dispositis ea quae belli fortuna dicitur. Nam eodem tempore, & contortae e bombardis pilae ingentes cum foeda hominum laceratione, navium latera compagesque perfringebant, & collocatae in faucibus triremes, concitato repente cursu, Venetorum ex transverso supervenere navigiis, unde crebra in nostros tela accidebant, prosperaque pugna sagittarios inhibuere, & nullum interea subsidium ab Micheleto aderat: quae res haud dubie victoriam sine multo sanguine nostris dedit, despondente animos Quirino, cum nondum plane victus esset. Is enim, ubi iniqua simul omnia classi, &

A ex terrestribus castris auxilii spem elusam vidit, subducta raptim in vicinam arcem turba, quae superfuerat, navibus injici flammas jubet, ne integrae in manus hostium pervenirent. Et Sfortia, cum a praeda continere militem nequiret, veritus, ne superveniente Micheleto, manus impeditae corrumperent victoriam, quae jam parta erat, latius porro spargi flammas easdem jubet, totam que classem incendio involvit, quam Veneti, haud sine gemitu, suo simul & hostili igne flagrantem ex arce conspexere. Nuntiata ea victoria Mediolanum, perinde ac debebat, laeta Patribus populoque fuit, honosque etiam ob rem bene gestam Deo immortali habitus est, & Sanctissima Virgo Deipara praeses custosque
B urbis adorata pretiosissimis donis, quorum nonnulla adhuc manent in Templo maximo & sub ejus titulo victoriae ab aedituis indicantur.

Caeterum, debilitatis ea navali clade hostium viribus, magnoque periculo liberata Metropoli, censuere Patres modum imponendum esse potestati, quam Sfortiae summam liberamque permisissent, ac de ea re Senatusconsultum factum est in haec verba: *Quod Senatus Populusque Mediolanensis Francisco Sfortiae, rei bellicae arbitrium dedit, ut is ageret quidquid e Republica esse censuisset, eique arbitrio tempus quodcumque visum esset, finivit: nunc idem Senatus Populusque de ea re ita censet, uti Franciscus*
C *Sfortia, de rebus omnibus quas hoc bello acturus erit, ad Senatum referat, sententiamque Patrum, & populi jussa expectet.* Adjecere Senatusconsulto, ut primo quoque tempore trajiceret cum exercitu flumen Abduam recuperandi Caravagii causa: Caravagio recepto, duceret ad Laudem Pompejam, & ei quoque urbi recuperandae insisteret.

Haec Senatus auctoritas perscripta & missa protinus in castra ad Sfortiam, animum ejus metu simul & indignatione confudit. Irascebatur, quia coarctatam sibi potestatem, imperiumque inhibitum videbat, eo maxime tempore, quo potius ad rei gestae praemium laxari amplificarique omnia par esset: timebat, ne detecta jam & nudata omni sua mente consilioque Brixiam eundi, Pa-
D tres ad rem eam impediendam atque disturbandam cuncta semper excogitaturi essent, eoque nunc inhibuissent imperium. Jam enim ipse statuerat ad Brixiam ire oppugnandam, & consilio super ea re habito, facile omnibus in eamdem sententiam adductis, castra illuc movebantur, cum redditae sunt ei litterae Senatus, quae, circumscripta, sicut dixi, potestate, ad Caravagium ducem agmenque avertebant. Sfortia enimvero, dissimulans adhuc alte animi sui destinata & dolorem, ad Caravagium, sicuti imperatum erat, iter convertit, nihil aliud, uti fertur, effatus, quam obediendum esse illis, quorum periculo res gereretur. Quinto die quam ex Cremonensi agro moverat, disposito locis idoneis ex-
E ercitu id oppugnare castellum aggressus, ipse, & ceteri Mediolanensium duces, quibus jam aequatum fere imperium erat, in omnia incidere pericula & difficultates, quae in magnae cujuslibet oppugnatione urbis perferendae essent. Nam, & natura locus erat ad mille fere passus ob fossas & aquarum divortia prope invius equiti, & olim addita munimenta manu, novis auxerant artibus hostes: hique pridie, quam noster exercitus eo duceretur, magnis agminibus antecesserant, & majore etiam postea numero supervenere.

Itaque per mensis fere spatium, quotidiana praelia inter exercitum utrumque committebantur, & aversa omni ab arce moenibusque contentione, per agros & finitima
F loca dimicabatur, dum, aut qui jam praevenerant, prohibent accessu nostros, aut nostri reliqua succedentia agmina hostium arcere volunt. Ac sicuti eadem in utraque parte virtus, idemque fere numerus, & potiundi loci cura eadem erat, ita etiam neutri umquam ex acie laeti abibant. Quinto demum & trigesimo die, postquam eo ventum fuerat, cum Mediolanenses circumvallatum aegerrime oppidum haberent, ac promovendo ad moenia gradum, singulas prope glebas multo suo & hostium sanguine infecissent, atque tunc etiam exercitus uterque pari defixus metu haereret, verentibus nostris,

stris, ne oppugnationi intentos Veneti a tergo aggrederentur, Veneto summae rei discrimen vitante: principium vincendi nostris inde est datum, unde sub victoriae specie clades magna parabatur, nisi casus alius, ut pleraque in bello solent inania, & fortuita, ex manifesto periculo salutem gloriamque dedisset. Praeerat arci Matthaeus Capuanus, eo animo vir, ut neque constantiae ac fidei anteferret quidquam, neque inanem ejus gloriae titulum, suo aliorumque exitio quaesitum vellet. Is, ubi circumfusum oppido Mediolanensem exercitum, & necessitatem adesse ultimam vidit, existimans, dedita quam capta arce, meliorem fore suam, & praesidii conditionem, sive fortasse etiam nihil adhuc tale agitans, sed moram imminenti irruptioni nonnullam quaerens, misso ad Sfortiam caduceatore, instituit cum eo agere de conditionibus tradendae arcis, jamque ea res, & in Principum conventu, & totis castris magnopere agitabatur.

Interea, Venetorum duces qui fessum pugnando exercitum habebant, & in collem castra contulerant, habito consilio de summa rerum, dictisque sententiis, quid quisque optimum factu censeret, sententias eas, ad Senatum suum ordine perscribunt: indicant praesentem belli statum, exhaustas jam in unius castelli defensione pugnas, & factam prope deditionem: abscedi inde agique alia, an subsidium ferri inclusis, & in rei non magnae discrimine periclitari universos velint, ceu parati in utrumque consulunt. Senatores Veneti, pensatis, quae referebantur, brevi consultatione, retinendum esse Caravagium statuunt, idque propere ad exercitum perfertur. Una erat via, per quam penetrari ad castra Mediolanensium posset, obscuro per silvas tramite, quem Tibertus Brandolinus ducum illorum unus sumpto lixae habitu speculatum egressus notarat. Caetera, regionis situ, fossisque & munimentis objectis, intercisa, abrupta, impedita, multiplex certamen, antequam perventum foret ad castra, denuntiabant.

Igitur accepto sui Senatus mandato hostes hora diei ferme nona, cum nostri maxime intenti in spem recipiendae per deditionem arcis, caetera remissius jam languidiusque agerent, digressi colle abdunt sese in silvas, & citato agmine properant ad opem obsessis quantocumque suo periculo ferendam. Et periculum statim perniciemque invenere, latam fossam, quam per vetera bella excavatam atque perductam toto quantum spatio in latum silva porrigebatur, Sfortia collocatis per intervalla militibus communierat, passimve stramento materiaque injecta alia occaecarat, & stipites alicubi transversosque cancellos defixerat, ut si hostis transire illac conaretur, praecipitatus, implicitusque aut rejectus irritum id sive etiam funestum incoeptum haberet. Neque speculator Brandolinus ea munimenta viderat, suspicione fortasse aliqua & metu, sive reperti tramitis laetitia propere ad suos regressus. Tumultuosi nuntii de hostium adventu in nostra castra perferuntur, rapitque illuc Sfortia subito agmen: ubi, tum opportunitate fossae, tum virtute militum deprehensos ad iniqua Venetos fudere Mediolanenses ac caecidere, parta victoria, quae plena exemplorum etiam in hoste miserabilium fuit. Nam laqueis irretiti illis, captique & vincti trucidabantur, etiam honeste moriendi facultate adempta, cum inter cippos, & angustias, non dirigere ictus, non ad pugnam assurgere ullam possent. Et nostri impune sese per adstructos sua manu ponticulos, ac per vada nota insinuabant.

Haec prima procella pugnae fuit, quam caedis potius nomine appellavere scriptores nec amicissimi Mediolanensium rebus, & inter pericula consiliaque eadem versati. Caedes inde alia facta fugientium est, ex qua qui evasere, armis equisque relictis, alius alio dilapsi, quacumque pervenerant, minime dubium fecere, quin res Veneta perdita eo die, & in perpetuum afflicta esset. Captis etiam direptisque castris, & oppido recepto, opima spolia & nobiles captivi, Alvisio Bossio & Petro Cottae ducendi Mediolanum traduntur. Legati hi populi Mediolanensis in exercitu erant, nec sine eorum auctoritate quidquam fiebat. Urbem iniere triumphantes albentibus vecti equis, purpura auroque conspicui.

A Parentem urbis Ambrosium, quomodo effigies ea Pontificali habitu e serico auroque, gemmis internitentibus publico sumtu contexta, & per tot annos refecta semper manet, insidentes equis publici servi pari incessu hinc inde sustentanteis rite ac decore praeferebant. Captivorum longus ordo antecedebat: Dandulus & Rangonus, capita nuper exercitus Veneti, nunc legatorum nostrorum fere calones, hic Cottae, ille Bossio juxta pedes ducebantur. Ea magnae fortunae ludibria fert bellum. Sed, & vexilla Divi Marci, nescio an honoris causa pompae huic immiscebantur. Civitas tota, non praesenti modo plausu, quibusve aliis laetitia declaratur victoriam triumphumque excepit: verum etiam secutis B diebus adorabant gregatim ad omnia templa Numen, ob ejus victoriae beneficium idque more humano prope remunerantes, templa ipsa magnifice excolebant, & semper famelicam inter belli mala plebem, remittendo publice tributa, privatim nutriendo miserrimum quemque cogebant agnoscere ac venerari coelestem potentiam, quae, conservata Republica imperioque Metropolitano infimis etiam benigne faceret eorum manu, qui Rempublicam imperiumque tenerent.

Verum, haec denique victoria novi belli principium fuit, cujus exitu Respublica Mediolanensium erat sub jugum reditura idem, quod Vicecomitum fine excussum putabant: atque extracta in hanc diem dissimula C tione magni voti Franciscus Sfortia, diuque cum multarum rerum necessitate luctatus, tandem pertinacia sua, & injuriis, ut ferunt, alienis, ad id venit, ut hostium nostrorum aperte amicus, & infensissimus ipse nobis hostis fieret, donec, & victor & Princeps, sublata odiorum causa, paternae etiam in nos curae gloriam quaereret postea beneficiis, & miti justoque imperio etiam adsequeretur. Offensiones autem, & injuriae, vel causae, quae titulum aliquem praebuere honestum volenti jam Sfortiae deficere ad hostes, & bello persequi aperto imperium, cujus tuendi causa exercitum armaque acceperat, partim ex conditione rerum ortae, partim in D Historiam inductae a nonnullis, qui Sfortiarum nomini, postquam ea domus urbem tenebat, faverunt, hae quidem feruntur: Recepto Caravagio, defensa Cremona, rebusque aliis prospere gestis, rem atque consilium de Brixia invadenda numquam omissum, saepe dilatum illud exsequi Sfortia tandem hoc tempore volebat. Si publico consilio, & semper ad id molesta sibi Senatus auctoritate impediretur, statuerat vi sua, & eo quem habebat exercitu rem utcumque aggredi. Quia studia militum, & populi favorem nominis gloria conciliatum, & multiplici clade conterritos Venetos haberet, numquam tam opportunum fore tempus agendi aliquid, fortunamque tentandi suspicabatur. Stimulabat etiam E assidue animum & precibus, & querelis, paternae fortunae desiderio multum anxia & importuna uxor. Non se ei traditam, ut laboris semper, & exsilii stipendiorumque alienorum comes foret. Alios etiam fuisse, splendidos & opulentos, e quibus Pater adsciscere sibi generum posset: praetulisse caeteris unum, de cujus virtute atque animo spem haberet, posse ab eo imperium retineri postquam ipse decessisset. Proinde accingeretur ad opus, quod, & fama communis ab eo, & mortui soceri Manes, & nati jam, postve suscipiendi liberi postularent, ne, scilicet, imperium, quod maternus avus ipsis maximum amplissimumque relinquere voluisset, Patris F incuria ereptum sibi cum dolore & ignominia visuri essent, dedecusque & damnum illud ad nepotes ipsi suos pudenda successione transmissuri.

Talia repetentem animo Sfortiam, cum nondum ab Caravagio castra movisset, legati Mediolanensium Theodorus Bossius, & Francischinus Castillioneus adeunt: laudant verbis amplissimis virtutem fidemque hominis, eique Senatus nomine gratias agunt, quod rem adhuc ita gesserit, ut ipsius opera Rempublicam brevi fore constitutam, quieturos hostes, aut bellum domi habituros sperare debeant. Petenti deinde, ut ad Brixianae expeditionis facultatem libera sibi cuncta permitterentur, in praesentia quidem annuerunt, postea vero

delata re ad Senatum, censuere, non esse e Republica, Sfortiam urbis ejus potiri: atque ad eam rem impediendam sedulo comparanda esse omnia decreverunt. Id cum sua sponte Patres fecerant providentia & metu, ne nimium Sfortia invalesceret, tum vero Picininus uterque, aemulatione in ipsum, & jam inveterata apud Senatum gratia, jactando saepius eadem, adduxerant omneis in eam sententiam, ut crederent, ne quidquam pro Republica & libertate fore dimicatum, si urbibus, ut coepisset, occupandis, tantopere crescere Sfortiam paterentur. Pestiferum eum in sinu anguem nutrire sibi Mediolanenses, nec sensuros antequam bellua facta inexsuperabilis foret.

Ita, & provisu suo, & consiliis instincti alienis, ab Veneto Brixiam teneri, quam succedere ibi Sfortiae quidquam malebant. Monebatur etiam ipse litteris amicorum, missas ab Senatu Mediolanensi fuisse litteras ad Principes ejus urbis, quibus eos hortarentur, ut in fide Venetorum manerent: cum Senatu Republicaque ea brevi pacata omnia Mediolanensibus fore. Et litteras eodem tempore alias repererat Erasmi Trivultii ad Vitalianum Borromaeum scriptas in hanc sententiam: *Dandam esse operam, ut copiarum duces qui in exercitu praestantissimi essent, cum suo quisque milite in varia loca dimitterentur, ne Sfortia Brixiam obsidere posset.* Mox Antonius Porrus missus ab Senatu in castra, quae jam moenibus urbis Brixiae subjiciebantur, mandata haec ferebat: *Dividi exercitum oportere, ut pars in Veronenses duceretur, pars ad Laudem Pompejam tenderet. Urbium earum alteram infensam esse Venetorum imperio, nostrorumque armorum adspectu facile illinc defecturam: altera nisi quamprimum recepta vindicataque esset, perniciosi nimium exempli ignominiam eam fore, cum adeo vicina Metropoli civitas ab hoste teneretur.*

Haec ab Senatu mandata Porrus exponebat, & Sfortia eodem tempore jam penitus alienato a Mediolanensibus animo speque adipiscendi imperii vehementius rapta, ob id ipsum agitandae cum Venetis paci intentus erat adjutoribus atque internuntiis Pasquale Malipiero Veneto, & Angelo Simoneta Mediolanensi. Per horum utrumque sermones commeabant, summaque conditionum erat: *Ut quae castella & arces & urbes Philippus Maria mortis suae tempore tenuisset, ea omnia una cum Metropoli, finito bello, Sfortiae huic cederent: Bergomum & Brixiam & Abduanae glareae castella praeter Pandinum obtinerent Veneti: per eos, quatuor millia equitum, bis mille pedites, quatuordecim millia florenorum nummûm in menses singulos gerendo bello suppeditarentur.* Quae, per eos, quos dixi interpretes, cum pacta jam & secreto constituta essent, credibile est, haud magnopere commotum fuisse Sfortiam ejusmodi mandatis, licet alioqui nihil magis alienum inimicumve rationibus ipsius objici potuisset. Itaque, ne verbis quidem magnopere cum legato Metropolitano jurgatus, postquam is e castris abiit, apta ad id quod moliebatur oratione pertentatis militum animis, qui apud eum reliqui erant, ubi ex faustis clamoribus alacres, & sibi ad omnia paratos sensit, postridie concionis ejus, ex Brixiensi per Soncinatem agrum transire in Laudenses parabat. Civitas interim ista dediderat sese Mediolanensibus, & vehementer ea res initio novi belli Sfortiae animum turbavit. Nam ab ea parte statuerat irrumpere in Mediolanensem agrum, & aucto mox Venetorum auxiliis exercitu succedere vi tota ad moenia urbis.

Hanc Sfortiae defectionem Mediolanum nuntiavere primi, Petrus Cotta & Aluisius Bossius, qui Reipublicae legati exercitum assidue sequebantur. Hi, concioni, quam ad milites ille habuisset, interfuerant: & ubi adversus obfirmatum ejus animum aliquamdiu frustra tetendere, conscensis propere equis ad Senatum rem eam atrocem detulere. Non tamen ab Senatu quidquam temere tumultuoseve actum. Sed missis ad Sfortiam Barptolemeo Morono, & Jacobo Cusano dici haec jubent: "Valde miratos esse ipsos, quod tantis Reipublicae beneficiis ornatus, arma in ipsam convertere sustinuisset, si nonnullorum facta displicuissent, essetque aliqua re fortasse offensus, debuisse potius ostendere Senatui quid doleret: & Senatum, pro sua aequitate, atque etiam pro ea opinione quam de ipsius virtute habuerit, cognita causa fuisse satisfacturum. Nunc quoque si velit exponere alienati sui animi causas, aequitatem Senatui manere eamdem, & daturos esse operam, ut sicuti ad nullum belli discrimen esse segnes velint, ita ad communis vitae officia mites & justi gratique reperiantur. Sin ille hostili erga Rempublicam animo perseverare mallet, aequum esse saltem, ut militares copiae Mediolanensium, quas secum trahat, earumque duces Senatui restituantur: neque enim arma illis in patriam data esse".

Sfortia respondit: "Nimium fuisse gravia & intoleranda, quae per totum illud belli administrandi tempus ab Senatu simul & Populo Mediolanensi pertulisset, tempusque adesse ultionis, quemadmodum etiam videre ipsos arbitraretur. Sed velle se quidem injuriarum sponte oblivisci omnium, neque quidquam acturum impotenti animo, quamquam & praesenti occasione, & dolore praeteritorum stimuletur: imperium vero quod Philippi Mariae Vicecomitis fuerit, velle sibi vindicare, ne ingratus erga socerum, impius in liberos, uxoremque suam, & matrimonio proleque indignus habitus ea cum damno dedecus ignominiamque ferat. Quod ad militares copias earumque ductores attineat, neminem se morari, quo minus abierint e vestigio omneis quicumque Mediolanensium adsint". Nec plura in eo colloquio dicta.

Bellum, quod cum Francisco Sfortia pro sua libertate infeliciter gessere Mediolanenses initia haec habuit, ex quo bello victori imperium, victae civitati fortuna eadem parabatur qua sese per Philippi Mariae mortem esse liberatam sperarat. Quis autem postea crederet, Sfortiam ipsum, fundato per victoriam hanc Principatu, si post mortis tempora posset suorum interesse casibus, longe praeoptaturum huic esse Principatui res privatas, & eum utique statum, unde spes moliri tantas coepisset? Neque enim ad sextum heredem perventura res erat: & quinque successiones, per quas id imperium ivit, totidem tragica exempla dominantium fuere. Interfectus ob scelera & mores impudicos Galeacius conjuratione nobilium, inspectante populo, ante aram, inter sacra: mox urbs infecta conjuratorum caedibus: saevitia Ludovici in filios & patrui dolo datum Joanni Galeacio venenum: ipse captus a Gallis & intra carcerem moerore absumptus: filiorum hujus alter similitudine paterni exitus, alter orba senecta domum imperiumque perdidere. Tanti fuerat capi urbem Mediolanum, & totam a Francisco patre inter dolos, arma, cladesque vitam agi!

Cum Sfortia bellum aperte Mediolanensibus, & verbis, & re ipsa denuntiavisset, idque Mediolanenses, ut demonstravi, accepissent, neutri parti satis esse virium videbatur adversus imminens discrimen quod alteris servitutem, alteri exitium ultimum, & sempiternam ex temeritate labem minitabatur, si clades accepta esset. Perterruerant enim etiam partem utramque statim factae fortissimorum virorum transitiones & ab Senatu ad Sfortiam, & ab Sfortia ad Senatum, prout quosque ad tanti discriminis initia objecta spes metusve animo, sive, prout affectus olim animus tenuerat nunc aut alienarat. Carolus Gonzaga cum mille ducentis equitibus, peditibus quingentis, deserto Sfortia se se ad causam Senatus adjungendo fecerat aliis etiam exemplum castra ea relinquendi. Marchio Gulielmus & Aluisius Vermus, & Sanseverinates treis Rempublicam Senatumque deseruerunt. Ex urbibus etiam ipsis aliquae nutabant ancipiti in hanc illamve partem fide: Placentinique nihil cunctati erant, quo minus dederent sese Sfortiae, & sequi fortunam illius mallent. Ob haec, aucta cura partibus, majorque effecta sollicitudo, quam quanta fortasse praesentem statum, & suas per se vires aestimantibus initio fuisset. Sfortia, praeter exercitum, quem habebat, quemve ab Venetis ex foedere exspectabat, Florentinorum etiam, Genuensiumque & Principum aliorum, quos Reipublicae Mediolanensium esse infensos sciret, ten-

tentavit quaesivitque auxilia, quae Principes gentesve eae ultro etiam mittere paratae erant.

Mediolanenses, non jam Sfortiae, sed auxiliorum, quae ad eum undique mittebantur, vim famamque metuentes, auxilia etiam ipsi externa quaesivere, missis legatis ad Federicum Caesarem, ad Regem Galliae Carolum, & Neapolim ad Alphonsum Regem. Aluisius quoque Sabaudiensis & Burgundiae Dux Philippus rogati, ne urbi antiquissimae adversus finitimorum conspirationem, & adversus unius novi hominis conflatam ex alieno potentiam deesse vellent. Dum aguntur tentanturque ista, visum est Patribus, ut Sfortiae rursus animum tentarent, si forte ad conditionem aliquam honestam adduci ille posset, qua conditione, salva Republica positis armis, tanto supersederetur bello, quantum initia illa minitabantur. Facto hoc Senatusconsulto, decretaque legatione, proficiscuntur ad Sfortiam in castra, Jacobus Cusanus, Georgius Lampugnanus, Thomas Moronus, & Petrus Cotta jam assueti homines ejusmodi colloquiis, & quibuscum libenter congredi Sfortiam animadversum erat. Benigne in colloquium admissi dixere eadem, quae prior etiam legatio attulerat, de optima voluntate Senatus erga eum, publicoque studio corrigendi si quid paucorum offendisset injuria: & quemadmodum magnopere mirati Patres essent, quod ex amico ac defensore Reipublicae hostis repente exstitisset: si maneret in sententia, redderet saltem milites. Responsum tulere simile priori, nisi quod rei acerbitas, sono magis quam sensu verborum, & flexo nonnihil ad placabilitatem ore mitigabatur.

Hi legati cum domum redirent excepti a militum globo & spoliati sunt, quo latrocinio protinus ad Sfortiam delato, profectus ipse e castris, affines ei flagitio omneis comprehendi & suspendi jussit: suspendebanturque etiam innoxii suspicione tantummodo objecta aliqua, donec legati ipsi impetravere ab Sfortia, ut finis fieret. Misit deinde suam etiam ipse legationem, cujus Princeps Benedictus quidam Reguardatus fuit. Is, dato Senatu, cum accurata oratione persuadere conaretur, ut dederent Sfortiae urbem, eumque in Philippi Mariae locum acciperent, non deteriorem socero generum: adoptionis jure filium: patrem legitimae prolis sanguinisque veri Vicecomitum: si successionis ordo spectaretur, una cum uxore heredem: si vellent eligere, ob merita non indignum, & imperare assuetum, & obedire, neque amplius sibi quidquam in libera urbe vindicaturum, quam ut Reipublicae caput esset. Haec & alia cum diceret vir disertus, multorum haud dubie commoverat animos, quibus finiendarum patriae calamitatum exitus ille probabatur. Sed statim ubi legatus ille perorarat, Georgius Lampugnanus suggestu conscenso eodem, omnia, quae pro libertate adversus dominantes dici possunt, tanta vi & ardore vultus animique dixit, ut commutatis repente omnium animis multa gravissima probra in Sfortiam jacerentur, atque praescriberetur etiam brevis hora legato, intra quam Mediolanensium exisse finibus deberet.

Bellum inde summa vi, non parabatur utrimque solum, sed etiam gerebatur. Patres, vocatis in Curiam Francisco Picinino, & Carolo Gonzaga, quorum ille, ob veteres inimicitias spem suae salutis in Sfortiae exitio collocabat: hic periculorum initio statim eum deseruerat aufugeratque Mediolanum: alterum creant exercituum Imperatorem: alteri Tribunatum plebis per suffragia populi conciliant: extollunt utrumque laudibus ob navatam ad eam diem Reipublicae operam, & magnopere hortantur, ut adversus communem hostem pergant tueri urbem, quam sibi per mutua beneficia patriam fecissent. Conscripto deinde passim milite, & habito per urbem ipsam delectu firmantur arces & oppida omnia praesidiis: Modoetia & Novaria & Novocomum Comiti cuidam Intimiliensi tuenda attribuuntur. Majorem exercitum validioremque Sfortia, confluentibus ad eum undique auxiliis & manentibus in ea parte veteranis, habebat. Diviso multifariam eo exercitu, velut excursione capit una Derthonam, Novariam, Viglevanum, Briantaeos omnes & finitimos huic genti Larii lacus accolas, castellaque complura, Olegium, Trecatum, Gajatum, Romagnanum, partim vi, partim tradentibus qui in praesidio erant. Et Comitis illius Intimiliensis perfidiam sive segnitiem fuisse ajunt, quae tam felicem inoffenso prope gradu cursum primis illis Sfortiae victoriis dedisset. Nam, qua curabant alii, certamen anceps & egregia constantia defendentium fuit, donec vires, & munimenta suppeditavere: unumque ignobile castellum, Abiatum nomine, dum aggressus Sfortia ipse oppugnat, prope momento uno bellum omne ibi finitum est, directa per fistulatorem Mediolanensem in ipsius caput plumbea glande, quae in proximi armigeri pedem aberravit. Cujus sui periculi memoria infensus loco voluerat postea victor, cuncta illic diripienda dare militi, nisi ab uxore Blanca exoratus fuisset ob exactam ibi primam aetatem una cum Agnete matre. Derthonenses publico antea consensu & una omneis mente proni in Sfortiam, nunc divisi factionibus, magis etiam morati cursum sunt, donec introducto per Gibellinos equitatu civitas etiam ea caperetur. Parma, casu prius quodam, deinde civium fide retenta est, cum interceptae Rubei litterae paratam proditionem aperuissent, eaque repressa Picininus populo ipso invitante praesidium illuc duxisset.

Caeterum, & impetus ardorque animi, quo bellum Sfortia aggressus erat, & successus etiam animo pares, fecerant Mediolani motus eos, qui solent esse ubi suarum quisque rerum exitum spectat periclitante publica: curasque eas ancipites, atque nutantem urbis statum Carolus Gonzaga conspicatus, sibi quoque enimvero ad spem augendae fortunae tentandum aliquid inter pericula illa aliena existimavit. Fuerat Gonzaga iste, quemadmodum demonstravimus, in exercitu ductor auxiliorum tunc cum Sfortia palam a Senatu & Republica alienatus hostem sese profiteretur: ac damnata spe novae militiae ejus, antehabitaque Republica hoc ipso gratissimus apud Patres plebemque erat. Ea gratia favorque publicus audendi initium fuit, scilicet, ut imperium urbis Mediolani ipse occuparet, populique clamoribus Princeps Dominusve salutaretur. Largitione & epulis & comitate omni deterrimos quosque ad id occulte praeparabat, neque Primores urbis fefellit. Obviam iere, Theodorus Bossius, & Georgius Lampugnanus, aliique rem suspicati sicut erat. Hi pro se quisque plebem hortabantur, ne pabulo objecto trahi sese sub externi hominis jugum sineret. Si generum ultimi Principis Sfortiam studio libertatis adspernarentur, cur non alieni hujus perniciosa blandimenta repudiarent? Gonzaga vicissim ad populum accusando criminatores suos, ajebat, bellum alere eos, non ut Sfortiam depellerent, sed ut ipsi dominarentur. Ita corpus illud unum defendentium libertatem in duas partes dividitur. Hinc Gonzaga Tribunus plebis cum tota factione Guelforum, hinc Principes nobilitatis subnixi Gibellini nominis potentia, sua consilia separatim inibant. Tribunus, quia obsepta sibi ad Regnum via per Gibellinos erat, concitabat quotidie Guelfam suam plebem, ut dominatum urbis ipsa invaderet.

Gibellina nobilitas duplici metu anxia, & ab hoste pariter, & ab cive, domestico periculo magis pene, quam bello externo angebatur. Quippe adversus diffusam illam tota urbe multitudinem, quae contemnitur semper, & terrere potest, in cujus manu artes & subsidia vitae communis, nihil valituram imperii majestatem, ubi semel ipsa contemnere imperitantes coepisset. Et jam haud dubie contemnebat. Neque consilium & providentia regimenque temeritatis aberat vulgo, cum Gonzaga stimulator idem duxque, cuncta regnantium dolis & astu moderaretur. Imperium utique plebis aderat, cujus atrocia exempla, ne repetenda ex vetere memoria essent, ipsa sibi urbs poterat esse exemplum.

In magno illo discrimine, majore metu, conjuravere Theodorus Bossius, & Georgius Lampugnanus, aliique ut dederent Sfortiae urbem, qui conjuratorum eorum accitu statim castra ad Landrianum decem millia passuum

passuum ab urbe habebat. Picininus, cui res erat bellica mandata, cum certa jam ei constarent indicia conjurationis, hostemque propinquantem videret, excitabatur veteribus odiis, & privata aemulatione erga ipsum, ut ad Rempublicam tuendam fidus attentusque esset. Nam si Sfortia urbem imperiumque haberet, captum se fore una prospiciebat: ususque est dolo, quo nihil callidius, aut astutia Poenorum, aut quae Romanis honestiore vocabulo prudentia dicta est, struere invicem potuit, dum fraude, sive armis vicisse decus idem putant. Simulans namque sese desperata Republica necessitati imminenti succumbentem, transiit ultro ad Sfortiam quasi gesturus una bellum adversus jam prope victos Mediolanenses: revera, ut victoriae obstaret, atque inclinatis utcumque hostium rebus, & cognito ibi quidquid parti alteri futurum utile esset, Mediolanum postea reverteretur. Benigne ab Sfortia acceptus, Jacobum quoque fratrem ei fraude eadem conciliat. Huic Drusiana Sfortiae filia despondetur: dona ampla dantur utrique: nec inter tanta pignora fidei securus incautusque Sfortia agebat.

Post utriusque Picinini transfugium tanto magis conjurati ignari qua mente illi quove consilio transfugissent, properabant dedere urbem, ut sui muneris ac beneficii facerent id quod propediem Sfortia suo Marte hibiturus esse videbatur. Sed per litteras, & nuntios, quos super ea re occultissime in castra mittebant, conditiones ferebant eas, ut decernere bello, cum honestius sibi, tum vero etiam tutius ille existimaret, atque ita etiam responderet. Interim epistola una e castris in urbem ad Bossios de rebus eis missa intercipitur atque perfertur ad summum Magistratum urbis, qui Guelfarum partium erat, valida jam plebe, & projecta vilique auctoritate Senatus, tum instinctu Gonzagae, tum credita defectione Picininorum, & semper inexsuperabili multitudinis impetu, ubi suas vires ipsa circumspexit. Erat epistola scripta notis occultis & celantibus sensum, ut vana foret interpretatio praeterquam ei qui tesseram apud se haberet. Ea ipsa res auxerat plebejo Magistratui suspicionem atrocis alicujus doli, quod litterae non intelligebantur: ac propositis large praemiis exquirebant, qui nodos explicare eos posset. Repertus est homo mirifice callens ejus artificii, versutus quidam & profunde solers, qui Principum omnium limina contriverat, scribendoque talia & interpretando diu operam venditarat. Is admirabilium earum notarum aliquas cognitas sibi & familiares primo statim adspectu excepit: deinde harum indicio deprehendit alias: & rursus hasce admovit aliis, quae latebant adhuc: simul intervalla significantia nihil, & numeros expungendo inanes, ad liquidum certumque paulatim cuncta adducebat. Demum eo pervenit, ut sententiam omnem fallacium litterarum extricatam, & apertam exhiberet Magistratui legendam, quomodo scripta etiam quotidiana leguntur. Inerant colloquia Sfortiae ipsius cum fratribus Bossis Aluisio & Theodoro: & ex iis, quae scripta erant, caetera etiam intelligebantur. Nomina conjuratorum in promtu: conditiones recusatae vel acceptae: quomodo res convenire aequabilius posset: quomodo etiam populus ipse eludi: & praecipue cognoscebatur, agitatum esse illud, uti per portam Novam Sfortia in urbem induceretur. Namque regio erat ea plena Gibellinorum minimeque tunc opifices, & sellularii parte in illa habitabant, ut absque ullo plebejo tumultu, nobilium humeris Sfortia portari in urbem posset.

Detecta in hunc modum conjuratione, nihil dilata est poena, capitaque Procerum in rostris collocata sunt ad terrorem nobilitatis, tamquam eo spectaculo populare imperium firmaretur. Neque id plebejae saevitiae rudimentum caruit ulla arte, quam vel callidissimorum Regum aliquis ad principia rerum adhibere potuisset. Cum enim in capiendis conjuratis timuissent graviorem aliquem in urbe motum, si clarissimi viri palam in vincula ducerentur, alium alia via quam occultissime circumvenere, Georgiusque & Theodorus dimissi specie legationis in Germaniam ad Caesarem, & progressi Novocomum usque, capti sunt ibi & obtruncati, postquam inter tormenta conscios edidere. Consciorum deinde addita caedes ubi sublatis auctoribus inhorruerant conciderantque omnium animi. Dissimulata aliorum effugia, quibus parcere voluerant: alii relegati ultro, & proscripti, quos, nec manere in civitate placebat, nec absentes timebant. Bona omnium publicata, subsidioque deinde eo militare aerarium stetit. Civitas inde per Joannem Ossonam institorem vilissimae mercis, & Joannem Appianum etiam viliori conditione scribam sive Notarium regebatur. His aderant, praeter Carolum Gonzagam ex ipsa nobilitate nonnulli, qui deserto & ejurato Gibellinorum nomine, fecerant se se Guelfos, & hoc ipso quia desciverant a suis, non minus fidi habebantur, quam ipsa sibi erat plebes.

At Sfortia, ob conditiones, primo, sicut ipsi videbantur, iniquas, deinde ob deprehensam disturbatamque conjurationem, amissa spe capiendae per dolum urbis penitus ad vim obsidionemque converso jam animo, promotis ab Landriano in suburbia castris ad ipsa moenia saepe excurrebat. Si arcta ulla umquam & praecipitandis in desperationem animis apta obsidio fuit, haec certe, & cingebat undique Mediolanenses, & spem omnem subsidii abscindebat, ita ut, vel frangi quamvis obstinata pectora necesse esset, vel necessitate ultima erumpere ultro inclusos, & dare cuncta in unius horae discrimen. Pars militum ad Viboldoni Monasterium, pars ad Melinianum stetere. Alii Piscariam, quarto ab urbe lapide munitissimam per ea tempora arcem insederunt: alii circa Bagiense Monasterium posuerant castra, castrisque praeerant iidem illi, quibus ob transfugia, Picininis exceptis, haud minus quam Sfortiae ipsi cordi erat capi subigique urbem, quam ipsi prodidissent. Sfortia cum veteranis suis medius inter copias fere omneis haud procul a Binasco elegerat locum. Ad Monasterium Cresciacense Joannem quemdam Hispanum, cum validissima peditatus parte collocarat. Ita sex portae urbis obsessae, & praeclusae erant, ut aditus exitusque omneis in potestate hostium essent. Urbe in ipsa, dominante plebe, apta, & opportuna cuncta hosti. Appianus & Ossona: Mercator hic, ille Notarius, in summo Magistratu, moribus uterque suae sortis administrabant rem. Et quoniam offensis eorum indignitate animis, institutum postea erat, ut novi subinde Magistratus crearentur, quibus bimestre imperium esset, vicissitudine fiebat illa, ut ad homines etiam deteriores, quam erant illi Appianus & Ossona, summa rerum rediret. Atque ad Calendas forte Martias inituri Magistratum erant sordidissimi duo, macellarius, credo, aliquis, & pistor: hominesque eos, in purpura & imperio conspectura civitas, qui nondum infectam bestiarum sanguine, albentemve farina eximidem posuissent.

Id ipsum indignabantur iidem illi, qui formam Reipublicae hanc instituerant, pudorque talis imperii erat idem, apud imperitantes juxta & parentes, neque his aut illis curae officium suum, sed parti utrique verecundia praesentis status, timor futuri, & mutua sese intuentium, vel confusio, vel ira. Quam urbis faciem, praesentiaque & imminentia Carolus Gonzaga, quo propior interiorque erat, hoc magis intuens, ac, velut intraturo mox Sfortia, de salute sua dubitans, quaerebat sibi gratiae locum, & occultis eum nuntiis monebat, si ad portam Ticinensem sub Cal. ipsas Martias accessisset, fore, ut propter novi Magistratus indignitatem, & sordes irritato populo, in urbem ipse cum exercitu acciperetur: speraveratque id ita posse contingere Sfortia, & ne fortunae suae deesset, regione saepius ea frustra sese ostentarat.

Mirum sane, tam discordem inter se civitatem, tam invisos civitati Magistratus, & turbatam quodammodo Rempublicam importunaeque multitudinis eo tempore regnum, adversus communem hostem in tam dura obsidione stare aliquamdiu potuisse, sicuti stetit, & ulli constanti consilio locum interea ibi fuisse. Non modo irritus ab ea Ticinensi porta Sfortia dimittebatur, quotiescumque successerat, sed, & vitae discrimen aliquando

do ipse adiit, displosa in eum bombarda, cujus ictum haud sine miraculo vitavit: & Gonzagam die quodam arrepta levi suspicione pene interfecerunt. Confirmabantur animi Mediolanensium exspectatione subsidii, quod ab Sabaudiae Duce propediem adfuturum esse dicebatur, alente spem eam Maria filia Ducis illius, cui viduae post Philippi mortem, ob matrimonii modestiam & merita sedes & honor in urbe idem, tam saevis Reipublicae temporibus manebat, & versa domo finitoque Principatu, ob misericordiam caritas etiam major. Tam mites erga se animos in tali sua fortuna remunerari aliquo modo volens mulier, ajebat identidem, non ultra dilaturum esse suppetias patrem: si sustinuissent adhuc paulisper, fore ut non poeniteret. Ac sicuti dicebantur ista, ita etiam Sabaudus filiae rogatu re ipsa ferre obsessae urbi subsidium parabat. Interimque Sfortia, sive suspicatus de ea exspectatione & apparatu nonnihil, sive jam cernens, per ea stare subsidia quo minus domitam urbem captamque haberet, misso caduceatore monet hortaturque Mediolanenses, ne pertinacia defendendae libertatis pati extrema velint. Ne Sabaudiensi nimium credant, nimiumve promissis ejus & ope subnitantur. Sibi Venetos & Florentinos & Genuenses adesse, quarum Rerumpublicarum auxiliis, & multo magis aequitate causae fretus, haud ante soluturus obsidionem sit, quam urbem imperiumque sibi debitum recuperarit. Malle id quidem salva Metropoli, salvis tot inclytarum religionum templis, quae Metropolim Romanae Majestati fama jam dudum & praedicatione aequarint. Sed consilia haec esse pietatis & modestiae, queis locus in pace, vel praesenti, vel sperata: ubi abrupta sint omnia inter belli discrimen & victoriae necessitates, tunc nihil aliud spectari praeter victoriam & bellum: & ea etiam, quae, vel religione veneranda, vel natura cara sint, ruere inter caetera, quae vincenti obstent. Ita pulcherrimam, & antiquissimam urbem, quam conservari, & manere incolumem sua plurimum intersit, nisi quamprimum dedatur, esse clade omni pervastandam, atque, sicut existimare possent etiam ipsi, tot militum impetu diripiendam pejus justiusque quam direpta Aenobarbi temporibus fuisset. Rursus, facta deditione, non modo conservaturos urbem, & sua omnia Mediolanenses, sed ne libertatem quidem ipsam, cujus inane nomen cum exitio suo defendere conentur, esse desideraturos.

Haec Sfortiae dicta ferens legatus, cum Mediolanum venisset, data sedulo opera est a Magistratu urbis, ut ne plures quam duodecim, in quorum praeterea manu Respublica erat, ejus orationi interessent, datoque atroci responso, facesseret illico ex urbe jusserunt, & extra portam a viatore legatus est deductus, ne cum ullo civium loqueretur. Spes deinde Sfortiae omnis in obsidione belloque erat, & quia, dum tentantur aguntur que ista, senserat, nuntios, qui ab Sabaudiense mitterentur, ingredi urbem ab ea parte, quae spectat Modoetiam versus, posseque Regione eadem, tum copias etiam auxiliares, tum commeatus & annonae subsidia intromitti: statuit oppidum aggredi illud, clausa magis & abscissa Mediolanensibus videns fore omnia, si aditum eum ipse intercepisset. Interceperat autem statim obtinueratque prope sine certamine Modoetiam, nisi Picininus, quo animo ad Sfortiam, ut dixi, transfugerat, eo corrupisset hanc ipsi occasionem, & in hostili acie pro Mediolanensibus stetisset. Castra hic ad Sanctam (abest is pagus ab Oppido Modoetia duo millia passuum) posuerat, tamquam ab eo latere impressionem facturus, cum ab aliis duces alii partibus suo quisque agmine invasuri essent. Caeterum, uti communicata & composita omnia cum nostris ille habebat, monuerat occulte Magistratum, si obsesso Oppido subsidium ab urbe mitteretur, liberum illac per sua castra aditum fore, nec hostile quidquam in quacumque parte ageret ipse, Mediolanenses esse reperturos: eaque res haud dubie Sfortiam ex Modoetiae possessione detraxit. Nam, missi ab urbe milites, cum in Oppidum, ab ea parte transitum dante Picinino, penetrassent, refecti modica

A deinde quiete sub auroram erupere cum Oppidanis in Sfortianos alios, qui nihil tale exspectantes effusissime somno indulgebant, ac excitati vulneratorum vigilum clamoribus, post iniquam & infelicem denique pugnam, queis cordi salus fuit, aufugerunt. Nostri, bombardas majoris formae aliquot, caeterumque castrorum apparatum, &, quod pluris aestimabatur, animos ea victoria nacti ingentes, longe plurimum animorum postea sumsere, ubi Picinini duo, vel quia jam esse detectam, vel quia diutius non posse latere proditionem, satisque ad id quod voluerant, effectum esse arbitrabantur, cum sua uterque manu refugere Mediolanum.

His aucti copiis, & duorum Ducum ad se transfugio B confirmati Mediolanenses, Picininum minorem cum Carolo Gonzaga subsidium obsessis ferre Cremonensibus jubent. Picininus & Gonzaga egressi cum idonea manu, ex itinere Melinianum capiunt, ac soluta obsidione, Meltium etiam in reditu expugnant, magna cura injecta hosti, quamvis callide, & curam, & animi dolorem apud exercitum suum tegere conaretur. Praecipue, amissi Meliniani damnum urebat. Id utique recuperare Oppidum Sfortia volens, infestum exercitum rapit illuc, primoque impetu, cuncta praeter arcem invasit. Arcis praefectus, ut circumsideri sese, & cuncta sibi in dies arctiora esse vidit, trium dierum inducias pactus, ut nisi intra eos auxilium ab urbe mitteretur, praesidium inde deduceret abiretque, spatium ci- C vitati dedit ad ejus arcis oppidique defensionem emittendi exercitum, quantum subitario intra muros delectu cogere maximum potuerunt. Locus enim ille permagni momenti ad summam rerum parti utrique habebatur, & in ultimum veluti discrimen processere illuc. Fuere Mediolanensium ad triginta millia, in quibus, equites sex millium explebant numerum. Picininus alter praeerat his copiis, quem super solitos inter contrariorum exercituum duces, animos, stimulabat transfugii proditionisque conscientia, quod Sfortiae castra secutus explorator, fallaci munere expleto, deseruisset, collega fraudis fratre, ac nunc agmen uterque hostile ductarent, ne titulo quidem quaesito ullo, cur exuissent fidem, nisi D quod inter belli jura perfidiam censuit omnis aetas. Etiam in ipso nunc procinctu, cum verecundia esse aliqua praeteritorum deberet, ausus est ductor iste Mediolanensium Picininus Sfortiam insidiis appetere tam manifestis, ut illudere potius & insultare quam insidiari videretur. Adeo ille, velut oblitus, oblitosve alios putans, quisnam ipse esset, quidve egisset, perseverabat eisdem artibus hostem tentare palam: ac propinquo summae rei discrimine, per Leonem quemdam e suis dici Sfortiae haec jubet: Adesse cum sexaginta armatorum millibus sese, invicta manu, etiam si adversus parem numerum, & fidos inter se hostes exiret. Sed compertum esse sibi, quod praefecti nonnulli cohortium ala- E rumque illius in medio certamine translaturi signa essent eumque deserturi. Id pro amicitia monere voluisse.

Sfortia, gnarus, nec tantas esse Mediolanensium copias, & de sui exercitus fide satis securus, intellecto dolo, qui ad sese conterrendum nimis aperte intenderetur, vicissim proditori insultans, veniret: dixit: sibi, quo plus hominum adversa acies habuisset, eo nobiliorem victoriam fore. De alieni militis erga Imperatorem suum fide sollicitus esse desineret: ipsum esse visurum, ut recte constituta & fida omnia circa se habeat. Et Imperatores quidem talia invicem jecerant: pugna vero illa tanti discriminis dilata est, sive, quia pari uter- F que metu defugerint ultimam aleam, sive quia detrectante certamen altero, pro victoria id alter habuerit. Sfortia certe tenuit arcem: & commoto acrius ad obsidendam urbem animo, segetes, quae jam prope maturae in agris erant, undique corrumpere immisso equitatu parabat, cum Viglevanensium defectio, & ab Vercellis Novariam usque progressi Sabaudienses, a populatione simul ipsum & ab obsidione averterunt. Pro Mediolanensibus utraque illa arma mota erant, & post multas ancipites pugnas variosque casus, recepto Viglevano, fuso Sabaudiense, victor ab ea parte Sfortio

properus ad vastandum agrum, unde fuerat duplici illo periculo repente avocatus, redit. Mediolanenses interim etiam ipsi apud Seprium aliosque rebelles secuerant attriverantve sata, ut famem solitudinemque Sfortianis facerent, & ubi rediisset Sfortia, exusto omni suorum agro, non haberet, unde frumentaretur. Capit in reditu Castelleonensem arcem, quam Brandus ex ea gente Cardinalis condiderat munieratque. Defectiones variae, vel ab Sfortia ad Metropolim, vel ab Metropoli ad Sfortiam fiunt: in quibus, Varisienses, & Luganenses, primo adspernati quod ultro antea acceperant imperium, mox contempta patria sub idem redierant. Intimiliensis, de quo, Mediolanensium duce, dein proditore, demonstratum est, ad Canturium hoc tempore agens, cum crebris & litteris & nuntiis ex urbe sollicitaretur, ut deserto Sfortia, sese rursus ad nutum auctoritatemque Mediolanensium conferre vellet, comprehensum hominem, qui novissime super ea re ipsum adierat, ad Sfortiam in castra misit, ibique ille laqueo est exanimatus. In urbe, Appianus & Ossuna, circumacto forte iterum sui Magistratus tempore, invisi vilesque nobilitati juxta & plebi conjiciuntur in vincula, aegre vitato periculo, quo minus populi impetu opprimerentur. Gesserant enim flagitiose Magistratum, & suae uterque fortunae moribus utendo institor & scriba, sicuti erant, multis crudelibus avarisque factis irritaverant animos, etiam apud eos contempti, qui participes & ministri scelerum fuerant. Successerant istis, Appiano & Ossunae, Guarnerius Castelleoneus, Petrus Pusterula, Galeotus Tuscanus, quorum modestiae ac virtuti contigerat, ut summam potestatem homines nobiles obtinerent in eo imperio quod jam haud dubie plebis esset. Magnopere hi cupierant persuadere populo, ut Francisco Sfortiae dederent urbem, sive mansuetis animis miserati tot patriae clades, & lenitate insita pertaesi defensionem libertatis, quae tanto civium sanguine constaret: sive qua alia de causa proni in hostem. Sed nequaquam ausi ad populum referre, secretis tantummodo inter se consiliis & votis rem eam agitabant. Populus, neque inclinatione ulla rerum, neque novi Magistratus propensione flectebatur, quo minus abominari & persequi bello Sfortiam pergeret, verboque in conciliis utebantur hujusmodi: Si diutius tueri urbem nequirent, potius eam ipsos esse deserturos, quam ut regnantem in ea Sfortiam viderent.

Henricus Panicarola mercator erat Mediolanensis, qui negotia forte magna Venetiis habebat, atque ibi aliquamdiu morabatur, & quamquam absens, plebis reliquae praesentis animos erga patriam gerebat. Huic mandant, ut ab Veneto Senatu petat, ne in eo bello, quod geratur, stare cum Sfortia amplius velint. Sed cum Republica potius Mediolanensi foedus jungant, quae Patres eos in parentum vere loco sit habitura, ubi id impetrarit. Atque ille, semel iterumque in Senatum admissus, ostendendo multa & promittendo tenuit, ut quatuor e Patribus darentur, cum quibus agere posset etiam alia, quae secreto agenda in mandatis haberet. Ea cujusmodi fuerint, comperti nihil habemus. Illud minime dubium fuit, partim hujus legatione Panicarolae, partim occultioribus Veneti legati qui Sfortiae castra sequebatur ad Senatum suum litteris, esse perfectum, ut Patres, de relinquendo Sfortia, transferendoque ad Mediolanenses foedere magnopere cogitarent. Scribebat legatus e castris, monebatque suos, inexplicabile sibi videri bellum ob munimenta urbis Mediolani, & pertinaces ibi animos, inexhaustamque multitudinem: ac si spes tamen aliqua esset prius finiendi belli, quam ipsorum Respublica exhauriretur, cogitandum utique esse Patribus, an deberent suis armis atque opibus facere Mediolani Ducem unum, qui ubi semel in ea parte invaluisset, spes in perpetuum foret adempta Senatui Veneto consequendae rei, quae necessaria esset, ut maximum suum in Italia imperium facerent. Numquam postea locum fore Venetorum armis ad Mediolanensis agri glebam unam occupandam, si teneat eam urbem Sfortia ille, tam avidus potentiae, tam solers bellandi artium, tam gravis accola, tam metuendus. His itaque permoti Patres, dissimulato consilio, quo moverentur, tamquam haud alia, quam Reipublicae Mediolanensis cura, Panicarolae dixerunt: ipsos brevi daturos esse responsum, quod laetus ad suos perferret, ac monuere, ut ejus responsi diem exspectare ne gravaretur.

Nihil horum sciebat Sfortia, & conjuncto cum Venetis adhuc exercitu animoque cum iis uno rem adversus Mediolanenses gerebat. Sancti Angeli municipium appositum Lambro flumini Ticinum inter & Laudem Pompejam aggressus tertio die expugnat. Picicatonensem arcem in Abduae fluminis ripa Cribelli fratres, qui ibi in praesidio erant, prodidere, idque postea Cribellis apud Sfortiam initium fortunae amplioris fuit. Mox, direpta Marthesana, Vicomercato incenso, rebellionem ejus regionis ultus, terrore subegit eo Meltium, & Cassanum & si qua in Briantaeis, vel circa Larium lacum adhuc nutabant. Quae omnia cum tenore uno fluerent in Sfortiam, accessit etiam ad res Mediolanensium aggravandas aliud civile malum, quo nihil utilius esse hosti poterat.

Galeotus Tuscanus & Petrus Pusterula, post Ossunam & Appianum, ut dixi, tenuerant summum urbis Magistratum, homines nobiles & modesti, sed apud plebem suspecti magno illo crimine, quasi rem ad Sfortiam inclinare voluissent. Hi, postquam abiere Magistratu, suspicionibus irritata suis plebes, interficere utrumque voluerat, cumque Pusterula vim saevam fuga eluctatus evasisset, Galeotus debilitate pedum, senioque tardior obtruncatur. Erat summa necessitudo Galeoto huic cum Carolo Gonzaga, qui, simul indigne ferens amici necem, simul Sfortiae rebus commotus secundis & magnis, & converso olim in eum animo, haud ultra cunctandum ratus, Capra quodam internuntio paciscitur, ut dedita Laudensi arce quam ipse in potestate habebat, Derthonam ab eo pro tanto beneficio accipiat vicissim, atque receptus inter principes amicorum in gradu militiae quam honestissimo collocetur. Ita, nostri participem consiliorum omnium amisere Gonzagam, & cum eo, paulo post, etiam urbem, quae horreum populi Mediolanensis ob inclytae fertilitatis agrum haud dubie habebatur.

Harum tam secundarum Sfortiae rerum, quas breve spatium conjunxerat, ignari Veneti jam dederant Panicarolae responsum, quale Mediolanenses optabant: velle Senatum foedus inire cum Metropoli, daturosque operam, ut ea salva sit: arma dissociaturos ab hoste, qui nunc lacesst. Haec dicta negotiatori Panicarolae: simul ad Sfortiam in castra missa legatio, quae juberet ipsum a Mediolanensium finibus abstinere arma: si parum ad id Senatus auctoritas valeret, minae etiam adhiberentur. Verum, ubi belli fortunam & rerum earum, quas dixi, cursum ex legati sui litteris cognovere, mollius rogabant eadem, ac si vellet etiam Sfortia insistere coeptis, judicium se ejus utique secuturos esse ajebant. Nam antequam prioris truculentiae mandata peragerent legati, mitiora haec, cum adhuc essent in itinere, acceperunt. Sic Sfortia liberatus ingenti metu (forte enim de prima illa denuntiatione senserat aliquid) oppugnare urbem aggreditur: cumque infausta impressione subiisset ad portam Orientalem, rejectus inde gravia per triduum sustinuit certamina, queis haud multo plus intulit damni, quam accepit. Nactus inde spem aliquam irrumpendi per fossas, quae ab Orientali ad Cumanam portam, neque admodum latae, neque satis custoditae excurrebant, de tertia fere vigilia nocturno impetu suggressus, pro negligentia & solitudine quam sperarat, reperit ibi obsepta omnia armatis, ictusque crebros edente bombarda, cruento & irrito conatu etiam inde abscessum est. Quod ubi Veneti Sfortiam tam longe esse progressum, tam prope ad summae spei discrimen accessisse vident, tunc enimvero patriis suis artificiis, & nativae lentitudini, solitisque temperamentis nullum jam esse locum rati, abrupta palam omni dissimulatione & astu, legationem in castra hanc mittunt. Petenti pacem

&

& amicitiam ab se populo Reipublicaeque Mediolanensi ipsos negare non potuisse, jamque socios & amicos Veneti Senatus esse Mediolanenses. Pro ea pace, & amicitia & societate, nefas jam esse Venetum ullum militem in iisdem morari castris, belloque quod adversus populum eum geratur, Veneta arma, opes, pecuniam, consiliumve adesse. Si Sfortia quoque pacem velit, conditione hac habiturum, uti restituat cuncta Mediolanensibus, quae sub Philippi Mariae mortem habuissent. Alioquin, pro foederatis amicisqus suis Venetos strenue arma esse capturos, ne quid detrimenti patiatur gens, quae suae fidei sese permiserit. At Sfortia re subita perculsus, questus primo pauca, deinde obtestatus, ubi nihil profici verbis vidit, ad consilia vertit animum profunda illa, scilicet atque quotidiana sibi, etiam ubi nec damno nec dolore sollicitaretur. Temporis spatio maxime indigebat, quo & absumeretur, quidquid frumenti reliquum Mediolani esset, & duo omnino itinera, Bripiense nimirum & Tritiense, quibus itineribus ab Veneto mitti in urbem aliquid poterat, interciperentur eorum proditione, qui arcem utramque habebant.

Hac mente dissimulans omneis turbati animi motus, legatos etiam ipse suos Venetias mittit cum querelis & precibus iisdem, queis ipse Venetum legatum affatus paulo antea erat, petens ne desereretur ab Senatu, cujus auspiciis id bellum suscepisset, invocans Patrum fidem, incusans quoque & requirens quasi per fiduciam & libertatem. Legati erant, Alexander Sfortia, Angelus Simonetta & Andreas Biragus: quorum ille Sfortiae frater, hi Mediolanensium desertores, cum mandata exposuissent, sive perterriti Senatus auctoritate, sive ita instructi, pacem, in eas conditiones, quae antea jactatae fuerant, accepere. Induciarum interea exierat dies, per quas, Sfortia, corruptis clam ad Tritium Bripiumque praefectis, ne Veneto transitum ad Mediolanenses darent, facta pace cum Sabaudiae Duce, clausis undique commeatibus, spreta pace, quae per suos inita erat, in Mediolanenses simul & Venetos, tamquam adversus unum hostem parabat bellum. Nec in parte altera cessabatur, quamquam in faciem imaginemque pacis dimissa legatio esset. Forte pontem e navibus junctis ad Tritium facere Veneti instituerant, ut copias annonamque transmittere in Mediolanensem agrum possent: & jam ad exitum prope perducta mole prodibant quotidie ad visenda operis incrementa duces nostri, queis ea jungendi fluminis cura cum Venetorum ducibus communicata erat. Hanc Sfortiae gratificandi occasionem speculatus ille, qui pro nostris praeerat arci, jam antea corruptus ab hoste, sicut demonstravi, & occulte ei addictus, indicat posse capi curatores eos operis, si in vicina latebra occultentur armati qui repente prosiliant, & navalis fabricae contemplationi intentis strenue injiciant manus. Id initium fuit violandae pacis, quae neutri parti rata erat, & integrandi belli, ad quod novo post irritam pacem impetu resurgere parabant; Sfortia namque abditis in monstratam latebram armatis, & comprehenso Innocentio Cotta, qui forte unus ad visendum opus prodierat, ejus captivitate hominis, tamquam oblato mirifice instrumento statim est usus ad capiendam S. Columbani arcem, quae una efficiebat, ne Laudensis agri possessione Mediolanenses excidissent. Lucius Cotta, captivi frater arcem eam cum valido praesidio obtinebat, acerrimus Sfortiae insectator, & ab ea commendatione locatus ibi, quia nostris magnopere cordi erat, ne qua proditione frumentarium id propugnaculum amitteretur. Sfortiae jussu dicitur Innocentio, ni praefectus illico dedat arcem, ipsum protinus contra moenia illa oportere suspendi, ut in fratris conspectu nocturni furis more exstinguatur: idque confestim Innocentius Lucio significat. Non tulit fraternus animus vim doloris ex objecto spectaculo, & quasi res ipsa jam ageretur, alienato penitus ab honestate fideque sensu, dedita arce hostem illuc admittit, transitque ipse in castra hostium, velut ab scelere ad scelus.

His itaque initiis usurpato belli jure Sfortia copias fere omneis ad Bripium in Briantaeos contrahit, transitu Abduae prohibiturus Venetos, qui nuper hostes, nunc socii Mediolanensium, in socium modo, jam hostem armati Sfortiam, superaverant flumen, insederantque collem, cui Genesii Martyris Aedes, quae est in summo ejus vertice, nomen fecit. Est eo nomine collis in extremo Briantaeorum fine, quem tamen, collium aliorum cacumen verius, quam ipsum per se collem appellaveris. Namque colles nostri, Barra monte avulso, qui asper fere incultusque est, molliter ab radicibus exspatiantur, deinde adsurgunt, spatianturque rursus, donec, perpetuum & vario felicium arborum vestitu fertile dorsum attollere incipiant. Ab dorso dein ipso leviter fastigiati alii vertices attolluntur, quos nominant incolae, prout, vel incola vetus, vel situs & natura tumuli, vel priscorum aedificiorum vestigia reliquiaeque docuerunt. Stat horrido supercilio Barra cautibus armatus suis, & ab caetera montium serie abruptus ille scilicet, cujus nomen atque parietinas, inter alia urbium deletarum funera Plinius refert. Proximus huic Batavus est collis, credo sic dictus, quia gentis ejus homines aliquando ibi constitere. Inde nudo fastigio supra densas undique silvas Apertus vertex, id ipsum ex nuditate nomen invenit. Ab Aperto vertice, per varios anfractus, montibus suis imminens silva excurrit, donec in S. Genesii collem, qui etiam ipse nudus apertusque est, desinat. Imminet hic Abduae flumini, fronte quidem in Briantaeos occidentemque Solem, tergo autem in Bergomates atque in orientem obversus: latera meridiem adspiciunt. Ab ipsa Briantaeorum parte series alia collium surgit, quorum Calchus est fere oppositus huic, nec longe inde mons Vetus abest, inclytus ob vina. Collem utrumque Genesianum & Calchum statuerat Sfortia occupare, existimans, si ea munimenta haberet, diremptos ab omni Venetorum ope fore Mediolanenses, tractusque Briantaeorum illos universos, ob crebras arces naturamque regionis inter bellorum discrimina, semper munimentis urbis militari fama aequiparatos in potestate se habiturum. Verum, ubi Venetos in Genesianum antevertisse cognovit, Calchumque ab iisdem teneri, pene desperasse de victoria dicitur, ac tanto magis, quia tempore eodem, in ulteriore ripa constiterant plures transitumque tentabant, & ex collibus ad Briantaeos occupandos magno impetu descendebatur. Pugnatur acriter, & ad colles & ad flumen, ne descendant illi, neve isti transmittant. Pugna major in Genesiano fuit, descendendique & prohibendi certamine extracti Sfortiani in saltus, divisum aliquamdiu cum Venetis habuere collem. Veneti Sfortianos, altius enixi, qua Martyris ipsius est aedes, saxis hastisque detrudebant. Huic rerum discrimini egressus ab Modoetia Picininus cum supervenisset, montemque Veterem, & montem Calchum bifariam diviso exercitu succedens conjungere sese Venetis tentasset, retro Mediolanum est ab Sfortia non sine clade compulsus. Mox pari victoria Barram montem obtinuit, qui etiam ipse ab Septemtrione praeceps in Abduam, subeuntes ab Olginato Venetos opportune prohibebat. Paulatim inde, & qui Calchum, & qui Genesianum collem tenuerant, obtinente Regionem Sfortia, subacti fame, vel abire inde maturaverunt, vel ultro ad Sfortiam transiere. Ita auxiliares nostri, cum nusquam in Briantaeo tractu cusistere potuissent, Regioneque exclusi ea simul excluderentur facultate defendendae urbis Sfortiamque depellendi, statuerunt, capto per Larium lacum ambitu, Regionem eamdem ab tergo circumvenire. Quod Sfortia parari cum sensisset, mittit obviam e suis, qui ab illa etiam parte venientibus auxiliis obsistant, ne quid laxamenti & subsidii alicunde Mediolanensibus detur. Ibi vero parumper dolus unus casusve militaris, & Sfortiae partes afflixit, & Mediolanenses spe auxilii, sicuti videbatur, appropinquante, sed ad exitum irrita, sublevavit.

Ductores copiarum ex nostro exercitu quidam, sive ad fallendum hostem re composita cum Imperatore Picinino, sive concepta vere animis transitione, deinde mu-

mutato animo, quam occultissime nuncium ad Sfortiam mittunt: ipsos Imperatoris jussu tendere Novocomum, ut venientibus ab ea parte Venetis sese conjungant, quo facilior tutiorque aditus in Briantaeos auxiliis pateat. Si velit Sfortia benigne accipere, ipsos ad eum cum agmine suo esse transituros. Haud contemnenda res visa hosti. Honestum apud se locum & larga prolixaque omnia pollicitus, mittit octo peditum cohortes, ducibus Salernitano & Intimiliensi, qui manum eam transfugarum accipiant, & ad se deducant transfugae, & numero longe plures erant, & nominis ejus obtentu specieque societatis resoluto in securitatem hoste, parati ipsi intentique ad rem gerendam. Ubi invicem propinquavere, Sfortiani quidem porrigunt dextras dantque sese in amplexus, nostri vero stringunt gladios, & attonitas repentino eo malo cohortes caedunt spoliantque, fugientibus insistunt, resistentes paucos, & mortis honestae gloriam quaerentes, tanto infestius lacerant: quosdam & abduxere. Sic Veneti auxiliareis Briantiae terras intrant, & primum omnium Barram montem corona oppugnare aggressi frustra id incoeptum habuere. Caeterum, obsidione mox eum capiunt, ac refecto ad Olginatum ponte, quem paulo antea fugientes ipsi interciderant, captisque aliquot in fluminis ripa castellis, summa Briantaeorum tenebant. Id Sfortia fessus diuturnitate belli, pabuloque ad sustentandum equitatum necessario jam prope defectus, parum curare coeperat, si montibus sederet hostis dummodo ne ad plana urbem versus descendere eos pateretur. Urbi ipsi famem admovebat extremam obsessumque Venetum inter cautes & saxa habebat. Jam Mediolani tanta erat penuria, ut vicenis aureis nummis hordei modius constaret. Ea ditiorum alimenta erant. At miserrima egentium multitudo, omnia quae atteri dentibus possent, naturali desiderio velut in rabiem acta carpebant passim: atque interim exempla omnia esurientium edidere quaecumque umquam, vel obsessis accidere exercitibus, vel ad subjiciendas oculis miserias obsessorum excogitare potuerunt ingenia, quae eos calamitatum humanarum & extremae patientiae annales condidere.

Ego in urbis nostrae diariis hoc reperi relatu etiam horribile & foedum: equorum & asinorum frusta, felesque, & mures, & canes, & animalia caetera, quae ne dici quidem inter cibos ac nominari fas est, venalia interim apud forum esse habita, pretiisque venumdata iisdem, queis alias legitima fercula parantur mensis

His nutrita dapibus multitudo fiebat quotidie contumacior, exsueratque obsequium paulatim omne erga eos, sub quorum imperio ac regimine talia patiebantur. Magistratus, delegata exercitui suo auxiliaribusque Venetis cura suppeditandi annonam expediendorumque commeatuum urbi, & precibus eos & querelis assidue urgebant. Illi, circa Briantiae colles pene obsessi consultando terebant tempus: duaeque res capitalissimae populo Mediolanensi detectae sunt tempore uno: defectionem ad Sfortiam parare Picininum Imperatorem exercitus nostri, & maligne lenteque rem administrare Venetos, quia sperarent, deductum ad extrema populum, odio Sfortiae, potius dediturum ipsis esse urbem: idque Leonardus Venerius Reipublicae ejus legatus Mediolani sedens occulte moliebatur inter eos, qui, nec ab Sfortia capi patriam, nec liberam esse eamdem volebant. Sed Sfortiae destinatum imperium occulto Superûm impulsu ruebat in ejus humeros, ut domus denique illa, sub infelice pondere, post aliquot annos, prioris fortunae quietem frustra exoptaret. Estque Sfortia in urbem imperiumque acceptus orto inter cives ipsos majore tumultu, sicuti demonstrabo.

Cum ex bello tam atroci, intoleranda fames, ex fame desperatio ultima Civitatem invasisset, & super duo haec semper inter se connexa mala, fere gravius aliud in urbe malum saeviret, discordia civium & majora pene inter ipsos, quam in communem hostem essent odia, conventus habebantur tam contrarii & crebri, quam variae hominum voluntates, & quam diversae calamitatum formae erant. In Scalensi templo maxime congregabantur tuen-

A dae adhuc libertatis auctores, atque ibi in media fame consilia aliqua inibant, vetuerantque Magistratus accedere eo, nisi quem ipsi nominatim excivissent. Sed die quodam, portae Novae homines ad arma consternati concitant caeteros, & eam publici Concilii sedem irrumpunt rupto imperio terni quaternique prout quosque fortuita congressio, vel necessitudo aliqua consociarat. A Petro Cotta, & Christophoro Pagano praecipue stimulabantur, quorum utrique dedi urbem ac recipi Sfortiam placebat. Et jam plures cum Cotta & Pagano stabant in circumjecta templo area, quam cum principibus libertatis intra templum. Praefectus rerum capitalium ad coercendam eam licentiam cum lictoribus, &
B cohorte sua progressus, facto in eum impetu protruditur, aegreque evasit. Par discrimen adierat Lampugninus Biragus, quem ad tumultum eum inspiciendum sedandumque Magistratus ex Templo emiserant. Dira fames, quae jam aderat, quaeve in dies adfutura saevior videbatur, divites quoque conterruerat, & finiendi belli cupidine concitaverat etiam eos, qui oppetere cum patria statuerant potius, quam ut ad ullam inimicam libertati conditionem adduci sese paterentur. Itaque, crescente in momenta numero coadspernantium auctoritatem publicam, pars haec ipsa fit publici concilii instar: & quo plus virium auctoritatisque haberent, duces sibi duos fecere, Gasparem Vicomercatum, & Pe-
C trum Cottam: Cotta ab auctoribus libertatis in vincula conjicitur, & irritatus collegae captivitate Vicomercatus, tanto promptius ardentiusque confirmat suos, & rem susceptam exsequi festinat. Circumgrediuntur, infesto agmine Palatium, in quo sedebant Magistratus urbis, & vidua uxor Philippi, Venetusque legatus, & plerique alii ex tota illa nimium fortasse generosa factione, quae libertatem urbis saluti anteponebat, nec posse ullam absque libertate venire salutem arbitrabatur. In ea irruptione, Venetus legatus, ab Joanne Stampa interficitur, cum ille repentino excitus tumultu in Aulae forte limine ad increpandam irrumpentium licentiam, jure gentium, ut existimabat ipse, tutus consti-
D tisset. Diffugiunt Magistratus, totaque momento fere uno tribunitia potestas, & illud populare imperium dissolvitur. Nobiles, disposito ad portarum claustra milite, Palatioque communito, in Scalense templum, ad consultandum de summa rerum postero die succedunt. Non facile inter ipsos conveniebat quid deinde optimum saluberrimumve factu censerent, cum varia in omneis partes itinera consiliorum ostenderentur. Dixerat aliquis ejusmodi sententiam, ut persisterent in defensione libertatis: sed mutata gerendi belli ratione, & vitatis Imperii plebeji vitiis rem sapientius cautiusque militarem constituerent. Alius, nullum id esse consilium demonstrabat. Galliarum Regem accersere non nemo: plu-
E res Regem Alphonsum: aliqui Sabaudiae Ducem: pars mitissima Senatus, nusquam beatiorem fore patriam, quam sub Christi Vicario ajebant, ideoque permittebant cuncta Apostolicae Sedi.

Sed cum subsidia consiliaque haec in tali statu, vel sera & longinqua, vel infida & imbecilla reperirentur: illata forte mentio est de admittendo Sfortia, qui filiam legitimi Principis in matrimonio haberet: qui victor prope instaret moenibus: quem si ante victoriam admisissent, non accepisse coacti, sed ultro fecisse Principem viderentur: tantoque mitius sperare imperium deberent. Mirifica voluntatum inclinatio, qua repente
F in eam sententiam iere omneis, videri potuit prodigium, vel calamitatum ab Sfortiaco dominatu imminentium urbi, vel exitii, quod gentem eam dominatumque manebat. Principes, & legati Mediolanensium profecti in castra dedidere Francisco Sfortiae seque, & urbem, & populum, novumque Principem Mediolanum in ipsam Imperii Sedem laeti deduxere. Ille magnum animi moderati specimen in ipso statim ingressu dedit, quia adornato per Principes, & oblato curru quo sublimis veheretur ad capessenda primordia dominationis, fastum cum adspernatus, umbella quoque repudiata, pari cum caeteris cultu ad Templum maximum ibi coronandus processit.

LIBER VI.

IN Templo maximo Sfortia coronatus per omne deinde tempus liberaliter ac munifice tractavit Urbem Ecclesiamque ipsam: & quotiescumque publica aliqua res ageretur, profiteri solitus fuit, debere se nomini huic Metropolitano pietatem, & honorem, cum etiam Ambrosiana in Sede solennia sui Principatus, Principatumque ipsum accepisset. Vicissim inter sacra sacrosque fuit ei deinceps honor, atque paratum ad omnia obsequium, quales justo ac bene merenti Principi patere gratorum civium animos oporteret: raroque ullus antea postve Ducum tam effusa studia Cleri Populive Mediolanensis expertus in omni litterarum hominumve memoria reperietur. Habita est oratio de laudibus ejus & familiae splendore per Guarnerium Castelleoneum notae tunc facundiae virum ex Templi maximi Canonicis: qui semper Ordo, sapientiae studiis inclytus, per ea maxime tempora florebat hac laude: cumque ex Primoribus Urbis constaret id ferme Collegium, erat simul in eo communis quidam erga Principem favor, sive quia annexi nonnulli essent exsurgenti tunc primum ad dominatum familiae, sive quia pars haec traheret caeteros, ut unde potentiores nobilioresque stabant, de more starent omneis, atque ita significatione voluntatum erga Sfortiam hunc certaretur. Publicae gratulationis munus, & dicendi partes mandavere Castelleoneo, quia praeter aptos Principum animis mores & imbutam Aulae consuetudine gravitatem, aderat viro dignitas oris accommodata negotio: & novae dominationi acceptissimum esse ipsum sciebant. Orationis ejus sententias ordinemque, aliquamdiu qui tunc erant homines, propter rei magnitudinem, & Oratoris famam, in sermonibus habuere: deinde, una cum re ipsa, sicuti cuncta mortalium habentur, dedere oblivioni. Levis & confusa memoria duravit hoc litterarum beneficio, quae rerum illustrium aeterna una custodia est, si quid in fluxa mortalitate potest esse aeternum.

Ego censeo non esse alienum ab historico nostro opere, quo super tempora & eventa Urbis, virorum, etiam illustrium memoriam ab interitu suo vindicare instituimus, concionem simul illam ab hominum oblivione vindicare, atque jam prope vanescentem ex annalium quoque monumentis, utcumque retinere, tamquam pro oblitterata & fugiente scriptura certam claramque exhibendo.

Castelleoneus igitur in Templo maximo, cum Sfortia coronatus adesset, in hunc maxime modum esse locutus fertur: "Semper quidem antea, Princeps „Invicte, Populus hic Clerusque Mediolanensis, qui „triumphi tui & suae felicitatis spectator, augustissimam „hanc molem hodie implet, pro certo habuit, Ur„bem Rempublicamque hanc curae esse Superis, & „magnum praecipue Parentem Ambrosium, ac Prae„sides alios Divos, a quibus fundati & instituti sumus, „ita velle, ut post Romanam majestatem sit haec flo„rentissima Sedes Catholicae Religionis, rerumque alia„rum omnium expetendarum, quibus rebus incolu„mitas & gloria gentium continetur. Sed si ea spes ante „hunc diem incerta & obscura animis fuisset, desinere„mus hodie dubitare, cum Celsitudini tuae, nostrûm „omnium regimen ac tutelam imperiumque rei Medio„lanensis a Deo Optimo Maximo, tam praesenti Nu„mine, tam nobili victoria, tanta post victoriam vo„luntate consensuque omnium esse traditum videremus. „Nam Principes alii, qui nobis adhuc imperitavere, „nascendi tantummodo sorte venerant in hanc fortu„nam, ipsique fortuitum negotium erant, neque ultra „aestimabantur. Tu, quia probitate & justitia, omni„que alia Regia virtute merueras imperium, armis in„venisti: & quia talis eras, aperuere tibi Superi viam, „ut in excelsam istam sedem, domitis quae obstabant, „pervenires: & nos, divino sic munere datum adsci„tumque Ducem accipimus alacrioribus aliquanto ani„mis, quam si quilibet ille alius unico natalium & avo„rum jure tumens dominus imponeretur. Enimvero „Celsitudinem quoque tuam arbitramur, ea prudentia, „& magnitudine animi, qua res tantas gessit, intuen„tem, & coeleste judicium, quo vocata electaque est, „& Populi hujus universi consentientem laetitiam & hos„ce plausus favoremque, & tantae multitudinis gratu„labunda ora, & Templi ipsius festum apparatum, a„gitare jam nunc Regalem illam curam, ut ad ea, quae „sua sponte large ac benigne & clementer factura fuit, „tantum scilicet adjiciat, quantum & exposcere pro „divino in ipsam beneficio Tutelares urbis videntur, & „mereri cives ipsi postquam ad haec Vestrae Celsitudi„nis initia consurrexere sic omnes atque apparuere. Vi„des ne, Princeps optime & maxime, quemadmodum „affluxere ad spectaculum innumerabili prope agmine „Mediolanenses tui? Vides, ut conferto jam Templi „sinu, tamquam ad novi splendoris exortum accedere „velint in singula momenta plures, utque turbam un„dantem haec capacissima sedes excludat? Victa & „triumphata civitas exsultat in victoriae faciem quasi vi„cisset ipsa & triumpharet. Sexus etiam alter ille „spectaculis insuetus adest: attollunt pignora sua „matres ad Celsitudinis Vestrae oculos, futurumque „populum ostentant, & rudem illam aetatem agno„scere ac celebrare natalem hunc Patriae diem do„cent. Et promiscuae quidem multitudinis haec tam „effusa gaudia concursumque Celsitudo Vestra cerne„bat, etiamsi nemine perorante monstrarentur. Nos „vero Custodes Antistitesque sacrorum, qui ex prima „Urbis hujus Nobilitate jure nostro gentilitio assumpti „Metropolim hanc tuemur, & ipsa nobiscum tota No„bilitas, quae Urbem ipsam continet ac facit, licet „conjunctis omneis animis officioque concordi postquam „factiones & arma quievere, nostram ex novo Princi„patu laetitiam, tum decernendo cuncta, quae fuere „publicae potestatis & arbitrii, tum adornando solen„nia haec, ut quam apparatissime celebrarentur, osten„derimus ac declaraverimus: tamen exponere volumus „etiam altiores illas interioresque causas, ob quas, Cel„situdinis Vestrae imperio magnopere nobis esse laetan„dum arbitremur, Urbemque & Patriam hanc sub tali „Duce fore felicissimam speremus. Namque primum „omnium, repetentes mirificam illam, & adhuc insi„dentem animis Clarissimi viri Patris tui memoriam, si„mul inclyta tua facta, ut Patris contubernio adultus „incomparabilem illius gloriam aequaveris, ut divisa in „partes Italia, Pontificem Romanum, & sacra de„fenderis, ut nostrae huic urbi laboranti malis intesti„nis ac laceratae seditionibus subsidio saepe fueris ac „saluti, ut hinc saepe arcueris hostem, ut victricia late „propugnator auxiliarisque noster circumtuleris arma: „jam quanta lenitate egeris, ut tibi debitum Imperium „hoc sine Mediolanensium sanguine reciperes, quam „placide victoriam ipsam exercueris: haec, inquam, „recentissima omnia, & oculis obversata nostris intuen„tes, reliquum ad eamdem formam futurum esse Prin„cipatum ominamur, & merito laeti hilaresque sumus: „Magnus Sfortia, Celsitudinis Vestrae Pater, militari „virtute famam & vim assecutus, ut quamcumque in par„tem ipse transierat, victorias & imperia transferret se„cum, dederat ademeratque Regna quibus ipse voluis„set: Aragonensem Alphonsum ex Neapolitani Regni „finibus prope retro compulerat domum: restituerat „extorrem Joannam: firmaverat adoptionis jura: fre„gerat alterum illud belli fulmen, cui Brachio nomen „fuit: Romanas opes, Pontificemque Martinum egre„gie propugnarat: ac tantarum denique fama rerum Vi„cecomitem ultimum commoverat, ut auxiliatorem „Imperatoremque sibi eum adversus bella, quae immi„nebant, invocaret. Postquam ille novae gloriae iter „tentans, in media pene victoria lapsu equi & vi fluminis „est interceptus, divina consilia, quae felicitati nostrae „viam struebant, paternis incoeptis dedere te successo„rem, vimque simul & famam illius transtulere in tuum „caput. Ita spectatus clarusque Neapolitani belli reli„quiis Mediolanum ad res Vicecomitis afflictas venisti. „Vicecomite defenso, compressis Venetis, cum ubi-

„cumque bellum & periculum esset, ibi velut certissima laborantibus salus expeterere, tulisti pro Lucensibus arma in Florentinos, ejusque Reipublicae libertatem es tutatus. Mox domiti rebelles Ecclesiae: Picenum & Bononia restituta Pontifici, fusae Anglorum copiae: cuncta peragrata victoriis. Ac si tot bellorum victori quaepiam mala gratia reddita fuerat ab iis, pro quorum imperio & salute dimicaras, iidem illi versis in ipsos armis, justas ultrices iras sensere. Nec minor excelsi animi laus persequi ingratos amicos, quam vincere hostes; facileque mitem & largum adversus obsequia speraverimus Principem, quem indignitates & injuriae tantopere angunt, & benignum erga minores, quem potentiorum injusta facta sic infensum habent. Sed cum apud gentes fere omnes, quae regnantur, apud Regnatores ipsos, apud liberos etiam populos miscueris sic vim, terrorem, benignitatem, & cum praeclari istius animi exstent ubique sempiterna vestigia & monumenta: terra haec nostra maxime sempiternum erit monumentum: imo, Hercule, nos ipsi erimus. Nam statim, ubi, Vicecomite mortuo, res haec nostra Mediolanensis, sine capite, sine rectore, civilibus trahenda turbis in medio relicta erat, cum super intestina dissidia magnarum omnium urbium calamitatem, finitimi hostes instarent, rati finem adesse imperio: primum quidem advolasti, cum exercitu tuo victore, & spes vanas hostium effecisti: deinde vero succedere te in Principis fortunam aequum duxisti, cujus filiam in matrimonio, & ex ea liberos haberes, cujus etiam in mortis tempora propugnator exstitisses. Uno rerum cursu, & uno victoriae tenore, Parmam, Placentiam, Brixiam, Ticinum, oppida caetera omnia, quae, vel detrectabant imperium, vel ab hoste infessa erant, recepisti, nosque & Metropolim hanc, donec vires ultimae superfuere, cunctantes fatigare potius voluisti quam capere, idque Celsitudini Vestrae gloriosius fuit. Atque, ut cunctatione nostra delectatum esse appareret magis aliquanto quam si nihil experti statim cessissemus, honorem hunc habuisti fortissimis civium tuorum conatibus, & spectatae virtuti, ut pacato agmine victor urbem ingrederere, & violari quidquam ab irato milite gravibus edictis vetares. Scilicet, illa segnis & aliter quam extrema necessitate facta deditio, degeneres animos argueret, & quamquam libenter acciperetur, contempta tamen & vilis apud Celsitudinis Vestrae animum esse posset. Nunc experti invicem sumus, & virtus eadem, quae morata victoriam est, colitur jam secreta destinatione atque amatur veluti magnum instrumentum rerum earum, quae deinde gerendae erunt. Haec igitur omnia suis momentis examinata Mediolanensi nobilitati populoque Ambrosiano, & nobis praecipue, qui Templi hujus Antistites Clerum Nobilitatemque, vel Ordinis amplitudine, vel communione familiarum amplectimur, recreant atque confirmant animum nostrum jucundissima illa cogitatione, quanta sub tali Principe futura sit hujus Patriae, vel gloria, vel fortuna, vel dignitas & amplitudo, vel securitas & quies. Habemus praeterea, Princeps inclyte, magna pignora nostrae futurae felicitatis, simul ex fama praedicationeque communi, simul ex certorum hominum sermonibus, qui Celsitudinis Vestrae mores, & animum, & quotidianae vitae rationem & leviores quoque virtutes, & intima omnia, unde res illae admirandae manavere, latere non sinunt. Nuntiat atque nobis omnia fama constans, eademque adfirmant gravissimi viri militares, qui tecum una sub pellibus, in castris, in acie, in agmine, in stativis, in hibernis, in aestivis, in classibus, in otio denique & aula aetatem egere. Indicant, animum esse Celsitudini Vestrae ad cuncta minima maxima memorem divinarum legum, anxium alterius vitae curis, proferendae religionis cupidum, largum ad exstruenda templa, vel ornanda, munificum erga Christi pauperes, sacratarum omnium rerum acerrimum custodem. Audimus, ut communem illam regnorum, & humanae vitae pestem, pecuniam, contemnas, & adspicias oculo irretorto, utque argentum, & aurum, & gemmarum ludibria ducas non in alia vilitate quam quae humo finguntur. Comitem hujus esse contemtionis aequabilitatem in jure gentibus reddendo sine ulla imbecilla cura quae flectere animum possit: inopis & potentis nullum apud tua tribunalia valere discrimen, & stare ibi partem utramque stupore defixam, velut extra fortunae suae conditionem pari gradu. Pessimas delatorum artes, & aulae veneficia, cuncta reperta civium exitio, ut oderis audimus: ut fidem ipse colas, quam pessimi magistri minime Regiam esse artem volunt, ut famam tueare, quae certissima est norma Principatus, ut faveas etiam ingeniis, & litterarum studia praesidia religionis, & urbium decus amplectare narrat nobis publicus rumor & spem inde agitare optimam jubet. Etiam illa pertinere ad gloriam securitatemque nostram arbitramur, quae Principum quidem omnium laudatores ingeniose confingunt, sed in Celsitudine Vestra severe spectata sunt ab iisdem illis, qui simul rem gessere, quibusve etiam in contraria nonnumquam acie, & parte standum fuit. Referunt enim Imperatoriae artis mirifica quaedam, & post veterem Romanam militiam inaudita, quae ratione & providentia & altitudine consilii victorias illas tantas tuas obtinuerunt, ut numquam in aciem duxeris exercitum, nisi cum provisum esset, ut vincere cogeretur. Atque postquam haec nobis narravere milites hostesve tui, narrant simul infatigabile corpus armorum pondere, fame, siti, vigiliis, quarum rerum necessitatem Imperatoribus etiam belli fortuna nonnumquam imponit. Et acceptis saepe vulneribus manante cruore stetisse impavidum dicunt. Jam vilibus contentum esse cibis, ejusque parcimoniae testes quamplurimos adhibere convivas, inter convivia vacare supplicum alloquiis, & in alia quadam rariore continentia superiorem esse mortalitati, & ejus rei praebere caeteris exemplum, sunt admiranda quidem, sed & tot exercituum testimonio comprobantur, & optime congruunt ad eum animum, cujus virtute ac consilio superiora illa geri & administrari potuere. Congruunt etiam ad istam Regio honore gratam frontem quam spectamus nunc omneis praesentemque habemus, congruunt ad serenitatem oris, ad florem denique virium, quem post tot labores temperantia custode manere integrum atque illibatum videmus. Colitote Mediolanenses, ut facitis, earumque habetote Principem hunc divino munere datum vobis, futurum huic Patriae mitissimi Parentis instar: ac si id fortasse etiam ad vestri gaudii cumulum pertinere arbitramini, daturum huic Imperio sinceri sanguinis stirpem ex eadem Domo, cui per ducentos amplius annos subjecti fuimus. Nec aliud hujusmodi successione optabilius erat nobis. Nam finita Vicecomitum virili stirpe, aut externam recipi dominationem oportuit, aut aliquam Reipublicae formam institui domi, aut in Patris imperium adscisci filiam, etiam si Sfortia hic non adesset Victor simul, & Maritus, & Gener, & Pater. Jugum externum, & vim peregrinam plerique adspernabamur. Coalescere in Reipublicae corpus, instabile, sanguinarium truculentumque erat ob factiones, & partes, ob certamina potentum, ob urbis ipsius magnitudinem laborantem haud dubie mole sua. Sfortia igitur libentissime recipiendus erat, cujus liberi nepotes erunt Principum, sub quorum dominatu majores nostri nullius alterius populi fortunam expetivere„.

Cum haec a Guarnerio Castelleoneo perorata essent, nemini dubium fuit, quin nota laudantium arte cuncta ille in majus auxisset. Namque prospera tantum attollendo reticuerat de adversis, & affingendo felicia tristibus, illata in Romanos fines arma, Ecclesiae propugnationem appellarat, necessitati Mediolanensium obsequii nomen imposuerat, & pro caetera Oratoris adulatione, mala, quae ipsi dum hostis instaret moenibus plurima perpessi erant, obversabantur. Certatim tamen omnes, postquam dicendi finis est factus, acclamavere forti, & felici, summaque vocis contentione, uti mos vulgo est, Sfor-

Sfortiarum nomini fausta cuncta precabantur: vivere diu, vivere laetum Principem jubebant. Haec in templo maximo acta erant. Singulae deinde Paroeciae nominavere singulos legatos, qui deferrent Principi obsequium & fidem, ac suae quisque vicinitatis nomine in ejus verba sacramentum dicerent.

Templi maximi Canonici, praeter solenne illud publicae gratulationis officium, quod a Castelleoneo peractum erat, decrevere duos e suo corpore, per quos Collegii verbis talia quaedam privatim exponerentur: Ecclesiam Mediolanensem, cui caput Metropolitana Aedes, a D. Bernaba Apostolo fundatam, a D. Ambrosio constitutam, per tantum aevi multa prospera vidisse, pleraque adversa, donec ab Othone Vicecomite res illius afflictae in certiorem aliquem stabilioremque statum redigi coeptae fuerint. Ab eo rursus tempore, post magna incrementa, retro esse sublapsam, & prout turbulentae, sive tranquillae Principum res, prout etiam Principes ipsi benigne adfecti, vel secus, ita Ecclesiam etiam in misero fuisse, vel in florente statu: obtinere magnas antiquitus immunitates, magnaque privilegia & munera concessu Pontificum aut Principum, qui, vel Ecclesiae magnitudini, vel nomini Parentum & Auctorum ipsius, vel Archiepiscoporum etiam aliorum deinde meritis honorem eum habuerint: sed partim intercepta esse, partim diminuta quae priores indulserint, & sacras veteris opulentiae reliquias tenues admodum manere. Esse hanc Insubriae totius Metropolim, & latius olim porrectam habuisse potestatem jusque sacrorum. Ambrosianam Ecclesiam ideo nuncupari, quia descriptis ab illo Pontifice ritibus caeremoniisque seorsim ab caeterarum consuetudine Urbium utatur: & Romanam in eo discrimine auctoritatem nutumque adesse. Petere a Principe, ut Ambrosianum hoc nomen Ecclesiamque & Praesides Antistitesque ejus unice commendatos haberet, semperque tueretur. Id adeo ut ita fieret, & Metropolim, & ipsos praecipue mereri, vel quia Principes etiam Vicecomites, quorum ille nomen & genus propagandum atque continuandum suscepisset, plurima in eam & maxima ornamenta contulissent, quae deseri non oporteret, vel quia Collegium & Ordo Canonicorum Clerusque universus omni sua pietate apud Deum, officio apud homines ad exordia novi Principatus adfuissent, adfuturique deinceps essent ad omnia, quae Principi placere posse arbitrarentur.

Respondit ad ea Princeps: Non esse sibi ignota quae de antiquitate & amplitudine casibusque Mediolanensis Ecclesiae egregii viri Canonici exposuissent. Parentes etiam illius Ecclesiae Barnabam Apostolum, & magni nominis Ambrosium colere se praecipua pietate, & res utriusque gestas in eo Pontificatu voluisse olim cognoscere, cum apud Socerum dominumque suum in hac urbe commoraretur. Favere Cleri totius Mediolanensis nomini ac famae, praesertimque Metropolitani Collegii amplitudini ac dignitati: vidisse omnium erga se studia amicosque animos, & magnopere esse delectatum. Scirent, cordi fore sibi, ut gratus vicissim amicusque reperiretur. Retinebantur inde Canonici paulisper in colloquio, percunctante Principe nonnulla de statu conditioneque Collegii, ac de Ecclesiae rebus: & cum eos dimitteret, velle se postea commodius colloqui cum ipsis, ajebat.

Quinque dies proximos ei diei, quo peracta caeremonia erat, jussit festos esse Populo Mediolanensi: ac per eos dies ipse praebuit epulum, positoque in propatulo rerum omnium usu larga insuper munera data pauperibus, aut missa quibus in publico epulari ob sexum religionemque non licebat. Ob ea, maximum Sfortiae nomen apud omneis esse, celebrari sermonibus & litteris, & magnificentiae ac splendori veterum Regum aequiparari.

Una res erat, quae Mediolani publicam laetitiam impediret, eademque Principis ipsius magnopere sollicitaret animum, & ea ipsa res alioqui futura magnis malis initium, provido consilio discussa est, origoque sublata suspicionum mutuarum. Jovis arcem magna ex parte di- A rutam atque collapsam reficere Princeps, ac novis firmare munimentis in animo habebat, ut eo premeret jugo urbem, si quando cupidine libertatis stimulante civium animos, detrectare imperium coepissent. Anceps id erat ac difficile negotium, verebaturque magnopere Sfortia, ne turbarentur animi eo ipso quod parari praesidia adversus turbas viderent, atque rebellandi principium id fieret. Itaque anxius ea cura, vocatos ad se Parochos rogavit uti popularibus quisque suis ostenderent, ad dignitatem & amplitudinem, & praesidium pertinere Civitatis, refici quamprimum arcem & muniri, ideoque petendum esse ultro a Principe, uti fieri id imperaret. Facile Sacerdotes, & alii cum eis aptae prudentiae B viri persuasere populo id quod quaerebatur, passimque per templa congregati Cives decernebant e sua quique vicinitate legatos, qui Principem adirent, petentes, ne immunitam ac nudatam diutius esse Metropolim vellet, inchoaretque pulcherrimum opus, quod praesidio ipsis, terrori hostibus esse posset. In D. Georgii Aedem praecipue congregabantur. Ibi Georgius Plattus Jurisconsultus notae facundiae vir, prudensque idem & modestus atque vitae suae fama nactus auctoritatem inter cives, quanta maxima privato cuiquam contingere posset: is igitur existimans, ea, quae pararentur munimenta, damnosa fore urbi, arcemque ipsam, veluti sepulcrum omnis publicae libertatis interpretatus, adversus eam C rem disseruit in hunc modum: *Viri Mediolanenses. Si Deus Opt. Max. aliquo singulari beneficio & indulgentia erga Patriam hanc, angusta mortalis aevi spatia Francisco Sfortiae prorogaturus esset, ita ut sperare possemus fore posteritatem nostram sub imperio tam justo, & aequabili, quam hodie nos experimur: esset sane supervacanea haec oratio, quam ego pro salute publica adversus publici consilii auctoritatem suscepi. Sed cum vita Principum circumscripta sit iisdem terminis, intra quos nostra quoque privatorum vita consistit, censeo lentius aliquanto consultandum esse de ea re, quae deliberata jam vobis & decreta est. Neque enim arbitror ignorare quemquam vestrûm, quam calamitosae res sint omni liberae & honestae civitati impositae cervicibus arces, nimiumque multis,* D *& aliorum, & nostris casibus id compertum habemus. Nescimus, quae maneat in posterum fortuna Civitatem hanc: sed superiorum temporum mala docuere, quanta sit dominantium potestas etiamsi castella non premant cives. Sed ita sumus experti, ut tradere generis hujus disciplinam aliis etiam possimus. Arcem autem hanc Jovis, tantum abest ut refici velle debeamus, ut potius ejus ruinas quasi fortunam nostram ingentem, & summum Dei beneficium intueri oporteat, & laetari, quod excidio data fuerit. Pollicetur quidem felicitatem nobis quietemque perpetuam inclyta justitia, sapientiaque & religio Sfortiae hujus: sed, dicite mihi, quamdiu Sfortiam inter vivos futurum putetis? At enim, dicat aliquis fortasse vestrûm, exstincto eo, spem in ipsius prole fore non mino-* E *rem: quis tandem praestare nobis possit istam prolem? Et ut ea contingat optima: quam diu optimos istos futuros esse nobiscum putatis? Nescimus quae rerum infortunia parentur ipsis quoque Principibus: & in magna atque opulenta civitate multa accidere possunt ejusmodi, qualia, neque conjectura nostrae mentis assequitur nunc, neque feret animus cum aderunt. Arcem ipsam poterit ejusmodi Praefectus habere, qui, vel prodat externae tyrannidi, vel occupet sibi, aeternoque servitio affligat urbem, humilis fortasse, & abjectus homo, quales saepe multos extollere Principum favor amat. Firmissimae ac tutissimae sunt arces, quae fide & caritate populorum ponuntur: caetera munimenta, si fides absit, nihil ali-* F *ud, quam populo Principique perniciem parant.*

Summa omnium attentione Plattus est auditus, ac vera esse quae diceret, fatebantur. Sed vicit paucorum auctoritas & gratia, quos Sfortia sibi in id praeparatos habebat, atque in eodem D. Georgii Templo decretum de reficienda arce est factum. Et res quidem ista exitum hunc suum habuit: Sfortiam interea Federicus Imperator, & Carolus Galliarum Rex, quo minus in tanta Civitatis adulatione tantisque Populi totius erga se officiis, sincero gaudio frueretur, exercebant. Ille exstinctam Philippi Mariae sobolem, versamque domum dictitans, antiqua Caesarum jura repetebat sibi: hic Au-

Aurelianensem Regulum affinem suum certo gentilitatis obtentu ad spem eamdem producebat. In ejus litis molestia tanto gratiora Principi erant studia populi Clerique Mediolanensis, & Ecclesiastica praesertim auctoritate sanciri ac firmari sibi dominatum laetabatur. Fratrem inter caeteros habebat Carolum nomine, qui ab ineunte aetate, satis armorum satisque gloriae militaris arbitratus esse domi, quieto insuper ipse spiritu animoque studia divinarum litterarum adamarat, & cum in familiam Augustinianorum ultro nomen dedisset, facile Princeps evaserat ejus Ordinis non auctoritate tantum & fraterni splendoris fama, sed multo magis severitate vitae, & omnium laudandarum artium disciplinis. Concionandi praesertim laude excellebat, & per omnia sui Ordinis munera magna cum approbatione pervagatus, animi quoque pastoralis haud leve specimen dederat. Hunc in tali tempore Princeps crediderat posse sibi esse praesidio & adjumento ad pleraque agenda & obtinenda, si Mediolanensem Ecclesiam, quae Nicolai Amidani morte per eos forte menses vacua relicta erat, ei demandandam curaret. Facile ab Nicolao V. (is tunc Romana sacra tenebat) impetravit rem: atque ita uno tempore penes eamdem familiam uterque dominatus erat, ut indidem, & responsa divini juris peterentur populo Mediolanensi, & vitae necisque arbitrium immineret. Ipsi inter se fratres egregie concordes, potestatem eam, & specie tituloque, & re ipsa tantopere disjunctam, ac saepe contrariam, stabiliendi Principatus causa consociabant. Imperium & potentiam illam arbitram omnium rerum attemperare Princeps ad quotidianos Ecclesiae casus: indulgere Archiepiscopo quantumcumque sacra negotia postularent ac ferrent. Vicissim Archiepiscopus, benefaciendi simul & nocendi facultate major ita aliquanto quam per se esset, quidquid illud virium & facultatis habebat ex fratris aula, regerebat eodem, omnibus demerendo modis eos, queis, vel momenti aliquid in civitate esset, vel turbidi ac violenti in animo, dabanturque ultro crebrae occasiones a Principe, per quas ingeniis & hominibus ejusmodi ad Archiepiscopum eundum esset. Saepe quin etiam Archiepiscopus ipse magnarum rerum controversias, & longi subsellii negotia deliberationesque, si modo minimam ullam ansam haberent, per quam in alterum transmitti forum possent, ad Magistratus illos rejiciebat, atque ibi supplices litigatoresve ita tractabantur, ut officii concordiaeque certamen inter utraque judicia, & inter aulam dominumve utrumque agnoscerent. Ita fiebat, ut neque commodior umquam ullus Civitati contingere posse status videretur, & verecundia quaedam etiam animis esset turbandi quidquam in tam miti, tam benefico erga omnes duorum fratrum certamine. Aderat enim Principibus digna viris interim providentia quaedam apta tegendae arti, in quam potentiae causa consensissent, ne scilicet per eum consensum eamve artem alterutra in parte fieri sordidum humileve aliquid quamvis attenti & callidi ad singula interpretanda nonnulli dicere ullo modo possent. Et nota Pontificis probitas famaque illa, quam attulerat e claustris, dictis factisque omnibus addebat auctoritatem: ut quietis & modestiae nomen haberent ea, quae si fierent ab alio, proxima conspirationi haud dubie haberentur. Nec fortasse debuit ille diverso esse animi habitu ab fama quam obtineret, potuitque salvo officio ad firmandi Principatus opportunitates accommodare, si quid etiam alioqui sua sponte leniter ac dextere facturus erat.

Cum haec forma rerum Mediolani esset, pestilentia est exorta, cujus mali originem, quia nullam aliam probabiliorem dicere medicae artis homines poterant, contulere in colluvionem varii generis mortalium, qui Jubilaei causa Romam hoc tempore peregrinantes Mediolani commorabantur. Ea tanta lues fuit, ut, quae rerum scriptoribus in hujusmodi commemoranda calamitate solent esse communia dictu, ea vere ac proprie sibi tempus id postularit. Intercideratnamque sortis humanae commercium vi morbi, qui postquam continua strage conspectus erat totas exhaurire domos, non modo A quotidiana ministeria potentioribus abstulerat, sed alienaverat etiam eos, qui sanguinis caritate, vel pudore, vel spe hereditatis, ab morituro semper ultimi dilabuntur. Mortuorum numerus ex promiscua plebe ac nobilitate ad triginta millia est relatus. Princeps & Archiepiscopus, aulaque tota, & proximi fastigio, & minores alii, sed molliter affluentes, vitata urbe, amoeno circum salubria loca victu contagium effugerunt. Et quosdam tamen etiam eorum deprehendit ibi pestis, oppressitque inter symphoniam aut epulas, & oblectamenta caetera, quae sibi circumdederant adversus metum.

B Caeterum, Princeps uterque, quamquam exitio praesenti subducere sese voluissent, tamen excusata per litteras & edicta apud Populum necessitate, & quantum poterant, testati, fieri id ipsum Reipublicae causa, rebus etiam ipsis magnopere contenderunt, uti pastoralis & civilis animi fidem facerent eam: & plane assequebantur. Exstructa passim tuguria per exspatianteis late campos: dirempti omnes ob mutuo contactu: dati qui circumferrent alimenta: dati alii qui procurarent divinis mysteriis animos: alii qui solatia & hortamenta futurae vitae morientibus ferrent: corporibus evehendis alii, & praesentium poenarum opportuni terrores ad coercendam licentiam, si quos assidua illa mortis imago satis non C coerceret. Denique provisa, & instituta factaque omnia, quae fierent ac providerentur etiam in hac temporum nostrorum disciplina, postquam, & experimenta complura Pontifices ac Principes alios ad ejusmodi casus erudivere, & Pontificum etiam Principumque animi exstitere majores aliquanto quam illi erant. Et pestilentia quidem haec, sive placato Numine, sive purgata urbe, sive circumacta & exhausta gravitate & corruptione coeli, post menses aliquot exsaevierat: alia ferme socia pestilentiae clades ex incultis agris Populum Mediolanensem invasit. Cura eadem, hinc Principis, hinc Archiepiscopi, in fame, quae fuerat in peste, non ita potuit obviam ire malo, quo minus longe plures absume- D rentur. Ad sexaginta millia periisse, quidam annales habent, cum ab dira & ultima necessitate nulli rei parceretur, quae vorari aliquo modo posset.

Exhausta in hunc modum & afflicta urbe Ecclesiaque Mediolanensi, tertia illa calamitas imminebat, quae sacra & profana omnia permiscet semper atque involvit, etiam ubi calamitate alia nulla res insuper aggravatas esse contingat. Veneti, neque ullam cum Sfortia conditionem pacis admittebant, & castella nonnulla Mediolanensis agri cum capta haberent, insedissentque praesidiis, quasi appetentes ulteriora, & minitantes, resumi coegere arma, quae parum feliciter etiam antea experti erant.

E Die, qui fuit D. Georgio Martyri sacer, habitis ad praecipua urbis Templa supplicationibus, & invocata Martyris ope, vexilla sunt erecta gerendo adversus Venetos bello, quod cum varia fortuna gereretur, totaque per id bellum Italia, his aut illis adhaerescens in magna perturbatione esset, Calixtus Pontifex Max. (is namque Nicolao successerat) suscepta componendae pacis actione, propter duras hinc inde conditiones nihil magnopere explicabat. Subegerant interim damna Venetos, uti transigere quoquomodo optarent, & macti Monachum quemdam idoneum ad id hominem (cujus Ordinis fuerit non traditur) hunc sibi Mediolanum ad Sfortiam legavere. Vulgo Fra- F trem Leonem appellabant, de quo homine diversa fama, variique sermones erant, prout quique vitam & instituta ejus, benevole, vel secus interpretabantur. Nam, quia negotiis se Principum ultro immiscere vellet, frequens in aula, coetibusque nobilium, ab Odaeo autem tricliniœque alienior, idem Ordinis sui amictum & votiva tegmina flectens paulatim & mutans in molliorem amoenioremque formam, & legationis alicujus obtentu semper aliquo peregrinabundus: ideo quatiebant capita nonnulli, quasi valere jussisset claustra, nolletque dedisse nomen in eam familiam, sic eum cum irrisu facetiisque, vel etiam cum indignatione severiores

res adspiciebant. Et erant, qui turbulentum ingenium appetentemque rixarum hominem esse suspicarentur, quia forte vehementior commotiorque erat. Contra, faventes & mites ajebant, virum esse magnum & gravem & aptum ad res gerendas, cui cordi utilitas publica, qui necessarios in Ecclesia labores, & actiones ad studia pietatis adjungere sciret optimo temperamento, quales omneis esse sacros homines oporteret. Non ultimam esse religiosae perfectionis laudem, tractare lutulenta mortalium negotia nec inquinari: Superbis ac delicatis Principum animis insinuari communium commodorum & plerumque salutis etiam ipsorum causa: nec sermone, nec habitu, nec moribus ad id esse horridum & incomptum: haec & alia in negotioso hoc Monacho leniter & amice interpretantes admirabantur. Quodque acrior interdum videretur & avidus offensionum, id ipsum, libertatem Apostolicam atque fastidium erga multorum indignitates vocabant. Sed quae demum ejus hominis vitia, quaeve virtutes essent, divino judicio certius ac melius quam hominum aliorum interpretamentis discerni potuit. Veneti plurimum eo utebantur, sive perferenda Senatus mandata precesve aliquo essent, sive callide consultandum scribendumve nonnihil: eratque idem utrique Sfortiae, Archiepiscopo scilicet & Principi perfamiliaris.

Ob ea, rebus afflictis Patres hunc super impetranda pace legatum destinavere conditionibus iis, quas ipsorum fortuna praesens ferret. Ille profectus Mediolanum, agendo varia, nunc apud Archiepiscopum, nunc apud Principem, eo rem adduxit, ut Sfortiae fratres, quamquam & viribus jam suis, & foederatorum ope, & multarum eventu rerum haud dubie superiores, victoriaque propemodum explorata, ad ponenda arma pacemque cum Senatu Veneto faciendam consentirent. Cum legatus aliquoties ab Mediolano Venetias, & rursus inde Mediolanum excurrisset: ad VIII. Idus Aprilis praeter omnium exspectationem pax ea promulgatur. Ita, quod neque Pontifex Maximus auctoritate sua, neque Principum aliorum legationes in id missae assequi potuerant, unius religiosi hominis dexteritate perfectum est, attonitis & erubescentibus pudoreque confusis, ut credere licet, quicumque trepidantem in aula cursitantemque Monachum elato supercilio antea despiciebant, sive cavillabantur.

Donatus Bossius horum ferme temporum aequalis, qui Chronica gentium universarum & res omnis aevi per annorum gradus litteris mandavit, in hac referenda pace, Fratrem quemdam nominat Simonetam, quo internuntio & conciliatore, res apud Laudem Pompejam inter Sfortiam Principem & legatum Venetum convenerit. Inde ego sum arbitratus, & Leonis nomen, quod Bernardinus Corius tradit, & Simonetae vocabulum, quod apud Bossium exstat, ad eumdem hominem pertinuisse, ut illa esset hominis ipsius appellatio, haec gentis. Cumque Bossius idem Eremitam Augustinianum hunc fuisse Simonetam scribat, suspicio etiam inde oritur mihi, familiaritatem, quam cum utroque Sfortia hunc habuisse legatum memoravi, ortam ex Archiepiscopi contubernio, qui familiae olim ejusdem gregalis fuisset. Sed ex diverso, magnam huic nostrae conjecturae perturbationem affert Joannes Simoneta, qui Ducis bella posteris narravit. Is enim, neque Fratrem Leonem, ut Corius, neque Fratrem Simonetam, ut Bossius, sed Fratrem Simonem memorat, qui rudis litterarum, innocens vitae habilis ad negotia, Senatui Veneto fidus, Sfortiae carus, super pace aliquoties ultro citroque commearit. Apud eumdem porro Chronographum Simonetam, pro Calisto Pontifice Maximo pacificator Nicolaus habetur: eum priore negotiatione, pacem, cui palam studere videretur, secreto impedisse, dictitantem, in periculo fore res Romanas quandocumque Insubria otium habere coepisset. Quas quidem ego varietates retuli, ut appareret, in magnis parvisque rebus id quod alias etiam monere non destitimus, quam fallax & fluxa scilicet haec sit memoria veteris aevi, quippe cum ad proximas etiam temporibus suis aetates hallucinetur historia, & pro luce quam pollicita est, tenebras negotiis auctoribusque negotiorum offundat.

Pace cum Venetis facta, refectoque Populo Mediolanensi ex peste simul & fame, decesserat publicis quoque rebus, & universae Metropoli status infelix, quem per mala illa invectum, statim ubi coeperamus exuere, detinuerant & aggravarant mota repente in hostem hunc arma. Reperio in Bossianis annalibus, Turcam hoc tempore, postquam aliquot castella Genuensium repentina impressione occupasset, urbem quoque Albam invasisse: caesos fusosque barbaros ab Joanne Carvagiala Franciscano, qui coactum adversus Mahometana arma privato consilio militem nota Crucis armarit immiseritque, & similem miraculi victoriam reportarit. Pontificem Maximum, ejus victoriae diem, qui D. Sixto Sacer dies esset, insignem fecisse majore celebritate mysterii illius, cum Christus Liberator humanos suos vultus in divinos repente splendores figurasset atque induisset. Id referri pertinebat ad nostrum hoc opus, ut quoniam dicata Sancto Pontifici Aedes Mediolani visitur, ejusque memoria nominis ibi celebratur ad VIII. Idus Sextileis, sciretur etiam, quaenam causa fuisset alterius conferendae celebritatis in hunc diem. In iisdem erat annalibus: Jubilaeum hoc tempore in Franciscana Aede fuisse Mediolani, & tantam undique peregrinorum multitudinem confluxisse illuc, ut in turba quidam eliderentur. Ad centum millia convenisse tradunt praeter indigenam Urbis populum: in ipso aditu Templi quindecim ingruente multitudine esse obtritos atque exanimatos.

Hoc etiam tempus illud fuit, quo Principis animum movit Numen, ut sub Nosocomii sive Hospitii nomine publicam domum institueret aperiretque curandis & alendis utriusque sexus mortalibus, quos morbus & egestas id petere subsidium coegissent. Namque, per eos annos, cum lues & pestilentia prius, deinde frugum, ob desertos agros, inopia, vastarent affligerentque urbem, debuit multorum adspectus esse miserabilis, qui per compita omnia absque ulla humana ope & solatio quiritantes aut insepulti jacerent etiam in illa imperitantium cura & benignitate, quae declarata est. Eam speciem, idque deforme spectaculum haud sine magno misericordiae sensu insedisse Principis animo credibile est, inde consilium ortum aperiendi Xenodochii, ubi lares, ubi tecta destitutis, & altera quasi patria esset. Neque dubitaverim ego affirmare praecipuas in eo consilio fuisse Archiepiscopi Sfortiae partes, qui Pontificii sui muneris cura, ob tale spectaculum, spectaculive memoriam anxius, fratrem hominem militarem altioribus imperii curis intentum ad pastoralia haec invitarit. Dimensa & assignata in id opus area juxta D. Nazarii aedem, in veteris arcis sede, primus lapis positus est Id. Aprilis An. sal. millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio, quem tamen, & mensem, & annum, ut pleraque alia variare, incuria, sive licentia scribentium potuit, etiam ubi recens memoria nullum solitae excusationi locum dabat. Exstructis aedibus tanta celeritate, quantam adhiberi par fuit, ubi sacris simul & profanis opibus agebatur res, & ubi pars utraque contendebat, ut Mediolanenses primo quoque tempore subsidium illud ornamentumque haberent, reliqua erat cura, ut praeter vectigalia & fundos qui destinati statim in hunc usum, assignatique essent, contribuerentur opes idoneae, alendo & curando quidquid aegrotantium mendicorum illuc affluxisset. Debuit namque crescere & augeri Principum animus una cum operis mole, ut Metropoli urbique, & nomini Ambrosiano, opulentia & magnitudine responderet. Valetudinaria, Mediolani, atque etiam extra urbem pleraque alia erant non parvis instructa fructibus & emolumentis jam inde a Bernabove Vicecomite, qui praeter curandos alendosque aegrotos, onera haec addidit: Certa cum dote certum ad numerum collocare in matrimonio pauperes puellas, quarum honestati discrimen immineret. Statis diebus dividere panem ex aliquot tritici modiis. Facere quaedam anniversaria sacra Manibus mortuorum expiandis. Benigne facere

cere captivis pauperibus & cibaria mittere, prout egentiſſimi quique in vinculis haberentur. Haec onera Xenodochiis injuncta veteribus a Vicecomite fuerant, cum vectigalia & fundos iiſdem aſſignaret. Aſſignaverat autem Xenodochio D. Ambroſii, quod Brolienſe Xenodochium hodie nuncupatur: Xenodochio Divae Catharinae, & D. Antonii Xenodochio, & cuncta exemerat oneribus publicis, ne quid inde in fiſcum aerariumve exigeretur, ne hiberna vel aeſtiva militibus praeſtarent. Quae poſtea munera & immunitates Eugenius Pontifex Maximus, rogatu Decurionum urbis, dato in id diplomate, eſſe ratas juſſit anno ſalutis milleſimo quadringenteſimo trigeſimo quinto, ſicuti quidem clauſula diplomatis praefert.

Poſt annum inde tertium decimum Henricus Scotus Cardinalis Archiepiſcopus Mediolani, & Apoſtolicus idem legatus, favens Decurionum eorumdem precibus & piae voluntati, dederat etiam leges & inſtituta, queis Xenodochia illa regerentur, & conſtituerat hoſpitalem quamdam diſciplinam, cujus deinde diſciplinae quarumve legum & inſtitutorum Nicolaus V. Pontifex Maximus auctor eſt factus, iſque cuncta ſanxit auctoritate ſua & firmavit. Eae leges & inſtituta, ſummaque diſciplinae ejus ab Archiepiſcopo Henrico perſcripta, a Pontifice Nicolao confirmata, totam Xenodochiorum adminiſtrationem, & regimen dabant Archiepiſcopo, qui Mediolanenſem Eccleſiam per tempora obtineret, idque praecipue ſanciebatur, ut Archiepiſcopus ipſe per tempora deligeret ex nobilitate quaternos vicenos, qui praeeſſent Noſocomio, cunctaque adminiſtrarent. Vectigalia, & praedia, aedificiaque omnia, quae Princeps Bernabos Noſocomio donarat, aureorum nummûm ad viginti quinque millia annua efficiebant, quae ſumma amplior aliquanto majorque tunc debuit eſſe, quam nunc hic prae ſe ferat titulus poſtquam laſcivia temporum effecit ut etiam aurum vileſceret. Ad eam ſummam, donationemque Vicecomitis acceſſerant legata privatorum & quotidianae largitiones: & ſedulitate praefectorum, ex annuis reditibus incrementa nonnulla ceſſerant in annuos alios reditus, dum fortaſſe, ſicuti praepoſtera nonnumquam amat cura, patrimonio amplificando magis quam caritatis & juſtitiae legibus conſulitur. Sfortiae fratres, Archiepiſcopus nempe Carolus, & Dux Franciſcus, pulchrum exiſtimavere, ſi diſperſa & diſſipata illa ex pluribus hinc inde noſocomiis cogerent in unam ſedem, regimenque novum & aptiora temporibus inſtituta adhiberent. Id fore aptiſſimum conſtituendo valetudinario, quod publica pauperum omnium domus eſſet, quod urbe Metropolique dignum munus erga Chriſti Liberatoris viſcera illa & curam. Petiit a Pio II. Pontifice Max. Dux Franciſcus, ut noſocomia, quae Mediolani, quaeve extra urbem eſſent, auctoritate Apoſtolica contribuerentur in unum corpus unamque ſedem, ſub Magni Hoſpitalis nomine, quod paulo antea coeptum aedificari jam prope ad tectum faſtigiumque perductum eſſet. Recenti urbis clade, cum morbus & fames depopularentur Metropolim, repertam eſſe inutilem veterem illam diſperſi noſocomii formam, quae plus afferret incommodi, nec ſatis apte regeretur. Proceſſura omnia melius utiliuſque, ſi corpus caputque unum fieret, unde in caetera regimen, ubi lares, & communium alimentorum domus. Petiit ſimul, ut quo jure, quave conditione, quibuſve legibus vetera noſocomia ſtetiſſent, id jus, & ea conditio, & eae leges transferentur in novam hanc formulam novumque regimen, & ut rata eſſent, ſi quae deinceps in conſtituenda nova familia, demi, mutari, addive, praeſens conditio rerum, aut hominum, aut denique temporum poſtularet. Et quoniam unius integri magnique populi domicilium id futurum erat, petebatur, ut eſſet ei domicilio jus omne ſacrorum animis quoque procurandis & adorando Numini: ſepulcra, ſacella, parochos, aras, aedituos, ut ibi haberi liceret, petebatur.

Indulſit atque conceſſit cuncta Pontifex Maximus cum ea praefatione & clauſula, ut ſacri & inviolati ſoli ſedes illa Hoſpitalis in poteſtate Archiepiſcopi eſſet, iſque adminiſtratores & praefectos ex nominatione civium daret. Contributis in unum Xenodochiis, corporeque uno facto ſic & conſtituto, crevere opes paulatim in eam amplitudinem, quae fortunae Principalis inſtar ſufficiat hodie magnificentiae ac liberalitati Domus, quae in tanta urbis frequentia, tantoque ad Metropolim hanc ex aliis urbibus concurſu, & in tantis infelicium hominum neceſſitatibus, nihil miſerabile apparere oculis ſinit. Invitatus magnitudine operis Paulus III. Pontifex Max. attribuit huic Mediolanenſi Xenodochio Sacerdotium amplum, quae Abbatia Sexti nuncupatur, ex pago, cui nomen id circa Verbani lacus initia. Nec multo deinde poſt Pius IV. etiam largiore erga Patriae ſuae gloriam animo, praedia Mirabundi & praedia Ganae (Abbatiarum item ea ſunt vocabula) conceſſit. Ea conficiunt hodie vicena millia nummûm aureorum in ſingulos annos. Cenſus univerſus annuus ſexaginta millium explet ſummam: amplius centena millia neceſſariis uſibus inſumuntur: tantam eam lacunam explent collationes piorum, ſive qui magnitudinem ſumptuum intuentes congerunt illuc ſtipem, ſive qui damna occulta rependunt.

Forma regimenque negotii totius, cjuſmodi eſt, ut quemadmodum ex pluribus olim Xenodochiis in unam hanc ſedem coaluerat res, ita ex hac ſede in plura rurſus Xenodochia, tamquam in membra redeat, ac dividatur: his neceſſaria quotidie ſuppeditantur: illic arbitrium & ſumma rerum manet. Quot ſibi gignit admittitve calamitates hominum vita, quotque caſus & ludibria pati poteſt humanum corpus, tot fere ſubſidia, totve domus adverſus ea mala conſtitutae ſunt ex hoſpita hac magna domo: cum aegrotantium, & convaleſcentium, & aſſidue morientium, & vagientium etiam in cunis ipſa ſit domus. Sed ad D. Celſi velut in ſuo tecto lactantur infantes, in quos nulla alia cura parentum fuit praeterquam procreandi & exponendi. Ibidem aluntur educanturque puellae ad nubiles uſque annos: poſtquam adolevere, maritantur. Si matrimonium odere, non deſunt honeſta munera, queis occupentur: & domi virgines conſeneſcunt. Tranſmittitur grandiuſcula puerorum aetas ad D. Dionyſii, ibique primis litterulis, & neceſſariis ad uſum Reipublicae artibus inſtruuntur. Si quos foeda capitis ſcabies turparit, his ad D. Lazari ſtant ſua domicilia ſeparatim. Qui aquae intercutis morbo tumuere, decumbunt ad D. Ambroſii. Qui contraxere Gallicam luem, ad D. Stephani curantur. Ad D. Simpliciani inſanabilium eſt domus: ad D. Vicentii ſunt cubilia & ſepta miſerrimis mortalium, quibus accidit ultimum malorum ut e poteſtate mentis exirent.

Videor humile quiddam & ſupervacaneum fortaſſe facturus, ſi referam quotidiana etiam inſtituta, quibus haec non ultima pars publicae rei continetur & adminiſtratur. Sed quaedam religio tenet animum meum, ne Hiſtorica hac cura indigna eſſe cenſeam ea, quae Pontifices Principeſque noſtri tractaverunt atque comprobarunt, litteriſque etiam & edictis & auctoritate publica ſanxere. Et ſicut alibi praefatus ſum, nihil eſt hodie tam vulgatum & manifeſtum, quin obſcurari poſſit ac vaneſcere niſi cuſtodia haec litterarum accedat. Fortaſſe etiam exteri homines cognoſcere avebunt haec ipſa, neque piguerit externis ſcripſiſſe, ſi faſtidita noſtratibus erunt. Jam primum igitur, ubi tempus advenit eligendi nobiles viros, qui rem univerſam hoſpitalem adminiſtrare debeant, conveniunt Decuriones urbis, atque una cum piorum locorum adminiſtratoribus nominant ex nobilitate ſex & triginta ſpectatae probitatis viros cum ea deſcriptione & aequabilitate, ut ex ſingulis urbis regionibus ſenos aſſumant. Et vocabula piorum locorum, ſive ſodalitatum, quibus ad nominationem eam jus eſt commune cum Decurionibus urbis, haec ſunt: Miſericordiae Sodalitium: Sodalitium Caritatis: Sodalitium Pietatis: Quatuor quoque Mariarum, & Divinitatis, & Humilitatis nota & benefica urbi loca ſive conventus, auctoritatem teſtimoniumque ſuum negotio inſerunt, nec aliter fieri nominationem oportet.

Poſt-

SEVILLA

Andr. Biffi delin.

NOSOCOMIUM MAIUS.

Postquam Praefecti Conventuum horum conjuncti cum Decurionibus urbis nominavere triginta sex illos, quos esse regimini aptos credant, tunc e singulis conventibus delecti bini, descripta nomina tradunt Archiepiscopo, idque post diem, quem Ecclesia coelesti ad Virginem Nuntio sacrum colit. Inspecta schedula, consideratisque nominibus, Archiepiscopus eligit ex universo numero duodecim, ita, ut ex unaquaque urbis regione sint bini; sex alii retinentur ex veteribus Praefectis, qui notitia & usu negotiorum imbuti, de omnibus rebus erudire novos possint. Hic orbis in singulos annos volvitur: nisi biennio interjecto refici neminem licet. Et quo plus auctoritatis concilio adsit, additur semper octodecim hisce Praefectis dominatus alterius nutu decimus nonus, quem participem & arbitrum rerum omnium statuendarum esse oporteat: jusseratque id Pontifex ipse Maximus, cum Sfortiae rogatu, Xenodochia omnia, sicuti memoravi, contribueret in hanc sedem. Kalendae Maji praefecturae ineundae solennes sunt. Ea inita, principio consiliorum actionumque omnium, statuto die congregantur in ipsius Xenodochii templum Praefecti cum domesticis Sacerdotibus & ministerio toto, fitque res divina cum ea precatione, ut cujus rei causa vocati divinitus electique sint, eam rem sancte integreque, & laudabiliter administrare queant absque ullo sensu, qui flectere ab divinae gloriae & publicae utilitatis cura animum possit. Adorato sic Numine, & quaesito Sancti Spiritus auxilio, faciunt e suo corpore Praesidem unum, qui concilii sit universi caput & auctor. Creando Praesidi ordo hic servatur, ut in singula paria Praefectorum circumagatur is Magistratus: spatium ei Magistratui bimensis fiet: ab altero ex Orientalis portae duobus inchoetur: per portas deinceps alias ad eumdem modum eat usque ad Novae postremos binos. Munera Praesidis & ejus officii leges scriptae in hunc modum exstant: *Accedito quotidie statis alienisque horis, & inspicito cuncta, & recognoscito, & lustrato. Causarum, controversiarum, litium, statum momentaque & progressus audito: cum patronis & judicibus agito: exponito Collegis omnia quae egerit, quaeve statuerit agenda esse, ne pauperum res, & Christi patrimonium per eas lites & controversias detrimenti quidquam patiatur. Decreta, quae de unaquaque re in conventu facta erunt, uti per scribas in acta referantur, operam dato. Si quid in alicujus rei deliberatione sententia plurium improbarit, ejus quoque custodiri memoriam jubeto, ut Praefecti futuri sciant, quid aliquando prioribus non placuerit, quidve inutile aliquando repertum sit. Coemptionum factarum pretiis erogandis ipse adesto: nomina vicissim pecuniaeque omneis ut ad diem exigantur curato: Accepti tabulas & expensi menstruas inspicito, & subsignato. Aegrotos in Nosocomia alia dividito prout apta cujusque calamitati domus erit. Neminem autem retineto domi, nisi cujus sanabile esse malum medici pronuntiarint. Haec omnia providenda sunt & curanda ei, qui Collegarum suffragio Praeses appellatus erit. Collegae ipsi communiter inter se negotia provinciasque partiuntor, ita ut bini, ternive, quaternive etiam in unius rei curationem incumbant, & rursus onera complura in singulos inclinentur, prout, vel habilitas ipsis, vel pondus & magnitudo rerum administrandarum habebitur.*

Cum exsequi caetera in hunc modum pararem, reperi edita in vulgus omnia, curamque supervacaneam esse meam hanc putavi: atque ideo relicto valetudinario hoc negotio, magnos Urbis & Reipublicae casus exsequi pergam.

Franciscus Sfortia multis egregiis rebus gestis, magno populi Mediolanensi dolore moritur anno salutis millesimo quadragesimo sexto: nec diu marito superstes uxor fuit. De ea muliere sic tradunt. Appropinquantem extremis, cum sancte religioseque vixisset, perversa medicorum adulatione contempsisse primo aegritudinem eam, & nullam Ecclesiae mysteriorum ad expiandum animum habuisse cogitationem. Cum morbus quotidie magis ingravesceret, amicique & proximi, pari erga morientem adulatione, salubria omnia esse affirmarent, accessisse Michaelem Carcanum ex Franciscanorum Ordine, ac severe denuntiavisse, quemadmodum finis ei properus instaret, essetque postridie moritura. Proinde consuleret animae saluti, & amissa mortalis vitae spe, sempiternam alteram meditaretur. Tunc eam, increpita adulantium amicorum levitate, protinusque abdicata omni rerum humanarum cura procurasse divinis mysteriis animum, & cum magna significatione pietatis exspirasse. Non abfuit veneni suspicio, & quidam Galeacii filii scelus suspectavere. Cadaver ejus in D. Gothardi Aede collocatum biduo post in Templum maximum effertur, componiturque ibi tumulo eodem, qui Francisci Sfortiae ossa contegebat. Fuit eximiae religionis mulier, duoque inclyta Templa, D. Mariae Virgini Coronatae alterum, alterum D. Agneti Martyri posuit. Virilis animi eadem, & regendis populis apta, unde initia suspicionum, & cum filio dissidium, insidiaeque demum in matrem ortae creduntur. Inter haec Principum funera, Carolus etiam Archiepiscopus mortuus erat, & in Deiparae Aede sepultus, quam Aedem a Blanca, Maria fratris uxore constructam, ipse consecrarat. Archiepiscopum hunc Carolum annales alii appellare Gabrielem malunt, quod illi nomen inditum fuerit, cum in Augustinianos Eremitas, sicuti memoravi, reciperetur. Nos natale nomen retinendum esse putavimus ideo, quia in Francisci Sfortiae litteris, quas ad fratrem Archiepiscopum ipse perscriberet, reperimus id non esse mutatum.

Successerat huic, sive Carolo, sive Gabrieli, Carolus alter Forolivienfis, quem Calixtus III. Pontifex Max. ex Celsiani Monasterii Abbate, ob litterarum & prudentiae laudem Populo Mediolanensi Pontificem dedit, ut famae quae secuta Sfortiam erat, novus Archiepiscopus, nominis, & vitae dignitate responderet. Sed breve Pontificatus spatium huic fuit. Stephanus Nardinus ab Paulo II. successor datus, in tertium usque & vigesimum annum Pontificatum extendit, unde & major ei fama, cursusque rerum, & vivendi spatio plus etiam honoris venit. Namque ab Sisto IV. Cardinalis factus, auctusque Sacerdotiis, munificentiae instrumenta large habuit erga cives, & erga Metropolim, quae publicis operibus ab eo exornata memoriam ipsius inter nominis Ambrosiani conditores alios parentesque conservat. Exstruxit ad D. Pauli compitum aedes, eamque juri inter Ecclesiasticos homines dicundo aperuit sedem. Alias extra portam Tonsam aedes una cum hortis emit, quae Archiepiscopo Mediolanensi suburbanum essent. Condidit Romae Collegium, ejusque dispensationem & jus omne legavit eidem Archiepiscopo, ut ejus nutu arbitrioque pauperes adolescentes erudiendi litteris illuc admitterentur. Collegium Nardinum hodie nuncupatur, ex cognomine fundatoris, manetque jus Archiepiscopo Mediolanensi quemadmodum Cardinalis ille voluerat. Multum pretiosae vestis idem ad sacra facienda, conchiliatosque tapetes, & aurea textilia Templo maximo donavit: detrita quidem usu & obsoleta prope jam omnia, sed titulus & gratia largitoris aeternum durat. Rituum quoque sacrorum instaurator idem fuit, cum in Ecclesiae caeremoniis magna labes facta esset ob superiorum temporum incommoda, quae demonstravi: & anniversarias tridui supplicationes ab Archiepiscopo Lazaro sanctae memoriae viro olim institutas renovavit, postquam pia illa consuetudo, absumptis etiam supplicationum ipsarum codicibus, intermitti coepta erat. Archiepiscopus hic Cardinalisque Nardinus Mediolani sedebat, cum Galeacius Sfortia Francisci F. exstincto patre, imperium urbis, quod ille virtute partum amplificarat, regebat dispari animo, ut mox una cum vita infelicissime amitteret.

Neque erit alienum explicare, quae vita, qui mores fuerint huic Principi, quandoquidem nimis notum hoc manifestumque est, omnem Reipublicae formam atque conditionem ex eorum semper moribus & animi conditione pendere suspensam, qui profana moderantur ac tenent. Sic saepe, & justus pudicusque Princeps florentem in Urbe nostra Pontificatum dedit, & afflictae Pontificum res ad flagitia referri Principum potuere.

Fuit Galeacius hic intemperanter ac misere deditus libi-

libidini, qua multas illustres domos dehonestabat, alliciendo feminarum alias ipsa Principatus vi, specieque, cui per dedecus etiam suum gratificari nobilitas aliquando amat, aliis flagitii mercedem offerendo, quantam accepisse, ne ingenuae quidem illiberale sibi fore arbitrarentur. Sed illud novae cujusdam ac pene furiosae libidinis in hoc Principe fuit, quod feminas easdem, quas ipse stupro vel adulterio temerasset, prostituebat etiam libidini suorum, quo plus ignominiae domum referrent. Par huic intemperantiae crudelitas fuit, cujus exempla haec traduntur: Clericus Mediolani quidam erat, praedicere futura assuetus, ejusque rei famam adeptus rerum aliquot eventu, quae forte ita acciderant sicut ipse vaticinatus fuisset. Hunc ad se accersitum Galeacius interrogat, quae vitae ac imperii spatia manere sibi adhuc putet? Vates enim vero nihil cunctatus undecimum annum canit, eumque mensibus aliquot fore diminutum affirmat. Pretium vaticinio fuit, ut carcere clausum necaret fame, cogeretque uti foedis alimentis donec exhaustum omni penitus humore corpus ea quoque denegavit. Alium quemdam leviter offensus inclusit in capsam, sepeliitque vivum: exsecuit aliis genitalia: & alium, qui intra septa obvium forte leporem sustulerat, mandere praedam eam, & solidum vorare animal coegit: eaque funesta ludibria fiebant hominum vitae. Sed & multae Regiae artes erant ei: studia litterarum, liberalitas in Aulae splendore, pietas in ornandis templis, & nisi lubrica aetas, facilisque ad offensionem animus lacesseretur, Mediolanenses sub eo Principe non pessime agebant. Trigesimum tertium aetatis annum ingrediebatur, cum viri nobiles conjuratione facta eum interfecere, casumque referemus, etiam hoc ipso notabilem, quod inter solennia augustissimi Sacri in Divi Stephani Protomartyris Aede Princeps interfectus est, & sacri homines immixti fuere negotio, quo rem universam perturbari Mediolanensem illa aetas vidit. Cum igitur ille, sublata per dolum, sicuti creditum est, matre, disponendis imperii rebus vagatus aliquamdiu per urbes esset, constiterat forte Viglevani: inde ad solennia Christi natalium celebranda venire Mediolanum in animo habebat. Sed prodigia deterrebant: stellae crinitae sanguineus primo horror, deinde, intempesta nocte accensus intra cubiculum ignis, & interiore sensu ferebatur interdum eo, ne Mediolanum veniret. Urgente hora, quae, post eventum, vana interpretatione vulgi fatalem necessitatem habuisse credita est, itineri tradit sese, atque Mediolanum venire ad paratam sibi necem pergit. Postquam aliquantum viae processerat, foedum augurium supra caput apparuere treis corvi crocitantes, neque abscedentes usquam, permotusque Princeps etiam in augurium illud ira, ballistam poposcit, ac coepit vanos dirigere ictus in Coelum, quasi confixurus immundas aves & quidquid augurio illo portenderetur. Sustinuit inde equum abominans iter illud, ac retro vertebat cursum, nisi latens in occulto necessitas & fortuna conjuratorum, sicuti nonnulli credidere, pergere utique coegisset. Ita praeceps Mediolanum actus ipso D. Thomae pervigilio, primo statim adventu ipse sibi funestum ac triste augurium fecit. Cum enim musicae artis homines magnis undique stipendiis conductos haberet ad triginta, cohortem eam delicias fere suas festo Apostoli die jussit in pulla veste apparere sibi: eaque divinatio quaedam insuper animi praesagientis habita est, quod musicis mandavit iisdem, ut arte sua modularentur hunc versiculum canerentque quotidie: MARIA MATER GRATIAE, MATER MISERICORDIAE, TU NOS AB HOSTE PROTEGE, ET HORA MORTIS SUSCIPE. Per haec sui finis praesagia Galeacius tendebat in funestum sibi diem, aliaque fecit etiam aut dixit, quae cum fierent aut dicerentur, temere accepta, ubi casus advenit, cuncta illuc referebantur.

Namque, ut Natalis Christi dies illuxit, summo mane, domesticum sacellum ingressus, quam religiosissime interfuit rei divinae, eaque triplici litatione peracta, coepit in amicorum congressu extollere suae Domus

A fortunam, & opes, & quemadmodum ea pluribus munimentis insisteret, paratique in saecula heredes essent. Esse in Domo sex fratres egregia juventa, parvulosque filios, & foecunda matrimonia, qualia videns Franciscus pater summopere laetaretur si tollere ab tumulo oculos, domumque conspicere sic florentem posset. Ea cum dixisset destinatus neci Galeacius, epulatus deinde hilare prodiit in campum, accipitrumque volatu sese oblectavit, ut extremum illud frueretur usura coeli. Die, qui Sancti Stephani memoriam recolebat, proditurus ad Protomartyris Aedem, thoraca poposcit, & cum allatum induisset, abjecit, grave gestamen adspernatus. Antecesserat Galeacii jussu domesticus Aedituus
B cum regali Sacrorum apparatu: rem divinam Branda Castelleoneus Episcopus Comi facturus erat. Is misso ad Principem nuntio, valetudinem, sive quippiam aliud excusavit, quo minus eum diem, idque munus obire posset. Princeps tamen nihil mutato consilio prodiit uti destinarat: annotatumque est, in egressu non potuisse ipsum satiari osculando & amplectendo parvulos filios, quae ferme vaticinatio ultimi digressus habetur. Egreditur ex Jovis arce turbato confusoque vultu, cingentibus latera duobus legatis, Ferrariense & Mantuano, quorum uterque Mediolani tunc apud Sfortiam agebant. Cum ad Petram, quae Petra Innocentum dicitur, pervenissent, conjurati duo, Joannes Andreas, & Hie-
C ronymus, ad dextram ille Templi partem, hic ad sinistram, constitere, quaesitaque specie tamquam summovere turbam vellent, propius ad Principem accessere. Prior Andreas impetum facit, duosque lethales ictus direxit, in ventrem unum, alterum in guttur. Mox Hieronymus addit vulnera, exanimemque aggressi caeteri singulis plagis affecere. Nulla vox morientis audita est, nisi quod Deiparam Virginem, bis terve invocavit. Fit ad eum casum toto Templo tumultus & clamor. Parricidae, ne quidquam effugio, comprehensi, & meritis suppliciis affecti sunt. Andream Maurus quidam ex infimo Principis famulatu, in Templo ipso adeptus obtrun-
D cavit. Secta in partes corpora ad portas urbis abjecta ostentui: Andreae Lampugnani cadaver coeno lapidibusque incessentes pueri raptavere per urbem. Hieronymus egregia constantia finem suum nobilitavit. Namque sub carnificis manu, & carmina quaedam haud inconcinne est modulatus, & labantem sibi animum increpuit. Is etiam omnia conjurationis consilia casusque in eo negotio suos scriptis publice litteris intrepidus memoravit, earumque litterarum sententia fuit hujusmodi: Reputantem sese libidines & scelera Galeacii Principis, ac de temporum calamitate cum Andrea Lampugnano saepe colloquentem, interficiendi illius conjurationem fecisse. Ac primo quidem, ambigua
E quaedam & suspensa verba de ea re jacientes, ut fiduciam vicissim indiderint animis, apertius mox atque liberius contulisse omnia, quae ad tanti facinoris exitum pertinerent. Assumpsisse in consilii societatem Carolum etiam Vicecomitem, praesentis animi virum, & magnopere infensum Galeacio, ob quasdam cum Episcopo Comense lites, & rerum earum causa, quae res super Miramundi Abbatia, sive Sacerdotio in controversiam vocabantur. Delectum fuisse patrandae neci sacrum illum D. Stephano diem, vel si eo die non successisset, quemlibet alium, prout occasio Principem opportunum dedisset. Juratum inter ipsos fuisse sanctissimum jusjurandum, ut summa ope
F tegerent rem, auxilioque mutuo ad spiritum usque extremum ad eam exsequendam adessent. Quaererent sibi socios gerendae rei quoscumque possent, neque in eo parcerent pecuniae invitamentisve ullis, quibus allici homines in pulcherrimi facinoris societatem possent. Fuisse Andreae Lampugnani aedes receptaculum sedemque conjurationi: ibi coetibus habitis consilia omnia disposita & agitata: incipiendae rei ac praeparandae ordinem hunc fuisse compositum, ut cum Princeps ipse Mediolanum venisset, oblatis ei tribus aureorum millibus, ipsius auctoritate, Sacerdotii Miramundi possessionem adirent. Per speciem ejus adeundae possessionis,

nis, comparata armatorum manu tamquam adversus Novocomensem Episcopum quicum lis & controversia erat, averterent omnem ab se suspicionem, & condictam facinori diem opperirentur. His ita constitutis, convenisse in Ambrosianos hortos, velut animi gratia, atque ibi novo inter se sacramento esse obligatos, ut qui ipsorum a conjurationis fide descivisset, sacrum ejus caput infameque esset, eumque caeteri pro patriae hoste haberent. Persequens inde caetera, scriptum ita edidit: *Ego, post firmatam in Ambrosianis hortis foederis fidem ingressus Aedem ipsam Ambrosianam, abjeci me ad Sancti Pontificis effigiem, atque ibi sum precatus in hunc modum: Magne Pater Ambrosi, columen urbis hujus, & spes, praesidiumque Populi Mediolanensis: si tibi cordi est id quod liberandae Patriae causa tui cives alumnique ingredimur, adsis propitio Numine ad magni facinoris pericula casusque, per quos eundum est nobis, ut Tyrannidem hinc, & impuritatem, & monstra libidinum arceamus. Haec precatus, ad socios meos revertor, jubeoque bono animo esse omneis, affirmans factum esse me alacriorem posteaquam Tutelarem Urbis in negotii partem advocarim, idque laetissimi exitus vaticinium propono. Per aliquot inde dies exercebamur digladiando inter nos, & agilitatem corporum imaginemque periculi experiendo quod adituri eramus. Septimo ante Christi Natalem die, novo & ultimo sacramento fidem obstrinximus in ea quae constituta prius inter nos erant, hocque amplius addidimus, ut si contingeret, aliquem nostrûm ante condictam diem in morbum incidere, vel comprehendi, caeteri nihilominus destinata exsequerentur. Ab hoc sacramento seorsim egimus, aliusque alio dilapsi ambulavimus per fora, per vias, eo consilio, eaque arte, ut si qui nostros antea fortasse coetus curiose notassent, iis etiam dissociati cerneremur, recordationemque illam ex hominum animis tolleremus. Vagati in hunc modum urbe tota, & obversati oculis eorum, quos nostrae societatis posse esse memores arbitraremur, ad sextam noctis horam, quae nox D. Stephani diem antecessit, congregamur tamquam haud amplius futuri una. In extremo illo conventu data rursus fide definivimus quam horam ingrediendi Templum observaremus, quamve ibi quisque partem caperemus, aliaque momenta peragendae rei, prout in ipso temporis articulo multi fortuiti casus admonere possent. Summo mane Templum ingressi supplicavimus D. Stephano, ut pulcherrimo operi, quod in ipsius Aede patrandum foret, vellet adesse, neve indignaretur contaminari sua templa caedis ejus sanguine, quae urbem & patriam hanc liberatura esset. In id composita precatio erat a Carolo Vicecomite, quam recitavimus una cum precibus aliis, sicuti descriptae in ritualibus libris exstant Protomartyri invocando. Post eas precationes interfuimus etiam rei Divinae, qua peracta Barengonem Archipresbyterum Basilicae illius ego appellavi ut mihi claves aedium suarum daret, quibus acceptis ego rursus abii domum meam, ut mox in Archipresbyteri aedes abderem me, atque ibi socios exspectarem. Archipresbyter autem Barengo, qui mihi claves dedit, neque quid pararem interrogavit, neque antea fuerat in ulla parte consilii, nisi quod expostulantem aliquando me de conditione temporum audivisset, & restringendo humeros comprobare querimoniam erat visus. Acceptis clavibus, & ordinatis domi meae quibusdam, Archipresbyteri domum ingredior. Mecum erant quatuor socii consilii. Mox Andreas & Carolus ingrediuntur. Cum ibi ante focum sederemus, sensimus venire Principem, ac protinus ingressi Templum edidimus in eum exempla, quae meditati eramus, jacetque nunc ille rerum humanarum exemplum ob saevitiam & libidines suas. Interfecto Principe, & excitato tumultu, quantum rei atrocitas potuit excitare, caeteri quidem conjurati comprehensi sunt aut interfecti: ego vero elapsus ad paternas meas aedes aufugi. Saevus inhumanusque pater, quia dixeram interfectum esse Principem, meque interfectoribus, non quidem socium, sed amicum fuisse addideram, oblitus ingenitae erga filios caritatis, increpitum verbis atrocibus expellit domo, ultimaque interminatur, si ibi consistere ausim. Tunc ego trepidus anxiusque proximo diverticulo in Dominici Calcaterrae aedes transgredior, atque ibi in summam aedium illarum contignationem, tectum inter & laquearia perductus a mulierculis & ancillis, quae sortem meam deflebant, aliquamdiu delitui. Mox, pater, &*

A *Dominicus ipse Calcaterra, ut comperere esse me ibi absconditum, exturbant inde, atque conviciis oneratum, suis ipsorum manibus interficiendum esse comminantur, si circum ea limina amplius deprehendar. At mater mea, Parocho nostrae viciniae accersito, rogat hominem, ut si quo pacto possit, abducat me & servet. Is allato confestim ornatu, qui Clericorum ad sacra ministeria quotidianus est, in ea veste me domum suam abducit, digrediturque ipse ad negotia sua, ac me domi solum relinquit. Ibi ego variis sollicitudinibus aestuans, in animo habebam, proximae noctis silentio exsurgere, atque assumtis mecum aliquot idoneis hominibus vocare plebem ad diripiendas aedes Simonetae, Joannis Botti, & Francisci Lucani, quos esse populo praecipue invisos sciebam. Tota hinc*
B *turbata & concitata civitate, consilium erat, spe dominationis ac libertatis erigere potentissimum quemque, ita rem facile fore effectam arbitrabar, cujus rei causa ipsum interficiendi Principis facinus aggressi eramus. Postquam ea sententia stetit, coepi recensere animo omneis, quod ad eam rem posse mihi esse adjumento arbitrarer, & Barengonem praesertim Archipresbyterum sum scripto cohortatus, ut capessere una mecum liberandae Patriae gloriam vellet, propterea quod esse mihi avidus famae & divitiarum videbatur. Sed cum penetrarent in Parochi domum ex via clamores eorum, qui Andreae Lampugnani lacerum corpus trahebant, perfusus horrore attonitusque steti, neque animus ultra mihi suppetebat. Auctus est mihi terror, quia Parocho absente, venere illuc satel-*
C *lites, & magno cum tumultu perscrutantes omnia, suspectam intutamque mihi latebram eam fecerunt, in qua Parochus ipse me collocarat. Ex eo die, pavens tremensque, & rerum omnium incertus, ad diem usque Sabbatum egi, eoque die, appetentibus tenebris compositus in bajuli formam sublata in humeros culcitra ad Philippi Marescotti aedes processi, qui tonstrinam faciebat. Inde minaciter & contumeliose ejectus: errabundo magis quam destinato gressu ad Gabrielem Florenum deveni, qui me humanissime acceptum abdidit in occultissimam tecti sui partem, atque ibi fui donec hora mihi exitialis adveniret. Nunc sanctissima Dei Mater, & te Princeps Bona, imploro, ut animae meae salutem vestra clemen-*
D *tia, & benignitate respicere velitis, tantumque vigoris huic miserrimo corpori relinquere, quantum necesse erit, ut peccata mea rite confiteri possim.* Haec sententia litterarum fuit, quas Hieronymus ille nequidquam profugus in tristissimo illo ac pleno desperationis tempore scripsit Magistratuum jussu, nullo tam effusae confessionis pretio, nisi ut pie moriendi facultatem impetraret.

Caeterum, nos in referenda hujusmodi litterarum serie, barbariem quidem removimus eam, quae trepidantis in ultima necessitate auctoris fuit, subjecimus autem alia verba, quae nihil immutarent sententiam, & historico opere digna essent.

Lacerum vulneribus corpus Principis in vestibulo
E Templi collocatum est, eoque Bona uxor Babylonici operis vestem misit in qua humari se Galeacius mandarat si quis etiam repentinus casus ipsum abstulisset. Magnus hinc in urbe tumultus erat, & Itali Principes interfecto Sfortia, suas quique spes agitabant. Pontifex Maximus, audita nece: *Hodie*, inquit, *Italiae pacem amisimus.* Adeo commota esse omnia adparebat.

Mox tamen sedato per urbem tumultu, Galeacioque filio in Patris fortunam & nomen assumpto, factum est id quod in omni fere Principum mutatione fieri solet, ut nimirum de publici servitii conditione nihil mutaretur. Et exsequiae tam invisi Principis omnium ordinum frequentia cohonestatae cum doloris etiam imitamentis,
F corpusque in templum maximum tumulo majorum illatum. Ibi novus Princeps coronatur nemine omnium repugnante, & quasi remunerans meritum ille multos ex nobilitate Mediolanensi Equites appellavit. Venere Principum legati ad consolandum eum, ob casum Patris, ac Pontifex ipse Max. suam in id legationem misit. Erat postea puer Sfortia sub tutoribus, quorum inter ipsos diffidia populum Mediolanensem afflixere novis cladibus, sicuti memorabo: veteraque factionum certamina pars mihi Operis erunt. Erat inter tutores Bona, Principis mater fautrix acerrima Gibellinorum adversus Guelfos, quae prope jam oblitterata nomina muliebribus

stimulis rursus excitabantur. Gibellinarum partium erat Coecus Simoneta, tutorum unus, magnopere infensus Longhignanae illi, quem Franciscus Sfortia praefecerat arci, jusseratque ibi summam habere potestatem omnium rerum. Hunc potentiae aemulum, & alioqui etiam inimicum exturbare Simoneta cum destinaret, facile persuadet Bonae, ut dejecto eo, praefectus potius alius imponeretur arci, quod protinus factum discordiarum in urbe molem concivit, sacraque & profana id malum sensere. Simoneta ipse Longhignanae vicissim artibus evertitur atque conjicitur in vincula plectiturque capite, quae magna clades Reipublicae totius fuit, amisso custode ac defensore, qualis ille per omne tempus fuerat. Et traxit illius calamitas omneis, qui consiliis ipsius aliquo modo permixti fuerant: unde miseranda inter eas turbas Reipublicae Mediolanensis solitudo, cum ii, qui soliti erant eam protegere ac tueri, circumventi ipsi ab inimicis jacerent. Simonetae finem tradi nostris litteris, postulant ingentia ipsius erga Urbem merita, & conspiratio atrox, qua vir tantus cecidit.

Impositum vehiculo una cum fratre clarissimo viro, Ticinum asportavere quibus id negotii ab adversa factione mandatum erat. Ibi per aliquot dies saeva custodia est habitus, donec tollendi hominis consilia inirentur, omneque machinamentum in caput insontis perfidia inimicorum expediret. Postquam matura parataque omnia fuere, mittitur ab Mediolano forense ministerium, empti judices, testesque falsi, & apta meditato facinori scribarum manus: seriem quoque quaestionis, & responsa Rei meritura necem commenti ultro attulerant secum. Producto Simoneta & interrogato, species & forma judicii effingitur: nec ultra dolis opus fuit. Veneranda canitie senex, qui sancte atque innocenter vixerat, cujus plurima & gravissima merita in Urbem Principatumque exstabant, capite plectitur, corpusque tanti viri tamquam ob infandum scelus ostentui abjectum piorum cura sepelitur intra claustra Monasterii D. Apollinaris: eique funeri maximum ornamentum publica moestitia fuit, & querelae quamvis premerentur, passim tamen erumpebant in eos, quorum dolo Simoneta eversus foret. Tempora non inerudita erant, ideoque carmina sunt addita tumulo, quorum auctor incertus, sententia haec fuit: Coecum Simonetam, ideo quia res Insubrum juste atque cum fide administraret, abscisso capite ibi esse sepultum. Sibi quidem Coeco nomen fuisse: caeterum, dum viveret, vidisse multa, quae caeteri non vidissent: & patriam ipso ablato coecam in posterum fore. Se quidem exstinctum esse ob fidem: sed gloriam deberi nomini suo, quia maluerit vita carere, quam fide.

Post Simonetae hujus finem, Joannes frater magnae etiam ipse religionis vir, & praecipuum afflictis Reipublicae rebus momentum, in exsilium pellitur. Archiepiscopum Mediolanensem hoc tempore reperio cum exercitu adversus Sabaudiae Ducem exisse armatum eo consilio, ut Sabaudum exueret omni imperio, idque totidem verbis Corius tradit. Capta Vercellarum urbe fusum ac fugatum refert. Id cujusmodi sit, explicare non possum. Quomodo enim haberet exercitum Archiepiscopus in aliena urbe, manente Sfortiarum dominatu, amissa jam pridem potentia quae Pontifices hosce, Principum & Regum prope instar olim armarat? Nisi si fortasse, Galeacio interfecto, pupillo dominante, inter rudimentum puerilis imperii, muliebremque tutelam Archiepiscopus quoque fuit in parte Principatus, & bella gessit alienis armis.

Exarsit deinde aliud longe atrocius bellum, quo tota Italia perturbata est, profanique simul & Ecclesiastici Principes in ea arma coorti perniciem sibi mutuam quaerebant. Ab una parte Pontifex Max. Venetique & Genuenses, ab altera Ferdinandus Caesar, Sfortiaque & Respublica Florentinorum stetit. Causa belli fuit, quod Veneti offensi variis modis ab Estense, ulcisci injurias voluere, totamque sua ira in partes Italiam diduxerunt. Pro Galeacio puero rem Mediolanensium Ludovicus, patruus illius administrabat ablegato Ferrariam Ascanio fratre, qui deinde Cardinalis fuit. Post varias clades, pace cum Venetis facta, etiam inter Sfortias sublatae simultates: Ascaniusque Mediolanum illustri fratris gratia reductus, cum rupta prius custodia sese ad Venetum hostem adjunxisset. Intestina simul & externa mala quievisse videbantur: nec sane Mediolani floridior umquam status omnium rerum: totque jam exhaustae calamitates felicitatis cumulo compensabantur. Principes omnium disciplinarum viri excitati magnitudine praemiorum undique confluebant in hanc urbem. Latinae pariter & Graecae litterae, velut sua in sede constiterant hic, carmineque & soluta oratione genus utrumque exercebatur, & super omnia, musici homines suavitate canendi coelestes choros praeferebant: civiliumque artium cultus etiam ad publicae rei disciplinam redundabat, & valde jam erudita nobilitas Urbis majestatem tuebatur. Nimirum, ex magna perturbatione ad summum evecta sic publica felicitas erat, ut more omnium humanarum rerum retro status ille volveretur, temporaque etiam funestiora redirent. Ac sicuti tranquillitate Reipublicae, florentibusque Principum rebus, Ecclesiae quoque securitas & florentissimae Pontificum res comprehensae fuerant, ita bella rursus & publicae clades Metropoli vastitatem attulere.

Quomodo rerum turbandarum initia sint exorta, memorabo, prout temporum eorum monumenta prodidere.

Ludovicus Sfortia, Galeacii patruus, aetate Principis, & Tutoris jure sic abutebatur, ut nomen & umbra Mediolanensis Imperii tantummodo penes Galeacium esset, vis & robur omne penes ipsum haberetur. Neque contentus eo, vir alioqui magnus & justus, adultum jam Principem redegerat in tantas angustias, ut etiam alimenta quotidiana ille desideraret. Isabella Alphonsi Neapolitani Regis filia, huic nupta Galeacio erat, femina ingentis animi, quae potius indignaretur, quod ex Regia in minorem domum enupsisset, quam ut in ea domo Imperium alterius pateretur aequo animo. Haec igitur minime ferens indignitates, quae ferendae erant, dum patrui violentia rem in se universam trahit, litteras dedit ad Patrem Regem, quarum sententia fuit hujusmodi: Aliquot jam esse annos, cum Galeacio Sfortiae nupserit in eam spem, ut postquam ille adolevisset, haberet maritus sui patris imperium, ipsaque Mediolani Ducis uxor diceretur, & viveret cum eo splendore, qui Regia stirpe ortam deceret. Sed maritum quidem, & virum jam esse, & patrem: Imperium vero penes eum manere, qui tutoris & patrui vocabulo premat indigno servitio legitimum heredem, ut ipse dominetur. Jam eo deventum esse, ut etiam quotidiano cultui necessaria maligne suppeditentur: splendorem omnem in patrui aulam commigrasse: inde leges, inde etiam responsa divini juris peti. Magistratus omnes eum mandare quibus velit, thesauros, & fiscum, & exercitus, & vitae necisque potestatem illius arbitrii facta: Galeacium veluti servum in aliena domo cum uxore parvisque liberis degere. Quin etiam, Ludovicum hunc praesenti dominatione minime contentum, in posteros etiam suos eamdem velle transferre, ac ne id cuiquam possit esse dubium, filium, quem nuper susceperit, Ticini Comitem destinari manifesta Imperii Mediolanesis praerogativa. Puerperam, quae partum eum enixa sit, omnibus publice privatimque cultam officiis, quae Reginam eam adulatione omnium facerent. Ad partus suos moveri neminem, tamquam si vernae nascerentur. Et in tantis injuriis acerbissimum esse illud, quod insidiarum metu assidue trepidet animus, variaeque sollicitudinum formae semper obversentur, quales exspectatio mortis afferre consuevit: *Non sibi deesse Regios spiritus, & aptam dominationi indolem: studia quoque populorum & favorem adesse, sed caetera omnia respicere nutum arbitriumque illius cujus violentia opprimantur. Nunc te, pater,* inquit, *imploro, ut si quid erga me paterni sensus retines, si me tuo sanguine ortam credis, sortem hanc meam iniquam respicias, neque esse me ultra cum viro saevitiae alienae ludibrium sinas. Adhuc ea spe sustentati sumus, quod fore tibi curae salutem nostram crederemus: si ea spes nunc deficiat, potius manu nostra finem inveniemus, quam ut in perpetuo servitio degamus vitam.*

Com-

Commoverant haec Alphonsi Regis animum, atque communicatis inter se consiliis Aragonenses, lenibus prius experiri remediis statuerunt, quam bellorum discrimini committerent rem. Oratores duo Mediolanum illico distinati, privatim apud Ascanium Cardinalem, in cujus manu & potestate res Metropolitana tunc posita erat, multa de Isabellae querimoniis egerunt, publice apud Ludovicum haec disseruisse feruntur: *Legati Regis Alphonsi venimus ad te, Ludovice Sfortia, primum ut gratias tibi ageremus, quod non prudenter atque integre modo Mediolanense imperium administraveris, sed majestatem etiam ejus, quae erat omnis amissa, recuperaveris, ut Galeacio jam adulto majus id auctiusque traderetur. Res Metropolitana constituta tuis consiliis florentior nunc ampliorque est quam olim fuit. Civilium rerum status fruitur alta pace, & pars utraque alterius vicissim ope sustentatur ac floret. Externa quoque & longinqua composuisti. Helvetios domuisti: Estensem ab Venetorum injuria conatibusque defendisti: Genuenses coegisti quietem optare sub imperio, quod prius abnuebant: Catharinam Sfortiam in patriae fortunae sedem restituisti: Ascanium fratrem splendore prudentiaque tua produxisti ad sacrum honorem, qui Majestati Regum aequiparatur. Tot templa a fundamentis erecta testantur pietatum liberalitatemque tuam, alioque omni urbis ornatu & magnificentia publicorum operum veteres Romanos aequasti. Atque ut Sfortiarum nomen & fama per omneis terras cum immortali gloria propagaretur, ad tuendum Christi Liberatoris tumulum trecena millia nummûm aureorum attribuisti religiosis hominibus, qui ibi inter barbaros degunt. Vere aestimantibus, conditor imperii Mediolanensis, & Sfortiacae familiae Princeps ac Parens in omne deinceps aevum nuncupabere qui tam gloriose ac praeclare tutelam gesseris. Sed ita demum gloria lausque consequetur istam imperii administrationem & isthaec inclyta facta, si extrema illa ignominia aberit, ut denegatum esse depositum dicatur, sicuti quidem adhuc legitimi heredis querela est. Jam Galeacius robustis viribus animi corporisque adolevit, & queritur sub tutore adhuc se esse, neque tam ob dominandi cupidinem Regio animo insitam, quam verecundia famae si deesse ei Regium animum mentemque paternae hereditatis capacem arbitrari homines possint. Jam enim ea opinio multorum animis insedit ex eo, quod natu grandem in nulla parte dominationis vident. Non benevolentia tua paternave cura, sed tarditate illius id fieri existimant. Quamobrem a te petit Rex, ut tradere Juveni imperium velis, lubricumque aetatis illius corrigere si qua in re labantem videbis. Id profecto gloriosius tibi erit, quam imperium ipsum tenuisse, meritoque Lycurgum populi Mediolanensis ob inclytam justitiam fama te omnis feret.*

Ludovicus, audita legatione, pauca magis in speciem composita & adornata respondit, quam de tradendo imperio quidquam in animo habebat, coeperatque statim parare omnia, quae ad bellum haud dubie imminens pertinerent. Et auxerat illi animos magna forte spes orta Pontificis Maximi obitu, cum ei successorem Ascanium Sfortiam Cardinalem fama destinaret, quae circa magnum illud divinae providentiae arcanum tumultuari suis consiliis atque ineptire amat. Si consentanea sermonibus hominum esset res, creareturque Sfortia Pontifex Max. haud dubitaret Ludovicus, quin opes habiturus esset tantas, quantas necesse esset habere, ut sese tueri adversus Regem posset. Divisa studia erant inter Ascanium hunc, & Cardinalem alium, qui Calixti fratris F. & treis deinde alios Pontifices Maximos varia fortuna emensus, omnium Romanarum rerum usu peritus callidusque erat. Is, ut aemulum Sfortiam amoveret, offert ei grandem pecuniae summam, opulentum praeterea Vicecancellariae munus, & magna quaedam alia pretia quiescendi. Sfortia quoque non incallidus erat: ac videns imparem se aemulo ad suffragiorum numerum fore, statuit accipere quae offerebantur, & donare, quod erat amissurus. Scilicet opes easdem fore sibi adjumento, quandocumque vacua rursus Sede competitorem alium nancisceretur, qui gratiae vel potentiae minus haberet. Ita divinum negotium tractans humanis consiliis, omissa nunc spe atque negotiatione omni, favorem partesque suas ultro ad Cardinalem Borgiam inclinarat, in

A quem studia Patrum ferebantur. Mox tamen subierat animos, Hispani generis esse hominem, damnumque Italici nominis fore, si Romanae opes in id genus translatae essent. Subita mutatione voluntatum alienatis omnibus, in Sfortiam rursus, vel in quemvis alium ibatur. Borgia enim vero circumire, prensare singulos, polliceri quae cujusque animo esse aptissima existimaret: ac Sfortiae ante alios ipsi supplex obtestabatur, ne se ab summa spe praecipitem daret everteretque. Superatis in hunc modum difficultatibus, Borgia Princeps Sacrorum appellatur, novoque nomine Alexandrum VI. nuncupavere Patres, ignari, quem ille animum sub eo magno nomine occultaret. Et Ascanius quidem Sfortia Cardinalis,
B Ludovicusque frater ex magna spe depulsi in hunc modum erant. Bellum, quod urbis Reipublicaeque statum Mediolani turbaturum erat, ab hoste Rege summa vi apparabatur.

Erat Neapoli Alexander Sfortia, Ludovici frater ex pellice natus, & profugus ob dissidia cum fratre dominante metumque potentiae illius. Is ab hoste benigne acceptus in parte consiliorum habebatur, instigator simul & instrumentum gerendi belli, docebatque immunita & incustodita omnia sic esse Mediolani, ut bellum haberi pro confecto posset. Statim ubi Neapolitana signa conspecta essent, concursus ad Regem fore maximos: nobilitatem universam & sacros homines, quae sit pars
C non spernenda Civitatis, pro juvene Galeacio contra Ludovicum impigre omnia exsecuturos. Adeo, & odisse violentiam hujus, & afflicto ac prodito illi favere. Gnara cuncta Ludovico erant & sua sponte suspicanti quid pararetur, & exploratoribus subinde indicantibus quidquid odorari sive expiscari poterant. Itaque, cum majorem aliquanto exspectaret molem belli, quam quantam sustinere se posse confideret, Gallica in Italiam excire arma pessimo consilio decrevit. Ea postquam stetit sententia, dat litteras ad Carolum Galliae Regem, & congruentia litteris mandata suo apud eum Oratori, quibus ille permotus haud cunctanter capessit bellum. Tracto in partes Gallo Ludovicus, ad majorem aliam cu-
D ram adjecit animum, ut Maximiliani Caesaris auctoritate Mediolani Dux appellaretur, Erasmumque Scribam suum intimum in id legavit. Quo facilius impetraret a Caesare id quod volebat, Blancam Mariam fratris sui filiam in matrimonium ei offert. Accepta conditione, & inito Caesarem inter & Sfortiam foedere, Ludovicus Mediolani Dux appellatur, Gallicaque arma superfundebantur Italiae rebus allatura vastitatem Urbi, quanta vix antea fuisset umquam, sive post futura videretur.

Anno millesimo nonagesimo quarto supra quadringentesimum, Carolus Galliae Rex magno exercitu Ticinum venit, ac prima ea calamitas Reipublicae Me-
E diolanensis fuit, quod Sfortia, ut Gallo gratificaretur, ejusque animum sibi conciliaret, matronas aliquot gratissimum juveni munus misit, ac fama fuit, pulcherrimas earum stupro cognitas Regi: unde illustrium domorum nota, magnumque dehonestamentum, donec sermones hominum consenescerent, & aliquibus memoria dedecoris in longum mansit.

Id ego a scriptoribus eorum temporum relatum omittere non debui, ne viderer sedulo occultare quidquid aliquando accidisse nollemus, unde fides abrogaretur mihi quoties honesta & gloriosa memorarem. Et alioqui memoria calamitatis in patriae annalibus exstabat, quam exprobrare non possunt urbium aliarum cives in ipsorum
F reperturi monumentis etiam majora flagitia, quae licentia dominantium, cladesve bellorum invexerint.

Galeacius interim lenta correptus febri decumbebat haud sine occulta suspicione, subesse patrui dolum, & paulo post in mortui corpore signa veneni apparuerunt. Sed Ludovicus ipse avertendae suspicioni, omnibus erga supremam illius memoriam officiis fungitur, exsequiasque celebrari quam apparatissime jubet, quas ipse cohonestavit, & in funebri veste pauperum agmen traxit secum. Ticini diem suum obierat. Inde cadaver Mediolanum deportatur atque in Templo maximo sepelitur ap-

apparatu & pompa, quae Principem deceret. Antequam mandaretur humi corpus, jacuit in feretro diem unum scilicet uti contrectaretur omnium oculis, atque ut suspicio, quae multorum animis insederat, opprimeretur cum non esse repente subductum viderent. Ea ipsa res praebuit sermonibus materiem, & quereiae audiebantur. Caetera deinde peraguntur horribili dissimulatione, quam aulici, qui tunc erant homines Tiberii artibus aequavere. Nam simul atque peregit pietatis & moestitiae simulacra Ludovicus, civitasque suis erga mortuum Principem defuncta muneribus est, abdidit ille sese in arcem, & per dies aliquot abstinuit publico, tamquam adhuc moereret. Inde convocatis principibus Civitatis, in frequenti eorum conventu praefatus pauca de publica orbitate & moerore suo, dixit, erigendos esse animos ad Reipublicae curam, eligendumque ex Galeacii filiis, qui succederet in Patris fortunam, ac si praerogativam aetatis sequerentur, deberi Principatum Francisco, qui stirpis maximus esset. Parati erant qui sententiae huic adversarentur, & dixere, nequaquam id esse Reipublicae tempus, ut committi pueris deberet. Quin succederet ipse imperitandi vetus, efflagitatus Reipublicae voce, ab stirpe quoque justus heres Imperii: ac ne recusaret, obsecrabant. Ita ille nihil sane cunctatus, in aurea veste alboque equo invehitur in urbem, ac sicuti priores usurparant, in Templo maximo supplex ad aram adorato Numine, praebuit speciem legitime adeuntis Imperium, & plausit adulatio publica, Ducique acclamavit. Aes campanum ex aedium sacrarum turribus personuit, ut non civium modo consensu, sed Ecclesiae quoque gratulatione recipi Principem appareret. Non multo deinde post adfuere duo Caesaris legati ferentes litteras & mandata, quorum auctoritate Mediolani Dux coronaretur. Caeremonia coronationis hujusmodi fuit: Ad XIII. Kal. Junias, qui dies erat D. Feliciano sacer, in Templo maximo Dux & legati rei divinae interfuerunt, qua peracta, ad Templi valvas in celsissimo pegmate diplomata Caesaris recitantur. Insignia deinde Principatus prolata, & Episcoporum manu, qui aderant, ornatus Princeps stetit, plaudentibus in speciem cunctis, quamvis alte animis moererent, ob eversam Galeacii domum, & externis armis proditam Italiam, tantumque malorum ejus injuriae causa concitatum. Jason Mainus peritia Legum nactus famam, habitusque ea tempestate Jurisperitorum disertissimus, pauca de Ludovici laudibus, & novi Principatus felicitate peroravit magis in speciem ornata verbis, quam ut sentire crederetur. Ea peracta caeremonia, Princeps ad D. Ambrosii Aedem, cum magno Principum aliorum agmine processit, ibique supplicavit Tutelari Urbis: & ea simulacra pietatis, optima spe, ut in malis, confirmarant animos, fore ut sancte ac religiose Imperium ille administraret. Ab D. Ambrosii Aede Sfortia sese contulit in Arcem, atque ibi laetitia celebrata est ludis & epulis, tantamque magnificentiam numquam antea conspectam fuisse Mediolani, omneis fatebantur.

Sed aggravabat, ut dixi, deformabatque omnia tristis Galeacii casus, & profuga cum parvis liberis uxor, quae fugiens lucem, adspectumque hominum, Ticini in obscuro cubiculo clauserat sese violenta luctu & nescia tolerandi. Neque vero calamitas erat ea, quam tolerare muliebris animus posset, cum super mariti acerbam mortem, amissumque Principatum, Gallicis quoque armis, & inito adversus avum patremque foedere Neapolitanum Regnum infestaretur. Sed & Ludovicum ipsum infestae res appetebant quarum praesagium fuere nocturni ignes exorti supra arcem, statimque secuta est interpretatio: Sfortiarum genti exitium & finem imminere. Et coeperat ipse nihil laeti faustique exspectare, postquam Beatrix uxor exanimem partum enixa cum doloribus acerbissimis mortua est, eodemque tempore treis ipsius filii decessere continuatis funeribus, quae funera non secus atque venturae cladis vaticinium accepta sunt. Sepulta est Beatrix in Templo Deiparae Virginis, cui cognomentum ex Gratiarum nomine: memoriaque exstat, amplius quindecim millia nummûm aureorum in id funus insumta esse. Per septem continuos dies in eo Templo super tumulum cecinere preces, actaeque ibi per totidem noctes excubiae. Dein dona ampla data, tum Templo ipsi D. Mariae Gratiarum, tum Templo Maximo cum ea precatione ac voto, ut mortuae Principis animae bene esset: poenaeque noxarum, si quas ipsa contraxisset, divina benignitate remitterentur. Dona autem ipsa quae data sunt, exstant descripta in annalibus quibusdam, praecipue haec: *Templo maximo frontalia duo aurea conchyliati coloris cum familiae insignibus: calices & pixides & alia sacris faciundis. Ad singula subjectarum civitatum Templa, frontalia item bina ex holoserico violaceo, magnusque cerae numerus ad omnia Templa Urbis, ut per omneis exsequiarum dies plurimis luminibus arae collucerent, atque in reliquum deinde etiam tempus ad Sacrorum usum cera suppeteret quibus parandi aliunde difficultas esset.*

In D. Mariae Gratiarum Aedem atratus Sfortia per eos exsequiarum dies venit, & una cum eo legati Principum aut Regum & Rerumpublicarum, Hispanus, Venetus, Florentinus, Ferrariensis, Mantuanus, Urbinas, Bononiensis: & praeter legationes hasce, non minus splendida cohors Principum ac Dynastarum Imperii Mediolanensis, qui beneficiario jure oppida pagosve obtinerent. Ea cohors cum Principe Sfortia in Templo D. Mariae Gratiarum exsequias celebravit. Galeacius Sanseverinas, qui Blancam Ludovici filiam in matrimonio habebat, processit in Templum maximum, ubi tanto majore apparatu funebre sacrum fiebat, quanto plus ibi majestatis & opum, & Metropolitani nominis splendor. Deduxere Sanseverinatem alii Principes annexi Sfortiarum domui, Magistratusque urbis, & legati Civitatum, & aula fere tota: Jurisconsulti praeterea & Medici & collegium omne mercatorum, & ex singulis urbis regionibus duodeni viri nobiles, quos invitari Princeps jusserat. Togae omnibus erant pullae, isque funestus colos, Principis sumtu, toto Templo praetentus erat. Die, quo mortua Princeps erat, jejunium in aula fuit, & per totum deinde annum Sfortia dedit hoc moerori ac desiderio, ne accumberet umquam, sed stans vesceretur, totoque hoc tempore atratus fuit.

Ascanius Sfortia Cardinalis hoc tempore, quae licentia fuit illius aevi, treis simul Ecclesias obtinebat: Mediolanensem nimirum hanc nostram, Ticinensemque, & Cremonensem, ingenti tunc potentia, quae nunc piaculum scelusque esset. Nimia ea potentia regnanti quoque Ludovico videbatur, ac coepit magnopere urgere Cardinalem, vt vel Mediolanensis Ecclesiae gubernacula omitteret, vel Cremonensem Ticinensemve Pontificatum abdicaret. Id ita petebat rogabatque Princeps, ut satisfaciendum esse fratri Cardinalis videret, ac si cunctaretur, vetera diffidia, & Ferrariense exsilium documento erant. Potius quam ut alterutra minorum illarum dejiceretur, omittere Mediolanensem hanc maluit, ac pro omissa Metropoli tradidit ei Pontifex Maximus Ambrosiana vectigalia, quae ampla & opulenta quondam attributa Monachis, hoc tempore Cardinalibus assignari coepta erant, ut quae fuerant prius alimenta Monachorum, fierent Ecclesiae totius majestas & splendor. Id igitur Ambrosianum Sacerdotium Ascanius adeptus, primum omnium hanc curam suscepit, ut ipsius Monasterii mores disciplinamque constitueret, si quid forte corruptum ibi remissumve erat, atque impetrata in id a Pontifice Maximo facultate, instituit, ut in Monasterio Clarae Vallis Abbas Monasterii Mediolanensis eligeretur. Is Abbas Monachos triginta duos haberet, qui cum reliquo Cisterciensi Ordine corpus unum efficerent. Monachorum Ambrosianorum viginti Sacerdotes essent: reliqui ministrarent, & uteretur Ordo simul uterque legibus & institutis, quibus majores eorum usi essent tunc, cum res Ambrosiana sancta florensque habita esset. Pecuniae, quae superessent Monachorum alimentis hoc ordine ac descriptione dispensarentur: Quaternae quotannis ingenuae virgines cum honestis hominibus ex

ex ea pecunia collocarentur in matrimonio. Dos singulis earum centeni floreni nummi essent. Panis & vini tantum in pauperes anniversario die divideretur, quantum ducentis aureis nummis emi posset. Die Veneris in perpetuum aurei nummi singuli pauperibus singulis darentur. Anniversario D. Ambrosii die pauperes deni donati singulis vestimentis cum Abbate ipso accumberent, largeque epulum daretur. Natali Christi Liberatoris die, qui pauperes ob aes alienum vincti attinerentur cujus alieni aeris summa ducentarum librarum esset, ea summa Monasterii sumptibus dissolveretur, captivisque demerentur vincula. In Monasterii aedificationem quotannis librae bis milie insumerentur. Haec omnia qui exsequeretur, Joannes Tussignanus Abbas ab ipso Cardinale datus est, ac deinde Abbates alii legibus ejusmodi paruere, donec solita licentia quaedam oblitterarentur.

Et Cardinalis quidem Ascanius ad haec opera religionis attentus pie sancteque erga Patriam agebat: Ludovicus vero frater illigatus atroci bello, varia fortuna conflictabatur, & omnes belli clades Italiam vastabant. Haud fuerit alienum referre casum atrocem unius inclytae sapientiae viri, quem tempora illa in perniciem traxere, licet ad Mediolanensem Rempublicam ille communi tantum jure attinuerit ob rei magnitudinem, & novitatem.

Hieronymus Savonarola erat accerrimo ingenio, divinaeque Philosophiae profunditate adeptus nomen tamquam humanae mentis captum longe supergrederetur. Vitae quoque sanctimonia & severitate famam eam ipse adjuvabat, & cum in Sanctissimo Dominicano Ordine prope consenuisset, ad Ordinis ejus disciplinam & instituta privatis suis exemplis addiderat, ut non alibi plus rigoris esse vulgo omneis ferrent. Vates quoque ille habitus jam in tantum auctoritatis pervenerat, ut quae ille futura praedixisset, pro certis ac praesentibus haberentur. Ibatur undique ad eum, nuncupabaturque Sanctus, quia forte multa contigerant haud secus, quam ille ventura esse fuerat e superiore loco vaticinatus. Namque Gallorum in Italiam adventum, & Petri Medicaei ejectionem ab eo praedicta mala comprobaverat eventus, aliaque tum in publicis, tum in privatis rebus erant pleraque sic gesta quemadmodum vaticinia Savonarolae hujus ferebantur. Ejecto Medicaeo, res Florentina per xx. selectos Viros administrabatur, idque regimen consensu Principum institutum satis prospere cadebat, cum Savonarola idem coepit publice denuntiare atque vaticinari, Reipublicae formam eam brevi tempore ad finem esse venturam, novumque Tyrannum parari: proinde si salvam esse patriam vellent, maturarent quam primum tollere imperium, quod publicae cladis semina originemque contineret. Haec aliaque vaticinando Savonarola pervicit, ut sublato xx. Virorum dominatu res ad populi potestatem redigeretur, quo impetrato arbiter ipse rerum omnium erat, nec aliter, quam ad nutum voluntatemque ejus, munera omnia magistratusque demandabantur. Inde flagrantissima odiis materies, & unius hominis causa tota confestim civitas in duas factiones discessit. Partis unius caput erat Savonarola ipse, regebat alteram exortus Dominicano aemulus ex Franciscana familia, haud minus acer ingenio promtusque. Hominibus hisce parebat Civitas, & utrumque sequebantur sui, veniebantque ad eos nocturnis temporibus ut consultarent de Republica, & quidquid illi respondissent, tamquam ex oraculo quodam accipiebant. Certamen inter duos partium duces maximum erat, uter sanctior acceptiorque Divinitati haberetur, eoque certamine processere in tantum vanitatis, ut Franciscanus hanc Dominicano conditionem ferret: ut per flammas uterque transirent, atque sanctimoniae laus penes eum deinde esset qui evasisset intactus. Suberat illa tacita spes, fore ut prohibentibus suis, non timuisse periculum, sed periculo exemptus crederetur admiratione virtutis. Ita Savonarolam quotidiano convitio lacessebat timidum diffidentemque & male sibi conscium increpans, qui committere sese discrimini non auderet. Savonarola, minime recusabat ille quidem, sed fore ajebat, ut ambo cremarentur. Asseclae interim urgebant instabantque ne cederet adversario: fugam eam periculi, confessionem fore agnoscentis falsa esse quae prius defendisset.

In eo discrimine, Savonarola distractus ancipiti cura, cum neque temere agere quidquam vellet, & defugisse experimentum, duceret famae sui nominis alienum ac damnosum, populi studia sumsit obtentui, tamquam intra Monasterii sui claustra inclusus obsessusque teneretur, ne tale periculum adiret. Et fuere, qui simulationi huic inservientes cingerent obsidione Templum Monasteriumque, atque egredi Magistrum prohiberent. Res demum excessit eo, ut insectantibus Savonarolam praecipue qui tamquam Ludovici Sfortiae amicum eum oderant, Pontifex Max. hominem igni cremandum damnaret. Ita vir clarissimus, & ante tumultus eos innocens habitus, non miserabili solum, sed etiam ignominioso fine clausit vitam.

LIBER VII.

POPULUM Rempublicamque Mediolanensem interea suae calamitates lacerabant, versis in Sfortiam iisdem armis, quae ipse arma ad sui defensionem in Italiam acciverat. Cumque res Gallorum felicius quotidie procederent, & uno victoriarum tenore jam illi regionem eam, quae trans Padum est, subegissent, trepidus Sfortia, Principes urbis convocavit, ut quid in tali tempore agendum esset, ex eorum sententia constitueret. Erant in eo conventu, praeter alios consilio auctoritateque Principes viros, Cardinales treis: Ascanius ipse Ludovici frater, Sanseverinas, & Estensis, qui Archiepiscopus urbis hoc tempore erat, & propter intimam cum Sfortiarum domo affinitatem, magnis etiam Imperii rebus miscebatur. Sanseverinas pariter affinis intimusque erat: Ascanius infensum sibi Pontificem Romae expertus, relicta ea urbe concors agebat fratri, paribusque cum eo consiliis administrabat rem. Hi cum adessent, Ludovicus sermonem eum est ingressus, ut diceret, se augentem bello rem Mediolanensem, atque propulsantem aliena pericula suis armis, repente, a quibus minime debebat, fuisse destitutum. Si sic pergant, haud dubitare, quin perdita profligataque omnia propediem in potestatem hostium ventura sint, ipseque cum tota domo profugus & extorris, humanarum rerum exemplum praebiturus. Urbem Mediolanum, & patriam communem hanc, & Metropolim Insubriae, Nomenque Ambrosianum in manu fore Gallorum, qui crudelius infestiusque quam ulli barbari vastare terram Italiam parent. Proinde orare, ut si mite suum justumque imperium semper experti fuerint, mitiusque etiam & liberalius in posterum sperent, ab ea fide ne desciscant, quam jurejurando obstrinxerint sibi tunc, cum in Templi maximi celsissima Sede sit Mediolani Dux appellatus. Affirmavere omneis, donec sanguinis & virium quidquam superesset, impigre laturos opem, & pro salute imperioque tam bene meriti Principis ad extremum usque spiritum esse dimicaturos. Id pro se quisque ostendebant atque profitebantur. Etiam fuere, qui descripta offerrent nomina paucorum, quibus ambigua fides, & prona in Gallum studia essent: monebantque Principem, ut eos coercendo, statueret exemplum vindicandae perfidiae, quo exemplo suspensi caeterorum animi res omittere novas cogerentur. Non tamen in eos animadversum est, quod bonitate Ludovici factum credidere quidam: alii Fati vim occultam obstitisse per levitatem ajebant.

Antonius erat quidam Landrianus praecipua apud Ludovicum gratia, idemque summo inter cives odio, propterea quod, exigendo acerbe vectigalia, fundos tectaque omnium, usque ad publicae immunitatis violationem, immodice onerando, privatorum fortunas afflixisset. Sed cum esset ille Principi acceptissimus, exsecrabantur magis eum homines, quam violare audebant. Hunc Simon Rigonus Gallicarum partium homo, ratus impedimento esse quo minus Sfortia Mediolano ejiceretur, tollere agitavit, adfuitque facinori fortuna, & in-

interfectus ab Rigone Landrianus, absque ulla funebri pompa post biduum in D. Petri templo, quod Benedictini Patres tuentur, est sepultus. Ejus hominis nece concidere penitus Ludovico animi, neque dubitatum est, quin res ea Sfortiam profligarit. Namque salvo Landriano, aut ipse Sfortia mansisset in arce, aut illum ibi constituisset, & varietates eae, quae versantur in bello, fortasse aliquod interea salutare momentum attulissent. Postquam ille cecidit, pavens tremensque Sfortia, convocatis Primoribus ex universa nobilitate populoque Mediolanensi, praesentem rerum statum majore quam antea querimonia demonstrat, obsecratque, ut debitam in omni fortuna Principi suo fidem tanto magis in eo rerum discrimine ad ultimum usque praestare velint. Mox ipse, compositis ad fugam rebus, sublatisque thesauris, & praemissis Comum filiis, proripere sese ex Gallorum manibus in Germaniam ad Caesarem parabat. In discessu, cum patriam, & fortunae suae sedem, Urbemque hanc relinqueret praedam hosti, non defuit infelix, & nihil profutura cura, qua disponeret alieni jam imperii negotia tutelamque ultimam. IV. Viros, in quorum prudentia & fide plurimum spei haberet, elegit, qui urbis & Imperii statum in media illa desperatione regerent ac tuerentur. Hi fuere, Hieronymus Landrianus, universi Humiliatorum Ordinis Antistes: Joannes Jacobus Castelleoneus, Archiepiscopus Barri: Antonius Trivultius, Episcopus Comi: Franciscus Bernardinus, Vicecomes. Hi deinde ex principibus urbis eligere pari secum arbitrio & potestate octo alios debebant. In D. Mariae Aede, quae Rosa dicitur, pronuntiata sunt eorum nomina, quos IV. Viri ad afflictae patriae tutelam assumerent secum, princepsque omnium fuit Gibertus Borromaeus, ille ad cujus nomen procumbere veneratione legentes velim, sicut scribenti mihi procumbit inclinaturque pietate animus. Hic enim D. Caroli Avus fuit: ex hujus prodire stirpe post aliquot annos debebat unus homo, qui patriae nostrae salus, Orbi terrarum universo miraculum esset.

Caeterum, plenus fugae trepidationisque Sfortia, cum raptum hunc ex aliena injuria Principatum relinqueret, miserabile exemplum praebuit omnium rerum, quae in tali fortuna spectari possent, quarumve spectaculum humanus animus esse consuevit, ubi caligo desperationis & divini Judicii horror incessere. Restituit Angleriam & Aronam & castella alia Borromaeis, quae licentia dominatus occuparat infensus opibus & nobilitati Gentis, cujus gloriam in fastigii sui diminutionem accepisset. Aliis illustribus familiis illa damna compensavit large & effuse, nec tamen magna in vulgus fama, quia ruentis jam fortunae prodigus, & sera illa velut ex alieno liberalitas dicebatur. Sacra praecipue sensere ejusmodi munificentiam, missis raptim ad templa regalibus donis, & data pauperibus stipe, nec re omissa ulla, quae in tali tempore placamentum irae coelestis, blandimentumve civibus foret. Tunc Galeacii quoque domum, & uxorem, & prolem respexisse clementer est visus, tamquam calamitas ipsa evicisset animum ad mesericordiam sui sanguinis, quem in secundis rebus opprimendo & abolendo, se ipsum everterat. Namque multis cum lacrymis amplexus Isabellam, rogare institit, ut Franciscum e filiis natu maximum adsportandum secum in Germaniam Gallorumque violentiae subducendum daret. Quod abnuebat illa excusationibus variis: sed revera metus erat, ne raptor Imperii patruus, etiam Imperio amisso, heredem odisset velut exprobrantem infelicis injuriae dedecus, & quacumque incederet extorre agmen, commoturum iras adversus auctorem calamitatis.

Ille testatus Superos, cordi semper fuisse sibi Patriae hujus salutem, & commoda civium, & Metropolitani nominis dignitatem, nec habere, quod Civitatis Populique mutuam erga se fidem, officiumve accusaret, profiteri non desiit & affirmare ultro, quemadmodum iratum sibi Numen agnosceret: ejus arcano judicio in illas miserias incidisse.

Pridie Cal. Septembris, inclinato in vesperam die, egressus Arce speciem praebuit, tamquam recta Novocomum tenderet: ac sequente nobilium agmine cum aliquantum viae processisset, conversus ad eos: *Satis*, inquit, *hactenus officii est, redite jam ad lares vestros, & Patriam istam tuemini concordibus animis, ac estote memores nostri.* Credidere qui sequebantur, velle Principem vitata frequentia & celebritate properum expeditumque ire, ac nihil cunctati convertebant capita equorum, domumque abibant. Enim vero Sfortia, quamvis abeundi certus, tardabatur patrii soli dulcedine, cogitabatque idemtidem, quanti discriminis foret, ipsam Imperii sedem reliquisse: latebras & effugia semper se inventurum: ubi semel excessisset, reditum fore in potestate aliena, discessuque illo cuncta hosti in manum dari. Talia, sicut existimare licet, animo volvens, flexo ad laevam itinere (nam porta Comensi exierat) ad Deiparae Aedem, quae Gratiarum dicitur, cum paucis adequitavit. Ibi flexis ad aram genibus aliquamdiu moratus, ac deinde collocutus cum Antistite Monasterii primoribusque Patrum, in Arcem, unde exierat, rediit, plenus suae, plenus alienae moestitiae, quam in singula momenta, facies adspectusque locorum & hominum augebat. Namque Aedem illam D. Mariae Gratiarum, familiae suae opibus conditam ornatamque intuendo: Arcem deinde ipsam, patris sui monumentum, & in ea sede fidissimos amicorum, ceu numquam postea visurus, ultimum illud oculis usurpando, angebatur.

Tradunt, cum ex Templo in Arcem rediret, obversante imagine tot ornamentorum ac munerum, quae per Sfortias collata in eam sedem erant, simulque recurrente memoria fidelium sibi illic hominum, quorum sermonibus & consiliis plurimum uti consuesset, conversa ter fecie respexisse eo: idque signum aegerrime digredientis retulere qui simul ibant. Retulere insuper iidem trepidarum illarum profectionum comites, cum ex Monasterio digrederetur, Religiosos illos homines exisse una lacrimantes ubertim. Quae tam humilia & minuta reticenda non putavi, ut Principis hujus in tali tempore perturbatio animi, & Sanctissimi Ordinis in eum caritas cognosceretur.

Noctem, quae insecuta est, in Arcis mole inquietam egit: postero die in viam sese dedit, Novocomum, sicut antea destinaverat, iturus. In campo qui subjectus est, quive ab altera parte praejacet arci, stabant turmae cohortesque deducturae fugitivum Principem, ad tria fere hominum armatorum millia, qui deinde numerus, dilabentibus quotidie multis, ad quingentos paulatim est redactus, tantaque cohors cum eo in Germaniam pervenit. Vix ille suburbano agro excesserat, cum pauci Gallicae factionis homines, Ducis nomen crebris acclamationibus transtulere illuc: & dubitavere Novocomenses clauderentne venienti portas, an aperirent. Ibi quoque adjutus est Sacrorum studiis, quae semper in omni Catholica Civitate Christianoque populo maxima & potentissima pars rerum, sicuti Mediolani Sfortiarum nomen extulerat auctoritate beneficiisque suis, ita in parvam etiam illam Urbem porrecto erga familiam eamdem favore, inclinavit ad profugum hunc accipiendum animos. Episcopi aedes hospitio fuere: illuc evocati Decuriones Urbis fidem suam in omnes rerum eventus obligavere Ludovico: ipseque profectionis suae causas explicavit, ut cedere potius quam fugere videretur.

Dum ibi colloquiis & sacramentis teritur tempus, jam Galli successerant ad moenia Urbis Mediolani totisque suburbiis praedabantur impetu ac furore, quem secum afferret ea gens etiam si non licentia belli accenderetur. Quidquid sacri fuit extra moenia, prima illa irruptione agebatur inter caeteram praedam, eumque nuntium Andreas Ecclesia, Sancti Laurentii Canonicus tremens pavensque ad Principem attulerat. Is Canonicus, cum afferre se diceret quae ad Principis salutem magnopere pertinerent, introductus exposuit quidem audientibus etiam aliis captivitatem haud dubiam Urbis, & instantem moenibus hostem, sed petito dein secreto, gravius atrociusque quiddam indicavit, unde Ludovico ultimus horror, & consistendi uspiam finis. Ostenderat enim docueratque Canonicus, compositum esse quemdam ordinem

dinem insidiarum, ut Novocomi comprehensus retentusque Sfortia Gallo traderetur ducendus in triumphum: agendae rei tempus, proditoresque domesticos, paratas operas, adfuturum his in tempore subsidium, caput auctoremque negotii, & momenta omnia indicarat. Ea cum ipse comperisset, facere non potuisse, quo minus deferret cuncta cum cura & fide, sicuti debitum tam bene merenti Principi officium postularet. Caeterum, quia rem tantam necessario officio adductus aperuerit, scire se, quanto suo cum periculo id fecerit, nisi per Principem adhibita sit quaedam ars & diligentia, ut aliunde potius id manasse indicium etiam apud proximos increbescat. Plena omnia esse proditorum & speculatorum, qui accedentes exeuntesque diligentissime observent, ipsosque certis inter se nutibus, ac significationibus, & ministris communicare, quidquid suspicentur fieri vel cogitari, ita ut temporis fere momento rem eamdem omnes sciant. Ad haec ipsa, Canonicus consilium quoque suum adjiciebat: ut, nimirum, quoniam sciri non posset, quid sinceri & fidi, quidve secus esset in extorre illa & nutus jam alienos respiciente aula, discederet occultus, falleretque discedendo fidissimos etiam, quo tutior ad caeteros fallacia esset.

His auditis, Sfortia, quamquam magnopere intus aestuaret, quietus ac securus in frontem, reliquum diei consumsit agendo quae instituerat, praetulitque quamdam ejusmodi speciem, tamquam in singula momenta fieret captantibus opportunior: ac nihilominus circumspicere quantum poterat omnia, ne interim caperetur. Appetente vespera, cum per eamdem imaginem securitatis, velut animi gratia ad naves descendisset, conscensa repente praetoria, cujus neque militi, neque remigi diffidebat, innuit, ut quam celerrime & vehementissime navigium concitarent. Ac Princeps quidem eluso in hunc modum & turbato insidiarum, quae sibi parabantur, ordine, per medium lacum ventis & remis ferebatur. Reliquae vero naves, aliae statim, aliae spatio interjecto sequebantur, partim integra fide, & nesciae quaenam subita res incidisset, partim attonita perfidia, & inter se suspectae, quia detectam esse rem apparebat. Ita Ludovicus Belasium appulit, feliciter, ut in malis, vitato ludibrio, conservataque libertate cum Imperium amisisset. Eo Cardinalis Ascanius, duoque Cardinales alii, quod erat Ludovico intimum consiliorum, antecesserant, una cum parvis liberis educatoribusque eorum, & magistris, nobilium fere manu, & inerant praecipui quidam e Clero, quos ab vitae litterarumque commendatione Princeps in eam curam adsciverat. Illic igitur fretus praesidio & auctoritate trium Cardinalium, idque nomen pro maximo munimento existimans: simul cingentibus latera Proceribus urbis, qui Cardinales & liberos assectati, extra perfidiae suspicionem erant, dicitur velut ex magna defatigatione respirasse paulisper, diraque captivitatis imagine attonitum animum collegisse. Ingressus deinde mixtam quamdam ex indignatione simul & metu orationem, blandimenta, minasque & preces jaciebat. Comites exsilii sui, prosperarum adversarumque rerum socios, carissima sibi capita, & partem optimam civitatis, & firmamenta imperii appellavit promiscue omnes, qui adessent una & sequerentur. Nulla posse tam bene meritis civibus satis digna praemia reperiri: sed praemiorum omnium instar fore memorem semper animum & gratissimam erga tales amicos voluntatem, qui fide ac pietate erga se ipsum, abrumpere sese ab ipsa patria maluerint, omnemque subire fortunam, quam exspectare domi necessitatem eam, infidos socios, Barbarum hostem intra moenia urbis admittere cogerentur. Enim vero fortium virorum, & honestissimi comitatus universi meritum id gloriamque esse, quam tamen pauci dedecorarent, specie quidem & corpore sequentes Principem, animis vero spectantes Gallica arma, & favore hostium imbuti. Neque tamen hos ipsos peccare perfidia, sed errore quodam humano, propterea quod praesenti rerum motu perterriti, ad partem inclinent eam, in quam vergere cuncta videantur. Sed scirent, exitum fore Gallo disparem longe ab ea spe-

A cie, quae caliginem nunc ipsis offundat, & spes vanas, terroresque falsos repraesentet. Se quidem in praesentia cedere tempori, quae non ultima pars Imperatoriae prudentiae semper habita sit, quodve summi Principum & Regum non sine laude factitarint, quoties fortuna contra daret: & illam tantopere laudatam antiquitatem plenam ejusmodi exemplis esse. Caeterum, & hostes ipsos, & si qui depravati sint ab hostibus, brevi esse intellecturos, quantum intersit inter initia bellorum & finem, qui primorum eventuum laetitiam saepe funestam inanemve fecerit. Ire se ad Maximilianum Caesarem, tam arcto vinculo connexum sibi quam omneis scirent. Superesse studia populi, & urbem adhuc, & arcem, & tanti B exercitus robur. Conciturum externa arma, si domesticae vires, si auxilia proximorum labarent. Esse in domo stirpem egregiam liberorum, esse fratrem Ascanium praeditum ea dignitate, quam Reges ipsi sociam & aequalem suae Majestatis admittant: esse munimenta alia, quae Sfortiarum generi ac nomini duraturam in saecula successionem promittant: & quantulum profectum fore hosti, si tollatur ipse vel cadat?

Talia fere Ludovicus ad familiares ducesque suos egerat, agnoscentibus plerisque artem, qua res suas profligatas attollere erat conatus: pauci spem ullam de ipso bonam habebant, laetive quidquam ominabantur. Cum Ascanio Cardinale sermo tristior fuit. Rogaverat ille C primo statim congressu, quam curam tuendae arci, quodve praesidium frater adhibuisset? Ubi est a Ludovico responsum, Arcis custodiam creditam esse Curtio, fido homini & probo, tunc Cardinalis Ascanius, vatis in modum: *Nos vero evoluti sumus* (inquit) *omni jure ac possessione Mediolanensis Imperii, jamque cuncta in Gallum cessere.* Haec ad Belasium acta dictaque erant. Ab Belasio, enavigato lacu, magnis itineribus, quanta per confragosa & aspera loca potuit adhiberi festinatio, Oenipontem pervenere: atque interim alii super alios nuntii perditarum rerum assequebantur agmen, vaticiniumque Cardinalis, exitu comprobatum in ore omnium D erat. Oeniponte Maximilianus Caesar moerentem afflictumque Sfortiam erexit, cum caetera omni benignitate, tum hilare ac large pollicendo, fore quamprimum, ut in fortunae suae sedem, ipso adnitente restitueretur. Ita Ludovicus ab magnae fortunae culmine lapsus ad ima, rursus excitabatur, spemque inter miserias ingentem volvebat: & quia non satis impigre pro ardore iraque sua moveri Caesarem videt, rem aggreditur, futuram horrori omnibus, qui Metropoli huic nominique Mediolanensi eam impositam esse labem cognoscent. Ausus namque est Turcarum in Italiam vocare arma, quale flagitium in tanta colluvione ac varietate dominantium non viderat Urbs, quae secundas in Principatu Catho- E licae Religionis partes, & fundatorem Apostolum, sobolemque per tantum aevi Parente dignam praefert. Referam tristissimi negotii seriem & ordinem, ut hujus etiam abominandae rei memoriam praesenti felicitati temporum haec nostra cura repraesentet.

Postquam Sfortia lentam Caesaris opem, auxiliumque pertaesus, stimulante cupidine recuperandi imperii, in Gallum ira, in parvos liberos misericordia, metuque insidiarum, & pudore tam deformis fortunae nullum quietis locum inveniebat, vertit animum ad consilium illud infelix, uti Barbarum exciret in Italiam, & Mahometana vexilla ferret in Gallos, qui ipsi auxilio vocati ejecerant socium. Haec ubi tetra sententia stetit F animo, Mediolanenses homines duos elegit, in quibus & fidei plurimum habebat, & satis esse calliditatis audaciaeque rebatur, quantum scilicet barbaricam terram aulamque adituris esse oporteret. Hos onerat promissis, & ubi assensere, mandatis instruit, legatioque ea Catholici hominis ad Turcam Nonis Novembris ivit. Legati, Ambrosius Mendax, & Martinus Casalis fuere, tamque justa sors fuit ad custodiendam indignissimi facinoris memoriam, ut litterae ipsae sint repertae, queis Princeps ipse duobus illis Ambrosio & Martino scripta mandata formamque legationis obeundae, edidit in hunc modum: *Martine, & Ambrosi, quos nobis ad Turcarum*

carum Imperatorem legamus. Prudentia utriusque vestrum, & magnis rebus perspecta erga nos fides ac benevolentia singularis facit ut arbitrio potius vestro relinquamus ea, quae ad rem istam commode administrandam pertinere visa erunt, quam ut auctoritate jussuque nostro complecti ac definire singula velimus. Dedimus vobis litteras ad Turcarum Imperatorem ut fides legationi sit, itemque nostra manu subsignata pura folia octo. His utemini, prout dies tempusque, & ratio rerum monebit. Quae autem exponi agique nostro nomine apud Turcam velimus, haec sunt, & ea ipsa judicio prudentiaque vestra moderabimini. Primum omnium, si ita visum erit, impetrato aditu reddetis Principi litteras, ut legatos vos esse nostros sciat, fidemque vobis habeat omnium rerum. Dein perfuncti primae salutationis officio, demonstrabitis, pulsos nos Imperio sedeque nostra, non alibi, quam in Turcico fastigio spem habuisse collocatam, ad cujus Imperii magnitudinem spectet, ne qua injuria minoribus fiat. Caetera deinde, vel statim, vel spatio interjecto, vel coram, vel per Baxas Portae proceres exponetis: causas nempe belli Gallorum & Veneti Senatus impotentem cupidinem, qui appetant Italiae dominatum, ut si prima processerint, ad reliqua transgrediantur, & nomini quoque Mahometano terribiles fiant. Galliae Regem imminentem urbi Genuae ut mare illud in potestate haberet, postquam per conditiones assequi nihil potuerit, hostem ex amico repente factum ivisse ad arma: Venetos eodem consilio quo Gallus moveretur, tentasse Pisarum urbem ob maritimas item opportunitates, & quia Mediolanensibus armis ea spe fuerint dejecti, in nostram perniciem conjurasse cum Gallo. Pontificem vero Romanum a quo reconciliari discordes oportuerat, praebuisse potius alimenta igni, & adjutorem fuisse conjuratis: aliosque Italiae Principes in nos esse armatos ob eam causam, quia armantibus se contra Mahometanum Imperium obstiterimus. Haec omnia Turcarum Imperatori, si vobis ita visum erit, exponetis, Ambrosi & Martine, prout res ipsa, vel reticendi vel addendi aliquid, consilia vobis subjiciet. Ac ne indigna Turcico auxilio videatur calamitas nostra, si forte illic existimati erimus arcuisse segniter hostem & aperta immunitaque omnia prodidisse venienti: narrare poteritis quos vidistis etiam ipsi nostros ad omnia defendenda conatus, munimentaque & praesidia, & quidquid aliud adversus hostilem impetum compararet faceretve quilibet providentissimus Imperator. Sed ita tulisse casum infestum, & saevissimi belli procellam, ut cum ab pluribus simul partibus instaret ingrueretque hostis, qua potissimum parte irrupturus esset, nesciretur, nec ad omnia itinera aditusque sufficeret miles. Auxilia, quae promissa erant, in tempore venire non potuisse, cum Caesar Helvetico bello implicitus teneretur: Florentinos Pisana res distineret. Classem vero, quam ab Genua in sinum Hadriaticum mittere destinaramus, ut adversus communes hostes cum Turcica classe conjungeretur, non tanta celeritate potuisse adornari, quin celerius ipsi abire cogeremur & una cum Imperii tuendi apparatu, imperium quoque ipsum omittere. Duas utique res fuisse, in quibus aliquid spei collocatum haberemus: alteram, si Mahometana arma ita urgerent Venetos, ut respectu rerum suarum ab Gallico foedere abstraherentur: alteram, si Caesar, facta cum Helvetiis pace mittere nobis copiarum aliquid posset. Utramque spem impetu ac celeritate hostium fuisse delusam, propterea quod provisu ac metu talium auxiliorum stimulati illi nihil reliqui fecerint ut exspectationem illam nostram anteirent opprimerentque. Poteritis quoque demonstrare, quemadmodum, oppresso in Provinciae finibus praesidio, acciderit hoc, ut repentina consternatio praesidia caetera exercitumque universum invaderet, ac sicut in bellis accidere consuevit, parva illa res labefaceret cuncta & profligaret. Nos, cum exiguas infirmasque copias haberemus, cumque urbium nostrarum alias expugnasset jam hostis, alias oppugnaret: nec tantam duorum conjunctorum exercituum sustinere posse multitudinem videremur, abeundi consilium cepisse, scilicet ne manendo & cunctando, ludibrium fortasse dedecusque aliquod contraheremus, qualia exempla in potentissimos etiam Reges aliquando fortuna belli edidit. Arcem Mediolani fuisse validissimam unam, quae si salva maneret, irrita omnia faceret hosti, & nequidquam cum Veneto Sanutu Rex Galliae conspirasset. Instructissimam hanc omnibus rebus in discessu nostro tuendam dedisse homini, quem nobis ob beneficia fidissimum esse omnium arbitraremur. Ab eo nos homine proditos esse una cum Arce, mancipiique fraudem unius, non virtutem fuisse Gallorum, quae Gentem imbellem in Imperii nostri sede collocarit. Ubi Rex Galliae, conjuratorum ope, solitudine nostra, proditione praefecti, Mediolani fixerit pedem, statim concursus ingentes ad eum esse factos omnium, qui Turcicae majestatis hostem atque aemulum hunc valescere cuperent: caeteros inhorruisse successu illo palamque novum Imperium aversari: voces audiri passim faustas in nomen familiamque nostram: paratos cerni omnes in quemcumque motum spes aliqua objecta nostri reditus postularit. Nunc ipsum Galliae Regem abiisse domum eo consilio, ut primo quoque tempore revertatur in Italiam, quam sibi spe vana desponderit universam cum vaniore illo voto, ut Constantinopolim usque victor eat. Nobis ad recuperandi Imperii spem haec adesse: Vacuum jam pace Helvetica Caesarem, Florentinos item ab re Pisana jam solutiores: studia populorum erga nos: par odium in Gallos, famamque communem adversam Genti: & nos ipsos, si quis adjutor existat, nec segnes ad pericula, nec infelices, quamvis hostibus adhuc proditoribusque nostris plus adfuisse felicitatis videri possit. Haec ipsa postquam Othomano demonstraveritis, vel coram, ut dictum est, vel per ipsius intimos amicos, vel amplificata, vel diminuta prudentiae vestrae consiliis & praesentium rerum admonitu, vel denique omnia simul, vel iteratis alloquiis: tunc, Ambrosi, & Martine, rem suppliciter a Principe petetis ipsam, cujus rei causa mittimus vos & legamus. Petetis autem, ut acriter exercere bello Venetos velit, nec mari solum, sed etiam circa urbes, quas in continente habent, mittendo copias in Italiam & justum ab hac parte bellum inferendo. Quod quidem ultro ipse facturus fuerat, atque etiam ejus rei promissa ferentem legatum miserat: sed celeritate opus est, idque ipsum non sine accuratissima gratiarum actione propter tam enixam erga nos voluntatem, exponetis. Si celeriter adjuti erimus, & Turcica ope recuperaverimus Imperium: opes nostras omnes animumque & fortunam, & florentissimam illam Italiae partem, Urbemque Genuam & mare Ligusticum fore instrumenta rerum earum, quas ad sempiternam Othomani nominis gloriam excelsus illius animus molitur. Sin autem responsum erit vobis, ipsive suspicabimini, malle Turcarum Imperatorem pacem habere cum Veneto Senatu, quam bellum gerere, atque inclinatos in eam partem animos videritis: tunc, Ambrosi & Martine, mutata negotiatione, curam precesque convertetis eo, ut ne pax alia fiat conditione, quam restituta nobis per Senatum cum Cremona, castellisque & locis aliis, quae bello hoc capta de nobis habent. Agetis item & petetis, ut inter pacis ejus conditiones excipiatur, ne Veneti cum Galliae Rege quidquam agant, neve foedere adversus nos inito teneantur in posterum, neve arma in nos ferant. Si dabit haec annueritque Princeps, vos vero, non pollicebimini praeterea quidquam, & omni vitata rerum aliarum mentione, toti eritis in eo, ut certissimam fidem auferatis fore ita omnia, sicuti petita promissaque erunt. Sin eritis de re aliqua compellati, quam rem a nobis praestari nominatim Othomanus petat: cavetote, ne certi quidquam ac definiti nostro nomine promittatis, atque hoc utemini verbo: quandocumque restituti in Imperium simus, facturos omnia quae velit, & ipsius fore arbitrii domum, ac fortunam, & vitam, quam ipse nobis dederit. Pecuniae summa si qua petita erit, ita ut nulla declinatio necessitatis ejus relinquatur: vos quidem videbitis, ut ea summa quantum fieri poterit, circumscribatur atque coarctetur: caeterum, neque pecunia, neque quidquam aliud tanti erit, ut aliqua sequatur animorum offensio, sive alienatio, quae negotium hoc, & spes nostras inchoatas abrumpat turbetve. Cum his igitur mandatis, Ambrosi & Martine, proficiscemini, mandataque ipsa, & universae legationis ordinem praesentium rerum facies & forma gubernabit. Nos porro legatos alios alia via duos mittemus, ut si quid vobis in itinere acciderit, quo minus expedito cursu pervenire possitis in Aulam, res nostra propter ejusmodi casum, detrimenti nihil patiatur. Quod si utraque legatio feliciter ierit, id ipsum afferetis ad demonstrandum, quantopere cordi nobis fuerit, ut ad Principem postulata nostra perferrentur, & quantam in ea re spem positam habuerimus. Utri priores in Regiam veneritis, fungemini legationis officio, prout hominum illorum, Aulaeque,

&

& Principis, & rerum habitum formamque repereritis. Qui posteriores aderunt, hac se nota & tessera praebebunt prioribus agnoscendos, si familiae nostrae nomen in primo congressu ter enuntiarint: eaque inter vos arcana significatio erit, ne qua forte fraus fiat, neve ad consilia nostra excipienda & cognoscenda, legati nomen ementitus aliquis sese vobis immiscere ausit. Legatione peracta, impetratisque suppetiis & quoquo modo ad causam adjuncto Turcarum Imperatore, rem inter vos ita comparabitis atque partiemini: Excurret statim e vestro numero unus ad nos in Germaniam, sive in quem alium locum delati erimus. Remanebit alius in Regia, nimirum, ad continenda illic & fovenda studia, quae conciliata erunt, ne vanescant aut immutentur, neve res ipsa differatur, quod perinde esset ac si nihil foret impetratum. Placet autem, huic diligentiae & curae praeesse potissimum alterum e vobis, Ambrosi & Martine, scribentem subinde ad nos ea, quae dies feret. Tertius vero aliquis ire cum terrestribus copiis debebit, & assectari eas ab Constantinopoli per totum iter, isque de itineris progressu certiores nos faciet per litteras & nuntios quoties dandi & mittendi facultas erit. Epistolae porro omneis, quae, vel ex aula, vel ex itinere mittentur ad nos, erunt scriptae notis occultis, ne si fuerint interceptae spes simul omnis nostra intercepta perierit. Dona Principi, praeter quae misimus jam, vellemus quidem adhuc mittere, daremusque vobis perferenda pro majestate ipsius, & munificentia nostra: sed praesentis fortunae conditione impedimur: atque hac ipsa excusatione utemini etiam apud Purpuratos, fidemque dabitis, fore, ut recuperato imperio, singuli colantur donis, quae digna ipsorum fastigio, & magnis erga nos meritis erunt. Nec praesentis tantummodo munificenciae daturi sumus dona: sed aliquot etiam millia nummûm aureorum, si nonnullis eorum in singulos annos nostro nomine promittenda esse duxeritis, pactum promissumque id ratum habebimus, annuaque tributa in Regiam mittemus.

Hisce monitis & mandatis, Ludovicus Sfortia, parto per scelus imperio, superstes & extorris Turcicam illam legationem instruebat, inexpiabile flagitium admittens erga Metropolim hanc, quae tot perpessa saevae ac irreligiosae dominationis calamitates, nihil tale viderat aut meminerat. Exciri Mahometem in Regna Catholicae Religionis ab Mediolani Duce? Adulationes, & preces, & munera, & tributa obsequiumque infimum ultro versa in communem hostem? iteratasque legationes hinc in Barbaram terram, in falsi Prophetae spurca domicilia, quo Christiani Principes antea junctis exercitibus ibant, ut depellerent humani generis monstrum & labem? At quo tanto pretio suscepimus hanc labem, quidve docuit confidere monstro? vetus, atque jam pridem insita mortalium animis superbia, quae infatuat animos, ut in hac humanae vitae scena eminere supra alios velint, atque ad ludicrum illud & inane fastigium etiam per scelera enitantur. Viderat urbs Mediolanum, atque haec Ambrosiana sedes, pertuleratque violenta Tyrannorum ingenia, & armatas in Metropolim sectas Haereticorum, obsessa templa, quaesitos ad necem Archiepiscopos, & quidquid aliud in Principatu impio, funestum, atrox, dirum accidere potest huic sacrae & Apostolicae potestati. Etiam legitimi justique, sed regnandi artibus importuni Principes attulere luctum Urbi, & sicut gloriosi ac laeti plerique dies, ita infelices plurimi per omne tempus fuerunt. Nullum tamen, arbitror, acerbum magis ac triste tempus incidisse, quam ubi solita Regiorum arcanorum vanitate, per susurros primo, deinde apertius paullo & liberius, postremo palam & publice fama haec manavit: fugitivum Principem mittere legationes ad Turcam, & Mahometanae Aulae stipendiarium esse factum. Scilicet, quid deinde futurum, si felicissime caderet res, annueretque postulatis Barbarus? feros auxiliares, truculentos socios, impia signa, rapacium copiarum ductores inhumanos, & uno verbo, Turcarum genus per ejusmodi legationes in Italiam acciri: quae collavies acerbiorem omni clade victoriam datura esset, etiam si res tam incerta, pro explorata jam & praesenti haberetur. Vincere talibus auxiliis, an vinci, calamitosius foret? explicari non posse. Nam utram in partem Mars anceps belli exitum inclinaret, praedae ac direptioni Barbaris Italiam fore. Quid si Mahometanus hoc patefacto aditu figere in Italia pedem destinaret? quantum id dedecus civitatis, unde causa, & initium huic malo? Nusquam esse gratuita Tyrannorum, ac ne Regum quidem auxilia, mercedemque illam, quae persolvitur auro vel argento, nisi magnitudine summae inter instrumenta bellica destinetur, speciem tantummodo ac titulum esse consiliis intimis, majora semper & diversa quaedem spectari. Hi civium sermones, querelaeque & curae erant, postquam missam esse legationem rescivere.

Caeterum, ne Ludovico quidem ipsi liber a religione animus erat: idque facile apparet in extrema litterarum earumdem clausula, per quas mandata legatis dabat. Cum enim antea posuisset, dari litteras ad Turcam, ut esset fides auctoritasque legationi, subita poenitentia mutatum id reperitur: pro litteris ejusmodi, pura folia se daturum ait, adscripto nomine signoque impresso: his, prout occasio ferret, uterentur. Scilicet, horror animum subierat, pudorque tanti dedecoris, idque diverticulum excogitarat. An vero, inter tantas fortunae minas, trepidus, anhelusque & confusus, dum eas litteras dictaret, scriberetve, excogitabat primo aliquid, deinde damnabat, atque hinc illa varietas & inconstantia potuit oriri? Sed non minus miseranda facies in iisdem expressa litteris cernitur egestatis, quae Regnatorem tot nuper opulentissimarum urbium circumstaret, quamvis alioqui, largus promissis, annua tributa Mahometano polliceretur. Nam in attribuendo assignandoque sumtu legatis, qui tam longum iter, aulamque tam opulentam simul & avaram, cum tantis promissis, de re tanta adirent, quingenti omnino aurei nummi perscripti pronuntiatique exstant, quantam hodie summam, semilixa, vel scriba paullo callidior, ex tam longinqua legatione sese abliguriturum speraret. Nos, dum hanc Ludovici Sfortiae fugam, causasque & initia calamitatis, injuriam calamitatemque alienam, dejectum Imperio justum heredem, venena in fratris filium, quaeve tragicum hunc dominatum antecessere, quaeve secuta sunt, exsequeremur: honestiora Pontificum negotia seposita hinc habuimus, ne contagione ejusmodi rerum inquinarentur, neve, si secus fieret, alterutra pars, haud perinde ad sui memoriam valeret.

Stephani Nardini Pontificatum exceperat vir omni Pontificia laude minime dispar, litteris etiam, & familiae splendore clarior: jamque non integre solum & sancte, sed magnifice & splendide per tales viros, quantum conditio temporum eorum sinebat, Sacra administrabantur. Nomen successori Joannes: origo ex Arcimbolda Gente, quae multa pacis decora tulerat etiam priore aevo, unde ad nepotes gloria, & studium aemulandi, idque rursus novae gloriae alimentum, & ad posteros alios cura, vestigia majorum sequendi, magnaque hinc per Urbis Annales Arcimboldorum claritudo. Joannes ab adolescentia jus civile didicit, non sicuti pleraque nobilitas solet, Academiae titulum ad licentiam luxumque referendo, sed ex licentia luxuque juvenili assumendo id tantum, quo modestiae nomen grave inter lascivientes temperaret. Ne studia quidem ad communem illam formam fuere, quae syllabarum aucupes, praeconesque formularum ipso Juris prudentiae nomine indignos gignit alitque. Paullus, & Scaevola, caeterique disciplinae ejus antistites & conditores in manibus erant juveni, sicuti quidem inter gregales manavit primo fama, deinde etiam in Historiam venit. Traditum ita scriptumque est: praeter ipsos civilis prudentiae fontes, quos penitus animo comprehensos haberet, omnis veteris memoriae notitiam, quae nostris, quaeve Graecorum litteris contineretur, adfuisse ipsi: neque hanc absque delectu, cum, & in tanta Chronographorum turba politissimum quemque rerum gestarum explicatorem & in rebus ipsis, magnorum praesertim Imperatorum, Senatorumve facta & dicta, conversiones Imperiorum, illustrium virorum exitus, & maximorum motuum minimas causas, aliaque digna Principe viro sequeretur.

Etiam retulere conscii studiorum hujus Arcimboldi, A curam oblectamentumque fuisse ei, cognoscere Principum sui temporis consilia & vires, & ipsorum inter se diffidia, & quidquid occultius pararent. Colloquendo cum peritis, & opportune mutando sedem studiorum, & multorum undique litteras curiose lectitando, id assequebatur. Exactis per haec studia compluribus annis, varieque peregrinatus Arcimboldus, cum domum revenisset, facile de eo fama pervenit in aulam, & magnis statim Imperii muneribus admovetur. Senator primo, deinde Quaestorum Praeses, tum Consiliarius intimus, postea Legatus, Florentiam, Venetias, in Galliam, in Germaniam, Romam ivit super iis rebus, quae tunc Sfortiarum domum ac fortunam cum Rege, cum Caesare, B cum Pontifice Maximo, cum utroque Senatu implicitam tenebant. Romae cum ageret apud Sixtum IV. captus admiratione viri, Pontifex ille Cardinalem creat, primo quidem Sanctorum Achillis & Nerei, deinde vero Sanctae Praxedis: ea sunt quasi cognomenta Patrum: Romana consuetudo Titulos appellat. Ferunt admodum aegre tulisse Sfortiam, quod vir sibi talis ereptus foret. Ereptum namque interpretabatur, quem sacer honos supra suum ipsius fastigium extulisset. Et rarum est, ut Principes Regesve talia suorum incrementa rectis oculis adspiciant, nisi cum ipsi auctores exstitere. Speciem tamen vultumque gratulantis induit, vel quia dignitas ea adulari jam cogebat, vel quia, tam spectatae C virtuti proximus ad summum rerum humanarum apicem esse gradus videbatur. Fortasse etiam recordatio meritorum, & tantis experta rebus fides, subitos illos animi motus, quos in omnibus negotiis, malitia Principum ciet, ad sincerum verumque gaudium mutarant. Novus Cardinalis, ea statim opinione sui commoverat omnium animos, ut Perusium & Umbria ei cum Imperio traderentur, quae provinciae, potentiorum inter se inimicitiis, quotidianisque caedibus prope versae in latrocinium ac rebellionem erant: nec Pontifici Maximo, nec hominibus ejus in ea parte magnopere obediebatur. Fuerant quin etiam interfecti nonnulli ex Pontificiis illis administris inter exercendae quaestionis apparatum, D sive dum prehendere quempiam tentarent, sive dum mandata alia exsequerentur. Et satis constabat, inita fuisse consilia in prioris legati caput, imbutosque sicarios inimicorum suorum sanguine, sacram etiam illam potestatem, veluti sicarium inimicumque unum destinasse caedi, nisi paratas insidias vimque imminentem, cautior ad fugam solertia Praesidis evitasset.

Referam inhumanum & horribile dictu, quod in ea Provincia ante Arcimboldi adventum, leve quotidianumque habebatur. Hereditaria illa odia praepotentum provincialium, ac minus etiam potentum, sed crudelitate insigni, ardentibus ad vindictae dulcedinem ingeniis, E eo excedebant, ut totae domus internecione delerentur: nec ante conquiescebant, quam ex inimica stirpe, quidquid etiam sexu, vel aetate invalidum, delessent ferro. Alliserat aliquis ad parietem parvos liberos hominis inimici, gravidamque conjugem obtruncarat, & quomodo rostra unguesve ferarum ostentatione venatoria postibus affiguntur, ita stirpis invisae reliquum unum infantem rabies eadem ad fores confixerat. Atque palmaria haec demum, gloriosaeque inter illos saevitiae facinora erant: cruenta vero illa officina calebat assidue fervebatque, vel mandati semper in alicujus caput, vel conducendarum operarum, vel insidias struendi. Haec disciplina juvenum erat, perseverabant senes, cum successor F simul & ultor electus Arcimboldus ita coercuit gentem, ut nobile exemplum statueret etiam in posterum ad caeteros, si quos forte similis intestinus furor aliquando lacerare coepisset. Namque, priusquam in Provinciam iret, diligentissime firmavit arces & castella praesidiis, immissoque solutis ordinibus milite, mox ipse subsecutus cum validis equitum turmis, sanguinarios illos homines repentino terrore confudit. Truculenti alias & diri trepidabant adspectu Cardinalis, quem & gratiae impervium antecedens fama nuntiarat, & undique armatum videbant. Sed nihil magis exterruerat, quam quod, dissimulatione mira, sine strepitu ullo firmatae arces, sparsique per provinciam manipuli essent & communi omnes metu perculsi, factionum & certaminum, inimicitiarumque prope jam obliviscebantur. Postquam ea caligo animis offusa est, nihil quidem ab legato movebatur, unde conjectura aliqua posset oriri, quidnam ille acturus esset: appositi tamen speculatores & homines idonei passim observabant quidquid partium duces agerent ac moverent: collocutiones atque congressus nocturni sive diurni, commercia trajectionesque pecuniarum, consilia denique omnia referebantur in Aulam. Simul erant ad opportuna loca dispositae stationes armatorum, ne elaberentur aliqui, quos & fugam meditari compertum erat, & comprehendi, retinerique domi tutius habebatur. Qua versi in latrocinium globi aliquot, ad extremos provinciae fines constiterant, globis erat majoribus imperatum, ut regione vagarentur eadem: simul admoniti praesidiorum, & arcium praefecti, ut qua cuique proximum esset, cum suis in eos excurrerent: edictumque statim: qui exsul, quive capite damnatus, exsulem alium interfecisset, is ut impunitatem haberet omnium, quae commisisset antea, tutoque ac libere in patria commoraretur. Hac indagine Cardinalis legatusque Arcimboldus, cum Provinciales illos ex caede viventes cinxisset, vulgoque existimarent, satis fore ei, si quietam haberet Provinciam, ac nullum novum in ejus imperio flagitium admitteretur, ipse quidem, tamquam praesenti tranquillitate ac modestia paceque contentus aliquantisper quiescebat. Mox, sopita omnium fere exspectatione, paucos insignes duces factionum, & scelerum capita, quos evadere nolebat ne absentes etiam Provinciae statum sollicitarent, unius horae momento omnes, unaque nocturna satellitum & militum impressione circumscriptos, in latumias & castella seorsim misit: jacebantque ibi per dies aliquot invicem ignari captivitatis alienae, ac se tantummodo quisque esse captum arbitrabatur. Ita comprehensis vinctisque flagitiorum & saevitiae Proceribus, caeteri queis exsilium sine publica noxa vel periculo perniciem egestatemque ultimam afferret, & edictis litterisque quotidianis, & misso viatore, & denuntiatione poenarum citabantur. Patuit his fuga: cumque caput & vitam quisque suam fortunis omnibus anteferret, abiere sic multi cum vanis fugiendi artibus, nec sine vaniore laetitia quod Magistratum elusissent. Legati erat artificium, ut sine carnifice, & securi purgaret Provinciam, nec locus interea relinquebatur infami ac vulgatae in multos Principes querelae: crimina reosque conquiri, ut aerarium augeretur. Aufugiebant enim ultro, & capita devota poenis ultimis, voluntaria fortunarum amissione redimebant. Servitia, quorum manu atrocissimum quodque facinus patratum erat, amisso pabulo, vestigia dominorum sequebantur: si qui horum fuere segniores ad fugam, de his sumpta supplicia servilem in modum, & vili sanguine satisfactum exemplo. Latronum & exsulum veteranae cohortes instrumenta saevientibus, & modestis etiam calamitas, provinciaeque totius malum, primo statim Cardinalis adventu, sicut ad tepores solis nebulae dilabuntur, evanuerant. Namque promulgato edicto, quod occidenti socium, impunitatem praemiaque insuper dabat, aut inter ipsa latrocinia latebrasque, decollabantur a gregalibus subinde aliqui, & quotidiana exempla dissociabant caeteros, aut ab emissariis opprimebantur. Feroces Procerum animi, tabe carceris, & fortunae conditionem aggravante sumtu, & audita demum in vinculis provinciae totius trepidatione, fugaque, vel captivitate, vel nece aliorum, ac suum inde periculum aestimantes consenescebant ac frangebantur rabie, moerore, metu. Conticuerat atque deferbuerat omnis repente furor, ac si quod imperium nutusve Cardinalis in publicum foret, sedulo cuncta atque obedienter fiebant tamquam a bene moratis, vel discipulis in magistrum, vel filiis in parentem.

Tunc ille, perstrictam & afflatam ceu fulguris ictu provinciam cernens, satis jam esse terroris, satisque minarum arbitratus, instituit etiam tractare quietis vias,

& fomenta adhibere animis, ut ferre concordiam vellent. Cognitis inimicitiarum causis, & origine factionum, quae familias jam inde a principio alienassent injuriis etiam & damnis, quae essent accepta, & illata vicissim, pacificatores ad reconciliandas eas familias adhibebat idoneos, & auctoritatem ipse suam interponendo, spem faciebat, tum honesti tutique reditus in patriam illis qui aufugissent, tum maturae libertatis ac salutis iis qui in custodia haberentur. Fortunae interim noxiorum atterebantur. Corpora in vinculis degebant: & amicum alias patriae nomen exsulibus horrori erat. Sed cuncta, quae Arcimboldus in Romana illa legatione imperioque fecerit aut instituerit, persequi non operae habeo, cum ad ea, quae sunt hujus Metropolitani instituti, vix sufficiam.

Erat adhuc in provincia Cardinalis, cum Episcopus Novariae mortuus multos ejus Ecclesiae cupidos excitavit. Namque Novariensis Ecclesia, praeterquam quod late admodum patet, estque in amoena Insubriae parte vectigalibus instructa satis amplis, adjunctam etiam habet Dynastiam, imperiumque locorum aliquot haud ignobilium, & fertilissimi tractus. Ideo Pontificatum eum atque jurisdictionem haud obscuris in Ecclesia meritis homines, appetebant. Sed Pontifex Sixtus Arcimboldum praetulit. Sixto postea successit Innocentius VIII. isque vacuam Nardini morte Metropolim hanc eidem mandat Arcimboldo, quam triennio rexit absens. Nitebatur enim per ea tempora Romana res hujus praecipue consiliis & auctoritate, nec ei discedere ab urbe jam licebat, ibique est mortuus. Adoleverat ad omnem eximiae virtutis gloriam disciplina & imitatione Joannis Arcimboldi, frater ejus Guidus Antonius, non minus ingenii studiorumque similitudine quam natura frater. Quippe animadversum hoc in omni aevo compertumque est, ut corporum, in familiis, ita etiam animorum esse similitudines atque germanitates, & quomodo naevum avi notamve aliam, post longum saeculorum ambitum retulit nepos aliquando unus, ita vitia virtutesque, & mores habitusve nepotum pravi sive honesti saepe regeneravere avos. In fratribus quidem id ipsum usu venire tanto magis potest, ut referant alterius alter animum corpusve, eaque naturae imitamenta passim spectantur. Caeterum Arcimboldis hisce fratribus etiam quae vano nomine dicitur fortuna vim suam immiscuisse visa est, ut eventis quoque rerum, & honoribus ac vitae cursu congruerent inter se, itineribusque iisdem fere irent.

Fuit in Guido Antonio praeter Juris civilis prudentiam studium illud litteraturae interioris, quod a Cardinale adhibitum fuisse retulimus, ut ipsum jus civile, temporum & hominum vitio Barbarum prope atque infuscatum expoliret. Fuit item animus ei, sicut fratri, gubernator quidam, & apte compositus ex modestia simul, & quidquid illud est, quod huic virtuti mansuetudinique diversum gubernatio populorum injungit. Ad tractanda Principum negotia par cum fratre habilitas, & quidquid illud item in moribus & sermone requiritur affine regnantium animis, ut minorum alloquia grate admittant. Ea, nimirum, habilitate & gratia, naturaeque munere Ludovico Principi placuerat, quoties inter illos nutantis fortunae motus, atque etiam antequam nutare inciperet, mittere voluerat de imperii rebus ad amicos Principes legatum. Ita Neapolim, in Pannoniam, in Hispaniam, ac denique Romam est missus. Sed & munera domi magistratusque gesserat eosdem fere, qui Cardinalis etiam animum in minore fortuna nobilitarant, quosve ille nobilitarat. Consiliarius intimus fuerat utriusque Sfortiae: jura pacis, arbitria belli, foedera & societates, & rem quoque familiarem Principis tractarat.

Per tot munera pervagatus cum esset, velut struente atque continuante fortuna illum fraternae similitudinis tenorem in extremo quoque actu, evenerat, ut Romam a Principe legaretur sub idem fere tempus, quo tempore Cardinalis decessit. Ibi, sicuti antea frater, ex Sfortiae legato, Mediolani Archiepiscopus creatur. Et ut in simili re parique negotio, idem etiam Principis animus

A erga novam hominis sui dignitatem fuit. Torva reputabat mente Romanam indulgentiam erga domum hanc Arcimboldorum, in qua summus urbis honos, Ambrosianusque Pontificatus continuata per fratres successione retineretur. Amisso quoque ministro, & quod occasione legationis crevisset, angebatur. Sed postquam rediit ille Mediolanum, Metropolimque capessivit, fiebat artibus & lenitate novi Archiepiscopi, ut mansuefieret atque verteretur in bonum, quidquid asperi, sive injucundi erat. Super omnia commoverat animos splendor, & magnificentia viri, & projecta cura pecuniae, quae tabes ac venenum omnis honestae famae esse consuevit. Priores Archiepiscopi, sive incuria aedifican-
B di, sive temporum ad eam rem inscitia, sive etiam perturbatione ac varietate honeste ac laxe minus aliquanto habitarant, quam Urbis nomen, & amplitudo Metropolitana, tantaeque opes postularent. Sane voluerant subinde aliqui veterum Pontificum, ut cuique animus & otium obtigerat, dignitatis aliquid adjicere domicilio, atque dum id conantur, aliquoties etiam mutata translataque Sedes erat. Nondum tamen, ut dixi, satis commode satisve decore ad hanc sacri Imperii majestatem habitabatur. Arcimboldus ei curae animum adjecit: & sicuti politior jam cultiorque aetas illa erat, impetrata etiam a Principe area, extulit aedes in amplitudinem eam, qua contenta esse possit etiam haec tem-
C porum nostrorum elegantia supergressa nimium & aspernata priores conatus. Templi maximi cultus ut auctior majorque esset, ad veterem Sacricolarum numerum, tredecim adjecit alios, & pecuniam, unde res divina bis quotidie in perpetuum fieret, assignavit. Attribuit quoque pecuniae magnam vim ea conditione, ut perducendo ad fastigium operi insumeretur. Haec agentem mors oppressit, nono anno postquam Archiepiscopus creatus erat.

Successit deinde ei fratris filius, Octavianus nomine, cum trigesimum aetatis annum, vel, ut alii malunt, trigesimum alterum haud dum explesset. Tanta indoles virtutis fuit. Hujus animum, sive natura ipsius, sive
D parentis voluntas flexit in alia studia, quam quae majores adamarant. Namque cognita Philosophiae parte, quae versatur in subtilitate disserendi, deinde ea, quae posita est in naturae obscuritate moribusque hominum, & vita, transgressus ad coelestia & divina, totum hunc maximarum scientiarum cursum ita confecit, ut non anteferretur solum aequalibus, sed esset etiam admirationi illis, qui in eo genere aetatem consumpsissent. Ea certe fama de juvene hoc manavit, atque ita nobis narravere seniores, qui ajebant, sese puerilibus suis annis audivisse grandaevos alios memorantes auditum id sibi cognitumque ex majoribus natu, cum ipsi adolescentes adhuc essent. Curricula illa utriusque Philosophiae felici-
E ter emensus, sicuti fama eadem tenet, ac sicut etiam litteris traditum est, conquievit in studio quodam etiam politiore, unde nitor & auctoritas, pondusve litteris illis, quas antea sectatus erat. Voluit enim hoc assequi, ut praeter Latini sermonis elegantiam & copiam, quam semper ad studia illa severiora adjunxisset, Graecorum etiam Hebraeorumque litteris, tum ad monumenta utriusque linguae interpretanda, tum ad explicandos animi sui sensus, instructus expeditusque esset. Sequebatur jam eum fama, tamquam litterati gentium etiam illarum homines concederent ipsi tempestate ea linguae suae Principatum: atque cum publico hoc favore maturam capessendis honoribus juventam ferens, Romam
F est profectus. Juvenis erat tunc annorum fere quatuor & viginti, floremque illum aetatis, mite ingenium, & dignitas oris adjuvabant. Itaque, quamquam inciderat in tempora non admodum amica virtuti, cumque Alexandri VI. Pontificatus, aliis potius hominibus & ingeniis favere videretur, omnia tamen est consecutus, quae gratuito contingere possent: ac sub Pontifice alio nihil fore ei impervium autumabat urbis rumor.

Pius III. Alexandro mortuo, regimen humani generis adeptus, id statim augurium animorum comprobavit, assumto in Patrui locum juvene: ac sperabantur caete-

caetera cum mors eripuit Urbi Archiepiscopum, qui ostensus magis erat quam datus. In aliquot deinde annos duravit haec nobis calamitas, ut absente Archiepiscopo, per Vicarios regeremur, Pastorumque nomina audiremus magis quam ipsos videremus. Namque Principes Estenses, Hippolytus primus, & Hippolytus secundus, tum ob fortunae magnitudinem, in qua nati educatique erant, tum ob legationes amplissimas, aliaque Romana munera, queis occupabantur, haud magnopere rem hanc Mediolanensem curabant, inspiciebantve. Ita, per eos annos, disciplina solutior fuit, & squalebat Civitas, non Pontificum tantummodo desiderio, sed etiam importunitate novi, nec duraturi dominatus, cujus mala & turbas nulla commodius narratio repraesentaverit quam nomen ipsum Gentis. Ac tanto major erat ex ea gente clades vastitasque Mediolani, quia Rex ipse redierat in Galliam, quo praesente vix contineretur exercitus illius licentia: adeo, per se furentes, contemtu etiam absentis accendebantur. Imperator autem ipse Gallicorum exercituum, cui discedens Rex summam reliquerat omnium rerum potestatem, ejusmodi erat, ut si vel modestia exercitui, vel urbi otium maneret, posset ipse partem utramque in furorem agere factionum stimulis, & magni nominis invidia, rabieque & instinctu multorum qui fovebant ejus viri potentiam, sive detrectabant. Jacobus is erat Trivultius, animo excelso, ut inimici interpretabantur, inquieto, opibus nimiis. Ludovico infensus, Gallis ob multa belli pacisque decora invisus, neque aberat suspicio quasi plusquam civilia agitaret. Inter Mediolanenses fecerat sese Guelfarum partium caput, eamque sectam dum saevo favore effert, civilia certamina exercuerat, quomodo ne inter hostes quidem saevitur. Hinc dolor & ira Gibellinis adversae factioni, postquam arbitrio inimici se esse subjectos viderunt. Et animos ipse asperabat, exercendo per inimicorum injurias imperium, ejusque vim universam ad opprimendos adversarios conferendo. Ad haec, Civitas tota militaribus aliis injuriis foede lacerabatur, nusquam prohibente Trivultio, nisi cum injuriae pars ad Guelfos illos suos pertineret. Si citra nominis ejus damna dedecusve staret rapina vel libido, impune erat, & magnus alioqui vir Trivultius, imperiique severi, partium studio sic auferebatur. Ita, dum inimicitiis & odiis indulgetur, illustres etiam familiae suscepere labes, quae vel inimicissimum animum aliquo sensu communis humanitatis movere possent, atque permissam eam Gallico exercitui licentiam sacrata quoque claustra sensere.

Trivultius demum ipse ardore animi progressus eo, ut quosdam ob tributa tumultuantes medio in foro sua manu obtruncarit, facinore hoc totam irritavit plebem, & ore vulgi Sfortia passim Gallis etiam audientibus poscebatur, seditiosa ea vox rebellandi principium & novorum malorum causa erat. Cumque cresceret quotidie, hinc intemperantia & saevitia Gallici dominatus, hinc fremitus & consternatio Gibellinorum, & in Sfortiam favor: ea res accendit exsuli Principi animum ad tentandam Imperii recuperandi spem celeriorem aliquanto, quam quae Caesariana vel Mahometana ope inchoata erat. Non enim audiebat tantummodo voces adspernantium Gallici Imperii formam, atque faventium sibi: sed etiam ob indignitatem rerum, quae quotidie fiebant. Ultro relicta patria nobilissimus quisque ad eum ibat, ac, si redire vellet, pecuniam & arma, & vitam ipsi suam pollicebantur.

His erectus Ludovicus una cum Ascanio fratre, tumultuaria Helvetiorum & Belgarum manu, celeritate mira superatis montibus, navibusque conscensis, per Larium lacum urbi Novocomo successit. Eadem ibi alienatio in Gallos erat, quam Mediolani conciverant rapacitas & libido, duo aptissima instrumenta demoliendis imperiis, etiam inveteratis, nedum, ut recens illud & nuperrime inchoatum adversus eam tabem impetumve stare posset. Itaque municipes, ut adesse Sfortiam senserunt, nihil sane cunctati, faustis vocibus, venire justum legitimumque Principem jubent: armis, & in-

A festo clamore Gallos proturbant. Neque illi segniter cessere, statimque Sfortia sine sanguine oppidum receperat. Id Mediolani auditum, satis jam per se concitatam multitudinem armavit, imparque Trivultius absente magna exercitus parte, cum se noctu in arcem abdidisset, postridie excessit. Mox Cardinalis Ascanius & Ludovicus urbem intravere insigni levitate fortunae militaris, ad eripienda restituendaque imperia dominosque commutandos. Sed non pari facilitate caeterae urbes, vel aliquam etiam Sfortiae violentiam olim expertae, vel eamdem pro Gallo fortunae commutationem ac levitatem metuentes, reducem Ludovicum admittebant.
B Jam ille Metropolim tenebat, & Gallicum adhuc retinere praesidium malebant Laus & Placentia, & quidquid terrarum in Transpadano tractu subjectum Metropoli esset. Velut ex rerum eventu capturae consilium cunctabantur, atque suspensos ex fortuna animos gerebant, ex iis, quae post fugam repente Ludovico tribuisset, quam incerta esset, aestimantes. Itali vero Principes, aut exspectatione fluctuabant eadem, aut subsidia leviora pollicebantur, quam quae praesens necessitas rerum, & imminens rursus ex Gallia periculum postularet.

Instaurabatur ab Rege bellum apparatu majore: pudorque & dolor ob amissam Insubriae Metropolim, &
C ira in Mediolanenses, quo majora erant incitamenta Gallo, tanto plus minarum, Sfortiae caeterisque per Italiam dominationibus ea rerum facies ostendebat. Et Cremonae Episcopus missus ab Cardinale Ascanio ad Venetos, triste responsum retulerat: placere Senatui foedus, quod cum Galliae Rege ictum haberent, neque legationem praeterea ullam esse admissuros, quae adversus initam eam societatem mitteretur. Sanseverinas vero Cardinalis in Germaniam ad Caesarem eodem terrore destinatus, spem illam tardi nimium lentique moliminis haud magnopere movebat. Genuenses appellati precibus infimis, ut pristina erga Sfortiam obsequia fidemque resumerent, praecise abnuebant: itemque Florentini ap-
D pellati de pecuniae summa quam olim eorum Reipublicae credidisset, prope inficiabantur. Gonzaga, cum in D. Michaelis ordinem ab Rege Galliae cooptatus esset, Ordinis ejus religionem & insignia excusabat, quo minus ab Sfortia contra Regem suum staret ferretve arma. Irritum in tanto discrimine ac prope contemtum auxilium erant, Mirandulanus, & Carpensis, & Corregiensis, & Rubeus, & Verminaeus, nobilium quidem Regulorum atque Dynastarum nomina, sed nihil ad Gallici apparatus molem. Ne Senenses quidem cum certo pecuniae numero, momenti quidquam faciebant. Tanta vi Gallus ingruebat.

Sed quamquam erant arcta omnia Ludovico, non ta-
E men ei defuit miles: & bene gesserat rem, pugnaveratque manibus aequis nisi proditio, malum ultimum accessisset. Cum enim in utroque exercitu magnus Helvetiorum numerus esset, eaeque copiae ductores suae gentis haberent, composita inter eos duces fraude, Sfortia rerum humanarum ludibrium fuit, ac praebuit foedius aliquanto spectaculum, quam cum antea fugitivus ab urbe proficisceretur. Ad Novariam, instante hoste, barbari ferociter ac seditiose flagitare stipendium incipiunt: ni persolutum illico numeratumque sit, sese domum esse abituros minitantur. Non erat Principi ad manum, unde satisfieret, relictusque Mediolani Car-
F dinalis Ascanius in oppugnatione Arcis, anxie tentabat movebatque omnia, ut conficeret aliquid pecuniae, quod mitteretur ad exercitum. Id ipsum excusans ostendensque Ludovicus, prolato argento omni, quod in militari suo instrumento domesticaque supellectile haberet, vasa illa tumultuantibus offert. Addebat preces, & lacrymas, haud minus efficaci ad humanum animum delinimento, si gens esset alia, vel nisi parata jam & meditata proditio penitus animos efferasset.

Accepto, quod dabatur, argento, cum Sfortia ducere in aciem vellet, summae rei discrimen facturus, quod unicum esse remedium effugiumque malorum putabat, tunc vero Helvetii talia quaedam dicere coeperunt:

runt: Esse in contraria acie fratres consanguineosque suos, quorum nollent foedari sanguine: nec posse cum aliis suae nationis hominibus absque Principum auctoritate dimicare: super ea re, quid mandati, quidve decreti ab domo afferretur, ipsis esse exspectandum. Cum ejusmodi dictis abibant, ut sese ad Gallici exercitus Helvetios adjungerent, unoque agmine omnes irent domum. Tunc Ludovicus obsecrare instititit, ut quando ita decretum esset, sinerent saltem ipsum quoque ire una, Helveticoque gregali cultu caeteris peditibus immistum abducerent secum atque conservarent. Fortasse nihil aliud maluerant proditores ipsi, statimque, annuentibus eis, Sfortia braccatus, & coeno foedatus inter calones, & lixas ibat deforme spectaculum fortunae Principalis. Per media Gallorum castra ducebatur, ut ipse credebat, occultus & ignoratus: ut res docuit, monstratus hosti per eos ipsos qui tegentium & occultantium imagine ducebant. Ita comprehensus repente & detracta larva in custodiam datus, tam ignominioso consilii infelicis eventu confudit etiam hostium animos, quibus tantae rei laetitia ex insperato oblata erat.

Neque Cardinalis Ascanii fuga felicior fuit. Is cognito fratris casu, victori & irato, & mox adfuturo hosti subducere sese cum properaret, nocturno fatigatus cursu quiescere paulisper ad Ripaltam voluit, & ejus rei causa divertit ad Conradum Landum, hominem sibi & vetustate amicitiae, & vero etiam affinitate conjunctum. Fugiebant una cum Cardinale potentissimus, & clarissimus quisque Gibellinorum, itemque e Nobilitate Mediolanensi viri graves, secuti Cardinalis aulam, & in varia ministeria adsumpti, prout cuique, maximarum rerum usus & oblectando Principi sermo eruditus, & artes bonae. Ea cohors assectata Cardinalem, per domum illam inhospitam fessa corpora straverat, & securi de sua herilique salute partem quietis hauriebant. Sed proditori Placentino, rebus suis opportuna res visa, dum sopitos domi hospites haberet, gratissimum id munus exhibere Gallo. Nec mora: oblitus amicitiae, hospitiique & sanguinis oblitus, accitis ab Placentia Carolo Ursino, & Soncino Benzono, qui in Veneto exercitu ordines ductabant, fessam eam inermemque, & semisomnem manum tradit. Varia inde & miserrima conditio captivorum fratrum fuit, quorum olim nomen & famam res Italae cum admiratione respiciebant. Cardinalem primo Venetias duxere Benzonus & Ursinus, quibus a proditore traditus erat. Ibi aliquamdiu severe magis quam honeste custoditus, repetente dein Gallo deportatur Lugdunum, mox in Burgensem arcem ablegatur, quae biennio ante custodia Regis ipsius fuerat. Ludovicus ipse protinus e castris in urbem eamdem Lugdunum cum valido praesidio raptatus, ut in conspectum Regis admitteretur, impetrare non potuit. Ostentui civibus fuit: dein intra arcem inclusus extabuit moerore, vir alioqui magnus, & dignus utique Principatu, nisi hunc ipsum scelere partum habuisset, ex quo factum est, ut mala principia similes eventus consequerentur.

Mediolanenses attoniti captivitate Sfortiarum, & exitio familiae, & alternantis fortunae ludis, Gallica vi, rebellione sua, dolore hinc, poenitentiaque & metu, per supplices Oratores polliciti fidem & obsequium in posterum, veniam in praeterita ab Rege impetravere. Sed haec ipsa fluxa irritaque erant, & quaedam ejusmodi rerum series parabatur, ut ab novo Principe venia esset petenda quod huic favissent. Namque dum Ludovicus in Gallia tabe carceris absumitur, Maximilianus Caesar in paternum imperium restituendi Maximiliani susceperat actionem, estque restitutus, ut paulo post etiam ipse caperetur, & paternae calamitatis simulacrum fieret. Anno tertio postquam erat ab Caesare restitutus, capitur ab Galliae Rege, atque super patris fere vestigia ducitur in Galliam, attributo triginta trium millium aureorum nummûm vectigali in cultum & alimenta captivi Principis.

Hae vicissitudines & haec, profecto, scena, circa hanc Insubriae Metropolim spectabatur: ac sicuti truditur clavo clavus, ita Sfortia Gallum, & Gallus Sfortiam

A invicem extrudebant. Parabantur enim rursus eae vices, eratque futurum adhuc, ut ab Sfortia Gallus pelleretur Caroli Caesaris auxilio, atque hic ipse pelleret primo illum, deinde restitueret. Neque finis certaminum & varietatum aliarum, donec versa Sfortiarum stirpe rediret Mediolanense imperium ad Caesarem: atque ibi in conservatrice ac praeside Catholici nominis Domo diu illacessitum maneret.

Haec ipsa cum causis rerum atque consiliis trahentia secum conditionem, & fortunas, statumque Urbis, paulo post ordine cuncta exsequar.

Nunc, Ludovico capto, dominantibus Gallis, acciderat hoc, ut indicto adversus Pontificem Maximum
B Concilio sedes urbs ipsa Mediolanum destinaretur: eaque res gesta est in hunc modum: Postquam Julius II. Pontifex Max. ingenii vehementia verso in arma Pontificatu, Majestatem illam galea thoraceque foedare visus erat, ac novo ad eam diem exemplo miscuerat sese palam factionibus, & odiis, & castris, feceratque sese quasi caeterorum Principum unum, & publicarum cladium partem: tunc Principes & Reges alii, quorum ille meruerat conciveratque odia, sive profanum adspernati Pontificem, sive ad suas ipsorum utilitates irasve titulo hoc usi, illam Concilii indicendi actionem movere atque ferre, clandestinis primo, deinde publicis consiliis atque sermonibus instituerunt. Ea ultima necessitas est Ecclesiae desperatae: id vinculum, id frenum an-
C tiquitus repertum supremae potestati, quotiescumque Pontificis ipsius culpa & vitio Catholica fides detrimenti aliquid accipiat, neque aliter umquam illuc descenditur. Sed Julium hunc praeter illam armorum atque certaminum invidiam gravabat etiam sinistra Principum interpretatio, cum id ipsum, quod proferre fines Imperii, & amplificare Romanae Ecclesiae opes conaretur, ad privatae gloriae cupidinem referrent. Adeo, nimirum, in malam partem accipiuntur, tam bene quam male facta, ubi coepit aliquis esse invisus, & ubi censura judiciumque rerum alienarum, cum aliqua etiam nostra privata cura peragitur. Nam alioqui magna, & excelsa quaedam erat cura Pontificis, vindica-
D re Patrimonium Apostolicum, repetere armis quae per vim aut fraudem olim essent intercepta loca: dum id ageret, objectare periculis caput, & ad bombardae etiam ictus aliquando expositum manere. Caeterum, ubi adversus bellatorem Julium, telum illud acerrimum excogitavere Principes infensi, palamque Concilii terribile nomen intentabant: statim etiam inter Purpuratos erant studia faventium ei actioni, sive adversantium, prout scilicet quemque Cardinalem, Principum illorum aliquis, Pontifexve ipse addictum sibi obstrictumque haberet.

Varie agitata, & jactata res eo demum adducitur, ut Mediolani congregati treis legati Caesaris, legati Regis
E Galliae, Principumque aliorum legati una cum factionis ejus Cardinalibus Concilio diem statuerent Cal. ipsas Septemb. anni hujus, qui motu hoc praecipue insignis a Christo nato millesimus quingentesimus undecimus agebatur. Ad eum diem conveniri Pisas jubebant, elegerantque prius conventui locum cum ob alias etiam opportunitates, sed praesertim ob memoriam prosperarum olim illic rerum cum de Pontificatu ambigeretur. Edixerant proposuerantque locis omnibus, Pontifex ipse Julius ut adesset: ni faceret, interminabantur atque denuntiabant ea, quae interminari ac denuntiare mos est etiam Apostolicae potestati, quoties edicta promulgat. Tanta conjuratorum audacia perculerat haud dubie Pontificem Maximum,
F confuderatque: sed eodem spiritu ac fervore, quo arma tractabat, etiam ad jura exsequenda acer, indicto adversus Pisana conventicula legitimo Lateranensi Concilio, causam protinus adversariorum actionemque jugularat. Simul poenis acer, potentissimum quemque Cardinalem secessionis auctores profanat Apostolicis notis exauguratque, & sacro senatu movet in perpetuum, ordineque illo indignos declarat. Illi tamen cum asseclis fautoribusque suis in Pisarum urbe perseverabant, paria decreta, sed non pari auctoritate facientes in Ponti-

ficem Julium, donec parva dictu & fortuita res deturbaret eos inde, Mediolanumque cum insana trepidatione compelleret, ut mox etiam hinc disjecto conventu dissiparentur.

Cum enim ea civitas jam inde a principio haud umquam concoquere hoc potuisset, quod Romanae secessioni semper ipsa sedes atque receptaculum fieret, ac propter eam causam tumultuari non desineret: muliierculae unius impudicae adversus Gallum militem clamor & quiritatio, paucos primo, deinde plures, postremo civitatem universam jam per se irritatam armavit. In eo tumultu, quidam etiam e familiaribus Cardinalium vulnerati sunt, aut interfecti, & crudescente in singula momenta seditione, Patribus haud dubie ipsis periculum imminebat.

Itaque damnosum nimis ad Concilii dignitatem & famam existimantes, si quis e suo forte numero violaretur, postridie ejus diei, quo tumultuatum erat, altero suo congressu, quam secundam ipsi Sessionem appellabant, decretum fecere, ut relicta infesta urbe, Mediolanum inde transirent ad reliquas res consultandas atque perpetrandas, quarum rerum causa Concilium esset indictum. Quinto decimo die, postquam venerant Pisas, sublatis repente rebus Mediolanum inde abibant, eratque per totum agmen minime simplex habitus animorum. Cardinales, & capita rerum, egregie, ut in malis consultum esse existimationi ac saluti arbitrabantur, quod repente consternatis ad arma Pisanis, violentia & ira populi neminem ipsorum attigisset. In urbem iri opulentissimam, tranquille ibi ac tuto cuncta peracturos in Metropoli totius Insubriae, in Galliae Regis imperio, recentique dominatu, ubi flagrantissima erga novum Principem obsequia civium forent, ubi demum alterius Romae nomen & fama antiquitus sederet. Aliis terrori ad exitum rerum erat nota Urbis religio, ne Pisanos ibi quoque motus invenirent: aliis id ipsum in spem trahebatur, si actio tam iniqua & irreligiosa consistere posset nusquam, semperque impediretur. Erant enim in eo numero plerique, quos, non ipsorum voluntas, sed Galliae Regis imperium ad celebrandum ejusmodi conventiculum adduxisset. Hi moras & impedimenta omnia ponebant in lucro: ac si Mediolani etiam, uti Pisis, tumultus nonnihil oriretur, diem fortasse allaturam aliquid ad sanandos animos, resque componendas autumabant.

Non ego subjiciam oculis, quaecumque adveniente impiorum coetu faceret omnis bene morata & Catholica Civitas: sed transferam huc testimonium auctoritatemque Francisci Guicciardini, apud quem de talium hominum in urbem nostram adventu reperi ita fere scriptum: *Cardinales, ubi pervenere Mediolanum, contemtionem sui nominis, atque peragendae rei difficultates reperere easdem, queis in Pisarum urbe conflictati erant. Clerus namque Mediolanensis, quasi, non Purpurati Patres, sed infanda capita & homines exsecrandi urbem intrassent: ita repente cuncta divinarum rerum officia cultumque sua sponte omisit. Multitudo autem ipsa, quotiescumque eorum aliquis egrederetur in publicum, non tacite praetereuntes exsecrabatur, sed contumeliosis alte vocibus personabat: terga passim obvertebant, & motu corporum indecoro, dignitatem illudebant eam, quam semper antea ceu divinum aliquid adorare soliti fuissent. Cumque promiscue universos, & sibilis & probris insectarentur, infestissima irrisio Cardinalem Sanctae Crucis excipiebat, propterea quod ille, & supra caeteros emineret magnitudine nominis, ac fama, & ultimo Pisano consessu, caput Praesesque Concilio creatus esset.* Exsequendo inde caetera scriptor idem refert, querimonias etiam, quae populi Mediolanensis indignatione jactatae assidue in Concilium actionemque totam, haud sine magna gloria civitatis vulgarentur. Sed repressit aliquantisper constantiam civium fregitque Gaston Fois, qui pro Galliae Rege praeerat Urbi, armaque & exercitum habebat. Is etiam domuit vi sua, & subegit praesenti terrore Sacerdotes, Clerumque universum, uti repeterent pristina sacrorum munia, neque quidquam in ulla divini cultus parte desideraretur. Hinc robur & fiducia Cardinalibus

A instaurando Concilio, cui sedem circumspicere novam coeperant, jamque si sic res iret, poenituerat consilii, puo Pisarum urbem reliquissent.

Cum ex insperato quies auctoritasque nonnulla rebus eorum obtigisset, congregabantur statis diebus in Templum hujus urbis maximum, atque dedecus illud, ceu novam aliquam cladem crebro cum gemitu Mediolanenses adspiciebant. Rursus tamen factio vicissim ipsa languebat, & obtorpuerant Cardinalibus animi, propterea, quod nullus ab Caesare procurator, legatiove nulla compareret quae momentum adderet decretis. Et dixerat quidem annueratque Caesar, adfuturam in tempore suam ex Germania manum: sed mutato nunc animo

B recedebat a causa sensim, & varias nectendo moras, varieque declinando, id agebat, ut negotium dissidiumque illud quam lenissime relinqueret Gallo, caeterisve, quibus agere & prosequi ea magis placeret: ac dissolvendi Concilii principium id fuit.

Sed quomodo tandem haec parta de impiis victoria fuerit, utque Christi Vicarius, & diris, & armis, & vi tota Pontificatus animique sui ad extremum usque persequi rebelleis institerit, inter caeteras ejus aevi turbas, publici annales memoravere. Mediolani sedes atque domicilium rebellibus illis erat, donec, pulsis Gallis, restituto Maximiliano, fugarentur hinc una cum Rege fautore Concilii, atque signa sequentes victa in Galliam

C abirent. Neque Mediolani per eos acta ulla in patriae annalibus exstant, nisi, quod ipsum Sanctae Crucis Cardinalem referunt, in Templo maximo Summum Pontificem esse appellatum, & Martini nomen sumpsisse, cum antea Bernardinus Carvajalis vocaretur. Hunc, Ordo Columbinianus, qui D. Hieronymi Aedem in Urbe Monasteriumque habet, hospitem fuisse suum contendit, quamdiu ille Mediolani Concilii factionisque ejus causa moraretur. Ipsos inter tumultus aestusque tam infelicium curarum, atque in medio circumfrementis populi strepitu, curam hanc fuisse Cardinali, ut templum illud, templique frontem piis imaginibus eximie picturatam, velut hospitii pretium exhiberet. Natione

D Hispanus hic fuerat Carvajalis, quod familiae nomen hodie inter primas ejus Gentis claret, ac tunc nihilo obscurius humiliusve agebant. Aderant viro litterae & artes, quae Principem decerent, & honesta omnia, nisi deformarentur adipiscendi summi honoris cupidine. Ea transversum egit hominem, & dum primus esse mortalium tentat, ad infimos prope est delapsus. Non viderat fortasse Roma ab condito Pontificatu ludibrium tale superbiae, quale postea spectatum ibi est tunc, cum Carvajalis hic, & facinoris collega Sanseverinas, Pontificis Leonis indulgentia restituerentur in Ordinem, unde Julius utrumque dejecisset.

E Scilicet, Principes olim & duo lumina Collegii, alter etiam ille, usurpato sacrorum Regno adoratus a suis, posteaquam Pontificem exorarant, noctu in urbem admissi, postero die, pro purpureo syrmate, nigra in tunica pileoque concolore, frequentissimis Vaticani locis per hominum ora traducuntur. Cardinales in sedem processere suam. Pontifex Maximus Apostolico solio sublimis eminebat: spectator, tantae Urbis populus & genus prope humanum aderat. Falsus ille Pontifex cum collega suo positis humi genibus ante solium procubuere, dum facinori damnando petendaeque veniae compositae. preces recitantur. Sublevati dein, ad genua Cardinalium aliorum singulatim accedebant: ibi sine

F motu voceque ulla excipiebantur, donec per tota subsellia circumducti Collegio redderentur, & ipsi quoque considerent. Id inter caetera, contumaciae secessionique piaculum fuit. Sed externa haec, & temporum etiam ordine dissipata, temporum rerumque nostrarum ordinem prope jam abrumpebant.

Cum Rex Galliae, Sfortiam utrumque, sicut memoravi, alterum Helvetiorum fraude, perfidia Placentini proditoris alterum, in potestate vinculisque haberet: urbemque Mediolanum, & Metropolim hanc ceu tutissimum adversus hostilia tentamenta castellum praefectis & armis insedisset, coeperat esse negligentior ad con-

continendos atque demerendos animos eorum, qui prodito Sfortia victoriam ei simul in manum tradidissent. Ita gens, etiam si non irritaretur, facilis ad transferendam fidem, postquam contemptui se esse insuper videt, ad societatem cum Romano Pontifice ineundam inclinat. Fixum, destinatumque Pontifici Julio erat ejicere Mediolano Gallos Italiaque tota, non tam odio in hostem Regem, quam gloriae cupidine, ut Italiae liberator ipse diceretur. Ideo gentem eam Helvetiorum inter caetera auxilia adjungere sibi saepe ne quidquam conatus, ubi offensos alienatosque ab Rege esse animos cognovit, usus inclinatione voluntatum, & legationibus, & promissis, & praesenti pretio tenuit rem, ut haberet eadem in Gallos arma, quibus armis Galli antea totam conterrefacere Italiam potuissent. Simul, cum Rege Catholico Venetisque adversus communem eumdem hostem icerat foedus. Ac primo quidem foederata illa arma infelices eventus habebant: magnoque ad Ravennam praelio victor Gallus, de summa rerum metum ingentem fecerat: Helvetiique etiam cunctabantur. Mox fortuna versa est, & cuncta pro Pontifice adversus Gallos erant, ut quamprimum ejectio gentis fieret. Anglus & Aragonius, & Caesar ipse, suo quisque metu anxii si tantae Gallorum opes forent, in partem descendebant eam, quam, potentiae huic esse infestissimam, videbant. Et jam aderant Helvetii, praecipuus Gallorum terror, praecipuaque spes Pontificis, at eae copiae digressae in Mediolanensem agrum & cum Veneto exercitu conjunctae circumfunderent Gallum a tergo pellerentque. Summum vero peragendae rei adjumentum ipsi Mediolanenses irritati Gallorum moribus, & imperium illud acerbissime perferentes, tamquam exercitus aliquis habebantur. Jam enim propter quotidianas injurias, eo processerant indignatione ac dolore, ut Regii Praefecti, nullum nisi per neces & supplicia jus obtinerent, saeviendique materiem assidue praebebat res illa Conventiculi, de cujus origine, & exitu antea demonstratum est. Nam cum ad finem usque Gallici dominatus, rebellium illorum secta Mediolani perseveraret: quamquam repressa, sicut memoravi, civium adversus eos libertas, per intervalla gliscebat acrior infestiorque, nec ullis ab Clero populoque contumeliis in factionem totam abstinebatur. Rursus Cardinalem Medicaeum, Pontificis legatum, quem Rex ipse Mediolanum in custodiam miserat, colebant omnibus officiis, eaque erat universae civitatis pietas in captivum, ut contumelia inde in Regem appareret. Vulgo petebantur ab captivo illo Cardinale & legato piaculares absolutiones ad coelestem veniam, animaeque salutem, ut quisque, vel pro Galliae Rege tulisset adversus Pontificem Maximum impia arma, vel aliquo ministerio Concilii temeratus foret. Qui piacula ejusmodi contraxerant, neque fuerant absoluti, his, si interea morerentur, sacra sepultura denegabatur a populo Mediolanensi, omnesque in profano defodiebantur. Tradunt temporum eorum scriptores, tantum fuisse numerum eorum, qui absolutionis causa Legatum adirent, ut ad conficiendas patentes litteras non sufficerent homines, adsciti in id munus, ac subinde alios assumere scribas necesse esset.

Id Regiis aegre tolerabatur, ac dum reprimere poenis ejusmodi concursus volunt: neque assequebantur, & civitatis animos asperabant magis, quae jam tota rebellionem spectabat. Sed nulla alia res magis erat apta & opportuna Gallis ejiciendis, quam Galli ipsi, discordes inter se: dissipati circa praesidia parvarum urbium: ad summam rerum, non quantum oporteret attenti: alienandis auxiliaribus faciles: conscribendis novis militum copiis avari, quam etiam ipsi culpam in medio discrimine rerum invicem objectavere. Et nutantem sic afflictamque eorum fortunam stravit penitus evertitque Maximilianus Caesar properis ad Germanicum peditatum litteris & mandatis, ut ab Gallico exercitu discederent protinus atque redirent domum. Tunc etiam ipsi Gallorum duces desperavere, posse ultra rem Mediolanensem ab sese retineri ac defendi. Ingruebant enim magna vi foederatorum arma, & prope una eademque res fuit, excedere Mediolano Trivultium, caeterosque Regios Praefectos, & foedere sacro (hunc enim sibi titulum indiderant) junctas manus subire illuc. Cardinales capita Concilii ad primos perditarum rerum tumultus in Galliam aufugerunt. Medicaeum, Galli fugientes, cum rapido secum agmine ducerent, homines probi familiares ipsius, facta manu raptoribus eripuere, ipseque etiam vim adjuvit astu, & simulatione morbi, qua morari potuit agmen tantisper dum componeretur ordo peragendae rei. Quidam ipsum evasisse Mediolano, deceptis custodibus malunt, artificemque fugae Blasium Cribellum memorant.

Pulsis in hunc modum Gallis, recepto Mediolano, statum urbis Octavianus Sfortia, Episcopus Laudensis, regebat interea, dum Maximilianus, Ludovici filius, reduceretur, sicuti Caesari foederatisque placuerat. Jam enim Veronae erat Maximilianus, ibique Caesaris jussu & auctoritate, possessionem adibat imperii paterni, Mediolanum venturus, ubi primum Episcopus Gurgensis, quem Caesaris nomine oporteret interesse actioni, venisset ab Roma, quo Lateranensis Concilii causa, nomine ejusdem erat profectus. Ut ille adfuit, deducitur Sfortia Mediolanum, accipiturque summa Civitatis laetitia, quamquam inesset timor & cura multorum animis, quos praesens potentia Gallorum externo imperio favere coegisset, quive etiam ultro illuc inclinassent. Cum ad portam urbis pompa pervenisset, paulisper dubitatum est inter Cardinalem Sedunensem & Catholici Regis Legatum, uter eorum, Portae claves Principi traderet, quae caeremonia rem ipsam continebat, utri etiam parti Sfortia, fortunam eam, in quam restituebatur, ferre acceptam deberet. Tandem acrius tendenti Sedunensi cessit Hispanus, ut Helvetiorum genti blandimentum id daretur. Cum Sfortia restitutus in hunc modum esset, deinde Mediolani per aliquot dies is habitus & ea facies rerum erat, quasi natale quoddam hujus patriae tempus Civitas tota concelebraret. Principem enim receperant nativum: & quamquam sublatus veneno alter, paternumque veneficium ante oculos adhuc obversaretur, magis tamen valebat in animis memoria Avi, in cujus mores abiturum esse juvenem sperabant. Neque Ludovicus scelere quaesitum imperium pessimis alioqui artibus exercuerat. Ac si nihil horum esset, laetabantur tamen, quod ex pristino servitio in qualemcumque statum evasissent. Adjuvabat vero ipse laetitiam hanc spemque communem pietate erga res divinas, comitate erga omnes, ac praesertim excelso dissimulans animo offensionem in eos, qui studuissent Gallis, ultroque necessitatem incusans, ne dissimulata ira in majus crederetur. Satis constitit, factionis Gallicae homines, tum ex Populo ipso, tum ex praecipua Nobilitate, quos conscientia praeteritarum rerum meditari fugam coegisset, perspecta novi Principis indulgentia, consilium id omisisse, ac domi esse retentos. Quidam etiam, cum vestigia secuti Gallorum abissent, rediere, neque in cujusquam bona saevitum. Fiebant haec modestia quidem & probitate juvenis, sed Principum etiam ipsorum consilio, per quos in Imperii sedem erat deductus.

Substitere namque Mediolani consiliis agitandis disponendisque rebus aliquamdiu, Catholici Regis legatus, & Sedunensis, & Gurgensis, grandes natu homines, & regendis mortalibus atque tractandis Regum negotiis inveterati. Horum igitur prudentia primis diebus Maximiliani animum regebat, ne in magna potentia magnisque hominum culpis, aetatis etiam vitio quidquam fieret secus, atque tam lubricae res postularent. Non ille tamen effugit occultae conjurationis initia erupturа haud dubie in necem, nisi ante tempus indicium emanasset, ut reservaretur ad ludibrium idem humanarum rerum, quo pater ipsius hostili in terra contabescebat.

Sacramorus erat Vicecomes, partium Gallicarum acerrimus instinctor, & multa hostilia pro Rege in Sfortias ausus. Non credebat is totam ex vero & sincero clementiam esse, quam Princeps Maximilianus ad initia

tia rerum adhiberet: sive credebat, & sicuti sunt animi quidam implacabiles, manebat infensus & torvus. Assumptis in consilii societatem, quibus eamdem esse suspicionem, eumdemve animum sciret, corruptisque in eumdem sensum nonnullis aliis, quorum solerti audacia spes facinoris patrandi indigeret, conjurationem interficiendi Principis fecit. Negotio fuit eventus, qualis esse conspirationibus solet, eaque in suum caput deprehensa machinatione Princeps, Urbem ipsam Mediolanum adspernabatur oderatque, ac suam ibi tam infestam esse vitam sciens, Novariam hinc secessit. Sed Gallorum arma jam ipsum appetebant, momentis omnibus fremente Rege, quod amissa per suorum negligentiam urbe Mediolano, Italiae possessione dejectus foret. Et ille quidem Rex Galliae Ludovicus, dum totas adversus Maximilianum Regni vires ciet, in medio saevissimi belli apparatu mortuus, hunc etiam conatum una cum reliqua Regiarum curarum mole vanum reliquit. Caeterum ei successit, Italiae potiundae appetentior, ingenioque fervidiore Franciscus, qui vel capi ipse, vel capere Mediolanum certus, cum validissimo exercitu in Italiam descendit, auctus etiam Venetorum auxiliis, quae Respublica pro Sfortia nuper adversus Regem Ludovicum steterat. Mutabantur enim inter eas Italiae calamitates, foedera societatesque Principum una cum rerum ipsarum statu, & saevus ille ludus spectabatur, ut postquam alieno sanguine vicerant alios alii, mox adversus victoriam ipsi suam iidem pugnare vellent. Sic Veneti, cum pro Maximiliano consociavissent nuper arma, nunc in eum ibant, ut prioris foederis eventum abolerent foedere novo. Pugnatum est ad Melinianum decimo ab urbe lapide cruenta utrimque pugna: sed vicere Galli. Rex Franciscus in loco victoriae Monasterium postea exstruxit, attribuitque Fratribus Celestinis, quod monumento ad posteros esset.

Misera, & magna Civitas toties victa, totque tam brevi tempore sortita dominos, ne nunc quidem stabile adesse quidquam videbat. Secuta tamen id quod adesse videbatur, legatos misit ad victorem Regem, qui dederent urbem, & patentibus ipsum exspectari portis nuntiarent: Populum Nobilitatemque Mediolanensem exspectare quid Regiae majestati placeret. Confestim ille sequendo rerum cursum, Mediolanum venit, ibique Sfortiam victoriae cumulum adeptus, cinctum eum militari custodia ablegavit in Galliam, ne, vel interfectus, in saevitiae exemplum abiret, vel profugus obesset securitati rerum, quae longe aberat Regi. Jam enim hostis major ei imminebat, ab longa Caesarum stirpe procreatus, Caesarque ipse, paterna origine Germaniarum alumnus, ab aviae dote septemdecim provinciarum heres, materno jure Hispanias & tot secum regna trahens Carolus, cui vim geniumque victorem adversus Gallum eum Regem adfuisse, post eventum credidimus.

LIBER VIII.

NOVA hinc & continua circa Metropolim bella exsequar, quorum pars minima erunt Sfortiacae Domus reliquiae: resque agetur inter maximos duos orbis terrarum Reges, interjecto superstite adhuc uno exsuleque Sfortia, dum restituitur iste, arceturve urbe, quae Caesarum primo sedes fuerat, deinde usurpata libertate, rebellis eorum & inimica, dein, domesticos inter tumultus, serva civium suorum, tum ab alienigena domino rapta & occupata, nunc demum egesta paulatim Tyrannide redigebatur ad jura veteris Imperii, & magnitudine sua Carolus Caesar, hoc Insubriae Regnum, parta nobis in perpetuum securitate, Domui stirpique suae assignaturus erat. Ac veluti aequitatis etiam fama divinitus pararetur exsurgenti tunc ad Catholicae Religionis tutelam Imperio: Austriaca arma prius reduxere extorrem Sfortiam: deinde, postquam orbitate ejus & senecta, res adhuc Mediolanensis ad externa vel intestina pericula prolabebatur, insuperque suspecta fides, & ingratus erga tantum beneficium animus offen-

A debat, quasi perfidiam ulciscerentur, in eumdem incubuere.

Gallus tamen etiam ipse, sua jura suasque actiones & veterum matrimoniorum vocabula habebat, aliave firmamenta causae: quae numquam Regibus desunt. Dabant & famae Rex uterque, patiebanturque divulgari tamquam arcanum, id quod potius tegere ipsi ac dissimulare debuissent, si causa utique belli ea esset. Angi, scilicet, ipsos mutua invidia & aemulatione potentiae: ideo, quidquid gereret tentaretve alter, alteri id esse impediendum: famaque ista volentibus etiam ipsis, civilium ingeniorum, & aulae susurris jactabatur. Re autem vera angebat animos nomen & magnitudo Urbis, B civitatumque subjectarum, quae cum Metropoli sua Imperium aliud omne comparatione opportunitatum elevare, ac minuere per se viderentur, etiam si nulla Imperitantibus aemulatio esset. Sed antequam certamina haec duorum Regum, & infestiora pene inter ipsos consilia quam arma, stratosque Gallorum acervis Insubriae campos, Regias quoque captivitates, atque de urbe nostra dum dimicatur, collatos in provinciam aetatemque unam, seculorum & terrarum prope omnium casus: haec antequam narrare aggrediar, Sacrorum quoque statum, qualis inter calamitates, vel exhaustas jam, vel exhauriendas ille fuerit, repetam.

Caput regimenque jam inde ab Hippolyto Estense C sacris abfuerat rebus, & Estensis ipse, Gallica legatione, paternaeque fortunae superbia semper absens, per conductos aliunde ministros, totum id pastorale munus obierat. Ita facta erat Urbs ceu profani populi coetus aliquis, populusque ipse peregrinitate infusa colluviem quodammodo barbarorum referebat. Namque Borbonius, & Odettus, & postea Lotrecus, & alii, qui pro Regibus suis res administravere Insubrum, homines innutriti ferro, & militares violentias, omniaque exercituum flagitia specioso necessitatum nomine appellare soliti, praedandi constuprandique licentiam, ceu stipendia praemiumve laborum militi ducibusque & D praefectis, & fortasse sibimet ipsis offerebant eadem licentia. Miles ex variarum colluvione gentium, procul ab domo, procul ab sincerae religionis cultu, & longa egestate efferatus, etiam sub severo imperio praeceps ad scelera, contumaxque adversus omnia quae coercendis flagitiis excogitata sunt. Terra profecto haec haud immerito flos dicta terrarum aliarum, & amoenus hic opulentusque populus, atque per monasteria, per templa, tantum pretiosae supellectilis, tantum sacrati auri vel argenti, non leve incitamentum militaribus injuriis esse potuerant, etiam si tam crebrae illae mutationes instabilesque victoriae, & alius ex alio dominatus, haud perinde immitem avidumque hostem invexissent.

E Quanta igitur materies injuriarum saevitiaeque in Metropoli erat, tot modis Barbari desaeviere in urbem, quae si sua arma haberet, poterat tremenda esse illis: tunc amissis una cum Principe armis, obtorpuerat metu, oderatque simul, & serviebat, & lacerabatur. Domus, & fortunae singulorum civium aliquamdiu suffecere furori: primisque diebus, & rapiebatur inde quidquid ad splendorem usumve penatibus adesse honestis solet, & postquam avaritiae satisfactum erat, libidinem aliam corpora explebant. Mox utriusque libidinis causa, rerum, scilicet, corporumque sacrata claustra perfringebantur. Virgines incolae, vitando dedecori omissa rerum cura petebant longinquos abditosve secessus: & pudoris olim F sanctimoniaeque domicilia turpis inquilinus profanabat. In re utique illa sexus infirmioris, tanta petulantia ejus externae Tyrannidis fuit, ut quamquam ablatis, sicut dixi, armis conciderant animi civium, egregia tamen facinora ediderint viri feminaeque vel in ipsa dedecoris patientia, vel ne dedecus paterentur, vel ut vindicarent, postquam passi erant. Nam, aut pater, fraterve, maritusve, cui filiam, vel sororem, uxoremve temeraverat Barbarus, aut mulieres ipsae petitae ad flagitium verso in rabiem dolore constupratores adulterosque suos, vel dum concepta turpiter libidine aestuant, imminentque sceleri, vel ubi jam victrix impudicitia frustra reluctantes

ctantes ipsas expugnarat, interfecere. Diripuit ab insultantis latere pugionem una infelix puella, jugulumque ejusdem hausit, & simul, ab moribundo ipsa jugulata est. Tardior ad vindicandam injuriam, sed felicior alia devolvit e fenestra grave pondus, ita ut eliso capite concideret stuprator in limine domus, cui recentem labem intulerat, labesque simul ipsa deleretur. Aliqua sibi intulit vim exanimisque collapsa horrore confudit impudicum. Inexsuperabili declinatione recusabat alia, donec ab irato eodem, & impudico obtruncaretur. Et mulierum nostrarum adversus Barbaricas turpitudines facinora quidem hujusmodi fuere. At viri, quos in communi calamitate proprius aliquis ejusmodi injuriarum attingebat dolor, sicuti viros, sicuti Mediolanenses decebat, egere, passimque in cloacis & ad loca spurciora reperiebantur exanimes Barbari, suo mandentes ore ea per quae peccarant. Quod foedum ac turpe dictu, retuli tamen ad omnis impudicitiae terrorem: exemplumque prodi ac memorari istud ipsa rei indignitas postulabat. Non enim homines illi amatoriis ullis obsequiis artibusve quaerebant sibi aditum, si cujus forte formam adamassent: sed qualia mulierum Transalpinarum ingenia sub comitatis nomine aluntur, talem eum apud nos esse sexum rati, pecudum ritu irruebant. Tantaque ea protervia fuit, ut juvenes nostri, non ferentes ignominiam, irrumperent in Regiorum domos, uxoresque & filias eorum raperent vicissim & mancipiis suis polluendas darent.

Hae vices reddebantur: unde irritatis dominantium animis, miserior quotidie conditio servientium fiebat. Sed in eo insolentiae libidinumque certamine, non aberat plebi diversum aliud contrariumque malum, fames, quae apud perditam intestabilemque mulierculam in saevitiae diu inauditae exemplum excessit.

Isabella nomen fuit uni, quae vagos per viciniam infantes puerulosve excipiebat, & dissectos in frusta conditosque sale vorabat clam absque ullo feralis cibi horrore, sicuti carnes aliae manducantur. Ea, nonnullas salsamenti ejus ollas, cum domi haberet, accidit forte hoc, ut felis, quod animal avidissime uncta omnia persequitur, extractam ex olla puerilem unam manum circumferret absque flagitii intellectu, proximamque ei carnificinae domum intraret, ex qua domo subtractam paulo antea infantem secuerat Isabella asservaratque. Et caeca omnis erat conjectura parentibus, quidnam factum de puella foret, quove per errorem delata esset. Inter querelas anxietatemque perquirendae infantis, conspecta pecude, quae conceptam ore dextellam ferebat, indicium primo id arripuere, dein vestigia bestiolae observantes, dirum subiere tectum, atque ibi diverticula omnia perscrutando reperere, quas dixi, ollas, & separata in olla nondum plane concisam infantem suam. Confusae adhuc oris notae cernebantur, & comprehensa protinus venefica, nec sane inficiata quidquam, in rotam agitur, deinde crematur. Catharinae Seronae (id puellae nomen) lacera membra composita puerili tumulo, ad D. Mariae Secretae valvas in supero limine collocantur, atrocemque casum tabula subjecta narravit. Atrox namque visum Gallico quoque magistratui, poenasque cum expetivissent, memoriam etiam prodidere.

Caeterum, toto illo Gallici dominatus tempore, quod fuit annorum circiter duodecim: sicuti jus omne vitae communis, ut demonstravi, interciderat, ita Sacrorum quoque jura sublata & oppressa erant: ac praecipua violentia Lotrecus adversus Ecclesiae majestatem, omnia, quae continentur Apostolico imperio, Pontificumque nutu, sumpserat sibi & usurparat. Ille Sacerdotia demandare quibus vellet, injicere Sacerdotibus manus, fortunas & alimenta, & hereditates eorum arbitratu suo dispensare, contemptor divinarum legum, & irrisor si quid ab Roma denuntiaretur. Sed ne Clericorum quidem interim instituta & mores erant Mediolani secus atque tam importunae dominationis vi partem etiam corrumpi hanc necesse consentaneumve erat. Non modestia coloreque vestitus distinguebatur is Ordo a caeteris: ad Templa negligenter, & incondite agebant, ac

A si tecta eorum ingrederere, mariti parentesque vocitabantur. Nec multo plus litterarum in unoquoque reperires, quam in patrefamilias & opifice sordidae artis. Quotus quisque crederet, aut hunc illum esse Clerum, qui artium optimarum studiis, & vitae sanctimonia cunctis per Italiam gentibus ad Ecclesiasticae disciplinae perfectionem antea praeluxisset: aut Cleri famam ejusdem ab majore mox gloria per terras omneis esse dissipandam? Tunc utique, vel sua, vel temporis, vel imperitantium culpa miser absurdusque repente factus erat. Quis vero etiam crederet in tam perditis rebus, tamque profligato & desperato urbis statu, aut posse ulla mortalium pectora concipere spiritum ullum pietatis, aut si

B quae pietas hinc Coelum pulsaret, locum ibi aditumque esse inventuram? Attamen, sive parante Deo praesidia urbi salutemque rebus ex urbe ipsa, sive hominibus ipsis, quemadmodum in periculo, vel metu consuevere, propitiare annitentibus Numen, & quaerentibus placamenta aliqua divinae irae, constat pleraque per tempus illud funestum esse instituta Mediolani pie ac religiose, qualia vel in florentissima pace fierent atque instituerentur. Nam primum omnium, cum ad D. Ambrosii subterraneam Aedem opis exposcendae causa frequentissime a civibus iretur, & inter piacula alia, largae quotidie stipes egenis circum ea claustra certatim darentur: paulatim ea tumultuaria pietas in ordinem discipli-

C namque adducta est, ac sub ejus subterraneae Aedis nomine, factum aerarium, quod subsidio pauperibus esset. Ab eadem publica trepidatione, initiisque iisdem propagata fuit alia sublevandae egestati Societas ad claustra D. Marci, factaque Sodalitio sedes ibi in Aedicula, quae Crucifixi dicitur. Crescente dein fama & auctoritate Sodalitii ejus, cum Principes etiam urbis nomina illuc darent, Franciscum quoque Regem cum Claudia uxore & filiis duobus adscriptum inter caeteros lego. Namque Regi ei Francisco, super ornamenta caetera, queis inter alios urbis nostrae Reges aut Duces cum bona recordatione coli nomen ejus possit, adfuerat etiam pietas generosa, & sincera, & digna Christianissimo Rege,

D non callida & infelix illa, ancilla necessitatum Regni, ludibrium populis, ingrata Deo, fraudum comes, vel fraus potius ipsa.

Portenta, quae sub brevi illius imperio viderat civitas, & calamitates infandae, quas eo per ministros hic imperitante pertuleramus, imputari debent bello, nec omnia Gallorum genti, sed gentibus simul aliis, quae in expeditionem eam secutae Gallos, & victoriae imperiique participes, vagae per provinciam, immistae per urbem, Barbarica libidine simul & nuditate & violentia & contemtu religionum turpiter & crudeliter impieque latrocinabantur. Semper ista quidem exercituum victoriarumque omnium fuere, nec miles postea Caesaris in

E sua victoria continentior fuit. Praefectorum quin etiam Ducumve Gallorum, sicut impotentes & dissoluti aliqui fuerant: ita nonnulli specimen eximiae Religionis, vereque Catholici sensus edidere. Sed in recenti crebrisque mutationibus obnoxio imperio, in atrocibus bellis, in infida pace, in terra aliena mistum ex pluribus gentibus exercitum, eumque aut exsultantem parta nuper victoria, aut mox educendum in aciem, coercere difficile fuerit etiam integro moderatoque Duci, qui, vel nullos, vel sibi concordes Imperii collegas haberet. In Gallica multitudine, praeter turbae militaris effrenem intemperantiam discordia quoque & dissimilitudo Ducum, & eorum inter ipsos, tum vitia, tum virtutes aggravabant rem, populusque interim & Respublica Me-

F diolanensis plectebatur.

Caeterum, Jacobus Trivultius, & Gaston, & Cardinalis Sedunensis, & Octavianus Maria, Laudensis Episcopus, qui, tenente Insubriam Gallo, pro Regibus illis urbem exercitumque & Imperii summam apud nos aliquamdiu administravere, potuerant natalium quisque suorum magnitudine, vel sacri honoris verecundia, vel indole etiam animorum ita esse affecti, ut nihil indignitatis, nihilve injuriarum admitterent, admittive ab aliis paterentur. Gastonis certe, qui Galliae

 Regi

Regi sororis filius, & Trivultio particeps in administratione rerum fuit, tum res gestae mirifice ac divinitus, & insigni ad Ravennam victoria mors clarior, tum vero post mortem impensa cura in monumentum ei Regali sumptu faciendum, & ejus monumenti marmora irrita, quae apud D. Marthae virgines exstant: haec omnia credere prohibent, sordidum aut humile, irreligiosumve quidquam adfuisse ei, ut ad infanda illa conniveret. At hujus patriae civis Trivultius, ob exortas ei cum Ludovico Sfortia inimicitias transgressus in Galliam, & summa ibi adeptus, indeque cum imperio redditus urbi, debuit caritate respicere aliqua nativam tellurem, ne externa militari violentia diripi sic ac foedari eam pateretur, si utique ad tantos inhibendos impetus valeret ulla potestas, vel certe, si inhiberi eos potestati expediret, cujus firmamenta injuriae illac habebantur. Is origine Mediolanensis, transitione Gallus, cum in novo imperio potens rerum ferme omnium esset, viciesque cum hoste pugnasset, & par fere numerus victoriarum ejus celebraretur, tactus ad extremum desiderio patriae, quae naturalis cuique mollitudo est in ea Coemeterii Nazariani parte, quae Paradisus dicitur, sepulturae locum sibi & posteris elegit, sicuti alte suspensa illic hodie cenotaphia Trivultiorum cernuntur. Sacellum id dicavit Mariae Virgini victrici, testatus hoc ipso, quod res prospere gestas ad eam referret: addiditque sacrorum cultum praedia & pecuniae summam, & Mystas septem, & alia quorum hodie vix ulla pars manet.

Parum attinuerat excoluisse piis operibus in mortis tempora urbem, quae vivente ac praesidente eo ingemuerat. Sed ne capita quidem beata praesentium indigenarumque sanctorum, vim arcuere, quae tunc Mediolani saeviebat. Habuit enim etiam aetas illa coelesteis animas, quae furente in Metropolim tempestate, latenteis in occulto, acceptae Numini, ignotae mortalibus, & seculo dignae meliore, exitium quidem suis meritis ab Republica prohibuere ultimum, non tamen ea, quae dixi, mala averterunt. Monasterium, quod D. Marthae nuncupatur, est venerandae in urbe antiquitatis, etiam ob incorruptam ab origine sui famam, & nullo umquam susurro, nullave suspicione violatos virginum earum honores longe venerabilius: ipsoque Gallicarum importunitatum tempore, cum nulla uspiam satis tuta latebra honestati esset, nihil omnino labis intra claustra illa fuisse illatum constat, nihilve tristius cuiquam earum accidisse, dum in agris quoque, sicut ferebant tempora, morarentur.

In eo Monasterio fuit Veronica Nigrona, quam Leo X. Francisci Regis rogatu rite Beatam appellavit, cum sub Pontifice Regeque illo fama vitae ipsius, & aliud ex alio quotidie miraculum, quamvis occupatos longe diversis negotiis animos, magnitudine rerum ac novitate perculisset. Namque statim ubi excessit, secuta signa haec feruntur: Dariae cujusdam virginis insanabiles tumores depulsi solo cadaveris contactu: Christophoro Laudensi consolidatus humerus, & sanata luxatio cum is quoque medicinam ab eodem contactu petiisset. Virgines duae Ordinis ejusdem, amisso ob tumorem incessu, deportatae Mediolanum, impetravere ut admoverentur, & rediere illico ad usum crura. Gallorum etiam unus, qui Mediolanensi praeerat arci, nuncupato ob filiae salutem voto, quam diuturna tabes absumebat, filiaque ipsa delata illuc, ubi insepultum adhuc Veronicae corpus concursu civitatis frequentabatur, damnatus voti suspendit in Templo D. Marthae pretiosam vestem, & erogato in aliquot solennia sacra sumtu, admirabilem in Sanctis suis divinam vim publice adoravit. Nec deinde cessatum ab miraculis aliis, quam diu corpus exsequiarum causa jacuit in feretro, quod spatium quatridui fuit, ut publicae pietati desiderioque satisfieret: interimque nobiles viri, qui munus sibi illud ambitiose efflagitarant, in Templo excubias egere. Jacobina quaedam, cui naturale vitium respirandi difficultas & pectoris angustiae lethaliter ingravescebant, affluente illuc populo ad spem erecta, simul atque in conspectu cadaveris stetit, sensit meantem libere spiritum, & longo deinde vitae spatio

A perpetuum ipsa miraculum fuit. Maffeolae Glussianensi contractum foede brachium, & elapsi in pravum artus, pari miraculo, motum, & decorem, vimque suam recepere cum infelicia membra corpori beato applicuisset. Et ad intimos quoque sensus animosque mortalium penetrante cadaveris ejus potentia, fratres duo, qui furialibus accensi odiis, alter alterius haurire sanguinem parabant, condixerantque locum & diem quo stringerent gladios in mutuam necem, positis repente inimicitiis, detestati scelus in sinceram & fraternam vere pacem coaluere, postquam soror eorum Luchina tragicam suae domus abominata calamitatem, flexo juxta exanime corpus poplite petierat, ut propulsatrix illa tot malorum, B etiam huic imminenti flagitio remedium pararet. At ubi subductum oculis fuerat, humique mandatum id Veronicae corpus, nihilo leviora impetrabant quisquis recenti adhuc talium rerum memoria spem opemque eamdem tentabat. Paulatim inde, uti nequitia & secordia mortalium est, impietas oblivionem, oblivio diffidentiam genuit, &, dum sperare miracula non audent, obtinere desierunt. Sed donec erga virginem admiratio calorque animorum vigebat, singulis civibus, ut cuique pia spes, & sine remedio calamitas aliqua erat, Veronicae velut manu salus e Coelo mittebatur. Borela Comarchus hac ope repente convaluit e C phtisi, quae, cum medicos omnes fatigasset, pharmaca simul omnia consumpserat, & experimentis illis irritata inanibus quotidie saevior fiebat. Tunc invocata virgine, votisque nuncupatis, conspectus scilicet illico est ab lectulo prosiliens, & conscenso hilare equo per urbem circumvectus esse ferebatur. Isabella Crotta, Blancalucia Stanga, Blanca Marcellina, Camillus Falconius, & ingenti agmine alii, cum in malis quisque suis Tutelarem sibi Veronicam advocassent, exemplo etiam aliis fuere quo promptius eadem illa invocaretur. Captivo populo, miserae civitati, accisis Ecclesiae rebus, hoc per ea Gallica tempora subsidium fuit. Quo quidem tempore, in eodem D. Marthae Monasterio, praeter Veronicam D hanc, claruere mirifico spiritu ac divino, Michelina insuper, & Justina, & Thadea: & harum quoque enim vero diversus ab mortalium consuetudine animus, & in hac ipsa mortali vita affinitas cum coelo quaedam, postquam ab oculis abiere, intellecta est. Sed Veronicae majus nomen, & majora omnia, per quae nomen venit. Exstant Apostolicae litterae Leonis X. per quas D. Marthae Monasterio Pontifex ille concessit, ut Veronicam apud Ordinis ejus templa & aras, caeremoniis, & omni imaginum honore coli licitum esset, ejusque concessionis diploma Martinus Episcopus Maconiensis, Francisci Regis apud Pontificem Max. eo tempore Legatus abstulit, cum haberet hoc ab Rege mandatum, E ut negotium id inprimis Romae ageret. Nam & diplomati ipsi exordium id fuit, optasse ista Regem, & preces de ea re suas mandasse Legato. Scilicet, in maximi belli rerumque commutandarum destinatione & cura, quam coquebant Pontifex & Rex, in vastis consiliis, inter mutuas suspiciones, in profundo animorum aestu, qui paulo postea ad hostilem insectationem & foedera inimica erupturus erat, tractabantur inter eos ista & curabantur.

Caeterum, imminente bello, cujus exitu, Gallorum ejectio, Galli Regis captivitas, & novum ac duraturum Mediolani Imperium parabatur, antecessere omnia, per quae Numinis indignatio, & rerum finis F externo portenderetur. Nam praeter ea, quae jam demonstrata sunt, mala urbis, perseverabat Mediolani publica fames, & intermisso per iram atque per solitudinem agrorum cultu, descensum naturali necessitate erat ad animalia etiam ea, queis tamen abstinetur cum ab legitimo cibatu ad alimenta damnata transire extrema illa calamitas coegit. Et epulis nutritos infelicibus mortales, languidosque, sicuti necesse erat, ad sui defensionem, lupi, fugitivum alias & silvestre animal, tunc immiscere se civibus ausi, corripiebant passim, & suo trepidantibus periculo qui debuerant feras propulsare, depascebant.

Die,

Die autem, qui Apostolorum martyrio sacer fuit, accidit res, quae prodigium videri malorum imminentium potuerat, nisi malum ipsa gravissimum habita esset, ac si videretur atrocius exspectari posse quidquam eo, quod casus ille tulerat secum. Tranquilla, & serena coeli facies erat. Sol emensus orbis nostri iter, ad occasum vergebat alteri mundo laturus facem. Pleraque nobilitas, & festo die greges artificum ab operibus feriati suis, Clerici quoque, peracto quidquid ad templa peragendum erat, & pilentis vectae suis matronae ditiores cum sobole alia comitatuque juvenili, mista nostratibus alienigenarum paria, prout Mediolanensibus junxerat Gallorum aliquem servitii necessitas, vel superbia imperii, consuetudoque diuturna, & familiare commercium etiam inter infensos, cuncti, ut fit, appetente vespera egressi in campum, qui Jovis arci ab interiore parte subjectus, fruitur libero ac patente coelo, captabant auras, levamina caloris diurni, perque spatia illa ibant & redibant lente viam, consederantve in herba, sive alicubi corona stantium fiebat. Turba civium infelix, quae tantisper fortasse a calamitatibus quiescebat, dum suas ibi calamitates loquitur: hospites saevi qui tantisper cessaverant ab injuriis, dum injuriae materiem circumspectant ibi & prospeculantur, omneis simul repentino coelesti casu percussi sunt, sive ut eximerentur malis, quae assidue multiplicia sustinebant, sive in terrorem aut poenam, aut in aliorum salutem, cum exemplo illo impiorum & fine, violentia minor restaret. Volitans coelo flamma fulminis in modum cecidit ante portam ipsam arcis, qua sulphurei pulveris cadi complures stabant forte constipati, ut nocte illa plaustris aveherentur. His illapsa cadis flamma comprehendit illico voracem ignis materiam, & reboatu ac fragore excitato ingenti trajecit in proximam turrim materiae plenam ejusdem, atque ibi violentius inter angustias luctando ignes, molem eam a fundamentis repente convulsam longe ac late per aera dissipaverunt, ita ut fervida saxa magni ponderis ultra quingentesimum ab arce passum quasi contorta balliftis inciderent. Minores lapides longius etiam volitavere. Tunc enim vero, per totum campi spatium strages facta est, qualem, non nisi ab Numine fieri appareret. Saxa ingruentia e coelo capitibus inciderant, priusquam daretur cogitandi tempus undenam venirent. Et quia, e sublimi veniebant, quo flammea vis ejaculata marmor erat, non fracto sed aucto circa finem impetu, violentia ipsa properoque exitio moriendi sensum plerisque auferebant. Tristior conditio fuit eorum, qui minore aliquo ictu quassati adaperto & lacerato ad vitalia capite, per aliquot deinde horas nulla in spe animam trahebant. Ac saevientibus etiam equis terrore simul & lapidum vi, fusae e carpentis mulieres, & pari alienorum equorum consternatione protritae, apertis quae tegenda erant, & dum ejulant humi, dum evolvuntur, eadem superne peste multae perierunt. Virorum quosdam, intellecta cladis origine, trepidantes, in circumjecta tecta cadens nihilominus undique saevus imber, dum se putant evasisse, oppressit. Totos & in circulis globos juvenum uti colloquentes stabant, non lapis unus, grandeve saxum, sed integra pars ruinae, sicut abrupta, & in altum projecta deciderat, involvit arietavitque in terram, & quibus citra mortem ruina illa acciderat, hi propter mutilata & inutilia membra caeteramque quassationem, ipsis postea mortuis invidere potuerunt. Periere intra arcem ad centum quinquaginta, Praefectusque ipse arcis, quam quidem ruinae continentes ab ea parte, ita nudaverant, ut nisi attoniti eo casu Mediolanenses plane animis concidissent, nihil negotii fuerit, etiam ex tam misero assurgere statu, & magis attonitos fluctuantesque Gallos dejicere inde patriamque liberare. Sed pars utraque in id intenta, quod Numinis irae tanto principio ultionem aggressae minitarentur, prope desierat persequi vel timere alteram.

Non sane ego nimium umquam incredibilia & prodigiosa secutus fuerim, satisque habeam in tradenda hac memoria antiquitatis, si fraudes & miserias ipsorum inter se hominum, vel si quid etiam homines cum laude

A egerunt, & magnos patriae casus, qui, vel pace, vel bello evenere, memoraverim, ita ut cum fide accipiantur. Adversus miracula quidem superbi nimium saepe sunt animi legentium: atque, ut nostra facile simplicitas, & divinae magnitudinis gnara mens conquiescat, non eadem mansuetudo ad credenda ista civilibus ingeniis erit. Caeterum, approbatam rem aliam Pontificum auctoritate traditioneque communi, & hominibus spectatam illis, qui ad nostram aetatem vixere cum pueri tunc fuissent, transiri atque omitti prohibet teneritudo etiam illa, quam erga res omneis divinas habemus.

Canobii, qui locus est in Verbani lacus littore, frequenti mercatu, & vetere Borromeae Domus Comarchia insignis, ibi in publico hospitio, imaginem Christi Salvatoris, quae ex pariete suspensa pendebat, ferunt, diebus iisdem, quibus haec Mediolani clades accepta erat, magno repente tremore fremituque horribili ultro esse concussam: dein sacrosancti lateris hiatu vim sanguinis effusam, qui toto conclavi manaret, respergeretque adstantes: postremo ab hiatu eodem parvam costam excidisse: Antistitem Canonicosque loci & populum cum omnem, re nuntiata, advolasse illuc, ac postquam suxerint spongiis omnem diligentissime cruorem, solenni pompa spongias ipsas, tabulamque pictam, una cum costa, quae inde prosilierat, templo intulisse. Addunt inde miraculum aliud: cum spongiarum earum sanguinisque contactu divinitus quotidie multa patrarentur, & petendae opis causa templum illud undique adiretur, mercatorem unum, die quodam, Sacerdoti, qui rem divinam in ea ara faciebat, argenteum nummum dedisse spongiis costaeque admovendum, cumque ille admovisset, protinus esse occoecatum; haud dubie, quia mysteria illa tremenda circumforaneo aere profanarat. Haec, licet prope excedant fidem, firmantur tamen eorum testimonio, qui proximi temporibus illis fuerunt, & narrantes audivere eos, qui ipsi spectaculo affuerant, inhorruerantque. Et nostra memoria D. Carolus, cum Dioecesim suo more lustraret, interrogatis ejus orae senioribus, & re comperta quae acciderat, cohortatus loci incolas, ut domum eam publice coemerent, aream templo designavit ibidem ubi sanguis manarat.

Nunc, prodigiis omissis, causas & initia belli expediam, quod bellum gessere inter se Reges, dum urbis Mediolani uterque imperium trahit: neque originem tantummodo exitumque contentionis, sed jura simul, & momenta causae explicabo, ut intelligatur, quid aequi, quid iniqui fuerit in utraque parte, imperiumque hoc ipsum, utri duorum Regum, finita (quod propediem fore apparebat) Sfortiarum domo, deberetur, etiam si non rerum eventus instar judicis fuisset. Nam nisi jus in armis pars utraque Regio more collocatum haberent, ajebant Regi Francisco homines sui, ipseque publice ajebat: aut rem Mediolanensem, Insubriaeque Principatum recuperandum esse sibi, aut Galliae quoque Regnum omittendum, & parte hac uxoriae hereditatis posse indignum videri, nisi illam quoque vindicasset. Quippe Valentinam, Joannis Galeacii filiam aviam suae uxoris, cujus dote haberet Regnum, ea conditione datam fuisse Ludovico Aurelianensi, ut proles, quae ex ipsa nasceretur, succederet in Mediolanensis Imperii jura, quandocumque, finita fratrum stirpe, finis successioni Vicecomitum fieret. Conditionem eam, pactumque nuptiale illud, esse Pontificis Maximi auctoritate confirmatum. Id valere perinde, ac si Caesar ipse confirmasset, quandoquidem vacua tantisper imperii sede, ratum esse oporteret quidquid in ejusmodi rebus a Pontifice decerneretur. Etiam alia Pontificum decreta, transferendo, sive confirmando beneficiario juri, quod jus Caesarum Imperatorumve esset, nusquam in controversiam vocata esse. Bona omnium pace stabiles & legitimos manere Principatus, quoscumque suprema Sedis Apostolicae potestas, nullo Caesare adjudicarit. Item, Valentinae sanguini datum a parte, confirmatum a Pontifice munus, Deo hominibusque approbantibus, se esse conservaturum exemplo ma-

majorum suorum, Caroli, & Ludovici, quorum alter, post Philippi Mariae Vicecomitis excessum, maternam hereditatem, strenue, licet improspere vindicare sit conatus, alter prospere vindicarit, & capto, qui alienum Imperium tenebat, Sfortia, fuerit etiam Apostolico diplomate restitutus in pristina jura, ipse posterique ejus. Dicebatur contra: Philippi Mariae obitu, qui sine ulla virili stirpe decessisset, rediisse Metropolim in Romani Imperii arbitrium atque potestatem, unde olim alienata exciderat. Maximilianum Caesarem, Caroli Caesaris Avum diserte clareque revocasse, rescidisse, abolesse, quidquid exturbator pupilli Sfortiae Ludovicus impetrasset antea emisissetve. Magna injuria violari Apostolicae Sedis famam, ac dedecorari supremum tribunal, si damna, & raptus, & alienae rei donationes inde exspectentur atque referantur illuc, unde summi infimique mortalium praesidium & opem adversus talia petant. Ne Caesarem quidem ipsum dignum fore Maximiliano Avo caeterisque majoribus suis, si longo provisu reservatam sibi ab eis Insubriae hereditatem, cuncta ratione vel desidia esse apud alienos sineret. Reservasse namque Avum nepoti terrae ejus imperium, & rite etiam de manu in manum tradidisse tunc scilicet, cum Gallo prius tradidisset ea conditione, si unica Infans illius Claudia, quemadmodum Infanti item Carolo pacta esset, matrimonio jungeretur. Eo protinus dissoluto nuptiali foedere, Claudiaque desponsa alteri, rem simul fuisse inanem, & Carolum statim ab eodem Caesare avoque Maximiliano coram Philippo patre in jura Mediolanensis Imperii fuisse adscitum. Haec igitur, & alia assidue audiendo, sive dictitando cogitandoque exasperabantur juvenum Regum fervida ingenia, alteri quidem ad tuendam, alteri vero ad recuperandam terrae possessionem, quam uterque relictam sibi a majoribus crederet: sive credi ab aliis vellet. Et magnae rei eventus accenderat insuper auxeratque animos, hinc gloria, hinc ira, postquam mortuo Maximiliano, nomen Imperiumque Caesaris tenuerat nepos, irrito omni Regis alterius tentamento, quem VII-Viri Electores repudiaverant, ut alienigenam & externae fidei, praetulerantque Carolum originis suae, sanguinisque Caesariani, & opum magnitudine tantae moli parem, vimque & famam Imperio ipsi ultro additurum.

Tertius annus Regi Francisco erat parti per Insubriam Imperii, compositarum, ut ipse rebatur, Mediolani rerum, & illacessitae pacis, cum occultis agitata consiliis, & diu inclusa pectoribus machinamenta denique eruperunt: junctisque cum Pontifice Max. Caesar exercitibus ad Gallos ejiciendos, Italiamque, sicut ipsi ferebant, liberandam incubuere vi tota. Namque Pontifex Leo, Mediceae nobilitatis natus in Domo, cujus nimia potentia, ne patriae quidem suae ferre libertatem posset, impatiens ipse otii, & magnitudine Pontificatus irritato magis quam expleto animo, studiorum quoque genere pronus in ancipitia lacessebat ultro magnas occasiones, & apud eum consilia novandarum rerum assidue agitabantur. Ac principio quidem, is animus, & pares animo opes ex Romano Imperio simul & Florentina Republica, quam Pontificis pater tenebat, conflatae, versis in Galliam studiis, ac prope inito illic foedere, cladem Caesari Hispanisque prope conflarant. Sed, dum occulti foederis arcanae conditiones in Gallia, Romaeve tractantur, controversia, vel difficultate exorta aliqua, hinc diffidentia gliscente inter partes, postremo irritatis palam alienatisque animis, consilia eadem, quae pro Gallo adversus Caesarem inclinarant, pro Caesare adversus Gallum stetere. Fueratque tanti ad ea, quae agitabantur, praesidium Apostolicae Sedis adjunxisse sibi, atque Pontificem habuisse conjuratum, ut absque momento eo, rem torpere ipsam, & Regum haerere animos, atque a belli consiliis avocari necesse esset. Non enim id virium alterutri Regi eo tempore erat, ut posset tuto lacessere alterum: & Gallo socia ac propinqua Venetorum arma tegebant Insubrum fines, ne nuda apertaque Hispanis exercitibus provincia Mediolanum esset: & Hispani vicissim Neapolitanum Regnum vota altera sollicitudinemque Gallorum, si nihil ab Pontifice moveretur, egregie munitum habebant. Helvetiorum mercenaria auxilia copiaeque venales, non huic, aut illi Regi addictae, sed in partem eam pronae semper, quae praesentis pecuniae vi acrius instaret. Caeteri per Italiam populi Principesve, neque adeo per se tunc validi opibus aut armis, ut maximis duobus Regibus interjecti, dare vel adimere victoriam possent, neque ita affecti animis, ut unum magis, quam alterum invalescere Regem vellent. Hanc rerum aequalitatem faciendo bello alienam Apostolica arma Romanaeque opes parti alteri adjunctae disjecerant nunc, atque ex inutili illo torpore excitarant.

Caeterum, Pontifex Leo, quamquam initum jam haud dubie cum Caesare foedus haberet, nec sensibus tantummodo intimis, sed etiam negotiatione tota conspirasset adversus Gallum, voluerat tamen ejus foederis initio, vires potius & arma, quam nomen & famam ad Gallos ejiciendos commodare Caesari, urbemque Mediolanum ita circumveniri posse autumabat, ut tentata simul & patrata re, conatus exitusque negotii tempore uno ingrueret atque ab sensu foederis initi averteret animos. An fortasse, incerto adhuc eventu latitans, nihili faciebat hoc, si re denique perfecta in parte operis ipse deprehenderetur: vel etiam, post eventum deprehendi ultro molitor & artifex Gallicae ejectionis volebat? Hujus autem repentinae irruptionis, quae callide instructa celaret apparatum suum, ut exitu prius quam motu aliquo sentiretur, disposita consilia in hunc modum fuere: Nobilissimus quisque Mediolanensium, qui, vel in exsilium acti & proscripti Gallicis edictis, vel ob indignitates quae perferendae quotidie erant, exsules ultro ac fugitivi avios secessus in extremis patriae finibus quaesierant, adierantve finitimas urbes, aut, in Tridentinis Alpibus circa extorrem Sfortiam constipati motum desperatae urbis aliquem exspectabant, hi simul omnes repentino, qua quibusque proximum esset, incursu, dispersos per varia Insubrum loca obtruncare Gallos debebant: praesertimque Mediolani strages futura regnantium erat in ipsa injuriarum sede & libidinum regno. Alios oportebat exsules ad Regium in Pontificiam per ea tempora urbem congregari universos: partibus ibi vicibusque descriptis, & assumta insuper alia militum manu, discedere globos ad sua quemque munia, defungique caede Gallorum, & patriae malis imponere magnum diem. Respiciebant cuncti nutum auctoritatemque Hieronymi Moroni, qui Francisci Sfortiae continuus ipsum quoque regebat, & cognita Pontifex ac Caesar prudentia viri ejus gratiaque, quam apud exsulem is teneret, cuncta cum eo composita, & communicata habebant: pleraque etiam reliquerant ipsius arbitrio & fidei gerenda, prout gnarus homo opportunitatum animorumque Provinciae & urbis maxime censuisset. Is inter caetera mandaverat Manfredo Palavicino, potentiorum exsulum uni, ut nocte quadam per Larium lacum surdo remigio delapsus cum idonea manu succederet ad moenia urbis Novocomi: paratam ibi proditionem aditumque & cuncta in tempore affutura monstrarat. Ab altera parte, tempore eodem, mista ex Pontificiis Caesarianisque navibus classis contra Genuae portum objiciebatur in spem aut terrorem commovendis illic etiam rebus, sicuti turbata factionibus intestinis Civitas auxilia aliqua externa circumspectabat. Ordo insidiarum hic fuit, quae nullum felicem exitum habiturae erant, credo, quia justo potius bello debellari ejicique Gallos oporteret, ne tantus ille liberandae Italiae titulus, & actio tam praeclara turpi fraudum ullarum nomine dehonestaretur.

Dum trepidant exsules, dum ad facinus accinguntur, excepere Galli indicia omnia rei, quae summa ope tegenda erat, ultroque Scudus, qui Mediolani Regis nomine provinciam tuebatur, obviam ivit, & auctis per omnia loca praesidiis, erexit populares ad sui custodiam, atque ita illud tantae spei consilium repente discussum est. Ad Novocomum vero facta eruptione insidiatores oppressi, & Manfredus Palavicinus militari custodia ductus in urbem obtruncatusque est una cum Barptolemaeo Fer-

Ferrario, quem a Morono sollicitatum fuisse constabat, ut pro salute patriae aliquid auderet, neque rem ad magistratum urbis ille detulerat. Adjicitur crimini, & supplicio patris filius, propter aetatem nullius consilii particeps ille quidem: sed ob detectas insidias, impetus & ira Gallorum etiam fortuita pro crimine arripiebat. Ita motus omnis, & conjuratio exsulum irrita fuerat. At Genuenses, ad foederatae classis adspectum erectis subito animis, & coepta rebellione compressi sunt ab Duce Fregoso, qui, cognito civium motu, se se & vim imperii strenue objecit, atque in ea etiam parte spes elusae. Spes deinde omnis in aperto Marte relinquebatur. Pontifex Leo, collata in violentiam manifestumque fervorem latendi arte, qua ad eam diem usus fuerat, abrupta palam omni cum Galliae Rege amicitia, cujus manebat adhuc species, quaesitaque nova specie, quasi tunc primum cum Hispano iniretur foedus, causando Gallorum in Apostolicam Sedem injurias, obsequium & beneficia Caesaris, armorum societatem, quae pacta & dissimulata erat, sanxit caeremoniis, atque de ea re statim in hanc sententiam edicta promulgantur: Pontificem & Caesarem ad pellendos urbe Mediolano, totaque Italia Gallos, arma, & imperium animosque conjunxisse, quod eam rem Apostolicae Sedi Ecclesiaeque Catholicae, & nomini Italo salutarem atque gloriosam fore statuerint: de ejus rei prospero exitu, uti omneis, enixe Deum obsecrarent, foederisque ipsius pro publica salute suscepti sanctum, & inviolabile nomen favore ac veneratione amplecterentur. Foederatorum deinde ipsorum nomini ac majestati, principio consentanea cuncta erant, belli duces, equitatus robur, peditum cohortes, stipendia & commeatus: & quacumque exercitus incedebat, reverenteis animi erga agmen, quod Pontificis Leonis, & Caroli Caesaris missu ad liberandam ire Insubriam dicebatur. Summa copiarum fuit, equites quinque millia, peditum viginti millia & quingenti. Imperium & tota rei militaris potestas penes Mantuae Demarchum & Prosperum Columnam, sed ille huic parere jussus, moxque eodem imperii jure Davalus accessit. Unde postea aemulatio Ducum, & saepe discordia inter ipsos allatura exitium rebus, nisi in hostem iretur jam consilio Superûm, jam mortalium ira ejectioni triumphoque destinatum.

Gallus tamen etiam ipse vicissim audito hoc rerum motu strepituque foederis, totas Regni vires ad defensionem Provinciae Mediolanensis impigre ciebat: & exercitum aliquanto validiorem habuisse fertur, Duces quoque nihilo deteriores nostris, Lautrecum & Scudum germanos inter se fratres, concordes eo vinculo, & continendis caeteris efficaces. Si pecunia, & quae temere invocatur fortuna, adfuisset, pars contraria in suam ipsorum perniciem inierat foedus, magnamque Pontifex & Caesar cum ignominia cladem accepissent. Sed apud juvenem Regem infensi fratrum gloriae Principes, & Regina Mater muliebribus angustiis subsidia belli vertens in alios usus, fortes Lautreci conatus & magna coepta saepe turbaverunt, atque pene ad desperationem adduxere ipsum: interimque, si qua data erat opportunitas, fugacia occasionum momenta, e manibus elabebantur, admodum proclivi ad exitium itinere, cum Ducis culpae fortunam sua sponte vergentem aggravarent, fortuna quasi lacesseret culpas, quo celerior veniret clades.

Neque rursus in foederato exercitu ludibria sive vitia eadem defuere, qui, cum initio decorus tremendusque omni Imperatoria & militari disciplina incessisset, eique disciplinae consentaneus exitus communi omnium exspectatione desponderetur, paulatim deinde perturbatione exorta, confusis attenuatisve rebus, irritatis animis, infausto etiam expeditionum aliquot eventu, eo est redactus, ut & Gallorum potius quam Sedis Apostolicae, vel Romani Imperii exercitus videretur, &, qui Gallico exercitui finis fuit, eum quaeri ultro & provocari ab foederatis hisce appareret. Cum enim in aggredienda Metropoli, statuissent prius expugnare Parmam & Placentiam, scilicet, ut tuta ab tergo cuncta relinquerent, antequam negotio illo majore implicarentur: magnum id Imperatoriumque consilium, & sua sponte infelix fuit, & quo infelicius addita insuper ignominia esset, errores & dissidia Ducum fecere. Oppugnata per dies aliquot nequidquam Parma: diminutis exercitibus: abscessum a moenibus tunc, cum si paulisper institissent, capi urbs potuisset: flagitii ejus verecundia accensi mutuis odiis Duces, cum alius in alium culpam conferrent, omnesque verius deliquissent: prope alienatus a Caesare Pontifex, foedusque prope dissolutum: facta apud populos Imperatoriae existimationis jactura. Neque res alia ab foederato exercitu cladem ultimam prohibuit, quam Lautreci major infelicitas, & infortunia hostium majora, si nomine appellari licet isto, quidquid illud inevitabili potentia arcanoque impulsu, & modis occultis incubuerat genti Gallorum, ut Mediolano, Italiaque pellerentur.

Postquam turbulente consultando, misere exsequendo, criminandoque invicem consumpsere Duces tempora illa inutiliter, dum jurgantur adhuc, tentantve nonnihil, haerentve, aut trepidantium modo subinde stationem mutant, adfuere decem millia Helvetiorum exspectatum ante auxilium, & praecipua causa trepidandi, quia incertum fuerat, an venirent. Venere per Bergomatum fines: adventusque gentis & fortuita res etiam iter, quo minime sperabatur initio & aditu victoriam dedit. Quia enim circa eos Bergomensium fines conjungi exercitum utrumque oportebat, occasio inde nata est transeundi flumen Abduam, cujus ulterior ripa Mediolanensem agrum inchoat, finitve.

Prosper Columna erat, ut dixi, in foederato exercitu arbiter omnium rerum, de quo homine secunda pleraque ad famam, nonnulla secus prodidit anceps fere circa magnos viros historia memoriaque hominum adeo recens ut nondum exolescat. Is, non apud caeteros modo Duces militaremque turbam invidia laborabat, quod Parmae oppugnationem in propinqua spe ejus capiendae urbis solvisset, verum etiam Romae atque in Hispania coeperat ea res esse infamis: indeque labor & inquietudo ipsi, ut consilium illud suum ingenti aliquo facinore & felici exitu Principibus iratis & communi famae approbaret. Speculatus ad Vaprium facile trajectu flumen incustoditamque ripam, inconsultis Davalo & Gonzaga, ut famam gloriamque rei solus haberet, vitata etiam per obtrectationem omni Hispanorum militum ope, nocte intempesta, cohortes aliquot Italici generis, praeparatis in id ipsum ante scaphis trajecit. Ut primi qui transierant, locum tenuere, alios subinde, atque alios Columna transmittebat, & orta luce, plenam milite ripam, seque operis auctorem Ducibus reliquis exercituique universo ostendit. Tunc enim vero, felici invento acclamavere etiam qui invidebant, & mox flumini pro se quisque varie insultanteis vestigia universi ibidem posuere. Acre certamen in ripa fuit, dum Galli sero ad dejiciendos qui primi transierant, accurrunt: & fratris missu Scudus ipse cum quadringentis aderat. Sed majora deinceps agmina transvehente flumine, opprimebantur. Diverso deinde tramite, tempore eodem, exercitus uterque, Galli ad custodienda moenia portasque urbis, foederati ad spem conatumque irrumpendi tetendere. Gallus propero agmine suburbia vicosque insedit: nostri capto longiore ambitu, Meliniano ab municipio in Clarae Vallis prata processerunt. Ibi stativa habebant: melioreque jam fortuna, & specie etiam augustiore ob Cardinales Legatos, Medicaeum, & Sedunensem, queis Cruces argenteae praeferebantur, imminebant vicinae urbi foederata arma, cum res accidit, quam politica etiam subtilitate fastidicisi scriptores quasi crederent, retulere: referamque ego Francisci Guiciardini fere verbis pene admirabilem casum.

Apud Claram Vallem, in prato, dum Legati Cardinales, caeterique Principes exercitus sederent ad inspiciendas cohortes tendentium ordine Helvetiorum intenti, stetit in eorum conspectu quidam natu grandis: os habitusque plebeji hominis erat: & ab D. Satyri Paroecia

roecia missum se esse vociferabatur. Pergerent, venirent: populum Mediolanensem, conspecto liberatore exercitu, protinus arma in Gallos esse capturum: id modo cum magna voce dixisset, abiit repente ex oculis, & quamvis acri postea Legatorum cura ad investigandum quisnam ille mortalium esset, nusquam est repertus.

Caeterum, Cardinales Ducesque caeteri, nonnihil quidem etiam omine permoti eo, sed multo magis consilia sequentes sua, quae praesens forma rerum, & ex vicino conspecta cuncta hostium dabant, motis ab Clara Valle castris, appetente nocte subiere ad fossam, quae duabus portis, Ticinensi, & Romanae interjecta muniebat vallum, & vallo regionique ei Veneti pedites custodiae causa appositi erant. Hi, simul atque fistulatores conspexere Hispanos, quam de industria manum Davalus objecerat, dant impigre terga, valloque nudato, & statione relicta, liberum ab ea parte aditum irrumpentibus dedere. Mox, & priorum vestigia sequentibus aliis novosque sibi aditus aperiente exercitu, & effusa obviam ad accipiendos liberatores nobilitate, tumultuante populo, praesidiis labantibus, mutata omnium fide, plena omnia Caesarianorum fuere. Pontificii, cum in extremo agmine fuissent, captam jam haud dubie urbem ovantium specie intrabant. Gallis in tam repentina clade subsidium unicum erat fugere in arcem Jovis, cujus haud umquam neglecta, sive intermissa custodia fuerat. Inter tela, & gladios, & ingruentia etiam superne saxa, proripiebant sese eo milites, Duces, Magristratus ipsi, & dum evadere tendunt, vulnerabantur ab cive simul & ab hoste velut hostes in aliena urbe deprehensi. Sua nuper tribunalia suasque domos respergebant sanguine, si quos ibi cunctantes deprehenderat victor: atque tam improvisa res obstupefecerat animos ab vulnerum pene sensu, cum omnia captivitatis exempla adesse viderent antequam captam esse urbem suspicarentur. Nec minus obstupefecerat tam laeta fortuna victores, quod absque suo sanguine, absque difficultate ulla caput belli Metropolim prima irruptione cepissent.

Dederat autem foederatis tantam ex insperato victoriam ille qui plurimum in rebus humanis potest casus, quique in bello praesertim res saepe magnas & admirandas effecit. Namque foedo imbribus tempore, versis in coenum campis atque corruptis itineribus, non crediderant Galli, moturum hostem eo die castra, maxime propter bombardas, quae humido paludum, & profunda passim uligine, (sicuti Regio est illa) tarde transveherentur, etiamsi coelestium aquarum proluvies illa non accessisset. Ea spe resoluti in socordiam Galli, fessique insuper recenti ad urbem cursu, aut nocturno ad Vaprium praelio, segniter obibant munia ipsa ad quae accurrerant. Sed Davalus interim, monstrata sibi forte per agresteis semita glareosa quadam, substructaque, & marginata, atque ob id firma plaustris, & expedita agmini, contemto pluviarum incommodo, traduxit repente tormenta, & exercitum, oppressitque inopinanteis. Capta in hunc modum, vel potius liberata, Metropoli, subjectae urbes capiuntur vi eadem, exemplumque secutae, caesis pulsisve Gallis, accepere nostros, & cunctae fere Caesaris nomen invocabant. Lotrecus & Scudus cum infelicibus reliquiis profugi ab urbe, vagati aliquamdiu per Bergomensium fines, & petito inde supplemento, Cremonam postea aggressi, prospero illic eventu, & fiducia Mediolanensis arcis, locorumque nonnullorum, strenue reparabant bellum.

Interea Pontifex Leo exstinguitur haud sine veneni fama, sive corrupto pincerna, uti creditum est, miscuere aliquid Galli: sive lautior victus, assiduaeque curae invexere febriculam, & homines suo more interpretati sunt. Morte ejus, atque perturbatione novorum comitiorum, Interpontificiique licentia, sustulere Galli animos: decessit ingens Caesari auxilium, & magnis ad reliqua belli perficienda consiliis, atque apparatibus, nec pecuniae facultates, nec copiae militum eaedem ab Roma aderant. Itaque, in ea rerum inclinatione, cum

A quidem etiam Caesar Transalpino alio adversus Regem eumdem bello implicitus teneretur, metus ingens invaserat omnes Insubriae populos, ne fortasse deserti redirent in Gallorum potestatem, & acrius deinde prementur eo jugo, quod excutere conati essent, quove excusso nimium laetati.

Parmam Lotrecus acerrime oppugnabat, habebat Cremonam: Novaria & Alexandria, Tritium, & Domussola, & Arona, praesidio Gallorum adhuc tenebantur: & praecipuus omnium terror ab Jovis arce Metropoli imminens hostis quasi minitabatur, repentina illa & nimium felici irruptione nihil esse actum. Dux Ferrariae, qui Pontificis Leonis metu dubitarat, postquam ille excessit, nudato penitus animo, commodabat Gallis arma, ipseque prodierat adversus provinciae salutem armatus. Helvetii, decem millia suae gentis prius negata Regi Francisco concesserant nunc, eaeque copiae digressae Rheticis Alpibus in Orobios, & eodem usae titulo, qui foederatis fuerat, ad liberandam Insubriam, Hispanosque pellendos ire sese enim vero gloriabantur. Non res magis alia spem populis inchoatae salutis absciderat, quam auxilia ea repente addita Regi Gallo: quem rerum bellicarum more, ex afflicta fortuna perditoque statu, rursus Mediolani esse regnaturum credebant. Ad haec, incertus exitus comitiorum, ancipiti exspectatione distraxerat curas, cum tam Gallicae quam Hispanae factionis contingere Pontifex posset, sicuti profane vaticinantes loquebantur. Qua vaticinatione & metu, Prosperus Columna, Cardinalem Eporediensem per Mediolanensis agri fines Romam ad comitia illa properantem, vi, seu dolis inhibuit: incertumque fuit, Caesaris jussu, an sua diligentia, rem eam atrocem ausus fuisset. Nec minus ipsi inter se Cardinales id coeleste negotium intra Conclave studiis humanis frustra impediebant, dum principes partium & factiosissimus quisque, in Gallum, aut Hispanum proni, Pontificem, qui huic, aut illi cordi foret, anteponunt, ad momenta maxime belli hujus certamina ipsi sua contentionemque dirigentes, atque ita gratificantes Regibus. Sed hominum nequitias altitudine sua contemnens Deus, vertensque saepe in bonum, eo certe comitiorum tempore, si umquam alias, elusit simul, & coegit instrumentum esse rei, quam nemo futuram umquam existimasset.

Dum enim Medicaeus, & Columna, Primores Patrum, aut habere ipsi, aut arbitratu suo collocare summum honorem volunt, magnisque conatibus & artificiis ad sua nituntur uterque vota, & pleni artium earumdem caeteri Cardinales, hunc, aut illum sequuntur, die quodam ad ferenda suffragia de more congregati, de Adriano Cardinale mentionem forte injecerunt. Erat is natione Belga, homo moris antiqui, expers Italicae consuetudinis: & simplicitatem ejus, rudemque ad fraudes aulicas animum plerique adspernanteis, Barbarum appellabant. Fuerat pueruli Caesaris magister, & in ejus gratiam creatus a Leone Cardinalis, Hispaniae regna, hoc tempore, Caesare ipso absente, administrabat. Cum nullo alio consilio, quam extrahendi temporis causa agi de eo homine coeptum esset, laudesque viri, litterae, & apertus animus, & Apostolica innocentia memorarentur in speciem tantummodo, caeterum securo aemulatu, quia de absente, & abnuente, omnibusque ignoto & vicissim ignorante omneis, agebatur, incaluere repente universi, ac regente animos Deo, Pontificem eum fecere, cum ne ipsi quidem, sententiae judiciique sui rationem intelligerent, cur tam dubiis Reipublicae temporibus, tam praesenti necessitate, petiissent regimen ab homine, qui nec vidisset umquam Italiam, & tanto maris terrarumque spatio discretus maneret. Pontifice renuntiato hoc, & ex Hispania accersito, irrita machinatio fuerat eorum, qui Sedis Apostolicae opes atque praesidium ad Gallos potius inclinare voluissent, Caesarque rem Mediolanensem majore animo amplexus, ante omnia id agebat, ut Franciscum Sfortiam ab Tridento reduceret Mediolanum, sisteretque Urbi, cujus assidue voce exposcebatur. Verum ea reductio

ductio quomodo facta fuerit, & quibus etiam ea res adversus prohibenteis Gallos indiguerit artificiis, paullo post explicabo.

Nunc erecti Galli Leonis obitu, perturbatione Comitiorum, ac deinde spe novi Pontificatus elusa, cum eis, quae dixi, Helvetiorum auxiliis, ad recuperandam Metropolim incubuerant, ac positis castris Vercellensem inter Cumanamque portas, vi tota Lotrecus obsidebat oppugnabatque urbem miseranda rerum facie, cum Caesariani intra urbem a Gallis, Galli intra arcem a Caesarianis obsiderentur, atque duobus exercitibus interjecti cives malorum extrema sustinerent. Attamen, tanta erant Populi Mediolanensis in Gallos odia, tam jucunda exspectatio flagransque desiderium propediem adfuturi Ducis, ut neque tumultuarentur ob calamitates, & cuncta pro defensione urbis strenue exsequerentur. Ultro quin etiam descripto per singulas Paroecias ostiatim milite, Ducibusque regionatim electis, ibant ad loca omnia, ubi plurimum laboris ac periculi ostenderetur, & voluntario illo delectu, praelia stationesve ipsi excipiebant, ut quies fesso Caesarianorum exercitui esset.

Refert Guiciardinus, idque ego in aliis Patriae monumentis reperi: fuisse eo tempore in urbe Andream Barbatum, hominem Augustinianum, plausibili concionum eloquentia, quem audire, populo Mediolanensi vacaret etiam inter eas miserias: cujus oratio lenimen quasi coeleste miseriarum haberetur. Namque magna vitae auctoritate Concionator Augustinianus, solidaque doctrina, & verborum vi, tum acer & severus, tum blandus & mitis, adspectu quoque venerando, & ob jejunia torvo, Gallorum gentem assidue insectabatur, qui saevitia, & libidine, & moribus suis amoenam & piam, & ob merita saepe felicem, inclytamque Metropolim, facere Babylonem alteram tentassent. Liberatricia Caesaris arma, brachium excelsum ac forte Leonis, Pharaonem & Aegyptum, & promissae telluris bona jam in vicino: Aenobarbi quoque tempora, & sementem inhumanam salis, eoque diro mysterio damnandam iterum aeternae solitudini patriam hanc, aliaque profana & sacra, vetera & recentiora, crebris concionibus arte sua miscebat Ecclesiasticus Orator, attollens partam urbi salutem ejectione Gallorum, deplorans atrocia dictu, quae sub imperio illo passi essemus, quaeve passuri etiam atrociora, nisi longius ejicerentur. Ad haec, Parmae & Placentiae parvarum Urbium novissima exempla referebat: quae si depellendae tyrannidi pertulissent obsessae vastationem agrorum, famem & caedes, quanto magis adversus eadem mala durare Metropolim oporteret? His accensi cives, quibus satis per se odii, satisque patientiae adversus imminentem urbi hostem esset, nihil recusabant perferre incommodi, nulla munia detrectabant. Conferebant ex privato quidquid pecuniae priori latrocinio subtractum adhuc occultarent. Inde stipendia exercitui aliquamdiu suppeditabantur, dum a Caesare, non quantum necesse esset, venit. Cumque aquarias molas, Lotrecus & Scudus circa urbem demoliti essent, manuarias invenere sibi, quarum arte, injuria illa hostium elusa, frumenta terebant.

Urbis interim moenia quatiebantur & volitantes ab arce globi majore tamen terrore quam damno ferebantur, credo, quia inclusi illic, & obsessi Galli, aut timerent irritare nostros, aut parcere se crederent urbi, cujus nondum tota possessione excidissent. Erumpere enim etiam, accepto in arcem, ab exteriore parte, majore suorum numero, parabant, spe certa, pellendi Caesarianos urbisque capiundae, si utraque res ex animi sententia cecidisset, ut & intro accipere suos, & una cum eis facere eruptionem possent. Quod ipsum, in tempore suspicatus Columna, ab utroque arcis latere per totam hortorum latitudinem, duas ingenteis moles, hinc ad Cumanam, hinc ad Vercellensem portam opere subitario, & nocturno perduxit, & in molis utriusque capite propugnaculum excitavit. Ibi disposita tormenta cohortesque fistulatorum prohibere poterant, ne qua in arcem subsidia reciperentur, ac ne qua etiam eruptio ex arce fieret: opusque fuit illud, tum subtilitate inventi, tum usu ipso praeclarum & militari fama celebratum diu: quod quidem etiam casus opportunus mirifice adjuvit. Cum enim ea ipsa nocte, quae faciendo operi destinata erat, plurima e coelo cecidisset nix, usus Columna beneficio illo, prototypa molium ex nive raptim instituit, simul ad facilitatem atque descriptionem perficiendi operis, simul ad tutelam operarum, ut exemplaris objecti mollities ipsa frangeret ictus, si qua in fossores ab arce tormenta disploderentur.

In hoc statu res bellicae Mediolanensium erant, cum, Leone Pontifice mortuo, suffectus ei Adrianus, nondum inito Pontificatu, absens, nomine ipso factionis, & terrae, unde erat, nostris animum, hosti dolorem & stimulos addidisset. Mox Sfortia ipse ab Tridento aderat, maximum, ut dixi, levamen civitati, quae defensores inter & hostes adflicta, & oppressa, sub Principe denique nativo, & Caesaris ipsius auctoritate constituto, sese respiraturam sperabat. Distulerat autem Sfortiae adventum pudenda dictu res, pecuniae difficultas, dum exsuli, propter quem tot millia in armis erant, modicus & necessarius ille sumptus ad familiam fortasse instruendam, iterve faciendum deesset: liberalitasque Caesaris adversus id incommodum frustra invocabatur. Scilicet, potentissimi Reges, ac Domini terrarum, quibus genus humanum servit, quorum gloriae ac cupiditati nationes armantur, queis auriferi amnes fluunt & montium dorsa perpetuo vehunt argenteas glebas, qui margaritarum denique piscatu provincias fatigant: hi parvam saepe pecuniam in thesauris suis frustra quaesiere: ridetque interea cum sordido suo marsupio collybista & mercator dives. Sic nimirum etiam Sfortiae huic ad breve iter exigua summa non suppeditabatur a Caesare, qui, ut reduceret eum in patriam, tam grave ex longinquo bellum gerebat. Cardinalis denique Medicaeus, qui Sedis Apostolicae nomine bello ei praeerat, adspernatus in re tanta ridiculum id ac miserabile impedimentum, procrastinationesque Regiorum, deprompsit ultro aureos nummos ad novem millia, misitque exsuli, conditione hac magnifica & prolixa, ut ne aliter quam melioribus postea suis rebus ille restituendi cogitatione sollicitaretur.

Ad id subsidium allevato animo, & laxatis utcumque rerum privatarum angustiis, Sfortia profectus ab Tridento, per Veronensem agrum, Mantuam, inde Placentiam venit. Ab Placentia Ticinum usque progreditur: ab Ticino Mediolanum sine mora iturus erat. Id modo inter Duces, praecipuosque amicorum ambigebatur, ex duobus itineribus, breve, & expeditum, an longius, eoque Gallis inexcogitatum sequeretur. Nam licet sex millia Germanorum peditum, equites trecenti, & valida exsulum manus, tenderent una praesidioque essent, placebat tamen reditus incruentus in patriam, & intentos ad prohibendum pugnandumque Gallos fallere cupiebant. Delecta tutiore via, per calles invios, per transversa, per directa, per nemorosa, per aperta, in pagum, qui, quoniam sex millia passuum ab urbe distat, Sextus ex eo dicitur, pervenere. Aversissima ab hoste via haec erat, egressusque Columna obviam novum Ducem, ab Sexto pago tranquillissime in Urbem deduxit. Fertur Lotrecus, post amissum Caesariani exercitus irruptione Mediolanum, nulli magis rei ingemuisse, quam ei, vel errori, vel calamitati, cum furto quodam itineris Sfortia introductus illuc foret: id quod assidue prospiciens ac timens, obsederat ipse quidem ab Ticino diverticula pleraque & egressus fere omneis: sed uti fit, ad caetera solers, in uno coecus aperuerat occasioni viam, errore, qui tunc demum intelligeretur, cum jam id ipsum intelligere, moestum inutileque esset. Caetera deinde ad eumdem modum frustrabantur Gallorum Duces, neque Lotreco, & Scudo, quidquam magis defuit quam fortuna, cum rebus aliis haud sane contemnendi essent, ita ut plerique Numen inane belli vetere verbo usurpantes, iniquum Martem esse illis dicerent: eaque de fratribus fama in utroque exercitu esset. Potius autem infensa providentia veri Numinis fuit, quae per ea Gallorum infortunia struebat

bat imperio alteri iter, ut reducto exsule, firmatoque Principatu, post ejus finem, Provincia Catholicae magnitudini accederet, augeretque eam, & vicissim ibi exhausto, quidquid perferendum erat, denique frueretur pace.

Sic absente Scudo Lotrecus, cum exclusus urbe cuncta camporum teneret, aditum exsuli redeunti in urbem, damno irreparabili dedit, & postquam ille cum militaribus pecuniis ex Gallia redierat: intercepto per nostros, atque ad Aronam obsesso argento, irritus fratri jungitur. Mox uterque ad Bicocam, obscurum prius, & nobilem postea semper Gallica clade pagum, cum exercitus pene internecione dimicavere. Quo praelio perditas res, dum Lotrecus ad Regem excusaturus vadit, summum Scudi opus fuit, deditis ad quae defendenda relictus erat, pepigisse ut redire in patriam posset. Rediit cum exercitu, qui ad Bicocam superfuerat cladi, & Regi jam Gallo ex tota Provincia treis tantummodo arces, Cremonensis, & Novariensis & maximum utique, sed breve momentum, Metropolitana haec, manebant. Quae ultima, sepulcrum potius bustumve Gallorum, quam arx diceretur, si emortuum jam pene praesidium, & quotidie immorientes reliqui, si pallores etiam luctusque vivorum, & desperatio, & rerum omnium penuria quae clausa ibi & secreta ab nostrorum oculis latebant, in aperto essent, qualia, cum deditio postea fieret, apparuere. Sed demersa profunde moles, alte imminens civium tectis, cincta lato fossarum ambitu, undique armata tormentis, fama etiam & superiorum temporum casibus ingens, intacta conditionibus, veluti inexpugnabile quiddam, relicta est, cum quid intus miseriarum esset, a nostris ignoraretur.

Ut autem cum exercitu suo Scudus in Galliam rediit, tunc, qui ibi relicti in praesidio fuerant, sive quia non possent sustinere diutius, sive etiam moerore victi, quod in aliena terra se esse destitutos viderent, nudavere ultro miserias suas, pactique, ut cum vestimentis, & armis abire sibi liceret, arcem permisere Caesarianis: annuitque Caesar, ut ea Sfortiae traderetur. Id solum Duci defuerat, ad solidi Principatus speciem, & ut majorum suorum fortunam vere recuperasset. Ac res magna quidem, ingensque opus, haud sine praesenti Numinis ope effectum ita erat: scilicet, dejectis ex confirmata propemodum Insubriae possessione Gallis: restituta Metropoli sub imperium, quod pro nativo & domestico jam expetebatur: Sfortia post graves exsilii sui aerumnas collocato in sede, ex qua avus ipsius & pater magnitudini Regum comparati essent: Cives tamen ipsi malis fere premebantur iisdem: & nisi quod barbaricae libidinis saevitiaeque exempla depulerant, nihil magnopere erat ex pristini status calamitate diminutum. Non enim, vel temporum miseria, vel aulae ministrorumque vitio, aera militaria procedebant, atque id ipsum pecuniae, quod ex Hispania, sive ab Neapoli ad exercitum mittebatur, lentum & mancum fere compilatumque veniebat, ut pene quasi veniens ex longinquo viator peregrinationis labore consumtus, sic pecunia illa multorum lacerata manibus in itineris fine exspiraret. Et magnanimitate sua Caesar tardus remissusque ad cognoscenda ista & vindicanda, furandi intervertendique licentiam alebat inter suos. Hinc licentia major, insuperque irae victoris & egentis exercitus, stipendiaque multorum mensium assidue requirens miles, rapere, spoliare, assueverat, ita ut accepta ab Hispanis salute, Mediolanenses praeda iisdem manerent.

Constat, Caesarianum eum exercitum aliquando ob stipendia tumultuantem, cum in hiberna dimitteretur, ivisse populabundos, ut nisi purpureae cruces (namque id insigne Caesarianis) distinguerent gentem, manipulos adesse Gallorum municipia, & pagi arbitrarentur. Nec abstinebatur sacris, quae, religione populi, post Gallorum injurias instaurata statim & refecta, rursus militari violentiae sufficiebant, atque trahebantur ab iisdem, a quibus defendi & conservari talia oporteret: majestasque interim erat nulla quae prohiberet vim. Nam Sfortiae novo Duci etiam sua sponte mitis animus, tum vero mollior fiebat recentis exsilii recordatione & verecundia quadam, velut in alieno imperio, quod armis recuperatum alienis, aliena manu datum sibi esset. Reliqui Duces exercitus, & Praefecti copiarum, obstricti legionibus, quarum virtute vicerant, cum nihil dare possent aliud, hanc fortasse praedandi veniam, ubicumque praeda esset aliqua, sicuti saepe mos Imperatorius fuit, dabant. Caesar ipse nimium absens: & absente, sicuti dictum est, adhuc Archiepiscopo, Sacra per ministros regebantur, queis id Pastorale munus alienigenis, Pastor etiam alienigena delegarat.

Caeterum, ea populo Mediolanensi tolerabantur etiam jucunde, ut in malis, quia spoliatores circumspiciendo ipsos, non jam amplius cernebant Gallica illa ora, & petulanti rubore armatos vultus, quorum ipse adspectus civitati toti loco calamitatis antea erat. Decem millia nummûm aureorum pronuntiavere Reipublicae nomine exercitui quae darentur, eoque blandimento mitigatus miles desierat velut in hostico agere, & victoriae fructus aliquo modo sentiebatur, nondum tamen verus ille, & duraturus. Vix totus ab ejectione Gallorum annus exierat, cum varii primum rumores, certi deinde nuntii attulere, Galliam omnem strepere novo armorum apparatu, jam jamque adfore exercitum, cujus incessu terram Italiam contremiscere oporteret. Vocabat Rex Franciscus ad arma omneis, dictitans palam, ad recipiendam Urbem Mediolanum esse mittendos, praeparansque exercitui itinera & commeatus, rei etiam gerendae consilia disponens cum Imperatore novo, qui Bonivetus Galliae Almirarchus fuit. Interiore sensu tacitoque consilio statuerat in Italiam ipse transire, existimans, ducibus suis ad eam diem, non tam fortunam defuisse, quam curam: idque animi sui arcanum premebat alte ob discordem in ea re matrem Reginam, quae filii caput objectari casibus nolebat. Verum, & ea, quae aperte moliebatur Rex, & id quod occulte parabat, fuere simul in ore famae: commotique Principes & Reges alii, quorum intererat, rem Mediolanensem, Italiamque totam, in eo manere statu, quo tunc esset: adversus Gallica arma cum Caesare confirmavere foedus, pecunias, arma, exercitus, tormenta & naves contulere in unum, ut, sive terra, sive mari veniret Rex, communi animo obviam irent.

Haec ipsa dum agitantur, & dum Mediolani, ex turbulenta illa pace, tristique ob militum insolentiam victoria, bellum etiam quam superiora omnia atrocius exspectatur, Bonifacius Vicecomes Mediolanensis occidere Sfortiam est conatus, ob iram interfecti ejus jussu Hectoris Vicecomitis, quem ipse propinquo sanguine attingebat: & juvenem vulgo Monsignorinum appellabant. De ea caede, in Hectorem patrata, in Sfortiam tentata, pauca supra repetam, non solum, quia res utraque insignis ad memoriam fuit, sed etiam, quia caedes illa Monsignorini unde minime crederetur, exorto maximarum rerum motu, Sfortiam ipsum rursus in discrimen de summa imperii totius adduxit, indeque varietatum humanarum portenta exstitere, ut, & privatus homo cum Mediolani Duce bellum gereret, & reconciliatus postea Caesari, insereret Principum famae nomen domumque suam, ac ex domo eadem, fratres duo, alter summum militiae decus, alter summum Orbis regimen obtinerent.

Hector, Vicecomes, cui Monsignorini cognomentum, sumta fortasse prius, dein omissa toga, & Ecclesiae honorum rudimenta, tentata primis annis indiderunt, fuit ex Ducis Bernabovis sanguine, quem ille, sicut in ipsius Principatu memoravi, ob crebros mulierum amores late diffusum reliquit. Ex ea spuriorum stirpe procreatus hic, gloriabatur potius origine, quam erubescebat, sumseratque inde ultro spiritus nimios ac feroces. Aderant divitiae, & magnae propinquitates, & catervae asseclarum: hominesque assueti caedibus ipsius sumtu, multi palam, alii occulte, in urbe, in domo, foris etiam apud amicos ad nutum intenti herilem alebantur. Vastus animus, promtum ingenium, & capiendo consilio matura celeritas, sermo blandus, obvia munifi-

nificentia in omnes, miraque mistura, varius, iracundus, injustus, inconstans, idem exorabilis, clemens, misericors, excelsus, gloriosus, humilis, ferox, cautus, & omnia pariter, ubi res, ubi tempus postularet. Inde, Principum etiam externorum amicitia, veneratio populi in eum, & publicus favor, neque abnueret ei quisquam, justa, sive injusta ingrederetur. Magna ejus merita fuerant in Sfortiam domo Principatuque extorrem, ac toto illo exsilii tempore, tum apud exsules alios, auctoritate, tum apud Principem ipsum, consilio, ad eos qui domi remanserant, litteris & nutu, cum Principibus Italis, gratia & familiaritate, Gallorum quoque nulli comtemtus aut rejectus, varie sic adjuverat rem quo maturius exsul in urbem Principatumque restitueretur. Ut cessere Galli, pristinaque cum Principe suo rediit aula, tunc Monsignorinus iste enim vero apud reducem velut suo beneficio Sfortiam, stare ante omneis, regnare sese gratia & auctoritate aequum censebat. Volebat in primis regere judicia & magistratus arbitratu suo, facinorosi semper alicujus fautor, semperque aliquem eripiens capitali supplicio, petens etiam praemia sibi & honores, ac volens utique anteire Moronum, a quo anteiri sese turpe arbitrabatur. Potiebatur enim aula Moronus, & in novo Principatu cuncta nutu illius fiebant. Cum nescio quid absurdi ac violenti die quodam apud eum tentaret, abnuensque Moronus, subnecteret etiam causas, quamobrem id fieri non posset, excidit hoc Monsignorino verbum: fore se aliquando apud ejusmodi Herum, cui non semper Magister ab tergo iret: addiditque; telam, quam ipse texuisset, esse retexturum eadem manu. Quid postea sermonis, quidve consiliorum super ea re fuerit Sfortiam inter & Moronum, nescitur. Monsignorinus certe paulo post mandato Moroni occiditur ab Jacobo Medicaeo, qui digredientem cum arcto comitatu alicunde eum speculatus, direxit vulnera, & patrata caede evasit.

Jacobus Medicaeus, prima juventa ferox, inquies, iratusque natalium suorum fortunae, ex qua nihil nisi inopem nobilitatem, & magnae stirpis inane nomen haberet, contractis olim in urbe inimicitiis, & aemulo interfecto, profugus, adjuncta sibi exsulum manu, qui pulsi dominantium Gallorum injuriis, circa Larium lacum praedabundi vagabantur, caput sese fecerat ad Gallos ipsos quacumque posset ope insectandos, tempore scilicet eo, cum Sfortia rerum exitum exspectans apud Tridentum sederet. Ita, aperto sibi magnarum rerum itinere, cum juvenum suorum globo, die quodam ingressus urbem, tabellarium, qui ex Gallia litteras ad Regios ministros ferebat, obtruncarat luce palam, quo facinore, omnia Gallorum arcana Caesarianis & Sfortiae innotuisse ferebantur. Ad facinora deinde ministeriaque cuncta, ubi praesentia & vigore animi opus esset, cum fere adhiberetur, tum vero post jactam illam temere ab Monsignorino vocem, potior nemo est repertus, cujus manu, Sfortia, & Moronus, suspectum sibi quidem semper antea, nunc scilicet etiam aperte minitantem eum tolli posse existimarent. Sublato in hunc modum Monsignorino, cum & minister caedis, & qui jusserat caedem, pariter anxii sollicitique essent, obsequiique, & mandati conscientia invicem animos inquietaret, hinc suspicione, ne prodito arcano, potentior quam hodie gens illa Vicecomitum ad arma iret, hinc metu, ne qui prodere poterat rem, ipse tolleretur: Medicaeus ita procul ab coetu colloquiisque urbanis ablegatur in Mussensem arcem, quae ad radices montis in Larii lacus littore sita est. Ibi quid paratum interfectori esset, anceps opinio interpretantium fuit. Sed ille in tali tempore audendum ratus, data forte occasione, insedit firmavitque sibi arcem: atque ab eo principio, quae fortuna viri fuerit, in tradenda deinceps fortuna Sfortiae casibusque urbis exponemus. Nunc novos ancipitesque casus, & incredibile bellum, quod ab ministro magnae caedis Medicaeo hoc imminebat, portendere Duci visa est nova item ac pene incredibilis audacia Bonifacii Vicecomitis, ex cujus domo Monsignorinus fuit. Is namque, desiderio consobrini violentus, &

A avidus petendae ultionis, neque ambigens unde ea petenda esset, redeuntem ab Modoetia Principem stricto pugione aggressus, jugulum primo ipsum appetivit: deinde, cum ictus ille in irritum cecidisset, educto longiore gladio, laevum ejus humerum vulnerat, & quia circumfundebatur a Praetoria statim ipse cohorte, proripit sese praeceps, ac celeritate barbari equi quo vehebatur, inter tot armatos evasit intactus. Abisse in Subalpinos ad Sabaudiae Ducem memorant: ibi salvum fuisse sub Principis tutela, per cujus fines, adfuturo mox Gallorum exercitui iter parabatur. Sfortiam ex tanto periculo servarat minima dictu res, humilitas nempe parvulae mulae, quam ad illud suburbanum iter forte

B poposcisset. Ea scilicet, equi pariter equitisque assultu, & micante ante oculos ferro contremefacta subduxit consternatione sua vulneri sessorem, qui ipse humilior, venientes in caput alte ictus fefellit proceritate vulnerantis & leviter humero caesimque excepit. Magnus inde metus erat veluti per miraculum vivo & salvo Principi, ne conjuratio civium ea potius quam furor hominis unius fuisset: ac vitata urbe Modoetiam reversus pavebat etiam ibi umbras, suspectaque cuncta habebat. Moronus & Columna, ad ejus rei nuntios, protinus excitato satellitio turbavere quaestionibus urbem: judicesque & scribae, importuno suo more confecere volumina, queis

C confessiones, & indicia multorum inerant, quasi genus omne Vicecomitum, & eis adnexi alii manifestae conjurationis tenerentur. Tormentis enim & carcerum vi, fraudibusque suis cogebant homines ea de se confiteri, quae ne cogitassent quidem: adeo non moliti essent. Re autem vera fuit nihil aliud, quam impetus, & ira Bonifacii illius, privatumve consilium, quo vitae suae discrimen contempsit, dum ulciscenda consanguinei nece, solatium animo praesens, gloriam nomini apud posteros quaereret. In eo fervore judiciorum, Episcopus Alexandriae, frater interfecti Monsignorini, sentiens in se quoque ire diligentiam & destinata Judicum, antevertit ultro, seque in quaestionem obtulit, ne fortasse

D violentius duceretur. Nec ideo effugit injurias ac ludibria fori: & postquam profani Magistratus Episcopum rite interrogavere, lictor etiam injecit manum, atque in Cremonensi deinceps arce captivus ille erat. Et Mediolani quidem ob temeritatem hominis unius casumque Principis, bellum hoc in fortunas & capita civium gerebatur: hostes vero Galli, jam occupato Alpium transitu, bellum urbi aliud ferebant, ipsi quoque detecta in Regem suum conjuratione turbati inter se & paventes, quatenus ille exerceret iras. Quae conjuratio, non ficta calumniis & adulatione magistratuum, sed magnis, & infelicibus Borbonii consiliis instructa tenuerat nunc domi Regem eum, ipsumque Borbonium relicta patria

E fugientem manifestae rebellionis poenas adjunxerat Caesari, & inter nostros postea Duces ille fuit: nec tamen exitu meliore, quam qui fere transfugas & proditores Principum suorum, etiam apud eos, quos anteposuere, sequi consuevit.

Galli, superatis Alpibus, solita felicitate gentis circa initia rerum, primo statim incursu cuncta trans Ticinum amnem tenuere, mox ipsius quoque trajectu amnis, ingenteis & fortunati nimium, ac prope incruenta expeditione, si extrema primis respondissent, ac nisi coecasset eos violentia & altitudo causarum inexsuperabilium, quae solidam ullam umquam in hac terra contingere Gallo victoriam prohibebant. Nam alioqui tempo-

F re eo aperta ad urbem & obvia cuncta venientibus fuere. Princeps ipse vulnere licet levi debilitatus ob metum, & suspecta conjuratione, animo magis quam corpore aeger. Offensa, & pavida, & irata pleraque nobilitas terrore & acerbitate quaestionis, cum ob facinus unius, universi inquietarentur. Moenia quoque urbis quassata passim & fracta superioribus bellis per crebros hiatus ruinasque patescenteis aditum hosti praebebant. Columna morbo implicitus jacebat, qui, sive fortuitus, sive infectus, ut creditum est, veneno, ultimus certe ei fuit. Reliqui Duces eum ob valetudinem adspernabantur, ob summum belli regimen oderant. Igitur ipse tantum

tum praesidii deprehensis in eo statu rebus afferebat, quantum poterat & natura cunctator ac lentus & moriturus brevi. Circa lectulum hujus, habito consilio de summa rerum, ad caetera discordes, & mutuis odiis infensi, communi animo sententiam hanc dixerant, ut relicta Metropoli, ad Novocomum, sive ad Ticinum evaderent fuga, prout hoc, sive illud iter, alterutro venientes Galli vacuum opportunumque reliquissent.

In tali discrimine servavit urbem cunctatio hostium prope fatalis, qui transgressi celerrime Ticinum, morati deinde circa flumen, post aliquot dies ad Clarae Vallis Monasterium transtulere segniter castra. Ibi, triginta millibus armatorum, occupatis late campis, & circummisso ad Modoetiam quoque minore exercitu, ne quid commeatuum alicunde veniret, decreverunt expugnare lenta fame urbem, quam sine mora ulla capere potuerant, si, quemadmodum a Caesarianis factum antea erat, quo venerant die, intrare apertam desperatamque voluissent. Obsidionis mala cito vertere in ipsos, ita ut Mediolani tum ex antepraeparato suppeteret annona, tum equites nostri egressi praesidio ad ea, quae supportabantur, secundis etiam aliquot certaminibus affligerent Gallorum equitatum: ejusque detrimenti fama Gallum Imperatorem inter suos vexabat. Simul Helvetii, qui in eo exercitu erant, ob frigora tumultuantes, perpulere, ut castra retro Ticinum versus moveret, aegre cohibitis nostris, quo minus terga abeuntium lacesserent: quod si factum esset, non dubitant, quin torpida, & rigentia membra aegre molientes, atque profectionis etiam ejus ignominia consternatos (& erat nivalis forte dies) opprimere Caesarianus exercitus potuisset, recens nimirum ab urbanis hospitiis, unde spe optima & ignium tepore alacer in pugnam iret. Sed Columna, praeterquam quod cautus natura & lentus tuta consilia ex ratione, quam prospera ex eventu semper maluerat, etiam tabe morbi, & pavore supremorum alienatus fere a communi sensu abnuit discrimen, & sicuti vocibus poterat intermortuis, disseruit pauca in eam sententiam: contentos ipsos esse debere, quod cunctando & sedendo abire prope a moenibus hostem coegissent. Galli, quacumque irent, ferro & igni cuncta permiscenteis, incenso Rosato municipio, praedati quidquid obvium fuerat, ad Abiatum constitere, qui locus quatuordecim millia passuum ab urbe est: & quia satis validam, uti tunc erant munimenta, arcem habebat, idoneus visus, ubi nova auxilia Helvetiorum, quae mittebantur ab Rege, exspectarent.

Ferme sub id tempus, quo Gallus Imperator reducto ab Clara Valle caeterisque suburbanis locis exercitu, & amissa occasione capiendae urbis, nullum nisi tristem de tota expeditione nuntium mittere ad Regem poterat: Cardinalis Medicaeus, qui ipse in parte foederis adversus Gallos initi, Leonisque animorum heres fuerat, Pontifex Max. renuntiatur. Id accidit quinquagesimo die, postquam Adriano mortuo, Patres intra Conclave abditi, studia sua, & altercationes, & astus consumserant in ea re, quae divino semper nutu peragitur: & mores negotiationemque mortalium excelsa Numinis benignitas ac providentia admittit illuc, unde tamen mortalitas tota arcetur. Nec sane Cardinales antea in ullo alio Pontifice tam intentis animis altercati erant. Creatus hic, Clementem VII. dici se voluit, vel appropinquante celebritate Divi ejus, vel, ut nominis mansuetudine spem omnibus faceret, nullius offensae, nullarum sese inimicitiarum memorem, paterno in genus humanum spiritu nova ineuntem itinera vitae, capessere fastigium illud. Nota tamen erant, & celebrata sermonibus, in Caesarem favor, in Gallos alienatio, studium rei Mediolanensis, & foederis necessitudo, quo sese olim urbis ejus causa illigasset. Ea Mediolanensibus, & defensori Mediolanensium Hispano spem animosque addiderant, Gallorum genti incusserant sollicitudinem atque invidiam, & moerorem, si semper infensum sibi, semper Hispanae factionis Pontificem habituri essent. Super omnia urebat animos recordatio Leonis odiosa genti, quod eo scilicet Pontifice adversus Regem Franciscum ineunte foedera, Pontificatus opes ad arma conferente Hispanorum, ejecti Mediolano essent, quam nunc frustra repetentes urbem, in hostili terra conflictarentur. Pontificis nempe ejus consanguineum, gentilem, heredem, spiritus animosque retulisse eosdem, imbutum esse consiliis illius, & pari cupidine tollendi in perpetuum ex Italia Gallicum nomen, ne ad recuperandam urbem Mediolanum adspirare umquam possint. Eadem apud Regem Franciscum quamquam falsa agitabantur. Hunc etiam angebat conscientia dati per ipsum veneni, vel certe, credito, tamquam dedisset. Successorem simul & ultorem adesse.

Mediolani moritur iisdem diebus Prosper Columna, veneno amatorio, sicuti creditum est, illigatus, mansitque inter annalium monumenta Clarae meretricis nomen, quae deperierit virum. Eam Boniveto usque eo cordi fuisse, adeo, ut cum ab Clara Valle moturus castra esset, miserit in urbem Galeacium quemdam, qui viseret feminam, ac de inclyta pulchritudine ejus comperta & spectata oculis referret. Columnae morte, summa rei militaris redierat ad Carolum Lanojam, qui Neapoli pro Rege erat: jamque ille ob Gallorum adventum & Columnae valetudinem provinciae metuens, delegata Regni cura aliis, profectus inde cum valida equitum peditumque manu adventabat, ita moderans iter, ut ne prius ingrederetur urbem, quam Columna, qui jam nulla in spe trahebat animam, exspirasset. Id honori hominis dederat, caveratque laudabili modestia, ne propere intrando praecepisse imperium, & viventi quodammodo ducere voluisse funus videretur. Paulo post Borbonius ipse aderat transfuga Regis Galliae, sicuti dictum est, novus Caesaris amicus, anxia sedulitate ad probandum ostentandamque fidem, ne intentis in se totius aulae oculis & susurris, ulla, vel actione, vel voce, vel motu vacillans ambiguusve reperiretur, utque probaret omnibus hoc ipsum, quod a priori aula, non ingenii vitio, sed coactus invitusque descivisset. Vicissim Caesar absens, & occulto ejus nutu Sfortia, & Lanojus & Davalus, caeterique intenti, ne proditor observari sese intelligeret, neve intelligere ipsi, aut meminisse viderentur illud, quod sui Regis desertorem in exercitu haberent. Inde, liberalitatis & diligentiae certamen, qualia solent initia esse omnibus, qui transiere ad hostem. Borbonii transitione hujus, adventu Lanojae, foederatorum auxiliis, exercitus noster, cum, & ducibus, & milite instructus egregie esset, dividitur bifariam, & parte relicta una ad custodiam praesidiumque urbis, caeteri Ticinum transeunt ad ea recuperanda, quae hostes ab repentino Alpium transitu tenuerant: ipsi statim ad eadem defendenda concurrunt: pugnabaturque levibus praeliis, quorum taedio, & damno Bonivetus ad universam rei dimicationem venire concupivit. Sed detrectavere nostri, non, quod animis, aut ulla virium parte inferiores essent, sed quia ferociam imitari Gallorum nolebant, quos fatigari & dissolvi, compellique domum posse cunctando spes erat, sicuti etiam evenit. Bonivetus ingentia de se principio pollicitus Regi, ipso etiam expeditionis initio non infelix, mox occasione felici improvide abusus, fessus postea rebus ambiguis, sive infaustis, relinquendae Italiae consilium cepit, rediensque in Galliam, nullius bene gestae rei gloriam ad Regem ex provincia Mediolanensi tulit, nisi quod quatuordecim millia nummûm aureorum, quae Caesar ad exercitum mittebat, intercepisset. Abeuntes Subalpina Regione Gallos, qua etiam irruperant via, Eporediam usque persecuti nostri, partem impedimentorum, & plerasque bombardas relinquere coegerunt. Quo minus etiam convertere agmen, atque in aciem adsistere cogerent, ea res obstitit, quia, nec totus exercitus ductus erat ad persequendum, & Venetorum auxilia, simul atque fines Sabaudiae Ducis attigerant, negaverunt habere se id ab Senatu suo mandatum, ut in ea terra vestigium ponerent: ideoque progredi ulterius recusavere. Bonivetanae expeditionis in Mediolanenses exitus hic fuit, cujus infortunio Rex Gal-

Gallus irritatus, abruptis quae obstabant, venire ipse Mediolanum, & fortunam experiri decrevit. Quod decretum atque consilium optimi & generosi quidem, sed in re ista Mediolanensi semper infelicis Regis, qualia rerum humanarum, & fastigii Regalis ludibria ediderit, postea narrabitur. Juvenemque Regem, post pristinos infelices conatus, toto nunc potentiae suae molimine ingressum feliciter Italiae fines, capta statim urbe Mediolano, caetera obsidentem, & Neapolitani quoque Regni jam prope Dominum, mox, dum suo corpore miscet certamina, sternitque hostes, in medio fervore pugnae, suffosso equo stratum humi, captivum inde, & per alium aliumque carcerem ductum in victoris Caesaris aulam, cum vetere novoque Regno factum alieni juris, vitam denique & spiritum ab hoste deprecantem exhibebo.

Sed prius exponam Urbis nostrae casum longe foediorem etiam, quam ille hostis Regis fuit, exorta scilicet interim pestilentia, quae, dum Rex ille ab domo exercitum movet, dum transit Alpes, dum expedito agmine adventat, sine telo, sine sanguine, tabe funeribusque debellaverat urbem, & venienti infesto Gallorum exercitui, reliquias civium quasi devinctas & ligatas, patefactis moenibus, ac remoto omni portarum, obice obtulit. Initia mali ad Abiatum, quo Bonivetus ab Clarae Vallis Monasterio cum exercitu sese contulerat, exstitere. Inde, brevi confinio, facilique trajectu pervenere in urbem, & corripuere cuncta, manante scilicet paulatim per corpora, per domos contagione rerum earum, quas sordidi, & marcidi putresque Galli, cum inde pellerentur, reliquerant. Ac primo quidem, milites nostri, rerum earum contactu, & aegri erant, & moriebantur. Postea, qui curant eos, quive invisunt, aut ministerio aliquo contrectant, propinqui, familiares, amici, etiamsi nihil aliud, quam spiritum habitumve communicarant, commercio illo trahebant luem, atque ad alios deinde perferebant. Hi rursus, alloquio vel adspectu contaminabant plures, & a pluribus ad universos permeante morbo, citius quam credi posset, urbs tota exhauriebatur, populusque morientium erat, jacente passim alio mortuorum populo, cum ne solita quidem sepeliendi cura maneret erga id, quod semper ab superstitum oculis & communi luce submovetur. Haec ipsa injuria cumulus alimentumque mali erat. Jacebant enim strata per vias, perque vacuas domos cadavera, & similem exitum exspectantes eos, qui supererant, pestifero odore, nec minus tristitia, & praesentis imagine mortis, ut in eosdem ruere acervos quamprimum cuperent, quod unicum remedium calamitas ipsa afferebat. Sublata sensus humani consuetudo: & quos tabes illa infecerat, aut neglecti desertique moriebantur, aut, si quis assidere voluerat, fiebat ipse caeteris exemplum ne cunctaretur adsidere quisquis mori, & finire miserias vellet. Neque solita effugia dabantur in villas amoenosve secessus, cum etiam illi qui rure agebant, conditioni urbanorum inviderent, ac proripere sese eodem conantes, caderent in itinere ipso, & cadavera sua, ceu fugae vestigia infelicis spargerent. Moriendi tamen celeritas, agrestibus juxta, & urbanis, levamento erat adversus rerum omnium egestatem, cum tota civitas, & vicina pariter ac longinqua rura, per aliquot jam annos, inter maximorum exercituum, lingua moribusque dissonas, licentia & rapacitate simillimas gentes, spoliata, & exhausta, & vastata, ne vulgaribus quidem & quotidianis alimentis sufficerent, adeo pharmaca, haustusque delicati, & mollior aegrotantium victus deesset. Vix ampli negotiatores, & olim opulenta nobilitas, ob recentium bellorum injurias deserto agrorum cultu, reque coarctata familiari, pestilenti illo tempore propulsabant famem. Egens vero semper populus, & miserrima pauperum multitudo contabuerat fame nisi velocius aliud malum remedio esset. Et miserabilis adspectus interea erat manducare volentium inimica palato, & in ipso manducandi conatu ob pestem alteram exeunte vita. Sed & aliae tristiores formae mortis traduntur, quas referam, ut ex comparatione temporis ejus agnoscat omnis populi Me-

A diolanensis aetas, quanto mitius in se agat Numen. Neque enim talia exempla coelestium irarum, vel rediisse umquam, vel in posterum reditura esse arbitrabamur.

Una, nec inhonesta, domus fuit, quae ante illam pestilentiae calamitatem, ab Gallo violentia & rapinis, ab Hispano tributis, & immodico exactionum pondere afflicta, nuditatem & famem aegre tolerabat. Ubi grassari morbus totamque depopulari urbem coepit, domum etiam hanc irruit inter primas, scilicet affectis jam corporibus animisque, & parvo illo sordiduloque grege conferto intra angustias humilis tecti. Omneis ibi exanimes ab iis, qui forte ingressi erant, reperti sunt, sed alius
B alia facie lethi melioreque postea civitatis statu celebrata sermonibus res digna est visa pictoribus, qua certatim exprimenda specimen gloriamque artis ostentarent. Collapsa repente retro mater fregerat illisum pavimento caput, & fusa per plagam viscera cernebantur. Duo lactentes adhuc infantes, nullo materni casus intellectu adrepserant ad notas sibi papillas, & emortuo illic lacte irriti mordebant alimenta sua siccatosque fontes, & spiritum ultimum morsu exhalabant: caetera grandiuscula, & propter aetatem tamen secura proles circumfusa mortuae parenti, aut mandendo simpliciter terendoque dentibus aliquid exspirarat, aut incertum relinquebant in adspicientium animis, contagio,
C an fame, exspirassent. Ac deforme dictu: liberorum pater, mulieris maritus, victo malis animo, cunctantem mortem ultro accersierat, vitaeque suae attulerat vim, & pendentem ab jugulo nodum notavere, quo sese exanimarat. Talia viderat retuleratque vicinorum aliquis, funestam eam forte domum ingressus: casusque ille assuetudine quotidiana horribilium spectaculorum, quamdiu manebat pestis, in levi habitus, ubi haec abierat, salute urbi reddita, in novo deinde populo, materies, ut dixi, artificum etiam ingeniis fuit. Pleraque alia generis ejus, & narrabantur ab iis, qui publicae cladi superfuerant, & inde audita scriptores etiam litteris mandavere. Vigiles, qui excubias in arce agerent,
D exanimes in fossam esse delapsos: Praefectum ipsum arcis, dum circuit muros, custodiasque obit, repentino pestilentiae ictu praecipitatum, absumptum illic praesidii robur, ut nisi propugnacula, & bombardae, & turres, & portae cataractae conspicerentur, nihil fere arcendo & deterrendo hosti ibi esset. Senatores, & Principes urbis, quosve alios, in tanto suae vitae discrimine cura aliqua publicarum rerum attingebat, dum congregantur utique consultandi causa: dum sententias dicunt: dumve ab inconsulto illo consilio redeunt domum, infimae plebis sorte corruentes, sive domi manserant, pari exitu, reliquerant fere absque regimine ur-
E bem, & quibus saevitia morbi pepercerat, confuso jam nobilium ignobiliumque discrimine, auctoritas nulla eis, & providendi jubendive quidquam irritus labor. Dum cadunt atque coacervantur promiscue clari simul & obscuri, virorumque & feminarum cadavera sine ullo intuentium pudore jacent passim ita uti naturae simplicitas & miseria sese habet, ipsi etiam inter se vivi nihilo plus pudoris ac verecundiae retinebant. Tamquam mox amissuri vitam, ad id quod aderat praesensque erat, desperate & inverecunde plerique ferebantur: & certa ante oculos mors, quae supremi judicii terrore flagitia inhibere debuerat, eadem erat velut illico morituris incitamentum, ne scilicet usurpare cunctarentur lascivias, a
F quibus in perpetuum abirent. Valuit apud alios objecta oculis animoque species dissolvendae mortalitatis, futurae vermibus alimento, & abiturae in vermes, quodque longe terribilius, os immane Orci, praesens Tartarus, sempiternae flammae, & ex diverso, beatioris vitae praemia, quorum spe ac meditatione multi innoxie sancteque agebant: taliumque pia facta & mortes ipsae nobilitavere deformem eum annum. Nam divino vere Spiritu feminae virique, pedibus nudis, cincti funibus colla, & voluntario frequenti verbere fundentes ab humeris sanguinem, exposcenteis flebili voce coelestem veniam adibant templa, interimque tamen urente intus

peste

peste absumti nonnulli eorum cadebant, testati splendore oris, quod ejusmodi morte vitae poenis eximerentur in coelum, nec poena sed praemium ipsa esset mors. Jam inclytae animae subsidia urbis, apud suum pars utraque sexum, functae erant Apostolico munere: cibos & hortamina egenis tulerant: quid post mortalem hunc spiritum reliqui esset, docuerant ignaros, sive nihil tale cogitantibus injecerant alterius vitae curas, spemque aut metum. Jam veteris quoque Tobiae erga insepultos studio & caritate, quantum potuerant in tanta strage assequi, per se, per alios, adlaborarant, ne corpora exanima in publico & aperto putrescerent, & Pastores isti haud dubie Urbis in tali tempore fuerant. Nam absente, sicuti dictum est, Pontifice Urbis, mercenarii ministri, quibus interim Civitas commendata erat, minime movebantur animarum clade: ac sicuti lupo superveniente, custos alieni gregis dat impigre terga, deseritque nihil ad se pertinentes oviculas: ita conductitii illi curatores, nulla alia quam sarcinarum & peculii sui sollicitudine ad prima pestilentiae signa, sublatis callide rebus, abierant domum.

LIBER IX.

PLACATO tandem Numine, annoque circumacto pestilenti (is fuit humanae salutis millesimus quingentesimus vigesimus quartus) Populus & Respublica Mediolanensis, ignobili parvae urbis populo, quam Metropolitanae Majestati similior erat: & sicuti corpora momento uno dissolvuntur, tardis incrementis augescunt, lente ab nova stirpe renascebatur. Rari & attoniti qui fieri parentes possent: vacuae pleraeque domus: inania Procerum etiam tecta: parvi magnique penates juxta deserti: compita, & viae, & fora illa calcata tantae quondam multitudini herbescebant agresti simillima solo: & singuli civium velut attollentes ab tumulo caput, iratam adhuc fuscamque lucem adspicere sese putabant. Mansuevisse coelum, inhibita esse pestilentiae tela, tutam esse sibi vitam, vix fides. Et erant ista tamen, licebatque jam crescere, & novam sobolem reparare urbi, cui Rex Gallus imminebat, ut statim victor, postea captivus cladem ignominiamque inde aegre elapsus vincula, referret domum. Incitaverant destinata ejus Caesariani ipsi, illato in Regni fines bello, Massiliaque per quadraginta dies diverberata, & quassata, non tamen capta: quae oppugnatio postquam irrita fuit, confirmato ob eam rem animo, & ad veterem impetum addita recenti ira, parem eis animis offensionique exercitum celeritate mira in Italiam rapit. Simul Duces nostri, cognita profectione Regis, timentes urbi Mediolano, quam, & relicti illic praesidii tenuitate, & eo ipso quantulocumque praesidio, sicuti demonstratum est, absumto, apertam fore hosti prospiciebant, concitato ab Massilia navium cursu legentes oram prospera velificatione Monoeci portum tenuere. Ibi exposito exercitu, tormentisque membratim in jumenta impositis, pari fere cum hostibus gradu, diverso itinere procedebant, ita, ut eodem die Galli Vercellas, nostri Albam pervenirent. Inde, & hostes, nemine prohibente, trajecto Ticino, Mediolanum versus recta contenderunt: & Caesariani praemisso jam ad providenda quae tempus moneret, Hieronymo Morono, quanta maxima poterant celeritate subsequentes, antevenire sese posse Gallum speraverant. Sed Moronus, ubi solitudinem urbis, vastaque & squalentia cuncta vidit, relato etiam mortuorum numero (centum quadraginta millia periisse constabat) squalens ipse & confusus, desperata defensione, ultro rogare & hortari cives instituit, ut saevienti fortunae submitterent capita, neve Gallo venienti saeviendi insuper materiem praeberent. Acciperent exercitum Imperiumque cui frustra resisteretur: Id Sfortiae, id Caesari gratius fore, quam si pauci & invalidi tot armatorum millibus offerrent sese trucidandos. Satis spectatam esse populi Mediolanensis virtutem: nunc saluti consulendum: generosa pectora melioribus suis & Reipublicae temporibus reservarent: memorem Sfortiam fidei civium optimorum: si cedendo tempori conservare eos potuerit, adnixurum, ut pristina quoque ipsorum gloria recuperetur: vindicem fore Deum, nec homines vitio daturos, quod in manifesto discrimine cauta consilia temerariis antetulissent. Haec & alia praesentium miseriarum solatia & hortamenta, suadente desperatione Moronus admovebat civium animis, qui adventantium fama Gallorum undique exciti, concionis more circumsteterant virum, & in tam dubia re, quidnam ille afferret, suspensi ab ipsius ore exspectabant. Ac caetera quidem ejus miserae consolationis peregit Moronus apud Populum Mediolanensem, quomodo quilibet etiam alius orator, desperatarum rerum ignominiam & pudorem elevare verborum arte potuisset. Illud vero novum & singulare, & ad Christianos animos maxime efficax attulisse est visus, quod in excusanda deserendae urbis necessitate, tenerrimam illam Euangelii vocem usurpavit, qua Salvatorem in extremis suis rebus mortalitate succumbente esse usum tradunt. Praefatus enim, ut in paribus animi tormentis, verbum usurpare idem licitum sibi esset: *spiritus quidem promtus est*, inquit, *caro autem infirma:* & reliqua deinde, sicut exposui, subjecit.

Ab ea concione, datis quibusdam propere mandatis, & firmata, sicuti potuerat, arce, Mediolano egreditur: ac vitata militaris viae celebritate sese Ticinum confert, qua in urbe Caesariani duces cum Francisco Sfortia exercituque toto substiterant. Sub ipsa urbis ejus moenia Sfortiam reperit egressum impatientia diutius exspectandi quid ipse renuntiaret. Ubi, perditas res, jamque tenentem Metropolitana moenia Gallum accepit, pauca cum Morono eodem secreto colloquitur: deinde recipiunt sese una intro ad Caesarianos, ipsos quoque intentos in nuntium, unde cuncta pendebant. Quidnam illud secreti sermonis, quaeve suspicandi causa Caesarianis fuerit, nescitur. Ex eo certe die, Sfortia & Moronus in Caesariano exercitu haud secus adspiciebantur, quam si Gallis Metropolim ipsi prodidissent. Et eae deinde suspiciones ab qualicumque ortae principio, caetera addita offensione animorum, sive, per artem & calumniam arrepto quolibet obtentu, in tantum excessere, ut apud Caesarem gravissimo rebellionis & ingrati animi crimine Sfortia accusatus infestam inter miserias & pericula vitam ageret, atque parta de Gallis victoria, pro hoste ipse haberetur: quas Principis infelicissimi calamitates, & ejus negotii exitum reliquosque Sfortiae casus ad finem usque vitae simul & imperii, in sequentibus libris demonstrandi locus erit.

Nunc, perculsis repentino casu Caesarianis, Rex Franciscus sine certamine victor Metropoli instabat adeo non repugnanti, ut imperium accipere ejus, cum bona prioris domini venia, communi ob recentem pestilentiam approbatione famae, Superûm etiam quasi jussu parati illic cuncti essent. Ille enim vero, neque ingressus urbem, neque ingredi passus quemquam suorum, tantum collocato circa moenia praesidio & constituta obsidione arcis, gravi proposito edicto, ne quisquam Mediolanensium ulla injuria violaretur, infesta ad Ticinum signa repente convertit, ne urbem scilicet eam ab tergo relinqueret, idque caput esse belli dictitabat. Caesariani Duces, jam oppido probe communito, circa urbes divisi alias, in rei Ticinensis eventum intenti, sese ad Metropolim denuo recuperandam accingebant. Miserant Borbonium in Germaniam ad conducenda gentis ejus aliquot millia. Sfortiam & Moronum interim, neque ut palam irati tractabant, ne alieno tempore exasperarentur, neque ut incauti, ne suspecta jam eorum fide, locum novae fraudi aperirent. Angebantur difficultate pecuniarum, exiguis, ut semper, ac lentis ab Caesare subsidiis, & mutata Pontificis voluntate, qui in minore sua fortuna, arcendis Italia Gallis, ut demonstravi, foederatus, abnuebat nunc omnem armorum societatem, Apostolicoque nomini indecoram esse profitebatur. Florentini item antea foederati & moniti jam ex foedere, quibus auxiliis Metropolitana res indigeret, consentanea quaedam alienationi Pontificis respondebant. Paria re-

referebantur ab Venetorum Senatu, qui prudentiae suae genere, consilium ex inclinatione rerum capere soliti, postquam cum magno exercitu prope victorem in Insubria sensere Gallum, jam amicitiam armaque illius spectanteis, non teneri sese arbitrabantur foedere, quod fortuna inutile fecisset, & haud dubie immutati verba pro rebus dabant. Alienatis ita multorum animis, & ob res adversas, uti fit, quotidie magis detecta mutatione voluntatum, res una tamen exercitui nostro ducibusque Caesarianis adjumento erat, quod, nimirum, Rex Franciscus aggressus magno impetu Ticinensis urbis moenia, & praesidii robore, & oppidanorum virtute inde repelleretur. Atque dum Gallus ibi tempus terit, & nunc dimovendo avertendoque amni, nunc agendis cuniculis operibusque frustra fatigat militem, interim confirmati nostri Helvetiorum auxiliis, quae Borbonius adduxerat, & animorum fiducia, minime dubitabant, quin recepturi Metropolim brevi tempore essent, & excitata sic priore fortuna, dejecturi Italiae finibus Gallos. Spem quidem illam, ut Rex etiam ipse caperetur, utque tantum munus in Hispaniam ad Caesarem possent mittere, nondum credo agitabant.

Cum nostra hostiumque negotia in hoc statu essent, & Gallus, quia Mediolanum haberet in potestate, mox caetera sese habiturum speraret, Hispani, quia oppidi unius irrita oppugnatione detinerentur, frangerenturque hostes, propediem crederent fore debellatum: tempus id opportunum tentandae pacis inter Reges visum est Pontifici Clementi, dum scilicet pars utraque victoriae pignora manibus teneret, dum Rex etiam uterque vinci sese posse arbitrari posset. Sane Pontificis ejus animus initio fuerat, ne sese immisceret Regum armis, & dispari quondam studio molitus bella, factiones foederaque amplexus, famam nunc ingentem illam & Apostolicae majestati consentaneam adamarat, ut Pater humani generis, publicae pacis cupidus, turbarum inimicus omnium haberetur. Caeterum, securitatis etiam ipse suae causa, dederat hanc occulte Gallo fidem: cum bona sua pace Mediolanensem expeditionem eum semper esse obiturum, neque ab Roma quidquam umquam ad eam rem ei fore impedimento. Postea, Gallicas quoque copias eunteis ad Neapolitani Regni damna transmiserat per Ecclesiae fines, caussatus apud Hispanos hoc ipsum, quod nisi exercitui infesto praebuisset iter, aversurus in se bellum fuisset. Demum haud procul jam aberat ab eo, ut Gallicae potius quam Hispanae factionis diceretur, indueratque in communem sese laqueum, nec ferme sentiebat. Implicatus ita & haerens, suspectansque multa & vicissim ipse suspectus mittebat crebras de pace legationes, in Insubres quidem, ad Gallum Regem, ad Lanojam, ad Davalum: in Hispaniam vero, ad Caesarem ipsum, eisque legationibus miscebat consilia, preces, & Apostolicos hortatus, & quidquid a Pontifice Maximo communis otii causa dici Regibus posset. Reputarent incerta belli, & longinquam ab domo militiam, & ancipites casus, & tot insidas ab utraque parte victorias, & tantum Christiani sanguinis haustum jam & hauriendum. Conditiones quoque proponebat, utiles utrique parti, sicut arbitrabatur ipse & honestas: ut Regis Francisci filius natu minimus, ab Caesare Dux Mediolani appellaretur: pro eo munere Caesar ipse pecuniae summam acciperet quantamcumque dari justum foret. Ita rem Mediolanensem, extra Gallici Regni corpus, & Caesarem, ejus dandi, vel adimendi Principatus auctorem fore.

Nusquam ea secundis auribus accepta sunt. Negabant Hispani, glebam unam Italici soli Gallis umquam esse relicturos, insuperque taciti indignabantur, quod consilia pacis & hortamenta sibi mitterentur ab eo Pontifice, qui relicta foederis fide, sese manifeste fecisset hostem, hostiliaque jam coeptasset. Rex Gallus, capta jam Metropoli, & Neapolitanae conquisitionis vanitate vitioque nativo inflatus nihilo aequiorem sese ad Pontificis monita accipienda praebebat. Ea pertinacia Regibus, isque utriusque aulae consensus ad dirimendam hanc ferro litem, quasi, non Insubriam in eo discrimine, sed

A Regnum pars utraque suum, & omnem ad reliqua famam agi censerent. Lanoja fuit unus in Hispana parte, qui, posteaquam circumfundi Neapolitano etiam Regno Gallos senserat, provinciae suae metuens, inclinaret nonnihil ad pacem animum, vel certe summam virium illuc transferre conaretur. Inde pugna sententiarum cum Davalo, contendente, si abscessum Mediolano esset, Insubriaque relicta Gallis, etiam Neapolitani Regni nullam irritamve fore defensionem, & nulla alia spe minitari Neapolitanis rebus Gallum, quam ut exercitum nostrum ab Metropoli abstraheret. Si manerent in Insubria, posse utrumque succedere, ut & dejicerent Mediolano hostem, & Neapolim, eo, qui ibi esset, milite tuerentur. Insubria deserta, hanc simul
B Regnumque amitti, & profectione ipsa fieri famae militaris irreparabile damnum, quod tristius foret etiam, quam Regna & provincias amisisse. Potiora haec visa Concilio, ipseque Lanoja, damnata priore sententia vinci sese passus, provisis quibusdam ad firmanda praesidia Regni, totas huc vires animumque intendebat. Jam exercitus erat noster Gallico exercitu, nulla virium parte minor, fortasse etiam, Germanica auxilia, quae cum Borbonio & Franispergo, & Marco Sitico venerant, non aequaverant modo, sed excesserant hostium numerum. Decem millia peditum, duo equitum millia fuere veterani fere militis, quod robur fida Caesari pars Germaniae, & Ferdinandus ejus frater, accuratissimo
C delectu miserat, necessitate simul tanti discriminis, & gloria elatus, ut Germanicae militiae vim intentis in rei Mediolanensis exitum Principibus gentibusque omnibus ostentaret. Haec ad veterem exercitum addita subsidia, spem haud dubiam attulerant, si duae contrariae acies libero campo adsisterent, posse victoriam esse Caesarianorum, Gallosque profligari. Non minus virtutis in exercitu Gallorum erat, ducesque ibi, vel animi fortitudine, vel armorum usu, nominisque etiam gloria pares nostris. Sed apud juvenem Regem, Anna Momoransius & Philippus Ciabotus, ob amoena ingenia gratosque mores antestabant. Inde torvitas, & indignatio caeterorum, quibus saepe iratis, pleraque in
D exercitu negligebantur. Rex ipse Franciscus, acer sane bellator, sed numquam ita ad negotia intentus, ut voluptates oblivisceretur. Dum Ticinensibus adsidet muris: dum corona cingit urbem: dum admoventur scalae, scandereque frustra conatur miles: cum illis Anna & Philippo abditus Augustali, inter ludicra sermonibusque vagis terebat tempus. Laborabant adhuc uti semper pecuniae difficultate nostri: sed apud hostem, stipendia militum intercipiebantur avaritia quorumdam & fraude nequaquam ibi tantum factitata, dum scilicet, ementito militum numero, redundantia aera praefectis cedunt. Abduxerat etiam ex Gallico exercitu sex millia Rhaetorum insigni facinore Jacobus Medicaeus, de cu-
E jus audacia initiisque fortunae antea demonstravi. Is, patrata caede Monsignorini, praemium ejus navatae operae malum aliquod timens, eoque metu factus audacior, ac pericula ipsa magno discrimini remedium quaerens, ab sua illa solitaria Mussensi arce, quam sibi in tam ancipiti fortuna, prospere, sive secus conandi aliquid, sedem initiumque destinarat, perscribit significatque Davalo, posse ipsum, Clavenensi arce capta, efficere, ut Rhaetorum Proceres, qui miserint auxilia Gallo, in metum ingentem de summa rerum suarum adducantur. Sic auxilia illa domum esse revocaturos: de ea re, quid sibi mandatum sit, exspectare. Haud displicet
F Davalo res, laudatoque consilio viri, & missa ad eum pecunia, quo promtius libentiusque exsequeretur, monet dicta factis comprobare. Si succedat, honori atque emolumento id ei apud Caesarem etiam fore promittit. Exibat matutinis horis ab arce quotidie Rhaetus, & ibi ante portam aliquamdiu inambulabat. Ea quotidiana consuetudo Praefecti nota Medicaeo: posuitque in vicina latebra insidias, ac prosiliens inde ipse repente comprehendit hominem & multae simul injectae manus. Ad quem casum trepida captivi conjunx, cum reddi sibi maritum ex arce conclamaret, furca repente in ejus ocu-

oculis erecta, Medicaeus strangulari laqueo injecto ipsum jubebat, nisi porta patefacta illico esset. Ita, capta per Medicaeum arce, timentes Rhaeti, ne initium id belli esset adversus libertatem suam exorientis, quo exardescente mox bello, depellerentur universo Vulturenae Vallis tractu, scivere suo more, ut Tecanus, qui ductor popularium in exercitu nostro erat, illico rediret domum, seque & copias illas patriae periclitanti restituere ne cunctaretur. Ea non parva lacuna facta erat in Gallorum exercitu: machinatorque fraudis Medicaeus, ab ea primum commendatione, innotuit Caesari simul, & incussit aliquam ducibus sollicitudinem, si homini tam promto ad facinora, minitarique rebellionem auso, tantum etiam providentiae ad militaria opera esset.

Caeterum, ita, sicuti demonstravimus, aucti confirmatique nostri, ab Laude Pompeja, qua in urbe sese recollegerant, numero copiarum inito ad Melinianum processere. Inde Ticinum vadunt, & castris prope nostra castra positis tantulo intervallo, ut partis utriusque fistulatores invicem sese lacessere possent, plumbeaeque glandes hinc inde certo ac destinato ictu adigerentur, parvis illis certaminibus summae rei specimen auguriumque captabant. Castra Regis Galli in eum modum sita fuere, ut pars militum tenderet intra ferarum septa, quae veterum Vicecomitum oblectamenta, sexdecim milliaria campi peramoeni includunt, pars latius ab exteriore parte porrigeretur, diruerantque murum interjectum quanto necesse erat hiatu, ne ab ope mutua dirimerentur. His castris, uti dictum est, appropinquavere Caesariani, partim, conspecto per campos & prata exercitu, partim abdito nemoribus, ad D. Justinae, ad D. Lazari, sicuti planities tunc ea patescebat, obscurabaturve. Interfluebat dirimebatque munimenta flumen satis profundo alveo praecipitibusque ripis, cujus fons ex septo ipso manat. Accolae Vernaculam dicunt. Circa eum amnem crebra certamina erant, transire conantibus nostris, prohibente Gallo. Et munitiones alioqui caeterae castrorum, aggeresque, & fossae, & bellica arte reperta cuncta militum securitati, intra suum vallum partem utramque defendebant, ut neutri alteros ad pugnam compellere possent. Atque compertum postea est, secreto monitum fuisse Regem a Pontifice Clemente, ne pugnae discrimen adiret multis jam rebus impar: daret Hispanorum exercitui spatium, quo senescerent paulisper atque debilitarentur: non posse diutius eos ob pecuniae angustias in eo loco sustentari. Nec utique poterant, & ideo cupiebant quamprimum praelio defungi. Ad X. Cal. Martias nocte, quam sacer Apostolo Matthiae dies, idemque natalis Caesari sequebatur, Davalus, & Borbonius, & Lanoja, mandant caeteris ordine praefectis, ut singulos milites tunica alba super extimam vestem injecta jubeant esse amictos. Id signum, & quasi tessera debebat esse, per quam inter se dignoscerentur, ne obscurum noctis & gladiorum agitatio anceps, vulnera & ictus ab hoste in ipsos averteret. Ita praeconium missum: temporisque fere momento, sicut imperatum erat, stetere omneis ad nutum intenti Ducis. Tum de tertia fere vigilia adsultatum est hostium castris, atque ab diversa parte praelio ostentato pars septum irrumpunt, alii Regiam stationem aggrediuntur. Et Rex ipse, audito strepitu, sentiens adesse discrimen, prodierat ultro ab statione illa, eduxeratque suos in liberiorem campum, sperans equitatu superiorem se esse. Pepulere primo Galli nostros, quia necdum universi irruperant & equestris procella vehementius ab latere incubuerat. Mox Lanoja cum Germanico peditatu supervenit, inclamante Davalo, ut opem ferre properaret. Ejus adventu cessere nostris Germanis peditibus Gallorum Helvetii, qui primo impetu feroces aegre antea sustinebantur. Pugna erat atrox, magnumque discrimen etiam iis qui deinde vicerunt. Rex ipse ante alios terrorem & caedem eximio bellatore equo, & victrice per aliquod tempus machaera animoque elato circumferebat. Straverat humi multorum corpora equosque abscissas a brachiis manus, abscissaque brachia, & detruncatas ab reliquo corpore cervices: suorum quoque nonnullos coecus sua & noctis caligine obtruncarat. Demum ipse lapsu saucii morientis equi in fossam effunditur. Tectus humeros fuerat argentea clamyde vincente tenebras noctis splendore suo: caetera ignotus quinam homo esset. Spe praedae treis gregarii milites illico circumsistunt, recusantemque dedere sese & obluctantem interfecturi erant, ni Regem se esse dixisset. Tanto magis tenent inhibentque attoniti magnitudine suae sortis & subita reverentia in captivum. Accersebant deinde Borbonium, ut is exciperet Regem: qui, proditorem contumaci ore abominatus, etiamnum imperitans, venire potius Lanojam jubet. Ab eo exceptus, & cum omni honore, qui captivo Regi haberi posset, ductus in Hispaniam, quae deinde, libertate adepta, ob rem Mediolanensem hostilia, & infausta adhuc tentarit, in tempore exponemus.

Captivitate Regis, consternato & fuso dissipatoque omni Gallorum exercitu, diei insequentis lux populo Mediolanensi victoriam aperuerat, & dilapsis repente etiam qui obsidebant arcem, nocte sese una potuisse liberari admirabantur. Galli, qui praelio affuerant, quive circa praesidia dispositi celerem acceperant famam cladis, catervatim, sive solutis ordinibus abeunteis, haud prius constitere quam relictas sibi ab tergo Alpes cernebant. Mediolani, pulso in hunc modum hoste, nullus in praesentia fructus tantae victoriae erat, inanemque laetitiam fecere populo ea quae secuta sunt. Jam Rex ille, qui Metropoli provinciaeque bellum intulerat, ductus in Hispaniam ad Caesarem, Madriti in arce custodiebatur humanarum rerum & Regiae fortunae miserabile exemplum, cum Caesar victor ne adspicere quidem eum voluisset: unde moeror captivo, & ex moerore morbus, qua denique miseria impetravit, ut benigne inviseretur ab eo, quem armis ipse lacessiverat. Jam Regina Mater prius etiam abominata infaustum illud in Italiam iter filii, tanto nunc magis consilia belli consiliorumque auctores oderat. Et Gallia tota, caeso insuper, aut casibus aliis amisso nobilitatis flore, omnique propemodum amissa militari sobole, poterat lugere magis, quam vindicare casum Regis: ac discordiis & moerore utique occupata desierat jam reparare vel minitari nobis bellum. Urbs tamen ipsa, quasi nocturna illa victoria, strageque hostium, & captivitate Regis nihil actum esset, oneribus adhuc exactionibusque immodicis, & quod omni onere acerbius, victricium legionum licentia & rapacitate vexabatur. Ab gregario egenoque milite simul, & ab ducibus opulentis, exhauriebantur civium juxta & agrestium, dites pariter & vacuae jam domus. Carebant adhuc Pastore Mediolanenses, sicuti deinde etiam caruere usque ad Joannem Angelum Arcimboldum, cui postea Cardinalis ille Hippolytus sua fessus absentia, & conscientiae credo stimulis ictus, Ecclesiam hanc auctore Pontifice Maximo tradidit, cum Ambrosiana emolumenta curis semper intentus alienis diu ipse percepisset. Facile quilibet ex eo conjectaverit sacrarum rerum adhuc nuditatem, & miserias, quae in tanta militari protervia & turba male propulsarentur, etiam si suus Pontifex Metropoli praesens intentusque esset. Sfortia porro ipse, quem illa arma defenderant, quive unus defendere nunc urbem, ac tueri suos deberet, miserrimus vere mortalium erat, ac miseratione sui moerorem publicum augebat. Namque Ducibus Caesarianis, jam antea, quomodo narravi, suspectus, ceu prodidisset ipse Gallo urbem, sive innocens ab ea parte & aemulatione forte aliqua invisus, indeque apud Caesarem accusatus falso, perfidus amicus, occultus hostis habebatur: & velut in alieno adhuc imperio cuncta servientium mala sustinebat. Nec Caesari tantum erat obnoxius, cujus beneficio rediisset in urbem, cujus etiam armis & praesidio ad reliqua pericula casusque indigeret, sed mancipia ejus erant ipsi Regum instar: incredibileque dictu, Dux Mediolani nemini regnantium antea secundus, regiorum hodie nutu superciliaque regebatur. Suspicatus etiam erat ipse, & sicuti scriptum lego, compererat, habuisse Lanojam illud a Caesare mandatum, ut, si fieri posset absque tumultu, sese detinerent abde-

derentque aliquo, ubi movendi quidquam adempta facultate vacuam relinqueret imperii sedem ad ea quae pararentur.

Quae ludibria, atque tam infestam Principatus & vitae conditionem effugere volens, agitasse fertur, de Hispanis, qui Mediolani erant, interficiendis, atque de ea re cum Galliae Proceribus perniciose inita consilia habuisse. Nec ego de ea conjuratione certi quidquam affirmaverim, cum temporum etiam eorum scriptores, quibus notiora cuncta esse potuerunt, negotium illud omne haesitanter & ambigue tetigerint. Sed neque omittam ea quae scriptores iidem posuere pro certis, dum conjurationis crimen adversus Caesarem inter Sfortiam, & Davalum, & Moronum dividunt trahunturque, & ipsum adeo Pontificem, Venetosque Senatores suspicione nonnulla adspergunt, universi scilicet facinoris auctore & quasi proxeneta Morono, de cujus hominis apud Sfortiam gratia & potentia nonnihil etiam antea demonstravi. Is Gallicarum irruptionum tempore profugus una cum Sfortia, calamitatum omnium exsiliique comes, dein exorta apud Caesarianos suspicione, socius criminis, post victoriam hoc tempore non contentus victoriae fructu, sua Principisque conditione inquietus, coquebat moliebaturque assidue multa animo, & molientibus nova aliis aptus opportunusque erat. Ingenium ei cum magnis virtutibus, nec extra vitia, quae ab virtutum ferme confinio oriuntur. Animus ingens cum superbia & fastu: belli pacisque artes cum fraude ac dolo: fides & obsequium erga Principem haud sine adulatione emolumentisque quotidianis: apud pares, apud superiores, modestia, & submissio: comitas erga infimos: justitia in omneis: sed cuncta potentiam spectabant. Etiam patientia rerum adversarum, atque quotidianas inter offensiones, tenor semper idem oris, eorum interpretatione, qui talia intelligebant, ad vindictae cupidinem & expetitum inde solatium referebantur. Hunc, magnae cogitationis, per haec indicia compertum sibi Davalus, sive Davalum ipse pares animo fluctus volventem sagacissime odoratus, post colloquia nonnulla, post captos varie ambitus ad aegrum animum, ubi tuta res visa, socium sibi assumit ad ea, quae sortis uterque suae contemtu nova, & praecipitia experiri statuerant. Id modo incertum fuit, uter eorum jecerit prior tam periculosi sermonis aleam, aususque fuerit emittere primam illam funestam vocem, quam etiam audivisse, capitale foret. Sed, sive Moronus incoepit, sive Davalus: prodidit certe Regnicola hic homo Mediolanensem illum, & nostrati simplicitati Neapolitana fides illusit: apparuitque nostrorum hominum astutias fraudibus cedere externis, etiam ubi palmam in eo genere non nemo fortasse est assecutus: quae certe palma Morono illi tribuebatur. Regnicola igitur Davalus, primo quidem communicaverat consilia cum Morono, ut bona fide proderet absentem Caesarem, utque Hispanorum caede, firmato Sfortiae Principatu, eo deinde adnitente, Neapolitanum Regnum ipse adipisceretur. Verum, ubi gerendae rei difficultates, & pericula horrenda, summumque discrimen, inter consultandum primo, deinde inter moliendum, occurrere animo, ne nihil plane lucratus esset, impedimenta ipsa, & vecordem jam fatali prope calamitate animum Moroni pro lucro arripuit. Ceu fidissimus homo Caesari, defert ultro per celeres nuntios ad eum, quam deprehenderit Moroni mentem: quid secum ille communicare ausus: qua adhuc spe & destinatione sustentetur. Nec unius esse Moroni flagitium illud, sed Sfortiam, interprete mancipio, deprompsisse quae ingrato adversus liberatorem suum animo concepisset. Ut autem auderent uterque depromere, effectum esse arte sua, & provisu, quo speculatus inquietam utriusque mentem, tumultuantemque perfidiam, fingendo se quoque aegrum animi, & fortuna sua male contentum, illexerit ut portenta secum illa communicarent. Cognovisse etiam, parari adversus rem Hispanam Sfortiae ipsius instinctu novum foedus, eique foederi Pontificem Romanum addere arma & opes suas. Rem esse in magno discrimine, frustraque captivum teneri Gallum Regem, frustra partam esse de Gallis victoriam, si Dux Mediolani sinatur ille, qui per satellites suos id agat, ne Caesaris nomen audiatur in Italia, utque saturetur ipse caede eorum, quorum sanguine patriam atque Principatum ex miserrimo exsilio recuperarit.

Contexta in hunc modum accusatione, Davalus, qui ipse maxime accusandus foret, missoque in Hispaniam Joanne Baptista Castaldo, familiari suo, qui Caesari cuncta ordine demonstraret, dum ille proficiscitur, prospiciebat deinde agebatque omnia, ut Sfortiam & Moronum publice atque testato arguere conjurationis posset. Cumque Sfortiam ipsum interim in colloquia eadem traxisset, mirifica insuper tentavit obtinuitque fraude, ut certus ab Roma cum Pontificiis litteris sibi mitteretur homo super iis rebus, quae adversus Caesarem foederis lege agendae essent. Ita, & testibus jam, & indiciis illigatos improvidos homines tenebat Davalus: jam res nota Caesari erat, & quotidie tamen Sfortia & Moronus cum socio eodem & proditore suo tamquam de re arcana secreto consultabant, fallacia atque errore etiam apud animum nostrum miserabili, nisi fraudulenti machinatoris exitus, qui propediem insecuturus erat, ex imagine moesta & tristi laetam jucundamque aliam offerret. Davalus enim ipse, dum irati Caesaris mandata in Sfortiam & Moronum postea exsequitur, mortuus est e phtisi, & marcidum illud livore ac malignitate pectus concepta fallaciarum labore tabes absumsit. Nunc laetus Castaldi reditu, & Caesaris mandato, rebellioni puniendae rebellis ipse strenue intentus erat. Mandaverat autem Caesar, ut propter irritatos victoria recenti sua Principum Italorum timores: qui velle ipsum oppresso etiam Sfortia Italiam occupare totam suspicabantur, atque ob id inter se conjurabant, ea qua instituisset simulatione Sfortiam Moronumque detineret. Sic posse consilia melius hostium cognosci, & securitate injecta illis, spatium interea sese habituros, ad providenda & comparanda cuncta, quae adversus novi foederis pericula opponerentur. Miserat vero interim etiam diplomata, queis Sfortiam Mediolani Ducem creabat auctoritate sua, sive ad dissimulandam animi offensionem, indiciumque tegendum, sive, ut tumentem illius animum hoc dato blandimento placaret: eaque mollior interpretatio fuit.

Mox Davalus, incertum, Caesaris jussu, an sponte sua privatoque consilio diversa quaedam orditur. Volebat adimere Sfortiae Metropolim, arcem, urbesque subjectas, & imperium hoc omne Mediolanense invadere Caesaris nomine, quasi pristinus possessor manifesto perduellis, ob id crimen omni jure excidisset. Opportune ad id etiam valetudo Sfortiae ipsi acciderat, anceps adeo & gravis, ut vulgo actum de ejus vita existimarent. Unus obstare posse Moronus videbatur, quia fessum animum Principis ille consilio & spe optima sustentaret, ne rebus succumberet adversis, neve frangeretur metu. Hunc ad se accersitum, & quam benignissime exceptum artifex doli, per speciem colloquii secretioris cubiculo inducit, ubi Antonius Leva, peristromata inter & parietem, obscuro in angulo compositus occultabatur, ut suis ipse auribus ea, quae ab Morono dicerentur, audire posset: audivitque cuncta & excepit, quasi res jam ipsa gereretur. Namque simplicissime Moronus ignarus adhuc fraudis, illato per duplicem illum proditorem sermone, assentiri interdum & laudare hanc illamve consilii viam: interdum addere de suo, & exponere tutiora, sive expeditiora quae sibi visa essent: ambigere nonnumquam: sciscitari modo aliquid, & super omnia, instare ne rerum dies verbis amplius & segni consultatione absumerentur. Interimque Leva Davali manibus in turpi illa collocatus latebra, voces etiam audierat, queis ipse destinabatur neci. Nam inter caetera convenerat hoc, ut ille occideretur. Ab scena deinde illa fallacique colloquio mittitur Moronus in Ticinensem arcem, & Davalus eo confestim subit ad quaestionem de scelere habendam, cujus particeps auctorve ipse erat. Scilicet, impudentia & malignitate Tiberianis quoque tem-

poribus fortasse intolerabili, certe ab temporibus moribusque ducta iisdem, interrogabat reum, pariter reus sociusque conjurationis, & ex reo ac socio, repente inimicus, accusator, judex. Respondebatque Moronus, non sicuti ira & desperatione deberet: plura scire Judicem, quam alios omneis, sed qualia verba mistus fiducia pavor gignit: adhibebatque temperamentum, ut si qua reliqua esset salus, eam ne sibi libertate intempestiva abrumperet. Reperio quin etiam, scripsisse sua manu eum seriem universam conjurationis, prima postrema omnia, & quemadmodum inito adversus Caesarem foedere Sfortia, paratisque insidiis exercitui Hispano, nihil aliud quam idoneum gerendae rei tempus exspectaret. Reticuit de Davalo ipso, quod unum tacitum atque dissimulatum prodesse sibi poterat. Debuerat namque placari Davalus facta significatione tam reverentis animi erga ipsum: atque ea modestia apud quemlibet alium utilis futura reo fuit. Sed callidus homo, ex Hispania oriundus, Neapoli natus, jam inde a puero stipendiis semper nutritus alienis, domi dives, potentiae majoris avidus, nihil praeterea curabat aliud: non humanitatis jura, non famam ad posteros: & jam eo processerat, ut ne parcere quidem aut elevare crimen posset. Interrogato reo, & extorta quam voluerat confessione, ipsum quidem in vinculis relinquit, augetque custodias, tamquam sceleri infensus, ac ne elaberetur. Sfortiam vero ipsum, ne quis gravior in urbe motus existeret, haud quaquam pari violentia statim aggredi ausus, rogat primo, ut publicae salutis atque securitatis causa tradi sibi jubeat arces quasdam Caesaris nomine custodiendas: deinde etiam, ut circumvallari arcem Jovis sineret, petit. Petebat simul uti dederet sibi Joannem Angelum Ricium, & Angelum Politianum, quorum uterque scriba intimus, hic Moroni, ille ipsius fuisset. Oportere utrumque interrogari de rebus iis, quas ipse adversus Caesarem molitus esse argueretur.

Sfortia adhuc morbo implicitus, & multo magis ob ejusmodi rerum statum detectamque conjurationem animo aeger, consilio praesidioque nudatus omni, neque negare audebat, & concedere omnia flagitiosum rebatur. Tritium, Leucum, Picicatonem, has in Abduae fluminis ripa positas arces, sicuti petitae erant, concessit: Jovis arcem, ipsum esse Caesari conservaturum ajebat: Ricii opera ministerioque quotidiano indigere: velle apud se detinere Politianum, ut in tempore testem hunc Caesari exhiberet earum rerum, quas Moronus se inscio atque aegrotante egisset. Non enim eamdem esse suam & Moroni causam: & qua vixisset erga Caesarem fide, cum ea sese moriturum. Haec ab Sfortia respondebantur, litterisque etiam & libellis agebatur res: queis Davalus haud dubie vincebatur: sed vincebat ipse manifesta jam in eum quoque violentia, sparsoque per urbem & agros late exercitu: rursusque divinae justitiae telo est victus. Namque, dum adversus Jovis arcem pergit excitare munimenta quae destinarat, dum obsessum ibi Sfortiam tenet, dum etiam adacto in Caesaris verba populo Mediolanensi, omnique vetere dejecto magistratu, Caesarianos magistratus imponit, atque ita ceu patrator ingentium rerum, praemium hoc a Caesare promittit sibi, ut ne provinciae umquam hujus imperio & administratione dimoveretur, mors eum, quae jam est repraesentata, dimovit. Cujus tamen viri manibus detur etiam narratione hac nostra elogium, quod dedere scriptores alii: neque perfidia magis infamem neque bello clariorem ullum per ea tempora fuisse. Et Davalo quidem finis Mediolani obtigerat ille, mitior etiam, quam proditori Caesaris, proditori sociorum suorum obtingere debuisset: Metropolis autem, ab eo conatu, in quo eum vita destituerat, nullum, exstincto quamquam auctore, calamitatibus inveniebat finem, atque conversis in unam urbem Regum gentiumque fere omnium armis, tempore uno, sicuti aliquando etiam alias, ab suo hostilique exercitu eadem patiebatur: & facti erant hostium loco, qui defendebant: populique adeo pars inermis, dum adversus defensores suos, ob atroces injurias armatur, graviora quotidie mala indidem provocabat.

A Pontifex Maximus, & cum Galliae Rege Veneti, Sfortia Princeps, & Caesar ipse, finitimi longinquive alii, quos ira, quos dolor & invidia, curave aliqua, & ex aliena felicitate damnum, & generi humano infestae regnantium necessitates stimulabant, omneis uno conglobati armorum turbine, Urbem atque Provinciam, de qua dimicabant inter se, vastaverunt, & amens ob talia populus, sui vastator fuit. Id erat foedus, quod Caesaris metu sollicitati Principes, post victoriam ad Ticinum captivitatemque Regis agitare inter se coeperant, & liberato nunc Rege, obsessoque intra arcem Sfortia, tanto magis inire properabant, ne Caesar, addito ad Neapolitanum Regnum imperio Mediolanensi, B appeteret etiam reliqua, & totius Italiae arbiter foret. Dilata autem in hanc diem confirmatio foederis ejus fuerat ob plures & diversas inter se causas, necessitate rerum, diffidentia partium, fraudeque aliqua minime sociali, cunctatione etiam innoxia, & provisu, & spe, timoreque nonnullo: & super caetera, tardaverat rem idem qui nunc incitabat Sfortiae Moronique casus injectus proditione Davali, patefactis quae secreto agebantur, & postquam detecta erant, celeritate assumta subsidio. Cumque cunctarentur adhuc & ipsa destinatione celeritatis, Gallo quidem Regi moram injiceret multis etiamnum vinculis illigata libertas: ut se carcere C eximeret, proles data obsidio, & relicta apud Hispanum carissima pars sui, & pacta vicissim ipsi Caesaris soror: Pontifici autem Senatuique Veneto obstaret imperii utriusque natura, & Rex Anglus (is quoque enim inibat foedus) lente ut ex longinquo moveretur: abrupit impedimenta eis cuncta res Mediolanensis in ultimum jam adducta discrimen, quae si apud Hispanum maneret, haud dubitabant, quin Italicis externisque imperiis periculum ab eadem potentia, ut dixi, immineret. Mittebat ad eos inclusus obsessusque Sfortia crebras ex arce litteras plenas ultimae desperationis, quae litterae, partim per intermissa custodiis loca, fida manu & occulto itinere perveniebant eo, quo destinaban- D tur, partim ab iisdem, qui ferebant, proditae, vel quo alio casu interceptae nudabant arcis miserias, & ea, quae semper ab obsessis teguntur. Vix mensis unius alimenta esse sibi: ex octingentis peditibus, quos secum initio habuerit, partem absumtam esse fame, & paucos qui supersint, fieri quotidie inutiliores: nimiumque multos esse prae annonae modo: si subsidium ultra dilatum sit, minimum malorum fore deditionem: dedita arce, videre ipsos, quantulum Caesari ad opprimendam servitio Italiam restet. Maturando foederi, quod multa simul distulerant, haec fuere. Sed & Mediolani propter intolerandas exactiones, cum hostilia cuncta Caesarianos inter populumque essent, spem prope certam foe- E deratis inter se hostibus ea res fecerat: si ad urbis moenia successum esset, posse obsidione eximi Sfortiam, Caesarianosque depelli. Namque abdito & obsesso intra arcem Sfortia, versaque Metropoli in Caesaris ditionem, pecuniae fere nihil in militum stipendia a Caesare mittebatur, & Davalo successerat in rei militaris administratione Antonius Leva bellica laude ei par: magnae fortunae vitiis, & prodiga rapacitate damnosior etiam urbi. Tricenos aureos nummos singulis diebus publice exigentem sibi, ampliusque quotidie effundentem, non interea caruisse coacervandi seponendique cura ajunt. Et quota pars calamitatum unus homo tot inter duces legionum, quae capto Rege triumpharant Gallos, quae, F cum Regem esse sibi Caesarem gloriari possent, post tantae victoriae fastum, nitebantur absentis Caesaris indulgentia, ducum suorum exemplo, & licentia in urbem, quam praedae sibi datam esse interpretabantur? Quotidiana tributa exercitui huic alendo, quinum millium aureorum summam explebant: & sparsi per domos manipuli occupabant fortunas unde summa illa reficeretur. Itaque populus Mediolanensis, ob injurias & damna vimque sibi illatam, semel atque iterum concitato tumultu arripuerat arma, pugnaveratque in hospites suos & direpta praefecti rerum capitalium domo, minitati fuerant haud dubiam a Caesare ipso defectionem, nisi

nisi nobilium precibus & auctoritate placati inhibitique essent. Popularis igitur ille tumultus Principum interventu sedatus in praesentia, cum saepius deinde renovaretur, opportuna res visa foederatis ad coepta prosequenda Metropolimque Hispano adimendam, qua liberata, non Sfortiae tantummodo Principatum, sed imperia omnia libera & constituta fore ajebant.

At Caesar, posteaquam videt, Regem Gallum, non modo spreta pactorum fide, quibus pactis liberatus ab se dimissusque esset, verum etiam hostili post mutua pignora animo, neglectuque pignorum ipsorum, non relictae prolis, non desponsae Eleonorae memorem, rursus ad arma ire, hostes assumere alios, caputque fieri foederis, nimium quantum etiam ipse turbatus, tentato ne quidquam, si forte disjicere foedus illud posset, ubi vana ea spes erat, parare ac providere cuncta instititit, ut negotio illo infestissimo quam minime laederetur. Atque, ne in ipso quidem belli apparatu, quo Caesaris interim Regna perstrepebant, destiterat ultro compellare, nunc Regem, nunc Pontificem, ut amabiliter, & clementer, fraterneque vellent agere, potius quam ut bello secum aeterno implicarentur. In eam rem Ugo Moncada Romam a Caesare proficiscens cum Mediolanum ex itinere divertisset, petito Sfortiae ipsius colloquio, in arcem una cum Martino Carracciolo, qui Romanae dignitatis vocabulo Protonotarius vocabatur, admissus, egit dixitque multa, ut Principem obsessum, cujus gratia foedus hostile inibatur, Caesari reconciliaret. Si permitteret ejus sese fidei ac benignitati, fore, ajebat, ut perduellionis crimen, cujus insimularetur, compendiario judicio cognosceret dijudicaretque Carraciolus, de cujus erga se animo dubitare ille non posset. Et erat sane summa necessitudo Sfortiae Principi cum Carraciolo hoc: unusque jam iste Caesarianorum manebat, qui, vel casum fortunamque illius respiceret miti aliquo sensu, vel ab ipso sine offensione animi adspiceretur: poteratque sperare judice ab illo exitum causae fortasse meliorem, quam si res decernenda ferro permitteretur. Affirmabat etiam Monacada multumque testabatur: non judicium illud, sed imaginem & umbram fore judicii, ut ea, quae accidissent, simulacro saltem aliquo tegerentur, & in restituendo imperio rescindendaque Davali actione, majestas & justitia Caesaris aliqua emineret. Monacada deinde Romam ire pergit, ibique apud Pontificem Clementem multa de pace est locutus. Summa sermonum fuit: Mandasse Carraciolo Protonotario Caesarem, ut cognosceret quam brevissime de iis, quae Franciscus Sfortia adversus imperii sui statum egisse argueretur: ab ea cognitione relinqueretur in eo statu, quo ante perfidiae crimen fuisset. Ob eam rem, eamque causam, nihil opus esse exitiabili bello, & prope civilibus inter Christianos Principes armis. Responsum a Pontifice est: jam rem in eum locum esse deductam, ut arbitrii sui nihil amplius foret. Si sibi esset integrum, facturum omnia libenter, quae Caesari grata, & utilia posse esse arbitraretur. Ad bellum inde haud dubie atrox res spectabat, parato etiam utrimque exercitu, quantae partium opes, & quanta discriminis magnitudo erat: & spatium comparandi cuncta habuerant, dum ea, quae demonstravi, aguntur.

Sed apud Caesarianos infestissima una & capitalissima res manebat, quae si relinqueretur absque remedio, sicuti confirmaverat magna spe jam inde a principio foederatorum hostium animos, ita victoriam illis esse daturа videbatur, nisi plaga sanata illa foret. Et remediis exulcerabatur ipsis, gravioremque vim mali eam fecere Hispani dum curant. De qua quidem seditione bellove intestino sic tradunt. Populus Mediolanensis, patiendo quotidie graviora, & injurias ab Hispano milite vorando assiduas, se ipso contumacior factus jam eo processerat mutuis injuriis, ut vicissim timeretur. Non modo ullum habere domi militem, hospitiaque & alimenta praestare exercitui abnuebant: sed si quis in ulla urbis parte solitarius miles, binive, & terni deprehensi erant, ab juveum nostrorum globo strenue interficiebantur. Atque irritati illi manipularium suorum nece, multo-

A rumque jam casibus & exitio cautiores facti, nusquam fere nisi gregatim incedebant adoriebanturque nostros, qui item agmina cogentes majora prodibant ultro, & per compita quaerebant pugnam. Multae passim acies dimicabant in urbe nusquam alias adeo incerta, dominos, an hostem intra muros haberet, quippe cum, & facerent hostilia, & paterentur iidem, qui Metropolim tenebant. Tunc Antonius Leva, propinquante majore cum hostibus aliis discrimine, proscribit edicto quos capita esse populi compererat, finita die, intra quam exisse portis deberent. Ob id edictum, tanto violentius armari plebes stationemque aggressi Hispanorum magno impetu stragem dedere. Leva etiam ipse facto B eo magis irritatur, & diripiendam dare exercitui cum promiscua caede urbem parat. Tutius id inter belli imminentis pericula meliusque fore, quam si Hispanus exercitus, pro amico & subjecto populo hostium gentem circa se habiturus esset tunc, cum adversus undique circumfusos foederatorum exercitus rem geri oporteret. Igitur, concitandae multitudinis ultro initium quaerens Leva, arripi repente e foro negotiatorem unum obtruncarique jubet, ideo, quia sedens in apothecae suae limine, transeunti forte sibi illac, neque aperuerat caput, neque assurrexerat, contumacique insuper ore, & protervo obtutu contempsisse ipsum videbatur. Treis deinde alii, qui ad eum casum tumultuose vociferanteis C commovere sese voluerant, arrepti statim & occisi. Ea tumultuandi materies principio oblata multitudini erat. Mox Germanicae cohortes praedabundae per omneis urbis vias, de industria occasionem dedere ad arma conclamandi. Satis sciebat Leva, promtum ad talia populum fore illico in armis, ideoque partem exercitus, quae in suburbiis aestiva agebat, jusserat silentio succedere ad moenia, signoque accepto, gradum inferre & facere uti caeteros vidissent. Populus, ad primos Germanicarum cohortium insultus, momento pene uno, in multa agmina multasque acies tota urbe adsistit, existimans cum urbano tantum milite esse pugnandum: alium ad D portas stare exercitum nesciebant. Praetorium, & turrim juxta Archiepiscopi aedes primo impetu tenuere, ac neutro inclinata spe, cum caderent e nostris plurimi, nihilo minor strages fiebat in parte, quae tumultum eum optarat. Mox Germani, ex composito tectis injicere ignes coeperunt, & dato signo, suburbana alia acies accersebatur. Jam fumabat incendiis urbs, & majore superveniente exercitu, nostri opprimebantur. Hinc ferrum, hinc flammae, & vagitu mistus puerili, feminarum senumque ululatus, improvidam ad belli opera multitudinem, & potius dolore animorum, quam ulla militari ratione & arte sese regentem subegere ut placare quacumque conditione Levam repente averent. Misso E ad eum caduceatore conditiones hasce pacis ferebant: Abituros urbe principes plebis, ipsos, asseclasque eorum, & quoscumque praeterea Hispanus vellet. Tradere protinus arma, & polliceri, quod nusquam amplius tributa detrectarent, neque eorum causa tumultuarentur. Leva enim vero, quamquam periculosi ingenii populum excidio destinasset, agitabat animo tamen interim etiam pericula & damna, quae direptionem eam clarissimae urbis sequi necesse esset. Nam, & ditatum praeda militem, posse contumacia, & luxu corrumpi languescereque autumabat, & in vasto ac nudo postea solo frustra requisiturum aliquid eorum, quae nunc reconciliatis animis & sedato tumultu, ad tolerandas belli ne-F cessitates, multa & magna suppeditarent. Ita pax data populo Mediolanensi, suppressique ignes, & in sua quique tecta, non positis modo, sed etiam abjectis armis, rediere: fidaque deinceps aliquamdiu hospitia militibus erant, qui nuper incendere voluerant easdem domos, & cum hospite ipso conseruerant manum.

Compositis in hunc modum utcumque rebus, & ex quotidianis fere praeliis, novissimoque cruento tumultu, redacta in aliquem tolerabilem statum urbe, spes haud dubie magna foederatis decesserat, qui Mediolanensium ipsorum manibus vinci posse Caesarianos existimabant. Nec sane alioqui res eorum satis ex animi sen-

 tentia

tentia procedebat, orta etiam inter ipsos haud levi suspicione, quia Dux Urbini, qui Venetum exercitum ductabat, eratque rerum ipse ferme caput, cum trajecto statim Abdua flumine, debuisset copias admovere urbi, Sfortiaeque obsesso, & ad famem jam prope redacto, subsidii ferre nonnihil, cunctabatur in ripa, sive traducto ad Melinianum agmine progressus inde circuibat declinabatque urbem, pro subsidio diu exspectato spem vanam ostentans arci. Sane ille, cunctationis suae causam in concilio hanc afferebat, quod nollet exercitum committere discrimini antequam mercenaria auxilia Helvetiorum, ad quae conducenda, Jacobus Medicaeus, & Episcopus Laudensis fuerant missi, advenissent. Sed qui rem eam altius conjectavere, existimarunt, Urbinatem, vel occulto Veneti Senatus admonitu, vel sua vetere recentique erga Pontificem Clementem offensione, sic esse pocrastinatum, sive, ut auctoritatem animumque hujus affligeret, sive, ut Veneti ab ultima Sfortiae necessitate Cremonam Urbem extorquere possent. Et auxerat ipse suspicionem, posteaquam ducto denique ad urbis moenia exercitu, coeptaque Romanam inter & Tonsam portas acri oppugnatione, retulit subito castra ad Melinianum, obnuntiante multa, multumque reclamante Pontificis Legato, iratis Gallis, & Leva admirante ipso, undenam sibi tam laeta repente fortuna accidisset. Ita Caesariani liberati erant ingenti metu, Sfortiae spes elusae atque ex eo terribile antea foederis nomen evanescere paulatim contemnique & elevari: ac simul, Mediolanensium calamitates non renovatae solum, verum etiam ad tragica pene & cum horrore abominanda exempla evectae, quas represserat lenieratque formidata apud Hispanum eadem quae nunc hostium fama contemnebatur. Atque universos Patriae casus ego jam inde ab initio operis apud monumenta requirens ea, quae ad veteris memoriae custodiam fidissima esse existimavi, referensque singula, prout narrator iste sermo vulgo usurpatur, portenta referam ea Scriptoris alieni verbis, qui aequalis ferme aevi ejus, debuit audiens talia commoveri misericordiae sensu erga tam indigna exempla, vel etiam debuit indignatione esse commotus adversus eos, qui Metropoli tam proterve, tam inhumane insultarent.

De ea Mediolanensium calamitate per mutuos timores repressa, per Caesarianorum elationem aucta, Franciscus Guiciardinus ita infit: *Divisi milites in civium domos, non copiose tantum, & opipare, delicateque propter fastidium & violentiam alendi erant, sed libidinibus eorum insuper explendis pecunias ab hospite suppeditari oportebat. Adversus quod intolerabile malum, nihil remedii praeterquam in fuga relinquebatur. Sed eo deprehenso subsidio, miles Hispanus nectebat vincla hospiti: feminas, parvosque pueros, ne possent abire, ligabant: & tristiora his silentur. Tabernae clausae omneis: nihil uspiam venale prostabat. Defossa ornamenta templorum, & quidquid aliud singuli occultarant, tormentis admotis proferebant eaedem manus. Moestitia, & pallor, & desperatio in singulorum vultu eminebant: viri feminaeque eleganti alias nitidoque cultu, nunc squalore & illuvie deformes in pauperrima veste conspiciebantur. Exemplum incredibile varietatis humanarum rerum: urbem, quae olim divitiis & frequentia incolarum, artificum ingeniis, finitimorum, externorumque commercio, religione, luxu, bello, disciplinisque scientiarum, & omni, vel publica, vel privata amoenitate, florentissima Italiae totius fuisset: eam nunc exhaustam peste & fuga, & hospitum injuriis, desertam oppressamque jacere, & fortitudinem inclytam gentis roburque virorum humilitate servili sic esse deformatum.* Haec ferme Guiciardinus, alienigena, tamquam de sua urbe, deploranti similior, quam narranti, refert.

Caeterum, urbem ita affectam recreaverat paulisper Borbonii ex Hispania adventus, quem, & magnis pecuniae facultatibus ad refovendam Provinciam stipendiaque persolvenda militi, instructum a Caesare esse, & fieri Mediolani Ducem, miscens falsa veris, sive divulgans majora vero fama nuntiarat. Attulerat autem ille in

A syngraphis, nihil amplius quam centum millia nummûm aureorum, ingens privatis fortasse rebus laxamentum, inutilem bello summam, quae voragine exercitus necessitatumque aliarum absorpta foret prius quam exacta & depromta. Dux Mediolani, neque fiebat ille, neque si fieret, attinuerat sperare quidquam misericordiae vel humanitatis ab homine transfuga, & Gallo, & proditore Regis sui, Mediolanenses tamen, ut in perditis rebus adsolet, faciles ad credenda & tentanda, quae, tempore alio, sicuti stolida & vana adspernarentur, facto nobilium coetu, & jactatis inter se quae novo Principi dicenda essent, supplices ad eum accessere spe ipsa maxime miserandi, cum qua ad traditorem accede-
B bant. Quae dixerit electus caeterorum consensu orator, minime necesse fuit probabiliter & accommodate excogitari, sicuti fieri aliquando in historiis solet. Nam, qui tunc in Italia scriptores rerum erant, attenti ad hosce Mediolanensium casus, sicuti civitates totae attentae simul erant, excepere capita infaustae orationis & prodidere. Summa haec fuit: Populum Rempublicamque Mediolanensem, adventu Borbonii, quem dari sibi novum a Caesare Ducem audirent, pro eo ac debuerat, fuisse gavisuram, & solenni etiam pompa triumphoque testaturam id gaudium, si calamitates infandae, quibus oppressi tenerentur omneis, alium ullum quam doloris & moestitiae sensum, pompam aliam
C ullam quam lacrymarum, Populo Civitatique jam reliquissent. Omnia, quae captis umquam urbibus accidere ab irato hoste potuerint, sese ab Caesariano exercitu esse perpessos: & cum nihil fieri crudelius potuerit, illud tamen sibi esse longe acerbissimum, quod propter civitatis erga Caesarem perfidiam, licentia permissa militi dicatur velut in rebelleis. Atque non fuisse rebellium ea, quae facta ab sese memorare possint. Namque tenente urbem Gallo, coortos ad arma ipsos, faustis in Caesarem clamoribus animos turbasse hostium, & res eorum profligasse. Bis deinde hoste ab illo obsessos, ut Caesari conservarent urbem, pertulisse omnia, quae Caesar etiam ipse, si intra moe-
D nia eadem obsideretur, gloriae imperiique sui causa perferre paratus esset. Cum nulla interim ab Caesare stipendia exercitui mitterentur, fortunas suas, muliebremque mundum ultro in stipendium obtulisse. Singulorum civium domos benigne apertas fuisse militi: corpora, non die, non nocte, stationibus, excubiis, periculis ullis extra teli jactum: magno illo ad Bicocam praelio, quo Gallorum arma fracta in perpetuum, aut debilitata sint, si vere aestimetur, populum Mediolanensem fuisse inter victoriae causas, ejusque rei testimonium datum Metropoli prolixe ab Davalo & Columna: & Borbonium vidisse ipsum, qualem pro Caesare pugnam ediderit gens, quae nunc deleatur ut rebellis. Ultimos
E profecto tumultus, quae una desperatae plebis noxa objici possit, ab nobilitate esse sedatos: nobilitatem persuasisse plebi, ut concitores suos ab sese ablegaret, & traditis armis cum modestia, & quiete clementiam Caesaris opperiretur. Sed oratorem eum, per quem ista dicerentur, scribunt, longius etiam dolore motuque animi provectum alia quaedam subjecisse propiora confidentiae & libertati, quam modestiae vel abjectioni supplicum. *Diruerant*, inquit, *Aenobarbi manus, urbem hanc, idque saevitiae hostilis furiosum exemplum viderat majorum nostrorum aetas. Saevitum in nos est magis: Caesarisque milites crudeliora ausi sese nobis fecere Aenobarbos. Et illum utcumque furorem veteris Aenobarbi, dies unus, al-*
F *terve, tertiusve consumsit: nova haec militum insania insatiabilis aeterna est: paulisper mitigata surgit infestior: & quomodo flagrantibus assidue damnatis desperatio ipsa fit poena: sic nos, isti ne optare quidem malorum exitum volunt. En Mediolanenses clari victoriis quondam, & Caesaris ipsius testimonio laudata gens, certe defensa totius imperii viribus, & tanto impendio expetita illi inter subjectos: Metropolitanus populus imperii effector hujus, domitorque finitimarum urbium, verberum vibices & catenarum vestigia ostentare possumus, quae dedecora, non hostes aliqui imposuere captivis, sed hospites enim vero nostri imponunt, dum perpeti*

peti ista, quam exsuere fidem placet. Te, Princeps, obsecramus, ut, aut abire nos hinc sinas quieturos in ea terra, in qua quiescere nos voles: aut statuas aliquem hisce miseriis modum: aut, si neutrum horum placuerit: age sane: dic praefectis militibusque tuis, ut bombardas, & tela, & quidquid armorum ad conficienda reliqua belli promtum habent, expediant in populum hunc, scilicet, ut uno tandem ictu tollamur rebelles. Quidquid virorum est cum uxoribus liberisque nostris procedemus in campum, & immota acies ibi exspectabimus quidquid istud imperii securitas requirit.

Non erat Borbonio ingenium sensusve ullus, quem flectere miserabilia haec possent: sed, ne irritatus quidem feritatis exprobratione, quae verbis inesse ultimis videbatur, sive irritatus, & alte amareque dissimulans, dixit, facta quae essent, infecta reddi non posse, & cordi fore Caesari, sibique, ut omnia deinceps recte administrentur. Secutis postea diebus, accersendo ad se Principes eosdem civitatis, talia quaedam ajebat: *Incommoda, quae accidissent, non Caesaris erga fideles amicos negligentia, non Praefectorum Hispanaeque nationis vitio, sed ob pecuniae inopiam accidisse. Frequens id in re militari malum & Catholicae Regiae propria temporibus hisce labes coegit,* inquit, *& facere milites ea quae nollent, & dissimulare Caesarem ea, quae punire vellet, & pati vos interim quae nuper haud sine magno nostro non dolore solum, sed pudore etiam ab oratore vestro deplorabantur. Nunc id agimus, idque molimur, ut nobilissima civitas redeat in pristinum statum, & sublata militum necessitate, simul obruatur quidquid antea licentiae, & injuriarum fuit. Atque ad sananda & tollenda quae oportet, est nobis quidem provisa pecuniae summa, quantam impliciti tot uno tempore negotiis Regii curatores transcribere huc potuerunt. Sed nequaquam ea lacunas explere omneis potest. Ad centum millia nummûm aureorum, quae sunt nobis in promtu, si triginta alia vos adjicere vultis, spes est, brevi calamitates & lamenta procul hinc fore. Ego certe exercitum educam hinc, & materies ablata malis erit. Si fallam: tunc ut hoc mihi caput ab reliquo corpore auferatur, sive, cum in aliquo discrimine belli rem geram, igni plumboque absumar.*

Talia dixerat Borbonius ut exitu postea suo nobile documentum caeteris etiam ipse ducibus fieret, ne perjurio populos fallant. Quem Borbonii casum ludibriumque vecordiae spectavere Romani homines, haud sine risu etiam in media clade, tunc scilicet cum Hispanogallus, ad moenia urbis, in ipso petendae coronae muralis fervore, devolutus retro moribundus amensque per scalas rueret, & brachiis ludens, & crure, ranae instar, cujusmodi mortis facies Homeri carminibus inest. Sed Caesarianus quoque exercitus interim risit, quia Galli Regis transfuga & proditor, in eo quoque Caesarem prodiderat, ut arma, quae pro salute & libertate Italiae acceperat, iis armis ad invadendam urbem Romam stolide abuteretur. Verum haec aliquanto posterius acciderunt. Mediolanenses autem, fallaci promisso decepti, luctati cum tenuitate quisque sua, & exhaustis omnibus loculis, ut summam eam triginta millium conficerent, protulere ipsi quidem id quod poscebatur: sed nihilominus manebat unicuique miles in domo, non modestior interea, non mitior factus: nec facultas ulli jam eadem alendi militis manebat. Borbonii ea fuerat fides. Constat, ab hac frustratione proditoris, eum fuisse Mediolani cumulum aerumnarum, ut plerique, ne inter assidua tormenta animi agerent vitam, vel jacto in praeceps corpore, vel injecto sibi in fauces laqueo, informe aliquod ejusmodi mortis genus eligerent: qui finire honestius voluerant, occubuere ferro. Desperatio eadem in arce erat, nisi quod unicum ibi malum fames. Cui levandae, turbam inutilem, fere ad trecentos, ab ea parte, quae in hortos spectat, exposuere, tantaque negligentia obsidentium fuit, ut intacti omnes evaserint, & per media munimenta exeuntibus obstiterit nemo. Pueri erant, feminaeque, & imbecilli senes, qui humanae societatis vinculo aliquo validioribus adjuncti, postquam ultima necessitas ea vincula dissolvebat, coacti abire a suis, vicissim posito omni suorum desiderio abiere. Famelicum id atque mi-

A serabile agmen ad Melinianum in foederatorum castra processit, accenditque ibi multa indignatione militum animos, tum adspectus eorum, tum vero pudor ipse, si multitudo imbellis erumpere ab obsessa arce potuisset, ipsi subsidium illuc intromittere nullum possent. Itaque, clamore, & strepitu, qualis esse tumultuantium solet, pervicere, ut singulorum ordinum ductores adirent Tribunos: & Tribuni Urbinatem, demonstrato seditionis periculo, referre rursus castra coegere Mediolanum versus: quatriduoque proximo, circum suburbana rura Casoretum & Lambratum, & inde usque ad D. Gregorii & Sancti Angeli Aedem missi Venetis Galli, & in utroque exercitu Romanae legiones stetere B tamquam haud ultra dilaturae quin irrumperent in arcem & necessaria tolerandae obsidioni intro ferrent. Urbinati tamen, cui, sicuti dictum est, cuncta obediebant, mens eadem quae jam inde a principio fuit, manebat, ut scilicet, pro subsidio & ope quae tantis quaesita apparatibus fuerat, speciem semper inanem arci ostentaret. Consultando cum Tribunis, agitando multiplices vias aggrediendae rei, docendo in quae pericula iretur, de industria extrahebat tempus. Duces caeteri exercitus illius, videbant quidem cunctationem jam pene infamem Imperatoris Veneti, & cunctandi fortasse causas artemque suspicabantur, sed propter auctoritatem & opes, ingeniumque viri, arguere nemo unus audebat. Sfortia inte- C rim inclusus, non modo angebatur suorum fame, sed ipse quoque (rarum Principibus) experiri ac sentire coeperat, quid mali esset fames: additoque ad tormentum id dolore, quod sine exitu ullo spem auxilii propinquam videret, agitare coeperat, uti permitteret sese Borbonio, arcemque Caesari dederet moestus simul & infensus & animo corporeque languens. Jam super ea deditione emissus ab arce Jacobus Philippus Saccus, qui Senatus postea princeps fuit, aliquoties commearat, & vicissim a Borbonio missi in arcem fuerant, qui solarentur aegrum animi Sfortiam: larga ei apud Caesarem & benigna cuncta pollicerentur.

D Cum in eo statu res esset, & concilia quotidie inter foederatos, de auxilio ferendo arci, reque tentanda, sive omittenda quotidie haberentur: Jacobus Medicaeus, ille jam in abrupta progressus & ex ancipiti mutatione fortunae pendens, voluit tentare nonnihil, & non sine magno suo periculo etiam tentavit. Cum enim arce per dolum occupata Mussensi, neque receptum sibi ad Sfortiam reliquisset, & adjungendo sese foederatis, a Caesare etiam post magna merita descivisset, nec segni tutus esse quiete poterat, nec ad rem ullam suo Marte gerendam habebat opes, interimque omnes ipsius motus & dicta omnia suspecta erant, apud eos etiam, quibus sese tradiderat. Pecuniae quoque partem, nuper in Helvetios ad condu- E cendas inde copias, cum Episcopo Laudensi missus intervertisse insimulabatur. Volens igitur in tam lubrica fortuna ad sese confirmandum conari & efficere aliquid, persuadet Helvetiis, qui jam in exercitu erant, & ab ipso regebantur, ut ab Urbini Duce deposcant sibi periculum penetrandi in arcem, subsidiaque inferendi. Pulcrum ei genti videbatur tantae rei gloriam occupasse, & cujus negotii causa, treis maximi exercitus consociati essent, id Helveticis armis esse confectum. Ipsum consilii auctorem rogant, ut legionis nomine verba faciat: & nihil ille cunctatus, ut qui legationem eam ultro quaesivisset, extollit in concilio avidam periculi gentem, seque Ducem ei fore periculo profitetur, & posse F ita eximi arce Sfortiam, quod majus etiam foret, quam commeatum subsidiave alia intulisse illuc. Cum in eam sententiam pleraque militariter a Medicaeo perorata essent, Urbinatem, ferunt, mota animo ira exarsisse, velut in disturbantem sic atque evertentem ea, quae ipse destinasset. Dissimulata ad praesens indignatione, paulo post parata habuisse vincla Medicaeo & ipsum, in tentorio, cum daretur aqua manibus, notasse turbati oris argumenta malignaeque cogitationis indices vultus, atque dissimulato intellectu, quasi necessitatis alicujus causa egressum inde, dum Principes ordine accumberent, innuisse

innuisse suorum uni, ut sisteret sibi equum, eoque raptim conscenso funestam eam coenam mutasse felici fuga, neque usquam constitisse, donec Mussensi arce rupibusque suis tegeretur. Et ille quidem cum tanto suo periculo rem eam infenso Urbinate tentarat: Sfortia vero destitutus omnibus vitae alimentis, cum ne diem quidem jam unum durare posset, pactus sibi cum Borbonio nonnulla, quae irrita fuerunt, arce excessit, eratque deinde ad Laudem Pompejam, quam urbem foederati habebant, eique attribuerunt.

Deditio arcis facta est ad x. Cal. Sextilis, Anno salutis cIↃ IↃ XXVI. qui annus Hispani Imperii principium Metropoli, non tamen finem ullum malorum afferebat. Nam, & antea sine arce imperium id male inchoabatur, &, ut in novo lubricoque adhuc dominatu, militaris injuriae multae & magnae perferendae erant. Levamenti nonnihil dedit aversum paulisper alio bellum: & res eae, quae genus humanum moestitia ac terrore compleverunt, subsidio nobis fuere, ducto per Borbonium exercitu ad diripiendam urbem Romam capiendumque Pontificem, & agendos in vincla Cardinales, quo facinore inhorruere animi, & Caesar ipse, dolore & ira contraxisse morbum dicebatur. Quod nisi auctorem tanti sceleris Borbonium vindex Deus in medio scelere oppressisset, credidere gnari cogitationum Caesaris, facturum fuisse eum, ut suae religionis famam, edito magno aliquo in id rebelle caput documento sanciret. Sed, ut demonstravi, justitia Numinis antevertit: portentumque illud hominis, ut omni deinceps aevo memorabile exemplum fieret, per scalarum gradus praecipitavit plumbo absumtum & igni, sicuti devoverat ipse sese tunc, cum populum Mediolanensem perjurio impudenti fallebat. Is igitur annus, captivitate Romana, bellorum externorum casibus, ambiguaque etiam foederatorum inter ipsos & jam prope dissoluta societate, varius apud alios, turbidus, instarque prodigii cujusdam, modica nobis quiete post receptam arcem agebatur: ac nisi per milites in praesidio urbis relictos staret, tota ad breve tempus parta quies urbi erat.

Interea Medicaeus, quem, ob minaces in Urbinatis supercilio notas, contemta ferali coena elapsum repente tentorio castra fugisse foederatorum, memoravi, coeperat ab Mussensi sua arce altius attollere animos & nihil jam mediocre meditabatur. Neque Caesarem jam, neque Principes alios a quibus abierat, sed fortunam qualemcumque suam respiciebat anceps & paratus sequi quocumque ea vocaret. Hac mente despectans caetera, Venetos legatos proficiscentes in Galliam, aggredi intercipereque ausus, detinuit apud Mussum in arce, donec pecuniae summam repraesentavere quam poscebat. Ajebat, tantam se pecuniam erogasse de suo, cum in Helvetios auxiliorum causa mitteretur, atque id ipsum postea missis Venetias ad Senatum litteris excusavit. Rupe deinde arceque minime contentus ea quam periculorum suorum initio occupasset, munitiora quaedam & Principali cultu magis digna domicilia exquirens sibi, ne in latebra semper illa, ferae ignobilis ritu occultaretur, ad Montis Acuti arcem animum adjecit. Est eo nomine collis in Mediolanensi agro, medius fere Brianteos inter & Orobios, multa frugifera arbore, viteque consitus: in summo vertice, tecta capacia quamvis amplae nobilisque familiae in arcis emunita modum habet. Tunc habebat eam arcem idque domicilium una cum subjecto colle Alexander Bentivolus Joannis filius, quae familia dominata Bononiensibus olim, Principatu amisso, fuerat ob propinquum genus a Francisco Sfortia collocata ibi, priusquam hic quoque Principatum amitteret. Medicaeus, posteaquam loci opportunitates ingeniumque adamavit, per litteras simul, & per amicos coram, Sfortiae ipsi demonstrat, segniter & incuriose Montem Acutum a Bentivolo custodiri: si Caesariani oculos eo adjiciant, posse ipsos nullo negotio & expellere inde Bentivolum, & munimenta inexsuperabilia addere arci, quam ubi in potestate haberent, circumjecta simul omnia habituros, atque ita de amoenissimo tractu actum fore. Si fides sibi habita sit, non solum posse sua cura &

A vigilantia inde summoveri Hispanos, sed stationem quoque Leucensem ex propugnaculo eo infestam genti ipsum esse effecturum. Ingenium, credo, Medicaei nondum satis cuiquam innotuerat, & quidvis fortasse aliud Sfortia suspicabatur hoc tempore quam ex interfectore Monsignorini novum hunc sibi parari hostem, cum quo homine gesturus aliquando esset bellum, ubi pacem, fortunamque pristinam a Caesare impetrasset. Sive ille, amissa Metropoli, de summa rerum anxius imperioque superstes, & iterum jam prope exsul, Montis Acuti fortasse ne meminerat quidem. Utcumque sese ea res habuit, scripsit certe Sfortia ad Bentivolum, ut ei qui epistolam ferret, tradita arce, abire

B inde ne cunctaretur. Epistolam Medicaeus ipse ferendam acceperat. Sed existimans posse etiam accidere, ut apud Bentivolum loci amor plus quam verecundia Principis valeret, nocturnus eo cum militum manu accessit, & excitato Bentivolo armatas ei obtulit litteras, ita, ut ille Sfortiae mandata simul & parendi praesentem necessitatem intueretur.

Arce in hunc modum occupata illa, Medicaeus exercet in vicina rura populosque Brianteorum quidquid juris & imperii justus alius legitimusque Princeps in magna aliqua sua necessitate ad cogendas pecunias, exercitumque supplendum usurpare posset. Statim ei tribuna-

C lia & magistratus, & forense ministerium, carceres quoque & carnifices, & multis locis erecta patibula erant, ne quis detrectare novum imperium auderet. Milites, & veteranos plerosque habebat, qui fortunae minoris olim periculorumque socii, tanto promtius nunc ad grandiora sese attollentem sequebantur, & ex tota illa circumjecta regione conscribebat novos, qui ipsi a veteranis ad omnia belli opera exercebantur. Ipse, obvia comitate in omneis alloquioque sincero, nec minus effusus beneficiis, quam poenis acer, caritate simul & metu sanxerat terrarum earum obsequium erga se & fidem. Nobiles Brianteos, prout ingenio promti, vel stolida opulentia inutiles erant, varie etiam tractabat. Illi cu-

D rationibus arcanisque consiliis admovebantur: hos saevo ad Montem Acutum carcere cogebat indicare quid ubi defodissent, nec dimittebantur, antequam accersierant ab domo pretia redemptionis pro captu suae quisque fortunae, & in fortunas conditionemque singulorum accuratissime inquirebatur. Quibus rebus constituta aliqua tyrannidis forma, justoque propemodum exercitu coacto, Medicaeus, magna quotidie inferebat detrimenta Caesarianis, adeo quidem, ut Antonius Leva dicere solitus fuerit, plus negotii sibi exhibuisse tumultuarias istius cohortes, quam ipsa foederatorum arma. Quas enim arces in Abduae fluminis ripa Venetorum terris objectas ad Bripium praesertim, Tritiumque Hispani ha-

E bebant, has ille crebris incursionibus acerrime infestabat, & obsidendo itinera effecerat, ne quid ab Leuco Mediolanum, sive hinc illuc liberi & aperti esset: ac ultro citroque commeandi facultate erepta haud dubie illam magni momenti arcem erepturus esse Hispano videbatur.

Adversus hunc hostem Leva, vi simul doloque connixus, ab utraque parte infelix fuit. Martinus erat quidam ex ignobili Briantaeorum pago (Mondonacum vocant) idque Martino etiam cognomen. Asper homo & violentus, infidus, nulla bona arte, sed in alienam pecuniam diligentia probatus Medicaeo electusque ad tri-

F buta exigenda, tanto capitalior erat in eo magistratu, quo plus utilitatis pervenire inde ad se simul videt. Sicuti fit, pari gradu procedebant, favor & benevolentia heri in servum, & mancipii erga herum diligentia magis quam fides, cumque ditaret quotidie Principem exactor, vicissim ab illo iste ditabatur. Posse hunc ministrum esse Medicaei interficiendi Leva arbitratus, & praesenti pretio, & majoribus in posterum promissis per homines idoneos eum corrumpit. Non recusat agrestis publicanus: sed callide reputans ipse secum, quod interfecto hero transfuga proditorque vilis haberetur, transire cum alio insuper haud vili munere agitabat, occupata, scilicet, per furtum, traditaque Hispanis arce &

pago,

pago, qui Peregus dicitur. Latrunculorum habebat manum ad ea, quae parabat, adjunctam sibi & fidam. Hos tamquam jussu Medicaei captos, injectis catenis appetente vespera secum trahens, appellat ex itinere Praefectum arcis, familiarem sibi hominem, ut deponi apud sese patiatur: & ipsum ea nocte futurum ibi coenaturosque una. Facile acceptus intro, solvit repente captivos: hi Praefectum ligavere resque gesta pulcherrime erat. Sed postero die Medicaeus, comperta fraude exactoris sui, mittit ad oppugnandam arcem, latrunculosque una cum proditore capiendos. Capti omnes, atque ad Montem Acutum illico raptati, statutis toto vertice furcis ordine suspenduntur. Martinus, quia primo tormentorum adspectu ediderat insuper ea, quae sibi cum Leva convenissent, genere alio supplicii punitus, ut apud incolas regionis ejus in terribile exemplum abiret. Singulos vivi artus rotae pondere fregere lanii, totosque dies dilata & continuata carnificina est, quo lentius ille moreretur.

Hunc exitum habuere insidiae, quas Leva in Medicaei caput excogitarat: & ipse tanto suo periculo irritatus in Hispanos, odio deinde nominis ejus ac metu, aditum sibi novum ad foederatos quaesivit, quod ut saluti suae consuleret, aufugerat e castris, & Venetae legationi injecerat moram, pecuniaeque nonnihil aucupatus inde sibi erat. Ita foederatorum ab eo tempore totus fuit, instinctor eis & minister contra Caesarianos, donec Leva, ob continua damna versus in viri admirationem, statuit per beneficia adjungere Caesari, quem nec tollere dolo, nec aperto Marte superare potuisset. Subegere autem Levam, ut beneficiis vincere Medicaeum tentaret, astutiae horribiles viri ejus, & calliditate major fortitudo, roburque animi invictum, & belli fortuna conatibus ejus raro inimica: & quod denique appareret, si foederati hunc diutius in partibus suis hominem haberent, haud magnopere ad rei Mediolanensis securitatem profutura esse Caesari, vel dissidia eorum, vel quae inde data laxamenta Metropoli erant. Dum enim diffident illi cunctanturque, & parum sincera inter se fide rem agunt eam, cujus rei causa conjurarant, accepta ab eis pecunia Medicaeus, Rhaetica una conducta legione irrumpere in urbem tentavit, apertam tum forte & opportunam, quia Leva educto ad Melinianum exercitu, nihil fere praesidii ibi reliquerat. Quo minus ab legione illa, Medicaei ductu urbs caperetur, nulla res alia obstitit, quam ipsius Levae celeritas, qui comperto discrimine obviam ivit, & Rhaetorum contumacia, qui, praelio adventante, superiorem locum tenere noluerunt, in quo ab duce collocati sternere impune Hispanos potuissent. Ille, hinc pertinacia suorum, hinc hostium impetu conjectus in vitae discrimen, atque deprehensus inter loci angustias, & Hispanorum tela, concitato quantum poterat equo, trajecit ingenti saltu carrum, quo obsepta via erat, intactusque evasit. Res gesta est ad Carratum pagum, qui distat ab urbe quatuordecim millia passuum Lambro flumini appositus, & imminent rupes, unde paratum Hispano exitium stabat, si parere voluisset gens obsequii ignara, & tunc irritata suspicione, tamquam ab ipso Medicaeo trucidanda Hispanis rupe in illa objiceretur.

Sed non, quemadmodum Medicaeus, tanto facinore infeliciter tentato, evaserat ex media Hispanorum acie, ita Hispani ex ipsius evadere manibus potuerunt, cum Mussensem arcem adimere ei paulo post tentassent. Hispanus erat Villaterellus apud Leucum Praefectus arci, non Medicaeo tantum infensus ob ea, queis famam quotidie Caesarianorum ille obterebat, sed nationi quoque suae iratus, quod ab novo homine (sic enim eludentes appellabant) tantopere insultari sibi paterentur. Hominem Medicaeo percarum iste habebat in custodia, Sardum cognomento. Quem ubi tentando varie, callidum audacemque cognovit, traxit paulatim in quemdam hujusmodi sermonem: si dimitteretur e carcere salutemque acciperet, ecquid posset ipse excogitare ac moliri, quo remuneraretur id munus? Ad ea Sardus dicere, nihil posse amplius ab se praestari, quam ut Mussensem arcem

A ei traderet, idque pro ea consuetudine ac familiaritate, quae sibi cum Medicaeo esset, facili negotio effecturum. Res magna visa Villaterello: sed tanti promissi vadem dari sibi aliquem poscebat. Captivus Palamedem Abduam Briantaeorum facile ditissimum, vadem fore pronuntiat: nec ille recusavit. Ita Sardus e carcere dimittitur, avideque deinde Hispanus promissa exspectabat. Res inter eos ita convenerat, ut paratis ad invadendam arcem omnibus proditor Leucum usque excurreret: inde sublata secum in lembum Hispanorum cohorte perageret. Sed ille, statim ubi ex tetro carcere magnoque capitis periculo salvus in Medicaei venerat amplexum, aperuerat ei cuncta, & ubi tem-
B pus visum, ad illiciendos in retia Hispanos, simulata quadam sua profectione Medicaeus abierat palam ex arce nocturnusque redierat. Tunc Sardus ad Villaterellum exit, & lectissima Hispanorum corpora, in his Villaterelli ipsius fratrem, virtutis eximiae juvenem, sub titulo gerendae rei ad necem ducit. In ipso arcis ingressu obtruncati omneis, duobus exceptis, qui, cum porta cataracta demitteretur, nondum illato pede conspicati sociorum stragem aufugere inde maturarunt, & per montium eorum devia, per abrupta, prope exanimes in tutum pervenere. Hi postea beneficium coeleste agnoscenteis, cujus prope miraculo viverent salvique essent, simul res pertaesi humanas, contulere sese ad Francisca-
C nos, & vitae reliquum cinerea in toga sancte ibi laudabiliterque egerunt. Villaterellus ipse, post tantam cladem, praefectura damnata & contempta illa, fratris praecipue desiderio moerens, impetrato ad sepulturam corpore, cum bona Levae pace, & venia, Lucio Brisighello successori tuendam arcem reliquit.

Fraus igitur etiam ista Medicaei, sive Imperatoriae prudentiae successum appellare quis malit, cum ad pleraque alia nova, & tremenda viri ejus accessisset, occulte perculerat Levam, ut ex hoste facere amicum tacitus destinaret. Sed cunctantem adhuc, & in ancipiti consilio exspectantem tempora Hispanum, ne id ultra
D differret, compulere ea, quae mox ad Leucum gesta sunt. In ulteriore fluminis ripa locus ille est, frequenti mercatu, & arcis fama satis notus: tunc quidem etiam maxima cura, simul Hispanis, uti tuerentur, simul foederatis, ut capere possent. Aditur ex Briantaeis, ponte, quod Joannis Vicecomitis antiquum opus & quadrato lapide per decem pilarum intervalla fornicatum, Abduae nomen magnitudine sua auget. Posuit eam molem Archiepiscopus Joannes, cum potentiae Regum aequiparatus, Pontificatum simul & arma imperiumque urbis ipse haberet. Medicaeus, expugnato ponte disjectoque militum praesidio, qui tamquam arcem alteram eum tuebantur, premendo obsidione Leucenses, coge-
E bat Levam mittere ab urbe eo subsidia, quae, nec terrestri per Briantaeos itinere commeare poterant ob crebra regionis castella & arces, &, si ab altera parte navibus venirent obsepto catenis lacu arcebantur. Cumque Leva extremo jam fere Leucensium periculo accensus, delectas cohortes, atque robur equitatus, Balbiano, & Torello, & Caesare Neapolitano ducibus misisset: Medicaeus vicissim, accito Venetorum auxilio, curulibus insuper tormentis, & omni alia armatura, si quid forte ad justi praelii discrimen deerat, id quoque subsidium prohibere conatus obstando ad omnia loca, circumveniendoque agmen, & pugnando, cruentum id Hispano exercitui iter fecit. Quod nisi Veneto-
F rum copiae, quas ad angustae crepidinis fauces ipse collocarat, conspectis Caesarianis, terga repente dedissent, fama fuit, totam eam repente manum potuisse deleri: quippe, hinc classe, hinc ponte, hinc crepidine valido praesidio armatis, ut sicuti aditus in Leucenses, ita fuga retro impediretur. Relinquebatur una per Briantaeos via, qua redire Mediolanum possent: sed redeuntibus illac, praelia parabantur eadem, quae venienteis afflixissent, tenente regionem Baptista, fratre Medicaei, & ipso cum septingentis, qui post Venetorum profectionem reliqui erant, mox insecuturo. Verum enimvero, corrupit occasionem nihil aliud quam infida foederis societas,

cietas, dum partes, nusquam in commune, sed sibi privatim consulunt, arcemque Leucensem illam, nec Veneti Medicaeo relinquere habendam, nec Medicaeus ad Sfortiae utilitatem capere admodum curat. Ob id enim, neque datus umquam impetus in eam est, impressiove facta, & Veneti locum deseruere, qui retentus haud dubie victoriam dedisset. Caeterum Leva, quamquam & penetrasse utique subsidium illud videt, & spem magnam defendendae arcis habebat, reputans tamen ipse secum ingenium, & artes, fortunamque Medicaei, & pleraque alia volvens animo, promere denique statuit id quod de reconciliando homine secreto agitabat. Loca, & arces, tractusque terrarum, quos illo defectionis tempore occupasset, comfirmat ei Caesaris auctoritate: Mussi Demarchum appellat: attribuit etiam Leucum: copias & arma parata habere jubet, & praesto esse Caesari ad omnia quae res postularet.

Fueritne Levae consilium hoc reconciliandi Medicaei, an vero Caesar ipse mandasset, etiam qui tunc erant homines dubitavere. Pro certo illud habitum est: Moronum, qui, post captivitatem, deserta infelici fortuna Sfortiae, sese Caesari addixerat, & nihil aliud quam gratiam hoc tempore Caesarianorum sequebatur, egisse de ea reconciliatione cum Leva, multisque rationibus demonstrasse ei, quemadmodum utile Caesari futurum esset, si hostis rebellisve ille mitigaretur. Mitigatus autem ita erat, ut in curas bene merendi de Caesare simul & fortunae suae augendae divisum animum haberet: augebatque munimenta castellis: conciliabat sibi per hospitia, & affinitates animos eorum, unde proferendis finibus auxilii aliquid speraret: Venetos, ut imperio suo finitimos, utque Caesaris hostes assidue carpebat. Ad omnia, Caesaris nomen obtentui erat, & Alba Cruce (insigne Caesarianum id fuit) sibi suisque indita, abdicato rubro gestaminis ejus colore, foederatorum nomini sese hostem aperte profitebatur. Adversus eos, pro parte, in quam transisset, fieri cuncta volebat ille potius credi, quam credere homines poterant, siquidem cum aliquo judicio intuerentur viri animum, & quantum ei fortuna tribuisset, & conditionem temporum, quae erant ejusmodi, ut quod quisque tunc occupasset, id etiam postea esse habiturus videretur. Quin etiam, tunc fuere qui ita dissererent: Sfortia propediem morituro, & propter Metropolim conflagratura bellis Italia, nusquam melius posse placari Principum animos componique statum rerum, quam si Medicaeus, uti jam esset in parte dominationis, ita relicta Venetis Cremona, & si quid omitti aliud interesset pacis, caetera obtineret. Alioqui, neque Caesarem umquam Gallo, neque Gallum Caesari esse concessurum, ut ad pristina Regna hoc adjecto Principatu tanto potentior fieret: tum uter eorum adipisceretur, caeteris omnibus formidabilem fore. Venetos praecipue hoc adhibito temperamento denique acturos quietem, cui genti calamitatis loco semper habitus fuisset adeo potens accola sub nomine Reguli, Regum opes amplexus. Pauperem Principem fore Medicaeum, qui absque ulla finitimorum injuria, nomen tamen famamque Ducis impleret: fore apud eum gratiae locum, fore beneficio, & subjectos interim, magis cum Principe, quam sine libertate, moderationem esse salubrem imperii habituros.

Homines quidem de animo fortunaque Medicaei, & de eo, quod aliquando futurum esset, ita disserebant. Ipse vero nihilo humiliora volvens animo, quam quae sermonibus hominum tractabantur, tam prope a Principe quam olim ab exsule, in Lario lacu classem, exercitum in Briantaeis, Venetorum Helvetiorumque finibus objectas terras, montium cacumina, vallium recessus, spatiaque camporum, & ubique arces, obsequium apud subjectos, apud exteros famam, & haec omnia velut concessu Caesaris habebat, cui nuper hostis fuisset. Imperii sedes ei apud Montem Acutum modo, nunc apud Mussum, quae loca excoluerat, munierat, aderantque bombardae, partim quas conflaverat ipse sibi, partim quas ademerat Venetis: & donatas ei ab Leva fuisse nonnullas constabat. Jam egregie subnixa pluri-

A busque munimentis insistens domus: quatuor fratres, totidem sorores, & quas in fraternam sibi curam adoptarat, consobrinae duae: ipse laboribus & vigiliis attenuato corpore: sed florens integraque aetas subsidio erat. E fratribus, Baptista, & Gabriel, hic adolescens, ille jam virili robore, socii expeditionum participesque consiliorum erant. Augustus ad spem generis, familiaeque successionem reservabatur: Joannem Angelum, qui postea Pius IV. fuit, ad sacros honores ordine enitentem exspectabat Ecclesia, dum maturam capessendo Pontificatui aetatem afferret. E sororibus, duae Mediolani solennibus obligatae votis virginale aevum agebant: duae ad Mussum una cum duabus consobrinis con-
B stituta in Monasterii formam domo, procul ab militaris aulae strepitu habebantur: provideratque severus ad talia Demarchus, ne ministerio illic virili opus esset, neu quisquam illuc inferret pedem, excepto decrepito uno capularique Presbytero, qui sacrificii causa descendebat ad claustra illa quotidie, & ubi perlitasset, abibat. Harum deinde alteram, Claram nomine, Vultheoderico Sittico nuptum dedit, cum Germaniae Procerum clarissimus Mussensi lacu renavigans domum, exceptus ab Demarcho splendidissime fuisset in hospitio apud eum, indeque orta inter ipsos amicitia & familiaritate, juvenis, postquam domum pervenerat, petere virginem instituisset.
C Medicaea minor, cui Margarita nomen, paulo post data est Giberto Borromaeo Comiti Aronae, modesto juveni & pio, qualem praeparari D. Caroli patrem oportebat. Sed futuram ejus matrimonii gloriam, coelestemque fructum caeca ad rem tantam humanae mentis conjectura minime prospiciens bellator, avidusque rerum aliarum Medicaeus, quaesierat potius id nuptialis pacti compendium, ut inita cum Borromaeo necessitudine, Aronae arcem ab eo eblandiretur, quod tamen, neque conditionibus assequi ullis potuit, neque astu, cum utraque machina expertus conatusque esset. Haec fortuna Medicaei ab initiis orta illis, quae demonstrata sunt, aucta deinde, & adulta variis rerum eventis, & ipsius virtute, sicuti item demonstravi, ita sese habebat ad
D annum usque vigesimum septimum seculi ejus, videlicet CIↃ IↃ. ut ab eo tempore fluctuare inciperet, rursusque conflictata redigeretur in eum statum in quo Medicaeus fuit, cum vitae finis ei accideret.

Caeterum, anno illo, quem notavi, cum Caesari natus esset Philippus, avus Philippi IV. qui nunc regnat, conversa in tot Regnorum heredem humani generis gratulatione, vel invidia, vel si quae ob eam rem aliae regnantium curae commotae erant, etiam Mediolanenses ad spem erexere animos, posse per ejus Regii exortus laetitiam a Caesare impetrari, quae legatione missa alia pro misero urbis statu nequidquam implorassent. Nam-
E que cum sub Borbonii discessum ivissent ad Caesarem legati, petentes, ut exonerari militum parte urbem juberet, spreta ea, & rejecta legatio fuerat in contumaciae poenam, qua crebris aulae sermonibus tumultuati esse adversus Regios Praefectos, nationemque pulsasse Hispanam incusabantur. Nunc, ut dixi, spe animis sumta nova, tamquam, ob Regios natales hilaritate & clementia cuncta apud Hispanum reniderent, mittitur Vallisoletum in Regiam ex vetusta urbis nobilitate Philippus Archintus, qui postea Mediolani Archiepiscopus fuit. Mandatum ei ab Decurionibus Urbis, primum omnium uti diceret: Populum Rempublicamque Mediolanensem ita laetatam esse Philippi Principis ortu, ut
F veluti natalem suum diem eum semper concelebratura sit. Vere enim Metropolim arbitrari sese renatam, propagata per eum Infantem successione imperii, cujus desiderio, fideque erga illud, & pietate armati cives potuerint trucidare Gallos, evertere eorum tribunalia, ferre obsidiones, exire contra, & ad omnia loca pugnare, donec Rex ille captivus nonnulla etiam Mediolanensium opera fuerit in victricem aulam, attonita omni hostium gente, deportatus. Haec de se profiteri Mediolanenses, & si quis negare velit, defendere esse paratos, & posse nationes interrogari, quae rebus adfuissent. Quod si postea, constituto apud Insubres

bres Austriaco Imperio, & divisis per omnia urbis tecta militibus, nonnulla minus benevole Mediolanenses inter & Hispanos accidisse dicantur, illud quoque defendere esse paratos, quod nulla sua mala mente, sed mutuis irritationibus acciderint, & sicut in domo nonnumquam eadem inter fratres etiam taedia diuturnae consuetudinis res aliquando dedere odiosas, ita in militari contubernio potuisse contingere nonnulla, quae possint defleri magis, quam defendi. Verum enim vero, neque purgandi, neque deplorandi causa legationem eam decrevisse Mediolanenses: petere a Caesare confidenter, ut dum caetera terrarum gestiunt plauduntque regnaturo Infanti, velit ipsorum quoque plausus & gestientem alacritatem esse sine squalore & luctu: velit urbem levare tributis, & onere insultuque quotidiano militari: simul annuat, ut ejectos urbe cives ob tumultus, patriae redonet, auctoritasque Senatui pristina restituatur. Philippus Archintus Mediolanensium nomine haec ferme petierat. Responsum a Caesare est: displicuisse sibi civitatis ejus miserias, invitumque credidisse quod haud immerito ea paterentur. Sed praeterita omnia malle oblivisci: optare in posterum, ut obedienter mansueteque agerent: & hominibus ibi suis mandaturum, ut pro magnitudine, & nobilitate urbis benigne vicissim clementerque agant. Caesaris epistola ad Decuriones urbis, in eam sententiam data Archinto est: vidimusque nos autographum ejus exemplar inter Patriae monumenta, rem sane dignam publica custodia ob illustre Caesaris ipsius judicium de gloria splendoreque urbis. In eadem epistola erat: Caesarem, qua clementia, & magnitudine animi erga Regem Franciscum, Mediolanensium ipsorum virtute captivum, usus fuisset, ea se Mediolanensibus ipsis esse consulturum. Inter maximas Imperii curas esse hanc, ut civitas ea, populusque, & Clerus, depulsis praesentibus miseriis, rediret in eum statum, quo olim fuisse diceretur. Ideo, quae statim tribui possent, sine mora concessa esse, perscriptumque diligentissime ad Levam, ut praesidia ex urbe deduceret: satis praesidii in fide Mediolanensium fore: vel si ea abesset, ne arma quidem ulla adversus contumaces esse valitura.

Ab ea legatione Archinti Caesarisque mandato, commodiora omnia Mediolani aliquamdiu erant, exonerata urbe, ductisque alio in hiberna vel aestiva militibus, quae ad eam diem publica, & intoleranda Metropoli calamitas fuerat. Paulo post revocantur in stationem quique suam recrudescente circa urbem bello, quod coeptum simul finitumque est. Namque dum Caesarianus exercitus, Borbonii ductu alibi rem gerit, & eodem sublato Borbonio, coeptis tamen illius insistit, novae Gallorum copiae, Duce Borbonio altero qui Sanpaulanus dictus est, apud Valentiam transgressae flumen, perpopulatae Mediolanensem agrum municipiis urbibusque captis, ad Metropolim obsidendam nemine obstante tetenderunt. Adeo soluta & neglecta repererant omnia, vel securitate Caesarianorum, vel viribus in pericula alia dissipatis. Servavit in eo discrimine urbem, eadem quae non semel alias saluti fuerat, sive levitas, & inconstantia Gallorum, sive fortuna quaedam initiis eorum secunda, ad exitum fallax, & tunc maxime adversa, cum prope victoriam eis in manum dedit. Namque Sanpaulanus animo casuque usus eodem quo caeteri etiam ante ipsum Galli duces a moenibus captae jam fere urbis ultro abscesserant, retulit ab Landriano repente castra tamquam iturus ad invadendam Genuam, cum si pergeret huc ire, capere Mediolanum potuisset. Et Antonius Leva cum eo exercitu, quem habebat, urbe egressus persecutusque abeuntem, turbavit primo ac fudit, deinde etiam cepit: qui superfuere Galli, cum insana trepidatione petiere Alpes, & rediere domum, nec res alia magis extulit Levam. Reliquerat hunc Mediolani Borbonius cum ipse Romam ad exitium dedecusque suum post illa, quae memoravi dedecora, proficisceretur: fuitque Leva inter Hispanos duces, qui Caesaris nomine Mediolani imperitarunt, virtute magis sua, quam origine par caeteris, Davali prope discipulus, Borbonio melior: & pietatis monumenta reliquit. D. Dio-

A nysii Aedem: & cum ea Aede Monasterium exstruxere Servitae, erogata per ipsum pecunia, ut militare flagitium expiaretur, quo Monasterium Aedemque aliam Ordinis ejusdem demoliri necesse habuisset. Gessit bella consiliis nutuque, & nominis auctoritate potius quam manu, cum ob magnos articulorum dolores involutus ferme fasciis jaceret: ac si prodeundum utique erat, gestatoria sella circumferebatur, splendidissime armatus, & cristarum amoenitate fastuque dissimulans poenas. Tam felici victoria factus etiam elatior, flagransque ira in finitimos Venetos, quorum praecipue stimulis, novum illum ex Gallia factum esse impetum sciebat, dum, trajecto Abdua flumine, vastitatem eorum terris infert, nuntium accepit, haud equidem crediderim ei animo gra-
B tum, de pace, quae diu agitata convenerat, fessis ob mutua damna Regibus, & anxio Pontifice, si tot malorum orbi Christiano causa ipse haberetur. Nuntiata pace, reducto ad urbem exercitu, quies armorum erat, atque erectis exspectabatur animis, quo denique modo reconciliati inter se Reges componerent Orbem terrarum: quae summa conditionum fuisset habendae etiam in posterum paci, si pax fida umquam esse posset, ubi bellorum causae assidue existerent, & semel excisae renascerentur.

Mox fama accidit, venire petendo diademati Caesarem in Italiam, ut veterum more coronaretur. Barcinone
C substiterat quamprimum inde trajecturus. Mediolanenses illuc Archintum destinavere eumdem, qui priore legatione functus fuerat. Legandi iterum ea fuit causa, ut, & indicarent Caesari laetitiam gratulationemque civitatis ex eo, quod Imperatorem omnis memoriae clarissimum terra Italia acceptura esset, & ad gloriam ornamentumque urbis nonnulla peterent, quae priores etiam indulserant. Caesar, benigne audita legatione, legatique etiam ipsius prudentia, sicuti fama est, haud parum delectatus, concessit Jurisconsultorum praecipue Collegio multa quae manent hodie, nec fastum modo nobilitati, sed etiam incitamentum virtutis addunt. Est
D id Mediolani Collegium fundatum antiquitus severa lege, ac superba, ne recipiatur ullus, qui suos ab origine ultima avos intactos omni natalium & vitae labe exhibere non queat: quae necessitas, nescio, an Principum quoque nonnullis molesta futura sit, si talia proferre documenta cogantur. Non pecuniae magnitudine, non gratia, claudicans & nova nobilitas aditum eo invenerit: exstantque exempla praedivitum candidatorum, quos suffragia omnia rejecere propter illiberalem majorum solertiam, atque mercimonio nonnullo contaminatos penates. Huic tunc Collegio nova decora quaerebantur, deditque ea Barcinone sedens adhuc Caesar. Inde ille Bononiam venit, eoque Pontifex Clemens, & Pon-
E tificem affectati Cardinales, Legati praeterea Principum & Regum, Principesque multi una adfuere celebraturi coronationem Caesaris, pompamque visuri, qua nulla fortasse umquam, neque illustrior, neque spectabilior fuit, coronante Caesarem Pontifice, inter quos paulo antea hostilia cuncta facta erant: adstante purpuratorum corona, quos nuper una cum Pontifice captivos egerat Caesaris miles: adulantibus denique caeremoniae huic legatis eorum, qui Hispani nominis insectatione gratiam inter se certatim, & gloriam apud alios quaerebant. In ea tantarum conversione rerum, vel mutatis omnium animis, vel compositis certe tamquam mutati essent, petitum a Caesare impetratumque est, ut Francisco Sfortiae
F venia praeteritorum concessa pristinum statum redonare vellet: statimque ille ab Cremona accersitus, Dux Mediolani iterum fiebat. Ob ejus rei gratulationem Archintus tertium legatus ad Caesarem ivit: cui deinde legato gratia apud Hispanos, odium apud Sfortiam peperit: & rursus Hispani hominem vexavere, postquam Archiepiscopus urbis factus capessere Ecclesiam parabat. Numquam enim per eos inire honorem potuit: ac Bergomi prope exsul est mortuus. Verum, & quomodo suspicionibus apud regnantem Sfortiam ille conflictatus fuerit, & quomodo in Philippi regno Pontificatu prohibitus, postea ordine exponam.

Sfortia restitutus est in Mediolanense imperium ea conditione, ut quadringenta millia nummûm aureorum intra anni spatium, decennio deinde proximo decem pensionibus quingenta millia Caesaris fisco persolveret. Prior illa summa donec persoluta esset, arcem Jovis urbemque Novocomum haberet Caesar: pernumeratis quadringentis millibus ea quoque restituerentur. Haec & alia dum fierent, Antonius Leva cum idoneo exercitu apud Insubres maneret. Quae ultima conditio, velut fidei pignus, stabilimentumque rerum inducta, & rem prope evertit, & labefecit fidem. Semper enim Leva Sfortiae infensus fuerat, & Sfortia vicissim oderat Levam, invicemque alter alteri struxisse insidias dicebantur: & fama fuit: jam illectum provinciae dulcedine Levam, secretis apud Caesarem sermonibus agitasse multa, ne rem Mediolanensem ullo modo alienaret. Posse ipsum, retenta Metropoli, totam subigere Italiam, & qui Italiae potiretur, ad imperium omnium terrarum parum ei abesse. Cujus consilii ratio, licet ab Caesare spreta & repudiata fuisset, recordatio tamen ejus apud Sfortiae animum inter veterum irarum incitamenta assidue volvebatur, ut si caetera inter eos amica forent, possent hoc ipso irritari, alter quidem, quod sibi conscius esset, tam maligni consilii, quo Caesaris praeripere beneficium voluerat, alter vero, quod excitatae suae fortunae inimicum ac prope eversorem imminentem adhuc sibi legionibusque succinctum intra fines eosdem videret. Hinc crebra materies offensionibus mutuis, & veluti stante supra cervices inimico infestior pene vita novo Duci in Principatu, quam ipso fuerat exsilii tempore, tunc cum Gallicis prius armis, deinde Caesaris ira Principatu arceretur. Sed exigendo etiam ipse tributa dissolvendis pensionibus, effecerat, ut Reipublicae status nihilo melior esset hoc tempore, quam cum Galli vel Hispani tributis urbem injuriisque vexarent. Et odio metuque Levae coeperat in singulos saevire cives, quoscumque vel deditos ei, vel aliquo ipsius beneficio devinctos esse compererat. Mitissimus antea Princeps, & ob mansuetudinem civitati semper expetitus coeperat nunc esse praeceps ad credenda deteriora: praecipitemque credulitatem poenae in suspectos sequebantur, exsilia nempe & proscriptiones, & exsilio vel proscriptione funestior dissimulatio in alios, quos in urbe retineri tutius videretur.

Ea nova calamitas nobilitati Mediolanensi exorta erat, manebatque donec origo mali tolleretur, placatis casu quodam inimicitiis, quas Sfortiam inter & Levam magnas, atque capitales fuisse demonstravi. Pacificator autem ille casus hujusmodi fuit: Philippus Archintus, quem ter ad Caesarem Reipublicae Mediolanensis nomine fuisse legatum ostendimus, quique Archiepiscopus postea futurus erat, egerat semper praecipua apud Levam gratia, & honores ante Sfortiae reditum obtinuerat ab eo, quoscumque ab Regio Praefecto in sua patria obtinere honestus civis posset. Ea beneficia & honores Archinto tributos torve intuens Sfortia, destinaverat hominem inter capita infida sibi, & inimici sui amicum amovere ex urbe decrevit. Dici ei jubet: melius fore si discedat ultro: diesque praefinita, intra quam excessisse finibus deberet. Enim vero, Archintus, repentinam eam vertendi soli necessitatem aegre admodum ferebat, sibique & familiae fore ignominiosam rebatur. Tum quia immerito res ea sibi accideret, etiam impavidus, & irato similior quam supplici, Franciscum Tabernam, juris praefectum intimumque Principi adit. Vixisse cum fide sese erga Sfortiam testatur, & nullius culpae rerum ejici patria, quae testis esse posset innocentiae fideique suae. Caeterum, non tam displicere sibi, quod sic immerito ejiciatur, quam quod injuria illa, pulcherrimi operis fructum interceptura esset, in quo tunc maxime ipse fuisset occupatus. Videntem enim sese & reputantem quam damnosa patriae, quam molesta Principi essent illa, sive odia, sive diffidia, sive suspiciones & offensae, quae cum Antonio Leva exercerentur, negotium id ultro habuisse susceptum, ut Principum animos pro ea quam habere videretur auctoritate reconciliaret: ac sperasse rem posse confieri, jamque certissima pignora reconciliationis ejus, quod ad Levam attineret, manibus tenentem, atroci denuntiatione esse perculsum. Studiosus homo, tum publici otii, tum Principis utilitatum, Taberna ille erat, ac pro eo studio magnopere angebatur, videns infensum Sfortiae esse Hispanum, qui, cum arma exercitumque haberet, Caesarisque praeferret auctoritatem, posse videretur in recenti dominatu obesse rebus & cuncta evertere, sicuti Davalus antea obsfuisset, atque evertisset collega fraudis eodem. Itaque spe pacis injecta illa, simul audita defensione, vel potius querimonia Archinti, demonstrat Principi hominis innocentiam, eique persuadet, ut, & salutarem, egregiumque civem domi retinere velit, & ad conciliandum sibi Levam eo interprete utatur. Fuit deinde in urbe Archintus multa apud Sfortiam gratia ob id meritum, quia opus inchoatum absolvens, rationibus inducere suis potuit Hispanum, ut offensione deposita omni, & abjecto si quid hostile meditabatur conferret ultro sese ad Sfortiam & bona fide cum eo in gratiam rediret.

Minime dubitatum est apud prudentes, quin pernicies aliqua vi sive dolo conflata Sfortiam maneret, nisi inimicitiae illae sublatae essent. Earum fine quievere civium etiam calamitates, quae, & oriebantur inde, & gliscente duorum Principum odio crescebant simul. Sfortia, casu magis quodam, & Archinti illius opera, quam ullo suo consilio depulsis periculis, quae ab inimico, sicuti demonstratum est, Leva, imminebant, ipso novi Principatus initio devenerat in pericula alia longe etiam graviora ob irreparabile damnum existimationis, turpemque notam ejus nomini imminentem, si Dux Mediolani ipse, propter quem, inter duos Reges tanta contentione dimicatum esset, cujus causa, multi Gallorum exercitus, multa Hispana agmina, Romanae legiones, auxilia Venetorum, omnia fere Christiani nominis arma in unum convoluta discrimen fuerant, nunc ab exsule Medicaeo, non proditione aliqua, vel incursu tumultuario, dolisve ullis, sed justi more belli opprimeretur. Nihil enim propius factum est, quam ut accideret istud: ac si qua debetur venia nimium jam tricarum atque tumultuum assumenti mihi, nusquam ea justior, quam in parte hac operis fuerit, ubi tradentur res gestae Jacobi Medicaei, illius scilicet, qui D. Caroli avunculus, Pii IV. frater fuit, qui ultimis mandatis expiata superiore vita, & sororis filio dignum sese praebuit, & fratre, quem demum uterque expiantes addidere ornamenta publicis Ecclesiae rebus, & militari aenea statua posita in templo maximo quotidianas ei hostias decrevere.

Medicaeus, audacia, & virtute sua, & prosperis rerum eventis in eam, quam demonstravi, fortunam evectus, ubi restitui Sfortiam, eamque restitutionem Bononiae agitari magno Principum studio accepit, proficiscitur ipse quoque Bononiam, & deprecatore Leva, cui debere sese cuncta profitebatur, petere a Caesare institit, ut fieret earum rerum auctor, quas sibi Leva concessisset, castellaque & arces, & loca omnia, sicuti jam ex pacto haberet, munere concessuque Regio posteri etiam ipsius haberent. Id cum praecise negasset Caesar, dixissetque placere sibi, ut Sfortiae cuncta restituerentur, reversus ille domum, ad bellum haud dubie imminens sese parabat, Principesque finitimos, quorum fidei sese antea tradiderat, invocabat, ut sibi praesidio essent. Sabaudi praesertim ope nitebatur, qui pollicitus erat se ei nullo modo defuturum. Is Episcopum Vercellarum ad Sfortiam misit, petens ab novo Duce, ut honesta aliqua conditione cum Medicaeo transigere vellet: id sibi gratum, & utilius fore ipsi, quam recuperato nuper patrio imperio bellum sumpsisse novum, quo, ne vicisse quidem expediret ob civium cladem sine qua non posset vincere. Sed ne victoriam quidem esse certam ob vim ingeniumque hostis, & locorum naturam, quibus ille sese tueretur. Ea cum ab Legato dicerentur, minime Sfortia abnuebat veluti cupidus homo otii, rebus accisis, & anxius praecipue pecuniae summa, quam Caesari ad diem persolutam esse oportebat: fessoque insuper tot praeteritis casibus animo, partem vitae suae extremam cum aliqua exigere pace avebat. Apud Me-

Medicaeum dispari de causa studium otii idem erat, nec leve lucrum ei, si absque armorum discrimine retinere posset ea, quae armis & dolo invasisset. Inclinatis ita ad quietem animis, Sabaudus legatus conditiones hasce pacis ferebat: Haberet Medicaeus Mussum, & Leucum, & quidquid in Larii lacus ora jam teneret: cederet omni cis Abduam regione: Montem Acutum relinqueret: deduceret praesidia ex Brianteis, neu colles eos postea attingeret. Populis & terris quae ipsi relinquerentur ita imperitaret quomodo quilibet alius Princeps imperitat suis: vitae necisque arbitrium, arma & milites, & auri, argenti, aeris, flandi feriundi potestatem intra suos fines haberet, nulla in re subjectus obnoxiusve Duci, nullo in causis judiciisve respectu vel cura imperii majoris. Quas lites, causas, ipse magistratusve ejus alicubi judicassent, earum litium, causarum judicia, concessiones item & privilegia, si cui ab ipso, vel a suis data essent, rata haberentur: neu rescindi & aboleri quidquam earum rerum ullo modo licitum esset. Persolveret Duci Medicaeus quadraginta millia nummûm aureorum pecuniae praesentis: Dux Medicaeo modios aliquot salis & tritici in singulos annos absque pretio ullo exportationis daret. Cum hasce pacis conditiones edidisset legatus, neque cuiquam esset dubium, quin res ita convenire posset, turbavit eam spem casus primo unus, deinde ipsius Medicaei mutata repente voluntas, additis insuper stimulis eorum qui bellum illud civili simillimum bello, quam patriae otium malebant.

Antonius Dugnanus erat ex Medicaei asseclis, carus admodum ei, ob promtum ingenium ad facinora: & quia multos in urbe consanguineos amicosque haberet, tanto pluris apud eumdem fiebat. Forte hic, interea dum conditiones agitantur, ausus venire in urbem, & pro exploratore comprehensus Sfortiae jussu in vincula conjicitur. Medicaeus ob id factum percitus ira, dimissis in varia loca cum delecto equite fratribus suis, plerosque vicissim capit e nobilitate Mediolanensi, qui nullo tali metu, velut in media pace rusticatum exierant. Ea nobilium captivorum manu (& erant fere Principis familiares) ducta ad Montem Acutum atque abstrusa ibi in latumias, ad Bentivolum, qui pro Sfortia ipso regebat urbem, illico scribit: Dugnani captivitate se existimare bellum sibi esse indictum, accipereque denuntiationem, & quo animo acciperet, eodem animo iturum esse ad arma. Caeterum ita acciperet sciretque Sfortia: si quid gravius ab eo in Dugnanum forte consuleretur, id se etiam in captivis suis absque mora imitari paratum fore. Denuntiatio ea repente Dugnanum solvit, sospesque ille ad Medicaeum est dimissus, & vicissim hic aperto ergastulo emisit suos. Quae dum fiunt, conticuerat omnis de pace actio, rursusque post dimissos utrimque captivos, resumitur eadem, deinde deseritur, rescindente scilicet Medicaeo caput illud, quod de quadraginta millibus in praesentia praesolvendis inter conditiones erat. Resciderat autem abnueratque Medicaeus id pactum, obstrepentibus praesertim amicis, quorum ille consilio & opera utebatur. Namque fore, ajebant, ut si ea pecuniae summa res Sfortiae angustas laxaret, nollet ille postea stare conventis, atque ad ea, quae concessisset, revocanda, subsidio illo armaretur.

Legatus Episcopus, ubi difficultates exoriri tantas, invicemque refractarios esse Sfortiam & Medicaeum videt, ab utroque postulavit, ut sex mensium induciae essent. Sic posse mitigari animos, remque componi. Interea Medicaeus ab Sfortia nactus id quietis, ad negotium aliud longe maximum, gravissimumque mentem adjecit, si pellere ex Vallethellina Rhaetos, idque terrarum adjungere sibi posset: quod bellum accessio fuit ejus, quod cum Sfortia postea gessit, & dimicatio illa hanc trahebat.

LIBER X.

VALLEMTHELLINAM, cujus tractu & sinu Medicaeus hoc tempore exigere Rhaetos parabat, incolae sic dictam putant ex nominis ejus

A castello, quod antiquissimum in eo tractu est, & antiquitati manet honos, eaque semper munimenta instaurantur. Clariora tradunt alii Valthellinensium initia: Vulturenam Urbem in faucibus Larii lacus sitam fuisse: nomen eam dedisse genti, Vulturenosque inde appellatos. Excurrit longitudo Vallis ab ipsis faucibus ingressuque primo, ad usque Alpium Rhaeticarum radices: colligit millia passuum sexaginta. Dimensio latitudinis incerta est, quia montium valliumque conterminarum extrema, prout cedunt aut prominent, nunc contrahunt spatia, nunc dilatant. Contermini sunt, ab Oriente, Tirolenses & Solani: a Meridie Bergomates, & Camuni: Pesclavenses in Septemtrionem, Engadinique
B & Rhaeti miscent sese Vulturenis: ipsi vicissim, ad Occidentem, Larii lacus accolas attingunt. Per mediam Vallem rapido cursu fertur Abdua, cujus fons in summo Rhaeticarum Alpium vertice ortus, larga scaturigine tanti alvei gurgites implet. Regio vini ferax est: proveniunt etiam sata quacumque duci sulcus potuit: pascua, & glandiferi colles, id quod in alimenta incolarum deest, aegre explent. Incolae, vel alimentis contenti illis patrium solum fatigant, glebisque suis misera dulcedine perpetuo attinentur, vel peregre egressi per omneis Italiae urbes, patientiam eamdem segnioribus urbanorum humeris commodant ad ferenda onera, eaque bajulorum Respublica est. Paucae familiae cele-
C brantur antiquitus nobiles & opulentae: reliqua egentium multitudo.

Caeterum, de terra hac, ut inter valles alias, amoena, & divite, ut inter Italiae Regiones, paupere & infelici, tamquam de provincia nobili & magna, propterea quod extremum Italiae limitem aperit clauditque, saepe dimicatum fuerat etiam aevo simpliciore, cum nondum opportunitates, & compendia ista terrarum tam attente intelligerentur. Et postquam in Romanum Imperium cessere Itali, non minima cura limiti etiam huic tuendo Caesaribus fuit. Dein rupta Imperii reverentia, duces partium, cum turbarent certaminibus suis traherentque cuncta, Vallemthellinam
D simul appetivere tumultuariis illis armis: Guelfique & Gibellini, Vicecomites & Turriani, magnis motibus initia finemve inde sumserunt. Victis Turrianis, & exorto Vicecomitum dominatu, pars novi imperii fuit haec Vallisthellina, donec Bernabos, diviso inter filios imperio, partem Mastino eam attribuit paulo antequam ab Joanne Galeacio captus exstingueretur. Tunc paterni casus terrore, & dominatione patruelis profugus ad Rhaetos Mastinus Vallemthellinam eis donat. Sed ea donatio quoniam ab exsule facta esset, irrita habita, depulsoque patruo Joannes Galeacius cum in avitum imperium ipse successisset, ad recuperandam Vallem, & dejiciendos inde Rhaetos animum adjecit: & vario post-
E ea semper circum eas rupes eventu dimicatum obstinatis barbaris ad ea obtinenda, quae semel usurpassent, & stimulante Principes nostros, praeter verecundiam, etiam religione, si Calvini, & Lutheri soboles impura sub oculis pene dominaretur. Non Philippus Maria, Joannis Galeacii filius, non post ejus mortem finitae domus fortunam Sfortia adeptus destitere actionem eam persequi armis.

Post Sfortiarum inde finem, dominante Hispano, inter alias imperii curas dilata res, sive infeliciter tentata est, nimiumque magno Italici nominis dedecore genus infame Lutheri Metropolitanis finibus immiscebatur simul, & ereptam eam Metropoli partem occupabat. Ae-
F tate demum nostra, cum importunitas, & impudentia sectae impensius glisceret, essetque provecta eo, ut Catholicas familias, quae promiscue incolunt Vallem, ferro atque igni delere conjuravissent, id malum eaque conjuratio in capita impiorum vertit, auctore operis Gometio Ficeroa Feriae Duce, Catholicorum exercitum Imperatore, qui, caesis intra paucos dies Lutheranis, & liberata regione, veterem eam patriam Catholicis tuto secureque habitandam assignavit. Inde hostium foedera, Gallici incursus, & suffecturae voluminibus aliis fraudes: dum regio horrida saxis, inclusa mon-

tibus patria infelicium bajulorum, egestatis sedes, desinentis Italiae lacuna, sive rudimentum incipientis, asperitate cautibusque suis, & ipso faucium squalore, Regum prope populorumque omnium invidiam, arma, sollicitudines movet, dumque trucidato, vel pulso Lutheranorum coetu, asseritur Catholicae religioni, & devoluta rursus ad impios, eorum insuper furore vastatur. Tanta cura Principibus circa claustra faucesque illas: &, cum ab Catholica parte interpretatio anceps civilibus ingeniis data esse videatur: studiumne tantummodo religionis, an vero cum religione, opportunitatum etiam aliarum amor moverit animos: nullam certe religionem jactare possunt, qui captata occasione ingressi illuc, nihil omisere quod impie nefarieque committi posset. Verum quaesivisse ista & discrevisse, ne tunc quidem juvabit, cum narrandi, atque dijudicandi talia erit locus.

Caeterum Vallemthellinam hanc, in quam Medicaeus hoc tempore expeditionem parabat, D. Carolus etiam postea multum diverso conatu, tamquam Metropolitani Imperii partem recuperare contendit: mirumque dictu, Avunculus ille D. Caroli, ductor exsulum, & exsul ipse, profano tunc spiritu, & aviditate terrarum, praelia ciens illa, nescius futuri, simulacra praelii sanctioris edebat, quod bellum expugnandae impietati D. Carolus Archiepiscopus urbis in juga recessusque eos suo tempore illaturus erat. Et profecto, non sine Numine praecessit illuc Medicaeus, ut divinae providentiae miraculum ventura secula loquerentur, & aliquis ita diceret: *Interfector hominum Avunculus per saxa rupesque illas cum exercitu arma & caedem exitiumque ferens incessit. Avunculi calcans vestigia sororis filius, cruce, pastoralique alloquio armatus, tulit hominibus salutem.* Montosa igitur & praerupta cavaque haec Italiae Germaniaeque confinia nondum tantis nobilitata casibus, ceu provinciam aliquam inclytam amplexus toto animo Medicaeus, consilia, & apparatus ad rem aggrediendam hosce habebat. Videbat primum omnium, ajebatque inter suos: si Regionis ejus potirentur, non modo inexsuperabiles fore ipsos Sfortiae armis, sed aliis quoque metuendos ceu tenentes claustra provinciarum, arbitrosque transmittendi belli, vel ex Italia in Germaniam, vel inde in Italorum fines. Et ubi semel invasissent tenuissentque munimenta illa facta naturae sponte, suffecturos adversus quamvis numerosa agmina, cum satis frugum in praesidii alimenta praeberet ager, & imminentes tumuli castellorum explerent vicem, ex quibus intacti ipsi propellere subeuntes possent. Sed fortasse etiam quiete ibi regnaturos, magnumque dictu fore, ut & terrori omnibus essent simul, & cum bona omnium pace Regionem tenerent, neque vi ulla hostili lacesserentur. Infectam esse Lutheranismo Rhaetorum gentem, rebellem Apostolicae Sedis, nomini Austriaco semper infidam: & Regem Gallum, cujus praesidio gens ea nitatur, posse conciliari objecta illecebra, si iter ei per suos fines ad invadendam denuo Insubriam darent.

Talia quidem ab Medicaeo sermonibus consiliisque agitabantur, cum ille expeditionem in Vulturenos sive in Rhaetos pararet: expeditionis autem apparatus erat hujusmodi: Mille pedites Italici generis: nationum aliarum fere quingenti: & quotidie plures affluebant jam assueti bello, impatientesque otii, quod Sfortia restituto prius, deinde pactis induciis repente exortum erat: legionem praeterea unam ex Germania Vultheodericus Sitticus adducebat: tormenta complura minoris formae subditis aptatisque rotis, ut in montium etiam cacumina facillime agi possent manu: belli Duces egregii: Georgius Capucianus Epirotarum equitum praefectus: Caesar Neapolitanus disciplina patris & ingenio suo multum laudatus inter bella. Tecanum quoque nobilem Rhaetum & inter primores gentis clarum militia corruperat occulte devinxeratque sibi, ut Rempublicam suam in medio discrimine proderet, quod tamen postea non successit. Aderat etiam ei Caravacca, homo Hispanus tanta subtilitate ad explorandas hostium res, atque tam varias & novas latendi artes perpetua meditatione & solertia animi assecutus, ut in alienis castris versaretur ea securitate, qua quis domi suae ageret. Instructus ita Medicaeus, mittit repente Gabrielem fratrem cum septingentis peditibus in Vulturenos, isque prima irruptione Morbenium capit, captum validis undique sepimentis firmat, ut apertus antea pagus subito munitae urbis instar esset. Ea re cognita Rhaeti vario telorum genere armatos ad quatuordecim millia statim pago circumdedere. Sed agrestis & tumultuarius fere miles erat, atque rudis ad omnem oppugnandi artem multitudo. Stoliditate ingenita sese ultro ad omnia loca objiciebant, ubi promtissime vulnerari & cadere possent. Cecidere ad quingentos: reliqui dissipati, valle relicta Albitana Traonam ultra flumen concessere. Tecanus in ea oppugnatione plumbeo missili ab gregario milite percussus frontem, occubuit, cum fretus agili corporis robore, grallatoris instar utraque manu alte sarissam tenens, sese intra septa ejaculari voluisset. Ingemuisse eo casu Gabrielem ferunt, & acceptum intro corpus cum multis lacrymis honeste sepelisse. Inde orta suspicio proditionis apud Rhaetos tam valida ut nondum exolescat, eaque labes Tecani nomen inter barbaros secuta est.

Parta victoria, captaque in hunc modum Valle, Medicaeus, quacumque imperitabat, supplicationes in triduum more Romano decrevit, ipseque ivit ad templa supplicatum, & omnis alius honos Deo immortali ob incruentam eam expeditionem aliquamdiu ad Montem Acutum totoque Brianteorum tractu habebatur. Parochi omneis, & Clerici, & quidquid hominum sacrorum in Monasteriis erat, circummissis ab Medicaeo edictis admonebantur, ut in suo quique templo populos docerent adorare Numen ob eam rem, quae divino beneficio tam prospere successisset. Tanta erat, vel pietas & religio Medicaei in media curarum aliarum insania, vel confusio miseriaque temporum, ut profanus homo Clericis talia imperitaret. Edicta autem ea, ab aliis ob metum cum reverentia obsequioque accipiebantur, apud alios irrita erant: & ille, vel quia non intelligeret adspernandi causas, vel quia nollet intelligere, tamquam in contumaces severe animadvertebat. Quosdam & terruisse contentus intactos dimisit. Referamque id, quod puero mihi contigit, ut narrari audirem ab montium nostrorum antiquissimo homine, qui, spectaculo se adfuisse, ajebat. Spatiabatur ad Montem Acutum tempore matutino Medicaeus in area, quae ibi subjecta arci & aedibus tunc fuit: nunc arbusta & vites occupavere locum. Precantis more rosarium tenens, globulos illos, uti fit, per intervalla transmittebat: & fortasse preces erant. Interea lictores adducunt, sistuntque ei Presbyteros duos, qui sprevisse edicta, neque supplicationes indictas obire voluisse dicebantur. Steterant attoniti in conspectu Principis, cumque ille protinus afferri securiculam jussisset, perfusi necis horrore conabantur utique dicere & excusare nonnihil. Mox, allata securi, innuit ei, qui attulerat, ut ramum illum quemdam prospectui officientem amputaret: dixitque Presbyteris: abirent assuescerentque obedire.

Caeterum, tam prope, tamque feliciter capti Vultureni erant, ut miraculi pene loco haberetur, quod in magna hostium caede victor, duos tantummodo e militibus suis, lixam vero unum amisisset. Constiterat deinde exercitus ad Morbenium, & majores quotidie copias submittente Medicaeo, Gabriel idem a fratre antea missus pergebat constituere Vallis imperium: isque Traonam, & Clavennam, & Tiranum, intra paucos dies capta habebat eadem felicitate, qua principio Morbenium ipsum cepisset. Tunc Medicaeus, aucto ad fortunae magnitudinem animo, non dubitavit etiam legationibus de re gesta mittendis imitari Principum morem, & ea, quae auspiciis suis, fratris ductu gesta in Vulturenis essent, demonstravit Pontifici Maximo per Augustum, e fratribus tertio loco natum, qui Romae agebat: Caesari per Carraciolum Protonotarium: Senatui Veneto per Leonem Arigonum: Principibus Regibusve aliis per nuntios alios, perque litteras, quarum exempla vidimus. At apud Sfortiam, interprete Bentivolo,

volo, simulabat, communis utilitatis causa sese expeditionem eam sumsisse in Vulturenos, & nova illa conquisitione contentum remissurum pleraque de conditionibus, & pacem, quocumque modo vellet ille, conventuram. Vicissim ab Sfortia simulabatur: quod Regione ea Rhaeti depellerentur, gratum sibi laetumque esse: namque fuisse Mediolani Ducum olim, nec debere ultra Barbaris relinqui. Talia invicem finxerant jactarantque mutuo infensi, interimque Sfortia diligentissime Caesarem monuerat, de subita impressione Medicaei in Vulturenos, & quid negotii foret, si ille ibi figeret pedem. Inde cuncta statim infesta Medicaeo: subducti Hispani, quos in exercitu habebat, denuntiatumque Sittico: pro hoste ipsum fore, nisi dimitteret legionem, quam illius nomine conscripsisset, ipseque maneret domi. Cum tot repente pericula Medicaeum exterruissent: hinc digrediens quotidie Caesaris jussu miles: hinc subtracta Germanica legio: simul instans ab tergo Sfortia ruptis induciis, & majore numero defluentes e montibus Rhaeti: pretium ei fuit revocare Gabrielem ex Vulturenis, militesque, qui cum eo erant, ne repente ibi opprimerentur.

Omissis ita Vulturenis, bellum deinde aliquamdiu gerebatur inter Sfortiam, & Medicaeum aequo prope Marte, non sine admiratione hominum & fremitu, quia Dux Mediolani tanti terroris nomen etiam inter magnos antea Principes adversus exsulem nunc unum habere delectus, & emittere cogeretur ab urbe agmina tamquam adversus irrumpentes novo agmine Gallos: vel certe tamquam juncta rursus hostium etiam aliorum arma Metropoli imminerent. Pugnatum est classe primum in Lario lacu; eoque praelio superior Medicaeus fuit: Sfortiani superstites concitatis in fugam navibus ad Gravedonam appulere. Ibi assumta Rhaetorum manu, cuncta fere, quae Medicaeus circa lacustrem eam oram tenebat, invaserunt, validoque praesidio muniere Belasium, quo nomine collis in promontorii faciem, medio fere spatio Leucum inter & Mussium, imminet lacui, qua flectunt sese undae Novocomum versus. Gesta navibus haec, praebente lacu aequoris vicem spatiaque classi, & fluctus, & quidquid etiam in pelago existere saevum atque atrox potest. At in Briantaeos terrestri dimicatione, non minus casuum, & periculorum, & caedis in utraque parte fuit. Summa rerum ad Montem Acutum constiterat, existimante Sfortia ne quidquam in Larii vel Abduae ora res prospere gestas fore, si arce ab illa Medicaeus, hinc Orobios, hinc Briantaeos teneret. Itaque misso illuc exercitu, obsessa, & oppugnata, deinde capta est, quomodo pertinacissimas olim gentes, post omnia, quae pati potest humanum corpus, cessisse demum necessitati, litterae veterum prodidere: ibique civium Mediolanensium, quive secuti Medicaeum propugnabant arcem, quive ab Sfortia missi perrumpere illa rebellium munimenta nitebantur, enituit prope ad miraculum, & cum horrore spectata est, sive virtus, sive quaedam ex virtute rabies. Criminalem quemdam Medicaei Signiferum ferunt, cum ipsius frater ad custodiam defensionemque propugnaculi unius appositus ex vulnere cecidisset, eoque casu perterriti caeteri segnius jam repellerent scandere nitentem munimenta illa hostem, conspecto discrimine prosiliisse illuc, & arrepto mortui fratris crure, projecisse cadaver e muro, ne tristis ea species averteret a pugna animos, & ipsum deinde pugnasse vi tanta, truces undique circumferentem oculos, ut Sfortiani plerique adspectum ferre non possent. Idem postea captus perductusque Mediolanum, adeo commoverat animos admiratione virtutis, ut ingentium rerum promissa adhiberentur ei, si in Sfortiae militare castris, & fidus esse Principi vellet. Abnuentem dimitti jussit Sfortia, virtutem etiam in rebelli & transfuga admiratus. Crediderat enim Joanni Baptistae Speciano praefecto rerum capitalium, qui spectatorem se fuisse ajebat tunc, cum debilitatis commilitonum animis praesidioque labante ob Centurionis necem, insiliens ille in muros contemptor fraterni sensus in praelii discrimine, contemptor vitae capitisque sui, projiceret

A in medios hostes corpus exsangue fratris, idque strage hostium sepeliret, & undique incidentibus in ipsum telis pertinacissime tueretur locum, donec eo capto, propugnaculum simul locusque ille caperetur. Ob tantum animi robur, & quia pertinaci in Medicaeum suum fide majus constantiae specimen dederat, est dimissus. In Sfortiae exercitu pene par huic Franciscus Bernardinus Petrasancta celebrabatur. Eum quoque corpore uno multas aequantem hostium manus, & erexisse vexilla in muros, & dejecisse qui propugnabant, & scandere conantes alios manibus allevasse suis ajebant. Montem Acutum per dies aliquot oppugnatum

B ita atque obsessum, nocturno egressu deseruere inclusi conspecto pridie signo, quod Medicaeus ex objecti montis vertice sublaturum sese docuerat cum discedi inde vellet. Eo nunc edito signo, desperata defensione Montis Acuti vocaverat suos ad caetera tuenda, Mussum nempe & Leucum, & si qua alia ex Lario lacu, vel ex Abdua flumine spes maneret. Collatis in eam partem viribus, & reparata classe dum ab Musso Leucum navigant, obviae circa Mandellum Sfortianorum naves fuere, protinusque dimicatum. In ea pugna Gabriel Medicaei frater cecidit, quo luctu ad desperationem ille ferme est prolapsus. Juvenis erat annorum XXII. eximia corporis specie, sed indole animi, omnique bellica arte longe

C praestantior, negligentiaque sui, male cinctam illam, ideoque terribilem adolescentiam Caesaris referebat. Aperto pectore, nudus crura, capite intecto, vili parvoque cibo contentus, sed quoties expedierat, in Germanorum praecipue conviviis, effusissimus citra noxam deformitatemque potator, & pecuniarum idem ad belli usum accumulator occultus, quarum latebras moriens ultimis vocibus indicavit. Huic dum ducitur funus, annuere hostes, ut induciae essent, corpusque in D. Jacobi Aedem quae supra Leucum est, militari pompa delatum: atque mortualem eam caeremoniam quieti Sfortiani spectavere e castris suis, & indoluisse multos constabat. Adeo grata fama juvenis ejus etiam apud hostes

D fuit. Templum postea ipsum, in quo situs ille fuerat, fratris expians Manes, Pius IV. auxit donis, quae ad salutem animorum fructumque vitae alterius indulgere maxima & amplissima mos est Apostolicae Sedi.

Medicaeus, ubi fratri dederat inferias, magno insuper aliquo Sfortianorum damno, sanguineque hostili parentare eidem volens simul, & obsidione eximere Leucenses, nocte, quam sacer Virgini Martyrique Barbarae dies sequebatur, assumtis e suorum numero nonaginta duobus, quorum virtuti maxime confidebat, monitisque eis, ut alba tegmina singuli, pallio superinjecto atro assumerent, invocata Martyris ope, cujus pervigilio rem gesturus erat, feliciter hostium muni-

E menta transgressus, alios somno demersos obtruncat: semisopitos attonitosque alios, & aegre molienteis arma prosternit ipse interim cum sua palliata acie intactus. Stricto deinde ferro sicuti ibat, per media hostium castra sibi aperiens viam, pervenit in Tribuni militum tentorium, ibique hominem reperit agentem impudice noctem eam ob amorem agrestis feminae, quam viro abductam trahebat secum, habebatque conjugali licentia. Exterruit tumultuoso ingressu Tribunum simul & scortum, cumque verbis increpans insuper adjecisset: *Siccine Sfortiae negotium geritur?* injecit vincla Tribuno, captivumque abduxit. Alexander quidam is erat Mantuanus, qui magno

F postea pretio redemtus a suis, ob dedecus abiit domum, neque Mediolani amplius fuit. Sic nocte illa Medicaeus parentaverat fratri, solveratque prope obsidionem, & pari deinde per dies aliquot fortuna fere potiebatur iterum lacu.

Gabrielis Cerbelloni virtutem inter eas expeditiones plurimum enituisse ferunt, cum pene puer adhuc ille esset. Affine genus ei cum Medicaeo, atque propinquus ab materna origine sanguis erat: & utriusque fortunae socius consobrino iste, alumnusque ejus in re militari, debuit etiam eidem ad famam praeconiumque virtutis harum litterarum testificatione conjungi. Fugerat una cum eo Gallicas indignitates, miseriasque urbis, & ipsam de-

deformatam tum captivitate urbem. Una carus acceptusque Principi: rebellis & fugitivus una: calamitatum expeditionumque omnium comes: & simul atque per aetatem potens armorum esse coeperat, nihil sine eo Medicaeus gessit. Secutis postea temporibus, cum regente Urbem Vasthio Medicaeus ob suspiciones exortas in Jovis arce detineretur, penetravit illuc alieno habitu, custodibus elusis, & salutis viam consobrino ostendit. Rursus, postquam, mutata in melius fortuna, blandimenta in Medicaeum omnia ab Hispano regnante conquirebantur: particeps item ejus mutatae sortis fuit: ac vicissim ipse quacumque in parte Hispana arma essent, ceu praesidium aliquod singulare expetitus, praefuit militiae muneribus, quae illa regnantium natio relinquere apud Italum hominem posset. Tunetanum quoque Regnum pro Rege administrare jussus, & tota mox ingruente Barbaria circumventus, luit captivitate illa tamquam flagitium inter Hispanos, quia imperitare ausus fuisset. Sed vir tantus, & tanta fortunae varietate conflictatus, in aetatis rudimento hoc tempore erat ea apud consobrinum opinione prudentiae, ut quotiescumque gravius aliquod discrimen aditurus iste esset, relinqueret ei obsignata consilia & mandata, quid geri tentarique oporteret, si casu forte aliquo ipse fuisset interceptus: atque nocte praesertim illa, cum plena hostium castra numero exiguo aggrederetur, docuerat secreto colloquio adolescentem, quam insistere deberet spei salutisque viam, si capi, vel perire ipsum contigisset.

Caeterum, post ejus nocturnae irruptionis eventum, post alia etiam prospere a Medicaeo gesta, post amissi fratris cladem, Episcopus ille Vercellensis, quem, a Sabaudiae Duce legatum in urbem de pace venisse, memoravi, prospiciens, hinc labantem Sfortiae vitam, imbellemque animum, & apud eum aptiora cuncta paci quam bello, hinc apud Medicaeum res incertas & in lubrico fortunam, & fractos Gabrielis nece spiritus, funestamque domum, speraverat in ea rerum & animorum inclinatione rem ipsam posse confici cujus causa missus ipse esset: neque spes eum fefellit. Repetita actione, & jactatis iterum conditionibus, pax denique convenit inter Franciscum Sfortiam Mediolani Ducem, & Jacobum Medicaeum gladiatorem primo, deinde exsulem, postremo hostem, ac prope debellatorem Principis sui, & facta pace, post illius mortem in novo dominatu fidum Regi & carum. Summa conditionum haec fuit, adductis ad aequitatem capitibus, quae Medicaeum antea prope aequando fortunae Principis, ut iniqua & indecora offenderant animos remque turbarant. Nunc erant honestiora omnia, discrimenque agnoscebatur inter eum qui veniam dabat, & eum, cui venia fuerat opus. *Omitteret Medicaeus cuncta quae occupasset, Mussum & Leucum, loca alia omnia, terras omneis: instrumenta quoque belli, tormenta, naves, sulphurei pulveris copiam, pilas, & quidquid frumenti sive salis haberet. Persolveret Sfortia Medicaeo quadraginta millia nummûm aureorum, mille annuos assignaret: Meliniani Demarchum appellaret ipsum, posterosque ejus: fratribus Medicaeis, & omnibus, qui partes secuti eas fuissent, reditus in patriam daretur, venia oblivioque praeteritorum esset.* Haec ita convenerant.

Sed maluit Madicaeus relicta patria conferre sese ad Sabaudiae Ducem, quam in ejus imperio vivere, cui rebellis fuisset: abiitque cum fratribus suis, datis etiam ab Sfortia militibus, qui ad extremos usque provinciae fines praesidio simul & ornamento essent.

Sfortia deinde ipse moritur, facto testamento, quo Caesari legabat imperium: & missa in Regiam legatione Mediolanenses, sese urbemque ei, & sua omnia illico permisere, petentes simul, ut quanta fide & alacritate ipsi venirent in ditionem imperiumque ejus, tanta clementia, & benignitate Regum maximus civitatem populumque & Ecclesiam Italiae maximam suscipere ac tueri semper vellet. Principes legationis fuere, Maximilianus Stampa, & Philippus Archintus, de quo, postea Archiepiscopo Urbis, alibi dictum est, caeteraque de irrito ejus Pontificatu, postea, sicuti successere, tra-

A dentur. Tam gratae, & rebus opportunae suis legationi respondit Caesar omnia, quae renuntiata Mediolanum gratissima esse civibus possent: *Agnoscere se Mediolanensium suorum obsequium & plenam fidei voluntatem: agnoscere quod temporum culpa accidissent quaecumque essent vitio data civitati generosae, populoque nobili & gravi. Quoniam ea sua opinio de Metropoli esset, re etiam ipsa effecturum, ut omneis intelligerent, nullam in imperio suo gentem esse, quam in pretio & caritate majore haberet. Ejus suae voluntatis animique pignus id referrent domum, quod omneis magistratus, omnia jura, quae Mediolanenses antiquitus tenuissent, tenere etiam in posterum juberet, formamque & leges manere civitati, qui-*
B *bus legibus fundata olim per tot saecula florens incolumisque stetisset.*

Haec in commune legatis responderat Caesar: Archinto deinde separatim dixit, velle se opera ejus uti: proinde ex aula ne discederet. Simul consiliarium suum eum creat: muneri tituloque huic convenientem & decorum in aula locum assignat. Fuit deinde apud Caesarem in eo munere Archintus, donec Pauli III. Pontificatu de re maxima & gravissima missus Romam, & Pontifici illi probatus, invitatione hortatuque ejus ad Ecclesiasticam vitam adjecit animum: idque principium ei honorum fuit, unde per gradus ad Patriae Pontificatum perventurus erat, ut in honoris denique ejus adi-
C tu prope exsul cum civium dolore exstingueretur. Nunc fausta ei secundaque cuncta erant: flagrans apud Pontificem Maximum cognitae virtuti dexteritatique honos: quodque maximum omnium fuit; in Caesaris aula, inter Hispanos, homini Mediolanensi, nulla interim malevolentia, quae praesenti, vel absenti, palam, sive occulte noceret. Id namque demonstravere Caesaris testimonia de ipso: & invitus ab se hominem dimisit, ne Pontifici negaret, cujus demerendi occasiones omneis tunc ultro conquirerentur.

Peracta Romana ea legatione, cum Archintus reditum ad Caesarem pararet, appellat eum benigne Pon-
D tifex Paulus, quod bona Caesaris venia facere queat, ut Romae esse deinceps velit, ac sperare ibi praemia, quae virtuti numquam defuerint apud Apostolicam Sedem: honeste sentire se de eo, nec dubitare quin ipsius opera publicis Ecclesiae rebus utilis esse possit. Ille praefatus pauca de eo quanti tale de se judicium Pontificis faceret, excusata Caesaris Majestate, dimittitur in praesentia quidem, & Caesari impigre navare operam jubetur. Sed paulo post, dum renuntiata legatione, alia deinceps, atque alia Caesaris mandata exsequitur, adfuere Pontificis litterae, quae Apostolicae Sedi hominem concedi eum postulabant, litterisque eis acceptis Caesar hactenus dubitavit, ut Archinti voluntatem super ea re exqui-
E reret. Postquam is nihil arbitrii sui esse, nutusque heriles fore sibi pro imperio simul & pro voluntate, ajebat, hortatio Caesaris est insecuta, Romam uti proficisceretur: sic Pontifici Maximo placitum esse: ejus auctoritate se quoque commotum annuisse, ut viro egregio fidoque ministro careret. Ab eo colloquio Archintus Romanae profectioni sese accingebat.

Sed antequam ex aula abiret, retulit ad Caesarem in supremo concilio, sanctioreque Senatu de lite Montisferrati, quae per eos dies magnis agitata contentionibus, & ad bellum prope deducta, Caesaris arbitrio componebatur: isque Archinto mandaverat, ut cognitis causae momentis, rei statum & sententiam suam exponeret,
F quo promtius aequa, & iniqua discernerentur. Cum enim Bonifacius, Montisferrati Marchio, & Joannes Georgius ejus patruus, ille lapsu & consternatione equi, hic morbo absumtus, uterque sine ulla liberûm stirpe decessissent: treis simul exorti, Sabaudus, & Mantuanus, & Salutiensis, hereditatem adire volebant eam: & sua jura singulis erant, singulos armabat spes & fiducia praesidii alieni, cum instinctu & favore potentiorum unusquisque niteretur. De ea controversia exposuit Archintus apud Caesarem & Selectos, quidquid inspecto successionum & gentilitatis jure, originibusque examinatis, ad judicii ejus aequitatem pertinere statuisset. Romam

mam deinde proficiscitur, & parato statim ad sacros honores aditu, Protonotarium Apostolicum Pontifex Maximus eum creat, non ex centum millibus illis, qui pretio definito parvoque aere nulli denegata vocabula emunt, sed ex nobilioribus inclytisque septem, qui jam inde a Clemente Primo, scribendis Martyrum casibus instituti, in tantam postea dignationem pervenere, ut Episcoporum dignitati antestarent, donec a Pontifice Pio, modus imponeretur. Mansit tamen honos vetustae origini, & ampla emolumenta titulum sequuntur, ac patrum nostrorum memoria Pius IV. cum D. Carolum, sororis filium admovere sibi & summis Ecclesiae rebus vellet, initia tantae spei ab rudimento hoc sumsit, Protonotariumque creavit eum unum e septem. In eumdem nunc ordinem numerumque Archintus ipso Pontificiae familiaritatis initio adscitus, per vestigia illa D. Caroli ad patriae Pontificatum ingrediebatur. Paulo postea, Praefectus Urbis ab eodem Pontifice est factus: eamque praefecturam ita gessit, ut severitatis, & innocentiae ejus pleraque exempla magistratum eumdem inituri perhorrescerent, donec, sicuti caetera mortalium, ex fama praedicationeque communi exolevere.

Sed & come ei inter facetos humanae vitae casus fuisse ingenium memorant: atque inter caetera tale quiddam narratur ex Romana illa praefectura litteris mandatum ab iis, quibus custodire ista curae fuit. Peregrini duo homines in urbe, Hispanus quidem alter, alter vero Germanus, cum eidem mulieri assuevissent, eaque neutrius fortasse satu peperisset, quod natum erat, ambo vindicabant sibi, & ejus incertae prolis uterque dici sese parentem volebat. Cum cedere invicem nollent, ad praefectum Urbis in jus iere, ut alterutri partum ille adjudicaret. Archintus, scorto interrogato, mensibusque computatis, nihil tamen ad ejus judicii veritatem aliquamdiu extricabat. Demum circa patriam eorum, qui prolem sibi eam asserere vellent, callide, philosophatus, rationem iniit, qua naturam quodammodo ipsam interrogaret. Relictus ob eam litem in materno tecto infans jam pede certo signabat humum, poteratque voces & nutus intelligere quosdam elementa quotidiani sermonis. Hunc in conspectum suum produci jubet. Ubi adfuit, mandat dari salsamenta nonnulla puerulo, atque sic irritata siti, pocula duo admoventur, ut tam ex vini, quam ex aquae capedine bibere posset. Ille, contracto ad Bacchi liquores vultu, vinumque adspernatus avide lambebat aquam. Tunc vero Germanus (aderat enim uterque litigator) sublato incondito clamore negat ultro, suam esse prolem, atque is controversiae exitus fuit.

Severiore mox alia subtilitate nobilitata est praefectura illa Archinti, de qua item, sicuti accepi, referam. Juvat enim memorare ista, ut quoniam erepto nobis per hominum injurias interceptoque tali Pontifice, fructus simul animi ingeniique ejus periere Urbi Ecclesiaeque huic: quales futuri fuerint saltem ex anteacta ipsius vita rebusque apud alios gestis, notitia aliqua extet. Vir princeps Romae testamentum in haec verba fecerat: Ex duobus gentilibus meis, Lucio & Cajo, uter eorum major natu erit, mihi ex asse heres esto. Cum autem essent isti Lucius & Cajus eodem die nati, alter quidem Viennae in Germania, alter vero Cordubae in Hispania: inde lites, & ut in magna hereditate, tota causidicorum rabulorumque turba occupata concursationibus, & jurgiis, & questu: Principesque ipsi urbis, studio & favore in hunc aut illum rabulis & causidicis tumultuose immiscebantur: neque contentioni finis erat. Archintus, uti totam Mathematicorum artem jam inde ab adolescentia egregie percalluerat, ab scientia studioque illo petit argumenta dijudicandae liti, quam nulla Jurisperitorum responsa dijudicare potuissent. Inspecta namque positione coeli plagarum exortivoque puncto, qua in parte sol prius oriretur, in ea natum hominem, majorem esse natu, demonstravit, quam qui eodem die in parte altera natus, diei lumen posterior usurpasset. Subtilis & vera ratio visa judicibus est, atque testatoris voluntati ita satisfactum.

A Crescente deinde quotidie magis fama Archinti hujus, Sacerdotiis amplis ornavit eum Pontifex Maximus, & Sancti Sepulchri in Etruria Episcopum fecit: nec ideo tamen ex urbe dimittebatur: credo, quia magnis Ecclesiae negotiis fieret, magnisque necessitatibus, ut nota jam prudentia viri magnaeque virtutes honestandae simul & retinendae in aula essent. Ad consilia negotiaque omnia adhibebatur, & gravissimi cujusque consilii auctor ipse erat. Is Pontifici suasit, ut Carolum Caesarem & Regem Franciscum Nicaeam ad spem pacis exciret: cum Pontifice illuc est profectus: atque in agitanda ibi pace, tum ab Regibus ad Pontificem, tum a Pontifice ad Reges commeasse quotidie Archintum constat. B Ut vero ab irrita illa actione Nicaenoque congressu reditum est Romam, Camerinatensi expeditione legatus exercitui datus, sapientia & auctoritate recepit urbem majore gloria quam si acie dimicatum foret. Tum Vicarius Pontificis creatur, & pro Ecclesia priore quam obtinuerat, Salutiensem ampliorem adeptus, id quoque quo nihil dare Pontifices augustius possunt, accepturus erat, nisi Paulum vita repente destituisset. Ab Julio III. successore Pauli, missus Venetias Archintus, quomodo ex ea legatione ad Mediolanensis Ecclesiae Pontificatum arcitus fuerit, postea demonstrabo. Nunc hosce Archinti progressus, interjectis aliis patriae casibus temporibusque disjunctos, conjunxi uno narrationis C tractu, ut expeditiora mihi ad narrandum cuncta essent, quae Mediolani evenere, postquam, Sfortia mortuo, Carolus Caesar imperium urbis tenuerat.

Namque ad primos de Sfortiae obitu nuntios simul & rumores, sicuti Caesar invadendae urbi erexerat sua sponte animum, & accepta dein Mediolanensium ipsorum legatione, tanto promtius incubuerat in eam rem adieratque possessionem imperii hujus: ita Regem Franciscum Gallosque proceres, vetus & toties infelix, & numquam satis punita libido lymphaverat ea spe, cujus temeritatem, Italiae terris abominata gens, & cladibus semper, & ignominiis luisset. Itaque stimulis nunc acti D iisdem, aggrediendam esse Metropolim fremebant. Actum tamen cum modestia & ratione nonnihil: missoque Mediolanum caduceatore, Rex Franciscus, dedi sibi urbem postulavit, antequam ab domo exercitum moveret. Verum, ubi Senatus populusque Mediolanensis, contemta postulati ejus levitate, Austriaca vexilla Caesarisque nomen locis omnibus attollebant, & eo imperio laeta civitas, quasi libertatem adepta gestiebat: rei ejus invidia frementes in Hispanum Galli rursus armantur: bellumque novum inde exortum est, quod per viginti quinque annos varia fortuna exercuit Reges: ducenta millia mortalium absumsit: maria terrasque infecit caedibus, & urbem, de qua dimicabatur, intactam reliquit. Non enim fuerat animus & audacia Gal-E lis, per vestigia cruenta majorum suorum tendere in Insubres: sed omissa Metropoli, campisque circa eam, qui sepulcra semper suae gentis fuissent, incursavere Subalpinos, quia Dux ille Caesaris sororem in matrimonio haberet, ejusque praesidio niteretur, laedi sic oppugnarique Caesarem existimantes, & Metropolitano quoque bello viam tutius ita aperiri. Caesar vicissim cum infesto exercitu transgressus est in Galliam: atque ut ad id bellum uteretur terrae ejus milite, quae causa belli erat, adscivit legiones ex agro Mediolanensi: primoresque urbis & ex reliqua nobilitate clarissimum quemque militia, duces esse legionibus, ac secum ire voluit, sive ut obsi-F des publicae fidei illos haberet: sive ut spectatam jam satis cognitamque fidem ea vicissim animi sui significatione complecteretur. In eo Gallico bello Antonius Leva moritur absumtus moerore ob rem ibi male gestam: ejusque corpus, amici, quibus ipse mandaverat, deportavere Mediolanum, & in D. Dionysii aede, quam ab eo exstructam fuisse diximus, splendide sepelierunt. Imperium atque potestatem, quam ille Mediolani habuerat, dividi melius visum: divisaque est ita, ut exercitus, & arma, & res tota militaris Alphonso Davalo, quem Vasthium dixere, traderetur: urbis & provinciae gubernacula penes Carraciolum Cardinalem essent.

Carraciolus hic ille erat, qui sub Protonotarii nomine fidus Caesari saepe etiam antea in parte rerum & Historiae hujus fuit. Nunc Caesaris commendatione ac beneficio sacrum latum clavum adeptus, atque ob id beneficium aucta apud dignitatis & fortunae suae auctorem gratia, idoneus habitus erat, cui novae provinciae securitas & magnitudo in tanto rerum discrimine niteretur. Primam Caesari coronam ad Aquas Grani imposuerat: legationes obierat: & a Paulo III. fuerat in Patres, Caesare, sicut dixi, producente, cooptatus. Ita de eo perhibet ad dextram templi maximi partem juxta sacrarium tabula subjecta, vel potius insita monumento, quod posuit Cardinali Joannes Baptista frater ex atro marmore, cujus fulgor, atque coagmentatio, naturae illud, hoc artis opus, detinet elegantia, & majestate homines etiam, vel spectandi tantum causa ingressos templum, vel jam operum ibi aliorum admiratione satiatos. Non enim tumulus ille res est una, quae alliciat oculos, sed saxa speculi vicem praebent: color micat ater: & prope inaedificatum parieti templum aliud cernitur, ut contrariorum quasi mistura possit esse spectaculo, si nihil aliud in artificii magnitudine spectabile admirandumve esset. Tum vero intentum operis descriptioni artificioque spectatorem gloria statuarum avertit. Hinc parens urbis Ambrosius, hinc Hieronymus stant juxta defunctum velut argumento litterarum, & sacrae doctrinae, quae Cardinalem deceret: superne Principes Apostolorum velut Ecclesiae propugnatori praesidium vicissim opemque pollicentur: ipse protenso supra cenotaphium corpore, in abolla & infula cubito levat caput ad instar fere dormitantis. Haec ex candido marmore simulacra moles illa nigra & funesta attollit, quae intuentes eruditi, caetera parum mirantur, & unum istud quaerunt: quomodo potuerit pecunia artifices invenire tam praeclaros. Sed me prope pudet admiratum esse ista, quasi putrescere cum pompa, & fastu, gloriosam esse rem & Historia dignam putarim.

Carraciolo hoc tenente urbem, Vasthio rem militarem administrante, Medicaeus una cum fratre suo Joanne Baptista, Mediolanum redierat, velut in novo imperio, spem gratiamque novam ibi sua in patria libere secuturus: & rediens in Hispaniam Caesar, benigne ipsum allocutus esse ferebatur. Agitassetne adhuc ille turbulenta aliqua consilia, rebusque novis impatiens aequi studuisset, an vero, quietum jam, experiendoque fatigatum, aliena inquietudo, malitiave, & livor, & falsae fortasse suspiciones in periculum adduxerint, incertum fuit. Vasthius certe perniciem ei machinabatur, & hominis absque tumultu comprehendendi rationem inierat hanc, si deliquerat ille, solertem & gravem, si immerito circumveniebatur, indignam atque perfidiosam. Natalitia Christi aderant, quorum dierum gratulatione mittunt invicem xenia cives, mutuoque invitatu exhilarantur. Vasthius jam antea communicatis cum Cardinale gubernante suspicionibus de Medicaeo suis, ita cum eo composuit rem, ut ipso Protomartyris die, seque & Medicaeos fratres, & aliam praeterea amicorum manum in Aulam ille invitaret; posse ita sub vesperam convivio egredientes, circumfusa repente Praetoria cohorte comprehendi ducique in arcem: factumque ita est, & sesquianni deinde spatio Medicaei in vinculis fuere, donec interrogati & absoluti, vadibus tamen datis Caesaris jussu dimitterentur. Sunt autem dimissi multum concursante Protonotario, qui de fratrum capite sollicitus, & apud Nicaeam Caesari supplex abstulit ab eo litteras, quae Vasthio redditae, fuere eis saluti, cum alio quodam modo dimittere eos hic pararet. Sed & alii plurimum solliciti fuerant, ne Medicaeis capita detruncarentur: mirumque videri potuit, quod ad eripiendos periculo eos exarsere Principum etiam studia, quorum intererat sanciri exempla adversus rebelles: & prope Hispanorum inter ipsos pugna erat, de puniendis Medicaeis, aut dimittendis.

Alvarus Luna praefectus arcis, Mediolani apud Vasthium: & Granvelanus in Hispania causam eorum mirifice egerunt. Simul ex Germania, Rex Romanorum, A adjuvante Sittico, deprecator fuit. Neque dedignatus est Florentiae Dux Alexander, cum super ea re litteras ad Vasthium scriberet, consanguineum suum appellare Medicaeum hunc: & gloriam inde petiisse videbatur. Amici quidem & propinqui, periclitante Medicaeo, velut socii discriminis ita laborabant: ipse vero nihil umquam interea dixit nisi bellatore spiritu: nec ulla commendatio cujusquam; ullumve testimonium perinde valuit ad innocentiae fidem, quam contumacia silentiumque ipsius. Rupit quin etiam minaciter fere vocem adversus Vasthium ipsum tunc, cum dimissus ex ejus conspectu abiret. Namque monente Vasthio in digressu, ut honeste deinceps integreque ageret, honoratum se virum B esse respondit, & ei qui aliter sentiret, gladio probaturum. De captivitate Medicaei fratrumque ita accepimus, non tamen omittenda varietate, quae memoriam adeo recentem labefecit. Nam Gabrielem Cerbellonum eadem convivali fraude circumventum, & in eadem vincula abductum aliquis tradit: vult alius, eaque sententia verior est: non fuisse Gabrielem in arce captivum: sed, ut antea memoravi, caritate desiderioque consobrinorum, deceptis custodiis fugae artes ad eos introtulisse repudiatas ipsis eodem spiritu, quo vincula crimenque contemnebant. Voluerant enim, aut mori illic, aut cum gloria famaque exire hac, ut falsi criminis invidia onerati, & Caesaris sententia ipsius absoluti fuisse C dicerentur.

Caeterum, cum dimissi, vadimonio interposito essent, jam Cardinalis Carraciolus provinciae administrator diem suum obierat humili accepto tumulo, dum illa, quae visitur hodie quaeve dicta est, sepulcri moles in templo maximo excitatur. Successerat ei Vasthius idem, qui militare antea imperium tenebat, & cum in eo munere, nullus ei successor a Caesare mitteretur, exercitum simul provinciamque habebat, quae ante Cardinalis obitum divisa inter duos fuere. Fuit Vasthius moribus optimis, animo excelso, prodigus opum suarum, sed minime rapax alieni, neque malam ullam prioris Davali similitudinem in eo reperires, cum familia genusD que idem esset. Nec abfuere belli artes quascumque seniori illi tribuit fama. Studiosus insuper artium bonarum, & ubi quid persuadere vallet, veterum ducum facundiae par habitus. Jam simplicitas ei tanta, candorque animi tantus, ut Medicaeo ipso, post captivitatem, de qua demonstravi, familiarissime uteretur, & rebus deinde adversis sollicitudines cum eo suas, velut cum amicissimo homine communicaret. Oblitum quippe putabat eum praeteritae suae calamitatis & periculi, perinde atque oblitus ipse erat criminationum, quae non aliter quam conjectis in vincula reis dissolvi potuissent, eoque necessitate & arte fuisset usus. Sed Medicaeus alte condiderat animo memoriam ejus facti, ridebatque amaE rum, tacitusque & infensus ex collocutionibus arripiebat illis omnia, quae pro crimine vicissim objicere aliquando ei apud Caesarem posset: ac tanto plura ille quasi apud amicum quotidie effundebat. His moribus, & hac innocentia magnitudineque animi praeditus Vasthius cum ad provinciae gubernacula admotus fuisset, cunctaque Mediolanensium ei uni obedirent, res etiam Ecclesiastica sub tali Principe tantum spiritus & incrementi recipiebat, quanta erant damna, quantusve moeror ex diuturno Pastoris desiderio, qui per tot jam annos assidue absens tenebat Ambrosiana vectigalia & fundos: operam vicissim Ecclesiae nullam impendebat. Mox etiam Vasthium, res adversae ac turbulentae occupavere priF mo, deinde abduxere: moerore demum senioque confectum eripuere Caesari simul, & nobis, Ecclesiae pariter & civitati: eademque mala, non tam Vasthii, quam civitatis & Reipublicae hujus fuere, pene ut ad pristina calamitatum humanarum exempla redigeremur.

Initium ortum ab Hispanis legionibus, quae apud Subalpinos oppositae Gallo, pro Caesare simul & Sabaudiae Duce rem gerebant. Is miles, ob non persoluta mensium aliquot stipendia, palam exsuerat obsequium: & praefectos, manipuli, vel centuriae quaeque suos ad-

adſpernatae relictis caſtris, aliae ſtatim, aliae exemplum ſecutae, ſimul omneis ceu exercitus aliquis hoſtium, Metropoli circumfunduntur, & vaſtatis agris, qui circa urbem ſunt, Urbi ipſi minitabantur. Vaſthius & promiſſis, & denuntiatione Caeſaris irarum, conatus mitigare vel compeſcere eos, ubi fruſtra eſſe cuncta, gliſcereque in ſingula momenta ſeditionem videt, irruptionis metu armat cives: in ſingulas urbis regiones praeſidia ſtationeſque diſponit. Ipſe cum praetoriis cohortibus idoneaque alia manu, campum juxta D. Euſtorgii aedem capit, ut ad omneis obire ſubitos motus queat. Ad Sanctae Crucis aedem, ubi tecta tunc Humiliatorum fuere, conterminaque Euſtorgianis regio eſt, ſtationem Cremonenſium habebat. Ibi in vicino, quà Turris Imperatoris dicitur, ſtatio alia Germanorum erat. Connexae ita & armatae cohortes ad nutum intentae ducis exſpectabant quam mox ſignum daretur, vel erumpendi in rebelleis Hiſpanos, vel obviam eundi per urbis vias, ſi irrumpere illi auſi eſſent. Sed cum Hiſpani contenti populatione agrorum, quacumque avocaſſet eos praedae ſpes, vagarentur, neque uſpiam conſiſterent, & otioſa ideo ſtativa miles urbanus haberet, coepere, ut inter otioſos, & truces, & diverſi generis, & vicinos, militaris joci primum, dein jurgia contumeliaeque verborum oriri: demum ad manus quoque deveniebatur. Germani interea, qui ad Turrim Imperatoris poſiti erant, Cremonenſem forte unum longius ab ſuorum globo digreſſum interfecere. Cremonenſes viciſſim ab Sanctae Crucis aede vadunt agmine ad Turrim eam Imperatoris, ibique compotantes nacti Germanos, arripiunt ex temulenta illa ſtatione treis quatuorve, & qua tigillum, arbuſculave forte una invitarat, illic in vicino ſuſpendunt. Praelia inde quotidiana inter ipſos, & ex praeliis licentia in urbem, ut armatae manus ad direptionem uſque ſacrarum rerum proterve graſſarentur. Id malum Vaſthius ſedavit alio malo, centum millia nummûm aureorum exhauſtae tot injuriis civitati cum imperaſſet. Angebantur cives gravitate tributi: ſed metus ex rebellium incurſu, & damna defenſionis graviora erant. Legiones, accepta pecunia quieverunt & abiere quo poena ſeditionis eas manebat. Poenae nunc miſeriaeque omneis in populum Mediolanenſem expetebant: & miſſo ad Caeſarem Joanni Baptiſtae Archinto ſuper calamitatibus urbis triſte reſponſum datum. Nolebant aulici vera eſſe quae de legionum Hiſpanarum ſcelere ille attuliſſet. Granvelanus praecipue infeſtus fuiſſe legationi, & Archintum, ut liberius acerbiuſque invectum increpuiſſe dicebatur. Deinde, nimis etiam modeſte peroratum eſſe cognoverunt: & in legiones eas Romano more animadverſum, decimi cujuſque ſupplicio ſive expoſitis apud deſertas inſulas plurimis, ut illuvie fameque & miſerabili exitu caeteris exemplum praeberent.

Militaris ea ſeditio caſuſque Vaſthio calamitatis initium fuit, ut poſt aliud deinde infortunium, ex magna florentique fortuna, inimicorum quaſi manu ad exitum vitae raperetur Namque, cum nullum ex ipſius vita crimen arripere poſſent, fortuita criminantes, alienaque etiam flagitia vitio dantes ei, Caeſaris aures animumque implebant, unde diminuta gratia, & ex eo moeror quem ferre non potuit. Ac Medicaeus inter caeteros torvo ſemper animo revolvens veteris offenſae memoriam, ſeponebat accurate cuncta quae ad inimicum evertendum poſſent uſui eſſe, ac minime Longobarda Mediolanenſique arte fingens amica verba & vultum, inſtinctor & miniſter adverſae factionis ipſe erat: accideratque opportune ei ad exercenda odia in abſentem, ut Gandavenſium rebellionis cauſa tranſgreſſo in Belgium Caeſare illuc evocaretur. Caeſar inde compoſitis Gandavenſium rebus, Genuam proficiſcens, ut inde in Africam trajiceret, ex itinere venit Mediolanum: pertinetque ad Urbis, & Reipublicae gloriam, narrari, qua ille, civium, & Populi totius gratulatione acceptus Metropolim viciſſim exhilaraverit, ac tantae majeſtatis adſpectu ex omnium animis tot praeterita mala delerit. Per Tridentinas Alpes in Veronenſem agrum deſcenderat, tanto ſtatim illuc Principum Italorum concurſu, quanta magnitudo nominis ejus, & quam inſueta res Italiae terris Caeſar. Vaſthius ad Dulcium uſque progreſſus bis mille & quingentos equites ab Mediolano eduxerat ſecum, omneſque juxta viam, qua intrandum Caeſari erat, diſpoſuerat ordine in ſubjectis pratis, ut ſicut exculti ad certamen ornatique ſtabant, ingredienti apparerent. Nobiliſſimi Mediolanenſium erant una cum ſtativis turbis, quae ad provinciae praeſidium perpetuo aluntur: eorumque adſpectu laetus admodum Caeſar dixiſſe ferebatur, & equos, & equites dignos eſſe fama urbis. Dimiſſo inde equitatu alio, qui ipſum ex Belgio ſecutus erat, itemque dimiſſis Principibus & Legatis, qui ad primos Italiae fines occurrerant, cum Octavio Farneſio genero ſuo, & Cardinale Mantuano pergebat venire Mediolanum verſus. Urbs, tum copia artificum, tum civium ingeniis haud umquam ſecunda populo gentive ulli, ad Caeſarem accipiendum exculta in hunc modum fuit: Statim ab portae Romanae ingreſſu porta triumphalis attollebatur, adſtructo ad adſcenſum ponte, ſtatuis ab utroque latere erectis, quae totidem ſubjectas Metropoli urbes referebant: & diſpoſitae eae ſic fuerunt: Ad dexteram, in parte pontis ima, primoque aditu, Derthona ſtabat ferens humeris Apenninum, ſcilicet, quia ad montis radices poſita urbs ea ultima Inſubrum eſt. Hanc, ſicuti caeteras, baſis quadrata & lata ſuſtinebat: altitudo ſingulis decem cubitorum fuit: e gypſo erant, ſed auro ſuperinducto ſpargebant late fulgorem. In proxima baſi, diſcreta juſto intervallo urbs Novocomum praegrandi Larium ſuum fundebat urna cum piſcium proventu quos lacus alit. Inde Ticinum urbem inclytam ſtudiis litterarum, & amoenitate coeli referebat ſtatua jucundi oris onuſta voluminibus. Metropolis ipſa juxta arcum altiore loco, ceu propugnatrix, & Regina caeterarum, induta thoracem, altero calcans pede galeam, altera tenens manu claves urbis, & ſceptrum, & diadema coronando Caeſari, manu monſtrabat altera ſubjectas urbes novo ingredienti Domino tamquam commendaret. Poſita haec ſimulacra ad dexteram fuere in ſpondis, quae per totam pontis longitudinem ab utroque latere praefixae cancellis excurrebant. Ad laevam oppoſitae illis, Alexandria, & Novaria, & Laus Pompeja, & Cremona ſtetere ſingulae ſuo habitu, qui cujuſque divitias, ingeniumve & originem indicaret. Turritum Cremonae caput: Alexandriae tempora & frontem ſpicea corona cingebat: Laus Pompeja redimita Pampineo ſerto tumentia ubera lacte oſtendebat: & Novariam ara pateraeque, & acerrae, & ſacrificalis omnis apparatus decorabat, propterea quod ea Nova Ara antiquitus dicta eſt. Inter harum urbium ſimulacra pons ducebat ad arcum, altitudine, & ornatu, arteque operis parem ſuperbiae, & arti veterum Romanorum, qui adulatione erga Caeſares primi haec inſtituere. Ipſo in arcu, coronides & emblemata, foliaque columnis, flores, cauliculi, volutae, ſuperiores inferioreſque tori, trochili, ſcotiae, moduli, plinthi, ſcamilli, ſupercilia, cymatia, acroteria, tympana, tranſtra, zophori, denticuli, aſtragali, capreoli, ſtriae, teniae, guttae, apophyges, echini, ſcapi, & quidquid aliud in ejuſmodi molibus ad elegantiam ſive majeſtatem priſci aut recentiores excogitavere. Quod inane & vacuum in ſubſtructione illa, ornamenta haec relinquebant, id implebant ſimulacra victoriarum Caeſaris, expreſſa coloribus: ut Mauros, ut Indos ille ſubegiſſet: ut domuiſſet rebelles: ut Regem Franciſcum captivum ſuum dimiſiſſet ab ſe redonaſſetque Regno. Arcus deinde alius fuit in pontis aditu, quo navigabilis foſſa proximae turri jungitur. Ibi flumina, quae Provinciam rigant, marinis aſſimilata Tritonibus, quae vera, quaeve fabuloſa de origine & natura ipſorum tradita ſunt, ſicut urbium etiam ſtatuae, praeferebant habitu: atque non ingrata peregrinis hiſtoria illa exhibebatur. In ſummo Romano ſtadio, quod vocant, triumphalem tertiam portam nobiles Romani conſtipabant facti omneis e gypſo & inaurati cum inſignibus paludamentiſque ſuis, prout eorum quiſque Mediolani olim geſſerant rem, ſive impe-

imperitarant. Ad fauces viae, quae tabernas aurificum hinc inde aperit, quarto in fornice, picta urbis primordia legebantur, & muliebres statuae colosseae magnitudinis aderant monumenta victoriarum. Sed nulla horum operum magnificentia aequavit quadriforem arcum, qui contra templi maximi valvas quadrato fastigio equestrem Caesaris ipsius statuam alte erigebat. Victrici resupinaverat hasta Indum & Maurum, eademque manus nutantem in vicino Turcam appetebat. Austriacorum simulacra, quorum facta Latinae litterae admirantur, intuentia nepotis ingressum simul spectaculo erant. Cum exculta in hunc modum via esset, qua Caesari incessus parabatur, pompam tamen ornatumque majorem, effusa & intenta ad spectaculum civitas praebebat. Cupidine videndi tot victoriis clarum, tot gentium Regem, sub quo, post diuturni servitii miserias, pristinae civilis vitae bona fructumque recuperaturi essent, velut natali Reipublicae die festam agentes lucem, loca omnia conscendebant, unde prospectus aliquis pateret. Prae multitudine spectantium, occupabantur tectorum etiam culmina, fulcrisque passim erectis quasi nova urbs pendebat. Canonici templi maximi, Clerusque urbanus universus, Senatores simul, & Quaestores, & Magistratus reliqui, separatis agminibus, insignibusque discreti, ad portam processere qua Caesar exspectabatur. Ille ad x. Cal. Septembris anni ejus CIƆ IƆ XLI. paulo ante Solis occasum intravit urbem, cum in Clarae Vallis Monasterio quietem eo die cibumque sumpsisset.

Tradunt, in ipso portae ingressu, conspecta cruce, sub qua Metropolitani Canonici tetenderant, desiliisse illico ad pedes, trophaeaque illa nostrae salutis venerabunde amplectentem atque osculantem, & ipsum fudisse, qua erat pietate, lacrymarum aliquid in novo imperio Metropolique adeunda, & omneis, qui viderant, ita commovisse, ut pari animorum teneritudine gaudioque collacrymarentur. Conscenso deinde rursus equo, per ea, quae dixi, spectacula, ad templum maximum, inde in Regiam processit. Sed non, sicuti brevi confinio ac diverticulo conjunguntur inter se Regia & templum, & sicuti breviore etiam prece Principes alios, expleto ibi ultimo illo pompae actu, statim in proxima Regia tecta divertisse vidimus, ita flexerat in speciem genua Caesar abieratque. Multum quin potius ille precatus ad aram, multumque postea contemplatus, tum universae structuram aedis, tum partes singulas, prout ab senioribus Canonicis praecipua quaeque monstrabantur, specimen hoc populo Mediolanensi dederat animi, qui deponere etiam aliquando imperium, & intra sacrata claustra reliquam vitam agere meditaretur. Postero deinde & secutis diebus, ad visenda contemplandaque eadem redibat: ac de statu interim rerum sacrarum, deque Metropolitana jurisdictione, & de absente etiam per tot annos Archiepiscopo pleraque percunctatus esse dicebatur. Sic tradidere scriptores, quibus tunc curae fuit observare eos Caesaris incessus, & excipere quae interim ab eo dicerentur. Iidem retulere pari cura ordinem agminis, quo Caesar ab portae Romanae ingressu, in templum, & Regiam usque est deductus: insana vestium & equorum pretia, & certamen opulentiae Mediolanensium, non inter ipsos modo, sed cum gentibus populisve aliis, quacumque ille incessisset. Et parte nonnihil etiam ista publicae hilaritatis narratio nostra recreabitur, quando semel contigit, ut post saeva bella, saeviores in pace dolos, in laeta haec atque innoxia digrederemur. Ducebat in primo agmine pompam Alvarus Luna, Praefectus arcis, holoserico caeruleo indutus. Hunc fistulatores Hispani sequebantur in equis ad ducentos, suo, & equorum tegmine colorem eumdem imitati. Post Alvarum Lunam ejusque turmas, trecenti nobiles viri familiares Caesaris equitabant, in quibus erant honorarii ephoebi triginta, Principum fere filii, vetere magnorum Regum consuetudine, ut sint instrumenta servitutis etiam Principes. Huic Regiae ephoeborum cohorti, quasi gemellam aliam cohortem addiderant Mediolanenses e proceribus urbis intra tertium decimum aetatis annum; torques eis & cristae: gladioque succincti distinctas argenteis clavis & obductas holoserico albo hastas tenebant. Vestimenta singulis ex auro gemmisque contexta. Par habitus trecentis aliis nobilibus ab decimo octavo ad vigesimum annum, ut tantam in juvenum cultu opulentiam Hispani intuentes magnopere admirarentur, atque inter se etiam quaererent, quomodo tot defuncta casibus injuriisque civitas, toties direpta & vastata, tantas nuper apud Caesarem ipsum conquesta calamitates, sic repente ditescere atque luxuriari potuisset. Tam splendido juvenum agmini successere Praetoriani spiculatores, ne ipsi quidem absque luxuria & fastu, cum saga braccasque, & pileos, ipsasque sarissas plurimo internitente argento Vasthius cunctis ad eamdem formam dedisset: ac fulgore gestientes illo non sine admiratione Germani se ipsos intuebantur. Sexaginta erant: qui postquam transiere bini, tum vero equestri nobilitate cives ducenti prodiere. Hi quaterni in ordinem prodibant: post ordines singulos armigeri ibant cum herili lancea & crista, quam ex animi sui libidine, & ingenio unusquisque variaverat. Frontalia ephippiaque pretiosa equis, & in superiorum temporum quasi contumeliam jumenta ipsa vestita serico auroque conspiciebantur. Senatores, caeterique Magistratus urbis in longo Syrmate omneis. Dein Magnus Cancellarius, & Senatus princeps, & praefectus rerum capitalium, & aerarii praefectus sequebantur. Hic argenteos nummos ad populum jactabat Caesaris ipsius imagine percussos, monstranturque adhuc ea numismata ab posteris eorum, qui stipem ejusmodi aliquam arripere potuerunt. Extremum agmen fuere proceres Aulae, Granvelanus, & Avila, Salernitanus, & Estensis, & Farnesius, Vasthiusque, & Sabaudus cum hastatis Praetorianis aliis centum. Ea Principum cohorte antecedente, Toparchis duodecim interjectis, qui servorum a pedibus vicem explerent, sub umbella Caesar vehebatur, cingente latus Cardinale Contareno, subsequentibus Principum legatis, totam claudente pompam equitatu Praetoriano, nocteque interim superveniente accensae faces renovaverant diem. Eximia interim erat species luctantium ignium cum splendore auri, perstringebatque oculos pugna illa duarum naturae rerum, & quasi certamen inter ipsas, utra splendidior esset. Et jucundior simul oculis animisque species erat alia, cum nobilissimi civitatis, ob Caesaris majestatem, sumta pedissequorum persona, circumpedes irent, eminente inter famulares illos amictus atque incessus fastu, quem die illo deposuerant, rursus famulorum greges incederent onerati vestium sumtu, quo ne Principes quidem extra pompam abuterentur. Sed in tota scena diei noctisque illius nihil fuit, quod magis in se converteret omnium oculos, quam Caesaris ipsius simplicitas, & modestia, cultusque parum ab plebeji hominis cultu abhorrens: mirumque dictu, ille, propter quem cuncta haec fiebant, cernebatur atro palliolo & vulgari pileo caput humerosque tectus ut nisi frontis honos & umbella monstrarent virum, quaerere spectantes possent, ubinam Caesar ipse esset. Admirationi quoque fuit, comitas, qua per totum iter cum Cardinale Contareno sermonem hilare consociarat. Hac civium gratulatione Caesar ingressus urbem, moratusque ibi per aliquot dies, levata oneribus civitate, multorum quoque merita privatis large remuneratus, habito per totam provinciam delectu eorum, quos secum in Africam ducturus esset, discessit quinto decimo die postquam venerat: ac laeti deinde novi imperii mansuetudine, & aequitate Mediolanenses, vicissim firmata erga id imperium fide, nomen olim amabile Vicecomitum & Sfortiarum, atque adeo ipsa libertatis suae tempora dedere oblivioni. Tantam Caesaris adventus, & brevis illa commoratio fiduciam animis securitatemque attulerat.

Anno altero postquam ille venerat sic abieratque, locustae supervolitavere agros, fortuitum naturae malum, & inter prodigia olim habitum Romanis. Inumbrabant multitudine sua coelum, & ubi arborum cacumina humumve insederant, frondosa & herbida cuncta depascebantur, earumque contactu velut ambusta tellus,

lus, vim omnem ejus anni frugiferam perdebat. Decuriones urbis ei malo avertendo, simul ab Archiepiscopi Vicario postulavere, uti supplicationes de more haberentur: simul praemia proposuere omnibus, qui plenos earum saccos in publicum referrent. Ad centum millia modiorum relata fuisse, ajunt, pestemque ita sublatam.

Si portendunt ista quidquam aut minantur, pertinuit haud dubie prodigium ad magnam insequentis anni cladem, quam Galli intulere Hispanis, & Hispani mox reddidere Gallo. Namque bellum, quod post Sfortiae mortem ab Rege Francisco, invadendae Urbis causa renovatum fuisse memoravi, aliquamdiu intermissum recruduerat nunc apud Subalpinos, ab qua parte orsi illi commodiore aditu sese Provinciam ingredi posse sperarant. Ibi commisso ad Ceresolam praelio, duodecim millia e nostris cecidere: qua victoria elati Galli cum ab ea parte simul, & ab alia majoribus Petri Strotii ductu copiis Metropolim circumvenire voluissent, in ultimo tantae rei conatu ab Vasthio oppressi obscurum antea Stradelae nomen nobilitavere clade sua, & fauces eae sunt hodie nihilo tristiores apud Gallos, quam apud Romanos olim Trasimenus aut Cannae. Vasthius tamen, depulso quamquam hoste, laborabat acceptae cladis infamia: cumque, vel propter animi moerorem, vel ob militiae labores in morbum incidisset, & ab infenso semper Medicaeo per amicitiae simulationem inviseretur, tulit aetas illa fraudum humanarum exemplum, in quo referendo erubescere nos cogit patriae simplicitatis fama. Ac sane, non pudenda solum sed etiam miseranda res fuit, falli sic ab Medicaeo Vasthium, & illudi: mihique adhuc ex longinquo rem intuenti ipsam, sicuti inter eos agebatur, turbant animum indignatio simul & misericordia & pudor aliquis ob patriam, si talium artium aliquando altricem eam fuisse fatendum sit.

Crediderat Vasthius, bona fide Medicaeum rediisse secum in gratiam, &, quoniam ab eo inviseretur aeger, tanto magis credebat. Fallacia igitur hac & magnitudine animi sui deceptus, communicabat cum eo cuncta, & libere etiam conquerebatur, incusans modo Proceres aulae, modo Caesarem ipsum, qui susciperet bella, &, sine pecuniis, sine milite, geri ea vellet. Dum non persolvuntur stipendia militibus, extenuatas & inanes fuisse copias: dum plures imperitare volunt, male ab omnibus esse imperatum. Haec, & liberius alia dictitando, rogabat denique Medicaeum, ut, quoniam iturus ad Caesarem propediem ipse esset, vellet sibi apud eum esse patrocinio adversus inimicorum calumnias, quibus opprimeretur absens. Medicaeus, neque ut solaretur aegrum, neque ut in Regia defenderet absentem, sed ut valetudinis adversa rimaretur, ibat visere: laetabaturque malis inimici simul, & querimonias precesque ejus, velut tela in ipsum, implacabili, & exulcerato alte animo arripiebat falsus sermone & vultu quo plura eliceret. Ad Caesarem deinde profectus, deprompsit cuncta, & maligne oneravit adeo felix in perfidia, ut Caesar, ob ea, quae audierat, in ordinem redigere Vasthium statuerit, & ille percussus decreto succubuerit moerori: quo morbum aggravante vitavit ignominiam, ejusque viri obitu damnum ingens fecere Mediolanenses. Refovebat enim miti imperio Provinciam, adeoque munificus etiam in sacra fuit, ut absentis Archiepiscopi damna quodammodo relevaret, eaque sub tali Praeside minus sentirentur. Mortuus est Viglevani, unde translato corpore in urbem, velut Reipublicae parenti funus duxere cives, Clerusque universus, & oratio de laudibus ejus in templo maximo (nam ibi sepeliebatur) facunde habita publicum moerorem recordatione tantarum virtutum auxit.

Provinciam deinde Ferdinandus Gonzaga regebat, dilectus a Caesare in id munus ob eximia belli pacisque decora, & Vasthii virtutibus parem animum, sicuti rerum etiam exitu pene similis fuit. Gonzagam hunc inter conditores Urbis merito numeravere, quicumque de Patriae rebus post ejus aetatem scripsere aliquid, & publica opera sunt monumento. Cura ei muniendae Urbis prima fuerat, ut quoniam munimenta alia vetustas labefecisset, alia rudibus saeculis instituta damnaret usus recens, cuncta adversus novos oppugnationum impetus atque artes, valide & perite firmarentur. Itaque veteres demolitus muros, novam moenium descriptionem, quibus urbs hodie cingitur, instituit, inclusitque suburbia, ne maxima ea pars populi, quandocumque ingrueret hostis, aperta, & indefensa, sicuti olim, jaceret. Absoluta ea descriptione munimentorum, operisque publice imperatis, Gonzaga rogavit Archiepiscopi Vicarium, ut ponendo primo lapidi, inchoandaeque securitati urbis, Divinas quoque caeremonias auctoritatemque sacram adjungere vellet. Ita statuto die sacrificatum in templo maximo solenni ritu cum ea precatione, ut Metropolitana propugnacula, murique pro salute urbis inchoati prospere attollerentur. Dein pio agmine processum in campos, qui circa D. Dionysii Aedem late excurrunt. Ibi Gonzaga, Clero populoque circumstante primum lapidem in fundamenta conjecit, ac strenue inde urgebatur opus, donec munimenta, quae nunc rursus diffluente passim lorica, labare incipiunt, toto ambitu urbis stetere. Versatiles ponticulos ad navigabilis fossae labra appositos tolli placuit, eorumque loco fornicati pontes exstructi: Turrim ad portam Vercellensem quae erat, dirui tutius visum: item ad portam Cumanam turres aliae excidio datae, ne quando receptacula ea hostium essent, si qua violentia transgressa muros foret. Haec ad firmandam urbem pertinuere: quae simul expoliebatur pari cura. Jam enim allatum erat: Principem Philippum, Caesaris filium in Belgas ire ad Patrem, iterque ei per Provinciam fore, & Mediolani aliquamdiu commoraturum. Tanto major sollicitudo, tum Praesidi Urbis Gonzagae, tum Decurionibus civibusque ipsis, ut Metropolim, sicuti ipsius fama dignum esset, magnifice splendideque excultam regnaturo juveni exhiberent. Forum quod Metropolitanae aedi praejacet, vetustissima, & ruinosa D. Teclae aedes obscurabat, atque impediebat. Placuit eam complanari aedem, ut & translato in templum maximum, cultu ministerioque ejus, cultus Divae amplior in Metropolitana sede esset, & foro laxitas spatio illo exaugurato adjiceretur. Tum vias urbis dirigere ad lineam, aediumque frontes perpendiculo exaequare sunt aggressi: eaque instauratio, tota dedit urbe stragem veterum aedificiorum, dirutis porticibus, podiis, fornicibus, transversisque tigillis, quae rudia & impolita prospectum impediebant. Cloacas receptacula purgamentorum omnium, quia sordibus, tetroque odore & adspectu foedabant urbem, operuere. Neque contenti removisse ista ab oculis, pleraque urbis loca decoranda picturis locaverunt. Muniebatur igitur urbs & ornabatur eodem tempore, non ad praesentis modo utilitatis, & elegantiae fructum, sed ut posteritas quoque omnis tutius honestiusque habitaret, cum de Principis adventu certior jam instantiorque fama coegit cura omissa lentiore apparari celeriter ea, quae ponenda ad tempus & exstruenda erant. Jam enim erat Genuae Princeps, & urbe in illa satis moratus, propediem inde moturus esse dicebatur, ut Mediolanum veniret. Alexandria, vile quondam nacta palearum cognomentum, nunc ob munimenta similior nomini, prima est urbium, per quas ab Genua venienti Provincia Mediolanensis intratur. Eam urbem cum intraret Princeps, pleraque Metropolitana Nobilitas & Cleri primores obvii fuere una cum Joanne Berguaeo, quem a Bruxellis miserant duae illius amitae, Eleonora & Maria: illa Galliae Regina, haec Pannoniae, quae tunc Belgio pro Caesare fratre praesidebat. Miserant autem muliebriter sollicitae de juvene, ad salutandum eum, & ut certa omnia de ipsius incolumitate legatus referret. Ab Alexandria Vogheriam: ex eo loco Ticinum accessit, perque suos fines eunti jam hinc Principi, non modo subjectorum studia, sed etiam vestigia paternarum rerum occurrebant. Ticini in arce erant aenea tormenta praecipuae magnitudinis, spes olim & robur Saxoniae Duci, nunc monumenta cladis, quae, capto Saxone, Caesar in eam arcem ex Germania miserat. Ea Princeps inspexit, perite disserens apud suos,

suos, qui proximi stabant de longitudine ac diametro singulorum, de metalli temperatura & oris hiatu, & quantos quaeque globos paterentur. Incisas etiam litterarum notas, quia propter aeruginem aut vetustatem confusae, non facile explicabantur, tum sedulo tergeri jussit, tum admota cera enotari: ac ferebatur interea de Germanici belli consiliis & tota illa rebellium conspiratione arcana quaedam, & ad eam diem occulta patefecisse.

Forte tunc in Academia Ticinensi versabatur Andreas Alciatus, Mediolanensis, scientia Legum inter primos, aut sane primus aevi, neque id optimum ejus viri fuit: sed interiores litteras in barbariem illam invexerat pene ad formam antiquitatis, poteratque loqui de Regum negotiis, & ob vitae auctoritatem alloqui Reges. Ei datum est negotium ut Reipublicae nomine peroraret apud Principem, quod fecit ille veterum Romanorum lingua, non quotidiani Oratoris ritu: Princepsque celerius multo quam vellet, orationem evolasse illam ajebat. Summa haec fuit: *Hilaratam esse terram Insubriam adspectu juvenis, quem Superûm favor, & Patris arma, & ipsius virtus, Regiae magnitudinis exemplum pararent. Urbem, in qua tunc esset maximi Patris magna proles, ambitu quidem, & specie minimam esse potentiae illius partem: obsequio & fide & teneritudine animorum erga Caesarem, Caesarisque filium, &, si quid illud etiam ad rem attineret, antiquitate sua, nulli urbium aliarum concedere. Habitasse ibi Reges olim, & gessisse bella: nec procul a moenibus esse locum, in quo Rex Galliae captus, memoria hominum teste, terribile Gallicis exercitibus Hispanum Austriacumque nomen fecerit. In ea urbe, perinde atque in Metropoli ipsa caeterisque subjectis Metropoli terris, quotidie nuncupari vota pro Catholicae Domus incolumitate: & postquam ipse profectus ab domo sit, nullo non die Insubres a Superis petiisse, uti sospes rediret. Petere nunc ab ipso, ut cum in Regna, tam multa, & tam longinqua dividet curas, etiam meminisse fidei Longobardorum velit.* Haec ferme ab Alciato perorata.

Princeps inde Mediolanum ibat: cumque ad quintum ab urbe Ticino lapidem, monstraretur ei septum, intra quod inclusi cum Rege suo Galli, potiundae Insubriae spem atque cupidinem captivitate Regis, & exercitus internecione luissent: incessit animo cupiditas locum eum intrandi. Spectavit agri partem, in qua concurrisse acies dicebantur: silvam ex qua prodierant ad Gallorum perniciem insidiae: parietinas, qua subruti dolabris muri aditum Hispanis dedissent: fossam denique ipsam, in quam Rex effuso super ipsum equo prolapsus erat. Ea vestigia recentis victoriae Princeps inspexit, commoto simul animo ob sortem humanorum casuum, cum tanti Regis ignominia & periculum ante oculos obversaretur. Eadem imago mixtum dolore gaudium aliorum etiam pectoribus intulerat, neque alia sermonibus materies brevi hinc ad Carthusiense templum via. Posuere templum illud & ditavere Vicecomites nostri, tempore, quo rem Mediolanensem haud procul ab magnitudine Regii nominis obtinebant. Et miretur hodie quilibet Regum, opus quidem etiam ipsum, sed multo magis attributas Monachis opes, queis domus illa sufficeret gentium hospitio: nec in Principum adventu moveri ibi quidquam attinebit. Princeps, adorato ad templum Numine, Binascum: ex eo pago, postero die Mediolanum venit. Civitas opulenta, admiratrix Hispanorum, unica erga Caesarem fide, prodiga eadem contemptrixque auri, cedere nesciam alens nobilitatem, foecunda ingeniorum, connixa est, ut agnosceret Princeps Insubriae Metropolim, auferretque memoriam secum duraturam ultra fluxam in Regum animis talium obsequiorum gratiam atque recordationem. Statuerant tota passim urbe simulacra Caesaris victoriarum eminentibus figuris, vel pictura, cui artificum nomina pretium forent. Cernebatur fugiens ex Germania Solimanus cum illo trecentorum millium equitatu, quem a Caesare dissipatum, etiam pinxisse arduum videretur. Sexaginta millia Turcarum equitum caesa cadebant ante oculos: captae de Turcis urbes, Patrae, Corone,

A Tunetum, Hyppo, Tunetanum Regnum, Imperium Libyae, Mauritania tota restituta veteri Regi: dejectus Aenobarbus: viginti millia captivorum reducta in Patriam: purgata latrociniis maria: triremes hostium captae aut demersae, restituta Genuensibus libertas: trajectus Albis: Indiae patefactae, Saxonis immane corpus oneratum ferro: caeteraque rebellium Germanorum capita promissis in pectora barbis grandique capillo sub jugum ibant. Haec omnia, veluti tunc fierent, advenienti Principi Mediolanenses ad spectaculum simul, & exemplum proposuere. Urbem vero suam, sex hostium exercitibus fusis, toties a Caesare conservatam tanto splendidius fecerant, quanto major est unicuique

B genti circa rerum suarum memoriam ambitio & cura. Et ea quidem annalium instar fuere, sive potius annales ipsi versi atque commutati in hominum ora & vultus. Genus erat aliud, quod per veteris Historiae symbola hosce Caesaris eventus atque res bello gestas includebat. Simul admonebant ambages variae Principis juvenis animum, quae post Patris finem publica fama & exspectatio eum maneret. Ea mysteria fuere in arcu, qui stetit ad templi maximi valvas aemulus pene aedis ipsius majestati. Rutilo crine puer David strato ad pedes Gigante Goliath. Josue sistens imperio cursum solis. Cum Holofernis capite Judith: & pascens inter jumenta Nabucadne-

C thsar, imagines & simulacra residuarum expeditionum. Ad introitum Regiae sedebat in pegmate celsissimo colossaeus Caesar, quem Princeps ipse venerabundus adiret. Effigies eadem, alibi armata erat, alibi pacis cultu. Depictam ita & ornatam urbem inclinato in vesperam die Princeps intravit, antegrediente varii generis equitatu & armatura, quae propria fuerat Regii agminis, quaeve ex provinciali copia extra ordinem accesserat. Sclopetarii, cataphracti, velites, suis quaeque turmae ordinibus tendebant. Tegmina & ornamenta turmis fuere ad Regiae familiae colorem & formam, sive ex ducum ipsorum ingenio. Duces ipsi vestem auream in peregrinum habitum assimilaverant, quo magis conspicui forent.

D Hos armiger quemque suus anteibat. Albae Ducis pueri vicenaria turma succedebant. Senatus inde Mediolanensis, Magistratusque, & prima Urbis Nobilitas processere. Mox Aulae Principes, Hispani, aliique gentium aliarum secuti Aulam, & summo quisque studio meditati, ne splendor alienus obscuraret suum. Regiae cohortes hastatae, in Germanicum & Hispaniense genus ad viarum latera discriminabantur. His proximi vadebant quinque & viginti nobiles ab juventae flore delecti, ab gratia quoque corporum & venustate formae. Candida ea cohors inaurataque sarissis & amictu ducebatur ab Mutio Sfortia, cujus pater exciderat Imperii Mediolanensis jure, propterea quod absque matrimonii caeremoniis

E ille procreatus fuisset. Post juvenes eos incessere, Gometius Ficeroa, & cum Demarcho Inarimes Demarchus Astorgae, Dux Sinuessae, Castellae Almirarchus, Ferdinandi Gonzagae filius adolescens cum aequalibus quatuordecim in conchyliata tunica Principem antecedebat. Dux Albae suo loco subsequebatur. Vexillum hinc Regium, & legati Regulorum aut civitatum. Princeps ad templi maximi valvas exceptus ab Sacerdotum Collegio atque in templum introductus ab solita precatione in Regiam divertit. Ibi per aliquot dies equestria certamina sunt exhibita, quorum arte Mediolanenses expressere confessionem Hispano: si tales in acie forent, esse robur militiae penes urbem hanc.

F Opportune congruerat, ut Principis adventus incideret in nuptias, queis Fabricio Columnae jungebatur Hippolyta Gonzaga, filia Ferdinandi. Ea res laeta juveni fuit ob solitam talium rerum hilaritatem: & nuptias ipse decorarat, haud dedignatus invisere sponsam, festis interesse dapibus, & modico saltatu choreas inire, quaeve alia celebrando matrimonio instructa erant. Laetitiam auxit adventus Alphonsi Aquilarii, qui missus a Caesare ad Principem prospera de eo & salva omnia nuntiarat, attuleratque mandatum, uti maturaretur iter. Hoc allato nuntio, Cardinalis Tridentinus ad paranda omnia domum praecessit, quae per eos fines ituro Principi

cipi grata esse possent. Duae sunt ab urbe Mediolano Tridentum viae: per Mantuae fines una, per Cenomanos altera, utque compendii brevioris haec, sic illa per suas terras secutura longius Hispanum erat. Princeps delecta priore via ad VIII. Idus Januarii Melinianum proficiscitur, qui locus abest ab urbe decem millia passuum, & Jacobo Medicaeo, sicut antea demonstravi, attributus domicilio nunc ejus nobilitabatur. Poterat jam ipse stare inter Principes, & hospitium illud, non magnifice modo sed etiam erudite portis & emblemmatis adornatum Hispani advenientes invenere.

Post Principis discessum laetus Gonzaga pergebat addere in perpetuum decora & munimenta Urbi, cum exorta in eum criminatio atrocior quam quae Vasthium absumserat, non quidem absumsit, peremitve ipsum, sed ab ejusmodi operum eleganti cura ad tristem, & necessariam sui defensionem avertit, diuque occupavit. Crimini maxime dederant inimici aemulique ejus, quod natus in familia assueta dominationi, animo elato, & ob magnas propinquitates inquieto, Regii praefecti vocabulum adspernaretur, affectaretque imperium urbis, nec Caesari, sed sibi Metropolim muniret. Favere Venetis, & quaerere sibi gratiae locum apud eos: remittere Mediolanensibus tributa: cum Ferrariae Duce plus habere necessitudinis conjunctiusque vivere, quam cum alienae factionis homine Caesarianum deceret. Id ipsum, quod interfecto a conjuratis Farnesio, Placentiae possessionem Caesaris nomine adiisset, provinciaeque fines protulisset usque ad Tanarum flumen, ut inutiliter & ambitiose factum criminabantur. Infestissima denique interpretatio erat, quod, mortuo sub idem tempus Pontifice Paulo, Cardinalem Salviatum Florentinum patria, studiis, & propensione animi Gallum contemnens, sive dissimulans mandata, quae habuerat, commendasset Patribus, ut in Pauli locum ille subrogaretur. Haec omnia in suspicionem crimenque vocantes inimici, asperare Caesarem conabantur, irritisque aliquamdiu, & sermonibus, & libellis, animo ejus obrepebant. Jactando deinde saepius eadem augendoque, fecere, ut capitibus adverteret illis, monerique Gonzagam juberet: recte & ex dignitate sua facturum eum, si dilueret objecta & purgaret. Simul, cujusmodi essent ea, demonstrabat. Gonzaga datis ad Caesarem litteris, homineque remisso, quem rerum earum causa Mediolanum ille destinarat, defensione hac utebatur: Muniendae curam urbis ideo suscepisse, quoniam in ejus rei consultatione post varias utrimque sententias, permisisset sibi Caesar liberam ejus negotii facultatem arbitriumque, & verbo hoc esset usus: quo notiora ei civium ingenia & conditio provinciae totius essent, hoc melius posse statuere quid tutissimum optimumve factu censeret. Mediolanenses praeterea ipsos reputantes superiora sua tempora, & tot hostiles incursus, ultro cogitationem habuisse muniendi: voluisse id facere suo sumptu, & ea de causa vectigal in vini metretas quae importarentur, instituisse. Defectionem populi Mediolanensis timeri debuisse nullam, vel quia numquam antea descivissent, steteritque omnis eorum motus intra levem tumultum, vel quia subjectae urbes semper infensae Metropoli, spem & societatem subsidiaque rebellionis negent. Nullam sibi gratiam privatim apud Venetos quaeri. Curae esse tantum, ut pax, & concordia, quae cum eo Senatu sit instituta, conservetur, neve dissidia, inter accolas solita existant. Ferrariae Ducem consanguineum esse suum, nec posse naturae vincla dissolvi. Cardinalis Salviati nomen, non inter Gallos, sed inter Caesarianos reperire sese in occultis illis litteris, quae ad classem utramque distinguendam inter alia imperii arcana sibi traditae fuerint. Tributa populo Mediolanensi lenius mitiusque quam olim esse imperata, non per ambitionem, artemve malam, sed ut civitati redactae ad extrema consuleretur. In Placentina expeditione, nullas suas, praeterquam obediendi & exsequendi partes, fuisse. Scripserat haec dixeratque Gonzaga sicuti erant, vel certe tanta confidentia, & libertate, ut conscientiae securitas intelligeretur.

A Criminatores tamen acrius infestiusque coorti, velut arreptis ex ipsa defensione facibus saeviebant apud Caesarem, moliebanturque omnia, ut ambustum secreti judicii flamma Gonzagam Provinciae administratione dimoverent. Horum scilicet demum instinctu Caesar excivit ad se reum: jussitque, tradita interim Provincia Gometio Ficeroae, ad dicendam causam veniret. Censores duo Mediolanum missi, Bernardus Boleus, & Franciscus Pacecus, qui postea Cardinalis fuit: his mandatum, ut quaestionem haberent de iis rebus, quas Gonzaga dolo malo egisse, tentasse argueretur. Ea cognitio propter hominis dignitatem famamque & genus occultissime exercebatur: palam vero in Magistratus alios inquirebant:

B ac notatis, quos probri compererant, innoxium fidumque Caesari Gonzagam pronuntiavere. Quin etiam intuentes publicorum operum utilitatem ornatumque urbis, & cuncta per eum eleganter & splendide renovata, sicuti monstrabantur, tum vero pietatem in sacra, justitiam in omneis, & orba suo Pastore Metropoli velut expletam eam quoque vicem sustentatione pauperum, & defensione sacrorum, cuncta ea, sicuti fuerant, & sicuti fama loquebatur, admirati Censores, in Regiam cum ampla testificatione perscripsere. Unde major gloria Ferdinando huic apud Caesarem, livor aemulis: & tam accusasse, quam credidisse, hos illumque pudebat. Erat deinde Gonzaga Caesari assiduus primusque minister bello, quod induciis & Francisci Regis obitu paulis-

C per intermissum, Rex Henricus etiam infelicior patre, & petendae ex Hispano ultionis pene avidior, instaurabat.

Mediolani per eos dies absente Gonzaga, Ludovicus Biraghus Galliae Regis apud Subalpinos Chiliarcha per dolum invaserat prope ceperatque Arcem, si satis provide compositus ordo insidiarum fuisset, vel potius nisi hoc etiam tempore pro salute urbis stetisset contra Gallos, benignitas & providentia Numinis, quae adversus eam gentem tutata Metropolim semper, ingrata & temeraria interpretatione saepe dicta casus fuit. Notum eum omnibus historiis tanto discrimine annum, ne mulieres

D quidem & pueri ignoravere, ob Georgii proditoris calvam, quae in rotundae turris fastigio praefixa hastae ostentui fuit.

Ejus anni principio Cardinalis Hippolytus Estensis, nonnulla fortasse tactus religione, vel sermones certe hominum in extrema jam aetate metuens, abdicare se Mediolanensis Ecclesiae Pontificatu tandem decrevit potius, quam ut percipiendo sic emolumenta absens in flagitio dedecoreque illo exstingueretur. Abdicavit autem ea conditione, ut Joanni Angelo Arcimboldo, Episcopo Novariensi Ecclesia traderetur: si diem suum ille obiisset prior, jus omne ad se ipsum rediret. In ea Pon-

E tifex Julius auctor factus. Successerat enim hic nominis ejus tertius, tertio item Paulo: nec tertium fere Pontificatus annum excessit, ut trium hebdomadarum Pontifex Marcellus longiore dignus aevo post hunc regnaret. Praefuerat Arcimboldus Ecclesiae Novariensi quatuor & viginti annos. Clemens VII. eum ex Senatore Episcopum crearat, delectatus viri litteris & dexteritate, cum is Sfortiae legatum Romae ageret. Ab Estense, qua diximus conditione, productus, & Julio III. probatus, quartum annum Metropolitanae potestatis implere non potuit. Ejus morte redierat res ad Estensem, qui rursus suo more absens Ecclesiae vectigalibus fruebatur laborum curarumque expers. Cum Arcimboldi hu-

F jus obitu mors prope continuata Jacobi Medicaei moerore alio civitatem affecit: & propter viri claritudinem spemque de Cardinale fratre summam sacri etiam ordines indoluere. Mortuus est in aedibus suis ad Braidam, & funere amplissimo elatus ad Melinianum: rursusque inde ossa Mediolanum in Aedem maximam translata fratris Pontificatu. Vir propter exempli magnitudinem nulli aetati silendus, post abrupta sua initia desperatasque expeditiones, & gestum cum Principe bellum, constituta denique fortuna, quinquies Imperator alienorum exercituum fuit: Senarum urbem ab aliis frustra obsessam cepit: aperuit fratri viam ad id, quo nihil amplius mortalitas

talitas capit: parumque fuerat dedisse Pontifices Maximos e suo sanguine, nisi per sororis nuptias, adscito in domum Borromaeo, Sanctos etiam dedisset.

Parabantur urbi Populoque Mediolanensi decora & subsidia haec: atque post paucorum adhuc annorum remissum ac fluctuans & inutile regimen futurum erat, ut cives duo sanguine inter se conjuncti: alter humani generis Apostolicum Principatum adeptus, singulari studio Patriae salutem amplecteretur: alter ab eo datus Patriae Pastor, faceret hanc disciplinae sanctioris exemplar, illatusque demum ipse Coelo, terrarum orbem & coelestium choros nominis sui gloria augeret. Pius IV. & Sanctus Carolus fuere isti, minime ambigua mortalium fama, quin Avunculum filius sororis magis multo quam Pontificatus ipse nobilitaverit, & ille vicissim hunc per fluxos honores opesque caducas induxerit in tantae sempiternae gloriae campos. Sed duo haec Mediolanensis Reipublicae lumina, nondum publicis illata rebus stabant adhuc tantummodo in limine earum, spemque & votum, nondum ipsius voti fiduciam ac robur exspectatio publica conceperat.

Interea Cardinalis Hippolytus, post Arcimboldi mortem ex pacto recepta Metropoli, Vicarium subinde aliquem dabat: Ecclesiae statum ipse obibat nusquam, & nihil perfecti aut emendati, vel in publicis caeremoniis ritibusque sacrorum, vel in eorum vita cernebatur, qui ista tractarent. Et Ferdinandus Gonzaga, cujus imperium & verecundia nonnihil ad disciplinam quoque constituendam valeret, ob calumnias absens, quidquid illud auxilii, & disciplinae fuisset, abstulerat. Gubernante eo Provinciam, uxor ipsius ob pietatem erga Sanctum Franciscum de Paula, Ordinis ejus homines Cumana via extra urbem benigne collocarat, qua nunc Sanctissimae Virginis aedem salutiferi latices & votivae tabellae nobilitant. Per idem tempus, Franciscani Minores, qui sibi ab legum suarum Observantia nomen indidere, commigrarunt in eum locum, ubi nunc Sancti Angeli Aedes Monasterio adjuncto pietatem civium & sanctimoniam Ordinis testatur. Non enim alibi quam apud pium ditem populum, talia domicilia Superûm hominumve cultui exstruerentur, quale templum, & qualia tecta Fratres illic tenent: rursusque non nisi spectata probitas & innocentia aedificantium illa ex alieno tantas ab ullo populo stipes eblandiretur, quantas hodie molibus insumtas eis iidem illi qui contulere, admirantur. Antea, Ordini ei Monasterium Aedesque sacra non longe inde propius moenia fuerat antiqua & humilior: quae tecta cum in proferendo pomoerio murisque perducendis, dirui oportuisset, Patres translata huc materia, novam sibi & Divo sedem inchoavere: Antistesque Monasterii Pater Franciscus ex nobilissima Cusanorum Domo tunc fuit: cujus familiae caput Marchio Augustinus, e Principibus Urbis, egregia propter opes magnanimitatemque fama, decessit aliquanto antequam ista in lucem ederemus. Aedificationem Monasterii Templique novam Gonzagae liberalitate plurimum esse adjutam ferunt, vel quia erat, ut demonstravi, cupidus excolendae urbis, animoque munifico erga publica omnia opera: vel quia dirutae prioris aedis religione aliqua sollicitaretur. Sancte integreque ita Mediolani versatus, &, quibus dixi, criminibus ab obtrectatione & livore oneratus, deinde cum incremento famae purgatus, & defensus, nova sibi fortibus militiae factis egregiisque consiliis, apud Caesarem quaerebat praemia: & praemiis jam fruebatur eis, quae vel ad calumniae solatium, vel ad innocentiae testimonium data erant. Non tamen redditus urbi est, cui pietas hominis & praeclarus animus in ea, quae dicta est, solitudine, Pastoralis curae loco esse potuisset, & summa ei gratia cum Principe Philippo erat. Jam Caesar hunc Mediolani Ducem crearat, atque cum perscribi traditionis ejus auctoritatem juberet, ita in diplomate erat praefatus: *Tradere se* PHILIPPO FILIO, *Provinciam Mediolanum, quae esset recepta suis armis & defensa: quam vetusto Caesarum jure possideret.* Id satis visum ad coercendas linguas, quae super ea re mussitantes, Procerum Imperii consensum re- A quirebant, & ex Gallia praecipue fremitus audiebantur. Diploma confectum est in Bruxellarum urbe, cum jam Vallisoleti Philippus ad moderanda Hispaniarum Regna constitisset, iterum in transitu adita urbe, caeterum minore apparatu exceptus, quia propere ibat, accideratque fama, molestum fore Principi, si officia jam ulla morarentur iter, ac de ea re moniti Mediolanenses erant.

Equidem haud scio ego, quo possit ore quisquam umquam priscos narrare casus, quandoquidem in tam recenti memoria variant annales: nec tamen magni momenti res erat: sed volui semel notasse calamitatem Historiae, quae tam brevi aevo corrumpi possit & B infuscari haud ulla re magis, quam scribentium culpa. Namque Capellonus, homo Gallus, in tradendo Principis reditu, cum Maximiliano patruele suo rediisse ipsum refert, Mediolanique commoratum alius addit. Alphonsus Ulloa, rerum Caroli scriptor, itinera illa sejungit, Principesque ivisse separatim mavult. Regii Chronographi, temporum eorum aequales, & participes rerum, tradunt, Maximilianum evocatum a Patre Ferdinando, dissimulata majestate excurrisse privato cultu: post breve colloquium, pari arte deceptis hominum judiciis remeasse, ut Mariam uxorem ex Hispania publice deportaret. Rursus in urbis monumentis memoria exstat, qua pompa Maximilianum una cum patruele Philip- C po Mediolanenses acceperint, cum Principes in Hispaniam redirent.

Provincia interim Rectorem acceperat Ferdinandum Toletanum, cui viro potestas Mediolani major fuit, quam quanta permittitur aliis, qui a Catholico Rege cum imperio huc mittuntur. Vicarium in Italia Generalem appellabant, quod fere vocabulum & par potestas Exarchis fuit, cum Graecia nobis imperitaret. Anno salutis millesimo quingentesimo quinto Toletanus ille Mediolanum venit: vir severi imperii: sed a quo propter trucem & bellicis tantummodo rebus intentum animum res Ecclesiastica solatii nihil speraret. Paulo postea Caesar res omneis D humanas pio animo pertaesus, quaesito sibi ad ultima meditanda secessu, tradidit cuncta Filio, qui deinde feliciter regnavit, ejusque propensio animi erga Metropolim & multa comiter in provinciam, benigneque collata per totum ejus deinde Regni tempus exstabunt. Non securitas & quies, non alia populis expetita bona minus umquam defuere urbi, quam ex quo PHILIPPUS hic, accepto a Patre imperio, regnare coepit.

Sub ejus initia tamen etiam periculum Mediolani tumultu quam re majus fuit, conjuratis cum Paulo IV. Gallis, ad Neapolitanum Regnum invadendum, quod Pontifex ille, ad Sedem Apostolicam pertinere, ajebat: & quia Regno illi semper socia periculis urbs nostra E fuisset, etiam itineris occasione ipsius, exercitum, qui in eam expeditionem ex Gallia proficisceretur, Mediolani tentaturum esse aliquid, incesserat metus. Ea suspicione Rex Philippus Toletanum quidem ad Neapolitani Regni tutelam transire jussit: urbis vero, & Provinciae gubernacula divisit inter Davalum juniorem, & Christophorum Madrutium, Cardinalem Tridentinum, cui viro commendatione Caesaris purpura data erat, fidusque habebatur. Sed rem militarem Davalus adjutore Joanne Baptista Castaldo administrare jussus: Cardinali civilium rerum concredita separatim cura est. Quae partium & imperiorum divisio, ab initio prudenter instituta, rerum exitu damnosa inutilisque reperta est: & in- F fausto Triumviratui postea nomen fuit. Hi, cum triginta millia armatorum jam in Subalpinos descendisse, atque Neapolim versus iter habere cognovissent, omissa discordia, quae mutuis inter se odiis infensos habebat, properi ac festinantes coeperunt agere ac parare omnia, ne subito ipsi incursu opprimerentur. Suspicabantur enim, ne Galli, tumultu quidem & fama Neapolim irent, re autem ipsa, animisque & secreta destinatione peterent urbem Mediolanum, idque ab domo consilium attulissent. Erat hoc tempore Mediolani summa rerum omnium difficultas, quae res pertinerent ad gerendum bellum. Afflicta tot superioribus bellis & exhausta provincia, fessa

fessa urbs collatione pecuniarum: & plerique civitatis Principes, aut post arma respexerant otium, aut perierant in armis: nec minima calamitas, incommodumve rebus, intestina, licet ad praesens dissimulata, dissensio, quae Cardinalem inter & Davalum, consilii quodcumque alter attulisset, inimicos faciebat. Attamen, externo metu urgente quasi certaminum suorum, uti dictum est, obliviscerentur, nonnulla, quae in praesenti periculo providenda erant, expedivere communi consilio, quod civitas etiam ipsa alias experta discordes, admiraretur. Explevere subitariis operibus si quid absolutioni moenium deerat: Primores urbis ad portarum custodiam: cataphractos equites in provinciae finibus summa cura disposuere: munivere raptim urbes, Ticinum, Alexandriam, Cremonam: ad Valentiam, quae Pado flumini apposita est, treis cohortes Italorum, treis Hispani generis, totidem Rhaetos jussere praesidio esse, & castellum ibi excitavere cum eorum lacrymis, quorum aedes, fabrica illa dejiciebat. Armavere Mediolanensium viginti quinque millia, quae copiae, aut dimissae fuerant, aut, ob non persoluta stipendia ultro abierant a signis. Hispanum item Germanumque peditatum flagitiose diminutum explevere conferenteis inter se consilia, quos raro antea congredienteis videres, aut si congrederentur, salutatio tristis, & breve alloquium erat. Ab Triumviris quidem ea parabantur.

Galli vero, trajecto Dora flumine, pars circa Padum substitere, pars tendere ad Casalem, quam in Monteferrato urbem habebant, atque per regionis ejus pagos divisi, nocturno tempore aggressi pontem, quem Hispani in Stura amne fecerant, post gravem pugnam cum Emmanuele Luna, qui ibi in praesidio erat, dissipavere pontem, & quatuor armatis navibus transmisere flumen. Iter deinde habebant ad Vercellarum urbem: quod ubi Cardinalis Tridentinus accepit, mittitur ab eo Joannes Ghevarrus cum fistulatorum ala, properum urbi subsidium, priusquam hostium exercitus ad illa moenia circumduceretur. Sed cum Galli, mutato consilio, repente inde avertissent iter, viderenturque Alexandriam esse petituri, Ghevarrus etiam flexit, ut anteveniret Alexandriam, monente Lopezio Acunia, ne faceret: nam posse rursus Gallos flectere ad Vercellas, & ab Casale deinde prohibere subsidium. Ghevarrus tamen cum sua ala (quadringenti & quinquaginta equites erant) Alexandriam intravit. Galli, neque Alexandriam, neque Vercellas, sed ad Valentiam ivere, cumque Pontificis nomine ab oppidanis exercitui commeatum petissent, quia non dabatur, quatere tormentis oppidum instituerunt, idque deditur quinto die postquam oppugnari coeptum erat. Ibi substitere per aliquot dies Principes Gallorum, vel ob necessariam quietem, ut reficerentur ex itineris labore, vel ob consilia, quae in terra hostium jam subjecta oculis, capienda erant. Consilia autem haec fuere: Brisacchius, ut in Taurinos ad duplicanda praesidia custodiasque intendendas rediret, ne aversis ipsis ad majorum rerum conatus, Triumviri Mediolanenses impetum eo aliquem darent: postea veniens ipse ad exercitum, Termensem ibi Dynastam relinqueret: is non desineret observare tempora & occasiones carpendi Mediolanensem Provinciam, & omnia quaecumque posset damna inferendi. In id ipsum, ab Santiaco Biragus, ab Casale, Bironus imminerent. Haec ad Valentiam consilia Galli inierant. Roganti Cardinali Tridentino, per legatum, quid ita, locum eum occupassent, atque repetenti Philippi Regis nomine, monentique ut abirent, responderunt, Pontificiae ditionis esse locum, & liberos illac apertosque aditus ab se praestari oportere. Pergit inde Ghisa dux exercitus ire in Placentinos, Neapolitanumque capessit iter, liberata ingenti metu provincia urbeque Mediolano, quam, si tunc invasisset, minime dubitant, quin aliquanto felicior potuerit esse repentina haec & fortuita expeditio, quam altera illa, quae gentem armarat. Adeo scilicet infirma fuere omnia, cum regentium inter se discordiis, tum provinciae ipsius conditione, ob superiora bella, quae sobolem militarem privatorumque fortunas

A afflixerant. Enim vero suo raptus impetu & festinatione Gallus transiit pacato agmine per Provinciae fines, admirantibus interea securitatem suam, qui cohorruerant praesentis terrore belli: variaque fuit fama, cur omissa, quae in manibus erat occasione, Galli sic abiissent. Distulisse, non omisisse negotium dicebantur: foederis lege praevertendam illis esse Neapolim: postea Mediolanum ituros. Vere fuit celeritas insita genti: & ubi longinqua penitus occupavere animos, praesentia negliguntur. Cardinalis autem cum aemulatore suo collega, postquam id quod sibi exspectarant, alio transire discrimen viderunt, terrorem ultro statuunt inferre hosti, quo celerius abiret, idque ipsum tentavere prave atque

B inconstanter, sicuti discordes oportebat. Nam Cardinalis cum exercitu collectitio ac tyrone Binascum usque progressus, tumultuaria illa manu passim a signis abeunte, retro vertit iter: & collega Davalus, misso ad insequendum Caesare fratre cum Italico equitatu, mandavit ei, ut ne Padum transiret. Atque cum debuissent in primis cavere, ne quid alendo hosti relinqueretur in agris, rerum omnium copia quasi de industria relicta in aperto est.

Ita Galli, neque lacessiti, neque lacessentes iere per hostium terram cum partis utriusque dedecore, nisi Gallus ad majoris spei certamina properus raperetur. Fama fuit etiam, Davalum, contemnentem Insubriae ar-

C ma, & iniquo ferentem animo, quod sui nominis fortuna penderet ex tam exiguis viribus, egisse ob eam rem pleraque velut indignabundum, & velut invidentem eorum gloriae, qui defensuri Regnum erant. Ibi arma & gloriam, ibi Catholici Regis vires esse ajebat. Ita IIIViros inter exercitumque Gallorum, dum jurgantur dissidentve illi, dum per Provinciae fines hic transit, haud levi periculo defuncta civitas erat: ac tantus ab repentino barbarico itinere metus fuit, ut postquam abierant Galli jurgiaque Praesidentium conticuerant, insidente animis tristi specie tempestatis ejus, habito novo per totam urbem delectu, viginti quinque millia civium ar-

D marentur, quod stativum praesidium Metropoli esset. Ei militiae factum nomen ex Parente Urbis Ambrosio, *Cohortesque Ambrosianae* appellatae, nimirum, quia in campo circa Basilicam, ad Cardinalem Tridentinum dabant nomina omneis, qui ferre arma possent: & militarem etiam egressi aetatem plerique adscribi in eum numerum petebant. Tantum Gallorum odium erat apud universos, ut memoria periculi recentis infensi etiam seniores degere ultro in armis vellent. Urbanae eae cohortes conscriptae sunt anno altero postquam Carolus Caesar, tradita Filio rerum summa, in Hieronymianum Monasterium sese abdiderat. Atque hic demum annus fuit, quo Cardinalis Hippolytus circa vitae finem acrius oblatrante conscientia omittere Metropolim agi-

E tavit, non spe jam ulla, sicut olim respiciens ea quae omitteret, neque pacto aliquo interposito recepturus, sed constanter & serio, tamquam suae & Mediolanensium saluti tantae rei jacturam daret. Volebat tamen ita abdicare se Metropolitano jure, ut quae Sacerdotia, octo mensibus, diviso sic inter Sedem Apostolicam & Archiepiscopum anno, vacua esse contingeret, ea suae dispensationis manerent: idque a Pontifice Paulo indultum ei & concessum Rex Philippus postea abnuit, nimirum, quia domus illa Estensium pronior semper in Gallum fuisset.

Caeterum, permisso ei, ut viros idoneos nominaret,

F quatuor ipse commendavit, e quibus Archintus Pontifici statim absque exceptione ulla probabatur. Is Venetiis hoc tempore Legatum Apostolicum agebat, sub tribus jam antea Pontificibus Maximis eo munere perfunctus, & nuper accepto successore ob negotia, quibus apud Senatum eum agendis nova mandata certumque hominem mitti oportuerat. Ibi novus Archiepiscopus accepto nuntio de nominatione facta per Cardinalem, ac de judicio auctoritateque Pontificis scripsit ad Regem Philippum, & petiit, ut sibi ad capessendam Metropolim benigne annueret. Non potuisse honorem alteri demandari, qui, majore, vel obsequio & fide

erga Regem suum, vel erga patriam studio & cura munus illud Pastorale obiret. In eamdem sententiam scripsere Decuriones Urbis, congrueratque forte, ut ab Senatu Sfortia Moronus ad Regem eodem tempore legaretur. Ei data est epistola, scripta patrio sermone totidem verbis: CATHOLICE REX. *Philippus Archintus illustri apud nos loco ortus, ad annum hunc aetatis suae sexagesimum innocenter & modeste vitam egit, atque in gravissimis Reipublicae muneribus cum magna laude versatus, Majestatis etiam Vestrae Parentem Caesarem Augustum commoverat opinione prudentiae, ut Consiliarium suum esse juberet atque haberet inter fideles intimosque servos. Nunc a Pontifice Maximo Archiepiscopus hic datur Urbi nostrae, quae per annos jam fere quinquaginta destituta Pastore suo inter superiorum temporum damna cladem etiam hanc lugebat. Petimus a Majestate Vestra supplices, ut quoniam felicissimo Regni ejus exortu caetera depulimus mala, quibus urgebamur, etiam ab Ecclesia depellere solitudinem ipsa annuente possimus, eaque datum Archinto Pontificatum ratum esse velit. Sunt litterae viro aptae regimini populorum: est animus imbutus Ecclesiastica disciplina & sacrarum rerum usu: vita, quae aliis instar esse disciplinae possit: talique Pontifice, si Majestas Vestra annuat, Populus, & Clerus, & Respublica Mediolanensis, faciem recipient eam, quae aliquando fuit, & quae Metropolim decet. Optimo & Maximo Regi precamur imperii & vitae spatia, quae Catholicae fidei propugnator meretur.* Hanc Decurionum epistolam pertulit Bruxellas ad Regem ea legatio, quae de rebus forte aliis mittebatur.

Sed cum occupato ibi diversis curis Rege ob bella, & ambiguam Provinciarum fidem, Mediolanensium litteris postulatisque tardius adverteretur: post quintum ab ea legatione mensem litterae aliae petentes id ipsum mittuntur: eis quoque irritis, tertia mittitur epistola scripta in hunc modum: CATHOLICE REX. *Cum superioribus diebus Sfortiam Moronum civem nostrum ad Majestatem Vestram Civitatis nomine supplicem mitteremus, mandatae cum primis ei preces fuerant super Philippo Archinto, quem datum nobis a Pontifice Maximo Pastorem, ut Majestas Vestra probaret admitteretque petebamus. Et huic nostro postulato, quia responsi nihil dabatur, aliae nostrae missae litterae, de negotio reque ea frustra supplicaverunt. Nunc novas mittendi preces, tertiumque supplicandi, necessitatem nobis fiduciamque praebent, hinc, Majestatis V. benignitas, hinc corruptior in dies disciplina Cleri, atque sacrarum rerum quotidie remissior apud nos cura, quia caput deest. Petunt a Majestate Vestra fidelissimi semper Mediolanenses, ne cunctetur huic malo remedium afferre victrice sua dextra, scribendo, placere sibi, ut Archintus Metropolim capessat. Id & propter postulati aequitatem, & propter M.V. Religionem posse impetrari, magnopere speramus: ac veluti jam impetrato, victricem eamdem dexteram gratis erga tantae rei munus animis veneramur.* Haec ipsa Decuriones Urbis ad Regem scripsere: Cardinalisque Tridentinus, de moribus, & gravitate fideque Archinti congruentia testificabatur.

Distinebant adhuc Regem eaedem curae, quae cognitionem & responsa distulerant: & in eodem aliquamdiu silentio res erat, admodum interim sollicito Senatu Decurionibusque Urbis, propterea quod ad eam diem, neque audita legatio esset, neque ad trinas jam scriptas publice litteras quidquam ex Regia rescriberetur. Adfuere deinde totidem epistolae Regis: ad Gubernatorem Urbis una, ad Decuriones alia, tertia ad Archintum ipsum, quem, & Reverendum Patrem, & Archiepiscopum, & amicum, inscriptione prima Rex appellabat: atque in omni deinceps parte litterarum, quamquam Regia brevitate scriptae illae essent, honorifica & prolixa cuncta legebantur. Exemplum earum hujusmodi fuit: *Reverende in Christo Pater, Archiepiscope, dilecte nobis. Acceperamus litteras tuas, quibus, & significabas nobis, quemadmodum Archiepiscopus Ecclesiae Mediolanensis a Pontifice Maximo factus esses, & petebas, ut tibi ad honorem ineundum auctoritate nostra suffragaremur. Sed tum occupati bello, tum volenteis prius inquirere nonnulla, quae cognosci ad Dei cultum, & res nostras intererat,* A *distulimus in hunc diem id quod ad possessionem Ecclesiae tibi decernendam arbitrii nostri fuit. Nunc scribimus ad Gubernatorem istius Provinciae nostrum, ut absque cunctatione ulla agat rem, teque nostro nomine in jura omnia Pontificatus Ambrosiani admittat, quemadmodum quidem ex ipso cognosces. Caeterum, sicuti nos fidei ac virtuti tuae libenter cuncta credidimus, ita tuum erit eniti ac providere vigilantia & sollicitudine omni, ut sacra pure ac sancte administrentur, & populus iste quotidie melior fiat.* Et Archiepiscopo quidem ita scripserat Rex: ad Decuriones vero minime dissimilis forma litterarum fuit: *Magnifici, fideles amici nostri. Redditae nobis fuerunt litterae vestrae datae ad III. Cal. Septembris, per quas exponebatis studium ejus* B *rei vestrum, ut Philippus Archintus, quem Cardinalis Ferrariae Archiepiscopum suo loco renuntiavisset, collocaretur in possessione Pontificatus, & nos ut super ea re mandata opportuna daremus, cum magna testificatione virtutum ipsius Archinti orabatis. Itaque, & precibus vestris, & hominis virtute commoti, & in primis, quia diutius carere Pastore civitatem Ecclesiamque vestram minime decebat: mandavimus Gubernatori istic nostro, ut ei rei finem imponat, idque quomodo fieri velimus, ex ipso cognoscetis.* Gubernator jam Provinciae urbisque erat Joannes Ficeroa, quem, dissoluto Triumviratu, Cardinaleque revocato, paulo antea miserat Rex. Ad eum epistola fuit hoc exemplo: *Cum superioribus mensibus a nobis petitum esset, ut Philippum Ar-* C *chintum, novum Archiepiscopum, in possessionem Ecclesiae Mediolanensis induci mandaremus: eam rem differri necesse fuit, ut certiora cognosceremus, tum de vita, & conditione Archinti ipsius, tum de rebus iis, quas Cardinalis Estensis eo abdicato Pontificatu sibi reservabat. Ac caetera quidem, & Mediolanensium ipsorum testimonio, & affirmatione Cardinalis Tridentini, reperimus qualia vellemus esse: Archintumque probamus, ut fidum nobis, & muneri suffecturum. Illud vero non placet: octo mensium Sacerdotia Estensi eidem dispensanda relinqui. Quamobrem, ita admittes collocabisque in sua Sede Archintum, ut Cardinalis Archiepiscopusque prior dispensatione illa Sacerdotiorum excludatur: atque totum hoc ut ex animi nostri sententia administretur, curae tibi erit.*

D Tempore, quo Mediolanum hae litterae perferebantur, non erat Ficeroa Gubernator ad Urbem: sed accepto in Subalpinis Regio mandato, Senatui scripsit, ut rem eam ordine exsequerentur. Simul acceptis ab Archinto litteris humanissime respondit: " Non potuisse ,, honorem eum ulli demandari, quem ipse faceret plu- ,, ris carioremque haberet. Optare, ut laetus incolumis- ,, que diu gerere Pontificatum possit gloriosum ipsi, ,, civibus, & patriae salutiferum. Aegre ferre, quod in ,, ejusmodi tempus inciderit res, ut fructus sibi optatis- ,, simus eripiatur, quo, spectator, & particeps, & mi- ,, nister esse publicae laetitiae solenniumque initiorum, ,, ac novo Pontifici auspicanti Pastorale munus coram in- E ,, servire voluisset. Mandasse Senatui, ut vice sua omni- ,, bus fungantur officiis, quo sint expeditiora cuncta ei ,, ad Ecclesiae regimen, salutemque populorum incho- ,, andam. Quanto majorem Ecclesiae squalorem videat ,, ex diuturno Pastoris desiderio, tanto magis id esse ac- ,, celerandum.,,

Hoc accepto responso Archintus, summa omnium voluntate & gratulatione Civitatis solennia parabat ineundo Pontificatui, cum Regii Oeconomi exorta repente actio implevit suspicionibus animos, cunctaque turbavit, & Archiepiscopum optimum ex Metropolitana sede in exsilii miserias haud sine publico luctu conjecit. F Oeconomus Mediolani, jam inde ab Catholicae dominationis initio vocatur inter alios Regios Magistratus e sacrorum ordine unus, qui Regis nomine fit auctor, quotiescumque, vel a Pontifice Maximo, vel ab Archiepiscopo, Sacerdotium impetratum adire quis velit: idque nomen, & ea potestas, exortis saepe controversiis, majori aliquando fuit, aut minori jure, quam hodie habetur. Fungebatur munere tunc eo Calaber Sacerdos, de quo homine sinistra fuit in urbe fama, tamquam, praeter asperitatem ingenii vitia quaedam alia Graecanica secum attulisset. Minimam ejus vitae labem esse aje-

ajebant, quod sub Regiae praefecturae obtentu intercideret Ecclesiae vectigalia, & sibi, non Regi usurparet. Postquam is sensit Archintum jam inibi esse, ut jubente Rege, annuente Gubernatore Urbis, deducente Senatu, in Metropolitano solio collocaretur, dolore amens, per speciem suae fungendae vicis adit Senatum, & multa, quae commentus erat, profert, ut doceat, minui majestatem atque periclitari, si summum urbis Sacerdotium Archinto ei relinquatur. Scripta quin etiam edidit capita accusationis suae: quae comperta sibi, quae suspecta, quid insuper accidere posset, quid natura urbis, quid ingenia populi, quid conditio Pontificatus afferre damnosum Regi, sive anceps, cuncta ordine exponendo, commoverat Patres, non quidem ut assentirentur, sed certe ut Archintum ipsum de rebus ejusmodi commonefactum vellent. Et ille quidem audita criminatione, ad unumquodque caput ita respondit, satis ut Patribus appareret, neque in animo, neque in fortuna ejus & familia, neque in superiore vita quidquam esse eorum, quae ab calumniatore Calabro jactata erant. Itaque Regia mandata exsequenda, Pontificemque accipiendum consensu decernebant. Mox Calaber, sicuti pedum doloribus inhibebatur, sella gestatoria delatus in Curiam, tam truci spiritu, tam importuno ore causam egit, ut onerati Senatores & fatigati querimoniis atque denuntiationibus descenderent ad exceptionem denique eam: posse Archintum ita admoveri regimini sacrorum, ut praeter divina mysteria & aras, animarumque salutem, nihil aliud ille attingeret: caetera relinquerentur in suspenso, donec Ficeroa Gubernator in urbem rediisset. Videbat Archintus infringi Ecclesiae auctoritatem, si sacer honor, & alimenta honoris, quae jure antiquissimo, & quotidianae consuetudinis humanorumque usuum necessitate conjuncta inter se essent, tali ea divisione separarentur. Destitutum se opibus, queis Archiepiscopi nomen & persona niteretur, etiam ad sacra cum dignitate obeunda invalidum fore: constanterque ideo abnuebat. Satius esse, abnuentem sacri honoris contumelias, in ea gloria exstingui, quam ex Insubriae Metropolita Pontificeque Ambrosiano Semiepiscopum factum praebere sic ad ludibrium os, neque habentem ipsum adjumenta splendoris sui, neque aliis alimenta suppeditantem.

De ea ratione consilii sui, deque Oeconomi intercessione, & injecto per eum impedimento cum ad Ficeroam scripsisset, ejusmodi responsum accepit, ut ipsum quoque rationibus Oeconomi nonnihil esse commotum appareret. Rescripsit enim, nihil erraturum fuisse Reverendum Patrem, si possessionem sacrorum quocumque modo adiisset, ut fidem faceret, non emolumenti alicujus cura, sed Pastorali studio sollicitudineque animarum id munus expetisse. Nunc etiam hortari, ut sicuti censeat Senatus, divina complectatur, caetera non defutura ei cum primum ipse rediisset: & rediturum brevi. Hoc responso accepto, maluit adhuc Archintus exspectare Gubernatorem, quam truncum, & mutilum, deformemque Pontificatum suscepisse. Postquam is rediit, tanto rursus fremitu, tantaque contentione Calaber Oeconomus exaggerabat damna simul & pericula Regiarum rerum ex Archinti Pontificatu, ut amplius deliberandum, consulendumque denuo Regem omneis censerent. Datis igitur ad Regem litteris, dum responsa exspectantur, Pontifex Paulus, cognita interim Oeconomi intercessione, Regiorumque motu, Pallium Archinto transmisit. Est insigne id Metropolitanae potestatis, inter sollennia gestamen collo summa pectoris humerosque cingens: ac munere utique tali possessio Ecclesiae Mediolanensis, jus in Provinciales Episcopos, & cuncta alia iterum Archinto affirmabantur: quae tunc essent data cum Archiepiscopus ille crearetur. Simul Apostolicae litterae missae una cum eo insigni, queis Paulus Gubernatorem monebat, injuriam, quae Archinto fieret, communem esse ei cum Apostolica Sede: damnosam Urbi, quae tali interim Pastore privaretur: ingratam Regi, qui probatum jam sibi, & acceptum, calumniis improbari alienis videret.

A Has litteras Pontificis jussu offerre Gubernatori Archintus debebat: sciebatque Gubernator ipse esse allatas: sed quaenam esset sententia, vaticinando angebatur. Crediderat, anathematis esse denuntiationem, & diras intentari ni pareret. Itaque, & sermonibus jecerat haud obscuris, melius fore, si litterae eae sibi non traderentur, & quoties crediderat adesse qui redderet, varie tergiversatus erat. Demum redditae sunt arte & via, quam Archintus lenissime fallacem excogitavit: apertaeque & lectae minus offenderunt, quia mitem tantummodo objurgationem, & paterna monita afferebant. Archintum tamen, quo minus nec auctoritate Apostolica sublevaretur, nec ei dies ipsa, qua cuncta mitigantur, nec leve alioqui Gubernatoris ingenium prodesset,
B multa assidue simul urgebant: Calaber furiose importunus semper, & elatior nunc ob successum: alienata Curia, atque audiendo saepius eadem suspensi jam etiam qui calumniatorem antea constantissime repulissent: perculsa civitas, & objecto rebellionis crimine nutanteis etiam propinqui: Clerus ipse laetus praesenti licentia, & exorienti disciplinae severitatique infensus. Neque quidquam horum tam adversarium Archiepiscopo erat, quam homo unus e Clero, qui missus olim ab Estense Vicarius perseverabat adhuc in eo munere, & magnae cladis loco ducebat, si translatis rebus, ac mutato summo Ecclesiae regimine abeundum hinc
C foret. Instigabat iste Oeconomum, & ab Oeconomo vicissim instigabatur: uterque vero simul, nunc Senatui, nunc Gubernatori suggerebant iras causasve irarum: gnarusque Vicarius occultarum Ecclesiae rerum, prodebat Regiis arcana Pontificatus, docendo, quae jura quasve litteras adversus Majestatem depromere aliquando Archiepiscopus posset. Per eas artes & furta minister improbus, non praesentem tantummodo invidiam ejectionemque Archiepiscopo, sed gratiam sibi in posterum apud Hispanos, eorumque commendatione aditum ad munera honoresve alios quaerebat. Et materiem locumque crescendi praebuerat huic Archintus ipse actio-
D ne una, quae prima ei & novissima Pontificalium fuit. Cum enim accepto Pallio promulgasset edictum, quo monebat scribas hominesque suos, ut conficerent rite documenta publica, formulasque custodirent Ecclesiasticae jurisdictioni convenientes: confestim Vicarius eam rem ad Oeconomum defert. Oeconomus Gubernatori aperit: ac demonstrat, haud alio pertinere id factum, quam ut consensus auctoritasque Regia tollatur ex omni jure sacrorum, ac invito Rege maximam eam urbis & provinciae partem teneat quisquis ab Romano electus urbem provinciamque turbare possit. Dum consulitur Rex, dum responsa ejus exspectantur, irruisse in possessionem Ecclesiae Archintum, & Regi sic Re-
E giisque illusisse. Si promulgare edicta actionibusve aliis usurpare potestatem pergat, haud leviorem fore indulgentiae culpam erga contumacem, quam contumaciae ipsius adversus Regem.

Non dici plura attinebat. Per Franciscum Crassum, qui postea Cardinalis fuit, monetur illico Archintus: quoniam Regis mandata super ejus Pontificatu exspectentur, interim ei manendum esse extra provinciae fines: Excellentissimo Gubernatori sic visum: & ad dignitatem ipsius otiumque publicum id enimvero pertinere. Tradunt, Archiepiscopum eam denuntiationem excepisse tranquillo animo mansuetoque vultu, ac ne verbo quidem commutato uno, vertisse patrium solum:
F patriam universam, exceptis impiis, ita indoluisse, quasi capite in illo salus publica exsulatum iret. Bergomum abiit, opportunitatem credo Urbis, & Ecclesiae illius secutus, quod, & urbs esset Venetae ditionis, & Ecclesia numeraretur inter Provinciales alias, praesideque ac pastore tunc careret. Ibi, nec Regi Regiisve suspectum, in aliena terra, nec in orba civitate desidem fore. Progressus igitur quam placidissime in eam partem, ad extrema Mediolanensis agri, trajecto flumine quod interluit Bergomenses, eos populos, ceu Metropolim alteram excolebat, haud magnopere jam memor Ecclesiae qua arcebatur. Pontifex Paulus, re cognita sicuti gesta

 esset,

esset, ferire Apostolico fulmine Regios parabat: estque ab eo inhibitus collata in Oeconomi suspiciones culpa: & Regiae litterae propediem adfuturae dicebantur, quae exsulem honorifice revocarent. Is, tertio mense postquam urbe excesserat, Bergomi moritur: atque allatis in ipso fere obitu litteris, quae exspectabantur, Mediolanenses, velut ereptum tertio jam sibi Archiepiscopum luxere. Innoxios Archinti mores, & acceptam Coelo virtutem declaravere ea, quae mortem insecuta sunt, & obitu in ipso protervia Daemonum manifeste tumultuata est. Namque inter caetera studia proximis adjuvandis, & procurandae multorum saluti, fuerat hic etiam spiritus & confidentia Archinto, obsidentes mortalium praecordia Daemonas evocare & pellere exorcismis: multaeque nobiles palmae celebrabantur, quas profligato sic hoste retulisset. Bergomensi negotiatori diviti & honesto filii fuere quinque Daemoniis obsessi totidem, & unusquisque eorum ab Daemone suo ita agitabatur, ut foeditatis & vecordiae certamen inter ipsos esse Daemonas videretur. Lymphatorum certe aliorum nullum umquam vidisse ajebant urbis ejus homines, quem amentia & furore cum fratribus hisce compararent. Post irritas multas Exorcistarum artes & fallacia promissa, aggressus Archintus infelicem eam miserrimi parentis prolem: grandiores quidem quatuor exemit Faunorum ludibriis, minimus vero natu qui erat, pertinacius adhuc obsidebatur, & actus a Daemone in fugam, ex patria domo proripuerat sese, Mediolanumque pervenerat paulo antequam Archiepiscopus moreretur. Secutus abeuntis vestigia filii pater, non equi velocitate, non sollicitudine sua potuit aequare furialem illius gradum, Mediolanique demum assecutus infelicem percunctatur quid ita consciverit fugam. Respondit ex puerili ore Daemon: factum id esse importunitate Exorcistae, cujus violenta carmina stomacharetur. Neque enim, sicut ignobiliores alios spiritus ille pepulisset, ita vim eamdem in se esse valituram. Dixerat haec, & paulo postea, compellato patre puer, momento, inquit, isto Archintus exspiravit. Ei scilicet praesagio congruens deinde reperta est hora, qua Bergomi decesserat Archiepiscopus exsul. Celebre per ea tempora negotium fuit, auxeratque rei admirationem reddita puero etiam huic salus, postquam pater eum tumulo Pontificis admovit. Anno cIↃ IↃ LVIII. ad XV. Cal. Sextileis obiit Archintus, precatus ultimis tabulis, ut sepulturae sibi locus Mediolani in Metropolitana aede concederetur. Si id impetrare non posset, locum eumdem in Basilica Thebaei Martyris Alexandri a Bergomensibus petebat. Inscriptionem quoque sepulcro composuit ipse mansuetudine eadem: scilicet, ut neque per ambitionem honores ultimos contemsisse videretur, neque propinqui vel amici, caritate in mortuum, vel adulatione in vivos ad inania delaberentur. Inscriptio fuit in hunc modum: "Hic. est. titulus. monumenti. Philippi. Archinti. Archiepiscopi. Mediolanensis." Sive in patria, quod magis optarat, sive Bergomi tumularetur, retineri sepulcralem eum titulum volebat. Cumque pensiles tumuli fierent tunc illustribus fere viris, despectans sese infra caeteros, mandavit intra terrae viscera cadaver abstrudi pauperum ritu.

Non idem populorum sensus erga id quod vile adeo ipsi & projectum: certaminaque & lites ob cadaver exstitere. Bergomenses, quia, & vivo Archiepiscopo terra illa ad exsulandum placuisset, & ibi esset mortuus, vindicabant sibi Pontificis reliquias. Civitas nostra & natalium, & testamenti jure easdem repetebat. Pontifex Max. ex Alexandro Archinto, fratre mortui cognita causa, precibus dedit hujus, ut Mediolanum arca deportaretur: quae deportata & aperta, corpus illud, sicuti compositum in ea fuerat, nulla corruptum tabe ostendit: annusque jam alter ab excessu exibat. Considerantes hujus Archinti instituta & mores animumque nonnulli, qui deinde D. Caroli Pontificatum, & Sancti Pontificis vitam, ab initio ad finem usque, praesenteis & assidui Divo spectavere, crediderunt, si vixisset ille diutius, neque prohibitus Pontificatu fuisset, formam Ecclesiae, quam sub Borromaeo instaurari posterior aetas vidit, sub Archinto prius jam tunc fuisse renovandam, & Archiepiscopos duos, qui temporum successione conjungebantur, rerum exitu dissimiles, similitudine inter se animorum aptissime potuisse comparari. Ac sane mihi etiam intuenti Pontificalia rudimenta, quae posuerat Archintus, cum Sancti Sepulcri prius, deinde Salinarum Episcopus fuisset, multum Pastoralis vigilantiae, multumque sollicitudinis ex ea minorum Ecclesiarum administratione occurrit. Quos ille spiritus, si ad hujus, & Urbis & Provinciae magnitudinem adjungere potuisset, credere licet, vel excolendis Ecclesiae rebus, occupaturum eum fuisse gloriae partem, quae tota in Borromaeum cessit, vel exculta jam Ecclesia, purgataque per ipsum urbe, majorem aliarum rerum campum divinis Borromaei artibus ita potuisse aperiri. Non quidem adierat ille traditos sibi populos, Etruscum illum priorem & Gallicanum alterum, Romanis nempe negotiis impeditus semper, & eodem retinente Pontifice, qui Ecclesiam utramque mandarat. Caeterum, etiam absens omne Pastorale munus implevit: & quia Salinarum praecipue urbi haereticae contagionis periculum ex finitima Galliarum peste aderat, conscripto ad homines eos Catechismo, ita firmavit erudivitque gentem adversus imminens malum, ut institutio ea praeferat elementa disciplinae, qua Sanctus Carolus postea constituit Metropolim hanc labantem. Infensus Ecclesiae corruptelis erat, nec ea morum parte Borromaeo ipsi dispar. Tradunt, obvio forte Purpuratorum uni, submisisse contemptim oculos, quia ille sui Ordinis insignia non praeferret. Et sub Pauli III. obitum cum novo Pontifici creando comitia haberentur, Collegio toti litteras obtulit scriptum habentes, quae vitia possent irrepere comitiis, & quomodo negotium id sanctissime administraretur. Amavit unice patriam, & civium ornandorum valde cupidus fuit, si quidem indolem aliquam virtutis praeferrent. Eo studio Franciscum Sfondratum Pontifici commendavit, quem amissa uxore aptum Ecclesiae rebus censebat: adeoque non est in ea existimatione deceptus, ut Cardinalis hic fieret, & illata semel in domum Purpura multiplicaret honorem, fastigiumque etiam inferret illud unde is honos datur. Namque Nicolaus Francisci filius item Cardinalis, ac deinde Pontifex Maximus fuit. Tantum nobilissima Domus Archinto debet. Sed Angelum quoque Medicaeum, qui paulo postea sub Pii IV. nomine regnaturus in Ecclesia erat, produxit, plurimumque adjuvit auctoritate testimonii, & consiliorum prudentia ac fide, quo certiorem ad summa viam calcaret. Quae ipsa retuli, ut intelligeretur: habuisse Archintum istud etiam e Sancti Caroli moribus, ut ad summos Ecclesiae honores ipso potissimum duce atque adjutore clarissimi, & optimi civium pervenirent. Dabantque Archinto in id auctoritatem honores gesti, vita acta constanter, & cum dignitate, apud Caesarem, apud Pontifices Max. gratia, consilia saepe pacis ac belli penes eum: & amplissimorum munerum emolumenta repudiarat. Talis viri morte, Caesarem ipsum, accepto nuntio, commotum fuisse, ajebant, & Oeconomo succensuisse, cujus calumnia, & insectatione ille vexatus fuisset.

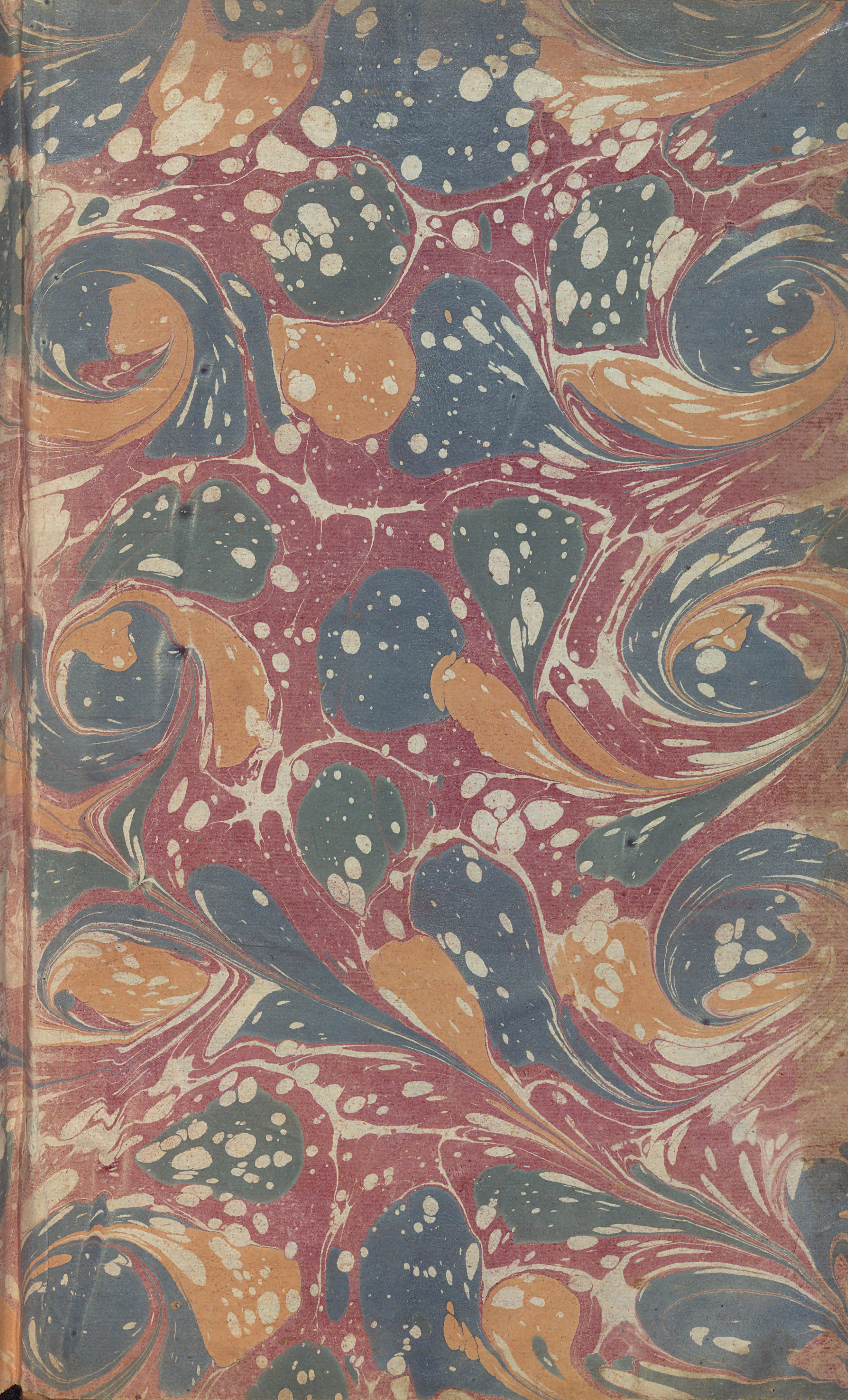
Tertio post mense moritur etiam Caesar, anno quinquagesimo octavo postquam natus erat. Ejus memoriam mansuram in hominum animis & ore famae, quamdiu litterae & homines manebunt, non recoluisse hoc loco, injuria nostrae Urbis fuerit, quae ipsius armis exempta Barbarico jugo, exculta saluberrimis institutis, muneribus privilegiisque aucta, &, quod maximum omnium fuit, in Catholici Imperii corpus assumta celebravit tanto luctu exsequias summi mortalium, quanta olim gratulatione adventum ejus celebrarat. Mediocre corpus ei, grata Regio honore facies obtigerat. Bellator animus puero, nataque tot victoriis indoles, otii studia non perinde adamavit. Sed litterae, & Philosophi sub alio nusquam Rege pulcrius stetere, incusabatque ipse postea, quod non didicisset. Locutus est linguis omnium fere gentium, quibus imperavit, & naturae dono facundus

dus erat. Multae secundae res ei, sed nec adversa defuere per omnem vitam: orbemque terrarum ad utrasque vices quodammodo diviserat ei fortuna, ut in diversa parte contrarios eventus assignaret. Fuere dimicanti Caesari prosperarum rerum sedes, Italia, Germaniaque, & Hispaniae Regna quoties rebellionem coeptavere. America simul, & qua novus orbis semiferis mortalibus habitatur, obnoxia vincenti Carolo semper fuere. Ambigui bellorum exitus per Graeciam, & Africam, Galliamque & Flandriam eadem quasi sortis dispensatione contigerunt. Minus ad felicitatem fida pax ei semper fuit: semperque magnae rerum iniquitates, & magna discrimina lacessivere Caroli Caesaris gloriam, quoties quiescere voluerat. Pacem tamen ipsam sancte integreque administravit, & arbitrium egit omnium fere Europae rerum, propositi tenax ad cuncta quae destinavisset, Catholicae Religionis defensor, qualem Ecclesia ipsa admirata est. Veluti proprium ejus fuit, appeti conjuratorum insidiis & punire seu debellare conjuratos. Sic magni & occulti rebellium conatus, quos India, Hispaniave, & Belgium & Neapolis dedere, sanxerunt exemplo suo per terras illas aeternam fidem: & exempla in omne aevum ibunt. Aperto Marte vicit Franciscum I. Galliae Regem, captivumque habuit domi & dimisit, quod gloriosius habitum est quam etiam vicisse. Saxonem & Lantgravium, capita Germaniae furentis, sub jugum missos, & coactos accipere leges, vivere jussit, atque pristinam fortunam habere. Turcarum Imperatorem Solimanum nihil habentem ex Barbaro praeter nomen & sectam, cum universa prope Barbaria coortum & armatum in spes ultimas afflixit clade, quam res Othomanae semper sentient. Ad aviti Imperii fines adjecit: Americam, & Mexici Regna, & Regna Peruana, mortalitatemque illam, & alterum plane Mundum expertem salutis & caligini damnatum collustravit Euangelii luce: Provinciam praeterea Mediolanum & Provincias alias, quas deinde largiendo aliis constituit domos, quae nunc opulentia & majestate Regum agunt. Unico matrimonio contentus fuit, & spreta ad extremum gloria, quam tantis rebus meruerat, deposito imperio quiescere voluit in piorum coetu, atque ibi mortalitatem explevit, nondum ille quidem in termino brevis aevi mortalium, si justum exigere cursum plenis annorum spatiis liceret: sed maturaverant senectam labores, & curae, delicata corporis constitutio laboribus impar, animi vigor assidue curas accersens: unde nunc ingruerant morbi, & super caetera, non ferre erat insanos articulorum dolores.

Annus, quo Caesar decessit, syderalis scientiae vanitate canebatur fatalis Principum Regumque funeribus, civitatum excidio, conversioni rerum omnium humanarum, addebanturque minae aliae coelestes, fulgura, terrae motus, & procellae cum multiplici strage hominum, & quidquid aliud pavet. Ei tam infaustae vaticinationi fidem adstruxerat Caesaris obitus, & crediderant provinciae subjectae Catholico imperio defunctas se esse suis malis hoc ipso, quod mors propera Caesarem abstulisset. Parentavere Mediolanenses ita, ut ob laetitiam triumphumve ullum nusquam alias antea perinde spectaculo fuerit omnibus Insubriae populis civitas, quam tunc ob moerorem fuit: & spectantium animos ab ipsa contemplatione moeroris avertebant funebrium operum sumptus, queis in luxuriae faciem testati suum luctum Metropolitani erant. Orationem habuit Franciscus Crassus, tunc Senator, postea Cardinalis, eloquentiae & dignitate vitae par muneri.

ANTIQ ITALIÆ

TOM · II
P · I ·